EIGENDOM VAN

LEER EN LEVEN VAN DE GROTE KERKHERVORMERS

DR. MAARTEN LUTHER

En

PROF. Ph. MELANCHTON

IN 6 BUNDELS

Samengesteld door Willem Westerbeke

DR. MAARTEN LUTHER

ZIJN LEVEN EN KERKHERVORMING

1e BUNDEL

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2016

INHOUD BUNDEL 1

VOORWOORD. Blz. 9

1. Chronologisch overzicht van Luthers leven. Blz. 13

2. 'LUTHER EN DE HERVORMING IN DUITSLAND' DEEL 1 en 2, 1483 – 1530.
DOOR J. H. MERLE D'AUBIGNÉ. Zie voor Complete inhoud. Blz. 21

- **Boek 2 Blz. 32**
- **Boek 3 Blz. 84**
- **Boek 4 Blz. 139**
- **Boek 5 Blz. 189**
- **Boek 6 Blz. 228**
- **Boek 7 Blz. 280 (8 ontbreekt, beschrijft niet over Luther)**
- **Boek 9 Blz. 338**
- **Boek 10 Blz. 399 (11 en 12 ontbreekt)**
- **Boek 13 Blz. 460**
- **Boek 14 Blz. 529**

3. LUTHERS WERK EN DE LANDSKERKEN VANAF 1531. Blz. 645
door Vitus Lodewijk von Seckendorf

4. LUTHERS ZALIG EINDE en Rouwpreek door Johannes Bugenhagen. Blz. 683

5. DE LANDSKERKEN NA LUTHERS DOOD. Blz. 701

6. LUTHERS BRIEVEN EN PROTESTEN naar aanleiding van de Pauselijke bul, 1517- 1520. Blz. 705

7. FACETTEN IN DE HERVORMING VAN LUTHER, 1517-1521. Blz 737

- **7. 1. DE AFLAATHANDEL IN LUTHERS TIJD, Door Prof. Dr. A. Eekhof**
- **7. 2. BIJZONDERE DROOM VAN KEURVORST FREDERIK VOORAFGAAND AAN LUTHERS OPTREDEN OP 31 OKTOBER 1517. Blz. 753**
- **7. 3. DE VIJF-EN-NEGENTIG STELLINGEN VAN MAARTEN LUTHER. Door Dr. A. W. Bronsveld. Blz. 759.**
- **7. 4. GEVOLGEN VAN DE 95 STELLINGEN: LUTHER IN DE BAN. Blz. 771**
- **7. 5. LUTHER OP de RIJKSDAG TE WORMS, Door F. Pijper. Blz. 775**
- **7. 6. Rede op de Rijksdag te Worms (18 april 1521). Blz 787**

INDEX 6 BUNDELS. Blz. 793

UITVOERIGE EN ONPARTYDIGE

HISTORIE

DER

REFORMATIE

DOOR

DR. MARTIN LUTHER

En andere VOORTREFLYKE MANNEN, *zedert den Jare 1515 en vervolgens; in Duitſchland en de aangrenzende Ryken door* GODTS ZEGEN *gewrocht:*

BEHELZENDE

Een grote menigte merkwaardige zaken, in gene andere Schriften te vinden, zoo aangaande het geheele Werk der Reformatie, als ook de geheime onderhandelingen van veele Potentaten en befaamde Perſonadien; wyders een verhaal van de hervorming van ieder Provintie, en grote vrye Stad in Duitſchland; en van de aangrenzende ryken, Sweden en Denemarken; de levens van de Hervormers, enz, enz.

Alles getrokken uit de Authentike Stukken, Archiven, en geheime Kancellery van de Hertogen van Saxen, en met groote geleertheit en oordeel, hiſtoriſch en ſtaatkundig beſchreven

DOOR

VITUS LODEWYK VAN SECKENDORF,

Ridder, Geheime Raad, Eerſte Miniſter van Staat, en Opperbeſtierder van het Conſiſtorie en Domeinen van den Hertog van Saxen, &c. &c.

Verduitſcht, in een geheel Nieuwe Hiſtoriſche orde geſchikt, en merkelyk vermeerdert:

DOOR

ELIAS FERICKIUS,

Vermaard Godgeleerde en Hiſtoriſchryver te Ulm.

Met zeer fraje PRINTVERBEELDINGEN en PORTRAITTEN, verciert.

EERSTE DEEL.

TE DELFT,

By REINIER BOITET 1720.

VOORWOORD

Waar is de Heere, *de God van Elia, ja Dezelve?* 2 Kon. 2: 14. Dat roept Elisa uit als hij alleen achterblijft nadat zijn voorganger Elia met een Engelenwagen naar de hemel is opgevaren. Elisa mist zijn voorganger natuurlijk. Elia heeft bijzonder veel betekend voor Israël. Toen bijna heel de bevolking de trouwe Verbondsgod van Israel had verlaten en de afgod Baal diende, was Elia zo moedig om alleen te protesteren tegen die vreselijke afval van de levende God. Een aantal profeten die de Heere trouw dienden, waren door Izebel gedood. Gods straf rustte zwaar op het hele land. Het land was kurkdroog en beesten, planten en gewassen stierven of kwijnden weg.

Elia roept het volk bij elkaar op de bergrug Karmel en leidt hen in zodanige situatie dat het volk moet kiezen. Het kan zo niet langer meer. Als de Heere ingrijpt met vuur van de hemel te laten dalen op het natgemaakte altaar, roept het volk gezamenlijk uit: *De Heere is God! De Heere is God!* Op bevel van Elia moeten de Baälspriesters afgeslacht worden. Zij zijn de voornaamste oorzaak van de geloofsafval van het volk in Israel en van de straffen die daarop volgden.

Als wij de historie lezen van Maarten Luther zouden wij enkele parallellen kunnen trekken met Elia en het volk van Israël. In welke toestand leefde het Duitse volk en de andere volken van Europa in zijn tijd? De Heere had Zijn Woord in Europa gebracht, door de Apostelen, nadat het volk van Israël het zalig Evangelie van de Messias Jezus Christus had verworpen. En wat hebben de Europese volkeren met het Evangelie gedaan? Precies hetzelfde als Israel. De Christelijke Kerk was Rooms geworden; dat wil zeggen, de paus uit Rome had de geestelijke en kerkelijke macht in handen. Deze voerde hij uit door een college kardinalen, bisschoppen en de hele geestelijke clerici. De afgoderij en beeldendienst steeg ten top. De paus achtte zich als de vertegenwoordiger van God op aarde, zoals Christus het is in de hemel. En de ouwel in de mis, werd aangebeden alsof dit God was, enzovoort. Het eenvoudige volk en de oprechten onder de mensen leden daaronder. Een aantal getuigden tegen deze afgoderij van Rome. Deze werden verdrukt, vervolgd, ja gedood of levend verbrand. De Roomse overheid deed hetzelfde als Izébel deed in Israel.

In die tijd verwekte de Heere de geest van Maarten Luther om tegen de misbruiken in de Roomse kerk te getuigen en de leer van vrije genade door Jezus Christus, zonder menselijke werken en tradities te preken. Toen de naam en de zaak van de Heere als het ware dood scheen, verwekte God weer nieuw leven. Er ligt een treffende overeenkomst tussen de geestelijke opwekking in de Reformatie en de beschrijving van de Kerk in Openbaring 11. Het is geen gezochte leerstelling als wij uit Openbaring 11 de conclusie trekken, dat God weer nieuw leven geven kan en zal in de Kerk van Jezus Christus op aarde, als alle hoop als het ware is afgesneden.

En zoals Elia vervolgt werd door het koninklijk huis, zo werd Luther ook vervolgd door pauselijke overheden. Maar de Heere beschermde Elia. En Hij beschermde ook Maarten Luther, door de keurvorsten. De verachting over Elia uitgestort, en later over Elisa, beschadigden hen niet. Wij weten dat Elisa door jongens uitgescholden werd als een kale kop. Maar dat is op zichzelf geen uitschelden dat Elisa kaal was. Die jongens bedoelden: 'Hé, ben jij de opvolger van die Elia? Laat dat eens zien! Probeer ook eens naar de hemel op te varen als je een mannetje bent!' Als jongens zo doen, praten ze hun ouders na. Dat was vroeger en dat is nog zo.

Wat Luther in Duitsland deed en preekte, had een buitengewoon effect door het grootste deel van Europa. In de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden werd zijn leer heel spoedig bekend na 1517. Tien jaar later waren er al martelaren verbrand, die de leer van Luther aanhingen. De boeken van Luther werden verspreid en veel gelezen. Het gewone volk kwijnde onder het juk van Rome en verlangde naar Hervorming in kerkregering en zeden. De onzedelijkheid van de kerkelijke leiding was buitengewoon groot. In Nederland leidde

dat niet zo snel tot zelfstandige kerken buiten de Rooms-katholieke kerk. Luthers aanhangers bleven in de oude Kerk. Na verloop van een aantal jaren, zeg maar vanaf 1530, bereikte de leer van de Wederdopers ons volk. Wij weten uit de historie het droevig verloop van de extreme wederdopers die de overheid weg wilden hebben. Na deze revolutie van Müntzer in Duitsland, gingen een groot aantal vreedzame Wederdopers door met hun leer van de bekering, het geloof in Jezus Christus en de doop. Deze Wederdopers werden streng vervolgd, vooral omdat ze de doop van de Rooms-katholieken niet geldig verklaarden; waartoe zij wettige bezwaren hadden. Mede door hun zwakke organisatie kregen zij geen grote aanhang. De Martelaarsboeken van de Wederdopers laten zien welke Godzalige mensen onder hen leefden en juichend de brandstapel beklommen!

Na het wonderjaar 1566, kwamen de Hagepreken op gang die een meer Gereformeerde grondslag hadden. De prediking met deze grondslag kwam eigenlijk vanuit Frankrijk en Genéve, door het werk van Calvijn. Door de zegen van God leidde deze prediking tot het stichten van nieuwe gemeenten buiten de oude Kerk. De Psalmen kreeg ons volk uit Frankrijk. De Geloofsbelijdenis kregen we vanuit Frankrijk en Wallonië, door Guido De Brés vertaald en uitgebreid. De Kerkorde kwam voor een deel vanuit Duitsland en de Catechismus uit de Palz. In Vlaanderen droeg het Evangelie in het begin de meeste vrucht en van daaruit in Zeeland en Noord-Nederland.

Maar nu de grote vraag: *waar is de God van Elia*? Waar is de God van Maarten Luther en de andere Reformatoren? Waar is de prediking van vrije genade in Europa overgebleven? Waar is de God van Maarten Luther in Duitsland? Arm Duitsland, arm Duitsland, wat zo rijk gezegend werd en het eerst verlicht werd door het heilig Evangelie!
Bekijken wij de landen in Europa dan valt Nederland op door de vrijheid die de burgerlijke overheid verleent om te zondigen en aan de andere kant de vrijheid die wij nog genieten om de leer van vrije genade te leren en te beleven. Zouden wij ook kunnen zeggen, dat de Heere nog 7000 mensen heeft overgehouden die de knie voor de wereldse afgoden niet gebogen hebben en de Heere oprecht dienen? In Nederland? Dat is misschien teveel van het goede gezegd. Nog 7000 mensen die de Heere vrezen in Europa? De Heere weet het.
Een ding is zeker dat wij niets zozeer nodig hebben dan de Heilige Geest om een nieuwe Hervorming, een nieuwe Reformatie te verwekken. De Geest is het die levend maakt. Hij kan het alleen. Zou Hij het ook willen? Waarom niet? Maar, … willen wij Hem daarom bidden?
Nee, zeggen velen; wij hoeven daarom niet te bidden want de Heere doet dat toch niet.
Hoe weet men dat?
'Wel heel eenvoudig, het licht wat in de Reformatie ontstoken is word hoe langer hoe minder, het wordt hoe langer hoe donkerder en het einde is de komst van Jezus Christus.' Dat zeggen sommigen en zo bidden ze ook.
Maar Christus heeft toch beloofd dat Hij voorafgaand aan Zijn komst nieuw leven zal geven in Zijn kerk? Mogen wij Hem daarom niet bidden? Waarom mogen wij niet bidden om een wereldwijde opwekking, terwijl Jezus Zijn discipelen leert bidden: *Uw Koninkrijk kome?*
Wij zien in de geschiedenis van Elia en in de profetie van Openbaring 11, dat de Heere Zijn beloften vervult ondanks de haat van de wereld, ondanks de tegenwerking van de kerken, en ondanks het ongeloof van Zijn eigen kinderen. Wie blijft er dan over die onschuldig is? Geen sterveling! Allen hebben gezondigd; ook ten opzichte van de onvervulde profetie. God is waarachtig maar alle mens leugenachtig. En de trouwe Verbondsgod vervult Zijn beloften op Zijn tijd, tot Zijn eer, en tot troost van Zijn kerk op aarde.

Dit boek geeft een kort overzicht van het leven van Maarten Luther. In een aantal publicaties op de site www.theologienet.nl wordt het leven en de leer van Luther beschreven. In dit boek worden enkele feiten beschreven die weinig of niet in andere documenten gepubliceerd werden. Deze hebben voornamelijk betrekking op de periode na de Augsburgse Confessie, vanaf 1530-1546. De Rijksdag te Augsburg was een markeerpunt in de historie van Luther en de Reformatie in Duitsland.

Deze digitale uitgaven van Luther hebben het doel om de 500-jarige gedachtenis van de Reformatie in 2017, in de belangstelling te plaatsen. Deze te doen herleven is geen mensenwerk. Bovendien hebben we meer nodig dan herleving van de Reformatie. De Reformatie in Europa, zowel Luthers, Doopsgezind, als Gereformeerd is op diverse punten blijven steken. Van Lodensteijn zegt, *dat de kerk een geraamte is geworden zonder leven.* Daarmee bedoelt hij dat de kerk van Christus een verzamelpunt behoort te zijn van oprechte, geestelijke mensen, die één God en Vader hebben, één Christus als Borg en Middelaar, en één Heilige Geest als Leidsman. Zó verenigt vormen ze één kudde. Hoever we daarvandaan leven weet ieder die Sion bemint.
Wat we nodig hebben, is een algehele terugkeer naar de levende trouwe Verbondsgod en de leer van Gods Woord, onvervalst en onvermengd, én de praktijk van de eerste Christengemeente. Die het beloofd heeft is getrouw. Hierop rust het geloof als ziende de Onzienlijke. Als onze ogen de vervulling op aarde nooit zien, zal de Heere het ons in de hemel bekend maken, althans als wij oprecht met Christus het Verbondshoofd verenigd zijn. Blijdschap is er in de hemel over één zondaar die zich bekeert, hoeveel temeer als Christus Zijn lieve bruid op aarde bezoekt en Sion weeën zal krijgen om een volk te baren op een enige dag? Jesaja 66.

In het vertrouwen op de God van het Verbond, Die trouw blijft tot in eeuwigheid, zenden we de publicaties van Luther de wijde wereld in. Op hoop van zegen!

Middelburg, 31 oktober 2012. Willem Westerbeke

We zijn nu bij het 500e jaar gekomen in de herdenking van de Reformatie. De 31e oktober 2016 begint het 500e jaar wat voltooid wordt op 31 oktober 2017. In Israël was het lopend 50e jaar een Jubeljaar. Vanaf de Reformatie begint het 10e jubeljaar dus in 2016. De tijdberekening in de Bijbel werd op het Jubeljaar gebaseerd.
Het duurde 500 jaar vanaf de geboorte van Abraham tot de Wetgeving op Sinaï. We zouden dit de geboorte kunnen noemen van Israel als Verbondsvolk. De tijd van de Wetgeving tot op de voltooiing van de Tempel én het koninklijk paleis van Salomo, vond exact 500 jaar plaats na de Wetgeving. Dit jaar was tevens een Jubeljaar in Israël.
Vanaf het toppunt van de bloei van het koninkrijk van Israel onder Salomo tot aan de doop van Christus, - toen Jezus Zich aan Israël openbaarde als Messias, - verliep exact 1000 jaar, dus een periode van 20 Jubeljaren. Terugberekend is de periode van de schepping tot Abrahams geboorte 2000 jaar, en van zijn geboorte tot de doop van Christus ook 2000 jaar, namelijk tot het jaar 26/27 van de christelijke jaartelling.
Deze tijdperken hebben een symbolische of een profetische waarde voor de kerk van het Nieuwe Testament. Deze tijdsduur markeert een bijzondere periode in de kerkelijke en wereldlijke historie. Luther en de andere Reformatorische theologen die na hem geleefd hebben, beleden alle dat de Reformatie in leer en leven niet volkomen was, óf gebrekkig, óf al spoedig werd gedempt in een groot aantal landen, door de vreselijke vervolgingen van de Roomse kerk en de onderlinge kerktwisten.

Ik werd ertoe opgewekt om bij het begin van het 50e Jubeljaar vanaf de Reformatie bijna ál de werken van Luther en Melanchton die in het Nederlands verschenen zijn, te bundelen in 6 delen en deze daarna te laten drukken. Bij vernieuwing zag ik wat de Heere heeft gedaan door deze eenvoudige, soms ruwe mijnwerkerszoon.
Twee teksten hebben mijn inziens in de herdenking van de Reformatie grote betekenis. Ten eerste, Openbaring 14 vers 1 tot 5. *En ik zag en ziet, het Lam stond op den berg Sion en met Hem honderdvierenveertig duizend, hebbende de Naam Zijns Vaders geschreven aan hun voorhoofden,* enzovoort. De kerk als een bruid van Christus wordt hier beschreven in oneindig grote heerlijkheid en zaligheid, nadat ze door het bloed van het Lam Gods, de duivel met al zijn helse machten hadden overwonnen.
De andere tekst is Openbaring 19 vers 1 tot 5. *En na dezen hoorde ik als een grote stem ener grote schare in de hemel, zeggende: hallelujah! De zaligheid en de heerlijkheid en de*

eer en de kracht zij den Heere onze God. Want Zijn oordelen zijn waarachtig en rechtvaardig, dewijl Hij de grote hoer geoordeeld heeft, die de aarde verdorven heeft met haar hoererij en Hij het bloed zijner dienaren van haar hand gewroken heeft. En ze zeiden ten tweeden male hallelujah!

De profetische vervulling van Openbaring 19 vers 1 tot 8 is Koning Jezus begonnen uit te werken. En Hij zal niet rusten voordat Hij ook de volgende profetieën in dit hoofdstuk tot en met hoofdstuk 20 vers 6 heeft uitgewerkt en voltooid. Het werk van de Reformatie wat zo zeer tegengestaan is in Europa en andere landen, zal de Heere op Zijn tijd vernieuwen en verlevendigen, zoals Hij beloofd heeft, onder meer in Ezechiël 37-39.

Deze geloofsverwachting is een licht in de duisternis, een blijdschap voor de Kerk, een troostvolle hoop; en ze gaf een sterke bemoediging om deze 6 delen te bewerken en te laten drukken.

De trouwe Verbonds-Jehovah gebiede daarover Zijn Goddelijke zegen! Gods kinderen op aarde vallen weg, maar in de hemel mogen zij verder uitzien met de Engelen en de gehele verloste Kerk naar hetgeen hun dierbare Koning heeft beloofd, gezworen en wat Hij ook doen zal.

31 oktober 2016 – 31 oktober 2017

1. CHRONOLOGISCH OVERZICHT

Doopvont te Eisleben

1483 10 november: Maarten Luther te Eisleben geboren.

november : Maarten Luther gedoopt.

1484 1 januari: Ulrich Zwingli te Wildhaus in het graafschap Toggenburg geboren.

Hans Luther verhuist in het begin van de zomer naar Mansfeld.

1497 16 februari: Philip Melanchthon te Bretten geboren.

Luther wordt omstreeks Pasen naar Maagdenburg gezonden om daar de school te bezoeken.

1498 Begin schooltijd St.-Georgenschule te Eisenach.

1501 Begin van de studie te Erfurt.

1502 29 september: Promotie tot baccalaureus artium.

1503 16 april: Luther verwondt zich op weg naar Mansfeld met zijn degen.

1505 7 januari: Promotie tot magister artium.

24 april: Luther begint colleges als magister artium.

20 mei: Aanvang van de studie in de rechten.

juni: Reis naar Mansfeld.

2 juli: Luther wordt nabij het dorp Stotternheim overvallen door een onweer en doet de gelofte monnik te worden.

17 juli: Opneming in het klooster der augustijnen te Erfurt.

1507 3 april: Luther tot priester gewijd.

2 mei: Luther doet zijn eerste mis.

1508 Begin wintersemester: Intrede in het 'Zwarte klooster' te Wittenberg.

1509 9 maart: Promotie tot baccalaureus ad biblia (bacc. theol.).

10 juli: Johannes Calvijn te Noyon geboren.

oktober: Luther gaat terug naar Erfurt.

1510 Vertrek naar Rome, aankomst aldaar tegen einde december.

1511 Einde januari of begin februari: vertrek uit Rome.

Begin april: terug in Erfurt.

Tussen augustus 1511 en mei 1512: tweede verhuizing naar Wittenberg.

1512 4 oktober: Verlening van de licencia magistrandi in theologia.

19 oktober: Promotie tot doctor theologiae.

25 oktober (?): Eerste Genesis-college.

1513 16 augustus: Eerste college over de Psalmen.

1515 Na Pasen: begin der colleges over de Brief aan de Romeinen.

1516 7 september: Laatste college over de Brief aan de Romeinen.

27 oktober: Eerste college over de Brief aan de Galathen.

1517 31 oktober: Luther slaat zijn 95 stellingen tegen de aflaat aan.

1518 22 februari: 'Sermoen von Ablass und Gnade.'

26 april: Disputatie in het Augustijnerconvent te Heidelberg.

juni: 'Erlauterung der Ablassthesen' in druk. Inleiding van canoniek proces in Rome.

7 augustus : Luther ontvangt oproep om naar Rome te komen.

23 augustus: Pauselijke breve aan kardinaal Cajetanus te Augsburg met bevel Luther voor zich te dagvaarden.

25 augustus: Melanchton verhuist naar Wittenberg.

31 augustus: Strijdschrift tegen Sylvester Prierias, pauselijk paleïstheoloog.

26 september tot 35 oktober : Reis naar Augsburg.

12 tot 14 oktober: Verhoor voor Cajetanus.

16 oktober: Luther appelleert aan de paus.

20-21 oktober: Vlucht uit Augsburg.

23 oktober: Luther Pirckheimers gast te Neurenberg.

25 november : Publicatie acra augustana.

28 november : Beroep op concilie.

8 december: Keurvorst Frederik weigert uitlevering van Luther aan Rome.

1519 4 tot 6 januari: Onderhoud met Karl von Miltitz te Altenburg.

12 januari: Dood van keizer Maximiliaan I.

28 juni: Karel V te Frankfort am Main tot keizer gekozen.

4 tot 14 juli: Leipziger disputatie tussen Luther en Eck.

september: Commentaar op de Brief aan de Galaten voltooid en in druk.

1520 januari: Ulrich von Hutten biedt Luther zijn en F. von Sickingens bescherming

8 juni: 'Sermon von den guten Werken.'

juni: Sylvester von Schaurnburg biedt bescherming van honderd edelen aan.

15 juni: Met de ban dreigende bul van paus Leo X 'Exsurge Domirae' tegen Luther met een termijn van 60 dagen om te 'herroepen'.

augustus: 'An den christlichen Adel deutscher Nation.'

6 oktober : Von dem babylonischen Gefangnis der Kirche.'

12 november : Luthers geschriften in Keulen verbrand. november: 'Adversus execrabilem Antichristi bullam' en 'Von der Freiheit eines Christenmenschen.'

10 december: Verbranding van de pauselijke bandreigingsbul en de decretalia voor de Elsterpoort te Wittenberg.

1521 3 januari: Decet Romanum Pontificem, banbul van Leo X.

13 februari: Rede van Aleander voor de Rijksdag in Worms, houdende verzoek aan de keizer om de pauselijke veroordeling van Luther te voltrekken.

6 maart: Keizerlijke dagvaarding van Luther om naar Worms te komen, met begeleidend schrijven.

10 maart: Mandaat van Karel V tegen Luthers geschriften.

2 april: Luther vertrekt naar Worms.

16 tot 26 april: Luther in Worms.

17-18 april: Optreden voor de Rijksdag.

4 mei tot i maart 1522 : Luther op de Wartburg als 'jonker J

8 mei: Edict van Worms: rijksban tegen Luther.

29 mei: Offensief verbond van Karel V en Leo X tegen Frankrijk.

29 september: Evangelische Avondmaalsviering door Melanchthon en zijn studenten te Wittenberg.

12 november : 53 monniken treden uit het augustijner- klooster in Wittenberg.

3-4 december: Kerkrelletjes in Wittenberg.

25 december : Andreas von Karlstadt bedient het Avondmaal in de beide gedaanten (in de Duitse taal).

27 december: De Zwickauer profeten in Wittenberg.

december: Luther begint aan de vertaling van het Nieuwe Testament (eerste uitgave september 1522).

Uitwerking van de eerste preekpostille.

Verschijning van Melanchtons dogmatisch leerboek (loci communes).

1522 6 januari: Opheffing van de Duitse augustijnercongregatie.

26 februari: Justus Jonas, proost aan de Wittenberger slotkerk, houdt bruiloft.

1 tot 6 maart: Terugkeer van Luther uit de Wartburg naar Wittenberg.

'Treue Vermahnung zu allen Christen, sich zu hüten vor Aufruhr und Empörung.'

9 maart: Begin van Luthers vastenpreken in Wittenberg.

april: Aanvang der reformatie in Zürich met Zwingli's geschrift tegen de vastengeboden.

september tot mei 1523: strijd van Sickingen tegen Trier.

1523 6 maart: Godsdienstmandaat van het Neurenbergse rijksregime;

laatste beslissing verdaagd tot een nieuw concilie.

maart: 'Von weltlicher Obrichkeit, wie weit man ihr Gehorsam schuldig sei.'

Pinksteren: 'Von Ordnung des Gottesdienstes in der Gemeinde.'

juli: Eerste martelaren der Hervorming bestijgen de brandstapel in Brussel.

23 augustus: Dood van Von Hutten.

1523 - 1524 Verschijnen van de eerste drie delen van het Oude Testament in Luthers vertaling.

1524 januari-februari: 'An die Ratsherren aller Städte deutschen Landes, dass sie christliche Schulen aufrichten.'

23 juni: Begin van boerenopstand in het graafschap Stalingen (zuidelijk deel van het Zwarte Woud).

6 juli: Regensburger verbond van katholieke rijksstenden ter uitvoering van het Edict van Worms.

september: Strijdschriften van Erasmus en Th. Muntzer tegen Luther.

1525 januari: Wider die himmlischen Propheten.'

Eerste uitwijzingen van wederdopers uit Neurenberg en Zürich.

24 februari: Overwinning van Karel V op Frans I en diens gevangenneming bij Pavia.

maart: De '12 artikelen' van de opstandige boeren.

19 april: 'Ermahnung zum Frieden auf die 12 Artikel der Bauern.'

5 mei: Dood van keurvorst Frederik de Wijze; opvolger Johan de Standvastige (1525-1532).

'Wider die räuberischen und mörderischen Bauern.'

15 mei: Slag bij Frankenhausen, Müntzer gevangengenomen.

mei-juni: Alle boerenopstanden neergeslagen.

13 juni: Huwelijk van Luther met Katharina von Bora.

juli: Ein Sendbrief von dem harten Büchlein wider die Bauern.'

19 juli: Dessauer verbond van de katholieke vorsten van Midden- en Noord-Duitsland tegen de evangelische leer. vóór Kerstmis : 'Deutsche Messe und Ordnung des Gottesdienstes.'

einde december: 'Vom unfreien Willen' (tegen Erasmus).

1526 14 januari: Vrede van Madrid tussen Karel V en Frans I.

23 februari: Verbond van Gotha tussen Saksen en Hessen ter bescherming van de evangelische leer.

22 mei: Heilige liga van Cognac tegen Karel V met deelname van de paus.

25 juni tot 27 augustus : Rijksdag in Spiers ; verdaging van het Edict van Worms.

1527 januari: 'Ob Kriegsleute auch in seligem Stand sein keinen.'

april: 'Dans diese Worte: das ist mein Leib, noch feststehen, wider die Schwarmgeister.'

6 mei: Bestorming van Rome door de keizerlijke troepen.

1527-29 Tweede oorlog tussen Karel V en Frans I.

1528 4 januari: Keizerlijk mandaat en dreiging met doodstraf tegen wederdopers.

22 maart: 'Unterricht der Visitatoren an die Pfarrherren im Kurfürstentum Sachsen' met voorwoord van Luther.

28 maart: Luthers grote *'Bekenntnis vom Abendmahl Christi.'*

juni: Defensief en offensief verbond tussen Zürich en Bern ter bescherming van het Evangelie.

1529 26 februari tot 12 april: Rijksdag in Spiers.

19 april: Protest van de evangelisch gezinde Stenden te Speyer.

22 april: 'Overeenstemming' tussen Keursaksen, Hessen en Zuidduitse steden.

5 augustus: Duurzame vrede van Kamerijk tussen Karel V en Frans I.

tot 4 oktober: Godsdienstig gesprek te Marburg.

16 oktober: Schwabacher convent tussen Brandenburg-Ansbach en Keursaksen.

30 november: Luthers convent te Schmalkalden. Breuk van Saksen met Zuidduitse steden.

1529 'Deutsch Katechismus' (zgn. Grote Catechismus);

'Heerpredigt wider den Türken.'

1530 24 februari: Karel V in Bologna door paus Clemens VII tot keizer gekroond.

16 april tot 13 oktober: Luther op de vesting Coburg.

15 juni: Intocht van Karel V in Augsburg.

20 juni: Plechtige opening van de Rijksdag van Augsburg.

25 juni: Overhandiging van de Augsburgse confessie.

19 november: Slot Augsburgse Rijksdag.

31 december tot 27 februari 1531: Stichting van de Schmalkaldische bond.

1531 april: Luthers 'Warnung an seine lieben Deutschen' verschijnt.

11 oktober: Zwingli sneuvelt in de slag bij Kappel.

1532 Godsdienstvrede van Neurenberg

1534 Luthers Bijbelvertaling voltooid. Eerste complete uitgave van de Duitse bijbel.

1535 november: Luther krijgt bezoek van de pauselijke nuntius Vergerio in Wittenberg.

1536 Johannes Calvijns 'Institutie' verschijnt in eerste oplaag.

mei: Wittenberger concordaat, ingesteld door Melanchton en Butzer met goedkeuring van Luther tot herstel van de betrekkingen van Saksen met de Zuidduitse steden.

1537 februari: Luthers 'Schmalkaldische Artikel' aan het Schmalkaldische verbondsconvent voorgelegd.

8 december: Luthers eerste disputatie tegen de Antinomianen.

1539 maart tot april: 'Von den Conciliis und Kirchen'.

30 september : Eerste deel van de Wittenberger complete uitgave van Luthers geschriften met voorwoord van de schrijver bij de Duitse geschriften.

10 december : Biechtraad van Luther en Melanchton aan de landgraaf van Hessen in diens huwelijksaffaire.

1540 12 juni tot 28 juli: Godsdienstgesprek van Hagenau (zonder deelname van Luther).

1541 14 tot 17 januari: Godsdienstgesprek van Worms tussen Melanchton en Eck.

31 maart: 'Wider Hans Worst' (pamflet tegen hertog Heinrich de Jongere van Brunswijk).

22 april tot 22 mei: Godsdienstgesprek in Regensburg. Kritiek van Malvenda

op rechtvaardigingsleer bleef achter

1543 4 januari: 'Von den Juden und ihren Lügen'.

juli: De druk van het grote Genesis-college (gehouden 1535 tot 1545) begint.

1544 'Kurzes Bekenntnis vom heiligen Sakrament.'

1545 5 maart: Voorwoord van Luther bij de *Opera latina* van de Wittenberger, een

complete uitgave van zijn geschriften (begin van een autobiografie).

25 maart: 'Wider das Papsttum zu Rom vom Teufel gestiftet.'

eind juli: Luther dreigt Wittenberg voor altijd te verlaten (deed hij ook al begin 1544).

Rijksdag te Worms. Karel V verhindert verder godsdienstgesprek om zijn voorbereiding voor de oorlog te verbergen.

oktober en december bezoekt 2 maal Eisleben op verzoek van de graaf van Mansfeld, om verzoening te bewerken.

13 december: Opening concilie van Trente.

1546 januari tot maart: Tweede godsdienstgesprek van Regensburg.

Deelname: Brenz, Bucer, Schnepf, Major. Gesprek moest geheim zijn; delegaties vertrok van Kursachsen, zonder resultaat

Januari: Luther gaat voor de 3e keer naar Eisleben ivm Graaf van Mansfeld

18 februari: Dood van Luther te Eisleben, welke plaats hij bezocht om een twist tussen de graven van Mansfeld bij te leggen.

22 februari: Maarten Luther in Wittenberg begraven.

20 juli 1546 – 19 mei 1547

Smalkaldische oorlog tussen keizer Karel V en Evangelische vorsten

2. 'LUTHER EN DE HERVORMING IN DUITSLAND'

DEEL I, 1483 - 1521

DOOR

J. H. MERLE D'AUBIGNÉ

"Ik noem bijkomstig de staat van de dingen van dit vergankelijk en ras voorbijsnellend leven.
Ik noem hoofdzaak het geestelijk bestuur, waarin de Voorzienigheid Gods heerlijk doorstraalt."

Uit het Frans vertaald door

J. J. le Roy, predikant te Oude Tonge.

Gedrukt bij W. Bruining

en

Van van de Meer & Verbrugge,
Rotterdam 1837

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2012

DEZE UITGAVE VAN

'LUTHER EN DE HERVORMING IN DUITSLAND'

IS EEN VERKORTE VERSIE VAN DE GEDRUKTE UITGAVE,

'DE GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMING IN DE ZESTIENDE EEUW'

BESTAANDE IN VIJF DELEN

VOOR DE COMPLETE UITGAVE ZIE:

D'Aubigné, Merle
De geschiedenis van de Hervorming in de Zestiende eeuw; 1e / 5e deel

WWW.THEOLOGIENET.NL RUBRIEK KERKGEGSCHIEDENIS

In deze bundel worden de indeling van boeken en de onderverdeling van hoofdstukken en titels behouden zoals in de de originele complete versie. Alleen wat betrekking heeft op Dr. Maarten Luther en de Hervorming werd overgenomen.

Het eerste deel beslaat het tijdperk van 1483-1521.

Het tweede deel beslaat het tijdperk van 1522-1530.

Merle d' Aubigne heeft volgens zijn eigen opgave van onderstaande boeken gebruik gemaakt:

- De Duitse uitgave, gedrukt te Leipzig (L. Opp. (L.); de Duitse uitgave van WALCH (L. Opp. (W.), en de Latijnse uitgave van Wittenberg (L. Opp. Lat.).
- De brieven van LUTHER. Bijna altijd heb ik mij bediend van de voortreffelijke uitgave in 5 delen, van Dr. DE WETTE (L. Epp.).
- De werken van de andere Hervormers, en in het bijzonder van MELANCHTON.
- De bullen, decreten, brieven, van de pausen en vorsten, en andere oorkonden, in onderscheidene aangewezen verzamelingen vervat.
- De onderscheiden levensbeschrijvingen van LUTHER en van de andere Hervormers, vervaardigd of door tijdgenoten, of door schrijvers welke later hebben geleefd.
- De geschiedenis van het Lutheranisme en van de Hervorming door SECKENDORF in het Duits, in groot 4ø., Leipzig, 1714.
- En onder de nieuwere geschiedschrijvers, wier lezing mij van nut is geweest, zal ik de schriften van PLANCK, van GEORGE MÜLLER, van MENZEL aanhalen.

VOOR HET EERSTE BOEK ZIE 'DE GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMING IN DE ZESTIENDE EEUW', door Merle d'Aubigné

De auteur beschrijft de toestand van de kerk vóór de Reformatie. Hij toont aan er een beweging opgang gebracht werd, waardoor de bevolking rijp werd gemaakt voor de Hervorming.

'LUTHER EN DE HERVORMING IN DUITSLAND'

TWEEDE BOEK

JEUGD, BEKERING EN EERSTE BEDRIJVEN VAN LUTHER

1483 - 1517

Luther's ouders. Zijn geboorte. Zijn armoede. Het ouderlijke huis. Gestrenge opvoeding. Eerste kundigheden. De school in Maagdenburg. Armoedige omstandigheden. Eisenach. De Sunamitische. Het huis van Cotta. Herinnering van die tijden. Luther's studiën. Trebonius.

De hogeschool. Luther's Godsvrucht. Ontdekking. De Bijbel. Luther's ziekte. Zijn inwendige strijd. Dood van Alexis. Hevig onweder. De Voorzienigheid. Luther's afscheid. Komst in het klooster.

Luther's vader. Bijgeloof. Slaven - arbeid. Moed. Studiën. De Bijbel. Nauwgezette vroomheid. Angsten. Godvruchtige mensen in de kloosters. Staupitz. Zijn bezoek. Gesprekken. De genade van Christus. De boetvaardigheid. De verkiezing. De Goddelijke Voorzienigheid. De Bijbel. De oude monnik. De vergeving van de zonden. Priesterwijding. Het middagmaal. Roeping naar Wittenberg.

Eerste onderwijs. Bijbelse lessen. Algemene roep. Prediking in Wittenberg. De oude kapel. Indruk.

Reis naar Rome. Klooster, aan de Po. Herinneringen binnen Rome. Bijgelovige vroomheid van Luther. Ontheiligingen van de geestelijkheid. Luther's verkeer in Rome. Verwarringen binnen Rome. Bijbelse studiën. Invloed op het geloof. Invloed op de Hervorming. De deur van het Paradijs. Luther's belijdenis.

Terugkomst. Het doctoraat. Carlstadt. Eed van Luther. Grondbeginsel van de Hervorming. Luther's moed. Zijn liefde. De Scholastieken. Spalatijn. De zaak van Reuchlin. Het geloof. Volksredevoeringen. Academisch onderwijs. Uitwerking van Luther's onderwijzingen. De monnik Spenlein. Rechtvaardiging door het geloof. Erasmus. De werken.

Eerste stellingen. Bezoek van de kloosters. Dresden. Erfurt. De prior Tornator. Gevolgen van Luther's reis. Luther's werkzaamheden. Pest.

Luther's betrekking tot de keurvorst. Raadgevingen aan de hofprediker. Hertog George. Luther voor het hof. Het middagmaal aan het hof. De avondstond bij Emser.

Vrijheid en slavernij. Stellingen. 's Mensen natuur. Rationalisme. Erfurt uitgedaagd. Eck. Urbanus Regius. Zedigheid van Luther.

DERDE BOEK
DE AFLATEN EN DE THESEN 1517 - MEI 1518

Beweging. Stoet van de aflaatkramers. Tetzel. Tetzels rede. Biecht. Verkoop van de aflaten. Openlijke boete. Een aflaatbrief. Uitzonderingen. Vermaken en ongebondenheden.

De diaken van Schmiedberg. De ziel op het kerkhof. De schoenmaker van de Hagenau. De studenten. Myconius. Ontmoeting met Tetzel. List van een edelman. Redeneringen van de verstandigen en van het volk. Een mijnwerker van Scheeberg.

Leo X. Albert van Mentz. Pacht van de aflaten. De Franciscaners en de Dominicaners.

Tetzel nadert. Luther op de biechtstoel. Tetzels woede. Luther zonder plan. Luther's rede. Droom van de keurvorst.

Het allerheiligen - feest. De thesen. Hun kracht. Luther's gematigdheid. De Voorzienigheid. Brief aan Albert. Onverschilligheid van de bisschoppen. Verspreiding van de thesen.

Reuchlin. Erasmus. Fleck. Bibra. De keizer. De paus. Myconius. Vrees ten opzichte van Luther. Adelman. Een oud priester. De bisschop. De keurvorst. De lieden te Erfurt. Luther's antwoord.

Inwendige strijd van Luther. Zijn drijfveren.

Aanval van Tetzel. Luther's antwoord. Goede werken. Luther en Spalatijn. Beoefening van de heilige Schrift. Scheurl en Luther. Luther en Staupitz. Luther en zijn volk. Een nieuw kleed. Redetwist te Frankfort. Thesen van Tetzel. Knipstrow. Luther's thesen verbrand. Geschreeuw van de monniken. Gemoedsrust van Luther. Tetzels thesen verbrand. Luther's smart. Bezoek van de bisschop.

Priëras. Stelsel van Rome. De samenspraak. Stelsel van de Hervorming. Antwoord aan Priërias. Hoogstraten. Eck. Obelisken. Luther's gevoelens. De Asterisken. Verwijdering tussen Luther en Eck.

Volksschriften. Over het gebed. Onze Vader. Uw koninkrijk. Uw wil. Ons dagelijks brood. Leerrede over de boetvaardigheid. De vergeving is afkomstig van Christus.

Vrees van Luther's vrienden. Reis naar Heidelberg. Bibra. Het kasteel van de Paltsgraaf. De paradoxen. Redetwist. De hoorders. Bucer. Brenz. Snepf. Verkeer met Luther. Werkzaamheden van die jonge leraren. Uitwerking op Luther. De oude hoogleraar. Het ware licht. Terugkomst in Wittenberg.

VIERDE BOEK

LUTHER VOOR DE LEGAAT MEI – DECEMBER 1518

Verklaring van de thesen. Boetvaardigheid. De paus. Leo X. Luther aan zijn bisschop. Luther aan de paus. Luther aan de vicaris - generaal. Rovere aan de keurvorst. Leerredenen over de ban. Luther's invloed en kracht.

Rijksdag in Augsburg. De keizer aan de paus. Luther in Rome gedagvaard. Schrik van zijn vrienden. Luther's gemoedrust. Tussenkomst van de hogeschool. Bevelschrift van de paus. Luther's verontwaardiging. De paus aan de keurvorst.

De wapensmid Schwarzerd. Zijn vrouw. Philippus. Zijn geestvermogens. Zijn studiën. De Bijbel. Beroeping in Wittenberg. Leipzig. Minachting: Luther's vreugde. Vergelijking tussen Luther en Melanchton. Omwenteling in het onderwijs.

Gevoelens van Luther en Staupitz. Bevel om te verschijnen. Verontrustingen en moed. Vertrek naar Augsburg. Verblijf in Weimar en Neurenburg. Aankomst in Augsburg.

De Vio. Serra - Longa. Voorafgaand gesprek. Bezoek van de raadsheren. Terugkomst van Serra - Longa. De prior. Luther's voorzichtigheid. Luther en Serra - Longa. Het vrijgeleide. Luther aan Melanchton.

Eerste verschijning. Eerste woorden. Voorwaarden van Rome. Stellingen te herroepen. Luther's antwoord. Hij vertrekt. Indruk bij de twee partijen te weeg gebracht. Aankomst van Staupitz. Mededeling aan de legaat.

Tweede verschijning. Verklaring van Luther. Antwoord van de legaat. Zijn bespraaktheid. Luther's verzoek.

Derde verschijning. Schriftelijke protestatie. Schat van de aflaten. Het geloof. Ootmoedige bede. Antwoord van de legaat. Wederantwoord van Luther. Woede van de legaat. Luther vertrekt.

De Vio en Staupitz. Staupitz en Luther. Luther aan Spalatijn, aan Carlstadt. Het Avondmaal. Link en De Vio. Vertrek van Staupitz en Link. Luther aan Cajetanus. Stilzwijgen van de kardinaal. Vaarwel van Luther. Vertrek. Beroep op de paus. Schrik van de legaat.

Luther's vlucht. Algemene bewondering. Luther's begeerte. De legaat aan de keurvorst. Luther aan de keurvorst. De keurvorst aan de legaat. Voorspoed van de hogeschool.

Gedachten aan vertrek. Vaarwel aan de Kerk. Hachelijk ogenblik. Verlossing. Luther's moed. Ontevredenheid in Rome. Bul. Beroep op een kerkvergadering.

VIJFDE BOEK
DE LEIPZIGER REDETWIST 1519

Gevaren waarin Luther verkeert. God redt hem. De paus zendt Miltitz. De gouden roos. Reis van de legaat. Schrik van Luther's vrienden.

Dood van Maximiliaan. Oorlogen in het rijk. Tussenregering.

Miltitz bij Spalatijn. Vrees van Tetzel. Samenkomst van Miltitz en Luther. Overeenkomst. De kus van de nuntius. Tetzel voor Miltitz. Brief van Luther aan de paus. Aard van de Hervorming. Luther's werkzaamheden. Hij wordt in Trier gedagvaard, daarna tot de naastvolgende rijksdag verwezen.

Voortgang van de Hervorming in Duitsland, in Zwitserland, in Nederland, in Frankrijk, in Engeland, in Spanje, in Italië.

De strijd schijnt in Duitsland geëindigd. Eck wakkert hem weer aan. Gevechten tussen Eck en Carlstadt. Het geschil over de paus. Luther antwoordt. Zijn geloof en moed. Weigering van hertog George. Tegenkanting van de bisschop. Mosellanus en Erasmus.

Aankomst van Eck en van de Wittenbergers in Leipzig. Amsdorf, de studenten. Plakkaten van de bisschop. Eck en Luther. Het Pleissenburg. De openbaarheid en de beoordelaars van de redetwist.

De trein. Aanroeping van de Heilige Geest. Afbeeldsels van Luther, Carlstadt en doctor Eck. De boeken van Carlstadt. Vraagstuk van de vrije wil. Betamelijke verdienste. Natuurlijke krachten. Punt waarin Rome en de Hervorming van elkaar verschillen. Het opstel van Carlstadt. De tribunen.. Melanchton gedurende de redetwist. Toestemming van doctor Eck.

Luther predikt. De burgerij van Leipzig. Twisten van de studenten en leraren. Hertog George.

Redetwist tussen Eck en Luther. De oppervoogdijschap van Rome. Deze is volgens menselijk recht. Gelijkheid van de bisschoppen. Wie is het fundament, Petrus of Jezus Christus? Eck geeft van ter zijden te kennen dat Luther een Hussiet is. Luther verklaart zich voor de leer van Huss. Beweging onder de hoorders. Scherts van doctor Eck.

De hofnar. Luther bij de mis. Woorden van de hertog. Het vagevuur. De aflaten, enz. Einde van de redetwist.

Belangstelling van de wereldlijken in de redetwist. Luther's gedachte. Bekentenissen van doctor Eck. Pocherijen van Romes aanhangers Uitwerkselen van de redetwist. Poliander. Cellarius. De jeugdige prins van Anhalt. De studenten van Leipzig. Cruciger. Roeping van Melanchton. Luther's vrijmaking van het pauselijk juk.

Behendigheid van doctor Eck. Hij valt Melanchton aan. Melanchton's geschrift. Vastberadenheid van Luther. Twist tussen Emser en Luther. Staupitz verwijdert zich. De gouden roos aangeboden.

Luther geeft zijn eerste verklaring van de brief aan de Galaters in het licht. Nieuwe aanvallen. Verblinding van de tegenstanders. Eerste denkbeelden over het Avondmaal. Het Sacrament is zonder het geloof niet voldoende. Luther beschuldigd van in Bohemen geboren te zijn. Kracht van

Gods Woord. Eck in verscheidene schriften aangerand. Hij vertrekt naar Rome. Onverschrokkenheid van Luther.

ZESDE BOEK
DE BUL VAN ROME, 1520

Verkiezing van een keizer. Karakter van Maximiliaan. Pretendenten van het rijk. Karel. Franciscus I. Hendrik VIII. Geneigdheid van de Duitsers en van de paus. De kroon aangeboden aan Frederik van Saksen die deze weigert. Karel wordt gekozen.

Luther schrijft aan de keizer. Veroordeling door de universiteiten van Keulen en Leuven uitgesproken. Gevaren waarin Luther verkeert. Teutleben in Rome. Inlichtingen van de keurvorst voor het Roomse hof. Vastberadenheid van Luther. Vrees van Melanchton. Duitse edelen verklaren zich vóór de Hervorming. Schaumburg, Sickingen, Cronberg, Ulrich van Hutten. Luther wordt vrijer.

Vertoog over de goede werken. Het geloof de bron van de werken. De oorzaak van het geloof.

Beroep op de Christelijke adel van de Duitse natie. Wantrouwen aan zichzelf. De drie muren. Alle Christenen zijn priesters. De overheid moet de geestelijkheid bestraffen. Misbruiken van Rome. De paus. Italië ten ondergang gebracht door het hof van Rome. Gevaren waarin Duitsland verkeert. Beroep. Hervorming van de paus. De legaten. De monniken. De ongehuwde staat van de priesters. De feestdagen. De Bohemers. De universiteiten. Het rijk. Besluit. Goede uitslag van dit beroep. Gewichtige uitwerkselen.

Rome ontwaakt. Oorzaken van haar tegenstand. Het weifelt in het begin. Pogingen van doctor Eck. Rome neemt een besluit. God stelt de scheiding daar. Een Zwitsers priester pleit voor Luther in tegenwoordigheid van Rome. De geestelijke raad van Rome. Aanvang van de bul van excommunicatie. Veroordeling van Luther.

Melanchton in Wittenberg. Zijn huwelijk. Catharina. Huiselijk leven. Melanchton's weldadigheid en goedaardigheid. Christus en de oudheid. Melanchton's werkzaamheid, verkeer, liefde voor de letteren. Zijn vaderland en zijn moeder. Oproer van de Studenten.

Luther wil Evangeliepredikers naar Italië zenden. Rede over de heilige mis. De Babylonische gevangenschap van de Kerk. De Doop. Vernietiging van de overige geloften. Wijze waarop de Hervorming is daargesteld.

Het kapittel van de Augustijners in Eisleben. Aandrang van Miltitz. Deputatie van het kapittel naar Luther. Miltitz en de keurvorst. Bijeenkomst van Miltitz en Luther in Lichtenberg. Brief van Luther aan de paus. Boek over de vrijheid van de Christen. Vereniging tussen Christus en de gelovige. Vrijheid en dienstbaarheid.

De bul in Duitsland. Misslag van de paus door deze doctor Eck ter hand te stellen. Hoe Eck wordt bejegend. Dood van Miltitz. De bul in Erfurt, in Wittenberg. Tussenkomst van Zwingli.

Luther ziet tot God op. Wat hij van de bul denkt. Bilibald, Charitas en Clara Pirckheimer. Mensen in de veroordeling betrokken. Geschrift van Luther tegen de bul van de antichrist. De paus verbiedt te geloven. De schriften van Luther in verschillende plaatsen verbrand. De landvoogdes van de Nederlanden. De graaf van Nassau. Luther blijft gerust.

Luther maakt zich gereed om te antwoorden. Beroep op een algemeen concilie. Luther verbrandt de bul van de paus. Betekenis van deze stoutmoedige daad. Luther's verklaring in de academie. Woorden over de paus. Geschrift van Melanchton. Hoe Luther zijn vrienden gerust stelt. Melanchton over de verwarringen welke de waarheid veroorzaakt. Gronden van de door de bul veroordeelde artikelen. Luther is alleen. Hij verkondigt nieuwe dingen. Noodzakelijkheid van de genade. Herroeping van Luther.

Kroning van Karel V. De nuntius Aleander. Maatregelen van de pauselijke gezanten bij de keizer tegen de boeken en de persoon van Luther. De keurvorst geeft aan de gezanten gehoor. Moeilijke

toestand van de keurvorst. Zijn neef, Johan Frederik, spreekt voor Luther. Vertrouwen van de Hervormer. Antwoord van de keurvorst aan de gezanten. Hun verontwaardiging. Erasmus, de voorstander van het rechte midden, te Keulen. Zijn vrees. Erasmus bij de keurvorst. Rondborstige verklaring. Zijn raad en zijn staatkunde. Stelsel van Karel V.

Kwelling in de biechtstoel. Luther over de biecht. (Unterricht der Beichtkinder.) Aanduiding van de antichrist in zijn antwoord aan Catharinus. Geestdrift voor Luther. Satyren. Ulrich van Hutten. Ontboezeming over de brand van Luther. Platen van Lukas Cranach. Een geschrift van Emser. Het karnaval in Wittenberg, Staupitz wankelt. Luther's werken. Zijn onverschrokkenheid. Zijn nederigheid. Kracht van de Hervorming.

ZEVENDE BOEK
DE RIJKSDAG IN WORMS, JANUARI - MEI 1521

Zegepraal van Gods Woord. De rijksdag in Worms. Beweegreden welke de vorsten daarheen trok. Moeilijkheden. De keizer begeert Luther's komst. Deze verklaart zich bereid te vertrekken. De keurvorst weigert hem naar Worms te voeren. Aleander ziet op zijn reis de gesteldheid van de gemoederen. Hij verzet er zich tegen dat men Luther hoort. De redenen van Aleander hebben in Worms weinig gevolg. Hij doet Rome ontwaken. De paus spreekt de ban tegen Luther uit. Luther over de gemeenschap met Christus. Afkondiging van de bul. Luther ontvouwt de beweegredenen waarmee hij te werk ging.

Ontwerp dat de diplomaten van het keizerlijke hof smeden. Johan Glapio biechtvader van Karel. Pontanus kanselier van de keurvorst. Onderhandelingen tussen de biechtvader en de kanselier. Vruchteloosheid van deze kunstgrepen. Voorstel van een Dominicaner. Behendig - heid van Aleander. Luther is voor geweld beducht.

Karel V nodigt Aleander uit om de rijksdag te overtuigen. De nuntius begeeft zich naar de vergadering. Zijn rede. Luther beschuldigd. Rome gerechtvaardigd. Beroep op Karel V tegen Luther. Uitwerking van de redevoering van de nuntius. De vorsten willen de grieven van de natie handhaven. Redevoering van hertog George. Onderscheid tussen de hertog en Luther. Karakter van de Hervorming. Honderd en één grieven aan de keizer voorgesteld. Karel geeft enigszins toe. Aleander verzet zich tegen de verschijning van Luther. De groten van Spanje. Gerustheid van Luther. De lofzang van Maria. Luther wil naar Worms gaan om te sterven, maar niet om te herroepen.

Karel V besluit om Luther in Worms te dagvaarden. Zal men hem een vrijgeleide geven? Dagvaarding van de keizer. Het vrijgeleide. Vrees van de keurvorst. De witte donderdag in Rome. Afkondiging van de bul in *Coena Domini*. De paus en Luther. De keizerlijke heraut komt in Wittenberg aan. Het Evangelie in Pommeren. Melanchton wil met Luther vertrekken. Amsdorff, Schurff, Suaven vergezellen hem. Hutten aan Karel V. Bede in naam van Duitsland.

Vertrek van Luther. De beeltenis van Savonarola. Men plakt te Weimar Luther's veroordeling aan. Ontmoeting bij Erfurt. Justus Jonas. Luther predikt in Erfurt. Het geloof en de werken. Luther ongesteld. Toeloop van het volk. Luther's moed. Luther en een officier. Verblijf in Frankfort. Plan van de keizerlijke hovelingen. Glapio bij Sickingen. Onwrikbare standvastigheid van Luther.

Intocht binnen Worms. Lijkzang. Raadsvergadering door Karel V gehouden. Capito en de lieden die zich naar de tijd schikten. Toeloop rondom Luther. Dagvaarding. Brief van Hutten. Onrust van Luther. Zijn gebed. Optocht naar de rijksdag. Gezegde van de oude generaal George van Freundsberg. Achtbare vergadering. Zegepraal op Rome behaald. Bemoedigende woorden van enige vorsten.

Stilte. Aanspraak van de kanselier. Tussenkomst van Schurff. Luther's antwoord. Zijn wijsheid. Woord van Karel V. Verontrustigingen van Luther's vrienden. Zijn onverschrokken - heid. Baldadigheden van de Spaanse soldaten. Raad aan Luther gegeven. Zijn eed aan de heilige Schrift. Luther in het hof van het stadhuis. Aanspraak van de kanselier. Rede van Luther. Drie soorten van schriften. Hij begeert dat men zijn dwaling bewijst. Woorden van waarschuwing aan de rijksdag. Hij herhaalt zijn rede in het Latijn. Bestraffing van de kanselier. "Hier sta ik; ik kan niet anders: God helpe mij! Amen." Nieuwe proefneming. De vergadering staat op.

Beweging onder het terugkeren. Uitwerkselen van de verschijning. De bierkan van hertog Erik. De keurvorst en Spalatijn. Heimelijke aanslagen van Aleander. Boodschap van de keizer aan de rijksdag. Men stelt voor om Luther ter dood te brengen. Latere gevoelens van Karel V. Hevige tegenstand. Geestdrift van het volk voor Luther. Stemmen tot bevrediging. Toelating van de keizer. Vrees van de keurvorst. Toeloop bij Luther. Bezoek van Philip van Hessen.

Onderhandeling tot bemiddeling bij de aartsbisschop van Trier. Aleander en Cochloeus. Vermaning van de kanselier Wehe aan Luther. Luther's antwoord. Bijzonder gesprek. Bezoek van Cochleus bij Luther. De avondmaaltijd bij de aartsbisschop van Trier. Proefneming in de herberg van de ridders van Rhodus. Men stelt een kerkvergadering voor. Laatste onderhoud van Luther en de aartsbisschop. Bezoek bij een zieke vriend. Luther ontvangt bevel om Worms te verlaten. Antwoord. Vertrek.

Laatste dag in Worms. Luther aan Cranach. Brief aan de keizer aan de staten van het rijk. Luther bij de abt van Hirschfeld. Luther predikt te Eisenach. Vele vorsten verlaten de rijksdag. Invloed van Aleander. Karel V tekent de veroordeling van Luther. Het edict van Worms. Het begin of het einde? Luther begeeft zich naar zijn bloedverwanten in Mora. Hij wordt aangevallen en opgelicht. Gods wegen. Men voert Luther naar het kasteel de ***Wartburg.*** Men geeft hem de klederen van een ridder. Zijn gevangenschap.

NEGENDE BOEK

EERSTE HERVORMINGEN, 1521 en 1522

I.
Gang van de Hervorming. Nieuw tijdvak. Nut van Luther's gevangenschap. Beweging in Duitsland. Worms en Wittenberg. Melanchton en Luther. Geestdrift.

II.
Luther op de Wartburg. Doel van de Gevangenschap. Angst. Hoop. Ziekte. Ongerustheid van Luther's vrienden. Luther's werkzaamheid. Over de biecht. Aan Latomus. Wandelingen. Een jachtpartij.

III.
De Hervorming begint. Huwelijk van Feldkirchen. Het huwelijk van de monniken. Thesen. Geschrift tegen het Monnikendom. Het Monnikendom houdt voor Luther op.

IV.
De aartsbisschop Albert. De afgod van Halle. Luther staat op. Schrik aan het hof. Luther aan de aartsbisschop. Antwoord van Albert. Joachim van Brandenburg.

V.
Overzetting van de Bijbel. Behoeften van de Kerk. Beginselen van de Hervorming. Aanvechtingen van de duivel. Veroordeling van de Sorbonne. Antwoord van Melanchton. Luther's bezoek in Wittenberg.

VI.
Nieuwe hervormingen. Gabriel Zwilling over de mis. De universiteit. Melanchton. De keurvorst. Het monnikendom aangerand. Uitgang van de monniken. Gisting. Ongeregeldbeden. Kapittel van de Augustijners. De mis en Carlstadt. Eerste Avondmaal. Gewicht van de mis volgens het Roomse stelsel.

VII.
Valse Hervorming. De nieuwe profeten. De profeten in Wittenberg. Melanchton. De keurvorst. Luther. Carlstadt en de beelden. Wanorden. Men roept Luther terug. Hij wankelt niet. Gevaren.

VIII.
Vertrek van de Wartburg Nieuwe stelling. Luther en het oorspronkelijk Catholicisme. Ontmoeting bij *den Zwerten Beer*. Luther aan de keurvorst. Terugkering naar Wittenberg. Prediking in Wittenberg.

De liefde. Het Woord. Hoe de Hervorming daargesteld wordt. Het heilig Avondmaal. Het geloof in Christus. Uitwerking. Didymus. Carlstadt. De profeten. Samenkomst met Luther. Einde van deze strijd.

IX.
Overzetting van het Nieuwe Testament. Het geloof en de Schrift. Tegenstand. Gewicht van Luther's uitgave van het Nieuwe Testament. Behoefte aan een stelselmatig vertoog. De Gemene plaatsen. De erfzonde. Verlossing. Vrije wil. Uitwerking van de Gemene plaatsen.

X.
Tegenstand. Hendrik VIII. Wolsey. De koningin. Fisher. Thomas Morus. Luther's boeken verbrand. Hendrik valt Luther aan. Hendriks boek tegen Luther. Aanbieding aan de paus. Uitwerking op Luther. Kracht en hevigheid. Zijn boek. Antwoord van de bisschop van Rochester. Antwoord van Morus. Gedrag van de koning.

XI.
Algemene beweging. De monniken. Hoe de Hervorming wordt daargesteld. De eenvoudige gelovigen. De oude en nieuwe leraren. Boekdrukkunst en letterkunde. Rondventing van boeken.

XII.
Luther in Zwickau. Het kasteel van Freyberg. Worms. Frankfort. Algemene beweging. Wittenberg, middelpunt van de Hervorming. Gevoelens van Luther.

TIENDE BOEK

BEWEGINGEN, TEGENSPOEDEN EN VORDERINGEN, 1522 - 1526

I.
Staatkundig element. Gebrek aan geestdrift te Rome. Beleg van Pampeluna. Moed van Inigo. Verandering. Luther en Loiola. Gezichten. De twee beginselen.

II.
Zegepraal van Rome. Dood van Leo X. Oratorium van de Goddelijke liefde. Adriaan VI. Plan van Hervorming. Tegenstand.

III.
Rijksdag van Neurenberg. Bisschoppelijk bezoek. Inval van Soliman. De nuntius verlangt Luther's dood. De predikers van Neurenberg. Belofte van Hervorming. Grieven van de natie. Besluit van de rijksdag. Hevige brief van de paus. Luther's raad.

IV.
Vervolging. Pogingen van hertog George. Het klooster van Antwerpen. Mirisch en Probst. Miltenberg. De drie monniken van Antwerpen. De brandstapel. De marteldood in Brussel.

V.
Nieuwe paus. De legaat Campeggi. Rijksdag van Neurenberg. Verlangen van de legaat. Antwoord van de rijksdag. Ontwerp van een wereldlijk concilie. Schrik en pogingen van de paus. Beieren. Bondgenootschap van Regensburg. Gestrengheden en hervormingen. Staatkundige scheuring. Tegenstand. Kunstgrepen van Rome. Decreet van Burgos. Vredebreuk.

VI.
Vervolging. Caspard Tauber. Een boekverkoper. Wreedheden in Wurtemberg. Salzburg, Beieren, Pommeren. Hendrik van Zutphen.

VII.
Verdeeldheden. Heilig Avondmaal. Twee uitersten. Carlstadt. Luther. Mysticisme van de Wederdopers. Carlstadt in Orlamunde. Luther's zending. Ontmoeting bij de middagmaaltijd. Samenkomst in Orlamunde. Carlstadt gebannen.

VIII.

Voortgang. Tegenstand aan de verbondenen. Ontmoeting van Philippus van Hessen en Melanchton. De landgraaf voor het Evangelie gewonnen. De Palts, Lunenburg, Holstein. De grootmeester te Wittenberg.

IX.
Hervormingen. De Allerheiligen - kerk. Val van de mis. De letteren. Christelijke scholen. De kennis aan de leken aangeboden. De kunsten. Zedelijke Godsdienst. Esthetische Godsdienst. Muziek, Dichtkunst. Schilderkunst.

X.
Staatkundige gisting. Luther tegen het oproer. Thomas Münzer. Beweging. Het zwarte Woud. De twaalf artikelen. Luther's gevoelen. Helfenstein. Optocht van de boeren. Optocht van het keizerlijk leger. Nederlaag van de boeren. Wreedheden van de vorsten.

XI.
Münzer in Mulhausen. Oproeping van het volk. Mars van de vorsten. Einde van de opstand. Invloed van de Hervorming. Lijden. Verandering.

XII.
Dood van Frederik. De vorst en de hervormer. Katholiek verbond. Ontwerpen van Karel. Gevaren.

XIII.
De nonnen van Nimptsch. Luther's gevoelen. Einde van de kloosters. Het huwelijk van Luther. Huiselijk geluk.

XIV.
De landgraaf. De keurvorst. Pruisen. Hervorming. Verwereldlijking. De aartsbisschop van Mentz. Samenkomst in Friedewalt. Rijksdag. Verbond van Turgau. Tegenstand van de Hervormers. Verbond van Maagdenburg. De Katholieken verdubbelen hun pogingen. Huwelijk van de keizer. Dreigende brieven. De twee partijen.

DERTIENDE BOEK

HET PROTEST EN DE CONFERENTIE, 1526 – 1529

I.
De Hervorming geen negatieve daad. Tweevoudig streven van de Hervorming. De Hervorming het werk van God. Eerste rijksdag van Spiers. Het palladium van de Hervorming. Stoutmoedigheid van de vorsten. Uitwerkselen van hun vastberadenheid. Verrichtingen van de rijksdag. Rapport van de commissies. Voorstellen. Scherpe voorstellingen van het Pausdom. *De verwoesting van Jeruzalem*. De instructies van Sevilie. Uitwerking daarvan. Verandering van politiek. Het heilig verbond. Maatregelen van de keizer. Vrijheid van godsdienst voorgeslagen. Crisis van de Hervorming.

II.
Italiaanse oorlog, Toebereidselen. Het manifest van de keizer. Veldtocht in Italië. Mars naar Rome. Muiterij onder de soldaten. Voorwaarts! De pauselijke strijdmacht. De bestorming. De plundering. Moedwil van de Duitsers. Gewelddadigheden van de Spanjaarden. De straf voltooid.

III.
Gewenste rust. Andere inrichting van de Kerk. Philippus van Hessen. De monnik van Marburg. Paradoxen van Lambert. Broeder Bonifacius. Redetwist in Homburg. Zegepraal van het Evangelie. Nieuwe kerkordening. Leraars. Diakenen. Synoden. Twee elementen in de Kerk. Luther's gevoelen over het leraarambt. Grondbeginselen bij de organisatie van de Kerk. Nadelige gevolgen van de wereldlijke invloed. Toestand van de hervormde geestelijkheid. Luther's brief aan de keurvorst. De *Duitse mis*. De instructies van Melanchton. Toegeeflijkheid. Misnoegdheid. Blijdschap. Visitatie van de Hervormde gemeenten. Luther. Calvijn. De Hervorming gaat voorwaarts. Elisabeth van Brandenburg. Een godvruchtige vorstin.

IV.

Het edict van Ofen. Vervolgingen. Winkler. Carpenter. Keyser. Verslagenheid in Duitsland. Pack's bedrog. Verbond van de Hervormde vorsten. Raad door de hervormers gegeven. Luther's vredelievendheid. Verwondering van de Pausgezinde vorsten. Pack gevat en onthoofd. Pack's ontwerp was niet onwaarschijnlijk. Innerlijke kracht van de Hervorming.

V.
Gebeurtenissen in Italië. Vrede tussen Karel en Clemens. Voortekenen. Vijandelijke gezindheid van de Pausgezinden. Willekeurige daad van Karel. Verrichtingen van de rijksdag. Voorstel van de commissie. De Hervorming in gevaar. Overwegingen van de Evangelischen. Voorstel van sommigen. Moedig besluit van de vrienden van de Hervorming. Geweld van Ferdinand. De scheuring voltooid.

VI.
Het protest. Hoofdbeginselen van het protest. Het oppergezag van het Evangelie. Een eerste plicht van de Protestant. De waarheid en de Christelijke liefde. Ferdinand weigert het protest aan te nemen. Blijdschap van de Protestanten. Bemiddelaars. Faber. Sluiting van de rijksdag. Peter Muterstadt. De Christelijke eenheid een daadzaak. Grynaeus ontkomt. Melanchton's neerslachtigheid. De vorsten waren de ijverigste hervormers. Duitsland en de Hervorming.

VII.
Eenheid nodig onder de Protestanten. Moeilijkheid om tot eenheid te komen. Luther en Zwingli. Een Lutherse waarschuwing. Conferentie in Marburg voorgeslagen. Zwarigheden. Melanchton en Zwingli. Zwingli's toebereidselen. Zwingli gaat op reis. De reis. Aankomst in Marburg. De hervormers in Marburg. Verzoek van Carlstadt. Voorlopige discussies. Melanchton en Zwingli. De conferentie begint. Hoc est corpus meum. Cordus. Luther's eerste woord. Discussies. Lambert. Luther en Zwingli. Discussies. Het getuigenis van de kerkvaders. Augustinus. Hevigheid van Luther. Einde van de conferentie. Aanmerkingen over de conferentie. De landgraaf wil bemiddelen. De laatste samenkomst. Zwingli wenst verbroedering. Luther weigert. De broederschap verworpen. Gedeeltelijke toenadering. De Christelijke liefde overwint. Luther stelt de artikelen van de conferentie in schrift. De artikelen. Eenheid bij verscheidenheid. Aanmerkingen. De werkelijke tegenwoordigheid. Doop en Avondmaal. Aanmerkingen. Verslagenheid van Luther. Toestand van de staatkundige belangen. Luther's oorlogspredikatie. Zwaarmoedigheid en vrees van Luther. Luther vergeleken met de apostel Petrus. Gevolgen van de conferentie. De keizer landt in Genua. Dreigende vooruitzichten.

VEERTIENDE BOEK

DE CONFESSIE VAN AUGSBURG (1530)

I.
Vroege en latere toestand van de Kerk. Gewichtige lessen. Karel V. De Duitse afgevaardigden. Stoutmoedigheid van de afgevaardigden. Het geschenk van de landgraaf. Het antwoord van de Keizer. De afgevaardigden wordt arrest aangezegd. Hun vrijlating. De aankomst van de Keizer in Bologna. Karel en Clemens. Voorslag van Gattinara. De keizer belooft gestrengheid. Conferenties. Luther's brief. Donkere vooruitzichten. De verlosser komt! Luther's hoogschatting van de profeet Daniël. Vredelievende taal van keizer Karel. Beweegredenenen van de keizer.

II.
De kroning. Ongerustheid van de Protestanten. Luther wil geen tegenstand geboden hebben. Zal de keurvorst op de rijksdag verschijnen? Enige artikelen opgesteld. Edel gezegde van de keurvorst. "Ein feste Burg ist unser Gott!" Luther blijft te Coburg. Karel in Innsbruck. Twee partijen aan het hof. Gevoelens van Gattinara. De koning van Denemarken. De vreugde van de Paus over hem. Godsvrucht van de keurvorst. Raadslagen van de Roomsgezinden.

III.
Augsburg. Predikaties van de Evangelischen. Sermoenen van de Roomsgezinden. Een boodschap van de keizer. Hij wenst de prediking geëindigd te zien. Luther's gevoelen daarover. De kanselier Bruck. Antwoord van de keurvorst. De confessie opgesteld. Luther's oordeel er over. Luther's Sinaï. Brief aan zijn zoon. Zijn vader sterft. Zijn oordeel over de toestand van Saksen. Luther beschouwd in

betrekking tot de Hervorming. Dood van Gattinara. De vierhonderd en vier stellingen. Melanchton over het vasten. De Kerk moet in kerkelijke zaken beslissen. Verdraagzaamheid van de landgraaf.

IV.
Augsburg. Gewelddadigheden van de keizerlijken. Vrees van de burgers. Karel in Munchen. Ontvangst aldaar. Ontmoeting met de vorsten. De legaat. De intocht. Komst binnen Augsburg. De benedictie. “De avonddienst van het verraad.” De markgraaf van Brandenburg. Het zwijgen van de keizer. Nieuwe plannen. Voorstel van Ferdinand. De vorsten weigeren. Spijt en gramschap van Karel. Herhaalde weigering van de vorsten. Processie op Sacramentsdag. Grote ontevredenheid van Karel.

V.
De keizer wil dat de predikaties ophouden. Antwoord daaromtrent van de vorsten. Een middelweg voorgeslagen. Gevoelen van de Godgeleerden. Het voorstel wordt aangenomen. Nieuwe predikers aangesteld. De nieuwe predikers en de “verwarringen van het Pausdom”. Bemoedigende woorden van Luther. Nieuwe aanslagen. Veni Spiritus. De Heilige Geest mis. Het sermoen. Opening van de rijksdag. De keurvorst. Gevaarlijk plan van de Roomsgezinden. Valdez. Valdez en Melanchton. Het doel wordt gemist., Valdez over de confessie.

VI.
De confessie ondertekend. Moedige taal. De Protestantse vorsten. Melanchton’s zwakheid. Redevoering van de legaat. De lezing van de confessie wordt verschoven. De Protestantse vorsten houden aan. De voorlezing van de confessie wordt bepaald. Neerslachtigheid van Melanchton. Zonderling nieuws. Overpeinzingen van Melanchton. Melanchton en Luther. Luther bidt. Luther’s ongerustheid. Geliefkoosde Bijbelplaatsen van Luther. Zijn brief aan Jonas. Luther aan Melanchton.

VII.
De kapel van het palatinaat. Aanmerkingen. De confessie. Een woord van Luther over de confessie. Dwalingen en misbruiken. Kerk en Staat. Plichten van de geestelijkheid. Slot van de confessie. Aanmerkingen. Wijze behoedzaamheid in uitdrukking. De Hervorming wil niets nieuws. Kerk en Staat onderscheiden. Kerkelijke regering en tucht. Oorspronkelijke bedoeling met de confessie. Aanmerkingen op de confessie. De keizer neemt de confessie aan. Belangrijkheid van de confessie voor de Evangelische Kerk.

VIII.
Uitwerking van de confessie op de Roomsgezinden. Afschriften naar alle hoven gezonden. Luther dringt aan op vrijheid van Godsdienst. Hij vergelijkt de rijksdag bij een toneelspel. Zijn schrijven aan Melanchton. Herinnering aan keizer Maximiliaan. Openhartige bekentenis. Verwachtingen van de protestanten. De steden tot afval aangezocht. Derzelver antwoord. Beraadslagingen. Houding door de meerderheid aangenomen. Een tegenschrift zal opgesteld worden. De opstellers. Rome en de wereldlijke macht. De mannen van de confessie met gevaren bedreigd. Gevoelen van Luther. Bezorgdheid van Melanchton. Melanchton’s minimum. Oordeel van een biechtvader van de keizer. De zuster van de keizer. Zwakheid van Melanchton. Luther is tegen alle toegeven. De legaat zal een onderhoud met Melanchton hebben. Melanchton in zijn verwachting teleurgesteld. De pauselijke instructies. Plan van de Roomse doctoren. Verklaring van Melanchton. Antwoord van de Protestanten.

IX.
Het tegenschrift. Karel is er niet mee ingenomen. Nieuwe poging om de vorsten over te halen. De Zwitsers in Augsburg. De tetrapolitaanse confessie. Confessie van Zwingli. Melanchton wil met de Zwitsers niet spreken. Een feest aan het hof. Overdenkingen van de keurvorst. Zijn geloof. De godgeleerden willen hem van zijn besluit terugbrengen. Antwoord van de keurvorst aan de keizer. De leeuwenhuid. Lezing van het tegenschrift. Aanmerkingen. Verklaarde wil van de keizer. Stemming van de Protestanten. Melanchton’s tweede onderhoud met de legaat. Politiek van Karel. Zijn voorwaarden. De Protestanten verwerpen dezelve. Besluiten van het consistorie. Raad door Campeggio gegeven. De Evangelischen zoeken sterkte in het gebed. De twee wonderwerken: Johan de standvastige. Proeven van geloofsmoed. De zinnebeeldige voorstelling. Voortekenen. Grote beweging in Augsburg.

X.

Philippus van Hessen. Verzoeking. Tegenwerking. Melanchton's geheime beweegreden. De keizer weigert de landgraaf te laten vertrekken. De keizer komt tot nadenken. De Protestantse vorsten aan het hof ontboden. Zij blijven onverzettelijk. De landgraaf. Zijn vlucht uit Augsburg. Algemene verbazing. Brief door Philippus achtergelaten. Uitwerking van zijn vertrek. De Protestanten weten van geen plan. De poorten worden weer geopend De kans op oorlog vermindert. Vrede! Vrede!

XI.

De gemengde commissie. Ongepaste scherts van Dr. Eck. Het geloof en de werken. Roomse dubbelhartigheid. Men wil de landgraaf terugbrengen. De Roomsen beginnen met toegeven. De hoofdvraag. Het bestuur van de Kerk. Gevaar van het toegeven. Melanchton. Oordeelvellingen over het werk van de commissie. Luther's brieven. Melanchton's bezorgdheid. Overmoed van de Pausgezinden. Nog één schrede! Een nieuwe commissie. De landgraaf. Zijn brief. De twee schrikbeelden. Melanchton. Overeenstemming omtrent enkele punten. De drie levensvragen. De onderhandelingen lopen op niets uit. Zij worden voorgoed afgebroken. De keurvorst en de markgraaf willen vertrekken. De gordiaanse knoop. Een concilie toegestaan. Dadelijke gevolgen daarvan. Eis van de keizer. Dreigende taal. Antwoord van de Protestanten. De keurvorst wil vertrekken. Beweging in Augsburg. Nieuwe onderhandelingen. De Protestanten zijn minder geneigd tot schikken. Vermaning van Luther.

XII.

De keurvorst maakt zich tot het vertrek gereed. Het reces. De Hervormden worden een sekte genoemd. Apologie van de confessie. Het reces. Bedreigingen. Stellige weigering van de Protestanten. Het afscheid. Boden van de vrede. Ontevredenheid van de keizer. Karel schrijft aan de paus. Ongeregeldheden. Verklaring van de rijkssteden. Verbond van de Protestanten. Dadelijk gevolg daarvan. De paus en de keizer. Sluiting van de rijksdag. Toebereidselen voor de oorlog. Aanval op Genève. Luther. Aanmerkingen. Het Protestantisme is gevestigd.

Boek 2. 1483 - 1517

JEUGD, BEKERING EN EERSTE BEDRIJVEN VAN LUTHER

Luther's ouders. Zijn geboorte. Zijn armoede. Het ouderlijke huis. Gestrenge opvoeding. Eerste kundigheden. De school in Maagdenburg. Armoedige omstandigheden. Eisenach. De Sunamitische. Het huis van Cotta. Herinnering van die tijden. Luther's studiën. Trebonius.

De hogeschool. Luther's Godsvrucht. Ontdekking. De Bijbel. Luther's ziekte. Zijn inwendige strijd. Dood van Alexis. Hevig onweder. De Voorzienigheid. Luther's afscheid. Komst in het klooster.

Luther's vader. Bijgeloof. Slaven - arbeid. Moed. Studiën. De Bijbel. Nauwgezette vroomheid. Angsten. Godvruchtige mensen in de kloosters. Staupitz. Zijn bezoek. Gesprekken. De genade van Christus. De boetvaardigheid. De verkiezing. De Goddelijke Voorzienigheid. De Bijbel. De oude monnik. De vergeving van de zonden. Priesterwijding. Het middagmaal. Roeping naar Wittenberg.

Eerste onderwijs. Bijbelse lessen. Algemene roep. Prediking in Wittenberg. De oude kapel. Indruk.

Reis naar Rome. Klooster, aan de Po. Herinneringen binnen Rome. Bijgelovige vroomheid van Luther. Ontheiligingen van de geestelijkheid. Luther's verkeer in Rome. Verwarringen binnen Rome. Bijbelse studiën. Invloed op het geloof. Invloed op de Hervorming. De deur van het Paradijs. Luther's belijdenis.

Terugkomst. Het doctoraat. Carlstadt. Eed van Luther. Grondbeginsel van de Hervorming. Luther's moed. Zijn liefde. De Scholastieken. Spalatijn. De zaak van Reuchlin. Het geloof. Volksredevoeringen. Academisch onderwijs. Uitwerking van Luther's onderwijzingen. De monnik Spenlein. Rechtvaardiging door het geloof. Erasmus. De werken.

Eerste stellingen. Bezoek van de kloosters. Dresden. Erfurt. De prior Tornator. Gevolgen van Luther's reis. Luther's werkzaamheden. Pest.

Luther's betrekking tot de keurvorst. Raadgevingen aan de hofprediker. Hertog George. Luther voor het hof. Het middagmaal aan het hof. De avondstond bij Emser.

Vrijheid en slavernij. Stellingen. 's Mensen natuur. Rationalisme. Erfurt uitgedaagd. Eck. Urbanus Regius. Zedigheid van Luther.

Luthers vader en moeder

Luthers ouders.

De auteur beschreef in het eerste hoofdstuk de toestand van de kerk vóór de Reformatie. Hij toont aan er een beweging opgang gebracht werd, waardoor de bevolking rijp werd gemaakt voor de Hervorming. …

… Alles was gereed. God, die Zijn werk gedurende eeuwen voorbereid, voltooit het, te Zijner tijd, door de zwakste werktuigen. Grote zaken door de geringste middelen daar te stellen, zodanig is de wet Gods. Wanneer Hij een grote boom wil tevoorschijn brengen, onder wiens takken de geslachten van de mensen een schuilplaats vinden, bedient Hij zich van een onmerkbaar zaad. Deze wet, die zich alom in de natuur vertoont, wordt ook in de geschiedenis weergevonden. Wij moeten nu het geringe zaadje, dat God in de aarde leide om er Zijn heil opnieuw te doen bloeien, in de beginselen en eerste ontwikkelingen onderzoeken. Hij nam de Hervormers van de Kerk van daar, waar Hij de Apostelen had genomen. Hij verkoos hen uit die arme klasse, welke, schoon niet tot het lage gemeen behorende, echter ternauwernood tot de burgerstand behoort. Alles moet aan de wereld tonen, dat het niet van de mensen, maar dat het Gods werk is.

De Hervormer ZWINGLI kwam uit de hut van een herder op de Alpen; MELANCHTON, de Godgeleerde van de Hervorming, uit de winkel van een wapensmid; en LUTHER uit de nederige stulp van een arme mijnwerker.

De eerste leeftijd van de mens, waarin hij onder Gods hand gevormd wordt en zich ontwikkelt, is altijd gewichtig. Vooral is dat in de levensloop van LUTHER. Daar staat de Hervorming reeds in haar geheel. De verschillende verschijnselen van dit werk volgden elkaar op in de ziel van hem die er het werktuig van was, vóórdat het in de wereld tot stand werd gebracht. De kennis van de hervorming, welke in het hart van LUTHER gewrocht werd, geeft alleen de sleutel tot de Hervorming van de Kerk. Het is alleen door het bestuderen van het *bijzondere* werk, dat men over het *algemene* werk kan oordelen. Zij die het eerste verwaarlozen, zullen van het tweede niets dan vormen en omtrekken kennen. Zij zullen zekere gebeurtenissen en zekere uitkomsten kunnen weten, maar zullen de innerlijke natuur dier vernieuwing niet kennen, omdat hun het levensbeginsel, dat er de ziel van was, verborgen zal blijven. Laat ons dan in LUTHER de Hervorming leren kennen vóórdat wij haar bestuderen in de gebeurtenissen, die de Christenheid van gedaante veranderden.

JOHAN LUTHER, zoon van een landman uit het dorp Mora, nabij Eisenach, in het graafschap Mansfeld in Thuringen, gesproten uit een oud en talrijk geslacht van eenvoudige burgers, trad in het huwelijk met MARGARETHA LINDEMANN, de dochter van een inwoner van Neustadt, in het bisdom Wurzburg. De twee echtgenoten verlieten de velden van Eisenach, en zetteden zich in het kleine stadje Eisleben in Saksen neer.

SECKENDORF verhaalt, op de getuigenis van REBHAN, superintendent te Eisenach ten jare 1601, dat de moeder van LUTHER, de tijd van haar bevalling nog verwijderd oordelende, naar de jaarmarkt van Eisleben was gegaan, en dat zij aldaar, tegen haar verwachting, van haar zoon beviel. Niettegenstaande al de achting, welke aan SECKENDORF toekomt, schijnt deze zaak geen geloof te verdienen; althans geen van de oudste levensbeschrijvers van LUTHER maakt daarvan melding; daarenboven moet Mora omtrent vier en twintig mijlen van Eisleben gelegen zijn, een afstand, welke men in de staat waarin LUTHERS moeder zich bevond niet zo gemakkelijk aflegt, *om de jaarmarkt te gaan bezoeken*; en eindelijk schijnt de getuigenis van LUTHER geheel met deze verzekering te strijden.

JOHAN LUTHER was een oprecht, arbeidzaam, openhartig man, die zijn vastheid van karakter zelfs tot eigenzinnigheid dreef. Meer beschaafd van geest dan de lieden van zijn stand, las hij veel. De boeken waren toen zeldzaam, maar JOHAN liet geen gelegenheid

voorbijgaan om zich deze aan te schaffen. Zij waren zijn uitspanning in de ogenblikken van rust, welke een zware en aanhoudende arbeid hem vergunde. MARGARETHA bezat die deugden, welke eerbare en Godvruchtige vrouwen versieren. De ingetogenheid, de vreze Gods en het gebed blonken vooral in haar uit. Zij werd door de overige huismoeders in de omtrek als een model beschouwd, dat zij moesten trachten te volgen.

Zijn geboorte.

Men weet niet juist hoe lang deze twee echtgenoten te Eisleben gewoond hadden, toen op de 10de november, des avonds te elf uur, MARGARETHA een zoon ter wereld bracht. MELANCHTON vroeg dikwijls de moeder van zijn vriend naar het tijdstip van de geboorte van haar zoon. "Ik herinner mij zeer wel de dag en het uur," antwoordde zij dan, "maar van het jaar ben ik niet zeker." Maar JAKOB, LUTHERS broeder, een braaf en rechtschapen man! heeft verhaald dat MARTIJN, naar de mening van de gehele familie, op de 10de november des jaars van CHRISTUS 1483 is geboren; het was de avond vóór St. maarten. De eerste gedachte van de vrome ouders was, het kind, dat God hun geschonken had, aan Hem door de heilige Doop toe te wijden. De volgende dag, welke men bevindt een Dinsdag te zijn, droeg de vader met dankbaarheid en vreugde zijn zoon naar de St. Pieterskerk; het was dáár, dat hij het zegel ontving van zijn toewijding aan de Heer. Men noemde hem MARTIJN, ter gedachtenis van deze dag.

De jonge MARTIJN telde nog geen zes maanden, toen zijn ouders Eisleben verlieten, om zich naar Mansfeld te begeven, dat slechts vijf mijlen van daar was gelegen. De mijnen van Mansfeld waren toen zeer beroemd. JOHAN LUTHER, een arbeidzaam man, bemerkende dat hij mogelijk geroepen zou worden om een talrijk gezin te onderhouden, hoopte aldaar gemakkelijker zijn brood en dat voor zijn kinderen te zullen verdienen. Het was in die stad, dat het verstand en de krachten van de jonge LUTHER hun eerste ontwikkeling ontvingen; het was daar dat zijn werkzaamheid zich begon te vertonen, dat zijn innerlijk bestaan zich in zijn daden en woorden openbaarde. De vlakten van Mansfeld, de oevers van de Viper waren het toneel van zijn eerste spelen, waarmee hij zich met de kinderen uit de nabuurschap vermaakte.

Ingang Luthers geboortehuis

Benedenslaapkamer met wieg

Zoldertrap

Zijn armoede.

Het eerste verblijf te Mansfeld was voor de eerlijke JOHAN en zijn vrouw bezwaarlijk. Zij leefde erin het eerst in een grote armoede. "Mijn ouders," zegt de Hervormer, "zijn zeer arm geweest. Mijn vader was een arme houthakker, en mijn moeder droeg dikwijls haar hout op de rug, om iets tot onderhoud van ons, hun kinderen, te verdienen. Zij hebben voor ons zware, bloedige arbeid ondergaan." Het voorbeeld van ouders, welke hij eerde, de levenswijze, waaraan zij hem gewenden, maakten LUTHER vroegtijdig tegen de arbeid en de ontbering gehard. Hoe menigmaal zal MARTIJN zijn moeder in het bos vergezeld, en aan haar zijde zijn kleine takkebos gebonden en gedragen hebben!

Ondertussen zijn er beloften gedaan op de arbeid van de rechtvaardige, en JOHAN LUTHER ondervond de waarheid van deze. Hij verkreeg een weinig groter inkomen. Hij richtte te Mansfed twee smeltovens op. Van allen om zijn waardig karakter, zijn vlekkeloos leven en juistheid van oordeel geëerd, werd hij aangesteld tot raadsheer van die stad, de hoofdplaats van het graafschap van die naam. Een staat van te grote armoede zou het kind hebben kunnen bezwaren; het ruimer bestaan in de vaderderlijke woning verruimde zijn hart en verhief zijn karakter.

Het ouderlijke huis.

JOHAN bediende zich van zijn nieuwe staat, om het gezelschap, dat hij de voorkeur gaf, te zoeken. Hij had veel op met de geleerden, en nodigde dikwijls de kerkelijken en

schoolmeesters van de plaats aan zijn tafel. Zijn huis bood een schouwspel aan van die verenigingen van eenvoudige burgers, welke in het begin van de 16de eeuw Duitsland tot ere verstrekten. Het was een spiegel, waarin die talrijke beelden, welke elkaar op het beroerde en vooringenomen toneel dier tijden opvolgden, werden teruggekaatst. Het kind deed er zijn voordeel mee. Voorzeker, het gezicht van die mannen, voor welke men in het huis van zijn vader zoveel eerbied toonde, verwekte meer dan eens in het hart van de jonge MARTIJN de eerzuchtige begeerte om zelf eenmaal een schoolmeester of geleerde te worden.

Gestrenge opvoeding.
Zodra hij oud genoeg was om enig onderwijs te ontvangen, zochten zijn ouders hem de kennis van God mee te delen, de vreze des Heeren in te boezemen en hem tot Christelijke deugden te vormen. Zij besteedden al hun zorgen aan deze eerste huiselijke opvoeding. Doch dit was het niet alleen, waarbij hun tedere bezorgdheid zich bepaalde.

Eerste kundigheden.
Zijn vader, hem de eerste beginselen van de kundigheden, welke hij zo hoog waardeerde, wensende te zien verkrijgen, smeekte over hem de Goddelijke zegen af, en zond hem ter schole. MARTIJN was nog zeer jong. Zijn vader, of een jongeling van Mansfeld, NIKOLAAS EMLER, droegen hem dikwijls op hun armen naar het huis van GEORGE EMILIUS, en gingen er hem vervolgens weer afhalen. EMLER trad later met een zuster van LUTHER in het huwelijk. Vijftig jaren daarna herinnerde de Hervormer de oude NIKOLAAS dat treffend bewijs van toegenegenheid, in de eerste jaren van zijn kindsheid ontvangen, en schetste het op de eerste bladen van een boek, dat hij aan deze oude vriend ten geschenke gaf.

De vroomheid van zijn ouders, hun werkzaamheid, hun strenge deugd, gaven de jonge knaap een gelukkige stoot, en vormden in hem een ernstige en vaardige geest. Het was toen, met betrekking tot de opvoeding, de regering van tucht en vreze. MARGARETHA, schoon soms het al te strenge gedrag van haar echtgenoot in alles goedkeurende, opende dikwijls voor MARTIJN haar moederlijke armen, om hem te midden van zijn tranen te troosten. Ondertussen dreef zij zelf ook de voorschriften van die wijsheid te ver, welke ons zegt: "Die zijn zoon lief heeft haast zich om hem te kastijden." Het hevig karakter van het kind gaf dikwijls aanleiding tot berispingen en bestraffingen. "Mijn ouders," zei LUTHER naderhand, "hebben mij hard behandeld, zodat ik zeer vreesachtig werd. Mijn moeder kastijdde mij eens zo sterk om een hazelnoot, dat het bloed er bij afliep. Zij meenden van ganse harte dat zij wel deden; maar zij wisten de gemoederen niet te onderscheiden; iets wat echter nodig is om te weten wanneer, wie en hoe men moet straffen.

Het arme kind had in de school niet minder strenge behandeling te verduren. Zijn meester kastijdde hem vijftienmaal achter elkaar op één morgen met roeden. "Men moet," zei LUTHER, deze zaak vermeldende, "de kinderen kastijden, maar men moet hen te gelijker tijd beminnen." Onder zulk een opvoeding leerde LUTHER vroegtijdig de aangenaamheden van een zinnelijk leven verachten. "Hetgene groot moet worden, moet gering beginnen," merkt één van zijn oudste geschiedschrijvers met juistheid op, "en wanneer de kinderen in hun jeugd zo teer en verwijfd opgevoed worden, benadeelt men hen voor hun gehele leven."

MARTIJN leerde het een en ander op de school. Men leerde hem de afdelingen van de catechismus, de tien geboden, het geloof, het gebed des Heeren, lofzangen, formulier - gebeden, de *donat*, een Latijnse grammatica, in de 4de eeuw door DONATUS, meester van St. HIERONYMUS, vervaardigd, en welke, in de 11de eeuw door een Franse monnik, REMIGIUS, tot meerdere volkomenheid gebracht, lange tijd in al de scholen in grote achting stond; hij bestudeerde daarenboven de Cisio - Janus, een zeer zonderlinge kalender, vervaardigd in de 10de of 11de eeuw; kortom, hij leerde al wat men op de Latijnse school van Mansfeld kon leren.

Maar het kind schijnt niet tot God te zijn geleid. Het enige Godsdienstige gevoel, dat men toen bij hem bespeurde, was dat van de vreze. Telken reize als hij de naam van CHRISTUS hoorde uitspreken, verbleekte hij van schrik; want men had Hem niet dan als een verschrikkelijk rechter en vol van gramschap aan hem voorgesteld. Deze slaafse vreze, welke zo ver van de ware godsdienst verwijderd is, bereidde hem mogelijk voor tot de blijde boodschap des Evangelies, en tot die vreugde welke hij later gevoelde, toen hij CHRISTUS leerde kennen als zacht en nederig van harte.

De school in Maagdenburg

JOHAN LUTHER wilde, uit een zekere voorliefde, van zijn zoon een geleerde maken. Geheel die nieuwe wereld van verlichting en wetenschap, welke zich alom begon te bewegen, drong zelfs tot in de woning van de mijnwerker van Mansfeld, en wekte de eerzucht van de vader op. De voortreffelijke aanleg, de volhardende vlijt van de jongeling deden JOHAN de schoonste hoop koesteren. Toen dan MARTIJN, in het jaar 1497, de ouderdom van veertien jaren bereikt had, nam zijn vader het groot besluit om zich van hem te scheiden, ten einde hem naar de school van de Franciscaners te Maagdenburg te zenden. MARGARETHA moest er zich aan onderwerpen, en MARTIJN maakte zich gereed om ver van het vaderlijk dak zijn loopbaan te beginnen.

Onder de jonge lieden van Mansfeld bevond zich de zoon van een brave burger, met name JOHAN REINECKE. MARTIJN en JOHAN, schoolmakkers van hun kindsheid af, waren nauw aan elkaar verbonden. Deze vriendschap duurde hun gehele leven voort. JOHAN vergezelde vier en twintig jaren later zijn uitstekende vriend op de vermaarde en gevaarlijke reis van Worms. Hij werd opzichter van de smelterij te Mansfeld, en verwierf door zijn deugde de achting van al zijn medeburgers. De Hervormer hield niet op met hem een innige vriendschap te onderhouden. - De twee jonge lieden vertrokken gelijktijdig naar Maagdenburg. Het was daar dat zij, verwijderd van hun betrekkingen, de banden van de vriendschap nauwer toehaalden.

Maagdenburg was voor MARTIJN als een nieuwe wereld. Te midden van ontelbare ontberingen, (want hij had nauwelijks genoeg om van te leven,) onderzocht hij en was hij opmerkzaam. ANDREAS PROLES, provinciaal van de orde van de Augustijners, verkondigde toen met veel warmte de noodzakelijkheid om de godsdienst en de Kerk te hervormen. Mogelijk deden deze predikatiën in het gemoed van de jongeling de eerste en vluchtige denkbeelden ontstaan van wat er zich later in openbaarde.

Armoedige omstandigheden.

Het was voor LUTHER de tijd van harde leerjaren. Op zijn veertiende jaar in de wereld geworpen, zonder vrienden en zonder beschermers, beefde hij voor zijn meesters, en zocht hij, in de uren van uitspanning, onder veel bezwaar, met kinderen zo arm als hij zelf, zijn voedsel. "Ik bedelde," zegt hij, "met mijn makkers om een weinig spijze, ten einde in onze nooddruft te voorzien. Eens, ten tijde dat de Kerk het feest van CHRISTUS geboorte vierde, liepen wij gezamenlijk de naburige dorpen rond, gaande van huis tot huis en zingende op vier stemmen de gewone lofzangen op het kleine kind JEZUS, te Bethlehem geboren. Wij bleven staan voor een afgelegen boerenwoning aan het einde van een dorp. De boer, ons onze kerszangen horende zingen, kwam met enige spijze aan, die hij ons wilde geven, en vroeg met een zware stem en op een ruwe toon. "Waar zijt gij, knapen?" Door deze woorden verschrikt, vloden wij uit alle macht heen. Wij hadden geen reden om ons vervaard te maken; want de boer bood ons uit goeder harte deze ondersteuning aan; maar onze harten waren ongetwijfeld door de bedreigingen en de dwingelandij, waarmee de meesters te die tijde de scholieren mishandelden, vreesachtig gemaakt, zodat een onverwachte schrik ons had aangegrepen. Ten laatste echter bleven wij op het aanhoudend roepen van de boer staan, lieten onze vrees varen, liepen naar hem toe, en ontvingen uit zijn hand het voedsel dat hij ons aanbood." "Eveneens," voegt LUTHER er bij, "zijn wij gewoon te beven

en te vluchten, wanneer ons geweten schuldig en beangstigd is. Dan zijn wij zelfs bevreesd voor een onderstand die men ons aanbiedt, en voor degenen die onze vrienden zijn en ons allerlei soort van weldaden willen bewijzen."

Eisenach.

Nauwelijks was er een jaar verlopen, toen JOHAN en MARGARETHA, vernemende hoeveel bezwaar hun zoon vond om te Maagdenburg te leven, hem naar Eisenach zonden, waar zich een beroemde school bevond en waar zij vele bloedverwanten hadden. Zij hadden nog andere kinderen; en hoewel hun vermogen vermeerderd was, konden zij hun zoon niet in een vreemde stad onderhouden. De smeltovens en de onvermoeide arbeid van JOHAN LUTHER kon slechts in het onderhoud van het gezin te Mansfeld voorzien. Hij hoopte dat MARTIJN, te Eisenach gekomen, aldaar gemakkelijker zijn bestaan zou vinden. Maar hij was er niet gelukkiger. Diegenen van zijn nabestaanden, welke in deze stad woonden, lieten zich niet aan hem gelegen zijn, of konden, daar zij mogelijk zelf arm waren, hem geen hulp bewijzen.

Wanneer de honger zich bij de scholier deed gevoelen, moest hij, evenals te Maagdenburg, zich met zijn schoolmakkers verenigen en met hen aan de huizen zingen om een bete broods te bekomen. Deze gewoonte van LUTHERS tijd is tot op onze dagen in verscheidene steden van Duitsland in gebruik gebleven. De stemmen dier jongelieden maken Soms een zeer harmonisch gezang. Dikwijls ontving de arme en zedige knaap, in plaats van brood, enige harde woorden. Meer dan eens van droefheid overstelpt, stortte hij in het geheim vele tranen; hij dacht niet dan met siddering aan de toekomst.

De Sunamitische.

Eens onder anderen had men hem reeds aan drie huizen afgewezen, en was hij op het punt nuchter naar zijn verblijf terug te keren, toen hij, op het St. Georges - plein gekomen, voor het huis van een aanzienlijke burger onbewegelijk bleef staan, in treurige overdenkingen verzonken. Zal hij, uit gebrek aan brood, de studiën moeten vaarwel zeggen, en genoodzaakt zijn met zijn vader in de mijnen van Mansfeld te gaan werken?... Eensklaps wordt er een deur geopend; een vrouw vertoont zich op de dorpel: het is de echtgenoot van CONRAAD COTTA, de dochter van de burgemeester van Hefeld. Zij heette URSULA. De kroniekschrijvers van Eisenach noemen haar "de Godvruchtige *Sunamitische*," ter gedachtenis van die vrouw welke met zoveel aandrang de profeet ELIZA nodigde brood bij haar te eten. De Christelijke Sunamitische had reeds meer dan eens de jonge MARTIJN in de vergaderingen van de gelovigen opgemerkt; zij was bewogen geworden door de welluidendheid van zijn gezang en door de vroomheid van dit kind. Zij had de harde woorden gehoord waarmee men de arme scholier overlaadde. Zij zag hem geheel bedroefd voor haar deur; zij kwam te zijner hulpe, zij wenkte hem binnen te komen, en bediende hem van het nodige om zijn honger te stillen.

CONRAAD keurde de weldadigheid van zijn vrouw goed; hij vond zelfs in het gezelschap van de jongen LUTHER zoveel behagen, dat hij hem, enige dagen later, geheel in zijn huis nam. Van dit ogenblik af zijn zijn studiën gered. Hij zal niet meer naar de mijnen van Mansfeld behoeven terug te keren, hij zal het talent, dat God hem heeft toevertrouwd, niet in het verborgen leven van een gemeen werkman behoeven te begraven. God heeft hem het hart en de deur van een Christelijk huisgezin geopend, op het ogenblik dat hij niet meer wist wat hij zou beginnen. Deze gebeurtenis leide in zijn ziel de eerste kiemen van dat vertrouwen op God, wat in het vervolg de zwaarste stormen niet konden doen wankelen.

Het huis van Cotta.

LUTHER ondervond in het huis van COTTA een geheel ander leven, dan hij tot hiertoe had gekend. Hij had er een aangenaam bestaan, vrij van zorg en kommer; zijn geest werd helderder, zijn aard vrolijker, zijn hart meer geopend. Geheel zijn aanwezen ontwaakte door

de liefelijke stralen van de liefdadigheid, en begon zich in levensvreugde en geluk te vermaken. Zijn gebeden waren vuriger, zijn weetlust groter, hij maakte snelle vorderingen.

Bij de letteren en de wetenschappen voegde hij de schone kunsten; want de kunsten namen ook meer en meer in Duitsland toe. De mensen, welke God bestemt om op hun tijdgenoten te werken, worden eerst zelf door al de neigingen van hun eeuw overmeesterd en weggesleept. LUTHER leerde op de fluit en de luit spelen. Met dit laatste speeltuig paarde hij dikwijls zijn schone alt - stem: op die wijze stemde hij zijn hart in ogenblikken van droefheid tot vreugde. Hij schiep er zijn vermaak in, dus door zijn akkoorden aan zijn pleegmoeder, welke de muzijk zeer beminde, zijn levendige erkentelijkheid te bewijzen. Hij zelf is tot in zijn ouderdom een liefhebber van deze kunst geweest, en heeft de woorden en de zangwijzen van enige van de schoonste liederen van Duitsland vervaardigd. Verscheidene zijn er zelfs in onze taal overgebracht.

Herinnering van die tijden.

Gelukkige tijd voor de jongeling! LUTHER herinnerde zich deze altijd met aandoening; en toen vele jaren daarna een zoon van CONRAAD te Wittenberg was komen studeren, nadat de arme scholier van Eisenach de leraar van zijn eeuw geworden was, ontving hij hem met vreugde aan zijn tafel en onder zijn dak. Hij wilde gedeeltelijk aan de zoon vergelden, wat hij van de vader en moeder had genoten.

Het was bij de gedachte aan de Christelijke vrouw, welke hem brood had gegeven toen de gehele wereld hem terugstootte, dat hij deze schone woorden sprak: "Er is niets liefelijker op aarde dan het hart van een vrouw waarin de Godsvrucht woont."

Luther's studiën.

Maar nooit schaamde zich LUTHER de dagen, waarin hij, door honger gedreven, in bedruktheid het nodige brood bedelde, tot instandhouding van zijn studiën en van zijn leven. Wel ver van dat, dacht hij met erkentelijkheid aan die grote armoede van zijn jeugd. Hij beschouwde deze als één dier middelen, waarvan God zich bediend had om van hem degenen te maken die hij later werd, en hij dankte Hem er voor. De arme kinderen, die verplicht waren hetzelfde leven te leiden, roerden zijn hart. "Veracht," zei hij, "de knapen niet, welke, al zingende voor de deuren, het brood om Gods wil (*panem propter Deum*) zoeken; ik heb dat ook gedaan. Het is waar dat mijn vader mij naderhand met veel liefde en trouw aan de hogeschool te Erfurt heeft onderhouden, en in het zweet van zijn aangezicht bijgestaan; maar ik ben een arme bedelaar geweest. En nu ben ik, door middel van mijn pen, zo ver gekomen, dat ik zelfs met de Grote Heer niet van stand zou willen verwisselen. Ja wat meer is: wanneer men al de goederen van de aarde op elkaar hoopte, zou ik deze voor wat ik heb niet ruilen. En echter zou ik niet tot die hoogte geklommen zijn, waarop ik mij bevinde, wanneer ik niet school gegaan had en niet had leren schrijven." Zo vindt de grote man in deze eerste en nederige beginselen de oorsprong van zijn roem. Hij vreest niet te herinneren hoe die stem, wier tonen het Duitse rijk en de wereld verbaasden, niet lang geleden in de straten van een arme stad om een bete broods verzocht. De Christen schept in die herinneringen zijn vermaak, omdat zij hem te binnen brengen dat God het is, in Wie hij moet roemen.

Zijn doordringend verstand, zijn levendige verbeelding, zijn voortreffelijk geheugen deden hem weldra boven al zijn schoolmakkers uitmunten. Hij maakte vooral snelle vorderingen in de oude talen, in de welsprekendheid en in de dichtkunst. Hij schreef redevoeringen, hij maakte verzen. Vrolijk, innemend, bezittende wat men noemt een goed hart, was hij van zijn meesters en kameraden geliefd.

Onder zijn leermeesters hechtte hij zich bijzonder aan JOHANNES TREBONIUS, een geleerd man, met een innemend voorkomen, en welke zulk een achting had voor de jeugd als geschikt is om deze aan te moedigen. MARTIJN had opgemerkt dat, wanneer

TREBONIUS in de school kwam, hij het hoofd ontblootte om de leerlingen te groeten. Grote inschikkelijkheid in die zo waanwijze tijden! Dit had de jongeling bevallen. Hij had begrepen dat hij ook enige waarde bezat. De eerbewijzing van de meester had de leerling in zijn eigen ogen verhoogd. De ambtgenoten van TREBONIUS, welke diezelfde gewoonte niet hadden, hem eens hun verwondering over die uiterste inschikkelijkheid te kennen gegeven hebbende, antwoordde hij hun, en dit trof niet minder de jongen LUTHER: "Er zijn onder deze knapen mensen, waarvan God eenmaal burgemeesters, kanseliers, leraars, overheidspersonen zal maken. Al is het ook dat gij hen nog niet ziet met de tekenen van hun waardigheden, het is echter billijk dat gij achting voor hen hebt." Ongetwijfeld hoorde de jonge scholier met vermaak deze woorden, en mogelijk zag hij toen reeds in het verschiet een doctorale kap op het hoofd.

De hogeschool.

LUTHER had zijn achttiende jaar bereikt. Hij had het aangename van de letteren gesmaakt. Hij brandde van begeerte om deze te beoefenen. Hij haakte naar een hogeschool. Hij wenste zich naar een dier bronnen van al de wetenschappen te begeven, waar zijn dorst naar wetenschap kon gelest worden. Zijn vader wilde dat hij in de rechten zou studeren. Vol van hoop omtrent de natuurlijke gaven van zijn zoon, wenste hij deze ten algemene nut aan te kweken, en in volle glans te doen schijnen. Hij zag hem reeds onder zijn medeburgers luisterrijke ambten bekleden, de gunst van de vorsten winnen, en schitteren op het toneel van de wereld. Het werd vastgesteld dat de jongeling zich naar Erfurt zou begeven.

LUTHER kwam, in het jaar 1501, op deze hogeschool. JODOCUS, bijgenaamd de leraar van Eisenach, onderwees aldaar met zeer goed gevolg de schoolse wijsbegeerte. MELANCHTON betreurt het dat men toen te Erfurt niet dan een met spitsvindigheden opgevulde redeneerkunde leerde. Hij meent dat, indien LUTHER er andere hoogleraren gevonden had, indien men hem de aangenamer en vreedzamer kundigheden van de ware wijsbegeerte onderwezen had, dit de hevigheid van zijn natuur zou hebben kunnen matigen en verzachten. De nieuwe leerling begon dan de wijsbegeerte van de middeleeuwen in de schriften van OCCAM, SCOTUS, BONAVENTURA en THOMAS AQUINAS te beoefenen. Later had hij van al die schoolgeleerdheid een afkeer. Hij beefde van verontwaardiging, wanneer men in zijn tegenwoordigheid slechts de naam van ARISTOTELES uitsprak; en zelfs ging hij zo ver van te zeggen, dat, zo ARISTOTELES geen mens was, hij niet zou vrezen hem voor de Duivel te houden. Maar zijn leergierige geest had behoefte aan beter voedsel; hij zette er zich toe om de schone gedenkschriften van de oudheid, de werken van CICERO, van VIRGILIUS en anderen te bestuderen. Hij hield zich niet, als het gros van de studenten, tevreden met de werken van deze schrijvers van buiten te leren, maar trachtte bovenal hun gedachten te doorgronden, tot de geest welke hen bezielde door te dringen, zich hun wijsheid eigen te maken, het doel van hun schriften te bevatten, en zijn verstand met hun kernachtige spreuken en levendige beelden te verrijken. Met een vaardig geheugen en een sterke verbeelding begaafd, bleef hem al wat hij las of hoorde altijd voor de geest; het was alsof hij het zelf had gezien. "Zo schitterde LUTHER van zijn jeugd af. De gehele hogeschool," zegt MELANCHTON, "bewonderde zijn vernuft."

Luther's Godsvrucht.

Maar reeds op dit tijdstip werkte de achttienjarige jongeling niet eniglijk voor de beschaving van zijn verstand; er was in hem die ernstige gedachte, dat naar boven verheven hart, wat God geeft aan degenen waarvan Hij Zijn ijverigste dienaren wil maken. LUTHER gevoelde dat hij van God afhing: eenvoudig en veelvermogend denkbeeld, wat te gelijker tijd de bron is van een diepe ootmoed en van grote daden! Hij smeekte met ijver de Goddelijke zegen af over zijn oefeningen. Elke morgen begon hij de dag met het gebed; daarna begaf hij zich naar de kerk; vervolgens begon hij aan de studie, en hij liet gedurende de gehele dag geen

ogenblik verloren gaan. "Goed gebeden," was hij gewoon te zeggen, "is meer dan half volbrachte studie."

Ontdekking.

De jonge student bracht in de bibliotheek van de hogeschool de ogenblikken door, welke hij van zijn academische werkzaamheden kon afzonderen. Daar de boeken nog zeldzaam waren, was het voor hem een groot voorrecht van de in deze uitgebreide verzameling bijeengebrachte schatten gebruik te kunnen maken. Eens, (hij was toen twee jaren te Erfurt en twintig jaar oud,) eens opende hij de boeken van de bibliotheek, het één na het ander, om er de schrijvers van te leren kennen. Een boek, dat hij op zijn beurt heeft geopend, trekt zijn aandacht. Hij heeft tot op deze stond dergelijk niet gezien. Hij leest de titel.... het is een Bijbel! een zeldzaam, onbekend boek te die tijde. Zijn belangstelling wordt levendig opgewekt; hij staat geheel verwonderd iets anders in dit boekdeel te vinden dan die brokstukken van evangelies en brieven, welke de Kerk uitgekozen heeft om ze iedere Zondag van het jaar in de tempel voor het volk te lezen. Hij had tot hiertoe geloofd dat dit het gehele Woord van God was. En ziedaar zoveel bladzijden, zoveel hoofdstukken, zoveel boeken, waarvan hij nimmer iets had gehoord! Zijn hart klopt terwijl hij die gehele Schrift, welke Van God is ingegeven, in zijn handen houdt. Hij doorloopt met gretige blikken en met onuitsprekelijke gewaarwordingen al die bladeren Gods. De eerste bladzijde, waarop hij zijn aandacht vestigt, verhaalt hem de geschiedenis van ANNA en van de jonge SAMUEL. Hij leest, en kan ternauwernood al de vreugd, waarvan zijn ziel doordrongen is, weerhouden. Dit kind, wat door zijn ouders de Heere wordt overgegeven al de dagen van zijn leven; de lofzang van ANNA, waarin zij verkondigt dat de Heer de geringe verheft uit het stof en de nooddruftige verhoogt uit het slijk, om hem te doen zitten bij de vorsten; die jonge knaap SAMUEL, welke opgroeit in de tempel voor het aangezicht des Heeren; die ganse geschiedenis, dat gehele Woord, wat hij ontdekt heeft, doen hem een nooit gekende vreugde smaken. Hij keert met een vol hart weer huiswaarts. "Och, of God mij eenmaal," zo dacht hij, "zulk een boek in eigendom wilde geven!"

LUTHER kende nog geen Grieks of Hebreeuws. Het is niet zeer waarschijnlijk, dat hij gedurende de twee of drie eerste jaren van zijn verblijf aan de hogeschool deze talen beoefend heeft. Het was een Latijnse Bijbel, die hem van vreugde vervoerd had. Hij kwam weldra in de bibliotheek terug, om er zijn schat weer te vinden. Hij las en herlas en in zijn verbazing en vreugde begon hij daarna nogmaals te lezen. De eerste stralen van een nieuwe waarheid braken toen bij hem door.

De Bijbel.

Zo dan heeft God hem Zijn Woord doen vinden. Hij heeft het boek ontdekt, waarvan hij eenmaal aan zijn volk die bewonderenswaardige overzetting moest geven, in welke Duitsland gedurende drie eeuwen de Goddelijke orakelen leest. Het is mogelijk voor de eerste maal dat een hand dit kostbare boekdeel van de plaats, die het in de bibliotheek van Erfurt had, heeft genomen. Dit boek, in een onbekende hoek van een donkere zaal neergelegd, is bestemd om voor een geheel volk het boek des levens te worden. De Hervorming was in deze Bijbel verborgen.

Het was in hetzelfde jaar dat LUTHER de eerste academische graad, namelijk die van baccalaureus, verkreeg.

Luther's ziekte.

De al te grote arbeid, waaraan hij zich tot het welgelukken van zijn examens overgegeven had, stortte hem in een gevaarlijke ziekte. De dood naderde hem. Zwaarmoedige gedachten vervulden zijn geest. Hij waande dat alles voor hem op aarde was afgedaan. Men was met de jongeling bewogen. Het was te bejammeren, dacht men, zoveel verwachtingen zo spoedig te zien verijdeld. Vele vrienden kwamen hem aan zijn ziekbed bezoeken. Onder hun getal bevond zich een grijsaard, een eerwaardig priester, die de

student van Mansfeld in zijn werkzaamheden en in zijn academische loop met belangstelling had gadegeslagen. LUTHER kon hem de gedachte, waarmee hij gekweld werd, niet verbergen. "Weldra," zei hij, "zal ik uit deze wereld geroepen worden." Maar de grijsaard antwoordde hem als een profeet, met innemende vriendelijkheid: "Mijn waarde baccalaureus, heb goede moed! gij zult van deze ziekte niet sterven. Onze God zal van u nog een man maken, die op zijn beurt ook velen zal vertroosten. Want God legt degenen zijn kruis op die Hij bemint, en zij die het geduldig dragen worden veel wijsheid deelachtig." Deze woorden troffen de jonge zieke. Zo hoorde hij zich toen, in het stof des doods nederliggende, door de mond eens priesters herinneren, dat God (gelijk de moeder van SAMUEL gezegd had) de ellendige opricht. De grijsaard heeft een zachte troost in zijn hart verspreid; hij heeft zijn levensgeesten weer opgewekt; dat zal hij nimmer vergeten. "Dit is de eerste voorspelling welke de doctor gehoord heeft," zegt MATTHESIUS, LUTHERS vriend, die ons deze verhaalt, "en hij heeft daar dikwijls aan gedacht." Men begrijpt lichtelijk in welke zin MATTHESIUS dit woord een voorspelling noemt.

Zijn inwendige strijd.

Toen LUTHER hersteld was, had er iets nieuws in hem plaats. De Bijbel, zijn ziekte, de woorden van de oude priester, scheen hem een nieuwe roeping aangewezen te hebben. Er was echter nog niets bepaalds in zijn geest. Hij zette zijn studiën voort. In het jaar 1505 werd hij tot meester in de vrije kunsten of tot doctor in de wijsbegeerte bevorderd. De hogeschool te Erfurt was toen de vermaardste van Duitsland; de overige waren in vergelijking niet meer dan lagere scholen. De plechtigheid had, naar het gebruik, met grote staatsie plaats. Een optocht met flambouwen kwam LUTHER hulde bewijzen. Het feest was prachtig. Allen waren verheugd. LUTHER, misschien door die eerbewijzingen aangemoedigd, was op het punt zich geheel en al aan de rechten toe te wijden, overeenkomstig de wil van zijn vader.

Maar God wilde het anders. Terwijl LUTHER zich uiterlijk met verschillende studiën bezig hield, terwijl hij de natuurkunde en de zedenleer van ARISTOTELES, en andere takken van de wijsbegeerte begon te onderwijzen, hield zijn hart niet op hem toe te roepen dat de Godzaligheid het enige nodige was, en dat hij vóór alle dingen van zijn behoud moest verzekerd zijn. Hij wist welk ongenoegen God betoont over de zonde; hij herinnerde zich de straffen welke Zijn Woord aan de zondaar bedreigt; en hij vroeg zichzelf met vreze af, of hij verzekerd was de Goddelijke genade te bezitten. Zijn geweten riep hem toe: Nee! Zijn karakter was vaardig en beslist: al wat hem een vaste hoop op de onsterfelijkheid zoude kunnen verzekeren, had hij besloten te doen. Twee gebeurtenissen schokten, de ene na de andere, zijn ziel, en kwamen zijn besluit verhaasten.

Dood van Alexis.

Onder zijn academie - vrienden was er één, met name ALEXIS, met wie hij ten nauwste was verbonden. Op een zekere morgen verspreidt zich binnen Erfurt het gerucht, dat ALEXIS verraderlijk is vermoord. LUTHER verzekert zich in allerijl omtrent de waarheid van dit verhaal. Deze zo onverwachte dood van zijn vriend ontroert hem, en de vraag, welke hij zichzelf doet: "Wat zou er van mij geworden zijn, indien ik zo plotseling opgeroepen was geworden?" vervult zijn ziel met de levendigste schrik.

Het was toen de zomer van het jaar 1505. LUTHER, wie de gewone academische vacantiën meerder vrijheid lieten, besloot een reis naar Mansfeld te doen, om de geliefkoosde plaatsen van zijn jeugd eens weer te zien en zijn ouders te omhelzen. Mogelijk wilde hij ook zijn hart voor zijn vader openen, hem polsen omtrent het voornemen dat zich in zijn geest begon te vormen, en zijn toestemming verkrijgen om een andere bestemming te kiezen. Hij voorzag al de moeilijkheden welke hem wachtten. Het luie leven van de meerderheid van de priesters mishaagde de vlijtige mijnwerker van Mansfeld ten hoogste. De kerkelijken waren daarenboven weinig geacht in de wereld; zij genoten voor het grootste

gedeelte slechts een gering inkomen; en de vader, die grote opofferingen voor het onderhoud van zijn zoon aan de hogeschool had gedaan, die hem, sinds zijn twintigste jaar, in een beroemde school openlijk zag leren, wilde de verwachtingen, waardoor zijn hoogmoed gestreeld werd, geenszins laten varen.

Hevig onweer.

Wij zijn onkundig van hetgene er gedurende LUTHERS verblijf te Mansfeld voorviel. Misschien maakte de uitdrukkelijk verklaarde wil van zijn vader hem bevreesd zijn hart voor hem te openen. Hij vertrok. Opnieuw verliet hij de vaderlijke woning voor de gehoorzalen van de hogeschool. Hij bevond zich nog slechts op een kleine afstand van Erfurt, toen hij door een hevig onweer werd overvallen. De donder barst los; de bliksem schiet op de grond aan zijn zijde neer. LUTHER valt verschrikt ter aarde. Zijn uur is mogelijk gekomen. Deze bliksemstraal komt hem het leven benemen. De dood, het oordeel, de eeuwigheid omringen hem met al hun verschrikkingen, en doen hem een stem horen, welke hij niet langer kan weerstaan. "Met de angsten en de schrik des doods omgeven," gelijk hij het zelf verhaalt, doet hij een gelofte, zo God hem uit dit gevaar verlost, de wereld vaarwel te zeggen en zich geheel aan Hem toe te wijden. Van de grond opgestaan, nog altijd die dood voor ogen ziende die hem eenmaal moet vellen, onderzoekt hij zich ernstiglijk en vraagt hij zichzelf af wat hij moet doen. De gedachten, die hem onlangs ontrustten, hernieuwden zich met meerder kracht. Het is waar, hij heeft al zijn plichten trachten te vervullen. Maar in welke staat bevindt zich zijn ziel? Kan hij met een onreine ziel voor de rechterstoel van zulk een ontzaggelijk God verschijnen? Hij moet heilig worden. Hij heeft nu begeerte naar heiligheid, gelijk hij begeerte naar kennis had. Maar waar deze gevonden? Hoe deze verkregen? De hogeschool heeft hem de middelen verschaft om zijn eerste wensen te bevredigen. Wie zal die angst, die vlam welke hem verteert, verdoven? Naar welke heiligheids - school zal hij zijn treden richten? - Hij zal zich in een klooster begeven; het monnikenleven zal hem behouden. Hoe menigmaal heeft hij van dezelfs vermogen horen verhalen om een hart te veranderen, om een zondaar te heiligen, om een mens te volmaken! Hij zal in een monnikorde treden. Hij zal er heilig worden. Hij zal zich zo het eeuwige leven verzekeren.

De Voorzienigheid.

Zodanig was de gebeurtenis welke LUTHER geheel van roeping en bestemming deed veranderen. Hier is de vinger Gods zichtbaar. Het was Zijn machtige hand, welke de jonge meester van de vrije kunsten, de aanstaande pleiter voor de gerechtsbalie, de toekomstige rechtsgeleerde, op de grote weg neerwierp, om aan zijn leven een geheel nieuwe richting te geven. RUBIANUS, één van LUTHERS vrienden aan de hogeschool te Erfurt, schreef hem naderhand: "De Goddelijke Voorzienigheid lette op wat gij eenmaal moest worden, toen op uw terugreize van de woonplaats van uw ouders het vuur van de hemel u nabij de stad Erfurt, als een andere PAULUS, ter aarde deed neerstorten, en, u uit ons gezelschap wegvoerende, tot de aanhang van AUGUSTINUS deed overgaan." Gelijksoortige omstandigheden hebben de bekering van de twee grootste werktuigen gekenmerkt, waarvan de Goddelijke Voorzienigheid zich bediend heeft bij de twee grootste omwentelingen, welke Hij op aarde heeft daargesteld: de heilige PAULUS en LUTHER.

Enige geschiedschrijvers zeggen, dat ALEXIS gedood is geworden door het onweer dat LUTHER verschrikte; maar twee tijdgenoten, MATTHESIUS en SELNECCER, (in Orat. de LUTH.,) onderscheiden deze twee gebeurtenissen van elkaar: men zou zelfs bij hun getuigenis die van MELANCHTON kunnen voegen, welke zegt in zijn Vita LUTHERI: "Sodalem nescio quo casu interfectum." ("Het is mij onbekend door welk toeval zijn vriend het leven heeft Verloren.")

Luthers afscheid.

LUTHER komt te Erfurt terug. Zijn besluit staat onbewegelijk vast. Nochtans is het niet zonder moeite dat hij de hem zo dierbare banden gaat verbreken. Hij maakt niemand zijn voornemen bekend. Maar op zekere avond nodigt hij zijn academie - vrienden op een vrolijke en eenvoudige maaltijd. De muziek komt nog eenmaal deze vriendenkring verlustigen. Het is het laatste vaarwel dat LUTHER aan de wereld geeft. Van nu voortaan, in plaats van die metgezellen in vreugde en werkzaamheid - monniken; in plaats van die levendige en geestige gesprekken - de stilte van de kloosters; in plaats van die vrolijke gezangen - de sombere tonen van de eenzame kapel. God eist het. Alles moet hij opofferen. Intussen nog eens voor de laatste maal de vermaken van zijn jeugd! Het avondmaal wekt zijn vrienden op. LUTHER zelfmoedigt hen aan. Maar op het ogenblik dat zij zich onbekommerd aan hun vrolijkheid overgeven, kan de jongeling de ernstige gedachten, die zijn hart vervullen, niet langer verkroppen. Hij spreekt... Hij ontdekt zijn voornemen aan zijn verbaasde vrienden: deze trachten het te bestrijden; maar tevergeefs. En nog diezelfde nacht verlaat LUTHER, misschien voor lastige aanzoeken bevreesd, zijn kamer. Hij laat al zijn goederen en al zijn boeken achter, niets met zich nemende dan VIRGILIUS en PLAUTUS: (een Bijbel bezat hij nog niet.) VIRGILIUS en PLAUTUS! een heldendicht en blijspel! Zonderlinge vertoning van de geest van LUTHER! Inderdaad, alles was in hem een heldendicht, een schoon, een groot, een verheven gedicht; maar in zijn aard tot blijgeestigheid, tot scherts, tot kluchten geneigd, mengde hij meer dan één gemeenzame trek onder de ernst en de deftigheid, hem zijn gehele leven eigen.

Komst in het klooster.

Van deze twee boeken voorzien, begeeft hij zich geheel alleen in de duisternis, naar het heremietenklooster van de heilige AUGUSTINUS. Hij verzoekt daarin opgenomen te worden. De deur opent zich en wordt weer gesloten. Ziedaar hem voor altijd van zijn ouders, van zijn medestudenten, en van de wereld gescheiden! Het was de 17de augustus van het jaar 1505. LUTHER was toen een en twintig jaar en negen maanden oud.

Eindelijk is hij in de nabijheid van God. Zijn ziel is in zekerheid. Die zozeer gewenste heiligheid zal hij dan daar vinden. Zonder twijfel, LUTHER heiligde zijn komst in dit eenzame verblijf door vurige gebeden. Nochtans vergat hij zijn vrienden niet. Hij schreef hun een brief, waarin hij afscheid van hen en van de wereld nam; en de volgende dag zond hij hun die met de kleren welke hij tot hiertoe had gedragen, en met zijn meesterlijke ring, welke hij aan de hogeschool terugzond, opdat niets meer hem die wereld zou herinneren, welke hij verliet.

Zijn vrienden te Erfurt waren verslagen. Moet zulk een uitstekend vernuft zich in dat monnikenleven, wat niet meer is dan een halve dood gaan verbergen? Van hevige smart vervuld, ijlde zij naar het klooster, in de hoop van LUTHER van een zo bedroevende stap te doen terugkomen; maar alles was vruchteloos. De deuren bleven voor hen gesloten. Er verliep een gehele maand, zonder dat iemand de nieuwe monnik kon zien of spreken.

Luther's vader.

LUTHER had zich ook gehaast aan zijn ouders de grote verandering, die in zijn leven had plaats gehad, bekend te maken. Zijn vader was als door de bliksem getroffen. Hij beefde voor het lot van zijn zoon, gelijk LUTHER zelf ons doet verstaan in de opdracht van zijn boek over de monniks - geloften, aan zijn vader gericht. Zijn zwakheid, zijn jongheid, het vuur van zijn driften, alles deed hem vrezen dat na de eerste ogenblikken van enthousiasme een monniken - traagheid de jongeling of in wanhoop of in grote ondeugden zou doen vallen. Hij wist dat het kloosterleven reeds velen had bedorven. Daarenboven had de raadsheerlijke mijnwerker van Mansfeld geheel andere oogmerken met zijn zoon. Hij

stelde zich voor, hem een rijk en aanzienlijk huwelijk te doen aangaan. En ziedaar al zijn eerzuchtige plannen in één nacht door die roekeloze daad omver geworpen!

JOHAN schreef aan zijn zoon een vinnige brief waarin hij hem met minachting behandelde, gelijk deze zelf verhaalt; terwijl hij hem met onderscheiding behandeld had sinds hij de graad van meester in de vrije kunsten had verkregen. Hij onttrok hem al zijn toegenegenheid, en verklaarde hem van de vaderlijke liefde onterfd. Tevergeefs trachtten de vrienden van JOHAN LUTHER, en zonder twijfel zijn vrouw, hem tot zachtheid te bewegen, en zeiden tot hem: "Indien gij Gode een offer wilt brengen, dat het dan zijn moge wat u het liefst en dierbaarste is, uw zoon, uw IZAAK;" maar de onverbiddelijke raadsheer van Mansfeld wilde niets daarvan horen.

Enige tijd echter daarna, (het is ook LUTHER die het verhaalt in een rede, de 20ste januari 1544 te Wittenberg uitgesproken,) enige tijd daarna woedde de pest, welke JOHAN LUTHER twee van zijn zonen ontrukte. Tijdens dit voorval kwam iemand de vader, wiens gemoed door droefheid verslonden werd, aanzeggen: De monnik van Erfurt is zelf ook gestorven!...Men nam deze gelegenheid te baat om de jonge kloosterling de genegenheid van zijn vader te doen herwinnen. Indien dit een vals gerucht is, zeiden zijn vrienden tot hem, heilig tenminste uw smart door van goeder harte erin te bewilligen dat uw zoon monnik zij!... "In Gods naam het zij zo!" zei toen JOHAN LUTHER met een verbrijzeld en nog weerbarstig hart, "en God geve dat het hem welga!" Toen LUTHER naderhand, met zijn vader verzoend, hem de gebeurtenis verhaalde, welke hem bewogen had zich in de monnikorden te begeven, antwoordde de wakkere mijnwerker: "Gave God, dat gij niet voor een teken van de hemel had aangezien wat slechts een hersenschim van de Duivel was!"

Bijgeloof.

Er werd toen in LUTHER datgene nog niet gevonden, wat later van hem de Kerkhervormer moest maken. Zijn intrede in het klooster strekt daarvan ten bewijze. Het was een daad in de geest van de eeuw, die weldra het haar moest bijdragen om hem de Kerk te doen verlaten. Hij die eenmaal de leraar van de wereld moest worden, was nu nog haar slaafse navolger. Een nieuwe steen werd aan het gebouw van de bijgelovigheden toegebracht door de persoon zelf, die het weldra moest omkeren. LUTHER zocht toen zijn heil in zichzelf, in menselijke instellingen en gebruiken: het was hem nog onbekend dat het heil geheel en al afkomstig is van God. Hij zocht zijn eigen gerechtigheid en zijn eigen eer, miskennende de gerechtigheid en de eer van de Heeren. Maar wat hij toen niet wist, leerde hij weldra kennen. Het was in het klooster te Erfurt, dat die onbeschrijfelijk grote verandering gewrocht werd, welke in zijn hart God en Zijn wijsheid in de plaats stelde van de wereld en haar overleveringen, en die de veelvermogende omwenteling voorbereidde waarvan hij het uitstekendste werktuig is geweest.

MARTIJN LUTHER veranderde, bij zijn komst in het klooster, van naam, en liet zich AUGUSTINUS noemen. "Wat is onzinniger en Godonterender" zei hij bij de vermelding van deze omstandigheid, "dan de naam, bij zijn Doop ontvangen, ter liefde van een monnikskap te verwerpen! Eveneens schamen zich de pausen de naam welke zij in de Doop ontvangen hebben, en tonen zo dat zij verzakers zijn van JEZUS CHRISTUS."

Slaven - arbeid. Moed.

De monniken hadden hem met vreugde ontvangen. Het was voor hun eigen liefde geen geringe voldoening, een van de meest geachte doctoren de hogeschool voor een verblijf van hun orde te zien verlaten. Desniettegenstaande behandelden zij hem hard en lagen zij hem het gemeenste werk op. Men wilde de doctor in de wijsbegeerte vernederen, en hem leren dat zijn kennis hem niet boven zijn medebroeders verhief. Men dacht hem daarenboven op die wijze in de voortzetting van zijn studiën te beletten waarvan het klooster geen voordeel zou trekken. De gewezen meester in de vrije kunsten moest de post

van deurwachter waarnemen, de poorten openen en sluiten, het uurwerk opwinden, de kerk vegen, de kamers stoffen. Vervolgens, wanneer de arme monnik, tegelijkertijd portier, bewaarder van het heiligdom en bediende van het klooster, zijn werk verricht had, riepen de broeders: *Cum sacco per civitatem*! (Met de zak door de stad!) En met de knapzak op de rug, moest hij in al de straten van Erfurt van huis tot huis gaan bedelen, mogelijk verplicht zich te vertonen aan de deur van degenen die zijn vrienden of zijn onderhorigen waren geweest. Maar hij verdroeg alles. Van nature gewoon zich geheel en al toe te wijden aan wat hij ondernam, was hij met geheel zijn ziel monnik geworden. Zou hij daarenboven het lichaam willen sparen? Achtslaan op wat het vlees kan behagen? Zou hij dan op die wijze die ootmoed, die heiligheid deelachtig worden, welke hij binnen de muren van het klooster was komen zoeken?

Studiën.

De arme monnik, van droefheid overladen, bevlijtigde zich, om elk ogenblik dat hij aan zijn geringe bezigheden kon ontstelen voor de wetenschap ten nutte maken. Hij zonderde zich dan af, en gaf zich aan zijn geliefkoosde studiën over. Maar ras ontdekten hem de broeders, omringden hem, morden tegen hem, trokken hem van zijn oefeningen af, en zeiden tot hem: "Kom, kom! Het is niet met studeren, maar met brood, koren, eieren, vis, vlees en geld te bedelen, dat men het klooster van dienst is." En LUTHER onderwierp zich, leide zijn boeken weg, en nam zijn zak weer op. Zou hem het juk berouwen dat hij op zich had genomen? Nee. Hij moet tot aan zijn einde dit werk verrichten. Het was toen, dat die onwrikbare standvastigheid, waarmee hij te allen tijde zijn eens genomene besluiten volvoerde, zich in zijn ziel begon te ontwikkelen. De volharding, waarmee hij woeste aanvallen weerstond, gaf een onbuigbare vastheid aan zijn wil. God oefende hem in kleine zaken, opdat hij zou leren in de grote standvastig te blijven. Daarenboven, om zijn eeuw van de ellendige bijgelovigheden, waaronder zij zuchtte, te kunnen verlossen, moest hij al de last daarvan torsen. Om de beker te legen, moest hij de droesem drinken.

Deze harde leertijd strekte zich echter niet zoverre uit als LUTHER had kunnen vrezen. Door tussenkomst van de hogeschool, waarvan LUTHER lid was, ontsloeg hem de prior van het klooster van de lage diensten welke men hem had opgelegd. De jonge monnik leide zich toen met nieuwe ijver op de studie toe. De werken van de kerkvaders, bovenal die van AUGUSTINUS, trokken zijn aandacht. De verklaring welke deze beroemde leraar van de Psalmen gegeven heeft, en zijn boek over de letter en de geest, waren zijn geliefkoosde schriften. Niets trof hem meer dan de gevoelens van die kerkvader over de verdorvenheid van ‘s mensen wil en over de Goddelijke genade. Hij gevoelde door zijn eigen ondervinding de wezenlijkheid van dat bederf, en de noodzakelijkheid dier genade. De woorden van AUGUSTINUS beantwoordden aan zijn hart: indien hij tot een andere school dan die van CHRISTUS had kunnen behoren, zou hij voorzeker behoord hebben tot die van de leraar van Hippo. Hij kende de werken van PETRUS D’AILLY en GABRIEL BIEL bijna van buiten. Hij was getroffen over wat de eerste zegt, dat, zo de Kerk zich niet voor het tegendeel verklaard had, het verkieslijker zijn zou, aan te nemen dat men in het heilig Avondmaal wezenlijk brood en wijn en geen loutere hoedanigheden (simples accidents) ontvangt.

Hij bestudeerde ook zorgvuldig de Godgeleerde OCCAM en GERSON die zich beiden over het gezag van de pausen zo vrijmoedig laten horen. Bij het lezen van deze boeken voegde hij andere oefeningen. Men hoorde hem, in openbare redetwisten, de ingewikkeldste redeneringen ontwarren, en zich uit doolhoven redden, waarvan niemand dan hij het einde kon vinden. Al de toehoorders stonden er over verbaasd .

Maar het was niet om de naam van een groot vernuft te verkrijgen, dat hij zich in het klooster had begeven: het was om voedsel voor de Godzaligheid te vinden. Hij zag daarom die werkzaamheden slechts als bijwerken aan.

De Bijbel.

Boven alles wenste hij de wijsheid uit de zuivere bron van Gods Woord te putten. Hij vond in het klooster een Bijbel aan een ketting gehecht. Onophoudelijk ging hij de vastgeketende Bijbel bezoeken. Hij begreep het Woord slechts weinig; maar het was echter zijn aangenaamste lectuur. Soms gebeurde het dat hij een gehele dag besteedde om een enkele plaats te overdenken. Op een andere tijd leerde hij verscheidene stukken uit de Profeten van buiten; maar vooral wenste hij, dat de schriften van de Apostelen en Profeten dienstbaar mochten zijn om hem Gods wil recht te doen kennen, de vreze, welke hij had voor Zijn naam, te vermeerderen, en zijn geloof door de gewisse getuigenissen van het Woord aan te kweken.

Het was, naar het schijnt, op dit tijdstip, dat hij de heilige Schrift in de oorspronkelijke talen begon te bestuderen, en zo de grondslag te leggen van het volmaaktste en nuttigste van zijn werken, de vertaling van de Bijbel. Hij bediende zich van een Hebreeuws woordenboek van REUCHLIN, wat juist in het licht was gekomen. Een kloosterbroeder, die in het Grieks en Hebreeuws ervaren was, en met wie hij immer in nauwe vriendschap verbonden bleef, JOHANNES LANGE, gaf hem waarschijnlijk het eerste onderricht. Hij maakte ook veel gebruik van de geleerde commentariën van NIKOLAAS LYRA, die in het jaar 1340 is gestorven. Van daar het zeggen van PFLUG, die later bisschop van Naumbourg was: "Zo LYRA niet eerst op de lier had gespeeld, Zou LUTHER nooit hebben gedanst."

Nauwgezette vroomheid.

De jonge monnik studeerde met zoveel vlijt en ijver, dat het dikwijls gebeurde dat hij in twee of drie weken tijd zijn getijden (horae) niet opzei. Maar weldra was hij verschrikt bij de gedachte dat hij de wetten van zijn orde overtrad. Hij sloot zich dan op, om zijn nalatigheid te herstellen. Hij begon al de verzuimde getijden nauwgezet op te zeggen, zonder aan eten of drinken te denken. Eens had hij gedurende zeven weken zijn slaap er om verlaten.

Brandende van begeerte om die heiligheid te bereiken, welke hij in het klooster was komen zoeken, gaf LUTHER zich aan al de gestrengheid van het kloosterleven over. Hij trachtte door vasten, kastijdingen en waken het vlees te kruisigen. In zijn cel als in een gevangenis opgesloten, worstelde hij zonder ophouden tegen de boze gedachten en de boze neigingen van zijn hart. Een weinig brood en een magere haring waren dikwijls zijn enig voedsel. Hij was van nature zeer matig. Ook zijn vrienden zagen hem dikwijls, zelfs naderhand en toen hij niet meer de hemel door onthoudingen dacht te kunnen verdienen, zich met het geringste voedsel vergenoegen, en zelfs vier achtereenvolgende dagen zonder eten of drinken blijven. Het is een geloofwaardig getuige - MELANCHTON - die het verhaalt, en men ziet er uit wat men heeft te denken van de verdichtselen, welke de onkunde en het vooroordeel omtrent de onmatigheid van LUTHER hebben verbreid. Niets was hem, op het tijdstip dat wij beschrijven, te kostbaar om heilig te zijn en de hemel te verkrijgen. Nooit kweekte de Roomse Kerk vromer monnik. Nooit zag enig klooster oprechter en onvermoeider arbeid verrichten, om de eeuwige zaligheid te verdienen. Toen LUTHER, Hervormer geworden, zei dat men de hemel niet kon kopen, wist hij wat hij zei. "Waarlijk," zo schreef hij aan de hertog GEORGE van Saksen, "ik ben een vrome monnik geweest, en heb de wetten van mijn orde zo gestreng opgevolgd dat ik het niet zou kunnen zeggen. Indien er ooit enig monnik door zijn monnikerij in de hemel was gekomen, zou ik er voorzeker ingekomen zijn. Al de kloosterbroeders, die mij gekend hebben, zouden dit kunnen getuigen. Wanneer het nog lang had moeten duren, zou ik mij dood gemarteld hebben, door het veelvuldig waken, bidden, lezen, en andere werken."

Wij naderen tot het tijdstip, wat van LUTHER een nieuw mens maakte, en dat, terwijl het hem de onmetelijkheid van de Goddelijke liefde openbaarde, hem in staat stelde om deze aan de wereld te verkondigen.

Angsten.

LUTHER vond in de stilte van het klooster en in de monniken - volmaaktheid niet die vrede, welke hij er was komen zoeken. Hij wilde zekerheid hebben van zijn behoud: hieraan had zijn ziel het meest behoefte; zonder dat geen rust. Maar de vreze, die hem in de wereld gekweld had, vervolgde hem ook in zijn cel. Wat meer is, zij vermeerderde daar; de minste zucht van zijn hart weergalmde met kracht onder de stille gewelven des kloosters. God had er hem heen gevoerd, opdat hij zichzelf zoude leren kennen, en aan zijn eigen krachten en eigene deugden wanhopen. Zijn geweten, door het Goddelijk Woord verlicht, zei hem wat het was heilig te zijn; maar hij was vervuld van schrik, daar hij noch in zijn hart noch in zijn leven dat beeld van heiligheid ontmoette, wat hij met bewondering in het Woord van God had beschouwd. Treurige ontdekking, welke ieder oprecht mens doet! Geen gerechtigheid van binnen, geen gerechtigheid van buiten; overal nalatigheid, zonde, besmetting...Hoe vuriger het natuurlijke karakter van LUTHER was, hoe krachtiger zich ook die verborgen en aanhoudende weerstreving, waarmee de menselijke natuur het goede tegenstaat, in hem openbaarde en hem tot wanhoop vervoerde!

Godvruchtige mensen in de kloosters.

De monniken en Godgeleerden des tijds spoorde hem aan tot het doen van werken, om van de Goddelijke rechtvaardigheid voldoening te geven. Maar welke werken, dacht hij, zouden kunnen voortkomen uit een hart als het mijne? Hoe zou ik met werken, in hun beginsel zelf onrein, voor de heiligheid van mijnen Rechter kunnen bestaan? "Ik vond mij voor God een groot zondaar," zei hij, "en ik dacht niet dat het in mijn vermogen ware, Hem door mijn verdiensten te bevredigen."

Een nauwgezet geweten deed hem de minste feil als een grote zonde beschouwen. Nauwelijks had hij die ontdekt, of hij bevlijtigde zich deze door de gestrengste kastijdingen te boeten; en dit diende alleen om hem het vruchteloze van alle menselijke hulpmiddelen te doen ondervinden. "Ik heb mij bijna dood gemarteld," zei hij, "om aan mijn gefolterd hart, aan mijn ontrust geweten de vrede voor God te bezorgen; maar met verschrikkelijke duisternis omringd, vond ik nergens die vrede des gemoeds."

Al de werken van een monniken - heiligheid, die zoveel gewone gemoederen rondom hem in slaap wiegde, en waartoe hij zelf in zijn angst de toevlucht nam, scheen hem weldra niet meer dan nutteloze hulpmiddelen van een Godsdienst van kwakzalvers en bedriegers te zijn. "Toen ik, nog monnik zijnde, mij door enige verzoekingen voelde bespringen, dacht ik: Ik ben verloren!... Terstond nam ik tot duizend middelen mijn toevlucht om de angsten van mijn hart te stillen. Ik ging dagelijks ter biecht...Maar dit alles vermocht niets. Toen, van droefheid overstelpt, kwelde ik mij door de menigte van mijn gedachten. Let wel! zei ik, zie hoe afgunstig, ongeduldig, gramstorig gij zijt...Daarom baat het u niets, o rampzalige! dat gij in deze heilige orde gekomen zijt.... "

En nochtans had LUTHER, met de vooroordelen zijns tijds doortrokken, van zijn jeugd af de gebruikelijke oefeningen in acht genomen, waarvan hij nu het onvermogen ondervond, om als beproefde geneesmiddelen voor een zieke ziel te dienen. Hoe moest hij denken over de vreemde ontdekking, welke hij in de eenzaamheid van het klooster kwam te doen? Men kan dan in het heiligdom wonen, en in zijn binnenste een hart vol zonde (un homme de péché) omdragen...Hij heeft een ander kleed gevonden, maar niet een ander hart. Zijn verwachtingen zijn teleurgesteld. Waaraan zal hij zich houden?...Zouden dan al die regelen en instellingen niets dan menselijke uitvindingen zijn? Zulk een vooronderstelling scheen hem nu een verleiding van de Duivel, en dan een onweerstaanbare waarheid te wezen. Worstelende met de heilige stem, die in zijn hart spreekt, of met de eerwaardige instellingen, welke door eeuwen zijn geheiligd, bracht LUTHER zijn leven door in een aanhoudende strijd. Zijn lichaam teerde uit, zijn krachten verlieten hem; soms was hij als een dode.

Eens, van droefheid overstelpt, sloot hij zich in zijn cel op, en stond hij gedurende vele dagen en nachten niemand toe om tot hem te naderen. Een van zijn vrienden, LUKAS EDEMBERGER, ongerust over de ongelukkige monnik, en enig voorgevoel hebbende van de toestand waarin hij zich bevond, nam jonge knapen met zich die gewoon waren op het koor te zingen, en ging aan de deur van de cel kloppen. Niemand opent, niemand antwoordt. De goede EDEMBERGER, nog meer beangstigd, breekt de deur open. LUTHER ligt uitgestrekt op de vloer, buiten kennis en zonder teken van leven. Zijn vriend tracht tevergeefs hem weer bij te brengen: hij blijft even onbewegelijk. Nu beginnen de jonge knapen een liefelijk lied te zingen. Hun welluidende stemmen werken als een toverslag op de arme monnik, voor wie de muziek altijd een van de grootste vermaken geweest was; en langzamerhand bekomt hij zijn krachten, zijn kennis, en het leven weer. Maar zo de muziek hem al voor enige ogenblikken een weinig kon opbeuren, er was een ander en krachtiger geneesmiddel nodig om zijn kwaal wezenlijk te genezen; hier werd dat liefelijk en rein geluid des Evangelies, dat de stem van God zelf is, gevorderd. Hij begreep het wèl. Ook spoorden zijn smarten en angsten hem aan, om met nieuwe ijver de schriften van de Apostelen en Profeten te onderzoeken.

LUTHER was niet de eerste monnik die dergelijke strijd had doorgestaan. De kloosters hielden dikwerf binnen de duisternis van hun muren afschuwelijke ondeugden verholen, welke, zo men ze in ‘t openbaar had gebracht, ieder eerbaar gemoed zouden hebben doen beven; maar dikwijls hielden zij ook Christelijke deugden verborgen, welke erin stilte onder de schaduw van een heilzame vergetelheid opwiessen, en die, aan het oog van de wereld geopenbaard, bewonderd zouden zijn geworden. Degenen welke die deugden bezaten, alleen met zichzelve en met God levende, trokken de aandacht niet en waren dikwijls zelfs aan het zedige klooster, waar zij opgesloten waren, niet bekend; hun wandel was alleen bekend aan God. Soms vervielen die nederige kluizenaars tot die mystieke Godgeleerdheid, (treurige ziekte van de voortreffelijkste geesten!) waarmee zich weleer de eerste monniken aan de oevers van de Nijl vermaakten, en die de gemoederen, waarvan zij zich meester maakt, nutteloos verteert.

Nochtans, wanneer een dier mannen zich tot een hoge bediening geroepen zag, spreidde hij daarin deugden ten toon, wier heilzame invloed zich lange tijd en ver deed gevoelen. De kaars was op de kandelaar geplaatst, en bescheen het gehele huis. Velen waren door dit licht opgewekt. Zo plantten zich die Godvruchtige gemoederen voort van geslacht tot geslacht; en men zag hen als afzonderlijke lichttoortsen schitteren, in de tijden zelfs toen de kloosters dikwijls niet anders dan de onreine verzamelplaatsen van de diepste duisternis waren.

Staupitz.

Een jong man had zich aldus in een van Duitslands kloosters doen kennen. Hij heette JOHANNES STAUPITZ en was uit een adellijk geslacht van Meissen gesproten. Een edele neiging had hem van zijn tederste jeugd af naar wetenschap en deugd doen streven. Hij gevoelde behoefte aan stille afzondering, om zich aan de letteren te wijden. Maar weldra bespeurde hij dat de wijsbegeerte en de beoefening van de natuur voor ons eeuwig heil weinig vermochten. Hij begon dan de Godgeleerdheid te beoefenen. Doch hij bevlijtigde zich vooral om de praktijk met de wetenschap te verbinden; "want," zegt een van zijn levensbeschrijvers, "het is tevergeefs dat men met de naam van Godgeleerde prijkt, wanneer men die schone naam niet door zijn levenswandel verkondigt. Het onderzoek des Bijbels, de kennis van zichzelf, de strijd die hij, evenals LUTHER, moest voeren met de arglistigheid en de boze lusten van zijn hart, brachten STAUPITZ tot de Verlosser. Hij vond in het geloof in CHRISTUS de vrede van zijn gemoed. Behalve een voortreffelijk uiterlijk en manieren vol van waardigheid, strekten de deugdzaamheid van zijn leven, de diepte van zijn kennis, de welsprekende kracht van zijn redenen tot sieraad van deze merkwaardige man. De keurvorst van Saksen, FREDERIK DE WIJZE, maakte hem tot zijn vriend; hij gebruikte hem bij verschillende gezantschappen, en stichtte onder zijn opzicht de hogeschool te Wittenberg. STAUPITZ werd opper - decanus van de Godgeleerde faculteit

aan deze school, van waar het licht zich eenmaal moest verspreiden, om de scholen en kerken van zoveel volken te verlichten. Hij was op de kerkvergadering van het Lateraan, als afgezant van de aartsbisschop van Saltsburg, tegenwoordig, werd provinciaal van zijn orde in Thuringen en Saksen, en later vicaris - generaal van de Augustijners voor geheel Duitsland.

STAUPITZ zuchtte over het zedenbederf en de dwalingen in de leer, welke de Kerk verwoestten. Zijn schriften over de liefde Gods, over het Christelijk geloof, over de gelijkheid met de dood van CHRISTUS, en de getuigenis van LUTHER strekken daarvan ten bewijze. Maar hij beschouwde het eerste kwaad als veel groter dan het laatste. Daarenboven maakten de zachtheid en besluiteloosheid van zijn karakter, zijn begeerte om de werkkring, waarvoor hij zich bestemd rekende, niet te buiten te gaan, hem meer geschikt om de hersteller van een klooster dan de hervormer van de Kerk te worden. Hij zou voor ondernemingen van enig gewicht alleen uitstekende mannen hebben willen gebruiken; maar de zodanigen niet vindende, hield hij zich met andere tevreden. "Men moet ploegen," zei hij; "met de paarden die men vindt, en indien men geen paarden heeft, moet men met ossen ploegen."

Zijn bezoek.

Wij hebben gezien aan welke zielsangsten en worstelingen LUTHER in zijn klooster te Erfurt ten prooi was. Op dit tijdstip kondigde men een bezoek van de vicaris - generaal aan. STAUPITZ kwam werkelijk het klooster als naar gewoonte in ogenschouw nemen. De vriend van FREDERIK, de stichter van de Wittenbergse hogeschool, het opperhoofd van de Augustijners, sloeg welwillende blikken op die aan zijn gezag onderworpen monniken. Terstond trok één van de broeders zijn aandacht. Het was een jong mens van middelmatige grootte, die door de studie, door de onthouding en het waken zozeer was vermagerd, dat men al zijn beenderen kon tellen. Zijn ogen, welke men naderhand met valkenogen vergeleek, waren ingevallen; zijn gang was treurig, zijn blik verried een gefolterde ziel, aan duizend aanvechtingen ten prooi, maar nochtans sterk en tot weerstand bekwaam. Er was in zijn gehele wezen iets deftigs, iets zwaarmoedigs en plechtigs. STAUPITZ, wiens oordeel door een langdurige ondervinding geoefend was, ontdekte lichtelijk wat erin die ziel omging, en onderscheidde vervolgens deze jonge broeder van al degenen die hem omringden. Hij voelde zich tot hem getrokken, en koesterde weldra voor zijn ondergeschikte een vaderlijke genegenheid. Hij had evenals LUTHER moeten worstelen, hij kon hem dan begrijpen. Vooral kon hij hem de weg tot gemoedsrust aanwijzen, die hij zelf had gevonden. Hetgene hij vernam van de omstandigheden, welke de jongen Augustijner in het klooster gebracht hadden, vermeerderde nog zijn toegenegene belangstelling. Hij verzocht de prior hem met meer zachtheid te behandelen. Hij bediende zich van de gelegenheden welke zijn post hem aanbood, om het vertrouwen van de jonge broeder te winnen. Hij naderde tot hem met liefde, en trachtte op allerlei wijzen de beschroomdheid van de nieuweling te verdrijven, die nog vermeerderd werd door het ontzag en de vreze, welke een man van zulk een hoge stand als STAUPITZ hem inboezemde.

Gesprekken.

Het hart van LUTHER, dat door harde bejegeningen tot hiertoe gesloten was geweest, opende zich eindelijk en verwijdde zich voor de zachte stralen van de liefde. "Gelijk in het water het aangezicht overeenkomt met het aangezicht, zo stemt het hart van de ene mens overeen met dat van een ander." Het hart van STAUPITZ stemde overeen met het hart van LUTHER. De vicaris - generaal verstond het. De monnik gevoelde voor hem een vertrouwen, zo als hij nog nooit had gekend. Hij openbaarde hem de oorzaak van zijn droefgeestigheid, hij schilderde hem de ijselijke gedachten af die hem kwelden, en toen begonnen in het klooster te Erfurt gesprekken vol van wijsheid en onderrichting. "Het is

tevergeefs," zei LUTHER met verslagenheid tot STAUPITZ, "dat ik beloften doe aan God; de zonde is altijd het sterkste."

De genade van Christus.

"O mijn vriend!" antwoordde hem de vicaris - generaal, terwijl hij tot zichzelf inkeerde, "ik heb meer dan duizendmaal aan onze heilige God gezworen, Godzalig te zullen leven, en ik heb het nooit gehouden. Voortaan wil ik het niet meer zweren: want ik weet dat ik het niet zou houden. Zo God mij om CHRISTUS wille geen genade wilde bewijzen, en mij, wanneer ik deze aarde zal moeten verlaten, geen zalige uitgang verlenen, dan zoude ik met al mijn geloften en al mijn goede werken voor Hem niet kunnen bestaan. Ik zou moeten omkomen."

De jonge monnik verschrikt op de gedachte van de Goddelijke rechtvaardigheid. Hij openbaart aan de vicaris - generaal al zijn vreze. De onuitsprekelijke heiligheid Gods, Zijn hoge majesteit beangstigen hem. Wie zal de dag van Zijn komst kunnen verdragen? Wie zal kunnen bestaan wanneer Hij zal verschijnen?

STAUPITZ herneemt het woord. Hij weet waar hij de vrede voor zijn gemoed heeft gevonden, hij zal het de jongen man doen horen. "Waarom," zegt hij tot hem, "kwelt gij u met al die bespiegelingen en die hoge gedachten?...Zie op de wonde van JEZUS CHRISTUS, op het bloed dat Hij voor u heeft gestort: hierin zal Gods genade zich aan u vertonen. In plaats van u voor uw zonden te pijnigen, werp u in de armen van de Verlosser. Stel uw vertrouwen op Hem, op de rechtvaardigheid van Zijn leven, op de verzoening van Zijn dood. Deins niet terug; God is niet op u vertoornd, gij zijt vertoornd op God. Hoor Gods Zoon. Hij is mens geworden om u van de Goddelijke gunst te Verzekeren. Hij zegt tot u: "Gij zijt mijn schaap; gij hoort mijn stem; niemand zal u uit mijn hand rukken."

De boetvaardigheid.

Maar LUTHER vindt in zich de boetvaardigheid niet, welke hij voor de zaligheid nodig rekent: hij antwoordt, (en dit is het gewone antwoord van beangstigde en schroomvallige gemoederen:) "Hoe zou ik aan Gods gunst durven geloven, zolang er geen waarachtige bekering in mij plaats heeft? Ik moet mij veranderen om van Hem aangenomen te worden."

Zijn eerwaardige leidsman toont hem aan, dat er geen waarachtige bekering kan plaats hebben, zolang de mens God als een strenge rechter vreest. - "Wat zult gij dan zeggen," roept LUTHER uit, "tot zoveel gemoederen, aan welke men duizende onverdragelijke bevelen voorschrijft om de hemel te verdienen?"

Nu hoort hij dit antwoord van de vicaris - generaal, of liever hij gelooft niet dat het van een mens komt: het schijnt hem toe dat het een stem is die van de hemel klinkt: "Er bestaat," zegt STAUPITZ, "geen oprechte boetvaardigheid dan die welke van de liefde tot God en de gerechtigheid aanvangt. Wat anderen zich voorstellen het einde en de voltooiing van de bekering te zijn, is daarentegen niets meer dan het begin. Om vervuld te worden met liefde voor het goede, moet gij vooral vervuld worden met liefde voor God. Indien gij u wilt bekeren, neem de toevlucht niet tot al die kastijdingen en pijnigingen des lichaams. Heb Hem lief die u eerst heeft lief gehad."

LUTHER hoort: hij hoort nogmaals. Die vertroostingen vervullen hem met een ongekende vreugde, en geven hem een nieuw licht. "Het is JEZUS CHRISTUS," zo denkt hij in zijn hart, "ja, het is JEZUS CHRISTUS zelf, die mij zo wonderbaarlijk vertroost door deze liefelijke en heilzame woorden."

Dit woord inderdaad drong tot in het binnenste van het hart van de jonge monnik als de scherpe pijl van een sterke man. Om boete te doen moet hij God liefhebben! Met dit nieuwe licht bestraald, begon hij de heilige Schrift te vergelijken. Hij zocht al de plaatsen op waar zij spreekt van boetvaardigheid, van bekering. Deze woorden, tot hiertoe zo gevreesd, (om zijn eigenaardige uitdrukkingen te bezigen,) zijn voor hem een aangenaam spel en het zoetste

vermaak geworden. Al de plaatsen van de Schrift welke hem verschrikten, schijnen hem nu van alle kanten tegemoet te snellen, hem toe te lachen, rondom hem te dansen en met hem te spelen.

"Hoe zorgvuldig ik tevoren," roept hij uit, "de toestand van mijn hart voor God verbergde, en wat moeite ik mij ook aandeed om Hem een liefde te betuigen, welke niet anders dan dwang en loutere inbeelding was, er was voor mij in de Schrift geen bitterder woord dan dat van *boetvaardigheid*. Maar nu klinkt mij niets liefelijker en aangenamer dan. O! hoe liefelijk zijn Gods geboden, wanneer men deze niet alleen in de boeken, maar ook in de dierbare wonden van de Heiland leest."

Nochtans verviel LUTHER, schoon door de woorden van STAUPITZ vertroost, soms weer in neerslachtigheid. De zonde deed zich opnieuw aan zijn vreesachtig geweten gevoelen, en dan volgde op de vreugde over zijn behoud al zijn vorige wanhoop. "O mijn zonde! mijn zonde! mijn zonde!" riep eens de jonge monnik, in tegenwoordigheid van de vicaris - generaal, en op de toon van de hevigste droefheid, uit. - "Ei! zoudt gij slechts in schijn een zondaar willen zijn," hernam deze, "en ook slechts in schijn een Zaligmaker willen hebben?" Vervolgens voegde STAUPITZ met nadruk er bij: "Weet dat JEZUS CHRISTUS een Zaligmaker, zelfs van de grootste en niets dan veroordeling waardige zondaren is."

De verkiezing.

Het was niet alleen de zonde, welke LUTHER in zijn hart ontdekte, die hem kwelde: bij de stormen van het geweten voegden zich die van de rede. Indien de heilige geboden des Bijbels hem kwelden, menig leerstuk van het Goddelijk boek vermeerderde nog zijn smart. De waarheid, die het grote middel is waardoor God aan de mens de gemoedsrust schenkt, moet noodzakelijk beginnen met hem de valse gerustheid, welke hem ten verderve leidt, te ontnemen. De leer van de verkiezing bracht de jonge man vooral in verwarring, en wierp hem op een veld, moeielijk te doorlopen. Moest hij geloven dat het de mens was die het eerst God tot zijn deel verkoos, of dat God het was die het eerst de mens verkoos? De Bijbel, de geschiedenis, de dagelijkse ondervinding, de schriften van AUGUSTINUS, alles had hem getoond dat hij altijd en in alles ten hoogste tot die oppermachtige wil moest opklimmen, waardoor alles bestaat en waarvan alles afhangt. Maar zijn vurige geest zou verder hebben willen gaan. Hij zou in de verborgen raad Gods hebben willen indringen, de geheimen ontdekken, het onzienlijke zien, en het onbegrijpelijke bevatten. STAUPITZ hield hem tegen. Hij vermaande hem de verborgen God niet te willen doorgronden, maar zich te houden aan wat ons van Hem is geopenbaard in CHRISTUS. "Beschouw de wonden van CHRISTUS," zei hij tot hem," en gij zult er de raad Gods omtrent de mensen met klaarheid in zien doorstralen. Men kan God niet begrijpen buiten JEZUS CHRISTUS. In CHRISTUS zult gij ontdekken wie Ik ben, en wat Ik vorder, heeft de Heere gezegd. Gij zult het nergens anders ontdekken, noch in de hemel, noch op de aarde.

De Goddelijke Voorzienigheid.

De vicaris - generaal deed nog meer. Hij maakte LUTHER opmerkzaam op het vaderlijk doel van de Goddelijke Voorzienigheid, in de toelating dier onderscheidene verzoekingen en aanvechtingen, welke zijn gemoed moest ondergaan. Hij stelde ze voor hem in zulk een daglicht als het meest geschikt was om zijn moed weer te verlevendigen. God bereidt door zulke beproevingen de gemoederen, welke hij tot een gewichtig werk bestemt. Men moet van het schip de proef nemen, eer men het de wijde zee inzendt. Indien ieder mens opvoeding nodig heeft, hebben het bijzonder diegenen van node welke op hun geslacht moeten werken. Dit is het dat STAUPITZ aan de monnik van Erfurt voorstelde. "Het is niet tevergeefs," zei hij tot hem, "dat God u door zoveel strijd oefent: gij zult het zien; er zijn grote zaken, waarin Hij zich van u als van Zijn dienaar zal bedienen."

De Bijbel.

Deze woorden, welke LUTHER met verbazing en nederigheid aanhoort, vervullen hem met moed, en doen hem krachten in zich ontdekken, welke hij zelfs niet had vermoed. De wijsheid en voorzichtigheid van een verstandig vriend ontdekken langzamerhand de grote man aan zichzelf. STAUPITZ laat het daarbij niet berusten. Hij geeft hem voor zijn studiën kostbare onderrichtingen. Hij vermaant hem om van nu voortaan zijn gehele Godgeleerdheid uit de Bijbel te putten, met terzijdestelling van de stelsels van de scholen. "Het onderzoek van de heilige Schrift," zei hij tot hem, "zij uw geliefkoosde bezigheid." Nooit werd er beter raad beter gevolgd. Maar wat LUTHER het meest verblijdde, was het geschenk van een Bijbel, dat hij van STAUPITZ ontving. Eindelijk bezit hij zelf die schat, welke hij tot hiertoe of in de boekerij van de hogeschool, of aan de ketting van het klooster, of in de cel van een vriend heeft moeten zoeken. Van nu aan onderzoekt hij de heilige Schrift, en vooral de brieven van de heilige PAULUS, met steeds toenemende ijver. Hij voegt bij het onderzoek van de Bijbel niets anders dan dat van de heilige AUGUSTINUS. Al wat hij leest maakt krachtige indruk op zijn gemoed. De aanvechtingen hebben zijn hart toebereid om het Woord te bevatten. De grond is zeer diep beploegd geworden; het onvergankelijke zaad dringt er met kracht in. Toen STAUPITZ Erfurt verliet was er een nieuwe dageraad voor LUTHER aangebroken.

De oude monnik.

Het werk was echter niet voleindigd. De vicaris - generaal had het voorbereid: God bespaarde het voor een nederiger werktuig dat te voltooien. Het geweten van de jonge Augustijner had nog geen rust gevonden. Zijn lichaam bezweek eindelijk onder de vermoeiende inspanning van zijn geest. Hij werd door een ziekte aangetast, die hem aan de rand van het graf bracht. Het was toen het tweede jaar van zijn verblijf in het klooster. Al zijn angsten en verschrikkingen ontwaakten met nieuwe kracht bij het naderen van de dood. Zijn onreinheid en de heiligheid Gods beroerden opnieuw zijn ziel. Eens toen de wanhoop hem geheel neerdrukte, kwam een oude monnik in zijn cel, en sprak hem enige woorden van deelneming toe. LUTHER opende voor hem zijn hart en maakte hem de vreze, die hem kwelde, bekend. De eerbiedwaardige grijsaard was niet in staat, evenals STAUPITZ, die ziel in al haar twijfelingen te volgen; maar hij kende zijn geloofsbelijdenis (*Credo*), en had daarin troost voor zijn hart gevonden. Hij zal dit zelfde middel bij de jonge broeder aanwenden. Terwijl hij LUTHER dan bij die Apostolische geloofsbelijdenis bepaalde, welke deze reeds in zijn kindsheid op de school te Mansfeld geleerd had, sprak de oude monnik met lieftalligheid dit artikel uit: *Ik geloof de vergeving van de zonden*. Deze eenvoudige woorden, welke de vrome broeder met hartelijkheid in een beslissend ogenblik voorlas, verspreidden een grote troost in het gemoed van LUTHER. "Ik geloof," herhaalde hij kort daarna bij zichzelf op zijn ziekbed, "ik geloof de vergeving van de zonden." - "Ach," zei de monnik, "men moet niet alleen geloven dat de zonden aan DAVID of aan PETRUS vergeven zijn; de duivelen geloven dat ook. Het is Gods bevel te geloven dat ze ook ons vergeven zijn *(38)*." Hoe aangenaam scheen dit bevel de arme LUTHER toe! "Ziehier wat de heilige BERNARDUS zegt in zijn vertoog over de groetenis des engels," voegde de oude broeder er bij: "De getuigenis welke de Heilige Geest in uw hart geeft is deze: Uw zonden zijn u vergeven." LUTHER zocht van toen af in de schriften van de Apostelen en Profeten alles op wat die hoop, welke zijn hart vervulde, konden versterken. Elke dag bad hij om de hulp van boven, en elke dag vermeerderde ook het licht in zijn ziel.

De vergeving van de zonden.

De gezondheid, welke zijn geest had bekomen, gaf ook aan zijn lichaam de gezondheid weer. Hij herstelde spoedig van het ziekbed. Hij had dubbel een nieuw leven ontvangen. Het Kersfeest, dat kort daarna inviel, deed hem rijkelijk al de troost des geloofs smaken. Hij nam met een aangename ontroering aan die heilige plechtigheden deel; en toen hij te

midden van al de luister van deze dag de woorden moest zingen: *O beata culpa quae talem meruisti Redemptorem*! zei daarop zijn gehele hart *amen*, en sprong op van vreugde. (*O zalige schuld, die zulk een Verlosser hebt verdiend*!)

Priesterwijding.

LUTHER was sinds twee jaren in het klooster, Hij moest als priester gewijd worden. Hij had veel ontvangen, en zag met vreugde het verschiet, dat hem het priesterambt aanbood, om voor niet te geven wat hij om niet ontvangen had. Hij wilde van de naderende plechtigheid gebruik maken om zich ten volle met zijn vader te verzoenen. Hij nodigde hem om er bij tegenwoordig te zijn, en verzocht hem zelfs de dag te bepalen. Johan LUTHER, die nog niet geheel met zijn zoon tevreden was, nam desniettegenstaande deze uitnodiging aan, en bepaalde Zondag de 2de mei 1507.

Onder het getal van LUTHERS vrienden bevond zich de vicaris van Eisenach, JOHANNES **BRAUN,** die voor hem gedurende zijn verblijf in die stad een trouwe raadsman geweest was. LUTHER schreef hem de 22ste april; het is de oudste brief van de Hervormer. Deze heeft ten opschrift: "Aan JOHANNES BRAUN, heilig en eerwaardig priester van CHRISTUS en MARIA."

Het is slechts in de twee eerste brieven van LUTHER, dat de naam van MARIA wordt gevonden.

"Daar God, die heerlijk en heilig is in al Zijn werken," zegt de kandidaat tot het priesterambt, "zich verwaardigd heeft, mij, ellendigen en allezins onwaardige zondaar, uitstekend te verhogen, en mij uit loutere en onbegrensde barmhartigheid, tot Zijn verheven dienst te roepen, ben ik verplicht, ten einde mijn erkentelijkheid voor een zo Goddelijke en heerlijke goedheid te bewijzen, (zo ver tenminste het stof dat doen kan,) met geheel mijn hart de post, die mij toevertrouwd is, waar te nemen.

"Daarom, waardste vader, heer en broeder! kom ik u verzoeken, zo de tijd en uw kerkelijke en huiselijke bezigheden het u toelaten, u te verwaardigen om mij met uw tegenwoordigheid en uw gebeden bij te staan, opdat mijn offer aangenaam zij voor het aanschijn Gods.

"Maar ik bericht u, dat gij rechtstreeks naar ons klooster moet komen, en er enige tijd bij ons wonen, zonder buiten op de kruiswegen een andere herberg te zoeken. Gij moet een bewoner van onze cellen worden."

LUTHER voegde erin een *postscriptum* bij: "Wanneer het niet zulk een geringe zaak, en een arme monnik, die voor de wereld dood is, betrof, zou ik ook het collegie van SCHALB nodigen, die voortreffelijke mannen, welke mij zo grote diensten bewezen hebben; maar ik durf hen niet lastig vallen."

Eindelijk brak de dag aan. De mijnwerker van Mansfeld was bij de wijding van zijn zoon tegenwoordig. Hij gaf hem zelfs een ondubbelzinnig bewijs van zijn toegenegenheid en edelmoedigheid, door hem, bij deze gelegenheid, een geschenk van twintig gulden te vereren.

De plechtigheid had plaats. Het was HIERONYMUS, bisschop van Brandenburg, die de dienst verrichtte, op het ogenblik dat hij aan LUTHER de macht verleende om de mis te vieren, gaf hij hem de bekerin de hand, en sprak tot hem deze plechtige woorden: *"Accipe potestatem sacrificandi pro vivis et mortuis (Ontvang de macht om voor de levenden en doden te offeren*!" LUTHER hoorde toen in bedaardheid die woorden, welke hem de macht verleenden om het werk zelf van Gods Zoon te verrichten; maar naderhand beefde hij er over. "Dat de aarde toen ons beiden niet verslonden heeft," zegt hij, "dit was ten onrechte, en een groot geduld en langmoedigheid van de Heer *(42)*" - "In het Pausdom," zegt hij ook, "wijdde men de priesters niet om Gods Woord te prediken, maar om de mis te lezen. Doch wij wijden ons, naar het bevel van CHRISTUS, aan de prediking van het zuivere Evangelie. De wijding van het Pausdom is dan onvolkomen; want, alle Godsdienst welke niet naar

Gods bevel ingericht is, is zonder enige kracht *(43)*." Indien LUTHER al niet door de mensen overeenkomstig de waarheid gewijd was, ontving hij nochtans van God de waarachtige wijding om Zijn Woord te verkondigen.

Het middagmaal.

De vader hield vervolgens in het klooster met zijn zoon, met de vrienden van de jonge priester en met de monniken, het middagmaal. Het gesprek kwam op het in het klooster gaan van MARTIJN. De broeders prezen die daad zeer als een allerverdienstelijkst werk. Toen zei de onverzettelijke JOHAN, zich tot hen wendende, tot hen: "Hebt gij niet in de Schrift gelezen, dat men zijn vader en zijn moeder moet gehoorzaam zijn?" Deze woorden troffen LUTHER; zij vertoonden hem de daad, welke hem in de schoot van het klooster gevoerd had, in een ander licht, en klonken nog lang in zijn hart.

LUTHER deed, volgens de raad van STAUPITZ, kort na zijn wijding, kleine voetreizen naar de kerspelen en kloosters in de omtrek, hetzij om zich wat te verzetten en zijn lichaam de nodige beweging te verschaffen, hetzij om zich aan de prediking te gewennen.

Eens was hij naar Amstadt gegaan, twee Duitse mijlen van Erfurt gelegen, om er het klooster van de barrevoets gaande Carmeliten te bezoeken. "Een van de kloosterlingen" verhaalt hij zelf, "HENDRIK DE STOUTE, die men als een buitengewoon man beschouwde, hield een voorlezing, terwijl wij aan de tafel zaten. Hij verhief het monniken - leven hemelhoog, en deed de hoge voorrechten kennen welke het boven alles bezat. Wij overige jonge monniken, rondom de tafel geschaard, sloegen grote ogen op, en al etende namen wij een houding vol vanzelfvoldoening aan, vervuld van blijdschap zo onze heilige monnikerij te horen verheffen."

Roeping naar Wittenberg.

LUTHER moest niet verborgen blijven in een onbekend klooster. De tijd was voor hem gekomen om op een groter toneel overgebracht te worden. STAUPITZ, met wie hij altijd in nauwe betrekking bleef, bemerkte zeer wel dat erin de jonge monnik een al te werkzame geest was om in een beperkte kring besloten te blijven. Hij sprak over hem met FREDERIK, keurvorst van Saksen; en deze verlichte vorst benoemde LUTHER, in 1508, (waarschijnlijk op het einde van de jaars,) als hoogleraar aan de universiteit te Wittenberg. Wittenberg was de plaats waar hij zware veldslagen moest leveren. LUTHER gevoelde dat dáár zijn roeping was. Men verzocht hem, zich spoedig naar zijn nieuwe post te begeven. Hij gaf zonder verwijl aan die roepstem gehoor, en vertrok zonder afscheid te nemen van vele van zijn vertrouwdste vrienden. In de haast van zijn verplaatsing, had hij zelfs de tijd niet hem te schrijven die hij zijn meester en veel geliefden vader noemde, de priester van Eisenach, JOHANNES BRAUN. Hij deed het enige maanden later. "Verwonder u niet" schreef hij hem van Wittenberg, "dat ik mij als in het geheim, en zonder u iets te zeggen, verwijderd heb; denk niet dat een ijskoude noordenwind al het vuur van mij liefde heeft uitgedoofd. Mijn vertrek is zo onverwacht geweest, dat degenen met welke ik verkeerde er bijna niets van hebben geweten. Ik ben verwijderd, ik beken het; maar mijn beter deel is bij u gebleven, en hoe meer ik verwijderd ben met het lichaam, hoe nader ik bij u ben met de geest *(45)*." LUTHER was drie jaren in het klooster te Erfurt geweest.

Eerste onderwijs.

Te Wittenberg gekomen, begaf hij zich naar het klooster van de Augustijners, waar hem een cel werd aangewezen: want, hoewel hoogleraar, bleef hij nochtans monnik. Hij was geroepen om de natuurkunde (*physica*) en de redeneerkunde (*dialectica*) te onderwijzen. Men hield voorzeker, toen men hem die bedieningen opdroeg, het oog gevestigd op de wijsgerige studiën, welke hij te Erfurt beoefend had, en op de graad van meester in de vrije

kunsten, waarvan hij was voorzien. Zo zag LUTHER, die toen honger en dorst had naar Gods Woord, zich verplicht om zich bijna uitsluitend aan de studie van de schoolse wijsbegeerte van ARISTOTELES te wijden. Hij had behoefte aan het brood des levens, dat God aan de wereld geeft, en hij moest zich met menselijke spitsvindigheden bezig houden. Welk een dwang! hoeveel zuchten ontboezemde hij niet! "Ik vaar, door Gods genade, wèl," schreef hij aan BRAUN, "uitgezonderd dat ik met alle krachten de wijsbegeerte moet beoefenen. Ik heb sinds mijn aankomst te Wittenberg hartelijk gewenst, deze studie met die van de Godgeleerdheid te verwisselen; maar, voegde hij er bij, opdat men niet zou geloven dat hij van de Godgeleerdheid des tijds sprak, "ik spreek van die Godgeleerdheid, welke de kern van de noot, de bloem van de tarwe en het merg van de beenderen naspoort. Wat er ook van zij, God is God," vervolgt hij met dat vertrouwen, wat de ziel van zijn leven was, "de mens bedriegt zich bijna altijd in zijn oordeel; maar deze is onze God. Hij zal ons eeuwig met goedertierenheid leiden." Het werk dat LUTHER toen verplicht was te doen, was hem van groot nut om naderhand de dwalingen van de Scholastieken te bestrijden.

Bijbelse lessen.

Hij kon zich daar niet bij bepalen. Het verlangen van zijn hart moest bevredigd worden. Die zelfde drang, welke LUTHER enige jaren tevoren van de balie naar het kloosterleven gedreven had, dreef hem nu van de wijsbegeerte naar de Bijbel. Hij leide zich met ijver toe op de studie van de oude talen en vooral van het Grieks en Hebreeuws, om de wetenschap en de leer uit de bronnen zelf waaruit zij ontsprongen te putten. Enige maanden na zijn komst aan de hogeschool verlangde hij de graad van baccalaureus in de Godgeleerdheid. Hij verkreeg die op het einde van maart des jaars 1509, met de bijzondere roeping om zich aan de Bijbelse Godgeleerdheid (ad Biblia) te wijden.

Elke dag was LUTHER, te één uur na de middag, geroepen om over de Bijbel te spreken: kostbaar uur voor de hoogleraar en voor de leerlingen, en wat hen steeds dieper deed doordringen in de Goddelijke zin dier openbaringen, welke zolange tijd voor het volk en de school verloren waren geweest!

Hij begon die lessen met de verklaring van de Psalmen, en vorderde weldra tot de brief aan de Romeinen. Het was vooral door deze te overdenken dat het licht van de waarheid zijn hart bestraalde. In zijn eenzame cel teruggekeerd, wijdde hij uren aan het onderzoek van Gods Woord, terwijl de brief van de heilige PAULUs voor hem geopend lag. Eens, aan het zeventiende vers van het eerste hoofdstuk gekomen, las hij er deze plaats van de profeet HABAKUK: "De rechtvaardige zal door het geloof leven." Dit onderricht roert hem. Er is dan voor de rechtvaardige een ander leven dan dat van het overige deel van de mensen: en het is het geloof wat dit leven geeft. Dit woord, wat hij in zijn hart ontvangt alsof God zelf het erin neerlegt, ontdekt hem het geheim van het Christelijke leven, en vermeerdert dat leven in hem. Nog lang daarna meende hij, te midden van zijn bezigheden, deze stem te horen: "De rechtvaardige zal door het geloof leven."

De lessen van LUTHER, dus ingericht, geleken weinig op wat men tot hiertoe had gehoord. Het was niet meer een welsprekende redenaar of een waanwijze Scholastieker die sprak; het was een Christen, die de kracht van de geopenbaarde waarheden ondervonden had; die deze uit de Bijbel putte; die ze uit de schat van zijn hart voortbracht, en ze allen vol leven aan zijn verbaasde toehoorders voordroeg. Het was niet meer een onderwijs des mensen: het was een onderwijs Gods.

Algemene roep.

Deze geheel nieuwe ontvouwing van de waarheid maakte gerucht, de roep werd daarvan ver verbreid, en trok naar de onlangs gestichte hogeschool een menigte van jonge, vreemde studenten. Zelfs waren er vele hoogleraren bij de lessen van LUTHER tegenwoordig, en onder anderen de beroemde MARTIJN POLLICH VAN MELLERSTADT,

doctor in de medicijnen, in de rechten en in de wijsbegeerte, die met STAUPITZ de hogeschool te Wittenberg opgericht had, en daarvan de eerste rector geweest was. MELLERSTADT, dikwijls "het licht van de wereld" genoemd, rangschikte zich zediglijk onder de leerlingen van de nieuwen hoogleraar. "Deze monnik," zei hij, "zal al de leraren van de weg brengen; hij zal een nieuwe leer invoeren en heel de Kerk hervormen; want hij grondt zich op het Woord van CHRISTUS, en niemand ter wereld is in staat dit Woord te bestrijden of omverre te werpen; al ware het zelfs dat men het met al de wapenen van de filosofie, van de Sophisten, van de Scotisten, van de Albertisten, van de Thomisten, en met de gehele hel bestormde!..."

STAUPITZ, die de hand van de Voorzienigheid was om de verborgen gaven en schatten in LUTHER te ontwikkelen, nodigde hem weldra uit om in de Augustijner - kerk te prediken. Voor dit voorstel deinst de jonge hoogleraar terug. Hij wil zich bij de academische ambtsverrichtingen bepalen; hij beeft op de gedachte daarbij die van de prediking te voegen. Tevergeefs dringt STAUPITZ er op aan: "Nee, nee," antwoordt hij, "het is geen geringe zaak, in de plaats van God tot de mensen te spreken." Treffende zedigheid in die grote Hervormer van de Kerk! STAUPITZ blijft aanhouden. Maar de vernuftige LUTHER vindt, zegt één van zijn levensbeschrijvers, vijftien redenen, voorwendsels en verontschuldigingen, om zich van die uitnodiging te verschonen. Eindelijk, het opperhoofd van de Augustijners zijn aanval steeds volhoudende, zei LUTHER: "Ach! mijn heer de doctor, dit doende beneemt gij mij het leven. Ik zou het geen drie maanden kunnen uithouden" - "Het verscheelt niet," antwoordde de vicaris - generaal, "dat het zo zij in Gods naam! Want onze Heere God heeft ook daar boven aan Zijn dienst zich wijdende en geschikte mensen van node." LUTHER moest zich gewonnen geven.

Prediking in Wittenberg. De oude kapel.

Midden op de markt te Wittenberg bevond zich een oude, houten kapel, van dertig voet lang en twintig breed, waarvan de schoeisels, aan alle zijde onderstut, instortten. Een oude predikstoel, van planken gemaakt en drie voet hoog, ontving de prediker. Het was in die ellendige kapel dat de prediking van de Hervorming begon. God wilde dat datgeen, wat zijn eer moest herstellen, het nederigste begin zou nemen. Men had nog slechts de fondamenten van de Augustijner - kerk gelegd, en terwijl men moest wachten totdat zij voltooid was, bediende men zich van deze geringen tempel. "Dit gebouw," voegt de tijdgenoot van LUTHER er bij welke ons die omstandigheden verhaalt, "kan wel vergeleken worden met de stal waarin CHRISTUS geboren werd. Het was binnen die ellendige wanden dat God, om zo te zeggen, ten tweedenmale Zijn veelgeliefde Zoon heeft willen doen geboren worden. Onder die duizenden hoofd - en parochiekerken, waarvan de wereld vol is, was er toen geen welke God verkoos voor de heerlijke prediking des eeuwigen levens." (MYCONIUS)

LUTHER predikt: alles is zieltreffend in de nieuwe prediker. Zijn gelaat vol uitdrukking, zijn edele houding, zijn zuivere en luide stem boeien de hoorders. Vóór hem hadden de meeste predikers zich meer toegelegd op wat hun toehoorders kon vermaken, dan op wat hen kon bekeren. De hoge ernst welke in de predikatiën van LUTHER heerst, en de blijdschap waarmee de kennis van het Evangelie zijn hart vervuld heeft, geven tevens aan zijn welsprekendheid een waardigheid, een warmte en een zalving, welke zijn voorgangers niet bezaten. "Begaafd met een vlug en doordringend verstand," zegt één van zijn tegenstanders; "met een gelukkig geheugen, terwijl hij met een bijzondere gemakkelijkheid zijn moedertaal sprak, week LUTHER voor niemand van zijn tijd in welsprekendheid. Van omhoog van de predikstoel af sprekende, alsof hij door enige sterke gemoedsbeweging gedreven ware geweest, terwijl hij zijn gebaren naar zijn woorden schikte, roerde hij op een verrassende wijze de gemoederen van zijn hoorders, en als een stroom sleepte hij hen weg waar hij wilde. Zoveel kracht, bevalligheid en welsprekendheid ziet men slechts zelden bij de volken van het Noorden." "Hij had," zegt BOSSUET, "een levendige en krachtige welsprekendheid, welke de volken wegsleepte en verrukte."

Indruk.

Weldra kon de kleine kapel de toehoorders niet meer bevatten, welke derwaarts in menigte heen stroomden. De raad van Wittenberg koos toen LUTHER tot de prediker, en beriep hem om in de stadskerk te preken. De indruk, welke hij daar maakte, was nog groter. De kracht van zijn vernuft, de welsprekendheid van zijn woorden, en de voortreffelijkheid van de leringen welke hij verkondigde, verbaasden om strijd zijn hoorders. Zijn roem werd ver verbreid, en FREDERIK DE WIJZE kwam zelf eenmaal naar Wittenberg om hem te horen.

Zo gaf LUTHER tegelijkertijd onderwijs in de academische gehoorzaal en in de tempel, toen hij in deze werkzaamheden werd belemmerd. In het jaar 1510, volgens sommigen eerst in 1511 of 1512, zond zijn orde hem naar Rome, waarschijnlijk ter oorzake van enige inwendige verdeeldheden. Deze Goddelijke beschikking was voor LUTHER noodzakelijk. Hij moest Rome leren kennen. Vol van vooroordelen en begoochelingen des kloosters, had hij zich steeds die stad als de zetel van de heiligheid voorgesteld.

Reis naar Rome. Klooster aan de Po.

Hij reisde heen. Hij trok de Alpen over. Maar naauwelijks was hij in de vlakten van het rijke en wellustige Italië afgedaald, of hij vond, waar hij zijn treden richtte, redenen tot verbazing en ergernis. De arme Duitse monnik werd gehuisvest in een rijk klooster van de Benedictijners, gelegen aan de Po, in Lombardije. Dit klooster had een inkomen van zes en dertigduizend dukaten: twaalfduizend dukaten waren voor de tafel bestemd, twaalfduizend voor de gebouwen, en twaalfduizend voor de overige behoeften van de monniken. De kostbaarheid van de vertrekken, de schoonheid van de klederen, de keur van de gerechten troffen LUTHER om strijd. Het marmer, de zijde, de pracht onder allerlei gedaante, welk nieuw schouwspel voor de nederige broeder van het arme klooster te Wittenberg! Hij stond verbaasd en hij zweeg; maar de Vrijdag aangekomen zijnde, welk een verbazing! overvloed van vleesgerechten bedekte nog de tafel van de Benedictijners. Toen besloot hij te spreken. - "De Kerk," zei hij tot hen, "de paus verbieden zulke dingen." De Benedictijners waren verontwaardigd over deze bestraffing van de lompe Germaan. Maar daar LUTHER was blijven aanhouden en hen mogelijk bedreigd had hun ongeregeldheden openbaar te maken, geloofden enigen dat het eenvoudigste was, zich van hun lastige gast te ontdoen. De deurwachter van het klooster onderrichtte hem dat hij gevaar liep wanneer hij langer bleef. Hij vluchtte dan uit dit wellustig klooster, en kwam te Bologna, waar hij ziek werd. Men heeft in deze ziekte de gevolgen van een vergiftiging willen zien. Het is eenvoudiger, te vooronderstellen dat de verandering van levenswijze de matige monnik van Wittenberg aandeed, daar hij gewoon was slechts haringen en brood als zijn voornaamste voedsel te gebruiken. Hersteld zijnde, begaf hij zich op weg naar Rome, verwachtende dat hij er een geheel ander leven dan in de Lombardische kloosters zou vinden, en ongeduldig om door het gezicht van Romes heiligheid de treurige indrukken uit te wissen, welke zijn verblijf aan de Po in zijn ziel had achtergelaten.

Eindelijk, na een moeilijke reis onder de brandende zon van Italië, in het begin van de zomer, naderde hij de stad op zeven bergen. Zijn hart was ontroerd; zijn ogen zochten de koningin van de wereld en van de Kerk. Zodra hij van ver de eeuwige stad ontdekte, de stad van de heilige PETRUS en PAULUS, de hoofdstad van de algemene Christenheid, viel hij ter aarde met de uitroep: "Wees gegroet, heilig Rome!"

Herinneringen binnen Rome.

LUTHER is binnen Rome; de hoogleraar van Wittenberg bevindt zich te midden van de welsprekende bouwvallen van het Rome van de consuls en keizers, en van het Rome van de belijders van CHRISTUS en van de martelaren. Daar bevonden zich eens die PLAUTUS en die VIRGILIUS, wier werken hij met zich naar zijn klooster droeg, en al die grote

mannen, wier geschiedenis zo menigmaal zijn hart heeft doen kloppen. Hij vindt hun standbeelden, de vergruisde overblijfsels van de gedenkzuilen, die van hun roem getuigen, weer. Maar al die roem, al die macht is voorbij: hij vertreedt het stof ervan met de voeten. Hij herinnert zich bij iedere trede de treurige voorgevoelens van SCIPIO, die tranen stortte op het gezicht van het verwoeste Carthago, van haar verbrande paleizen en van haar vernielde muren, en die uitriep: "Hetzelfde lot zal Rome ondergaan!" "En inderdaad," zei LUTHER, "het Rome van de SCIPIO'S en van de CESARS is in een lijk veranderd geworden. Er is zoveel puin, dat nu de fondamenten van de huizen liggen waar men eertijds de daken vond. Het is daar," voegde hij er bij, terwijl hij een droefgeestige blik op die bouwvallen wierp, "het is daar dat de rijkdommen en schatten van de wereld verzameld zijn geweest." Al die puinhopen, waar zijn voeten zich tegen stoten, verkondigen aan LUTHER, zelfs binnen de muren van Rome, dat wat het sterkste is in de ogen van de mensen, gemakkelijk kan verwoest worden door de adem des Heeren.

Maar met ongewijde as vermengt zich heilige as: hij herinnert zich dat. De grafplaats van de martelaren is niet ver van die van Romes veldheren en zegepralende overwinnaars verwijderd. Het Christelijke Rome met haar smarten maakt meer indruk op het hart van de Saksische monnik dan het heidense Rome met al haar luister. Hier was het dat men die brief ontving waarin PAULUS schreef: "De rechtvaardige wordt gerechtvaardigd door het geloof." Hij was niet ver van de markt van APPIUS en de drie tabernen. Daar was dat huis van NARCISSUS, hier dat paleis van CESAR, waar de Heer de Apostel uit de leeuwenkuil verloste. O! hoe Versterkten deze herinneringen het hart van de Wittenberger monnik.

Rome leverde toen een geheel andere vertoning op. De oorlogszuchtige JULIUS II was op de pauselijke stoel gezeten, en niet LEO X, gelijk dat, ongetwijfeld door onoplettendheid, uitstekende geschiedschrijvers in Duitsland gezegd hebben. LUTHER heeft dikwijls een trek van deze paus verhaald, Toen men hem de tijding bracht dat zijn leger door de Fransen voor Ravenna geslagen was geworden, was hij bezig met het lezen van zijn getijden: hij wierp het boek tegen de grond, en zei, onder het uitspreken van een ijselijke vloek: "Ziedaar nu, zo zijt gij Frans geworden!...Beschermt gij aldus uw Kerk?..." Vervolgens zich kerende naar de zijde van het land tot welks wapenen hij de toevlucht dacht te nemen, riep hij uit: "Heilig Zwitserland! bid voor ons." De onkunde, de lichtzinnigheid en ongebondenheid, een wereldsgezinde geest, de verachting van al wat heilig is, een schandelijke handel in Goddelijke zaken, zie daar het schouwspel dat die ongelukkige stad aanbood! Nochtans bleef de vrome monnik enige tijd in zijn begoochelingen.

Omstreeks de tijd van het St. Jans - feest aangekomen, hoort hij de Romeinen rondom zich een onder het volk verspreid spreekwoord herhalen. "Welgelukzalig," zei men, "is de moeder wier zoon een mis op St. Jans - avond leest." "O! hoe zoude ik mijn moeder gelukkig willen maken!" zei LUTHER tot zichzelf. De Godvrezende zoon van MARGARETHA zocht dan een mis te lezen op deze dag; maar hij kon dat niet, de drang was te groot.

Bijgelovige vroomheid van Luther.

In vrome ijver liep hij al de kerken en kapellen af; hij geloofde al de bedriegerijen, welke men er aan de man hielp, hij kweet zich in stille aandacht van de oefeningen van heiligheid welke er gevorderd werden; zich gelukkig gevoelende zoveel Godvruchtige werken te kunnen doen, waarvan zijn landgenoten waren verstoken. "O! hoe spijt het mij," zei de vrome Duitser tot zichzelf, "dat mijn vader en mijn moeder nog leven: welk een vermaak zou het mij geven, hen met mijne missen, met mijn gebeden en zoveel andere voortreffelijke werken uit het vagevuur te verlossen!" Hij had het licht gevonden; maar het was er ver af dat de duisternis geheel van zijn verstand was verwijderd. Zijn hart was veranderd, doch zijn geest was nog niet verlicht; hij had het geloof en de liefde, maar de kennis had hij nog niet. Het was geen geringe zaak uit die stikdonkere nacht te geraken, welke sinds zoveel eeuwen de aarde bedekte.

Ontheiligingen van de geestelijkheid.

LUTHER las verscheidene malen de mis te Rome. Hij deed het met al de zalving en waardigheid, welke zodanig een verrichting hem voorkwam te vereisen. Maar welk een aandoening beving het hart van de Saksische monnik, toen hij de betreurenswaardige en oneerbiedige werktuigelijkheid zag, waarmee de Roomse priesters het sacrament des altaars bedienden! De priesters lachten van hun kant over zijn eenvoudigheid. Eens, toen hij de dienst verrichtte, trof het dat men bij het naastgelegen altaar reeds zeven missen gelezen had vóórdat hij een enkele had gelezen. "Haast u, haast u!" riep een van de priesters hem toe, "geef onze Lieve - Vrouw haar zoon spoedig terug;" makende zo een goddeloze zinspeling op de transsubstantiatie, of de verandering van het brood in het lichaam en bloed van CHRISTUS. Op een andere tijd was LUTHER nog slechts aan het Evangelie, toen de priester die ter zijde hem stond zijn mis reeds had geëindigd. "*Passa! passa*!" riep deze hem toe, "spoed u! spoed u! maak toch eens een einde!"

Zijn verbazing werd nog groter, toen hij bij de hoge personaadjen van het Pausdom hetzelfde ontdekte dat hij bij de lagere priesters had gevonden. Hij had betere dingen van hen verwacht. In zijn hoedanigheid van afgezant van de Augustijners van Duitsland werd hij bij onderscheidene aanzienlijke kerkelijke verenigingen genodigd. Eens inzonderheid bevond hij zich met verschillende prelaten aan tafel; deze vertoonden zich onbewimpeld aan hem in hun kluchtige manieren en goddeloze gesprekken, en zij ontzagen zich niet in zijn tegenwoordigheid duizend potsen te maken, ongetwijfeld menende dat hij evenals zij gezind was. Zij verhaalden onder andere de monnik al lachende en hun eer erin stellende, hoe zij bij het altaar, wanneer zij de mis lazen, in plaats van de sacramentele woorden die het brood en de wijn in vlees en bloed van de Verlosser moeten veranderen, over het brood en de wijn deze spottende woorden uitspraken: "*Panis es et panis manebis, vinum es et vinum manebis.*" ("Brood zijt gij en brood zult gij blijven, wijn zijt gij en wijn zult gij blijven.") "Dan," vervolgde zij, "heffen wij het hoogwaardige op, en al het volk aanbidt het." LUTHER kan nauwelijks zijn oren geloven. Zeer levendig en vrolijk van geest in het gezelschap van zijn vrienden, was hij hoogst ernstig wanneer er over heilige zaken werd gesproken. De kluchten van Rome ergerden hem. "Ik was," zegt hij, "een ernstige en vrome jonge monnik; zulke woorden troffen mij geweldig. Indien men te Rome dus onbeschroomd en openlijk aan tafel spreekt, dacht ik bij mijzelf, wat zou het zijn wanneer de daden aan de woorden beantwoordden, en wanneer allen, paus, kardinalen, hovelingen, dus de mis lazen. En wat mij aangaat, die hen een zo groot aantal missen aandachtig heb horen lezen, hoe zouden zij mij bedrogen hebben!"

Luthers verkeer in Rome.

LUTHER had veel verkeer met de monniken en burgers van Rome. Indien enigen de paus en de zijnen al verhieven, de meesten gaven aan hun klachten en spotternijen de vrije loop. Wat had men niet al van de regerende paus, van ALEXANDER VI, en van zoveel anderen te vertellen! Eens beschreven hem zijn vrienden te Rome die maaltijd, waarop de paus en zijn zoon enige kardinalen, wie zij vijandig waren, genodigd hadden, na het vergif, dat men hun moest toedienen, te hebben toebereid. Maar men diende het bij vergissing de twee BORGIA'S toe. De vader stierf ervan; de zoon ontkwam door middel van een tegengif. Na vele gruweldaden gepleegd te hebben, vervolgden de sprekers, werd hij in Spanje gevangen genomen; en toen men hem ging oordelen, riep hij in zijn kerker: Genade! om een biechtvader smekende. Men zond hem een monnik. Hij vermoordde deze, zette zijn kap op het hoofd, en ontsnapte. "Dit heb ik te Rome gehoord; het is een ware gebeurtenis," zegt LUTHER. Op een andere tijd, door een grote straat gaande, welke naar de St. Pieters - kerk leidde, bleef hij geheel verwonderd voor een stenen beeld stilstaan, dat een paus voorstelde onder de gedaante van een vrouw, houdende een scepter in de hand, bekleed met de pauselijke mantel en dragende een kind op de arm. "Het is een meisje van Mentz," zei men tot hem, "wat de kardinalen tot paus verkozen, en dat op deze plaats beviel. Er

komt ook nooit een paus in deze straat." "Het verwondert mij," zegt LUTHER, "dat de pausen dit beeld laten staan!"

LUTHER had gemeend, het gebouw van de kerk van heerlijkheid en sterkte omgeven te zullen vinden; maar de deuren lagen op de grond gesmeten en zijn muren waren door het vuur verteerd. Hij zag de verwoestingen van het heiligdom, en deinsde van schrik terug. Hij had alleen van heiligheid gedroomd, hij ontdekte niets dan ontheiliging.

Verwarringen binnen Rome.

De verwarringen buiten de tempels troffen hem niet minder. "Het gerecht is te Rome hard en gestreng," zei hij. "De rechter of hoofdman doorkruist alle nachten de stad te paard met driehonderd dienaren; hij neemt ieder die zich op straat bevindt in verzekerde bewaring: ontmoet hij een gewapend man, hij hangt hem op of werpt hem in de Tiber. En nochtans is de stad vol van verwarring en moorden; terwijl men dáár waar Gods Woord zuiver en recht verkondigd wordt, orde en rust ziet heersen, zonder dat er de gestrengheid van de wet vereist wordt. "Men zou niet kunnen geloven," zegt hij ook, "welke zonden en verfoeilijke daden erin Rome gepleegd worden; men moet het zien en horen om het te geloven. Ook is men gewoon te zeggen: Indien er een hel is, is Rome er boven gebouwd; het is een afgrond waaruit alle ongerechtigheden voortkomen."

Dit schouwspel maakte toen reeds een diepe indruk op LUTHERS gemoed; deze werd naderhand nog groter. "Hoe meer men Rome nadert, hoe slechter Christenen men vindt," zei hij vele jaren later. "Men is gewoon te zeggen dat degene die naar Rome gaat, er voor de eerste maal een schelm zoekt; dat hij hem voor de tweede maal vindt, en dat hij hem voor de derde maal met zich voert op het ogenblik dat hij er uitkomt. Maar nu is men zo behendig geworden, dat men de drie reizen inees doet." Een van de treuriglijk vermaardste, maar ook scherpzinnigste vernuften van Italië, MACHIAVEL, die te Florence leefde toen LUTHER er doorreisde om zich naar Rome te begeven, heeft dezelfde opmerking gemaakt. "Het grootste voorteken," zei hij, "van de aanstaanden ondergang van het Christendom, (waardoor hij het Rooms Catholicisme verstond,) is, dat, hoe nader bij de hoofdstad van de Christenheid zich de volken bevinden, hoe minder Christelijke geest men bij hen vindt. De ergerlijke voorbeelden en de misdaden van het Roomse hof zijn oorzaak dat Italië alle beginselen van Godsvrucht en alle Godsdienstig gevoel heeft verloren. Wij Italianen," vervolgt de grote geschiedschrijver, "wij hebben het voornamelijk aan de Kerk en aan de priesters te danken, dat wij goddeloze booswichten geworden zijn. LUTHER gevoelde later al de waarde van deze reis: "Ofschoon men mij honderdduizend gulden gaf," zei hij, "zou ik niet willen dat ik Rome niet gezien had!"

Deze reis was hem ook met betrekking tot de wetenschap voordelig. Even als REUCHLIN, wist LUTHER zich zijn verblijf in Italië ten nut te maken, om dieper tot het rechte verstand van de heilige Schrift door te dringen. Hij nam er les in het Hebreeuws bij een beroemde rabbijn, met name ELIAS LEVITA. Hij verkreeg gedeeltelijk te Rome de kennis van dat Goddelijk Woord, onder welks slagen Rome moest vallen.

Bijbelse studiën.

Maar die reis was vooral in een ander opzicht van groot gewicht voor LUTHER. Niet alleen was de sluier opgelicht, en de bedwongen lach, de spottende ongelovigheid, welke zich achter de Roomse bijgelovigheden verscholen, aan de toekomstige Hervormer ontdekt, maar ook het levendige geloof, dat God in hem gelegd had, toen krachtig versterkt. Reeds gedurende de reis was het hem gegeven geworden om de leer van het Evangelie beter te begrijpen. Te Bologna in een gevaarlijke ziekte gestort, zo als wij reeds gezien hebben, hadden de droefgeestigheid, de neerslachtigheid, welke hem eigen waren, zich toen geheel van hem meester gemaakt. Welk een lot, zo ver van Duitsland, onder die hete luchtstreek, alléén in het land van de vreemdelingschap, te sterven! Maar op het ogenblik dat zijn

zwaarmoedigheid de hoogste trap had bereikt, vertoonde zich dat woord van de heilige PAULUS, wat hem reeds te Wittenberg had getroffen: "De rechtvaardige zal door het geloof leven!" Rom. 1:17, met kracht aan zijn geest, en kwam als een straal van de hemel zijn ziel verlichten. Hersteld, vertroost, kreeg hij spoedig zijn krachten weer, en verliet hij Bologna om naar de pauselijke stad te vertrekken.

Invloed op het geloof.

Wij hebben gezien hoe hij zich terstond aan al de ijdele oefeningen had overgegeven, aan welke de Kerk de vergeving van de zonden als een loon had verbonden. Eens onder anderen een aflaat willende verdienen, welke door de paus aan ieder beloofd was die op de knieën de zogenoemde trap van PILATUS zoude opklimmen, klauterde de arme Saksische monnik nederiglijk die trappen op, welke men hem zei op een wonderdadige wijze van Jeruzalem naar Rome overgebracht te zijn. Maar terwijl hij zich van dit verdienstelijk werk kweet, meende hij als ware het een stemme des donders te horen, welke hem tot in het binnenste van zijn hart toeriep: "De rechtvaardige zal door het geloof leven!" Dit woord, wat hem reeds tot twee herhaalde malen als de stem van een engel Gods heeft getroffen, klinkt onophoudelijk en met kracht in zijn ziel. Hij staat verschrikt van de trappen op, langs welke hij zijn lichaam voortsleepte; hij heeft een afgrijzen van zichzelf; hij schaamt zich te zien, hoe diep het bijgeloof hem verlaagd heeft. Hij vliedt ver van de plaats van zijn dwaasheid.

Dit veelvermogend woord heeft iets geheimzinnigs in het leven van LUTHER. Het was een scheppend woord voor de Hervormer en voor de Hervorming. Het was door het dat God toen zei: "Er zij licht!" en er was licht.

Het gebeurt dikwijls dat een waarheid verscheidene malen aan onze geest moet voorgesteld worden, vóórdat zij die uitwerking doet welke zij moet hebben. LUTHER had zozeer de brief aan de Romeinen bestudeerd, en nochtans was de rechtvaardiging door het geloof, welke men er geleerd vindt, nooit zo klaar voor hem geweest. Nu begrijpt hij die gerechtigheid welke alleen voor God bestaat; nu ontvangt hij voor zichzelf uit de hand van CHRISTUS die gehoorzaamheid, welke God uit genade de zondaar toerekent, zodra hij in ootmoed op de gekruiste God - mens ziet. Hier is het beslissend ogenblik van LUTHERS inwendig leven. Dat geloof, wat hem uit de verschrikkingen des doods verlost heeft, wordt de ziel van zijn Godgeleerdheid, zijn steun in alle gevaren, de kracht van zijn woorden, de sterkte van zijn liefde, de grond van zijn rust, de drijfveer van zijn daden, zijn troost in leven en in sterven.

Invloed op de Hervorming.

Maar deze voorname leer van een heil dat van God afkomstig is en niet van de mens, was niet alleen de kracht Gods om de ziel van LUTHER te verlossen, zij werd ook de kracht Gods om de Kerk te hervormen; krachtig wapen waarvan de Apostelen zich bedienden, te lang verwaarloosd, maar eindelijk in zijn oorspronkelijke glans uit het wapenhuis van de almachtige God te voorschijn gebracht. Op het ogenblik dat LUTHER binnen Rome zich opricht, geheel ontroerd en overmeesterd door dat woord wat PAULUS vijftien eeuwen tevoren aan de bewoners van deze hoofdstad geschreven had, herrees de waarheid - tot hiertoe ongelukkig in de Kerk gevangen gehouden en geketend - om niet meer te vallen.

De deur van het Paradijs.

Men moet hem zelf hier horen. "Ofschoon ik een heilig en onbesproken monnik was," zegt hij, "mijn geweten was echter vol onrust en angsten. Ik kon dat woord: "Rechtvaardigheid Gods," niet verdragen. Ik had die rechtvaardige en heilige God niet lief, die de zondaren straft. Ik was met een heimelijke wrevel jegens Hem vervuld; ik haatte Hem, omdat Hij zich niet alleen tevreden hield met ons, arme, door de erfzonde reeds bedorven schepselen,

door de wet en al de rampen dezes levens te verschrikken, maar daarenboven nog onze kwelling door het Evangelie vermeerderde...Maar zodra ik door Gods Geest die woorden leerde verstaan, zodra ik vernam hoe de rechtvaardiging des zondaars voortkomt uit de loutere barmhartigheid des Heeren, door middel van het geloof...toen gevoelde ik mij als een nieuw mens herleven, en ik trad door open deuren het paradijs van God zelf binnen. Ik beschouwde ook van toen af de dierbare en heilige Schrift met geheel nieuwe ogen. Ik doorbladerde de gehele Bijbel, ik verzamelde een groot aantal plaatsen die mij leerden wat Gods werk was. En gelijk ik te voren met geheel mijn hart een afkeer had van dat woord: "Rechtvaardigheid Gods," begon ik het van toen af als het aangenaamste en meest vertroostende woord hoog te schatten en te beminnen. In waarheid, dit woord van PAULUS was voor mij de rechte deur van het paradijs."

Luther's belijdenis.

Ook wanneer hij geroepen werd, bij plechtige gelegenheden, die leer te belijden, vond LUTHER altijd zijn geestvervoering en zijn krachtige nadruk weer. "Ik zie," zei hij in een gewichtig ogenblik, "dat de Duivel onophoudelijk dit hoofdartikel door middel van zijn dienaren, de doctoren, aanvalt, en dat hij in dit opzicht niet kan ophouden of rusten. Wel nu! ik, doctor MARTIJN LUTHER, onwaardig Evangelie - dienaar van onze Heer JEZUS CHRISTUS, ik belijd dit artikel dat "het geloof alleen voor God rechtvaardigt zonder de werken," en ik verklaar dat de Roomse keizer, de keizer van de Turken, de keizer van de Tartaren, de keizer van de Perzen, de paus, al de kardinalen, de bisschoppen, de priesters, de monniken, de nonnen, de koningen, de vorsten, de heren, geheel de wereld en alle duivelen het moeten laten staan en toelaten dat het voor altoos blijve. Zo zij het willen ondernemen die waarheid te bestrijden, zullen zij zich het helse vuur op het hoofd halen. Dit is het waarachtige en heilige Evangelie, en de verklaring van mij, doctor LUTHER, volgens het licht van de Heilige Geest... Niemand," vervolgt hij, "is voor onze zonden gestorven, dan JEZUS CHRISTUS, Gods Zoon. Ik zeg het nog eens: ofschoon de wereld en alle duivelen elkaar verscheurden en van woede barstten, nochtans blijft dat waarachtig. En indien Hij alleen het is die de zonden wegneemt, kunnen wij het niet doen met onze werken. Maar de goede werken volgen de verlossing, gelijk de vruchten zich aan de boom vertonen. Dit is onze leer, het is die welke de Heilige Geest met geheel de heilige Christenheid leert. Wij bewaren deze in de naam van God. Amen!"

Aldus vond LUTHER wat tot nu toe zelfs aan de beroemdste leraren en hervormers had ontbroken. Het was binnen Rome dat God hem dat heldere inzicht in de hoofdleer van het Christendom gaf. Hij was in de stad van de pausen de oplossing van enige moeilijkheden rakende een monnikorde komen zoeken; hij nam van daar in zijn hart het heil van de Kerk mee.

Terugkomst.

LUTHER verliet Rome en kwam te Wittenberg terug, met een hart vervuld van droefheid en verontwaardiging. Met afkeer zijn blikken van de pauselijke stad afwendende, vestigde hij deze vol verwachting op de heilige Schriften, en op dat nieuwe leven, wat Gods Woord toen aan de wereld scheen te beloven. Dit Woord groeide aan in zijn hart naarmate de Kerk de plaats in het verloor. Het ontdeed zich van de een om zich naar het andere te wenden. De gehele Hervorming lag in deze beweging besloten. Zij bracht God waar de priester was.

Het doctoraat.

STAUPITZ en de keurvorst verloren de monnik, die zij aan de hogeschool te Wittenberg geroepen hadden, niet uit het oog. Het schijnt dat de vicaris - generaal een voorgevoel had van het werk dat er te verrichten was in de wereld, en dat hij, het te zwaar voor zich vindende, er LUTHER toe wilde aanzetten. Niets is merkwaardiger en mogelijk geheimzinniger dan die grote man, die zich overal bevindt om de monnik op de weg waarop God hem roept voort te drijven, en die zelf daarna treuriglijk zijn dagen in een klooster gaat

eindigen. De prediking van de jonge hoogleraar had indruk op de vorst gemaakt; hij had de scherpzinnigheid van zijn geest, de kracht van zijn welsprekendheid en de voortreffelijkheid van de zaken welke hij voordroeg, bewonderd. De keurvorst en zijn vriend een man willende bevorderen die zoveel groots deed verwachten, besloten hem de hoge graad van doctor in de Godgeleerdheid te doen bekomen. STAUPITZ begaf zich naar het klooster. Hij leidde LUTHER in de tuin, en zich daar alleen met hem onder een boom bevindende, zei de eerwaardige vader tot hem: "Mijn vriend! nu moet gij doctor worden van de heilige Schrift." LUTHER deinsde op dat denkbeeld terug. Die hoge eer verschrikte hem. "Zoek daarvoor een waardiger persoon," antwoordde hij: "Ik voor mij kan er niet in bewilligen." De vicaris - generaal bleef er op staan. "De Heere God," zei hij, "heeft veel te doen in de Kerk; hij heeft thans jonge en moedige leraren nodig." "Dit woord was mogelijk schertsenderwijze gezegd," voegt MELANCHTON er bij; "nochtans werd het door de uitkomst bewaarheid: want gewoonlijk gaan vele voorspellingen grote omwentelingen vooraf." Het is niet noodzakelijk te vooronderstellen dat MELANCHTON hier van bovennatuurlijke voorzeggingen spreekt. De ongelovigste eeuw, namelijk die welke ons is voorafgegaan, heeft deze uitspraak door zichzelf zien bevestigen. Welke voorspellingen, zonder dat er iets wonderdadigs in was, hebben de omwenteling, waarmee deze eindigde, niet aangekondigd!

"Maar ik ben zwak en ziekelijk," hernam LUTHER; "ik zal niet lang meer leven. Zoek een sterk man." - "De Heer," antwoordde de vicaris - generaal, "heeft zowel in de hemel als op aarde werk; dood of levend, God heeft u nodig."

"Er is niemand dan de Heilige Geest die een doctor in de Godgeleerdheid kan aanstellen," riep toen de monnik al meer verschrikt uit. - "Doe wat uw klooster begeert," zei STAUPITZ, "en wat ik zelf, uw vicaris - generaal, u beveel: want gij hebt beloofd ons te zullen gehoorzamen." - "Maar mijn armoede?" hernam de broeder: "ik heb niet om de kosten te betalen, welke zulk een bevordering vereist." - "Ontrust u daar niet over," zei zijn vriend tot hem: "de vorst bewijst u de gunst om al de kosten op zich te nemen." Van alle kanten gedrongen, meende LUTHER gehoor te moeten geven.

Het was tegen het einde van de zomer van het jaar 1512. Op de 22ste september maakte LUTHER zijn oude metgezellen, de Augustijner monnikken van Erfurt, bekend welk een eer men hem stond te bewijzen. "Ik zal tot u niet van mijn onvermogen spreken," zei hij tot hen; "ik zal mij zelf niet zoeken te beschuldigen, uit vreze dat zich, onder de schijn van nederigheid, hoogmoed en begeerte naar loftuiting mochten verbergen. Maar vooral bid ik u, in de naam van de barmhartigheid van CHRISTUS, mij in uw gemeenschappelijke gebeden Gode aan te bevelen, opdat Zijn welgevallen en Zijn zegen op mij rusten mogen. Gij zijt hierin mijn schuldenaren overeenkomstig de wet van de liefde."

Weinig tijds daarna vertrok LUTHER naar Leipzig, om van de schatmeesters van de keurvorst het nodige geld voor zijn bevordering te ontvangen. Maar, volgens de gewoonten van het hof, kwam het geld niet opdagen. De ongeduldige kloosterbroeder wilde vertrekken; de monniken - gehoorzaamheid hield hem terug. Eindelijk ontving hij, op de 4de oktober, Van PFEFFINGER en JOHANNES DOLTZIG vijftig gulden. Hij gaf er hun een kwitantie van. Hij neemt in dit ontvangschrift geen andere hoedanigheid dan die van monnik aan. "Ik, MARTIJN," zei hij, "broeder van de orde van de Heremieten" LUTHER haastte zich om naar Wittenberg terug te keren.

Carlstadt.

De decanus van de Godgeleerde faculteit was toen ANDREAS BODENSTEIN van *Carlstadt*. Onder de naam van CARLSTADT is die leraar het meest bekend. Men noemde hem ook dikwijls het A, B, C. Het was vooral MELANCHTON welke hem dus noemde, uithoofde van de drie hoofdletters van zijn naam. BODENSTEIN verkreeg in zijn vaderland de eerste beginselen van de kennis. Hij was van een sombere aard, tot toorn, tot ijverzucht, tot ijdele roem geneigd, een liefhebber van beweging, maar zeer leergierig en met grote geestvermogens begaafd. Hij bezocht onderscheidene hogescholen, om zijn kundigheden

te vermeerderen, en bestudeerde de Godgeleerdheid te Rome zelve. Uit Italië in Duitsland teruggekomen, zette hij zich te Wittenberg neer. Hij werd er doctor in de Godgeleerdheid. "Op dit tijdstip," zei hij zelf naderhand, "had ik de heilige Schrift nog niet gelezen." Deze trek geeft een zeer juist begrip van wat de Godgeleerdheid van die tijd was. CARLSTADT was boven zijn bediening van hoogleraar ook kanunnik en aartsdeken. Ziedaar de man die eenmaal de Hervorming moest beroeren. Hij zag toen in LUTHER slechts iemand van mindere waarde, maar de Augustijner werd weldra voor hem een voorwerp van jaloezie. Eens zei hij: "Ik wil niet minder groot zijn dan LUTHER." Toen geenszins de grootheid voorziende waartoe de jonge hoogleraar bestemd was, droeg CARLSTADT aan zijn toekomstige mededinger de hoogste academische waardigheid op.

Eed van Luther.

Op de 18de oktober 1512 werd LUTHER tot licentiaat in de Godgeleerdheid bevorderd, en leide hij deze eed af: "Ik zweer de Evangelische waarheid uit al mijn vermogen te zullen verdedigen." De volgende dag droeg BODENSTEIN hem plechtig, in tegenwoordigheid van een talrijke vergadering, de waardigheid van doctor in de Godgeleerdheid op. Hij werd tot Bijbels doctor en niet tot doctor van de schoolse leerstellingen (sentences) bevorderd, en werd dus geroepen om zich aan de studie van de Bijbel en niet aan die van menselijke overleveringen te wijden. Toen leide hij, gelijk hij het zelf verhaalt, de eed af aan zijn dierbare en heilige Schrift. Hij beloofde deze getrouwelijk te verkondigen, zuiver te leren, gedurende zijn gehele leven te beoefenen, en door zijn redetwisten en schriften tegen alle valse leraren te verdedigen.

Deze plechtige eed was voor LUTHER zijn roeping tot Hervormer. Door de hogeschool, door zijn vorst, in naam van zijn keizerlijke Majesteit en van de Roomse stoel zelf geroepen, door de heiligste eed verbonden, werd hij van toen af de kloekmoedigste verkondiger van het Woord des levens. Op die gedenkwaardige dag werd LUTHER als ridder van de Bijbel gewapend.

Grondbeginsel van de Hervorming.

Ook kan deze aan de heilige Schrift afgelegde eed als één van de oorzaken beschouwd worden van de vernieuwing van de Kerk. Alleen het onfeilbare gezag van Gods Woord was het eerste en het grondbeginsel van de Reformatie. De gehele Hervorming, stukswijze naderhand in de leer, in de zeden, in het bestuur van de Kerk en in de eredienst daargesteld, was alleen een gevolg van dit eerste beginsel. Men kan zich nu de indruk nauwelijks voorstellen, welke deze zo eenvoudige, maar sinds eeuwen miskende grondwaarheid moest teweegbrengen. Slechts weinige mannen, van dieper doorzicht dan het algemeen, voorzagen daarvan de onmetelijke gevolgen. Weldra verkondigden de kloekmoedige stemmen van al de Hervormers dit veelvermogende grondbeginsel, op welks weerklank Rome begon te waggelen: "De Christenen nemen geen andere leringen aan dan die welke op de uitdrukkelijke woorden van CHRISTUS, van de Apostelen en Profeten rusten. Geen mens, geen vergadering van leraren hebben het recht er nieuwe voor te schrijven."

Luther's moed.

De toestand van LUTHER was veranderd. De roeping, welke hij ontvangen had, werd voor de Hervormer als een dier buitengewone roepingen, welke de Heer aan de Profeten onder het oude verbond, en aan de Apostelen onder de nieuwe bedeling had opgedragen. De plechtige verbintenis, welke hij aanging, maakte zulk een diepe indruk op zijn ziel, dat de gedachte aan die eed in het vervolg genoeg was om hem te midden van de grootste gevaren en van de hevigste strijd te vertroosten. En toen hij geheel Europa in beweging en geschokt zag door het woord dat hij had verkondigd; toen de beschuldigingen van Rome,

de verwijten van vele Godvruchtige lieden, de twijfelingen en vrees van zijn eigen zo licht bewogen hart, hem zouden hebben kunnen doen wankelen, bevreesd maken en tot wanhoop vervoeren, toen herinnerde hij zich de eed die hij had afgelegd, en bleef standvastig, gerust en met blijdschap vervuld. "Ik ben voortgegaan in de naam van de Heeren;" zei hij in een hachelijk ogenblik, "en ik heb mij in Zijn handen gesteld. Zijn wil geschiede! Wie heeft van Hem gevorderd mij tot doctor aan te stellen?...Indien Hij mij heeft aangesteld, zo ondersteune Hij mij, of wel, indien het Hem berouwt dat gedaan te hebben, zo zette Hij mij af.... Die angst verschrikt mij dan niet. Ik zoek slechts één zaak, namelijk om ‘s Heeren gunst te behouden in alles waartoe Hij mij roept." Op een andere tijd zei hij: "Degene die iets zonder Goddelijke roeping onderneemt zoekt zijn eigen eer. Maar ik, doctor MARTIJN LUTHER, werd gedwongen om doctor te worden. Het Pausdom heeft mij willen tegenhouden in het vervullen van mijn last: maar gij ziet wat het is overgekomen, en aan het zal nog veel erger lot te beurt vallen; zij zullen zich tegen mij niet kunnen verdedigen. Ik wil in Gods naam op de leeuwen treden, en de draken en adderen met de voet vertreden. Dit zal in mijn leven beginnen, en na mijn dood eindigen."

Van het ogenblik af dat LUTHER zijn eed had afgelegd, zocht hij niet meer de waarheid alleen voor zichzelf, hij zocht haar voor de Kerk. Nog geheel met herinneringen van Rome vervuld, zag hij duisterlijk een loopbaan voor zich, waarin hij beloofde met alle inspanning van geest te zullen wandelen. Het geestelijk leven, dat zich tot hiertoe in zijn binnenste had geopenbaard, breidde zich naar buiten uit. Dit was het derde tijdperk van zijn ontwikkeling. De komst in het klooster had zijn gedachten naar God gewend; de kennis van de vergeving van de zonden en van de rechtvaardigheid des geloofs had zijn ziel vrijgemaakt; de eed als doctor afgelegd gaf hem die vuur - doop, waardoor hij Hervormer van de Kerk werd.

De monniken en hoogleraren van Erfurt waren er zeer over gebelgd, dat, terwijl hij in hun stad zijn academische loopbaan begonnen had, hij te Wittenberg de doctorale graad had bekomen. Het was, zo men naar hen wilde horen, een bewijs van minachting; het was meineedigheid. Hoe! een geheel nieuwe school boven de beroemde universiteit van Erfurt gesteld? Herinnert hij zich niet al de eer, welke men eraan de doctoren van de Godgeleerdheid bewijst, en hoe dan prachtig geklede ruiters de stad in alle richtingen doorkruisen? Erfurt gevoelde dat de Wittenbergse hogeschool aan de haar de doodsteek moest geven. Een Augustijner monnik vervaardigde tegen LUTHER een lasterschrift, opgevuld van bittere leugentaal. LUTHER vergenoegde zich met aan de prior van Erfurt een brief vol wijsheid en zachtheid te schrijven. "Hoe! zou ik uw hogeschool verachten, ik, die haar al wat ik ontvangen heb verschuldigd ben, gelijk een kind alles aan zijn moeder heeft te danken? Ik ben goedsmoeds, en vreedzaam jegens u allen gezind, welk een onrecht men mij ook moge hebben aangedaan. God heeft mij, niettegenstaande mijn onwaardigheid, dermate gezegend, dat ik degenen die iets anders dan liefde verdiend hebben hartelijk moet beminnen. Ach! ik heb zelf van de Heer al het tegenovergestelde verdiend van wat ik van Hem heb ontvangen."

Zijn liefde.

Maar indien hij wist lief te hebben; hij wist ook voor de waarheid te strijden, die in het boek van God is vervat. De eerste tegenstanders die hij aanviel waren die alom bekende Scholastieken, welke hij zelf zozeer had bestudeerd, en die toen op al de academiën de opperheerschappij voerden. Hij beschuldigde hen van Pelagianismus, hij verzette zich met kracht tegen BONAVENTURA en THOMAS AQUINAS.

De Scholastieken.

"ARISTOTELES, PORPHYRIUS, de leerstellige Godgeleerden (de Scholastieken)" schreef hij aan LANGE, "maken de bedorven studiën uit van onze eeuw. Ik begeer niets vuriger dan om aan velen die kluchtspeler te ontdekken, die met de Kerk gespeeld heeft door zich met een Grieks masker te bedekken, en om aan allen zijn schande te tonen." In alle openbare

redetwisten hoorde men hem dikwijls zeggen: "De schriften van de Apostelen en Profeten zijn zekerder en verhevener dan al de drogredenen en de gehele Godgeleerdheid van de school." Zodanige woorden waren nieuw; maar langzamerhand werd men eraan gewoon. En omstreeks een jaar daarna kon hij in zegepraal schrijven: "God werkt. Onze Godgeleerdheid en de heilige AUGUSTINUS maken merkwaardige vorderingen, en voeren heerschappij op onze hogeschool. ARISTOTELES neemt af; hij helt reeds naar zijn aanstaande en eeuwige ondergang. De lessen over de leerstelsels zijn bijzonder verdrietig. Niemand kan op toehoorders rekenen, wanneer hij de Bijbelse Godgeleerdheid niet onderwijst." Gelukkige hogeschool, waarvan men zulk een getuigenis kan geven!

Spalatijn.

In dezelfde tijd dat LUTHER ARISTOTELES aanviel, koos hij de partij van ERASMUS en REUCHLIN tegen hun vijanden. Hij kwam in betrekking met die grote mannen, en met andere geleerden, als PIRCKHEIMER, MUTIAN, HÜTTEN, welke meer of minder tot dezelfde partij behoorden. Hij knoopte ook op dit tijdstip een andere vriendschap aan, welke van hoger aanbelang was voor zijn gehele leven.

Er bevond zich toen aan het hof van de keurvorst een man, merkwaardig door zijn wijsheid en oprechtheid, het was GEORGE SPALATIJN. Geboren te Spalatus of Spalt, in het bisdom Eichstadt, was hij eerst priester van het dorp Hohenkirch, nabij de wouden van Thuringen, geweest. Hij werd vervolgens door FREDERIK DE WIJZE verkozen tot zijn geheimschrijver, tot zijn hofkapellaan, en tot leermeester van zijn neef, JOHAN FREDERIK, die eenmaal de keurvorstelijke kroon moest dragen. SPALATIJN was een eenvoudig man, te midden van het hof, vreesachtig bij grote gebeurtenissen, bedachtzaam en voorzichtig gelijk zijn meester, tegenover de voortvarende LUTHER, met wie hij dagelijkse briefwisseling onderhield. Gelijk STAUPITZ, was hij eerder voor vreedzame tijden geschapen. Zodanige mensen zijn noodzakelijk; zij zijn gelijk die zachte stoffen waarmee men de juwelen en kristallen omwindt, om ze voor de beweging van de reis te bewaren. Zij schijnen nutteloos; zonder deze echter zouden al die kostbare kleinoden gebroken en beschadigd zijn geworden.

SPALATIJN was geen geschikt man om grote zaken ten uitvoer te brengen; maar hij kweet zich getrouw en zonder gedruis van de taak welke hem was opgelegd. Hij was eerst één van de voornaamste meehelpers van zijn meester, om die relikwiën van heiligen te verzamelen, waarvan FREDERIK lange tijd een groot liefhebber was. Maar allengs keerde hij zich met zijn vorst tot de waarheid. Het geloof, dat toen weer in de Kerk verscheen, greep hem niet zo levendig aan als LUTHER: hij ging langzamer voort. Hij werd de vriend van LUTHER aan het hof, de staatsdienaar in wiens handen al de zaken tussen de Hervormer en de vorsten gesteld werden, de middelaar tussen de Kerk en de staat. Voor het overige, de hoflucht bedwelmde vaak de goede SPALATIJN; zij stortte hem in diepe droefgeestigheid; hij zou al die eer wel hebben willen laten varen, en weer eenvoudig priester in de bossen van Thuringen worden; maar LUTHER vertroostte hem, en vermaande hem om standvastig op zijn post te blijven. SPALATIJN verwierf zich de algemene achting. De vorsten en de geleerden van zijn tijd gaven hem de ondubbelzinnigste eerbewijzingen. ERASMUS zei: "Ik schrijf de naam van SPALATIJN niet alleen onder mijn voornaamste vrienden, maar ook onder mijn meest geëerde begunstigers, en dat niet op het papier, maar in mijn eigen hart."

De zaak van Reuchlin.

De zaak tussen REUCHLIN en de monniken maakte toen groot gerucht in Duitsland. De Godvruchtigste lieden wisten dikwijls niet welke partij zij moesten omhelzen: want de monniken wilden Joodse boeken vernielen, waarin godslasteringen tegen CHRISTUS werden gevonden. De keurvorst droeg zijn hofkapellaan de last op, om te die aanzien de

doctor van Wittenberg, wiens roem reeds groot was, te raadplegen. LUTHER antwoordde, en dit was de eerste brief die hij aan de hofprediker schreef:

"Wat zal ik zeggen? Die monniken menen Beëlzebul te verjagen, maar het is niet door Gods vinger. Ik houd niet op er over te klagen en te zuchten. Wij overige Christenen, wij beginnen wijs te worden van buiten, en zinneloos van binnen. Er zijn op alle plaatsen van Jeruzalem honderdmaal erger godslasteringen dan die van de Joden; en alles is er vol van geestelijke afgoden. Wij moesten, met een edele ijver bezield, die inwendige vijanden wegdoen en verdelgen. Maar wij laten ons niet gelegen liggen aan wat ons drukt, en de Duivel zelf overreedt ons om ons te onttrekken aan wat ons zelve betreft, in dezelfde tijd dat hij ons belet te Verbeteren wat anderen aangaat.

"Maar wat doe ik? Al de profeten hebben voorzegd, dat de Joden JEZUS CHRISTUS, hun God en Koning, zouden vloeken en lasteren. Verbeelden zich die monniken de vervulling van dit woord te kunnen beletten? Menen zij God tot een leugenaar te maken? God zal waarachtig bevonden worden, in weerwil van al de pogingen dier ontelbare monniken."

LUTHER verdiepte zich echter niet in deze twist. Het levendige geloof in CHRISTUS, ziedaar wat bovenal zijn hart en zijn leven vervulde. "In mijn hart," zei hij, "heerst alleen, en moet ook alleen heersen, het geloof in mijn Heer JEZUS CHRISTUS, die alleen het begin, het midden en het einde is van al de gedachten, die nacht en dag mijn geest vervullen."

Het geloof.

Al zijn toehoorders hoorden hem, zo op de professorale katheder als in de tempel met verbazing spreken over dat geloof in JEZUS CHRISTUS. Zijn onderwijs verspreidde het licht. Men verwonderde zich, niet vroeger waarheden herkend te hebben, welke in zijn mond zo duidelijk scheen. "De begeerte om zichzelf te rechtvaardigen is de bron van al de angsten van hart," zei hij. "Doch hij die CHRISTUS als Verlosser aanneemt heeft de vrede; en niet alleen de vrede, maar ook de reinheid des harten. Alle heiligmaking van hart is een vrucht van het geloof: want het geloof is in ons een Goddelijk werk, dat ons verandert en ons een nieuwe geboorte geeft, welke van God zelf uitgaat. Het doodt ADAM in ons; en door de Heilige Geest, welke het ons meedeelt, geeft het ons een nieuw hart en maakt ons nieuwe mensen." "Het is niet door ijdele bespiegelingen," riep hij ook nog uit, "maar het is door deze praktische weg, dat men een heilzame kennis van JEZUS CHRISTUS kan verkrijgen."

Volksredevoeringen.

Het was toen dat LUTHER predikatiën over de tien geboden hield, welke ons onder de titel van Volks redevoeringen zijn bewaard gebleven. Zonder twijfel worden daarin nog dwalingen gevonden. LUTHER werd zelf niet dan langzamerhand verlicht. "Het pad van de rechtvaardigen is gelijk een schijnend licht, toenemende in glans tot de volle dag toe." Maar welk een waarheid, welk een eenvoudigheid, welk een welsprekendheid in deze leerredenen! Hoezeer kan men zich de indruk voorstellen, welke de nieuwe prediker op zijn toehoorders en zijn eeuw moest maken! Wij zullen slechts een gedeelte, uit het begin genomen, aanhalen.

LUTHER beklimt de kansel van Wittenberg en leest deze woorden: "Gij zult geen andere goden hebben." Daarna zich tot het volk kerende, dat het heiligdom vervult, zegt hij:

"Alle kinderen van ADAM zijn afgodendienaars, en schuldig tegen dit eerste gebod."

Ongetwijfeld verbaast deze vreemde stelling de hoorders. Er wordt bewijs gevorderd: de redenaar vervolgt: "Er zijn twee soorten van afgoderij, de een van het uit - , de andere van het inwendige.

"Die van het uitwendige, wanneer de mens hout, steen, beesten, sterren aanbidt.

"Die van het inwendige, wanneer de mens, de kastijding vrezende, of zijn rust zoekende, wel geen eer bewijst aan het schepsel maar het innerlijk lief heeft en daarop zijn vertrouwen stelt...

"Welke godsdienst is deze? Gij buigt de knieën niet voor de rijkdommen en de eer, maar gij wijdt hun uw hart, het edelste deel van u zelf, toe...Ach! gij aanbidt God met het lichaam, en met de geest het schepsel.

"Deze afgoderij heerst in ieder mens, tot zo lang als hij er genadig van wordt genezen, door het geloof wat in JEZUS CHRISTUS is.

"En hoe wordt die genezing voltooid?

"Hoort het. Het geloof in CHRISTUS beneemt u alle vertrouwen op uw wijsheid, op uw gerechtigheid, op uw kracht; het leert u, dat, indien CHRISTUS voor u niet gestorven ware en u zo niet hadde behouden, gij noch enig ander schepsel het zoudt hebben kunnen doen. Dan leert gij al die dingen, welke u nutteloos bleven, verachten.

"Er blijft u niets anders over dan JEZUS, JEZUS alleen, JEZUS volkomen genoegzaam voor uw ziel. Niets meer van enig schepsel verwachtende, hebt gij niet anders dan CHRISTUS, van Wie gij alles verwacht, en Die gij boven alles bemint.

"Maar JEZUS is de enige, de waarachtige God. Wanneer gij Hem tot God hebt, hebt gij geen andere goden meer." Aldus wijst LUTHER aan hoe de ziel teruggebracht wordt tot God, haar hoogste goed, door het Evangelie, volgens dit woord van CHRISTUS: "Ik ben de weg: niemand komt tot de Vader dan door mij."

De man die dus tot zijn eeuw spreekt wil niet slechts enige misbruiken vernietigen, hij wil vooral de ware godsdienst invoeren. Zijn werk is niet alleen ontkennend (negatief), het is in de eerste plaats stellig (positief).

LUTHER wendt vervolgens zijn rede tegen de bijgelovigheden, welke toen de Christenheid vervulde, de wonderen en geheimzinnige tekenen, de onderhouding van zekere dagen en maanden, de beschermgeesten, de geestverschijningen, de invloed van de sterren, de toverijen, de gedaante - veranderingen, de nachtmerries en nachtduivels, het beschermrecht van de heiligen, enz., enz., enz.; hij viel deze afgoden de één na de ander aan, en wierp met kracht deze valse goden neer.

Academisch onderwijs.

Maar het was bovenal aan de hogeschool, voor die verlichte en naar waarheid dorstende jongelingschap, dat LUTHER al de schatten van Gods Woord ontdekte. "Hij verklaarde op zulk een wijze de Schriften," zegt zijn beroemde vriend MELANCHTON, "dat het, volgens het oordeel van alle vrome en verlichte lieden, was alsof er na een lange en stikdonkere nacht een nieuwe dageraad aanbrak over de leer. Hij wees het onderscheid aan, dat tussen de wet en het Evangelie bestaat. Hij weerleide deze te dier tijd in de kerken en scholen heersende dwaling, dat de mensen door hun eigen werken de vergeving van de zonden verdienen, en door eeen uitwendige tucht voor God gerechtvaardigd worden. Hij voerde zo de harten van de mensen terug tot de Zoon van God. Gelijk JOHANNES *de Doper*, wees hij op het Lam Gods, dat de zonden van de wereld heeft gedragen; hij deed bevatten dat de zonde uit genade, om Gods Zoons wille, vergeven zijn, en dat de mens die weldaad erlangt door het geloof. Hij veranderde niets in de kerkplechtigheden. De gevestigde tucht daarentegen had bij zijn orde geen getrouwer onderhouder en verdediger. Maar hij bevlijtigde zich al meer en meer, om aan allen die grote en gewichtige leerstukken van de bekering, de vergeving van de zonden, het geloof en de wezenlijke troost, welke in het kruis wordt gevonden, te doen verstaan. De vrome zielen werden aangedaan en getroffen door de zachtheid dier leer; de geleerden ontvingen deze met vreugde. Men zoude gezegd

hebben, dat CHRISTUS, de Apostelen en de Profeten uit de duisternis en uit een onreine kerker te voorschijn traden."

Uitwerking van Luther's onderwijzingen.

De vastheid, waarmee LUTHER op de heilige Schrift steunde, zette zijn onderwijs groot gezag bij. Maar andere omstandigheden gaven hem nog meerder kracht. Bij hem beantwoordde de levenswandel aan de woorden. Men wist dat deze leerredenen geen werk van de lippen waren. Zij kwamen voort uit het hart, en werden in al zijn werken in beoefening gebracht. En toen naderhand de Hervorming doorbrak, werden vele invloedhebbende lieden, die met grote smart de verwoestingen van de Kerk aanschouwden, door de heiligheid van de zeden des Hervormers en de luister van zijn verstand ten voordele gewonnen, zodat zij zich niet alleen niet tegen hem aankanten, maar ook de leer, van welke zijn werken getuigenis gaven, omhelsden. Ziedaar wat degenen die LUTHER kenden, en in het bijzonder de wijste man van zijn eeuw, MELANCHTON, zeggen. Haat en vooroordelen alleen hebben van zijn uitspattingen durven spreken. Wittenberg was door die prediking van de geloofs veranderd. Die stad was het brandpunt geworden van een licht, dat weldra Duitsland moest verlichten, en zich over de gehele Kerk verspreide.

De monnik Spenlein.

LUTHER, met een aandoenlijk en teder hart bedeeld, wenste degenen die hij beminde in bezit van dat licht te zien, wat hem op de paden van de vrede had geleid. Hij bediende zich van alle gelegenheden die hij als hoogleraar, als prediker, als monnik had, evenals van zijn uitgebreide briefwisseling, om zijn schat aan anderen mee te delen. Een van zijn oudste kloosterbroeders van Erfurt, de monnik GEORGE SPENLEIN, bevond zich toen in het klooster van Memmingen, na misschien enige tijd te Wittenberg doorgebracht te hebben. SPENLEIN had de doctor belast enige voorwerpen te verkopen, welke hij bij hem had achtergelaten, een tunica van Brusselse zijde, een boekwerk van een doctor van Eisenach, en een monnikskap. LUTHER kweet zich zorgvuldig van deze last. Hij had, zo als hij aan SPENLEIN berichtte in een brief van de 7de april 1516, een gulden voor de tunica, een halven gulden voor het boek, een gulden voor de monnikskap ontvangen, en het geheel aan de vader vicaris ter hand gesteld, aan wie SPENLEIN drie gulden schuldig was.

Rechtvaardiging door het geloof.

Maar LUTHER ging spoedig van deze rekening van oude monnikskleders tot een gewichtiger onderwerp over.

"Ik wenste wel te weten," schreef hij aan broeder GEORGE, "hoe het met uw ziel gesteld is. Is zij niet vermoeid van haar eigen gerechtigheid; haakt zij niet eindelijk naar, en vertrouwt zij niet op de gerechtigheid van CHRISTUS? In onze dagen verleidt de hoogmoed velen, en bovenal degenen die zich met al hun krachten bevlijtigen rechtvaardig te zijn. De rechtvaardigheid Gods, die ons uit genade in JEZUS CHRISTUS gegeven is, niet begrijpende, willen zij voor God bestaan door hun verdiensten. Maar dit kan niet. Toen gij onder ons verkeerde waart gij in deze dwaling, en ik was er ook in. Ik bestrijd deze nog onophoudelijk, en heb nooit geheel gezegepraald.

"o Mijn waarde broeder! leer CHRISTUS kennen, en CHRISTUS gekruist. Leer Hem te zingen een nieuw lied, aan u zelf te wanhopen, en tot Hem te zeggen: - Gij, o Heere JEZUS! zijt mijn gerechtigheid, en ik ben Uw zonde. Gij hebt het mijne genomen, en Gij hebt mij het Uwe gegeven. Wat Gij niet waart, zijt Gij geworden, opdat ik zou worde hetgene ik niet was! - Zijt op uw hoede, o mijn waarde GEORGE! van niet naar zulk een reinheid te staan, dat gij u niet meer als een zondaar zoudt willen erkennen. Want CHRISTUS woont alleen bij de zondaren. Hij is van de hemel neergedaald, waar Hij bij de

rechtvaardigen woonde, om ook bij de zondaren te wonen. Overdenk zorgvuldig die liefde van CHRISTUS, en gij zult er de onuitsprekelijke troost van smaken. Indien onze werken en onze kommer ons de rust van het geweten kon geven, waartoe zou CHRISTUS gestorven zijn? Gij zult geen vrede vinden dan in Hem, wanhopende aan u en uw werken, en lerende met welke liefde Hij u de armen opent, terwijl Hij al uw zonden op zich neemt, en u al zijn gerechtigheid schenkt."

Zo werd door LUTHER met kracht en klaarheid die veelvermogende leer ontvouwd, welke reeds ten tijde van de Apostelen de wereld gered had, en die haar andermaal moest redden ten tijde van de Hervormers. Na verloop van vele eeuwen van onkunde en bijgeloof, reikte hij hier de hand toe aan de heilige PAULUS.

SPENLEIN was het niet alleen, die hij omtrent deze grondleer trachtte te onderrichten. De weinige waarheid, die hij te die aanzien in de schriften van ERASMUS vond, verontrustte hem. Het kwam er hier op aan een man te verlichten, wiens gezag zo groot, en wiens verstand zozeer te bewonderen was. Maar hoe het aangelegd? Zijn vriend aan het hof, de kapellaan van de keurvorst, is in achting bij ERASMUS, en LUTHER schrijft hem de volgende brief:

"Mijn waarde SPALATIJN! Wat mij in ERASMUS, die man van zo grote geleerdheid, mishaagt, is dat hij door de rechtvaardigheid van de werken of van de wet, waarvan de Apostel spreekt, de vervulling van de ceremoniële wet verstaat. De rechtvaardiging van de wet, bestaat niet alleen in de ceremoniën, maar in al de werken van de wet van de tien geboden. Wanneer die werken buiten het geloof in CHRISTUS volbracht worden, kunnen zij, het is waar, FABRICIUSSEN, REGULUSSEN, en andere in het oog van de wereld volkomen rechtschapene mannen teweegbrengen; maar zij verdienen evenmin de naam van *rechtvaardigheid*, als de vrucht van een mispelboom die van *vijg* verdient. Want wij worden niet rechtvaardig, gelijk ARISTOTELES beweert, door werken van rechtvaardigheid te doen; maar wanneer wij rechtvaardig zijn geworden, doen wij zodanige werken. Eerst moet de persoon veranderd worden, vervolgens de werken. ABEL was eerst aangenaam aan God, en daarna zijn offer." LUTHER vervolgt: "Ik bid u, volbreng de plicht van een vriend en Christen, door deze dingen aan ERASMUS te kennen te geven." Deze brief is gedagtekend: "In haast, uit ons klooster, de 19de oktober 1516."

Deze stelt de onderhandelingen van LUTHER met ERASMUS in het ware daglicht, en toont welk een oprecht belang hij stelde in wat hij wezenlijk nuttig achtte te zijn voor die beroemde schrijver. De tegenkanting van ERASMUS aan de waarheid noodzaakte hem ongetwijfeld naderhand hem openlijk te bestrijden; maar hij deed dat niet dan na alle middelen te hebben beproefd welke de liefde kon ingeven, om zijn tegenstander te verlichten. Men hoorde dan eindelijk zo duidelijke als diepzinnige denkbeelden over de natuur van het goede ontwikkelen. Men verkondigde dit grondbeginsel, dat wat de wezenlijke deugdelijkheid van een werk uitmaakt, niet de uitwendige vorm, maar de geest is waarin het wordt verricht. Het was de doodsteek toegebracht aan al de bijgelovige instellingen, welke sinds eeuwen de Kerk verstikten, en de Christelijke deugden beletteden er te tieren en te bloeien.

Erasmus.

"Ik lees ERASMUS," schreef LUTHER nog daarenboven, "maar hij verliest van dag tot dag bij mij zijn vertrouwen. Ik zie hem graag met zoveel kennis en bondigheid de priesters en monniken wegens hun vadzige onkunde hekelen; maar ik vrees dat hij geen grote diensten aan de leer van CHRISTUS bewijst. Het menselijke gaat hem meer ter harte dan het Goddelijke. Wij leven in gevaarlijke tijden. Men is geen goed en oordeelkundig Christen omdat men Grieks en Hebreeuws verstaat. HIERONYMUS, die vijf talen kende, is beneden AUGUSTINUS, die er slechts één verstond; hoewel ERASMUS het tegendeel denkt. Ik verberg met de meeste zorgvuldigheid mijn gevoelen ten opzichte van ERASMUS, uit vrees

van iets aan zijn tegenstanders gewonnen te zullen geven. De Heer zal hem misschien het verstand geven te Zijner tijd."

De werken.

Het onvermogen van de mensen, de almacht Gods, dit waren de twee waarheden welke LUTHER wilde herstellen. Het is een treurige godsdienst en een treurige wijsbegeerte, welke de mens naar zijn natuurlijke krachten verwijzen. De eeuwen hebben die zo hoog geroemde krachten beproefd; en terwijl de mens uit zichzelf tot een bewonderenswaardige hoogte is geklommen in wat zijn aards bestaan betreft, heeft hij nooit de nevelen kunnen verdrijven, welke de kennis van de ware God voor zijn geest verbergen, noch een enkele neiging van zijn hart veranderen. De hoogste trap van wijsheid, welke leergierige verstanden of gemoederen, die van begeerte naar volmaking branden, bereikt hebben, is geweest aan zichzelf te wanhopen. Het is dan een milde, vertroostende en hoogstwaarachtige leer, welke ons ons onvermogen ontdekt, om ons een kracht Gods bekend te maken, waardoor wij alle dingen kunnen. Zij is groot, die Hervorming, welke op aarde de ere des hemels herstelt, en die onder de mensen de rechten van de machtige God verdedigt.

Doch niemand kende beter dan LUTHER de innige en onverbreekbare band, die het onverdiende heil van God en de vrije werken van de mens verenigt. Niemand toonde beter aan dan hij, dat de mens daarom alleen veel aan zijn broeders kan geven, omdat hij alles van CHRISTUS ontvangt. Hij stelde altijd die twee handelingen, van God en de mens, in hetzelfde tafereel voor. Na aan broeder SPENLEIN ontvouwd te hebben welke de zaligmakende gerechtigheid is, vervolgt hij aldus: "Indien gij dit vastelijk gelooft, gelijk het u betaamt, (want vervloekt is een ieder die het niet gelooft,) bejegen uw nog onkundige en dwalende broeders, gelijk JEZUS CHRISTUS ook u bejegend heeft. Verdraag hen met geduld; maak van hun zonden uw eigen; en indien gij iets goeds hebt, deel het hun mee. Neem elkaar aan, zegt de Apostel, gelijk ook CHRISTUS ons aangenomen heeft tot heerlijkheid Gods. Het is eeen betreurenswaardige rechtvaardigheid, welke anderen niet wil verdragen, omdat zij hen slecht vindt, en welke alleen denkt om de eenzaamheid van de woestijn te zoeken, in plaats van hun door geduld, gebed en voorbeeld wèl te doen. Indien gij de "lelie en roos van CHRISTUS" zijt, weet dat uw verblijf onder de doornen is. Zijt slechts op uw hoede dat gij door uw ongeduld, uw vermetele oordeelvellingen en uw verborgen hoogmoed, niet zelf een doorn wordt. CHRISTUS heerst te midden van Zijn vijanden. Indien Hij alleen onder de goeden had willen leven, en alleen sterven voor degenen die Hem lief hadden, voor wie, vraag ik u, zou Hij gestorven zijn, en in wier midden zou Hij geleefd hebben?"

Het is treffend te zien, hoe LUTHER zelf die voorschriften van liefde in beoefening bracht. Een Augustijner monnik van Erfurt, GEORGE LEIFFER, stond aan vele beproevingen ten doel. LUTHER vernam het, en acht dagen na het schrijven van de brief aan SPENLEIN schreef hij hem met mededogen:

"Ik verneem dat gij door vele stormen geschokt wordt, en dat uw gemoed door de baren ginds en herwaarts wordt gedreven...Het kruis van CHRISTUS is over de gehele aarde verdeeld, en een ieder krijgt daarvan zijn deel. Verwerp gij dan dat niet, wat u is te beurt gevallen. Ontvang het veeleer als een heilige reliquie, niet in een gouden of zilveren vaas, maar, wat hoger is te waarderen, in een gouden hart, in een hart vol van zachtmoedigheid. Indien het hout van het kruis door het bloed en vlees van CHRISTUS zozeer is geheiligd geworden, dat wij het als het eerwaardigste overblijfsel beschouwen, hoeveel temeer moeten de smaad, de vervolging, het lijden, de haat van de mensen voor ons heilige relikwiën zijn, niet alleen omdat CHRISTUS deze in het vlees gevoeld heeft, maar omdat zij door Zijn onmetelijke liefde omhelsd, gekust, gezegend zijn geworden."

Het onderwijs van LUTHER droeg vruchten. Vele van zijn leerlingen gevoelden zich reeds gedrongen om openlijk de waarheden te belijden, welke de lessen van de meester hun

hadden geopenbaard. Onder zijn toehoorders bevond zich een jong geleerde, BERNARD VAN FELDKIRCHEN, hoogleraar aan de universiteit in de fysica van ARISTOTELES, en die vijf jaren later de eerste was van al de Evangelische kerkelijken om in het huwelijk te treden.

Eerste stellingen, 1516.

LUTHER begeerde dat FELDKIRCHEN, onder zijn voorzitting, enige stellingen zou verdedigen, waarin zijn beginselen werden opengelegd. De door LUTHER beledene gevoelens werden dus opnieuw openbaar. De redetwist had in het jaar 1516 plaats.

Hier werd, gelijk LUTHER zelf zich uitdrukt, zijn eerste aanval tegen het rijk van de Sophisten en tegen het Pausdom begonnen. Hoe zwak die aanval ook was, hij kostte hem veel vrees. "Ik laat deze stellingen drukken," zei hij vele jaren later, toen hij ze onder zijn werken in het licht gaf, "hoofdzakelijk opdat de grootheid van mijn zaak en de goede uitslag, waarmee God deze bekroond heeft, mij niet hoogmoedig zouden maken. Want zij tonen ten volle mijn schande, dat is te zeggen, de zwakheid en onkunde, de vrees en angst, waarmee ik die worstelstrijd begon. Ik stond alleen; ik had mij onvoorzichtig in deze zaak gewikkeld. Niet kunnende terugtreden, stemde ik de paus vele gewichtige punten toe, en bewees hem zelfs grote eer.

"De oude mens is ijdelheid van de ijdelheden; hij is geheel ijdelheid; en maakt andere schepselen ijdel, hoe goed zij ook wezen mogen."

"De oude mens wordt het vlees genoemd, niet alleen omdat hij door de begeerlijkheid van de zinnen bestuurd word, maar ook omdat hij (zelfs wanneer hij rein, voorzichtig en rechtvaardig was) niet wedergeboren is uit God door de Geest."

"Een mens, die buiten de Goddelijke genade leeft, kan de wet Gods niet onderhouden, noch geheel of ten dele zich geschikt maken om de genade te ontvangen; maar hij blijft noodzakelijk onder de zonde."

"De menselijke wil zonder de genade is niet vrij, maar is slaaf, en hij is dat uit eigen verkiezing."

"JEZUS CHRISTUS, onze kracht, onze gerechtigheid, Hij die harten en nieren proeft, is alleen de beoordelaar en rechter van onze verdiensten."

"Daar voor degenen die gelooft alles mogelijk is door CHRISTUS, is het bijgelovigheid, elders, hetzij bij de menselijke wil of bij de heiligen, enige hulp te zoeken."

*Deze redetwist maakte groot gerucht, en men heeft dezelve als het **begin** van de **Hervorming** aangemerkt.*

Bezoek van de kloosters.

Het ogenblik naderde dat die Hervorming stond door te breken. God spoedde zich om het werktuig toe te rusten, waarvan Hij zich wilde bedienen. De keurvorst te Wittenberg een nieuwe kerk gesticht hebbende, waaraan hij de naam van Allerheiligenkerk gaf, zond hij STAUPITZ naar de Nederlanden om er de relikwiën te verzamelen, waarmee hij de nieuwe tempel wilde versieren. De vicaris - generaal belastte LUTHER om gedurende zijn afwezendheid zijn plaats te vervullen, en in het bijzonder veertig kloosters van Meissen en Thuringen te bezoeken.

Dresden.

LUTHER begaf zich eerst naar Grimma en van daar naar Dresden. Overal bevlijtigde hij zich om de waarheden, welke hij had leren kennen, in te voeren, en de leden van zijn orde te verlichten. - "Hecht u niet aan ARISTOTELES of aan andere leraren van een bedorvene wijsbegeerte," zei hij tot de monniken, "maar leest onophoudelijk Gods Woord. Zoek uw heil

niet in uw krachten en goede werken, maar in de verdiensten van CHRISTUS en in de Goddelijke genade."

Een Augustijner monnik van Dresden was uit zijn klooster gevlucht, en bevond zich te Mentz, waar de prior van de Augustijners hem aangenomen had. LUTHER schreef aan die prior *(1 mei 1516)*, om van hem dit verloren schaap terug te vragen, en voegde deze woorden vol waarheid en liefde er bij: "Ik weet, ik weet, dat het nodig is dat er ergernissen komen. Het is geen wonder dat de mens valt; maar het is een wonder dat de mens zich weer opricht en staande blijft. PETRUS viel, opdat hij zou weten dat hij een mens was. Men ziet heden nog de cederen van de Libanon vallen. De engelen zelfs, (wat alle verbeelding te boven gaat,) zijn gevallen in de hemel, en ADAM in het paradijs. Waarom zich dan verwonderd, zo een riet bewogen wordt door de wervelwind, en zo een rokend lemmet wordt uitgeblust?"

Erfurt.

Van Dresden begaf LUTHER zich naar Erfurt, en verscheen, om de betrekking van vicaris - generaal uit te oefenen, weer in hetzelfde klooster, waar hij, elf jaren tevoren, het uurwerk opgewonden, de poort geopend en de kerk geveegd had. Hij stelde zijn vriend, de baccalaureus JOHANNES LANGE, een geleerd en vroom, maar gestreng man, tot prior van het klooster aan; ook vermaande hij hem tot vriendelijkheid en geduld. "Wapen u," schreef hij hem kort daarna, "met een geest van zachtmoedigheid jegens de prior van Neurenberg: dit betaamt, omdat de prior een scherpe en bittere geest bezit. Bitterheid wordt niet door bitterheid, dat is, de Duivel wordt niet door de Duivel verjaagd; maar het lieftallige verdrijft het bittere, dat is, Gods vinger verjaagt de boze geesten." Men moet het mogelijk betreuren, dat LUTHER bij onderscheidene gelegenheden zich die voortreffelijke raad niet heeft te binnen gebracht.

De prior Tornator.

Te Neustadt aan de Orla vond men niets dan verdeeldheden. Oproerigheden en twisten heersten in het klooster. Al de monniken waren in oorlog met hun prior. Zij besprongen LUTHER met hun klachten. De prior, MICHIEL DRESSEL, (*Draaijer*,) of TORNATOR, gelijk LUTHER, door overbrenging van zijn naam in het Latijn, hem noemde, leide van zijn kant aan de doctor al zijn angsten bloot. - "Vrede! vrede!" riep hij uit. - "Gij zoekt de vrede," antwoordde LUTHER; maar gij zoekt de vrede van de wereld en niet die van CHRISTUS. Weet gij dan niet dat onze God Zijn vrede te midden van de oorlog geplaatst heeft? Niet hij die door niemand verontrust wordt heeft de vrede. Maar hij die, door alle mensen en al de dingen van deze levens gekweld, alles stil en met vreugde verdraagt, die bezit de ware vrede. Gij zegt met Israël: vrede! vrede! en er is geen vrede. Zeg veel liever met CHRISTUS: het kruis! het kruis! en er zal geen kruis wezen. Want het kruis houdt op kruis te zijn, van het ogenblik af dat men goedwillig zegt: O gezegend kruis! er is geen hout dat het uwe gelijkt." Te Wittenberg teruggekomen en een einde aan de verdeeldheden willende maken, gaf LUTHER aan de monniken verlof een andere prior te kiezen.

Gevolgen van Luther's reis.

LUTHER was na een afwezendheid van zes weken te Wittenberg teruggekeerd. Hij was bedroefd over al wat hij gezien had; maar deze reis deed hem de Kerk en de wereld beter kennen, gaf hem meer zekerheid in zijn betrekkingen met de mensen, en bood hem veelvuldige gelegenheden aan om die grondwaarheid in te voeren, dat "de heilige Schrift alleen ons de weg aanwijst naar de hemel." Er is geen twijfel of een overvloedig zaad werd gedurende de reis van de Hervormer in de verschillende Augustijner kloosters gestrooid. De monnikorden, die lange tijd de steun van Rome geweest waren, deden mogelijk meer voor dan tegen de Hervorming. Dit is vooral van de Augustijner orde waar. Bijna alle

Godvruchtige mensen, van een vrije en verheven geest, die zich in de kloosters bevonden, wendden zich naar het Evangelie. Een nieuw en weldadig bloed stroomde weldra in die orden, welke als het ware de slagaderen van de Catholieke Christenheid in Duitsland waren. Men wist in de wereld nog niets van de nieuwe begrippen van de Augustijner van Wittenberg, toen deze reeds het hoofdonderwerp van de gesprekken in de kapittels en kloosters uitmaakten. Meer dan één klooster was zo een kweekschool van hervormers. Op het ogenblik dat de grote aanval begonnen werd, kwamen Godvruchtige en dappere mannen uit hun schuilhoeken te voorschijn, die de eenzaamheid van het kloosterleven voor de werkzame loopbaan van bedienaars van Gods Woord verlieten.

Reeds op deze bezoekreis van het jaar 1516 deed LUTHER door zijn woorden vele slapende gemoederen ontwaken. Daarom heeft men dit jaar "de morgenster van de Evangelische dag" genoemd.

Luther's werkzaamheden.

LUTHER begaf zich weer, bij zijn terugkomst te Wittenberg, aan zijn gewone bezigheden. Hij was op dit tijdstip met werk overladen: het was niet genoeg hoogleraar, prediker, biechtvader te zijn, hij was nog daarenboven met een grote menigte tijdelijke werkzaamheden, rakende zijn orde en zijn klooster, belast. "Ik heb," schreef hij, "bijna onophoudelijk twee geheimschrijvers van node: want ik doe de gehele dag bijna niets anders dan brieven schrijven. Ik ben prediker van het klooster, spreker aan tafel, herder en leraar van de parochie, bestuurder van de studiën, vicaris van de prior (dat is elfmaal prior!) opzichter van de vijvers van Litzkau, advokaat van de herbergen van Herzberg bij Turgau, lezer van de heilige PAULUS, uitlegger van de Psalmen...Ik heb zelden de tijd van mijn getijden op te zeggen en te zingen; om daarenboven niet te spreken van de strijd met het vlees en bloed, met de Duivel en de wereld.... Zie, welk een ledig zittend mens ik ben!"

Pest.

Omstreeks deze tijd vertoonde zich de pest te Wittenberg, Een groot gedeelte van de studenten en leraars verliet de stad. LUTHER bleef. "Ik weet niet," schreef hij aan zijn vriend te Erfurt, of de pest mij vergunnen zal de brief aan de Galaten te eindigen. Snel voortgaande, richt zij vooral onder het jonge geslacht grote verwoestingen aan. Gij raadt mij te vluchten. Waar zou ik heen vluchten? Ik hoop dat de wereld niet zal vergaan wanneer broeder MARTIJN valt. Indien de pest voortgang maakt zal ik de broeders naar alle kanten verspreiden; maar ik, ik ben hier geplaatst; de gehoorzaamheid laat mij niet toe te vluchten, vóórdat Hij die mij geroepen heeft mij terugroept. Niet dat ik de dood niet vrees, (want ik ben de Apostel PAULUS niet, ik ben slechts zijn uitlegger;) maar ik hoop dat de Heer mij van de vrees zal verlossen." Ziedaar de standvastigheid van de doctor van Wittenberg! Hij, die de pest geen trede kan doen teruggaan, zou hij voor Rome wijken? zou hij voor het schavot terugdeinzen?

Luther's betrekking tot de keurvorst.

Dezelfde moed, welke LUTHER in het aanzien van de vreselijkste onheilen bewees, betoonde hij voor de machtigen van de aarde. De keurvorst was over de vicaris - generaal zeer tevreden. Deze had in de Nederlanden een goede verzameling van relikwiën opgedaan. LUTHER doet er verslag van aan SPALATIJN. Het is iets bijzonders dat die zaak van de relikwiën behandeld wordt op het ogenblik dat de Hervorming een aanvang staat te nemen. Waarlijk, de Hervormers wisten het weinig, waartoe zij eens geroepen zouden worden. Een bisdom scheen de keurvorst toe alleen een waardige beloning voor de vicaris - generaal te zijn. LUTHER, aan wie SPALATIJN hierover schreef, keurde dit denkbeeld sterk af. "De liefde verbant het oordeel, gelijk CHRYSOSTOMUS zegt," antwoordde hij. "Er zijn vele zaken die uw vorst behagen, en welke nochtans Gode

mishagen. Ik ontken niet dat hij bedreven is in de dingen van deze wereld; maar in wat God en het heil van de zielen betreft, houd ik hem voor zevenmaal blind, evenals PFEFFINGER, zijn raadsman. Ik zeg dit niet achter de rug als een lasteraar: verberg het hun niet, want ik ben zelf bereid het hun bij iedere gelegenheid in het aangezicht te zeggen." Waarom wilt gij," vervolgt hij, "die man (STAUPITZ) met al de dwarlwinden en stormen van de bisschoppelijke zorgen omringen?"

De keurvorst nam de rondborstigheid van LUTHER niet euvel op. "De vorst," schreef SPALATIJN hem, "spreekt dikwijls en met veel achting van u." FREDERIK zond de monnik zeer schoon laken om er een kleed van te laten maken. "Het zou te schoon zijn," zei LUTHER, "indien het niet een vorstelijk geschenk was. Ik ben niet waardig dat enig mens, veel minder nog een vorst en zulk een groot vorst, van mij gedenkt. Diegenen bewijzen mij de meeste dienst, die het meeste kwaad van mij denken. Bedank onze vorst voor zijn gunst; maar weet dat ik noch van u noch van enig mens wil geprezen worden, omdat alle mensen - lof ijdel, maar de lof die van God komt alleen van waarde is."

De voortreffelijke kapellaan wilde zich niet bij zijn bedieningen aan het hof bepalen. Hij wenste nuttig te zijn voor het volk; maar gelijk velen te allen tijde, wilde hij dit zonder de gemoederen te kwetsen, zonder iemand te verbitteren, door zich de algemene toegenegenheid te verwerven. "Wijs mij," schreef hij aan LUTHER, "enig geschrift aan om het in de gewone taal over te zetten, maar een geschrift dat algemeen bevalt en tegelijkertijd nuttig is." - "Aangenaam en nuttig!" antwoordde LUTHER, "dit verzoek gaat mijn krachten te boven. Hoe beter de zaken zijn, hoe minder zij bevallen. Is er iets heilzamer dan CHRISTUS? En nochtans is Hij voor de meesten een reuk des doods. Gij zult mij antwoorden, dat gij alleen nuttig wilt zijn voor degenen die het goede beminnen. Doe dan slechts de stem van CHRISTUS horen: gij zult aangenaam en nuttig zijn, twijfel er niet aan, maar voor een zeer gering getal; want er worden weinig schapen gevonden in dit land van de wolven"

LUTHER prees intussen zijn vriend de leerredenen van de Dominicaner TAULER aan. "Ik heb," zei hij, "noch in het Latijn, noch in onze taal ooit een gezonder en meer met het Evangelie overeenstemmende Godgeleerdheid gevonden. Smaak dan en zie hoe liefelijk de Heer is, maar dan moet gij eerst gesmaakt en gezien hebben hoe bitter alles is wat wij zijn."

Hertog George.

Het was in de loop van het jaar 1517 dat LUTHER met de hertog GEORGE van Saksen in betrekking kwam. Het huis van Saksen had toen twee hoofden. Twee vorsten, ERNEST en ALBERT, in hun jeugd met geweld door KUNZ VAN KAUFUNGEN uit het kasteel van Altenberg weggevoerd, waren, door het verdrag van Leipzig, de grondleggers geworden van de twee huizen die nog hun naam dragen. De keurvorst FREDERIK, zoon van ERNEST, was, op het tijdstip van welke geschiedenis wij beschrijven, het hoofd van de Ernestijnsche tak; en zijn neef, de hertog GEORGE, was dat van de Albertijnschen. Dresden en Leipzig bevonden zich in de staten van de hertog, en hij hield zijn hof in de eerste van die steden. Zijn moeder, SIDONIA, was de dochter van de koning van Bohemen, GEORGE PODIEBRAD. De langdurige worsteling, welke Bohemen sinds de tijden van JOHANNES HUSS met Rome had volgehouden, had op de vorst van Saksen enige invloed gehad. Dikwijls had hij zich begerig getoond naar een hervorming. "Hij heeft het aan de borst van zijn moeder ingezogen," zei men; "hij is van nature de geestelijkheid vijandig."

Op allerlei wijzen kwelde hij de bisschoppen, de abten, de kanunniken en de monniken; en zijn neef, de keurvorst FREDERIK, moest meer dan eens ter hunner gunst tussen beiden komen. Het scheen dat de hertog GEORGE de warmste voorstander van een hervorming moest wezen. De Godvruchtige FREDERIK daarentegen, die zich nog onlangs in het heilige graf van de sporen van GODFRIED voorzien had, die het grote en onhandelbare zwaard van de veroveraar van Jeruzalem aangegord, en gezworen had voor de Kerk, gelijk eertijds de dappere ridder, te zullen strijden, scheen de ijverigste kampvechter van Rome te moeten

zijn. Maar wanneer ‘t het Evangelie geldt, worden al de vooruitzichten van de menselijke wijsheid dikwijls teleurgesteld. Het tegendeel gebeurde. De hertog zou vermaak geschept hebben om de Kerk en de dienaren van de Kerk te vernederen, om bisschoppen, wier vorstelijke stoet de zijnen ver overtrof, te verootmoedigen; maar in zijn hart de Evangelieleer, die hem moest vernederen, te ontvangen, zichzelf te erkennen als zondaar, strafwaardig, niet kunnende behouden worden dan alleen door genade, dit was een geheel andere zaak. Hij zou graag anderen hebben hervormd, maar hij bekommerde zich niet om zichzelf te hervormen. Mogelijk zou hij de hand aan het werk geslagen hebben om de bisschop van Mentz te dwingen zich met een enkel bisdom tevreden te houden, en niet meer dan veertien paarden in zijn stallen te hebben, gelijk hij dat meer dan eens zei; maar toen hij een ander dan zichzelf als Hervormer zag optreden; toen hij een eenvoudige monnik dit werk zag ondernemen, en de Reformatie in talrijke aanhangers uit de volksklasse toenemen, werd de hoogmoedige kleinzoon van de koning van de Hussiten de hevigste tegenstander van de Hervorming, waarvan hij zich een voorstander betoond had.

In de maand juli van het jaar 1517 verlangde hertog GEORGE van STAUPITZ, dat hij hem een geleerde en welsprekende prediker zou zenden. Deze zond LUTHER, hem aanbevelende als een man van grote geleerdheid en onbesproken gedrag. De vorst nodigde hem, te Dresden, in de kapel van het kasteel, op de dag van JACOBUS de oude te prediken.

Luther voor het hof.

Zodra die dag gekomen was, begaf zich de hertog met zijn hof naar de kapel, om de prediker van Wittenberg te horen. LUTHER nam met blijdschap de gelegenheid waar, om voor zulk een vergadering van de waarheid getuigenis te geven. Hij nam tot tekst het Evangelie van de dag: "Toen kwam de moeder van de zonen van ZEBEDEUS tot hem met haar zonen, enz." Mat 20:20 - 23. Hij predikte over de onzinnige begeerten en beden van de mensen, daarna sprak hij met kracht over de zekerheid van de behoud. Hij grondde deze hierop, dat degenen die Gods Woord gelovig horen de ware discipelen van CHRISTUS zijn, tot het eeuwige leven verkoren. Vervolgens handelde hij over de verkiezing uit genade; hij toonde aan dat deze leer, wanneer men deze in verband met het werk van CHRISTUS beschouwt, een grote kracht bezit om de angsten van het geweten te verdrijven, zodat de mensen, in plaats van op het gezicht van hun onwaardigheid ver van de heiligen God te vluchten, met zachtheid ertoe gebracht worden om bij Hem hun toevlucht te zoeken. Eindelijk verhaalde hij een gelijkenis van drie maagden, waaruit hij stichtelijke leringen trok.

Het woord van de waarheid maakte een diepe indruk op de hoorders. Twee onder hen scheen vooral een bijzondere aandacht op de leerredenen van de Wittenbergse monnik te hebben. De eerste was een dame van een eerbiedwekkend voorkomen, welke zich in de banken van het hof bevond, en op wier gelaat men een diepe ontroering had kunnen lezen. Zij heette mevrouw DE LA SALE en was grootmeesteres van de hertogin. De tweede was een licentiaat in het kerkelijk recht, ‘s hertogs geheimschrijver en raadsman, met name HIERONYMUS EMSER. EMSER was met talenten en uitgebreide kundigheden begaafd. Een hoveling en doorslepen staatkundige zijnde, zou hij de twee tegenovergestelde partijen te gelijk hebben willen bevredigen: te Rome voor een verdediger van het Pausdom doorgaan, en tegelijkertijd in Duitsland schitteren onder de geleerde van zijn eeuw. Maar onder deze doorslepen geest verborg zich een driftig karakter. Het was in de kapel van het kasteel van Dresden, dat LUTHER en EMSER, die later meermalen met elkaar in het strijdperk moesten komen, elkaar voor de eerste maal ontmoetten.

Het middagmaal aan het hof.

Het uur van het middagmaal sloeg voor het kasteel, en weldra waren de hertogelijke familie en de onderscheidene personen van het hof aan tafel verenigd. Het gesprek kwam natuurlijk op de prediker die zich des morgens had doen horen. "Hoe heeft u de preek

bevallen?" zei de hertog tot mevrouw DE LA SALE. - "Zo ik nogmaals zulk een rede kon horen," antwoordde zij, "stierf ik in vrede." - "En ik," antwoordde GEORGE in toorn, "ik zou veel geld geven wanneer ik deze niet gehoord had; want zulke leerredenen zijn alleen goed om de lieden met zelfvertrouwen te doen zondigen."

De meester aldus zijn gevoelen hebbende doen verstaan, gaven zich de hovelingen zonder moeite aan al hun misnoegen over. Ieder maakte zijn aanmerkingen. Enigen beweerden dat LUTHER in zijn gelijkenis van de drie maagden drie hofdames op het oog had gehad; waarop groot gesnap en veel beweging ontstond. Men schertst met de drie dames, welke de monnik van Wittenberg dus, gelijk men verzekert, in het openbaar heeft ten toon gesteld. Het is een weet niet, zeiden sommigen; het is een verwaande monnik, zeiden anderen. Ieder verklaart de preek op zijn wijze, en doet de prediker zeggen al wat hem behaagt. De waarheid was te midden van een hof gevallen, weinig bereid om deze te ontvangen. Ieder hoonde deze naar welgevallen. Maar terwijl zo het Woord van God voor velen een steen des aanstoots was, was het voor de grootmeesteres een oorzaak van bemoediging. Haar wensen werden vervuld. Een maand daarna werd zij ziek: zij omhelsde met vertrouwen de genade van de Verlosser, en stierf met blijdschap.

Wat de hertog betreft, het was mogelijk niet tevergeefs dat hij van de waarheid getuigenis hoorde geven. Hoedanig ook gedurende zijn leven zijn tegenkanting aan de Hervorming geweest zij, men weet dat hij bij zijn sterven verklaarde in niets anders dan in de verdiensten van CHRISTUS zijn hoop te stellen.

De avondstond bij Emser.

Het was natuurlijk dat EMSER in naam van zijn meester LUTHER ere aandeed. Hij nodigde hem op het avondmaal. LUTHER wees het van de hand; maar EMSER hield aan en bewoog hem eindelijk. LUTHER dacht dat hij er zich slechts met enige vrienden zou bevinden; maar spoedig bemerkte hij dat men hem een strik had gespannen. Een meester in de vrije kunsten van Leipzig en vele Dominicaner monniken waren bij de geheimschrijver van de vorst. De meester in de vrije kunsten, vervuld met een hoge gedachte van zichzelf en met haat tegen LUTHER, sprak hem op een vriendelijke en vleiende toon aan, maar spoedig geraakte hij in vervoering, en begon uit alle macht te schreeuwen. De strijd ving aan. De twist, zegt LUTHER, liep over de beuzelingen van ARISTOTELES en de heilige THOMAS.Eindelijk daagde LUTHER de meester in de vrije kunsten uit om met al de geleerdheid van de Thomisten te bepalen, wat het was de geboden Gods te volbrengen. De meester van de vrije kunsten, in verlegenheid gebracht, toonde zich vriendelijk. "Betaal mij mijn honorarium (da pastum)," zei hij, terwijl hij de hand uitstak. Men zou gezegd hebben dat hij wilde beginnen om een les in de vormen te geven, de gasten voor zijn scholieren houdende. "Op dit dwaze antwoord," voegt de Hervormer er bij, "begonnen wij allen te lachen, en daarop verlieten wij elkaar."

Gedurende dit gesprek had een Dominicaner aan de deur geluisterd. Hij had willen binnen komen en LUTHER in het aangezicht spuwen. Hij bedwong zich echter; maar beroemde er zich later op. EMSER, er mee ingenomen dat hij zijn gasten zag twisten, en dat hij zelf een juist midden scheen te bewaren, beijverde zich sterk om zich over de wijze waarop de avond doorgebracht was bij LUTHER te verontschuldigen. Deze keerde naar Wittenberg terug.

Vrijheid en slavernij.

Hij begaf zich weer met ijver aan het werk. Hij bereidde zes of zeven jonge Godgeleerden voor, die binnenkort een examen moesten ondergaan, ten einde de vrijheid om te onderwijzen te verkrijgen. Wat hem het meest vermaakte, was dat deze bevordering tot schande van ARISTOTELES zou strekken. "Ik zou gaarne zijn vijanden hoe eer hoe liever

zien toenemen," zei hij. Te die einde bracht hij enige stellingen in het openbaar, welke onze aandacht verdienen.

De vrijheid was het gewichtig onderwerp dat hij behandelde. Hij had het reeds in de stellingen van FELDKIRCHEN aangeroerd; nu onderzocht hij het meer in de grond. Er heeft van het begin van het Christendom af tussen de leer van ‘s mensen vrijheid en die van zijn dienstbaarheid een meer of minderlevendige worstelstrijd plaats gehad. Enige Scholastieken hadden, gelijk PELAGIUS en andere leraren, geleerd dat de mens uit zichzelf de vrijheid of het vermogen bezat om God lief te hebben en het goede te doen. LUTHER ontkende deze vrijheid; niet om de mens ervan te beroven, maar om hem daarentegen deze te doen verkrijgen. De strijd over dit grote vraagstuk is dan niet, gelijk men gewoonlijk zegt, tussen de vrijheid en de slavernij: deze is tussen een vrijheid die uit de mens voortkomt, en een vrijheid die afkomstig is van God. De een, die zich de voorstanders van de vrijheid noemen, zeggen tot de mens: "Gij bezit het vermogen om het goede te doen, gij hebt geen grotere vrijheid nodig." De anderen, die men de voorstanders van de slavernij genoemd heeft, zeggen daarentegen tot hem: "De ware vrijheid ontbreekt u, en God biedt u deze in het Evangelie aan." Van de ene zijde spreekt men van vrijheid om de slavernij te verdedigen; van de andere kant spreekt men van slavernij om de vrijheid te geven: zodanig is de strijd geweest ten tijde van PAULUS, ten tijde van AUGUSTINUS, ten tijde van LUTHER. De enen, die zeggen: "Verander niets!" zijn voorvechters van de slavernij. De anderen, die zeggen: "Laat uw kluisters vallen!" zijn voorvechters van de vrijheid.

Maar men zou zich bedriegen, wanneer men de gehele Hervorming in dit bijzondere vraagstuk begrepen waande. Het is slechts één van de talrijke leerstukken welke de leraar van Wittenberg voorstond: dit is het al. Vooral zou men een verkeerd begrip maken, wanneer men meende dat de Hervorming een leer van een onvermijdelijk noodlot, een tegenkanting aan de vrijheid was. Zij was een heerlijke vrijmaking van ‘s mensen geest. De menigvuldige boeien, waarin de hiërarchie de menselijke gedachten had vastgekluisterd, verbrekende; de denkbeelden van vrijheid, van recht, van onderzoek herstellende, verloste zij haar eeuw, ons zelf, en de late nakomelingschap. En men zegge niet, dat de Hervorming de mens, wel is waar, van alle menselijke heerschappij vrijmaakte, maar hem aan de andere kant in slavernij bracht, door de oppermacht van de genade te verkondigen. Ongetwijfeld wilde zij de menselijke wil tot de Goddelijke wil terugvoeren, die aan deze geheel onderwerpen, die met deze vermengen. Doch waar is de wijsgeer die niet weet dat de volkomen gelijkvormigheid aan Gods wil de enige, de hoogste, de volmaakte vrijheid is, en dat de mens slechts dan waarlijk vrij zal zijn, wanneer de hoogste rechtvaardigheid en de eeuwige waarheid alleen in hem heersen?

Ziehier enige van de **99 stellingen**, welke LUTHER in de Kerk tegen het Pelagiaanse Rationalisme van de schoolse Godgeleerdheid opwierp:

"Het is waar dat de mens, die een kwade boom geworden is, niets dan het kwade kan willen en doen.

"Het is vals dat de aan zichzelf overgelaten wil het goede gelijk het kwade kan doen; want deze is niet vrij, maar gevangen.

"Het staat niet in de macht van ‘s mensen wil te willen of niet te willen al wat hem voorkomt.

"De mens kan van nature niet willen dat God God zij. Hij zou liever zelf God willen zijn, en wensen dat God geen God was.

"De voortreffelijke, onfeilbare, enige voorbereiding tot de genade is de eeuwige verkiezing en voorbeschikking Gods.

"Het is vals, te zeggen dat, indien de mens alles doet wat hij kan, hij de beletselen van de genade wegneemt.

"In één woord, de natuur bezit noch een zuivere rede, noch een goede wil.

"Van de zijde van de mensen is er niets dat de genade voorafgaat, of het zou het onvermogen en zelfs de weerspannigheid moeten zijn.

"Er is geen zedelijke deugd zonder hoogmoed, noch zonder droefheid, dat is: zonder zonde.

"Van het begin tot het einde zijn wij geen meesters van onze daden, maar wij zijn derzelver slaven.

"Wij worden niet rechtvaardig door het rechtvaardige te doen; maar rechtvaardig geworden zijnde, doen wij wat rechtvaardig is.

"Hij die zegt dat een Godgeleerde, die niet ervaren is in de redeneerkunde, een ketter en waaghals is, voert een gewaagde en ketterse taal.

"Er is geen vorm van redenering, (van syllogismus,) welke met Goddelijke zaken overeenstemt.

"Wanneer de vorm van de syllogismus op Goddelijke zaken kon toegepast worden, zou men het leerstuk van de heilige Drieëenheid weten, en men zoude het niet geloven.

"In één woord, ARISTOTELES is ten opzichte van de Godgeleerdheid wat de duisternis is voor het licht.

"De mens is meer de Goddelijke genade dan de wet zelf vijandig.

"Hij die buiten de Goddelijke genade leeft zondigt onophoudelijk, al is het ook dat hij geen doodslag begaat, noch steelt, noch overspel bedrijft.

"Hij zondigt; want hij volbrengt de geestelijke wet niet.

"Alleen uitwendig, en wat de daden betreft, niet te doden of overspel te begaan, dit is de rechtvaardigheid van schijnheiligen.

"De wet Gods en de wil des mensen zijn twee tegenstanders, die zonder de Goddelijke genade niet kunnen bevredigd worden.

"Wat de wet wil, wil de wil nooit, of het zoude moeten zijn dat hij uit vrees of liefde zich hield alsof hij het wilde.

"De wet is de tuchtmeester van de wil; maar deze erkent niemand als heer dan het Kind dat ons is geboren. Jesaja 9:5

"De wet doet de zonde meerder worden; want zij vertoornt de wil en stoot die terug.

"Maar de Goddelijke genade doet de rechtvaardigheid overvloediger worden door JEZUS CHRISTUS, die de wet doet beminnen.

"Alle werken van de wet schijnen goed van buiten, maar het is alles zonden van binnen.

"Wanneer de wil zich wendt tot de wet zonder de Goddelijke genade, doet hij het alleen uit eigenbelang.

"Vervloekt zijn al degenen die de werken van de wet doen.

"Welgelukzalig zijn al degenen die de werken van de Goddelijke genade doen.

"De wet, die goed is en waarin men het leven heeft, is de liefde Gods die in onze harten uitgestort is door de Heilige Geest. Ro 5:5

"De genade is niet gegeven opdat het werk zoveel temeer en zoveel te gemakkelijker geschiede, maar omdat men zonder de genade geen werk van liefde kan verrichten.

"God lief te hebben is zichzelf te haten en niets te weten buiten God."

Zo schrijft LUTHER aan God al het goede toe wat de mens kan doen. Het is niet genoeg ‘s mensen wil te verbeteren en op te sieren, zo men het dus noemen mag: er moet hem een geheel nieuwe gegeven worden. God alleen heeft dit kunnen zeggen, omdat God alleen het

kan volbrengen. Ziedaar een van de grootste en belangrijkste waarheden, welke de menselijke geest kan ontdekken.

's Mensen natuur.

Maar LUTHER, schoon het onvermogen des mensen verkondigende, viel niet in het andere uiterste. Hij zegt in de achtste stelling: "Daaruit volgt niet, dat de wil van nature slecht is, dat is dat de natuur die van het kwaad zelf is, gelijk de Manicheërs geleerd hebben." 's Mensen natuur was oorspronkelijk wezenlijk goed: zij is afgeweken van het goede dat God is, en geneigd tot het kwade, Nochtans blijft haar heilige en heerlijke oorsprong, en is zij door de kracht Gods bekwaam die oorsprong weer te krijgen. Het is de taak van het Christendom om haar deze terug te geven. Het Evangelie vertoont ons, wel is waar, de mens in een staat van vernedering en onvermogen, maar tussen tweederlei soort van roem en grootheid: een voorbijgegane roem, waarvan hij is afgevallen, en een toekomende roem, waartoe hij is geroepen. Dit is de waarheid: de mens weet het, en wanneer hij er slechts een weinig over nadenkt, ontdekt hij lichtelijk dat al wat men hem zegt van zijn zuiverheid, zijn vermogen, zijn roem, die hij nog zou bezitten, niets dan een leugen is waarmee men zijn hoogmoed in slaap wil wiegen.

Rationalisme.

LUTHER verzette zich in zijn stellingen niet alleen tegen de gewaande voortreffelijkheid van 's mensen wil, maar ook tegen het gewaande licht van zijn verstand in al wat Goddelijke zaken betreft. Inderdaad, de Scholastiek had de rede zowel als de wil opgehemeld. Deze Godgeleerdheid, gelijk enige van haar leraren ze beoefend hadden, was in de grond niet anders dan een soort van Rationalisme. De stellingen welke wij aangehaald hebben wijzen het aan. Men zou deze tegen het Rationalisme van onze dagen kunnen achten gericht te zijn. In de thesen, die het sein waren van de Hervorming, had LUTHER het op de Kerk en de volksbijgelovigheden gemunt, welke aan het Evangelie de affaten, het vagevuur en zo vele andere misbruiken hadden toegevoegd. In die welke wij nu mededelen had hij het gemunt op de School en het Rationalisme, welke van dat zelfde Evangelie de leer van Gods oppermacht, van Zijn openbaring en genade hadden afgescheiden. De Hervorming verzette zich tegen het Rationalisme vóórdat zij zich tegen het bijgeloof verzette. Zij verkondigde Gods rechten vóórdat zij de wanstaltigheden van de mens wegnam. Zij was stellig (positief) vóórdat zij ontkennend (negatief) was. Dit heeft men niet genoeg in het oog gehouden; en echter, wanneer men het niet in aanmerking neemt, kan men niet tot een rechte waardering van die Godsdienstige omwenteling en van haar ware aard geraken.

Erfurt uitgedaagd.

Hoe het ook zij, het waren geheel nieuwe waarheden, welke LUTHER met zoveel nadruk kwam verkondigen. Het zou hem ligt gevallen zijn, deze stellingen te Wittenberg te verdedigen. Zijn invloed was daar groot. Men zou gezegd hebben dat hij zich een slagveld koos, waar hij wist dat geen strijder kon verschijnen. Door de strijd op een andere hogeschool aan te bieden zouden deze meer in 't openbaar komen; en door de openbaarheid werd de Hervorming daargesteld. Hij sloeg het oog op Erfurt, wier Godgeleerden zich op hem zo verbitterd hadden getoond.

Hij zond dan zijn thesen aan JOHANNES LANGE, prior van Erfurt, en schreef hem: "Mijn verwachting, welk oordeel gij over deze wonderspreuken zult vellen, is groot, gespannen, misschien al te groot, en met angstvalligheid vervuld. Ik heb grote vrees dat uw Godgeleerden als wonderspreukig en zelfs onrechtzinnig (kakodox) zullen aanmerken wat voor mij niet dan zeer rechtzinnig kan wezen. Bericht mij dan, zo spoedig gij kunt, hoe het hiermee gelegen is. Geliefe aan de Godgeleerde faculteit en aan allen bekend te maken, dat ik bereid ben tot u over te komen en deze stellingen in het openbaar te verdedigen,

hetzij op de hogeschool of in het klooster. Zij moeten niet denken dat ik voornemens ben die zaken binnen ‘s monds in een afgelegen hoek te prevelen; ofschoon onze hogeschool niet zo verachtelijk is als men haar wel zou willen afschilderen." Het blijkt niet dat de uitdaging van LUTHER aangenomen is geworden. De monniken van Erfurt hielden zich tevreden met hem te doen weten dat zijn thesen hun grotelijks hadden mishaagd.

Maar hij wilde deze ook naar een ander gedeelte van Duitsland zenden. Hij sloeg daarom het oog op een man die een voorname rol speelt in de geschiedenis van de Hervorming, en die men moet leren kennen.

Dr. Eck.

Een zich onderscheidend hoogleraar, met name JOHANNES MEYER, leerde te dier tijd aan de hogeschool te Ingolstadt in Beieren. Hij was geboren te Eck, een dorp in Zwaben, en men noemde hem gewoonlijk doctor ECK. Hij was met LUTHER bevriend, die zijn talenten en kundigheden waardeerde. Hij bezat zeer veel verstand, had veel gelezen, en was met een sterk geheugen begaafd. Aan geleerdheid paarde hij welsprekendheid. Zijn gebaren en stem openbaarden de vlugheid van zijn verstand. ECK was in het zuiden van Duitsland, met betrekking tot het talent, wat LUTHER was in het noorden. Het waren de twee merkwaardigste Godgeleerden des tijds, ofschoon van zeer verschillende soort, gelijk het vervolg zal bewijzen. Ingolstadt was bijna de mededingster van Wittenberg. De roem van deze twee leraars lokte van alle kanten naar hun hogescholen een menigte studenten, die begerig waren hun lessen te horen. Hun persoonlijke hoedanigheden, niet minder dan de geleerdheid van hun onderwijs, maakten hen voor hun leerlingen dierbaar. Men heeft het karakter van ECK aangerand. Een trek uit zijn leven zal tonen dat, tenminste op dit tijdstip, zijn hart niet voor edele aandoeningen was gesloten.

Urbanus Regius.

Onder de studenten die door zijn naam naar Ingolstadt gelokt waren, bevond zich een jongeling geboren aan de oevers van een meer van de Alpen, met name URBANUS REGIUS. Hij had eerst gestudeerd aan de hogeschool te Freiburg in Brisgau. De vermaarde rechtsgeleerde ZASIUS nam hem in zijn gezin op. URBANUS begroef zich als het ware in de boekerij van de geleerde. Hij verliet deze nacht noch dag. Door slapeloosheid gekweld, stond ZASIUS dikwijls in het midden van de nacht op, en vond Soms de student in slaap, met het hoofd op de tafel liggende, waar zijn kaars en zijn boeken op geplaatst waren. Dan nam de deftige geleerde twee zware rechtsgeleerde boekdelen, leide deze op beide schouders van zijn leerling, en verwijderde zich, wachtende dat de boeken, die URBANUS in slaap gebracht hadden, hem ook zouden doen ontwaken. ZASIUS beminde hem als zijn zoon: want hij ontdekte in hem een kostbare kiem, welke hij voorzag dat weldra in schone vruchten moest veranderen.

Zedigheid van Luther.

Te Ingolstadt gekomen, werwaarts de naam van doctor ECK hem getrokken had, woonde URBANUS aldaar zijn lessen over de wijsbegeerte bij, en verwierf hij zijn toegenegenheid. Geroepen om zelf in zijn behoeften te voorzien, zag hij zich genoodzaakt om zich met het opzicht over enige jonge edellieden te belasten. Hij moest niet alleen een wakend oog houden over hun gedrag en hun studiën, maar daarenboven zelfs voor hen boeken en kleren kopen. Deze kleedden zich smaakvol en leefden overdadig. REGIUS, in verlegenheid gebracht, smeekte de ouders hun zonen terug te ontbieden. - "Houd moed," antwoordde men hem. Zijn schulden vermeerderde; zijn schuldeisers vervolgden hem. Hij wist niet wat te beginnen. De keizer verzamelde te dier tijd een leger tegen de Turken. Er kwamen wervers te Ingolstadt. In zijn wanhoop nam URBANUS dienst. In krijgsgewaad gekleed verscheen hij in de gelederen, op het ogenblik dat de wapenschouwing, vóór de

afreize, plaats had. Doctor ECK kwam toen juist op het plein, met vele van zijn ambtgenoten. Tot zijn grote verbazing herkent hij onder de manschappen zijn student. "URBANUS REGIUS!" zei hij tot hem, terwijl hij hem naderde en een doordringende blik op hem wierp. - "Hier ben ik," antwoordde de jonge soldaat. - "Wat is, bid ik u, de oorzaak van deze verandering?" De jongeling verhaalde zijn geschiedenis. - "Ik neem de zaak op mij," antwoordde ECK. Daarop ontrukte hij hem zijn hellebaard en verloste hem uit de handen van de wervers. De ouders, door de doctor met de ongenade van de vorst bedreigd, zonden het nodige geld om de uitgaven van hun zonen te betalen. URBANUS REGIUS werd gered, om later één van de sterkste steunpilaren van de Hervorming te worden.

Het was aan doctor ECK dat LUTHER dacht, om in het zuiden des rijks zijn stellingen over het Pelagianismus en het schoolse Rationalisme bekend te doen worden. Hij zond deze echter niet rechtstreeks aan de hoogleraar van Ingolstadt, maar bezorgde ze aan hun gemeenschappelijke vriend, de voortreffelijke CHRISTOPHORUS SCHEURL, geheimschrijver van de stad Neurenberg, hem verzoekende deze aan ECK te Ingolstadt te zenden, dat niet zeer ver van Neurenberg was gelegen. "Ik zend u," schreef hij hem, "mijn stellingen, welke aan velen geheel wonderspreukig en zelfs zeer onrechtzinnig (kakistodoxav) voorkomen. Deel ze aan onze waarden ECK, die zeer geleerden en zeer verstandige man, mee, opdat ik vernemen en zien mag, wat hij er van denkt." Zó sprak LUTHER te dier tijd over doctor ECK; zodanig was de vriendschap welke hen verenigde. LUTHER was niet de man die deze verbrak.

Maar het was niet op dit veld dat de strijd moest aanvangen. Deze stellingen liepen misschien over belangrijker leerstukken dan die, welke, twee maanden later, de Kerk geheel in vlam zetten. En echter, niettegenstaande de uitdagingen van LUTHER, ging men ze onopgemerkt voorbij. Men las deze ten hoogste in de boezem van de school, en zij maakten geen opzien van buiten. Dit kwam omdat het slechts akademische stellingen en Godgeleerde gevoelens waren; terwijl de thesen die volgden betrekking hadden tot een kwaad, wat toegenomen was onder het volk, en dat toen van alle kanten in Duitsland doorbrak. Zo lang LUTHER zich tevreden hield met in vergetelheid geraakte leerstukken weer in het licht te stellen, zweeg men. Zodra hij misbruiken die de gehele wereld ergerden ten toon stelde, luisterde ieder toe.

Niettemin stelde LUTHER zich in beide gevallen slechts voor, die, toen op de universiteiten zo in zwang zijnde, Godgeleerde strijdvragen te verlevendigen. Hierbij bepaalde zich zijn gedachte. Hij dacht er niet aan Hervormer te worden. Hij was nederig, en zijn nederigheid grensde zelfs aan angstvalligheid en mistrouwen omtrent zichzelf. "Ik ben uithoofde van mij onkunde," zei hij, "niets anders waardig, dan in een hoek verborgen te blijven, zonder bij iemand onder de zon bekend te zijn." Maar een machtige hand trok hem uit de hoek, waar hij voor de wereld onbekend zou hebben willen blijven. Een omstandigheid, van LUTHERS wil onafhankelijk, bracht hem op het strijdtoneel, en de oorlog begon. Het is deze door de Voorzienigheid verwekte omstandigheid, welke het vervolg van de gebeurtenissen ons roept te verhalen.

DERDE BOEK

DE AFLATEN EN DE THESEN

1517 - MEI 1518

Beweging. Stoet van de aflaatkramers. Tetzel. Tetzels rede. Biecht. Verkoop van de aflaten. Openlijke boete. Een aflaatbrief. Uitzonderingen. Vermaken en ongebondenheden.

De diaken van Schmiedberg. De ziel op het kerkhof. De schoenmaker van de Hagenau. De studenten. Myconius. Ontmoeting met Tetzel. List van een edelman. Redeneringen van de verstandigen en van het volk. Een mijnwerker van Scheeberg.

Leo X. Albert van Mentz. Pacht van de aflaten. De Franciscaners en de Dominicaners.

Tetzel nadert. Luther op de biechtstoel. Tetzels woede. Luther zonder plan. Luther's rede. Droom van de keurvorst.

Het allerheiligen - feest. De thesen. Hun kracht. Luther's gematigdheid. De Voorzienigheid. Brief aan Albert. Onverschilligheid van de bisschoppen. Verspreiding van de thesen.

Reuchlin. Erasmus. Fleck. Bibra. De keizer. De paus. Myconius. Vrees ten opzichte van Luther. Adelman. Een oud priester. De bisschop. De keurvorst. De lieden te Erfurt. Luther's antwoord.

Inwendige strijd van Luther. Zijn drijfveren.

Aanval van Tetzel. Luther's antwoord. Goede werken. Luther en Spalatijn. Beoefening van de heilige Schrift. Scheurl en Luther. Luther en Staupitz. Luther en zijn volk. Een nieuw kleed. Redetwist te Frankfort. Thesen van Tetzel. Knipstrow. Luther's thesen verbrand. Geschreeuw van de monniken. Gemoedsrust van Luther. Tetzels thesen verbrand. Luther's smart. Bezoek van de bisschop.

Priëras. Stelsel van Rome. De samenspraak. Stelsel van de Hervorming. Antwoord aan Priërias. Hoogstraten. Eck. Obelisken. Luther's gevoelens. De Asterisken. Verwijdering tussen Luther en Eck.

Volksschriften. Over het gebed. Onze Vader. Uw koninkrijk. Uw wil. Ons dagelijks brood. Leerrede over de boetvaardigheid. De vergeving is afkomstig van Christus.

Vrees van Luther's vrienden. Reis naar Heidelberg. Bibra. Het kasteel van de Paltsgraaf. De paradoxen. Redetwist. De hoorders. Bucer. Brenz. Snepf. Verkeer met Luther. Werkzaamheden van die jonge leraren. Uitwerking op Luther. De oude hoogleraar. Het ware licht. Terugkomst in Wittenberg.

Beweging.

Er had in die tijd een grote beweging onder het volk van Duitsland plaats. De Kerk had zich in de bedrijvigheid van de handel gewikkeld. Zij had op aarde een grote markt geopend. De menigte van de kopers, het geschreeuw en de potsen van de verkopers gaven daaraan het voorkomen van een kermis, maar een kermis welke door monniken werd gehouden. De koopwaar, welke zij aan de man hielpen en tot zeer verminderden prijs aanboden, was, zeiden zij, het heil van de zielen.

Stoet van de aflaatkramers.

De kooplieden doorreisden in een fraai rijtuig het land, van drie ruiters vergezeld, een grote stoet voerende en zware kosten makende. Men waande de een of andere priesterlijke Hoogheid in plechtstatige omgang, met zijn gevolg en zijn bedienden, en niet een gewone uitventer van zijn waren of een geld verzamelende monnik te zien. Zodra de optocht een stad naderde, begaf zich een afgezant naar de magistraat: "De genade Gods," dus sprak hij dan, "en van de heilige vader is voor uw poorten." Terstond was alles in de plaats in beweging. De geestelijkheid, de priesters, de nonnen, de raad, de schoolmeesters, de scholieren, de gilden met hun vaandels, mannen en vrouwen, jongen en ouden gingen de kooplieden van de paus tegemoet, houdende brandende waskaarsen in de hand en voortrukkende op het geluid van de muziek en van al de klokken, "zodat men" - gelijk een historieschrijver zegt - "God zelf niet luisterrijker zou hebben kunnen ontvangen." De begroetingen afgelegd zijnde, begaf zich heel de stoet naar de kerk. De genadebul van de paus werd vooruit gedragen, op een fluwelen kussen, of op een met goud geborduurd laken. Het opperhoofd van de aflaatkramers volgde daarop, houdende een groot, rood houten kruis in de hand; en de gehele optocht ging aldus onder gezangen, gebeden en de rook van de reukwerken voort. De orgeltonen en een luid klinkende muziek ontvingen in de tempel de handeldrijvende monnik en al wat hem vergezelde. Het kruis, dat hij droeg, werd voor het altaar opgericht; men hing de pauselijke wapenen eraan op, en gedurende al de tijd dat het daar geplaatst bleef kwamen de plaatselijke geestelijkheid, de biechtvaders, de onder - commissarissen elke dag na de vesper of vóór de lofzang het plechtstatig eer bewijzen, houdende kleine witte staven in de hand. Deze voorname handel verwekte een grote opschudding in Duitslands vreedzame steden.

Tetzel.

Eén personage trok bij die plechtige verkopingen bijzonder de aandacht van de aanschouwers. Het was degene die het grote rode kruis droeg en met de hoofdrol belast was. In het gewaad van de Dominicaners gekleed, deed hij een luide stem horen, en scheen nog in de kracht van zijn leven, ofschoon hij reeds zijn drie en zestigste jaar had bereikt. Deze man, zoon van een goudsmid te Leipzig, met name DIEZ, heette JOHAN DIEZEL of TETZEL. Hij had in zijn geboortestad gestudeerd, was in het jaar 1487 tot baccalaureus bevorderd, en had zich twee jaren daarna in de Dominicaner orde begeven. Menigvuldige eer had zich boven zijn hoofd verenigd. Hoewel baccalaureus in de Godgeleerdheid, Dominicaner prior, apostolische commissaris, inquisiteur, had hij sinds het jaar 1502 niet opgehouden de bediening van aflaatventer uit te oefenen. Door de bekwaamheid welke hij als ondergeschikte verkregen had, was hij weldra tot hoofdcommissaris benoemd geworden. Hij had een maandelijks inkomen van tachtig gulden; al zijn kosten werden betaald; men onderhield voor hem een rijtuig en drie paarden; maar men kan licht denken dat zijn bijkomende winsten zijn gewoon inkomen ver overtroffen. In het jaar 1507 won hij te Freiburg in twee dagen tweeduizend gulden. Indien hij de broodwinning van kwakzalver uitoefende, hij bezat ook daarmee overeenkomstige zeden. Te Insprück van overspel en een schaamteloos gedrag overtuigd, had hij bijna zijn ondeugden met zijn leven geboet. Keizer MAXIMILIAAN had bevolen dat hij in een zak gebonden en in de rivier geworpen zou worden. De keurvorst FREDERIK van Saksen

tussen beide gekomen zijnde verwierf voor hem genade. Maar de les, welke hij ontvangen had, had hem geen meerdere ingetogenheid gegeven. Hij voerde twee van zijn kinderen met zich: de pauselijke legaat MILTITZ verhaalt deze daadzaak in een van zijn brieven. Het zou moeilijk geweest zijn, in een van de kloosters van Duitsland een man te vinden geschikter dan hij voor de handel waarmee men hem belastte. Met de Godgeleerdheid van een monnik, met de ijver en de geest van een inquisiteur verenigde hij de grootste onbeschaamdheid; en wat bovenal zijn werk gemakkelijk maakte, was de uitvinding van die wonderlijke verhalen, waardoor men de gemoederen van het volk wint. Elk middel was hem goed genoeg om de geldkist te vullen. Zijn stem verheffende en zich van een kwakzalvers welsprekendheid bedienende, bood hij een ieder zijn aflaten aan, en wist beter dan enig marskramer zijn waar te vertieren.

Tetzels rede.

Nadat het kruis opgericht was, en de pauselijke wapenen eraan waren gehangen, beklom TETZEL de kansel, en begon op een stoute toon de waarde van de aflaten te verheffen, in tegenwoordigheid van de menigte, welke door de plechtigheid naar de heilige plaats gelokt was. Het volk hoorde hem, en opende grote ogen bij het vernemen van die ongehoorde wonderen, welke hij verhaalde. Een geschiedschrijver onder de Jezuïten zegt zelf, sprekende van de Dominicaner monniken met welke TETZEL zich verbonden had: "Enige van die predikers bleven niet in gebreke om, als naar gewoonte, de zaak welke zij behandelden te ver te drijven, en de waarde van de aflaten dermate te verhogen, dat zij aan het volk aanleiding gaven te geloven dat men van zijn behoud en de verlossing van de zielen uit het vagevuur verzekerd was, zodra men het geld had gegeven." Indien zodanig de leerlingen waren, kan men denken wat de meester was. Horen wij één van die redevoeringen welke hij na de verheffing van het kruis hield:

"De aflaten," zei hij, "zijn het kostbaarste en hoogste geschenk van God.

"Dit kruis (wijzende op het rode kruis) heeft zoveel kracht als het kruis van JEZUS CHRISTUS zelf."

"Komt en ik zal u gezegelde brieven geven, in welke zelfs al de zonden die gij in het toekomende zou begeren te doen u zullen vergeven worden.

"Ik zou mijn voorrechten niet willen ruilen met die van de heilige PETRUS in de hemel: want ik heb met mijn aflaten meer zielen behouden dan de Apostel met zijn redenen.

"Er is geen zonde zo groot dat de aflaat dezelfde niet zou kunnen kwijtschelden; ja zelfs wanneer iemand, wat voorzeker onmogelijk is, de heilige maagd MARIA, de moeder Gods, verkracht had, hij betaalt, betaalt slechts goed, en het zal hem vergeven worden.

"Zelfs is er geen boetvaardigheid nodig.

"Maar nog meer: de aflaten redden niet alleen de levenden, zij redden ook de doden.

"Priester! edelman! koopman! vrouw! jonge dochter! jongeling! hoort uw ouders en uw andere overleden vrienden, die u uit het binnenste van de afgrond toeroepen: "Wij lijden een verschrikkelijke pijn! Een kleine aalmoes zou ons verlossen; gij kunt die geven, en wilt het niet doen!"

Een siddering beving de gemoederen bij het horen van die woorden, welke door de vreselijke stem van de geestelijke kwakzalver uitgesproken werden.

"Op hetzelfde ogenblik," vervolgde TETZEL, "dat het stuk geld op de bodem van de geldkist klinkt, vliegt de ziel uit het vagevuur, en vaart, daaruit verlost, ten hemel.

"O onverstandige lieden, die de beesten schier gelijk zijt en de genade niet begrijpt welke u zo rijkelijk wordt aangeboden!...Nu is allerwegen de hemel geopend! - Weigert gij thans deze binnen te treden? Wanneer zult gij er dan ingaan?... Nu kunt gij zoveel zielen

vrijkopen!...Ongevoelig en onopmerkzaam mens! met twaalf grossen kunt gij uw vader uit het vagevuur verlossen, en gij zijt ondankbaar genoeg om hem niet te redden. Ik zal in de dag des oordeels vrijgesproken worden; maar gij, gij zult zoveel te strenger gestraft worden, naardat gij zo groot een zaligheid versmaad hebt. - Ik verklaar het u: wanneer gij slechts één enkel kleed had, zou gij verplicht zijn het af te leggen en te verkopen, ten einde die genade te verwerven.... Onze Here God is geen God meer. Hij heeft de paus alle macht in handen gegeven."

Vervolgens nog van andere wapenen trachtende gebruik te maken, voegde hij er bij: "Weet gij waarom onze allerheiligste Heer zo groot een genade uitdeelt?...Het geldt hier de herbouw van de verwoeste kerk van de heilige PETRUS en PAULUS, van die voege dat zij in de gehele wereld haar gelijke niet hebben. Die kerk bevat de lichamen van de heilige Apostelen PETRUS en PAULUS en van een menigte martelaren. Die heilige lichamen worden nu, helaas! door de tegenwoordige staat van het gebouw onophoudelijk vertrapt, overstroomd, verontreinigd, geschonden, aan regen en hagel blootgesteld en zo van de verrotting prijs gegeven.... Ach! moet die heilige as nog langer in slijk en smaadheid blijven verkeren?" *(*Voorschrift van de aartsbisschop van Mentz, enz.)

Deze schildering liet niet na op velen indruk te maken. Men brandde van verlangen om de arme LEO X te hulp te komen, wie de middelen ontbraken om de lichamen van de heilige PETRUS en PAULUS tegen de regen in veiligheid te stellen.

Toen voer de redenaar uit tegen de vitters en lasteraars, die zich tegen zijn bedrijf aankantten: "Ik verklaar hen in de ban gedaan!" riep hij uit.

Zich vervolgens tot de gehoorzame gemoederen wendend en een goddeloos gebruik van de heilige Schrift makende, zei hij: "Zalig zijn de ogen die zien hetgene gij ziet: want ik zeg u dat vele profeten en koningen hebben begeerd te zien de dingen die gij ziet, en hebben ze niet gezien, en te horen de dingen die gij hoort, en hebben ze niet gehoord!" En eindelijk, wijzende op de ijzeren kist waarin men het geld ontving, besloot hij gewoonlijk zijn zielroerende rede met dit driewerf herhaald geroep tot het volk: "Draag bij! draag bij! draag bij!" - "Hij schreeuwde deze woorden met zulk een vervaarlijk gebulk uit," schreef LUTHER, "dat men hem voor een woedende os zou gehouden hebben, die op de lieden aanviel en hen met zijn hoornen stootte." Wanneer hij zijn rede geëindigd had, klom hij de kansel af, liep naar de geldkist, en wierp, voor het oog van al het volk, er een stuk geld in, wat hij zorg droeg van zeer hard te doen klinken.

Zodanig waren de redevoeringen welke het verbaasde Duitsland hoorde ten dage dat God LUTHER toerustte.

Biecht.

De rede geëindigd zijnde, werd de aflaat beschouwd "zijn zetel als het ware, in deze plaats op ene plechtige wijze gevestigd te hebben." Er werden biechtstoelen in gereedheid gebracht en met de pauselijke wapenen versierd. De ondercommissarissen en de biechtvaders, die zij verkozen, werden geacht de Apostolische biechtvaders van Rome ten tijde van een groot jubelfeest voor te stellen; en op ieder' van hun biechtstoelen las men in grote letters hun namen, hun voornamen en hun titels.

Dan stroomde men in menigte naar die biechtvaders. Men kwam, niet met verslagen harten, maar met een stuk gelds in de hand. Mannen, vrouwen, kinderen, armen, en zelfs dezulken die van aalmoezen leefden, ieder vond dan geld. De biechtvaders, na opnieuw aan ieder in het bijzonder de grootheid van de aflaat ontvouwd te hebben, richtten deze vraag tot de boetelingen: "Hoeveel geld kunt gij volgens uw geweten ter verkrijging van ene zo volkomene vergiffenis besteden?" Deze vraag, zegt het voorschrift van de aartsbisschop van Mentz aan de commissarissen, deze vraag moet in dit ogenblik gedaan worden, opdat de boetelingen zoveel te bereidwilliger zouden zijn om hun bijdragen te leveren.

Voor het overige werden er geen andere voorbereidingen gevorderd. In de pauselijke bul werd ten minste nog van de boetvaardigheid van hart en de belijdenis des monds gesproken; maar TETZEL en zijn medgezellen wachtten zich wel er melding van te maken: hun beurs zou ledig gebleven zijn. Het voorschrift van de aartsbisschop verbood zelfs van bekering of berouw te spreken. Er werd driederlei hoge genade beloofd; het is genoeg de eerste aan te wijzen. "De eerste genade, welke wij u bekend maken," zeiden de commissarissen naar de letter van hun voorschrift, "is de volkomen vergeving van al uw zonden: en men kan niets groters noemen dan zulk ene genade, overmits de mens, die in de zonde leeft, van de Goddelijke gunst beroofd is, en hij door die volkomen vergeving opnieuw Gods genade verwerft...Maar wij verklaren dat er ter verkrijging van al die voortreffelijke genade niets anders nodig is dan een aflaat te kopen. En wat hen aangaat die zielen uit het vagevuur willen verlossen en haar vergiffenis van al haar misdaden bezorgen, zij moeten slechts geld in de kist storten; maar het is niet nodig dat zij de droefheid des harten of de belijdenis des monds bezitten. Dat zij zich slechts haasten om hun geld aan te brengen: want zij zullen aldus voor de zielen van de afgestorvenen en de opbouw van de St. Pieterskerk een allernuttigst werk verrichten." Nooit konden groter goederen tot lagere prijs worden aangeboden.

Verkoop van de aflaten.

De biecht geëindigd zijnde (en dit had spoedig plaats), haastten zich de gelovigen om bij de aflaatventer te komen. Eén enkel persoon was met de verkoop belast. Hij hield zijn kantoor bij het kruis. Hij wierp zijnen navorsende blik op degenen die hem naderden. Hij gaf acht op hun voorkomen, op hun houding en hun kleding, en vroeg ene som geëvenredigd naar het aanzien van degenen die zich aanbood. De koningen, koninginnen, vorsten, aartsbisschoppen, bisschoppen, enz. moesten, volgens de verordening, voor een gewone aflaat vijfentwintig dukaten betalen; de abten, de graven, de vrijheren, enz. tien. De overige edellieden, degenen die in enig hoog bestuur geplaatst waren, en al degenen die een inkomen van vijfhonderd gulden hadden, betaalden er zes. Zij die tweehonderd gulden jaarlijks hadden, betaalden er één; nog anderen een halve.

Voor het overige, wanneer deze schatting niet naar de letter kon gevolgd worden, had de Apostolische commissaris volmacht op eigen gezag te handelen; en alles moest overeenkomstig de voorschriften van de "gezonde rede" en naar de milddadigheid des edelmoedigen gevers ingericht zijn. Voor bijzondere zonden had TETZEL ene bijzondere belasting. De polygamie kostte zes dukaten; de kerkroof en de meineed negen dukaten; de doodslag acht dukaten; de toverij twee dukaten. SAMSON, die in Zwitserland dezelfde handel als TETZEL in Duitsland dreef, had ene een weinig verschillende belasting. Hij liet voor een kindermoord vier Franse guldens, voor een vadermoord, broedermoord, enz. een dukaat betalen.

De Apostolische commissarissen ontmoetten Soms moeilijkheden in hun vertier. Het gebeurde dikwijls, zo in de steden als dorpen, dat de mannen deze gehele handel vijandig waren, en hun vrouwen verboden van enige bijdrage aan die kooplieden te leveren. Wat hadden hun vrome echtgenoten te doen? "Hebt gij uw bruidsschat of andere goederen niet ter van u beschikking?" zeiden de aflaatventers tot haar. "In dit geval kunt gij er voor zulk een heilig werk over beschikken tegen de wil van uw man."

De hand welke de aflaat gegeven had kon het geld niet ontvangen; dit was onder de strengste straffen verboden: men had gegronde redenen om te vrezen dat die hand niet eerlijk zou zijn. De boeteling moest met zijn eigen handen de prijs van zijn vergiffenis in de geldkist neerleggen. Men toonde een toornig gelaat aan degenen die stoutmoedig hun beurzen gesloten hielden.

Openlijke boete.

Indien onder degenen die elkaar bij de biechtstoelen verdrongen zich iemand bevond wiens misdaad openbaar geworden was, zonder dat de burgerlijke wetten hem hadden achterhaald, moest hij vooral openlijke boete doen. Men leidde hem eerst in ene kapel of sakristy; daar beroofde men hem van zijn klederen, men ontnam hem zijn schoenen en liet hem niets over dan alleen zijn hemd. Men leide hem de armen kruiselings op de borst; men gaf hem in de ene hand een licht, in de andere ene waskaars. Vervolgens stelde de boeteling zich aan het hoofd van de optocht, welke zich naar het rode kruis begaf. Hij viel op de knieën totdat het gezang en de inzameling van de gelden geëindigd waren. Dan hief de commissaris de psalm: *Miserere mei*! aan. De biechtvaders naderden daarop de boeteling en leidde hem midden door de stoet naar de commissaris, die, ene roede in de hand houdende en hem daarmee tot driemaal zachtelijk op de rug slaande, tot hem zei: "God ontferme zich van u en vergeve u uw zonde!" Dan hief hij het *Kyrie eleison* aan. De boeteling daarna weer voor het kruis gebracht zijnde, sprak de biechtvader de Apostolische vrijspraak uit en verklaarde hem in de gemeenschap van de gelovigen hersteld. Treurige huichelarij met een heilig woord geëindigd, dat in zulk een ogenblik niets was dan ontheiliging!

Een aflaatbrief.

Ziehier één van de aflaatbrieven. Het is de moeite waardig om de inhoud van de genadebrieven te kennen, welke tot de Kerkhervorming aanleiding hebben gegeven.

*"Onze Heer JEZUS CHRISTUS ontferme zich van u, N. N. * *, en schenke u vergiffenis door de verdiensten van Zijn allerheiligst lijden! En uit kracht van de Apostolische macht, welke mij toevertrouwd is geworden, ontsla ik u van al de kerkelijke straffen, oordelen en kastijdingen welke gij hebt kunnen verdienen; daarenboven van al de overtredingen, zonde en misdaden die gij hebt kunnen begaan, hoe groot en afschuwelijk zij ook wezen mogen en om welke reden ook, al waren zij zelfs aan onze allerheiligste vader de paus en de Apostolische stoel ter beoordeling verbleven. Ik wis al de vlekken van onbevoegdheid uit en al de tekenen van eerloosheid, welke gij te van deze oorzake op u zou hebben kunnen laden. Ik scheld u de straffen kwijt, die gij in het vagevuur zou hebben moeten lijden. Ik maak u opnieuw deelgenoot van de sacramenten der Kerk. Ik lijf u wederom in de gemeenschap der heiligen in, en ik herstel u in de onschuld en reinheid, waarin gij op het tijdstip van uw doop verkere. Zodat op het ogenblik van uw dood de deur, waardoor men de plaats van de pijniging en straffen binnenkomt, voor u zal gesloten zijn, en daarentegen de deur welke naar het paradijs van de vreugde leidt voor u zal geopend wezen. En zo gij niet spoedig mocht sterven, blijft die genade onveranderlijk tot uw laatste ogenblik zal komen.*

"In de naam des Vaders, des Zoons en des Heilige Geestes. Amen!

"Broeder JOHAN TETZEL, commissaris, heeft het met zijn eigen hand ondertekend."

Met welke behendigheid vindt men hier vermetele en leugenachtige woorden onder heilige en Christelijke woorden vermengd!

Uitzonderingen.

Al de gelovigen moesten ter zelfder plaatse komen biechten waar het rode kruis opgericht was. Alleen waren de zieken, grijsaards en zwangere vrouwen daarvan uitgezonderd. Indien echter in de nabuurschap zich enig edelman op zijn kasteel, enig voornaam personage in zijn paleis bevond, had er ook omtrent hem verschoning plaats: want hij kon zich toch niet tot zijn kwelling onder al dat volk mengen, en zijn geld was wel de moeite waardig dat men hem in zijn huis ging bezoeken.

Was er enig klooster welks opperhoofden, de handel van TETZEL vijandig, hun monniken verboden om de plaatsen waar de aflaat zijn zetel gevestigd had te bezoeken, er werd nog middel gevonden om het kwaad te herstellen: men zond hun biechtvaders, die in last

hadden hen te ontslaan, tegen de wetten van hun orde en de wil van hun opperhoofden. Men liet geen ader van de goudmijn varen zonder middel te vinden om deze te bewerken. Vervolgens had datgene plaats, wat het doel en het einde was van de gehele handel: de telling namelijk van de penningen. Om alle gevaar te ontgaan had de kist drie sleutels: de ene was in de handen van TETZEL, de andere in die van de aangestelden schatmeester van het handelshuis FUGGER van Augsburg, aan wie men de onderneming van de uitgebreide geldwinning opgedragen had, en de derde was aan het burgerlijk gezag toevertrouwd. Wanneer de tijd gekomen was, werden de geldkisten in tegenwoordigheid van een openbare notaris geopend, en alles behoorlijk geteld en aangetekend. Moest CHRISTUS niet opstaan om die ontheiligende verkopers uit het heiligdom te drijven?

Vermaken en ongebondenheden.

De zending volbracht zijnde, herstelden zich de handelaars van hun vermoeienissen. Het voorschrift van de commissaris - generaal verbood hun, wel is waar, om wijnhuizen en verdachte plaatsen te bezoeken; maar zij bekommerden zich weinig over dat verbod. De zonden moesten zeer weinig afschuwelijkheid hebben in het oog van lieden die er een zo gemakkelijke handel van maakten. "De inzamelaars der gelden leidden een slecht leven," zegt een Rooms Catholiek geschiedschrijver; "zij verkwistten in herbergen, speelhuizen en schandelijke plaatsen al wat het volk van zijn eerste levensbehoeften afzonderde." Men verzekert zelfs dat, wanneer zij in de wijnhuizen waren, zij soms om het heil der zielen speelden.

De diaken van Schiedberg.

Maar laat ons zien, tot welke tonelen die verkoping van de vergeving van de zonden van de tijd in Duitsland aanleiding gaf. Het behoort tot de trekken, die alleen genoeg zijn om de tijden te doen kennen. Wij laten graag de mensen spreken wier geschiedenis wij beschrijven.

De priester van Schmiedberg was naar Wittenberg gegaan om zijn jaarwedde te ontvangen. Het was Woensdag na het Sacramentsfeest. De diaken JACOBUS PRYNAU en de kerkbewaarder SEVERINUS WEISSEN sloten, nadat de dienst geëindigd was, het sacrament zorgvuldig in de gewone plaats. Maar de volgende dag, toen zij de deur openden, welke men de vorige avond zo zorgvuldig had gesloten, was er, helaas! de hostie niet meer te vinden. Het slot was echter onaangeroerd gebleven. Daar staan zij vol verbazing en schrik! De priester is, bij zijn terugkomst, vertoornd en verbiedt hun weer in de kerk te komen, vóórdat zij de bisschoppelijke vrijspraak hebben mogen erlangen. Gelukkig was TETZEL in de nabijheid. De twee ongelukkigen ijlen naar hem toe, verhalen hem hun wedervaren, en TETZEL spreekt hen vrij van straf. De aflaat, die hij hun gaf, is voor ons bewaard gebleven. Ziehier deze: "Gij hebt ons verzocht enig middel te mogen vinden om uw arme ziel te redden. Daarom spreken wij, die het heil van alle mensen zoeken, u vrij, u, die naar uw gering vermogen hebt bijgedragen.... en wij verbieden al degenen wie dit aangaat u op enigerlei wijze te verontrusten.... Gegeven te Wurzen op de 1 juni des jaars 1516, in het vierde jaar van de regering van onze allerheiligste heer, paus LEO X."

Te Maagdenburg weigerde TETZEL ene rijke vrouw vrijspraak te geven, ten ware zij hem, gelijk hij haar zei, honderd gulden vooruit betaalde. Deze vroeg haar gewone biechtvader, die een Franciscaner was, om raad. "God schenkt uit genade de vergeving van de zonden," antwoordde haar die man; "Hij verkoopt deze niet." Intussen verzocht hij haar aan TETZEL niets te zeggen van het onderricht dat zij van hem ontvangen had. Maar de aflaatkramer, desniettegenstaande zulke met zijn voordeel zo strijdige woorden hebbende horen verhalen, riep uit: "Zulk een raadsman verdient weggejaagd of verbrand te worden."

TETZEL vond slechts zelden mensen die verlicht genoeg waren, en nog zeldzamer dezulken die moeds genoeg bezaten om hem weerstand te bieden. Gewoonlijk had hij

goede aftrek bij de bijgelovige menigte. Hij had te Zwickau het rode aflaatkruis opgericht, en de goede parochianen hadden zich gehaast om het geld, dat tot hun bevrijding moest dienen, op de bodem van de kist te doen klinken. Hij ging met ene volle beurs heen. Op de dag vóór zijn vertrek verzoeken de kapellanen en hun dienaars van hem een afscheidsmaal. Het verzoek was billijk.

De ziel op het kerkhof.

Maar wat gedaan? het geld was reeds geteld en verzegeld. De volgende dag liet hij vroegtijdig de grote klok luiden. De menigte spoedt zich naar de tempel; ieder meent dat er iets buitengewoons is voorgevallen, nademaal de plechtigheid reeds geëindigd was. "Ik was voornemens," zegt hij, "deze morgen te vertrekken; maar in de laatst verlopen nacht word ik door een naar gekerm wakker; ik luister.... het komt van het kerkhof.... Helaas! het is ene arme ziel, die mij roept en vurig smeekt om haar van de smart die haar verteert te verlossen! Ik ben dan een dag langer gebleven, om ten aanzien van die rampzalige ziel de Christelijke harten tot medelijden te bewegen. Ik zelf wil de eerste zijn; maar die mijn voorbeeld niet volgt, zal alle veroordeling waardig zijn." Welk hart in Zwickau zou niet aan zulk ene roepstem hebben gehoor gegeven? Wie weet daarenboven, welke die ziel is die op het kerkhof om hulp schreit? Men geeft in overvloed, en TETZEL brast lustig met de kapellanen en bedienden, van het offer, dat men ter liefde van de Zwickausche ziel heeft aangeboden!...

De schoenmaker van Hagenau. De studenten.

De aflaatkramers hadden zich in het jaar 1517 te Hagenau neergezet. De vrouw van een schoenmaker, gebruik makende van de vergunning welke het voorschrift van de commissaris - generaal gaf, had zich, tegen de wil van haar man, een aflaatbrief aangeschaft, en daarvoor een goudgulden betaald. Weldra stierf zij, en de weduwenaar liet gene mis lezen voor haar ziel. Uit die hoofde klaagde de priester hem als een verachter van de Godsdienst aan, en de rechter van Hagenau dagvaardde hem om te verschijnen De schoenmaker stak de aflaat van zijn vrouw in de zak en begaf zich naar de plaats der dagvaarding. - "Is uw vrouw dood?" vroeg hem de rechter. "Ja," antwoordde hij. - "Wat hebt gij met haar gedaan?" "Ik heb haar lichaam begraven en haar ziel Gode bevolen" - "Maar hebt gij voor het heil harer ziel ene mis doen lezen?" - "Dat heb ik niet gedaan: het was nutteloos; zij is op het ogenblik van haar dood in de hemel gekomen." "Van waar weet gij dat?" "Ziehier het bewijs." - De weduwenaar trekt daarop de aflaatbrief uit zijn' zak, en de rechter las, in tegenwoordigheid van de priester, daarin met zoveel woorden, dat de vrouw welke denzelve ontvangen heeft op het ogenblik van haar dood niet in het vagevuur komen zal, maar rechtstreeks naar de hemel zal gaan. - "Indien mijn heer de priester," herneemt daarop de beschuldigde, "beweert dat ene mis nog noodzakelijk is, dan is mijn vrouw door onze allerheiligste vader de paus bedrogen geworden; maar zo dit niet het geval is geweest, dan word ik door mijn heer de priester bedrogen." Zo deed het gezond verstand van het volk over die afzetterijen recht. Men wist er niets tegen in te brengen; de beschuldigde werd vrijgesproken en ontslagen. Toen TETZEL eens te Leipzig predikte, en hij enige van die vertelselen, waarvan wij een staal geleverd hebben, in zijn preek mengde, liepen twee studenten verontwaardigd uit de kerk, met de uitroep: "Het is ons onmogelijk langer het kinderachtig geklap van die monnik aan te horen." Een van hen, verzekert men, was de jonge CAMERARIUS, die later de boezemvriend van MELANCHTON was, en welke zijn leven heeft beschreven.

Myconius.

Maar van al de jonge lieden van die tijd was het ongetwijfeld **MYCONIUS,** later als Hervormer en geschiedschrijver van de Reformatie beroemd, op wie TETZEL het meeste indruk maakte.

Hij had ene Christelijke opvoeding ontvangen. "Mijn zoon!" zei dikwijls zijn vader, een Godvruchtig man in Frankenland, tot hem; "bid menigmaal; want God alleen heeft ons alle dingen uit genade geschonken." "Het bloed van CHRISTUS," voegde hij er bij, "is de enige losprijs voor de zonden van de gehele wereld. O mijn zoon! wanneer er slechts drie mensen door het bloed van CHRISTUS konden behouden worden, geloof echter en geloof het vastelijk dat gij een van die drie mensen zijt. Men doet het bloed van de Verlosser smaadheid aan, wanneer men twijfelt of het zalig maakt." Vervolgens zijn zoon tegen de handel die zich toen in Duitsland begon te vestigen waarschuwende, zei hij tot hem: "De Roomse aflaten zijn netten, geschikt om geld te vissen en de eenvoudigen te bedriegen. De vergeving van de zonden en het eeuwige leven worden niet gekocht."

Ontmoeting met Tetzel.

Op de ouderdom van dertien jaar werd FREDERIK naar Annaberg naar school gezonden, om zijn studie te voltooien. Kort daarna kwam TETZEL in die stad, en hield er zich twee jaren op. Men liep in menigte naar zijn predikatiën. "Er is," riep TETZEL met zijn donderende stem uit, "er is geen ander middel om het eeuwige leven te verkrijgen, dan de genoegdoening van de werken. Maar deze genoegdoening is de mens onmogelijk. Er blijft hem dan niets anders over dan deze van de Roomse paus te kopen."

Toen TETZEL Annaberg moest verlaten, werden zijn redenen dringender. "Weldra," riep hij op een dreigende toon uit, "weldra zal ik het kruis neerwerpen, de deur des hemels sluiten, en de glans van de genadezon, die u beschijnt, uitblussen." Daarna opnieuw de roerende stem van de vermaning bezigende, zei hij: "Ziet, nu is het de welaangename tijd, nu is het de dag van de zaligheid!" En om de aanval meer kracht bij te zetten, riep de pauselijke Stentor, terwijl hij zich wendde tot de bewoners van een land welks rijkdom in de mijnen bestond, met verheffing van stem uit: "Burgers van Annaberg! haast u voor de aflaten milde bijdragen te leveren, en al uw mijnen en bergen zullen met louter zilver opgevuld worden." Eindelijk maakte hij op Pinksteren bekend, dat hij aan de armen Zijn brieven om niet en ter liefde Gods zou uitdelen.

De jonge MYCONIUS bevond zich onder de toehoorders van TETZEL. Hij voelde ene brandende begeerte in zich om van dat aanbod gebruik te maken. "Ik ben," zei hij in het Latijn tot de commissarissen, tot welke hij zich wendde, "ik ben een arme zondaar, en heb aan ene vergiffenis om niet behoefte." –

"Alleen diegenen," antwoordden de aflaatkramers, "kunnen aan de verdiensten van CHRISTUS deel verkrijgen, die aan de Kerk de behulpzame hand bieden, dat is te zeggen: die geld geven." –

"Wat betekenen dan," zegt MYCONIUS, "die beloften van om niet te schenken, welke aan de deuren en muren van de tempels aangeplakt zijn?"

"Geef tenminste een stuiver," zeggen de bedienden van TETZEL, nadat zij tevergeefs bij hun meester ten voordele van de jongeling gesproken hadden. –

"Ik kan het niet."

"Slechts zes penningen." –

"Ik heb ook die niet."

De Dominicaners vrezen toen dat hij mogelijk gekomen is om hen te verschalken. "Hoor," zeggen zij tot hem, "wij willen u de zes penningen schenken." Daarop antwoordt de jongeling, terwijl hij diep verontwaardigd zijn stem verheft: "Ik wil gene aflaten welke men koopt. Wanneer ik ze kopen wilde, zou ik slechts één van mijn schoolboeken behoeven te verkopen. Ik wil ene vergiffenis om niet en om Gods wil alleen. Gij zult eens aan God rekenschap geven, dat gij voor zes penningen het heil van ene ziel hebt laten varen." –

"Ha! Ha!" zeggen de anderen, "wie heeft u gezonden om ons op de proef te stellen?..."

"Nee," herneemt de jongeling, "alleen de begeerte om de Goddelijke genade te ontvangen, heeft mij voor zulke grote heeren kunnen doen verschijnen." En hij vertrok.

"Ik was zeer bedroefd," zegt hij, "van zo onmeedogend weggezonden te worden. Maar ik voelde echter in mij een trooster, welke mij zei dat er een God in de hemel was, die zonder geld en zonder prijs, om Zijns Zoons JEZUS CHRISTUS' wille, aan boetvaardige zielen vergiffenis schonk. Toen ik van die lieden afscheid nam, roerde de Heilige Geest geheel mijn hart. Ik smolt in tranen weg, en bad al snikkende de Heer. "O God!" riep ik uit, "nademaal die mensen mij de vergeving van mij zonde geweigerd hebben, omdat ik geen geld had om deze te betalen, heb Gij, o Heer! medelijden met mij en vergeef mij deze uit loutere genade."

Ik begaf mij in mijn kamer; ik nam mijn crucifix, dat op mijn' lessenaar stond, plaatste het op mijn stoel en knielde daarvoor neer. Ik zou niet meer in staat zijn, de gewaarwordingen, die in mijn binnenste plaats hadden, te beschrijven. Ik smeekte God om mijn Vader te willen zijn, en met mij te doen gelijk Hem behaagde. Ik voelde mijn natuur veranderd, omgekeerd, herschapen. Hetgene mij tevoren vermaakte, was mij nu tot walging. Met God te leven en Hem te behagen, dit werd mijn vurigste, mijn enigste begeerte."

Aldus bereidde TETZEL zelf de Hervorming voor. Door schreeuwende misbruiken baande hij de weg voor ene reiner leer; en de verontwaardiging, welke hij bij ene edele jongelingschap verwekte, moest eenmaal met kracht uitbarsten. Men kan daarover oordelen uit het volgende staaltje, dat wij nog willen mededelen.

List van een edelman.

Een Saksisch edelman had TETZEL te Leipzig gehoord, en was diep verontwaardigd over zijn leugentaal. Hij begeeft zich naar de monnik en vraagt hem "of hij recht heeft de zonden te vergeven welke men voornemens is te doen." –

"Zekerlijk," antwoordt TETZEL, "daartoe heb ik van de paus volmacht gekregen." –

"Welnu!" herneemt de ridder, "ik wenste mij op een van mijn vijanden een weinig te wreken, zonder de hand aan zijn leven te slaan. Ik geef u tien kronen, indien gij mij een aflaatbrief wilt ter hand stellen, die mij volkomen rechtvaardigt." TETZEL maakt zwarigheden: zij komen overeen voor dertig kronen. Kort daarna vertrekt de handeldrijvende monnik van Leipzig. De edelman, van zijn dienaren vergezeld, wacht hem op in een bos tussen Jüterbock en Treblin, valt op hem aan, laat hem enige stokslagen geven en neemt de rijke aflaatkist, welke de inquisiteur bij zich had, mee. TETZEL schreeuwt over het gepleegde geweld, en brengt zijn klacht voor de rechtbanken. Maar de edelman toont de door TETZEL zelf getekende brief, welke hem vooruit van alle verantwoordelijkheid ontslaat.

De hertog GEORGE, die in het eerst over die daad zeer verstoord was geweest, beval op grond van dit geschrift dat men de beschuldigde in vrijheid zou stellen.

Redeneringen van de verstandigen en van het volk.

Overal bracht die handel de gemoederen in beweging, overal werd ervan gesproken. Het was het onderwerp van de gesprekken zowel in de kastelen, de akademiën en de huizen van de burgers, als in de herbergen, wijnhuizen en alle plaatsen van samenkomst van het volk. De gevoelens waren verdeeld: velen geloofden, velen waren verontwaardigd. Maar het verstandig deel van de natie verwierp met afkeer het gehele aflaatstelsel. Die leer was zozeer met de heilige Schrift en de zedelijke zin in strijd, dat alle mensen die met enige Bijbelkennis of enig natuurlijk licht begaafd waren, haar reeds bij zichzelf veroordeeld hadden en slechts op een teken wachtten om hun verontwaardiging ruchtbaar te doen worden. Van een andere kant vond men ruime stof tot spotternijen. Het volk, dat sinds zoveel jaren over het slechte gedrag van de priesters verstoord was, en alleen door vrees voor straf nog in enig ontzag werd gehouden, gaf zich geheel aan Zijn haat over. Overal

hoorde men klachten en bittere scherts over de geldzucht, welke de geestelijkheid overmeesterde.

Men bleef daar niet bij. Men viel de macht der sleutelen en het gezag van de opperpriester aan. "Waarom," zei men, "verlost de paus niet op eenmaal al de zielen uit het vagevuur, uit naardien hij er zovelen uit verlost ter liefde van een vergankelijk geld en ten voordeel van de hoofdkerk van de heilig en PETRUS?"

"Waarom viert men nog voor de doden heilige dagen en jaarlijkse missen? Waarom geeft de paus niet terug, of laat hij niet toe dat men terugnemende voordelen en inkomsten, welke men ten behoeve van de doden geschonken heeft, nademaal het voortaan onnut en zelfs berispelijk is om voor diegenen te bidden welke de aflaten voor altoos hebben verlost? Waarin bestaat dan die nieuwe heiligheid van God en de paus, wanneer zij uit liefde voor het geld liever aan een goddeloos en Gode vijandig mens de macht verlenen om ene vrome en de Heere welgevallige ziel uit het vagevuur te verlossen, dan zelf die ziel om niet, uit wezenlijke liefde en ter oorzake van haar grote ellende, te verlossen?"

Men sprak van het ruwe en onzedelijke gedrag der aflaatpredikers. "Om te betalen," zei men, "hetgene zij aan de voerlieden die hen met hun koopwaren overbrengen, aan de herbergiers bij wie zij hun intrek nemen, of aan wie ook die hun enige dienst bewijst, verschuldigd zijn, geven zij een aflaatbrief voor vier, vijf of zoveel zielen als men wil hebben." Zo waren de heilbrieven in de herbergen en op de markten evenals bankbilletten of papieren geld gangbaar. "Draag bij! draag bij! Ziedaar," zei het gemeen, "het hoofd, de staart, de buik en de gehele inhoud van hun preek."

Een mijnwerker van Scheeberg.

Een mijnwerker van Scheeberg een aflaatventer ontmoetende, zei tot hem: "Moet men dan al wat gij zo dikwijls van de kracht van de aflaten en het gezag van de paus gezegd hebt, voor waarheid aannemen, en geloven dat men met een penning, in de geldkist geworpen, ene ziel uit het vagevuur kan vrijkopen?" De aflaatkramer bevestigt dat. "Ach," herneemt de mijnwerker, "welk een onmeedogend mens moet dan de paus zijn, dat hij dus om een geringe penning ene arme ziel zolang in de vlammen laat kermen! Bijaldien hij geen gereed geld heeft, laat hij dan enige honderdduizend kronen opzamelen, en al die zielen te gelijk verlossen. Wij arme lieden zouden er hem graag de intresten en het kapitaal van betalen."

Aldus was Duitsland de schandelijken handel moede, welke binnen het werd gedreven. "Men kon," gelijk LUTHER zegt, "de bedriegerijen van die aartsschelmen van Rome niet langer verdragen." Nochtans was er niet een enig bisschop, niet een enig Godgeleerde, die hun kwakzalverij en bedriegerijen durfde aantasten. De gemoederen verkeerden in twijfel. Men vroeg elkaar of God niet enig man zou verwekken, bekwaam om het werk dat te doen stond ten uitvoer te brengen. Maar nergens zag men die verschijnen.

Leo X.

De paus welke toen op de bisschoppelijke stoel zetelde was geen BORGIA: het was LEO X, uit het doorluchtig geslacht van de MEDICIS. Hij was bekwaam, oprecht, vol van goedheid en inschikkelijkheid. Zijn omgang was vriendelijk en innemend, zijn edelmoedigheid onbeperkt, en zijn persoonlijke zeden ver boven die van zijn hof verheven. Bij die onderscheidene hoedanigheden voegde hij vele voortreffelijke eigenschappen van een groot vorst. Hij was vooral een groot voorstander van de wetenschappen en kunsten. Hij beminde de pracht, en geen hof overtrof het zijn in luister en feesten. Maar het Godsdienstig gevoel was voor LEO ene geheel onbekende zaak. "Hij bezat," zegt SARPI, "zoveel bevalligheid in zijn manieren, dat hij een volmaakt man zou geweest zijn, indien hij enige kennis van Godsdienstzaken gehad had en een weinig meer neiging tot de Godsvrucht, waarover hij zich nimmer sterk bekommerde."

LEO had veel geld nodig. Hij moest in zijn grote uitgaven voorzien, toereikend zijn bij al zijn milddadigheden, de goudbeurs vullen welke hij dagelijks voor het volk uitstortte, de ongebondene vermakelijkheden van het Vaticaan onderhouden, aan talrijke verzoeken van zijn bloedverwanten en van zijn, aan de vermaken overgegevene, hovelingen voldoen, zijn zuster, die met de prins CIBO, natuurlijke zoon van paus INNOCENTIUS VIII, getrouwd was, een bruidschat geven, en al wat hem zijn smaak voor de letteren, kunsten en vermaken kostte, betalen. Zijn neef, de kardinaal PUCCI, zo bedreven in de kunst van bijeenschrapen als LEO in die van verkwisten, raadde hem, tot het redmiddel van de aflaten de toevlucht te nemen. De paus deed dan ene bul uitgaan, waarin hij ene algemene aflaat afkondigde, welks opbrengst, zo als hij zei, voor de opbouw van de St. Pieterskerk, dat gedenkteken van priesterlijke grootheid, zou besteed worden.

In een brief, gegeven te Rome, onder de vissersring, in november 1517, verlangt LEO van zijn aflaatcommissaris 147 gouden dukaten, om een handschrift van het 33ste boek van TITUS LIVIUS te betalen. Van al het gebruik, dat hij van het geld van de Germanen maakte, was dit ongetwijfeld het beste. Maar met dat al was het vreemd, de zielen uit het vagevuur te verlossen, ten einde het handschrift van de oorlogen des Romeinse volks te kopen.

Albert van Mentz.

Er bevond zich toen in Duitsland een jong vorst, die in vele opzichten een levend beeld van LEO X was: het was ALBERT, een jonger broeder van de keurvorst JOACHIM van Brandenburg. Deze jonge man van 24 jaar was aartsbisschop en keurvorst van Mentz en Maagdenburg geworden; twee jaren later werd hij tot kardinaal benoemd. ALBERT bezat noch de deugden, noch de ondeugden, welke dikwerf de hoge personage van de Kerk hebben gekenmerkt. Jong, lichtzinnig, wereldsgezind, maar niet zonder enige edelmoedige gevoelens, zag hij zeer wel verscheidene misbruiken in de Catholieke Christenheid, en bekreunde zich weinig aan de geestdrijvende monniken die hem omringden.

Zijn billijkheid deed hem, tenminste gedeeltelijk, de rechtvaardigheid erkennen van hetgene de vrienden van het Evangelie verlangden. In het binnenste van zijn hart was hij LUTHER niet zeer vijandig. CAPITO, een der uitstekendste Hervormers, was lange tijd zijn kapellaan, zijn raadsman en innigste vertrouweling. ALBERT woonde geregeld zijn predikatiën bij. "Hij verachtte het Evangelie niet," zegt CAPITO, "hij achtte het integendeel zeer hoog, en gedurende lange tijd verhinderde hij de monniken om LUTHER aan te randen."

Maar hij zou gewild hebben dat deze hem niet in gevaar bracht, en dat, schoon hij de dwalingen in de leer, en de ondeugden van de lagere geestelijkheid deed kennen, hij zich wel zou wachten om de gebreken van de bisschoppen en vorsten in helder daglicht te stellen. Hij vreesde bovenal zijn naam in geheel die zaak vooraan geplaatst te zien. "Zie," zei later tot LUTHER CAPITO, geneigd om zich met ene bedrieglijke hoop te vleien, gelijk dat in omstandigheden aan de zijn gelijk gewoonlijk het geval is; "zie het voorbeeld van CHRISTUS en de Apostelen: zij hebben de Farizeërs en de bloedschande van Corinthe bestraft; maar zij hebben hen nooit genoemd. Gij weet niet wat erin het hart van de bisschoppen omgaat. Er wordt meer goeds in gevonden dan gij mogelijk wel denkt."

Maar de lichtzinnige en van Godsvrucht ontblote geest van ALBERT moest hem nog meer van de Hervorming verwijderen, dan de ingevingen en schroom van zijn eigenliefde. Vriendelijk, geestig, welgemaakt, een liefhebber van pracht, verkwistend, een vriend van tafelvreugde, rijke hofstoet, prachtige gebouwen, buitensporige vermaken en geleerde genootschappen, was die jonge aartsbisschop en keurvorst in Duitsland, wat LEO was te Rome. Zijn hof was een van de prachtigste in het rijk. Hij was bereid, aan de vermaken en grootheid alle indrukken van de waarheid, die in zijn hart konden dringen, op te offeren. Niettemin bespeurde men in hem, tot aan zijn einde, ene zekere worsteling met betere overtuigingen; en meer dan eenmaal gaf hij bewijzen van gematigdheid en billijkheid.

Pacht van de aflaten.

ALBERT had evenals LEO geld nodig. Rijke handelaars van Augsburg, de FUGGERS, waren hem in voorschot geweest. Hij moest zijn schulden voldoen. Maar nog meer: schoon hij twee aartsbisdommen en een bisdom had weten bijeen te voegen, had hij niet genoeg om aan Rome Zijn bisschoppelijke mantel te betalen. Dit pronkgewaad, dat van witte wol gemaakt, met zwarte kruisen geborduurd en door de paus gewijd was, die het aan de aartsbisschoppen zond ten teken van hun heerschappij, kostte 26,000, volgens enigen 30,000 gulden.

ALBERT kwam zeer natuurlijk op het denkbeeld om ter verkrijging van geld tot dezelfde hulpmiddelen als zijn opperhoofd de toevlucht te nemen. Hij verzocht aan de paus om de algemene pacht der aflaten, of, gelijk men te Rome zei, van de "zonde van de Germanen."

Soms dreven de pausen zelf deze geldhandel; soms verpachtten zij deze, gelijk men nog in enige staten met een speelhuis zou doen. ALBERT bood LEO aan om met hem het voordeel van die handel te delen. LEO, het verdrag sluitende, eiste dat men het geld van de bisschopsmantel achtervolgens zou voldoen. ALBERT, die juist op de aflaten rekende om er mee te betalen, wendde zich opnieuw tot de FUGGERS, welke, de zaak deugdelijk achtende, onder zekere voorwaarde het verlangde voorschot gaven, en tot kassiers van de grote onderneming benoemd werden. Het waren de bankiers van de vorsten in die tijd. Later benoemde men hen tot graven, voor de diensten welke zij hadden bewezen.

De Franciscaners en de Dominicaners.

De paus en de aartsbisschop dus de buit van Duitslands vrome zielen vooruit gedeeld hebbende, kwam het er op aan om tot de uitvoering over te gaan, en te onderzoeken wie zich wilde belasten om die geldhandel te bewerkstelligen. Dit werk werd eerst aan de orde van de Franciscaners opgedragen, en hun guardiaan aan ALBERT toegevoegd. Maar deze bekreunde zich weinig aan die onderneming, welke reeds bij alle brave lieden ter kwader faam stond. De Augustijners, onder welke zich meer verlichte mannen dan in de andere monnikorden bevonden, namen deze nog minder ter harte. Intussen vreesden de Franciscaner de paus te mishagen, die hun generaal DE FORLI de kardinaalshoed had gezonden, een hoed, welke die arme bedelorde 30.000. gulden gekost had. De guardiaan oordeelde het dan voorzichtiger niet ronduit te weigeren; maar hij wierp ALBERT allerlei zwarigheden voor. Nimmer konden zij het onderling eens worden; ook nam de keurvorst met graagte het hem gedane voorstel aan, om zich alléén met de zaak te belasten. De Dominicaners waren van hun kant zeer begerig naar een aandeel in de algemene verkoping, welke stond te beginnen. TETZEL, reeds in het bedrijf van uitroeper vermaard, ijlde naar Mentz, om de keurvorst zijn diensten aan te bieden. Men herinnerde zich de verdiensten welke hij aan de dag gelegd had bij het afkondigen van de aflaten voor de ridders van de Teutonische orde in Pruisen en Lijfland; men ontving hem, en aldus kwam geheel die handel in de handen van zijn orde.

Tetzel nadert.

De eerste maal dat LUTHER van TETZEL hoorde spreken, was, zover wij weten, te Grimma, in het jaar 1516, op het tijdstip dat hij zijn kerkbezoek begon. Men kwam STAUPITZ, die zich nog bij LUTHER bevond, melden dat zich te Würzen een aflaatkramer bevond, met name TETZEL, die veel gerucht maakte. Zelfs verhaalde men hem enige van zijn overdrevene woorden: LUTHER verontwaardigde zich er over en riep uit: "Zo God het wil, zal ik een gat in zijn trommel slaan."

TETZEL kwam te Berlijn terug, waar hij door de keurvorst JOACHIM, broeder van de algemene pachter, op het vriendelijkst ontvangen was geworden, toen hij zich te Jüterbock kwam nederzetten. De vorsten van Saksen, over die schandelijke handel verontwaardigd, hadden de marskramer het binnenkomen in hun gewesten verboden. Hij moest zich dan op

het grondgebied van zijn' meester, de aartsbisschop van Maagdenburg, ophouden. Maar hij naderde Saksen, zoveel hij slechts kon. Hij was te Jüterbock op niet meer dan vier mijlen afstands van Wittenberg. "Die grote beurzendorscher," zegt LUTHER, "begon wakker het land te dorsen, zodat het geld begon te springen, te vallen, te klinken in de kisten." Het volk stroomde in menigte van Wittenberg tot de aflaatkramer te Jüterbock.

LUTHER was op dit tijdstip nog vervuld met eerbied voor de Kerk en de paus. "Ik was toen de onzinnigste monnik en pausgezinde," zegt hij, "en zo blind, zelfs zo doortrokken met de leringen van Rome, dat ik, zo ik slechts had gekunt, gaarne een ieder zou hebben helpen om het leven brengen, die maar enigszins de paus gehoorzaamheid hadden durven weigeren. Ik was een echte SAUL, gelijk er zulke nog vele zijn." Maar in dezelfde tijd was zijn hart gereed om te ontvlammen voor alles wat hij erkende waarheid te zijn, en tegen al hetgene hij geloofde dwaling te wezen. "Ik was een jong doctor, kortelings uit de smederij gekomen, ijverig en blijmoedig in het Woord des Heeren."

Luther op de biechtstoel.

LUTHER bevond zich eens op de biechtstoel te Wittenberg. Vele burgers van de stad verschijnen achtervolgens voor hem; zij belijden aan grove ongeregeldheden schuldig te zijn. Overspel, ongebondenheid, woeker, oneerlijkheid, en andere dergelijke zonden, ziedaar waarover zij de dienaar des Woords komen spreken, die zielen waarvan hij eenmaal rekenschap zal moeten geven. Hij berispt, hij bestraft, hij onderricht. Maar hoe groot is zijn verbazing toen die lieden hem antwoorden, dat zij hun zonden niet willen vaarwel zeggen!...De vrome monnik verklaart hun, geheel ontroerd, dat, wanneer zij niet willen beloven zich te zullen beteren, hij hun geen vrijspraak kan geven. Die lieden beroepen zich nu op hun aflaatbrieven; zij brengen ze te voorschijn, en beweren derzelver deugdelijkheid, Doch LUTHER antwoordt, dat hij zich weinig bekreunt aan het papier dat men hem toont, en voegt er bij: "Wanneer gij u niet bekeert, zult gij allen vergaan." Men tiert, men klaagt over verongelijking; de doctor is onbewegelijk: men moet ophouden van kwaad te doen, men moet leren goed te doen, anders geen vrijspraak. "Wacht u," voegt hij er bij, "aan het geschreeuw van de aflaatkramers gehoor te geven: gij hebt nuttiger dingen te doen dan die vrijbrieven te kopen, welke zij u tot de geringste prijs geven."

Tetzels woede.

Zeer ontsteld keren die inwoners van Wittenberg in allerijl naar TETZEL terug, en verhalen hem dat een Augustijner monnik zijn brieven volstrekt in geen aanmerking neemt. Op die tijding brult TETZEL van woede. Hij raast, scheldt, vloekt op de predikstoel; en om het volk meer schrik aan te jagen, laat hij tot herhaalde malen op de grote markt een vuur aansteken, en maakt bekend dat hij van de paus bevel heeft ontvangen om de ketters, die zich tegen zijn allerheiligste aflaten zouden durven verzetten, te verbranden.

Zodanig is het feit, dat niet de oorzaak, maar de eerste aanleiding tot de Hervorming was. Een herder ziet de schapen van zijn kudde op een weg die ten verderve leidt; hij zoekt ze daarvan af te brengen. Hij denkt nog niet om de Kerk en de wereld te hervormen. Hij heeft Rome en haar verdorvenheid gezien; maar hij staat tegen Rome niet op. Hij kent de misbruiken, onder welke de Christenheid zucht; maar hij denkt er niet aan om die misbruiken te verbeteren. Hij wil geen Hervormer worden. Hij blijft stil in de werkkring, die hem is aangewezen. Hij gaat waar zijn Meester hem roept. Hij neemt te Wittenberg zijn plichten als hoogleraar, als prediker, als herder waar. Hij is gezeten in de tempel waar de leden van zijn Kerk hem hun hart komen openen. Hier is het, op deze plaats, dat het kwaad hem komt bestoken en dat de dwaling zelf hem komt zoeken. Men wil hem beletten zich van zijn last te kwijten. Zijn geweten, de verplichtingen welke hem aan Gods Woord binden, doen zich gelden. Is het God niet die hem roept? Weerstand te bieden is plicht. Het is dus ook rechtmatig. Hij moet spreken.

Luther zonder plan.

Na deze voorstelling is het gewis niet nodig, ene leugenachtige aantijging, door enige van LUTHERS vijanden, maar ook slechts na zijn dood, uitgevonden, te weerleggen. Het was een jaloezie, aan iedere orde eigen, heeft men gezegd, het was de smart van een schandelijke en verwerpelijke handel aan de Dominicaners meer dan aan de Augustijners toevertrouwd te zien: welke de doctor van Wittenberg vervoerden om TETZEL en zijn leringen aan te vallen. De wel bewezene daadzaak dat die handel eerst aan de Franciscaners, doch welke dezelfde niet begeerd hadden, was aangeboden geweest is genoeg om een verzinsel, dat de kardinaal PALLAVICINI zelf ene lastering noemt, te weerleggen. Voor het overige, wij hebben het zielelijden van LUTHER gezien. Zijn gedrag heeft geen andere verklaring nodig. Hij moest openlijk de leer belijden aan welke hij zijn geluk te danken had. In het Christendom, wanneer men een schat voor zichzelf gevonden heeft, wil men die ook aan anderen meedelen. In onze dagen heeft men die kinderachtige en laaghartige verklaringen ten opzichte van de grote omwenteling van de zestiende eeuw laten varen. Men weet dat er een krachtiger hefboom vereist wordt om ene wereld in beweging te brengen. Men weet dat de Hervorming in LUTHER alléén haar aanwezen niet had, maar dat zijn eeuw haar moest doen geboren worden.

Luther's rede.

LUTHER, door gehoorzaamheid aan de Goddelijke waarheid, en door liefde tot de mensen in gelijke mate gedreven, beklom de kansel. Hij wapende vooraf zijn hoorders, maar met zachtheid, gelijk hij zelf zegt. Zijn vorst had van de paus bijzondere aflaten voor de slotkerk te Wittenberg verkregen. Enige van de slagen, waarmee hij de aflaten van de inquisiteur zou treffen, konden wel op die van de keurvorst vallen. Maar geen nood! hij zal zijn ongenade trotseren. Wanneer hij mensen zocht te behagen, zou hij geen dienaar van CHRISTUS zijn. "Niemand kan uit de heilige Schrift bewijzen, dat de rechtvaardigheid Gods van de zondaar ene boete of genoegdoening eist," zo spreekt de getrouwe dienaar des Woords tot het volk van Wittenberg. "De enige plicht, welke zij hem oplegt, is een waarachtig berouw, ene oprechte bekering, het voornemen om het kruis van CHRISTUS te dragen en goede werken te doen. Het is ene grove dwaling, zelf voor zijn zonden aan Gods gerechtigheid te willen voldoen: want God vergeeft dezelfde steeds om niet, uit onwaardeerbare genade.

"De Christelijke Kerk, wel is waar, vordert iets van de zondaar, en bij gevolg kan zij het hem kwijtschelden. Maar dit is alles...En ook worden die aflaten van de Kerk slechts toegelaten om de trage en onvolkomene Christenen, die zich niet met ijver in goede werken willen oefenen: want zij sporen niemand tot heiligmaking aan, maar laten een ieder in zijn zonde."

Daarna het voorwendsel aantastende, waaronder de aflaten afgekondigd zijn, gaat hij dus voort: "Men zou veel beter doen om Gods wil tot de opbouw der St. Pieterskerk bij te dragen, dan tot dit oogmerk aflaten te kopen...Maar, zegt gij, zullen wij ze dan nimmermeer kopen? - Ja, ik heb het reeds gezegd, en ik herhaal het: het is mijn wil, het is mijn raad, dat niemand ze koopt. Laat ze over aan Christenen die slapen; maar gij, scheid u van hen af en gaat uw eigenen weg! Men moet de gelovigen van de aflaten afbrengen en hen tot de werken, die zij nalaten, aansporen."

Vervolgens een blik werpende op zijn tegenstanders, eindigt LUTHER met te zeggen: "En schoon enigen ook roepen dat ik een ketter ben; (want de waarheid die ik verkondig is zeer schadelijk voor hun geldkist,) ik stoor mij toch weinig aan hun geschreeuw, want het zijn slechts enige verduisterde en zwakke hersenen, die de Bijbel nooit geroken, de Christelijke leer nooit gelezen, hun eigen leraars nooit verstaan hebben, en die, in de verscheurde lompen van hun ijdele begrippen gekleed, in hun morsigheid omkomen .... Intussen, God geve hun en ons een rechte zin...Amen!" En de leraar steeg de predikstoel af, latende zijn hoorders over zijn vrijmoedige toespraak zeer bewogen.

Deze predikatie werd gedrukt, met graagte gelezen en maakte een diepe indruk op al degenen die hetzelfde lazen. TETZEL antwoordde er op; en LUTHER verdedigde zich; doch dit had eerst later plaats, ten jare 1518.

Het Allerheiligen - feest naderde. Enige jaarboeken maken hier melding van ene omstandigheid, welke, schoon van weinig belang voor de geschiedenis van die tijd, echter kan dienen om dezelfde te kenmerken. Het is een droom van de keurvorst, welke ongetwijfeld ene waarheid ten grondslag heeft, hoewel er enige omstandigheden kunnen bijgevoegd zijn, door degenen die hetzelfde hebben vermeld. SECKENDORF voert hem aan. De vrees van de tegenstanders te doen zeggen, dat de leer van LUTHER op dromen gegrond was, heeft, gelijk die achtenswaardige schrijver opmerkt, mogelijk verscheidene geschiedschrijvers belet om ervan te spreken.

Droom van de keurvorst.

De keurvorst FREDERIK van Saksen, zeggen de jaarboeken, was toen op zijn kasteel van Schweinitz, op zes mijl afstands van Wittenberg. Op de 31ste oktober, des morgens zich alleen bevindende met zijn broeder de hertog JAN, die toen mederegent was, en na zijn dood alleen regeerde, terwijl ook zijn kanselier tegenwoordig was, zei de keurvorst tot de hertog: "Ik moet u, mijn broeder! een droom verhalen, die ik deze nacht gehad heb en waarvan ik de betekenis wel wilde weten. Deze is zo sterk in mijn geest gegrift, dat ik die niet zou vergeten, al leefde ik nog duizend jaren; want hij is driemaal achter elkaar en gedurig met nieuwe bijzaken bij mij opgekomen."

HERTOG JAN. "Is het een goede of kwade droom?"

DE KEURVORST. "Ik weet het niet; God weet het."

HERTOG JAN. "Ontrust er u niet over: gelief mij hetzelfde mee te delen.

DE KEURVORST. "Gisteren avond mij vermoeid en neerslachtig te bed begeven hebbende, sliep ik spoedig na mijn gebed in, en genoot omtrent twee en een half uur ene zoete rust. Daarop ontwaakt zijnde, had ik tot middernacht allerlei gedachten. Ik peinsde hoe ik het feest van Allerheiligen wilde vieren, ik bad voor de arme zielen in het vagevuur en smeekte God, mij, mijn overwegingen en mijn volk in de waarheid te willen leiden. Ik sliep opnieuw in; en toen droomde ik dat de almachtige God mij een monnik toezond, die de echte zoon van de heilige Apostel PAULUS was. Al de heiligen vergezelden hem, naar het bevel van God, om van hem bij mij getuigenis te geven en te verklaren dat hij geen bedrog kwam plegen, maar dat al wat hij deed overeenkomstig Gods wil was. Zij verzochten mij in dezelfde tijd, goedgunstiglijk te willen toelaten dat hij iets schreef op de deur van de slotkerk te Wittenberg; wat ik door middel van mijn kanselier toestond. Daarop vertrok de monnik en begon te schrijven, maar dit deed hij in zulke grote letteren, dat ik van Schweinitz kon lezen wat hij schreef. De pen die hij gebruikte was zo groot, dat het uiterste einde tot aan Rome reikte, er de oren van een rustig nederliggende leeuw trof, en de drievoudige kroon op het hoofd van de paus deed waggelen. Al de kardinalen en vorsten, in allerijl toeschietende, beijverden zich om deze op haar plaats te houden. Ik zelf en gij, mijn broeder! wilden deze onderstutten: ik strekte de arm uit...maar ik ontwaakte met opgeheven arm, zeer ontsteld en verstoord op die monnik, welke zijn pen niet beter wist te besturen. Ik kwam een weinig bij mij zelf...het was slechts een droom.

"Maar ik was nog half in de slaap en sloot op nieuw de ogen. De droom hervat zich. De leeuw, steeds door de pen verontrust, begint uit al zijn macht te brullen, zodat de gehele stad Rome en al de staten van het heilige rijk toeliepen om te onderzoeken wat er gebeurde. De paus verlangde, dat men zich tegen die monnik zou verzetten, en wendde zich vooral tot mij, omdat hij zich in mijn land bevond. Ik ontwaakte nogmaals; ik zei éénmaal het *Onze Vader* op, bad God, zijn pauselijke heiligheid te willen beschermen, en sliep weer op nieuw in....

"Toen droomde ik dat al de vorsten des rijks, onder anderen gij en ik, naar Rome liepen, en wij ons de een na de ander' beijverden om die pen in stukken te breken; maar hoe meer pogingen wij in het werk stelden, hoe sterker zij werd; deze kraakte alsof zij van ijzer geweest was: wij werden het eindelijk moede. Ik liet toen aan de monnik vragen, (want ik was nu te Rome en dan te Wittenberg:) Van waar hij die pen bezat en waardoor het veroorzaakt werd dat deze zo sterk was. "De pen," antwoordde hij, "is afkomstig van ene oude gans in Bohemen, oud honderd jaren. Ik bezit deze van een van mij vorige schoolmeesters. Wat haar kracht aangaat, die komt hieruit voort, dat men haar de ziel of het merg niet kan ontnemen, en ik zelf sta er geheel over verbaasd..." Eensklaps hoorde ik een groot getier; er was uit de lange pen van de monnik een groot aantal andere pennen voortgekomen...Ik ontwaakte voor de derde maal: het was dag..."

HERTOG JAN. "Mijn heer de kanselier! wat dunkt er u van? Indien wij nu een van God verlichte JOZEF of DANIëL hier hadden!..."

DE KANSELIER. "Uw Hoogheden kennen het gemene spreekwoord, dat de dromen van jonge meisjes, van geleerden en grote heeren gewoonlijk een verborgen' zin hebben. Maar men zal die van deze droom slechts binnen enige tijd weten, wanneer de dingen, waarop deze betrekking heeft, zullen gebeurd zijn. Beveelt daarom Gode de vervulling er van aan, en stelt alles in Zijn hand."

HERTOG JAN. "Ik denk als gij, mijn heer de kanselier; het is niet behoorlijk dat wij ons verstand gaan uitputten om na te sporen wat dit kan betekenen. God zal alles ter van Zijn ere weten te besturen."

DE KEURVORST. "Onze getrouwe God doe zo! Intussen zal ik nooit de droom vergeten. Ik heb wel op ene uitlegging gepeinsd.... maar ik bewaar die voor mij. De tijd zal misschien leren of ik goed geraden heb."

Zodanig was, volgens het handschrift van Weimar, de morgen van de 31ste oktober te Schweinitz; zien wij hoe er de avond van was te Wittenberg. Wij komen hier weer geheel op het gebied van de geschiedeis, en bevinden ons aan ene van de merkwaardigste plaatsen, welke de hand van de eeuwen erin heeft opgetekend.

De woorden van LUTHER hadden weinig uitwerking gehad. TETZEL ging zonder enige belemmering met zijn handel en zijn godonterende redenen voort. Zal LUTHER zich aan die schreeuwende misbruiken onderwerpen en het stilzwijgen bewaren? Als herder, heeft hij degenen die tot zijn bediening de toevlucht genomen hadden nadrukkelijk vermaand; als prediker, heeft hij van de kansel ene stem van waarschuwing doen horen. Er blijft hem nog over als Godgeleerde te spreken; er blijft hem over zich te wenden, niet meer tot enige zielen in de biechtstoel, niet meer tot de vergadering van de gelovigen te Wittenberg in de tempel, maar tot al degenen die, gelijk hij, leraars zijn van Gods Woord. Zijn besluit is genomen.

Het is niet de Kerk welke hij denkt aan te vallen; het is niet de paus met wie hij ene twistzaak gaat aanvangen: integendeel, zijn eerbied voor de paus laat hem niet toe langer omtrent aanmatigingen, waardoor men hem beledigt, te zwijgen, Men moet de partij van de paus kiezen tegen vermetele mensen, die zijn eerwaardige naam in hun schandelijke handel durven mengen. Wel ver van aan ene omwenteling die het oppergezag van Rome omkeert te denken, meent LUTHER, tegen onbeschaamde monniken, de paus en de Catholieke Christenheid met zich te hebben.

Het allerheiligen feest.

Het feest van Allerheiligen was voor Wittenberg een zeer gewichtige dag, en vooral voor de kerk welke de keurvorst er gesticht had, en die hij met reliquiën had vervuld. Een ieder die op die dag deze kerk bezocht, en er ter biecht ging, verwierf een rijke aflaat. Ook was op die hoge feestdag te Wittenberg de toevloed van pelgrims zeer groot. LUTHER, reeds besloten, spoedt zich op de avond van de 31ste oktober 1517 kloekmoedig naar de kerk, werwaarts

zich de bijgelovige menigte der pelgrims begaf, en slaat aan de deur van deze tempel vijf en negentig thesen of stellingen tegen de leer der aflaten aan. Noch de keurvorst, noch STAUPITZ, noch SPALATIJN, noch iemand zelfs van zijn vertrouwdste vrienden zijn van die stap onderricht geworden.

De thesen. (Stellingen)

LUTHER verklaart daarbij in ene soort van inleiding, dat hij die thesen geschreven heeft uit oprechte liefde, en met de uitdrukkelijke begeerte om de waarheid in helder daglicht te stellen. Hij verklaart zich bereid om hetzelfde de volgende dag aan de universiteit zelf, tegen allen en in aller tegenwoordigheid, te verdedigen.

De opmerkzaamheid welke zij verwekken is groot: men leest en herleest deze. Weldra is alles, de pelgrims, de hogeschool, de gehele stad in roer. Ziehier enige van de stellingen, welke men toen met de pen van de monnik geschreven zag aan de deur der kerk te Wittenberg.

1. "Wanneer onze Meester en Heer JEZUS CHRISTUS zegt: Bekeert u, wil Hij dat geheel het leven Zijner gelovigen op aarde ene standvastige en voortdurende boetvaardigheid zij."

2. "Dit woord kan niet verstaan worden van het Sacrament van de boete, (dat is van de biecht en de genoegdoening,) zo als het door de priester bediend wordt."

3. "Intussen wil de Heer hier niet alleen van de inwendige boetvaardigheid spreken: de inwendige boetvaardigheid betekent niets, wanneer zij uitwendig niet allerlei dodingen des vleses te weeg brengt."

4. "De boetvaardigheid en de droefheid, dat is te zeggen de waarachtige boete, duren zolang als een mens zich over zichzelf mishaagt, dat is: totdat hij uit dit leven in het eeuwige leven overgaat."

5. "De paus kan of wil gene andere straf kwijtschelden, dan die hij naar zijn goedvinden, of overeenkomstig de kerkelijke wetten, te weten de pauselijke verordeningen, heeft opgelegd."

6. "De paus kan geen veroordeling wegnemen, maar alleen de vergiffenis, welke God zelf te dien opzichte heeft geschonken, verkondigen en bevestigen; of het moest zijn in de gevallen die aan hem behoren. Wanneer hij anders handelt, blijft de veroordeling geheel dezelfde."

8. "De wetten van de kerkelijke boete moeten slechts aan de levenden opgelegd worden en raken in generlei wijze de doden."

21. "De aflaatcommissarissen bedriegen zich, wanneer zij zeggen dat de mens door de aflaat van de paus van alle straf verlost en behouden wordt."

25. "Dezelfde macht welke de paus over het vagevuur heeft in de gehele Kerk, hebben ieder bisschop en ieder zielverzorger in het bijzonder in hun bisdom en in hun parochie."

27. "Diegenen verkondigen menselijke dwaasheden, welke voorgeven dat op hetzelfde ogenblik als het geld in de kist klinkt de ziel uit het vagevuur vliegt."

28. "Dit is zeker: dat, zodra het geld klinkt, de gierigheid en de winzucht te voorschijn komen, toenemen en vermeerderen. Doch de bijstand en de gebeden van de Kerk zijn alleen van Gods wil en welbehagen afhankelijk."

32. "Zij die zich inbeelden zeker te zijn van hun zaligheid door de aflaten, zullen met degenen die het hun wijsmaken naar de Duivel gaan."

35. Diegenen verkondigen antichristelijke leringen, die beweren dat, om ene ziel uit het vagevuur te verlossen of om een aflaat te kopen, er noch droefheid, noch berouw vereist wordt."

36. "Ieder Christen, die een oprecht berouw over Zijn zonden ondervindt, heeft ene gehele kwijtschelding van straf en schuld, zonder dat hij daartoe aflaten behoeft."

37. "Ieder oprecht Christen, hetzij dood of levend, heeft deel aan de heilgoederen van CHRISTUS of der Kerk, door Gods gave en zonder aflaatbrief."

38. "Nochtans moet men de uitdeling en de vergiffenis van de paus niet versmaden: want zijn vergiffenis is ene betuiging van de Goddelijke vergeving."

40. "De waarachtige boetvaardigheid en droefheid zoeken de bestraffing en hebben deze lief; maar de zachtheid van de aflaat ontslaat van de bestraffing, en maakt dat men met haat tegen deze vervuld wordt."

42. "Men moet de Christenen leren, dat de paus niet denkt of wil dat men in enig opzicht het kopen van aflaten met enig werk van barmhartigheid vergelijke."

43. "Men moet de Christenen leren, dat degene die de armen meedeelt en de behoeftigen helpt beter doet dan die een aflaat koopt."

44. "Want het werk van de liefde doet de liefde wassen en maakt de mens Godvruchtiger; terwijl de aflaat hem niet beter maakt, maar alleen geruster voor zichzelf en beter tegen de straf beveiligd."

45. Men moet de Christenen leren, dat hij die Zijn naaste in nood ziet, en desniettegenstaande een aflaat koopt, geen aflaat van de paus koopt, maar de toorn van God op zich laadt."

46. "Men moet de Christenen leren, dat wanneer zij geen overvloed hebben, zij verplicht zijn alles voor hun huisgezinnen te bewaren, om er zich het nodige voor aan te schaffen, en zij dat niet voor aflaten moeten verkwisten."

47. "Men moet de Christenen leren, dat het kopen van een aflaat ene vrijwillige en geenszins ene geboden zaak is."

48. "Men moet de Christenen leren, dat de paus, meer behoefte hebbende aan een gelovig gebed dan aan geld, het gebed meer dan het geld begeert, wanneer hij de aflaten uitdeelt."

49. "Men moet de Christenen leren, dat de aflaat van de paus goed is, indien men er zijn vertrouwen niet op stelt; maar dat er niets schadelijker is, indien deze de Godsvrucht doet verloren gaan."

50. "Men moet de Christenen leren, dat, indien de paus de knevelarijen van de aflaatpredikers kende, hij liever zou hebben dat de hoofdkerk van de heiligen PETRUS verbrand en in de as gelegd was, dan deze met de huid, het vlees en de beenderen van zijn schapen opgebouwd te zien."

51. "Men moet de Christenen leren, dat de paus, gelijk zijn plicht is, al moest hij er zelfs de hoofdkerk van de heilige PETRUS voor verkopen, van zijn eigen geld zou uitdelen aan arme lieden, die nu door de aflaatpredikers van hun laatste stuiver worden beroofd."

52. "Te hopen zalig te zullen worden door middel van de aflaten is ene bedrieglijke en nietige hoop, al ware het ook dat de aflaatcommissaris, ja, wat zeg ik? de paus zelf, tot verzekering daarvan, hun zielen ten onderpand wilden geven."

53. "Diegenen zijn vijanden van de paus en van CHRISTUS, die om de prediking van de aflaten het Woord Gods verbieden te verkondigen."

55. "De paus kan geen andere gedachten koesteren dan deze: indien men de aflaat, (ene zaak van minder belang,) met ene klok, een optocht en ene ceremonie eer bewijst, moet men, en met oneindig meer recht, het Evangelie, (dat voortreffelijker is,) met honderd klokken, honderd optochten en honderd ceremoniën eren en prijzen."

62. "De ware en dierbare schat van de Kerk is het heilig Evangelie van Gods heerlijkheid en genade."

65. "De schatten van het Evangelie zijn netten, waarin men eertijds rijke lieden, en dat tot hun blijdschap, placht te vissen."

66. "Maar de schatten van de aflaat zijn netten, waarmee men in deze tijd de rijkdommen van de mensen vist."

67. "Het is de plicht van de bisschoppen en herders, met allen eerbied de Apostolische aflaatcommissarissen te ontvangen."

68. "Maar het is nog veel meer hun plicht, zich met ogen en oren ervan te verzekeren, dat de genoemde commissarissen niet de dromerijen van hun eigen verbeelding, in plaats van ‘s pausen bevelen, verkondigen."

71. "Vervloekt zij een ieder die spreekt tegen de aflaat van de paus."

72. "Maar gezegend zij een ieder die spreekt tegen de dwaze en onbedachte woorden van de aflaatpredikers."

76. "De aflaat van de paus kan de minste dagelijkse zonde niet wegnemen, voor zover het de schuld of misdaad betreft."

79. "Te zeggen dat het kruis, met de pauselijke wapenen versierd, zoveel vermogend is als het kruis van CHRISTUS, is ene godslastering."

80. "De bisschoppen, herders en Godgeleerden, die gedogen dat men van zulke dingen tot het volk spreekt, zullen daarvan rekenschap moeten geven."

81. "Die schandelijke prediking, die onbeschaamde lofredenen op de aflaten, maken het voor de verstandigen moeilijk de waardigheid en eer van de paus tegen de lasteringen van de predikers, en de fijne en behendige vragen van de gewone lieden te verdedigen."

86. "Waarom, zeggen zij, bouwt de paus de hoofdkerk van de heilige PETRUS niet liever van zijn eigen geld dan van dat van de arme Christenen, daar zelfs zijn staat hoger is dan die van de rijkste CRASSUS."

92. "Mochten wij dan van alle predikers ontslagen worden die tot de Kerk van CHRISTUS zeggen: "Vrede! vrede!" en er is geen vrede."

94. "Men moet de Christenen vermanen om zich te beijveren CHRISTUS, hun Hoofd, door kruis, dood en hel te volgen."

95. "Want het is meer waard door vele verdrukkingen in het koninkrijk van de hemel in te gaan, dan ene vleselijke gerustheid te bekomen door zich met een gewaande vrede te troosten."

Ziedaar dan het begin van het werk.

De kiemen der Hervorming waren in deze thesen van LUTHER verborgen. Dat de misbruiken van de aflaten erin aangetast werden, was van minder belang; maar onder die aanvallen bevond zich een beginsel, dat, schoon veel minder de aandacht van de menigte tot zich trekkende, eenmaal het gebouw des Pausdoms moest omkeren. De Evangelische leer van ene vrije en genadige vergeving van de zonden was voor de eerste maal openlijk beleden. Nu moest het werk voortgang hebben. Een ieder die dat geloof aan de vergeving der zonden, door de doctor van Wittenberg verkondigd, bezat; een ieder die dat berouw, die bekering en die heiligmaking bezat, waarvan hij de noodzakelijkheid aandrong, zou zich niet meer aan menselijke instellingen bekreunen, zou zich van de windselen en kluisters van Rome ontdoen en de vrijheid van de kinderen Gods deelachtig worden. Alle dwalingen moesten voor deze waarheid vallen. Het is door haar dat het licht in LUTHERS ziel was beginnen te schijnen; het was Eveneens door haar dat het licht zich in de Kerk moest verspreiden. Het was ene heldere kennis van die waarheid, waaraan het de vorige Hervormers had ontbroken. Van daar de onvruchtbaarheid van hun pogingen. LUTHER erkende later onbewimpeld, dat hij, door het verkondigen van de rechtvaardiging door het geloof, de bijl aan de wortel van de boom gelegd had. "Het is de leer," zegt hij, "welke wij in

de aanhangers van het Pausdom aanvallen. HUSS en WIKLEFF hebben alleen hun levenswandel aangetast; maar door hun leer aan te tasten, grijpen wij de gans bij de keel. Alles hangt af van het Woord, dat de paus ons heeft ontnomen en vervalst. Ik heb de paus overwonnen, omdat mijn leer van God is, en de Zijn van de Duivel."

Wij hebben ook in onze dagen die hoofdleer van de rechtvaardiging door het geloof vergeten, ofschoon in een tegenovergestelde zin als onze vaderen. "In LUTHERS tijd kostte de vergeving van de zonden ten minste geld," heeft een van onze tijdgenoten gezegd, "maar in onze dagen bezorgt iedereen zichzelf die voor niet." Die twee tegenstellingen hebben veel overeenkomst met elkaar. Zelfs is er misschien meer vergetenis van God in die welke ons betreft, dan in die van de zestiende eeuw. Het beginsel der rechtvaardiging door de genade van God, dat op het tijdstip van de Hervorming de Kerk uit zoveel duisternis trok, kan alleen ook ons geslacht vernieuwen, aan van dezelfs twijfelingen en slingeringen een einde maken, het egoïsme, waardoor het verteerd wordt, vernietigen, de zedelijkheid en rechtvaardigheid onder de volken vestigen, in één woord, de wereld, die van God gescheiden is, weer aan Hem verbinden.

Hun kracht.

Maar indien de thesen van LUTHER veelvermogend waren door de kracht van de waarheid welke erin verkondigd werd, zij waren dat niet minder door het geloof van hem die zich als verdediger daarvan aanbood. Hij had met moed het zwaard des Woords uitgetrokken. Hij had die daad in het geloof aan de kracht van de waarheid verlicht. Hij had gevoeld, dat men, volgens de taal van de wereld, iets kan wagen, wanneer men zich op Gods beloften verlaat. "Hij die iets goeds wil beginnen," zegt hij, sprekende van die stoutmoedige aanval, "onderneme het in vertrouwen op de deugdelijkheid van de zaak, en niet, (hiervoor wachte hij zich!) op de bijstand en troost der mensen.

Daarenboven vreze hij de mensen en zelfs de gehele wereld niet. Want dit woord zal niet liegen: "Het is goed op de Heer te betrouwen. En zeker, een ieder die op U betrouwt zal niet beschaamd worden." Maar hij die niets wil of kan wagen in vertrouwen op God, wachte zich wel om iets te ondernemen." Na zijn thesen aan de deur van de kerk van al de heilige aangeslagen te hebben, keerde LUTHER ongetwijfeld in zijn vreedzame cel terug, vervuld met die vrede en die blijdschap, welke ene in de naam des Heeren en voor de eeuwige waarheid verrichte daad veroorzaakt.

Luther's gematigdheid.

Hoe groot de onversaagdheid ook zij die in deze thesen doorstraalt, men wordt daarin nog de monnik gewaar, die zou beven om in zijn ziel enige twijfel aan het gezag van de zetel van Rome te ontdekken. Maar door de leer van de aflaten aan te vallen, kantte LUTHER zich, zonder het zelf te vermoeden, tegen vele dwalingen aan, welker ontdekking de paus niet aangenaam kon wezen, aangezien zij vroeg of laat moest meewerken om zijn opperhoofdigheid in twijfel te trekken.

LUTHER zag toen zo ver niet; maar hij voelde hoe stout de stap was die hij deed, en meende uit die hoofde de stoutheid ervan te moeten matigen, zoveel dat de aan de waarheid verschuldigde eerbied toeliet. Hij bood dan zijn thesen slechts als twijfelachtige stellingen aan, ten opzichte van welke hij de inlichting van de geleerden verzocht; en voegde er (wel is waar volgens een gevestigd gebruik) ene plechtige verklaring bij, waarin hij betuigde niets te willen zeggen of verzekeren dat niet gegrond was op de heilige Schrift, de kerkvaders en de wetten en verordeningen van de stoel van Rome.

De Voorzienigheid.

LUTHER stond, in het vervolg, bij het zien van de onmetelijke en onverwachte gevolgen van die moedige aanval, dikwijls over zichzelf verbaasd, en kon niet begrijpen dat hij die had durven ondernemen. Het is dat een machtiger en onzichtbare hand hier de stuurlijnen vasthield, en de heraut van de waarheid op ene weg bracht die zij hem nog verborgen hield, en voor welks moeilijkheden hij misschien zou teruggedeinsd zijn, zo hij ze gekend hadde en alleen en uit zichzelf voortgerukt was. "Ik ben," zegt hij, "zonder overlegd plan, buiten mijn gedachte en mijn wil in die twistzaak geraakt, ja geheel onvoorziens erin gewikkeld. Ik neem God tot getuige, die alle harten doorgrondt."

Brief aan Albert.

LUTHER had de bron der misbruiken leren kennen. Men had hem een met de wapenen van de aartsbisschop van Mentz en Maagdenburg versierd boekske gebracht, dat de voorschriften inhield die men bij het vertier van de aflaten moest volgen. Het was dus die jonge prelaat, die smaakvolle vorst, welke die ganse kwakzalverij voorgeschreven, of tenminste goedgekeurd had. LUTHER ziet in hem steeds zijn' overste, wie hij ontzag en eerbied moet toedragen. Hij wil niet zonder overleg in de lucht schermen, doch zich liever wenden tot degenen die met het bestuur van de Kerk belast zijn. Hij schreef hem een brief vol van rondborstigheid en nederigheid tevens. Het was op dezelfde dag toen hij de thesen aansloeg, dat LUTHER aan ALBERT schreef.

> "Vergeef mij, eerwaardigste vader in CHRISTUS en doorluchtigste vorst!" zegt hij tot hem, "wanneer ik, die slechts de geringste van de mensen ben, de stoutheid heb van aan Uw Doorluchtigheid te schrijven. De Heer JEZUS is mijn getuige, dat ik, voelend hoe gering en verachtelijk ik ben, lange tijd geaarzeld heb om het te doen...Uw Hoogheid gelieve echter een blik te slaan op een nietige stofworm, en neme, volgens zijn bisschoppelijke zachtmoedigheid, mijn verzoek in genade aan.
>
> "Men draagt hier en daar in het land in naam van Uwe Genade de pauselijke aflaat rond. Ik wil mij niet zozeer over het geschreeuw van de predikers beklagen, (want ik heb het zelf niet gehoord,) als wel over de verkeerde begrippen van de eenvoudige en onbeschaafde lieden onder het volk, die door het kopen van aflaten zeker van hun zaligheid menen te wezen....
>
> "Grote God! de zielen die aan uw zorgen, voortreffelijkste vader! toevertrouwd zijn, worden niet onderwezen ten leven, maar ten dood. De rechtvaardige en gestrenge rekenschap, die van u zal afgeeist worden, vermeerdert en neemt van dag tot dag toe.... Ik heb niet langer kunnen zwijgen. Nee! de mens wordt niet behouden door het werk of de dienst van zijn bisschop...Nauwelijks zelfs wordt de rechtvaardige behouden, en de weg is nauw die ten leven leidt. Waarom vervullen dan de aflaatpredikers door nietige fabelen het volk met ene vleselijke gerustheid?
>
> "Volgens hun zeggen, moet de aflaat alléén verkondigd, alléén verheven worden.... Wel zo!...Is het niet de voornaamste en enige plicht van de bisschoppen aan het volk het Evangelie en de liefde van CHRISTUS te onderwijzen? CHRISTUS zelf heeft nergens geboden de aflaat te prediken; maar Hij heeft nadrukkelijk bevolen het Evangelie te prediken. Hoe afschuwelijk en gevaarlijk is het dan voor een bisschop, wanneer hij toelaat dat men van het Evangelie zwijgt, en dat het geraas van de aflaten alleen en onophoudelijk zijn volk in de oren klinkt!....
>
> "Waardste vader in God! in het voorschrift der commissarissen dat (ongetwijfeld buiten uw weten) in naam van Uw Genade is bekend gemaakt geworden, wordt gezegd dat de

aflaat de kostbaarste schat is; dat daardoor de mens met God verzoend wordt, en dat het berouw niet noodzakelijk vereist wordt bij degenen die hem kopen.

"Wat kan ik en wat moet ik dan doen, waardste bisschop, doorluchtigste vorst? Ach! ik smeek Uwe Hoogheid, door de Heer JEZUS CHRISTUS, op deze zaak een oog van vaderlijke oplettendheid te slaan, dat boek geheel te doen verdwijnen, en de predikers te bevelen om andere vertogen voor het volk te houden. Indien gij het niet doet, vrees dan van eenmaal zich ene stem te zien verheffen welke die predikers zal weerleggen, tot grote schande van Uwe doorluchtige Hoogheid."

LUTHER zond te gelijker tijd de aartsbisschop zijn thesen, en verzocht hem in een naschrift deze te lezen, om zich te overtuigen van de weinige zekerheid welke de leer van de aflaten bezat.

Onverschilligheid van de bisschoppen.

Zo was het LUTHERS gehele begeerte dat de wachters van de Kerk mochten ontwaken en eindelijk eens bedacht zijn om de rampen die haar verwoestten te doen ophouden. Niets ademt meer grootheid van geest en eerbied dan deze brief van een monnik aan een van de grootste vorsten van de Kerk en des rijks. Nooit handelde men meer in de geest van het bevel van CHRISTUS: "Geeft de keizer dat des keizers is en Gode dat Gods is." Dit is niet de gang van onstuimige revolutionnairen, die de heerschappijen verachten en de machten versmaden. Het is de stem des gewetens van een Christen en priester, die allen eere geeft, doch die bovenal de vreze Gods bezit. Maar alle beden en smekingen waren vruchteloos. De jeugdige ALBERT, te zeer op zijn vermaken en het involgen van zijn eerzucht gezet, antwoordde niet op een zo plechtig verzoek. De bisschop van Brandenburg, een geleerd en Godvruchtig man, onder wiens gebied LUTHER behoorde, en wie hij ook zijn thesen zond, antwoordde dat hij de macht van de Kerk aantastte; dat hij zichzelf veel moeite en verdriet zou veroorzaken, en dat hij hem sterk raadde de zaak te laten varen. De voornaamsten van de Kerk sloten het oor voor de stem van God, welke zich door middel van LUTHER op zulk ene nadrukkelijke en treffende wijze liet horen. Zij wilden de tekenen van de tijds niet onderscheiden; zij waren met die zelfde blindheid geslagen welke reeds de val van zoveel machten en heerschappijen na zich gesleept heeft. "Zij dachten toen beiden," zei LUTHER later, "dat de paus voor zulk een ellendige bedelaar als ik veel te sterk zou zijn."

Maar LUTHER kon beter dan de bisschoppen oordelen over de treurige invloed van de aflaten op de zeden en het leven van het volk: want hij stond met het in nauwe betrekking. Hij zag bestendig en van nabij hetgene de bisschoppen alleen uit ontrouwe berichten kenden. Indien de bisschoppen hem begaven, God begaf hem niet. De Heer van de Kerk, die Zijn troon heeft in de hemel en Wien alleen alle macht gegeven is op aarde, had zelf de grond bereid en het zaad in de hand van Zijn dienaar gelegd; Hij gaf vleugelen aan die zaden van de waarheid, en verspreidde ze in één ogenblik over de ganse uitgestrektheid van Zijn Kerk.

Niemand bood zich de volgende dag aan de hogeschool aan om de stellingen van LUTHER te bestrijde. TETZELS handel was te zeer in verachting en te schandelijk dan dat een ander dan hij zelf, of één van zijns gelijken, de handschoen zou hebben durven opnemen. Maar die thesen waren bestemd om verder dan onder de gewelven van een academische gehoorzaal weerklank te vinden.

Nauwelijks waren zij aan de deur van de slotkerk te Wittenberg vastgenageld, of er volgde, op het zwak geluid van de hamerslagen, in geheel Duitsland zulk een slag, dat deze tot de fondamenten van het trotse Rome doordrong, de muren, deuren en posten van het Pausdom met een haastige val bedreigde, zijn helde schrik en ontsteltenis aanjoeg, en te gelijker tijd vele duizenden mensen uit de slaap van de dwaling deed ontwaken.

Verspreiding van de thesen.

Die thesen verspreidden zich met de snelheid van de bliksem. Gene maand was er verstreken of zij waren reeds te Rome. "In veertien dagen," zegt een geschiedschrijver van die tijd, "waren zij door geheel Duitsland verspreid, en in vier weken hadden zij genoegzaam de gehele Christenheid doorkruist, evenalsof de engelen zelf de boodschappers er van geweest waren en ze voor de ogen van alle mensen hadden gebracht. Niemand zou het kunnen geloven welk een opzien zij baarden." Zij werden later in het Hollands en Spaans vertaald, en een reiziger verkocht ze te Jeruzalem. "Ieder," zegt LUTHER, "klaagde over de aflaten, en terwijl al de bisschoppen en leraars het stilzwijgen bewaard hadden, en niemand de bel had willen aanbinden, Werd de arme LUTHER een vermaard doctor, omdat er toch eindelijk, zei men, één gekomen was die het gewaagd had. Maar ik wilde die eer niet, en de zang scheen mij te hoog voor de woorden."

De pelgrims die om het feest van Allerheiligen uit alle oorden te Wittenberg samengevloeid waren, brachten veelal ten hunnent, in plaats van aflaten, de beroemde thesen van de Augustijner monnik over. Zij werkten dus mee om ze te verspreiden. Ieder las, overdacht, verklaarde ze. Een groot aantal oprechte en brave mensen verheugde zich over die eenvoudige en treffende belijdenis van de waarheid, en wenste van ganser harte dat LUTHER het werk zou voortzetten dat hij had begonnen. "Ik bemerk," zegt een zeer geloofwaardig man, een van de grootste mededingers van de Hervormer, ERASMUS namelijk, "dat hoe zuiverder zeden en hoe meer Evangelische Godsvrucht men bezit, men LUTHER ook minder vijandig is. Zijn wandel wordt zelfs door diegenen geprezen die zijn geloof niet kunnen verdragen. De wereld was verdrietig over ene leer waarin zich zo veel kinderachtige fabelen en menselijke inzettingen bevonden, en dorstte naar dat levende, zuivere en verborgen water, dat uit de aderen van de Evangelisten en Apostelen stroomt. LUTHERS geest was geschikt om die dingen te volvoeren, en zijn ijver moest hem voor ene zo schone onderneming ontvlammen."

Om zich enig denkbeeld te vormen van de onderscheidene maar verbazende uitwerkselen welke deze stellingen in Duitsland te weeg brachten, moet men ze overal waar zij doordrongen, in de kabinetten van de geleerden, in de cellen van de monniken, in de paleizen van de vorsten, volgen.

Reuchlin.

REUCHLIN ontving ze. Hij was de harde strijd moede, die hij tegen de monniken had te leveren gehad. De kracht welke de nieuwe kampvechter in zijn thesen aan de dag leide, wekte de verdoofde geesten van de oude voorstander van de letteren weer op, en gaf zijn treurig harte de vreugde weer. "Gode zij dank!" riep hij na het lezen ervan uit: "nu hebben zij een man gevonden die hun zoveel zal te doen geven, dat zij wel genoodzaakt zullen zijn om mijn ouderdom in vrede te laten gaan.

Erasmus.

De voorzichtige ERASMUS bevond zich in de Nederlanden, toen de thesen hem in handen kwamen. Hij verheugde zich inwendig van zijn geheime wensen voor de verbetering van de misbruiken met zoveel moed uitgesproken te zien: hij gaf de schrijver zijn goedkeuring, hem alleen tot meer gematigdheid en voorzichtigheid vermanende.

Enige nochtans in zijn tegenwoordigheid LUTHER van onstuimigheid beschuldigende, zei hij: "God heeft aan de mensen een arts gegeven, die dus in het vlees snijdt, omdat anders de wond ongeneeslijk werd." En toen later de keurvorst van Saksen hem zijn oordeel vroeg over de zaak van LUTHER, antwoordde hij al glimlachende: "Ik verwonder er mij in het geheel niet over dat hij zoveel opzien heeft verwekt; want hij heeft twee onvergeeflijke misslagen begaan, doordien hij de driedubbele kroon van de paus en de buik van de monniken aangerand heeft."

Dr. Fleck.

Doctor FLECK, prior van het klooster te Steinlausitz, las sinds lange tijd de mis niet meer, maar had aan niemand de ware oorzaak ervan gezegd. Op zekere dag vond hij in de eetzaal van zijn klooster de thesen van LUTHER; hij nam ze; hij las ze; en, zich niet meer van vreugde kunnende bedwingen, riep hij uit: "O! eindelijk is hij gekomen die het u, o monniken! zal doen zien.... " Daarna schreef hij aan de doctor om slechts met moed die roemvolle strijd vol te houden. LUTHER noemt hem een man vol van blijdschap en vertroosting.

Bibra. De keizer.

Er bevond zich toen op de oude en beroemde bisschoppelijke zetel van Würzburg een Godvruchtig, braaf en wijs man, volgens de getuigenis zijner tijdgenoten, LA URENTIUS VAN BIBRA, die wij reeds gelegenheid gehad hebben te noemen. Toen hem een edelman kwam boodschappen dat hij zijn dochter voor het klooster bestemde, zei hij tot hem: "Geef haar liever een man." Vervolgens voegde hij er bij: Hebt gij daartoe geld nodig? ik zal het u lenen." De keizer en al de vorsten hadden voor hem de hoogste achting. Hij zuchtte over de ongeregeldheden van de Kerk en vooral van de kloosters. De thesen kwamen ook in Zijn bisschoppelijk paleis; hij las ze met grote blijdschap, en verklaarde openlijk dat hij LUTHER zijn goedkeuring gaf. Later Schreef hij aan keurvorst FREDERIK: "Laat de vrome doctor MARTIJN LUTHER niet vertrekken; want men doet hem onrecht." De keurvorst, over deze betuiging verblijd, schreef het eigenhandig aan de Hervormer. Keizer MAXIMILIAAN, voorganger van KAREL V, las zelf met bewondering de thesen van de Wittenbergse monnik; hij ontdekte de bekwaamheid van deze man; hij voorzag dat die onbekende Augustijner voor Duitsland wel eens een machtig bondgenoot zou kunnen worden in de worsteling met Rome. Hij liet de keurvorst van Saksen door een afgezant zeggen: "Neem de monnik LUTHER zorgvuldig in acht; want er zou wel eens een tijd kunnen komen dat men hem nodig had." En kort daarna zich met de vertrouwdste raadsman van de keurvorst, PFEFFINGER, op de rijksdag bevindende, zei hij tot hem: "Eilieve! wat doet uw Augustijner? Waarlijk, zijn stellingen zijn niet te verachten. Hij zal eraan de monniken schone van doen zien."

De paus.

Te Rome zelf en in het Vaticaan werden de thesen niet zo slecht ontvangen. LEO X beoordeelde ze meer als beminnaar van de letteren dan als paus. Het vermaak dat zij hem veroorzaakten deed hem de harde waarheden die ze behelsden vergeten; en toen de opziener van het heilig paleis, SYLVESTER PRIERIAS, die met het onderzoeken van de boeken belast was, hem aanspoorde om LUTHER als ketter te behandelen, antwoordde hij: "Deze broeder MARTIJN LUTHER is een zeer voortreffelijk genie, en al wat men ten Zijn nadeel zegt is niets anders dan monniken - jaloezie."

Myconius.

Er waren weinig mensen op welke LUTHERS thesen meer invloed hadden dan op de scholier van Annaberg, die TETZEL zo onmeedogend van zich had gestoten. MYCONIUS had zich in een klooster begeven. Dezelfde nacht van zij ne aankomst had hij in een droom een uitgestrekt veld met rijpe korenaren bedekt menen te zien. "Maai af," had tot hem de stem van zijn leidsman gezegd; en toen hij zich wegens zijn onbekwaamheid verontschuldigd had, had zijn gids hem een maaier getoond die met onbegrijpelijke vlijt werkte. "Volg hem en doe als hij," had de gids gezegd.

MYCONIUS, gelijk LUTHER, naar heiligheid begerig, gaf zich in het klooster aan waken, vasten, ontberingen en alle door mensen uitgevondene werken over. Maar ten laatste

wanhoopte hij van ooit tot het doel van zijn streven te zullen geraken. Hij liet de studiën varen, en gaf zich alleen aan handenarbeid over. Nu bond hij boeken in, dan oefende hij zich op de draaibank, dan weer deed hij iets anders. Deze uitwendige werkzaamheid kon echter zijn ontrust geweten niet stillen. God had tot hem gesproken, hij kon niet weer in zijn' vorige slaap vallen. Deze angstvolle toestand duurde verscheidene jaren.

Men verbeeldt zich soms dat de wegen der Hervormers zeer gemakkelijk waren, en dat hun bij het verwerpen van de door de Kerk gebodene oefeningen niets anders overbleef dan aangename rust en gemak. Men weet niet dat zij niet tot de waarheid geraakten dan door inwendige worstelingen, duizendmaal zwaarder dan de onderhouding van kloostergebruiken, waaraan zich slaafse gemoederen gemakkelijk onderwierpen.

Eindelijk kwam het jaar 1517; de thesen van LUTHER verscheen in het licht, zij liepen de Christenheid door; zij kwamen ook in het klooster waar zich toen de scholier van Annaberg bevond. Hij verborg zich met een ander monnik, JOHAN VOIT, in een afgelegen hoek, om ze geheel op zijn gemak te lezen. Dit was wel de waarheid die hij van zijn vader geleerd had; zijn ogen werden geopend; hij werd in zich ene stem gewaar die beantwoordde aan die welke toen in geheel Duitsland gehoord werd, en een grote troost vervulde zijn hart.

"Ik zie wel," zei hij, "dat MARTEN LUTHER de maaier is die ik in de droom gezien heb, en die mij de aren heeft leren inzamelen." Hij begon terstond de leer te belijden welke LUTHER verkondigd had. De monniken verschrikten toen zij hem hoorden: zij bestreden hem; zij kwamen tegen LUTHER en zijn klooster op.

"Dit klooster," antwoordde MYCONIUS, "is als het ware het graf van de Heer: men zou willen beletten dat CHRISTUS er uit verrijze; maar men zal er niet in slagen." Eindelijk zijn oversten ziende dat zij hem niet konden overtuigen, verboden zij hem gedurende anderhalf jaar allen toegang van buiten, lieten hem niet toe brieven te schrijven of te ontvangen, en bedreigden hem met ene eeuwigdurende gevangenis. Nochtans brak ook voor hem het uur van de verlossing aan. Later tot herder te Zwickau benoemd, was hij de eerste die zich in de kerken van Thuringen tegen het Pausdom verklaarde. Toen kon hij, zegt hij, met zijn eerwaardige vader LUTHER arbeide in de oogst des Evangelies' JONAS heeft hem genoemd *een man die kon wat hij wilde.*

Vrees ten opzicht van Luther.

Er waren buiten twijfel nog andere zielen voor wie de thesen van LUTHER het teken des levens waren. Zij ontstaken een nieuw licht in vele cellen, hutten, paleizen. Het volk zelf, dat het Godgeleerd geschil niet zeer begreep, doch slechts wist dat die man zich tegen de heerschappij van de monniken verzette, ontving hem met onuitsprekelijke vreugde. Er werd door die vrijmoedige stellingen ene grote opschudding in Duitsland veroorzaakt. Maar andere tijdgenoten van de Hervormer voorzagen de gewichtige gevolgen welke zij konden hebben, en de menigvuldige hinderpalen die zij moesten ontmoeten. Zij gaven openlijk hun vrees te kennen en verblijdden zich niet dan al bevende.

Adelman.

"Ik vreze zeer," schreef de voortreffelijke kanunnik van Augsburg, BERNARD ADELMAN, aan zijn' vriend PIRCKHEIMER, "dat de waardige man eindelijk voor de geldzucht en macht van de aflaatpachters zal moeten wijken. Zijn vertogen hebben zo weinig invloed, dat de bisschop van Augsburg, onze primaat en metropolitaan, in naam van de paus nieuwe aflaten voor St. Pieter te Rome heeft bevolen. Hij haaste zich om de hulp van de vorsten te zoeken; hij wachte zich om God te verzoeken: want men zou van zijn zinnen beroofd moeten zijn om het dreigend gevaar waarin hij verkeert niet te zien." ADELMAN verheugde

zich zeer toen het gerucht liep dat HENDRIK VIII LUTHER naar Engeland geroepen had. "Hij zal daar," zo dacht hij, "in vrede de waarheid kunnen verkondigen."

Velen verbeeldden zich zo dat de leer des Evangelies de macht van de vorsten ten steun moest hebben. Zij wisten niet dat zij zonder die macht voortgaat, en dat, wanneer die met haar is, zij daardoor dikwijls wordt belemmerd en gekrenkt. De vermaarde geschiedschrijver ALBERT KRANS lag te Hamburg op zijn sterfbed, toen men hem de thesen van LUTHER bracht. "Gij hebt gelijk, broeder MARTIJN!" riep de stervende uit; "maar gij zult er niet in slagen.... Arme monnik! ga in uw cel en zeg: o God! ontferm U over mij!"

Een oud priester.

Een oud priester te Hexter in Westfalen, de thesen in zijn pastorie ontvangen en gelezen hebbende, zei in plat Duits, terwijl hij het hoofd schudde: "Waarde broeder MARTIJN! indien gij erin slaagt om dat vagevuur en al die kooplieden in papier omver te werpen, zijt gij waarlijk een groot heer." ERBENIUS, die ene eeuw later leefde, schreef onder die woorde deze regelen: *Zo hij nog in leven was*?"

Niet alleen was een groot aantal van LUTHERS vrienden wegens zijn stap met vrees bezet, ook velen gaven hem hun afkeuring te kennen.

De bisschop.

De bisschop van Brandenburg, met kommer een zo gewichtig geschil in zijn bisdom ziende aanvangen, zou het hebben willen onderdrukken. Hij besloot het met zachtheid te beginnen. "Ik vind," liet hij, door de abt van LENIN, LUTHER zeggen, "in de thesen over de aflaten niets dat met de Catholieke waarheid strijdig is; ik zelf veroordeel dat onvoegzaam rondbazuinen; maar om des vredes wille en uit achting voor uw bisschop, laat af van over dat onderwerp te schrijven." LUTHER was er over bewogen dat een zo voornaam abt en een zo voornaam bisschop zich met zoveel nederigheid tot hem wendde. Getroffen en door de eerste ontroering van zijn hart vervoerd, antwoordde hij: "Ik ben tevreden: ik wil veel liever gehoorzamen dan mirakelen doen, schoon mij dat ook mogelijk was."

De keurvorst.

De keurvorst zag met smart het begin van een strijd, wettig voorzeker, maar waarvan men het einde niet kon voorzien. Geen vorst wenste meer dan FREDERIK de openbare rust te handhaven. Maar, welk een geweldige brand kon dit kleine vuur niet veroorzaken? Welke grote oneeigheden, welk ene vaneerijting van de volken kon die monnikentwist niet verwekken? De keurvorst liet bij herhaling aan LUTHER de smart te kennen geven welke hij voelde.

In zijn orde zelf en tot in zijn klooster te Wittenberg ontmoette LUTHER dezulken die zijn werk afkeurden. De prior en de onderprior waren verschrikt over de luide kreten welke TETZEL en al zijn medegenoten ontboezemden. Vol ontroering en angst begaven zij zich naar de cel van broeder MARTIJN. "Wij bidden u," zeiden zij tot hem, "maak de orde niet te schande! Reeds springen de andere orden en vooral de Dominicaners van vreugde op, omdat zij de enige niet zijn die verachting ondergaan."

LUTHER was over deze woorden getroffen; doch zich spoedig herstellende, antwoordde hij: "Waarde vaders! indien de zaak niet in de naam van God verricht is, zal zij vallen; is het anders, laat ze voortgang hebben." De prior en de onderprior zwegen. "De zaak heeft nu nog voortgang," voegt LUTHER er bij, na deze ontm oeting verhaald te hebben, "en zo het God behage, zal zij ten einde toe steeds beter gaan. Amen."

De lieden te Erfurt.

LUTHER had nog wel andere aanvallen te verduren. Te Erfurt beschuldigde men hem van hevigheid, van hoogmoed in de wijze waarop hij de gevoelens van anderen veroordeelde; een verwijt, dat men gewoonlijk doet aan mensen welke die kracht van overtuiging bezitten die het Woord van God geeft. Men beschuldigde hem van overijling en lichtvaardigheid. "Zij eisen van mij bescheidenheid," antwoordde LUTHER, "en zij trappen die zelf met voeten in het oordeel dat zij over mij vellen!...Wij zien steeds de splinter in het oog van een ander, en de balk die in het onze is bemerken wij niet.... De waarheid zal niet meer door mijn bescheidenheid winnen, dan zij door mijn vermetelheid zal verliezen."

"Ik wens te weten," vervolgde hij, zich tot LANGE wendende, "welke dwalingen gij en uw Godgeleerden in mijn thesen gevonden hebt. Wie weet niet dat men zelden een nieuw denkbeeld voorstelt, zonder het voorkomen van hoogmoed te hebben en zonder beschuldigd te worden van twist te zoeken? Zo de nederigheid zelf iets nieuws wilde ondernemen, zouden zij die van ene andere mening zijn haar voor ene hovaardige uitkrijten! Waarom zijn CHRISTUS en alle martelaren ter dood gebracht? Omdat men hen heeft gehouden voor hoogmoedige verachters van de wijsheid des tijds, en omdat zij nieuwe meningen hebben geopperd, zonder alvorens nederig raad gepleegd te hebben met de voorstanders van het oude gevoelen."

"Dat dan de hedendaagse wijzen van mij gene nederigheid (of liever geveinsdheid) genoeg verwachten, om hun raad te vragen vóór het openbaar maken van hetgene mijn plicht mij gebiedt te zeggen. Hetgene ik doe, zal niet door menselijk beleid, maar door Gods raad geschieden. Indien het werk uit God is, wie zal het stuiten? Indien het niet uit Hem is, wie zal het bevorderen?... Niet mijn wil, noch de hunne, noch de onze, maar Uw wil, o heilige Vader, die in de hemel zijt!" - Welk een moed, welk ene edele geestdrift, welk een vertrouwen op God! en bovenal, welk ene waarheid in deze woorden, en welk ene waarheid voor alle tijden!

Intussen lieten de verwijten en beschuldigingen, die van alle kanten tot LUTHER kwamen, niet na, op zijn geest enige indruk te maken. Hij was in zijn verwachtingen bedrogen. Hij had zich voorgesteld, de bestuurders van de Kerk, de uitstekendste geleerden van de natie zich openlijk met hem te zullen zien verenigen; maar het was hiermee anders gelegen. Een woord, hem bij de eerste indruk ontvallen, was, dat de betergezinden met hem instemde, en vele van degenen die hij tot hiertoe het meest had geacht, hem openlijk lasterden. Hij voelde zich alleen in de gehele Kerk, alleen tegen Rome, alleen aan de voet van dat oude en ontzaggelijke gebouw, welks fondamenten tot de ingewande van de aarde doordrongen, welks muren zich tot de wolken verhieven, en waartegen hij een stoute aanval richtte. Hij was daardoor bekommerd en neerslachtig. Twijfelingen, die hij meende overwonnen te hebben, kwamen met meerder kracht in zijn geest terug. Hij beefde bij de gedachte dat hij het gezag van de gehele Kerk tegen zich had: zich aan dat gezag te onttrekken, die stem te verwerpen waaraan de volken en de eeuwen ootmoediglijk hadden gehoorzaamd, zich tegen die Kerk aan te kanten, welke hij van zijn kindsheid af gewoon was geweest als de moeder van de gelovigen te eerbieden...hij, geringe monnik!...dit was ene poging die het menselijk vermogen te boven ging. Gene poging kostte hem meer dan deze. Maar het was ook deze, die over de Hervorming besliste.

Luther's antwoord.

Niemand kan beter dan hij de strijd beschrijven welke hij toen in zijn ziel ondervond. "Ik heb," zegt hij, "deze zaak met grote vrees en grote angst begonnen. Wie was ik toen? een arme, ellendige, verachtelijke broeder, meer een lijk dan een mens gelijk. Wie was ik om op te staan tegen de majesteit van de paus, waarvoor niet alleen de koningen van de aarde en de gehele wereld, maar ook, indien ik dus spreken mag, de hemel en de hel beefden, terwijl zij gedwongen waren om hem op de wenk van zijn ogen te gehoorzamen?... Niemand kan

zich voorstellen wat mijn hart in die twee eerste jaren geleden heeft, en in welke moedeloosheid, ik zou kunnen zeggen in welke wanhoop, ik dikwijls verzonken ben geweest. Zij kunnen er zich geen denkbeeld van vormen, die laatdunkende geesten, die daarna de paus met ene grote vermetelheid hebben aangevallen, hoewel zij met al hun bekwaamheid hem niet het minste kwaad zouden hebben kunnen doen, zo CHRISTUS hem niet reeds door mij, zijn zwak en onwaardig werktuig, ene voor altijd ongeneeslijke wonde had toegebracht.... Maar terwijl zij zich vergenoegden met toe te zien en mij in het gevaar alleen lieten, was ik niet zo goedsmoeds, zo gerust, en zo zeker van mijn zaak. Want ik wist toen vele dingen niet, die ik, Gode zij dank! nu weet. Het is waar, er werden verscheidene vrome Christenen gevonden, aan wie mijn stellingen zeer bevielen en die er veel werk van maakten; maar ik kon hen niet erkennen en aanmerken als werktuigen van de Heilige Geest; ik had het oog alleen op de paus, op de kardinalen, op de bisschoppen, op de Godgeleerden, op de rechtsgeleerden, op de monniken, op de priesters.... Het was van dien kant dat ik verwachtte de Geest te zullen zien blazen. Nochtans, na door de Schrift overwinnaar gebleven te zijn van al de tegenstrijdige bewijsgronden, heb ik eindelijk, door de genade van CHRISTUS, ter nauwernood met veel angst en moeite de enige bewijsgrond welke mij nog tegenhield, te weten: "dat men de Kerk moet horen," overwonnen; want ik eerbiedigde, en uit grond van mijn hart, de Kerk van de paus als de ware Kerk; en ik deed dat met veel meer oprechtheid en eerbied, dan die onbeschaamde en eerloze bedriegers doen, die, om mij tegen te staan, haar nu zo hoog verheffen. Indien ik de paus veracht had, gelijk al diegenen hem in hun hart verachten, die hem zozeer met de lippen roemen, zou ik gebeefd hebben van vrees dat de aarde op hetzelfde ogenblik zou gespleten zijn en mij, evenals KORAH en allen die met hem waren, geheel levend zou verzwolgen hebben."

Inwendige strijd van Luther. Zijn drijfveren.

Hoezeer strekken die worstelingen LUTHER tot eer! Welk ene oprechtheid, welk ene rechtschapenheid ontdekken zij ons in zijn ziel! en hoe maken die zware aanvechtingen, welke hij van binnen en buiten had door te staan, hem meer onze achting waardig dan ooit ene onverschrokkenheid zonder worstelingen en zonder strijd zou hebben kunnen doen! Die arbeid van zijn geest toont ons ten volle de waarheid en Goddelijkheid van zijn werk. Men ziet dat de grond en het beginsel van alles in de hemel was. Wie zal, na al die trekken welke wij hebben doen uitkomen, durven zeggen dat de Hervorming een werk van staatkunde was? Nee, voorzeker, zij was niet het gevolg van de staatkunde van de mensen, maar van de kracht Gods. Wanneer LUTHER niet dan door menselijke driften gedreven was geworden, zou hij onder zijn angsten bezweken zijn; zijn misrekeningen, zijn bekommernissen zouden het vuur, dat in zijn ziel ontstoken was geworden, hebben uitgeblust, en hij zou in de Kerk slechts een voorbijgaand schijnsel hebben teweeggebracht, gelijk zoveel ijverige en vrome mannen, wier namen tot ons gekomen zijn, gedaan hebben. Maar nu was Gods tijd gekomen; het werk moest niet tegengehouden worden; de vrijmaking van de Kerk moest worden voltooid. LUTHER moest tenminste die volkomene vrijmaking en die uitgestrekte ontwikkelingen, welke aan het rijk van JEZUS CHRISTUS toegezegd zijn, voorbereiden. Ook ondervond hij de waarheid van deze heerlijke belofte: "De jongen zullen moe en mat worden, en de jongelingen zullen gewis vallen; maar die de Heere verwachten, zullen de kracht vernieuwen; zij zullen opvaren met vleugelen gelijk de arenden." En die Goddelijke kracht, welke, het hart van de doctor van Wittenberg vervullende, hem in de strijd gevoerd had, gaf hem weldra al zijn' vorige moed weer.

Aanval van Tetzel.

De verwijten, de vreesachtigheid of het stilzwijgen zijner vrienden hadden hem ontmoetigd; de aanvallen zijner vijanden bezielden hem weer met nieuwe moed: dat is gewoonlijk het geval. Wanneer de vijanden der waarheid menen door hun geweld hun eigen werk te bevorderen, bevorderen zij dat van God zelf . TETZEL nam, maar met ene zwakke hand, de

handschoen op, die hem was toegeworpen. De leerrede van LUTHER, welke voor het volk hetzelfde geweest was als de thesen geweest waren voor de geleerden, was het onderwerp van zijn eerste antwoord. Hij wederleide dat vertoog van stuk tot stuk en op zijn wijze; vervolgens maakte hij bekend dat hij zich gereed maakte om zijn tegenstander in thesen, die hij aan de beroemde hogeschool te Frankfort aan de Oder zou verdedigen, meer in het brede te bestrijden. "Dan," zei hij, antwoordende op het slot van LUTHERS rede, "zal ieder kunnen zien wie een aartsketter is, een ketter, een scheurmaker, een dwaalleraar, een vermetele, een lasteraar, enz., enz. Dan zal het allen in de ogen stralen, wie een verduisterd brein bezit, wie nooit de Bijbel geroken, de Christelijke leer gelezen en zijn eigen leraars verstaan heeft.... en om de stellingen, welke ik opwerp, te verdedigen, ben ik bereid gevangenis, slagen, water of vuur, ja wat het ook zij, te ondergaan.... "

Een zaak valt bij het lezen van dit geschrift van TETZEL in het oog, het is het onderscheid dat er bestaat tussen zijn Duits en dat van LUTHER. Men zou zeggen dat een afstand van enige eeuwen hen van elkaar scheidt. Een vreemdeling vooral heeft Soms moeite om TETZEL te begrijpen; terwijl LUTHERS taal bijna geheel die van onze dagen is. Het is genoeg twee van hun schriften te vergelijken, om te zien dat LUTHER de schepper van de Duitse taal is. Het is ongetwijfeld een van zijn mindere verdiensten; maar het is er echter één van.

Luther's antwoord.

LUTHER antwoordde zonder TETZEL te noemen; TETZEL had hem niet genoemd. Maar er was niemand in Duitsland die aan het hoofd van hun bekendmakingen de namen niet konden schrijven, welke zij dienstig oordeelden te verzwijgen. TETZEL trachtte de boetvaardigheid, welke God verlangt, met de boete die de Kerk oplecht te verwarren, om zo doende aan zijn aflaten ene hogere waarde te geven. LUTHER bevlijtigde zich om dit stuk op te helderen.

"Om vele woorden te ontgaan," zei hij in zijn beeldspraak, "geef ik zijn overige redenen, die niets meer dan papieren bloemen en verdorde bladeren zijn, aan de wind over, (welke daarenboven meer lege tijd heeft dan ik,) en ik vergenoeg mij met de grondslagen van zijn klissengebouw te onderzoeken."

"De boete, welke de heilige vader oplecht, kan niet dezelfde zijn als die JEZUS CHRISTUS eist: want hetgene de heilige vader oplecht, daarvan kan hij ontslaan; en zo deze twee boeten één en dezelfde zaak zijn, volgt er uit dat de heilige vader wegneemt wat CHRISTUS daarstelt, en Gods gebod krachteloos maakt... O! laat hij mij maar kwalijk bejegenen" (vervolgt LUTHER, na andere valse uitleggingen van TETZEL aangehaald te hebben), "laat hij mij vrij een ketter noemen, een scheurmaker, een lasteraar, en al wat hem zal goeddunken, ik zal daarom zijn vijand niet zijn, en ik zal voor hem bidden als voor een vriend... Maar het is onmogelijk te dulden dat hij de heilige Schrift, onze troost, (Ro 15.4,) behandelde als ene zeug een haverzak behandelt..."

Men moet er zich aan gewennen om LUTHER Soms enigszins scherpe en voor onze eeuw al te gemeenzame uitdrukkingen te zien gebruiken: het was de gewoonte des tijds; en men vindt gewoonlijk onder die woorden, welke in onze dagen tegen de welvoegelijkheid van de taal strijden, ene juistheid en kracht die er de ruwheid van vergoeden! Hij vervolgt, "Hij die aflaten koopt," zeggen ook de tegenstanders, "doet beter dan die ene aalmoes geeft aan een arme die niet tot het uiterste gebracht is. - Nu brenge men ons vrij de tijding dat de Turken onze kerken en kruisen ontheilige; wij kunnen dat zonder gruwen vernemen: want wij hebben in ons midden honderdmaal erger Turken, die het enige waarachtige heiligdom, Gods Woord, dat alle dingen heiligt, ontheilige en vernietigen.... - Die dit voorschrift volgen wil, draagt wel zorg om dengene die honger heeft te eten te geven, en die naakt is te kleden, eer zij de geest geven en bij gevolg zijn hulp niet meer behoeven."

Goede werken.

Het is van belang die ijver van LUTHER voor de goede werken te vergelijken met hetgene hij zegt van de rechtvaardiging door het geloof Voor het overige, al wie enige ondervinding en enige kennis van het Christendom heeft, heeft dat nieuwe bewijs ener waarheid, waarvan hij de volle klaarheid ontdekt heeft, niet nodig; te weten: dat, hoe meer men gehecht is aan de rechtvaardiging door het geloof, hoe meer men ook de noodzakelijkheid van de werken kent en aan de beoefening ervan gehecht is; terwijl de verflauwing ten aanzien van de leer des geloofs noodwendig de verflauwing ten aanzien van de werken na zich sleept. LUTHER, en vóór hem PAULUS, en na hem HOWARD, zijn bewijzen voor de eerste stelling. Alle mensen zonder geloof, waarvan de wereld vol is, zijn bewijzen voor de tweede.

LUTHER, vervolgens aan de smaadredenen van TETZEL komende, geeft ze hem op zijn wijze weer, en zegt: "Bij het horen van die scheldwoorden verbeeld ik mij een grote ezel tegen mij te horen balken. Ik verheug er mij zeer over, en zou zeer bedroefd zijn wanneer zulke lieden mij een goed Christen noemden..." Men moet LUTHER geven zo als hij is en met zijn zwakheden. Hiertoe behoort die neiging tot scherts en tot ene grove scherts. Hij was een groot man, een man Gods; maar hij was een mens en geen engel, en zelfs niet eens een volmaakt mens. Wie heeft recht om dat van hem te vorderen?

"Voor het overige," voegt hij er bij, terwijl hij al de tegenstanders tot de strijd oproept en uitdaagt, "schoon men om zulke gevoelens niet gewoon is de ketters te verbranden, ziehier echter te Wittenberg ben ik, ik doctor MARTIJN LUTHER; en is er enig inquisiteur die zich beroemt ijzer te kunnen eten en rotsen in de lucht te doen springen? ik laat hem weten dat hij een vrij geleide heeft om er zich heen te begeven, dat de poorten voor hem geopend zijn en hij ene weltoebereide tafel en veilige huisvesting zal vinden, en dat alles door de vriendelijke zorgen van de lofwaardige vorst hertog FREDERIK, keurvorst van Saksen, die nooit de ketterij in bescherming zal nemen.... "

Men ziet dat het LUTHER niet aan moed ontbrak. Hij steunde op Gods Woord; en dit is ene rots die nooit in de storm bezwijkt. Maar God, die getrouw is, verleende hem ook andere hulp. Op de luidruchtige vreugde, waarmee de menigte de thesen van LUTHER ontving, was spoedig een diep stilzwijgen gevolgd. De geleerden waren op het horen van de laster - en smaadtaal van TETZEL en al de Dominicaners vreesachtig teruggedeinsd. De bisschoppen, die tevoren de misbruiken van de aflaten luide gegispt hadden, deze eindelijk aangevallen ziende, waren niet in gebreke gebleven, gelijk dat altijd gebeurt, de aanval toen als ontijdig te beschouwen. De meeste vrienden van de Hervormer waren verschrikt. Ieder had zich weggemaakt. Maar zodra de eerste schrik voorbij was, greep er ene tegenovergestelde beweging in de gemoederen plaats. De monnik van Wittenberg, die zich gedurende enige tijd bijna alleen in het midden van de Kerk bevonden had, zag zich weldra opnieuw van een groot aantal vrienden en goedkeurders omringd.

Luther en Spalatijn.

Onder deze was er één die, schoon vreesachtig, hem echter in al die hachelijke ogenblikken getrouw bleef, en wiens vriendschap hem dus tot troost en ondersteuning verstrekte. Het was SPALATIJN. Hun briefwisseling hield niet op. "Ik betuig u mijn' dank," zegt hij, sprekende van een bijzonder bewijs van vriendschap dat hij van hem ontvangen had; "maar wat ben ik u niet verschuldigd?"

Het is op de 11de november 1517, elf dagen na het openbaar maken van de thesen, en gevolgelijk op het tijdstip dat de gisting van de gemoederen ongetwijfeld op het hoogste was, dat LUTHER dus zijn erkentelijkheid in het hart van zijn vriend wenst uit te storten. Het is belangrijk, in die zelfde brief aan SPALATIJN, die krachtvolle man, die de moedigste onderneming begonnen had, te zien verklaren van waar zijn kracht ontstaat. "Wij kunnen

niets uit ons zelf: wij kunnen alles door de genade Gods. Alle onwetendheid is geheel onoverwinnelijk voor ons: gene onwetendheid is onoverwinnelijk voor de genade Gods. Hoe meer wij trachten uit ons zelf tot de wijsheid te komen, zoveel temeer naderen wij de dwaasheid. En het is niet waar dat die onoverwinnelijke onwetendheid de zondaar verschoont: want anders was er geen zonde in de wereld."

LUTHER had zijn stellingen noch aan de vorst, noch aan een van zijn hovelingen gezonden. Het schijnt dat de kapelaan aan zijn vriend daar enige verwondering over betuigde. "Ik heb niet gewild," antwoordt LUTHER, "dat mijn thesen onze zeer doorluchtige vorst, of iemand van de zijnen, ter hand kwamen, vóórdat degenen die menen erin aangeduid te zijn zelf ze ontvangen hadden, opdat zij niet denken zouden dat ik op bevel van de vorst, of om zijn gunst te verwerven, of uit tegenkanting aan de bisschop van Mentz ze heb uitgegeven. Ik hoor dat er reeds velen zijn die van zulke dingen dromen. Maar nu kan ik het in alle waarheid met ede bevestigen, dat mijne thesen buiten weten van de hertog FREDERIK uitgegeven zijn."

Beoefening van de Heilige Schrift.

Terwijl SPALATIJN zijn vriend vertroostte en hem, zoveel zijn invloed vermocht, ondersteunde, trachtte LUTHER van zijn kant te antwoorden op de vragen welke de zedige kapelaan hem deed. Onder andere vragen deed hij er hem toen éne, welke nog dikwijls in onze dagen herhaald wordt. "Welke is de beste wijze," vroeg hij hem, "om de heilige Schrift te bestuderen?"

"Tot nog toe," antwoordde LUTHER, "hebt gij mij niets gevraagd, voortreffelijke SPALATIJN! dan dingen die in mijn vermogen waren. Doch u in de beoefening van de heilige Schriften te besturen, dit gaat mijn krachten te boven. Indien gij echter volstrektelijk mijn manier wilt weten, zal ik u die niet verbergen."

"Zeer zeker is het dat men noch door de studie, noch door het verstand tot de rechte kennis van de Schriften kan geraken. Het is dan uw eerste plicht om met het gebed te beginnen. Bid de Heer dat het Hem behage, u, naar Zijn grote barmhartigheid, het rechte verstand van Zijn Woord te verleenen. Er is geen ander uitlegger van Gods Woord, dan de Auteur van dit Woord zelf, volgens hetgene Hij gezegd heeft: "Zij zullen allen van God geleerd zijn." Verwacht dan niets van uw werk, niets van uw verstand; stel uw vertrouwen alleen op God en de invloed van Zijn Geest. Geloof iemand die er ondervinding van heeft."

Men ziet hier hoe LUTHER tot het bezit van de waarheid kwam, waarvan hij de verkondiger was. Het was niet, gelijk enige zeiden, door op ene hoogmoedige rede te steunen; het was niet, gelijk anderen voorgaven, door zich aan hatelijke driften over te geven. Het was de zuiverste, de heiligste, de verhevenste bron, God zelf, door de ootmoed, het vertrouwen en het gebed gezocht, waaruit hij putte. Maar er zijn weinig mensen in onze eeuw die hem navolgen, en van daar komt het dat er weinigen zijn die hem begrijpen. Alleen deze woorden van LUTHER zijn voor een opmerkzaam gemoed genoeg om de Hervorming te rechtvaardigen.

Scheurl en Luther.

LUTHER vond ook troost in de vriendschap van achtenswaardige leken. CHRISTOPHORUS SCHEURL, die voortreffelijke geheimschrijver van de keizerlijke stad Neurenberg, gaf hem toen treffende bewijzen zijner vriendschap. Men weet hoe aangenaam de blijken van belangstelling zijn voor het hart des mensen, wanneer hij zich van alle kanten aangevallen ziet. De geheimschrijver van Neurenberg deed nog meer; hij zou voor zijn vriend vele vrienden hebben willen winnen. Hij nodigde hem uit om één van zijn schriften aan een van die tijd beroemd Neurenbergs rechtsgeleerde, HIERONYMUS EBNER, op te dragen. "Gij hebt ene hoge gedachte van mijn studies," antwoordde LUTHER hem met veel zedigheid; "maar ik denk er niet dan zeer gering over. Desniettegenstaande

heb ik mij naar uw begeerte willen schikken. Ik heb gezocht...Maar in al mijn voorraad, die ik nooit zo gering had bevonden, is mij niets voorgekomen, dat mij niet geheel onwaardig toescheen om aan een zo groot man door een zo onbeduidend mens opgedragen te worden." Treffende nederigheid! Het is LUTHER die spreekt, en het is de onbekende naam van doctor EBNER die het geldt. Het nageslacht heeft dit oordeel niet bekrachtigd.

LUTHER, die niets gedaan had om zijn thesen te verspreiden, had ze zo min aan SCHEURL als aan de keurvorst en zijn hovelingen gezonden. De geheimschrijver van Neurenberg betuigde hem daar zijn verwondering over. "Het was mijn oogmerk niet geweest," antwoordde hij hem, "om aan mijn thesen zulk ene ruchtbaarheid te geven. Ik wilde slechts over derzelver inhoud met enige weinigen, die bij ons en in onze omtrek verkeren, onderhandelen. Wanneer zij ze hadden veroordeeld, zou ik ze vernietigd hebben. Wanneer zij ze goedgekeurd hadden, zou ik ze hebben openbaar gemaakt. Maar nu zijn zij gedrukt, herdrukt, en ver boven mijne verwachting verspreid, zodanig dat mij dit voortbrengsel berouwt; niet dat ik vrees dat de waarheid gekend worden van het volk: dit is het alleen wat ik gezocht heb; maar het is de rechte manier niet om het te onderwijzen: er bevinden zich vraagstukken in, die voor mijzelf nog twijfelachtig zijn. En indien ik gedacht had dat mijn thesen zulk een opzien zouden baren, zijn er zaken die ik zou hebben weggelaten, en andere die ik met sterker verzekering zou bevestigd hebben." LUTHER dacht later anders. In plaats van te vrezen dat hij te veel gezegd had, verklaarde hij dat hij nog veel meer had moeten zeggen. Maar de schroomvalligheid, welke LUTHER aan SCHEURL openbaarde, strekt Zijn oprechtheid tot eer. Zij toont dat er bij hem geen tevoren gemaakt plan en partijzucht bestond, dat hij niet eigenwijs was, en dat hij niets dan de waarheid zocht. Zodra hij die geheel en al had gevonden, veranderde hij van toon. "Gij zult in mijn eerste schriften ontdekken," zei hij vele jaren daarna, "dat ik de paus zeer nederig vele en gewichtige dingen heb toegestemd, welke ik nu als afschuwelijk en godslasterlijk beschouw en verfoei."

SCHEURL was niet de enige leek van naam, die toen aan LUTHER bewijzen van zijn vriendschap gaf. De vermaarde schilder ALBERT DURER zond hem een geschenk, mogelijk een van zijn kunststukken, en de doctor liet er hem zijn erkentelijkheid voor betuigen.

Luther en Staupitz.

Zo ondervond LUTHER toen voor zichzelf de waarheid van dat woord van de Goddelijke wijsheid: "Een vriend heeft te allen tijde lief, en als een broeder wordt hij in de benauwdheid geboren." Maar hij dacht er ook aan ten opzichte van anderen. STAUPITZ, wiens hand hem bij zoveel ontmoetingen geleid en ondersteund had, en die zo hoog in ‘s vorsten gunst had gestaan, was in ongenade gevallen. Het schijnt dat een brief van de vicaris - generaal de keurvorst mishaagd had. LUTHER trok zich zijn zaak met warmte aan. De erkentelijkheid huisvestte in zijn hart, met zoveel andere deugden welke God er in gelegd had. "Ik heb hem gezien, ik heb hem gesproken," schreef hij aan de vorst, "toen hij, zich naar Torgau begevende om Uw Hoogheid te zien, Wittenberg doorgereisd is, en ik heb in hem niet anders kunnen ontdekken dan een hart dat u geheel is toegewijd, zozeer dat hij mij ten laatste gezegd heeft: "Ik weet niet dat ik ooit mijn beminnelijke heer tegen mij vertoornd heb, ten ware dat ik dat gedaan had door te veel liefde voor hem te hebben." Woorden welke geheel het hart van STAUPITZ afschilderen. "Daarom," vervolgt LUTHER, "smeek ik u hem weer in uw gunst te doen delen."

Luther en zijn volk.

LUTHER hield zich niet tevreden met zich als voorspraak van zijn in ongenade gevallene vrienden te gedragen, hij verdedigde ook de zaak van zijn gehele volk. De keurvorst had

onlangs ene schatting geheven, en men verzekerde dat hij er nog een zou heffen, waarschijnlijk volgens de raad van PFEFFINGER, ‘s vorsten raadsman, tegen wie LUTHER zich dikwijls enige schampere woorden liet ontvallen. De doctor stelde zich vrijmoedig in de bres. "Uw Hoogheid," zei hij, "versmade niet het verzoek van een arme bedelmonnik. Ik bid u in de naam van God, beveel geen nieuwe schatting. Mijn hart is verslagen geweest, zowel als dat van vele dergenen die u het meest toegedaan zijn, bij het zien hoezeer de laatste de goede naam en de toegenegenheid, welke Uw Hoogheid genoot, had benadeeld. Het is waar dat God u met een verheven verstand begaafd heeft, zodat gij veel verder in die dingen ziet dan ik, en buiten twijfel dan al uw onderdanen; maar misschien is het Gods wil dat een klein verstand een groot onderrichte, opdat niemand op zichzelf vertrouwt, maar alleen op God, onze Heer; Wien het behage uw lichaam ten onze beste bij de gezondheid te bewaren, en uw ziel voor de eeuwige gelukzaligheid. Amen!" Het is zo dat het Evangelie, terwijl het de koningen doet eren, ook de zaak van het volk doet verdedigen. Het verkondigt aan de natie haar plichten en haar rechten, het brengt deze de vorst te binnen.. stem van een Christen als LUTHER, in het kabinet van een souverein weergalmende, kan dikwijls de plaats van ene gehele vergadering van wetgevers bekleden.

Een nieuw kleed.

In die zelfde brief waarin LUTHER zijn vorst twee gewichtige lessen geeft, vreest hij niet hem een verzoek te doen, of liever hem ene belofte te herinneren, om hem namelijk een nieuw kleed te geven. Deze vrijmoedigheid van LUTHER, op een ogenblik dat hij kon vrezen FREDERIK beledigd te hebben, strekt evenzeer de vorst als de Hervormer tot eer. "Maar indien PFEFFINGER er mee belast is," voegt hij er bij, "dat hij het mij dan met van de daad en niet met betuigingen van vriendschap geve. Want goede woorden te weven, dit weet hij te doen, maar daar komt nimmer goed laken van." LUTHER meende dat hij, door de trouwe raad die hij zijn vorst gegeven had, zijn hofkleed zeer had verdiend. Hoe het ook zij, twee jaren later had hij het nog niet ontvangen, en hij verzocht er nogmaals om. Dit schijnt aan te tonen dat FREDERIK niet zozeer, als men het wel gezegd heeft, ter beschikking van LUTHER stond.

Zo waren dan de gemoederen langzamerhand van hun eerste schrik bekomen. LUTHER zelf was geneigd te verklaren dat zijn woorden niet dat vermogen bezaten, wat men hun toegekend had. Nieuwe omstandigheden konden de algemene aandacht afwenden, en die aanval, tegen de Roomse leer gericht, eindigde met, als zoveel andere, in de lucht te verdwijnen. Maar de aanhangers van Rome belette dat zulk ene zaak zulk een einde zou hebben. Zij deden de vlam toenemen, in plaats van deze uit te blussen.

Redetwist te Frankfort.

TETZEL en de Dominicaners namen stoutmoedig de handschoen op door de doctor hun toegeworpen. Brandende van begeerte om de vermetelen monnik, die hun handel was komen verstoren, te verpletteren, en om de gunst van de Roomse bisschop te verwerven, hieven zij een kreet van woede aan; zij waanden dat het aanranden van de door de paus bevolen aflaat hetzelfde was als de paus zelf aan te randen, en riepen al de monniken en Godgeleerden van hun school te van hun hulp. Inderdaad, TETZEL voelde zeer wel dat een tegenstander als LUTHER te sterk voor hem was. Geheel onthutst over de aanval van de doctor, maar vooral vol van toorn, verliet hij de omstreken van Wittenberg, en begaf zich naar Frankfort aan de Oder, waar hij reeds in de maand november 1517 aankwam. CONRAAD WIMPINA, een man van veel welsprekendheid, en een van de uitstekendste Godgeleerden van die tijd, was professor aan de hogeschool van die stad. WIMPINA zag de doctor en de hogeschool van Wittenberg met nijdige ogen aan. De roem van de een en de andere verduisterde hem. TETZEL verzocht hem om een antwoord op de thesen van LUTHER, en WIMPINA schreef twee reeksen van anti - thesen, ten doel hebbende, de eerste, om de leer van de aflaten, en de tweede, om het gezag van de paus te verdedigen.

Thesen van Tetzel.

Na reeds lang tevoren voorbereid en met zoveel gezwets aangekondigd te zijn, had op de 20ste Januari 1518 die redetwist plaats, waarop TETZEL zijn hoop bouwde. Hij had het sein gegeven. Van al de kloosters uit de omtrek waren monniken gezonden. Meer dan driehonderd van hen ontmoetten daar elkaar. TETZEL las zijn thesen. Men vond er zelfs die verklaring in weer, dat "al wie zegt dat de ziel niet uit het vagevuur vliegt zodra de penning op de bodem van de geldkist klinkt, in dwaling verkeert."

Maar vooral wierp hij stellingen op, uit kracht van welke de paus waarlijk scheen "gezeten als God, in de tempel Gods," volgens de taal van een Apostel. Het was voor die onbeschaamde aflaatkramer gemakkelijk, met al zijn ongeregeldheden en ergernissen onder de mantel van de paus te schuilen. Ziehier wat hij zich bereid verklaarde te verdedigen, in tegenwoordigheid van de talrijke vergadering welke hem omringde:

… 3. "Men moet de Christenen leren, dat de paus, naar de grootheid van zijn macht, boven de gehele algemene Kerk en de conciliën is verheven, en dat men zijn bevelen in alle onderdanigheid moet gehoorzamen."

4. "Men moet de Christenen leren, dat de paus alleen het recht heeft in zaken van Christelijk geloof te beslissen; dat hij alleen de macht heeft, en niemand buiten hem, naar zijn mening de zin van de heilige Schrift te verklaren, en alle woorden of werken van anderen goed te keuren of te veroordelen."

5. "Men moet de Christenen leren, dat het oordeel van de paus, in zaken die het Christelijk geloof betreffen, en die tot het heil van het menselijk geslacht nodig zijn, in generlei wijze kan dwalen."

6. "Men moet de Christenen leren, dat men, in zaken van het geloof, meer moet steunen en zich verlaten op het gevoelen van de paus, zodanig als Zijn uitspraken dat openbaren, dan op het gevoelen van alle wijze mensen, zodanig als zij dat uit de Schrift ontlenen."

8. "Men moet de Christenen leren, dat zij die de eer en waardigheid van de paus aanranden, zich schuldig maken aan gekwetste majesteit en vervloeking waardig zijn."

… 17. "Men moet de Christenen leren, dat er vele dingen zijn welke de Kerk als zekere artikelen der algemene waarheid beschouwt, ofschoon zij noch in de canon des Bijbels, noch bij de oude leraren gevonden worden."

… 44. "Men moet de Christenen leren, dat men voor hardnekkige ketters moet houden degenen die door hun woorden, daden of schriften verklaren, dat zij hun ketterse stellingen niet zouden herroepen, al regende en hagelde het over hen banvloeken op banvloeken."

48. "Men moet de Christenen leren, dat zij die de dwaling van de ketters voorstaan, en door hun gezag beletten dat zij voor de rechter gebracht worde, die het recht heeft hen te horen, in de ban gedaan worden; dat, indien zij binnen de tijd van een jaar niet nalaten dat te doen, zij eerloos verklaard en naar de regelen des rechts, en tot schrik van alle mensen, wreed met vele kastijdingen zullen gestraft worden." …

50. "Men moet de Christenen leren, dat diegenen welke zoveel boeken en papier bekladden, die openlijk en boosaardig prediken of redetwisten over de biecht, over de genoegdoening van de werken, over de rijke en grote aflaten van de bisschop van Rome en over zijn macht; diegenen welke zich voegen bij hen die over zulke zaken preken of schrijven, in hun schriften vermaak scheppen en deze onder het volk en in de wereld verspreiden; diegenen, eindelijk, welke in het verborgen, op ene smadelijke wijze en zonder schaamte over die dingen spreken, dat die allen moeten beven te vallen in de straffen welke

wij zo even opgenoemd hebben, en zichzelf en anderen ten toekomende dage in de eeuwige verdoemenis, en hier beneden reeds in grote schande te storten. Want elk beest dat de berg aanraakt zal gestenigd worden."

Men ziet dat TETZEL LUTHER niet alleen aanviel. Hij had in de 48ste these waarschijnlijk de keurvorst van Saksen op het oog. Deze stellingen doen, voor het overige, juist de Dominicaner kennen. Elke tegenpartij met wrede straffen te bedreigen, was ene bewijsreden van een inquisiteur, waarop men weinig wist te antwoorden. De driehonderd monniken, welke TETZEL had samengeroepen, openden allen grote ogen, en bewonderden hetgene TETZEL gezegd had. De Godgeleerden van de hogeschool vreesde te zeer van onder het getal van de begunstigers van de ketterij gerangschikt te worden, en waren te zeer aan de beginselen van WIMPINA gehecht, om rondborstig de opzienbarende thesen, die alom gelezen werden, aan te vallen.

Knipstrow.

Geheel die zaak, waarvan men zo grote ophef gemaakt had, scheen dan slechts een geveinsde strijd te moeten zijn; maar onder de menigte studenten, die bij de plechtigheid tegenwoordig waren, bevond zich een jonge man van twintig jaren, met name JOHAN KNIPSTROW. Hij had de thesen van LUTHER gelezen en ze overeenkomstig de leer van de Schrift bevonden. Verontwaardigd van de waarheid openlijk met voeten te zien treden, zonder dat iemand zich aanbood om haar te verdedigen, verhief de jonge student zijn stem, tot grote verbazing van de gehele vergadering, en viel de laatdunkenden TETZEL aan. De arme Dominicaner, die op zulk ene tegenkanting niet gerekend had, werd geheel in verwarring gebracht. Na enige vergeefse pogingen verliet hij het slagveld en gaf zijn plaats aan WIMPINA over. Deze bood krachtiger' tegenstand; maar KNIPSTROW bracht hem zozeer in het nauw, dat, om aan zulk een lastige strijd een einde te maken, WIMPINA, die het voorzittersambt bekleedde, de redetwist voor geëindigd verklaarde, en zonder anderen overging tot de bevordering van TETZEL tot de graad van doctor, als beloning voor die roemvolle strijd. WIMPINA, om zich van de jonge redenaar te ontdoen, liet hem naar het klooster te Pyritz, in Pommeren, zenden, met bevel om hem streng te bewaken. Maar dit opkomend licht was alleen aan de oevers van de Oder ontrukt, om later in Pommeren een grote glans te verspreiden. God, wanneer Hij het goedvindt, bezigt scholieren om doctoren te beschamen.

TETZEL, de nederlaag welke hij ontvangen had willende herstellen, nam de toevlucht tot de *ultima ratio (de laatste bewijsreden)* van Rome en der inquisiteurs: het vuur. Hij liet op ene wandelplaats van ene van de voorsteden van Frankfort een predikstoel en brandstapel oprichten. Hij begaf er zich met de tekenen van zijn waardigheid als geloofsonderzoeker, in plechtstatige optocht, heen. Hij vierde op de predikstoel aan zijn woede de vrije teugel, wierp banbliksemen uit, en riep met zijn zware stem, dat die ketter, LUTHER, door vuur moest ter dood gebracht worden. Daarna de stellingen en de preek van de doctor op de brandstapel leggende, gaf hij deze aan de vlammen over. Hij verstond zich daar beter op dan om thesen te verdedigen. Hij vond geen tegensprekers, en ditmaal was zijn overwinning volkomen. De onbeschaamde Dominicaner trok in zegepraal Frankfort weer binnen. Wanneer machtige partijen overwonnen zijn, nemen zij tot zekere vertoningen de toevlucht, welke men haar wel als een troost in haar schande moet laten. De andere stellingen van TETZEL nemen ene gewichtige plaats in bij de Hervorming. Zij verplaatsten de twist; zij brachten die van de aflaatmarkten in de zalen van het Vaticaan over, en wendde denzelve van TETZEL op de paus. Voor die verachtelijke makelaar, die LUTHER aangetast en overmeesterd had, stelden zij de geheiligde persoon van het opperhoofd van de Kerk in de plaats. LUTHER stond er over verbaasd. Het is waarschijnlijk dat hij later uit zichzelf die stap zou gedaan hebben; maar zijn vijanden bespaarden hem de moeite. Van toen af was het niet meer alleenlijk de vraag van een schandelijke handel, maar van Rome;

en de slag, waarmee ene stoute hand de winkel van TETZEL had willen omver werpen, deed de troon van de priester - koning op zijn grondvesten waggelen.

Luther's thesen verbrand.

De thesen van TETZEL waren, voor het overige, niet anders dan het sein, aan de troep van Rome gegeven. Er verhief zich tegen LUTHER een kreet onder al de monniken, woedend van een meer te vrezen tegenstander te zien verschijnen dan ooit de ERASMUSSEN en de REUCHLINS geweest waren. De naam van LUTHER klonk van al de predikstoelen der Dominicaners. Zij werkten op de driften van het volk; zij noemden de moedige doctor een uitzinnige, een verleider, een van de Duivel bezetene. Zijn leer werd als de verschrikkelijkste ketterij gebrandmerkt. "Wacht nog slechts veertien dagen, ten hoogste vier weken," riepen zij uit, "en die beruchte ketter zal verbrand worden." Indien dit alleen van de Dominicaners afgehangen had, zou het lot van HUSS en HIERONYMUS weldra dat van de Saksische leraar geweest zijn; maar God waakte over hem. Zijn leven moest voltooien hetgene de as van HUSS had begonnen. Want elk is dienstbaar aan het werk Gods: de een door zijn leven, de ander door zijn dood. Velen riepen reeds dat de hogeschool te Wittenberg geheel en al door de ketterij aangetast was, en verklaarden haar voor eerloos.

"Laat ons," zo gingen zij voort, "die booswicht en al zijn aanhangers vervolgen!" En in vele oorden wekten die kreten inderdaad de driften van het volk op. Zij die de gevoelens van de Hervormer toegedaan waren, ontgingen de algemene opmerkzaamheid niet, en overal waar de monniken zich de sterkste bevonden, ondervonden de vrienden van het Evangelie de uitwerkselen van hun haat. Zo begon dan ten aanzien van de Hervorming deze voorzegging van de Zaligmaker vervuld te worden: "Men zal u smaden, men zal u vervolgen, men zal liegende alle kwaad tegen u spreken, om mijnent wille." Deze beloning der wereld ontbreekt te gener tijd aan de echte discipelen van het Evangelie.

Zodra LUTHER met de thesen van TETZEL en de algemene aanval, waartoe zij het sein gaven, bekend werd, ontvlamde zijn moed. Hij voelde dat men zulke tegenstanders in het aangezicht moest weerstaan; zijn onversaagde geest kon daar gemakkelijk toe besluiten. Maar in dezelfde tijd openbaarde hun zwakheid hem zijn kracht, en deed hem voelen wat hij zelf was.

Geschreeuw van de monniken.

Hij liet zich echter niet door die beweegredenen van hoogmoed vervoeren, zo natuurlijk eigen aan het menselijk hart. "Ik heb meer moeite," schreef hij te dier tijd aan SPALATIJN, "om mij te onthouden van mijn vijanden te versmaden, en van zo tegen CHRISTUS te zondigen, dan ik zou hebben om hen te overwinnen. Zij zijn zo onkundig in Goddelijke en menselijke zaken, dat het schande is om met hen over iets in strijd te treden. En echter is het deze onkunde zelf welke hun onbegrijpelijke vermetelheid en hun onbeschaamdheid veroorzaakt."

Maar hetgene bovenal zijn hart versterkte te midden van die algemene hoon, was de innige overtuiging dat zijn zaak die van de waarheid was. "Verwonder u niet," schreef hij aan SPALATIJN in het begin van het jaar 1518, "dat men mij zo sterk aanvalt. Ik hoor met blijdschap die beledigingen. Indien men mij niet vervloekte, zouden wij niet zo vast kunnen geloven dat de zaak welke ik ondernomen heb die van God zelf is. CHRISTUS is gesteld geworden om een teken te zijn dat wedersproken zou worden." "Ik weet," zei hij op een andere tijd, "dat het Woord van God van het begin van de wereld af van zulk een aard geweest is, dat al wie het in de wereld heeft willen invoeren, evenals de Apostelen alle dingen heeft moeten vaarwel zeggen en de dood verwachten. Indien dit zo niet ware, zou het het Woord van CHRISTUS niet zijn. ("Door de dood is het Woord van God gekocht, door de dood van velen is het verspreid, door veler dood bewaard, door veler dood moet het bewaard blijven of teruggebracht worden.") Die zielevrede te midden van de beroering is

ene zaak, onbekend aan de helden van de wereld. Men ziet mensen, die aan het hoofd staan van ene regering, van ene staatkundige partij, onder hun zorgen en hun kommer bezwijken; - de Christen verkrijgt gewoonlijk in de worsteling nieuwe krachten. Het is omdat hij ene verborgene bron kent van rust en moed, waarvan hij wiens ogen voor het Evangelie gesloten zijn niets weet.

Gemoedsrust van Luther.

Eén ding kwelde echter soms LUTHER: het was de gedachte aan de onenigheden welke zijn moedige tegenstand zou kunnen verwekken. Hij wist dat één woord genoeg kon zijn om de gehele wereld in vlam te zetten. Hij zag soms vorst tegen vorst, misschien volk tegen volk. Zijn Duits hart was daarover bedroefd, zijn Christelijke liefde was er van verschrikt. Hij zou de vrede gewild hebben. Echter moest hij spreken. Zó wilde het de Heer. "Ik beef," zei hij, "ik sidder bij de gedachte dat ik ene oorzaak van tweedracht zou kunnen zijn tussen zulke grote vorsten."

Hij bewaarde nog het stilzwijgen omtrent de stellingen van TETZEL welke de paus betroffen. Indien de drift hem vervoerd had, zou hij ongetwijfeld terstond met onstuimigheid die ontzaglijke leer aangevallen hebben, achter welke zijn tegenstander zich meende te verschuilen. Hij deed het niet. Er is in zijn wachten, in zijn omzichtigheid, in zijn stilzwijgen iets statigs en plechtigs, dat genoegzaam de geest die hem bezielde openbaart. Hij wachtte, maar niet uit zwakheid: want de aanval werd er te krachtiger door.

Tetzel's thesen verbrand.

TETZEL haastte zich, na zijn auto - da - fé van Frankfort aan de Oder, zijn thesen naar Saksen te zenden. Zij zullen er, dacht hij, aan die van LUTHER tot tegengift strekken. Een man kwam van Halle te Wittenberg, door de inquisiteur belast om er Zijn stellingen te verspreiden. De studenten van de hogeschool, nog geheel verontwaardigd dat TETZEL de thesen van hun meester verbrand had, hadden nauwelijks de aankomst van zijn bode vernomen, of zij zochten hem op, omringden hem, vielen hem op het lijf en verschrikten hem met de vraag: "Hoe durft gij zulke dingen hier brengen?" Enigen kochten van hem een deel van de exemplaren waarvan hij voorzien was; anderen maakten zich van het overschot meester, en zo bemachtigde men de gehele voorraad, die achthonderd exemplaren bedroeg. Daarna plakten de studenten te Wittenberg, buiten weten van de keurvorst, van de senaat, van de rector, van LUTHER en van al de professoren, deze woorde aan de deuren van de universiteit aan: "Degene die lust heeft bij het verbranden en de uitvaart van TETZELS thesen tegenwoordig te zijn, laat zich te twee ure op het marktplein vinden."

Luthers smart.

Zij kwamen daar op dat uur in menigte samen en gaven onder veelvuldige toejuichingen de stellingen van de Dominicaner aan de vlammen over. Één exemplaar ontkwam de brand. LUTHER zond het later aan zijn vriend LANGE te Erfurt. Die grootmoedige maar onbedachte jongelingschap volgde het voorbeeld van de ouden; "Oog om oog en tand om tand," en niet dat van CHRISTUS. Maar wanneer leraren en hoogleraren zulk een voorbeeld te Frankfort gaven, moet men zich dan verwonderen dat jonge studenten het te Wittenberg volgden? Het gerucht van deze academische strafoefening verspreidde zich door geheel Duitsland, en gaf veel stof tot spreken. LUTHER voelde daarover ene levendige smart.

"Ik verwonder mij," schreef hij aan zijn oude meester JODOCUS te Erfurt, "dat gij hebt kunnen geloven dat ik het was die de thesen van TETZEL had doen verbranden. Denkt gij dan dat ik zozeer het verstand verloren heb? Maar wat kan ik doen? Wanneer het mij betreft, geloven allen alles van allen. Kan ik de monden van alle lieden sluiten? Welnu! laat

ze zeggen, horen, zien, voorgeven wat hun behaagt. Ik zal werken zolang de Heer mij daartoe kracht verleent, en met Gods hulp zal ik nimmer iets vrezen." "Wat ervan worden zal," zei hij tot LANGE, "ik weet het niet, of het zou moeten zijn dat het gevaar waarin ik mij bevind daardoor zelfs veel groter werd."

Die daad toont hoezeer de harten van de jonge lieden reeds brandde voor de zaak welke LUTHER verdedigde. Het was een verschijnsel van hoog gewicht: want ene beweging die bij de jeugd plaats heeft, slaat spoedig onvermijdelijk tot het gehele geslacht over.

Bezoek van de bisschop.

De thesen van TETZEL en WIMPINA, schoon weinig geacht, brachten zekere uitwerking te weeg. Zij vermeerderden de twist, zij maakten de scheur in het kleed van de Kerk nog groter, zij wierpen in het geschil vraagstukken door eigenbaat gekenmerkt op. Ook de bestuurders van de Kerk begonnen er zich meer aan te laten gelegen liggen, en zich met nadruk tegen de Hervormer te verklaren. "Ik weet waarlijk niet op wie LUTHER vertrouwt," zei de bisschop van Brandenburg, "dat hij zo de macht van de bisschoppen durft aanvallen." Begrijpende dat deze nieuwe omstandigheid nieuwe maatregelen vereiste, kwam de bisschop zelf te Wittenberg. Maar hij vond LUTHER met die inwendige blijdschap vervuld, welke een goed geweten geeft, en met vaste wil bezield om de strijd te voeren. De bisschop voelde dat de Augustijner monnik ene hogere macht dan de zijn gehoorzaamde, en hij keerde verstoord naar Brandeburg terug.

Eens, (het was nog gedurende de winter van 1518,) voor zijn haard gezeten, zei hij, terwijl hij zich wendde tot degenen die hem omringden: "Ik wens mijn hoofd niet in rust neer te leggen vóór dat ik MARTIJN evenals dit hout in de vlammen geworpen heb;" en hij wierp het hout dat hij in de hand hield op het vuur. De omwenteling van de zestiende eeuw moest evenmin door de hoofden van de Kerk, als die van de eerste eeuw door de Sanhedrin en de Synagoge daargesteld worden. De hoofden van de geestelijkheid waren, in de zestiende eeuw, gekant tegen LUTHER, tegen de Hervorming, tegen haar dienaren, evenals zij het geweest waren tegen JEZUS CHRISTUS, tegen het Evangelie, tegen Zijn Apostelen, en gelijk zij het in alle tijden te dikwijls zijn tegen de waarheid. "De bisschoppen," zegt LUTHER, sprekende van het bezoek dat de prelaat van Brandenburg bij hem had afgelegd, "beginnen te bemerken dat zij zouden hebben moeten doen hetgene ik doe, en zij zijn er beschaamd over. Zij noemen mij hoogmoedig, vermetel, en ik loochen niet dat ik het ben. Maar zij zijn de lieden niet om te weten wat God is en wat wij zijn."

Priërias.

Een gewichtiger tegenstand dan die van TETZEL werd reeds aan LUTHER geboden. Rome had geantwoord. Een wederantwoord was van de muren van het heilig paleis uitgegaan. LEO X was geen man om over Godgeleerde zaken te spreken. "Het is een monnikentwist, "had hij gezegd; "het beste is om er zich niet mee te bemoeien;" en op een andere tijd: "Het is een beschonken Duitser die deze thesen geschreven heeft: wanneer zijn roes voorbij is zal hij geheel anders spreken."

Een Dominicaner van Rome, SYLVESTER PRIERIAS, opziener van het heilig paleis, oefende de bediening van boekbeoordelaar uit. Hij was als zodanig de eerste die in Italië de thesen van de Saksischen monnik leerde kennen.

Een Rooms boekbeoordelaar en de thesen van LUTHER, welk ene ontmoeting! De vrijheid van het woord, de vrijheid van onderzoek, de vrijheid van het geloof komen in de stad Rome die macht bestrijden welke zich aanmatigt de alleenhandel van de wetenschappen in handen te houden, en de mond der Christenheid naar goedvinden te openen en te sluiten. De worsteling van de Christelijke vrijheid, welke kinderen Gods voortbrengt, met het pauselijk despotismus, dat slaven van Rome verwekt, is, als het ware, in de eerste dagen van de Hervorming zinnebeeldig voorgesteld in de ontmoeting van LUTHER en PRIERIAS.

De Roomse boekbeoordelaar, prior - generaal der Dominicaners, belast om te beslissen wat de Christenheid moet zeggen of zwijgen, en wat zij moet weten en niet weten, haastte zich te antwoorden. Hij gaf een geschrift uit, dat hij aan LEo X opdroeg. Daarin liet hij een blik van verachting op de Duitse monnik vallen, en verklaarde, met geheel Romeinse zelfverbeelding, "dat het veel waard was te onderzoeken of die MARTIJN toch een ijzeren neus en een koperen hoofd had, zodat men hem niet in stukken zou kunnen breken !..." Vervolgens valt hij, bij wijze van samenspraak, de thesen van LUTHER aan, beurtelings zich van spotternijen, scheldwoorden en bedreigingen bedienende.

Stelsel van Rome.

Deze strijd tussen de Augustijner van Wittenberg en de Dominicaner van Rome werd gevoerd over het vraagstuk zelf dat het beginsel is van de Hervorming, te weten: "Welk is voor de Christenen het enig onfeilbaar gezag?" Ziehier het stelsel der Kerk, volgens haar voortreffelijkste en onafhankelijkste woordvoerders ontvouwd:

"De letter van het geschreven Woord is dood, zonder de geest van uitlegging, welke er alleen de verborgen zin van doet verstaan. Doch die geest wordt niet aan ieder Christen, maar aan de Kerk, dat is: aan de priesters, geschonken. Het is ene grote vermetelheid, te beweren dat Hij die aan de Kerk beloofd heeft altijd met haar te zijn tot het einde der wereld, haar aan de macht van de dwaling zou hebben kunnen overgeven. Men zal veellicht zeggen dat de leer en inrichting van de Kerk niet zodanig zijn als men ze in de heilige orakelen vindt. Buiten twijfel; maar die verandering is slechts schijnbaar; zij heeft betrekking tot de vorm, en niet tot het wezen van de zaak. Wat meer is: die verandering is een voortgang. De levendmakende kracht van de Goddelijke Geest heeft wezenlijkheid gegeven aan hetgene in de Schrift slechts denkbeeldig was voorgesteld; zij heeft een lichaam gegeven aan de ruwe trekken van het Woord; zij heeft de laatste hand gelegd aan de losse schetsen, en het werk volmaakt, waarvan het slechts de eerste trekken geleverd had. Men moet dan de zin van de heilige Schrift verstaan, zo als de Kerk, geleid door de Heilige Geest, die heeft bepaald."

Hier waren de Catholieke leraars onder elkaar verdeeld. De algemene kerkvergaderingen, zeiden sommigen, en GERSON behoorde onder dit getal, zijn de vertegenwoordigers van de Kerk; het is de paus, zeiden anderen, wie de geest van uitlegging toevertrouwd is, en niemand heeft het recht de Schrift anders te verstaan dan het de Roomse paus bepaalt. Dit was het gevoelen van PRIëRIAS.

Zodanig was de leer welke de opziener van het heilig paleis aan de opkomende Hervorming tegenstelde. Hij opperde over de macht van de Kerk en des pausen stellingen, waarover de grootste vleiers van het Roomse hof zich zouden hebben geschaamd. Ziehier één van de grondslagen welke hij leide aan het hoofd van zijn geschrift: "Al wie," zegt hij, "zich niet vasthoudt aan de leer van de Roomse Kerk en van de Roomse paus, als aan de onfeilbaren regel van de geloofs, waaruit de heilige Schrift zelf haar kracht en haar aanzien ontleent, is een ketter."

De samenspraak.

Daarna, in ene samenspraak, waarvan de sprekers LUTHER en SYLVESTER zijn, tracht deze de stellingen van de doctor te weerleggen. De gevoelens van de Saksische monnik waren iets geheel vreemds voor een boekbeoordelaar van Rome; ook toont PRIëRIAS dat hij noch de roerselen van zijn hart, noch de beweegredenen van zijn karakter heeft begrepen. Hij mat de leraar van de waarheid naar de geringe maatstaf van Romes dienaren af. "O! waarde LUTHER!" zei hij tot hem, "zo gij van onze heer de paus een goed bisdom en een volle aflaat tot herstelling van u Kerk ontvingt, zou gij beter woorden geven, en zelfs de aflaat ophemelen, dien het u nu belieft zwart te maken!" De Italiaan, zo trots op zijn

beschaafdheid van zeden, spreekt Soms op de ruwste toon: "Indien het de honden eigen is te bijten," zegt hij tot LUTHER, "vrees ik zeer dat gij een hond tot vader gehad hebt."

De Dominicaner verwondert zich, bijna op het einde, over de inschikkelijkheid welke hij gebruikt heeft om tot een oproerige monnik te spreken, en eindigt met aan zijn tegenstander de wrede tanden van een inquisiteur te laten zien.

"De Roomse Kerk," zegt hij, "die in de paus ten toppunt van geestelijke en tijdelijke macht opklimt, kan door de wereldlijke arm diegenen dwingen die van het geloof afwijken, dat zij eerst ontvangen hadden. Zij is niet gehouden om tot het bestrijden en overwinnen van oproermakers redenen te gebruiken."

Zodanige woorden, komende uit de mond van een der voornaamsten van het Roomse hof, betekende wat; zij maakten LUTHER niet vervaard; hij geloofde of veinsde te geloven dat deze samenspraak niet van PRIëRIAS was, maar van ULRICH VAN HUTTEN, of van een van de andere vervaardigers van de Brieven van enige onvermaarde mannen, die, zei hij, op zijn gewone spottende wijze en om LUTHER tegen PRIëRIAS in het harnas te jagen, deze verzameling van zotternijen en onzin opgesteld had. Intussen, na enige tijd het stilzwijgen bewaard te hebben, was zijn twijfel, zo hij die had, verdwenen: hij begaf zich aan het werk, en in twee dagen was zijn antwoord gereed.

Stelsel van de Hervorming.

De Bijbel had over LUTHER beslist. Deze had de Hervormer verwekt en de Hervorming begonnen. LUTHER had de getuigenis van de Kerk niet nodig gehad om te geloven: Zijn geloof was uit de Bijbel zelf gekomen: van binnen en niet van buiten. Hij was zo innig overtuigd dat de Evangelieleer onomstotelijk op Gods Woord was gegrond, dat alle uit wendig gezag hem onnut was. Deze ondervinding, welke LUTHER verkregen had, opende voor de Kerk ene nieuwe toekomst. De levende bron, welke voor de monnik van Wittenberg kwam te ontspringen, moest een stroom worden die de dorst van de volken zou lessen.

Om het Woord te bevatten, moet de Geest Gods er het verstand van geven, had de Kerk gezegd; en zij had gelijk gehad. Maar haar dwaling was geweest te geloven dat die Heilige Geest een alleenhandel was, aan zekere kaste toegestaan, en dat Hij in vergaderingen en collegiën, in ene stad, in een conclave of kabinet kon opgesloten worden. "De wind blaast waarheen hij wil," had de Zoon van God gezegd, sprekende van de Geest Gods; en bij ene andere gelegenheid: "Zij zullen *allen* van God geleerd zijn."

Het bederf van de Kerk, de eerzucht der pausen, de hartstochten van de conciliën, de geschillen van de geestelijkheid, de pracht van de prelaten hadden die Heilige Geest, die geest van nederigheid en vrede, ver van de priesterlijke verblijven doen vlieden. Hij had de vergaderingen van de hoogmoedigen, de paleizen van de vorsten van de Kerk verlaten, en werd bij eenvoudige Christenen en zedige priesters gevonden. Hij was ene heerschappijvoerende hiërarchie, welke voor haar voeten menigmaal het bloed der armen deed stromen, ene trotse en onkundige geestelijkheid, wier hoofden niet de Bijbel, maar het zwaard wisten in de hand te houden, ontvlucht, en werd nu bij verachte sekten, dan bij mensen van kunde en wetenschap gevonden. De heilige wolk, welke zich van de prachtige tempelgebouwen en trotse hoofdkerken verwijderd had, was neergedaald op de onbekende plaatsen waar de nederigen woonde, en op de vreedzame binnenkameren, die van een nauwgezette arbeid getuigden. De Kerk, die zich door haar begeerte naar macht en geld had verlaagd, die zich in de ogen van het volk, door het winzuchtig gebruik dat zij van de leer des levens maakte, had onteerd; de Kerk, die de zaligheid verkocht om de schatkist te vullen, welke haar hoogmoed en haar uitspattingen ledigden, had alle achting verloren, en de verstandige lieden stelden haar getuigenis niet meer op prijs. Een zo in minachting geraakt gezag versmadende, keerden zij zich met blijdschap naar het Goddelijk Woord en de onfeilbaar gezag, als naar de enige toevlucht die hen in zulk ene algemene verwarring niet begeeft.

Antwoord aan Priëras.

De eeuw was dan bereid. De stoute beweging, waardoor LUTHER het steunpunt van de grote verwachtingen van ‘s mensen hart veranderde, en met ene machtige hand deze van de muren van het Vaticaan op de steenrots van Gods Woord overbracht, werd met geestdrift begroet. Dit is het werk dat de Hervormer zich voorstelde in zijn antwoord aan PRIERIAS. Hij liet de gronden daar, welke de Dominicaner aan het hoofd van zijn werk gelegd had: "Maar," zei hij, "op uw voorbeeld zal ik ook enige gronden leggen.

"De eerste is dit woord van de heilige PAULUS: "Zo iemand u een ander Evangelie verkondigt dan wat wij u verkondigd hebben, al was het iemand van onze, of een engel uit de hemel, die zij vervloekt."

"De tweede is deze plaats van de heilige AUGUSTINUS aan de heilige HIERONYMUS: "Ik heb geleerd om niet dan alleen aan de canonieke boeken de eer te bewijzen van zeer vastelijk te geloven dat geen van deze gedwaald heeft; wat de andere betreft, ik geloof niet wat zij zeggen, alleen daarom dat zij het zeggen.""

LUTHER stelde dan hier met ene vaste hand de grondbeginselen van de Hervorming neer: het Woord van God; geheel het Woord van God; niets dan het Woord van God. "Indien gij deze gronden wèl verstaat," vervolgt hij, "zult gij ook verstaan dat geheel uw samen spraak gans en al omver geworpen is: want gij hebt niets anders gedaan, dan woorden, meningen van de heilige THOMAS, enz. op de voorgrond te stellen." Daarna de aangenomen grondstellingen van zijn tegenstander aanvallende, verklaart hij onbewimpeld, dat hij van mening is dat pausen en conciliën kunnen dwalen. Hij klaagt over de vleierijen van de Roomse hovelingen, die de paus de ene en andere macht toekennen. Hij verklaart dat de Kerk, naar haar wezenlijke natuur, alleen in CHRISTUS, en bij vertegenwoordiging alleen in de kerkvergaderingen bestaat. En op de onderstelling komende welke PRIëRIAS gemaakt had, zei hij tot hem: "Ongetwijfeld beoordeelt gij mij naar u zelf; maar indien ik naar de bisschoppelijke waardigheid stond, zou ik voorzeker deze redenen, die u zo kwalijk in de oren klinken, niet houden. Verbeeldt gij u dat ik niet weet hoe men te Rome aan de bisdommen en het priesterambt komt? De kinderen zelf, zingen zij niet in al de straten van die stad die zo bekende woorden:

> *"Een stad zo snood, zo vol van zonden*
> *Als Rome, wordt thans niet gevonden*?"

Het waren liederen die te Rome in omloop waren vóór de verkiezing van een van de laatste pausen. Niettemin spreekt LUTHER met achting van LEO. "Ik weet," zegt hij, dat wij in hem, als ware het, DANIEL in Babel hebben; zijn onschuld heeft reeds menigmaal zijn leven in gevaar gebracht." Hij eindigt met enige woorden op de bedreigingen van PRIERIAS te antwoorden: "Eindelijk, gij zegt dat de paus te gelijk priester en keizer is, en dat hij de macht heeft om door de wereldlijken arm te dwingen. Hebt gij lust om te moorden?...Ik verklaar het u: gij zult mij door uwe snorkerijen en door het dreigend getier uwer woorden niet vervaard maken. Al brengt men mij ter dood, CHRISTUS leeft: CHRISTUS, mijn Heer en de Heer van allen, in eeuwigheid geprezen! Amen."

Zo dan richtte LUTHER, met ene vaste hand, tegen het trouweloze altaar van het Pausdom, het alleen heilige, alleen onfeilbare altaar van Gods Woord op, waarvoor hij wilde dat zich alle knieën zou buigen, en waarop hij zich bereid verklaarde zijn leven te offeren.

Hoogstraten.

Weldra vertoonde zich een nieuwe vijand in het strijdperk: het was ook een Dominicaner. JAKOB HOOGSTRATEN, inquisiteur te Keulen, die wij reeds tegen REUCHLIN en de beminnaars van de wetenschappen hebben horen uitvaren, beefde van woede zodra hij de eerste stappen van de held van de Hervorming vernam. Het kon wel niet anders of het

monnikenobscurantismus en fanatismus moesten handgemeen worden met hem die hun de doodsteek moest geven. Het monnikendom had zich gevormd zodra de oorspronkelijke waarheid was begonnen verloren te gaan. Sinds die tijd waren de monniken en de dwalingen in gelijke mate toegenomen. Hij die hun ondergang moest verhaasten was verscheen. Maar die sterke kampvechters konden het slagveld niet verlaten zonder met hem een woeste strijd te hebben gevoerd. Zij voerden die met hem gedurende zijn gehele leven; maar het is in HOOGSTRATEN dat die strijd bijzonder persoonlijk is voorgesteld.

HOOGSTRATEN en LUTHER: de vrije en moedige Christen en de driftige slaaf van van de monniken bijgelovigheden! HOOGSTRATEN wordt verbitterd, vaart uit, eist met groot getier de dood van de ketter...Hij wil dat men Rome door vlammen zal doen zegepralen. "Het is ene misdaad van hoog verraad tegen de Kerk," riep hij uit, "indien men zulk een verschrikkelijke ketter nog een uur langer laat leven. Men richte ogenblikkelijk voor hem een brandstapel op!" Die bloedige raad werd spoedig maar al te zeer in verscheiden koninkrijken en gewesten gevolgd, en de stem van vele martelaren gaf, gelijk in de eerste tijden der Kerk, te midden van de vlammen, van de waarheid getuigenis. Maar het was tevergeefs dat het zwaard en het vuur tegen LUTHER werden te hulp geroepen. De Engel des Heeren legerde zich onophoudelijk geheel om hem heen en beschermde hem.

LUTHER antwoordde HOOGSTRATEN onverschrokken en met weinige woorden. "Ga heen," zei hij ten slotte tot hem, "uitzinnige moordenaar! die nooit kunt verzadigd worden van het bloed van de broeders; het is mijn oprechte begeerte dat gij u wel wacht van mij een Christen en gelovige te noemen, en dat gij daarentegen niet ophoudt mij als een ketter uit te krijten. Begrijp die dingen wel, bloeddorstig mens! vijand van de waarheid! En zo uw dolle woede u vervoert om iets tegen mij te ondernemen, draag dan zorg met omzichtigheid te werk te gaan en de rechte tijd waar te nemen; God weet wat ik voornemens ben, als Hij mij het leven vergunt...Mijn hoop en verwachting, zo God het wil, zullen niet teleurgesteld worden." HOOGSTRATEN zweeg.

Eck.

Een voor LUTHERS hart grievender aanval wachtte de Hervormer. Doctor ECK, de beroemde hoogleraar van Ingolstadt, de bevrijder van URBANUS REGIUS, de vriend van LUTHER, had de geruchtmakende thesen ontvangen. ECK was geen man om de misbruiken der aflaten te verdedigen; maar hij was doctor der School, en niet van de Bijbel, bedreven in de Scholastieken, en niet in het Woord van God. ECK was zo de vertegenwoordiger van ene nieuwe klasse van mensen. Had PRIëRIAS Rome, HOOGSTRATEN de monniken vertegenwoordigd, de nieuwe kampvechter vertegenwoordigde de School.

Men moest niet menen dat die Scholastiek, welke omtrent sinds vijf eeuwen over de Christenheid heerschappij voerde, zich door de eerste stoot met de lans van de Hervormer overwonnen rekende. De School verhief zich en wilde degenen verpletteren die over haar stromen van verachting uitgoot. Het ogenblik was gekomen dat de scheiding voltrokken moest worden. De mensen die het ware geloof bezaten en de mensen die slechts zeker gevoelen toegedaan waren konden niet met elkaar vermengd blijven. Aan de ene kant de voorstanders van het Goddelijk Woord; aan de andere kant die van menselijke leraren; en het was niet éne worsteling welke het geschil besliste. ECK en LUTHER, de School en het Woord werden nog meer dan eens handgemeen met elkaar. Maar toen was het dat de strijd werd begonnen.

ECK moet in verscheidene stellingen van LUTHER dwalingen vinden. Niets noodzaakt ons om aan de oprechtheid van zijn overtuigingen te twijfelen. Hij was iemand die met geestdrift de gevoelens van de Scholastieken voorstond, gelijk LUTHER met geestdrift zich vasthield aan Gods Woord. Men zou zelfs kunnen onderstellen dat ECK enige smart voelde, toen hij zich genoodzaakt zag zich tegen zijn oude vriend aan te kanten; het schijnt echter, uit de manier waarop hij hem aanviel, dat de drift en jaloezie ene rol in deze twist speelden.

Obelisken.

Het was onder de naam van *Obelisken*, dat hij zijn aanmerkingen tegen LUTHERS thesen schreef. In het eerst bewaarde hij nog enigszins de welvoegelijkheid. Hij maakte zijn werk niet openbaar, en hield zich tevreden met het in vertrouwen aan zijn gewone prelaat, de bisschop van Eichstadt mee te delen. Maar spoedig waren de Obelisken overal verspreid, hetzij dat die onbescheidenheid de schuld was van de bisschop of van de doctor zelf. Er kwam een afschrift van in handen aan een vriend van LUTHER, met name LINK, prediker te Neurenberg; deze haastte zich het aan zijn vriend te zenden. ECK was een geheel ander tegenstander dan TETZEL, PRIERIAS en HOOGSTRATEN; hoe meer zijn geschrift de hunne in wetenschap en scherpzinnigheid overtrof, hoe gevaarlijker het was. Hij nam een toon aan van medelijden over zijn "zwakken tegenstander," wel wetende dat mededogen meer kwetst dan toorn. Hij gaf zachtelijk te kennen, dat LUTHERS stellingen het Boheemse vergift verspreidden; dat zij naar Bohemen riekten, en deed op LUTHER, door die vuilaardige zinspelingen, de ongunst en de haat nederkomen, in Duitsland onafscheidelijk aan de naam van HUSS en van de Boheemse scheurmakers verbonden.

Luthers gevoelen.

De boosaardigheid die in dit geschrift doorstraalde verontwaardigde LUTHER. Maar de gedachte dat deze aanval kwam van een oude vriend, kwelde hem nog meer. Het is dan ten koste van de vriendschap der zijnen dat men de waarheid moet verdedigen. LUTHER stortte zijn hart en zijn droefheid uit in een brief aan EGRANUS, priester te Zwickau. "Men noemt mij in de Obelisken een venijnig mens," zegt hij, "een Bohemer, een ketter, een muiter, een onbeschaamde, een vermetele. Ik ga de lichtste scheldwoorden voorbij, als die van suffer, onnozele, weetniet, verachter van de opperpriester, enz. Er worden niet dan de vuilaardigste beschimpingen in gevonden. En hij die ze geschreven heeft is een beroemd man, van een geest vol wetenschap, van ene wetenschap vol geest, en, wat mij het meeste verdriet veroorzaakt, een man die aan mij door ene grote, kortelings gemaakte vriendschap was verbonden: het is JOHANNES ECK, doctor in de Godgeleerdheid, kanselier van Ingolstadt, enz.; een man, vermaard en beroemd door zijn schriften. Indien ik de overleggingen van de satan niet kende, zou ik mij verbazen over de woede die hem vervoerd heeft om ene zo aangename en nog zo jonge vriendschap te verbreken; en dat zonder mij te waarschuwen, zonder mij te schrijven, zonder mij één woord te zeggen..."

Maar indien LUTHERS hart verbrijzeld is, zijn moed is niet terneer geslagen. Hij ontvlamt daarentegen in de strijd. "Verblijd u, mijn broeder!" zei hij tot EGRANUS, die ook door een hevig' tegenstander was aangevallen, "verblijd u, en laat u door al die vliegende bladeren niet verschrikken! Hoe meer mijn tegenstanders zich aan hun woede overgeven, hoe meer ik vorder. Ik laat de dingen varen die achter mij zijn, opdat zij ze achterna blaffen, en zet die voort welke vóór mij zijn, opdat zij tegen deze op hun beurt blaffen."

ECK voelde al het schandelijke van zijn gedrag, en beijverde zich om zich in een brief aan CARLSTADT te verontschuldigen. Hij noemde in deze LUTHER "hun gemeenschappelijke vriend." Hij wierp de gehele schuld op de bisschop van Eichstadt, op wiens aanzoek hij voorgaf zijn werk geschreven te hebben. Het was zijn oogmerk niet geweest de Obelisken openbaar te maken. Hij zou zonder dat meer eerbied gehad hebben voor de vriendschapsbanden welke hem aan LUTHER verbonden. Hij verzocht eindelijk, dat LUTHER, in plaats van openlijk handgemeen met hem te worden, veeleer zijn wapenen tegen de Godgeleerden van Frankfort zou richten. De hoogleraar van Ingolstadt, die niet gevreesd had de eerste aanval te doen, begon te vrezen bij de gedachte aan de sterkte van de vijand, die hij de onvoorzichtigheid gehad had aan te vallen. Hij zou graag de strijd hebben ontgaan. Het was te laat.

Asterisken.

Al zijn mooie woorden overreedden LUTHER niet. Echter wilde deze zwijgen. "Ik zou," zei hij, "die brok, een CERBERUS waardig, geduldig geslikt hebben." Maar zijn vrienden waren van andere gedachten. Zij hielden bij hem aan en dwongen hem. Hij antwoordde op de Obelisken van ECK door zijn *Asterisken*, of Sterren, stellende, zo als hij zei, tegenover de roest en de loodverwige kleur van de Obelisken van de doctor van Ingolstadt, het licht en de schitterende glans van de sterren des hemels. In dit werk behandelde hij zijn nieuwe tegenstander minder streng dan die welke hij vóór hem had te bestrijden gehad; maar zijn verontwaardiging straalt te midden van zijn woorden door.

Hij toonde aan dat erin dat gehele mengelmoes der Obelisken niets uit de heilige Schriften, niets uit de kerkvaders, niets uit de kerkelijke canons gevonden werd; maar daarentegen de grootste Scholastiekerij, niets anders dan meningen en loutere dromerijen, in één woord, dat alles zelfs wat LUTHER aangetast had. De Asterisken zijn vol beweging en leven. De auteur is over de dwalingen van het boek zijns vriends verontwaardigd; maar hij heeft medelijden met de man. Hij belijdt opnieuw het grondbeginsel dat hij ten grondslag gelegd heeft in zijn antwoord aan PRIëRIAS: "De opperpriester is een mens en kan feilen; maar God is de Waarheid, en niemand zal Hem misleiden." En verder, gebruikende een argument *ad hominem* omtrent de schoolse leraar, zegt hij tot hem: "Het is voorzeker ene onbeschaamdheid, wanneer iemand in de wijsbegeerte van ARISTOTELES onderwijzende iets leert dat hij door het gezag van die oude niet kan bewijzen. - Gij stemt het toe. - Welnu, het is nog met veel meer recht de onbeschaamdste van alle vermetelheden, in de Kerk en onder de Christenen iets te verzekeren, dat CHRISTUS zelf niet heeft geleerd. Maar, dat de schat van CHRISTUS' verdiensten in de handen van de paus is, waar wordt dit in de Bijbel gevonden?"

Eindelijk voegt hij er bij: "Wat het boosaardig verwijt van Boheemse ketterij betreft, ik draag met geduld die smaad om CHRISTUS' wil. Ik leef in ene beroemde universiteit, in ene geachte stad, in een aanzienlijk bisdom, in een machtig hertogdom, waar allen rechtgelovig zijn, en waar men buiten twijfel zulk een snode ketter niet zou dulden."

LUTHER maakte de Asterisken niet openbaar: hij deelde ze slechts aan enige vrienden mee; het was eerst later dat zij in het licht werden gegeven.

Verwijdering tussen Luther en Eck.

Deze verwijdering tussen de doctor van Ingolstadt en de doctor van Wittenberg baarde opzien in Duitsland. Zij hadden gemeenschappelijke vrienden. SCHEURL vooral, die het middel schijnt geweest te zijn waardoor de twee leraren met elkaar in vriendschapsbetrekking waren geraakt, SCHEURL was er van verschrikt. Hij behoorde tot degenen die de Hervorming in het lichaam van de Duitse Kerk en door middel van haar uitstekendste woordvoerders wenste te zien daargesteld. Maar indien, van het begin af, de aanzienlijkste Godgeleerden des tijds handgemeen werden; indien, terwijl LUTHER met nieuwe dingen voortging, ECK zich als de vertegenwoordiger van de oude dingen aanstelde, welk ene tweespalt was er niet te duchten. Zouden zich niet talrijke aanhangers rondom die beide hoofden scharen, en zou men niet twee legers zich in de boezem van de rijks zien vormen?"

SCHEURL beijverde zich dan om ECK en LUTHER met elkaar te verzoenen. Deze verklaarde dat hij bereid was alles te vergeten, dat hij het verstand van ECK beminde, dat hij zijn kennis bewonderde, en dat hetgene die oude vriend gedaan had hem meer smart dan gramschap had veroorzaakt. Hij schreef aan ECK een brief vol van toegenegenheid." "Ik ben bereid," zei hij aan SCHEURL, "tot de vrede en tot de oorlog; maar ik trek de vrede voor. Begeef u dan aan het werk; bedroef er u met ons over dat de Duivel tussen ons dat begin van tweedracht gezaaid heeft, en verblijd er u vervolgens over dat CHRISTUS het in Zijn barmhartigheid vernietigd heeft." Maar ECK antwoordde niet op LUTHERS brief. Hij liet hem zelfs niets boodschappen. Het was geen tijd meer de gemoederen met elkaar te

bevredigen. De strijd werd steeds groter. De hoogmoed van ECK en zijn onverzoenlijk gemoed verbraken weldra geheel en al de laatste draden van de reeds zieltogende vriendschap.

Zodanig waren de worstelingen welke de voorvechter van Gods Woord, van zijn eerste intrede in het strijdperk af, had door te staan. Maar die gevechten welke onder de hoge standen van de maatschappij geleverd worden, die academische redetwisten, zijn voor de Christen van weinig waarde. Menselijke leraren verbeelden zich de schoonste zegepraal behaald te hebben, wanneer zij enige tijdschriften en enige zalen van hun stelsels met ophef doen gewagen. Daar hun meer ene zaak van eigenliefde of partijzucht dan het welzijn van de mensheid ter harte gaat, hebben zij aan die voor het oog der wereld zo schitterende uitkomsten genoeg. Ook hun werkzaamheden zijn niets anders dan rook, die, na verblind te hebben, verdwijnt zonder sporen achter te laten. Zij hebben verzuimd het vuur in de volksmenigten te ontsteken; zij hebben het menselijk geslacht slechts even aangeroerd.

Volksschriften.

Zo is het niet met de Christen; het geldt bij hem niet een maatschappelijk of academisch geluk, maar het heil van de zielen. Hij laat dan graag de schitterende strijd varen, die hij geheel op zijn gemak met de kampvechters van de wereld zou kunnen voeren, en waardeert de verborgene werkzaamheden hoger, die het licht en het leven aanbrengen in de landhutten en afgelegen hoeken van het volk. Dit is het wat LUTHER deed, of liever, volgens het voorschrift van zijn Meester "deed hij deze dingen, zonder de andere na te laten." Terwijl hij de inquisiteurs, de kanseliers van hogescholen, de opzieners van het heilig paleis bestreed, beijverde hij zich om onder de volksmenigte gezonde begrippen in het stuk van godsdienst te verspreiden. Tot dit doel hebben verschillende volksschriften, welke hij toen in het licht gaf, betrekking, zo als zijn leerredenen over de tien geboden, twee jaren tevoren in de kerk te Wittenberg uitgesproken, en waarvan wij reeds gesproken hebben, en zijn verklaring van het gebed des Heeren voor eenvoudige en onkundige leken. Wie zou niet graag weten wat de Hervormer toen aan het volk voordroeg? Wij zullen dan enige van de woorden aanhalen, welke hij "het land liet rondlopen," gelijk hij zegt in de voorrede van het tweede van de schriften.

Over het gebed.

Het gebed, dat innige werk van hart, zal ongetwijfeld steeds een van de punten zijn waarvan ene hervorming in leer en leven moet aanvangen; en al wie de gebeden - en misboeken van het volk kent, zal de noodzakelijkheid van een praktikaal onderwijs omtrent dit stuk erkennen.

Het is moeilijk, en zelfs onmogelijk, de taal van LUTHER vol kracht en leven, en het kernachtige van de taal, welke zich, om zo te zeggen, onder de pen van de schrijver, naarmate hij opstelde, vormde, weer te geven. Het is moeilijk om ene keuze te doen; en stukken uit het verband genomen verliezen bijna al hun waarde. Wij willen het echter beproeven.

LUTHER zag rondom zich het arme volk in ene aanbidding met de lippen verzonken. "Wanneer gij bidt," zei hij, "gebruik weinig woorden, maar vele en bovenal ernstige gedachten en aandoeningen. Hoe minder gij spreekt, hoe beter gij bidt. Weinig woorden en veel gedachten, dat is Christelijk. Veel woorden en weinig gedachten, dat is Heidens.... " "Het schijn - en lichamelijk gebed is dat geprevel met de lippen, dat uitwendig geklap, dat zonder enige aandacht gemaakt wordt, en wat de ogen en oren van de mensen aandoet; maar het gebed in geest en in waarheid is de innige begeerte, het verlangen, de verzuchtingen, die uit het binnenste van de harten voortkomen. Het eerste is het gebed van de geveinsden en van al degenen die op zichzelf vertrouwen. Het tweede is het gebed van Gods kinderen, die in Zijn vreze wandelen.... "

Onze Vader.

Daarna zegt hij over de eerste woorden van het gebed des Heeren: "Onze Vader:" - "Er is geen naam, onder al de namen, die ons beter omtrent God gezind maakt dan de naam van Vader. Het zou ons niet zoveel liefde en troost verschaffen Hem Heer, of God, of Rechter te noemen...Door die naam van Vader worden de ingewanden des Heeren bewogen: want er is geen beminnelijker en vermogender stem dan die van een kind tot zijn' vader." Hij vervolgt en zegt op deze woorden: "Die in de hemelen zijt:" "Degene die belijdt, dat hij een Vader heeft die in de hemel is, erkent zichzelf als verlaten op aarde. Van daar komt het dat erin zijn hart een brandend verlangen is, als bij een kind dat buiten zijn vaderland, onder vreemdelingen, in ellende en jammer verkeert. Het is alsof hij zei: Helaas! Vader! Gij zijt in de hemel, en ik, uw ongelukkig kind, ik ben op aarde, ver van U, in allerlei gevaren, behoeftigheden en druk."

Hij voegt op deze woorden: "Uw naam worde geheiligd," er bij: "Die toornig en nijdig is, die vloekt en lastert, onteert Gods naam, waarin hij gedoopt is geworden. Een godonterend gebruik makende van het vat dat God zich heeft geheiligd, gelijkt hij aan een priester, die zich van de gewijde kelk wilde bedienen, om ene zeug te laten drinken, of om mest te laden..."

Uw koninkrijk.

Hij vervolgt en zegt op de woorden: "Uw koningrijk kome:" - "Zij die goederen bijeenschrapen, die prachtige gebouwen stichten, die alles najagen wat de wereld kan geven, en met de lippen dit gebed uitspreken, gelijken aan die grote orgelpijpen, welke uit alle macht en zonder ophouden in de kerken zingen en schreeuwen, zonder woorden, of gevoel, of verstand te hebben.... ."

Wat verder tast LUTHER de toen zo verspreide dwaling van de bedevaarten aan: "De een gaat naar Rome, de ander naar St. Jakob; deze bouwt ene kapel, gene legt een gesticht aan om in Gods rijk te komen; maar allen verwaarlozen het gewichtigste punt, om namelijk zelf Zijn koninkrijk te worden. Waarom gaat gij het Godsrijk zoeken aan gene zijde der zeeën?...Het is in uw hart dat het moet opgericht worden."

Uw wil.

"Het is ene verschrikkelijke zaak," vervolgt hij, "ons deze bede te horen doen: "Uw wil geschiede!" - Waar ziet men in de Kerk die wil van God?...De ene bisschop verheft zich tegen de andere bisschop, de ene Kerk tegen de andere Kerk Priesters, monniken, nonnen twisten, strijden, krijgen, en in alle plaatsen is er niets dan tweedracht. En echter roept iedere partij dat er een goede wil, ene oprechte gezindheid is; en zo verrichten allen tesamen, tot eer en heerlijkheid Gods, een werk van de Duivel.."

Ons dagelijks brood.

"Waarom zeggen wij: "ons brood?" "zo gaat hij voort terwijl hij de woorden: "Geef ons heden ons dagelijks brood," verklaart. "Omdat wij niet bidden om het gewone brood te hebben dat de Heidenen eten, en dat God aan alle mensen geeft, maar om *ons* brood, voor ons die *kinderen* zijn van de hemelse Vaders."

"En wat is dan dat brood van God?" Het is JEZUS CHRISTUS, onze Heer. "Ik ben het levende brood dat van de hemel neergedaald is en dat der wereld het leven geeft." Daarom, dat men zich niet bedriege! Alle leerredenen en alle onderwijzingen, die ons JEZUS CHRISTUS niet afmalen en doen kennen, zouden het dagelijks brood en het voedsel onzer zielen niet kunnen zijn.... "

"Waartoe dient het dat zulk brood ons is toebereid geworden, wanneer het ons niet wordt toegedeeld en wij het zo niet kunnen smaken!.... Het is alsof men een prachtig gastmaal bereid had' en er niemand was om het brood rond te delen, om de gerechten op te dragen, om de wijn te schenken, zodat de gasten zich met het gezicht en de reuk moesten voeden.... Daarom moet men CHRISTUS alleen verkondigen."

Leerrede over de boetvaardigheid.

Maar wat is het dan CHRISTUS te kennen, zegt gij, en welk voordeel ontstaat daaruit?...Antwoord: CHRISTUS te leren en te kennen is te verstaan wat de Apostel gezegd heeft: "CHRISTUS is ons van God geworden wijsheid, rechtvaardigheid, heiligmaking en verlossing." Nu dan, gij verstaat dat, wanneer gij erkent dat al uw wijsheid ene verwerpelijke dwaasheid, uw rechtvaardigheid ene verwerpelijke ongerechtigheid, uw heiligheid ene verwerpelijke onreinheid, uw verlossing ene rampzalige veroordeling is; wanneer gij voelt dat gij waarlijk voor God en alle schepselen, een dwaas, een zondaar, een onreine, een veroordeeld mens zijt; en wanneer gij, niet slechts door woorden, maar uit grond uws harten, en door uw werken toont, dat u geen andere troost en geen ander heil overblijft dan CHRISTUS. Geloven is niets anders dan dit hemelse brood te eten."

Zo bleef LUTHER aan zijn besluit trouw om de ogen van een blind volk te openen, dat door priesters naar goedvinden geleid werd. Zijn schriften, in weinig tijds door geheel Duitsland verspreid, deden er een nieuwe dageraad opgaan, en strooiden overvloedig lijk de zaden van de waarheid op een welbereide grond. Maar terwijl hij dacht aan degenen die ver waren, vergat hij diegenen niet die nabij waren. De Dominicaners verdoemden van al de kansels de eerloze ketter. LUTHER, de man van het volk, en die' zo hij het gewild had, met enige woorden de verbolgen driften van het zou hebben kunnen gaande maken, verachtte steeds zulk ene zegepraal, en dacht op niets anders dan om zijn hoorders te onderwijzen.

De vergeving is afkomstig van Christus.

Dat deed hij. Zijn roem, die zich meer en meer verbreidde, de moed waarmee hij de banier van CHRISTUS in het midden van de in slavernij gebrachte Kerk plantte, vermeerderden steeds te Wittenberg het verlangen om zijn predikatiën te horen. Nooit was de toeloop zo groot geweest. LUTHER ging recht op het doel aan. Eens de predikstoel beklommen hebbende, ontvouwde hij de leer van de boetvaardigheid, en sprak bij deze gelegenheid ene rede uit welke daarna zeer beroemd werd, en waarin hij verscheidene grondslagen van de Evangelische leer leide. Hij stelt eerst de menselijke vergiffenis tegenover de vergiffenis des hemels. "Er is tweederlei kwijtschelding," zegt hij: "de kwijtschelding van straf en de kwijtschelding van schuld. De eerste verzoent uitwendig de mens met de Christelijke Kerk. De tweede, welke de hemelse aflaat is, verzoent de mens met God. Wanneer de mens in zichzelf dat gerust geweten, dat blij gemoed niet vindt, welke de vergeving van God veroorzaakt, is er geen aflaat die hem kan helpen, al kocht hij die allen welke ooit op aarde geweest zijn."

Hij vervolgt: "Zij willen goede werken doen vóór dat de zonden vergeven zijn; terwijl de zonden vergeven moeten zijn vóór dat er goede werken kunnen gedaan worden. Het zijn niet de goede werken die de zonde verdrijven; maar verdrijft de zonde en gij zult de werken hebben! Want de goede werken moeten gedaan worden met een blij gemoed en een goed geweten voor God, dat is: met de vergeving der zonden."

Nu komt hij op het hoofddoel van deze preek, wat ook dat van de Hervorming was. De Kerk had zich in de plaats van God en Zijn Woord gesteld; hij verwerpt dat, en doet alles afhangen van het geloof aan Gods Woord.

"De kwijtschelding van schuld is niet in de macht van de paus, van de bisschop, van de priester, of van enig mens wie het ook zij; maar zij rust eniglijk op het Woord van CHRISTUS en op uw eigen geloof. Want CHRISTUS heeft onze troost, onze verwachting,

ons heil niet willen bouwen op een woord of op een werk van de mens, maar alleen op zichzelf en op Zijn werk en op Zijn Woord...Uw berouw en uw werken kunnen u bedriegen... Maar CHRISTUS, uw God, zal u niet misleiden, noch wankelen, en de Duivel zal Zijn woorden niet omver werpen.

"Een paus, een bisschop hebben niet meer macht dan de minste priester, wanneer het de vergeving ener misdaad betreft. En zelfs, wanneer er geen priester is, kan ieder Christen, al was het ene vrouw of een kind, hetzelfde doen. Want wanneer een eenvoudig Christen tot u zegt: "God vergeeft de zonde in de naam van JEZUS CHRISTUS," en gij dat woord met een vast geloof aanneemt, alsof God zelf het tot u sprake, dan zijt gij vrijgesproken...

"Indien gij niet gelooft dat uw zonden u vergeven zijn, maakt gij uw God tot een leugenaar, en verklaart gij u zekerder van uw ijdele gedachten dan van God en Zijn Woord....

"Onder het Oude Testament hadden noch priester, noch koning, noch profeet de macht om de vergeving der zonden te verkondigen. Maar onder het Nieuwe heeft ieder Christen de macht. De Kerk is geheel vol van vergeving van de zonden! Indien een Godvruchtig Christen, hetzij man of vrouw, jong of oud, uw geweten troost door het Woord des kruises, ontvang die troost met zulk een geloof, dat gij u liever verscheidene malen liet ter dood brengen dan te twijfelen dat het zo zij voor God.... Heb berouw, doe alle werken die gij kunt doen; maar dat het geloof wat gij hebt in de vergeving van CHRISTUS de eerste plaats beklede, en alleen bevel voere op het slagveld."

Zo sprak LUTHER tot zijn verbaasde en opgetogene hoorders. Al die stellaadjen welke onbeschaamde priesters, tot hun voordeel, tussen God en ‘s mensen ziel hadden opgericht, werden omver geworpen, en de mens in onmiddellijke betrekking met zijn’ God gebracht. Het woord van de vergeving daalde zuiver uit de hoogte neer, zonder door duizend bedorven kanalen te komen. Opdat Gods getuigenis mocht gelden, was het niet meer nodig dat mensen er hun leugenachtig zegel op drukten. De alleenhandel van de priesterlijke kaste was vernietigd; de Kerk was vrijgemaakt.

Vrees van Luthers vrienden. Reis naar Heidelberg.

Intussen moest het vuur, dat te Wittenberg ontstoken was, ook elders ontstoken worden. LUTHER, niet tevreden van de waarheid des Evangelies in zijn woonplaats, hetzij aan de academische jongelingschap of aan het volk, te verkondigen, begeerde de zaden van de gezonde leer in andere plaatsen te verspreiden. De Augustijner - orde hield, in de lente van het jaar 1518, haar algemeen kapittel te Heidelberg. LUTHER werd er als een van de uitstekendste manmen van de orde op geroepen. Zijn vrienden deden al wat zij konden om hem het ondernemen van die reis af te raden. Inderdaad, de monniken hadden alles in het werk gesteld om de naam van LUTHER, in al de plaatsen die hij moest doorreizen, gehaat te maken. Bij beledigingen voegden zij bedreigingen. "Binnen veertien dagen," zeiden sommigen, "binnen ene maand," zeiden anderen, "beloven wij u zijn as." Er was weinig nodig om op zijn’ doortocht ene volksbeweging te verwekken, waarvan hij het slachtoffer zijn zou. "Of wel," hielden al zijn vrienden aan, "wat zij niet met geweld durven doen, zullen zij door hinderlagen en bedrog verrichten." Maar LUTHER liet zich nimmer door vrees zelfs voor het dreigendst gevaar in de vervulling van een plicht weerhouden. Hij sloot dan het oor voor de vreesachtige redenen van zijn vrienden: hij wees hen op Hem op Wien hij zijn vertrouwen stelde, en onder Wiens bescherming hij die zo gevreesde reis wilde ondernemen. Op de 13de april 1518, na de afloop van het Paasfeest, begaf hij zich gerustelijk te voet op weg.

Hij had een gids bij zich, met name URBANUS, die zijn klein reispakje droeg en hem tot Wurzburg moest vergezellen. Hoe vele gedachten moesten elkaar niet verdringen in het hart van de dienaar des Heeren gedurende deze eenzame reis! Te Weissenfels werd hij door de priester, die hij niet kende, voor de leraar van Wittenberg herkend en voortreffelijk onthaald. Te Erfurt voegden zich twee andere broeders van de Augustijner - orde bij hem. Te Judenbach ontmoetten deze drie de vertrouwdste raadsman van de keurvorst,

DEGENHARD PFEFFINGER, die de hun opzichte de eer van de herberg, waar zij hem aantroffen, ophield. "Ik heb het genoegen moeten hebben," schreef LUTHER aan SPALATIJN, "die rijke heer enige grossen armer te maken: want gij weet hoe graag ik bij iedere gelegenheid de rijken enig nadeel toebreng, ten voordele van de arme. vooral wanneer de rijken van mijn vrienden zijn."

Hij kwam geheel afgemat te Coburg aan. "Alles gaat, door Gods genade, wèl," schrijft hij, "uitgenomen dat ik beken gezondigd te hebben door die reis te voet te ondernemen. Maar ik heb, denk ik, voor die zonde de vergeving van de aflaten niet nodig: want het berouw is volmaakt en de voldoening is volkomen. Ik ben van vermoeienis bezweken en alle rijtuigen zijn vol. Is dit niet genoeg en zelfs te veel boete, berouw en voldoening?"

De Hervormer van Duitsland, zelfs niet ene plaats in de openbare rijtuigen, noch iemand die hem de Zijn wilde afstaan, vindende, was, niettegenstaande zijn vermoeienis, verplicht de andere dag vroegtijdig opnieuw in alle nederigheid te voet van Coburg te vertrekken. Hij kwam de tweede Zondag na Pasen tegen de avond te Wurzburg aan. Daar zond hij de bode terug, die hij te Wittenberg aangenomen had, en wiens trouw hij in een brief aan SPALATIJN roemt. "Laat aan hem nog iets geven," zegt hij; "want daar ik arm ben, en arm moet zijn, heb ik hem gering beloond."

Bibra.

Het was in deze stad dat zich bisschop BIBRA bevond, die zijn thesen met zoveel goedkeuring ontvangen had. LUTHER had voor hem bij zich een brief van de keurvorst van Saksen. De bisschop, zeer verblijd over de gelegenheid die zich aanbood, om die onverschrokken voorvechter van de waarheid persoonlijk te leren kennen, haastte zich hem in het bisschoppelijk paleis te laten roepen. Hij ging hem tegemoet, sprak met veel hartelijkheid tot hem, en bood hem aan, hem een gids tot Heidelberg te bezorgen. Maar LUTHER had te Wurzburg zijn twee vrienden, de vicaris - generaal, STAUPITZ, en de prior van Erfurt, LANGE, ontmoet, die hem ene plaats in hun rijtuig aangeboden hadden. Hij bedankte dan BIBRA voor zijn aanbod, en de volgende dag vertrokken de drie vrienden van Wurzburg. Zij reisde dan nu omtrent drie dagen in elkaars gezelschap. Al de gemoederen zowel als de tijd waren zwanger van de dingen die stonden te gebeuren. De 21ste april bereikten zij Heidelberg. LUTHER stapte aan het Augustijnerklooster af.

Het kasteel van de Paltsgraaf.

De keurvorst van Saksen had hem een brief meegegeven voor de paltsgraaf WOLFGANG, hertog van Beijeren. LUTHER begaf zich naar zijn prachtig kasteel, welks heerlijke ligging nog op dit tijdstip de bewondering van de vreemdelingen tot zich trekt. De monnik uit de vlakten van Saksen bezat een hart om die ligging van Heidelberg te bewonderen, waar zich de twee schone valleien van de Rijn en de Nekker met elkaar verenigen. Hij stelde zijn aanbevelingsbrief aan JACOBUS SIMLER, intendant van het hof, ter hand. Deze, hem aangenomen en gelezen hebbende, zei: "Waarlijk, gij hebt daar een kostelijke geloofsbrief!"

De paltsgraaf ontving LUTHER met veel beleefdheid. Hij nodigde hem dikwijls aan zijn tafel, zowel als LANGE en STAUPITZ. Zulk een vriendelijk onthaal was voor LUTHER een grote troost. "Wij verlustigden ons," zegt hij, "en vermaakten ons met elkaar door een genoegelijke en aangename omgang, etende, drinkende, al de schoonheden van het paleis van de paltsgraaf in ogenschouw nemende, de sieraden, de wapenrustingen, de harnassen, met één woord alles wat dit doorluchtig, waarlijk koninklijk kasteel merkwaardigs opleverde, bewonderende."

De paradoxen.

Intussen had LUTHER een ander werk te verrichten. Hij moest werken terwijl het dag was. Overgebracht ter plaatse van ene hogeschool die een grote invloed op het westen en het zuiden van Duitsland uitoefende, moest hij er iets ondernemen dat dit belangrijk gedeelte van de Germaanse Kerken zou doen waggelen. Hij begon dan thesen te schrijven, welke hij voornemens was in een openbare redetwist te verdedigen. Zodanige redetwisten waren zeer gewoon; maar LUTHER voelde, dat, wanneer deze nut zou doen, zij de gemoederen moest treffen. Zijn natuurlijke neiging bewoog hem daarenboven de waarheid onder ene vreemde *(paradoxale)* gedaante voor te stellen. De hoogleraren der universiteit wilden niet toestaan dat de redetwist in hun grote gehoorzaal zou plaats hebben. Men nam ene zaal in het Augustijnerklooster, en de 26ste april werd vastgesteld als de dag van de strijd.

Redetwist.

De redetwist van Heidelberg was geheel iets anders dan die pennestrijd welke LUTHER tevoren met onderscheidene doctoren gevoerd had. Heidelberg ontving later het Evangelische Woord, en de onderhandeling in het Augustijnerklooster bijwonende, kon men begrijpen dat zij vruchten zou dragen.

De hoorders.

De beroemde naam van LUTHER trok een grote toeloop van hoorders derwaarts: hoogleraren, hovelingen, burgers, studenten bevonden er zich in menigte. Ziehier enige van de "paradoxen van de doctor:" dit is de naam die hij aan zijn thesen gaf. Zij zijn mogelijk nog in onze dagen paradoxen, gelijk ten tijde van de Hervormer. Het zou echter gemakkelijk zijn deze voor het natuurlijk verstand in duidelijke stellingen over te brengen.

1. "De wet van God is ene heilzame leer van het leven. Nochtans kan zij de mens niet helpen in het najagen van de gerechtigheid; integendeel is zij hem een hinderpaal."

3. "Menselijke werken, hoe schoon en goed zij ook zijn mogen, zijn echter, naar allen schijn, niets anders dan doodzonden."

4. "Werken van God, hoe lelijk en slecht zij ook schijnen mogen, hebben echter ene onsterfelijke waarde."

7. "De werken van de rechtvaardigen zelf zouden doodzonden zijn, zo zij niet, vervuld van heilig ontzag voor de Heer, vreesden dat hun werken inderdaad doodzonden waren."

9. "Te zeggen dat de werken, buiten CHRISTUS gedaan, wel is waar, dood zijn, maar niet dodelijk, is een gevaarlijk vergeten van de vreze Gods."

13. "De vrije wil na ‘s mensen val is niet meer dan een louter woord; en indien hij doet al wat hem mogelijk is, zondigt hij dodelijk."

16. "Een mens die zich verbeeldt tot de genade te komen door zoveel te doen als hem mogelijk is, voegt de ene zonde bij de andere, en hij is tweemaal schuldig."

18. "Het is zeker dat de mens geheel aan zichzelf moet wanhopen, ten einde vatbaar te worden gemaakt om de genade van CHRISTUS te ontvangen."

21. "Een Godgeleerde in naam noemt kwaad wat goed is, en goed wat kwaad is; maar een Godgeleerde van het kruis spreekt juist over de zaak."

22. "De wijsheid die Gods onzienlijke volmaaktheden in Zijn werken leert kennen, maakt de mens opgeblazen, verblindt en verhardt hem"

23. "De wet verwekt Gods toorn, doodt, vervloekt, beschuldigt, oordeelt en verdoemt al wat niet in CHRISTUS is"

24. "Nochtans is die wijsheid niet slecht, en de wet niet te verwerpen; maar de mens die de kennis van God niet beoefent onder het kruis, verandert al wat goed is in kwaad."

25. "Diegene wordt niet gerechtvaardigd die veel werken doet, maar hij die, zonder werken, veel in CHRISTUS gelooft."

26. "De wet zegt: Doe dat! en het wordt nooit gedaan. De genade zegt: Geloof in Hem! en reeds is alles gedaan."

28. "De liefde Gods vindt niets in de mens, maar zij schept in hem wat zij bemint. De liefde des mensen ontstaat uit hetgene haar beminnelijk is."

Bucer.

Vijf doctoren in de Godgeleerdheid vielen deze thesen aan. Zij hadden deze gelezen met ene verwondering, welke de nieuwheid van een zaak verwekt. Die Godgeleerdheid kwam hun zeer vreemd voor. Intussen redetwistten zij, naar de getuigenis van LUTHER zelf, met ene vriendelijkheid, welke hem veel achting voor hen inboezemde, maar te gelijker tijd met kracht en fijne onderscheiding. LUTHER betoonde van zijn kant ene bewonderenswaardige zachtzinnigheid in zijn antwoorden, een onvergelijkelijk geduld om de tegenwerpingen van zijn tegenstanders te horen, en al de scherpzinnigheid van de heilige PAULUS om de moeilijke vragen, welke men hem gedaan had, op te lossen. Zijn korte antwoorden, maar die vol waren van Gods Woord, vervulden allen die hem hoorden met bewondering. "Hij is in alles aan ERASMUS gelijk," zeiden velen; "maar in éne zaak overtreft hij hem: namelijk dat hij openlijk belijdt wat ERASMUS zich tevreden houdt in stilte in te boezemen."

De redetwist was bijna geëindigd. De tegenstanders van LUTHER waren tenminste met ere van het slagveld teruggetrokken; de jongste onder hen, doctor GEORGE NIGER, bleef alleen met de machtige kampvechter handgemeen: niet meer wetende hoe zich van de zaak af te maken, en verschrikt over de stoute stellingen welke LUTHER uitsprak, riep hij op de toon van de vrees uit: "Indien onze boeren zulke dingen hoorden, zouden zij u stenigen en om het leven brengen!" Op deze woorden ontstond er een algemeen schaterend gelach in de gehoorzaal.

Nooit hadden echter enige hoorders met zoveel aandacht een Godgeleerde redetwist aangehoord. De eerste woorden van de Hervormer hadden de gemoederen doen ontwaken. Vraagstukken die een weinig tevoren niet dan onverschilligheid zouden ontmoet hebben, ondervonden op dit ogenblik de levendigste belangstelling. Men las op het gelaat van vele van de aanwezigen de nieuwe begrippen, welke de stoute stellingen van de Saksische doctor in hun geest deden ontstaan.

Drie jonge lieden vooral waren hevig bewogen. Een van hen was een Dominicaner van zeven en twintig jaren, die, niettegenstaande de vooroordelen zijner orde, niet één van de woorden van de doctor scheen te willen verliezen. Geboren in ene kleine stad in de Elzas, was hij op zijn zestiende jaar in een klooster getreden. Hij gaf weldra zoveel blijken zijner geestvermogens, dat de verlichtste monniken van hem hoge verwachtingen opvattenden. "Hij zal eenmaal onze orde tot ere verstrekken," zeiden zij. Zijn oversten zonden hem dan naar Heidelberg, opdat hij zich daar aan de studie van de wijsbegeerte, van de Godgeleerdheid, van het Grieks en Hebreeuws zou toewijden. Op dit tijdstip gaf ERASMUS verscheidene van zijn werken in het licht. MARTIJN BUCER, (zo was de naam van de jonge Dominicaner,) las deze gretig.

Weldra verscheen de eerste schriften van LUTHER. De student van de Elzas beijverde zich om de leer van de Hervormer met de heilige Schriften te vergelijken. Toen kwam er enige argwaan omtrent de waarheid van de pauselijke godsdienst in zijn geest op. Zo verspreidde zich het licht in die dagen. De keurvorst van de Palts onderscheidde deze jongen man. Zijn krachtige en heldere stem, de bevalligheid van zijn manieren, de welsprekendheid zijner redenen, de vrijmoedigheid waarmee hij de heersende ondeugden aantastte, maakten van hem een uitstekend' prediker. Hij werd tot kapellaan van de keurvorst benoemd; en hij nam

zijn bedieningen waar toen men de reis van LUTHER naar Heidelberg aankondigde. Welke blijdschap voor BUCER! Niemand begaf zich met meer ongeduld naar de zaal van het Augustijnerklooster. Hij nam met zich papier, pennen, inkt: hij wilde in geschrift stellen al wat de doctor zou zeggen. Maar, terwijl zijn hand met gezwindheid op zijn bladeren aanstipte wat LUTHER zei, schreef de hand Gods met onuitwisbaarder letteren in zijn hart de grote waarheden welke hij hoorde. De eerste lichtstralen van de leer van de genade verspreidden zich in zijn ziel gedurende deze merkwaardige stond. De Dominicaner was voor CHRISTUS gewonnen.

Brenz.

Niet ver van BUCER bevond zich JOHANNES BRENZ of BRENTIUS, toen negentien jaren oud. BRENZ, de zoon van een magistraatspersoon van ene stad in Zwaben, was op zijn dertiende jaar op de rol der studenten te Heidelberg ingeschreven geworden. Niemand toonde zoveel vlijt. Wanneer het uur van middernacht geslagen had, stond BRENZ op en begaf zich aan het werk. Hij maakte zich hiervan zulk ene gewoonte, dat hij gedurende zijn gehele leven na dit uur niet meer kon slapen. Later wijdde hij die stille ogenblikken aan de overdenking van de Schriften.

BRENZ was een van de eersten om het nieuwe licht, dat toen in Duitsland scheen, te bemerken. Hij ontving het met ene ziel vol van liefde. Hij las met gretigheid de schriften van LUTHER. Maar hoe groot was zijn geluk, toen hij hem zelf binnen Heidelberg kon horen! Een van de stellingen van de doctor trof vooral de jongen BRENZ; het was deze: "Diegene wordt niet voor God gerechtvaardigd die veel werken doet, maar hij die, zonder werken, veel in JEZUS CHRISTUS gelooft."

Snepf.

Ene Godvruchtige vrouw van Heilbronn aan de Nekker, echtgenoot van een raadsheer van die stad, met name SNEPF, had, op het voorbeeld van ANNA, haar eerstgeboren zoon de Heere geheiligd, met ene levendige begeerte van hem eenmaal zich geheel aan de Godgeleerdheid te zien toewijden. Deze jongeling, geboren in het jaar 1495, maakte snelle vorderingen in de letteren; doch, hetzij uit smaak, hetzij uit eerzucht, of óm de begeerte van zijn vader op te volgen, hij gaf zich aan de studie van de rechtsgeleerdheid over. De vrome moeder zag met smart haar zoon, haar EHRHARD, ene andere loopbaan betreden dan die waaraan zij hem had toegewijd. Zij waarschuwde hem, zij vermaande hem, zij spoorde hem zonder ophouden aan om zich de gelofte te herinneren, welke zij op de dag van zijn geboorte gedaan had. Eindelijk, door het aanhouden zijner moeder overwonnen, gaf EHRHARD SNEPF zich over. Weldra had hij zelf zoveel smaak in zijn nieuwe studie, dat niets ter wereld hem ervan zou hebben kunnen afbrengen.

Verkeer met Luther.

Hij was innig met BUCER en BRENZ verbonden, en zij bleven gedurende hun gehele leven vrienden: "want," zegt een van hun levensbeschrijvers, "de vriendschap, op de liefde voor de letteren en de deugd gegrond, wordt nimmer verbroken." Hij was met zijn twee vrienden bij de redetwist te Heidelberg tegenwoordig. De paradoxen en de moedige worstelingen van de Wittenbergse doctor gaven hem ene nieuwe veerkracht. De ijdele mening van de menselijke verdiensten verwerpende, omhelsde hij de leer van de genadige rechtvaardiging des zondaars.

De volgende dag begaf BUCER zich naar LUTHER. "Ik had met hem", zegt hij, "een gemeenzaam en vertrouwelijk gesprek, het heerlijkste maal, niet wegens de gerechten, maar wegens de waarheden die mij voorgesteld werden. Welke tegenwerpingen ik ook maakte, de doctor beantwoordde en verklaarde alles met de meeste duidelijkheid. Och! of

het God behaagde dat ik de tijd had er u meer van te schrijven!..." LUTHER zelf was over de gevoelens van BUCER getroffen. "Het is de enige broeder van zijn orde," schreef hij aan SPALATIJN, "die een goed geloof bezit; het is een jong mens van grote verwachting. Hij heeft mij in alle eenvoudigheid ontvangen; hij heeft met mij een leergierig gesprek gehouden. Hij is ons vertrouwen en onze liefde waardig."

BRENZ, SNEPF en meer anderen, door de nieuwe waarheden, welke in hun geest begonnen op te gaan, gedrongen, gingen LUTHER evenzo bezoeken; zij spreken en redeneren met hem; zij vragen hem inlichting omtrent hetgene zij niet hebben begrepen. De Hervormer, op de Bijbel steunende, antwoordt hun. Ieder van zijn woorden doet voor hen een nieuw licht opgaan. Ene nieuwe wereld wordt hun geopend.

Werkzaamheden van de jonge leraren.

Na LUTHERS vertrek begonnen die edele mensen te Heidelberg te onderwijzen. Men moest voortzetten wat de man Gods had begonnen, en de lichttoorts welke hij ontstoken had niet laten uitgaan. De leerlingen zullen spreken wanneer de leraren zwijgen. BRENZ, schoon nog zo jong, verklaarde echter de heilige MATTHEUS, eerst in zijn eigen kamer; daarna, het vertrek te klein wordende, in de philosophische gehoorzaal. De Godgeleerden, vol van nijd bij het gezicht van de grote toeloop van hoorders welke die jonge man tot zich trok, werden op hem verbitterd. BRENZ nam toen de orde aan, en bracht zijn lessen naar het collegie van de kanunniken van de Heilige Geest over. Zo dan werd het vuur, dat reeds in Saksen ontvlamd was, ook binnen Heidelberg ontstoken. Het licht vermenigvuldigde zijn brandpunten. Het was, gelijk men het uitdrukte, de zaaitijd voor de Palts.

Maar het was niet alleen de Palts die de vruchten van de redetwist van Heidelberg inoogstte. Die kloekmoedige vrienden van de waarheid werden ras grote lichttoortsen in de Kerk. Zij bezetteden alle verhevene plaatsen, en namen aan vele onderhandelingen deel waartoe de Hervorming aanleiding gaf. Straatsburg, en later Engeland, zijn aan de werkzaamheden van BUCER ene zuiverder kennis van de waarheid verschuldigd. SNEPF onderwees deze eerst te Marburg, daarna te Stuttgard, te Tubingen en te Jena.

BRENZ eindelijk, na te Heidelberg geleraard te hebben, deed het lange tijd te Halle in Zwaben en te Tubingen. Wij zullen deze mannen in de loop der Hervorming weervinden.

Uitwerking op Luther.

Deze redetwist deed LUTHER zelf vorderen. Hij nam van dag tot dag toe in de kennis van de waarheid. "Ik ben," zei hij, "een van diegenen die door schrijven en anderen te onderwijzen gevorderd zijn, en niet van diegenen welke eensklaps, van niets, aanzienlijke en zeer geleerde leraren worden."

Bovenal gaf deze hem nieuwe moed. Hij was vervuld van vreugde te zien met welke begeerte de schooljeugd de opkomende waarheid ontving. Hij troostte er zich dus over dat de oude leraren zo sterk aan hun gevoelens gehecht bleven. "Ik heb de heerlijke hoop," zei hij, "dat, evenals CHRISTUS, door de Joden verworpen, naar de Heidenen gegaan is, wij nu de ware Godgeleerdheid, welke die grijsaards voor ijdele en hersenschimmige meningen verwerpen, tot het nieuwe geslacht zullen overgebracht zien."

De oude hoogleraar.

Het kapittel geëindigd zijnde, dacht LUTHER om naar Wittenberg terug te keren. De paltsgraaf stelde hem voor de keurvorst een brief ter hand, gedagtekend van de 1ste mei, waarin hij zei dat "LUTHER in de redetwist zoveel bekwaamheid had aan de dag gelegd, dat daardoor een grote roem over de Wittenbergse hogeschool uitging." Men wilde niet toelaten dat hij de terugreis te voet ondernam. De Augustijners van Neurenberg namen hem tot Wurzburg mee. Van daar begaf hij zich naar Erfurt met de kloosterbroeders van die stad.

Nauwelijks was hij daar aangekomen, of hij begaf zich naar het huis van zijn voormalige meester, JODOCUS. De oude hoogleraar, zeer gebelgd en geërgerd over de weg welke LUTHER ingeslagen had, was gewoon voor al de gevoelens van LUTHER ene *thêta* te plaatsen, van welke letter de Grieken zich bedienden om de veroordeling aan te duiden. Hij had de jonge doctor geschreven, om hem onderscheidene verwijten te doen. Deze wenste op zijn letteren mondeling te antwoorden. Daar hij echter niet ontvangen was geworden, schreef hij zijn meester: "De gehele hogeschool, uitgezonderd één licentiaat, denkt als ik. Ja, wat meer is: de vorst, de bisschop, met één woord, vele andere prelaten, en alle verlichte burgers die wij hebben, verklaren uit één mond dat zij tot hiertoe CHRISTUS en Zijn Evangelie niet gekend of gehoord hebben. Ik ben bereid uw berispingen te ontvangen. En al waren zij zelfs hard, zij zouden mij zeer zacht toeschijnen. Stort uw hart dan zonder vrees uit, ontlast uw toorn. Ik wil noch kan op u verstoord zijn. God en mijn geweten zijn daarvan getuigen."

Het ware licht.

De oude doctor was over de gevoelens van zijn vorige leerling getroffen. Hij wilde zien of er geen middel was om de veroordelende thêta weg te nemen. Zij hadden ene verklaring, maar deze was zonder gevolg. "Ik heb hem tenminste doen begrijpen," zegt LUTHER, "dat al hun gevoelens gelijk waren aan dat beest wat, naar men zegt, zichzelf verslindt. Maar het is vergeefs spreken tot een dove. Die doctoren houden zich hardnekkig aan al hun kleine onderscheidingen vast, ofschoon zij bekennen niets anders te hebben om ze te bevestigen dan het licht, zo als zij zeggen, der natuurlijke rede, een donkere chaos voor ons, die geen ander licht verkondigen dan JEZUS CHRISTUS, het enige en waarachtige licht:"

Terugkomst in Wittenberg.

LUTHER verliet Erfurt in het rijtuig van het klooster, dat hem te Eisleben bracht. De Augustijners in die plaats, trots op de doctor die zoveel luister verspreidde over hun orde en hun stad, waar hij het eerste levenslicht aanschouwd had, lieten hem van daar met hun paarden en op hun kosten naar Wittenberg vervoeren. Ieder wilde die buitengewone man, die bij iedere trede steeds groter werd, een bewijs van toegenegenheid en hoogachting geven.

Hij kwam des Zaterdags na Hemelvaartsdag aan. De reis had hem goed gedaan, en zijn vrienden vonden hem van beter voorkomen, en welvarender dan vóór zijn vertrek, weer. Zij verblijdden zich over al wat hij gezien en gedaan had. LUTHER rustte enige tijd van de vermoeienissen van zijn reis en van de strijd van Heidelberg uit. Maar deze rust was niet dan ene voorbereiding tot zwaarder arbeid.

VIERDE BOEK

LUTHER VOOR DE LEGAAT
MEI – DECEMBER 1518

Verklaring van de thesen. Boetvaardigheid. De paus. Leo X. Luther aan zijn bisschop. Luther aan de paus. Luther aan de vicaris - generaal. Rovere aan de keurvorst. Leerredenen over de ban. Luther's invloed en kracht.

Rijksdag in Augsburg. De keizer aan de paus. Luther in Rome gedagvaard. Schrik van zijn vrienden. Luther's gemoedrust. Tussenkomst van de hogeschool. Bevelschrift van de paus. Luther's verontwaardiging. De paus aan de keurvorst.

De wapensmid Schwarzerd. Zijn vrouw. Philippus. Zijn geestvermogens. Zijn studiën. De Bijbel. Beroeping in Wittenberg. Leipzig. Minachting: Luther's vreugde. Vergelijking tussen Luther en Melanchton. Omwenteling in het onderwijs.

Gevoelens van Luther en Staupitz. Bevel om te verschijnen. Verontrustingen en moed. Vertrek naar Augsburg. Verblijf in Weimar en Neurenburg. Aankomst in Augsburg.

De Vio. Serra - Longa. Voorafgaand gesprek. Bezoek van de raadsheren. Terugkomst van Serra - Longa. De prior. Luther's voorzichtigheid. Luther en Serra - Longa. Het vrijgeleide. Luther aan Melanchton.

Eerste verschijning. Eerste woorden. Voorwaarden van Rome. Stellingen te herroepen. Luther's antwoord. Hij vertrekt. Indruk bij de twee partijen te weeg gebracht. Aankomst van Staupitz. Mededeling aan de legaat.

Tweede verschijning. Verklaring van Luther. Antwoord van de legaat. Zijn bespraaktheid. Luther's verzoek.

Derde verschijning. Schriftelijke protestatie. Schat van de aflaten. Het geloof. Ootmoedige bede. Antwoord van de legaat. Wederantwoord van Luther. Woede van de legaat. Luther vertrekt.

De Vio en Staupitz. Staupitz en Luther. Luther aan Spalatijn, aan Carlstadt. Het Avondmaal. Link en De Vio. Vertrek van Staupitz en Link. Luther aan Cajetanus. Stilzwijgen van de kardinaal. Vaarwel van Luther. Vertrek. Beroep op de paus. Schrik van de legaat.

Luther's vlucht. Algemene bewondering. Luther's begeerte. De legaat aan de keurvorst. Luther aan de keurvorst. De keurvorst aan de legaat. Voorspoed van de hogeschool.

Gedachten aan vertrek. Vaarwel aan de Kerk. Hachelijk ogenblik. Verlossing. Luther's moed. Ontevredenheid in Rome. Bul. Beroep op een kerkvergadering.

Verklaring van de thesen.

De waarheid had eindelijk in de boezem van de Christenheid het hoofd opgeheven. Overwinnaar van de lagere organen des Pausdoms, moest zij in strijd treden met het opperhoofd zelf. Nu zullen wij LUTHER handgemeen zien met Rome.

Het was bij zijn terugkomst van Heidelberg dat LUTHER die hoogte beklom. Hij had gezien dat zijn eerste thesen over de aflaten verkeerd begrepen waren geworden. Hij nam het besluit de zin er van met klaarheid te ontvouwen. Uit de kreten welke een blinde haat zijn vijanden deed aanheffen, was hij er van overtuigd geworden van hoeveel belang het was, het verlichte deel van de natie ten voordele van de waarheid te winnen: hij besloot zich op de oordeel te beroepen, door het de gronden voor te stellen waarop zijn nieuwe overtuiging rustte. Eindelijk moest men toch eens de uitspraken van Rome eisen. hij zal er dan deze verklaringen heen zenden; en terwijl hij deze met de ene hand aan alle onpartijdige en verlichte lieden van zijn volk aanbiedt, zal hij ze met de andere voor de troon van de opperpriester neerleggen.

Deze verklaringen van zijn thesen, welke hij ***Oplossingen*** noemde, waren met veel gematigdheid geschreven. LUTHER trachtte de plaatsen die het meest hadden verbitterd te verzachten, en leide ene ware zedigheid aan de dag. Maar aan de andere kant gaf hij blijken van een onwrikbare standvastigheid, en verdedigde hij met moed al de stellingen welke de waarheid hem verplichtte staande te houden. Hij herhaalde met vaste beradenheid dat ieder Christen, die ene waarachtige boetvaardigheid heeft, zonder aflaat de vergeving van de zonde bezit; dat de paus, zowel als de minste van de priesters, niet meer kan dan eenvoudig bekend maken wat God reeds heeft vergeven; dat de schat van de verdiensten van de heiligen, waarover de paus het opzicht heeft, ene ijdele inbeelding was; en dat de heilige Schrift de enige regel was van het geloof. Maar laat ons hem zelf over enige van die punten horen.

Boetvaardigheid

Hij begint met de natuur van de ware boetvaardigheid te bepalen, en stelt dat werk Gods, wat de mens vernieuwt, tegenover de schijnheilige werken van de Roomse Kerk. "Het Griekse woord metanoeite," zegt hij, "betekent: doet aan een nieuwe geest, een nieuw gevoel, bezit een nieuwe natuur, zodat gij, ophoudende aards te zijn, hemelse mensen wordt... CHRISTUS is een Leraar van de geestes en niet van de letter, en Zijn woorden zijn geest en leven. Hij onderwijst dus ene boetvaardigheid naar de geest en de waarheid, en niet die uitwendige boeten, waarvan zich de hoogmoedigste zondaars zonder zich te verootmoedigen kunnen kwijten; Hij wil ene boetvaardigheid die volbracht kan worden in alle omstandigheden des levens, onder het purper van de koningen, onder de mantel van de priesters, onder de hoed van de vorsten, te midden van die pracht van Babel, waar zich eens een DANIëL in bevond, zowel als onder het gewaad van de monniken en onder de verscheurde lompen van de bedelaars."

De paus.

Wat verder vindt men deze stoute woorden: "Ik stoor mij niet aan hetgene de paus behaagt of mishaagt. Hij is een mens gelijk and ere mensen. Er zijn verscheidene pansen geweest die niet alleen dwalingen en ondeugden, maar nog buitengewoner dingen bemind hebben. Ik hoor de paus als paus, dat is te zeggen, wanneer hij in de canons, naar de canons spreekt, of als hij met ene kerkvergadering iets bepaalt; maar niet wanneer hij naar zijn eigen gedachten spreekt. Zo ik anders deed, moest ik dan niet zeggen, met degenen die JEZUS CHRISTUS niet kennen, dat de verschrikkelijke slachtingen van Christenen, waarmee JULIUS II zich bezoedeld heeft, de weldaden geweest zijn van een getrouwe herder omtrent de schapen van de Heere?.."

"Ik moet mij verwonderen," vervolgt hij, "over de eenvoudigheid van diegenen welke gezegd hebben, dat de twee zwaarden des Evangelies voorstellen, het ene de geestelijke en het andere de wereldlijke macht. Ja, de paus voert een ijzeren zwaard; en hij toont zich aldus aan de Christenheid, niet als een teder vader, maar als een ontzaglijk tiran. Ach! God heeft ons in Zijn toorn het zwaard gegeven dat wij begeerd hebben, wij hebben versmaad. Nergens ter wereld hebben vreselijker oorlogen plaats gehad dan onder de Christenen...Waarom heeft de schrandere geest welke die schone verklaring uitgevonden heeft niet even behendig de geschiedenis van de twee aan de heilige PETRUS toevertrouwde sleutelen uitgelegd, en als leerstuk van de Kerk bepaald, dat de ene dient om de schatten des hemels en de andere om de schatten der wereld te ontsluiten?"

"Het is onmogelijk;" zegt hij ook, "dat een mens Christen zij zonder CHRISTUS te hebben; en indien hij CHRISTUS heeft, heeft hij in dezelfde tijd al wat CHRISTUS toebehoort. Hetgene onze gemoederen de vrede geeft, is dat door het geloof onze zonden niet meer aan ons, maar aan CHRISTUS toebehoren, op Wien God ze alle geworpen heeft; en dat van de andere kant al de gerechtigheid van CHRISTUS ons toebehoort, aan wie God ze gegeven heeft. CHRISTUS legt Zijn hand op ons en wij zijn genezen. Hij werpt Zijnen mantel op ons en wij zijn bedekt: want Hij is de Heiland in eeuwigheid geprezen en gezegend."

Met zulke inzichten ten opzichte van de rijkdom van het door CHRISTUS aangebrachte heil, had hij geen aflaten meer nodig.

Leo X.

LUTHER, schoon het Pausdom aanvallende, spreekt echter op ene eerbiedige wijze van LEO X. "De tijden waarin wij verkeren zijn zo slecht," zegt hij, "dat zelfs de grootste mannen de Kerk niet te hulp kunnen komen. Wij hebben thans een zeer goede paus in LEO X. Zijn oprechtheid, zijn kunde vervullen ons met vreugde. Doch wat kan hij alleen doen, die zo beminnelijke en behagelijke man? Hij was voorzeker waardig in betere tijden paus te zijn. Wij verdienen in onze dagen niet dan een JULIUS en een ALEXANDER VI."

Hij komt tot de zaak: "Ik wil het in weinige woorden en vrijmoedig zeggen: de Kerk heeft ene hervorming nodig. En dit is noch het werk van een enkel mens als de paus, noch van vele mensen als de kardinalen en de vaders van de kerkvergaderingen; maar van de gehele wereld; of liever, het is een werk dat aan God alleen behoort. Wat de tijd betreft dat zulk ene hervorming moet beginnen, dat weet Hij alleen die de tijden gemaakt heeft.... De dam is doorgebroken, en het is niet meer in onze macht de golven, die met onstuimigheid worden voortgestuwd, te keren."

Luther aan zijn bisschop.

Zodanig zijn enige van de verklaringen en gedachten welke LUTHER aan de verlichte lieden van zijn vaderland voorstelde. Het Pinksterfeest naderde, en het was op dit tijdstip, waarin de Apostelen aan JEZUS CHRISTUS, uit de dood verrezen, de eerste getuigenis gaven van hun geloof, dat LUTHER, die nieuwe Apostel, die getuigenis vol leven openbaar maakte, waarin hij met sterk verlangen ene opstanding van de Kerk begeerde.

Zaterdags vóór Pinksteren, de 22ste mei 1518, zond hij dat geschrift aan de bisschop van Brandenburg, zijn gewone prelaat, terwijl hij hem schreef:

"Zeer waarde vader in God! Het is sinds enige tijd, dat er ene nieuwe, ongehoorde leer, rakende de Apostolische aflaten, in deze streken is beginnen gehoord te worden, waarover de geleerde en onkundigen verbaasd staan, en dat vele, van aangezicht mij bekende of onbekende, personen mij verzocht hebben mondeling of schriftelijk bekend te maken wat ik van de nieuwigheid, ik wil niet zeggen van de onbeschaamdheid, van de leer dacht. Ik hield

mij eerst stil en teruggetrokken. Maar eindelijk klommen de zaken tot zulk ene hoogte, dat de heiligheid van de paus in gevaar gebracht werd.

"Wat moest ik doen? Ik meende die leer noch te moeten goedkeuren, noch veroordelen, maar een redetwist over dit gewichtig punt te moeten houden, totdat de heilige Kerk uitspraak zou gedaan hebben.

"Daar niemand zich tot de strijd, waartoe ik de gehele wereld samengeroepen had, heeft aangeboden, en mijn thesen niet als stof tot onderhandeling, maar als onbetwistbare stellingen opgenomen zijn geworden, zie ik mij verplicht ene verklaring er van openbaar te maken. Verwaardig u dan, goedertierenste bisschop! deze beuzelingen, welke ik u aanbied, te ontvangen. En opdat de gehele wereld zien moge dat ik niet vermetel te werk ga, bid ik Uw Eerwaardigheid pen en inkt te nemen, en al wat u mocht mishagen door te halen, of zelfs op het vuur te werpen en te verbranden. Ik weet dat CHRISTUS mijn werk en mijn diensten niet nodig heeft, en dat Hij wel zonder mij aan Zijn Kerk goede tijdingen zal weten bekend te maken. Niet dat de bullen en bedreigingen van mij vijanden mij vervaard maken: veeleer het tegendeel; indien zij niet zo onbeschaamd en eerloos waren, zou niemand van mij horen spreken: ik zou mij in een hoek verschuilen en er alleen voor mijzelf studeren. Indien deze zaak niet die van God is, zal zij voorzeker niet meer de mijne of die van enig mens, maar ene zaak van gene waarde zijn. Hem zij de heerlijkheid en eer, Wien zij alléén toebehoren!"

Luther aan de paus.

Acht dagen daarna, op Zondag van de heilige Drievuldigheid, de 30ste mei 1518, sloeg LUTHER zijn blikken op Rome. Hij was nog vervuld met eerbied voor het opperhoofd van de Kerk. Hij schreef LEO rechtvaardigheid en ene oprechte waarheidsliefde toe. Het is tot hem, dat hij zich wil wenden. Ziehier enige stukken uit zijn brief.

"Aan de welgelukzaligen vader LEO X, opperste bisschop, wenst broeder MARTIJN LUTHER, Augustijner, het eeuwige heil!

"Ik verneem, allerheiligste vader! dat er ten mijne opzichte kwade geruchten lopen, en dat men mijn naam in een kwade reuk brengt bij Uwe Heiligheid. Men noemt mij een ketter, afvallige, meinedige, en met duizend andere scheldnamen. Al wat ik zie verbaast mij, al wat ik hoor verschrikt mij. Maar het enige fundament van mij gerustheid blijft, het is een zuiver en gerust geweten. Gelief mij te horen, o allerheiligste vader! mij, die slechts een kind en onwetende ben."

LUTHER verhaalt de eerste aanvang van de gehele zaak, daarna vervolgt hij:

"Men hoorde in alle herbergen niets dan klachten over de geldzucht van de priesters, dan aanvallen tegen de macht van de sleutelen en des opperste bisschops. Geheel Duitsland is er getuige van. Bij het vernemen van die dingen is mijn ijver voor de eer van CHRISTUS ontvlamd, zo als het mij toeschijnt, of, Zo men het anders wil uitleggen, mijn jeugdig en opbruisend bloed ontstoken.

"Ik waarschuwde enige van de voornaamsten der Kerk. Maar sommigen dreven met mij de spot, anderen waren horende doof. De schrik van uw naam scheen hen allen vast te kluisteren. Toen heb ik deze redetwist openbaar gemaakt.

"En ziedaar, o allerheiligste vader! ziedaar de brand, welke men zegt dat de gehele wereld in vlam gezet heeft.

"Wat moet ik nu doen? Ik kan niet herroepen, en ik zie dat die openbaarmaking van alle kanten op mij een onbegrijpelijke haat doet nederdalen. Ik wil niet graag op het toneel van de wereld verschijnen; want ik ben zonder kennis, zonder geest, en veel te klein voor zulke grote zaken, vooral in deze beroemde eeuw, waarin CICERO zelf, zo hij leefde, verplicht zou zijn zich in een donkere hoek te verbergen.

"Maar om mijn tegenstanders te bevredigen, en aan de verzoeken van velen te voldoen, ziehier, zo maak ik mijn gedachten openbaar. Ik maak ze openbaar, heilige vader! om zoveel temeer onder de schaduw van u vleugelen in veiligheid te zijn. Al degenen die het willen, zullen zo kunnen verstaan met welke eenvoudigheid van hart ik het kerkelijk gezag verzocht heb mij te onderrichten, en welk een eerbied ik aan de macht van de sleutelen betoond heb. Indien ik in mijn zaak niet behoorlijk te werk gegaan was, was het onmogelijk geweest dat de doorluchtige FREDERIK, hertog en keurvorst van Saksen, die onder de vrienden van de Apostolische en Christelijke waarheid uitblinkt, ooit een zo gevaarlijk mens, als men beweert dat ik ben, aan zijn universiteit te Wittenberg zou geduld hebben.

"Daarom, allerheiligste vader! val ik aan de voeten van Uw Heiligheid neer, en onderwerp mij aan haar met al wat ik heb en al wat ik ben. Laat mijn zaak varen of omhels haar; geef mij recht of geef mij onrecht; beneem mij het leven of geef het mij weder, zo als u zal behagen. Ik zal uw stem voor de stem van CHRISTUS erkennen, die voorzit en die spreekt door u. Indien ik de dood verdiend heb, ik weiger niet te sterven; de aarde behoort de Heere toe met al wat in deze is. Hij zij geprezen in alle eeuwigheid! Amen. Hij handhave u eeuwig! Amen." Gegeven op de dag van het feest van de heilige Drievuldigheid, in het jaar 1518.

"Broeder MARTIJN LUTHER, Augustijner."

Welk een nederigheid en waarheid in deze vreesachtigheid, of liever in deze bekentenis van LUTHER, dat zijn jeugdig en opbruisend bloed mogelijk te snel is ontstoken! Men herkent hier de oprechte man, die, zichzelf niets latende voorstaan, de invloed der driften vreest in zijn, zelfs met Gods Woord meest overeenkomstige handelingen. Zijn taal is ver van die eens hoogmoedige geestdrijvers verwijderd. Men ziet in LUTHER de begeerte die hem kwelt, om LEO voor de zaak van de waarheid te winnen, om alle scheuring te voorkomen, en die hervorming, waarvan hij de noodzakelijkheid verkondigt, van het hoofd van de Kerk te doen uitgaan. Waarlijk, hij is het niet die men kan beschuldigen van in het Westen die eenheid te hebben verwoest, welker gemis zoveel personen van alle partijen later hebben betreurd. Hij offerde alles op om deze te verdedigen: alles, behoudens de waarheid. Maar het waren zijn trotse tegenstanders, die, terwijl zij weigerde de volheid en genoegzaamheid van het door JEZUS CHRISTUS aangebrachte heil te erkennen, aan de voet van het kruis de rok des Heeren verscheurden.

Luther aan de vicaris - generaal.

Na deze brief geschreven te hebben, wendde LUTHER zich nog dezelfde dag tot zijn vriend STAUPITZ, vicaris - generaal van zijn orde. Het was door zijn tussenkomst dat hij zijn Oplossingen en zijn brief aan LEO wilde doen toekomen.

"Terwijl deze gedachten mijn ziel deden ontvlammen," zegt hij, "hoor ik eensklaps nieuwe aflaattrompetten groot geschal maken en cimbalen van genade weergalmen, welke ons niet tot de ware strijd roepen. Zodanig is de zaak waarvoor ik nu geroepen worde openlijk op te treden, met groot gevaar van mijn leven: ik, die veel liever stil in een hoek zou willen blijven zitten en met vreugde de schitterende worsteling aanschouwen, waarin zoveel geleerde mannen in onze dagen hun vernuft ten toon spreiden.

"Ik bid u dan, met toegenegenheid de armhartigheden, (zijn Oplossingen) welke ik u zende, te ontvangen, en deze aan de voortreffelijke paus LEO X te doen toekomen. Niet dat ik u hierdoor in het gevaar waar ik mij in bevinde wil trekken: ik wil daarbij alléén gevaar lopen. CHRISTUS zal zien of hetgene ik gezegd heb van Hem of van mij komt; CHRISTUS, zonder Wiens wil de tong van de paus zich niet kan bewegen, en het hart van de koningen niets kan uitrichten.

"Wat hen betreft die mij bedreigen, ik heb hun niets te antwoorden dan het woord van REUCHLON: "De arme heeft niets te vrezen; want hij heeft niets te verliezen." Ik heb noch goed, noch geld, en ik begeer het niet. Indien ik eertijds enige eer en enige goede naam

gehad heb, Hij die begonnen heeft ze mij te ontnemen voleindige Zijn werk. Er blijft mij niets over dan dit ellendige lichaam, dat door zoveel beproevingen verzwakt is. Zij mogen het doden, door list of geweld, ter ere Gods! zij zullen zo mogelijk de tijd van mijn leven een uur of twee verkorten. Het is mij genoeg een dierbare Verlosser te hebben, een Hogepriester, mijne Heer JEZUS CHRISTUS. Ik zal Hem prijzen zolang ik adem haal. Indien iemand Hem niet met mij wil prijzen, wat gaat het mij aan!"

Rovere aan de keurvorst.

Terwijl LUTHER zo op Rome de blikken van een kinderlijk vertrouwen sloeg, had Rome op LUTHER reeds die van de wraak geworpen. Sinds de 3de april had de kardinaal RAPHAËL DE ROVERE, in naam van de paus, aan de keurvorst FREDERIK geschreven, dat men enige argwaan omtrent zijn geloof koesterde, en dat hij zich moest wachten LUTHER in bescherming te nemen. "De kardinaal RAPHAëL," zegt deze, "zou groot vermaak hebben van mij door de hertog FREDERIK te zien verbranden." Zo begon dan Rome de wapenen tegen LUTHER te richten: het was in de geest van zijn beschermheer dat het tegen hem de eerste aanval deed. Indien men erin slaagde de schuilplaats waaronder de Wittenbergse monnik rustig neerlag te vernielen, werd hij ene gemakkelijke prooi. Alles was welhaast geëindigd.

De onderneming was wèl berekend. De Duitse vorsten stonden sterk op hun goede naam als Christen - vorsten. Het geringste vermoeden van ketterij vervulde hen met vrees. Het hof van Rome had van die gemoedsstemming behendig gebruik gemaakt. FREDERIK had daarenboven een oude eerbied voor de godsdienst zijner vaderen. Ook maakte die brief van de Roomsen hoveling een sterke indruk op zijn geest. Maar van een andere kant had de keurvorst tot grondbeginsel zich nergens in te overijlen. Hij wist dat de waarheid niet altijd aan de zijde van de sterkste was. De geschillen tussen het rijk en Rome hadden hem de belangzuchtige oogmerken van dat hof doen kennen. Hij had leren inzien dat, om Christen - vorst te zijn, het niet nodig was slaaf van de paus te wezen.

"Hij behoorde niet tot die onheilige geesten," zegt MELANCHTON, "die willen dat men alle veranderingen terstond en in hun eerste beginselen onderdrukken. FREDERIK onderwierp zich aan God. Hij las zorgvuldig de schriften welke verscheen, en liet niet toe dat men hetgene hij waarheid oordeelde te zijn vernietigde." Hij had er macht toe. Meester in zijn staten, genoot hij in het rijk een ontzag tenminste zo groot als dat wat men de keizer zelf toedroeg.

Leerredenen over de ban.

Het is waarschijnlijk dat er wel iets van die brief van de kardinaal RAPHAËL, de 7de juli de keurvorst ter hand gesteld, LUTHER ter oren kwam. Mogelijk was het het vooruitzicht van de ban, welke deze brief van Rome scheen te voorspellen, dat hem, op de 15de derzelfde maand, de kansel te Wittenberg deed beklimmen, en over dat onderwerp ene rede uitspreken, welke een diepe indruk maakte. Hij onderscheidde daarin de inwendige en de uitwendige ban, de eerste, die van de Goddelijke gemeenschap, en de tweede, die van de ceremoniën van de Kerk uitsluit. "Niemand," zegt hij, "kan het afvallig gemoed met God verzoenen, dan alleen de Heer. Niemand kan een mens van de gemeenschap met God scheiden, dan alleen die mens zelf, door zijn eigen zonden. Welgelukzalig degene die sterft in een onrechtvaardige ban! Terwijl hij, om van de gerechtigheid wille, van de kant der mensen ene zware tuchtiging ondergaat, ontvangt hij uit de hand Gods de kroon van de eeuwige gelukzaligheid.... "

Enigen gaven over die vrijmoedige woorden hun goedkeuring luidt te kennen; anderen werden er nog meer door verbitterd.

Luther's invloed en kracht.

Maar reeds was LUTHER niet meer alleen; en schoon zijn geloof geen andere steun nodig had dan die van God zelf, er had zich rondom hem ene macht gevormd welke hem tegen zijn vijanden verdedigde. Het Duitse volk had de stem van die man gehoord. Uit zijn redenen, uit zijn schriften kwamen stralen te voorschijn, welke zijn tijdgenoten uit hun slaap opwekten en verlichtten. De kracht van zijn geloof stortte als een vuurstroom op de verdoofde harten neer. Het leven dat God in die buitengewone ziel gelegd had, deelde zich aan het dode lichaam van de Kerk mee. De Christenheid, sinds zoveel jaren zonder leven, werd met ene Godsdienstige geestdrift bezield. Ongetwijfeld hadden niet allen het rechte inzicht in de dieper liggende leringen welke LUTHER verkondigde. Het was voor de grote menigte genoeg te weten dat de nieuwe leraar zich tegen de paus verzette, en dat op zijn veelvermogend woord de heerschappij van de priesters en monniken begon te waggelen. De aanval van LUTHER was voor hen als één dier ontstoken vuren op de bergen, die aan ene gehele natie het tijdstip verkondigen van het verbreken harer ketenen. LUTHER twijfelde er niet aan, het zover gebracht te hebben, dat reeds al wat er edelmoedigs was onder zijn volk hem onder toejuiching voor de hoofd erkend had. Maar voor een groot aantal was de verschijning van LUTHER nog meer. Het Woord van God, waarvan hij zich met zoveel kracht bediende, drong tot de gemoederen door als een tweesnijdend zwaard. Men zag in vele harten ene brandende begeerte ontsteken, om zekerheid van de vergeving en van het eeuwige leven te vinden. Sinds de eerste eeuwen had men zulk een honger en dorst naar de gerechtigheid niet gezien. Had het woord van PETRUS de Heremiet en van BERNARDUS op de volken van de middeleeuwen gewerkt om hen uitwendig een vergankelijk kruis te doen aannemen, het woord van LUTHER werkte inwendig, om het ware kruis, de waarheid die zalig maakt, te doen omhelzen. Het stellaadjewerk dat toen op de Kerk drukte had alles verstikt; de vormen hadden het leven vernietigd. Het veelvermogend Woord aan LUTHER gegeven verspreidde een levendmakende adem over de grond van de Christenheid. Overal vond men het inwendige gevoel, dat men werkzaam was, niet tot de stichting van een sekte, maar tot ene nieuwe geboorte van de Kerk en van de maatschappij. Degenen die toen door de adem van de Geest Gods geboren werden, schaarden zich rondom hem, die het middel was waardoor God werkte. De Christenheid was in twee legers verdeeld: de een streed met de geest tegen de vorm; de ander met de vorm tegen de geest. Aan de kant van de vorm waren, het is waar, alle schijnbare kracht en grootheid; aan de kant van de geest waren onvermogen en geringheid. Maar de vorm, van geest ontbloot, is niet dan een ledig lichaam, dat de eerste wind kan omver werpen. De schijnbare kracht dient zelfs niet anders dan om tegen hem te verbitteren, en zijn einde te verhaasten. Zo had het eenvoudige woord van de waarheid aan LUTHER een machtig leger verwekt.

Rijksdag in Augsburg.

Dat moest het: want de groten begonnen zich in beweging te stellen, en het rijk en de Kerk sloegen reeds de handen inéén om die lastige monnik te verwijderen. Keizer MAXIMILIAAN hield toen een keizerlijke rijksdag te Augsburg. Zes keurvorsten hadden zich in persoon naar die samenkomst begeven. Al de Germaanse staten werden er vertegenwoordigd. De koningen van Frankrijk, van Hongarije en van Polen hadden er hun afgezanten. Al die vorsten en gezanten leiden ene grote pracht aan de dag. De oorlog tegen de Turken was een van de onderwerpen waarom de rijksdag vergaderd was. De sultan SELIM, na zijn vader vergiftigd, na zich van zijn broeders en hun kinderen ontdaan te hebben en zijn zegepralende wapenen in Armenië, in Egypte en Syrië te hebben overgebracht, zou wel eens, zo dacht men, verder kunnen gaan, en Italië en Hongarije bedreigen. De dood kwam hem kort daarna verhinderen. Maar LEO X zette er niet te minder het voordeel van een nieuwe kruistocht om voort. Zijn legaat spoorde de Germaanse staten nadrukkelijk aan om zich tot de oorlog toe te rusten. "Laat de kerkelijken," zegt hij, "het tiende, de leken het

vijftigste deel van hun inkomsten betalen; laat ieder huis de soldij van een soldaat bekostigen; laat de rijken jaarlijkse bijdragen leveren, en alles zal wel gaan." De staten, afgeschrikt door het slecht gebruik dat men tevoren van zodanige bijdragen gemaakt had, en door de keurvorst FREDERIK wijselijk geraden, hielden zich tevreden met te verklaren dat zij de zaak in overweging zouden nemen, en brachten in dezelfde tijd nieuwe bezwaren tegen Rome in. Ene Latijnse redevoering, staande de rijksdag uitgegeven, gaf onverschrokken aan de Duitse vorsten de plaats waar het meeste gevaar was te kennen. "Gij wilt," zei de schrijver, "de Turk op de vlucht drijven. Het is zeer goed; maar ik vrees zeer dat gij u in de persoon bedriegt. Het is in Italië, en niet in Azië, dat gij hem moet zoeken. Ieder van onze vorsten bezit macht genoeg om zijn land tegen de Turk van Azië te verdedigen; maar wat de Turk van Rome betreft, de gehele Christelijke wereld is niet in staat hem te overwinnen. De eerste heeft ons nog geen kwaad gedaan; de tweede zwerft overal, dorstende naar het bloed van de ongelukkigen!"

De keizer aan de paus.

Ene andere zaak, niet minder gewichtig, moest de rijksdag bezig houden. MAXIMILIAAN wenste zijn kleinzoon KAREL, die reeds koning van Spanje en Napels was, als koning van de Romeinen en als zijn opvolger in de keizerlijke waardigheid te doen uitroepen. De paus kende zijn belangen te wel, dan dat hij de keizerlijke troon door een vorst wiens macht in Italië voor hem zo geducht kon worden zou wensen bezeten te zien. De keizer dacht reeds het grootste gedeelte van de keurvorsten en staten ten Zijn voordeel gewonnen te hebben; maar hij vond een sterke tegenstand bij FREDERIK. Te vergeefs zocht hij hem aan; tevergeefs voegden de staatsdienaren en vertrouwdste vrienden van de keurvorst hun bede bij de aanzoeken des keizers; die vorst was onbewegelijk en toonde, gelijk men gezegd heeft, dat hij zulk ene vastheid van karakter en grootheid van geest bezat dat hij nooit van besluit veranderde, wanneer hij er eens de billijkheid van had ingezien. Het oogmerk van de keizer mislukte.

Van toen af zocht de keizer ‘s pausen gunst te verwerven, ten einde hem voor zijn geliefkoosd plan te winnen. Hem een bijzonder bewijs van zijn belangstellende genegenheid willende geven, schreef hij hem de 5de augustus de volgende brief: "Heiligste vader! Wij hebben sinds enige dagen vernomen, dat er een broeder van de Augustijnerorde, MARTIJN LUTHER genoemd, begonnen heeft verscheidene stellingen over de aflaathandel te verdedigen. Hetgene ons temeer mishaagt, omdat gezegde broeder veel beschermers vindt, waaronder machtige personages zijn. Indien Uw Heiligheid en de zeer waardige vaders van de Kerk (de kardinalen) niet spoedig hun gezag gebruiken om aan die ergernissen een einde te maken, zullen die verderfelijke leraars niet alleen de eenvoudige lieden verleiden, maar ook grote vorsten in hun verderf meeslepen. Wij zullen er voor waken dat al wat Uw Heiligheid in dit opzicht ter ere van de almachtige God bepalen zal, door allen in ons rijk nagekomen worde."

Deze brief zegt men geschreven te zijn ten gevolge van ene vrij levendige onderhandeling van MAXIMILIAAN met FREDERIK. Dezede dag schreef de keurvorst aan RAPHAëL DE ROVERE. Hij wist buiten twijfel dat de keizer zich tot de Roomse paus gewend had, en, om de slag af te keren, wendde hij zichzelf evenzo tot Rome.

"Ik zal nooit iets anders begeren," zei hij, "dan mij onderdanig te tonen aan de algemene Kerk."

"Ook heb ik nooit de schriften en leerredenen van doctor MARTIJN LUTHER verdedigd. Ik hoor bovendien dat hij zich steeds aangeboden heeft om met een vrijgeleide voor onpartijdige, geleerde en Christelijke rechters te verschijnen, ten einde zijn leer te verdedigen en, in geval men hem door de heilige Schrift zelve overtuigde, zich te onderwerpen."

Luther in Rome gedagvaard.

LEO X, die tot dit ogenblik toe de zaak haar gang had laten gaan, door het geschreeuw van de Godgeleerden en monniken ontwaakt, stelde te Rome een kerkelijk gerechtshof in, belast om LUTHER te oordelen, en bij wat SYLVESTER PRIËRIAS, de grote vijand van de Hervormer, te gelijk beschuldiger en rechter was. De zaak was spoedig in orde gebracht, en het hof dagvaardde LUTHER om binnen de tijd van zestig dagen in persoon voor het te verschijnen. LUTHER wachtte gerustelijk te Wittenberg de goede uitwerking af, welke de brief vol van onderdanigheid, door hem aan de paus geschreven, naar zijn gedachte moest teweegbrengen, toen men hem de 7de augustus, dat is slechts twee dagen na het vertrek van de brieven van MAXIMILIAAN en FREDERIK, de dagvaarding van de Romeinse vierschaar ter hand stelde. "Op het ogenblik dat ik de zegen wachtte," zegt hij, "zag ik de banbliksem op mij neerdalen. Ik was het schaap dat het water van de wolf beroert. TETZEL ontsnapte, en ik - ik moest mij laten verslinden."

Schrik van zijn vrienden.

Deze dagvaarding sloeg Wittenberg terneer: want welke partij LUTHER ook koos, hij kon het gevaar niet ontkomen. Begaf hij zich naar Rome, hij zou er het slachtoffer van zijn vijanden worden. Weigerde hij, hij zou, naar het gebruik, bij verstek veroordeeld worden en niet ontsnappen: want men wist dat de legaat bevel van de paus had ontvangen, alles in het werk te stellen om de keizer en de Duitse vorsten tegen LUTHER in het harnas te jagen. Zijn vrienden waren verschrikt. Zal de leraar van de waarheid zijn leven gaan prijsgeven aan die grote stad, welke dronken is van het bloed van de heiligen en van het bloed van de martelaren van JEZUS?" Zal het genoeg zijn dat er zich een hoofd uit de boezem der in slavernij gebrachte Christenheid voor een ogenblik verheffe, om spoedig weer te vallen? Die man, welke God scheen geschapen te hebben om ene macht te weerstaan waartegen tot op dit ogenblik niets was bestand geweest, zal hij ook worden te onder gebracht? Al de vrienden van de Hervormer, welke zich te zwak voelden om zijn plaats te vervangen, zagen onder elkaar naar enig middel uit om hem aan het gevaar te onttrekken. LUTHER zelf zag niemand dan de keurvorst die hem kon redden; maar hij wilde veel liever sterven dan zijn vorst in ongelegenheid brengen. Zijn vrienden bedachten eindelijk eenstemmig een middel dat FREDERIK niet zou blootstellen. Hij weigere LUTHER een vrijgeleide: dit zal ene wettige reden zijn om niet te Rome te verschijnen.

Luther's gemoedsrust.

De 8ste augustus schreef LUTHER aan SPALATIJN, om hem te verzoeken dat de keurvorst zijn invloed zou aanwenden om hem in Duitsland te doen dagvaarden. "Weet," zei hij enige dagen later tot hem, "dat ik onder dit alles gene de minste vrees heb. Wanneer hun vleierijen of hun bedreigingen erin slaagden om mij voor allen een voorwerp van haat te maken, blijft mij deze zekerheid over, dat al wat die machtige mensen aanvallen ik van God ontvangen heb, Wien ik het wedergeef en aanbiedt uit goeder harte. Indien Hij het mij ontneme, het is wel; indien Hij het mij beware, het is wel. Zijn naam worde geheiligd en eeuwig geprezen! Amen" –

"Zie," schrijft hij aan STAUPITZ, "met welke hinderlagen men mij nadert, en hoe ik met doornen omringd ben. Maar CHRISTUS leeft en regeert, gisteren, heden en in eeuwigheid. Mijn geweten verzekert mij dat het de waarheid is welke ik geleerd heb, schoon zij nog meer gehaat wordt omdat ik haar leer. De Kerk is de buik van REBECCA. Het is noodzakelijk dat de kinderen tegen elkaar stoten, zelfs zo dat zij de moeder in gevaar brengen. Voor het overige, bid de Heer dat ik niet te veel vreugde in deze beproeving hebbe. God rekene hun dit kwaad niet toe!"

LUTHERS vrienden bepaalden zich niet bij raadgevingen en klachten. SPALATIJN schreef, in naam van de keurvorst, aan RENNER, ‘s keizers geheimschrijver: "Doctor MARTIJN wil graag al de universiteiten van Duitsland tot rechters hebben, uitgezonderd die van Erfurt, van Leipzig en van Frankfort aan de Oder, welke zich verdacht hebben gemaakt. Het is hem onmogelijk in persoon te Rome te verschijnen.

Tussenkomst van de hogeschool.

"De hogeschool te Wittenberg schreef aan de paus zelf een brief van voorspraak. "De zwakheid van zijn lichaam," zei zij, sprekende van LUTHER, "de gevaren van de reis maken het hem moeilijk en zelfs onmogelijk aan het bevel van Uw Heiligheid te gehoorzamen. Zijn smarten en zijn beden bewegen ons om medelijden met hem te hebben. Wij bidden u dan, heiligste vader! als gehoorzame kinderen, hem wel voor een mens te willen houden, die nooit is besmet geweest met leringen welke met het gevoelen van de Roomse Kerk strijden."

De hogeschool wendde zich in haar bekommering op dezelfde dag tot KAREL VAN MILTITZ, een Saksisch edelman en kamerheer van de paus, die in grote achting stond bij LEO X. Zij leide in die brief van LUTHER ene beslissender getuigenis af dan zij in de eerste had durven doen. "Wij hebben," zei zij, "niet zonder innige smart vernomen, waarde heer KAREL! dat de waardige vader MARTIJN LUTHER, Augustijner, het edelste en eerwaardigste lid onzer hogeschool, in grote ongenade bij de heilige Apostolische stoel gevallen is. Sinds verscheidene jaren hebben wij zijn bekwaamheid, zijn kundigheden, zijn verheven verstand in kunsten en wetenschappen, zijn onbesprokene zeden en zijn geheel Christelijk gedrag gezien en gekend. Wij bidden u dan, hem aan de paus LEO X aan te bevelen, opdat men hem toestaat wat hij verzocht heeft. Bewijs deze dienst aan ons dierbare vaderland, en dat men weten moge dat nimmer een Duitser een landgenoot verlegen laat.

Bevelschrift van de paus.

LUTHER had vrienden, en zij begaven hem in de beproeving niet. Deze werkdadige liefde van al degenen die hem omringden is zijn schoonste lofrede. Terwijl men met angstvalligheid de uitslag van de zaak afwachtte, werd zij gemakkelijker beslecht dan men had kunnen hopen. De legaat DE VIO, vernederd door niet geslaagd te zijn in de last die hij had ontvangen om ene algemene oorlog tegen de Turken voor te bereiden, wenste zijn zending in Duitsland door enige andere verdienstelijke daad te verhogen en op te luisteren. Hij dacht dat, wanneer hij de ketterij uitroeide, hij weer met ere binnen Rome zou kunnen verschijnen. Hij verzocht dan de paus dat men hem die zaak zou opdragen. LEO nam het van zijn kant FREDERIK in dank af van zich zo sterk tegen de verkiezing van de jeugdigen KAREL verzet te hebben. Hij voelde dat hij zijn hulp nog nodig zou kunnen hebben. Zonder meer van de dagvaarding te spreken, droeg hij zijn legaat, bij een bevelschrift van de 23ste Augustus, de last op om de zaak in Duitsland te onderzoeken. De paus verloor op die wijze niets van zijn recht, en zelfs, wanneer men LUTHER tot ene herroeping kon brengen, ontging men het opzien en de ergernis welke zijn verschijning te Rome zoude hebben verwekt.

"Wij gelasten u," zei hij, "om voor u in persoon te doen verschijnen, om zonder enig uitstel, en zodra gij deze brief van ons zult ontvangen hebben, te vervolgen en te noodzaken, voornoemde LUTHER, die reeds door onze waarde broeder HIERONYMUS, bisschop van Asculum, voor een ketter verklaard is geworden."

Vervolgens beval de paus tegen LUTHER de gestrengste maatregelen.

"Roep te die einde de macht en de hulp van onze zeer waarde zoon in CHRISTUS, MAXIMILIAAN, en van de andere vorsten van Duitsland, van alle gemeenschappen,

hogescholen en gezagvoerders, zo kerkelijke als wereldlijke, in. En indien gij hem achterhaalt, laat hem gestreng bewaken, opdat hij voor ons gebracht worde."

Men ziet dat die toegevende inschikkelijkheid van de paus niet veel meer was dan een zekerder middel om LUTHER naar Rome te voeren. Hierop volgen de maatregelen van zachtheid.

"Indien hij tot inkeer komt, en uit zichzelf, zonder ertoe aangespoord te worden, voor zulk een misdrijf genade verzoekt, geven wij u de macht om hem in de gemeenschap van de heilige moeder de Kerk op te nemen."

De paus gaat spoedig weer tot vervloekingen over.

"Indien hij in zijn hardnekkigheid volhardt, en gij u van hem niet meester kunt maken, geven wij u de macht om hem in alle plaatsen van Duitsland vogelvrij te verklaren, om allen die hem aanhangen te bannen, te vervloeken, van de gemeenschap uit te sluiten, en om alle Christenen te bevelen dat zij hun tegenwoordigheid zullen schuwen."

Intussen is dit nog niet genoeg.

"En opdat die pest," vervolgt de paus, "zoveel te gemakkelijker worde uitgeroeid, zult gij in de ban doen alle prelaten, geestelijke orden, hogescholen, gemeenschappen, graven, hertogen en gezagvoerders, uitgezonderd keizer MAXIMILIAAN, die genoemden MARTIJN LUTHER en zijn aanhangers niet gevangen nemen, en hen u niet naar behoren en wel verzekerd toezenden."

Deze verschrikkelijke tirannie van Rome, welke toen op de Kerk drukte, zet haar bevelen en vervloekingen voort.

"En indien, (wat God verhoede,) gemelde vorsten, gemeenschappen, hogescholen en gezagvoerders, of wie ook daartoe behoort, op enigerlei wijze genoemde MARTIJN en zijn aanhangers ene schuilplaats aanbieden, hem openlijk of in het geheim, door hen of door anderen, hulp en raad verschaffen, brengen wij die vorsten, gemeenschappen, hogescholen en gezagvoerders onder het interdict, met hun steden, burchten, landen en dorpen, waar genoemde MARTIJN zou mogen heen vluchten, zo lang als hij er zal vertoeven, en drie dagen nadat hij ze zal verlaten hebben."

Die vermetele leerstoel, welke beweert Hem op aarde te vertegenwoordigen die gezegd heeft: "God heeft Zijn Zoon niet gezonden in de wereld opdat Hij de wereld veroordelen zou, maar opdat de wereld door Hem zou behouden worden," gaat met zijn banvloeken voort; en na de straffen tegen de kerkelijken aangekondigd te hebben, zegt hij:

"Wat de leken aangaat, zo zij niet terstond, zonder enig uitstel en enige tegenstand, aan uwe bevelen gehoorzamen, verklaren wij hen eerloos (met uitzondering van de zeer waardigen keizer), onbevoegd tot het volbrengen van enig nuttig werk, beroofd van de begrafenis van de Christenen en vervallen van alle leengoederen die zij bezitten, hetzij van de Apostolische stoel, of van enig' heer wie het ook zijn moge.

Dergelijk lot wachtte LUTHER. De monarch van Rome heeft alles tot zijn verderf doen samenspannen. Hij heeft alles, ja zelfs de vrede des grafs er om bewogen. Zijn val schijnt gewis. Hoe zal hij die uitgebreide samenzwering ontkomen? Maar Rome had zich bedrogen; de beweging door Gods Geest verwekt kon niet gestild worden door de besluiten van zijn kanselarij.

Men had zelfs niet de schijn aangenomen alsof men een rechtvaardig en onpartijdig onderzoek wilde houden; en LUTHER was reeds voor een ketter verklaard geworden, niet slechts vóórdat men hem had gehoord, maar lang vóór het einde van de tijd, die hem was gegeven om te verschijnen. De driften (en nergens tonen zij zich sterker dan bij Godsdienstverschillen,) doen alle vormen van het recht verwaarlozen. Het is niet slechts in de Roomse Kerk, het is ook in de Protestantse Kerken, die zich van het Evangelie hebben afgekeerd, het is overal waar de waarheid niet is, dat men ten haar opzichte zulke vreemde handelwijzen wedervindt. Alles is goed tegen het Evangelie. Men ziet dikwijls dat mensen,

die, in ieder ander geval, er zich ene gewetenszaak van zouden maken om de minste onrechtvaardigheid te begaan, niet schromen alle regelen en rechten met voeten te treden, zodra er spraak is van het Christendom en van de getuigenis die men daaromtrent aflegt.

Luther's verontwaardiging.

Toen LUTHER later van dat pauselijk bevelschrift kennis droeg, drukte hij al zijn verontwaardiging uit. "Het opmerkelijkste van de zaak is dit," zei hij: "dit bevelschrift is de 23ste augustus afgegeven, en ik ben de 7de augustus gedagvaard geworden, zodat tussen de dagvaarding en het bevelschrift 16 dagen verlopen zijn. Maak nu de rekening, en gij zult bevinden dat mijn heer HIERONYMUS, bisschop van Asculum, mij in rechten vervolgd, het oordeel uitgesproken, mij veroordeeld en voor een ketter verklaard heeft vóórdat ik de dagvaarding ontvangen had, of ten hoogste 16 dagen nadat men mij die had ter hand gesteld. Nu vraag ik, waar dan de 60 dagen, die mij in de dagvaarding toegestaan zijn, blijven? Zij zijn begonnen de 7de augustus, zij moesten eindigen de 7de oktober...Is het de manier en het gebruik van het hof van Rome, dat het op één en dezelfde dag dagvaardt, vermaant, beschuldigt, oordeelt, veroordeelt en schuldig verklaart, en dat wel een mens die zo ver van Rome verwijderd is, en die niets van al die dingen weet? Wat antwoorden zij op dit alles? Ongetwijfeld dat zij vergeten hebben de hersenen met nieskruid te zuiveren vóórdat zij zulke leugenen in het werk stelde."

De paus aan de keurvorst.

Maar in dezelfde tijd dat Rome in het geheim zijn banbliksemen zijn legaat in handen stelde, trachtte hij, door schone en vleiende woorden, de vorst wiens macht hij het meeste vreesde van LUTHERS zaak af te trekken. Dezelfde dag, de 23ste Augustus 1518, schreef de paus aan de keurvorst van Saksen. Hij nam de toevlucht tot de kunstgrepen van de oude staatkunde welke wij reeds beschreven hebben, en werkte er door op de eigenliefde van de vorst.

"Waarde zoon!" zei de paus van Rome, "wanneer wij denken aan uw edel en lofwaardig geslacht, aan u die er het hoofd en sieraad van zijt; wanneer wij ons herinneren hoe gij en uw voorzaten steeds het Christelijk geloof, de eer en waardigheid van de heilige stoel hebt wensen te handhaven, kunnen wij niet geloven dat een mens, die het geloof verlaat, op de gunst van Uw Hoogheid kan steunen, en stoutelijk aan zijn snoodheid de vrije teugel vieren. Nochtans is ons van alle kanten bericht dat zekere broeder MARTIJN LUTHER, heremiet van de orde van de heilige AUGUSTINUS, als een boosaardig kind en verachter Gods, zijn kleed en zijn orde vergeten heeft, welke bestaan in nederigheid en gehoorzaamheid, en zich beroemt noch het gezag, noch de straf van enig mens te vrezen, verzekerd zijnde dat hij uw gunst en bescherming geniet.

"Maar daar wij weten dat hij zich bedriegt, hebben wij goed gevonden Uw Hoogheid te schrijven, en u aan te sporen, volgens het bevel van de Heer, om voor de eer van de naam van een zo Christelijk vorst als gij zijt te waken, om u tegen die laster te verdedigen, u, het sieraad, de roem en de goede reuk van uw edel geslacht, en om u te wachten niet slechts voor zulk een grote misslag als men u aantijgt, maar ook voor de argwaan zelf welken de uitzinnige vermetelheid van die broeder op u tracht te doen komen."

LEO X maakte te gelijker tijd aan FREDERIK bekend, dat hij de kardinaal van de heilige SIXTUS gelast had de zaak te onderzoeken, en beval hem LUTHER in de handen van de legaat te stellen, "opdat," voegde hij er bij, nogmaals op zijn geliefkoosde bewijsreden terugkomende: "opdat sommige vrome lieden nu of in het toekomende zich niet eenmaal mochten beklagen en zeggen: "De verderfelijkste ketterij waardoor ooit Gods Kerk verontrust is geweest heeft het hoofd opgestoken, met behulp en onder begunstiging van dit aanzienlijk en lofwaardig huis."

"Zo had Rome dan al zijn maatregelen genomen. Met de ene hand deed het het steeds zo bedwelmend reukwerk van de loftuiting inademen, en in de andere hield het zijn wraak en zijn' schrik verborgen.

Al de machten van de aarde, keizer, paus, vorsten en legaten, begonnen zich tegen die nederige broeder van Erfurt te verzetten, wiens inwendige strijd wij hebben gevolgd. "De koningen van de aarde stellen zich op, en de vorsten beraadslagen tezamen tegen de Heer en tegen Zijn Gezalfde."

Deze brief en dat bevelschrift van de paus waren niet in Duitsland aangekomen, en LUTHER verkeerde nog in vrees zich verplicht te zien te Rome te verschijnen, toen een gelukkig voorval zijn hart kwam vertroosten. Hem ontbrak een vriend, in wiens boezem hij zijn smarten kon uitstorten, en wiens getrouwe liefde hem troostte op het tijdstip dat hij door moedeloosheid werd overvallen. God gaf hem dit alles in MELANCHTON.

De wapensmid Schwarzerd. Zijn vrouw.

GEORGE SCHWARZERD was een bekwaam wapensmid van Bretten, ene kleine stad in de Palts. De 14de Februari 1497 werd hem een zoon geboren, die PHILIPPUS genoemd en later onder de naam van MELANCHTON beroemd werd. Zeer gezien bij de vorsten van de Palts, bij die van Beijeren en Saksen, was GEORGE een man van een allerbraafst karakter. Dikwijls weigerde hij de kopers de prijs die hem werd geboden; en wanneer hij vernam dat zij arm waren, noodzaakte hij hen hun geld terug te nemen. Hij stond gewoonlijk te middernacht op en deed dan, op de knieën, zijn gebed. Indien het hem eens gebeurde dat hij de morgen aanschouwde zonder het gedaan te hebben, was hij de gehele dag over zichzelf ontevreden. De vrouw van SCHWARZERD, BARBARA genoemd, was de dochter van een achtbaar magistraatspersoon, JOHANNES REUTER. Zij was van een zacht karakter, enigszins tot bijgelovigheid geneigd, voor het overige met wijsheid en voorzichtigheid begaafd. Het is van haar dat deze welbekende Duitse regelen afkomstig zijn:

"Deel vrij een aalmoes uit, verarmen zal 't u niet,
Bezoek de tempel Gods, verhind'ring geeft 't u niet,
Smeer uw wagen steeds, 't vertraagt uw reis niet,
Haat onrechtvaardig goed, gedijen zal het niet,
Geloof het Boek van God, bedriegen kan het niet."

En deze andere regelen:

"Hij die steeds meerder wil verteren
Dan ooit zijn ploeg hem schenken kan,
Moet eens met schade en schande leren,
En sterft vaak als een eerloos man."

Philippus Melanchton

De jonge PHILIPPUS was nog geen elf jaar oud toen zijn vader stierf. GEORGE liet twee dagen vóór zijn einde zijn zoon aan zijn sterfbed komen, en vermaande hem de gedachte aan God steeds in zijn geest levendig te houden. "Ik voorzie," zei de stervende wapensmid, "dat verschrikkelijke stormen de wereld zullen komen schokken. Ik heb vele grote dingen zien gebeuren; maar er bereiden zich nog grotere. God leide en besture u!" Nadat PHILIPPUS de vaderlijke zegen ontvangen had, zond men hem naar Spiers, opdat hij geen getuige zou zijn van de dood van zijn vader. Hij verwijderde zich geheel in tranen. De grootvader van de jonge knaap, de waardige ambtman REUTER, die zelf een jonge zoon had bekleedde bij PHILIPPUS de plaats van vader, en nam hem met zijn broeder GEORGE in zijn huis. Weinig tijds daarna gaf hij de drie jongen knapen tot leermeester JOHANNES HUNGARUS, een voortreffelijk' man, die later met grote kracht en tot in hoge ouderdom het Evangelie verkondigde. Hij verschoonde de jongeling in niets. Hij strafte hem voor iedere

feil, maar met wijsheid. "Op die wijze," zei MELANCHTON in 1554, "heeft hij van mij een taalkundige gemaakt. Hij beminde mij als een zoon: ik beminde hem als een vader, en wij zullen, hoop ik, elkaar in het eeuwige leven wedervinden."

Zijn geestvermogens.

PHILIPPUS onderscheidde zich door de voortreffelijkheid van zijn geest, door zijn vlugheid in het leren en in het uitleggen van hetgene hij had geleerd. Hij kon niet ledig blijven, en zocht altijd iemand op met wie hij over hetgene hij gehoord had kon redetwisten. Het gebeurde dikwijls dat wèl onderwezene vreemdelingen Bretten doorreisden en REUTER bezochten. Terstond naderde hen de kleinzoon van de ambtman, trad met hen in gesprek, en bracht hen onder het redetwisten zozeer in het nauw, dat de hoorders er over verbaasd stonden en zijn kampvechters in verlegenheid raakten.

Aan zijn geestkracht paarde hij ene grote zachtaardigheid, en verwierf zich zo de toegenegenheid van allen. Hij had een gebrek aan het spraakorgaan; hij stamelde; maar, als de beroemde redenaar der Grieken, leide hij er zich met zoveel zorgvuldigheid op toe om zich daarvan te genezen, dat men er later geen spoor meer van ontdekte.

Zijn studiën.

De grootvader gestorven zijnde, werd de jonge PHILIPPUS met zijn broeder en zijn jeugdige oom, JOHAN, naar Pforzheim ter schole gezonden. Die jonge knapen woonden bij ene van hun bloedverwanten, zuster van de vermaarden REUCHLIN. Naar kundigheden begerig, maakte PHILIPPUS, onder de leiding van GEORGE SIMLER, snelle vorderingen in de wetenschappen, en bovenal in de studie van de Griekse taal, waarvoor hij ene wezenlijke neiging had. REUCHLIN kwam dikwijls te Pforzheim. Hij maakte bij zijn zuster kennis met haar jonge kostgangers, en was spoedig getroffen over de antwoorden van PHILIPPUS. Hij gaf hem ene Griekse spraakleer en een Bijbel. Deze twee boeken moesten de studie van zijn gehele leven uitmaken. -

Toen REUCHLIN van zijn tweede reis naar Italië terugkwam, vierde zijn jonge bloedverwant, twaalf jaren oud, de dag van zijn aankomst, door voor hem met enige vrienden een Latijns blijspel, dat hij zelf vervaardigd had, te spelen. REUCHLIN, over het talent van de jongeling verbaasd, omhelsde hem tederlijk, noemde hem zijn veelgeliefde zoon, en gaf hem al lachende zijn rode hoed, welke hij ontvangen had toen hij doctor was geworden. Het was toen dat REUCHLIN zijn naam van SCHWARZERD in die van MELANCHTON veranderde. Deze beide woorden betekenen *zwarte aarde*, het een in het Duits, en het andere in het Grieks. De meeste geleerden van die tijd brachten hun namen in het Grieks of Latijn over.

MELANCHTON begaf zich, op de ouderdom van twaalf jaren, naar de universiteit van Heidelberg. Dáár begon hij zijn dorst naar wetenschap, die hem verteerde, te lessen. Hij werd op zijn veertiende jaar tot baccalaureus bevorderd. In 1512 riep REUCHLIN hem naar Tubingen, waar een groot aantal uitstekende geleerden zich verenigd bevonden. Hij hoorde hen allen. Hij woonde te gelijk de lessen in de Godgeleerdheid, in de medicijnen en in de rechtsgeleerdheid bij. Er was gene kundigheid welke hij niet meende te moeten verkrijgen. Het was geen lof die hij najoeg, maar het bezit en de vruchten der wetenschap.

De Bijbel.

De heilige Schrift hield hem toen vooral bezig. De geestelijken van de Kerk te Tubingen hadden opgemerkt dat hij dikwijls een boek in handen had, waarmee hij zich onder de dienst bezig hield. Dit onbekende boekdeel scheen groter dan de gewone gebedenboeken, en men verspreidde dat PHILIPPUS op die tijd ongewijde werken las. Maar men bevond dat het zo verdachte boek een exemplaar van de heilige Schriften was, kort tevoren te Bazel bij

JOHANNES FROBENIUS gedrukt. Hij ging in het lezen daarvan zijn gehele leven met de onvermoeidste vlijt voort. Hij had dat dierbare boek altijd bij zich, wat zozeer de verwondering van de gelovigen te Tubingen had opgewekt, en droeg het naar alle openbare samenkomsten, waar hij geroepen werd, mee. Hij verwierp de ijdele stelsels van de Scholastieken, en hield zich aan het eenvoudige Evangeliewoord vast.

"Ik heb van MELANCHTON," schreef ERASMUS te dier tijd aan ŒCOLAMPADIUS, "de uitmuntendste gedachten en heerlijke verwachtingen. CHRISTUS geve slechts dat die jongeling ons lange tijd overleve. Hij zal ERASMUS geheel verduisteren."

Desniettemin deelde hij in de dwalingen zijner eeuw. "Ik beef," zei hij op meer gevorderden leeftijd, "wanneer ik denk aan de eer welke ik aan de beelden gaf toen ik mij nog in het Pausdom bevond.

In het jaar 1514 werd hij tot doctor in de philosophie bevorderd, en begon te onderwijzen. Hij was 17 jaar oud. De bevalligheid en aantrekkelijkheid welke hij zijn onderwijs wist bij te zetten, maakten de treffendste tegenstelling met de smakeloze leerwijze welke de leraren, en vooral de monniken, tot hiertoe hadden gevolgd. Hij nam een levendig aandeel in de strijd, waarin REUCHLIN zich gewikkeld zag met de duisterlingen van zijn eeuw. Minzaam in zijn omgang, zachtaardig, wellevend, van allen die hem kenden bemind, zag hij zich weldra in de geleerde wereld met groot gezag en uitgestrekten roem overladen.

Beroeping in Wittenberg.

Het was toen dat de keurvorst FREDERIK het voornemen opvatte om MELANCHTON als hoogleraar in de oude talen naar zijn universiteit te Wittenberg te beroepen. Hij begreep al de luister, welke die jonge Hellenist over ene inrichting die hem zo dierbaar was zou verspreiden.

De keurvorst wendde zich tot REUCHLIN, die, verblijd van voor zijn jonge vriend zich zulk een schoon veld te zien openen, hem deze woorden van Jehova aan ABRAHAM schreef: "Ga uit uw land en uit uw maagschap en uit uw vaders huis, en Ik zal uw naam groot maken, en gij zult gezegend worden." - "Ja," vervolgt de grijsaard, "ik hoop dat dit omtrent u bewaarheid zal worden, mijn waarde PHILIPPUS, mijn werk en mijn troost!" MELANCHTON erkende in dit beroep ene roepstem van God. Bij zijn vertrek was de gehele universiteit bedroefd. Hij verliet zijn vaderland met de uitroep: "De wil des Heeren geschiede!" Hij was toen een en twintig jaar oud.

Leipzig.

MELANCHTON deed de reis te paard. Te Neurenberg verbond hij zich met de voortreffelijke PIRCKHEIMER; te Leipzig met de geleerde Hellenist MOSELLANUS. De hogeschool gaf in deze laatste stad ter zijner ere een gastmaal. Het was een recht akademische maaltijd. De schotels volgden elkaar in overvloed op, en bij elke nieuwe schotel stond een van de hoogleraren op en richtte ene tevoren gereed gemaakte Latijnse aanspraak tot MELANCHTON. Deze gaf een antwoord uit het hoofd. Eindelijk zei hij tot hen. "Zeer vermaarde mannen! sta mij toe eens voor al op uw toespraken te antwoorden; want daar ik niet voorbereid ben, zou ik in mijn antwoorden niet zoveel verscheidenheid als gij in uw aanspraken kunnen brengen." Van toen af kwamen de schotels op tafel zonder van ene rede vergezeld te worden.

De jonge bloedverwant van REUCHLIN kwam de 25ste augustus 1518 te Wittenberg; twee dagen nadat LEO X het bevelschrift aan CAJETANUS en de brief aan de keurvorst getekend had.

Minachting.

De hoogleraren van Wittenberg ontvingen MELANCHTON niet met zoveel toegenegenheid als hem die van Leipzig ontvangen hadden. De eerste indruk beantwoordde niet aan hun verwachting. Zij zagen een jongeling die nóg jonger scheen dan hij werkelijk was, met een weinig betekenend voorkomen, met een zwak en schroomvallig gelaat. Is dit die beroemde doctor, die de grootste mannen des tijds, ERASMUS en REUCHLIN, zo hoog verheffen?...Noch LUTHER, met wie hij het eerste kennis maakte, noch Zijn ambtgenoten, hadden van hem grote verwachting, zodra zij zijn jeugd, zijn verlegenheid en zijn manieren zagen.

Vier dagen na zijn aankomst, de 29ste Augustus, sprak hij zijn inwijdingsrede uit. De ganse hogeschool was tezamen gekomen. De jonge knaap, gelijk LUTHER hem noemde, sprak in zo sierlijk Latijn en leide zoveel kunde, een zo beschaafde geest, een zo gezond oordeel aan de dag, dat al zijn hoorders er over opgetogen waren.

Luther's vreugde.

De rede geëindigd zijnde, beijverden zich allen om hem geluk te wensen; maar niemand voelde meer vreugde dan LUTHER. Hij haastte zich de gevoelens, die zijn hart vervulden, aan zijn vrienden mee te delen. "MELANCHTON," schreef hij de 31ste Augustus aan SPALATIJN, "heeft vier dagen na zijn aankomst ene zo schone en zo geleerde redevoering uitgesproken, dat allen hem met goedkeuring en bewondering hebben gehoord. Wij zijn spoedig van de vooroordelen teruggekomen welke zijn gestalte en zijn persoon hadden doen ontstaan; wij prijzen en bewonderen zijn woorden; wij danken de vorst en u voor de dienst welke gij ons hebt bewezen. Ik verlang geen andere meester in het Grieks. Maar ik vrees dat zijn zwak lichaam ons voedsel niet zal kunnen verdragen, en dat wij hem niet lang zullen houden uithoofde van de geringheid van zijn inkomen. Ik hoor dat de lieden te Leipzig zich reeds beroemen van hem ons te ontnemen. O mijn waarde SPALATIJN! draag zorg dat gij zijn ouderdom en persoon niet veracht. Deze man is alle ere waardig."

MELANCHTON begon dadelijk HOMERUS en de brief van PAULUS aan TITUS te verklaren. Vier dagen na de inwijding schreef LUTHER nogmaals aan SPALATIJN:

"Ik beveel u de zeer geleerde en zeer beminnelijke Griek PIIILIPPUS allerbijzonderst aan. Zijn gehoorzaal is altijd vol. Alle Godgeleerden vooral komen hem horen. Hij maakt dat allen, van hoge, lage en middenstand, het Grieks beginnen te leren."

MELANCHTON beantwoordde van zijn kant al die toegenegenheid van LUTHER. Hij ontdekte weldra in hem ene deugdzaamheid van karakter, ene sterkte van geest, ene moed, ene wijsheid, welke hij tot hiertoe bij geen mens had gevonden. Hij eerde hem, hij beminde hem boven allen. "Indien er iemand is," zei hij, "die ik in nadruk bemin, en die ik met mijn gehele hart omhels, het is MARTIJN LUTHER."

Vergelijking tussen Luther en Melanchton.

Zo kwamen LUTHER en MELANCHTON met elkaar in betrekking, en zij waren vrienden tot in de dood. Men kan de goedheid en wijsheid van God niet genoeg bewonderen, die twee zo verschillende en echter voor elkaar zo onontbeerlijke mensen verenigde. Wat LUTHER was in warm gevoel, in onverzettelijkheid, in kracht, was MELANCHTON in helder inzicht, in wijsheid, in zachtzinnigheid. LUTHER bezielde MELANCHTON met moed, MELANCHTON hield LUTHER in toom. Zij waren als twee tegenstrijdig geëlectriseerde lichamen, het ene *positief*, het andere *negatief*; welke elkaar onderling temperen. Indien LUTHER MELANCHTON gemist had, zou misschien de stroom buiten zijn oevers getreden zijn. Zodra MELANCHTON LUTHER miste, twijfelde hij en gaf toe zelfs daar waar hij niet had moeten toegeven. LUTHER deed veel met kracht. MELANCHTON deed mogelijk niet minder, houdende een langzamer en stiller gang. Beiden waren rechtschapen, openhartig,

edelmoedig; beiden vol van liefde voor het Woord des eeuwigen levens, dienden het met ene getrouwheid en overgegevenheid, welke hun gehele leven beheersten.

Omwenteling in het onderwijs.

Voor het overige, de komst van MELANCHTON bewerkte ene omwenteling, niet alleen in Wittenberg, maar zelfs in geheel Duitsland en de gehele geleerde wereld. De studie van de Griekse en Latijnse klassieke schrijvers en van de wijsbegeerte, waarop hij zich toegelegd had, gaf hem ene geleidelijkheid, ene duidelijkheid, ene juistheid van begrip, welke over al de onderwerpen die hij behandelde een nieuw licht, ene onbeschrijfelijke schoonheid verspreidden. De zachte geest des Evangelies bezielde en maakte al zijn overdenkingen vruchtbaar, en de droogste wetenschappen zelfs zag men in zijn vertogen met ene ongewone bevalligheid, die al de hoorders innam, bekleed. De onvruchtbaarheid, welke de Scholastiek over het onderwijs had verspreid, nam een einde. Er begon met MELANCHTON ene nieuwe manier van onderwijzen en studeren. "Hem zij dank," zegt een beroemd Duits geschiedschrijver, "Wittenberg werd de school van de natie."

De opwekking, welke MELANCHTON LUTHER gaf tot de vertaling van de Bijbel, is ene van de merkwaardigste omstandigheden in de vriendschap van die twee grote mannen. Reeds in het jaar 1517 had LUTHER enige proeven van vertaling begonnen. Hij schafte zich zoveel Griekse en Latijnse boeken aan als hij slechts kon bekomen. Thans maakte zijn arbeid, met zijn dierbare PHILIPPUS, nieuwe voortgang; LUTHER noodzaakte MELANCHTON aan zijn onderzoekingen deel te nemen; hij raadpleegde hem over moeilijke plaatsen; en dit werk, wat een der grootste weldaden van de Hervormer zijn moest, ging zekerder en sneller voort.

Ongetwijfeld gaf de komst van MELANCHTON aan LUTHER ene aangename afleiding, in een voor hem zo hachelijk ogenblik; ongetwijfeld, onder de aangename uitstortingen van een ontluikende vriendschap, en te midden van de Bijbelse werkzaamheden waaraan hij zich met nieuwe ijver overgaf, vergat hij soms Rome, PRIËRIAS, LEO, en het kerkelijk hof waarvoor hij moest verschijnen. Nochtans waren dat slechts vlugtige ogenblikken. In de loop zijner gedachten kwam hij natuurlijk op de geduchte vierschaar terug, waarvoor onverzoenlijke vijanden de ketterse monnik hadden doen dagvaarden. Met welk een schrik zou niet deze gedachte een gemoed, dat iets anders dan de waarheid gezocht had, hebben vervuld! Maar LUTHER beefde niet; vol van geloof aan Gods getrouwheid en macht, bleef hij onverschrokken, en was geheel bereid om zich alléén bloot te stellen aan nog verschrikkelijker vijanden dan die de brandstapel van HUSS hadden ontstoken.

Weinige dagen na de komst van MELANCHTON en vóórdat het besluit van de paus, dat LUTHERS dagvaarding van Rome naar Augsburg overbracht, bekend kon zijn, schreef deze aan SPALATIJN: "Ik verneem dat enige onze doorluchtigste vorst in hemel en op aarde zwart zoeken te maken. Welke schreeuwende onrechtvaardigheid! Hetgene ik altijd gezegd heb herhaal ik nogmaals. Ik begeer niet dat onze onschuldige souverein iets in het minste tot verdediging van mij thesen doe; maar ik wil alléén overgeleverd en geworpen worden in de handen van al mijn tegenstanders. Ik hoop dat de keurvorst, ten minste zo hij dat kan zonder zich in ongelegenheid te brengen, zal doen beletten dat men mij geweld aandoet. Kan hij het niet, hij laat slechts geheel het onweer over mij losbarsten. Hetgene ik ondernomen heb te verdedigen, hoop ik, in spijt van alle sophisten, met de hulp van CHRISTUS te kunnen volhouden. Wat het geweld betreft, men moet daarvoor wel wijken; niettemin behoudens de waarheid."

Gevoelens van Luther en Staupitz.

LUTHERS moed nam meer en meer toe; de zachtaardigste en vreesachtigste mensen vonden, bij het zien van het gevaar dat de getuige van de waarheid over het hoofd hing, woorden vol van kracht en verontwaardiging. De voorzichtige, vredelievende STAUPITZ

schreef SPALATIJN de 7de september: "Houd niet op de doorluchtigste vorst, uw meester en de mijnen, te vermanen om zich niet door het gebrul van de leeuwen te laten verschrikken; want er staat geschreven: "Gij zult de leeuwen en de draken vertreden." De vorst verdedige de waarheid, zonder zich over LUTHER, of over STAUPITZ, of over de orde te verontrusten. Er zij ene plaats waar men vrij en zonder vrees kan spreken. Ik weet dat de pest van Babel (ik zou haast gezegd hebben: van Rome) uitbreekt tegen een ieder die de misbruiken van degenen die JEZUS CHRISTUS verkopen aantast. Ik zelf heb een prediker die de waarheid leerde van de kansel zien nederwerpen; ik heb hem, schoon het een feestdag was, zien binden en in de kerker slepen. Anderen hebben nog wreder dingen gezien. Daarom, waardste! zorg dat Zijn Hoogheid in Zijn gevoelens volharde."

Bevel om te verschijnen.

Eindelijk ontving LUTHER het bevel om te Augsburg voor de kardinaal - legaat te verschijnen. Het is met één van de voornaamsten van de Kerk van Rome dat hij voortaan te doen zal hebben. Al zijn vrienden raadde hem, niet te vertrekken. Zij vreesden dat men hem reeds gedurende de reis strikken zou spannen, en op zijn leven zou toeleggen; enige maakten hun werk om voor hem ene vrijplaats te zoeken. STAUPITZ zelf, de vreesachtige STAUPITZ, voelde zich ontroerd bij de gedachte aan de gevaren aan welke die broeder MARTIJN zou blootgesteld worden, die hij uit de vergetelheid des kloosters had getrokken, en welke hij op dat beroerde toneel, waar zijn leven thans in gevaar was, had geworpen. Ach! zou het voor de arme broeder niet beter geweest zijn voor altijd onbekend te blijven! Het is te laat. Desniettegenstaande zal hij doen wat hij kan om hem te redden. Hij schreef hem dan uit zijn klooster te Saltzburg, de 15de september, om hem te rade van te vluchten en bij hem ene schuilplaats te zoeken. "Het schijnt mij toe," zei hij, "dat de gehele wereld tegen de waarheid verbitterd en verenigd is. De gekruiste JEZUS werd Eveneens gehaat. Ik zie niet dat gij iets anders te wachten hebt dan vervolging. Weldra zal niemand, zonder vergunning van de paus, de Schriften mogen onderzoeken en er JEZUS CHRISTUS in zoeken, wat CHRISTUS toch geboden heeft. Gij hebt slechts weinige vrienden, en och! behaagde het Gode, dat de vrees voor uwe tegenstanders dit kleine getal niet verhinderde zich ter van u gunste te verklaren! Het is derhalve het voorzichtigste dat gij voor enige tijd Wittenberg verlaat, en dat gij naar mij komt. Dan zullen wij te samen leven en sterven. Dit is ook," voegt STAUPITZ er bij, "de raad van de vorst."

Verontrustingen en moed.

Van onderscheidene kanten ontving LUTHER de meest ontrustende berichten. De graaf ALBERT VAN MANSFELD liet hem zeggen dat hij zich zou wachten om zich op weg te begeven, aangezien enige grote heeren gezworen hadden zich van zijn persoon meester te maken, en hem te worgen of te verdrinken. Doch niets kon hem verschrikken. Hij dacht van het aanbod van de vicaris - generaal geen gebruik te maken. Hij zal zich niet in de vergetelheid van het klooster te Saltzburg gaan verbergen; hij zal getrouw op dat onstuimige toneel blijven waar Gods hand hem op geplaatst heeft. Het is door te volharden in spijt van de vijanden, het is door met luider stem de waarheid te verkondigen te midden van de wereld, dat het rijk van de waarheid vordert. Waarom zou hij dan vluchten? Hij is niet van degenen die terugdeinzen om te vergaan, maar van degenen die het geloof bewaren om hun ziel te redden. Onophoudelijk klinkt dit woord van de meester, die hij wil dienen en welke hij meer dan het leven bemint, in zijn hart: "Die mij zal belijden voor de mensen, zal ik ook belijden voor mijne Vader die in de hemelen is."

Men vindt overal in LUTHER en in de Hervorming die onverschrokken moed, die hoge zedelijke zin, die onmetelijke liefde weer, welke de eerste komst van het Christendom reeds aan de wereld had doen zien. "Ik ben als JEREMIA," zegt LUTHER op het tijdstip waarmee wij ons bezig houden, "de man des twistes en des krakeels; maar hoe meer zij hun bedreigingen vermenigvuldigen, hoe meer zij mijn blijdschap vermeerderen. Mijn vrouw en

mijn kinderen zijn wel bezorgd; mijn landerijen, mijn huizen en al mijn goederen zijn in orde. Zij hebben reeds mijn eer en mijn' goede naam geschonden. Er blijft mij niets over dan alleen mijn ellendig lichaam; laat ze het nemen, zij zullen zo mijn leven enige uren verkorten. Maar wat mijn ziel aangaat, zij zullen mij die niet ontnemen. Hij die het Woord van CHRISTUS in de wereld wil invoeren, moet ieder uur de dood verwachten: "want onze bruidegom is een bruidegom van de bloeds."

Vertrek naar Augsburg.

De keurvorst bevond zich toen te Augsburg. Kort vóórdat hij die stad en de rijksdag verliet, beloofde hij de legaat dat LUTHER voor hem zou verschijnen. SPALATIJN schreef zijn vriend, in naam van de vorst, dat de paus ene commissie benoemd had om hem in Duitsland te horen, dat de keurvorst niet zou toestaan hem naar Rome te slepen. en dat hij zich moest gereed maken om naar Augsburg te vertrekken. LUTHER besloot te gehoorzamen. Het bericht dat de graaf VAN MANSFELD hem had doen toekomen bewoog hem aan FREDERIK een vrijgeleide te verzoeken. Deze antwoordde dat dit niet nodig was, en zond hem slechts aanbevelingsbrieven voor enige van de aanzienlijkste raadsheren van Augsburg.

Hij deed hem enig geld voor zijn reis ter hand stellen; en de Hervormer vertrok arm en zonder bescherming, te voet, om zich in de handen van zijn vijanden te gaan stellen.

Met welke gewaarwordingen moest hij Wittenberg verlaten en zich naar Augsburg begeven, waar de pauselijke legaat hem wachtte! Het doel van deze reis was niet, als te Heidelberg, ene vriendschappelijke hereniging; hij ging zonder vrijgeleide voor de macht van Rome verschijnen, en het einde kon zijn - de dood. Maar zijn geloof bestond niet in woorden; het was een waarachtig geloof. Het gaf hem ook de vrede des gemoeds, en in de naam van de God van de heerscharen ging hij onbevreesd voort om het Evangelie getuigenis te geven.

Verblijf in Weimar en Neurenberg.

Hij kwam de 28ste september te Weimar aan, en nam in het Franciscaner klooster zijn intrek. Eén der monniken kon zijn blikken niet van hem afwende; het was MYCONIUS. Hij zag LUTHER voor de eerste maal; hij wilde naderen, hem zeggen dat hij hem zijn zielrust te danken had, dat het al Zijn begeerte was met hem te werken. Doch MYCONIUS werd door zijn opzieners van nabij bespied: men liet hem niet toe met LUTHER te spreken.

De keurvorst van Saksen hield toen te Weimar zijn hof, en het was waarschijnlijk te van deze oorzake dat de Franciscaners de doctor ontvingen. Daags na zijn aankomst vierde men het feest van de heilige MICHAEL. LUTHER las de mis, en werd zelfs uitgenodigd in de slotkerk te prediken. Het was een gunstbewijs dat zijn vorst hem graag wilde geven. Hij predikte hoofdzakelijk voor het hof, over de tekst van de dag, Mt 18.1 - 11. Hij sprak met nadruk tegen de geveinsden, en tegen degenen die zich op hun eigen gerechtigheid beroemen. Maar hij sprak niet van de engelen, ofschoon dit steeds op de dag van de heilige MICHAëL de gewoonte was. Die moed van de Wittenbergse doctor, welke zich gerustelijk en te voet naar ene dagvaarding begaf, die voor zoveel anderen vóór hem ene dagvaarding des doods geweest was, verbaasde degenen die hem zagen. De belangstelling, de bewondering, het medelijden volgden elkaar in de harten op. JOHAN KESTNER, provisor van de Franciscaners, ontroerd bij de gedachte aan de gevaren die zijn gast wachtten, zei tot hem: "Mijn broeder! gij zult te Augsburg Italianen ontmoeten, welke geleerde lieden, behendige tegenstanders zijn, en die u veel te doen zullen geven. Ik vrees dat gij tegen hen uw zaak niet zult kunnen verdedigen. Zij zullen u op het vuur werpen en de vlammen zullen u verteren."

LUTHER antwoordde met waardigheid: "Waarde vriend! bid onze Heere God, die in de hemel is, en wijd hem een *Pater noster* voor mij en voor zijn geliefd kind JEZUS, Wiens zaak mijn zaak is, opdat Hij genade omtrent Hem gebruike. Zo Hij Zijn zaak handhaaft,

wordt de mijne gehandhaafd. Maar indien Hij Hem deze niet wil handhaven, ben ik het voorzeker niet die Hem deze zal handhaven, en Hij is het die er de schande van zal dragen." LUTHER zette te voet zijn reis voort, en kwam te Neurenberg aan. Hij ging een bezoek afleggen bij een voornaam kerkelijk persoon; hij wilde behoorlijk verschijnen. Het kleed dat hij droeg was reeds oud, en had daarenboven veel door de reis geleden. Hij leende dan een rok van zijn trouwe vriend WENCESLAUS LINK, prediker te Neurenberg.

LUTHER hield zich ongetwijfeld niet tevreden met LINK te bezoeken; hij bezocht ook zijn overige vrienden te Neurenberg: de stadsgeheimschrijver SCHEURL, de beroemde schilder ALBERT DURER, voor wie deze stad thans een standbeeld opricht, en nog meer andere. Hij sterkte zich in de omgang met deze voortreffelijken van de aarde. Maar hij vond ook onder de monniken en de wereldlijken vele lieden die over Zijn tocht verschrikt waren, en hem bezwoeren dezede weg terug te keren. Enige brieven, welke hij uit die stad schreef, tonen de geest die toen die moedige getuige van de waarheid bezielde: "Ik heb," zegt hij, "kleinmoedige mensen ontmoet die mij wilden overreden om mij niet naar Augsburg te begeven; maar ik heb vast besloten het te doen. De wil van de Heeren geschiede! Zelfs te Augsburg, zelfs te midden van Zijn vijanden, voert JEZUS CHRISTUS heerschappij. CHRISTUS leve; LUTHER sterve, en ieder zondaar, gelijk er geschreven is! De God mijns heils zij geprezen! Vaarwel, volhard, blijf staande: want het is nodig òf door de mensen, òf door God verworpen te worden; maar God is waarachtig en de mens leugenachtig."

LINK en een Augustijner monnik, met name LEONARDUS, konden niet besluiten LUTHER alléén de gevaren, die hem bedreigden, tegemoet te laten gaan. Zij kenden zijn karakter en wisten dat hij, vol vanzelfverloochening en moed, misschien weinig voorzichtigheid zou gebruiken. Zij vertrokken dan alle drie gezamenlijk te voet. Maar toen zij ongeveer op vijf mijlen afstands van Augsburg waren, werd LUTHER, die de vermoeienis van de reis en de onderscheidene aandoeningen van zijn hart ongetwijfeld geschokt had, door hevige maagpijnen aangetast. Hij dacht er van te sterven. Zijn twee vrienden, zeer verontrust, huurden een wagen waarop men de doctor vervoerde. Zij kwamen Vrijdags de 7de oktober in de avond te Augsburg aan, en stapten aan het Augustijnerklooster af. LUTHER was zeer afgemat, maar hij kwam weldra weer tot zichzelf; en buiten twijfel zijn geloof en de levendigheid van zijn geest herstelde spoedig zijn lichaam.

Aankomst in Augsburg.

Nauwelijks te Augsburg aangekomen, en vóór zelfs iemand gezien te hebben, verzocht LUTHER, die de legaat alle mogelijke eer wilde bewijzen, WENCESLAUS

LINK om naar hem toe te gaan, ten einde hem Zijn aankomst bekend te maken. LINK deed het, en verklaarde zeer nederig de kardinaal in naam van de doctor van Wittenberg, dat deze bereid was voor hem te verschijnen zodra hij het gebood. DE VIO verheugde zich op die tijding. Hij had dan eindelijk de onstuimige ketter onder zijn bereik; hij beloofde zich wel dat hij de muren van Augsburg niet weer zou uitgaan gelijk hij erin gekomen was. In dezelfde tijd dat LINK zich naar de legaat begaf, vertrok de monnik LEONARDUS om LUTHERS komst te Augsburg aan STAUPITZ bekend te maken. De vicarisgeneraal had de doctor geschreven dat hij gewis terstond zou komen, zodra hij zijn aankomst vernam. LUTHER wilde geen ogenblik dralen om hem Zijn tegenwoordigheid te doen weten.

De rijksdag was geëindigd. De keizer en de keurvorsten waren reeds van elkaar gescheiden. De keizer, wel is waar, was niet vertrokken; maar hij bevond zich in de omstreken op de jagt. De afgezant van Rome bleef dus alleen te Augsburg over. Wanneer LUTHER er staande de rijksdag verscheen was, zou hij er krachtige verdedigers gevonden hebben; maar alles scheen nu te moeten buigen onder het juk van het pauselijk gezag.

De Vio.

De rechter voor wie LUTHER moest verschijnen was niet zeer geschikt om hem gerust te stellen. THOMAS DE VIO, die de bijnaam van CAJETANUS voerde, van de stad Gaëta in het koninkrijk Napels, waar hij ten jare 1469 geboren was, had van zijn jeugd af veel goeds doen verwachten. Op zijn zestiende jaar was hij in de Dominicaner - orde getreden, tegen de uitdrukelijke wil van zijn ouders. Later was hij generaal van zijn orde en kardinaal van de Roomse Kerk geworden. Maar hetgene erger was voor LUTHER, die geleerde doctor was een van de ijverigste voorstanders van de schoolse Godgeleerdheid welke de Hervormer steeds zo onmeedogend had behandeld. Zijn kunde, de gestrengheid van zijn karakter en de zuiverheid van zijn zeden verzekerden hem daarenboven in Duitsland een invloed en een gezag, welke andere Roomse hovelingen niet licht hadden verkregen. Het was ongetwijfeld aan dat gerucht van heiligheid dat hij zijn zending te danken had. Rome had berekend dat deze haar oogmerken van zeer veel dienst zou zijn. Zo maakten dan de hoedanigheden zelf van CAJETANUS hem nog meer gevreesd. Voor het overige, de zaak, waarmee hij belast was, was niet zeer ingewikkeld. LUTHER was reeds voor ketter verklaard. Indien hij niet wilde herroepen, moest de legaat hem gevangen zetten; en indien hij hem ontsnapte, moest hij over ieder die hem ene schuilplaats zou durven geven het banvonnis uitspreken. Ziedaar wat de gezagvoerder van de Kerk, voor wie LUTHER stond te verschijnen, vanwege Rome had te doen.

Serra - Longa.

LUTHER had gedurende de nacht weer enige krachten bekomen. Zaterdags ‘s morgens de 8ste oktober, reeds een weinig van de reis uitgerust, begon hij zijn vreemde toestand te overwegen. Hij was onderworpen en wachtte af wat er zou gebeuren: hij wachtte niet lang. Een bevel van de legaat dagvaardde hem weldra om voor hem te verschijnen. LUTHER dacht zich naar die dagvaarding te begeven, toen hij een bericht ontving van een voornaam man die hem onbekend was en die hem liet zeggen, alsof hij hem geheel toegedaan geweest was, dat hij bij hem zou komen, en dat hij, vóór hem ontmoet te hebben, zich wel moest wachten voor de legaat te verschijnen. Deze boodschap kwam van een Italiaans hoveling, met name URBANUS DE SERRA - LONGA, die dikwijls als afgezant van de markgraaf van Montferrat in Duitsland geweest was. Hij had de keurvorst van Saksen, bij wie hij in aanzien geweest was, leren kennen, en na de dood van de markgraaf had hij zich aan de kardinaal DE VIO verbonden.

Voorafgaand gesprek.

De listigheid en de handelwijze van de hoveling maakten de treffendste tegenstelling met de edele rondborstigheid en edelaardige rechtschapenheid van LUTHER. De Italiaan kwam weldra in het Augustijnerklooster. De kardinaal zond hem om de Hervormer te polsen en hem tot de herroeping, welke men van hem wachtte, voor te bereiden. SERRA-LONGA verbeeldde zich dat het verblijf wat hij in Duitsland gehad had hem boven de overige hovelingen uit het gevolg van de legaat hoge voordelen gaf; hij hoopte weinig moeite met die Duitse monnik te zullen hebben. hij kwam vergezeld van twee bedienden, en deed zich voor alsof hij uit eigen beweging kwam, uithoofde van de vriendschap welke hij een gunsteling van de keurvorst van Saksen toedroeg, en uit liefde voor de heilige Kerk. Na LUTHER vlijtig gegroet te hebben, voegt de staatsman hem met innemende vriendelijkheid toe:

"Ik kom u een wijze en goede raad geven. Verbind u weer aan de Kerk. Onderwerp u zonder uitzondering aan de kardinaal. Herroep uw smaadredenen. Denk aan de abt JOACHIM van Florence: hij had, gij weet het, ketterse dingen gezegd, en echter werd hij niet voor ketter verklaard, omdat hij zijn dwalingen herriep."

LUTHER spreekt toen van zich te zullen rechtvaardigen.

SERRA - LONGA. "Wacht u dat te doen!.. Zoudt gij evenals in een tornooispel de legaat van Zijn Heiligheid willen bestrijden?..."

LUTHER. "Indien men mij bewijst dat ik iets tegenstrijdigs met de Roomse Kerk geleerd heb, zal ik mijn eigen rechter zijn en terstond herroepen. Het zal er op aankomen te weten of de legaat op de heilige THOMAS steunt meer dan het geloof hem daar recht toe geeft. Indien hij het doet, zal ik voor hem niet wijken."

SERRA - LONGA. "Ei! Ei! gij denkt dan in het strijdperk te treden!..." Vervolgens begon de Italiaan dingen te zeggen welke LUTHER gruwelijk noemt. Hij beweerde dat men valse stellingen kon staande houden, zo zij slechts geld aanbrachten en de geldkisten vulden; dat men zich wel moest wachten op de hogescholen over het gezag van de paus te redetwisten; maar dat men daarentegen moest volhouden dat de opperpriester met een enkele oogwenk geloofsartikelen kan veranderen en afschaffen; en andere dergelijke zaken.

Maar de sluwe Italiaan bemerkte weldra dat hij zichzelf vergat; hij bediende zich weer van schone woorden, en trachtte LUTHER te overreden zich in alles aan de legaat te onderwerpen en zijn leer, zijn eden en zijn thesen te herroepen.

De doctor, die in het eerste ogenblik enig geloof gegeven had aan de schone betuigingen van de redenaar URBANUS, (gelijk hij hem in zijn verhalen noemt,) begon overtuigd te worden dat zij weinig betekende, en dat hij veel meer aan de zijde van de legaat dan aan de Zijn was. Hij hield zich dan een weinig meer in, en hield zich tevreden van te zeggen dat hij geheel bereid was ootmoed en gehoorzaamheid te tonen en in alles waarin hij zich mocht bedriegen voldoening te geven. Bij deze woorden riep SERRA-LONGA geheel verblijd uit: "Ik ga naar de legaat, gij zult mij volgen. Alles zal ten beste aflopen en spoedig een einde aan de zaak gemaakt zijn."

Hij vertrok, en de Saksische monnik, die meer oordeel dan de Roomse hoveling bezat, dacht bij zichzelf: "Die loze SINON heeft zich door zijn Grieken zeer slecht laten onderrichten."

LUTHER, alléén gebleven, bevond zich tussen vrees en hoop. Nochtans nam de hoop de overhand. Het bezoek van SERRA - LONGA, die hij later een onverstandige bemiddelaar noemt, en zijn wonderlijke betuigingen gaven hem moed.

Bezoek van de raadsheren.

De onderscheidene raadsheren en andere aanzienlijke mannen van Augsburg, aan wie de keurvorst LUTHER aanbevolen had, beijverden zich allen om degenen te komen zien wiens naam reeds in geheel Duitsland bekend was. PEUTINGER, raadsheer van het rijk, één van de uitstekendste patriciërs van de stad en die LUTHER dikwijls aan zijn tafel nodigde, de raadsheer LANGMANTEL, de doctor AUERBACH van Leipzig, de twee gebroeders ADELMANN, kanunniken te Augsburg, en nog verscheidene anderen kwamen in het Augustijnerklooster. Zij overlaadden met de ondubbelzinnigste vriendschap die buitengewone man, die ene grote reis deed om zich in de handen van Romes aanhangers te komen stellen. "Hebt gij een vrijgeleide?" zeiden zij tot hem. "Nee," antwoordde de onverschrokken monnik. "Welk ene onversaagdheid!" riepen zij uit. "Het was," zegt LUTHER, "een eervol woord om mijn roekeloze dwaasheid aan te duiden." Allen verzochten hem uit één mond zich niet bij de legaat te vervoegen vóórdat hij een vrijgeleide van de keizer zelf had bekomen. Het is waarschijnlijk dat er reeds iets van het pauselijk bevelschrift, wat de legaat bij zich had, bekend was geworden.

"Maar," hernam LUTHER, "ik heb mij wel zonder vrijgeleide naar Augsburg begeven, en ik ben er in goede haven aangeland."

"De keurvorst," hernam LANGMANTEL op ene hartelijke maar beslissende wijze, "heeft u aan ons aanbevolen: gij moet ons dus gehoorzamen en doen wat wij u zeggen."

Doctor AUERBACH verenigde zich met de voorstellen van LANGMANTEL. "Wij weten," zei hij, "dat de kardinaal in de grond van zijn hart ten hoogste op u verbitterd is. Men kan niet op de Italianen vertrouwen."

De kanunnik ADELMANN hield evenzo aan. "Men heeft u zonder bescherming gezonden," zei hij, "en men heeft juist vergeten u van datgene te voorzien wat gij het meest nodig had."

Zijn vrienden belastten zich om van de keizer het nodige vrijgeleide te bekomen. Zij zetten voor het overige het gesprek voort: zij zeiden hem hoeveel zelfs belangrijke personen ter van zijn gunste gestemd waren. "De minister van Frankrijk zelf, die weinige dagen geleden Augsburg verlaten heeft, heeft van u op de vereerendste wijze gesproken." Dit gesprek trof LUTHER, en hij gedacht er later dikwijls aan.

Terugkomst van Serra - Longa.

Zo is dan reeds al wat het meest in de burgerij van ene van de eerste steden des rijks in aanzien was voor de Hervorming gewonnen. Zo was men gezind, toen SERRA-LONGA weer verscheen. "Kom," zei hij tot LUTHER, "de kardinaal wacht u. Ik zelf zal u tot hem geleiden. Hoor slechts hoe gij in zijn tegenwoordigheid moet verschijnen. Wanneer gij de zaal waar hij zich bevindt binnentreedt, zult gij voor hem neerknielen met het aangezicht ter aarde; wanneer hij u gezegd zal hebben van op te staan, zult gij u op de knieën verheffen; en om u geheel op te richten, zult gij nog wachten totdat hij het u beveelt. Denk dat het voor een vorst der Kerk is dat gij gaat verschijnen. Voor het overige, vrees niets: alles zal spoedig en zonder moeite ten einde gebracht worden."

LUTHER, die tevoren de redenaar beloofd had hem te zullen volgen zodra hij er hem toe uitnodigde, voelde zich verlegen. Intussen aarzelde hij niet de raad van zijn Augsburgse vrienden te doen kennen, en sprak van een vrijgeleide.

"Wacht u daarvoor," hernam terstond SERRALONGA; "gij hebt erin generlei opzicht een nodig. De legaat is zeer geneigd en geheel bereid de zaak in van de minne te eindigen. Wanneer gij een vrijgeleide begeert, bederft gij geheel uw zaak."

"Mijn genadige heer, de keurvorst van Saksen," antwoordde LUTHER, "heeft mij in deze stad aan vele achtbare mannen aanbevolen. Zij raden mij niets zonder vrijgeleide te ondernemen; ik moet hun raad volgen: want indien ik het niet deed en wanneer er iets gebeurde, zouden zij de keurvorst, mijn' meester, schrijven dat ik hen niet heb willen horen."

LUTHER bleef bij zijn besluit, en SERRA-LONGA zag zich verplicht naar zijn gebieder terug te keren, om hem de tegenstand bekend te maken die zijn zending ontmoet had, op het ogenblik dat hij zich vleide deze met een goede uitslag bekroond te zien.

Zo eindigden dan de onderhandelingen van deze dag met de redenaar van Montferrat.

De prior.

Ene andere uitnodiging werd LUTHER gedaan, maar met ene geheel andere bedoeling. De prior der Carmelieten, JOHAN FROSCH, was zijn oude vriend. Hij had, twee jaren tevoren, als licentiaat in de Godgeleerdheid, onder LUTHERS voorzitting, enige thesen verdedigd. Hij kwam hem bezoeken, en bad hem ernstelijk bij hem zijn intrek te komen nemen. Hij maakte aanspraak op de eer de leraar van Duitsland tot gast te hebben. Reeds vreesde men niet hem in tegenwoordigheid van Rome hulde te bewijzen; reeds was de zwakke de sterkste. LUTHER nam die uitnodiging aan, en begaf zich gevolgelijk van het klooster van de Augustijners naar dat van de Carmelieten.

De dag liep niet ten einde zonder dat hij ernstige overdenkingen maakte. Het dringende aanzoek van SERRA-LONGA en de vrees van de raadsheren deden hem in gelijke mate de moeilijke toestand waarin hij zich bevond beseffen. Desniettemin had hij zijn God in de hemel, en met Hem kon Hij zonder schrik insluimeren.

De volgende dag was een Zondag, hij had een weinig meer rust. Nochtans moest hij ene andere soort van vermoeienis doorstaan. Er werd in de ganse stad niet dan van doctor LUTHER gesproken, en allen begeerden, (gelijk hij aan MELANCHTON schreef)" die nieuwe Herostraat te zien, die een zo grote brand had veroorzaakt." Men haastte zich hem op al zijn treden te volgen; ieder wilde de onverschrokken monnik aanschouwen; en de goede doctor glimlachte ongetwijfeld over die zonderlinge begeerte.

Luther's voorzichtigheid.

Maar hij moest nog ene andere soort van kwellingen ondergaan. Was men begerig hem te zien, men was het nog meer om hem te horen. Van alle kanten verzocht men hem te prediken. LUTHER had geen groter vreugde dan het Woord te verkondigen. Het zou hem aangenaam geweest zijn, in die grote stad en in de plechtige omstandigheden waarin hij zich bevond, CHRISTUS te prediken. Maar hij leide bij vele gelegenheden een zeer juist gevoel van welvoegelijkheid en veel ontzag voor zijn meerderen aan de dag. Dat deed hij ook ditmaal. Hij weigerde vriendelijk, te prediken, uit vrees dat de legaat mogelijk zou menen dat hij het deed om hem verdriet aan te doen en hem te trotseren. Deze gematigdheid en voorzichtigheid waren buiten twijfel wel zo goed als ene leerrede.

Intussen lieten de lieden van de kardinaal hem niet met rust. Zij kwamen hun aanval vernieuwen. "De kardinaal," zeiden zij tot hem, "laat u van zijn genade en toegenegenheid verzekeren: waarom vreest gij?" En zij trachtten hem door allerlei redenen te doen besluiten om zich naar de legaat te begeven. "Het is een vader vol van barmhartigheid," zei hem één van de afgezanten. Doch een ander, tot hem naderende, luisterde hem in het oor: "Geloof niet wat men u zegt. Hij houdt zijn woord niet." LUTHER bleef bij zijn besluit.

Luther en Serra - Longa.

Maandags 's morgens de 10de oktober, kwam SERRA-LONGA hem nogmaals lastig vallen. De hoveling had het zich ene eer gerekend in zijn onderhandeling te slagen. Nauwelijks aangekomen, zei hij in het Latijn tot hem:

"Waarom komt gij niet bij de kardinaal?...Ten uiterste inschikkelijk wacht hij u. Er worden toch niet dan zes letters vereist. REVOCA, herroep. Kom! gij hebt niets te vrezen."

LUTHER dacht bij zichzelf dat die zes letters juist letters van hoge waarde waren; doch zonder over de grond van de zaak in onderhandeling te treden, antwoordde hij:

"Zodra ik het vrijgeleide bekomen heb, zal ik verschijnen."

SERRA-LONGA raakte bij het horen van deze woorden in drift. Hij hield aan en deed nieuwe voorstellen; maar hij vond LUTHER onbewegelijk. De Italiaanse hoveling al meer verbitterd riep eindelijk uit:

"Gij verbeeldt u ongetwijfeld dat de keurvorst de wapenen voor u zal opnemen, en zich om uwentwil in gevaar brengen van het land dat hij van zijn vaderen ontvangen heeft te verliezen!

LUTHER. "Daarvoor beware mij God!"

SERRA - LONGA. "Van allen verlaten, waar zult gij dan uw toevlucht zoeken?"

LUTHER, glimlachende en het oog des geloofs naar boven slaande: "Onder de hemel."

SERRA-LONGA bleef een ogenblik over dit grootmoedig antwoord, wat hij niet verwachtte, getroffen; daarop ging hij voort: "Wat zou gij doen indien gij de legaat, de paus en al de kardinalen in uw handen had, gelijk zij u nu in de hunne hebben?"

LUTHER. "Ik zou hun alle ontzag en eer bewijzen. Maar Gods Woord gaat bij mij boven alles." SERRA - LONGA, lachende en een van zijn vingers op de Italiaanse manier bewegende: "Hem! hem! alle eer!.... Ik geloof er niets van.... "

Daarop vertrok hij, steeg te paard en verdween.

SERRA-LONGA verscheen niet meer bij LUTHER; maar lange tijd herinnerde hij zich en de tegenstand die hij bij de Hervormer ontmoet had, en die welke zijn meester weldra zelf moest ondervinden. Wij zullen hem later weer aantreffen, eisende met groot getier het bloed van LUTHER.

Het vrijgeleide.

Het was niet lang geleden dat SERRA-LONGA de doctor verlaten had, toen deze eindelijk het vrijgeleide ontving. Zijn vrienden hadden het van de raadsheeren des rijks bekomen. Het is waarschijnlijk dat deze te die opzichte de keizer, die niet ver van Augsburg was, geraadpleegd hadden. Het zou zelfs schijnen, naar hetgene later de kardinaal zei, dat men, hem niet willende belegen, hem Zijn toestemming verzocht; mogelijk was dit de rede waarom DE VIO LUTHER door SERRA-LONGA moeite liet aandoen: want door er zich openlijk tegen te verzetten dat men hem een vrijgeleide gaf, zou men oogmerken geopenbaard hebben die men wilde verborgen houden. Het was veiliger LUTHER zelf te bewegen om van zijn eis afstand te doen. Men moest eindigen met toe te geven. Men bespeurde lichtelijk dat de Saksische monnik niet van die aard was om te buigen.

Luther aan Melanchton.

Zo zijn er dan gene beletselen meer. LUTHER gaat verschijnen. Hij steunt niet op een vleselijke arm. Hij herinnert zich dat een keizerlijk vrijgeleide JOHANNES HUSS niet tegen de vlammen heeft beveiligd. Maar hij heeft zijn plicht gedaan door zich aan de raadgevingen van de vrienden zijns meesters te onderwerpen. De Allerhoogste zal het beslissen. Zo God het van hem eist, is hij bereid blijmoedig zijn leven te laten. Hij wil zich echter nog met zijn vrienden, inzonderheid met die MELANCHTON, die zijn hart reeds zo dierbaar is, onderhouden. Hij maakt zich enige ogenblikken in de eenzaamheid ten nut om hem te schrijven.

"Gedraag u als een man," zegt hij tot hem, "gelijk gij trouwens doet. Onderwijs onze dierbare jongelingschap wat recht en naar God is. Ik voor mij zal mij voor u en voor haar laten opofferen, indien het de wil de Heeren is. Ik wil liever sterven, en zelfs, wat voor mij het grootste ongeluk zijn zou, eeuwig van uw aangename gemeenschap beroofd zijn, dan herroepen wat ik heb moeten leren, en zo doende mogelijk door mijn schuld de voortreffelijke studiën, waaraan wij ons thans overgeven, bederven.

"Italië is, gelijk eertijds Egypte, in zulk ene dikke duisternis gedompeld, dat men die met de hand tasten kan. Allen tezamen weten er niets van CHRISTUS of van hetgene Hem toebehoort. En nochtans zijn zij onze heeren en meesters ten aanzien van het geloof en de zeden. Zo wordt dan Gods toorn over ons vervuld, gelijk de profeet spreekt: "Ik zal jongelingen stellen tot hun vorsten, en kinderen zullen over hen heersen." Gedraag u naar ‘s Heeren wil, mijn waarde PHILIPPUS! en verwijder Gods toorn door vurige en reine gebeden."

Eerste verschijning.

De legaat, onderricht dat LUTHER de volgende dag voor hem zou verschijnen, liet diegenen op wie hij het meest vertrouwen had, hetzij Italianen of Duitsers, tezamen komen om met hen te beraadslagen hoe men met de Saksische monnik moest te werk gaan. De gevoelens waren verdeeld. "Men moet hem noodzaken," zei de een, "te herroepen." "Men moet hem grijpen en gevangen zetten," zei een ander. Een derde dacht dat men zich van hem moest ontdoen. Een vierde dat men hem veeleer door goedheid en zachtheid moest tevreden stellen. Het schijnt dat de kardinaal besloot met die laatste raad te beginnen.

Eindelijk brak de dag van de onderhandeling aan. Dinsdag, de 11de oktober. De legaat, wetende dat LUTHER zich bereid had verklaard te herroepen hetgene men hem kon bewijzen met de waarheid strijdig te zijn, was vol van hoop; hij twijfelde niet of het zou een man van zijn stand en zijn geleerdheid weinig kosten, om die monnik tot gehoorzaamheid aan de Kerk terug te brengen. LUTHER begaf zich naar de legaat, vergezeld van de prior van de Carmelieten, zijn' gastheer en vriend, van twee broeders uit dit klooster, van doctor LINK en van een Augustijner, waarschijnlijk dezelfde die hem van Neurenberg vergezeld had. Nauwelijks was hij het paleis van de legaat binnengetreden, of al de Italianen die het gevolg van die vorst van de Kerk uitmaakten liepen toe; ieder van hen wilde de beruchten doctor zien, en zij drongen zich zozeer om hem heen dat hij ter nauwernood kon voortkomen. De zaal waar de kardinaal hem wachtte binnentredende, vond LUTHER daar met hem de Apostolische nuntius en SERRA - LONGA. De ontvangst was koel, maar beleefd, en volgens Romeinse plichtpleging. LUTHER knielde, volgens het voorschrift dat hem SERRA-LONGA gegeven had, voor de kardinaal neer; toen deze hem zei op te staan, richtte hij zich op de knieën op; en eindelijk, op een nieuw bevel van de legaat, stond hij geheel op. Vele van de uitstekendste Italianen, die aan de legaat verbonden waren, kwamen in de kamer, begerig bij die samenkomst tegenwoordig te zijn, en ongeduldig om de Germaanse monnik zich voor de majesteit van Rome te zien verootmoedigen.

Eerste woorden.

De legaat bewaarde het stilzwijgen, verwachtende dat LUTHER zijn woorden zou gaan herroepen, gelijk een tijdgenoot zegt. Maar LUTHER wachtte van zijn kant in alle nederigheid dat de Roomse vorst hem zou aanspreken. Intussen ziende dat niemand de mond opende, beschouwde hij dit stilzwijgen als ene uitnodiging tot hem gericht, en zei: "Zeer waardige vader! op de dagvaarding van Zijn pauselijke Heiligheid, en op begeerte van mijne genadige heer, de keurvorst van Saksen, verschijn ik voor u als een onderdanige en gehoorzame zoon van de heilige Christelijke Kerk, en ik erken dat ik het ben die de stellingen en thesen waarover geschil is in het licht gegeven heb. Ik ben bereid in alle gehoorzaamheid te vernemen waarvan men mij beschuldigt, en indien ik mij bedrogen heb, mij overeenkomstig de waarheid te laten onderrichten."

De kardinaal, besloten hebbende zich voor te doen als een liefderijk en mededogend vader jegens een afgedwaald kind, nam toen de vriendelijkste toon aan; hij roemde LUTHERS nederigheid, drukte hem daarover zijn vreugde uit, en zei tot hem: "Mijn waarde zoon! gij hebt door uw redetwist over de aflaten geheel Duitsland in opstand gebracht. Ik hoor dat gij een zeer geleerd doctor in de Schriften zijt, en dat gij vele discipelen hebt. Daarom, wanneer gij lid van de Kerk wilt zijn, en in de paus een heer vol van genade wilt vinden, hoor mij."

Voorwaarden van Rome.

Toen aarzelt de legaat niet hem op eens alles te ontdekken wat hij van hem verwacht, zo groot is zijn vertrouwen. "Ziehier," zegt hij tot hem, "drie artikelen, welke ik naar het bevel van onze allerheiligste vader, paus LEO X, u moet voorstellen:

"Vooreerst, moet gij tot inkeer komen, uw ongelijk erkennen en uw dwalingen, uw stellingen en uw redenen herroepen. Ten tweede, moet gij beloven u in het toekomende te zullen onthouden van uw gevoelens te verspreiden. En ten derde, moet men meer gematigd zijn, en alles vermijden wat de Kerk zou kunnen bedroeven of omkeren."

LUTHER. "Ik verzoek, waardigste vader! dat mij het pauselijke bevelschrift meegedeeld wordt, uit kracht van wat gij volmacht ontvangen hebt om deze zaak te behandelen."

SERRA-LONGA en de overige Italianen van het gevolg van de kardinaals openden grote ogen bij het horen van zodanig een verzoek, en hoewel zij de Duitse monnik reeds voor het vreemdste verschijnsel hadden gehouden, konden zij echter van hun verbazing wegens een

zo stoutmoedig woord niet bekomen. De Christenen, aan begrippen van rechtvaardigheid gewoon, willen dat men omtrent anderen of omtrent hen zelf billijk te werk ga; maar degenen die naar willekeur handelen zijn steeds zeer verwonderd, wanneer men van hen verlangt naar regelen, vormen en wetten te werk te gaan.

DE VIO. "Dit verzoek, waardste zoon! kan u niet ingewilligd worden. Gij moet uw dwalingen erkennen, voor het toekomende op uw woorden acht geven, niet tot uw uitbraaksel terugkeren, zodat wij gerust en zonder zorg mogen slapen; en dan zal ik, naar het bevel en het gezag van onze allerheiligste vader de paus, de gehele zaak in orde brengen."

LUTHER. "Gelief mij dan te doen weten waarin ik gedwaald mag hebben."

Op dit verzoek werden de Italiaanse hovelingen, die verwachtten dat de arme Duitser op de knieën om genade zou smeken, met nieuwe verbazing aangedaan. Niemand van hun zou zich hebben willen verlagen om op ene zo onbescheidene vraag te antwoorden. Maar DE VIO, die het als niet zeer edelmoedig beschouwde die ellendige monnik met al de zwaarte van zijn grootheid en van zijn gezag te verpletteren, en die daarenboven op zijn kunde vertrouwde om ene gemakkelijke zegepraal te behalen, vond goed LUTHER te zeggen waarvan men hem beschuldigde, en zelfs met hem in onderhandeling te treden. Men moet die generaal van de Dominicaners recht laten wedervaren. Men moet in hem meer billijkheid, meer gevoel van welvoeglijkheid en minder drift erkennen, dan men sinds in dergelijke gevallen veelal gezien heeft. Hij nam de toon ener vaderlijke toegevendheid aan, en zei:

Stellingen te herroepen.

"Waardste zoon! ziehier twee stellingen door u geopperd, en die gij vooral moet herroepen: 1ø. "De schat van de aflaten is niet samengesteld uit de verdiensten en het lijden van onze Heer JEZUS CHRISTUS." 2ø. "De mens die het heilig sacrament ontvangt, moet het geloof aan de genade, die hem aangeboden wordt, bezitten."

Beide deze stellingen brachten, inderdaad, aan de handel van Rome een dodelijke slag toe. Wanneer de paus de macht niet had naar goedvinden over de verdiensten van de Verlosser te beschikken; wanneer men, bij het ontvangen van de biljetten, waarin de makelaars van de Kerk handel dreven, niet een gedeelte van de eindeloze gerechtigheid ontving, verloren die papieren al hun waarde, en men zou ze niet meer dan gewone vodden achten. Het was Eveneens met de sacramenten. De aflaten maakten meer ofmin voor Rome een buitengewone tak van handel uit; de sacramenten behoorden tot de gewone handel. De voordelen welke zij opbrachten waren niet de minste. Maar te beweren dat het geloof noodzakelijk was, wanneer zij aan het Christelijk gemoed ene wezenlijke weldaad zouden aanbrengen, was zoveel als de gehele handel te vernietigen. Want de paus is het niet die het geloof geeft; het is buiten zijn macht; het komt alleen van God. Het noodzakelijk te verklaren is dan zoveel als de geldwinning en haar voordelen aan de handen van Rome te ontnemen. In het aantasten van deze beide leerstukken had LUTHER JEZUS CHRISTUS gevolgd. Van het begin zijner bediening af, had hij de tafelen van de wisselaars omgekeerd en de kooplieden uit de tempel gedreven. "Maakt niet het huis mijns Vaders tot een huis van koophandel."

"Om deze dwalingen te bestrijden," vervolgde CAJETANUS, "wil ik niet het gezag van de heilige THOMAS en van andere schoolse leraren inroepen; ik wil mij alleen aan de heilige Schrift houden en met u in alle vriendschap spreken."

Luther's antwoord.

Maar ter nauwernood was DE VIO zijn bewijzen beginnen te ontwikkelen, of zijn mond was reeds vol van de heilige THOMAS, van de Scholastieken en hun meningen. Hij bestreed de eerste stelling van LUTHER door ene *extravagante* of verordeing van paus CLEMENS, en

de tweede door allerlei meningen van de Scholastieken. De redetwist bepaalde zich in het eerst bij die verordening van de paus ten voordele van de aflaten. Eindelijk riep LUTHER, ziende welk een gezag de legaat aan een besluit van Rome toekende, vol verontwaardiging uit: "Ik kan zodanige verordeningen niet als voldoende bewijzen voor zulke gewichtige zaken aannemen: want zij verdraaien de heilige Schrift en halen deze nooit van pas aan."

DE VIO. "De paus heeft gezag en macht over alle dingen."

LUTHER, met nadruk. "Behoudens de Schrift!"

DE VIO, spottende. "Behoudens de Schrift!...De paus, weet gij het niet? is boven de kerkvergaderingen: want hij heeft onlangs de kerkvergadering van Bazel veroordeeld en gestraft."

LUTHER. "De hogeschool van Parijs heeft de zaak hoger gezocht."

DE VIO. "De heeren van Parijs zullen daar hun straf voor ontvangen."

De redetwist tussen de kardinaal en LUTHER werd vervolgens gevoerd over het tweede artikel, te weten over het geloof, dat LUTHER noodzakelijk verklaarde wanneer de sacramenten van nut zouden zijn. LUTHER, zijn' gewone weg volgende, haalde ten voordele van het gevoelen dat hij verdedigde verscheidene plaatsen uit de Schrift aan. Maar de legaat hoorde ze al lachende aan. "Het is van het algemeen geloof dat gij daar spreekt," zei hij. "Nee!" antwoordde LUTHER. - Een van de Italianen, ceremoniemeester van de legaat, over de tegenstand van LUTHER en zijn antwoorden ongeduldig, brandde van begeerte om te spreken. Hij nam bestendig het woord, doch de legaat leide hem het stilzwijgen op. Ten laatste moest deze hem met zoveel gezag bestraffen, dat de ceremoniemeester geheel beschaamd de kamer verliet.

"Wat de aflaten betreft," zei LUTHER tot de legaat, "wanneer men mij kan aantonen dat ik mij bedrieg, ben ik bereid mij te laten onderrichten. Men kan daarover heen stappen zonder daarom een slecht Christen te zijn. Maar wat het artikel des geloofs aangaat, wanneer ik daaromtrent iets toegaf, zou ik CHRISTUS verloochenen. Ik kan noch wil derhalve u te die aanzien toegeven, en met Gods genade zal ik nimmer toegeven."

DE VIO, toornig beginnende te worden. "Of gij wilt of niet gij moet nog heden dit artikel herroepen, of anders zal ik om dit enkele artikel uw gehele leer verwerpen en veroordelen."

LUTHER. "Ik heb geen andere wil dan die van de Heeren. Men mag met mij doen wat men wil, maar al had ik vierhonderd hoofden, ik zou ze liever alle verliezen, dan de getuigenis welke ik van het heilig geloof van de Christenen afgelegd heb herroepen."

DE VIO. "Ik ben hier niet gekomen om met u te redetwisten. Herroep, of bereid u om de straffen, die gij verdiend hebt, te ondergaan en te lijden."

Hij vertrekt.

LUTHER zag wel dat het onmogelijk was de zaak door ene onderhandeling te eindigen. Zijn tegenstander zat voor hem als een paus, en eiste dat hij al wat hij hem zei nederig en met onderwerping zou aannemen, terwijl zijn antwoorden, niettegenstaande zij op de heilige Schrift gegrond waren, met het ophalen van de schouders, met getier, met lachen en spotternijen bejegend werden. Hij meende dat het 't wijsste zou zijn de kardinaal schriftelijk te antwoorden. Dit middel, dacht hij, laat tenminste aan onderdrukten een troost. Anderen kunnen over de zaak uitspraak doen; en de onrechtvaardige tegenstander, die door zijn geschreeuw meester van het slagveld blijft, kan er door verschrikt worden.

Zijn voornemen dan te kennen gegeven hebbende van te vertrekken, zei de legaat tot hem: "Wilt gij dat ik u een vrijgeleide bezorg om u naar Rome te begeven?"

Niets zou CAJETANUS aangenamer geweest zijn dan het aannemen van dat aanbod. Hij zou zo ontslagen zijn geworden van ene zaak, wier moeilijkheden hij begon te beseffen, en LUTHER en zijn ketterij zouden in zulke handen gevallen zijn die er orde op zouden hebben

weten te stellen. Maar de Hervormer, die al de gevaren inzag waarvan hij zelfs te Augsburg omringd was, wachtte zich wel een aanbod aan te nemen dat hem, aan handen en voeten gebonden, aan de wraak van zijn vijanden zou hebben overgeleverd. Hij wees het van de hand zo menigmaal het DE VIO behaagde het te vernieuwen; wat dikwijls gebeurde. De legaat verborg de smart welke hem de weigering van LUTHER veroorzaakte: hij verschool zich achter zijn waardigheid, en ontsloeg de monnik met een medelijdende grimlach, waaronder hij zijn verlegenheid trachtte te verbergen, en te gelijker tijd met de beleefdheid van iemand die een volgende keer beter hoopt te slagen.

Nauwelijks was LUTHER in het voorhof van het paleis, of die klapachtige Italiaan, die ceremoniemeester, die de bestraffingen van zijn heer verplicht hadden de zaal waar de onderhandeling plaats had te verlaten, verblijd buiten het oog van CAJETANUS tot hem te kunnen spreken, en van begeerte brandende om die afschuwelijken ketter door zijn schitterende redenen te doen verstommen, liep naar hem toe, en begon al voortgaande hem met zijn drogredenen te overladen. Maar LUTHER, over die dwaze man verdrietig, antwoordde hem met een van de schampere woorden, welke hij zozeer in zijn macht had, en de arme ceremoniemeester liet geheel onthutst van zijn tegenpartij af, en keerde beschaamd in het paleis van de kardinaal terug.

LUTHER droeg geen zeer hoog denkbeeld van zijn tegenstander mee. Hij had, gelijk hij later aan SPALATIJN schreef, van hem stellingen gehoord die ten enenmale met de Godgeleerdheid strijdig waren, en die, in de mond van een ander', als aartsketters beschouwd zouden zijn geworden. En echter was DE VIO als de geleerdste van de Dominicaners geacht. De tweede na hem was PRIëRIAS. "Men kan daaruit besluiten," zegt LUTHER, "wat diegenen moeten zijn, die zich in de tiende of honderdste rang bevinden."

Indruk bij de twee partijen te weeg gebracht.

Van een andere kant had de edele en vastberadene handelwijze van de Wittenbergse doctor de kardinaal en al zijn hovelingen verbaasd. In plaats van een arme monnik die zijn vergiffenis als ene grote gunst zou inroepen, hadden zij een vrijmoedig man, een onverschrokken Christen, een verlicht doctor ontmoet, die verlangde dat men onrechtvaardige beschuldigingen met bewijzen zouden staven, en die in zegepraal zijn leer verdedigde. Allen voeren in het paleis van CAJETANUS hevig uit over de hoogmoed, de hardnekkigheid en onbeschaamdheid van die ketter. LUTHER en DE VIO hadden elkaar leren kennen, en beiden maakten zich vervolgens tot de tweede samenkomst gereed.

Aankomst van Staupitz.

Ene zeer aangename verrassing wachtte LUTHER bij zijn wederkomst in het Carmelieten - klooster. De vicaris - generaal van de Augustijner orde, zijn vriend' zijn vader, STAUPITZ, was te Augsburg aangekomen. Niet hebbende kunnen beletten dat LUTHER zich naar die stad begaf, kwam STAUPITZ zijn vriend een nieuw en treffend bewijs van zijn liefde geven, door zich te Augsburg bij hem te voegen, in hoop van hem nuttig te zijn. Die voortreffelijke man voorzag dat de onderhandeling met de legaat de gewichtigste gevolgen zou hebben. Zijn vrees en de vriendschap welke hij voor LUTHER had, kwelden hem in gelijke mate. Het was ene verkwikking voor het hart van de doctors, na ene zo verdrietige vergadering een zo dierbare vriend in zijn armen te drukken. Hij verhaalde hem hoe het hem onmogelijk geweest was een waardig antwoord te bekomen, en men zich tevreden gehouden had, zonder hem overtuigd te hebben, ene herroeping van hem te vorderen. - "Het is volstrekt nodig," zei STAUPITZ, "de legaat schriftelijk te antwoorden.

Naar hetgene hij van de eerste samenkomst vernomen had, verwachtte STAUPITZ niets van de andere. Hij bepaalde zich dan bij ene zaak welke hij van nu voortaan noodzakelijk achtte; hij wilde LUTHER van de gehoorzaamheid aan zijn orde ontslaan. STAUPITZ dacht daardoor twee oogmerken te bereiken: wanneer, gelijk alles hem deed voorspellen,

LUTHER in dat geschil de nederlaag bekwam, zou hij zo beletten dat de schande van zijn veroordeling niet op de gehele orde terugkaatste; en wanneer de kardinaal hem beval LUTHER tot stilzwijgen of tot ene herroeping te noodzaken, zou hij ene uitvlucht hebben. Die zaak werd naar de gewone vormen voltrokken. LUTHER voelde al wat zij hem voorspelde. Zijn ziel was hevig bewogen bij het zien verbreken van banden welke hij in het enthousiasme van zijn jeugd had gevormd. De orde welke hij gekozen heeft werpt hem uit. Zijn natuurlijke beschermers verwijderen zich. Reeds wordt hij een vreemdeling voor zijn broeders. Maar schoon zijn hart bij deze gedachte van droefheid aangegrepen wordt, vindt hij al zijn vreugde weer door zijn blikken te vestigen op de beloften van die getrouwe God, die gezegd heeft: "Ik zal u niet begeven; ik zal u niet verlaten."

Mededelingen aan de legaat.

De raadsheren des keizers de legaat door de bisschop van Trente hebbende doen weten, dat LUTHER van een keizerlijk vrijgeleide voorzien was, kon de trotse kardinaal zijn misnoegen niet verbergen. Het was met de pauselijke grondregelen strijdig, dat de keizer ene aan zijn rechtsgebied vreemde monnik in bescherming nam. Het bevelschrift, waarvan CAJETANUS voorzien was, strafte zelfs met ban en beroving van goederen al degenen die de partij van LUTHER kozen, de keizer alleen uitgezonderd. De keizerlijke raadsheren lieten te gelijker tijd de legaat zeggen van niets tegen de doctor te ondernemen. Toen werd DE VIO toornig en antwoordde op ene stuurse wijze met deze geheel Romeinse woorden: "‘ t Is wel; maar ik zal doen wat de paus beveelt." Wij weten wat de paus had bevolen.

Tweede verschijning.

De volgende dag Woensdag, de 12de oktober, maakte men zich van wederzijden tot de tweede samenkomst gereed, welke beslissend scheen te moeten zijn. LUTHERS vrienden, besloten hebbende hem naar de legaat te vergezellen, begaven zich naar het Carmelieten - klooster. De deken van Trente, PEUTINGER, de ene en andere raadsheer des keizers, en STAUPITZ kwamen na elkaar aan. Weldra had LUTHER de vreugde van bij hen zich te zien voegen de ridder PHILIPPUS VAN FEILITZSCH en de doctor RUHEL, raadsheren van de keurvorst, die van hun meester bevel ontvangen hadden de onderhandelingen bij te wonen en LUTHERS vrijheid te beschermen. Zij waren daags te voren te Augsburg gekomen. De doctor nam voorts een schrijver mee, en begaf zich, vergezeld van al die vrienden, naar de legaat.

Verklaring van Luther.

In dit ogenblik naderde STAUPITZ tot hem: hij voelde al wat LUTHER zou hebben door te staan; hij wist dat, wanneer zijn oog niet gevestigd was op de Heer, die de verlossing is van Zijn volk, hij zou moeten bezwijken. "Mijn waarde broeder!" zei hij hem met nadruk, "herinner u bestendig dat gij die dingen in de naam van onze Heer JEZUS CHRISTUS begonnen hebt." Zo omringde God Zijn nederige dienaar met troost en bemoediging. LUTHER bij de kardinaal komende, vond er een nieuwe tegenstander: het was de prior van de Dominicaners van Augsburg, die naast zijn meester gezeten was. LUTHER had, overeenkomstig het besluit dat hij genomen had, zijn antwoord geschreven. De gebruikelijke eerbewijzingen geëindigd zijnde, las hij met ene krachtige stem de volgende verklaring en protestatie voor:

"Ik verklaar dat ik de heilige Roomse Kerk eerbiedig, en dat ik het ook in het toekomende zal doen. Ik heb de waarheid in openbare redetwisten gezocht, en weet niet dat ik iets gezegd heb wat met de heilige Schrift, met de kerkvaders, met de pauselijke decretalen en met de gezonde rede strijdig was. Men kan mij niet noodzaken te herroepen, zonder mij te hebben gehoord, zonder mij te hebben overtuigd: want al wat ik gezegd heb houd ik nog op dit ogenblik voor recht, waarachtig en Christelijk.

"Ik ben intussen een mens, en kan mij bedriegen. Ik ben dan bereid mij te laten onderrichten en terechtwijzen in hetgene waarin ik mag hebben gedwaald. Ik verklaar mij bereid te Augsburg of elders in persoon rekenschap te geven van mijn leer en schriften, en hetzij in het openbaar of in het bijzonder te antwoorden op al wat men zal mogen te zeggen hebben over de stellingen welke ik verdedigd heb. Ik verklaar mij bereid mondeling of schriftelijk op al de tegenwerpingen en al de verwijten, welke de heer legaat mij kan doen, te antwoorden. Ik verklaar mij bereid mijn thesen aan de vier universiteiten van Bazel, Freiburg in Brisgau, Leuven en Parijs te onderwerpen en te herroepen wat zij voor dwaling zullen erkennen. In één woord: ik ben bereid tot al wat men van een Christenmens kan vorderen. Maar ik protesteer plechtig tegen de gang die men aan deze zaak heeft willen geven, en tegen de vreemde eis om mij tot herroeping te noodzaken zonder mij te hebben weerlegd."

Antwoord van de legaat.

Buiten twijfel was niets billijker dan die voorstellen van LUTHER, en zij moesten ene rechter in de grootste verlegenheid brengen, wie vooruit het oordeel, dat hij moest vellen, was voorgeschreven geworden. De legaat, welke die protestatie niet verwacht had, trachtte zijn verwarring door een gemaakte lach en ene schijnbare zachtmoedigheid te verbergen.

"Die protestatie"‘ zei hij al grimlachende tot LUTHER, "is niet nodig; ik wil noch in het openbaar noch in het bijzonder met u redetwisten, maar ik ben voornemens de gehele zaak met goedheid en als een vader te schikken."

Geheel de staatkunde van de kardinaal was, de strenge rechtsvormen, welke degenen die vervolgd worden beschermen, aan ene zijde te stellen, en de zaak slechts als een zaak van bestuur tussen ene meerdere en Zijn mindere te behandelen: een gemakkelijke weg in zoverre deze voor alle willekeur het ruimste veld opent.

Zijn bespraaktheid.

Op de innemendste toon voortgaande, zei DE VIO: "Mijn waarde vriend! laat, bid ik u, een nutteloos voornemen varen; keer liever tot u zelf in, erken de waarheid, en ik ben bereid u met de Kerk en de opperste bisschop te verzoenen...Herroep, mijn vriend! herroep! dit is de wil van de paus. Of gij het wilt of niet, er is weinig aan gelegen! Het zou u moeilijk vallen de verzenen tegen de prikkels te slaan..."

LUTHER, die zich zag behandelen als ware hij reeds een oproerig en door de Kerk verworpen kind, riep uit: "Ik kan niet herroepen! maar ik bied mij aan te antwoorden, en wel bij geschrift. Gisteren hebben wij genoeg gestreden."

DE VIO werd door die uitdrukking verbitterd, welke hem herinnerde dat hij niet voorzichtig genoeg was te werk gegaan; maar hij herstelde zich en zei al glimlachende: "Gestreden! mijn waarde zoon! ik heb niet met u gestreden: ik wil niet eens strijden, maar ben bereid, ten einde de doorluchtigste keurvorst FREDERIK te believen, om u te horen en u vriendelijk en vaderlijk te vermanen."

LUTHER begreep niet dat de legaat door de uitdrukking die hij gebezigd had zozeer geërgerd zou zijn; want, dacht hij, wanneer ik niet beleefd had willen spreken, zou ik hebben moeten zeggen, niet: strijden, maar twisten en krakelen; want wij hebben waarlijk gisteren niets anders gedaan.

DE VIO intussen, die voelde dat hij in tegenwoordigheid van de aanzienlijke getuigen, die bij de onderhandeling tegenwoordig waren, tenminste LUTHER moest schijnen te overtuigen en hem moest trachten te verpletteren, kwam op de twee stellingen, welke hij hem als hoofddwalingen had doen kennen, terug, wèl besloten de Hervormer zo min mogelijk het woord te laten nemen. Op zijn Italiaanse vlugheid in het spreken vertrouwende, overlaadde hij hem met tegenwerpingen, waarop hij het antwoord niet afwachtte. Nu schertst hij en dan

toont hij zich ontevreden; hij spreekt met hartstochtelijke ijver; hij mengt de wonderlijkste zaken ondereen; hij haalt de heilige THOMAS en ARISTOTELES aan; hij tiert en raast tegen al degenen die anders denken; hij richt tussenbeiden zijn rede tot LUTHER. Deze wil meer dan tienmaal het woord nemen; maar de legaat valt hem terstond in de rede en overlaadt hem met bedreigingen. Herroeping! herroeping! ziedaar al wat hij wil; hij dondert, hij heerst en spreekt geheel alleen. STAUPITZ neemt op zich de legaat in zijn rede te stuiten. "Gelief te vergunnen," zegt hij tot hem, "dat doctor MARTIJN de tijd hebbe om u te antwoorden." Maar de legaat hervat zijn rede: hij haalt de *extravaganten* en de meningen van de heilige THOMAS aan; hij heeft zich voorgenomen alléén te spreken. Kan hij niet overtuigen en durft hij hem niet rechtstreeks aantasten, hij wil hem ten minste in verwarring brengen.

Luther's verzoek.

LUTHER en STAUPITZ zagen duidelijk dat men niet slechts de hoop moest opgeven om DE VIO door ene onderhandeling tot betere inzichten te brengen, maar ook om ene geloofsbelijdenis, die het gewenste gevolg zou hebben, af te leggen." LUTHER kwam dan weder op het verzoek, dat hij bij de aanvang van de zitting gedaan had, en wat de kardinaal toen had ontweken. En daar het hem niet vergund was te spreken, verzocht hij dat het hem tenminste vergund zou worden te schrijven en de legaat zijn antwoord geschreven ter hand te stellen. STAUPITZ ondersteunde hem; vele van de aanwezigen verenigde zich met dat verzoek; en CAJETANUS, ondanks al zijn weerzin van al wat geschreven is, (want hij herinnerde zich dat het geschrevene blijft,) stemde er eindelijk in toe. Men scheidde van elkaar. De hoop welke men gehad had van de zaak in deze bijeenkomst ten einde te brengen, was zo verschoven en men moest afwachten wat de naastvolgende onderhandeling zou beslissen.

De vergunning welke de generaal van de Dominicaners LUTHER gegeven had om de tijd te nemen tot het antwoorden, en wel schriftelijk antwoorden, op de twee duidelijk uitgesprokene beschuldigingen welke hij hem gedaan had ten opzichte van de aflaten en het geloof, was ongetwijfeld met de striktste rechtvaardigheid overeenkomstig; en echter moeten wij er DE VIO voor dank weten als voor een blijk van gematigdheid en onpartijdigheid.

LUTHER vertrok van de kardinaal, verheugd dat hem zijn billijk verzoek was toegestaan. Naar CAJETANUS toegaande en van hem terugkomende, was hij het voorwerp van de algemene opmerkzaamheid. Hij had aller harten gewonnen. Alle verlichte lieden stelden in zijn zaak belang, alsof zij zelf hadden moeten geoordeeld worden. Men voelde dat het de zaak des Evangelies, van de rechtvaardigheid en van de vrijheid was, welke toen te Augsburg bepleit werd. Het lage gemeen hield het alleen met CAJETANUS, en het gaf er de Hervormer buiten twijfel enige duidelijke blijken van; want hij werd dat gewaar.

Het werd steeds duidelijker dat de legaat van hem niets anders wilde horen dan deze woorden: "Ik herroep;" en hij had vast besloten ze niet uit te spreken. Hoedanig zal de uitslag zijn van zulk een ongelijke strijd? Hoe! kan men zich verbeelden dat de gehele macht van Rome, met een monnik handgemeen, niet in staat zal geraken om hem te verpletteren? LUTHER ziet die dingen; hij voelt de zwaarte van die vreselijke hand waaronder hij zich heeft komen plaatsen; hij verliest de hoop van ooit naar Wittenberg terug te keren; van zijn waarde PHILIPPUS weer te zien, van zich weer te midden van de edelmoedige jongelingschap te bevinden, in wier harten hij zo graag de zaden des levens wenste te strooien. Hij ziet de ban boven zijn hoofd hangen, en twijfelt geenszins of deze zal hem weldra treffen. Deze vooruitzichten verontrusten zijn ziel, maar doen haar de moed niet verliezen. Zijn vertrouwen op God is niet geschokt. God moge het werktuig, dat Hij tot dit ogenblik toe heeft willen gebruiken, verbrijzelen; maar Hij zal de waarheid handhaven. Wat ook gebeure, LUTHER moet haar ten einde toe verdedigen. Hij begeeft zich dan aan

het werk om de protestatie gereed te maken welke hij de legaat wil overhandigen. Het schijnt dat hij daaraan de dag van de 13de oktober gedeeltelijk toewijdde.

Derde verschijning.

Des Vrijdags, de 14de oktober, keerde LUTHER tot de kardinaal terug, vergezeld van de raadsheeren van de keurvorst. Hij hield zijn protestatie in de hand. De Italianen drongen als naar gewoonte om hem heen en waren in groot aantal bij de onderhandeling tegenwoordig. LUTHER naderde en gaf de legaat zijn verklaring over. De lieden van de kardinaal vestigden hun blikken op dat geschrift, zo vermetel en zo onbeschaamd in hun ogen. Ziehier wat de doctor van Wittenberg daarin hun meester verklaarde:

Schriftelijke potestatie.

"Ik heb de waarheid gezocht; daaraan heb ik niet kunnen misdoen: veel minder nog kan men mij noodzaken te herroepen, zonder mij te horen en zonder mij te overtuigen.

"Ik ben bereid rekenschap van al mijn woorden te geven, en dit wil ik nederig doen in deze brief,

"Gij valt mij over twee punten aan. En eerst legt gij mij de verordening van paus CLEMENS VI voor, welke begint met deze woorden: *Unigenitus*, enz., waarin moet gezegd zijn dat de schat van de aflaten bestaat in de verdiensten van de Heer JEZUS CHRISTUS en van de heiligen, wat ik in mijn thesen ontken.

"Men geeft aan de heilige Schrift in die verordening een zin die aan deze vreemd is. Dikwijls bedriegen zich de *decretalen* en strijden tegen de heilige Schrift en de liefde; en schoon men deze moet horen als de stem van de heilige PETRUS, kan dit echter niet, dan voor zover zij niet met andere *decretalen* of met de heilige Schrift in strijd zijn."

Schat van de aflaten.

"Wat mij nog meer beweegt," zegt hij vervolgens, "om weinig werk van de aflaten te maken, is dat de heilige PETRUS zelf, toen hij niet recht wandelde naar de waarheid des Evangelies, door de heilige PAULUS bestraft werd. (Gal. 2:6) Zou het dan een zo groot wonder zijn dat een opvolger van de heilige PETRUS zich soms bedroog?...PANORMITANUS," vervolgt hij, noemende aldus de vervaardiger van de verzameling van kerkelijk recht, getiteld *Panormia*, te weten: IVES, bisschop van Chartres, op het einde der 11de eeuw, "PANORMITANUS verklaart in zijn eerste boek, dat, in hetgene het geloof betreft, niet slechts een algemeen concilie, maar ook ieder gelovige boven de paus is, wanneer hij getuigenissen der Schrift en beter redenen dan die van de paus kan bijbrengen. De stem van onze Heer CHRISTUS verheft zich ver boven al de stemmen van mensen, welk een naam zij ook dragen mogen.

"Wat mij de meeste smart veroorzaakt en de meeste stof tot overdenking geeft, is dat deze verordening leringen behelst die ten enenmale met de waarheid in strijd zijn. Eerst verklaart zij dat de verdiensten van de heiligen een schat zijn, terwijl de gehele Schrift getuigt dat God zeer rijkelijk beloont, meer dan wij hebben verdiend. De profeet roept uit: "Heer! treed niet met Uw knecht in het gericht: want niemand die leeft zal voor Uw aangezicht rechtvaardig bevonden worden!" "Rampzalig het leven van de mensen, hoe roemrijk en prijswaardig het ook zijn moge," zegt de heilige AUGUSTINUS, "wanneer daarover een oordeel, waarvan de barmhartigheid uitgesloten was, moest uitgesproken worden!"

"Zo worden dan de heiligen niet behouden door hun verdiensten, maar eniglijk door de barmhartigheid Gods, gelijk ik dat verklaard heb. Ik houd dit staande en blijf er bij. De woorden der heilige Schrift, welke verklaren dat de heiligen gene verdiensten genoeg

hebben, moeten boven mensenwoorden gesteld worden, welke verzekeren dat zij er te veel van hebben. Want de paus is niet boven, maar beneden Gods Woord."

LUTHER bepaalt zich daar niet bij: hij toont aan, dat wanneer de aflaten niet de verdiensten van de heiligen kunnen zijn, zij nog minder de verdiensten van CHRISTUS zijn. Hij doet zien dat de aflaten onvruchtbaar en onnut zijn, nademaal zij niets anders uitwerken dan dat zij de mensen van het doen van goede werken, als gebeden, aalmoezen, enz., ontslaan. "Nee," roept hij nu uit, "de verdiensten van CHRISTUS zijn geen schat van aflaten die van het goede ontslaat, maar een schat van genade die levend maakt. De verdiensten van CHRISTUS worden de gelovige zonder aflaten, zonder sleutelen, door de Heilige Geest alleen en niet door de paus toegerekend."

"Indien iemand ene gegronder mening dan de mijne heeft," voegt hij er bij, terwijl hij, wat het eerste punt aangaat, besluit, "hij doe deze kennen, en dan herroep ik.... "

Maar toont zich LUTHER al genegen uit eerbied toe te geven ten opzichte van het artikel van de aflaten, waaraan hij voor de zaligheid minder gewicht hecht, hij is dat niet ten opzichte van hetgene het geloof betreft, wat steeds het hoofdpunt van het Christendom is en blijft.

Het geloof.

"Ik heb verzekerd," zegt hij, tot het tweede artikel overgaande, dat geen mens voor God kan gerechtvaardigd worden, dan alleen door het geloof, zodat het nodig is dat de mens met ene volkomene verzekering gelove dat hij genade heeft verkregen. Want aan die genade te twijfelen is hetzelfde als die te verwerpen. Het geloof des rechtvaardigen is zijn rechtvaardigheid en zijn leven." LUTHER staaft zijn stelling met ene menigte getuigenissen van de Schrift.

Ootmoedige bede.

"Ik smeek uw vaderlijke liefde ootmoedig mij het waarachtige licht mede te delen, door middel van wat ik de getuigenissen, die ik heb aangevoerd, anders dan ik tot heden toe gedaan heb moge verstaan. Ik wil noch kan herroepen, ten ware men mij ene andere leer in de heilige Schrift aantoont.

"Gelief dan bij onze allerheiligste heer de paus, LEO X, voor mij te spreken, opdat hij mij niet met zoveel ongenade behandele...Mijn ziel zoekt het licht van de waarheid. Ik ben niet zo hoogmoedig en naar ijdele roem begerig, dat ik beschaamd zou zijn te herroepen wanneer ik valse dingen geleerd had. Het zal mijn grootste vermaak zijn al wat naar God is te zien zegepralen. Alleen dwingt men mij niet, iets tegen de inspraak van mijn geweten te doen."

Antwoord van de legaat.

De legaat had LUTHERS verklaring in handen genomen; na deze doorgelopen te hebben, zei hij koel tot hem: "Gij hebt daar een nutteloos geklap gemaakt; gij hebt vele ijdele woorden geschreven; gij hebt dwaselijk op de twee artikelen geantwoord, en gij hebt uw papier met een groot aantal plaatsen uit de heilige Schrift, die niet tot het onderwerp betrekking hebben, beklad." Vervolgens werpt DE VIO LUTHERS protestatie met verachting weg, achtende deze zijn aandacht geheel onwaardig, en, terwijl hij dezelfde toon aanneemt welke hem bij de laatste samenkomst zo wèl gelukt was, begint hij uit alle macht te schreeuwen, dat LUTHER moet herroepen. Deze is onbewegelijk. "Broeder! broeder!" roept DE VIO in het Italiaans uit, toen hij die standvastigheid zag, "de laatste keer zijt gij zeer goed geweest, maar heden zijt gij geheel ondeugend." Daarop begint de kardinaal ene lange rede, ontleend uit de verdichtselen van de heilige THOMAS; hij verheft opnieuw uit al zijn vermogen de verordening van CLEMENS VI; hij houdt hardnekkig vol te verdedigen dat,

uit kracht van de verordening, het de verdiensten zelf van CHRISTUS zijn die door middel van de aflaten aan de gelovigen uitgedeeld worde, met het doel om die handel te verheffen. Hij meent LUTHER tot stilzwijgen te hebben gebracht: deze neemt soms het woord; maar DE VIO kijft, raast zonder ophouden, en wil, gelijk de vorige dag, alléén op het slagveld zich bewegen.

Wederantwoord van Luther.

Deze handelwijs was hem eens mogen gelukken; LUTHER was geen man om het andermaal te dulden. Zijn verontwaardiging barst eindelijk uit, en het is zijn beurt, de aanschouwers, die hem door de bespraaktheid van de Italiaanse prelaat reeds overwonnen achtten, met verbazing te vervullen. Hij verheft zijn luide stem; hij tast de geliefkoosde tegenwerping van de kardinaal aan, en zet hem de vermetelheid die hij gehad heeft, om met hem in strijd te treden, duur betaald. "Herroep! herroep!" herhaalde DE VIO hem, terwijl hij hem de pauselijke verordening toonde.

"Welnu!" zei LUTHER, "indien door deze verordening kan bewezen worden dat de schat van de aflaten de verdienste van CHRISTUS zelf is, bewillig ik er in om, volgens de wil en het goedvinden van Uwe Eminentie, te herroepen..." De Italianen openen grote ogen bij het horen van die woorden, en kunnen hun vreugde, van de tegenstander eindelijk in het net gevangen te zien, niet bedwingen. Wat de kardinaal betreft, deze is als buiten zichzelf, hij lacht dat het schatert; maar met een, lach waaronder zich verontwaardiging en toorn mengen: hij springt op, hij grijpt het boek waarin de beruchte verordening vervat is, hij zoekt, hij vindt ze, en geheel trots op zijn overwinning, leest hij deze met luider stem, in drift en als uit één adem voor. De Italianen zegevieren; de keurvorstelijke raadsheren verkeren in de grootste onrust en verlegenheid; LUTHER wacht zijn tegenstander af.
Eindelijk, toen de kardinaal komt aan deze woorden: "De Heer JEZUS CHRISTUS heeft die schat door Zijn lijden verworven," valt LUTHER hem in de rede: "Zeer waardige vader," zegt hij tot hem, "gelief dit woord: "Hij heeft verworven," wel nauwkeurig in aanmerking te nemen en te overwegen. CHRISTUS heeft door Zijn verdiensten een schat verworven; de verdiensten zijn dan niet de schat: want, om met de filosofen te spreken, de oorzaak is iets anders dan hetgene uit die oorzaak voortvloeit. De verdiensten van CHRISTUS hebben voor de paus de macht verworven om zodanige aflaten aan het volk te geven; maar het zijn niet de verdiensten zelf van de Heer, welke de hand van de opperpriester uitdeelt. Zo is dan mijn besluit waarachtig, en die verordening, welke gij met zoveel geschreeuw inroept, geeft met mij aan de waarheid, die ik verkondig, getuigenis."

Woede van de legaat.

DE VIO houdt het boek nog in de hand; zijn blikken zijn nog op de noodlottige plaats gevestigd; er is niets op te antwoorden. Ziedaar, zo is hij zelf in de strik gevangen die hij gespannen heeft; en LUTHER houdt er hem met ene sterke hand in besloten, tot onbeschrijfelijke verbazing van de Italiaanse hovelingen die hem omringen. De legaat zou wel willen ontsnappen; maar het is niet mogelijk: hij heeft reeds sinds lange tijd zowel de getuigenissen der Schrift als die van de kerkvaders laten varen; hij had tot die *extravagante* van CLEMENS VI zijn toevlucht genomen, en ziet, door deze wordt hij gevangen. Nochtans is hij te loos om zijn verwarring te laten blijken. Zijn schande willende verbergen, verandert de vorst van de Kerk haastig van onderwerp, en valt met onstuimigheid op andere artikelen aan. LUTHER, die deze behendige kunstgreep bemerkt, laat hem niet toe te ontsnappen: hij sluit en haalt van alle kanten het net toe waarin hij de kardinaal gevangen heeft, en maakt de ontkoming onmogelijk. "Eerwaardigste vader!" zegt hij in scherts, onder de schijn van eerbied: "Uw Eminentie moet toch niet deken dat wij Duitsers de spraakkunst niet kennen: een schat te zijn en een schat te verwerven zijn twee zeer verschillende dingen."

"Herroep!" zegt DE VIO tot hem, "herroep! of zo gij het niet doet, zend ik u naar Rome om er voor de rechters te verschijnen, die benoemd geweest zijn om kennis van uw zaak te nemen. Ik doe u met al uw aanhangers, al degenen die u gunstig zijn en het mogen worden, in de ban, en ik werp hen uit de Kerk. Mij is te die aanzien alle macht gegeven door de heilige Apostolische stoel. Denkt gij dat uw beschermers mij tegenhouden? Verbeeldt gij u dat de paus zich aan Duitsland bekreunt? De kleinste vinger van de paus is sterker dan al de Duitse vorsten."

"Verwaardig u" antwoordt LUTHER, "aan paus LEO X het antwoord, dat ik u schriftelijk heb ter hand gesteld, met mijn zeer ootmoedige beden toe te zenden."

De legaat, bij deze woorden, zeer tevreden een ogenblik van rust te vinden, sterkt zich opnieuw door het gevoel van zijn waardigheid, en zegt tot LUTHER met trotsheid en toorn: "Herroep, of kom niet weer!"

Luther vertrekt.

Dit woord brengt LUTHER in vuur; ditmaal zal hij anders dan door redenen antwoorden. Hij maakt ene buiging en vertrekt. De keurvorstelijke raadsheeren volgen hem, en de kardinaal en Zijn Italianen, alleen gebleven, zien elkaar over zulk een uitslag geheel beschaamd aan.

LUTHER en DE VIO zagen elkaar niet meer; maar de Hervormer had op de legaat een sterke indruk gemaakt, welke nooit geheel werd uitgewist. Hetgene LUTHER over het geloof gezegd had, hetgene DE VIO in latere schriften van de Wittenbergse doctor las, wijzigde aanmerkelijk de gevoelens van de kardinaal. De Godgeleerden van Rome zagen met verbazing en misnoegen wat hij in zijn verklaring van de brief aan de Romeinen omtrent de rechtvaardiging opperde. De Hervorming week niet terug en herriep niet; maar haar rechter, hij die niet opgehouden had te roepen: "Herroep!" veranderde van inzichten en herriep zijn dwalingen. Zo werd de onwankelbare trouw van de Hervormer bekroond.

LUTHER keerde naar het klooster terug waar hij herbergzaamheid had gevonden. Hij was standvastig gebleven; hij had van de waarheid getuigenis gegeven; hij had gedaan wat hij behoorde te doen; God zal het overige doen. Zijn hart was met vrede en blijdschap vervuld.

Nochtans waren de berichten welke men hem meedeelde niet geruststellend; het gerucht liep in de gehele stad, dat, zo hij niet wilde herroepen, men hem moest grijpen en in de gevangenis werpen. De vicaris - generaal van de orde, STAUPITZ zelf, verzekert men, moest erin hebben bewilligd. LUTHER kan niet geloven hetgene zijn vriend betreft. Nee!

STAUPITZ zal hem niet ontrouw worden! Wat de bedoelingen van de kardinaal aangaat, naar zijn eigen woorden te oordelen, behoeft men nauwelijks in twijfel te staan. Intussen, hij zal het gevaar niet ontvluchten; zijn leven, zowel als de waarheid zelf, is in machtige handen, en in weerwil van hetgene hem bedreigt, zal hij Augsburg niet verlaten.

De Vio en Staupitz.

De legaat had weldra over zijn hevige drift berouw; hij voelde dat hij zijn rol had vergeten; hij wilde trachten er weer op te komen. Nauwelijks had STAUPITZ zijn middagmaal geëindigd, (het was van de morgens dat de bijeenkomst had plaats gehad,) of hij ontving ene boodschap van de kardinaal, hem uitnodigende bij hem te komen. STAUPITZ ging er heen, van WENCESLAUS LINK vergezeld. De vicaris - generaal vond de legaat met SERRA-LONGA alléén. DE VIO naderde terstond tot STAUPITZ en sprak hem met de vleijendste woorden aan. "Tracht dan," zei hij tot hem, "uw monnik te overreden en tot ene herroeping te bewegen. Waarlijk, ik ben anders over hem tevreden, en hij heeft geen beter vriend dan mij."

STAUPITZ. "Ik heb het reeds gedaan, en zal hem nu nog raden zich in alle nederigheid aan de Kerk te onderwerpen."

DE VIO. "Gij moet hem op de bewijsredenen antwoorden welke hij uit de heilige Schrift ontleent."

STAUPITZ. "Ik moet u bekennen, mijn heer! dat dit boven mijn vermogen is: want doctor MARTIJN overtreft mij in verstand en in kennis van de heilige Schriften."

De kardinaal glimlachte ongetwijfeld bij die gulle bekentenis van de vicaris - generaal. Hij wist voor het overige zelf wat moeite het inhad, LUTHER te overtuigen. Hij vervolgde en zei tot STAUPITZ en LINK:

"Bedenkt wel, dat gij als aanhangers van een ketterse leer zelf aan de straffen van de Kerk blootgesteld zijt."

STAUPITZ. "Gelief de onderhandeling met LUTHER te hervatten; verorden een openbare redetwist over de betwiste punten."

DE VIO, van schrik bevangen bij die gedachte alleen, roept uit: "Ik wil met dat beest niet meer redetwisten; want het heeft doordringende ogen en wonderlijke gedachten in het hoofd."

STAUPITZ verkreeg eindelijk van de kardinaal dat hij LUTHER schriftelijk zou opgeven wat hij moest herroepen.

Staupitz en Luther.

De vicaris-generaal kwam bij LUTHER terug. Door al de voorstellen van de kardinaal aan het wankelen gebracht, trachtte hij hem tot enig vergelijk te brengen. "Wederleg dan," zei LUTHER tot hem "de getuigenissen van de Schrift welke ik te voorschijn gebracht heb." - "Het is boven mijn vermogen," zei STAUPITZ. –

"Welnu!" hernam LUTHER, "het strijdt tegen mijn geweten te herroepen zolang men mij de plaatsen van de Schrift niet heeft kunnen verklaren. Hoe!" vervolgde hij, "de kardinaal geeft voor, naar gij mij verzekert, dat hij zo de zaak wil bemiddelen, zonder dat hij er om mij enige schande of nadeel door lijde. Ach! dat zijn Romeinse woorde, die in goed Duits betekenen dat het mijn schande en mijn eeuwig verderf zou zijn. Wat heeft toch diegene anders te wachten die uit mensenvrees en tegen de stem van zijn geweten de waarheid verloochent?"

STAUPITZ hield niet langer aan; hij maakte LUTHER slechts bekend dat de kardinaal erin bewilligd had om hem schriftelijk de punten op te geven waaromtrent hij ene herroeping verlangde. Daarop deed hij hem ongetwijfeld zijn besluit kennen om Augsburg, waar hij niets meer te verrichten had, te verlaten. LUTHER deelde hem een voornemen mee, dat hij gevormd had, om hun zielen te troosten en te versterken. STAUPITZ beloofde terug te komen, en zij scheidde voor enige ogenblikken van elkaar.

Luther aan Spalatijn, aan Carlstadt.

Alléén in zijn cel gebleven, bepaalde LUTHER zijn gedachten bij enige aan zijn hart zo dierbare vrienden. Hij verplaatste zich te Weimar, te Wittenberg. Hij wenste de keurvorst te berichten wat er gebeurde; en vrezende onbescheiden te zijn door zich tot de vorst zelf te wenden, schreef hij aan SPALATIJN, en verzocht de kapellaan de staat van zaken aan zijn meester te doen kennen. Hij verhaalde hem de gehele zaak, zelfs dat de legaat de belofte gedaan had de betwiste punten schriftelijk op te geven. Hij besloot met te zeggen: "Zo is het met de zaak gesteld; maar ik heb noch hoop, noch vertrouwen op de legaat. Ik wil gene enkele syllabe herroepen. Ik zal het antwoord, dat ik hem ter hand gesteld heb, openbaar maken, opdat, wanneer hij tot geweld overgaat, hij met schande in de ganse Christenheid bedekt worde."

Voorts maakte de doctor zich enige ogenblikken, die hem nog overbleven, ten nut om zijn vrienden te Wittenberg zijn nieuws mede te delen.

"Vrede en heil!" schreef hij aan doctor CARLSTADT. "Ontvang deze weinige woorden alsof het een lange brief was; want de tijd en de omstandigheden laten mij niet veel toe. Op een andere keer zal ik u en anderen breedvoeriger schrijven. Ziedaar, het zijn reeds drie dagen dat mijn zaak wordt behandeld, en reeds zover zijn de zaken gekomen, dat ik geen hoop meer heb tot u weer te keren, en dat ik niet anders dan de ban heb te wachten. De legaat wil volstrektelijk niet dat ik, hetzij in het openbaar of in het bijzonder, redetwiste. Hij wil voor mij niet een rechter, maar een vader zijn, zegt hij; en echter wil hij van mij niets anders dan dit woord horen: "Ik herroep, en ik erken dat ik gedwaald heb." En ik - ik wil het niet zeggen.

"Mijn zaak is aan des te groter gevaren blootgesteld, naarmate zij niet slechts onverzoenlijke vijanden, maar ook mensen die niet in staat zijn over deze te oordelen, tot rechters heeft. Desniettegenstaande, de Heere God leeft en regeert: aan Zijn bewaring beveel ik mij aan, en ik twijfel er niet aan of Hij zal mij, op de gebeden van enige vrome zielen, hulp verlenen; ik meen te voelen dat men voor mij bidt.

"Één van beiden: ik zal tot u terugkeren zonder dat men mij kwaad heeft gedaan, of, met de ban geslagen, zal ik elders mijn toevlucht moeten zoeken.

"Hoe het ook zij, houd u mannelijk, blijf standvastig en verheerlijk CHRISTUS onbevreesd en met vreugde...

"De kardinaal noemt mij steeds zijn' waarde zoon. Ik weet wat men ervan moet geloven. Ik ben niettemin overtuigd dat ik hem zeer lief en dierbaar zou zijn, wanneer ik dit enkele woord: *Revoco, (ik herroep,)* wilde uitspreken. Maar ik wil geen ketter worden, door het geloof, dat mij een Christen heeft doen worden, te herroepen. Veel liever worde ik vervolgd, gevloekt, verbrand, ter dood gebracht....

"Vaarwel, mijn waarde doctor! en toon deze brief aan onze Godgeleerden, aan AMSDORFF, aan PHILIPPUS, aan OTTEN en aan de overigen, opdat gij voor mij bidt en ook voor u: want het is ook uw zaak die behandeld wordt. Het is die van het geloof aan de Heere CHRISTUS en van de genade Gods." Aangename gedachte, die steeds met troost en vrede diegenen vervulde welke aan JEZUS CHRISTUS, aan Zijn Godheid en genade getuigenis gegeven hebben, terwijl de wereld van alle kanten op hen haar oordeel, haar uitsluiting en haar ongenade deed nederdalen: "Onze zaak is die van het geloof aan de Heer!" En hoeveel aangenaams ook in die overtuiging, welke de Hervormer uitdrukt: "Ik voel dat men voor mij bidt!" De Hervorming was een werk des gebeds en van de Godsvrucht. De worstelstrijd van LUTHER met DE VIO was die van de Godsdienstige grondstof, welke weer vol leven te voorschijn kwam, met de zieltogende overblijfsels der dialectiek uit de middeleeuwen.

Het Avondmaal.

Zo onderhield zich LUTHER met zijn afwezige vrienden. Weldra kwam STAUPITZ terug, doctor RUHEL en de ridder VAN FEILITZSCH, beide afgezanten van de keurvorst, kwamen ook bij LUTHER, na hun afscheid van de kardinaal te hebben genomen. Enige andere vrienden van het Evangelie voegden zich bij hen; en LUTHER, die edelmoedige mannen dus verenigd ziende, die weldra zullen verspreid worden, en van welke hij zich misschien voor altoos zal gescheiden zien, stelt hun voor, gezamenlijk het Nachtmaal des Heeren te vieren. Zij nemen het aan, en deze kleine vergadering van gelovige mensen heeft gemeenschap aan het lichaam en bloed van CHRISTUS. Welke gewaarwordingen vervullen de harten van de vrienden van de Hervormer, op het ogenblik dat zij, met hem het heilig Avondmaal vierende, bedenken dat het mogelijk de laatste maal is dat het hem vergund zal zijn dit te doen, en dat die moedige getuige van de waarheid mogelijk zich zal afgesneden zien van de gemeenschap van de Kerk, omdat hij Zijn God voor de mensen heeft verheerlijkt! Zij voelen behoefte hun geloof te sterken door te naderen tot de Heer. Welk ene vreugde en liefde vervullen LUTHERS hart, daar hij zich door zijn Meester zo in genade aangenomen ziet, op het tijdstip dat de mensen hem terugstoten en met hun vervloekingen bedreigen! Hoe verdween zijn lijden voor het lijden van Hem Wiens dood hij

herdenkt! Hoe plechtig moest niet dit Nachtmaal zijn! Hoe heilig moest niet die avondstond wezen!

Link en De Vio.

De volgende dag wachtte LUTHER de artikelen welke de legaat hem moest zenden. Maar, noch die artikelen, noch enige tijding van hem ontvangende, verzocht hij zijn vriend, doctor WENCESLAUS LINK, die de vorige dag STAUPITZ vergezeld had, zich naar de legaat te begeven, en hem nogmaals te verzoeken die zaak in van de minne te schikken. DE VIO ontving LINK op de vriendelijkste wijze, en verzekerde hem dat hij niet dan als vriend wilde handelen. "Ik beschouw," voegde hij er bij, "doctor MARTIJN LUTHER niet meer als ketter. Ik wil hem ditmaal niet in de ban doen, tenminste wanneer ik gene andere bevelen van Rome ontvang: want ik heb zijn antwoord met een bijzondere bode naar de paus gezonden." Vervolgens, om een bewijs van zijn goede gezindheid te geven, voegde hij er bij: "Wanneer doctor LUTHER slechts wilde herroepen hetgene de aflaten betreft, zou de zaak weldra geëindigd zijn: want, wat aangaat het geloof in de sacramenten, dit is een artikel dat ieder op Zijn wijze kan verklaren en verstaan. "SPALATIJN, die deze woorden vermeldt, voegt er deze schampere maar juiste opmerking bij: "Waaruit het duidelijk blijkt dat Rome het geld zoekt meer dan het heilig geloof en het heil van de zielen."

LINK kwam bij LUTHER terug: hij vond er STAUPITZ, en gaf rekenschap van zijn bezoek. Toen hij de onverwachte toegevendheid van de legaat verhaalde, zei STAUPITZ: "Het zou de moeite waardig geweest zijn dat doctor WENCESLAUS een schrijver en getuige bij zich gehad had, om dat woord in schrift te stellen: want indien zulk een voornemen bekend wierd, zou het de Romeinen groot nadeel toebrengen."

Vertrek van Staupitz en Link.

Intussen, hoe schoner de woorden van de Roomse prelaat werden, hoe minder de brave Germanen op hem vertrouwden. Vele van de verstandige mannen aan welke LUTHER aanbevolen was hielden raad, en het besluit van hun overwegingen was dat STAUPITZ en LINK onverwijld moesten vertrekken en niet op de zaakgelastigden van Rome vertrouwen. "De legaat," zeiden zij, "bereidt enig onheil voor door die postbode waarvan hij spreekt, en het is zeer te vrezen dat gij allen te gelijk gegrepen en in de gevangenis geworpen wordt."

STAUPITZ en WENCESLAUS besloten dan de stad te verlaten; zij omhelsden LUTHER, die in zijn voornemen volhardde om te Augsburg te blijven, en vertrokken in allerijl, langs twee verschillende wegen, om zich naar Neurenberg te begeven, niet zonder veel bezorgdheid over het lot van de grootmoedige getuige die zij achterlieten.

Zo was dan LUTHER van zijn twee vrienden beroofd, maar hij bleef gerust. Niemand daarenboven deed hem moeite aan; niemand in geheel Augsburg durfde het te ondernemen om met hem te redetwisten. De monniken en al de overige tegenstanders, die kort tevoren en vooral gedurende de rijksdag zo hevig tegen zijn ketterijen uitgevaren hadden, vertoonden zich nergens. LUTHERS tegenwoordigheid had hen zo getroffen dat zij zich niet durfden te verroeren."

Luther aan Cajetanus.

De Zondag ging vrij stil voorbij. LUTHER wachtte tevergeefs tijding van de legaat: deze liet hem niets weten. Toen besloot hij hem te schrijven. STAUPITZ en LINK hadden vóór hun vertrek hem gesmeekt de kardinaal alle mogelijke inschikkelijkheid te betonen. LUTHER heeft Rome en zijn afgezanten nog niet op de toets gesteld: hij doet nu zijn eerste proef. Wanneer de inschikkelijkheid niet gelukkig slaagt, zal hij zich gewaarschuwd kunnen houden. Maar nu moet hij het tenminste beproeven. Wat zijn eigen persoon betreft, er gaat geen dag voorbij dat hij zichzelf niet veroordeelt, dat hij er niet over zucht dat hij zich zo licht

tot uitdrukkingen laat vervoeren, wier kracht de behoorlijke grenzen overschrijdt; waarom zal hij aan de kardinaal niet bekennen hetgene hij elke dag aan God bekent? LUTHER bezat daarbij een hart dat licht werd aangedaan, en dat geen kwaad vermoedde. Hij vatte dan de pen op, en in het gevoel van oprechte nederigheid en eerbiedige goedwilligheid schreef hij de kardinaal: (De brief is gedagtekend van de 17de oktober)

"Zeer waardige vader in God! ik kom uw vaderlijke goedheid nogmaals, niet persoonlijk, maar schriftelijk, smeken mij gunstig te willen horen.

"Die eerwaardige doctor STAUPITZ, mijn waardste vader in CHRISTUS, heeft mij vermaand mij te verootmoedigen, mijn' eigen' zin te verloocheen en mijn gevoelen aan het oordeel van brave en onpartijdige lieden te onderwerpen. Hij heeft ook uw vaderlijke goedheid geroemd, en mij van de belangeloze gevoelens waarmee gij ten mijne opzichte bezield zijt ten enenmale overtuigd. Dit bericht heeft mij met blijdschap vervuld, temeer daar ik voor hem die het mij gebracht heeft zoveel achting en vertrouwen heb, dat ik geen mens in de gehele wereld weet, wiens raad ik meer geneigd ben op te volgen.

"Mijn zeer geliefde broeder, doctor LINK, die met mij opgevoed is, en van zijn jeugd af in mijn studiën en mijn geloof gedeeld heeft, heeft mij dezelfde getuigenis gegeven.

"Uw vaderlijke toegenegenheid had mij niet sterker en met meer liefde kunnen trekken dan door die twee bemiddelaars. Mijn vrees vermindert meer en meer, en is reeds in ene oprechte liefde en geheel kinderlijke onderwerping aan uw vaderlijke goedheid veranderd.

"Nu dan, waardigste vader! ik beken, zo als ik reeds tevoren gedaan heb, dat ik (gelijk men zegt) geen zedigheid, zachtmoedigheid en eerbied genoeg jegens de naam van de opperpriester betoond heb; en schoon men mij grotelijks getergd hebbe, begrijp ik nu dat het beter voor mij geweest was mijn zaak met meer nederigheid, zachtmoedigheid en eerbied te behandelen, en de zot niet naar zijn dwaasheid te antwoorden, om hem zo niet gelijk te worden. (Spr. 26.4).

"Dit bedroeft mij zeer en ik verzoek genade. Ik wil het van de predikstoel aan het volk bekend maken, gelijk ik trouwens reeds dikwijls gedaan heb. Ik wil er mij met Gods genade op toeleggen om anders te spreken. Wat meer is: ik ben bereid, zonder dat men het van mij vordert, te beloven dat ik geen enkel woord meer over het onderwerp van de aflaten zal spreken, zodra deze zaak bemiddeld is. Maar dat dan ook tevens diegenen welke oorzaak geweest zijn dat ik die begonnen heb, verplicht worden van hun kant zich voortaan in hun redenen te matigen, of te zwijgen.

"Wat de waarheid van mij leer betreft, ik zou van ganser harte alles herroepen, wanneer mijn geweten het slechts enigermate kon gedogen.

"Het gezag van de heilige THOMAS en van andere leraars zou mij in dit stuk niet genoeg kunnen zijn. Ik moet (indien ik het waardig ben) de stem horen van de bruid, welke is de Kerk. Want het is zeker dat zij de stem hoort van de Bruidegom, welke is CHRISTUS.

"In alle nederigheid en onderdanigheid bid ik dan uwe vaderlijke liefde, over dit gehele, tot nog toe zo onzekere stuk onze allerheiligste heer, LEO X, te schrijven, opdat de Kerk beslisse, uitspraak doe, bevele, en men met een goed geweten moge herroepen of in oprechtheid geloven."

Bij het lezen van deze brief doet zich nog ene opmerking voor. Men ziet dat LUTHER niet handelde ten gevolge van een tevoren gevormd stelsel, maar alleen uit kracht van overtuiging die achtervolgens in zijn geest en in zijn hart ingedrukt was. Wel ver van dat er bij hem een bepaald stelsel, ene berekende tegenkanting bestond, was hij soms, zonder het zelf te vermoeden, in tegenspraak met zichzelf; er bleven in zijn geest nog oude overtuigingen over, schoon er reeds tegenovergestelde overtuigingen in plaats genomen hadden. En echter is het in deze bewijzen van oprechtheid en waarheid, dat men wapenen tegen de Hervorming heeft gezocht; het is omdat zij die verbindende wet van vooruitgang, welke in alle zaken de menselijke geest opgelegd is, gevolgd heeft, dat men de geschiedenis haar tegenstrijdigheden *(variations)* heeft geschreven; het is in de trekken zelf

die haar oprechtheid aan de dag leggen, en welke haar bij gevolg eerwaardig maken, dat een van de uitstekendste Christelijke vernuften zijn sterkste tegenwerpingen heeft gevonden!.. Onbegrijpelijke afwijkingen van de menselijke geest!

LUTHER ontving geen antwoord op zijn brief.

Stilzwijgen van de kardinaal.

CAJETANUS en al zijn hovelingen, na zo sterk geijverd te hebben, waren eensklaps bewegeloos geworden. Wat mocht daarvan de reden zijn? Zou het niet de stilte zijn die een grote storm voorafgaat? Enigen denken als PALLAVICINI: "De kardinaal verwachtte," merkt hij op, "dat de trotse monnik, gelijk een blaasbalg, langzamerhand de wind waarvan hij vervuld was zou verliezen en ten enenmale nederig worden." Zij die de gangen van Rome beter menen te kennen, zijn verzekerd dat de legaat zich van LUTHER wil meester maken; maar dat hij, uithoofde van het keizerlijk vrijgeleide niet uit zichzelf totdat uiterste durvende komen, van Rome het antwoord op zijn tijding wachtte. Weer anderen kunnen niet geloven dat de kardinaal zolang zou wachten. Keizer MAXIMILIAAN, zeggen zij, (en dit zou wel de waarheid kunnen zijn,) zal er zich geen geweten van maken LUTHER, niettegenstaande het vrijgeleide, aan het oordeel van de Kerk over te geven; zomin als SIGISMUND er zich geen geweten van gemaakt heeft HUSS aan het concilie van Constanz over te leveren. De legaat is misschien thans in onderhandeling met de keizer. De volmacht van MAXIMILIAAN kan ieder ogenblik komen. Zoveel tegenkanting hij tevoren de paus toonde, zozeer schijnt hij, op dit tijdstip en totdat de keizerlijke kroon het hoofd van zijn kleinzoon versiert, hem te vleijen. Er is geen ogenblik te verliezen. "Schrijf," zeggen de edelmoedige mannen die LUTHER omringen tot dezen: "schrijf een beroep op de paus, en verlaat zonder verwijl Augsburg."

Vaarwel van Luther.

LUTHER, wiens tegenwoordigheid in deze stad sinds vier dagen geheel nutteloos is, en die, door te blijven na het vertrek van de Saksische raadsheren, door de keurvorst gezonden om voor zijn veiligheid te waken, genoeg getoond heeft dat hij niets vreesde en dat hij bereid was te antwoorden, geeft eindelijk aan de beden van zijn vrienden gehoor. Maar tevoren wil hij DE VIO van zijn voornemen onderrichten; hij schrijft hem Dinsdag, de dag vóór zijn vertrek. Deze tweede brief is bondiger dan de eerste. Het schijnt dat LUTHER, ziende dat al zijn toegeven vruchteloos is, het hoofd begint op te heffen, in het gevoel van zijn recht en van de onrechtvaardigheid zijner vijanden.

"Zeer waardige vader in God!" schrijft hij aan DE VIO, "uw vaderlijke goedheid heeft mijn gehoorzaamheid gezien, ja gezien, zeg ik, en genoeg leren kennen. Ik heb ene zo ver reis te midden van grote gevaren, met grote lichaamszwakte en onaangezien mijn uiterste armoede, ondernomen; op bevel van onze allerheiligste heer, LEO X, ben ik in persoon voor Uw Eminentie verscheen; kortom, ik heb mij aan de voeten van Zijn Heiligheid nedergeworpen, en nu wacht ik af wat hem zal goeddunken, bereid zijn oordeel te erkennen, hetzij hij mij veroordeelt of vrijspreekt. Ik ben mij dan bewust niets te hebben verzuimd van hetgene een gehoorzame zoon van de Kerk betaamt.

"Ik denk dus hier niet nutteloos de tijd van mijn verblijf te verlengen; dit is mij daarenboven onmogelijk, mij ontbreken de middelen; en uw vaderlijke goedheid heeft mij nadrukkelijk bevolen, niet meer onder uw ogen te komen, wanneer ik niet wilde herroepen.

"Zo dan, ik vertrek nu in de naam des Heeren en zal zien of het mij mogelijk is mij ergens heen te begeven waar ik in rust kan leven. Onderscheidene mannen van meer gewicht dan ik hebben mij aangespoord om van uw vaderlijke goedheid, en zelfs van onzen allerheiligste heer, LEO X, die kwalijk onderricht is, op hem zelf, beter onderricht zijnde, mij te beroepen. Ofschoon ik weet dat zulk een beroep onze doorluchtigste keurvorst veel aangenamer dan ene herroeping zijn zal, zou ik het echter, wanneer ik alleen mijzelf had moeten raadplegen, niet gedaan hebben.... Ik heb niets misdaan, ik moet derhalve niets vrezen."

Vertrek.

LUTHER deze brief geschreven hebbende, (welke eerst na zijn vertrek de legaat werd ter hand gesteld,) maakte hij zich gereed Augsburg te verlaten. God had er hem tot op dit ogenblik beveiligd, en zijn ganse hart loofde daarvoor de Heer. Maar hij moest God niet verzoeken. Hij omhelsde zijn dierbare vrienden, PEUTINGER, LANGMANTEL, de ADELMANS, AUERBACH en de prior van de Carmelieten, die hem ene zo Christelijke gastvrijheid had verleend. De Woensdags vóór het aanbreken van de dag was hij reisvaardig. Zijn vrienden hadden hem aanbevolen vele voorzorgen te nemen, uit vrees dat, wanneer men zijn vertrek bemerkte, men hem hinderpalen in de weg zou leggen. Hij volgde zoveel mogelijk die raad. Een klein paard, dat STAUPITZ ter zijner beschikking had gelaten, werd hem voor de poort van het klooster gebracht. Nog eens zijn broeders vaarwel gezegd; daarna stijgt hij op en vertrekt, zonder toom te hebben voor zijn paard, zonder laarzen, zonder sporen, zonder wapenen. De magistraat der stad had hem een gerechtsdienaar te paard gegeven, die de wegen volkomen kende en hem moest vergezellen. Deze dienaar leidt hem te midden van de duisternis door de stille straten van Augsburg. Zij richten hun koers naar ene kleine poort die zich in de muur van de stad bevindt. Een van de raadsheeren, LANGMANTEL, had bevel gegeven dat deze voor hem zou worden geopend. Hij is nog onder het bereik van de legaat. De hand van Rome zou zich nog over hem kunnen uitstrekken; buiten twijfel, zo de Italianen wisten dat de prooi waarop zij hun blikken hebben gevestigd hun ontsnapt, zouden zij een kreet aanheffen; wie weet of de onverschrokken tegenstander van Rome nog niet zou gegrepen en in de gevangenis geworpen worden?...Kortom, LUTHER en zijn gids komen bij de kleine poort; zij gaan deze door; zij bevinden zich buiten Augsburg, en weldra zetten zij hun paarde in galop, en verwijderen zich met de meeste spoed.

Beroep op de paus.

LUTHER had bij zijn vertrek zijn beroep op de paus in handen van de prior VAN POMESAW gelaten. Zijn vrienden waren niet van gevoelen geweest het de legaat ter hand te stellen. De prior was gelast het twee of drie dagen na het vertrek van de doctor, in tegenwoordigheid van een notaris en getuigen, aan de deur van de hoofdkerk aan te plakken. Dat gebeurde dan ook.

LUTHER stelt in dit beroep voor, dat hij in zijn openbare redetwisten noch over het geloof, noch over de goede werken, noch over de geboden Gods en der Kerk gehandeld heeft, maar alleen over de aflaten, een stuk waarover tot op die dag veel verschillende gedachten onder de Godgeleerden geweest waren, zonder dat de Kerk nog uitspraak gedaan had. Hij neemt geheel zijn zaak in ogenschouw; hij bepaalt zich bij zijn onderhandeling met CAJETANUS; en zijn onderwerping aan de heilige stoel betuigende, verklaart hij dat hij zich beroept van de allerheiligste vader de paus, die omtrent deze zaak kwalijk onderricht was, op de allerheiligste heer en vader in CHRISTUS, LEO de Xden van die naam, door Gods genade beter onderricht, enz., enz.. Dit beroep was volgens de gebruikelijke stijl en vormen ingericht geworden, door de dienaar van de keizerlijke notaris GALL VAN HERBRACHTINGEN, in tegenwoordigheid van de twee Augustijner monniken BARTHOLOMEUS UTZMAIR en WENZEL STEINBIES. Het was gedagtekend van de 16de oktober.

Schrik van de legaat.

Zodra de kardinaal LUTHERS vertrek vernam, stond hij er over verbaasd; en zelfs, naar hij in een brief aan de keurvorst verzekert, was hij ervan verschrikt en ontsteld. En inderdaad, het moest hem verbitteren. Dit vertrek, wat zo plotseling aan al zijn onderhandelingen een einde maakte, wierp al zijn hoop omver waarmee zijn hoogmoed zich zo lang gevleid had.

Hij had de eer verlangd de wonden van de Kerk te genezen, in Duitsland de wankelende invloed van de paus te herstellen; en niet alleen ontsnapte hem de ketter zonder dat hij hem had gestraft, maar zelfs zonder dat hij erin geslaagd was hem te vernederen. De onderhandeling had alleen gediend om van de ene kant de eenvoudigheid, de oprechtheid, de standvastigheid van LUTHER, en aan de andere het heerszuchtig en onbillijk gedrag van de pans en zijn' afgezant in helder daglicht te stellen. Dewijl Rome er niets bij had gewonnen, verloor het er door, en omdat zijn gezag er niet door bevestigd was geworden, had het er een nieuwe schok door bekomen. Wat zal men zeggen aan het Vaticaan? Welke tijdingen zullen van Rome komen? Men zal de moeilijkheid van zijn toestand vergeten; men zal de verkeerde uitslag van die zaak aan zijn onbekwaamheid toeschrijven. SERRALONGA en al de Italianen zijn woedend van te zien dat zij, zulke bekwame lieden, door een Duitse monnik verschalkt zijn geworden. DE VIO heeft moeite zijn toorn te verbergen. Zulk ene belediging roept om wraak; en wij zullen hem weldra zijn gramschap in een brief aan de keurvorst zien uitstorten.

Luther's vlucht.

Intussen ging LUTHER met zijn ruiter voort ver van Augsburg te vluchten. Hij zette zijn paard aan en deed het zo gezwind voortgaan als het arme dier slechts kon. Hij herinnerde zich de vlucht van JOHANNES HUSS, zij mocht dan verzonnen zijn of niet, de wijze waarop men hem achterhaalde, en de stelling van zijn vijanden, die beweerden dat, daar HUSS door die vlucht het vrijgeleide van de keizer vernietigd had, men het recht had gehad hem tot de vlammen te veroordelen. Nochtans zette zich die ontrustende gedachten niet in LUTHERS hart vast. Gelukkig uit de stad gekomen waar hij tien dagen heeft doorgebracht onder die vreselijke hand van Rome, die reeds zoveel duizenden getuigen van de waarheid verpletterd heeft, en zoveel bloed rondom haar doet stromen, thans weer zijn vrijheid genietende, de zuivere landlucht inademende, de dorpen en velde doortrekkende, zich wonderbaar verlost ziende door de arm des Heeren, loofde geheel zijn ziel de Allerhoogste. Het is hem wèl, die in dit ogenblik zeggen kan; "Onze ziel is ontkomen als een vogel uit de strik van de vogelvangers. De strik is gebroken, en wij zijn ontkomen...Onze hulp is in de naam van de Heeren, die hemel en aarde gemaakt heeft."

Zo is dan het hart van LUTHER met blijdschap vervuld. Maar zijn gedachten komen op DE VIO terug: "De kardinaal," denkt hij, "zou mij wel gaarne in zijn handen gehad en naar Rome gezonden hebben. Het veroorzaakt hem buiten twijfel veel verdriet dat ik hem ontsnapt ben. Hij verbeeldde zich dat hij te Augsburg meester van mij was. Hij meende mij te hebben; maar hij hield de aal bij de staart. Is het geen schande dat die lieden mij van zoveel waarde achten? Zij zouden verscheidene kronen geven om mij te hebben, terwijl onze Heere CHRISTUS ter nauwernood voor dertig zilverlingen verkocht is geworden."

LUTHER leide deze eerste dag veertien mijlen af. Des avonds aan de herberg gekomen waar hij de nacht wilde doorbrengen, was hij zo vermoeid, (zijn paard had een zeer zware draf, zegt ons een geschiedschrijver,) dat hij, van het paard gestegen, zich niet staande kon houden, en zich stijf en stram op het stro neervleide. Hij genoot echter enige rust. De volgende dag zette hij zijn reis voort. Hij ontmoette te Neurenberg STAUPITZ, die er de kloosters van zijn orde bezocht. Het was in deze stad dat hij voor de eerste maal het bevelschrift zag dat de paus te Zijn opzichte aan CAJETANUS had gezonden. Hij was er over verontwaardigd, en het is wel waarschijnlijk, dat wanneer hij dat bevelschrift in handen gehad had vóór zijn vertrek van Wittenberg, hij nooit voor de kardinaal zou zijn verscheen. "Het is onmogelijk te geloven," zegt hij, "dat iets zo ongehoords van een opperpriester uitgegaan zij."

Algemene bewondering.

Overal op zijn reis was LUTHER het voorwerp der algemene belangstelling. Hij kwam terug zonder toegegeven of gestruikeld te hebben. Zulk ene overwinning, door een bedelmonnik

op ene vertegenwoordiger van Rome behaald, vervulde aller harten met bewondering. Duitsland scheen zich over ultramontaanse hoon te hebben gewroken. Het eeuwige Woord was meer dan dat van de paus geëerbiedigd geworden. Die ontzaglijke macht, welke sinds eeuwen alles overheerste, ontvangt een geduchte schok. Haar einde nadert. De reis van LUTHER was een zegetocht. Deze gebeurtenis openbaarde de vermindering van het pauselijk gezag onder de Germaanse volken. Men juichte over de onverzettelijkheid van Rome; want zij moest de val veroorzaken. Wanneer het gene schandelijke winsten had willen behouden, wanneer het wijs genoeg geweest was om de Duitsers niet te verachten, wanneer het schreeuwende misbruiken had verbeterd, zou misschien, naar menselijke inzichten, alles tot die dodelijke staat wedergekeerd zijn waaruit LUTHER was ontwaakt. Maar het Pausdom wil niet toegeven; en de doctor zal zich genoodzaakt zien meer andere dwalingen aan het licht te brengen, en in de kennis en openbaarmaking van de waarheid voort te gaan.

LUTHER kwam de 26ste oktober te Graefenthal, aan het uiterste einde van de bossen van Thuringen. Daar ontmoette hij de graaf ALBERT VAN MANSFELD, dezelfde die hem zo sterk afgeraden had zich naar Augsburg te begeven. De graaf lachte zeer bij het zien van zijn zonderlinge toerusting. Hij haalde hem over en noodzaakte hem zijn gast te worden. Weldra begaf LUTHER zich weer op weg.

Luther's begeerte.

Hij maakte spoed, verlangende de 31ste oktober te Wittenberg te zijn, in de gedachte dat de keurvorst zich daar uithoofde van het Allerheiligenfeest zoude bevinden, en dat hij hem dan zou kunnen spreken. Het bevelschrift, dat hij te Neurenberg gelezen had, had hem al het gevaar van zijn toestand doen kennen. Inderdaad, reeds te Rome veroordeeld, kon hij niets hopen, noch te Wittenberg te blijven, noch in een klooster ene veilige schuilplaats te vinden, noch ergens in rust en zekerheid te leven. De bescherming van de keurvorst zou hem misschien kunnen verdedigen; maar hij was ver van er zeker van te zijn. Hij kon niets wachten van de twee grote vrienden welke hij tot hiertoe aan het hof van die vorst gehad had. STAUPITZ, van de gunst beroofd welke hij zolange tijd genoten had, verliet toen Saksen. SPALATIJN was bij FREDERIK bemind, maar had geen grote invloed op hem. De keurvorst zelf kende de leer van het Evangelie niet genoeg, om zich om harentwil aan blijkbare gevaren bloot te stellen. Intussen dacht LUTHER dat er niets beters te doen was dan naar Wittenberg weder te keren, en daar af te wachten wat de eeuwige en barmhartige God met hem zou doen. Wanneer men, gelijk veler gedachte is, hem met rust laat, zal hij zich geheel en al aan de studie en het onderwijs van de jeugd toewijden.

LUTHER kwam de 30ste oktober te Wittenberg aan. Het was tevergeefs dat hij zich had gehaast. De keurvorst noch SPALATIJN waren er gekomen om het feest te vieren. Zijn vrienden waren zeer verheugd hem weer bij zich te zien. Hij bevlijtigde zich nog dezelfde dag zijn aankomst aan SPALATIJN bekend te maken: "Ik ben heden door Gods genade behouden en wel te Wittenberg aangekomen," zegt hij; "maar hoe lange tijd ik er blijven zal, is mij onbekend...Ik ben vol blijdschap en vrede, zodat ik mij zeer verwonder dat de proef welke ik doorsta zoveel en zo grote mannen zo groot kan toeschijnen."

DE VIO had, na het vertrek van LUTHER, niet lang gewacht om al zijn verontwaardiging voor de keurvorst uit te storten, Zijn brief ademt wraak.

Hij doet aan FREDERIK met het meeste zelfvertrouwen verslag van de onderhandeling: "Nademaal broeder MARTIJN," zegt hij ten slotte, "door vaderlijke middelen er niet toe gebracht kan worden om zijn dwaling te erkennen en de Catholieke Kerk getrouw te blijven, verzoek ik Uw Hoogheid hem naar Rome te zenden of uit uw staten te jagen. Weet toch dat deze moeilijke, slechte en zo vergiftige zaak niet lang meer kan duren: want zodra ik onze allerheiligste heer zoveel list en boosheid zal hebben doen kennen, zal men er spoedig een einde aan hebben gemaakt."

In een naschrift, met zijn eigen hand geschreven, vermaant de kardinaal de keurvorst niet op ene zo schandelijke wijze zijn eer en die zijner doorluchtige voorzaten, om ene ellendige minderbroeder, te bezoedelen.

Luther aan de keurvorst.

Nooit misschien was LUTHERS ziel met zulk ene edele verontwaardiging vervuld, dan toen hij het afschrift van die brief las, dat hem door de keurvorst was gezonden. Het gevoel van het lijden dat hij moet ondergaan, de hoge prijs van de waarheid, waarvoor hij strijdt, de minachting welke hem het gedrag van Romes legaat inboezemt: al die gewaarwordingen vervullen op éénmaal zijn hart. Het antwoord, geschreven in het ogenblik waarin geheel zijn ziel zich zo geschokt gevoelt, is vol van die moed, van die verheffing van hart, van dat geloof, welke men steeds bij hem wedervindt in de moeilijkste omstandigheden zijns levens.

LUTHER vangt aan met een verhaal te doen van de onderhandeling te Augsburg. Hij stelt het gedrag van de kardinaal ten toon; daarop vervolgt hij:

"Wat broeder MARTIJN in zijn thesen oppert, zegt de kardinaal, is, wel is waar, door hem alleen voorgesteld als een onderwerp van openbare redetwisten; maar in zijn leerredenen zijn die dingen als waar en zeker opgeworpen.

"Ik antwoord:

"Indien men daarin slechts een onschuldig onderwerp van redetwist ziet, waarom doen dan de doctoren van Rome mij, arm en ongelukkig mens, zoveel verdriet aan? Waarom bederven zij mij door zoveel onkosten? Waarom doen zij zoveel moeite om mijn eer te schenden en mij te lasteren? Waarom verwekken zij zoveel ergernissen, ik zou haast zeggen, scheuringen? - Het zijn redetwisten, zegt de kardinaal. Gode zij dank! ik ben vrijgesproken: want welke misdaad kan men een openbare redetwist, of hem die deze voert, toerekenen? Het is ter oorzake van de redetwist dat ik gedagvaard ben geworden, niet ter oorzake van de leerredenen.

"Ik wil in de plaats van de keurvorst de legaat antwoorden:

"Toon dat gij met kennis van zaken spreekt, zoude ik hem zeggen; men stelle de gehele zaak in schrift: dan zal ik broeder MARTIJN naar Rome zenden, of ik zal hem zelf in hechtenis nemen en ter dood laten brengen. Ik zal voor mijn geweten en mijn eer zorg dragen, en niet gedogen dat enige vlek mijn' roem bezoedele. Maar zolang uw zekere kennis het licht schuwt, en zich niet dan door veel geschreeuw doet kennen, kan ik aan de duisternis geen geloof geven. -

"Zo zou ik willen antwoorden, voortreffelijke vorst!

"Uw Hoogheid beoordele wat ik had moeten, of wat ik nog zou moeten doen. Ik ben met groot gevaar van mijn leven en tegen de raad en de wil van al mijn vrienden verscheen. Ik heb rekenschap van mijn leer aan de hoogëerwaardige legaat afgelegd. Ik heb erin bewilligd dat hij mij opnieuw onderzocht. Ik heb geen bedrog, hoe ook genaamd, gebruikt. Ik heb niets nagelaten, dan alleen deze zes letters: REVOCO *(ik herroep)* uit te spreken.

"Laat de eerwaardige legaat, of de paus zelf, mijn dwalingen schriftelijk opgeven; laat ze hun redenen bloot leggen; dat zij mij onderrichten, mij, die het begeer te zijn, die het verzoekt, die het wil, die het wacht, zodat geen Turk zelfs zou weigeren het te doen. Indien ik niet herroep en mij zelf veroordeel, wanneer men mij zal hebben aangetoond dat de plaatsen welke ik aangevoerd heb anders moeten begrepen worden dan door mij is geschied, dan, o voortreffelijkste vorst! zij Uw Hoogheid de eerste om mij te vervolgen en weg te jagen; dan verdrijve mij de hogeschool en overlade mij met haren toorn.... Wat meer is, en ik neem hemel en aarde tot getuige, dat de Heer JEZUS CHRISTUS zelf mij dan verwerpe en veroordele!...De woorden die ik spreek zijn niet die van ene ijdele verwaandheid, maar van ene vaste overtuiging. Ik wens dat de Heere God mij Zijn genade

onttrekke, en dat de gehele schepping Gods mij haar gunst weigere, bijaldien, wanneer men mij ene betere leer getoond zal hebben, ik deze niet omhels.

"Zo zij mij, arme geringen bedelmonnik, uithoofde van de laagheid van mijne staat te zeer verachten, en weigeren mij in de weg van de waarheid te onderrichten, Uw Hoogheid verzoeke de legaat u schriftelijk aan te tonen waarin ik gedwaald heb; en zo zij zelfs Uw Hoogheid die gunst weigeren, dat zij dan, hetzij aan Zijn Keizerlijke Majesteit, of aan enig aartsbisschop van Duitsland, hun gedachten schrijven. Wat moet, wat kan ik meer doen? "De kardinaal weigert mij een openbare rede twist; hij weigert met mij in het bijzonder te redetwisten; hij wil mijn dwaling niet schriftelijk aantonen; hij wil het oordeel van de vier beroemdste hogescholen niet geldig erkennen. En wanneer hij daarenboven nog het verzoek van een zo machtig vorst verwerpt, wat kan ik anders denken dan dat hij mij met geweld en list in het verderf zoekt te storten?

"Geloof diegenen niet die zeggen dat broeder MARTIJN kwalijk gesproken heeft, vóórdat men hem hoort en overtuigt.

"Uw Hoogheid luistere naar de stem van zijn geweten en van zijn eer, en zende mij niet naar Rome. Niemand kan het u bevelen: want het is onmogelijk dat ik te Rome veilig ben. De paus zelf is er niet veilig. Het zou zoveel zijn als u te gebieden het bloed van een Christen te verraden. Zij hebben er papier, pennen en inkt; zij hebben er ook schrijvers tot in het oneindige. Het is hun gemakkelijk te schrijven waarin en waarom ik gedwaald heb. Wanneer ik afwezig ben, zal het hun minder kosten mij schriftelijk te onderrichten, dan, wanneer ik tegenwoordig ben, mij met list te doen sterven.

"Ik onderwerp mij aan ballingschap. Mijne vijanden leggen mij van alle kanten lagen; zodat ik nergens in zekerheid kan leven. Wat zou een arme en ellendige monnik als ik kunnen hopen? Wat heb ik niet van mijn vijanden te wachten, omdat zij zelfs Uw Hoogheid niet sparen? Opdat u geen kwaad om mijnentwil overkome verlaat ik, in Gods naam, uwe staten. Ik wil gaan waar de eeuwige en barmhartige God mij wil hebben. Hij doe met mij wat Hem behaagt!

"Nu dan, doorluchtigste keurvorst! ik groet u met eerbied; ik beveel u de onsterfelijke God, en zeg u eeuwig dank voor al de weldaden mij bewezen. Welk volk het ook zij waaronder ik in het toekomende leef, eeuwig zal ik van u gedenken, en onophoudelijk met erkentelijkheid voor uw geluk en dat der uwen bidden...

"Ik ben, Gode zij dank! nog vol blijdschap, en acht mij gelukkig dat CHRISTUS, Gods Zoon, mij waardig oordeelt voor ene zo heilige zaak te lijden. Hij beware Uw Doorluchtige Hoogheid in alle eeuwigheid! Amen."

Deze brief, zo vol kracht en waarheid, maakte een diepe indruk op de keurvorst. "Hij was door een zeer welsprekende brief getroffen," zegt MAIMBOURG. Nooit zou hij er over hebben kunnen denken om een onschuldige in handen van Rome over te leveren. Mogelijk zou hij LUTHER aangespoord hebben zich enige tijd schuil te houden. Maar hij wilde zelfs de schijn niet hebben van in enigerlei wijze aan de bedreigingen van de legaat gehoor te geven. Hij schreef aan Zijn raadsheer PFEFFINGER, die zich bij de keizer bevond, zich naar Zijn Majesteit te begeven, om hem de staat van zaken te doen kennen, en hem te smeken dat hij naar Rome zou schrijven, opdat men aan die zaak een einde mocht maken, of tenminste deze in Duitsland door onpartijdige rechters mocht laten beoordelen.

De keurvorst aan de legaat.

Enige dagen daarna antwoordde de keurvorst aan de legaat: "Nademaal doctor MARTIJN voor u te Augsburg is verscheen, moet gij voldaan zijn. Wij hadden niet verwacht dat gij, zonder hem overtuigd te hebben, hem zou willen noodzaken te herroepen. Geen van de geleerden die zich in onze vorstendommen bevinden, heeft ons gezegd dat de leer van

MARTIJN goddeloos, antichristelijk en ketters was." De vorst weigert vervolgens LUTHER naar Rome te zenden, of hem uit zijn staten te jagen.

Deze brief, welke LUTHER meegedeeld werd, vervulde hem met vreugde. "Goede God!" schreef hij aan SPALATIJN, "met hoeveel blijdschap heb ik hem gelezen en herlezen: want ik weet welk vertrouwen men in die woorden, vol van ene zo bewonderenswaardige kracht en bescheidenheid tevens, kan stellen. Ik vrees dat de Romeinen niet al hetgene zij betekenen zullen begrijpen. Maar zij zullen ten minste verstaan, dat hetgene zij reeds geëindigd waanden, nog niet eens begonnen is. Gelief de vorst mijn dank te betuigen. Het is vreemd dat hij, die, nog kort geleden, bedelmonnik was gelijk ik, (DE VIO,) niet vreest de machtigste vorsten zonder eerbied aan te spreken, hen op hoge toon te vermanen, hen te bedreigen, hun te bevelen, en hen met onbegrijpelijke trotsheid te behandelen. Mocht hij leren inzien, al ware het slechts spade, dat de tijdelijke macht van God is, en dat het niet geoorloofd is haar eer met voeten te treden."

Voorspoed van de hogeschool.

Wat FREDERIK ongetwijfeld aangemoedigd had om de legaat te antwoorden op een toon, welke deze niet verwachtte, was een brief die de Wittenbergse hogeschool hem geschreven had. Het was niet zonder reden dat zij zich ter gunste van de doctor verklaarde. Zij bloeide meer en meer, en verduisterde al de overige scholen. Eene menigte studenten stroomde uit alle streken van Duitsland derwaarts, om die buitengewone man te horen, wiens onderwijzingen voor de godsdienst en de wetenschappen een nieuw tijdvak scheen te openen. Die jonge lieden, uit alle gewesten gekomen, bleven dikwerf staan op het ogenblik dat zij in het verschiet de torens van Wittenberg ontdekten; zij hieven dan hun handen ten hemel, en prezen God dat Hij uit Wittenberg, gelijk welëer uit Sion het licht van de waarheid liet schijnen, en het tot de verst afgelegene streken verspreidde. Een geheel nieuw leven, ene geheel nieuwe werkzaamheid bezielden de hogeschool. "Men beijvert zich hier op de studie als mieren," schreef LUTHER.

(12) SCULTEL., Annal. I, p. 17 . *(13)* "Studium nostrum more formicarum fervet." (L. Opp. I, 193.)

LUTHER, overwegende dat hij weldra uit Duitsland kon verdreven worden, hield zich met de openbaarmaking van de handelingen van het gesprek te Augsburg bezig. Hij wilde dat deze handelingen als ene getuigenis van de worsteling tussen Rome en hem zouden bewaard blijven. Hij zag het onweder gereed om over hem los te barsten, maar hij vreesde het niet. Hij wachtte van dag tot dag de vervloekingen van Rome. Hij schikte al zijn zaken in orde, om tot het vertrek gereed te zijn wanneer zij aankwamen. "Mijn kleed opgeschort en mijn lendenen omgord hebbende," zei hij, "sta ik gereed als ABRAHAM te vertrekken, zonder te weten waar ik zal heen gaan; of liever wel wetende waarheen, omdat God aan alle oorden is." Hij was voornemens een brief van vaarwel achter te laten. "Heb dan de moed," schreef hij aan SPALATIJN, "de brief van iemand die vervloekt en uit de gemeenschap gebannen is te lezen"

Zijn vrienden waren te Zijn opzichte met vrees en kommer vervuld. Zij smeekten hem zich als gevangene in handen van de keurvorst te stellen, opdat deze vorst hem ergens in veiligheid mocht doen bewaren."

Zijn vijanden konden, van een andere kant, niet begrijpen wat hem zoveel zekerheid gaf. Eens sprak men over hem aan het hof van de bisschop van Brandenburg' en vroeg men waarop hij toch mocht steunen. "Het is ERASMUS," zei men, "het is CAPITO, het zijn andere geleerde mannen, waarop hij vertrouwt."

"Nee, nee," hernam de bisschop, "de paus zou zich zeer weinig aan die lieden bekreunen. Het is op de Wittenbergse hogeschool en de hertog van Saksen dat hij zich verlaat.... " Zo wist dan noch de één, noch de ander, welke de machtige sterkte was tot welke de Hervormer zijn toevlucht had genomen.

Gedachten aan vertrek.

Er kwamen in LUTHERS geest gedachten op om te vertrekken. Het was niet de vrees voor gevaar welke ze in hem deed ontstaan, maar de gedachte aan de steeds toenemende hinderpalen welke de vrije belijdenis van de waarheid in Duitsland zou ontmoeten. "Wanneer ik hier blijf," zei hij, "zal mij de vrijheid om veel dingen te zeggen en te schrijven benomen worden. Wanneer ik vertrek, zal ik de gedachten van mijn hart vrijelijk uitstorten en mijn leven voor JEZUS CHRISTUS opofferen."

Frankrijk was het land waar LUTHER onverhinderd de waarheid dacht te kunnen verkondigen. De vrijheid welke de leraars en de hogeschool van Parijs genoten, scheen hem benijdenswaardig. Hij was het daarenboven in vele punten met hen eens. Wat zoude er gebeurd zijn wanneer LUTHER van Wittenberg naar Frankrijk overgebracht was geworden? Zoude de Hervorming daar, gelijk in Duitsland, ingevoerd zijn? Zoude de macht van Rome daar onttroond zijn geworden, en Frankrijk, dat bestemd moest zijn om in zijn boezem de hierarchische beginselen van Rome en de verwoestende beginselen van een Godsdienstige wijsbegeerte met elkaar te zien strijd voeren, een voornaam brandpunt van Evangelisch licht geworden zijn? Het is nutteloos omtrent dit onderwerp ijdele vooronderstellingen te maken. Maar buiten twijfel, LUTHER te Parijs zou veel verandering in het lot van de Kerk en van Frankrijk teweeggebracht hebben.

Vaarwel aan de kerk.

LUTHERS ziel was hevig bewogen. Hij predikte dikwijls in de stadskerk voor SIMON HEIJNS PONTANUS, prediker te Wittenberg, die bijna altijd ziek was. Hij meende, bij iedere gelegenheid, afscheid te moeten nemen van dat volk, aan wat hij zo dikwijls de zaligheid had verkondigd. "Ik ben," zei hij eens op de kansel, "een prediker die zeer weinig vastheid en zekerheid heeft; hoe menigmaal ben ik niet reeds onverwacht vertrokken zonder u gegroet te hebben?...Zo dit nogmaals het geval mocht zijn en ik niet mocht weerkomen, ontvang dan mijn laatst vaarwel." Na nog vele woorden er bijgevoegd te hebben, eindigde hij en zei met gematigdheid en zachtzinnigheid: "Ik vermaan u eindelijk u niet te laten verschrikken, wanneer de pauselijke bestraffingen over mij met woede losbarsten. Reken het de paus niet toe, en wees hem, noch enig sterveling, wie het ook zij, daarom kwalijk gezind; maar stel de gehele zaak in Gods hand."

Hachelijk ogenblik. Verlossing.

Het ogenblik scheen eindelijk gekomen. De vorst gaf hem te verstaan dat hij wenste hem van Wittenberg zich te zien verwijderen. De wil van de keurvorst was LUTHER te heilig, dan dat hij niet alles zoude doen om zich daarnaar te gedragen. De Hervormer maakte dan toebereidselen tot zijn vertrek, zonder recht te weten waarheen hij zijn treden zoude richten. Hij wilde echter zijn vrienden voor het laatst nog eens rondom zich verenigen. Hij bereidde hun een afscheidsmaal. Met hen aan dezelfde tafel gezeten, genoot hij nogmaals hun aangenaam verkeer hun tedere en angstvallige vriendschap. Men brengt hem een brief...Deze komt van het hof. Hij opent die en leest hem. Zijn hart is aangedaan...Deze behelst een bevel tot vertrek. De vorst vraagt hem "waarom hij zolange tijd draalt om zich te verwijderen." Zijn ziel was van droefheid overstelpt. Nochtans schept hij weer moed, en zijn hoofd opheffende, zegt hij op een vaste en blijde toon, terwijl hij zijn blikken slaat op degenen die hem omringen: "Vader en moeder verlaten mij; maar de Heer zal mij aannemen." Hij moest vertrekken. Zijn vrienden waren aangedaan. Wat stond er te gebeuren! Wanneer de begunstiger van LUTHER hem verstoot, wie zal hem aannemen? En dat Evangelie, en die waarheid, en dat bewonderenswaardige werk.... alles buiten twijfel zal met die beroemde getuige vallen. De Hervorming schijnt slechts aan een draad te hangen, en het ogenblik dat LUTHER de muren van Wittenberg verlaat, zal dit die draad niet verbreken? LUTHER en zijn vrienden spraken weinig. Getroffen over de slag die hun broeder trof, waren de blikken van de laatsten op die brief van het hof gevestigd. Tranen

kwamen hun in de ogen. Intussen, weinig tijds was er verlopen toen er ene tweede boodschap kwam.

LUTHER opent de brief, niet twijfelende er ene nieuwe aanmaning in te zullen vinden. Maar, o machtige hand van God! voor het ogenblik is hij gered. Alles is veranderd. "Daar de nieuwe gezant van de paus hoop heeft," schrijft men hem, "dat alles door middel van een Godgeleerd gesprek zal kunnen geschikt worden, zo blijf nog." Hoe gewichtig was dit uur! en wat zou er gebeurd zijn wanneer LUTHER, steeds bereid de wil van zijn vorst te gehoorzamen, terstond na zijn eerste brief Wittenberg had verlaten? Nooit waren LUTHER en het werk der Hervorming lager gekomen dan op dit tijdstip. Het was, naar het scheen, met hun lot gedaan: één ogenblik was genoeg om het te veranderen. Tot de laagste trap van zijn loopbaan gekomen, steeg de doctor van Wittenberg weer spoedig naar omhoog, en van toen af hield zijn invloed niet op steeds groter te worden. De Heer gebiedt, naar de taal van een profeet, en Zijn dienaren dalen neer tot de afgronden en stijgen weer op ten hemel.

SPALATIJN liet LUTHER naar Lichtenberg ontbieden om, volgens de bevelen van FREDERIK, ene bijeenkomst met hem te houden. Daar spraken zij lang over de toestand van zaken. "Wanneer de bestraffingen van Rome komen," zei LUTHER, "dan zal ik voorzeker niet te Wittenberg blijven." - "Wacht u," hernam SPALATIJN, "van uw reis naar Frankrijk niet te zeer te verhaasten!..." Hij verliet hem met hem te zeggen dat hij zijn raad zoude afwachten. "Beveel slechts mijn ziel aan CHRISTUS," zei LUTHER tot zijn vrienden. "Ik zie dat de vijanden zich in het voornemen versterken om mij te verdelgen. Maar CHRISTUS versterkt mij te gelijker tijd in dat om voor hen niet te wijken."

Luther's moed.

LUTHER gaf toen de handelingen van het gesprek te Augsburg in het licht. SPALATIJN had hem vanwege de keurvorst geschreven het niet te doen; maar het was te laat. Eenmaal de openbaarmaking geschied zijnde, gaf er de vorst zijn goedkeuring aan. "Grote God!" zei LUTHER in de voorrede, "welk ene nieuwe, welk ene ongehoorde misdaad, het licht en de waarheid te zoeken!...en vooral in de Kerk, dat is in het rijk van de waarheid" "Ik zend u mijn handelingen," schreef hij aan LINK: "zij zijn buiten twijfel scherper dan de heer legaat ze wel verwacht heeft; maar mijn pen is gereed om nog groter dingen voort te brengen. Ik weet zelf niet van waar mij die gedachten komen. Naar mijn begrip is de zaak zelfs nog niet begonnen: zover is het er van daan dat de groten van Rome er reeds het einde van mogen verwachten. Ik zal u zenden wat ik geschreven heb, opdat gij zien moogt of Ik goed geraden heb wanneer ik geloof dat de Antichrist, waarvan de heilige PAULUS spreekt, thans in het hof van Rome heerschappij voert. Ik meen te kunnen bewijzen dat hij heden erger is dan de Turken zelf."

Van alle kanten kwamen weer kwade geruchten tot LUTHER. Een van zijn vrienden schreef hem, dat de nieuwe gezant van Rome bevel ontvangen had zich van hem meester te maken en hem aan de paus over te leveren. Een ander berichtte hem, dat hij op reis zijnde ergens een hoveling ontmoet had, en dat, het gesprek op de zaken komende waarop toen de aandacht van Duitsland gevestigd was, deze hem verklaard had zich verbonden te hebben om LUTHER de opperpriester in handen te stellen. "Maar hoe meer hun woede en hun geweld toenemen," schrijft hij, "hoe minder ik beef.

Ontevredenheid in Rome. Bul.

Men was te Rome over CAJETANUS zeer ontevreden. De spijt welke men voelde van die zaak te zien mislukken, gaf aanstonds hem de schuld. Al de Roomse hovelingen meenden hem met recht te mogen verwijten, dat hij die voorzichtigheid en slimheid had gemist, welke de eerste vereiste van een legaat moesten zijn, en dat hij bij zulk ene gewichtige gelegenheid de ruwheid van zijn schoolse Godgeleerdheid niet had weten te matigen. Bij hem ligt al de schuld, zei men. Zijn domme verwaandheid heeft alles bedorven. Waarom LUTHER verbitterd door beledigingen en bedreigingen, in plaats van hem door belofte van

een goed bisdom, of zelfs van een kardinaalshoed, teruggebracht? Die baatzuchtigen beoordeelden de Hervormer naar zichzelf. Intussen moet men die misslag herstellen. Aan de ene kant moest Rome uitspraak doen; aan de andere kant moest het de keurvorst ontzien, die het zeer nuttig werd bij de verkiezing van een keizer, waartoe men weldra geroepen zou worden. Daar de Roomse kerkelijken onmogelijk konden vermoeden wat LUTHERS sterkte en moed te weeg bracht, verbeeldden zij zich dat de keurvorst veel meer in de zaak was gewikkeld dan werkelijk het geval was. De paus besloot dan een andere regel van gedrag te volgen. Hij liet door zijn' legaat in Duitsland ene bul bekend maken, waarin hij de leer der aflaten juist in de aangerande punten bekrachtigde, doch waarin hij noch van de keurvorst, noch van LUTHER sprak. Daar de Hervormer altijd gezegd had dat hij zich aan de uitspraak van de Roomse Kerk zoude onderwerpen, moest hij nu, dacht de paus, òf zijn woord houden, òf zich openlijk een verstoorder van de rust van de Kerk en een verachter van de heilige Apostolische zetel tonen. Bij het een of ander geval moest de paus, dacht men, altijd winnen. Maar men wint niets door zich met zoveel hardnekkigheid tegen de waarheid aan te kanten. Te vergeefs had de paus met de ban bedreigd een ieder die anders dan hij bevolen had zou leren; het licht wordt niet door zulke bevelen tegengehouden. Het zou verstandiger geweest zijn, door zekere bepalingen de eisen van de aflaatventers te matigen. Dit besluit van Rome was derhalve een nieuwe misslag. Door schreeuwende dwalingen te wettigen, verbitterde het de verstandige lieden en maakte het de terugkering van LUTHER onmogelijk. "Men geloofde," zegt een Catholieke geschiedschrijver en groot vijand van de Hervorming, "dat deze bul alleen uitgevaardigd was om het belang van de paus en der geldverzamelaars, welke bijna niemand meer vonden die hun iets voor die aflaten wilde geven."

Beroep op een kerkvergadering.

De kardinaal DE VIO kondigde dit besluit de 13de december 1518 te Lintz in Oostenrijk af; maar reeds had LUTHER zich tegen zijn aanvallen in veiligheid gesteld. De 28ste november had hij, in de kapel van het Lichaam van CHRISTUS te Wittenberg, zich van de paus op ene algemene kerkvergadering beroepen. Hij voorzag het onweer dat over hem zoude losbarsten. God alleen kon het afwenden. Maar hem stond tenminste iets te doen, en hij deed het. Hij moest ongetwijfeld Wittenberg verlaten, al was het zelfs alleen om de keurvorst, zodra aldaar de vervloekingen van Rome zouden aangekomen zijn; maar hij wilde Saksen en Duitsland niet zonder een sterk protest verlaten. Hij schreef dan dit beroep, en opdat het gereed zou zijn om verspreid te worden op het ogenblik dat de woede van Rome hem achterhaalde, gelijk hij spreekt, liet hij het drukken, onder uitdrukkelijke voorwaarde dat de boekverkoper al de exemplaren ervan onder Zijn berusting zou houden. Maar die man verkocht ze uit winzucht bijna alle, terwijl LUTHER ze goed bewaard achtte. Deze werd zeer toornig; maar de zaak was gebeurd. Dit stoutmoedig beroep werd overal verspreid. LUTHER betuigde er opnieuw in dat hij niet voornemens was iets tegen de heilige Kerk, het gezag van de Apostolische stoel en van de goed onderrichten paus te zeggen. "Maar," vervolgt hij, "aangezien de paus, die Gods stedehouder is op aarde, gelijk een ander mens, kan dwalen, zondigen, liegen, en het beroep op een algemeen concilie het enige middel is van behoud tegen onrechtvaardige handelingen, waaraan het onmogelijk is weerstand te bieden, zie ik mij verplicht daartoe mijn toevlucht te nemen."

Ziedaar dan de Hervorming op een nieuw terrein overgebracht.

Het is niet meer van de paus en zijn besluiten, het is van ene algemene kerkvergadering dat men haar doet afhangen. LUTHER wendt zich tot de gehele Kerk, en de stem welke uit de kapel van het Lichaam van CHRISTUS uitgaat, moet al de gemeenten des Heeren doorlopen. Het ontbreekt de Hervormer niet aan moed, daarvan geeft hij een nieuw bewijs. Zal God hem begeven? Dit is het wat de onderscheidene perioden van de Hervorming, die zich nog onder onze ogen moeten ontwikkelen, ons zullen leren.

Einde van het EERSTE DEEL, boek 1 t/m boek 4

VIJFDE BOEK

De Leipziger redetwist
1519

Gevaren waarin Luther verkeert. God redt hem. De paus zendt Miltitz. De gouden roos. Reis van de legaat. Schrik van Luther's vrienden.

Dood van Maximiliaan. Oorlogen in het rijk. Tussenregering.

Miltitz bij Spalatijn. Vrees van Tetzel. Samenkomst van Miltitz en Luther. Overeenkomst. De kus van de nuntius. Tetzel voor Miltitz. Brief van Luther aan de paus. Aard van de Hervorming. Luther's werkzaamheden. Hij wordt in Trier gedagvaard, daarna tot de naastvolgende rijksdag verwezen.

Voortgang van de Hervorming in Duitsland, in Zwitserland, in Nederland, in Frankrijk, in Engeland, in Spanje, in Italië.

De strijd schijnt in Duitsland geëindigd. Eck wakkert hem weer aan. Gevechten tussen Eck en Carlstadt. Het geschil over de paus. Luther antwoordt. Zijn geloof en moed. Weigering van hertog George. Tegenkanting van de bisschop. Mosellanus en Erasmus.

Aankomst van Eck en van de Wittenbergers in Leipzig. Amsdorf, de studenten. Plakkaten van de bisschop. Eck en Luther. Het Pleissenburg. De openbaarheid en de beoordelaars van de redetwist.

De trein. Aanroeping van de Heilige Geest. Afbeeldsels van Luther, Carlstadt en doctor Eck. De boeken van Carlstadt. Vraagstuk van de vrije wil. Betamelijke verdienste. Natuurlijke krachten. Punt waarin Rome en de Hervorming van elkaar verschillen. Het opstel van Carlstadt. De tribunen.. Melanchton gedurende de redetwist. Toestemming van doctor Eck.

Luther predikt. De burgerij van Leipzig. Twisten van de studenten en leraren. Hertog George.

Redetwist tussen Eck en Luther. De oppervoogdijschap van Rome. Deze is volgens menselijk recht. Gelijkheid van de bisschoppen. Wie is het fundament, Petrus of Jezus Christus? Eck geeft van ter zijden te kennen dat Luther een Hussiet is. Luther verklaart zich voor de leer van Huss. Beweging onder de hoorders. Scherts van doctor Eck.

De hofnar. Luther bij de mis. Woorden van de hertog. Het vagevuur. De aflaten, enz. Einde van de redetwist.

Belangstelling van de wereldlijken in de redetwist. Luther's gedachte. Bekentenissen van doctor Eck. Pocherijen van Romes aanhangers Uitwerkselen van de redetwist. Poliander. Cellarius. De jeugdige prins van Anhalt. De studenten van Leipzig. Cruciger. Roeping van Melanchton. Luther's vrijmaking van het pauselijk juk.

Behendigheid van doctor Eck. Hij valt Melanchton aan. Melanchton's geschrift. Vastberadenheid van Luther. Twist tussen Emser en Luther. Staupitz verwijdert zich. De gouden roos aangeboden.

Luther geeft zijn eerste verklaring van de brief aan de Galaters in het licht. Nieuwe aanvallen. Verblinding van de tegenstanders. Eerste denkbeelden over het Avondmaal. Het Sacrament is zonder het geloof niet voldoende. Luther beschuldigd van in Bohemen geboren te zijn. Kracht van Gods Woord. Eck in verscheidene schriften aangerand. Hij vertrekt naar Rome. Onverschrokkenheid van Luther.

Gevaren waarin Luther verkeert.

De gevaren hadden zich rondom LUTHER en de Hervorming opeengehoopt. Het beroep van de Wittenbergse doctor op een algemene kerkvergadering was een nieuwe aanslag op de pauselijke macht. Een bul van PIUS II had over de keizers zelf die zich aan zulk een opstand durfden schuldig maken, de grote kerkban uitgesproken. FREDERIK van Saksen, nog weinig in de Evangelische leer versterkt, was op het punt om LUTHER uit zijn Staten te zenden. Een nieuw bevel van LEO X zou dus de Hervormer onder vreemden hebben gebracht, welke gevreesd zouden hebben zich door het ontvangen van een monnik, die Rome vervloekt had, in ongelegenheid te zullen brengen. En wanneer ook een of ander edele het zwaard opgenomen had om hem te verdedigen, zouden die eenvoudige ridders, van Duitslands machtige vorsten versmaad, weldra bij hun gewaagde onderneming hebben moeten bezwijken: en alles was dan geëindigd.

God redt hem.

Het is hier één van die gewichtige tijdpunten van de geschiedenis, waarin men Gods Voorzienig bestuur als met het oog aanschouwt. God alleen kon toen LUTHER redden, en Hij redde hem door zijn vijand zelf, door LEO X. Op het ogenblik dat al zijn hovelingen hem tot maatregelen van gestrengheid aanspoorde, en dat een laatste poging zijn tegenstander in zijn handen zou hebben doen vallen, veranderde die paus plotseling van gedrag en sloeg de weg van bevrediging en schijnbare zachtmoedigheid in. Men moge ongetwijfeld zeggen dat hij zich omtrent de gezindheid van de keurvorst bedroog, en deze voor LUTHER gunstiger achtte dan zij werkelijk was; men moge toegeven dat de openbare mening, de geest van de eeuw, die toen geheel nieuwe machten, hem toescheen de Hervormer met een ontoegankelijk bolwerk te omringen; men moge vooronderstellen, gelijk een van zijn levensbeschrijvers gedaan heeft, dat hij de bewegingen volgde van zijn verstand en van zijn hart, dat tot zachtheid en gematigdheid geneigd was; - die nieuwe handelwijs echter van Rome, in zulk een ogenblik, is zo vreemd, dat het onmogelijk is er een hoger en machtiger hand, die van God zelf, in te miskennen.

De paus zendt Miltitz.

Een Saksisch edelman, kamerheer van de paus en domheer van Mentz, Trier en Meissen, bevond zich toen aan het hof van Rome. Hij had er zich weten te doen gelden. Hij beroemde zich de Saksische vorsten enigszins in de bloede te bestaan, zodat de Roomse hovelingen hem soms de titel van hertog van Saksen gaven. In Italië pronkte hij dwaas met zijn Duitse adel; in Duitsland volgde hij op een ongeschikte wijze de Italiaanse manieren en opschik na. Hij was een liefhebber van de wijn, en zijn verblijf aan het hof van Rome had die ondeugd doen toenemen. Intussen hadden de Roomse hovelingen van hem grote verwachting. Zijn Duitse afkomst, zijn bevallige manieren, zijn bekwaamheid in het behandelen van zaken, alles deed hen hopen dat KAREL VAN MILTITZ, (dit was zijn naam,) erin zou slagen om door zijn voorzichtigheid de ontzaglijke omwenteling welke de wereld dreigde te schokken, tegen te houden.

De gouden roos.

Het was van aanbelang het ware oogmerk van de zending van de Roomse kamerheer verborgen te houden. Men slaagde daarin zonder moeite. Vier jaren tevoren had de Godvruchtige keurvorst de paus om de gouden roos doen verzoeken. Die roos, de schoonste van de bloemen, stelde het lichaam van JEZUS CHRISTUS voor; zij werd ieder jaar door de opperpriester gewijd, en aan een van de voornaamste vorsten van Europa aangeboden. Men besloot deze ditmaal aan de keurvorst te zenden. MILTITZ vertrok met de last om de staat van zaken te onderzoeken en de raadsheren van de keurvorst, SPALATIJN en PFEFFINGER, te winnen. Hij had voor hen bijzondere brieven. Door te

trachten aldus degenen die de vorst omringde voor zich te winnen, hoopte Rome weldra van zijn gevreesde tegenstander meester te worden.

Reis van de legaat.

In de maand december van het jaar 1518 in Duitsland gekomen, beijverde zich de nieuwe legaat op zijn reis de openbare mening te polsen. Tot zijn grote verbazing ontwaarde hij overal waar hij zich ophield, dat het meerderdeel van de inwoners voor de Hervorming was. Men sprak met geestdrift van LUTHER. Tegen één persoon die de paus genegen was, vond hij er drie welke de Hervormer genegen waren. LUTHER heeft ons een trek uit zijn zending bewaard. "Wat denkt gij van de stoel van Rome?" vroeg dikwijls de legaat in de herbergen aan de waardinnen en dienstmaagden. Eens antwoordde hem een van die arme vrouwen zeer eigenaardig: "Waarlijk, wij weten niet of de stoelen die gij te Rome hebt van hout of van steen zijn."

Schrik van Luther's vrienden.

Het enkele gerucht van de aankomst van de nieuwe legaat vervulde het hof van de keurvorst, de hogeschool, de stad Wittenberg en geheel Saksen, met argwaan en wantrouwen. "Gode zij dank! MARTIJN leeft nog," schreef MELANCHTHON verschrikt. Men verzekerde dat de Roomse kamerheer bevel ontvangen had om zich door list of geweld van LUTHER meester te maken. Men beval van alle kanten de doctor aan om tegen de hinderlagen van MILTITZ op zijn hoede te zijn. "Hij komt," zei men hem, "om zich van u meester te maken en u aan de paus over te leveren. Geloofwaardige personen hebben de pauselijke brieven gezien welke hij bij zich heeft." "Ik wacht Gods wil af," antwoordde LUTHER.

Inderdaad, MILTITZ kwam beladen met brieven voor de keurvorst, zijn raadsheren, de bisschoppen en de burgemeester van de stad Wittenberg. Hij was van zeventig Apostolische brieven voorzien. Indien de vleierijen en gunsten van Rome hun oogmerk bereikten, indien FREDERIK LUTHER in zijn handen overleverde, moesten die zeventig brieven hem in zeker opzicht tot vrijgeleidebrieven verstrekken. Hij wilde er in iedere stad die hij moest doortrekken een van te voorschijn brengen en aanplakken, en hoopte er zo doende in te slagen om zijn gevangene zonder tegenkanting naar Rome te voeren.

Dood van Maximiliaan.

De paus scheen al zijn maatregelen genomen te hebben. Reeds wist men aan het keurvorstelijk hof niet meer welke partij te kiezen. Men zou zich tegen het geweld verzet hebben; maar hoe kan men zich kanten tegen het opperhoofd van de Christenheid dat met zoveel zachtheid en schijnbare billijkheid spreekt? Zou het niet juist van pas zijn, zei men, LUTHER ergens te verbergen, totdat het onweer voorbij is?.... Een onverwachte gebeurtenis komt LUTHER, de keurvorst en de Hervorming uit deze moeilijke toestand verlossen. De wereld veranderde eensklaps van gedaante. Op de 12de januari 1519, stierf MAXIMILIAAN, keizer van Duitsland. FREDERIK van Saksen werd, overeenkomstig de Duitse staatsregeling, bestuurder des rijks. Van toen af vreesde de keurvorst de aanslagen van de afgezanten niet meer. Nieuwe belangen dreven thans het hof van Rome, noodzaakten het inschikkelijkheid in zijn onderhandelingen met FREDERIK te gebruiken, en verhinderden de aanval die MILTITZ en DE VIO ongetwijfeld in de zin hadden. De paus had een levendige begeerte om KAREL van Oostenrijk, reeds koning van Napels, van de keizerlijke troon te verwijderen. Hij dacht dat een koning, zijn nabuur, meer te vrezen was dan een monnik van Duitsland. Verlangende de keurvorst voor zich te hebben, die in deze zaak hem van zoveel dienst kon zijn, besloot hij de monnik enigzins met rust te laten, om zich zoveel te beter tegen de koning aan te kanten; maar de een zowel als de ander maakten tot zijn spijt vorderingen. Zo veranderde LEO X.

Oorlogen in het rijk. Tussenregering.

Nog een andere omstandigheid wendde het onweer af dat de Hervorming bedreigde. Direct na de dood van de keizer braken er staatkundige onlusten uit. In het zuiden van het rijk wilde het Zwabisch bondgenootschap ULRICH van Wurtemberg straffen die het ontrouw geworden was. In het noorden viel de bisschop van Hildesheim, met de wapenen in de hand, in het bisdom van Minden en in de landen van de hertog van Brunswijk. Hoe zouden te midden van die bewegingen de groten van de wereld enig gewicht hebben kunnen hechten, aan een geschil over de vergeving van de zonden? Maar God deed vooral de alom beroemde wijsheid van de keurvorst, die regent van de rijks geworden was, en de bescherming welke hij aan de nieuwe leraren verleende tot de gelukkige voortgang van de Hervorming dienen. "Het onweer hield voor enige tijd zelfs woede in," zegt LUTHER; "de pauselijke banvloek begon in verachting te komen. Onder bescherming van het regentschap van de keurvorst werd het Evangelie ver verspreid, en er ontstond een groot nadeel uit voor het Pausdom." Bovendien verloren, gedurende een tussenregering, de gestrengste maatregelen natuurlijk veel van hun kracht. Alles werd vrijer en gemakkelijker. De straal van vrijheid, die de eerste beginselen der Hervorming begon te beschijnen, deed die nog tedere plant een krachtige ontwikkeling bekomen, en men kon van toen af bemerken hoezeer de staatkundige vrijheid de voortgang Van het Evangelische Christendom zou begunstigen.

Miltitz bij Spalatijn.

MILTITZ, reeds vóór de dood van MAXIMILIAAN in Saksen aangekomen, was terstond bedacht geweest zich naar zijn oude vriend SPALATIJN te begeven; maar nauwelijks had hij zijn klachten tegen LUTHER begonnen, of de hofkapellaan had tegen TETZEL uitgevaren. Hij had de pauselijke afgezant van de bedriegerijen en Godslasteringen van de aflaatventer onderricht, en hem verklaard dat geheel Duitsland de verdeeldheid die de Kerk verwoestte aan de Dominicaner weet.

Vrees van Tetzel.

MILTITZ was ervan verschrikt. Van beschuldiger was hij beschuldigde geworden. Het was op TETZEL dat toen al zijn gramschap neerdaalde. Hij dagvaardde hem zich naar Altenburg te begeven om zich voor hem te rechtvaardigen.

De Dominicaner, een even grote lafaard als snoever, het volk vrezende dat door zijn bedriegerijen verbitterd was, had opgehouden de steden en landen rond te reizen, en hield zich te Leipzig in het collegie van St. Paulus verborgen. Hij verbleekt bij het ontvangen van MILTITZ brief. Rome zelf verlaat hem; het bedreigt, het veroordeelt hem; het wil hem uit de enige wijkplaats trekken waar hij zich veilig waant, en hem aan de gramschap van zijn vijanden blootstellen...TETZEL weigerde op de uitnodiging van ‘s pausen afgezant te verschijnen. "Waarlijk," schreef hij de 31ste december 1518 aan MILTITZ, "ik zou mij de moeite van de reis niet beklagen, indien ik zonder gevaar van mijn leven Leipzig kon verlaten; maar de Augustijner MARTIJN LUTHER heeft de vermogende lieden zozeer tegen mij vooringenomen en opgehitst, dat ik nergens veilig ben. Een groot aantal aanhangers van LUTHER hebben mijne dood gezworen. Ik kan mij derhalve niet tot u begeven." Er was een treffend onderscheid tussen die twee mensen welke zich toen in het collegie van St. Paulus te Leipzig, en in het Augustijner klooster te Wittenberg bevonden. De dienaar Gods toonde een onverschrokken moed te midden van het gevaar; de dienaar van de mensen een verachtelijke lafhartigheid.

Samenkomst van Miltitz en Luther.

MILTITZ had bevel eerst de wapenen van de overreding te bezigen; en eerst dan wanneer dit middel niet gelukte, moest hij zijn zeventig brieven te voorschijn brengen, en te gelijker

tijd van alle gunstbewijzen van Rome gebruik maken, ten einde de keurvorst te bewegen om LUTHER te beteugelen. Hij betuigde dan zijn verlangen om een samenkomst met de Hervormer te houden. Hun gemeenschappelijke vriend SPALATIJN, bood zijn huis totdat gebruik aan, en LUTHER verliet Wittenberg de 2de of 3de Januari, om zich naar Altenburg te begeven.

MILTITZ putte in die samenkomst al de kunstgrepen van een staatsman en Roomsch hoveling uit. Nauwelijks was LUTHER aangekomen, of de nuntius naderde hem met grote betoningen van vriendschap. "O," dacht LUTHER, "hoe is zijn geweld in zachtheid veranderd! Die nieuwe SAUL kwam in Duitsland, met meer dan zeventig Apostolische brieven voorzien, om mij levend en in ketenen geboeid naar het moordzuchtig Rome te voeren; maar de Heer heeft hem op weg neergeworpen." "Waarde MARTIJN!" zei ‘s pausen kamerheer tot hem op een vleijende toon, "ik dacht dat gij een oud Godgeleerde waart, die, stil in de hoek van de haard gezeten, Godgeleerde grillen maakte; maar ik zie dat gij nog een jeugdig man en in het best van uw jaren zijt."

"Weet gij," vervolgde hij, een ernstiger toon aannemende, "dat gij de gehele wereld van de paus hebt afgetrokken en aan u hebt verbonden?" Het was MILTITZ niet onbekend dat men door het vleien van de hoogmoed van de mensen het beste slaagt om hen te verleiden; maar hij kende degene niet met wie hij te doen had.

"Al had ik ook een leger van vijfentwintigduizend man," voegde hij er bij," zou ik het nog niet durven ondernemen u uit dit land en naar Rome te vervoeren." Rome, niettegenstaande zijn macht, gevoelde zich zwak tegenover een arme monnik; en de monnik gevoelde zich sterk tegenover Rome. "God houdt op het strand de baren van de zee tegen," zeide LUTHER, "en Hij houdt ze tegen .... met zand."

De nuntius, aldus het gemoed van zijn tegenstander menende voorbereid te hebben, ging in deze voege voort: "Verbind zelf de wond welke gij aan de Kerk hebt toegebracht, en welke gij alleen kunt genezen. Wacht u," voegde hij er bij onder het storten van enige tranen, "wacht u een onweer te verwekken dat de ondergang van de mensheid zou veroorzaken." Daarop begon hij allengs te kennen te geven dat alleen een herroeping het kwaad kon herstellen; maar terstond verzachtte hij hetgene er aanstotelijks in dit woord mocht wezen, door LUTHER te kennen te geven dat hij de hoogste achting voor hem had, terwijl hij op hetzelfde ogenblik zijn toorn tegen TETZEL lucht gaf. De strik was door een bekwame hand gespannen, en hoe! zal men er niet in gevangen worden?

"Indien de aartsbisschop van Mentz van de beginne af dus tot mij gesproken had," zei later de Hervormer, "zou die zaak niet zo veel gerucht gemaakt hebben."

LUTHER nam toen het woord, en stelde met kalmte ‘maar met waardigheid en kracht, de billijke klachten van de Kerk voor; hij drukte al zijn verontwaardiging tegen de aartsbisschop van Mentz uit, en beklaagde zich op een edele wijze over het onwaardig gedrag dat Rome te Zijn opzicht had gehouden, niettegenstaande de zuiverheid van zijn bedoelingen.

MILTITZ, die zulk een onverschrokken taal niet verwacht had, wist echter zijn drift te beheersen. "Ik bied u aan," hernam LUTHER, "in het vervolg het stilzwijgen over die onderwerpen te bewaren en die zaak vanzelf te laten dood bloeden, mits dat mijn tegenstanders van hun kant zwijgen; maar wanneer men voortgaat mij aan te vallen, zal er spoedig uit een kleine twist een ernstige strijd ontstaan. Mijn wapenen zijn allen gereed. - Ik zal nog meer doen," voegde hij er een ogenblik daarna bij, "ik zal Zijn Heiligheid schrijven, om te erkennen dat ik wat te driftig geweest ben, en om hem te verklaren dat ik als een getrouwe zoon van de Kerk predikatiën bestreden heb, welke op haar de spotternijen en beledigingen van het volk doen nederdalen; ik wil zelfs graag een geschrift uitgeven, waarin ik allen, die mijn boeken lezen, zal uitnodigen, om er geen aanvallen tegen de Roomse Kerk in te zien, en haar onderdanig te blijven. Ja, ik ben bereid om alles te doen en alles te verdragen; maar wat ene herroeping betreft, verwacht die nooit van mij."

MILTITZ begreep uit de beslissende toon van LUTHER, dat het het wijste was voldaan te schijnen over hetgene de Hervormer wel wilde beloven. Hij stelde slechts voordat men een

aartsbisschop tot scheidsman zou nemen, ten opzichte van enige punten waarover verschil mocht ontstaan. "Zeer goed," zeide LUTHER; "maar ik vrees zeer of de paus wel een rechter zal willen aannemen; in dit geval zal ik de uitspraak van de paus even min aannemen, en dan zal de worstelstrijd weer beginnen. De paus zal de tekst opstellen, en ik zal er de verklaring van geven."

Overeenkomst.

Zo eindigde de eerste samenkomst van LUTHER en MILTITZ. Zij hielden een tweede, waarin de wapenstilstand of liever de vrede getekend werd. LUTHER maakte terstond de keurvorst deelgenoot van hetgene er voorgevallen was.

"Doorluchtigste vorst en zeer genadige heer!" schreef hij hem, "ik beijver mij Uw keurvorstelijke Hoogheid in alle nederigheid te doen weten, dat KAREL VAN MILTITZ en ik het eindelijk eens geworden zijn, en de zaak geëindigd hebben met de twee volgende artikelen vast te stellen: "Vooreerst: het is de twee partijen verboden voortaan iets over de twist die ontstaan is te prediken, te schrijven of te handelen.

"Ten tweede: MILTITZ zal onmiddellijk de heilige vader de staat van zaken doen kennen. Zijn heiligheid zal een verlicht bisschop bevelen de zaak, te onderzoeken, en de artikelen aan te wijzen waarin ik gedwaald heb en die ik moet herroepen. Indien men mij bewijst dat ik in dwaling verkeer, zal ik gaarne herroepen, en niets meer doen dat de eer of het gezag van de heilige Roomse Kerk zou kunnen benadelen."

De overeenkomst dus gesloten zijnde, scheen MILTITZ geheel verblijd. "Sinds honderd jaar," riep hij uit, "heeft gene twistzaak bij de kardinalen en Roomse hovelingen meer kommer verwekt dan deze. Zij zouden liever tien duizend dukaten gegeven hebben, dan toe te laten dat zij nog langer dure."

De kamerheer van de paus spaarde geen enkele vertoning bij de Wittenbergse monnik. Nu eens toonde hij vreugde, dan weer stortte hij tranen. Deze vertoning van aandoenlijkheid trof de Hervormer weinig; maar hij wachtte zich wel van te laten blijken wat hij ervan dacht. "Ik liet niet merken dat ik begreep wat die krokodillentranen betekenden," zegt LUTHER. Men beweert dat de krokodil weent wanneer hij zijn prooi niet meester kan worden.

De kus van de nuntius.

MILTITZ nodigde LUTHER op het Avondmaal. De doctor nam het aan. Zijn gastheer stelde de stijfheid welke zijn last vereiste ter zijde, en LUTHER liet aan de luchtigheid van zijn karakter de vrije loop. De maaltijd was vrolijk, en het ogenblik van scheiden gekomen zijnde, omhelsde de legaat de ketterse doctor, en kuste hem. "Het was een Judas - kus," dacht LUTHER. "Ik hield mij," schreef hij aan STAUPITZ, "alsof ik al die Italiaanse manieren niet begreep."

Die kus, moest hij in waarheid Rome en de pas ontluikende Hervorming met elkaar verzoenen? MILTITZ hoopte het, en hij verblijdde er zich over: want hij zag meer van nabij dan Rome's hovelingen de verschrikkelijke gevolgen welke de Hervorming voor het Pausdom kon hebben. Wanneer LUTHER en zijn tegenstanders zwijgen, zei hij bij zichzelf, zal de twist geëindigd zijn, en Rome, door gunstige omstandigheden te doen ontstaan, zal al zijnen vorigen invloed weer verkrijgen.

Het scheen dan dat men zeer nabij het einde van de strijd was. Rome had de armen uitgestrekt, en de Hervormer scheen er zich ingeworpen te hebben; maar dit werk was, niet eens mensen, maar uit God. De dwaling van Rome is geweest een monniken twist te zien, dáár waar het een ontwaken van de Kerk was. De kussen van een kamerheer des pausen konden de vernieuwing der Christenheid niet beletten.

Tetzel voor Miltitz.

MILTITZ, getrouw aan de overeenkomst welke hij gesloten had, begaf zich van Altenburg naar Leipzig, waar TETZEL zich bevond. Het was niet nodig hem de mond te sluiten; want, in plaats van te spreken, zou hij, indien hij gekund had, zich veeleer in de ingewanden van de aarde verborgen hebben; maar de pauselijke afgezant wilde over hem zijn gramschap uitstorten. Nauwelijks te Leipzig aangekomen, liet MILTITZ de ongelukkige TETZEL dagvaarden. Hij overlaadde hem met verwijten, beschuldigde hem de oorzaak van al het kwaad te zijn, en bedreigde hem met de verontwaardiging van de paus. Dit was niet genoeg. De zaakgelastigde van het handelshuis FUGGER, die zich toen te Leipzig bevond, werd tegen hem gehoord. MILTITZ leide de Dominicaner de rekeningen van dit huis, de papieren welke hij zelf getekend had voor, en toonde hem dat hij aanzienlijke sommen nutteloos verkwist of gestolen had...

De rampzalige, die niets ten dage van zijn zegepraal verschrikte, werd door deze rechtvaardige beschuldigingen terneergeslagen; hij verviel in wanhoop; zijn gezondheid werd gekrenkt; hij wist niet meer waar zijn schande te verbergen. LUTHER vernam de deerniswaardige toestand van zijn voormalige tegenstander, en alleen hij was er over getroffen. "Ik heb medelijden met TETZEL," schreef hij aan SPALATIJN. Hij bepaalde zich niet bij deze woorden. Het was niet de mens die hij gehaat had, het waren zijn boze daden. Op het ogenblik dat Rome hem met zijn gramschap overlaadde, schreef hij hem een brief vol vertroosting. Maar alles was tevergeefs. TETZEL, door de wroegingen van zijn geweten vervolgd, door de verwijten van zijn beste vrienden verschrikt, en bevreesd voor de gramschap van de paus, stierf enigen tijd daarna op ene jammerlijke wijze. Men dacht dat de droefheid zijn dood had veroorzaakt.

Brief van Luther aan de paus.

LUTHER, getrouw aan de beloften, die hij aan MILTITZ gedaan had, schreef de 3de maart de volgende brief aan de paus.

"Gelukzalige vader!

Uw Gelukzaligheid verwaardige zich zijn vaderlijke oren, welke als het ware die van CHRISTUS zelf zijn, naar uw arm schaap te keren, en met goedheid zijn geblaat te horen. Wat zal ik doen, heiligste vader? Ik kan het geweld van uw gramschap niet verdragen, en ik weet niet hoe er aan te ontkomen. Men verlangt van mij dat ik herroePetrus Ik zou mij haasten het te doen, wanneer dit tot het doel kon leiden dat men zich voorstelt. Maar de vervolgingen door mijn tegenstanders in het werk gesteld, hebben mijn geschriften ver verspreid, en zij zijn te diep in de harten gegrift, dan dat het mogelijk zijn zou ze er weer uit te krijgen. Een herroeping zou niets anders uitwerken dan de Kerk van Rome steeds meer te onteren, en van aller lippen een kreet van beschuldiging tegen haar te doen horen. Heiligste vader! ik verklaar het voor het oog van God en al zijn schepselen, nooit heb ik het gewild, en wil het ook nog niet, om door geweld of door list de macht van de Roomse Kerk of die van Uw Heiligheid aan te randen. Ik erken dat niets in hemel of op aarde boven die Kerk moet gesteld worden, dan alleen JEZUS CHRISTUS, de Heer van allen."

Deze woorden zouden vreemd kunnen schijnen en zelfs berispelijk in de mond van LUTHER, wanneer men zich niet herinnerde dat hij niet op eens maar met een langzaam voortgaande tred tot het licht geraakte. Zij getuigen (iets dat van veel belang is), dat de Hervorming niet louter een tegenkanting aan het Pausdom is geweest. Het is niet de oorlog, aan die of die vorm verklaard, het is niet die of die ontkennende (negative) richting welke deze hebben daargesteld. De tegenstand aan de paus behoorde slechts tot de bijkomende trekken. Een nieuw leven, een stellige (positive) leer maakten er het bezielend beginsel van uit. "JEZUS CHRISTUS aller Heer, en die boven alles moet geëerd worden," ja ook boven

Rome zelf, gelijk LUTHER zegt op het einde van zijn brief, ziedaar de wezentlijke oorzaak van de omwenteling van de 16de eeuw!

Het is wel waarschijnlijk dat de paus enige tijd tevoren een brief waarin de Wittenbergse monnik rondborstig alle herroeping weigerde, niet onopgemerkt zou hebben laten doorgaan. Maar MAXIMILIAAN was gestorven: men hield zich met de verkiezing van zijn opvolger bezig, en LUTHER's brief werd veronachtzaamd, te midden van de staatkundige kuiperijen welke toen de stad van de opperpriester verontrustten.

De Hervormer besteedde zijn tijd beter dan zijn magtige tegenstander. Terwijl LEO X, zijn belangen als wereldlijk vorst behartigende, alles in het werk stelde om een nabuur, die hij vreesde, van de troon te verwijderen, nam LUTHER dagelijks in kennis en geloof toe. Hij bestudeerde de besluiten van de pausen; en de ontdekkingen die hij maakte, wijzigde zijn begrippen aanmerkelijk. "Ik lees de pauselijke besluiten," schreef hij aan SPALATIJN," en (ik zeg het u in vertrouwen) ik weet niet of de paus de Antichrist zelf dan of hij zijn Apostel is, zo heeft men er CHRIsTUs in mismaakt en gekruist."

Aard van de Hervorming.

Nochtans achtte hij steeds de oude Kerk van Rome hoog, en dacht niet aan een afscheiding. "Dat de Roomse kerk," zei hij in de verklaring welke hij MILTITZ beloofd had openbaar te zullen maken, "boven al de overige van God geëerd wordt, hieraan kan men niet twijfelen. De heilige PETRUS, de heilige PAULUS, zes en veertig pausen, vele honderd duizenden martelaars, hebben in haar schoot hun bloed vergoten en hebben er de hel en de wereld overwonnen, zodat het welgevallen Gods zeer bijzonder op haar rust. Schoon alles in deze zich nu in een zeer droevige staat bevindt, is dit echter geen beweegreden om zich van haar af te scheiden. Integendeel, hoe slechter de zaken erin staan, hoe meer men aan deze moet gehecht blijven: want het is niet door de afscheiding dat men haar beter zal maken. Men moet God niet om de Duivel en de kinderen Gods, die zich nog te Rome bevinden, om de menigte Goddelozen verlaten. Er is geen zonde, geen kwaad, dat de liefde moet uitdoven, of de eenheid verbreken. Want de liefde vermag alle dingen, en niets valt de eenheid te moeilijk."

LUTHER was het niet die zich van Rome scheidde; het was Rome die zich van LUTHER scheidde, en die dus het oude geloof van de Catholijke Kerk verwierp, waarvan hij toen de vertegenwoordiger was. LUTHER was het niet die Rome zijn macht ontnam, en die zelfs de bisschop van een overweldigde troon deed afklimmen; de leer welke hij verkondigde, het Woord der Apostelen dat God opnieuw in de algemeene Kerk met groot gezag en bewonderenswaardige zuiverheid openbaar maakte, konden alleen tegen die macht vermogen, welke sinds eeuwen de Kerk in slavernij hield.

Luther's werkzaamheden.

Die betuigingen van LUTHER, op het einde van Februari openbaar gemaakt, voldeden MILTITZ en DE VIO nog niet. Die twee roofvogels, beiden hun prooi hebben zien ontsnappen, waren binnen de oude muren van Trier teruggeweken. Dáár door de vorstelijke aartsbisschop bijgestaan, hoopten zij, in vereniging met elkaar, het doel te bereiken, dat zij, ieder op zichzelve staande, hadden gemist. De twee pauselijke gezanten begrepen, dat ervan FREDERIK, in het rijk met de hoogste macht bekleed, niets meer te wachten was. Zij zagen dat LUTHER alle herroeping hardnekkig bleef weigeren. Het enige middel om erin te slagen was de ketterse monnik aan de bescherming van de keurvorst te onttrekken, en hem tot zich te lokken. Wanneer de Hervormer eenmaal te Trier zal zijn, in een staat aan een vorst van de Kerk onderworpen, moet hij wel bekwaam zijn indien hij er uitkomt, zonder ten volle aan de eisen van de opperpriester voldaan te hebben. Zij begeven zich terstond aan het werk. "LUTHER," zegt MILTITZ tot de keurvorst - aartsbisschop van Trier, "heeft Uw Genade tot scheidsman genomen. Roep hem derhalve voor u." De keurvorst van Trier

schreef die ten gevolge, de 3de mei, aan de keurvorst van Saksen, om hem te verzoeken dat hij LUTHER tot hem zou zenden. DE VIO en vervolgens MILTITZ zelf, schreven ook aan FREDERIK, om hem bekend te maken, dat de gouden roos te Augsburg bij de Fuggers aangekomen was. Het ogenblik was daar, dachten zij, om de beslissende aanval te wagen.

Maar de zaken zijn veranderd; noch FREDERIK, noch LUTHER laten zich bewegen. De keurvorst heeft zijn nieuwe toestand begrepen. Hij vreest de paus niet meer; nog veel minder vreest hij zijn dienaren. De Hervormer, MILTITZ en DE VIO verenigd ziende, voorspelt het lot dat hem wacht wanneer hij aan hun uitnodiging voldoet. "Overal," zegt hij, "op allerlei wijzen staat men mij naar het leven." Bovendien heeft hij verlangt dat de paus uitspraak doe, en de paus, geheel met kronen en intrigues vervuld, heeft niet gesproken. LUTHER schreef aan MILTITZ: "Hoe kan ik mij zonder een bevel van Rome, te midden van de onlusten die het rijk beroeren, op weg begeven? Hoe zou ik zoveel gevaren tegemoet gaan, en zulke grote onkosten maken, ik de armste van de mensen?"

Hij wordt in Trier gedagvaard, daarna tot de naastvolgende rijksdag verwezen.

De keurvorst van Trier, een wijs en gematigd man, en daarenboven een vriend van FREDERIK, wilde deze sparen. Hij had bovendien geen lust zich met die twistzaak te bemoeien, zolang hij er niet stellig toe geroepen werd. Hij kwam dan met de keurvorst van Saksen overeen, dat men het onderzoek daarvan tot de naastvolgende rijksdag zou uitstellen, en het was eerst twee jaren later dat deze te Worms vergaderde.

Terwijl de hand van de Voorzienigheid al de gevaren die LUTHER bedreigden de een na de andere verdreef, ging deze met moed voort en naderde een doel waarvan hij zelf onkundig was. Zijn roem vermeerderde; de zaak van de waarheid nam in kracht toe; het aantal studenten te Wittenberg groeide aan, en onder hen bevonden zich de uitstekendste jongelingen van Duitsland. "Onze stad," schreef LUTHER, "kan ter nauwernood al degenen die er aankomen opnemen;" en bij een andere gelegenheid. "Het getal van de studenten vermeerdert zeer en als een overstromend water."

Voortgang van de Hervorming in Duitsland, in Zwitserland, in Nederland, in Frankrijk, in Engeland, in Spanje, in Italië.

Maar reeds was het niet meer in Duitsland alleen dat de stem van de Hervormer zich deed horen. Zij was de grenzen van het rijk overgetrokken en begon, onder de verschillende volken van de Christenheid, de grondvesten van de Roomse macht te schokken. FROBENIUS vermaard boekdrukker te Bazel, had de verzameling van LUTHER's werken uitgegeven. Zij werd met snelheid verspreid. Te Bazel juichte de bisschop zelf LUTHER toe. De kardinaal DE SION, na zijn werken gelezen te hebben, riep een weinig schertsende en op zijn naam zinspelende uit: "O LUTHER, gij zijt een echte LUTHER!" (een echte zuiveraar, *Lauterer*.)

ERASMUS bevond zich te Leuven, toen LUTHER's schriften in de Nederlanden kwamen. De Augustijner - prior te Antwerpen, die te Wittenberg gestudeerd had, en die, naar ERASMUS' getuigenis, het ware oorspronkelijke Christendom bezat, en nog andere Nederlanders lazen deze gretig. Maar degenen die slechts hun eigenbelang zochten, zegt de geleerde Rotterdammer, en die het volk met oudwijfse vertellingen voedden, deden een somber fanatisme ontstaan. "Ik kan u niet zeggen," schrijft ERASMUS aan LUTHER, "tot welke inderdaad treurige bewegingen en onlusten uw schriften aanleiding hebben gegeven."

FROBENIUS zond zes honderd exemplaren van die werken naar Frankrijk en Spanje. Men verkocht ze in het openbaar te Parijs. De doctoren van de Sorbonne lazen ze toen, naar het schijnt, met goedkeuring. Het werd tijd, zeiden velen onder hen, dat degenen die zich met de heilige schriften bezig houden, met zulk een vrijmoedigheid spraken. In Engeland werden die boeken met nog meer geestdrift ontvangen. Spaanse handelaars lieten deze in hun taal overbrengen, en van Antwerpen naar hun vaderland zenden. "Voorzeker," zegt PALLAVICINT," waren die handelaars uit het Morengeslacht gesproten."

CALVI, een geleerd boekhandelaar van Pavia, bracht een groot aantal exemplaren van die boeken in Italië, en verspreidde ze in al de steden aan de overzijde van de Alpen. Het was geen winzucht welke die beminnaar van de letteren bezielde, maar de begeerte om tot herlevendiging van de Godsvrucht mede te werken. De kracht waarmee LUTHER de zaak van CHRISTUS verdedigde, vervulde hem met vreugde. "Al de geleerden van Italie," schreef hij, "zullen zich met mij verenigen, en wij zullen u verzen zenden die door onze uitstekendste schrijvers vervaardigd zijn."

FROBENIUS, aan LUTHER een exemplaar van die uitgave doen toekomen, meldde hem al dat blijde nieuws, en voegde er bij: "Ik heb al de exemplaren op tien na verkocht, en heb nooit zulke goede zaken gedaan." Nog andere brieven gaven aan LUTHER de vreugde te kennen welke zijn werken verwekten. "Ik verheug er mij over," zei hij, "dat de waarheid zo bevalt, schoon zij met zo weinig wetenschappelijke kennis en op een zo onbeschaafde wijze spreekt."

De strijd schijnt in Duitsland geëindigd.

Zodanig was het begin van de herlevendiging in de onderscheiden landen van Europa. Wanneer men er Zwitserland van uitzondert, waar zich de prediking van het Evangelie reeds had doen horen, maakte de aankomst van de schriften van de Wittenbergse leraar overal de eerste bladzijde van de geschiedenis van de Hervorming uit. Een boekdrukker van Bazel verspreidde die eerste zaden van de waarheid. Op hetzelfde ogenblik dat de Roomse paus het werk in Duitsland denkt te smoren, neemt het in Frankrijk, in de Nederlanden, in Italie, in Spanje, in Engeland en in Zwitserland een aanvang. Al wierp Rome de oorspronkelijke stam omver, wat ligt eraan gelegen?...de zaden zijn reeds overal verspreid.

Terwijl de strijd buiten het rijk een aanvang nam, scheen deze van binnen bijkans op te houden. De onstuimigste krijgsknechten van Rome, Franciscaner monniken van Jüterbock, die LUTHER onbedacht hadden aangevallen, haastten zich, na een krachtig antwoord van de Hervormer, in de stilte terug te keren. De aanhangers van de paus zwegen. TETZEL was buiten gevecht. De vrienden van LUTHER bezwoeren hem de worstelstrijd niet vol te houden, en hij had het hun beloofd. De thesen begonnen in vergetelheid te geraken. Die valse vrede hield als het ware de welsprekende mond van de Hervormer gesloten. De Hervorming scheen gestuit. "Maar," zegt LUTHER naderhand, van dit tijdstip sprekende, "de mensen bedachten ijdele dingen; want de Heer is opgestaan om de volken te oordelen." - "God leidt mij niet," zegt hij elders; "Hij drijft mij voort, Hij voert mij weg. Ik ben geen meester van mijzelve. Ik zou in rust wensen te leven; maar ik ben te midden van oproer en omwentelingen geworpen."

Eck wakkert hem weer aan.

ECK, de schoolse Godgeleerde, de voormalige vriend van LUTHER, de auteur van de *Obelisken*, was degene die de strijd hervatte. Hij was het Pausdom oprechtelijk toegedaan; maar hij schijnt van ware Godsdienstige gevoelens ontbloot te zijn geweest, en tot die klasse van te allen tijde te talrijke mensen behoord te hebben, die de kennis en zelfs de Godgeleerdheid en de godsdienst als middelen beschouwen om naam te maken in de wereld. De ijdele roem verbergt zich zowel onder het gewaad van de priester als onder de wapenrusting van de krijgsman. ECK had zich toegelegd op de kunst om naar de regels van de Scholastieken te redetwisten, en werd voor een meester in die soort van worstelkunst gehouden. Terwijl de ridders van de middeleeuwen en de krijgshelden van de tijd van de Hervorming hun roem in de toernooispelen zochten, zochten de Scholastieken die in de syllogistische redetwisten, waarvan de hogescholen dikwijls het schouwspel opleverden. ECK, met een hoge gedachte van zichzelf vervuld, trots op zijn talenten, op de populariteit van zijn zaak, en op de overwinningen welke hij op de acht universiteiten van Hongarije, van Lombardije en Duitsland behaald had wenste vurig de gelegenheid te hebben om zijn krachten en zijn behendigheid ten toon te spreiden. Die "nietige monnik" die eensklaps tot een reus opgegroeid was, die LUTHER, welke niemand tot hiertoe had kunnen overwinnen, verduisterde zijn hoogmoed en wekte zijn naijver op. Mogelijk door zijn eigen roem na te jagen, zou ECK Rome groot nadeel toebrengen.... Maar de Schoolse ijdelheid laat zich niet door zulk een bedenking terughouden. De Godgeleerden hebben zowel als de vorsten meer dan eens het algemeen belang aan hun bijzondere roem weten op te offeren. Wij zullen zien welke omstandigheden de doctor van Ingolstadt het middel verschaften, om met zijn lastige mededinger in het strijdperk te treden.

Gevechten tussen Eck en Carlstadt.

De ijverige maar al te driftige CARLSTADT verstond zich nog met LUTHER. Die twee Godgeleerden waren vooral verbonden door hun gehechtheid aan de leer van de genade, en door hun hoogachting voor de heilige AUGUSTINUS. CARLSTADT, tot geestvervoering overhellende en weinig wijsheid bezittende, was geen man die de behendigheid en doorslepenheid van een MILTITZ konden tegenhouden. Hij had tegen de *Obelisken* van ECK thesen in het licht gegeven, waarin hij LUTHER en het geloof dat hun beiden gemeen was, verdedigde. ECK had geantwoord, en CARLSTADT had hem het laatste woord niet gelaten. De strijd was heviger geworden. ECK, een zo gunstige gelegenheid wensende aan te grijpen, had aan CARLSTADT de handschoen toegeworpen; de onstuimige CARLSTADT had die opgenomen. God bediende zich van de driften van die twee mannen om zijn oogmerken te volvoeren. LUTHER had in het geheel geen deel genomen aan die gevechten, en echter moest hij de held zijn van de strijd. Hij behoort tot die mensen welke de drang van de omstandigheden steeds op het toneel terugvoert. Men kwam met elkaar

overeen dat Leipzig de plaats zijn zou van de onderhandeling. Zodanig was de oorsprong van die Leipziger redetwist, welke sinds zo beroemd is geworden.

Het geschil over de paus.

ECK achtte het van zeer weinig betekenis CARLSTADT te bestrijden, en zelfs hem te overwinnen. Het was om LUTHER te doen. Hij stelde dan alles in het werk om hem op het strijdtoneel te voeren, en gaf ten einde dertien thesen in het licht, welke hij tegen de door de Hervormer reeds openlijk beleden hoofdleringen richtte. De dertiende was van deze inhoud: "Wij ontkennen dat de Roomse Kerk niet vóór de tijd van paus SYLVESTER boven de overige kerken verheven geweest zij; en wij erkennen te allen tijde als opvolger van de heilige PETRUS en stedenhouder van JEZUS CHRISTUS, dengene die op de stoel van de heilige PETRUS gezeteld en zijn geloof gehad heeft." SYLVESTER leefde ten tijde van CONSTANTIJN DE GROOTE; ECK ontkende dus door deze these dat de voorrang, die Rome genoot, haar door die keizer gegeven was geworden.

Luther antwoordt.

LUTHER, die niet zonder enige moeite erin bewilligd had voortaan het stilzwijgen te bewaren, was bij het lezen van die stellingen diep getroffen. Hij bemerkte dat men het op hem gemunt had, en voelde dat hij niet met ere de strijd kon ontwijken. "Die man," zegt hij, "noemt CARLSTADT zijn tegenpartij, en tegelijkertijd valt hij mij op het lijf. Maar God regeert, Hij weet wat Hij uit dit treurspel wil doen voortkomen. Het is noch doctor ECK, noch mij dat het zal gelden. Gods oogmerk zal bereikt worden. ECK zij dank, die zaak, welke tot nog toe slechts spel geweest is, zal ten laatste van een ernstiger aard worden, en aan de tiranni van Rome en van de Roomse paus een dodelijke slag toebrengen."

Rome zelf heeft de overeenkomst geschonden. Het heeft meer gedaan; door opnieuw het teken tot de strijd te geven, heeft het de worsteling op een punt overgebracht dat LUTHER nog niet rechtstreeks aangevallen had. Het was de opperhoofdigheid van de paus welke doctor ECK aan zijn tegenstanders deed uitkomen. Hij volgde zo doende het gevaarlijke voorbeeld dat TETZEL reeds gegeven had. Rome daagde de aanvallen van de kampvechter uit, en wanneer het in de oefenplaats verminkte leden bekwam, was het omdat door zijn eigen toedoen de geduchte arm van zijn tegenstander over zijn hoofd uitgestrekt was geworden.

De pauselijke opperhoofdigheid eens omver geworpen zijnde, stortte het Roomse steigerwerk in. Het grootste gevaar bedreigde derhalve het Pausdom. En echter noch MILTITZ noch CAJETANUS deden iets om die nieuwe worsteling te verhinderen. Verbeeldde zij zich dat de Hervorming overwonnen zou worden, of waren zij met die blindheid geslagen, welke de machtige ten val brengt?

Zijn geloof en moed.

LUTHER, die een zeldzaam voorbeeld van gematigdheid gegeven had door zolang het stilzwijgen te bewaren, antwoordde onbevreesd op de uitdaging van zijn tegenpartij. Hij stelde terstond nieuwe thesen tegen de thesen van doctor ECK. De laatste was van deze inhoud: "Het is door de ellendige decretalen van de Roomse pausen, vóór vier honderd jaren en later vervaardigd, dat men de voorrang van de Kerk van Rome bewijst; maar die voorrang heeft tegen zich de geloofwaardige geschiedenis van elfhonderd jaren, de getuigenissen van de heilige Schrift, en de besluiten van het concilie van Nicea, het heiligste van alle conciliën.

"God weet," schreef hij in dezelfde tijd aan de keurvorst, "dat het mijn ernstig voornemen was te zwijgen, en dat ik verblijd was eindelijk dat spel geëindigd te zien. Ik heb het met de Commissaris van de paus gesloten verdrag zo getrouw nagekomen, dat ik, ondanks de

aanvallen van de vijanden en de raadgevingen van mijn vrienden, SYLVESTER PRIERIAS niet weer geantwoord heb. Maar nu valt doctor ECK mij aan, en niet alleen mij, maar ook de gehele hogeschool te Wittenberg. Ik mag niet gedogen dat de waarheid dus met smaad overladen word"

In dezelfde tijd schreef LUTHER aan CARLSTADT. "Ik wil niet," zei hij "voortreffelijke ANDREAS! dat gij u in die twist mengt, na die keer hij het op mij gemunt heeft. Ik zal met blijdschap mijn werkzaamheden die van ernstiger aard zijn daarlaten, om mij met de spelen van die pluimstrijkers van de Roomse paus bezig te houden." Daarna, zijn rede tot zijn tegenstander richtende, riep hij hem van Wittenberg naar Ingolstadt met een hem verachtende fierheid toe: "Nu dan, mijn waarde ECK, dappere man! zijt moedig en gord uw zwaard aan. Heb ik u niet als bemiddelaar kunnen bevallen, mogelijk zal ik u meer als tegenstander bevallen. Niet dat ik mij voorstel u te overwinnen, maar omdat ik, na al de zegepralen die gij in Hongarije, in Lombardije, in Beieren (tenminste wanneer wij u hierin moeten geloven) behaald hebt, u de gelegenheid zal aanbieden om de naam van zegepralend overwinnaar van Saksen en Meissen te verwerven, zodat gij voor altoos met de roemvolle naam van augustus zult vereerd worden."

Al de vrienden van LUTHER deelden niet in zijn moed, want niemand had tot dit ogenblik toe de drogredenen van doctor ECK durven weêrstaan. Maar wat hun bovenal grote onrust baarde, was het onderwerp van de twist...de opperhoofdigheid van de paus!...Hoe! durft de arme monnik van Wittenberg zich wagen aan die reus, die sinds eeuwen al zijn vijanden verpletterd heeft? De hovelingen beven aan het hof van de keurvorst. SPALATIJN, de vertrouweling van de vorst, en de boezemvriend van de Hervormer, is met vrees vervuld. FREDERIK is ongerust. Het ridderlijke zwaard zelf van het heilige graf, waarmee hij te Jeruzalem gewapend is geworden, zou voor deze oorlog niet volstaan.

LUTHER alleen is niet verschrikt.

"De Heer," zo denkt hij, "zal hem in mijn handen overleveren!" Het geloof dat hem bemoedigt stelt hem in staat zijn vrienden te versterken. "Ik bid u, mijn waarde SPALATIJN!" zegt hij, "laat u niet door de vrees overmeesteren; gij weet toch dat, bij alles CHRISTUS niet voor mij was, al wat ik tot heden toe gedaan heb mijn verderf zou hebben moeten teweegbrengen. Heeft men niet nog onlangs uit Italie aan de kanselier van de hertog van Pommeren geschreven, dat ik Rome ‘t onderste boven gekeerd had, en dat men niet wist hoe het oproer gestild te krijgen, zodat men voornemens was mij aan te vallen, niet naar de regelen van de rechtvaardigheid, doch met Romeinse streken (het zijn de uitdrukkingen welke men gebezigd heeft), dat is, denk ik, met vergif, hinderlagen en verraderlijke moord?

"Ik bedwing mij, en uit liefde voor de keurvorst en de hogeschool houd ik nog vele dingen voor mij, waarvan ik mij tegen Babel bedienen zou, wanneer ik ergens elders was. O mijn arme SPALATIJN! het is onmogelijk, naar waarheid van de Schrift en de Kerk te spreken, zonder het beest te verbitteren. Hoop derhalve niet mij ooit met rust te zien, dan wanneer ik de Godgeleerdheid vaarwel zeg. Indien deze zaak uit God is, zal zij niet voleindigd worden vóór dat al mijn vrienden mij verlaten hebben, gelijk CHRISTUS van al zijn discipelen verlaten werd. De waarheid zal alléén blijven, en door Zijn rechterhand, niet door mijn, noch door uw, noch door die van enig mens zegepralen. Mocht ik ook bezwijken, de wereld zal met mij niet vergaan. Maar, ach mij ellendige! ik vrees niet waardig te zijn voor zulk een zaak te sterven." –

"Rome," schrijft hij nog omstreeks dezelfde tijd, "Rome brandt van verlangen mij in het verderf te storten, en ik - ik sta tevergeefs te wachten om haar te bespotten. Men verzekert mij dat men te Rome op het veld van Flora openlijk een papieren MARTIJN LUTHER verbrand heeft, na hem met vervloekingen overladen te hebben. Ik wacht hun woede af." "De gehele wereld," vervolgt hij, "is in onrust en waggelt; wat zal er gebeuren? God weet het. Ik voor mij voorzie oorlogen en rampen. God ontferme zich onzer!"

Weigering van hertog George.

LUTHER schreef aan de hertog GEORGE brief op brief, opdat die vorst hem zou toelaten in de Staten waar Leipzig toe behoorde te komen, en deel aan de redetwist te nemen; maar hij ontving er geen antwoord op. De kleinzoon van de Boheemsen koning PODIEBRAD, verschrikt door de stelling van LUTHER over het gezag van de paus, en vrezende in Saksen de oorlogen waarvan Bohemen zolang het toneel geweest was te zien ontstaan, wilde het verzoek van de doctor niet inwilligen. Deze besloot toen enige verklaringen van die dertiende these in het licht te geven. Maar dit geschrift, wel ver van de hertog GEORGE te overreden, versterkte hem daarentegen in zijn besluit; en hij weigerde de Hervormer volstrektelijk de vrijheid die hij verzocht om te redetwisten, hem alleen verlof gevende als aanschouwer bij de strijd tegenwoordig te zijn. Het was zeer tegen de zin van LUTHER. Nochtans heeft hij slechts één wil, die om God te gehoorzamen. Hij zal gaan, hij zal zien, hij zal afwachten.

Tegenkanting van de bisschop.

In dezelfde tijd begunstigde de vorst met al zijn macht de redetwist tussen ECK en CARLSTADT. GEORGE was de oude leer toegedaan; maar hij was billijk, oprecht, een vriend van vrij onderzoek, en hij was niet van gedachte dat ieder gevoelen van ketterij moest beschuldigd worden, alleen omdat het aan het hof van Rome mishaagde. Daarenboven drong de keurvorst bij zijn neef aan, en GEORGE, door de woorden van FREDERIK versterkt, beval dat de redetwist plaats zou hebben. De bisschop ADOLF VAN MERSEBURG, in het bisdom waar Leipzig toe behoorde, begreep beter dan MILTITZ en CAJETANUS het gevaar om zulke gewichtige vraagstukken aan de kansen van een tweegevecht prijs te geven. Rome kon de vrucht van het werk vele eeuwen niet aan zodanige gewaagde ondernemingen blootstellen. Al de Godgeleerden van Leipzig, niet minder verontrust, smeekten hun bisschop de redetwist te beletten. ADOLF deed daarom aan hertog GEORGE de krachtigste voorstellen. De hertog antwoordde hem met veel nadruk: "Ik sta verbaasd een bisschop zoveel afkeer te zien hebben van de oude en lofwaardige gewoonte onzer vaderen, om twijfelachtige vraagstukken in geloofszaken te onderzoeken. Wanneer uw Godgeleerden weigeren hun leerstukken te verdedigen, zouden het beter zijn met het geld dat men hun geeft oude vrouwen en jonge kinderen te onderhouden, welke tenminste zouden weten te spinnen en te zingen."

Deze brief maakte weinig indruk op de bisschop en zijn Godgeleerden. De dwaling heeft een verborgen geweten, wat haar het onderzoek doet vrezen, zelfs dan wanneer men het meest van vrij onderzoek spreekt. Na met onvoorzichtigheid voortgerukt te zijn, treedt zij met lafhartigheid terug. De waarheid daagt niet uit, maar zij blijft standvastig. De dwaling daagt uit, en vlucht. De welvaart van de Wittenbergse hogeschool was bovendien voor die van Leipzig een oorzaak van jaloezie. De monniken en de priesters van Leipzig baden het volk van de predikstoel, de nieuwe ketters te schuwen. Zij lasterden LUTHER; zij stelden hem als ook zijn vrienden onder de zwartste kleuren voor, om de woede der onkundige menigte tegen de leraars van de Reformatie op te wekken. TETZEL, die nog leefde ontwaakte, om uit het binnenste van zijn eenzaam verblijf uit te roepen: "Het is de Duivel die tot deze strijd aanport.

Mosellanus en Erasmus.

Al de hoogleraren van Leipzig waren echter niet van dezelfde gevoelens; enigen behoorden tot de klasse van de onverschilligen, steeds bereid om te lachen over de gebreken van de twee partijen. Van dit getal was de hoogleraar in de Griekse taal, PETRUS MOSELLANUS. Hij bekreunde zich zeer weinig aan JOHANNES ECK, aan CARLSTADT en aan MARTIJN LUTHER; maar hij beloofde zich een groot vermaak van hun worsteling. "JOHANNES ECK, de beroemdste van de kampvechters met de pen en van de grootsprekers," schreef hij aan zijn vriend ERASMUS, "JOHANNES ECK, die, als SOCRATES bij ARISTOPHANES, de

goden zelve veracht, zal in een redetwist handgemeen worden met ANDREAS CARLSTADT. De strijd zal met groot geschreeuw eindigen. Tien Democriten zullen er stof tot lachen in vinden."

De vreesachtige ERASMUS daarentegen was verschrikt bij de gedachte aan een strijd, en zijn schroomvallige voorzichtigheid zou de redetwist wel hebben willen verhinderen. "Zo gij ERASMUS wilde geloven," schreef hij aan MELANCHTON, "zou gij u meer beijveren de fraaie letters te doen bloeien dan derzelver vijanden te vervolgen. Ik geloof dat wij op die manier meer zouden vorderen. Vergeten wij bij die worsteling vooral niet, dat wij niet slechts door welsprekendheid, maar ook door zedigheid en zachtmoedigheid moeten overwinnen." Noch de wapenkreten van de priesters, noch de voorzichtigheid van de vredemakers konden de strijd meer voorkomen. Ieder maakte zijn wapens gereed.

Aankomst van Eck en van de Wittenbergers in Leipzig.

ECK was de eerste die op de bestemde plaats aankwam. De 21ste juni trok hij Leipzig binnen met POLIANDER, een jonge man die hij van Ingolstadt meegebracht had om het verslag van de redetwist te schrijven. Men bewees de schoolse leraar allerlei eer. In priesterlijk gewaad gekleed en aan het hoofd van een talrijke optocht, trok hij op Sacramentsdag de straten van de stad door. Ieder wilde hem zien. Al de inwoners waren voor hem, gelijk hij zelf zegt; "echter liep," voegt hij er bij, "door de gehele stad het gerucht dat hij in deze strijd het onderspit zou delven."

Daags na het feest, des Vrijdags de 24ste juni, zijnde St. Jansdag, kwamen de Wittenbergers aan. CARLSTAD, die doctor ECK moest bestrijden, zat alléén op zijn wagen; en ging voor al de anderen. De hertog BARNIM VAN POMMEREN, die toen te Wittenberg studeerde en tot rector van de hogeschool verkozen was geworden, volgde daarop in een open rijtuig, aan weerszijden van hem zaten de grote Godgeleerden, de vaders van de Hervorming, MELANCHTON en LUTHER. MELANCHTON had zijn vriend niet willen verlaten. "MARTIJN, de krijgsknecht des Heren" had hij tot SPALATIJN gezegd, "heeft die vuile modderpoel geroerd. Mijn ziel is met verontwaardiging vervuld, wanneer ik denk aan het schandelijk gedrag van de pauselijke Godgeleerden. Wees standvastig en blijf bij ons!" LUTHER zelf had verlangd dat zijn ACHATES, gelijk men hem genoemd heeft, hem vergezelde.

Amsdorf, de studenten.

JOHANNES LANGE, vicaris van de Augustijners onderscheidene doctoren in de rechtsgeleerdheid, enige meesters in de vrije kunsten, twee licentiaten in de Godgeleerdheid, en andere kerkelijken, waaronder men NIKOLAAS AMSDORF opmerkte, sloten de trein. AMSDORF gesproten uit een adellijk geslacht van Saksen, weinig werk makende van de schitterende loopbaan welke hij door zijn geboorte had kunnen betreden, had zich aan de Godgeleerdheid toegewijd. De thesen over de aflaten hadden hem tot de kennis van de waarheid gebracht. Hij had terstond een kloekmoedige belijdenis van zijn geloof afgelegd. Met grote moed en een vurig karakter bedield, zette AMSDORF dikwijls LUTHER, die reeds uit zichzelf haastig genoeg van aard was, tot mogelijk onbedachte daden aan. Zelf van een hoge geboorte, vreesde hij de groten niet, en sprak hen soms met een vrijmoedigheid die aan ruwheid grensde aan. "Het Evangelie van JEZUS CHRISTUS," zei hij eens voor een adelijk gezelschap, "behoort aan de armen en bedrukten, en niet aan u, vorsten, heren en hovelingen, die onophoudelijk in vermaken en vreugde leeft."

Maar dit was nog niet de gehele stoet van Wittenberg. Studenten vergezelden in groot aantal hun meesters. ECK beweert dat er bij de twee honderd waren. Met pieken en hellebaarden gewapend, omringden zij de wagens van de doctoren, bereid hen te verdedigen en trots op hun zaak.

In zodanige orde kwam de stoet van de Hervormers te Leipzig aan. Nadat deze reeds de poort van Grimma doorgetrokken was, en zich voor het St. Paulus Kerkhof bevond, brak er een wiel van de wagen van CARLSTADT. De aartsdiaken, wie zijn eigenliefde door een zo plechtige intocht gestreeld werd, viel in het slijk. Hij bezeerde zich niet, maar was verplicht zich te voet naar de plaats van zijn verblijf te begeven. De wagen van LUTHER, welke die van CARLSTADT volgde, reed hem spoedig vooruit en bracht de Hervormer behouden en wel voor zijn herberg. Het volk van Leipzig, verzameld om de intocht van de kampvechters van Wittenberg te zien, zag in dit ongeluk een droevig voorteken voor CARLSTADT; en spoedig besloot men er uit in de gehele stad, dat hij in de strijd het onderspit zou delven, maar dat LUTHER overwinnaar zou zijn.

Plakkaten van de bisschop.

ADOLF VAN MERSEBURG bleef niet leeg. Zodra hij de aankomst van LUTHER en CARLSTADT vernam, en vóór dat zij zelfs van hun rijtuigen waren afgeklommen, deed hij aan al de kerkdeuren aanplakken dat het, op straffe van de ban, verboden was de redetwist te beginnen. De hertog GEORGE, over die vermetelheid verbaasd, gelastte de raad van de stad het plakkaat van de bisschop te doen afscheuren, en liet de stoutmoedige handlanger, die dat bevel had durven ten uitvoer brengen, in de gevangenis werpen.

GEORGE had zich inderdaad in eigen persoon naar Leipzig begeven. Hij was van zijn gehele hof vergezeld, onder andere van die HIERONYMUS EMSER, bij wie LUTHER te Dresden een beruchte avond had doorgebragt. GEORGE gaf aan de strijders van de twee partijen de gewone geschenken. "De hertog," zegt ECK met trotsheid, "vereerde mij met een schoon hert, en gaf CARLSTADT slechts een reebok."

Eck en Luther.

Nauwelijks had ECK de aankomst van LUTHER vernomen, of hij begaf zich naar de doctor. "Wat!" zeide hij tot hem, "ik heb horen zeggen dat gij met mij weigert te redetwisten!"

LUTHER. "Hoe zou ik redetwisten, nadat de hertog het mij verbiedt?"

ECK. "Wanneer ik met u niet kan redetwisten geef ik er weinig om dat ik met CARLSTADT handgemeen word. Het is om u dat ik hier gekomen ben.." Vervolgens, na een ogenblik van stilzwijgen, voegde hij er bij: "Indien ik u de toestemming van de hertog bezorg, zult gij dan op het strijdtooneel verschijnen?"

LUTHER, met blijdschap: "Bezorg ze mij en wij zullen strijden."

ECK begaf zich terstond naar de hertog. Hij trachtte zijn vrees te verdrijven. Hij stelde hem voor dat hij zeker was van de overwinning, en dat het gezag van de paus, wel ver van bij de redetwist te lijden, er met roem beladen zou afkomen. Het is met het hoofd dat men handgemeen moet worden. Wanneer LUTHER blijft, blijft alles. Wanneer hij valt, valt alles. GEORGE verleende de verlangde toestemming.

Het Pleissenburg.

De hertog had een grote zaal in zijn paleis, dat de naam van Pleissenburg droeg, in gereedheid doen brengen. Men had er twee katheders tegenover elkaar opgericht; er waren tafels geplaatst voor de schrijvers die in last hadden de redetwist in geschrift te stellen, en banken voor de aanschouwers. De katheders en de banken waren met fraaie bekleedsels overtrokken. Aan de katheder van de Wittenbergse doctor was het afbeeldsel van de heiligen MARTINUS, wie zijn naam hij droeg, opgehangen; aan die van doctor ECK het afbeeldsel van de ridder St. GEORGE. "Wij zullen zien," zei de laatdunkende ECK, terwijl hij dit zinnebeeld beschouwde, "of ik niet te paard op mijn vijanden zal inrukken." Alles toonde welk gewicht men aan de strijd hechtte.

De openbaarheid en de beoordelaars van de redetwist.

De 25ste juni kwam men op het kasteel tesamen om over de orde te beraadslagen welke men moest volgen. ECK, die meer vertrouwen stelde in zijn declamatiën en gebaren dan in zijn bewijsredenen, riep uit: "Wij zullen ongedwongen, overvloedig redetwisten; en de schrijvers zullen onze woorden niet in geschrift stellen."

CARLSTADT. "Men is overeengekomen dat de redetwist beschreven, in het licht gegeven en aan aller oordeel onderworpen zou worden."

ECK. "Alles te schrijven wat er gezegd wordt, is de geest van de strijders vermoeien, en het gevecht slepende houden. Men verliest dan dat vuur, wat bij een levendige redetwist vereist wordt. Stuit de stroom van de woorden niet."

De vrienden van doctor ECK ondersteunden zijn verzoek. CARLSTADT bleef bij zijn tegenwerpingen. De kampvechter van Rome moest toegeven.

ECK. "Goed, men zal schrijven; maar de in schrift gestelde redetwist zal tenminste niet in het licht gegeven worden vóórdat deze aan het onderzoek van zekere rechters onderworpen is geworden."

LUTHER. "De waarheid van doctor ECK en van de Eckianen vreest dan het licht?"

ECK. "Er behoren rechters te zijn!"

LUTHER. "En welke rechters?"

ECK. "Wanneer de redetwist geëindigd is, zullen wij met elkaar overeenkomen om hen te benoemen."

Het bleek duidelijk, wat het doel van Romes aanhangers was. Wanneer de Wittenbergse Godgeleerde rechters aannamen, waren zij verloren: want hun tegenstanders waren vooruit zeker van degenen, bij wie men zich zou vervoegen. Wanneer zij ze weigerden, zou men hen met schande overladen, door overal te verspreiden dat zij zich aan onpartijdige rechters vreesden te onderwerpen.

De Hervormers begeerden tot rechters, niet deze of die bijzondere personen, wie hun mening vooraf bepaald was, maar de gehele Christenheid. Het was op een algemene stem, dat zij zich beriepen. Voor het overige, mochten zij ook veroordeeld worden, er ligt hun weinig aan gelegen, wanneer zij, hun zaak voor het oog van de Christelijke wereld bepleitende, enige zielen tot het licht hebben geleid. "LUTHER," zegt een Rooms geschiedschrijver, "verlangde tot rechters al de gelovigen, dat is zodanig een vierschaar, waarvoor geen bus groot genoeg zou geweest zijn, om de stemmen te bevatten."

Men scheidde. "Zie welke list zij gebruiken," zeiden LUTHER en zijn vrienden tot elkaar. "Zij willen ongetwijfeld de paus of de universiteiten tot rechters vragen."

Inderdaad, de volgende dag zonden de Godgeleerden van Rome vroegtijdig één van hun tot LUTHER, met de last om hem de paus als rechter voor te stellen!... - "De paus!" zegt LUTHER, "hoe kan ik het toelaten?..."

"Wacht u," riepen al zijn vrienden uit, "zulke onrechtmatige voorwaarden aan te nemen." ECK en de zijnen beraadslaagden opnieuw. Zij lieten de paus varen, en stelden enige universiteiten voor.

"Ontneem ons de vrijheid niet welke gij ons te voren hebt toegestaan," antwoordde LUTHER. - "Wij kunnen u op dit punt niet toegeven," hernamen zij. -

"Welnu!" riep LUTHER uit, "dan zal ik niet redetwisten!"

Men scheidt van een, en de gehele stad spreekt over hetgene er voorgevallen is. "LUTHER," roepen overal de aanhangers van Rome, "LUTHER wil de redetwist niet aannemen!...Hij wil niemand als rechter erkennen!..."Men verklaart en verdraait zijn woorden; men beijvert zich, deze in het hatelijkste licht te stellen. "Hoe! is het waarheid? Wil

hij niet redetwisten?" zeggen de beste vrienden van de Hervormer. Zij vervoegen zich bij hem, en geven hem hun bekommering te kennen. "Gij weigert de strijd!" zeggen zij tot hem. Uw weigering zal over uw hogeschool en over uw zaak, een eeuwige schande doen komen!"

Hierdoor tastte men LUTHER aan zijn zwakste zijde aan. - "Nu dan!" zei hij met een hart vol verontwaardiging, "ik neem de voorwaarden, welke men mij oplegt aan; doch ik behoud mij het recht van hoger beroep voor, en weiger het hof van Rome als rechter aan te nemen."

De trein.

De 27ste juni was de dag, die vastgesteld werd, om met de redetwist een aanvang te maken. Des morgens kwam men in de grote gehoorzaal van de universiteit bijeen; en vandaar begaf men zich in optocht naar de St. Thomaskerk, waar overeenkomstig de bevelen en op kosten van de hertog, een plechtige mis gevierd werd. De dienst geëindigd zijnde, vertrokken de aanwezigen in processie naar het hertogelijk kasteel. Aan het hoofd gingen de hertog GEORGE en de hertog van Pommeren; daarop volgden graven, abten, ridders en andere aanzienlijke personen, eindelijk de doctoren van de twee partijen. Een wacht, uit zesenzeventig burgers samengesteld, met hellebaarden gewapend, begeleidde de trein, met ontrolde vaandels en krijgsmuziek. Deze hield voor de poorten van het kasteel stil.

De trein in het paleis gekomen, nam ieder plaats in de zaal, waar de redetwist gehouden moest worden. De hertog GEORGE, de erfprins JoHAN, prins GEORGE VAN ANHALT, twaalf jaar oud, en de hertog van Pommeren, namen de zitplaatsen in, die voor hen bestemd waren.

MOSELLANUS beklom de katheder, om de Godgeleerden op bevel van de hertog te herinneren, op welke wijze zij moesten redetwisten. "Wanneer gij u tot krakelen laat vervoeren," zei de redenaar tot hen," welk onderscheid zal er dan zijn tussen een Godgeleerde die strijdvragen onderzoekt, en iemand die onbeschaamd een tweegevecht houdt? Wat betekent het hier de overwinning te behalen, indien het niet is om een broeder van de dwaling terug te brengen?...Het schijnt dat ieder meer moet begeren overwonnen te worden, dan te overwinnen.... "

Aanroeping van de Heilige Geest.

Deze rede geëindigd zijnde, klonk een Godsdienstige muziek onder de gewelven van het Pleissenburg; geheel de vergadering knielde neer, en de oude lofzang om de uitstorting van de Heilige Geest: *Veni Sancte Spiritus! (kom, o Heilige Geest!)* werd gezongen. Plechtig ogenblik in de jaarboeken van de Hervorming! Driemaal werd dit gebed herhaald; en terwijl dit statig gezang zich deed horen, bogen de verdedigers van de oude leer en de voorvechters van de nieuwe leer, de voorstanders van de Kerk van de middeleeuwen en zij die de Kerk van de Apostelen wilden herstellen, met elkaar verenigd, door elkaar vermengd, in alle nederigheid hun aangezichten ter aarde. De oude band van één en dezelfde gemeenschap verenigde al die verschillende zielen nog op het nauwst: hetzelfde gebed vloeide nog uit aller mond, als ware het de taal van een en hetzelfde hart.

Het waren de laatste ogenblikken van de uitwendige of dode eenheid: een nieuwe eenheid vol geest en leven stond te beginnen. De Heilige Geest was over de Kerk afgesmeekt, en de Heilige Geest was op het punt te antwoorden en de Christenheid te vernieuwen.

De gezangen en het gebed geëindigd zijnde, richtte men zich op. De redetwist moest beginnen; maar het middaguur geslagen zijnde, verschoof men die tot twee uur.

De hertog verenigde de aanzienlijke personen, die voornemens waren bij de strijd tegenwoordig te zijn, aan zijn tafel. Na de maaltijd keerde men naar het kasteel terug. De zaal was vol aanschouwers. De redetwisten van die aard waren de openbare

samenkomsten van die tijd. Daar was het dat de vertegenwoordigers van de eeuw de vraagstukken die al de gemoederen bezig hielden, behandelden. Weldra waren de redenaars op hun posten. Opdat men zich deze beter kunnen voorstellen, zullen wij hun beeldtenissen geven, zoals zij door een van de onpartijdigste getuigen van de worstelstrijd geschetst zijn geworden.

Afbeeldsels van Luther.

"MARTIJN LUTHER is van middelmatige grootte, en zo mager, uit hoofde van zijn veelvuldige studiën, dat men bijna zijn beenderen kan tellen. Hij is in de kracht van zijn jaren en heeft een heldere en schelle stem. Zijn geleerdheid en kennis van de heilige Schriften zijn onvergelijkelijk; in Gods Woord is hij door en door bedreven. Hij bezit bovendien een grote voorraad van bewijsredenen en denkbeelden. Mogelijk zou men in hem een weinig meer oordeel kunnen verlangen om iedere zaak op haar plaats te stellen. In de omgang is hij hoffelijk en vriendelijk; hij heeft niets terugstotends of hoogmoedigs; hij weet zich naar ieder te schikken; zijn spreektrant is bevallig en vol opgeruimdheid. Hij toont vastberadenheid, en heeft steeds een vergenoegd gelaat, hoedanig ook de bedreigingen van zijn tegenstanders zijn mogen; zodat men verplicht is te geloven dat hij niet zonder Gods hulp zulke grote dingen doet. Men legt hem echter te last dat hij in het berispen van anderen te bits is meer dan een Godgeleerde betaamt, vooral wanneer hij nieuwe dingen in het stuk van Godsdienst oppert.

Carlstadt en doctor Eck.

CARLSTADT is kleiner; hij heeft een zwart en verbrand gelaat; zijn stem is onaangenaam; zijn geheugen is minder getrouw dan dat van LUTHER, en hij helt meer tot oplopendheid over dan deze. Nochtans vindt men bij hem, schoon in een mindere graad, de hoedanigheden die zijn vriend onderscheiden.

"ECK is een rijzige gestalte, en breed van schouders; hij heeft een zware, echt Duitse stem, en goed gespierde lendenen; zodat hij zich zeer goed op een toneel zou doen horen, en zelfs voor openbare omroeper uitnemend geschikt zou zijn. Zijn uitspraak is veeleer ruw dan duidelijk, en mist die bevalligheid welke FABIUS en CICERO zozeer roemen. Zijn mond, zijn ogen en geheel zijn gelaat, geven hem veeleer het voorkomen van een soldaat of slachter dan van een Godgeleerde. Hij heeft een voortrefelijk geheugen, en indien hij ook zoveel verstand bezat, zou hij waarlijk een volmaakt man zijn. Maar hij is traag van bevatting, en hem ontbreekt dat juiste oordeel, zonder wat alle andere gaven nutteloos zijn. Van daar dat hij, bij het redetwisten, een menigte Bijbelplaatsen, aanhalingen van de Kerkvaders, en verschillende bewijzen, zonder keus en onderscheid op elkaar hoopt. Bovendien bezit hij een onbegrijpelijke onbeschaamdheid. Wanneer hij zich verlegen ziet, gaat hij van het onderwerp dat hij behandelt af, komt haastig op een ander, maakt zelfs soms het gevoelen van zijn tegenpartij tot het zijne, terwijl hij zich slechts van andere uitdrukkingen bedient, en schrijft met buitengewone behendigheid zijn tegenstander de ongerijmde stelling die hij zelf eerst verdedigde toe."

Zodanig waren, volgens MOSELLANUS, de mannen die toen de aandacht van de menigte, welke in de grote zaal van het Pleissenburg elkaar verdrong, tot zich trokken.

De redetwist nam tussen ECK en CARLSTADT een aanvang.

De boeken van Carlstadt.

ECK vestigde gedurende enige ogenblikken zijn aandacht op sommige voorwerpen die de rand van de katheder van zijn mededingers bedekten, en die hem scheen te hinderen: het waren de Bijbel en de heilige Vaders. "Ik onttrek mij aan de redetwist," riep hij eensklaps uit, "wanneer het u vergund wordt boeken mede te brengen." Een Godgeleerde zal tot zijn

boeken de toevlucht nemen om te redetwisten! De verwondering van doctor ECK moest nog groter verwondering verwekken. "Het is een vijgeblad waarvan die ADAM zich bedient om zijn schande te bedekken," zegt LUTHER. "Heeft AUGUSTINUS geen boeken geraadpleegd bij het bestrijden van de Manicheërs?" Het kan niet baten! de aanhangers van ECK worden onstuimig. Men vaart hevig uit. "Die man heeft niet het minste geheugen," zei ECK. Eindelijk bepaalde men, overeenkomstig het verlangen van de kanselier van Ingolstadt, dat elk zich slechts van zijn geheugen en zijn taal zou mogen bedienen. "Zo zal het dan," zeiden velen, in deze redetwist niet het onderzoek van de waarheid, maar het houden van lofredenen op de taal en op het geheugen van de strijders gelden."

Daar wij deze redetwist, welke zeventien dagen duurde, niet in zijn geheel kunnen mededelen, moeten wij, gelijk het een geschiedschrijver uitdrukt, de schilders navolgen, die, bij het afbeelden van een veldslag, de beroemdste daden op de voorgrond stellen, en de overige in het verschiet laten.

Vraagstuk van de vrije wil.

Het onderwerp van de redetwist tussen ECK en CARLSTADT was gewichtig: "‘ s Mensen wil," zeide CARLSTADT," kan vóór zijn bekering niets goeds verrichten: alle goed werk komt geheel en uitsluitend van God, die eerst de mens de wil geeft om het te doen, en vervolgens de kracht om het te voleindigen." "Deze waarheid was verkondigd geworden door de Heilige Schrift, welke zegt: "Het is God die in u werkt, beide het willen en het werken naar Zijn welbehagen," en door de heilige AUGUSTINUS, die deze in zijn redetwist met de Pelagianen genoegzaam in dezelfde bewoordingen had uitgedrukt. Elk werk waarin de liefde Gods, de gehoorzaamheid jegens God ontbreekt, is in Gods ogen van datgene ontbloot dat het alleen waarlijk goed kan maken, al ware het overigens door de schoonste menselijke beweegredenen voortgebracht. Maar er is in de mens een natuurlijke tegenkanting tegen God. Het is boven zijn krachten die te boven te komen. Hij heeft er het Vermogen en zelfs de wil niet toe. Dit moet dan door de Goddelijke kracht geschieden.

Betamelijke verdienste.

Dit is het in de wereld zo beruchte en echter zo eenvoudige vraagstuk van de vrije wil. Zodanig was de leer van de Kerk geweest. Maar de Scholastieken hadden deze verklaard, op een wijze dat zij haar onkenbaar maakten. Buiten twijfel, zeiden zij ‘s mensen natuurlijke wil kan niets doen dat waarlijk Gode aangenaam is; maar deze kan veel doen om de mens geschikter te maken om Gods genade te ontvangen, en waardiger deze te verkrijgen. Zij noemden die voorbereidingen een betamelijke verdienste; "omdat het betamelijk is," zei THOMAS AQUINAS, "dat God met een geheel bijzondere gunst degene behandele die een goed gebruik van zijn eigen wil maakt." En wat de bekering betreft die in de mens moet gewrocht worden, zonder twijfel was het de genade Gods welke, volgens de Scholastieken, deze moest voltooien, maar zonder de natuurlijke krachten uit te sluiten. Die krachten, zeiden zij, zijn niet door de zonde vernietigd: de zonde doet niets dan de ontwikkeling beletselen in de weg te leggen; maar zodra die beletselen opgeheven zijn, (en dat was het, volgens hun mening, wat de genade Gods moest uitwerken,) begint weer de werking van die krachten. De vogel, om een van hun geliefkoosde vergelijkingen te bezigen, de vogel die enige tijd gebonden is geweest, heeft in die staat noch zijn krachten verloren, noch de kunst om te vliegen vergeten; maar een vreemde hand moet zijn banden verbreken, opdat hij zich opnieuw van zijn vleugelen kunnen bedienen. Zo is het ook met de mens, zeiden zij.

Zodanig was het vraagstuk dat tussen ECK en CARLSTADT behandeld werd. ECK had zich in het eerst geheel en al tegen de stellingen van CARLSTADT over dit onderwerp schijnen aan te kanten; maar gevoelde dat het moeilijk was zich op het terrein dat hij gekozen had staande te houden, zei hij: "Ik stem toe dat de wil het vermogen niet heeft enig goed werk te doen, en dat deze dat van God ontvangt." - "Erkent gij dan," vroeg hem CARLSTADT, zeer verblijd zulk een toestemming verkregen te hebben, "dat een goed werk

geheel en al van God komt?" "Alle goed werk komt wel van God," antwoordde de Schoolse leraar op een spitsvindige wijze, "maar niet geheel en al" Ziedaar, riep MELANCHTON uit, een vond de Godgeleerde wetenschap wel waardig. "Een appel," voegde ECK er bij, "wordt geheel voortgebracht door de zon, maar niet geheel en al en zonder medewerking van de plant." Nooit heeft men voorzeker staande gehouden dat een appel geheel voortgebracht wordt door de zon.

Natuurlijke krachten.

Eilieve, zeiden toen de tegenstanders, dieper in dit zo tedere en voor wijsbegeerte en Godsdienst zo belangrijke vraagstuk indringende, laat ons dan onderzoeken hoe God op de mens werkt, en hoe de mens zich bij die werking gedraagt. "Ik erken," zei ECK, "dat de eerste opwekking tot ‘s mensen bekering van God komt, en dat ‘smensen wil daar geheel lijdelijk onder is."

Tot hiertoe waren het de twee tegenstanders eens. "Ik erken," zei CARLSTADT van zijn kant, "dat er na deze eerste werking die van God komt, iets van de zijde van de mens moet komen, wat de heilige PAULUS wil noemt, en dat de kerkvaders *overeenstemming* noemen." En hier waren het beiden weer eens. Maar van dit ogenblik af waren zij het niet meer.

"Die overeenstemming van de mens," zei ECK, "komt gedeeltelijk van onze natuurlijke wil, en gedeeltelijk van de genade Gods." –

"Nee," zei CARLSTADT, "maar God moet geheel en al die wil in de mens scheppen." - Daarop geraakte ECK in vuur, bij het horen van woorden, zo geschikt om de mens al zijn nietigheid te doen gevoelen. "Uw leer," roept hij uit, "maakt van de mens een steen een blok, onbekwaam tot enige tegenwerking!.." –

"Hoe! antwoorden de Hervormers, "het vermogen om die krachten welke God in hem werkt te ontvangen, dat vermogen wat de mens naar onze mening bezit, onderscheidt dat hem niet genoeg van een steen en een blok?.." –

"Maar" herneemt hun tegenpartij, "gij brengt u zelf in tegenspraak met de ondervinding, door de mens alle natuurlijke kracht te ontzeggen." –

"Wij ontkennen niet," antwoorden weer zijn tegenstanders, "dat de mens geen krachten bezit, en dat erin hem geen vermogen is om tot zichzelf in te keren, overdenkingen te maken en een keuze te doen. Wij merken die krachten en die vermogens slechts als loutere werktuigen aan, welke niets goeds kunnen verrichten, vóórdat de hand Gods deze in beweging heeft gebracht. Zij zijn als de zaag in de hand van de mens die deze bestuurt."

Punt waarin Rome en de Hervorming van elkaar verschillen.

Het grote vraagstuk van de vrijheid was hier behandeld, en het was gemakkelijk te tonen dat de leer van de Hervormers de mens niet de vrijheid van een zedelijk werkend wezen benam, en van hem geen lijdelijk werktuig maakte. De vrijheid van een zedelijk werkend wezen bestaat in het vermogen om overeenkomstig zijn keus te handelen. Iedere werking, zonder uitwendige dwang en ten gevolge van het besluit van de ziel zelf gedaan, is een vrije werking. De ziel besluit door beweegredenen; maar men ziet onophoudelijk dat dezelfde beweegredenen op verschillende zielen verschillend werken. Vele mensen handelen niet overeenkomstig de beweegredenen waarvan zij echter al de kracht erkennen. Deze krachteloosheid van de beweegredenen ontstaat uit de beletselen, welke de verdorvenheid van verstand en hart deze in de weg legt. Maar, door de mens een nieuw hart en enen nieuwen geest te geven, neemt God deze beletselen weg. En, door ze weg te nemen, neemt Hij, in plaats van de mens de vrijheid te ontnemen, integendeel datgene weg wat de mens belet vrij te handelen, de stem van zijn geweten te volgen, en maakt Hij hen, volgens het Woord van de Evangelies, "waarlijk vrij." (Joh 8:36).

Het opstel van Carlstadt.

Een gering toeval brak de redetwist af. CARLSTADT (het is ECK die het verhaalt had onderscheidene bewijsredenen in gereedheid gebracht, en, hierin aan vele redenaars van onze dagen gelijk, las hij hetgene hij geschreven had. ECK beschouwde dit als een tactiek, slechts een scholier waardig. Hij kantte er zich tegen aan. CARLSTADT, in verlegenheid gebracht, en vrezende zich niet te zullen kunnen redden wanneer men hem zijn opstel ontnam, bleef er op aandringen. "Ach!" zei de Schoolse leraar, trots op de meerdere waarde welke hij meende te hebben, "hij heeft zulk een goed geheugen niet als ik!" Men liet het aan de uitspraak van enige scheidslieden over, die toelieten de plaatsen uit de kerkvaders te lezen, maar bepaalden dat men voor het overige uit het hoofd zou spreken.

De tribunen.

Dit eerste gedeelte van de redetwist werd dikwijls door de onstuimigheid van de aanwezigen afgebroken. Men was onrustig, men raasde. Een stelling, die de meerderheid van de hoorders kwalijk in de oren klonk, wekte terstond hun klachten op; en toen moest men, gelijk onze dagen, de tribunes tot stilte vermanen. De strijders zelf lieten zich soms door het vuur van de onderhandeling vervoeren.

Melanchton gedurende de redetwist.

Nabij LUTHER bevond zich MELANCHTON, die bijna zoveel als hij de aandacht tot zich trok. Hij was klein van gestalte, en men zou hem niet ouder dan achttien jaar geschat hebben: LUTHER, die met het gehele hoofd boven hem uitkwam, scheen aan hem door de nauwste vriendschap verbonden te zijn; zij kwamen, gingen en wandelden te samen. "Op het oog," verhaalt een Zwitsers Godgeleerde die te Wittenberg studeerde, "zou men MELANCHTON voor een jeugdige knaap houden; maar naar zijn verstand, geleerdheid en talent is hij een reus, en men kan het niet begrijpen, dat zulk een opeenstapeling van wijsheid en vernuft, zich in een zo klein lichaam kan besloten houden." Tussen de zittingen sprak MELANCHTON met CARLSTADT en LUTHER. Hij hielp hen tot de strijd bereiden, en gaf hun de bewijsredenen op, welke zijn uitgebreide geleerdheid hem deed ontdekken; maar gedurende de redetwist bleef hij gerust onder de aanschouwers zitten, en volgde met aandacht de woorden van de Godgeleerden.

Soms echter kwam hij CARLSTADT te hulp. Wanneer deze op het punt stond onder de hoogdravende rede van de kanselier van Ingolstadt te bezwijken, luisterde de jonge hoogleraar hem een woord in of reikte hem in het geheim een papier toe waarop hij in het kort het antwoord geschreven had. ECK, zoiets gewaar geworden zijnde, en gebelgd dat die taalgeleerde, gelijk hij hem noemde, zich in de redetwist durfde mengen, wendde zich tot hem en zeide hem op een trotse toon: "Zwijg, PHILIPPUS! houdt u met uw studiën bezig en laat mij met rust." Mogelijk voorzag ECK toen reeds welk een geducht tegenstander hij later in die jongeman zou ontmoeten. luther was over de ruwe aanval, tegen zijn vriend gericht, beledigd. "Het oordeel van PHILIPPUS," zei hij, "is voor mij van meer gewicht dan dat van duizend doctoren als ECK."

De rustige MELANCHTON onderscheidde lichtelijk de gebreken die bij deze onderhandeling plaats hadden. "Men kan niet dan verbaasd staan," zei hij met de wijsheid en bevalligheid die zijn woorden steeds kenmerken," wanneer men denkt aan het geweld dat men bij het behandelen van al die dingen gebruikt heeft. Hoe zou men er enig voordeel uit hebben kunnen trekken? De Geest Gods bemint de eenzaamheid en de stilte: wanneer men daar woont, dringt hij in de harten door. De Bruid van CHRISTUS houdt zich niet in de straten of op de kruiswegen op, maar zij leidt haar Bruidegom in het huis van haar moeder."

Toestemming van doctor Eck.

Beide partijen schreven zich de overwinning toe. ECK stelde al zijn list in het werk om de schijn te hebben alsof hij die had behaald. Daar de punten waarin vooral het verschil bestond elkaar bijna raakten, riep hij dikwijls uit dat hij zijn tegenstander tot zijn gevoelen gebracht had; of wel, als een andere PROTEUS, gelijk LUTHER zegt, maakte hij eensklaps een wending, stelde onder andere bewoordingen het gevoelen van CARLSTADT zelf voor, en vroeg hem op de toon van overwinnaars, of hij zich niet genoodzaakt zag hem toe te stemmen...En de onbekwame lieden, die de krijgslist van de drogredenaar niet hadden kunnen onderscheiden, juichten hem in zegepraal toe!.. Intussen gaf ECK, zonder het zelf te weten, in de redetwist veel meer toe dan hij zich wel voorgesteld had. Zijn aanhangers lachten luidkeels bij iedere kunstige wending; "doch," zegt LUTHER, "ik geloof veeleer dat zij in schijn lachten, en dat het in de grond voor hen een groot kruis was, hun aanvoerder, die met zoveel gezwets de strijd begonnen had, zijn vaandel te zien verlaten, uit het leger lopen en een schandelijk overloper worden."

Luther predikt.

De hertog van Pommeren verzocht LUTHER om die gelegenheid voor hem in zijn kapel te prediken. LUTHER neemt het met blijdschap aan. Maar de kapel was spoedig vol, en het getal hoorders steeds vermeerderende, moest de vergadering naar de grote zaal van het kasteel overgebracht worden, waar gewoonlijk de redetwist gehouden werd. LUTHER predikte, volgens de tekst van de dag, over de genade Gods en de macht van PETRUS. Hetgene LUTHER gewoonlijk voor een vergadering van geleerden volhield, ontvouwde hij toen voor het volk. Het Christendom doet het licht van de waarheid in de hoogste verstanden, en in de nederigste gemoederen gelijkertijd doordringen, Dit is het wat het van alle Godsdiensten en alle wijsbegeerten onderscheidt. De Godgeleerden van Leipzig, die LUTHER hadden horen prediken, haastten zich aan ECK de ergerlijke woorden, waardoor hun oren gekwetst waren geworden, mede te delen. "Men moet antwoorden," riepen zij uit, "men moet die fijngesponnen dwalingen openlijk wederleggen." ECK verlangde niets vuriger. Al de kerken stonden voor hem open, en vier maal achtereen beklom hij de preekstoel om LUTHER en zijn preek aan te tasten.

LUTHERS vrienden waren er over verontwaardigd. Zij verzochten dat men de Godgeleerde van Wittenberg op zijn beurt zouden horen; maar het was tevergeefs. De kansels zijn geopend voor de tegenstanders van de Evangeliesche leer: zij zijn gesloten voor degenen die haar verkondigen. "Ik bewaarde het stilzwijgen," zegt LUTHER, "en ik moest mij laten aanvallen, schelden, smaden, zonder zelfs in staat te zijn mij te ontschuldigen en te verdedigen."

De burgerij van Leipzig.

Het waren niet slechts de kerkelijken die zich tegen de Evangelische leraren vijandig toonden: de burgerij van Leipzig was het daarin met haar geestelijkheid eens. Een blinde woede gaf haar aan leugens en haat over welke men trachtte voort te planten. De voornaamste ingezetenen bezochten noch LUTHER noch CARLSTADT. Wanneer zij deze op straat ontmoetten, groetten zij ze niet. Zij trachtten hen bij de hertog zwart te maken. Maar daarentegen gingen en kwamen, aten en dronken zij dagelijks met de doctor van INGOLSTADT. Zij hielden zich slechts tevreden met aan LUTHER het aan de strijders verschuldigde geschenk in wijn aan te bieden. Voor het overige, degenen die hem genegen waren hielden het voor de andere verborgen; vele Nicodemussen bezochten hem in de nachts of in het geheim. Alleen twee mannen maakten een eervolle uitzondering door zich openlijk voor zijn vrienden te verklaren. Het waren doctor AUERBACH die wij reeds te Augsburg ontmoet hebben, en doctor PISTOR de jonge.

Twisten van de studenten en leraren.

De grootste onrust heerste in de stad. De twee partijen vormden als het ware twee vijandelijke legers, welke soms handgemeen werden. De studenten van Leipzig en die van Wittenberg twistten dikwijls met elkaar in de herbergen. Men zei ronduit, zelfs in de vergaderingen van de geestelijkheid, dat LUTHER een in een kleine doos gesloten duivel bij zich droeg. "Of de Duivel zich in de doos, dan of hij zich enkel onder zijn rok bevindt," antwoordde ECK op een vuilaardige wijze, "ik weet het niet; maar gewis in een van beiden."

Verscheiden leraren van de twee partijen waren gedurende de redetwist bij de boekdrukker HERBIPOLIS gehuisvest. Zij gaven zich aan zulk een moedwil over, dat hun gastheer verplicht was aan het einde van de tafel een stads gerechtsdienaar te doen plaatsen, die, met een hellebaard gewapend, in last had de gasten, indien het nodig was, te beletten dat zij tot gewelddadigheden overgingen. Eens werd de aflaatkramer BAUMGARTNER, met een edelman die een vriend van LUTHER was, handgemeen, en gaf zich aan zulk een hevige drift over dat hij de geest gaf. Ik ben van diegenen geweest welke hem ten grave hebben gedragen," zegt FRÖSCHEL, die deze daadzaak verhaalt. Zo openbaarde zich dan de algemene gisting van de gemoederen. Gelijk nu, zo vonden ook toen de redenen van de tribune weerklank in zalen en straten.

Hertog George.

De hertog GEORGE, schoon ECK zeer genegen, toonde zich echter niet zo hartstochtelijk als zijn onderdanen. Hij nodigde ECK, LUTHER en CARLSTADT alledrie bij hem op het middagmaal. Hij verzocht LUTHER zelfs hem afzonderlijk te komen bezoeken; maar weldra liet hij hem al de vooroordelen blijken welke men hem had ingeboezemd. "Door uw geschrift over het gebed des Heren," zei hem de hertog op een onvriendelijke wijze, "hebt gij vele gemoederen van het spoor geholpen. Er zijn personen die zich beklagen van in geen vier dagen een enkel *Pater noster* te hebben kunnen opzeggen."

Redetwist tussen Eck en Luther.

Het was de 4de juli dat de strijd tussen ECK en LUTHER begon. Alles kondigde aan dat deze heviger en beslissender zijn zou dan die welke onlangs geëindigd was. De twee strijders spoedden zich naar het strijdperk, vast besloten de wapenen niet neer te leggen, dan wanneer de overwinning zich voor de een of de ander zou hebben verklaard. Allen waren in de gespannenste verwachting: want de opperhoofdigheid van de paus moest het onderwerp van de redetwist uitmaken. Het Christendom heeft twee grote tegenstanders, het Hiërarchisme en het Rationalisme. Het is het Rationalisme, in dezelfde toepassing op de leer van ‘s mensen krachten, wat door de Hervorming in het eerste gedeelte van de Leipziger redetwist was aangevallen geworden. Het was het Hiërarchisme, beschouwd in hetgene er tegelijk de hoofdzaak en grondslag van was, de leer omtrent de paus, dat in het tweede moest bestreden worden. Van de ene kant verscheen ECK als verdediger van de gevestigde godsdienst, en roem dragende op de redetwisten welke hij had volgehouden, gelijk een veldoverste zich op zijn veldslagen beroemt. Van de andere kant daagde LUTHER op, welke door die worstelstrijd vervolging en smaad op zich scheen te moeten laden, doch die tevoorschijn trad met een goed geweten, een vast besluit om alles voor de zaak van de waarheid op te offeren, en een verwachting vol geloof in God en in de verlossing welke Hij schenkt.

‘s Morgens om zeven uur, bevonden zich de twee tegenstanders in hun katheders, van een talrijke en aandachtige vergadering omringd.

LUTHER stond op, en een nodige voorzorg gebruikende, zei hij op een bescheiden toon: "In de naam des Heren! Amen! Ik verklaar dat de eerbied welke ik de opperpriester toedraag mij zou aangespoord hebben deze redetwist niet te houden bij al die de voortreffelijke doctor ECK mij er niet toe overgehaald hadden."

ECK. "In Uw naam, zachtmoedige JEZUS! Eer ik in het strijdperk treed, betuig ik in uw tegenwoordigheid, grote heren! dat al wat ik zeggen zal, onderworpen wordt aan het oordeel van de meester, die zich op de hoogste zetel bevindt."

Na een ogenblik stilzwijgen, vervolgde ECK: "Er is in Gods Kerk een oppergezag, dat van CHRISTUS zelve afkomstig is. De strijdende Kerk is ingericht naar het beeld van de triomferende Kerk. Maar, deze is een monarchie waar alles in geestelijke orde opklimt tot het enige Hoofd wat God is. Daarom heeft CHRISTUS zulk een inrichting op aarde daargesteld. Welk wangedrocht zou de Kerk zijn, indien zij zonder hoofd was!.."

LUTHER, zich tot de vergadering wendende: "Wanneer mijnheer de doctor verklaart dat de algemene Kerk een hoofd moet hebben, doet hij wel. Indien er iemand onder ons is die het tegendeel beweert, die sta slechts op! Wat mij betreft, het gaat mij niet aan."

De oppervoogdijschap van Rome.

ECK. "Indien de strijdende Kerk nooit zonder opperhoofd geweest is, zou ik wel wensen te weten wie het wezen kan, zo het de paus van Rome niet is?"

LUTHER ziet ten hemel en herneemt met gezag: "Het hoofd van de strijdende Kerk is CHRISTUS zelf en niet een mens. Ik geloof het uit kracht van Gods getuigenis. *"CHRISTUS moet als Koning heersen,"* zegt de Schrift, "totdat Hij al de vijanden onder zijn voeten zal gelegd hebben." Horen wij dan diegenen niet die CHRISTUS naar de triomferende Kerk in de hemel verbannen. Zijn heerschappij is een heerschappij van geloof. Wij kunnen ons hoofd niet zien, en echter hebben wij het."

ECK zich niet uit het veld geslagen achtende, en tot andere bewijsredenen de toevlucht nemende, hernam: "Het is van Rome, gelijk de heilige CYPRIANUS zegt, dat de priesterlijke eenheid is voortgekomen."

LUTHER. "Omtrent de Westerse Kerk stem ik het toe. Maar die Roomse Kerk zelf, heeft zij niet uit die van Jeruzalem haar oorsprong? Het is eigenlijk deze die de moeder en voedster is van alle Kerken."

ECK. "De heilige HIERONYMUS verklaart dat, wanneer er geen buitengewone en boven alle andere verheven macht aan de paus gegeven is, erin de Kerken zoveel scheuringen als pausen zullen zijn."

Deze is volgens menselijk recht.

LUTHER. *"Gegeven,* zegt hij, dat wil zeggen dat, wanneer al de overige gelovigen erin bewilligden, die macht volgens menselijk recht, aan de eerste priester zou kunnen toegekend worden. En ik zelf, ik ontken niet dat, wanneer al de gelovigen van de gehele wereld het eens waren om de bisschop van Rome, of die van Parijs, of die van Maagdenburg als eerste en opperste priester te erkennen, men hem als zodanig zou moeten erkennen, uithoofde van de eerbied welke men aan die overeenkomst van de gehele Kerk verschuldigd zou zijn; maar dit heeft men nooit gezien, en zal men nooit zien. Weigert zelfs in onze dagen de Griekse Kerk niet aan Rome haar toestemming?"

LUTHER was toen geheel bereid de paus als de hoogste overheid van de Kerk, door haar uit eigen beweging gekozen, te erkennen; maar hij ontkende dat hij van God aangesteld was. Eerst later ontkende hij dat men zich in enigerlei wijze aan hem moest onderwerpen. Zover deed de Leipziger redetwist hem komen. Maar ECK wierp zich op een ander terrein dat LUTHER beter kende dan hij. ECK beriep zich op de kerkvaders: hij bestreed hem door de kerkvaders.

Gelijkheid van de bisschoppen.

"Dat het gevoelen wat ik voorstel," zegt hij, "dat van de heilige HIERONYMUS is, bewijs ik door een brief van HIERONYMUS zelf aan EVAGRIUS: Ieder bisschop, zegt hij, hetzij te Rome, hetzij te Eugubium, hetzij te Constantinopel, hetzij te Regium, hetzij te Alexandrië, hetzij te Thanis. heeft dezelfde waardigheid en hetzelfde priesterambt. Alleen de macht van de rijkdommen, de vernedering van de armoede stellen de bisschoppen hoger of lager."

Van de schriften van de kerkvaders ging LUTHER tot de besluiten van de kerkvergaderingen over, die in de bisschop van Rome slechts de eersten onder zijn gelijken zagen. "Wij lezen," zei hij, "in het besluit van de Afrikaanse kerkvergadering: dat de bisschop van de eerste zetel, noch voornaamste van de priesters, noch opperpriester, noch met enige dergelijke naam genoemd is, maar alleen bisschop van de eerste zetel. Indien de monarchie van de bisschop van Rome Goddelijk recht had," vervolgt LUTHER, "zou dit dan niet een ketters woord zijn?"

ECK antwoordt door een van die fijne onderscheidingen, welke hem zo gemeenzaam zijn. "De bisschop van Rome, zo gij het wilt, is geen algemeen bisschop, maar bisschop van de algemene Kerk."

LUTHER. "Ik wil op dit antwoord graag zwijgen: dat onze hoorders er zelf over oordelen!" "Voorzeker," zegt hij vervolgens, "ziedaar een verklaring een Godgeleerde waardig, en juist geschikt om een eerzuchtig redetwister te voldoen. Het is niet voor niets dat ik met grote kosten te Leipzig gebleven ben, daar ik er vernomen heb dat de paus, wel is waar, niet de algemene bisschop is, maar dat hij is de bisschop van de algemene Kerk!."

ECK. "Welnu! ik kom er door op de hoofdzaak. De eerwaarde doctor verzoekt mij te bewijzen dat de voorrang van de Kerk van Rome Goddelijk recht heeft; ik bewijs het door deze woorden van CHRISTUS; *Gij zijt PETRUS en op deze rots zal ik mijn Kerk bouwen."* De heilige AUGUSTINUS heeft in een van zijn brieven de zin van deze plaats dus verklaard: Gij zijt PETRUS, en op deze rots, dat is op PETRUS, zal ik mijn Kerk bouwen. Het is waar dat deze zelfde AUGUSTINUS elders voorgesteld heeft dat men door deze rots CHRISTUS zelf moest verstaan; maar hij heeft zijn eerste verklaring niet herroepen."

Wie is het fundament, Petrus of Jezus Christus?

LUTHER. "Wanneer de eerwaarde doctor mij wil aanvallen, dat hij dan eerst zelf die tegenstrijdige woorden van de heilige AUGUSTINUS met elkaar overeenbrenge. Want het is zeker dat AUGUSTINUS zeer dikwijls gezegd heeft dat de rots CHRISTUS was, en misschien ter nauwernood eens, dat het PETRUS zelf was. Maar wanneer ook AUGUSTINUS en al de kerkvaders zeiden dat de Apostel de steenrots is waarvan CHRISTUS spreekt, zou ik alleen mij tegen hen aankanten, steunende op het gezag van de heilige Schrift, dat is op het Goddelijk recht; want er staat geschreven: *Niemand kan een ANDER fundament leggen dan wat gelegd is namelijk JEZUS CHRISTUS*. PETRUS zelf noemt CHRISTUS *de levende hoeksteen waarop wij gebouwd zijn tot een geestelijk huis."*

ECK. "Ik verwonder mij over de nederigheid en zedigheid waarmee de eerwaarde doctor belooft zich alleen tegen zoveel beroemde kerkvaders te zullen aankanten, en beweert meer te weten dan de opperpriesters, de concilien, de leraars en de hogescholen!... Het zou ongetwijfeld te verwonderen zijn dat God de waarheid voor zoveel heiligen en martelaren zou verborgen hebben..., tot de komst van de eerwaardige vader!"

LUTHER. "De kerkvaders zijn niet tegen mij. De heilige AUGUSTINUS, de heilige AMBROSIUS, de voortreffelijkste leraren spreken gelijk ik spreek. *"Op dit geloofsartikel is de Kerk gegrondvest*," zegt AMBROSIUS, terwijl hij verklaart wat men te verstaan heeft door de steen waarop de Kerk rust. Laat dan mijn tegenstander zijn tong in toom houden. Door zich uit te laten gelijk hij doet, verwekt men haat, en redetwist men niet gelijk een doctor betaamt."

Eck geeft van ter zijden te kennen dat Luther een Hussiet is.

ECK had niet verwacht dat zijn tegenstander zoveel kundigheden zou bezitten, en zich uit de doolhof zou weten te redden, waarin hij hem trachtte te doen verdwalen. "De eerwaardige doctor," zegt hij, "is in het strijdperk getreden na eerst zijn onderwerp wél te hebben overdacht. Houdt het mij ten goede, genadige heren! wanneer ik u geen zo nauwkeurig overdachte zaken voordraag: ik ben gekomen om te redetwisten en niet om een boek te schrijven." - ECK was verschrikt, maar niet uit het veld geslagen. Geen verstandige redenen meer te voorschijn kunnen brengen, nam hij de toevlucht tot een verachtelijke, hatelijke kunstgreep, die zijn tegenstander, zo niet moest overwinnen, dan tenminste in grote verwarring brengen. Indien de beschuldiging van een Bohemer, een ketter, een Hussiet te zijn op LUTHER rust, is hij overwonnen: want men heeft in de Kerk een afschuw van de Bohemers. Tot deze krijgslist neemt de doctor van Ingolstadt de toevlugt. "Van de eerste tijden af" zegt hij, "is het door alle brave Christenen erkend geworden, dat de Kerk van Rome haar voorrang van CHRISTUS zelve, en niet door menselijk gezag bezit. Ik moet echter bekennen dat de Bohemers, terwijl zij met hardnekkigheid hun dwalingen verdedigden, die leer aangevallen hebben. Ik vraag de eerwaarde vader vergeving, wanneer ik een vijand van de Bohemers ben, omdat zij vijanden van de Kerk zijn, en wanneer de tegenwoordige redetwist mij die ketters te binnen brengt; want...naar mijn gebrekkig oordeel...de gevolgtrekkingen welke de doctor gemaakt heeft begunstigen ten enenmale de dwalingen. Zelfs verzekert men, dat de Hussieten er zich zeer op beroemen."

ECK had zich niet bedrogen. Al zijn aanhangers ontvingen die trouweloze inblazing met groot welgevallen. Er ontstond een vreugdegejuich in de vergadering. "Die smaadredenen," zei de Hervormer later, "bevielen hun oneindig beter dan de redetwist zelf."

Luther verklaart zich voor de leer van Huss.

LUTHER. "Ik ben geen vriend van scheuringen en zal het nimmer worden. Na die keer dat de Bohemers zich op eigen gezag van onze eenheid afscheiden, doen zij kwalijk, schoon ook het Goddelijke recht ten voordeel van hun leer uitspraak mocht doen: want het hoogste Goddelijke recht is de liefde en de eenheid van de geestes."

Het was de 5de juli, in de morgen bijeenkomst, dat LUTHER deze woorden had gesproken. Men scheidde kort daarna, toen de tijd gekomen was om het middagmaal te gebruiken. Het is waarschijnlijk dat de een of ander van de vrienden, of misschien de tegenstanders van de doctor, hem deed gevoelen dat hij te ver was gegaan door dus de Boheemse Christenen te veroordeelen. Hebben zij niet inderdaad leringen voorgestaan welke LUTHER tot dit ogenblik toe verdedigt? De vergadering des namiddags om twee uur opnieuw bijeengekomen zijnde, nam LUTHER het woord, en zei met nadruk:

"Onder de geloofsartikelen van JOHANNES HUSS en de Bohemers worden zeer Christelijke gevonden. Dit is een zekere zaak. Van die aard is dit: dat er slechts een enige algemene Kerk is; en dit andere: dat het tot de zaligheid niet nodig is te geloven, dat de Roomse Kerk boven de andere verheven is. Of het WIKLEFF dan of het HUSS is die het gezegd heeft, daar ligt mij weinig aan gelegen...Het is de waarheid."

Beweging onder de hoorders.

Deze verklaring van LUTHER maakte een zeer grote indruk op de hoorders. HUSS, WIKLEFF, die gehate namen door een monnik met lof uitgesproken, te midden van een Catholieke vergadering!... Een bijna algemeen geraas deed zich horen. Hertog GEORGE zelf was geheel verschrikt. Hij meende in Saksen die vaan van burgerkrijg te zien geplant, welke zolange tijd de staten van zijn voorouders van moederszijde had verwoest. Zijn ontroering niet kunnen binnen houden, riep hij met luider stem uit, zodat de gehele

vergadering het kon horen: "De razernij vervoert hem!" Daarop het hoofd schuddende, plaatst hij de handen in de zijden. Al de hoorders verkeerden in hevige gemoedsbeweging. Men stond op; ieder sprak met zijn naastbijzittende. Degenen die aan de slaap toegegeven hadden, ontwaakten. De tegenstanders zegevierden; de vrienden van LUTHER waren in grote verwarring. Verscheidene personen, die hem tot hiertoe met vermaak gehoord hadden, begonnen aan zijn rechtzinnigheid te twijfelen. De indruk welke deze woorden op GEORGES gemoed gemaakt hadden werd nimmer verzwakt; van dit ogenblik af zag hij de Hervormer met een kwaad oog aan, en werd zijn vijand.

Wat LUTHER betreft, hij liet zich door die uitlating van misnoegdheid niet vervaard maken. "GREGORIUS van Nazianze," vervolgde hij gerust, "BAZILIUS de Groote, EPHIPHANIUS, CHRYSOSTOMUS, een zeer groot aantal andere Griekse bisschoppen zijn zalig geworden, en echter hebben zij niet geloofd dat de Kerk van Rome boven de andere Kerken verheven was. Het is niet in de macht van de pausen van Rome nieuwe geloofsartikelen te maken. Er is voor de gelovige Christen geen ander gezag dan de Heilige Schrift. Zij is het enige *Goddelijke recht*. Ik smeek mijn heer de doctor, te willen toestemmen dat de pausen van Rome mensen geweest zijn, en er geen goden van te maken."

Scherts van doctor Eck.

ECK nam toen tot een schertsende gezegde de toevlucht, welke hem die ze voortbrengt, onverdiend een geringe schijn van zegepraal geven. "De eerwaardige vader, die de kookkunst niet best verstaat" zei hij, "maakt een slecht mengelmoes van Griekse heiligen en ketters, zodat de aangename reuk van heiligheid van de eersten, de stank der laatsten niet doet bemerken."

LUTHER, ECK met levendigheid in de rede vallende: "De voortreffelijke doctor spreekt onbeschaamd. Er is voor mij geen gemeenschap tussen CHRISTUS en BELIAL."

Zodanig waren de onderhandelingen die de twee leraren bezig hielden. De vergadering was aandachtig. De aandacht verminderde echter soms, en de hoorders wensten vurig dat de een of andere omstandigheid hen mocht verblijden en afleiding bezorgen. Dikwijls mengen zich onder de ernstigste zaken de kluchtigste bedrijven; dit gebeurde te Leipzig.

De hofnar.

De hertog GEORGE had, naar de gewoonte des tijds, een hofnar bij zich. Enige potsenmakers zeiden tot deze: "LUTHER houdt staande dat een hofnar mag trouwen. ECK verdedigt het tegendeel." Om deze reden krijgt de nar grote afkeer van ECK, en zo dikwijls hij onder het gevolg van de hertog de zaal binnenkomt, slaat hij op de Godgeleerde een dreigende blik. De kanselier van Ingolstadt het niet beneden zich rekenende zich met die potsenmakerij in te laten, sloot eens het éne oog toe, (de nar had slechts één oog,) en zag met het andere de kleine persoon met verachting aan. Deze, buiten zichzelf, overlaadde de deftige doctor met smaadredenen. De gehele vergadering, zegt PEIFER, begon te lachen, en dit blijspel verminderde een weinig de grote spanning van de gemoederen.

Luther bij de mis.

In dezelfde tijd vielen erin de stad en in de kerken tonelen voor, welke toonden met hoeveel afschuw de stoute stellingen van LUTHER, Romes aanhangers vervulden. Men riep vooral in de aan de paus verbondene kloosters over de ergernis wraak. Op een Zondag had de doctor van Wittenberg zich vóór de grote mis naar de Dominicaner Kerk begeven. Er bevonden zich slechts enige monniken die stille missen voor de kleine altaren lazen. Nauwelijks verneemt men in het klooster dat de ketter LUTHER in de kerk is, of de monniken schieten in allerijl toe, grijpen het hoogwaardige, plaatsen het in de Sacramentskas, sluiten het weg en bewaken het zorgvuldig, uit vrees dat het allerheiligst

Sacrament door de kettersche blikken van de Wittenbergse Augustijner ontheiligd zou worden. Te gelijker tijd zamelen degenen die de mis lazen met overhaasting alles bijeen, wat bij het vieren van deze gebruikt wordt; zij verlaten het altaar, gaan de kerk door en vluchten naar de Sakristy, even alsof de Duivel achter hen geweest was, gelijk een geschiedschrijver zegt.

Woorden van de hertog.

Overal sprak men over het onderwerp van de redetwist. In de herbergen, aan de hogeschool, aan het hof, zei ieder daarover zijn gevoelen. De hertog GEORGE, hoedanig zijn verbittering ook was, weigerde niet hardnekkig, zich te laten overtuigen. Eens toen hij ECK en LUTHER bij zich ter maaltijd had, brak hij hun gesprek af door te zeggen: "Of de paus volgens Goddelijk recht of volgens menselijk recht paus zij, toch is hij altijd paus" LUTHER was zeer voldaan over deze woorden. "De vorst," zegt hij, "zou ze nooit uitgesproken hebben, zo mijn bewijsredenen hem niet getroffen hadden."

Het vagevuur.

Men had gedurende vijf dagen over de opperhoofdigheid van de paus geredetwist. De 8ste juli ging men tot de leer van het vagevuur over. De redetwist duurde iets meer dan twee dagen. LUTHER stemde nog het bestaan van het vagevuur toe; doch hij ontkende dat men die leer in de Schrift en in de kerkvaders geleerd vond op zulk een wijze als de Scholastieken en zijn tegenstander beweerden. "Onze doctor ECK," zei hij, makende een zinspeling op de oppervlakkige geest van zijn tegenstander, "heeft heden over de heilige Schrift heêngelopen zonder deze bijna aan te roeren!...evenals een spin op het water."

De aflaten, enz.

De 11de juli kwam men op de aflaten. "Het was niet meer dan spel en een redetwist om te lachen," zegt LUTHER. "De aflaten vielen geheel weg, en ECK was bijna in alles van mijn gevoelen." ECK zelf zeide: "Wanneer ik met doctor MARTIJN niet over de opperhoofdigheid van de paus geredetwist had, zou ik het genoegzaam eens met hem kunnen zijn."

De onderhandeling liep vervolgens over de boetvaardigheid, de vrijspraak van de priesters, de genoegdoeningen. ECK haalde als naar gewoonte, de Scholastieken, de Dominicaners, de pauselijke Canons aan. LUTHER eindigde de redetwist met deze woorden: "De eerwaardige doctor vlucht voor de heilige Schriften, gelijk de Duivel voor het kruis. Wat mij betreft, behoudens de eerbied aan de heilige vaders verschuldigd, acht ik het gezag van de Schrift boven alles, en dat beveel ik onze rechters aan."

Einde van de redetwist.

Hier eindigde de redetwist tussen ECK en LUTHER.

CARLSTADT en de doctor van Ingolstadt streden nog twee dagen over de verdiensten van de mens in de goede werken. De 16de juli werd de gehele strijd, na twintig dagen geduurd te hebben, met een rede van de rector van Leipzig geëindigd. Nauwelijks had hij uitgesproken, of een luidklinkende muziek deed zich horen, en de plechtigheid werd met een *Te Deum* besloten.

Belangstelling van de wereldlijken in de redetwist.

Maar gedurende dit plechtstatig gezang waren de gemoederen reeds niet meer wat zij gedurende het *Veni Spiritus* geweest waren. Reeds scheen de voorgevoelens van velen

verwezenlijkt te zijn. De slagen, welke de voorvechters van de twee leerstellingen elkaar toegebracht hadden, hadden het Pausdom een diepe wond doen bekomen.

Deze Godgeleerde redetwisten, waaraan thans de lieden van de wereld zich niet voor enige weinige ogenblikken zouden willen toewijden, waren gedurende twintig dagen met veel aandacht gevolgd en aangehoord geworden: wereldlijken, ridders, vorsten hadden een volstandige belangstelling aan de dag gelegd. De hertog BARNIM van Pommeren en de hertog GEORGE deden zich vooral door hun aanhoudende aandacht kennen. Maar enige van de Godgeleerden van Leipzig, vrienden van doctor ECK, sliepen daarentegen "zeer gerust" gelijk een ooggetuige verhaalt. Men moest hen zelfs uit de slaap wekken, toen de redetwist geëindigd was, opdat zij hun middagmaal niet zouden verzuimen.

Luther's gedachte.

LUTHER was de eerste die Leipzig verliet; CARLSTADT vertrok daarna; ECK bleef er nog enige dagen na hun vertrek.

Er was geen beslissing over de redetwist gedaan. Ieder sprak ervan op zijn wijze. "Men heeft te Leipzig," zegt LUTHER, "zijn tijd verspild en de waarheid niet gezocht. Sinds twee jaren dat wij de leerstellingen van de tegenstanders onderzoeken, hebben wij al hun beenderen geteld. ECK heeft daarentegen ter nauwernood de buitenste huid aangeroerd; maar hij heeft in één uur meer dan wij in twee volle jaren geschreeuwd."

Bekentenissen van doctor Eck.

ECK, in het bijzonder aan zijn vrienden schrijvende, bekende in onderscheidene opzichten zijn nederlaag; maar het ontbrak hem niet aan redenen om dat te verklaren. "De Wittenbergers hebben mij op vele punten overwonnen," schreef hij, de 24ste juli, aan HOOGSTRATEN," vooreerst, omdat zij boeken meegebracht hebben; ten tweede, omdat men voor hen de redetwist in geschrift stelde en zij die op hun gemak onderzochten; ten derde, omdat zij groot in getal waren, twee doctors (CARLSTADT en LUTHER), LANGE, vicaris van de Augustijners, twee licentiaten, AMSDORF en een zeer verwaande neef van REUCHLIN (MELANCHTON), drie doctors in de rechten en verscheidene meesters in de vrije kunsten: allen hielpen aan de redetwist, hetzij in het openbaar, of in het bijzonder. Maar ik - ik bood mij alléén aan, niet dan de rechtvaardigheid tot gezellin hebbende." ECK vergat EMSER, de bisschop en al de leraars van Leipzig.

Pocherijen van Rome's aanhangers.

Ontvielen ECK zodanige bekentenissen in een gemeenzame briefwisseling, het was daarmee in het openbaar geheel anders gelegen. De doctor van Ingolstadt en de Godgeleerden van Leipzig maakten grote beweging over hetgene zij "hun overwinning" noemde. Zij verspreidden overal valse berichten. Al de tongen van de partij herhaalden hun laatdunkende woorden. "ECK zegepraalt overal," schreef LUTHER. Maar men betwistte elkaar de lauweren in het leger van Rome. "Indien wij ECK niet te hulp gekomen waren," zeiden die van Leipzig, "zou de beroemde doctor het onderspit gedolven hebben."

"De Godgeleerden van Leipzig zijn goede lieden," zei de doctor van Ingolstadt van zijn kant, "maar ik heb te veel van hen verwacht; ik alleen heb alles gedaan." "Gij ziet," zei LUTHER tot SPALATIJN, "dat zij een nieuwe Iliade en een nieuwe Eneïde zingen. Zij hebben de goedheid, van mij een HECTOR of een TURNUS te maken, terwijl ECK voor hen ACHILLES of ENEAS is. De enige twijfel die hun overblijft is je weten of de overwinning behaald is door de legerbenden van ECK of door die van Leipzig. Al wat ik kan zeggen om de zaak op te helderen, is dat doctor ECK niet opgehouden heeft te roepen en dat die van Leipzig niet opgehouden hebben te zwijgen."

"ECK heeft gezegepraald in de ogen van degenen die de zaak niet begrijpen, en die hun leven met het lezen van de Scholastieken versleten hebben," zegt de welsprekende, geestige, wijze MOSELLANUS; "maar LUTHER en CARLSTADT zijn overwinnaars gebleven voor al degenen die geleerdheid, verstand en nederigheid bezitten."

Uitwerkselen van de redetwist. Poliander. Cellarius.

De redetwist van Leipzig moest echter niet in rook verdwijnen. Ieder werk met zelfopoffering gedaan draagt zijn vruchten. De woorden van LUTHER waren met onweêrstaanbare kracht in het gemoed van zijn hoorders gedrongen. Velen diegenen die dagelijks de zaal van het kasteel vervuld hadden, waren door de waarheid overwonnen. Het was zelfs te midden van haar verklaardste vijanden dat zij vooral veroveringen maakte. De geheimschrijver van doctor ECK, zijn vertrouweling, zijn leerling, POLIANDER, werd voor de Hervorming gewonnen, en van het jaar 1522, verkondigde hij openlijk het Evangelie te Leipzig. JOHANNES CELLARIUS, professor in het Hebreeuws, een van de mannen die het meest de Hervorming vijandig waren, door de woorden van de machtige doctor in het gemoed gegrepen, begon de heilige Schrift meer te onderzoeken. Weldra verliet hij zijn plaats, en kwam in alle nederigheid te Wittenberg aan de voeten van LUTHER studeren. Hij werd later leraar te Frankfort en Dresden.

De jeugdige prins van Anhalt.

Onder degenen die plaats genomen hadden op de voor het hof bestemde stoelen, en de hertog GEORGE omringden, was een jong vorst, twaalf jaar oud, gesproten uit een geslacht dat beroemd was door dezelfde oorlogen tegen de Saracenen, GEORGE VAN ANHALT. Hij studeerde toen te Leipzig, onder het opzigt van een gouverneur. Een grote ijver voor de wetenschap, en een levendige begeerte naar de waarheid onderscheidden reeds die doorluchtige jongeling. Dikwijls hoorde men hem deze spreuk van SALOMO herhalen: "Leugentaal betaamt geen vorst." De Leipziger redetwist deed in dit kind ernstige overdenkingen en een besliste genegenheid voor LUTHER ontstaan. Enige tijd daarna bood men hem een bisdom aan. Zijn broeders, al zijn bloedverwanten spoorden hem aan dat aan te nemen, willende hem in het bezit zien van hoge kerkelijke waardigheden. Hij was standvastig in zijn weigering. Zijn Godvruchtige moeder, die in het verborgen met LUTHER bevriend was, gestorven zijnde, bevond hij zich in het bezit van al de schriften van de Hervormers. Hij zond aanhoudende en vurige gebeden tot God op, Hem smekende zijn hart tot de waarheid te neigen, en in de eenzaamheid van zijn bidvertrek riep hij dikwijls met tranen uit: "Doe met Uw knecht naar uw barmhartigheid en leer mij Uw inzettingen!" Zijn gebeden werden verhoord. Met volle overtuiging voegde hij zich zonder vrees aan de zijde van het Evangelie. Tevergeefs vielen zijn voogden, en inzonderheid de hertog GEORGE hem met gebeden en voorstellen lastig. Hij bleef onbewegelijk, en GEORGE, door de redenen van zijn pupil half overtuigd, riep uit: "Ik kan hem niets antwoorden; maar ik zal echter in mijn Kerk blijven, want een oude hond af te richten is een onmogelijke zaak."

Wij zullen in het vervolg die zo beminnelijke vorst als een van de schone karakters van de Hervorming nader leren kennen, die zelf aan zijn onderdanen het Woord des levens verkondigde, en op wie men dit woord van DION aangaande keizer MARCUS ANTONINUS heeft toegepast: "Hij was gedurende zijn gehele leven zichzelf gelijk; hij was een braaf man, en geen geveinsdheid was in hem."

De studenten van Leipzig.

Het was vooral door de studenten dat LUTHERS woorden met geestdrift werden ontvangen. Zij gevoelden het onderscheid dat er was tussen de geest en het leven van de doctor van Wittenberg, en de sophistische onderscheidingen en ijdele bespiegelingen van de kanselier van Ingolstadt. Zij zagen LUTHER steunen op het Woord van God. Zij zagen

doctor ECK alleen zich gronden op de overleveringen van de mensen. Dit had spoedig gevolgen. De gehoorzalen van de universiteit te Leipzig stonden na de redetwist genoegzaam ledig. Een omstandigheid bracht het haar eraan toe: de pest scheen er zich te vertonen. Maar er waren nog andere hogescholen, Erfurt, Ingolstadt bijvoorbeeld, waar de studenten zich zouden hebben kunnen heên begeven. De kracht van de waarheid trok hen naar Wittenberg. Het getal van de studenten verdubbelde aldaar.

Cruciger.

Onder degenen die zich van de ene naar de andere hogeschool begaven, merkte men een jongeling op van zestien jaren, met een zwaarmoedige aard, weinig sprekende, en die dikwijls te midden van de gesprekken en vermaken van zijn medeleerlingen, in diepe gepeins verzonken scheen. Zijn ouders hadden eerst gedacht dat hij zwak van hoofd was; maar weldra zagen zij hem zo vaardig in het leren, zo aanhoudend met zijn studië bezig, dat zij van hem grote verwachtingen opvatten. Zijn rechtschapenheid, oprechtheid, zedigheid en vroomheid maakten hem bij allen bemind, en MOSELLANUS tekende hem als een model voor de gehele universiteit. Hij heette CASPER CRUCIGER, en was geboortig van Leipzig. De nieuwe student te Wittenberg was later de vriend van MELANCHTON, en LUTHERS medehelper in de vertaling van de Bijbel.

Roeping van Melanchton.

De Leipziger redetwist had nog gewichtiger gevolgen. Het was daar dat de Godgeleerde van de Hervorming zijn roeping ontving. Zedig en stilzwijgend was MELANCHTON bij de onderhandeling tegenwoordig geweest, zonder er bijna deel aan te nemen. Hij had zich tot hiertoe slechts met de letterkunde bezig gehouden. De redetwist gaf hem een nieuwe aandrift, en dreef de welsprekende hoogleraar tot de Godgeleerdheid. Van toen af deed hij de berg van zijn geleerdheid wijken voor het Woord van God. Hij ontving de Evangelische waarheid met de eenvoudigheid van een kind. Zijn hoorders hoorden hem de leer van de zaligheid met een bevalligheid en duidelijkheid die allen verbaasden, ontvouwen. Hij ging met moed in deze voor hem nieuwe loopbaan voort, "want," zei hij, "CHRISTUS zal de zijnen niet verlegen laten." Van dit ogenblik af wandelden de twee vrienden tezamen, strijdende voor de vrijheid en waarheid, de een met de kracht van ene PAULUS, de ander met de zachtheid van ene JOHANNES. LUTHER heeft het onderscheid van hun roepingen voortreffelijk uitgedrukt. "Ik ben geboren," zegt hij, "om op het slagveld met de partijen en duivelen strijd te voeren. Daarom zijn mijn schriften vol strijd en geweld. Ik moet de stammen en stronken uitroeien, de doornen en struiken wegdoen, de moerassen en poelen dempen. Ik ben de ruwe houthakker, die de weg moet banen en gelijk maken. Maar de meester van de vrije kunsten, PHILIPPUS, gaat geheel stil en zacht voort; hij kweekt en plant; hij zaait en begiet met vreugde, naar de gaven welke God hem met een zo milde hand geschonken heeft."

Luther's vrijmaking van het pauselijk juk.

Was MELANCHTON, de stille zaaier, door de Leipziger redetwist tot het werk geroepen, LUTHER, de kloeke houthakker, voelde door deze zijn armen gesterkt, en zijn moed ontvlamde nog meer. Deze onderhandeling was vooral voor LUTHER zelve van de gewichtigste gevolgen. "De schoolse Godgeleerdheid," zegt hij, "stortte toen voor mijn ogen geheel in, onder het zegevierend voorzittersambt van doctor ECK." Het voorhangsel, dat de School en de Kerk gezamenlijk voor het heilige van de heiligen gespannen had, werd voor de Hervormer van boven tot beneden vanëengescheurd. Tot nieuwe onderzoekingen genoodzaakt, geraakte hij tot onverwachte ontdekkingen. Hij zag met zoveel verbazing als verontwaardiging, het kwaad in al de grootte. De jaarboeken van de Kerk onderzoekende, ontdekte hij dat de oppervoogdijschap van Rome geen andere oorsprong had, dan de

eerzucht aan de ene kant, en een lichtgelovige onkunde aan de andere. Men liet hem niet toe over deze treurige ontdekkingen te zwijgen. De trotsheid van zijn tegenstanders, hun gewaande zegepraal, de pogingen die zij aanwendden om het licht uit te blussen, brachten zijn ziel tot een vast beraden besluit. Hij ging op de weg langs welke God hem leidde voort, zonder zich te verontrusten over het uiteinde waartoe deze hem konden geleiden. LUTHER heeft dit tijdstip doen kennen als dat van zijn vrijmaking van het pauselijk juk. "Leer van mij," zegt hij, "hoe moeilijk het is, zich van dwalingen los te maken welke de gehele wereld door haar voorbeeld goedkeurt, en welke door langdurige gewoonte voor ons een tweede natuur geworden zijn. Het was toen zeven jaar dat ik de heilige Schrift las en in het openbaar met grote ijver verklaarde, zodat ik ze bijna geheel en al van buiten kende. Ik bezat ook al de eerstelingen van de kennis en van het geloof in mijn Heer JEZUS CHRISTUS; dat is, ik wist dat wij niet gerechtvaardigd en behouden worden door onze werken, maar door het geloof in CHRISTUS; en zelfs hield ik openlijk staande dat de paus niet door Goddelijk recht het opperhoofd van de Christelijke Kerk is. En echter...ik kon niet zien wat er uit volgde, te weten: dat de paus noodzakelijk en zeker uit de Duivel is. Want wat niet uit God is moet noodzakelijk uit de Duivel zijn. LUTHER voegt er verder bij: "Ik geef mij niet meer aan mijn verontwaardiging jegens diegenen toe welke nog aan de paus verbonden zijn, na die keer ik, die sinds zoveel jaren zo zorgvuldig de heilige Schriften las, nog met zoveel hardnekkigheid aan het pausdom vasthield."

Behendigheid van doctor Eck.

Zodanig waren de wezenlijke gevolgen van de Leipziger redetwist, nog gewichtiger voorzeker dan de redetwist zelf. Deze was gelijk aan die eerste voorspoed van de wapenen, welke het leger tot oefening strekt en zelfs moed doet ontvlammen.

ECK gaf zich aan al de bedwelming van hetgene hij voor een overwinning wilde doen doorgaan, over. Hij lasterde LUTHER. Hij stapelde beschuldiging op beschuldiging. Hij schreef aan FREDERIK. Hij wilde, als een bekwaam veldheer, van de verwarring die steeds een veldslag volgt, gebruik maken, om van de vorst gewichtige bewilligingen te bekomen. In afwachting van de maatregelen tegen zijn tegenstander zelf te nemen, eiste hij de vlammen tegen zijn schriften, en zelfs tegen die welke hij niet had gelezen. Hij smeekte de keurvorst een provinciale kerkvergadering samen te roepen. "Roeien wij al dat ongedierte uit," zei de plompe doctor, "vóórdat het te zeer vermeerdere."

Hij valt Melanchton aan.

Het was niet alleen tegen LUTHER dat hij zijn gramschap uitstortte. Zijn onvoorzichtigheid riep MELANCHTON in het strijdperk. Deze, door een tedere vriendschap met de voortreffelijke ŒCOLAMPADIUS verbonden, deed hem verslag van de redetwist, met lof van doctor ECK sprekende. De hoogmoed van de kanselier van Ingolstadt was niettemin gekwetst. Hij nam terstond de pen op tegen "die taalgeleerde van Wittenberg, die, wel is waar," zei hij, "niet onkundig is in het Latijn en het Grieks, maar die een brief had durven openbaar maken, waarin hij hem, doctor ECK, had aangerand!"

Melanchtons geschrift.

MELANCHTON antwoordde. Hier heeft men zijn eerste Godgeleerd geschrift. Men vindt daarin die keurige wellevendheid, welke deze voortreffelijke man onderscheidde. De voornaamste grondbeginselen der uitlegkunde blootleggende, toont hij aan, dat men niet de heilige Schrift naar de kerkvaders, maar de kerkvaders naar de heilige Schrift moet verklaren. "Hoe menigmaal heeft HIERONYMUS zich niet bedrogen!" zeide hij, "hoe menigmaal AUGUSTINUS, hoe menigmaal AMBROSIUS! Hoe menigmaal zijn zij van verschillende gevoelens! hoe menigmaal herroepen zij hun dwalingen!...Er is slechts één

enkele Schrift, die van de Geest des hemels ingegeven, die zuiver en in alles waarachtig is."

Vastberadenheid van Luther.

"LUTHER volgt niet enige dubbelzinnige uitleggingen van de ouden," zegt men; en waarom zou hij ze volgen? Wanneer hij de plaats bij MATTHEUS: Gij zijt PETRUS, en op deze Petra zal ik mijn Gemeente bouwen, verklaart, spreekt hij als ORIGENES, die alléén hem meer waard is dan verscheidene anderen; als AUGUSTINUS in zijn homelie; als AMBROSIUS in zijn zesde boek over LUCAS: de overigen ga ik met stilzwijgen voorbij. - Hoe dan, zult gij zeggen, spreken de kerkvaders elkaar tegen! - En wat wonder is daar in? Ik geloof de kerkvaders omdat ik de heilige Schrift geloof. De zin van de Schrift is één en eenvoudig, gelijk de hemelse waarheid zelve. Men verkrijgt hetzelfde door de Schriften te vergelijken; men leidt hetzelfde af uit de draad en samenhang der rede. Er is een wijsbegeerte welke ons ten aanzien van de Goddelijke Schriften aanbevolen is: namelijk om aan deze al de meningen en grondregelen van de mensen te toetsen, als aan de toetssteen die ze moet beproeven.

Men had sinds lange tijd niet met zoveel welsprekendheid zulke veelvermogende waarheden ontvouwd. Het Woord van God was weer op zijn plaats gesteld; de kerkvaders op de hunne. De eenvoudige weg waardoor men de ware zin van de Schrift verlangt, was moedig aangewezen. Het Woord dreef boven alle strijdvragen en verklaringen van de School. MELANCHTON verschafte wat nodig was om aan diegenen te antwoorden, welke evenals doctor ECK dit onderwerp tot in de verst verwijderde tijden verwarren. De broze "taalgeleerde" was opgestaan; en de brede, stevige schouders van de Schoolse kampvechter waren onder de eerste beweging van zijn arm bezweken.

Hoe zwakker ECK was, hoe groter geschreeuw hij maakte. Hij dacht zich door zijn snorkerijen en beschuldigingen van de overwinning te verzekeren, welke hem in zijn redetwisten was ontgaan. De monniken en al de aanhangers van Rome beantwoordden die kreten met de hunne. Van alle kanten van Duitsland verhieven zich verwijtingen tegen LUTHER; maar hij trok zich dat niet aan. "Hoe meer ik mijn naam met smaad bedekt zie, hoe meer ik er roem op draag," zegt hij tenslotte van zijn verklaringen welke hij van de stellingen van Leipzig in het licht gaf. "De waarheid, dat is CHRISTUS, moet wassen en ik minder worden. De stem des Bruidegoms en van de Bruid veroorzaakt mij meer vreugde, dan al dat geschreeuw mij schrik inboezemt. De mensen zijn niet de bewerkers van mijn ongelukken, en ik koester jegens hen geen haat. De Satan, de Vorst des kwaads, is degene die mij vervaard zou willen maken. Maar Hij die in ons is, is groter dan hij die in de wereld is. Het oordeel van onze tijdgenoten is slecht, dat van het nageslacht zal beter zijn."

Deed de Leipziger redetwist in Duitsland LUTHERS vijanden toenemen, deze vermeerderde tevens ver af het getal van zijn vrienden. "Wat HUSS eens in Bohemen geweest is, zijt gij thans in Saksen, o MARTIJN!" schreven hem de Boheemse broeders; "daarom bid de Heer en zijt sterk!"

Twist tussen Emser en Luther.

Omstreeks deze tijd brak de oorlog uit tussen LUTHER en EMSER, toen hoogleraar te Leipzig deze schreef aan doctor ZACK, een ijverig Rooms Catholiek te Praag, een brief, waarin hij zich scheen voor te stellen, om aan de Hussieten de gedachte dat LUTHER tot hun partij behoorde te ontnemen. LUTHER kon er niet aan twijfelen, of de Leipziger geleerde, terwijl hij hem scheen vrij te spreken, stelde zich voor op hem het vermoeden te doen komen van de Boheemse ketterij aan te kleven, en hij wilde met geweld de sluier verscheuren, waarmee zijn voormalige gastheer van Dresden zijn vijandschap dacht te bedekken. Aan het einde gaf hij een brief in het licht, gericht: "aan de bok EMSER." EMSER had een bok tot wapen. Hij eindigt dit geschrift met deze woorden die zijn karakter juist afschilderen: "Men moet alle mensen liefhebben, maar niemand vrezen."

Staupitz verwijdert zich.

Terwijl zich zo nieuwe vrienden en nieuwe vijanden vertoonden, scheen oude vrienden zich van LUTHER te verwijderen. STAUPITZ, die de Hervormer uit de vergetelheid van het klooster te Erfurt had doen te voorschijn komen, begon hem enige koelheid te betonen. LUTHER verhief zich te hoog voor STAUPITZ, die hem niet meer konden volgen. "Gij verlaat mij," schreef hem LUTHER; "ik ben dagelijks om uwentwil zeer bedroefd geweest; gelijk het kind dat men gespeend heeft, en dat om zijn moeder schreit. Ik heb van u deze nacht gedroomd" vervolgt de Hervormer. "Gij verwijderdet u van mij, en ik - ik snikte en stortte bittere tranen. Maar gij, mij de hand reikende, zei tot mij stil te zijn; dat gij weer tot mij zou komen."

De gouden roos aangeboden.

De vredemaker MILTITZ wilde nieuwe pogingen in het werk stellen om de gemoederen te doen bedaren. Maar wat kan men bij mensen uitwerken die nog door de worsteling in aanhoudende spanning verkeren. Zijn bemoeiingen liepen op niets uit. Hij bracht de vermaarde gouden roos aan de keurvorst, en deze vorst verwaardigde zich niet eens om die in persoon aan te nemen. FREDERIK kende de kunstgrepen van Rome; men moest ervan afzien om hem te bedriegen.

Luther geeft zijn eerste verklaring van de brief aan de Galaters in het licht.

Wel verre van terug te deinzen ging LUTHER steeds voorwaarts. Het was toen dat hij aan de dwaling een van zijn hardste slagen toebracht door zijn eerste verklaring van de brief aan de Galaters in het licht te geven. De tweede verklaring overtreft buiten twijfel de eerste; maar reeds in deze ontvouwde hij met grote kracht de leer van de rechtvaardiging door het geloof. Ieder woord van de nieuwe Apostel was vol leven, en God bediende er zich van om Zijn kennis tot de harten van de volken te doen doordringen. "CHRISTUS heeft zichzelf voor onze zonden gegeven," zei LUTHER tot zijn tijdgenoten. Het is geen zilver of goud dat Hij voor ons gegeven heeft; het is geen mens, het zijn zelfs niet al de engelen tezamen; Hij zelf is het, Hij buiten wie er niets groots is, die zich gegeven heeft. En die onwaardeerbare schat heeft Hij gegeven...voor onze zonden! Waar zijn nu degenen die met hoogmoed op de kracht van onze wil roemen? Waar zijn de onderwijzingen van de zedelijke wijsbegeerte? Waar is de macht en de kracht van de wet? Daar onze zonden zo groot zijn, dat niets dezelve heeft kunnen wegnemen, dan alleen zulk een onschatbare losprijs, zullen wij dan nog de rechtvaardigheid willen verwerven door de kracht van onze wil, door het vermogen van de wet, door de leringen van de mensen? Wat zullen wij met al die kunstgrepen, met al die begoochelingen uitwerken? Ach! wij zullen onze ongerechtigheden met een schijnheilige gerechtigheid bedekken, en wij zullen van onszelf geveinsde maken, welke door niets ter wereld zullen kunnen behouden worden."

Maar bevestigt LUTHER alzo dat er voor de mens geen heil is dan in CHRISTUS, hij toont tevens aan dat dit heil de mens verandert en hem overvloedig doet zijn in goede werken. "Hij," zegt hij, "die waarlijk het Woord van CHRISTUS gehoord heeft en het bewaart, wordt terstond met de geest der liefde vervuld. Indien gij degene bemint die u een geschenk van twintig gulden gegeven, of enige dienst bewezen, of op enige andere wijze zijn genegenheid betoond heeft, hoeveel temeer moet gij Hem beminnen die voor u geen goud of zilver, maar zichzelf gegeven heeft, die voor u zovele wonden heeft ontvangen, die voor u bloed heeft gezweet, die voor u gestorven is; in één woord, die, al uw zonden betalende, de dood verslonden en u in de hemel een Vader vol liefde verworven heeft!.., Indien gij Hem niet bemint, hebt gij de dingen die Hij gedaan heeft niet met het hart verstaan, hebt gij ze niet geloofd: want het geloof is werkzaam door de liefde," "Deze brief is mijn brief," zei LUTHER sprekende van de brief aan de Galaters; "ik ben er mede getrouwd."

Nieuwe aanvallen. Verblinding van de tegenstanders.

Zijn tegenstanders deden hem sneller voortgaan, dan hij zonder hen gedaan zou hebben. ECK verwekte op dit tijdstip tegen hem een nieuwe aanval der Franciscaners van Jüterbock. LUTHER, niet tevreden hetgene hij reeds geleraard had te herhalen, tastte in zijn antwoord dwalingen aan, welke hij sedert kort had ontdekt. "Ik wenste wel te weten," zei hij, "in welke plaats van de Schrift de macht om de heiligen te canoniseren aan de pausen gegeven is; en ook, welke noodzakelijkheid, welke nuttigheid er zelfs in is om ze te canoniseren?...Voor het overige," voegde hij er schertsende bij, "men canonisere zoveel men wil."

Deze nieuwe aanvallen van LUTHER bleven zonder antwoord. De blindheid van zijn vijanden was hem even gunstig als zijn eigen moed. Zij verdedigde met drift bijzaken, en wanneer LUTHER de gronden van de Roomse leer aantastte, zagen zij ze omverstoten zonder één woord te spreken. Zij woelde om enige buitenwerken te verdedigen, en gedurende die tijd drong hun onverschrokken tegenstander tot het binnenste van de vesting door, en plantte er onversaagd de standaard van de waarheid. Ook waren zij later zeer verschrikt, ziende de sterkte welke zij verdedigden, ondermijnd, in brand gestoken, te midden van de vlammen instortten, terwijl zij dezelve onoverwinbaar waanden, en degenen die haar bestormden nog trotseerden. Zo worden grote nederlagen bewerkstelligd.

Eerste denkbeelden over het Avondmaal.

Het Sacrament van het Nachtmaal des Heren begon LUTHERS gedachten bezig te houden. Hij zoekt dit heilig Avondmaal tevergeefs in de mis. Eens (het was kort na zijn terugkomst van Leipzig,) beklom hij de kansel. Wijden wij onze aandacht aan zijn woorden; want het zijn de eersten welke hij over een onderwerp uitsprak dat naderhand de Kerk der Hervorming in twee delen gescheurd heeft. "Er zijn," zegt hij, "in het heilig Sakrament des altaars drie dingen welke men moet kennen: het teken, dat uitwendig, zichtbaar en onder lichamelijke gedaante moet zijn; de betekenis, welke inwendig, geestelijk en in ‘s mensen gemoed is; het geloof, dat van het een en ander gebruik maakt." Wanneer men de onderscheidingen niet verder gedreven hadden, zou de eenheid niet vernietigd zijn geworden. LUTHER gaat voort:

"Het zou goed zijn dat de Kerk in een algemeen concilie vaststelde het Avondmaal onder beide gestalten aan alle gelovigen uit te delen; echter niet omdat een enkele gestalte niet genoeg zij; want het geloof alleen zou reeds genoegzaam zijn."

Het Sacrament is zonder het geloof niet voldoende.

Deze stoute woorden behagen de vergadering. Intussen, enige van de hoorders zijn er over verbaasd en verbitterd. "Het is onwaarheid," zeggen zij, "het is een ergernis!" De prediker vervolgt:

"Er is geen inniger, geen dieper indringende, geen meer onverdeelde vereniging, dan die welke plaats heeft tussen het voedsel en het lichaam dat door het voedsel gevoed wordt. CHRISTUS verenigt zich met ons in het Sakrament, op zulk een wijze dat Hij werkt alsof Hij met ons een en dezelfde was. Onze zonden grijpen Hem aan. Zijn gerechtigheid verdedigt ons."

Maar LUTHER houdt zich niet tevreden de waarheid te ontvouwen: hij tast een van de gewichtigste hoofddwalingen van Rome aan. De Roomse Kerk beweert dat het Sakrament door zichzelf werkt, onafhankelijk van de gesteldheid van degene die het ontvangt. Niets is gemakkelijker dan zulk een gevoelen. Van daar het vurig verlangen waarmee men naar het Sakrament tracht, van daar de voordelen van de Roomse geestelijkheid. LUTHER tast deze leer aan, en stelt tegen dezelve de daarmee strijdige leer over, uit kracht van welke het geloof, de goede gezindheid van hart noodzakelijk zijn.

Deze krachtige betuiging moest oude bijgelovigheden omverwerpen. Maar, verbazingwekkende zaak! niemand was er opmerkzaam op. Rome bekommerde zich niet over hetgene het een kreet van angst zouden hebben moeten doen ontboezemen, en het viel met onstuimigheid op de aanmerking van weinig aangelegenheid welke LUTHER in de aanvang van zijn rede gemaakt had over het Avondmaal onder beide gestalten.

Luther beschuldigd van in Bohemen geboren te zijn.

Deze leerrede in de maand december in het licht gegeven zijnde, verhief zich van alle kanten een kreet tegen de ketterij. "Het is de echte leer van Praag!" riep men aan het hof van Dresden, waar de preek tijdens het Kersfeest aankwam; "wat meer is, het werk is in het Duits, opdat de eenvoudige lieden het verstaan mogen. "De Godsdienstige stemming van de vorst werd er door gestoord, en de derde dag van het feest schreef hij aan zijn neef FREDERIK: "Sedert de openbaarmaking van die leerrede is het getal diegenen die het Avondmaal onder beide gestalten ontvangen, in Bohemen met zesduizend personen vermeerderd. Uw LUTHER zal van Wittenbergs professor, bisschop van Praag en een aartsketter worden!.." —"Hij is in Bohemen geboren!" riep men uit, "van Boheemse ouders; hij is te Praag opgevoed en in de boeken van WIKLEFF onderwezen!"

LUTHER meende deze geruchten te moeten tegenspreken, in een geschrift waarin hij op een waardige wijze de geschiedenis van zijn afkomst mededeelde. "Ik ben te Eisleben geboren," zei hij, "en ik ben aldaar in de St. Pieterskerk gedoopt. Dresden is de naaste plaats aan Bohemen waar ik in mijn leven geweest ben."

De brief van de hertog GEORGE nam de keurvorst niet tegen LUTHER in. Weinige dagen daarna nodigde deze vorst de doctor op een luisterrijke maaltijd, welke hij aan de ambassadeur van Spanje gaf, en LUTHER streed er manhaftig tegen de minister van KAREL. De keurvorst had hem door zijn hofprediker doen verzoeken zijn zaak met gematigdheid te verdedigen. "Te veel dwaasheid mishaagt de mensen," antwoordde LUTHER aan SPALATIJN, "maar te veel wijsheid mishaagt God. Men kan het Evangelie niet zonder beweging en ergernis verdedigen. Het Woord van God is een zwaard, het is een strijd, het is een verderf, het is een ergernis, het is een verwoesting, het is een vergif, en gelijk AMOS zegt, het vertoont zich, gelijk een beer op de weg, en gelijk een leeuw in het woud. Ik zoek niets, ik verlang niets. Er is een die groter is dan ik, welke zoekt en verlangt. Valt hij, ik verlies er niets bij, blijft hij staande, ik win er niet bij."

Kracht van Gods Woord.

Alles kondigde aan dat LUTHER meer dan ooit behoefte zou hebben aan geloof en moed. ECK was op maatregelen bedacht om zich te wreken. In plaats van de lauweren die hij had menen te plukken, was de kampvechter van Leipzig ten spot geworden van alle verstandige lieden van zijn natie. Men gaf tegen hem bijtende schimpschriften in het licht. Het was een "brief van domme kanunniken," geschreven door ŒCOLAMPADIUS en welke ECK in het binnenste van de ziel kwetste.

Eck in verscheidene schriften aangerand. Hij vertrekt naar Rome.

Het was een klacht over ECK, waarschijnlijk van de voortreffelijke PIRCKHEIMER van Neurenberg, tegelijk vol van een bijtende scherts en een waardigheid, waarvan alleen de Provincialen van PASCAL enig denkbeeld kunnen geven.

LUTHER betuigde zijn misnoegen over vele dier geschriften. "Het is beter," zei hij, "openlijk aan te vallen dan zich achter een heg verschuilende te bijten."

Welke misrekening voor de kanselier van Ingolstadt! Zijn landgenoten verlaten hem. Hij maakt zich gereed de Alpen over te trekken, en vreemde hulp in te roepen. Overal waar hij doortrekt braakt hij bedreigingen uit tegen LUTHER, tegen MELANCHTON, tegen

CARLSTADT en tegen de keurvorst zelve. "Naar zijn hoogdravende woorden," zei de doctor van Wittenberg, "zou men zeggen dat hij zich verbeelt de almachtige God te zijn *{19}*." In toorn ontstoken en van begeerte naar wraak brandende, vertrekt ECK naar Italië, om er de beloning van zijn gewaande zegepralen te ontvangen, en te Rome nabij het pauselijk kapitool bliksemen te smeden, welke meer zouden vermogen dan de broze Schoolse wapenen die in zijn handen zijn verbrijzeld.

Onverschrokkenheid van Luther.

LUTHER begreep al de gevaren welke die reis van zijn tegenstander over hem zou brengen; maar hij vreesde niet. SPALATIJN verschrikt spoorde hem aan, de vrede aan te bieden. "Neen," antwoordde LUTHER, "hoe hij ook schreeuwe, ik kan mijn handen niet uit de strijd terug trekken. Ik stel geheel de zaak in Gods hand. Ik geef mijn schip aan de baren en winden over. De oorlog is des Heren. Waarom u ingebeeld dat CHRISTUS door de vrede zijn zaak zal bevorderen? Heeft Hij niet met Zijn eigen bloed gestreden, en alle martelaren na Hem?"

Zodanig was, in de aanvang van het jaar 1520, de stand van de twee strijders van Leipzig. De een bracht geheel het Pausdom in beweging om zijn mededinger te verslaan. De ander wachtte de oorlog met die kalmte af, waarmee men de vrede verwacht. Het jaar dat zich opent zal het onweer zien losbarsten.

ZESDE BOEK

De bul van Rome
1520

Verkiezing van een keizer. Karakter van Maximiliaan. Pretendenten van het rijk. Karel. Franciscus I. Hendrik VIII. Geneigdheid van de Duitsers en van de paus. De kroon aangeboden aan Frederik van Saksen die deze weigert. Karel wordt gekozen.

Luther schrijft aan de keizer. Veroordeling door de universiteiten van Keulen en Leuven uitgesproken. Gevaren waarin Luther verkeert. Teutleben in Rome. Inlichtingen van de keurvorst voor het Roomse hof. Vastberadenheid van Luther. Vrees van Melanchton. Duitse edelen verklaren zich vóór de Hervorming. Schaumburg, Sickingen, Cronberg, Ulrich van Hutten. Luther wordt vrijer.

Vertoog over de goede werken. Het geloof de bron van de werken. De oorzaak van het geloof.

Beroep op de Christelijke adel van de Duitse natie. Wantrouwen aan zichzelf. De drie muren. Alle Christenen zijn priesters. De overheid moet de geestelijkheid bestraffen. Misbruiken van Rome. De paus. Italië ten ondergang gebracht door het hof van Rome. Gevaren waarin Duitsland verkeert. Beroep. Hervorming van de paus. De legaten. De monniken. De ongehuwde staat van de priesters. De feestdagen. De Bohemers. De universiteiten. Het rijk. Besluit. Goede uitslag van dit beroep. Gewichtige uitwerkselen.

Rome ontwaakt. Oorzaken van haar tegenstand. Het weifelt in het begin. Pogingen van doctor Eck. Rome neemt een besluit. God stelt de scheiding daar. Een Zwitsers priester pleit voor Luther in tegenwoordigheid van Rome. De geestelijke raad van Rome. Aanvang van de bul van excommunicatie. Veroordeling van Luther.

Melanchton in Wittenberg. Zijn huwelijk. Catharina. Huiselijk leven. Melanchton's weldadigheid en goedaardigheid. Christus en de oudheid. Melanchton's werkzaamheid, verkeer, liefde voor de letteren. Zijn vaderland en zijn moeder. Oproer van de Studenten.

Luther wil Evangeliepredikers naar Italië zenden. Rede over de heilige mis. De Babylonische gevangenschap van de Kerk. De Doop. Vernietiging van de overige geloften. Wijze waarop de Hervorming is daargesteld.

Het kapittel van de Augustijners in Eisleben. Aandrang van Miltitz. Deputatie van het kapittel naar Luther. Miltitz en de keurvorst. Bijeenkomst van Miltitz en Luther in Lichtenberg. Brief van Luther aan de paus. Boek over de vrijheid van de Christen. Vereniging tussen Christus en de gelovige. Vrijheid en dienstbaarheid.

De bul in Duitsland. Misslag van de paus door deze doctor Eck ter hand te stellen. Hoe Eck wordt bejegend. Dood van Miltitz. De bul in Erfurt, in Wittenberg. Tussenkomst van Zwingli.

Luther ziet tot God op. Wat hij van de bul denkt. Bilibald, Charitas en Clara Pirckheimer. Mensen in de veroordeling betrokken. Geschrift van Luther tegen de bul van de antichrist. De paus verbiedt te geloven. De schriften van Luther in verschillende plaatsen verbrand. De landvoogdes van de Nederlanden. De graaf van Nassau. Luther blijft gerust.

Luther maakt zich gereed om te antwoorden. Beroep op een algemeen concilie. Luther verbrandt de bul van de paus. Betekenis van deze stoutmoedige daad. Luther's verklaring in de academie. Woorden over de paus. Geschrift van Melanchton. Hoe Luther zijn vrienden gerust stelt. Melanchton over de verwarringen welke de waarheid veroorzaakt. Gronden van de door de bul veroordeelde artikelen. Luther is alleen. Hij verkondigt nieuwe dingen. Noodzakelijkheid van de genade. Herroeping van Luther.

Kroning van Karel V. De nuntius Aleander. Maatregelen van de pauselijke gezanten bij de keizer tegen de boeken en de persoon van Luther. De keurvorst geeft aan de gezanten gehoor. Moeilijke toestand van de keurvorst. Zijn neef, Johan Frederik, spreekt voor Luther. Vertrouwen van de Hervormer. Antwoord van de keurvorst aan de gezanten. Hun verontwaardiging. Erasmus, de voorstander van het rechte midden, te Keulen. Zijn vrees. Erasmus bij de keurvorst. Rondborstige verklaring. Zijn raad en zijn staatkunde. Stelsel van Karel V.

Kwelling in de biechtstoel. Luther over de biecht. (Unterricht der Beichtkinder.) Aanduiding van de antichrist in zijn antwoord aan Catharinus. Geestdrift voor Luther. Satyren. Ulrich van Hutten. Ontboezeming over de brand van Luther. Platen van Lukas Cranach. Een geschrift van Emser. Het karnaval in Wittenberg, Staupitz wankelt. Luther's werken. Zijn onverschrokkenheid. Zijn nederigheid. Kracht van de Hervorming.

Verkiezing van een keizer.

Een nieuw persoontje stond op het toneel te verschijnen. God wilde voor het aangezicht van de Wittenbergse monnik, de machtigste monarch plaatsen die men, sinds KAREL DE GROOTE, in de Christenheid had gezien. Hij verkoos een vorst in de kracht der jeugd, en aan wie alles een langdurige heerschappij aankondigde, een vorst wiens scepter zich over een aanmerkelijk gedeelte van de oude wereld en over een nieuwe wereld uitstrekte, zodat, volgens een algemeen bekende uitdrukking, de zon nooit over zijn uitgebreide staten onderging; en Hij stelde hem tegenover die nederige Hervorming, welke in de onvermaarde kloostercel te Erfurt met de angsten en zuchten van een arme monnik was begonnen. De geschiedenis van deze monarch en van zijn regering was bestemd, naar het schijnt, om aan de wereld een gewichtige les te geven. Zij moest de nietigheid van "alle mensenkracht" aantonen, wanneer deze met "de zwakheid Gods" wil worstelen. Bijaldien er een vorst, die met LUTHER bevriend was, tot het rijk geroepen ware geworden, zou men de voorspoedige voortgang van de Hervorming aan zijn bescherming toegeschreven hebben. Wanneer zelfs een keizer, die tegen de nieuwe leer gekant maar zwak was, op de troon gezeteld had, zou men de zegepraal van dit werk uit de zwakheid van de monarch verklaard hebben. Maar het

was de trotse overwinnaar van Pavia, die zich moest vernederen voor de kracht van het Goddelijk Woord; en de gehele wereld kon zien dat hij wie het gemakkelijk viel FRANCISCUS I in de gevangenissen van Madrid te slepen, zijn zwaard moest neerleggen voor de zoon van een arme mijnwerker.

Karakter van Maximiliaan.

Keizer MAXIMILIAAN was overleden, en de keurvorsten hadden zich te Frankfort verenigd om hem een opvolger te geven. Het was een gewichtige zaak voor Europa in de omstandigheden waarin het zich bevond. Geheel de Christenheid had het oog op deze verkiezing gevestigd. MAXIMILIAAN was geen groot vorst geweest; maar zijn nagedachtenis was het volk dierbaar. Men stelde er vermaak in, zijn tegenwoordigheid van geest en zijn goedaardigheid te herinneren. LUTHER onderhield zich dikwijls over hem met zijn vrienden. Hij verhaalde hun eens de volgende trek van die monarch:

Een bedelaar volgde hem op zijn treden, en vroeg hem een aalmoes, terwijl hij hem zijn broeder noemde; "want," zei hij, "wij stammen beiden van dezelfde vader, van ADAM, af. Ik ben arm," vervolgde hij, "doch gij zijt rijk, gij moet mij dan te hulp komen." De keizer keerde zich op deze woorden om, en zei hem. "Ziedaar hebt gij twee stuivers; ga naar uw andere broeders, en indien ieder u even zoveel geeft, zult gij rijker zijn dan ik."

Het was geen zachtaardige MAXIMILIAAN die geroepen moest worden om de keizerlijke kroon te dragen. De tijden gingen veranderen; men moest elkaar uit zeer grote eerzucht de troon van de keizers van het Westen betwisten; een krachtige hand moest zich van de teugels des rijks meester maken, en langdurige, bloedige oorlogen moesten op een diepen vrede volgen.

Pretendenten van het rijk.

Drie koningen stonden op de vergadering te Frankfort naar de kroon van de cezars. Een jong vorst, kleinzoon van de laatste keizer, met de aanvang van de eeuw geboren, en bij gevolg negentien jaar oud, bood zich het eerste aan. Hij heette KAREL en was te Gent geboren. Zijn grootmoeder van vaderszijde, MARIA, dochter van KAREL de Stoute, had hem Vlaanderen en de rijke staten van Bourgondië nagelaten. Zijn moeder, JOHANNA, dochter van FERDINAND van Arragon en IZARELLA van Castilie, en gemalin van PHILIPPUS, zoon van keizer MAXIMILIAAN, had op hem de verenigde kronen van Spanje, Napels en Sicilië overgebracht, waarbij CHRISTOPHORUS COLUMBUS een nieuwe wereld gevoegd had. De dood van zijn grootvader stelde hem op dit tijdstip in het bezit van de erfelijke staten van Oostenrijk. Deze jonge vorst, met veel verstand begaafd, beminnelijk wanneer hij het wilde, paarde aan de smaak voor de krijgsoefeningen, waarin zich zo lange tijd de uitstekende hertogen van Bourgondië onderscheiden hadden, de loosheid en scherpzinnigheid van de Italianen, de eerbied voor de bestaande instellingen, welke het huis van Oostenrijk nog kenmerkt, en welke het Pausdom een standvastige verdediger beloofde, en een grote kennis van de openbare aangelegenheden, verkregen onder de leiding van CHIEVRES. Van zijn vijftiende jaar af, had hij al de beraadslagingen van zijn raden bijgewoond. Deze zo verschillende hoedanigheden waren als verborgen en bedekt door Spaanse achterhoudendheid en stilzwijgendheid. Er was iets treurigs in zijn rijzige gestalte. "Hij is vroom en stil," zei LUTHER; "ik houd staande dat hij niet zoveel in een jaar spreekt als ik in een dag." Bijaldien KAREL zich onder een vrije en Christelijke invloed ontwikkeld had, zou hij misschien een van de bewonderenswaardigste vorsten waarvan de geschiedenis gewaagt een geweest zijn; maar de staatkunde nam zijn gehele leven in en bedierf zijn gelukkige aanleg.

Karel.

Niet tevreden met al de schepters welke hij in zijn hand verenigde, stond de jeugdige KAREL zeer naar de keizerlijke waardigheid. "Het is een straal van de zon die schijnsel werpt op het huis dat deze verlicht," zeiden velen; "maar steek de hand uit om die te grijpen, en gij zult niets vinden." KAREL zag er daarentegen het toppunt in van alle aardse grootheid, en een middel om op de geest van de volken een betoverende invloed uit te oefenen.

Franciscus I.

FRANCISCUS I, koning van Frankrijk, was de tweede van de mededingers. De jonge dolende ridders van het hof van die ridderkoning herhaalden hem onophoudelijk dat hij, als KAREL DE GROOTE, keizer moest zijn van geheel het Westen, en, de heldendaden van de oude dapperen hernieuwende, de Halve Maan welke het rijk bedreigde, moest aanvallen, de ongelovigen verslaan en het heilige graf heroveren. "Men moet," zeiden de gezanten van FRANCISCUS tot de keurvorsten, "men moet de hertogen van Oostenrijk bewijzen dat de kroon van het rijk niet erfelijk is. Duitsland heeft bovendien, in de tegenwoordige omstandigheden, niet een jongeling van negentien jaren, maar een vorst nodig die aan een beproefd oordeel reeds erkende talenten paart. FRANCISCUS zal de wapenen van Frankrijk en Lombardië met die van Duitsland verenigen, om de Muzelmannen de oorlog aan te doen. Oppergebieder van het hertogdom Milaan, is hij daarenboven reeds lid van het rijk. "De Franse gezanten ondersteunden deze redenen met vierhonderd duizend kronen, welke zij uitdeelden om de stemmen te kopen, en met gastmalen een waarop men de gasten moest zoeken te winnen.

Hendrik VIII.

Eindelijk, HENDRIK VIII, koning van Engeland, naijverig op de invloed waardoor de keurvorsten de keus op FRANCISCUS of KAREL zouden laten vallen, trad ook als mededinger op; maar spoedig liet hij het aan die twee machtige mededingers over, elkaar alléén de kroon te betwisten.

Geneigdheid van de Duitsers en van de paus.

De keurvorsten waren deze weinig genegen. Hun volken, dachten zij, zouden in de koning van Frankrijk een vreemde meester zien, en deze meester zou hunzelve wel eens die onafhankelijkheid kunnen ontnemen, waarvan de groten van zijn staten zich niet lang geleden hadden zien beroven. Wat KAREL betreft, het was een oud grondbeginsel van de keurvorsten geen vorst te verkiezen die reeds een gewichtige rol in het rijk speelde. De paus was van dezelfde schroomvallige gedachte. Hij wilde noch de koning van Napels, zijn nabuur, noch de koning van Frankrijk, wiens ondernemende geest hij vreesde. "Kies liever een uit uw midden," liet hij de keurvorsten zeggen. De keurvorst van Trier stelde voor om FREDERIK van Saksen te benoemen. De keizerlijke kroon werd neergelegd aan de voeten van deze vriend van LUTHER.

De kroon aangeboden aan Frederik van Saksen die deze weigert.

Deze keus zou de goedkeuring van geheel Duitsland weggedragen hebben. De wijsheid van FREDERIK en zijn liefde voor het volk waren bekend. Tijdens de opstand te Erfurt, had men bij hem aangedrongen om die stad stormenderhand in te nemen. Hij weigerde het, ten einde bloed te sparen. "Maar," antwoordde men hem, "dit zal geen vijf mensen kosten." - "Een enkel mens zou te veel zijn," hernam de vorst. Het scheen dat de verkiezing van de voorstander van de Hervorming de zegepraal van dit werk zou verzekeren. Zou FREDERIK in het verlangen van de keurvorsten niet een roepstem van God zelf hebben moeten zien?

Wie zou beter over de belangen van het rijk hebben kunnen waken dan een zo wijs vorst? Wie zou beter tegen de Turken zijn dapperheid hebben kunnen betonen dan een keizer vol van geloof? Misschien was de weigering van de keurvorst Van Saksen, door de geschiedschrijvers zo geroemd, een misslag van die vorst. Misschien moet men hem gedeeltelijk de worstelingen wijten, welke later Duitsland verwoestten. Maar het is moeilijk te zeggen of FREDERIK wegens zijn gebrek aan geloof verdient gelaakt, of om zijn nederigheid geprezen te worden. Hij dacht dat het behoud zelf van het rijk vorderde dat hij de kroon weigerde. "Men heeft," zei deze zedige en onbaatzuchtige vorst, "een magtiger keizer dan mij nodig om Duitsland te redden. De Turk is voor onze poorten. De koning van Spanje, wiens erfelijke bezittingen in Oostenrijk aan de bedreigde grenzen palen, is er de natuurlijke verdediger van."

Karel wordt gekozen.

De legaat van Rome, ziende dat KAREL stond verkozen te worden, verklaarde dat de paus zijn tegenwerpingen introk; en de 28ste juni werd de kleinzoon van MAXIMILIAAN verkozen. "God," zei naderhand FREDERIK, "heeft hem ons in Zijn gunst en in Zijn toorn gegeven." De Spaanse gezanten boden de keurvorst van Saksen dertigduizend goudgulden aan, als een blijk van de erkentelijkheid van hun meester; maar deze vorst wees ze van de hand, en verbood zijn minister enig geschenk aan te nemen. Tegelijkertijd bevestigde hij de Duitse vrijheden door een verdrag wat de gezanten van KAREL in zijn naam bezwoeren. De omstandigheden waarin deze de keizerlijke kroon op het hoofd plaatste, scheen voorts nog meer dan die eden de Germaanse vrijheden en het werk van de Hervorming te moeten verzekeren. Deze jonge vorst was verblind door de lauweren welke zijn mededinger FRANCISCUS I te Marignan geplukt had. De worsteling moest in Italië voortgezet worden, en deze tijd zou ongetwijfeld voor de Hervorming genoeg zijn om zich te bevestigen. KAREL verliet Spanje in mei 1520, en werd de 22ste oktober te Aken gekroond.

Luther schrijft aan de keizer.

LUTHER had voorzien dat de zaak van de Hervorming weldra voor de nieuwe keizer zou gebracht worden. Hij schreef aan KAREL, toen deze vorst zich nog te Madrid bevond. "Indien de zaak welke ik verdedig," zegt hij hem, "waardig is voor de troon der hemelse Majesteit gebracht te worden, moet zij niet onwaardig zijn een vorst van deze wereld bezig te houden. O KAREL, vorst van de koningen van de aarde! ik werp mij, in ootmoed voor de voeten van uw Doorluchtige Majesteit neer, en smeek u dat het u behage niet mij maar de zaak zelf van die eeuwige waarheid voor welke verdediging God u het zwaard toetrouwd heeft, onder de schaduw van uw vleugelen te nemen." De jonge koning van Spanje legde deze zonderlinge brief van een Duitse monnik ter zijde, en antwoordde er niet op.

Veroordeling door de universiteiten van Keulen en Leuven uitgesproken.

Terwijl LUTHER zich tevergeefs naar Madrid wendde, scheen het onweer rondom hem toe te nemen. Het fanatismus ontstak in Duitsland. HOOGSTRATEN, onvermoeid in zijn vervolgzieke ijver, had enige thesen uit LUTHERS schriften genomen. Op zijn verzoek hadden de universiteiten van Keulen en Leuven die werken veroordeeld. Die van Erfurt, steeds gebelgd dat LUTHER Wittenberg boven haar gesteld had, stond op het punt om haar voorbeeld te volgen. Maar de doctor, dat gehoord hebbende, schreef aan LANGE een zo nadrukkelijke brief, dat de godgeleerden van Erfurt, geheel verschrikt, het stilzwijgen bewaarden. De veroordeling, te Keulen en Leuven uitgesproken, was echter genoeg om de gemoederen te ontvlammen. Wat meer is: de priesters van meissen, die zich de twist van EMSER aangetrokken hadden, zeiden openlijk, (het is MELANCHTON die het verhaalt,) dat degene die LUTHER om het leven bracht zonder zonde zijn zou. "Ziehier de tijd," zegt

LUTHER, "dat de mensen zullen geloven JEZUS CHRISTUS een dienst te bewijzen door ons ter dood te brengen." Deze moordzuchtige woorden moesten vruchten dragen.

Gevaren waarin Luther verkeert.

Eens toen LUTHER voor het Augustijner klooster was, zegt een levensbeschrijver, naderde hem een vreemdeling die een pistool in zijn mouw verborgen hield, en zei tot hem: "Waarom gaat gij zo geheel alleen?" - "Ik ben in Gods handen," antwoordde LUTHER. "Hij is mijn sterkte en mijn schild. Wat kan mij de sterfelijke mens doen?" Bij deze woorden verbleekte de onbekende, voegt de geschiedschrijver er bij, en vluchtte al bevende. SERRA - LONGA, de redenaar van de Augsburger onderhandeling, schreef, omstreeks deze tijd, aan de keurvorst: "Dat LUTHER geen schuilplaats in de staten Van Uw Hoogheid vind; dat hij, van allen verstoten, voor het aangezicht des hemels gestenigd word: dit zal mij aangenamer zijn dan wanneer ik tienduizend kronen van u ontving."

Teutleben in Rome.

Het was echter vooral van de kant van Rome dat het onweer woedde. Een edelman van Thuringen, VALENTIJN TEUTLEBEN, vicaris van de aartsbisschop van Mentz, en ijverig voorstander van het Pausdom, vertegenwoordigde te Rome de keurvorst van Saksen. TEUTLEBEN, beschaamd over de bescherming welke zijn meester aan de ketterse monnik verleende, zag het met lede ogen aan dat zijn zending door dit onvoorzichtig gedrag bemoeijlijkt werd. Hij verbeeldde zich dat hij, door de keurvorst te verschrikken, hem zou doen besluiten om de wederspannige Godgeleerde aan zichzelf over te laten. "Men wil mij niet horen," schreef hij hem, "uithoofde van de bescherming welke gij aan LUTHER verleent." Maar de aanhangers van Rome bedrogen zich, indien zij de wijze FREDERIK dachten te verschrikken.

Deze vorst wist dat de wil van God, en de drift van de volken onweerstaanbaarder zijn dan besluiten van de pauselijke kanselarij. Hij gelastte zijn gezant de paus te kennen te geven dat hij, wel ver van LUTHER te verdedigen, hem steeds zichzelf had laten verdedigen; dat hij, voor het overige, hem reeds verzocht had Saksen en de hogeschool te verlaten; dat de doctor zich bereid had verklaard te gehoorzamen, en dat hij niet meer in de keurvorstelijke staten zijn zou, indien de legaat zelf, KAREL VAN MILTITZ, de vorst niet gesmeekt had hem bij zich te houden, uit vrees dat LUTHER, door zich naar andere streken te begeven, met meer vrijheid dan in Saksen zelf mocht handelen. FREDERIK deed nog meer: hij wilde Rome verlichten. "Duitsland," zo vervolgde hij in zijn brief, "bezit thans een groot aantal geleerde, in allerlei talen en wetenschappen ondergeschikte mannen; de leken zelf beginnen verstand te krijgen, de heilige Schrift te beminnen; en wanneer men de billijke voorslagen van doctor LUTHER afwijst, is het zeer te vrezen dat de vrede nimmer zal kunnen hersteld worden. De leer van LUTHER heeft diepe wortels geschoten in een groot aantal harten. Indien men, in plaats van die door getuigenissen van de Bijbel te weerleggen, deze door de bliksemende stralen van de kerkelijke macht poogt te vernietigen, zal men grote ergernissen veroorzaken, en verderfelijke en verschrikkelijke oproeren verwekken."

Inlichtingen van de keurvorst voor het Roomse hof.

De keurvorst, vol vertrouwen in LUTHER, deed hem de brief van TEUTLEBEN, en een andere van die hij van de kardinaal St. GEORGE ontvangen had, mededelen. De Hervormer was bij het lezen van deze aangedaan. Hij zag terstond al de gevaren die hem omringden. Zijn ziel was er een ogenblik door verslagen. Maar het was in zulke ogenblikken, dat al de kracht van zijn geloof zich luisterrijk openbaarde. Dikwijls zwak, op het punt om in moedeloosheid te vervallen, zag men hem te midden van de storm zich verheffen en groter te voorschijn treden. Hij zou graag van zoveel beproevingen verlost zijn; maar hij begrijpt tot welke prijs men hem de rust aanbiedt.... , en hij wijst deze met

verontgewaardiging af. "Ik zwijgen!" zegt hij, "ik ben geneigd het te doen, wanneer men het mij toelaat, dat is, wanneer men de anderen doet zwijgen. Indien iemand mijn plaats benijdt, hij neme ze in. Indien iemand mijn schriften wil vernielen, hij verbrande ze. Ik ben bereid mij stil te houden, mits men niet vordere dat de Evangelische waarheid zich stil houd. Ik verlang geen kardinaalshoed; ik verlang noch goud noch iets dat Rome hoog waardeert. Er is niets ter wereld dat men van mij niet zou kunnen verkrijgen, mits men voor de Christenen de weg des heils niet sluit. Al hun bedreigingen verschrikken mij niet, al hun beloften kunnen mij niet verleiden."

Vastberadenheid van Luther.

Met zulke gevoelens bezield, werd LUTHER weer spoedig ten strijde aangevuurd, en koos voor de rust van de eenzaamheid van de strijd van een Christen. Een nacht was genoeg om in hem de begeerte te verwekken om Rome om te keren. "Mijn besluit is genomen," schreef hij de volgende dag: "ik veracht de woede van Rome, en ik veracht zijn gunst. Voor eeuwig geen verzoening, geen gemeenschap meer met het. Laat het mijn schriften veroordelen en verbranden! Op mijn beurt zal ik het pauselijk recht, dat nest van alle ketterijen, in het openbaar veroordelen en verbranden. De gematigdheid, welke ik tot dit ogenblik toe betoond heb, is nutteloos geweest; ik laat ze varen!"

Vrees van Melanchton.

Zijn vrienden waren ver van zo gerust te zijn. De verslagenheid was te Wittenberg groot. "Wij zijn in een buitengewone verwachting," zei MELANCHTON. "Ik zou liever willen sterven dan van LUTHER gescheiden zijn. Indien God ons geen hulp verleent, zullen wij vergaan. - Onze LUTHER leeft nog," schreef hij een maand later in zijn angst; "het behage God dat hij lang leve! want de pluimstrijkers van Rome stellen alles in het werk om hem te doen omkomen. Bid, opdat hij leve, die enige wreker van de heilige Godgeleerdheid."

Duitse edelen verklaren zich vóór de Hervorming.

Deze beden moesten gehoord worden. De waarschuwingen welke de keurvorst door zijn zaakgelastigde aan Rome had doen geven waren niet zonder grond. Het woord van LUTHER had alom, in de hutten, in de kloosters, in de verblijven van de burgers, in de kastelen van de edelen, in de akademiën en in de paleizen van de koningen, weêrklank gevonden. "Laat mijn leven slechts aan de bekering van een enkel mens dienstbaar geweest zijn," had hij tot de hertog JOHAN van Saksen gezegd, "en ik zou gaarne toestaan dat al mijn boeken vergingen." Het was niet een enkel mens, het was een grote menigte, welke in de schriften van de nederige doctor het licht van de waarheid had gevonden. Ook bevonden er zich overal mensen die bereid waren hem te beschermen. Het zwaard dat hem moest vervolgen, werd in het Vaticaan gesmeed; maar er stonden in Duitsland helden op om hun lichamen rondom hem tot een beschutting te stellen. Op het ogenblik dat de bisschoppen verbitterd waren, dat de vorsten het stilzwijgen bewaarden, dat het volk in verwachting was, en het gerommel des donders zich boven de zeven heuvelen liet horen, verwekte God de Duitse adel om er zijn dienaar door te beschermen.

Schaumburg.

SYLVESTER VAN SCHAUMBURG, een van de machtigste ridders in Frankenland, zond op dit tijdstip zijn zoon naar Wittenberg, met een brief voor de Hervormer. "Uw leven loopt gevaar," schreef SCHAUMBURG hem. "Ontbreekt u de bijstand van de keurvorsten, van de vorsten of magistraten, ik bid u, wacht u wel u naar Bohemen te begeven, waar eertijds zeer geleerde mensen veel te lijden hebben gehad; kom liever naar mij. Ik zal, zo God het wil,

spoedig meer dan honderd edellieden verzameld hebben, en, met hun hulp, u voor alle gevaar weten te behoeden."

Sickingen. Cronberg, Ulrich van Hutten.

FRANCISCUS VAN SICKINGEN, die held van zijn eeuw, wiens onverschrokken moed wij reeds beschouwd hebben, beminde de Hervormer, omdat hij hem waardig bevond bemind te worden, en ook omdat hij bij de monniken gehaat was. "Mijn diensten, mijn goederen en mijn lichaam, al wat ik bezit," schreef hij hem, "is tot uw beschikking. Gij wilt de Christelijke waarheid handhaven: ik ben bereid u daarin te helpen." HARMUTH VAN CRONBERG voerde dezelfde taal. Eindelijk, ULRICH VAN HUTTEN, die poëet, die dappere ridder van de 16de eeuw, liet niet af ten gunste van LUTHER te spreken. Maar welk verschil tussen die twee mensen! HUTTEN schreef de Hervormer: "Het zijn zwaarden, het zijn bogen, het zijn werpspiesen, het zijn bommen, welke wij nodig hebben om de woede van de Duivel te vernietigen." LUTHER riep bij het ontvangen van deze letteren uit: "Ik wil niet dat men, om het Evangelie te verdedigen, tot de wapenen en het vergieten van bloed de toevlucht neemt. Het is door het Woord dat de wereld overwonnen is geworden; het is door het Woord dat de Kerk gered is; het is ook door het Woord dat zij zal hersteld worden." - "Ik versmaad zijn aanbiedingen niet," zei hij mede bij het ontvangen van de brief van SCHAUMBURG, waarvan wij melding gemaakt hebben, "maar ik wil echter op geen ander dan op CHRISTUS steunen." Aldus spraken de pausen van Rome niet, toen zij door het bloed van de Waldenzen en Albigenzen traden. HUTTEN voelde het onderscheid dat er was tussen de zaak van LUTHER en de zijnen; ook schreef hij hem met edele rechtschapenheid: "Ik - ik houd mij met de menselijke dingen bezig; maar gij, u veel hoger verheffende, gij zijt geheel aan de Goddelijke gewijd;" vervolgens vertrok hij om FERDINAND en KAREL V, zo het hem mogelijk ware, voor de waarheid te winnen.

Luther wordt vrijer.

Zo heeft dus LUTHER aan de ene kant verdrukking van zijn vijanden te ondergaan, terwijl aan de andere kant zijn vrienden opstaan om hem te verdedigen. "Mijn schip," zegt hij, "wordt door de winden ginds en herwaarts gedreven; ... wij verkeren beurtelings tussen hoop en vrees; maar wat is eraan gelegen!" Tussen, de blijken van deelneming welke hij ontving, waren niet zonder invloed op zijn gemoed. "De Heere regeert," zegt hij, "Hij is daar, wij kunnen Hem tasten." LUTHER zag dat hij niet meer alleen was; zijn woorden hadden vrucht gedragen, en deze gedachte vervulde hem met nieuwe moed. De vrees van de keurvorst in ongelegenheid te brengen zal hem niet meer tegenhouden, nu hij andere verdedigers heeft die bereid zijn om de woede van Rome te trotseren. Hij wordt er vrijer door en, indien het mogelijk is, nog standvastiger in zijn besluit. Het was een gewichtig tijdpunt in LUTHERS ontwikkeling. "Rome moet begrijpen," schreef hij in die tijd aan de hofprediker van de keurvorst, "dat wanneer het door zijn bedreigingen erin slaagde om mij van Wittenberg te verdrijven, het slechts zijn eigen zaak zou doen verergeren. Het is niet in Bohemen, het is in het hart van Duitsland dat zich dezulke bevinden die bereid zijn mij tegen de banbliksemen van het Pausdom te verdedigen. Heb ik mijn vijanden nog niet al gedaan wat ik hun bereid, zij moeten dit noch aan mijn zedigheid noch aan hun dwingelandij toeschrijven, maar aan de naam van de keurvorst en aan de voorspoed van de Wittenbergse hogeschool, welke ik vreesde in ongelegenheid te zullen brengen: daar ik thans zulke vrees niet meer heb, zal men mij met nieuwe kracht op Rome en zijn hovelingen zien aanvallen."

Vertoog over de goede werken.

En echter, het was niet op de groten dat LUTHER zijn hoop stelde. Men had hem dikwijls aangespoord een boek aan de hertog JOHAN, broeder van de keurvorst op te dragen. Hij

had het niet gedaan. "Ik vrees," had hij gezegd, "dat die inblazing van hemzelf komt. De heilige Schrift moet alleen dienstbaar zijn aan de eer van de enige naam Gods." LUTHER kwam van zijn vrees terug, en droeg aan hertog JOHAN zijn vertoog over de goede werken op. Het is een van de geschriften, waarin de Hervormer met de meeste kracht de leer van de rechtvaardiging door het geloof, die veelvermogende waarheid, ontvouwde, welke kracht hij stelde boven het zwaard van HUTTEN, boven het leger van SICKINGEN, boven de bescherming van de hertogen en keurvorsten.

Het geloof de bron van de werken.

"Het eerste, het edelste, het verhevenste aller werken," zegt hij, "is het geloof in JEZUS CHRISTUS. Van dit werk moeten alle werken uitgaan: zij zijn allen aan het geloof onderworpen, en krijgen daarvan alleen hun kracht.

"Indien een mens in zijn hart de zekerheid vindt dat hetgene hij doet Gode aangenaam is, is het werk goed, al deed hij niets anders dan een strohalm oprapen; doch indien die zekerheid niet in hem is, is zijn werk niet goed, al ware het zelfs dat hij de doden opwekte. Een heiden, een Jood, een Turk, een zondaar kunnen alle andere werken doen; maar vast op God te vertrouwen en de zekerheid te hebben dat men Hem aangenaam is, dit is alleen de in de genade versterkte Christen in staat te doen.

"Een Christen die geloof in God heeft, doet alles met vrijheid en vreugde; terwijl de mens die niet een is met God, vol zorgen is en in slavernij verkeert; hij vraagt zichzelf met angstvalligheid hoeveel werken hij moet doen; hij loopt hier en daar; hij ondervraagt deze, hij ondervraagt gene; hij vindt nergens enige rust, en doet alles met ongenoegen en vrees.

"Uit die hoofde heb ik steeds het geloof verheven. Maar het is hiermee in de wereld anders gelegen. Daar rekent men het van hoog belang vele grote, hoge en allerlei uitgebreide werken te hebben, zonder dat men er zich enigszins over bekommert, of het geloof deze beziele. Men bouwt aldus zijn rust, niet op het welbehagen Gods, maar op zijn eigen verdiensten, dat is op het zand... (Mat 7:27)

"Het geloof te verkondigen is, zegt men, de goede werken te beletten; maar wanneer ook een mens alleen zoveel krachten als alle mensen of zelfs als alle schepselen had, zou die enkele verplichting om in het geloof te leven, een te grote taak zijn, om ooit volbracht te kunnen worden. Indien ik tot een zieke zeg: Geniet de gezondheid en gij zult het gebruik van uw ledematen hebben, zal men dan zeggen dat ik hem het gebruik van zijn ledematen ontzeg? Moet de gezondheid het werk niet voorafgaan? Evenzo is het, wanneer wij het geloof verkondigen: het moet vóór de werken zijn, zullen de werken zelf kunnen bestaan.

De oorzaak van het geloof.

"Waar kan men dan dat geloof vinden, zult gij zeggen, en hoe het ontvangen? Dit is het inderdaad waaraan het meeste gelegen ligt om te weten. Het geloof komt alleen van JEZUS CHRISTUS, om niet beloofd en geschonken....

"O mens! stel u CHRISTUS voor, en zie hoe God u in Hem Zijn barmhartigheid betoont, zonder door enige verdienste van uw kant voorgekomen te zijn. Trek uit dit beeld van zijn genade het geloof en de zekerheid dat al uw zonden vergeven zijn. De werken zouden die niet kunnen teweegbrengen. Het is uit het bloed, de wonden, de dood van CHRISTUS dat deze voortvloeit; van daar stroomt zij in de harten. CHRISTUS is de steenrots waaruit melk en honing vloeien. (Deut. 32.")

Beroep op de Christelijke adel van de Duitse natie.

Al de werken van LUTHER niet kunnen doen kennen, hebben wij enige korte fragmenten uit dit vertoog over de goede werken aangehaald, uithoofde van hetgene de Hervormer er zelf

van dacht. "Het is, naar mijn oordeel," zegt hij; "het beste van de schriften welke ik heb uitgegeven." En hij voegt er terstond deze juiste opmerking bij: "Maar ik weet dat, wanneer ik in wat ik schrijf genoegen vind, de stank van die vuile zuurdeeg belet dat het anderen bevalt. "En MELANCHTON, dit vertoog aan een vriend zendende, voegt er deze woorden bij: "Er is niemand onder al de Griekse en Latijnse schrijvers die meer dan LUTHER tot de geest van de heilige PAULUS is doorgedrongen."

Maar er was in de Kerk een ander kwaad geweest, dan een stelsel van verdienstelijke werken in de plaats te stellen van het denkbeeld van genade en algemene vergiffenis. Een trotse macht had zich in het midden van de nederige herders van CHRISTUS kudden verheven. LUTHER zal dit aangematigd gezag aantasten. Onder al zijn kwellingen, had hij in zijn eenzaam verblijf de oorsprong, de voortgang en de aanmatigingen van het Pausdom bestudeerd. Zijn ontdekkingen hadden hem met verbazing vervuld. Hij aarzelde niet meer deze te doen kennen, en de aanval te doen, welke, gelijk eertijds de staf van MOZES, een geheel volk, dat door langdurige slavernij in diepe slaap verkeerde, moest doen ontwaken. Vóórdat Rome zelfs de tijd nog gehad heeft zijn vreselijke bul te doen uitgaan, brengt hijzelf zijn oorlogsverklaring te voorschijn. "De tijd van zwijgen is voorbij," roept hij uit, "de tijd om te spreken is gekomen." De 23ste juni 1520, geeft hij in het licht het bekende *Beroep op Zijn Keizerlijke Majesteit en de Christelijke adel van de Duitse natie, omtrent de hervorming van het Christendom*.

"Het is niet uit vermetelheid," zegt hij in de aanvang van dit geschrift, "dat ik, die slechts een gemeen mens ben, onderneem tot u, zulke grote heren, te spreken. De ellende en verdrukking, welke op dit ogenblik al de staten van de Christenheid en vooral Duitsland drukken, persen mij een kreet van angst af. Ik moet om hulp roepen; ik moet zien of God Zijn Geest niet aan enig mens in ons vaderland geeft, en Zijn hand niet aan onze ongelukkige natie toereiken zal. God heeft ons een jong en edelmoedig vorst (keizer KAREL V,) tot hoofd gegeven, en zo onze harten met grote verwachtingen vervuld. Maar wij moeten van onze kant alles doen wat wij kunnen.

Wantrouwen aan zichzelf.

"Nu dan, de eerste nodige zaak is dat wij niet op onze grote kracht of op onze hoge wijsheid vertrouwen. Indien men een goed werk aanvangt met op zichzelf te vertrouwen, werpt God het omver en vernietigt het. FREDERIK I, FREDERIK II, en nog vele andere keizers, waarvoor de wereld beefde, zijn door de pausen met voeten getreden geworden, omdat zij meer op hun kracht dan op God vertrouwden. Zij hebben moeten vallen. Het is tegen de machten van de hel dat wij in deze strijd te strijden hebben. Niets te verwachten van de kracht van de wapenen en nederig op de Heer te betrouwen; nog meer te zien op de nood van de Christenheid dan op de misdaden van de Goddelozen, ziedaar hoe men het moet aanvangen. Anders zal het werk mogelijk met schone schijn beginnen; maar eensklaps zal zich te midden van de worstelstrijd de verwarring openbaren; de boze geesten zullen een onbeschrijfelijk onheil veroorzaken, en de gehele wereld zal in het bloed zwemmen.... Hoe meer macht men heeft, hoe meer men zich ook blootstelt, wanneer men niet in de vreze des Heren wandelt."

De drie muren.

Na deze inleiding gaat LUTHER dus voort:

"De Roomsgezinden hebben rondom zich drie muren opgericht om zich tegen alle hervorming in veiligheid te stellen. Heeft de tijdelijke macht hen aangevallen, zij hebben gezegd dat zij geen recht over hen heeft, en dat de geestelijke macht boven haar verheven is. Heeft men hen met de heilige Schrift willen bestraffen, zij hebben geantwoord dat niemand deze kan uitleggen, dan alleen de paus. Heeft men hen met een concilie bedreigd, niemand, hebben zij gezegd, kan er een samenroepen dan alleen de opperpriester.

"Zij hebben ons dus de drie roeden, ter hunner bestraffing bestemd, ontnomen, en hebben zich aan allerlei boosheid overgegeven. Maar nu, God zij onze hulp, en geve ons één van die bazuinen, welke de muren van Jericho omver wierpen! Werpen wij met onze adem de papieren - en stroomuren neer welke de Roomsgezinden rondom zich hebben gebouwd, en heffen wij de roeden omhoog welke de bozen straffen, door de listen des Duivels in helder daglicht te stellen."

Alle Christenen zijn priesters.

LUTHER begint vervolgens de aanval. Hij doet die pauselijke monarchie, welke sinds eeuwen de volken van het Westen onder de scepter van de Roomse bisschop in één lichaam verenigde, op haar grondvesten waggelen. Er is in het Christendom geen priesterlijke kaste; zodanig is de aan de Kerk sinds haar eerste eeuwen ontnomen waarheid, welke hij het eerst met kracht ontvouwde.

"Men heeft gezegd," dus spreekt LUTHER, "dat de paus, de bisschoppen, de priesters en al degenen die de kloosters bewonen, de geestelijke of kerkelijke stand uitmaken; en dat de vorsten, de edelen, de burgers en boeren de wereldlijke of lekenstand vormen. Dat is een fraaie geschiedenis. Intussen, schrikt niemand er van. Alle Christenen, zijn van geestelijke stand, en er is tussen hen geen ander onderscheid dan dat van de bedieningen welke zij waarnemen. Wij hebben allen slechts één doop, één geloof, en dit maakt iemand tot een geestelijk mens. De zalving, de kruinschering de ordening de wijding, welke de bisschop of de paus geven, kunnen wel een geveinsde, maar nimmer een geestelijk mens maken. Wij zijn allen tezamen gewijde priesters door de doop, zoals de heilige PETRUS zegt: *"Gij zijt priesters en koningen;"* schoon het niet aan allen toekomt zulke bedieningen uit te oefenen, want niemand kan iets dat aan allen gemeen is aannemen, zonder de wil van de gemeenschap. Maar indien deze wijding van God niet op ons was, zou de zalving van de paus nooit een priester kunnen maken. Wanneer tien broeders, koningszonen, gelijke rechten tot de troonsbeklimming hebbende, één uit hen verkozen om voor hen het bewind uit te oefenen, zouden zij allen koningen zijn, en echter slechts één van hun de dienaar wezen van hun gemeenschappelijke macht. Eveneens is het in de Kerk. Wanneer enige Godvruchtige leken in een woestijn afgezonderd waren, en zij, geen door een bisschop gewijde priester bij zich hebbende, het onderling eens werden een uit hun midden te kiezen, hetzij getrouwd of niet, dan zou deze man waarlijk priester zijn, evenalsof al de bisschoppen van de wereld hem gewijd hadden. Zo waren AUGUSTINUS, AMBROSIUS, CYPRIANUS verkozen.

"Daaruit volgt dat de leken en de priesters, de vorsten en de bisschoppen, of, gelijk men zegt, de kerkelijken en de wereldlijken, niets hebben dat hen onderscheidt, uitgenomen hun bedieningen. Zij hebben allen dezelfde stand; maar zij hebben niet allen hetzelfde werk te verrichten.

De overheid moet de geestelijkheid bestraffen.

"Indien het hiermee dus gelegen is, waarom zou de overheid de geestelijkheid niet bestraffen?...De wereldlijke macht is van God aangesteld om de bozen te straffen en de goeden te beschermen. Men moet haar in de gehele Christenheid laten begaan, wie het ook wezen moge die zij achterhalen, paus, bisschoppen, priesters, monniken, nonnen, enz. De heilige PAULUS zegt tot alle Christenen: "Alle zielen (en bij gevolg ook de paus,) zij de machten over haar gesteld onderworpen: want zij dragen het zwaard niet tevergeefs."

Misbruiken van Rome.

Na op dezelfde wijze de twee andere muren omver geworpen te hebben, neemt LUTHER al de misbruiken van Rome in ogenschouw. Hij ontvouwt met een geheel populaire

welsprekendheid het sinds eeuwen kenbare verval. Nimmer deed zich een edeler tegenstand horen. De vergadering, in wier tegenwoordigheid LUTHER spreekt is de Kerk; de macht, wier aanmatigingen hij aantast, is dat pauselijk gezag wat sinds eeuwen op al de volken drukt; en de Hervorming, welke hij in nadruk inroept, moet op de gehele Christenheid, in de gehele wereld, zolang de mensheid voortduurt, haar machtige invloed uitoefenen.

De paus.

Hij begint met de paus. "Het is een verschrikkelijke zaak," zegt hij, "degenen die zich de stedehouder van CHRISTUS noemt, een pracht te zien tentoon spreiden dat die van een keizer er niet mede kan vergeleken worden. Is dat de armen JEZUS of de nederige PETRUS gelijk zijn? Hij is, zeggen zij, de Heer van de wereld! Maar CHRISTUS, wiens stedehouder hij zich beroemt te zijn, heeft gezegd: Mijn rijk is niet van deze wereld. Zou het rijk van een stedehouder zich verder dan dat van zijn Heer uitstrekken?..."

Italië ten ondergang gebracht door het hof van Rome.

LUTHER gaat nu de uitwerkingen van de pauselijke heerschappij afschilderen. "Weet gij waartoe de kardinalen dienen? Ik wil het u zeggen. Italië en Duitsland hebben vele kloosters, gestichten, kerspelen, die rijk begiftigd zijn. Hoe nu die rijkdommen naar Rome overgebracht?...Men heeft kardinalen verkozen; men heeft hun die kloosters en kerkvoogdijen gegeven; en op dit ogenblik...is Italië bijna onbewoond, de kloosters zijn vernield, de bisdommen verslonden, de steden vervallen, de inwoners bedorven, de godsdienst zieltoogt en de prediking is afgeschaft!...Waarom? Omdat al de kerkegoederen naar Rome moeten gaan. Nooit zou de Turk zelf Italië dus in de grond geholpen hebben!"

Gevaren waarin Duitsland verkeert.

LUTHER wendt zich daarop tot zijn volk:

"En nu zij dus al het bloed van hun natie uitgezogen hebben, komen zij in Duitsland: zij beginnen zacht; maar laat ons op onze hoede zijn! Duitsland zal weldra aan Italië gelijk worden. Wij hebben reeds enige kardinalen. Eer de lompe Duitsers ons oogmerk begrijpen, denken zij, zullen ze reeds geen bisdom, geen klooster, geen kerspel, geen stuiver, geen penning meer hebben. De Antichrist moet de schatten van de aarde in bezit hebben. Men zal dertig of veertig kardinalen in eens verkiezen: men zal aan deze Bamberg, aan genen het bisdom Wurtzburg geven; men zal er rijke kerspelen aan verbinden, totdat de kerken en steden verwoest zijn. En dan zal de paus zeggen: Ik ben CHRISTUS stedehouder en herder van zijn kudden. Laat de Duitsers zich onderwerpen!"

Beroep.

LUTHERS verontwaardiging barst uit.

"Hoe, zullen wij Duitsers van de kant van de pausen zulke roverijen en knevelarijen dulden? Heeft het koninkrijk van Frankrijk zich er tegen weten te verdedigen, waarom laten wij ons dan bedriegen en bespotten? Ach! of zij ons nog maar alleen onze goederen ontroofden! Maar zij verwoesten de kerken; zij beroven de schapen van CHRISTUS; zij schaffen de Godsdienst af en vernietigen het Woord van God."

LUTHER stelt hier "de praktijken van Rome" ten toon, die het in het werk stelde om het geld en de inkomsten van Duitsland meester te worden. Jaarlijkse inkomsten van openstaande ambten, bisschopsmantels, genot van geestelijke bezittingen, beheringen, te verwachten gunsten. inlijvingen, voorbehoudingen. enz., alles neemt hij in ogenschouw; daarop zegt hij: "Bevlijtigen wij ons om zoveel verwoestingen en jammeren tekeer te gaan. Willen wij tegen

de Turken optrekken, laat ons dan met die Turken beginnen die de ergste van allen zijn. Indien wij de dieven ophangen en de struikrovers onthoofden, dat we dan de geldzucht van Rome niet laten ontsnappen, die de grootste van de rovers en dieven is, en die het is in de naam van St. PETRUS en van JEZUS CHRISTUS! Wie kan het verdragen? Wie kan ervan zwijgen? Al wat de paus bezit, is het niet gestolen? Want hij heeft het noch gekocht, noch geërfd van de heilige PETRUS, noch door zijn zweet gewonnen. Van waar krijgt hij dan dit alles?..."

Hervorming van de paus.

LUTHER stelt voor al deze kwalen geneesmiddelen voor. Hij roept met nadruk de Duitse adel op om die roverijen van Rome te doen ophouden. Daarop gaat hij tot de hervorming van de paus zelf over. "Is het niet belachelijk," zegt hij, "dat de paus voorgeeft wettige erfgenaam van het rijk te zijn? Wie heeft het hem gegeven? Heeft dat CHRISTUS toen hij gezegd heeft: *De koningen van de volken heersen over hen; maar zo zal het onder u niet zijn?* (Lukas 22:25, 26.) Hoe kan men een rijk besturen, en te gelijker tijd prediken, bidden, studeren, en de armen verzorgen? CHRISTUS heeft zijn dienaren verboden goud of kleren mede te dragen, omdat men zich niet van de bediening kan kwijten, indien men niet van alle andere zorg vrij is; en de paus zou het rijk willen besturen en tegelijkertijd paus blijven!..."

LUTHER gaat voort de opperpriester van alles te beroven: "De paus late alle aanspraak op het koningrijk van Napels en Sicilië varen. Hij heeft er niet meer recht op dan ik. Het is onrechtvaardig en tegen al de geboden van CHRISTUS, dat hij Bologna, Imola, Ravenna, Romagna, het markgraafschap van Ancona, enz.. bezit. *"Niemand,"* zegt PAULUS, *"die in de strijd dient wordt ingewikkeld in de handelingen des leeftochts."* (2 Tim. 2:4.) En de paus, die beweert het opperhoofd in de strijd van het Evangelie te zijn, wikkelt zich meer in de zaken van dit leven dan enig keizer of koning. Men moet hem van al die moeite bevrijden. De keizer stelle de paus de Bijbel en een gebedenboek in handen, opdat de paus de koningen late regeren, en hij predike en bidde."

De legaten.

LUTHER begeert evenmin de kerkelijke macht van de paus in Duitsland, als zijn tijdelijke macht in Italië. "Vooral," zegt hij, "moet men uit al de Duitse landen de pauselijke legaten verdrijven, met die gewaande goederen welke zij ons tegen goud opwegen en die louter bedrog zijn. Zij ontnemen ons geld, en waarom? Om het onrechtvaardig verkregen goed te wettigen, om van de eden te ontslaan, om ons de goede trouw te leren verbreken, om ons te leren zondigen en regelrecht in de hel te brengen...Hoor het, o paus! niet allerheiligste maar hoogst zondige paus!...God storte weldra, van boven uit zijn hemel, uw troon in de helse afgrond neder!"

De monniken.

De Christelijke volksman vervolgt zijn weg. Na de paus voor zijn rechtbank gedagvaard te hebben, dagvaardt hij al de misbruiken die het Pausdom vergezellen, en wil de grond van de Kerk van de vuilnis die hetzelfde bedekt reinigen. Hij begint met de monniken:

"En nu kom ik tot die domme hoop, welke veel belooft en weinig houdt. Wordt niet toornig, waarde heren! mijn oogmerk is goed; hetgene ik te zeggen heb is tegelijk een aangename en bittere waarheid, te weten: dat men geen kloosters meer voor de bedelmonniken moet stichten. Grote God! wij hebben er niet dan te veel van, en of het Gode behaagde dat ze allen vernietigd waren...Het land rond te lopen heeft nooit iets goeds te weeg gebracht en zal het nooit kunnen teweegbrengen."

De ongehuwde staat van de priesters.

Het huwelijk van de kerkelijken ligt vervolgens aan de beurt. Het is de eerste maal dat LUTHER er van spreekt:

"In welk een staat is de geestelijkheid vervallen, en hoeveel priesters vindt men niet met vrouwen, met kinderen, met gewetenswroegingen beladen, zonder dat iemand deze te hulp komt! De paus en de bisschoppen mogen laten lopen wat loopt, en laten verloren gaan wat verloren gaat, dit zij hoe het wil! maar ik - ik wil mijn geweten bevrijden, ik wil vrijmoedig de mond openen, al ergeren zich daarna paus, bisschop en wie het ook wil!...Ik zeg dan, dat, naar de instelling van CHRISTUS en van de Apostelen, iedere stad een herder of bisschop moet hebben, en dat deze herder een vrouw hebben mag, gelijk PAULUS schrijft aan TIMOTHEUS: "Een opziener moet van een vrouw man zijn," (1 Tim. 3:2) en gelijk dit nog in de Griekse Kerk in gebruik is. Maar de Duivel heeft de paus overreed, gelijk PAULUS aan TIMOTHEUS zegt (1 Tim. 4:1 - 3), om het huwelijk aan de geestelijkheid te verbieden. En daaruit zijn zo veelvuldige jammeren voortgesproten dat men van allen geen melding kan maken. Wat gedaan? hoe zoveel herders gered, in welke men niets te berispen heeft dan dat zij met een vrouw leven, met welke zij met geheel hun hart zouden wensen wettig verenigd te zijn? Och! of zij hun geweten redden, of zij die vrouw als hun wettige echtgenoot aannamen, of zij eerlijk met haar leefden, zonder er zich aan te bekreunen of het de paus aangenaam of onaangenaam is. Het heil van uw ziel gaat u meer ter harte dan tirannieke en willekeurige wetten, die niet van de Heer haar oorsprong nemen."

De feestdagen.

Zo wilde dus de Hervorming de reinheid van de zeden in de Kerk herstellen. De Hervormer gaat voort: "Men schaffe de vierdagen af en houd slechts de zondag, of zo men de grote Christelijke vierdagen wil houden, men viere ze alleen des morgens, en het overige van de dag zij als een werkdag. Want daar men dan niets doet dan drinken, spelen, allerlei zonden bedrijven of de tijd in ledigheid doorbrengen, beledigt men God veel meer op de feestdagen dan op andere dagen."

De Bohemers.

Vervolgens tast hij de kerkwijdingen aan, welke hij rechte zwelgpartijen noemt; daarna de vasten en de broederschappen. - Niet alleen wil hij de misbruiken vernietigen, hij wil ook een einde aan de scheuringen maken. "Het is tijd," zegt hij, "dat wij ons ernstig met de zaak van de Bohemers bezig houden, dat wij de haat en nijd doen ophouden, en dat wij ons met hen herenigen." Hij stelt voortreffelijke middelen ter bevrediging voor, en voegt er bij: "Zo moet men dan de ketters door de Schrift overtuigen, gelijk de oudvaders gedaan hebben, en niet door het vuur overwinnen. Volgens het tegenovergesteld stelsel zouden de beulen de wijsste leraren in de gehele wereld zijn... Och! of het Gode behaagde dat wij van beide zijden elkaar in broederlijke nederigheid de hand reikten, in plaats van ons te verharden in het gevoel van onze kracht en ons recht. De liefde is noodzakelijker dan het Pausdom van Rome. Nu, ik heb gedaan wat in mijn vermogen was. Indien de paus of de zijnen er zich tegen aankanten, zij zullen er rekenschap van geven. De paus moest bereid zijn de pauselijke waardigheid, al zijn goederen en al zijn eer vaarwel te zeggen, indien hij daardoor een enkele ziel kon redden. Maar hij zou liever de gehele wereld zien vergaan, dan een haarbreedte van de macht die hij zich aangematigd heeft af te staan!...Ik ben rein van deze dingen."

De universiteiten.

LUTHER komt voorts tot de universiteiten en scholen. "Ik vreze zeer," zegt hij, "dat de universiteiten grote poorten van de hel zijn, indien men er zich niet zorgvuldig toelegt om de heilige Schrift te verklaren en deze in de harten van de jonge lieden in te prenten. Ik raad

niemand aan, om zijn kind daar te plaatsen waar de heilige Schrift niet in zwang is. Elke inrichting waar men zich niet zonder ophouden met het Woord van God bezig houdt, moet verderven." Gewichtige woorden, welke de regeringen, de geleerde, de vaders van huisgezinnen in alle eeuwen moesten overdenken.

Her rijk.

Op het einde van zijn redevoering komt hij op het rijk en de keizer terug.

"De paus," zegt hij, "met de oude meesters van het Romeinse rijk niet naar goedvinden kunnen handelen, is bedacht geweest om hun hun titel en hun rijk te ontnemen en die aan ons Duitsers te geven. Zo is men te werk gegaan, en wij zijn de knechten van de paus geworden. Want de paus heeft zich van Rome meester gemaakt, en de keizer onder ede verbonden om er nooit zijn verblijf te nemen; waaruit volgt dat de keizer keizer van Rome is zonder Rome. Wij hebben de naam: de paus heeft het land en de steden. Wij hebben de titel, de wapenen des rijks; de paus heeft er de schat, de macht, de voorrechten en de vrijheden van. De paus eet de vrucht en wij vermaken ons met de schors. Zo heeft dus de hoogmoed en tiranni van de Romeinen van onze eenvoudigheid misbruik gemaakt."

"Maar nu, God die ons zulk een rijk gegeven heeft verlene ons zijn hulp! Handelen wij overeenkomstig onze naam, onze titel, onze wapenen; behoeden wij onze vrijheid! en dat de Romeinen leren verstaan wat God ons door hun handen heeft bezorgd. Zij beroemen zich ons een rijk te hebben gegeven. Welnu, nemen wij wat ons toebehoort! De paus sta ons Rome af en al wat hij van het rijk bezit. Hij make een einde aan zijn schattingen en knevelarijen! Hij geve ons onze vrijheid, onze macht, onze goederen, onze eer, onze ziel en ons lichaam terug! Het rijk zij wat een rijk moet zijn, en het zwaard van de vorsten word niet meer gedwongen om voor de schijnheiligen eis van een paus te zwichten!"

Er is in deze woorden niet slechts een wegslepende kracht, maar ook een verhevene rede. Sprak ooit een redenaar op zulk een wijze tot de gehele adel des rijks en tot de keizer zelf? In plaats van verbaasd te staan dat zoveel Germaanse staten zich van Rome hadden los gemaakt, moet men zich niet veeleer verwonderen dat geheel Duitsland er niet op bedacht geweest is, om binnen Rome zelve die keizerlijke macht te hernemen, wier kroon de pausen onbeschaamd op het hoofd van hun aanvoerder hadden geplaatst?

Besluit.

LUTHER eindigt deze moedige toespraak met deze woorden:

"Ik ben wel van gedachte dat ik te hoog gezongen heb, vele zaken heb voorgesteld, welke onmogelijk zullen schijnen, en vele dwalingen een weinig te sterk aangetast heb. Maar wat kan ik eraan doen? Liever zij de wereld op mij verbitterd dan God!...Men zal mij nooit meer dan het leven kunnen ontnemen. Ik heb dikwijls mijn tegenstanders de vrede aangeboden. Maar God heeft mij door middel van hen genoodzaakt, steeds meer de mond tegen hen te openen. Ik heb nog een gezang op Rome in voorraad. Indien zij lust hebben het te horen, zal ik het voor hen zingen, en met luide stem...Begrijpt gij wel, o Rome, wat ik zeggen wil?..."

Er wordt hier waarschijnlijk gedoeld op een geschrift over het Pausdom, dat LUTHER voornemens was in het licht te doen verschijnen en wat niet uitgegeven is geworden. De rector BURKHARD schreef in die tijd aan SPENGLER: "Er is nog een klein boek *de execrandß venere Romanorum (Over de verfoeielijke wellust van de Romeinen;)* maar men houdt het terug." De titel moest reeds een grote ergernis verwekken. Men moet zich verblijden dat LUTHER de gematigdheid gehad heeft om dit werk niet in het licht te geven.

"Indien mijn zaak rechtvaardig is," vervolgt hij, "moet zij op aarde veroordeeld en alleen door CHRISTUS in de hemel gerechtvaardigd worden. Dat zij, paus, bisschoppen, priesters, monniken, leraars zich dan haasten! dat zij al hun ijver aan de dag leggen! dat zij hun

woede doen uitbarsten! Het zijn juist de lieden die de waarheid moeten vervolgen, gelijk men in alle eeuwen gezien heeft."

Van waar heeft toch die monnik zulk een helder inzicht in de openbare zaken verkregen, wat de staten des rijks zelf dikwijls zo moeilijk vinden om op te helderen? Van waar bekomt die Duitser die moed, welke hem, te midden van zijn sinds zoveel eeuwen in slavernij verkerende natie, het hoofd doet opheffen en het Pausdom zulke harde slagen doet toebrengen? Welke is die geheimzinnige kracht die hem bezielt? Zou men niet zeggen dat hij deze woorden verstaan heeft, door God tot een man van oude dagen gesproken: "Zie, ik heb uw aangezicht stijf gemaakt tegen hun aangezichten, uw voorhoofd heb ik gemaakt als een diamant harder dan een rots: ontzet u dan niet voor hun aangezichten?" Ezech. 3:8, 9.

Goede uitslag van dit beroep.

Aan de Germaanse adel gericht, kwam die vermaning weldra tot al degenen waarvoor zij was geschreven. Zij werd in Duitsland met een onbegrijpelijke snelheid verspreid. LUTHERS vrienden beefden; STAUPITZ en degenen, die zachte middelen wilden beproeven, vonden de aanval te sterk. "In onze dagen," antwoordde LUTHER, "geraakt al wat op een stille wijze behandeld wordt in vergetelheid, en niemand bekreunt er zich aan." Tezelfdertijd toonde hij een eenvoudigheid en nederigheid die elk verbazen moest. Hij kende zichzelf niet. "Ik weet niet wat ik van mij zeggen moet," schreef hij. "Misschien ben ik de voorloper van PHILIPPUS (MELANCHTON). Ik bereid hem als ELIAS de weg, in geest en in kracht. En hij is het die Israël en het huis van ACHAR eens zal beroeren."

Gewichtige uitwerkselen.

Maar men behoefde geen ander te verwachten dan dengene die verscheen was. Het huis van ACHAB was reeds geschokt. Het *adres aan de Duitse adel* was de 26ste juni 1520 verscheen; in weinig tijd waren 4000 exemplaren verkocht, en dit getal is voor die tijd iets ongewoons. De verbazing was algemeen. Dit geschrift gaf het gehele volk een hevige schok. De kracht, het leven, de klaarheid, de edele vrijmoedigheid die erin heersten, maakten het tot een echt volksgeschrift. Het volk voelde eindelijk dat hij die dus spreekt het bemint. De duistere inzichten van een groot aantal wijze mannen helderen op. De aanmatigingen van Rome worden voor alle gemoederen openbaar. Niemand twijfelt te Wittenberg meer of de paus de Antichrist zij. Het hof van de keurvorst zelf, zo omzichtig, zo vreesachtig, misbillijkt de Hervormer niet; het wacht. Maar de adel en het volk wachten niet. De natie wordt met moed bezield. De stem van LUTHER heeft haar in beweging gebracht, zij is gewonnen en rangschikt zich rondom de banier die hij plant. Niets had de Hervormer voordeliger kunnen zijn dan deze openlijke betuigingen. In de paleizen, in de kastelen, in de verblijven van de burgers, en zelfs in de hutten, is men nu voorbereid en als gewapend tegen het vonnis van veroordeling dat over die profeet van het Volk zal uitgesproken worden. Geheel Duitsland staat in vlam. Laat de pauselijke bul komen! zij zal de brand niet blussen.

Rome ontwaakt.

Alles bereidde zich te Rome tot de veroordeling van de verdedigers van de vrijheid van de Kerk. Men had er lange tijd in vermetele gerustheid geleefd. Sinds lang hadden de monniken van Rome LEO X beschuldigd, aan niets dan weelde en vermaak te denken, zich alleen met de jacht, met schouwburg en muziek bezig te houden, terwijl de Kerk dreigde in te storten. Eindelijk, op de kreten van doctor ECK, die van Leipzig de macht van het Vaticaan is komen inroepen, wordt alles binnen Rome, paus, kardinalen, monniken uit hun slaap gewekt, en is men bedacht om het pauselijk gezag te redden.

Oorzaken van haar tegenstand. Het weifelt in het begin.

Rome, inderdaad, moest tot de strengste maatregelen overgaan. De handschoen was geworpen; de strijd moest zijn op leven en dood. LUTHER tastte niet de misbruiken van het pauselijk gezag van Rome aan, maar dat pauselijk gezag zelf. Op zijn stem had de paus in alle nederigheid van zijn troon moeten afklimmen, en weer eenvoudig herder of bisschop aan de oevers van de Tiber worden. Al de hoge personen van de Roomse hiërarchie hadden hun rijkdommen en hun wereldse grootheid moeten vaarwel zeggen, en weer ouderlingen en diakenen van de kerken van Italië worden. Al die luister, al die macht, welke sinds eeuwen het Westen verblindden, hadden moeten verdwijnen en plaats maken voor de nederige eenvoudigheid van de eredienst van de eerste Christenen. God zou dit alles hebben kunnen uitwerken: Hij zal dat eenmaal doen; maar van mensen kon men het niet verwachten. En wanneer zelfs een paus belangeloos en stoutmoedig genoeg geweest was om het oude en prachtige gebouw van de Kerk te willen omverwerpen, zouden duizende priesters en bisschoppen de hand uitgestrekt hebben om haar het instorten te beletten. De paus had zijn macht verkregen alleen onder uitdrukkelijke voorwaarde van te zullen handhaven, wat men hem toevertrouwde. Rome waande zich van God aangesteld om de Kerk te besturen. Men kan er zich dus niet over verwonderen, dat het gereed is om de verschrikkelijkste slagen toe te brengen. En echter weifelde het in het eerst. Verscheidene kardinalen en de paus zelf waren niet voor strenge maatregelen. De doorzichtige LEO begreep wel dat een uitspraak, waarvan de volvoering van de zeer twijfelachtige wil van de burgerlijke macht afhing, het gezag van de Kerk in groot gevaar kon brengen. Hij zag bovendien dat de reeds in het werk gestelde middelen van geweld niets gedaan hadden dan het kwaad te vermeerderen. Was het dan niet mogelijk die Saksische monnik te winnen? vraagden de staatslieden van Rome onder elkaar. Zal al de macht van de Kerk, al de listen van Italië dan niets tegen hem vermogen? Men moet nog onderhandelen.

Pogingen van doctor Eck. Rome neemt een besluit.

ECK ontmoette dus sterke hinderpalen. Hij verzuimde niets om goddeloos toegeven te beletten. Rome rondlopende, braakte hij zijn toorn uit en schreeuwde wraak. De dolzinnige partij van de monniken spande spoedig met hem samen. Steunende op dit verbond, bestormde hij met nieuwe moed en de paus en de kardinalen. Volgens hem was elke poging tot bevrediging nutteloos. Het zijn ijdele dromereien, zei hij, waarmee men zich in het verschiet in slaap wiegt. Hij kent het gevaar, want hij heeft met die vermetele monnik geworsteld. Hij weet dat men zich moet haasten om dat verrotte lid af te snijden, opdat het kwaad het gehele lichaam niet aansteke. De driftige kampvechter van Leipzig lost de ene tegenwerping na de andere op en doet moeite om de paus te overreden. Hij wil Rome redden tegen de zin van Rome zelf. Alles stelt hij in het werk. Hij brengt gehele uren met beraadslagen in het kabinet van de paus door. Het hof, de kloosters, het volk, de Kerk, alles brengt hij in beweging. "ECK doet tegen mij," zegt LUTHER, "de afgrond van de afgronde samenspannen; hij steekt de wouden van de Libanon in brand. "Eindelijk gelukt het hem. De staatslieden worden overwonnen door de dwepers in de raadsvergaderingen van het Pausdom. LEO geeft toe. LUTHERS veroordeling is besloten. ECK schept adem. Zijn hoogmoed wordt gestreeld door de gedachte dat hij het is die de ondergang van zijn kettersche mededinger beslist, en zo de Kerk gered heeft. "Het was goed," zegt hij, "dat ik in deze tijd te Rome kwam, want men kent daar de dwalingen van LUTHER weinig. Men zal eenmaal vernemen wat ik in deze zaak gedaan heb."

God stelt de scheiding daar.

Zo dan, God bracht een geest van verblinding over de leraren van Rome. De scheiding tussen de waarheid en de dwaling moest nu voltooid worden, en het was de dwaling, die dat moest bewerken. Indien men tot een vergelijk gekomen ware, zou dit niet dan ten koste van de waarheid geweest zijn; maar, haar het minste gedeelte te ontnemen, is zo veel als

haar volkomen vernietiging te bereiden. Zij is als dat insekt, om wat te doen sterven het genoeg is, zegt men, het een spriet te nemen. Zij wil geen van haar delen missen maar volkomen zijn, om die kracht aan de dag te leggen, welke haar uitgebreide en heilzame overwingen doet behalen, en om zich in de toekomende eeuwen voort te planten. Een weinig dwaling met de waarheid te vermengen, is hetzelfde als een grein vergif onder een grote hoeveelheid spijze te strooien; dit grein is genoeg om de gehele natuur van die spijze te veranderen; de dood zal er, mogelijk wel langzaam, maar toch zeker, uit volgen. Zij die de leer van CHRISTUS tegen de vijanden die haar aanvallen verdedigen, waken met de meeste zorg over haar buitenwerken evenals over het lichaam van de vesting zelf; want van het ogenblik dat de vijand de minste van die stellingen bemachtigt, is hij niet ver van de overwinning. De Roomse paus besloot, op het tijdstip waartoe wij genaderd zijn, de Kerk vanee te scheuren; en het stuk dat er hem van is in handen gebleven, hoe heerlijk het ook zij, verbergt tevergeefs onder prachtige sieraden het beginsel van verwoesting waardoor het is aangetast. Dáár waar het Woord van God is, daar alleen is het leven.

LUTHER, hoe groot zijn moed ook was, zou waarschijnlijk gezwegen hebben, indien Rome zelf gezwegen en schijnbaar toegegeven hadden. Maar God had de Hervorming niet aan de zwakke moed van mensen overgelaten. LUTHER was in de handen van een, die meer doorziet dan hij zelf. De Goddelijke Voorzienigheid bediende zich van de paus om elken band tussen het verleden en toekomende te verbreken, en om de Hervormer in een nieuwe, onbekende, in zijn ogen onzekere loopbaan te voeren, waarvan hij alléén de moeilijke toegangen niet zou hebben weten te vinden. De pauselijke bul was de scheidbrief welke Rome aan de zuivere Kerk van JEZUS CHRISTUS afzond, in de persoon van hem die toen haar nederige maar gelovige vertegenwoordiger was; en de Kerk nam die aan, om van dit ogenblik af niet meer dan aan het Hoofd dat in de hemel is, onderworpen te zijn.

Een Zwitsers priester pleit voor Luther in tegenwoordigheid van Rome.

Terwijl men te Rome met zoveel hevigheid de veroordeling van LUTHER voortzette, was een nederig priester, wonende in een van Zwitserlands eenvoudige steden, en die nooit in enige aanraking met de Hervormer geweest was, hevig bewogen bij de gedachte aan de slag die hem stond te treffen; en terwijl de vrienden van de Wittenbergse doctor zelve beefden en zwegen, nam deze zoon van Zwitserlands bergen het besluit om alles in het werk te stellen ten einde de gevreesde bul te verhinderen. Hij heette ULRICH ZWINGLI. GUILLAUME DES FAUCONS, geheimschrijver van ‘s pausen legaat in Zwitserland, die, bij afwezigheid van de legaat, zich belast zag met de zaken van Rome, was zijn vriend. "Zolang ik leef", had de nuntius *ad interim* weinige dagen tevoren tot hem gezegd, "moet gij u van mij alles beloven wat men van een oprecht vriend kan verwachten." De Zwitserse priester, op dit woord vertrouwende, begaf zich naar het Roomse gezantschap (tenminste voor zoverre wij uit een van zijn brieven kunnen besluiten). Hij vreesde voor zichzelf de gevaren niet waaraan het geloof iemand blootstelt; hij wist dat een discipel van CHRISTUS steeds bereid moet zijn zijn leven op te offeren.

"Al wat ik voor mij van CHRISTUS verlang," zei hij tot een vriend wie hij toen zijn bekommering ten opzichte van LUTHER te kennen gaf, "is dat ik de rampen die mij wachten met een mannelijk gemoed draag. Ik ben een aarden vat onder zijn handen; Hij verbrijzele of versterke mij, gelijk Hem behaagt." Maar de Zwitserse Evangelist vreesde voor de Christelijke Kerk, bijaldien een zo gevreesde slag de Hervormer mocht treffen. Hij beijverde zich de tegenwoordiger van Rome te overreden om de paus in te lichten, en alle middelen die hem ten dienste stonden in het werk te stellen, ten einde te verhinderen dat LUTHER in de ban werd gedaan. "De waardigheid van de heilige stoel zelf heeft er belang bij," zeide hij hem; "want wanneer de zaken tot zulk een hoogte komen, zal Duitsland, vol geestdrift voor het Evangelie en voor de leraar die het verkondigt, de paus en zijn banvloeken verachten." Deze stap was vruchteloos; het schijnt zelfs dat, toen deze gedaan werd, de slag reeds was toegebracht. Zodanig was de eerste omstandigheid waarbij de wegen van de Saksische leraar en die van de Zwitserse priester elkaar ontmoeten. Wij zullen deze laatsten in de loop

van deze geschiedenis wedervinden, en hem in de Kerk van de Heer zich zien ontwikkelen en langzamerhand in grootte zien toenemen.

De geestelijke raad van Rome.

LUTHERS veroordeling eenmaal besloten zijnde, werden er nieuwe zwarigheden in de geestelijke raad opgeworpen. De Godgeleerden wilden dat men onmiddellijk tot de banvloek zou overgaan; de kerkelijke rechtsgeleerden, daarentegen, dat men met een dagvaarding zou beginnen. "ADAM," zeide zij tot de Godgeleerden hun ambtgenoten, "werd hij niet vooraf gedagvaard? ADAM! *waar zijt gij*? zeide de Heer. Het was Eveneens met KAIN: *Waar is uw broeder* ABEL? vroeg hem de Allerhoogste." Bij deze zonderlinge bewijsvoeringen, uit de heilige Schrift ontleend, voegden de rechtsgeleerden beweegredenen welke zij uit het natuurlijk recht ontleenden. "De klaarblijkelijkheid van een misdaad," zeiden zij "zou geen misdadiger het recht kunnen benemen om zich te verdedigen." Het is verblijdend die beginselen van rechtvaardigheid in een Roomse kerkelijke samenkomst te ontdekken. Maar die naauwgezetheid bestuurde de Godgeleerden van de vergadering niet, die, door drift vervoerd, op niets dachten dan om de meeste spoed met de zaak te maken. Men kwam eindelijk overeen, dat men de leer van LUTHER onmiddellijk zou veroordelen, en, wat hem en zijn aanhangers betreft, dat men hun een termijn van zestig dagen zou toestaan, na welke zo zij niet herriepen, zij allen, *ipso facto*, in de ban zouden gedaan zijn. DE VIO, ziek uit Duitsland teruggekomen, liet zich naar de vergadering voeren. Hij wilde die kleine zegepraal niet missen, welke hem enige troost aanbood. Te Augsburg geslagen, dacht hij tenminste te Rome die ontembare monnik te veroordelen, in wiens tegenwoordigheid hij zijn kunde, zijn loosheid en zijn gezag schipbreuk had zien lijden. LUTHER stond niet meer dáár om te antwoorden, DE VIO gevoelde zich sterk. Het was op de 15de juni dat het heilig collegie de veroordeling vaststelde en de beruchte bul goedkeurde.

Aanvang van de bul van excommunicatie.

"Sta op, Here!" zegt de Roomse opperpriester, sprekende in dit plechtige ogenblik als stedehouder van God en als hoofd van de Kerk, "sta op, zijt rechter in uw zaak, gedenk de smaad waarmede de uitzinnigen u dagelijks overladen. Sta op, o PETRUS! gedenk aan uw heilige Roomse Kerk, moeder van alle Kerken en meesteresse van het geloof! Sta op, o PAULUS! want ziehier een nieuwe PORPHYRIUS die uw leer en de heilige pausen onze voorgangers aanrandt. In één woord, sta op, verzameling van alle heiligen! heilige Kerk Gods! en zijt een voorspraak bij de almachtige God."

De paus voert vervolgens als verderfelijk, ergerlijk en vergiftig, eenenveertig stellingen van LUTHER aan waarin deze de gezonde leer des Evangelies ontvouwde. Men vindt onder dat getal de volgende stellingen:

"Te loochenen dat de zonde na de doop bij het kind huisvest is hetzelfde als de heilige PAULUS en Onze Heer JEZUS CHRISTUS tegelijk met voeten te treden."

"Een nieuw leven is de beste en verhevenste boete."

"De ketters te verbranden is tegen de wil van de Heilige Geest, enz., enz."

"Van het ogenblik af dat deze bul openbaar zal gemaakt zijn," vervolgt de paus, "moeten de bisschoppen zorgvuldig de schriften van MARTIJN LUTHER welke die dwalingen behelzen onderzoeken, en deze openlijk en plechtig in tegenwoordigheid van de geestelijkheid en de leken verbranden. Wat MARTIJN zelf betreft, goede God! wat hebben wij niet gedaan? De goedheid van de almachtige God navolgende, zijn wij echter bereid om hem nog in de schoot van de Kerk op te nemen, en staan hem zestig dagen toe om ons zijn herroeping in een door twee prelaten bezegeld geschrift te doen geworden; of wel (wat ons aangenamer zijn zou) om zelf te Rome te komen, opdat niemand aan zijn gehoorzaamheid moge

twijfelen. Ondertussen en van dit ogenblik af moet hij het prediken, onderwijzen, schrijven verzaken, en zijn werken aan de vlammen overleveren. En bijaldien hij binnen de tijd van zestig dagen niet herroept, veroordelen wij hem en zijn aanhangers bij deze als openbare en halstarrige ketters."

Veroordeling van Luther.

De paus spreekt vervolgens een groot aantal excommunicatiën, vervloekingen, interdicten tegen LUTHER en al de zijnen uit, met bevel om hun personen in hechtenis te nemen en naar Rome te zenden. Men kan lichtelijk nagaan wat ervan die edelmoedige belijders van het Evangelie zou geworden zijn in de kerkerholen des Pausdoms.

Alles scheen verloren; de bul was openbaar gemaakt, en sinds eeuwen had de mond van Rome geen woord van veroordeling uitgesproken, zonder dat zijn arm niet tevens een dodelijke slag toebracht. Deze wrede tijding zou weldra van de zeven heuvelen vertrekken, en de Saksische monnik in zijn klooster bereiken. Het ogenblik was goed gekozen. De nieuwe keizer, die zoveel reden had om de vriendschap van de paus te zoeken, zou zich ongetwijfeld beijveren om deze te verdienen door hem een vergeten monnik op te offeren. Reeds zegepraalden LEO X, de kardinalen, geheel Rome, en waanden hun vijand voor hun voeten overwonnen te zien.

Melanchton in Wittenberg. Zijn huwelijk. Catharina.

Terwijl de eeuwige stad dus in beweging was, vielen er te Wittenberg vreedzamer tonelen voor. MELANCHTON verspreidde er een zacht maar glansrijk licht. Vijftienhonderd of tweeduizend hoorders, uit Duitsland, Engeland, de Nederlanden, Frankrijk, Italië, Hongarije en Griekenland samengevloeid, waren dikwijls rondom hem verenigd. Hij had de ouderdom van vierentwintig j aren en was geen kerkelijke. Iedereen te Wittenberg ontving die jonge hoogleraar, die zo geleerd en tevens zo beminnelijk was, graag in zijn huis. Vreemde universiteiten, bijzonder Ingolstadt, wensten hem in hun midden te hebben. Zijn Wittenbergse vrienden wilde hem door middel van het huwelijk bij zich houden. Maar LUTHER, schoon zijn dierbare PHILIPPUS een levensgezellin toewensende, verklaarde rondborstig, dat hij in deze zaak zijn raadsman niet zijn wilde. Anderen belastten er zich mede. De jonge doctor bezocht vooral dikwijls het huis van de burgemeester KRAPP, die tot een oud geslacht behoorde. KRAPP had een dochter, met name CATHARINA, welke zacht en zeer aandoenlijk van aard was. Men spoorde MELANCHTON aan haar ten huwelijk te vragen; maar de jonge geleerde was onder zijn boeken begraven en wilde van niets anders horen spreken. Zijn Griekse auteurs, Zijn Testament waren zijn vermaak. Tegen de redenen van zijn vrienden stelde hij andere redenen over. Kortom, men perste hem zijn toestemming af. Men stelde voor hem allerlei pogingen in het werk en gaf hem CATHARINA tot vrouw. Hij ontving haar zeer koel, en zei onder het slaken van een, zucht: "God heeft het dan zo gewild! Ik moet mijn studiën en mijn genoegens vaarwel zeggen, om de wil van mijn vrienden te volgen." Hij stelde echter de goede hoedanigheden van CATHARINA op prijs. "De jonge dochter," zegt hij, "heeft zulk een karakter en opvoeding als ik van God kon verlangen, dexia o Yeov tekmaizoi to. Waarlijk zij zou een beter man waardig geweest zijn. "Het was in de maand augustus dat de zaak beslist werd; de 25ste september had de ondertrouw plaats, en op het einde van november werd het huwelijk voltrokken. De oude JOHAN LUTHER en zijn vrouw kwamen te van deze gelegenheid met hun dochters te Wittenberg. Vele geleerden en aanzienlijken woonden dit feest bij.

Huiselijk leven.

De jonge echtgenoot betoonde zoveel hartelijke toegenegenheid, als de jonge hoogleraar onverschilligheid liet blijken. Steeds vol bezorgdheid voor haar man, verontruste CATHARINA zich zodra zij enig schijnbaar gevaar die geliefden zag bedreigen. Wanneer

MELANCHTON voornemens was enige stap te doen van die aard dat hij er door in ongelegenheid kon geraken, overlaadde zij hem met gebeden, teneinde er hem van te doen afzien. "Ik moest," schreef MELANCHTON bij een dergelijke gelegenheid, "aan haar zwakheid toegeven...dat is ons lot." Hoeveel ontrouw in de Kerk kan een gelijke oorsprong hebben! Mogelijk is het aan de invloed van CATHARINA, dat men de schroomvalligheid en vreesachtigheid welke men dikwijls haar man heeft verweten moet toeschrijven. CATHARINA was zo teder moeder als teder echtgenoot; zij deelden de armen in overvloed mede. "O God! verlaat mij niet in mijn ouderdom, wanneer mijn haar grijs zullen beginnen te worden!" Zodanig was de gewone verzuchting van die vrome en vreesachtige ziel. MELANCHTON werd spoedig door de hartelijke genegenheid van zijn vrouw gewonnen. Zodra hij de huiselijke genoegens gesmaakt had, besefte hij er de aangenaamheid van. Hij was geschapen om deze te gevoelen. Nergens was hij gelukkiger dan bij zijn CATHARINA en bij zijn kinderen. Een Frans reiziger, eens "de meester van Duitsland" aangetroffen hebbende terwijl hij met de een hand zijn kind wiegde en in de andere een boek hield, trad van verbazing terug. Maar MELANCHTON, zonder zich te laten storen, ontvouwde hem met zoveel warmte de waarde van de kinderen voor God, dat de vreemdeling het huis wijzer verliet, zei hij, dan hij eringekomen was.

Melanchtons weldadigheid en goedaardigheid.

Het huwelijk van MELANCHTON gaf een huiselijk brandpunt aan de Hervorming. Er was van toen af binnen Wittenberg een familie wier huis open stond voor al degenen welke het nieuwe leven bezielde. De toeloop van vreemdelingen was er zeer groot. Men kwam om duizend verschillende zaken bij MELANCHTON; en de vastgestelde orde verbood, iemand iets te weigeren. De jonge hoogleraar was vooral gereed om zichzelf te vergeten wanneer het op weldoen aankwam. Wanneer hij geen geld meer had, droeg hij in het verborgen zijn zilverwerk naar de een of andere koopman, zich er weinig aan bekreunende dat hij zich daarvan beroofde, mits hij het nodige had om degenen die in lijden verkeerde te helpen. "Tevens zou het hem onmogelijk geweest zijn in zijn behoeften en die van de zijnen te voorzien," zegt zijn vriend CAMERARIUS, "bijaldien hem niet een Goddelijke en verborgen zegening van tijd tot tijd daartoe de middelen verschaft hadden." Zijn goedaardigheid was bovenmate groot.

Hij had oude gouden en zilveren gedenkpenningen, merkwaardig door hun opschriften en beelden. Hij toonde ze eens aan een vreemdeling die hem een bezoek gaf. "Neem die gij begeert," zei MELANCHTON tot hem. - "Ik begeer ze allen," antwoordde de vreemdeling. "Ik beken," zegt PHILIPPUS, "dat deze onbescheiden vraag mij in het eerst beledigde: desniettemin gaf ik ze hem."

Christus en de oudheid.

Wanneer het er op aankwam om geestelijke troost mede te delen, zag men hem al de tederheid van zijn hart ten toon spreiden. "Zullen wij er niet in bewilligen," schreef hij in het jaar van zijn huwelijk aan een bedrukte vriend, "dat de hemelse Geest ons door beproevingen geneze? Indien gij u aan CHRISTUS onderwerpt die in het midden van ons tegenwoordig is, panta kalwv estai (dan zal alles wel zijn) en Hij zal blijdschap en vrede in uw hart uitstorten." Er was in de schriften van MELANCHTON een reuk van oudheid die echter niet belette dat de reuk van CHRISTUS ervan alle kanten uit te voorschijn kwam, en die aan deze een onbeschrijfelijke bekoorlijkheid gaf. Onder zijn brieven aan zijn vrienden is er niet één waarin men niet op de natuurlijkste wijze de wijsheid van HOMERUS, PLATO, CICERO en PLINIUS ingeroepen vindt, blijvende CHRISTUS steeds zijn Meester en zijn God. SPALATIJN had hem de verklaring van dit woord van JEZUS CHRISTUS gevraagd: "Zonder mij kunt gij niets doen (Joh 15:5)." MELANCHTON verwijst hem naar LUTHER. *"Cur agam gestum spectante ROSCIO*? (Waarom zou ik declameren in tegenwoordigheid van ROSCIUS?) om met CICERO te spreken," zegt hij. Daarop vervolgt hij: "Deze plaats

betekent dat wij ons in CHRISTUS als moeten verliezen, zodat wij niet meer handelen, maar CHRISTUS in ons leve. Gelijk de Goddelijke natuur met de mens verenigd is geworden in CHRISTUS, zo moet ook de mens met JEZUS CHRISTUS verenigd worden door het geloof."

Melanchtons werkzaamheid, verkeer, liefde voor de letteren.

De beroemde geleerde begaf zich gewoonlijk kort na zijn avondmaal ter ruste. Des morgens te twee of drie uur was hij aan het werk. In die morgenuren werden zijn beste schriften vervaardigd. Zijn handschriften lagen openlijk op zijn tafel voor het oog van allen die gingen en kwamen bloot, zodat men er hem vele van ontroofde. Wanneer hij enige vrienden genodigd had, verzocht hij de een of ander, vóór de maaltijd enig klein opstel in proza of poëzi te lezen. Op zijn reizen liet hij zich altijd door enige jonge lieden vergezellen. Hij onderhield zich met hen op een leerzame en vermakelijke wijze wanneer het gesprek verflauwde, moest ieder hunner op zijn beurt enige spreuken van oude dichters opzeggen. Hij bezigde dikwijls scherts, deze echter door grote zachtaardigheid matigende. "Hij steekt en snijdt uit zichzelf," zei hij, "en doet echter geen kwaad."

De wetenschap was zijn vermaak. Het doel van zijn leven was om de letteren en de verlichting te verspreiden. Vergeten wij niet dat voor hem de beoefening van de letteren vooral bestond in de beoefening der heilige Schriften, en dat daarna eerst de kennis der heidense schrijvers bij hem in aanmerking kwam. "Ik leg mij slechts op één zaak toe," zei hij, "op de verdediging van de letteren. Wij moeten door ons voorbeeld de jeugd in bewondering doen ontvlammen voor de letteren, en maken dat zij deze om haar eigen waarde, en niet om het voordeel dat men ervan kan trekken, beminne. Het verval der letteren sleept de verwoesting van al wat goed is, van Godsdienst, Zeden, Goddelijke en menselijke zaken, na zich...Hoe deugdzamer een mens is, des te groter is de ijver die hij in het werk stelt om de letteren te beschermen: want hij weet dat van alle kwaad de onkunde het verderfelijkste is."

Zijn vaderland en zijn moeder.

Enige tijd na zijn huwelijk, begaf MELANCHTON zich, in gezelschap van CAMERARIUS en andere vrienden naar Bretten in de Palts, om zijn teder liefhebbende moeder te bezoeken. Zodra hij zijn geboortestad in het gezicht kreeg, steeg hij van het paard, viel op de knieën en dankte God dat Hij hem vergunde deze weer te zien. MARGARETHA was, bij het omhelzen van haar zoon, schier buiten zichzelf van vreugde. Zij wilde dat hij te Bretten zou blijven, en smeekte hem dringend het geloof van zijn vaderen te blijven omhelzen. MELANCHTON verontschuldigde zich te dien aanzien, maar met veel omzichtigheid, uit vrees van het geweten van zijn moeder te zullen kwetsen. Hij had veel moeite om van haar te scheiden; en iedere keer dat een reiziger hem tijding bracht van zijn geboortestad, verheugde hij zich, alsof hij, gelijk hij zei, weer de vreugde van zijn kindsheid smaakte. Zodanig was in zijn zo treffend gemeenzaam verkeer een van de grootste organen van de Godsdienstige omwenteling van de 16de eeuw.

Oproer van de studenten.

Een oproer kwam echter de huiselijke tonelen en de ijverige beoefening van de letteren te Wittenberg verstoren. De studenten werden handgemeen met de burgers. De rector betoonde veel zwakheid. Men kan denken hoe groot de droefheid van MELANCHTON was, toen hij die kwekelingen van de letteren zich in zulke buitensporigheden zag verlopen. LUTHER was er over verontwaardigd. Hij was er ver af de gemoederen door een verkeerde toegevendheid te willen winnen. De smaad welke die ongeregeldheden op de hogeschool wierpen, trof hem in de ziel. Hij beklom de kansel en predikte met kracht tegen die oproerigheden, de twee partijen vermanende om zich aan de overheden te onderwerpen.

Zijn rede verwekte grote verbittering. "De satan," zegt hij, "kan ons niet van buiten aanvallen, wil ons van binnen benadelen. Ik vrees hem niet; maar ik vrees dat de toorn van God ons zal treffen, omdat wij Zijn Woord niet wel genoeg ontvangen hebben. Gedurende deze drie laatste jaren, ben ik drie maal aan grote gevaren blootgesteld geweest: in 1518 te Augsburg, in 1519 te Leipzig, en nu in 1520 te Wittenberg. Het is noch door de wijsheid, noch door de wapenen, dat het werk van de vernieuwing van de Kerk zal voltooid worden, maar door ootmoedige gebeden en door een moedig geloof, waardoor wij JEZUS CHRISTUS voor ons krijgen. O, mijn vriend! voeg uw gebeden bij de mijn, opdat de boze geest zich niet van deze kleine vonk bediene, om een grote brand te ontsteken."

Luther wil Evangeliepredikers naar Italië zenden.

Maar nog vreselijker strijd wachtte LUTHER. Rome zwaaide het zwaard. waarmee het 't Evangelie zou verslaan. Het gerucht van de veroordeling die op het punt stond hem te treffen, wel ver van de Hervormer terneer te slaan, vermeerderde zijn moed. Hij bekreunde er zich weinig aan om de slagen van die trotse macht af te keren. Juist door er zelf vreselijker toe te brengen, zal hij die zijn tegenstanders verijdelen. Terwijl de kerkelijke vergaderingen aan gene zijde van de Alpen tegen hem haar banvloeken uitbraken, zal hij het zwaard van Gods Woord te midden van de Italiaanse volken voeren. Brieven van Venetië spraken van de genegenheid waarmede men aldaar de gevoelens van LUTHER ontving. Hij brandt van verlangen om de Alpen tot het Evangelie te doen overgaan. Evangelisten moeten het er overbrengen.

"Ik zou wensen," zegt hij, "dat wij levende boeken, namelijk predikers, hadden, en dat wij ze konden vermeerderen en alom in bescherming nemen, opdat zij het volk de kennis van heilige zaken overbrengen. De vorst kon geen hem waardiger werk verrichten. Wanneer het Italiaanse volk de waarheid ontving, dan zou onze zaak tegen alle aanranding beveiligd zijn." Het blijkt niet dat dit ontwerp van LUTHER zich verwezentlijkt heeft. Later, weliswaar, hielden zich Evangelische mannen, CALVIJN zelf, enige tijd in Italië op; maar voor het ogenblik had LUTHERS oogmerk geen gevolg. Hij wendde zich tot een machtige der wereld. Indien hij zich op nederige doch voor het Godsrijk volijverige mensen beroepen had, zou de uitslag geheel verschillend geweest zijn. Op dit tijdstip verkeerde men in het denkbeeld dat alles door de wereldlijke machten moest daargesteld worden; en de gemeenschap van eenvoudige individus, die macht, welke thans zulke grote dingen in de Christenheid uitwerkt, was bijna onbekend.

Rede over de heilige mis.

Slaagde LUTHER niet in zijn voornemens om de waarheid ver te verspreiden, met zoveel temeer ijver werd hij vervuld om ze zelf te verkondigen. Het was toen dat hij te Wittenberg zijn rede over de heilige mis uitsprak. Hij verhief zich tegen de talrijke sekten van de Roomse Kerk, en verweet haar met nadruk haar gebrek aan eenheid. "De menigte van de geestelijke wetten," zegt hij, "heeft de wereld met sekten en verdeeldheden vervuld. De priesters, monniken en leken zijn daardoor zover gekomen dat zij elkaar meer haten dan de Christenen en Turken onderling doen. Wat zeg ik? de priesters onder elkaar, de monniken onder elkaar zijn doodvijanden. Ieder is aan zijn sekte gehecht en veracht al de overige. Het is met de eenheid en liefde van CHRISTUS gedaan." –

Vervolgens tast hij het denkbeeld aan dat de mis een offer zij en in zichzelf enige kracht heeft. "Het beste dat erin ieder Sacrament en bij gevolg in het Avondmaal is," zegt hij, "is het Woord en de beloften Gods. Zonder het geloof aan dit Woord en aan die beloften, is het Sacrament dood; het is een lichaam zonder ziel, een vat zonder wijn, een beurs zonder geld, een afbeelding zonder vervulling, een brief zonder geest, een koker zonder diamantsteen, een schede zonder degen."

De Babylonische gevangenschap van de kerk.

De stem van LUTHER bleef echter niet binnen Wittenberg besloten, en mochten er al geen zendelingen gevonden worden om zijn onderwijzingen ver heen te voeren, God had een zendeling van een nieuwe soort bezorgd. De boekdrukkunst moest de plaats van de Evangelisten vervangen. De drukpers moest de Roomse vesting bestormen. LUTHER had een mijn aangelegd, wier uitbarsting het gebouw van Rome tot zelfs de fondamenten deed schudden. Het was de uitgave van zijn bekend boek over de *Babylonische gevangenschap van de Kerk*, dat de 6de October 1520 in het licht verscheen. Niemand heeft ooit, in zulk een hachelijke toestand, zoveel moed aan de dag gelegd.

Eerst ontvouwt hij in dit geschrift, met trotse scherts, al de voordelen, welke hij aan zijn vijanden te danken heeft.

"Of ik wil of niet," zegt hij, "ik word van dag tot dag wijzer, terwijl ik, door zoveel beroemde meesters word voortgedreven. Vóór twee jaren tastte ik de aflaten aan, maar met zoveel besluiteloosheid en vrees, dat ik er mij nu over schaam. Men moet er zich echter niet over verwonderen: want ik stond er toen alléén voor om die steenrots om te wentelen." Hij betuigt PRIëRIAS, ECK, EMSER en zijn overige tegenstanders zijn dank. "Ik ontkende," vervolgt hij, "dat het Pausdom uit God was, maar ik stemde toe dat het naar menselijk recht bestond. Nu, nadat ik al de spitsvindigheden gelezen heb, waarop die saletjonkers hun afgod oprichten, weet ik dat het Pausdom niets anders is dan het rijk van Babel, en het geweld van de grote jager NIMROD. Ik smeek dan al mijn vrienden en alle boekverkopers, om de boeken die ik over dit onderwerp geschreven heb te verbranden, en deze enige stelling in hun plaats te stellen: *"Het Pausdom is ene algemene jacht, door de Roomse bisschop bevolen, om de zielen te achterhalen en te verderven*."

De Doop.

Vervolgens tast LUTHER de heersende dwalingen over de Sacramenten, over de kloostergeloften, enz. aan. Hij verminderde de zeven Sacramenten der Kerk tot drie, Doop, Boete en heilig Avondmaal. Hij ontvouwde de ware natuur van het Nachtmaal van de Here. Daarna gaat hij tot de Doop over, en het is hier vooral, dat hij de voortreffelijkheid van het geloof bevestigt en Rome met kracht aanvalt. "God," zegt hij, "heeft ons dit enkele Sacrament rein van menselijke overleveringen bewaard. God heeft gezegd: *Die geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, zal zalig worden*. Deze belofte Gods moet hoger geschat worden dan al het gedruis van de werken, dan al de geloften, dan al de genoegdoeningen, dan al de aflaten en al wat de mens uitgevonden heeft. Nu dan, van deze belofte, zo wij ze gelovig aannemen, hangt al ons heil af. Wanneer wij geloven, wordt ons hart door de Goddelijke belofte versterkt; en schoon ook alles de gelovige verliet, zou deze belofte welke hij gelooft hem niet verlaten. Met haar zal hij de tegenstander die het op zijn ziel toelegt weerstaan, en de wrede dood, ja zelfs het oordeel van God antwoorden. In al zijn beproevingen zal het zijn troost zijn te zeggen: God is waarachtig in Zijn beloften: ik heb er het onderpand van in de Doop ontvangen: zo God voor mij is, wie zal tegen mij zijn? O! hoe rijk is de Christen, hij die gedoopt is! Niets kan hem verderven, ten ware hij weigert te geloven.

"Misschien zal men tegen hetgene ik zeg over de noodzakelijkheid van het geloof, de doop van de kleine kinderen overstellen. Maar gelijk het Woord van God het vermogen heeft om zelfs het hart van een goddeloze te veranderen, die echter niet minder doof, niet minder onbekwaam is dan een klein kind, zo verandert ook het gebed van de Kerk, waarvoor alle dingen mogelijk zijn, het jonge kind, door het geloof wat God in de ziel gelieft uit te storten, en reinigt het zo en vernieuwt het."

Vernietiging van de overige geloften.

Na de leer van de Doop ontvouwd te hebben, bedient LUTHER er zich van als van een wapen tegen het Pausdom. Inderdaad, wanneer de Christen al zijn heil vindt in de vernieuwing van zijn doop door het geloof, waartoe heeft hij dan de voorschriften van Rome nodig?

"Daarom, ik verklaar het," zegt LUTHER, "noch de paus, noch de bisschop, noch enig mens, wie het ook zij, heeft de macht een Christen de minste zaak op te leggen, ten ware het met zijn toestemming geschiede. Al wat anders geschiedt, geschiedt op een tirannieke wijze. Wij zijn ten opzichte van allen vrij. De gelofte welke wij in de Doop gedaan hebben, is hem alleen genoeg, en is meer dan al hetgene wij ooit kunnen volbrengen. Al de overige geloften kunnen dan vernietigd worden. Mocht ieder die het priesterambt aanvaardt, of in een geestelijke orde treedt, recht begrijpen dat de werken van een monnik of priester, hoe moeilijk zij ook zijn mogen, voor God in generlei wijze van die een landman die op zijn veld arbeidt, of een vrouw die voor haar gezin zorg draagt, verschillen. God beoordeelt alle dingen naar het geloof. En het gebeurt dikwijls, dat de eenvoudige arbeid van een dienstknecht of een dienstmaagd Gode aangenamer is dan het vasten en de werken van een monnik, omdat hieraan het geloof ontbreekt.... Het Christelijke volk is het ware volk van God, in slavernij naar Babel gevoerd, waar men het datgene ontroofd heeft wat de Doop aan het gegeven had."

Wijze waarop de Hervorming is daargesteld.

Zodanig waren de wapenen waardoor de Godsdienstige omwenteling, wier geschiedenis wij schetsen, werd daargesteld. Eerst werd de noodzakelijkheid des geloofs weer op de voorgrond geplaatst; en toen bedienden zich de Hervormers ervan als van een knods om de bijgelovigheden te verbrijzelen. Het was met deze kracht Gods welke bergen verzet, dat zij zoveel dwalingen aantastten. Deze woorden van LUTHER, en zoveel andere dergelijke, in de steden, kloosters, landen verspreid, waren de zuurdeesem welke het gehele deeg doorzuurt.

Het kapittel van de Augustijners in Eisleben. Deputatie van het kapittel naar Luther.

LUTHER eindigt dit bekende geschrift over de gevangenschap van Babel, met deze woorden:

"Ik verneem dat er nieuwe pauselijke banvloeken tegen mij gesmeed moeten zijn geworden. Indien het zo is, kan men dit boek als een gedeelte mijner toekomende herroeping beschouwen. Het overige zal spoedig volgen om een blijk van mijn gehoorzaamheid te geven, en alles zal, met de hulp van CHRISTUS, zodanig een geheel daarstellen, dat Rome nooit iets dergelijks gezien of gehoord zal hebben."

Na zulk een geschrift moest alle hoop op bevrediging tussen de paus en LUTHER verdwijnen. De onbestaanbaarheid van het geloof van de Hervormers met de leer van de Kerk, moest de minst helder ziende treffen. Maar juist toen werden er nieuwe onderhandelingen begonnen.

Vijf weken voor de uitgave van de *Babylonische gevangenschap*, op het einde van augustus 1520, was het algemeen hoofdstuk van de Augustijners te Eisleben vergaderd. De eerwaardige STAUPITZ leide er de post van vicaris generaal der orde neer, en WENCESLAUS LINK, die LUTHER naar Augsburg vergezeld had, werd er mede bekleed. De onvermoeide MILTITZ kwam onverwacht in het midden van het hoofdstuk. Hij brandde van verlangen om de paus en LUTHER met elkaar te verzoenen. Zijn eigenliefde, zijn geldzucht, maar vooral zijn jaloezie en zijn haat kwamen er bij in het spel ECK en zijn snoeverijen benevelden hem; hij wist dat de doctor van Ingolstadt hem te Rome had gehaat gemaakt, en alles zou hij opgeofferd hebben, om door een spoedig gesloten vrede de

overwegingen van die lastige mededinger te doen mislukken. Het Godsdienstig belang was voor hem van geen waarde. Eens (hij zelf verhaalt het,) bevond hij zich bij de bisschop van meissen aan tafel. De gasten hadden reeds ruimschoots de wijn geplengd, toen men hun een nieuw geschrift van LUTHER bracht. Men opent en leest het; de bisschop wordt toornig; de officiaal vloekt; doch MILTITZ lacht van ganser harte. MILTITZ handelde met de Hervorming als een man naar de wereld; ECK als Godgeleerde.

Aandrang van Miltitz.

Door de aankomst van doctor ECK ontwaakt, richtte MILTITZ tot het hoofdstuk van de Augustijners een rede die op een recht Italiaanse wijze werd uitgesproken, menende dus zijn goede landgenoten te bedriegen. "De gehele Augustijner orde is in deze zaak gewikkeld," zegt hij. "Wijs mij een middel aan om LUTHER te beteugelen." - "Wij hebben met de doctor niets te maken," antwoordde de vaders, "en wij zouden niet weten welke raad u te geven." Zij hadden ongetwijfeld daarop het oog dat STAUPITZ LUTHER te Augsburg van zijn verplichtingen ten opzichte van de orde had ontslagen. MILTITZ hield aan. "Dat er een bezending van dit eerwaardig hoofdstuk zich naar LUTHER begeve, en hem verzoekt om de paus te schrijven, en deze te verzekeren dat hij nooit iets tegen zijn persoon ondernomen heeft. Dit zal genoeg zijn om de zaak te eindigen." Het hoofdstuk gaf aan het voorstel van de nuntius gehoor, en belastte, ongetwijfeld op zijn verzoek, de voormalige vicaris generaal en zijn opvolger, STAUPITZ en LINK, om met LUTHER te spreken. Deze bezending vertrok terstond naar Wittenberg met een brief van MILTITZ voor de doctor, welke vol was van de eerbiedigste uitdrukkingen. "Er was geen tijd te verliezen," zei hij: "het onweer, dat de Hervormer reeds boven het hoofd hing, stond eerlang uit te barsten; en alles zou dan geëindigd zijn."

Noch LUTHER, noch de afgevaardigden die zijn gevoelens deelden, hadden enige verwachting van een brief aan de paus. Maar het was een reden temeer om er zich niet aan te onttrekken. Deze brief kon niets anders dan een loutere plichtpleging zijn, welke het recht van LUTHER nog beter zou doen uitkomen. "Die Italiaan van Saksen (MILTITZ)," dacht LUTHER, "heeft buiten twijfel in dit verzoek zijn bijzonder belang in het oog. Wel nu, het zij zo. Ik zal overeenkomstig de waarheid schrijven, dat ik nooit iets tegen de persoon van de paus gehad heb. Ik moet op mijn hoede zijn om de zetel zelve van Rome niet te sterk aan te vallen. Intussen zal ik het met zout besprengen"

Miltitz en de keurvorst.

Maar spoedig daarna vernam de doctor de aankomst der bul in Duitsland; de 3de oktober verklaarde hij aan SPALATIJN dat hij niet aan de paus zou schrijven, en de 6de van dezelfde maand gaf hij zijn boek over de *Babylonische gevangenschap* in het licht. MILTITZ werd nog niet ontmoedigd. De begeerte om ECK te vernederen deed hem zelfs het onmogelijke geloven. De 2de oktober had hij vol hoop aan de keurvorst geschreven: "Alles zal wel gaan; maar stel om Gods wil niet langer uit om mij de jaarwedde te doen betalen welke gij en uw broeder mij sinds enige jaren hebt toegelegd. Ik heb geld nodig om mij opnieuw vrienden te Rome te maken. Schrijf aan de paus, vereer de jonge kardinalen, nabestaanden van Zijn Heiligheid, enige goud - of zilverstukken, met de stempel van uw keurvorstelijke Hoogheid; en voeg er ook voor mij bij: want men heeft mij dat ontroofd wat gij mij gegeven hadt."

Bijeenkomst van Miltitz en Luther in Lichtenberg.

Zelfs nadat LUTHER van de bul kennis had gekregen, liet de listige MILTITZ de moed nog niet zinken. Hij verlangde te Lichtenberg een bijeenkomst met LUTHER te houden. De keurvorst beval deze, zich daar heen te begeven. Maar zijn vrienden, en bovenal de goedhartige MELANCHTON kantten er zich tegen aan. "Hoe!" dachten zij in het ogenblik

dat de bul verscheen, welke beval dat men zich van LUTHER moest meester maken, om hem naar Rome te voeren, "hoe! zal hij in een afgelegen oord een samenkomst met de pauselijke nuntius aannemen! Is het niet duidelijk zichtbaar, dat terwijl doctor ECK de Hervormer niet kan naderen omdat hij te openlijk al zijn haat aan de dag heeft gelegd, de loze kamerheer de last op zich genomen heeft om LUTHER in zijn strikken te vangen?

Deze vrees kon de doctor van Wittenberg niet tegenhouden. De vorst heeft geboden; hij zal gehoorzamen. "Ik vertrek naar Lichtenberg," schreef hij de 11de oktober aan de hofprediker, "bid voor mij." Zijn vrienden wilden hem niet verlaten. LUTHER trok dezelfde dag, tegen de avond te paard Lichtenberg binnen, omringd van dertig ruiters, waaronder MELANCHTON zich bevond. Genoegzaam tegelijkertijd kwam de pauselijke nuntius aldaar met een gevolg van vier personen aan. Zou dit nederig geleide niet een krijgslist zijn om LUTHER en zijn vrienden vertrouwen in te boezemen?...

MILTITZ deed LUTHER de dringendste verzoeken, hem verzekerende dat de schuld op ECK en zijn dwaze pocherijen zou geworpen worden, en dat alles ten genoegen van de twee partijen zou eindigen. "Wel nu!" antwoordde LUTHER, "ik bied mij aan voortaan het stilzwijgen te bewaren, mits dat mijn tegenstanders het evenzo bewaren. Ik wil voor de vrede alles doen wat in mijn vermogen is."

MILTITZ was met blijdschap vervuld. Hij vergezelde LUTHER tot Wittenberg. De Hervormer en de pauselijke nuntius traden naast elkaar gaande deze stad binnen, welke doctor ECK reeds naderde, met een dreigende hand de vreselijke bul aanbiedende welke de Hervorming moest omkeren. "Wij zullen de zaak tot een goed einde brengen," schreef MILTITz terstond aan de keurvorst; "dank de paus voor zijn roos, en zend tegelijkertijd veertig of vijftig gulden aan de kardinaal *Quatuor Sanetorum*."

Brief van Luther aan de paus.

LUTHER moest zijn belofte vervullen en de paus schrijven. Vóórdat hij Rome een eeuwig vaarwel toeriep, wilde hij het nog eenmaal gewichtige en heilzame waarheden doen horen. Men zal mogelijk in zijn brief niet dan een bits geschrift, een bittere en smadelijke satyre zien; maar hierdoor zou men de gevoelens die hem bezielden miskennen. Hij weet in oprechtheid aan Rome al de rampen van de Christenheid: en van die tijd af zijn al zijn woorden, geen schimpredenen, maar plechtige waarschuwingen. Hoe meer hij LEO bemint, zoveel temeer bemint hij de Kerk van CHRISTUS; daarna wil hij de diepte van de wond blootleggen. De kracht van zijn uitdrukkingen is de maatstaf van de kracht van zijn hartelijke liefde. Het ogenblik is gekomen om gewichtige slagen toe te brengen. Men gelooft een profeet te zien, wandelende voor de laatste maal rondom de stad, haar al haar gruwelen verwijtende, haar de oordelen van de Allerhoogste aankondigende en haar toeroepende: "Nog enige dagen!..."

Ziehier de brief: "De allerheiligste vader in God, LEO X, paus te Rome, zij alle heil in CHRISTUS JEZUS, onze Heer. Amen!

"Te midden van deze hevige strijd, die ik sinds drie jaren met ongeregelde mensen voer, kan ik mij soms niet weêrhouden op u te zien, o LEO, allerheiligste vader in God! En schoon de dwaasheid van uw goddeloze vleiers, mij genoodzaakt heeft, om mij van uw oordeel op ene aanstaande kerkvergadering te beroepen, is echter mijn hart met van uw heiligheid afgekeerd, en heb ik niet opgehouden met gedurige gebeden en innige verzuchtingen, uw voorspoed en die van uw hogepriesterschap van God af te smeken.

"Ik heb, het is waar, enige antichristelijke leringen aangetast, en mijn vijanden, ter oorzake van hun goddeloosheid, een diepe wond toegebracht. Daarover heb ik geen berouw, want ik heb hier het voorbeeld van CHRISTUS. Waartoe dient het zout, indien het niet bijt? waartoe het scherp des zwaards, indien het niet snijdt? Vervloekt zij de mens die het werk des Heren onachtzaam verricht. O voortreffelijkste LEO, wel ver van ooit een slechte gedachte te uw opzicht gekoesterd te hebben, wens ik u voor de eeuwigheid de kostbaarste

goederen. Ik heb slechts één zaak gedaan: ik heb het Woord van de waarheid gehandhaafd. Ik ben bereid om voor allen in alles te wijken: maar wat dit Woord aangaat, dat wil en kan ik niet laten varen. Hij die anders van mij denkt, denkt kwalijk.

"Het is waar, dat ik het hof van Rome aangevallen heb; maar noch gij zelf, noch enig mens op aarde kan ontkennen, dat de verdorvenheid aldaar groter is dan te Sodom en Gomorra, en dat er omtrent de goddeloosheid die er heerst, geen hoop op genezing bestaat. Ja, ik ben met schrik vervuld geweest, ziende dat men onder uw naam het arme volk van CHRISTUS bedroog. Ik heb mij er tegen aangekant, en zal er mij nog meer tegen aankanten; niet dat ik mij verbeelde, niettegenstaande de tegenkanting van de vleiers, iets in dat Babel, dat de verwarring zelf is te kunnen uitrichten; doch ik ben het aan mijn broeders verschuldigd, opdat enigen, indien het mogelijk is, aan die verschrikkelijke plagen ontkomen.

"Gij weet het, Rome heeft sinds verscheidene jaren de wereld, met al wat de ziel en het lichaam kon verderven, overstroomd. De Kerk van Rome, weleer de eerste in heiligheid, is een rovershol, een toneel van oneerbaarheid, een rijk des doods en der hel geworden, zodat de antichrist zelf, wanneer hij verscheen, er de boosheid niet groter zou kunnen doen worden. Dit alles is klaarder dan het zonlicht zelf.

"En echter, gij o LEO! gij zijt als een lam in het midden van de wolven, en als Daniël in de leeuwenkuil! Hoe kunt gij alléén die monsters tegenstand bieden? Mogelijk zijn er drie of vier kardinalen die aan de wetenschap deugd paren. Maar wat zegt dit tegen een zo groot getal! Gij zult door het vergif omkomen, vóór zelfs enig geneesmiddel te kunnen beproeven. Het is met het hof van Rome gedaan. De toorn van God is over het gekomen en zal het verteren. Het is afkerig van goede raad; het vreest de Hervorming; het wil zijn goddeloze woede niet verzachten, en verdient zo dat men van het evenals van zijn moeder, zegt: *"Wij hebben het herstel van Babel beproefd, en zij is niet genezen: laat ons haar dan verlaten*! Het was uw zaak en die van uw kardinalen het geneesmiddel aan te wenden; maar de zieke drijft met de arts de spot, en het paard wil naar de toom niet luisteren....

"Met hartelijke liefde voor u, voortreffelijkste LEO! vervuld, heb ik het steeds betreurd dat gij, voor een betere eeuw geschapen, in deze tijd tot de pauselijke waardigheid verheven zijt geworden. Rome is u en degenen die u gelijken niet waardig; het verdient geen ander tot opperhoofd te hebben dan de satan zelve. Ook is het waar, dat hij meer dan gij in dit Babel regeert. Och of het Gode behaagde dat gij, die grote eer welke uw vijanden zo hoog verheffen, afleggende, deze tegen een nederig priesterambt kon verruilen, of van uw vaderlijk erfgoed kon leven: want het zijn slechts ISCARIOTS die zulk een eer waardig zijn.... O mijn waarde LEO! waartoe dient gij dan in dit Roomse hof, zo het niet is opdat de afschuwelijkste mensen uw naam en uw macht gebruiken, om de tijdelijke welvaart te verwoesten, de zielen te verderven, de misdaden te vermeerderen, het geloof, de waarheid en de gehele Kerk Gods te onderdrukken? O LEO! LEO! gij zijt de ongelukkigste van de mensen, en gij zetelt op de allergevaarlijkste troon! Ik zeg u de waarheid, omdat ik u hartelijk genegen ben.

"Is het niet waar, dat er onder het wijde hemelruim niets zo bedorven, zo hatelijk is als het Roomse hof? Het overtreft de Turken oneindig in ondeugden en verdorvenheid. Eertijds de poort des hemels, is het de mond van de hel geworden; wijde mond welke de toorn van God geopend houdt, zodat ik, bij het zien van zoveel ongelukkigen die er zich instorten, als in een onweer moet roepen, opdat tenminste enigen van de vreselijke afgrond gered worden.

"Ziedaar, o LEO, mijn vader! de reden waarom ik tegen die zetel, welke de dood veroorzaakt, uitgevaren heb. Wel ver van tegen uw persoon op te staan, heb ik voor uw behoud menen te werken, door manmoedig die gevangenis of liever die hel aan te tasten, waarin gij opgesloten zijt. Het hof van Rome allerlei kwaad aan te doen, is zo veel als u van uw eigen plicht te kwijten. Het met schande te bedekken, is CHRISTUS verheerlijken; in één woord, om Christen te zijn moet men niet Rooms wezen.

"Intussen, ziende dat al mijn zorgen en moeiten, om de stoel van Rome te hulp te komen, vergeefs werk waren, heb ik hem de scheidbrief ter hand gesteld; ik heb hem gezegd: *Vaarwel*, *Rome! die onrecht doet, dat hij nog onrecht doe: die verontreinigd is dat hij nog meer verontreinigd worde*! en ik heb mij aan de stille en eenzame beoefening van de heilige Schrift overgegeven. Toen heeft de satan de ogen geopend en zijn dienaar JOHANNES ECK, een groot vijand van JEZUS CHRISTUS uit de slaap gewekt, opdat hij mij weer in het strijdperk zou doen treden. Hij wilde, niet de oppermacht van PETRUS, maar de zijn invoeren, en daartoe LUTHER, na hem overwonnen te hebben, in zegepraal rondleiden. Bij hem ligt de schuld van al de smaad, waarmee de stoel van Rome overladen is."

LUTHER verhaalt zijn betrekking met DE VIO, MILTITZ en ECK; daarna vervolgt hij:

"Ik kom dan nu tot u, o allerheiligste vader! en, aan uw voeten nedergeknield, bid ik u, indien het mogelijk is, de vijanden des vredes in toom te houden. Maar ik kan mijn leer niet herroepen. Ik mag niet gedogen dat men de heilige Schrift aan uitlegkundige regelen onderwerpt. Men moet Gods Woord vrij laten, dat de bron zelf is waaruit alle vrijheid ontspringt.

O LEO, mijn vader! hoor niet naar die vleiende sirenen, die u zeggen dat gij, niet een eenvoudig mens, maar een halve God zijt, en dat gij alles kunt bevelen wat u behaagt. Gij zijt de knecht der knechten, en de plaats waarop gij gezeten zijt is de gevaarlijkste en ellendigste van allen. Geloof, niet degenen die u verheffen, maar hen die u vernederen. Ik ben mogelijk te stoutmoedig, daar ik een zo hoge Majesteit onderricht, welke alle mensen moet onderderwijzen. Maar ik zie de gevaren die u te Rome omringen; ik zie er u her - en derwaarts gedreven, als op de baren van de volle zee bij een storm. De liefde dringt mij, en ik moet een stem van waarschuwing en heil doen horen.

"Om niet met lege handen voor uw Heiligheid te verschijnen, bied ik u een klein boek aan, dat onder uw naam is geschreven, en dat u zal doen kennen, met welke onderwerpen ik mij zou kunnen bezig houden, bijaldien uw vleiers het mij toelaten. Het is van weinig gewicht, wanneer men op het boekdeel acht geeft; maar het is van veel aangelegenheid wanneer men op de inhoud let: want het kort begrip van het Christelijke leven is erin vervat. Ik ben arm en heb niets anders om u aan te bieden; daarenboven, hebt gij iets anders nodig dan geestelijke gaven? Ik beveel mij aan uw heiligheid aan, de Heer JEZUS behoede u eeuwig, Amen!"

Boek over de vrijheid van de Christen.

Het kleine boek, waarmee LUTHER aan de paus eer bewees, was zijn vertoog over *"de vrijheid van de Christen*. De Hervormer toont er zonder polemiek in aan, hoe, zonder de vrijheid, welke het geloof hem gegeven heeft, aan te randen, de Christen zich in een geest van vrijheid en liefde aan elke uitwendige verordening kan onderwerpen. Twee waarheden dienen voor al het overige tot grondslag: "Een Christen is vrij en meester van alle dingen. Een Christen is dienstbaar, en in alles en aan allen onderworpen. Hij is vrij en meester door het geloof; hij is onderworpen en dienstbaar door de liefde."

Vereniging tussen Christus en de gelovige.

Hij ontvouwt eerst de kracht van het geloof om de Christen vrij te maken. "Het geloof verenigt de ziel met CHRISTUS, gelijk een bruid met haar bruidegom," zegt LUTHER tot de paus. Al wat CHRISTUS heeft, wordt het eigendom van de gelovige ziel: al wat de ziel heeft, wordt het eigendom van CHRISTUS. CHRISTUS bezit alle goederen en het eeuwige heil: zij zijn van nu af het eigendom van de ziel. De ziel bezit alle ondeugden en zonden: zij wordt van nu af het eigendom van CHRISTUS. Dan begint er een zalige verwisseling: CHRISTUS die God en mens is, CHRISTUS die nooit gezondigd heeft, en wiens heiligheid onverwinbaar is, CHRISTUS de Almachtige en Eeuwige, zich door Zijn trouwring, dat is door het geloof, al de zonden van de gelovige ziel toeeigenende, zijn die zonden in Hem

verslonden en in Hem vernietigd: want er is niet een enkele zonde, die voor Zijn oneindige rechtvaardigheid kan bestaan. Dus, door middel van het geloof, wordt de ziel van alle zonden verlost, en met de eeuwige gerechtigheid van haar bruidegom JEZUS CHRISTUS bekleed. O gelukkige vereniging! de rijke, de edele, de heilige bruidegom, JEZUS CHRISTUS, neemt die arme, schuldige en verachte bruid ten huwelijk, verlost haar van alle kwaad, en versiert haar met de uitgezochtste goederen.... CHRISTUS, Koning en Hogepriester, deelt die eer en die roem met alle Christenen. De Christen is koning, en bij gevolg bezit hij alle dingen; hij is priester en bij gevolg bezit hij God. En het is het geloof, en niet de werken, dat hem zulk een eer aanbrengt. Een Christen is vrij van alle dingen, boven alle dingen, terwijl het geloof hem alles in overvloed geeft."

Vrijheid en dienstbaarheid.

In het tweede deel van zijn vertoog, stelt LUTHER de andere zijde van de waarheid voor. "Schoon de Christen zo vrij is geworden, wordt hij echter vrijwillig dienstbaar, om met zijn broeders te handelen, gelijk God met hem zelf gehandeld heeft door JEZUS CHRISTUS. "Ik wil, zegt hij," een vader die dus over mij al de overvloed van zijn goederen uitgestort heeft, vrijwillig, blijmoedig, zonder inzicht van beloning dienen: ik wil alles worden voor mijn naaste, gelijk CHRISTUS alles voor mij geworden is." - "Uit het geloof," vervolgt LUTHER, "komt de liefde Gods voort; uit de liefde ontstaat een leven vol vrijheid, weldadigheid en blijdschap. O! welk een edel en verheven leven is het Christelijke leven! maar, helaas! niemand kent het en niemand verkondigt het. Door het geloof verheft zich de Christen tot God; door de liefde daalt hij tot de mens af, en echter blijft hij altijd in God. Ziedaar de ware vrijheid, een vrijheid die alle andere vrijheid zoveel te boven gaat, als de hemelen hoger zijn dan de aarde."

Zodanig is het geschrift waarvan LUTHER zijn brief aan LEO X deed vergezeld gaan.

De bul in Duitsland.

Terwijl de Hervormer zich zo voor de laatste maal tot de Roomse Opperpriester wendde, was de bul welke de banvloek over hem uitsprak, reeds in de handen van de hoofden van de Germaanse Kerk en voor de deuren van LUTHERS woning. De paus had twee van zijn aanzienlijke hofbedienden, CARACCIOLI en ALEANDER, belast deze aan de aartsbisschop van Mentz over te brengen, met uitnodiging, om voor de uitvoering ervan te zorgen. Maar ECK zelf verscheen in Saksen, als heraut en uitvoerder van het grote priesterlijke werk. De doctor van Ingolstadt had beter dan een ander de kracht van LUTHERS aanvallen begrepen; hij had het gevaar gezien en de hand uitgestoken, om het wankelende gebouw van Rome te schragen. Hij was, naar hij dacht, de Atlas, bestemd om op zijn stevige schouders, de oude Romeinse wereld die nabij haar ondergang was, te dragen. Trots op de goede uitslag van zijn reis naar Rome, trots op de last die hij van de opperpriester ontvangen had, trots op die bul welke hij in de hand hield, en waarin de veroordeling van zijn ontembare mededinger gevonden werd, was zijn tegenwoordige zending voor hem een heerlijker zegepraal, dan al de overwinningen welke hij in Hongarije, in Beijeren, in Lombardije en te Leipzig behaald had, en waardoor hij tevoren zoveel roem had verworven. Maar die hoogmoed moest spoedig vernederd worden. Door de openbaarmaking van de bul aan ECK toe te vertrouwen, had de paus een misslag begaan, welke de uitwerking ervan moest verijdelen. Een zo grote onderscheiding aan een man verleend, die geen verheven plaats in de Kerk bekleedde, ergerde de lichtgeraakte gemoederen. De bisschoppen, gewoon de bullen rechtstreeks van de paus te ontvangen, namen het euvel op dat deze, door die onverwachte nuntius, in hun bisdommen openbaar was gemaakt. De natie, welke de gewaande overwinnaar van Leipzig uitgejouwd had, op het ogenblik dat hij naar Italië ontvluchtte, zag hem met verbazing en verontwaardiging de Alpen weer overtrekken, voorzien van de tekenen van een pauselijke nuntius, en van de macht om haar uitgelezen mannen te verpletteren. LUTHER beschouwde dat vonnis, door zijn onverzoenlijke vijand

overgebracht, als een daad van persoonlijke wraak; die veroordeling was voor hem, zegt ALLAVICINI, als de verraderlijke dolk van een doodvijand, en niet als de wettige bijl van een Romeins lictor. Men merkte dit geschrift niet meer aan als de bul van de opperpriester, maar als de bul van doctor ECK. Zo was de slag bij voorraad verijdeld en verzwakt, door degenen zelf die hem had teweeggebracht.

Misslag van de paus door deze doctor Eck ter hand te stellen. Hoe Eck wordt bejegend. Dood van Miltitz.

De kanselier van Ingolstadt had zich gehaast om zich naar Saksen te begeven. Dáár had hij de strijd gevoerd; dáár wilde hij zijn overwinning doen schitteren. Hij kwam zo ver dat hij tegen het einde van september te Meissen, te Merseburg en te Brandenburg de bul aanplakte. Maar in de eerste van die steden, plakte men deze aan op een plaats waar niemand ze kon lezen, en de bisschoppen van die drie zetels haastten zich niet deze openbaar te maken. Zijn grote beschermheer zelf, hertog GEORGE, verbood de raad van Leipzig ze openbaar te maken, vóór daartoe van de bisschop van Merseburg bevel gekregen te hebben; en dit bevel kwam niet vóór het volgende jaar. "Die zwarigheden zijn slechts proforma," dacht ECK in het eerst: want alles scheen hem van elders toe te lachen. Hertog GEORGE zond hem een vergulde beker en enige dukaten. MILTITZ zelf, bij de tijding van de aankomst van zijn mededingers naar Leipzig gesneld, nodigde hem ter maaltijd. De twee legaten waren tafelvrienden, en MILTITZ meende doctor ECK niet beter te kunnen polsen dan met het glas in de hand. "Toen hij wèl gedronken had, begon hij", zeg ‘s pausen kamerheer, "zich zeer te beroemen; hij bracht zijn bul te voorschijn en verhaalde hoe hij die kluchtigen MARTIJN tot rede dacht te brengen". Maar spoedig had de doctor van Ingolstadt gelegenheid om op te merken dat de wind omkeerde. Een grote verandering was sinds een jaar te Leipzig daargesteld. Op de dag van St. Michaël plakten enige studenten op tien verschillende plaatsen plakkaten aan, waarin zij de nieuwe nuntius hevig aanvielen. Met schrik vervuld, stelde hij zich in het klooster van St. Paulus waarheen TETZEL reeds ontvlucht was, in veiligheid, wees er alle bezoek van de hand, en verkreeg van de bestuurder dat men zijn jeugdige tegenstanders tot rede bracht. Maar de arme ECK won daar weinig bij. De studenten maakten op hem een lied en zongen het langs de straten. ECK hoorde het uit zijn gevangenis. Toen verging al zijn moed; de geduchte kampvechter beefde door al zijn leden. Dagelijks ontvangt hij dreigende brieven. Honderdvijftig studenten komen van Wittenberg, sprekende op hoge toon tegen de pauselijke afgezant. Nu kan de arme Apostolische nuntius het niet langer uithouden. "Ik wil niet dat men hem om het leven brengt," zegt LUTHER, "maar ik wens dat zijn ontwerpen verijdeld worden." ECK verlaat des nachts zijn wijkplaats, vlucht heimelijk uit Leipzig, en gaat zich te Coburg verbergen. MILTITZ, die het verhaalt, blies er meer triomf over dan de Hervormer. Die zegepraal was niet van lange duur. Al de maatregelen tot bevrediging, door de kamerheer in het werk gesteld, werden verijdeld, en hij eindigde treurig zijn leven; te Mentz viel hij beschonken in de Rijn en stierf aldaar.

De bul in Erfurt, in Wittenberg.

Allengs schepte ECK weer moed. Hij begaf zich naar Erfurt wier Godgeleerden de doctor van Wittenberg meer dan één bewijs van hun jaloezie gegeven hadden. Hij drong er sterk op aan dat zijn bul in die stad openbaar gemaakt werd; maar de studenten maakten zich van de exemplaren meester, verscheurden ze en wierpen ze in de rivier, terwijl zij zeiden: "Daar het een bul is, zo zwemme zij!" "Nu" zegt LUTHER, dit vernemende, "is het papier van de paus een echte bul."

ECK durfde niet te Wittenberg verschijnen; hij zond de bul aan de rector, onder bedreiging, zo men er zich niet naar gedroeg, de universiteit te zullen vernietigen. Hij schreef tegelijkertijd aan hertog JOHAN, broeder en mederegent van FREDERIK: "Duid het niet ten kwade wat ik doe" zegt hij hem, "want het is voor het geloof dat ik werkzaam ben, en dit

kost mij veel zorg, veel arbeid en geld". De rector verklaarde dat wanneer hij met de bul geen brief van de paus ontving, hij weigerde ze openbaar te maken, en deed er verslag van aan de raad van de rechtsgeleerden. Op die wijze bejegende de geleerden de veroordeling van de Hervormer.

Tussenkomst van Zwingli.

Terwijl de bul de gemoederen in Duitsland zo zeer in beweging bracht, deed zich in een andere streek van Europa een achtbare stem horen. Een man, die de ontzaglijke verwoestingen welke de pauselijke bul in de Kerk zou aanrichten ontdekte, trad tevoorschijn om een ernstige waarschuwing te geven en de Hervormer te verdedigen. Het was die zelfde Zwitserse priester, waarvan wij reeds gesproken hebben, ULRICH ZWINGLI, die, zonder enige vriendschapsbetrekking met LUTHER, een geschrift vol wijsheid en waardigheid, het eerste van zijn talrijke werken, in het licht gaf. Een broederlijke genegenheid scheen hem naar de doctor van Wittenberg te trekken. "De vroomheid van de paus," zeide hij, "eist dat hij al wat hij dierbaar kan hebben, voor de eer van CHRISTUS zijn koning en voor de algemene vrede van de Kerk met blijdschap opoffert. Niets benadeelt zijn waardigheid meer, dan wanneer hij die niet dan door bezoldiging of schrik verdedigt. Men had de schriften van LUTHER nog niet gelezen, of men kreet hem reeds bij het volk als een ketter, een scheurmaker en de antichrist zelf uit. Niemand waarschuwde, niemand wederlegde hem; hij verlangde een onderzoek, en men hield zich tevreden met hem te veroordelen. De bul welke men tegen hem doet uitgaan, mishaagt diegenen zelfs, welke ‘s pausen grootheid eerbiedigen: want men ontdekt er alom de bewijzen in van de krachteloze haat van enige monniken, en niet die van de zachtmoedigheid eens opperpriesters, welke de stedehouder van een liefdevolle Verlosser moet zijn. Allen erkennen dat de ware leer van het Evangelie van CHRISTUS zeer is verbasterd, en dat er een openbare en luisterrijke herstelling van de wetten en zeden vereist wordt. Let op alle kundige en deugdzame lieden; hoe oprechter zij zijn, des temeer zijn zij aan de Evangelische waarheid gehecht, des te minder ergeren zij zich ook aan de boeken van LUTHER. Er is niemand die niet bekent dat die boeken hem beter gemaakt hebben; schoon er misschien ook plaatsen in gevonden worden welke men niet zou kunnen goedkeuren. Men koos mannen van een zuivere leer, van een bekende braafheid; dat drie vorsten, die boven alle verdenking zijn, keizer KAREL, de koning van Engeland en de koning van Hongarije zelf de scheidsrechters benoemen; dat die mannen LUTHERS schriften lezen en hem zelf horen, en men bekrachtige al wat zij zullen beslissen! Nikhsato h tou Cristou paideia kai alhyeia!" "Het onderwijs en de waarheid van CHRISTUS behalen de overwinning!"

Dit voorstel uit het land van de Zwitsers gekomen, had geen gevolg. De grote scheiding moest voltooid worden; de Christenheid moest vanee worden gereten; het was in zijn wonden zelf dat het het geneesmiddel voor de kwalen moest vinden.

Inderdaad, wat betekende al die tegenstand van studenten, rectoren en priesters? Wanneer de machtige hand van KAREL V zich met de machtige hand van de paus verenigt, zullen zij dan niet al die scholieren en letterkundigen verpletteren? Zal iemand aan de macht van de opperpriester van de Christenheid en van de keizer van het Westen weerstand bieden? De slag is toegebracht; LUTHER is afgesneden; het Evangelie schijnt verloren. Op dit plechtig ogenblik verbergt de Hervormer zich de grootte van het gevaar niet waarin hij verkeert. Hij slaat het oog naar boven. Hij is bereid de slag die hem schijnt te moeten vernietigen als uit de hand des Heren zelf te ontvangen. Zijn ziel is in gepeins verzonken aan de voet van de troon van God.

Luther ziet tot God op.

"Wat zal er gebeuren?" zegt hij, "ik weet het niet en ik kwel mij niet om het te weten, er zeker van zijnde dat Hij die in de hemel zetelt, van alle eeuwigheid het begin, de voortgang en het einde van deze zaak voorzien heeft. Waar het ook zij dat de slag mij treffe, ik ben

zonder vrees. Een blad van een boom valt niet zonder de wil van onze Vader. Hoeveel minder wij zelf?...Het is een geringe zaak voor het Woord te sterven, nademaal dit Woord dat voor ons vlees is geworden, eerst zelf is gestorven. Wij zullen met het herrijzen, wanneer wij met het sterven, en gaan waarheen dat Woord gegaan is, zullen wij komen waar het gekomen is, en in alle eeuwigheid bij het blijven." Soms echter kan LUTHER de verachting welke de verrichtingen van zijn vijanden hem inboezemen niet weerhouden, en wij vinden in hem dat samenmengsel van ernst en scherts dat hem steeds kenmerkt weder. "Ik weet niets van ECK," zegt hij, "dan alleen dat hij met een lange baard, een lange bul en een lange beurs aangekomen is...; maar ik zal met zijn bul de spot drijven."

Wat hij van de bul denkt.

De 3de oktober kreeg hij van die pauselijke brief kennis. "Ziedaar! eindelijk is die Roomse bul gekomen," zegt hij. "Ik veracht deze en val haar aan als Goddeloos, leugenachtig en ECK in alle opzichten waardig. Het is CHRISTUS zelf die erin veroordeeld is. Men brengt er hoegenaamd geen reden in bij; men dagvaart mij in deze, niet om mij te horen, maar opdat ik herroePetrus Ik zal deze als vals behandelen, schoon ik geloof dat zij echt is. Och! of KAREL V een man ware, en om CHRISTUS wil die duivelen aanviel! Ik verblijd mij dat ik voor de beste zaak enig kwaad heb te lijden. Ik gevoel reeds meer vrijheid in mijn hart: want ik weet eindelijk dat de paus de antichrist is, en dat zijn zetel die van de satan zelf is."

*(*Zo werd dus LUTHER trapswijze verlicht. Het was dus geen vooroverlegd plan, naar wat hij handelde. Nog lang wenste hij, in weerwil van alles wat hem het tegendeel inboezemde, zijn eerbied voor de paus en de pauselijke waardigheid te behouden. Schoorvoetende kwam hij ertoe, hem die geheel te onttrekken. Een bewijs van zijn ware oprechtheid. Doch het pausselijk hof rustte niet, voor en aleer het de doorslaandste bewijzen gegeven had, dat de paus niet beter dan voor de antichrist kon gehouden worden: trouwens zijn gehele leer en doen was tegen CHRISTUS gericht. – Le R.)

Bilibald, Charitas en Clara Pirckheimer.

Het was niet in Saksen alleen dat de banbliksems van Rome ontsteltenis verspreid hadden. Een vreedzaam gezin in Zwaben, een gezin dat zich onzijdig hield, zag eensklaps de rust gestoord. BILIBALD PIRCKHEIMER van Neurenberg, een van de uitstekendste mannen van zijn eeuw, van zijn veelgeliefde echtgenoot CRESCENTIA vroeg beroofd, was door de hartelijkste liefde met zijn twee jonge zusters, CHARITAS abdis van St. Clair, en CLARA non van hetzelfde klooster, verenigd. Deze twee jonge dochters dienden God in de eenzaamheid, en verdeelden hun tijd tussen de studie, de verpleging van de armen en de gedachten aan de eeuwigheid. BILIBALD bezorgde zich door de briefwisseling welke hij met haar onderhield dikwijls uitspanning van de openbare aangelegenheden waaraan hij als staatsman was onderworpen. Zij waren geleerd, lazen het Latijn, en bestudeerden de kerkvaders; maar er was niets dat zij zo zeer beminden als de heilige Schrift. Zij hadden nooit een andere leermeester dan hun broeder. De brieven van CHARITAS zijn gekenmerkt door tederheid en beminnelijkheid. Vol tedere liefde voor BILIBALD, maakte haar het kleinste gevaar voor hem bevreesd. PIRCKHEIMER schreef, om die vreesachtige ziel gerust te stellen, een samenspraak tussen CHARITAS en VERITAS (liefde en waarheid), waarin VERITAS CHARITAS tracht te versterken. Niets is zielroerender en meer geschikt om een teder en angstvallig hart te vertroosten.

Mensen in de veroordeling betrokken.

Hoe groot moest niet de schrik van CHARITAS zijn, toen het gerucht zich verspreidde dat de naam van BILIBALD naast die van LUTHER onder de bul van de paus aan de deuren

van de hoofdkerken was aangeplakt. Inderdaad, ECK, door een blinde woede gedreven, had aan LUTHER zes van de uitstekendste mannen van Duitsland toegevoegd, als CARLSTADT, FELDKIRCHEN EGRANUS, die er zich zeer weinig over bekommerden, ADELMAN, PIRCKHEIMER en zijn vriend SPENGLER, die wegens de openbare posten welke zij bekleedden, over deze belediging bijzonder gevoelig waren. De ontsteltenis was in het klooster van St. Clair groot. Hoe kan men de schande van RILIBALD dulden? Niets is voor bloedverwanten smartelijker dan zulke beproevingen. PIRCKHEIMER en SPENGLER schreven de paus een brief waarin zij verklaarden dat zij de gevoelens van LUTHER niet toegedaan waren, dan alleen voor zo ver zij met het Christelijk geloof overeenkomstig waren. De wraak en woede hadden ECK slecht geraden. De namen van BILIBALD en zijn vrienden benadeelden de bul. Het karakter van die uitstekende mannen en hun veelvuldige betrekkingen maakten de verbittering algemener.

LUTHER hield zich in het eerst alsof hij aan de echtheid van de bul twijfelde. "Ik verneem," zegt hij in het eerste geschrift, dat hij uitgaf, "dat ECK een nieuwe bul van Rome heeft meegebracht, welke hem zo sterk gelijkt, dat men deze *Doctor Eck* zou kunnen noemen, zo vol is zij van valsheden en dwalingen. Hij wil doen geloven dat het ‘s pausen werk is, terwijl het niets anders is dan een werk van leugen." Na de gronden van zijn twijfeling blootgelegd te hebben, eindigde LUTHER met te zeggen: "Ik wil het lood, het zegel, de linten, de inhoud, de handtekening van de bul, in één woord alles met mijn eigen ogen zien, of al dat geschreeuw in het minst niet achten."

Geschrift van Luther tegen de bul van de antichrist.

Maar niemand twijfelde eraan, zelfs LUTHER niet, dat de bul niet van de paus was. Duitsland was in verwachting wat de Hervormer doen zou. Zou hij standvastig blijven? De blikken waren op Wittenberg gevestigd. LUTHER hield zijn tijdgenoten niet lang in twijfel. Hij antwoordde met donderende ernst, terwijl hij op de 4de november 1520 zijn geschrift *"Tegen de bul van de anti-Christ"* in het licht gaf.

"Hoeveel dwalingen, hoeveel bedriegerijen," zegt hij, "zijn er onder de mantel van de Kerk en van de gewaande onfeilbaarheid van de paus onder het volk ingeslopen! hoeveel zielen dus verloren! hoeveel bloed gestort! hoeveel moorden begaan! hoeveel koningrijken verwoest!.... "

"Ik weet," zegt hij verder in spotternij, "zeer goed onderscheid te maken tussen kunst en boosheid, en acht een boos stuk zonder kunst zeer weinig. Boeken te verbranden is een zo gemakkelijke zaak dat zelfs kinderen het kunnen doen; hoeveel te beter de heilige vader en zijn verhevene doctoren. Het zou hun betamen meer bekwaamheid te tonen dan er tot het verbranden van boeken vereist wordt.... Daarenboven, laat men mijn werken vernielen! Ik begeer niets meer: want ik heb enige zielen tot de Bijbel willen leiden, opdat men daarna al mijn schriften zouden laten varen. Grote God! Indien wij kennis hadden van de Schrift, welke behoefte zou er dan zijn aan mijn boeken?...Ik ben door Gods genade vrij, en bullen vertroosten noch verschrikken mij. Mijn kracht en mijn troost zijn in een plaats, waar noch mensen noch duivelen ze zouden kunnen bereiken."

De paus verbiedt te geloven.

De tiende stelling van LUTHER, door de paus veroordeeld, was van deze inhoud: "De zonden worden niet aan enig mens vergeven, tenzij hij gelooft dat zij hem vergeven zijn wanneer de priester hem vrijspreekt." Door deze te veroordelen, ontkende de paus dat het geloof in het sacrament noodzakelijk was. "Zij beweren," roept LUTHER uit, "dat wij niet moeten geloven dat de zonden ons vergeven zijn, wanneer wij door de priester zijn vrijgesproken. En wat moeten wij dan doen?...

Luister nu, o Christenen! naar een nieuwe tijding welke van Rome gekomen is. Er is veroordeling uitgesproken tegen dit geloofsartikel dat wij belijden door te zeggen: Ik geloof

in de Heilige Geest, de Christelijke Kerk en de vergeving van de zonden. Indien ik wist dat de paus waarlijk te Rome die bul had doen uitgaan," (en hij twijfelde er niet aan) "en dat zij niet door ECK, de aartsleugenaar, uitgevonden was geworden, zou ik alle Christenen wensen toe te roepen, dat zij de paus voor de ware antichrist waarvan de Schrift spreekt, moeten houden. En bijaldien hij niet wilde ophouden het geloof van de Kerk openlijk te verbannen, dat dan het wereldlijk zwaard zelf hem veel liever dan de Turk tegensta!...Want de Turk laat toe te geloven, maar de paus verbiedt het."

Terwijl LUTHER met zoveel kracht sprak, vermeerderden zijn gevaren. Het was het plan zijn vijanden om hem van Wittenberg te doen verdrijven. Wanneer LUTHER en Wittenberg gescheiden zijn, zullen LUTHER en Wittenberg verloren wezen. Een enkele slag zou Rome op eens van de ketterse leraar, en van de ketterse hogeschool verlossen. Hertog GEORGE, de bisschop van Merseburg, de Godgeleerden van Leipzig arbeidden onder de hand aan dit werk.

LUTHER zegt bij het vernemen hiervan: "Ik stel die zaak in Gods handen." Die aanslagen waren niet zonder gevolg: ADRIAAN, hoogleraar in het Hebreeuwsch te Wittenberg, kantte zich eensklaps tegen de doctor. Men moest zeer vast zijn in het geloof, om de slag die de bul van Rome toebracht door te staan. Er is een soort van karakters, welke zich met de waarheid slechts tot zeker punt verenigen. Zodanig iemand was ADRIAAN. Door deze veroordeling verschrikt, verliet hij Wittenberg, om zich te Leipzig bij doctor ECK te voegen.

De schriften van Luther in verschillende plaatsen verbrand.

De landvoogdes van de Nederlanden.

De bul begon ten uitvoer gebracht te worden. Het woord van de opperpriester van de Christenheid was niet tevergeefs. Sinds lange tijd hadden het vuur en het zwaard onderwerping aan het gepredikt. Op zijn stem werden er brandstapels opgericht. Alles kondigde aan dat een verschrikkelijke omwending van zaken aan de stoutmoedige opstand van de Augustijner monnik een einde zou maken. De gezanten van de paus hadden de jeugdige keizer bestormd: KAREL verklaarde dat hij de oude Godsdienst zou beschermen; en men zag in enige van zijn erfelijke bezittingen schavotten verrijzen, waarop de schriften van de ketter verbrand moesten worden.

Hoge personen van de Kerk en raadsheren waren bij die auto - da - fé's tegenwoordig. Die vlammen, zei men onder elkaar te Rome, zullen overal schrik verspreiden. Dus was het voor vele bijgelovige en vreesachtige gemoederen; maar zelfs in de erfelijke staten van KAREL, de enige waar men de bul durfde ten uitvoer leggen, beantwoordde het volk en soms de grote dikwijls die pauselijke vertogen niet anders dan met lachen of tekenen van verontwaardiging. "LUTHER," zeiden de doctoren van Leuven, voor MARGARETHA, landvoogdes der Nederlanden verschijnende, "LUTHER keert het Christelijk geloof om." –

"Wie is die LUTHER? "vroeg de vorstin. –

"Een domme monnik." –

Welnu, "antwoordde zij, "gij die geleerd en in zo groot aantal zijt, schrijft gij tegen hem. De wereld zal eer vele geleerden dan een enkel en onkundig mens geloven." De doctoren van Leuven hielden meer van een gemakkelijker handelwijs. Zij lieten op hun kosten een zeer grote brandstapel oprichten. Een grote schaar bedekte de plaats van de executie.

Men zag studenten en burgers in allerijl door de menigte heendringen, dragende dikke boekdelen onder de arm, welke zij in de vlammen wierpen. Hun ijver stichtte de monniken en doctoren; maar de list werd later ontdekt: het waren de *Sermones discipul, Tartaret* en andere schoolse en pausgezinde boeken, welke men op het vuur geworpen had, inplaats van LUTHERS schriften....

De graaf van Nassau.

De graaf van Nassau, onderkoning van Holland, zeide tot de Dominicaners, welke de gunst verzochten om de boeken van de doctor te verbranden: "Gaat heen, en predikt het Evangelie zo zuiver als LUTHER, en gij zult u over niemand te beklagen hebben." Toen men op een gastmaal, waar zich de voornaamste vorsten des rijks bevonden, van de Hervormer sprak, zei de heer VAN RAVENSTEIN op zeer luide toon: "In de tijd van vier eeuwen heeft slechts één enkel Christelijk man het hoofd durven opheffen, en de paus wil hem ter dood brengen!"

Luther blijft gerust.

LUTHER, de kracht van zijn zaak gevoelende, bleef temidden van het oproer dat de bul verwekt had, gerust. "Indien gij mij niet zo sterk aanzetten" zei hij tot SPALATIJN, "zou ik zwijgen, wel wetende dat dit werk volgens Gods raadsbesluit en door Gods macht moet voltooid worden." De schroomvallige wilde dat men sprak en de dappere wilde zwijgen. Het is omdat LUTHER een macht onderscheidde, welke de opmerkzaamheid van zijn vriend ontging. "Houd goede moed," vervolgt de Hervormer. "Het is CHRISTUS die deze dingen begonnen is, en Hij is het die ze zal voleindigen, hetzij ik op de vlucht gedreven of ter dood gebracht word. JEZUS CHRISTUS is hier tegenwoordig, en Hij die in ons is, is machtiger dan die in de wereld is."

Luther maakt zich gereed om te antwoorden.

Maar zijn plicht noodzaakte hem te spreken, om de waarheid aan de wereld te openbaren. Rome heeft zijn gramschap uitgestort; hij zal doen zien hoe hij zijn slagen ontvangt. De paus heeft hem in de kerkban gedaan; hij zal hem zelf in de ban der Christenheid doen. Het woord van de opperpriester is tot dit ogenblik toe veelvermogend geweest; hij zal woord tegen woord stellen, en de wereld zal weten wat het meeste vermag. "Ik wil," zegt hij, "een gerust geweten hebben, door de mensen het gevaar waarin zij verkeren te openbaren; en tegelijkertijd maakt hij zich gereed om zijn beroep op een algemeen concilie te hernieuwen. Een beroep van de paus op een kerkvergadering was een misdaad. Het is dan door een nieuwe aanslag tegen de pauselijke macht, dat LUTHER zich van die welke voorafgegaan zijn, wil rechtvaardigen.

Beroep op een algemeen concilie.

Op de 17de november, des morgens om tien uur, vergaderden een notaris en vijf getuigen, waaronder CRUCIGER zich bevond, in een van de zalen van het Augustijner klooster, waar de doctor woonde. Terwijl de openbare ambtenaar, SARCTOR van Eisleben, zich dáár terstond aan het werk begaf, om het ontwerp van zijn protest op te stellen, zei de Hervormer, in tegenwoordigheid van die getuigen, op een plechtige toon:

"Aangezien een algemeen concilie van de Christelijke Kerk boven de paus is, vooral in hetgene het geloof betreft;

"Aangezien de macht van de paus niet boven maar beneden de Schrift is, en hij het recht niet heeft de schapen van CHRISTUS te vermoorden, en hen in de leeuwenmuil te werpen:

"Zo is het dat ik, MARTIJN LUTHER, Augustijner, doctor van de heilige Schrift te Wittenberg, door dit geschrift, voor mijzelf en voor degenen die met mij zijn of zullen zijn, mij van de allerheiligste paus LEO, op een aanstaande algemene en Christelijke kerkvergadering beroep.

"Ik beroep mij van gezegde paus LEO, vooreerst, als van een onrechtvaardig, vermetel, tirannische rechter, die mij veroordeelt zonder mij te horen, en zonder de beweegredenen ervan bloot te leggen; ten tweede, als van een verblinde, verstokte, door de heilige Schriften

veroordeelde ketter en afvallige, die mij beveelt te ontkennen, dat het Christelijk geloof bij het gebruik van de sacramenten noodzakelijk zij; ten derde, als van een vijand, een antichrist, een tegenstander, een tiran van de heilige Schrift, die zijn eigen woorden tegen al de woorden van God durft overstellen; ten vierde, als van een verachter, eerrover, lasteraar van de heilige Christelijke Kerk, en van een vrije kerkvergadering, die beweert dat een concilie in zichzelf niets is.

"Daarom smeek ik zeer ootmoedig, de doorluchtige, beroemde, voortreffelijke, edelmoedige, edele, dappere, wijze en voorzichtige heren, de Roomse keizer KAREL, de keurvorsten, prinsen, graven, vrijheren, ridders, edellieden, raadsheren, steden en gemeenschappen van de gehele Duitse natie, zich met mijn protest te verenigen, en zich met mij tegen het antichristelijk gedrag van de paus, ter ere Gods, tot verdediging van de Kerk en van de Christelijke leer, en tot handhaving van de vrije conciliën van de Christenheid, te verzetten; en CHRISTUS, onze Heer, zal het hun door Zijn eeuwige genade rijkelijk vergelden. Maar, zo er zijn die mijn verzoek versmaden en voortgaan de paus, die goddeloze mens, meer dan God te gehoorzamen, verklaar ik bij deze, mij er niet voor verantwoordelijk te stellen, daar ik hun geweten getrouwelijk gewaarschuwd heb; en geef ze over aan het hoogste oordeel van God, zowel als de paus en al zijn aanhangers."

Van deze inhoud is de scheidbrief van LUTHER; op deze wijs antwoordt hij op de bul van de paus. Hoge ernst is erin die verklaring. De beschuldigingen die hij tegen de paus inbrengt zijn van hoog gewicht, en hij doet ze niet lichtvaardig. Dit protest werd door geheel Duitsland verspreid, en schier naar alle hoven van de Christenheid gezonden.

Luther verbrandt de bul van de paus.

LUTHER had echter een nog stouter stap in de zin, schoon die welke hij nu gedaan had, het toppunt van stoutmoedigheid scheen bereikt te hebben. Hij wilde Rome in niets achter blijven. De monnik van Wittenberg zal alles doen wat de opperpriester durft te doen. Hij spreekt woord tegen woord; hij richt brandstapel tegen brandstapel op. De zoon der MEDICIS en de zoon van de mijnwerker Van Mansfeld zijn in het strijdperk getreden; en in deze hardnekkige strijd welke de wereld schokt, doet de een geen enkele aanval of deze wordt hem door de anderen beantwoord. De 10de december kon men een plakkaat aan de muren van de hogeschool te Wittenberg lezen. Het nodigde de professoren en studenten uit om zich des morgens om negen uur aan de Oostpoort bij het heilige kruis te bevinden. Een groot aantal leraren en leerlingen voegden zich bijeen, en LUTHER, aan hun hoofd gaande, geleidde de trein naar de aangewezen plaats. Hoeveel brandstapels heeft Rome in de loop van de eeuwen ontstoken! LUTHER wil het hoofdbeginsel van Rome beter toepassen. Het zijn slechts enige oude papieren, waarvan hij zich wil ontdoen; en het vuur, denkt hij, is daartoe geschikt. Een brandstapel was in gereedheid gebracht. Een van de oudste meesters in de vrije kunsten stak denzelve in brand. Op het ogenblik dat de vlammen zich verhieven zag men LUTHER naderen, en er het Canonieke Recht, de Decretalen, de Clementinen, de Extravaganten van de pausen, en enige schriften van ECK en EMSER erin werpen.

Die boeken verteerd zijnde, nam LUTHER de pauselijke bul in de hand, hief deze omhoog en zei: "Daar gij de Heilige des Heeren bedroefd hebt, zo bedroeve en vertere u het eeuwige vuur!" en hij wierp deze in de vlammen. Toen keerde hij gerust naar de stad terug, en de menigte van de doctoren, der hoogleraren, van de studenten, haar goedkeuring luid te kennen gevende, trok met hem Wittenberg weder binnen. "De Decretalen," zei LUTHER, "gelijken aan een lichaam, waarvan het hoofd zacht is gelijk een maagd, waarvan de leden vol geweld zijn gelijk een leeuw, en waarvan de staart vol list is gelijk een slang. In al de wetten van de pausen is niet één woord dat ons leert wie JEZUS CHRISTUS is." "Mijne vijanden," zegt hij ook, "hebben, door het verbranden van mijn boeken, de waarheid in de geest van het gewone volk kunnen benadelen en zielen verderven; daarom heb ik op mijn beurt hun boeken aan de vlammen overgegeven. Een ernstige strijd wordt er aangevangen.

Tot hiertoe heb ik niets gedaan dan met de paus te schertsen. Ik heb dit werk in Gods naam begonnen; het zal zonder mij en door Zijn kracht voleindigd worden. Wanneer zij mijn boeken durven verbranden, waarin (het zij zonder grootspraak gezegd) meer Evangelie wordt gevonden dan in al de boeken van de paus, mag ik met zoveel temeer recht de hun boeken verbranden, waarin niets goeds is."

In deze buurt, vlak bij de stadswallen werd de bul verbrand

Betekenis van deze moedige daad.

Indien LUTHER op zodanige wijze de Hervorming begonnen had, zou zulk een stap ongetwijfeld treurige gevolgen na zich hebben kunnen slepen. Het fanatismus zou zich van hem hebben kunnen meester maken, en de Kerk in een staat van wanorde en geweld hebben kunnen brengen. Maar het was door met waardigheid de onderwijzingen van de Schrift te ontvouwen, dat de Hervormer een voorbereiding tot zijn werk had gemaakt. De grondslagen waren met wijsheid gelegd. Nu kon een aanval vol kracht, gelijk hij thans gedaan had, niet alleen geen nadeel toebrengen, maar zelfs het ogenblik dat de Christenheid de kluisters van de Christelijke wereld zou zien vallen, verhaasten.

LUTHER betuigde dus plechtig dat hij zich van de paus en zijn Kerk scheidde. Na zijn brief aan LEO X kon hem dit noodzakelijk toeschijnen. Hij nam het banvonnis dat Rome uitgesproken had aan. Hij deed de Christenheid weten dat er tussen hem en de paus oorlog

was ter dood toe. Hij verbrandde zijn schepen op het strand, en legde zich de noodzakelijkheid op, om voorwaarts te gaan en te strijden.

Luthers verklaring in de academie.

LUTHER was binnen Wittenberg teruggekeerd. De volgende dag was de academische gehoorzaal voller dan naar gewoonte. De gemoederen waren bewogen; er was in deze samenkomst iets plechtigs; men wachtte op een aanspraak van de doctor. Hij verklaarde de psalmen; een werk dat hij in de maand maart van het vorige jaar had begonnen. Vervolgens, zijn verklaring geëindigd hebbende, hield hij enige ogenblikken stil, en zei eindelijk met nadruk: "Wees op uw hoede tegen de wetten en besluiten van de paus. Ik heb de decretalen verbrand, maar het is slechts kinderspel. Het zou tijd zijn, en meer dan tijd, dat men de paus verbrande; dat is te zeggen," hernam hij terstond, "de zetel van Rome, met al zijn leringen en gruwelen." Daarop een plechtiger toon aannemende, zei hij: "Wanneer gij niet met geheel uw hart het Goddeloos bestuur van de paus bestrijdt, kunt gij niet zalig worden. Al wie in de Godsdienst en eredienst van het Pausdom behagen schept, zal voor eeuwig in het toekomende leven verloren gaan."

"Indien men deze verwerpt," voegde hij er bij, "moet men verwachten dat men allerlei gevaar kan lopen en zelfs het leven verliezen. Maar het is nog veel beter zich aan zulke gevaren in de wereld bloot te stellen dan te zwijgen! Zo lang ik leef, zal ik mijn broeders de wond en het verderf van Babel verkondigen, opdat velen die voor ons zijn, niet weder met de overigen in de afgrond van de hel storten."

Men kan zich nauwelijks de uitwerking voorstellen, welke deze rede welke kracht ons verbaast op de vergadering maakte. "Niemand van ons," voegt de oprechte student die ons deze bewaard heeft er bij, "wanneer hij tenminste geen blok zonder verstand is (gelijk alle pausgezinden zijn, zegt hij tussen twee haken), niemand van ons twijfelt eraan of dit de zuivere waarheid is. Het is voor alle gelovigen duidelijk, dat doctor LUTHER een engel van de levende God is, geroepen om de zolang verdoolde schapen van CHRISTUS met Gods Woord te weiden."

Woorden over de paus.

Deze rede en de daad zelf welke haar voorafging, doen een gewichtig tijdstip van de Hervorming kennen. De Leipziger redetwist had LUTHER van de paus inwendig losgemaakt. Maar het ogenblik waarin hij de bul verbrandde, was dat waarin hij op de uitdrukkelijkste wijze zijn gehele scheiding van de bisschop van Rome en zijn Kerk te kennen gaf, en zijn gehechtheid aan de algemene Kerk, zodanig als zij door de Apostelen van JEZUS CHRISTUS gesticht is geworden, betuigde. Hij ontstak bij de Oostpoort een brand, welke sinds drie eeuwen duurt.

"De paus," zei hij, "heeft drie kronen: ziehier waarom: de eerste is tegen God, want hij veroordeelt de godsdienst; de tweede tegen de keizer, want hij veroordeelt de wereldlijke macht; de derde tegen de maatschappij, want hij veroordeelt het huwelijk." Wanneer men hem verweet dat hij met te veel geweld tegen het Pausdom opstond, antwoordde hij: "Ach! ik wenste wel dat ik in staat was, om tegen het niets dan donderslagen te laten horen, en dat elk van mijn woorden een dondersteen was."

Geschrift van Melanchton.

Deze vastberadenheid deelde zich aan LUTHERS vrienden en landgenoten mede. Een geheel volk verenigde zich met hem. MELANCHTON richtte omstreeks deze tijd aan de Staten des rijks een geschrift, waarin men de welsprekendheid en wijsheid welke deze beminnelijke man onderscheiden weervindt. Hij antwoordde op een boek aan EMSER toegeschreven, maar onder de naam van de Roomse Godgeleerde RHADINUS uitgegeven.

Nooit sprak LUTHER zelf met meerder kracht; en echter, er is in de woorden van MELANCHTON een bevalligheid, die deze toegang doet vinden in de harten.

Na uit enige plaatsen van de Schrift te hebben getoond, dat de paus niet boven de andere bisschoppen verheven is, zegt hij tot de Staten des rijks: "Wat belet ons, dat wij de paus het recht dat wij hem gegeven hebben ontnemen? Er ligt LUTHER weinig aangelegen of onze rijkdommen, dat is, of de schatten van Europa naar Rome gezonden worden. Maar hetgene zijn en onze droefheid veroorzaakt, is dat de wetten van de priesters en het rijk van de paus, de zielen van de mensen niet slechts in gevaar brengen, maar deze geheel verderven. Ieder kan uit zichzelf oordelen of het met zijn belang overeenkomt of niet zijn geld te geven om de Roomse weelde te onderhouden; maar over Godsdienstzaken en heilige verborgenheden te oordelen, dit is boven het bereik van het gemeen. Hier is het dan dat LUTHER uw geloof, uw ijver inroept, en dat alle vrome lieden die met hem inroepen, de een met luider stem, de ander met stille verzuchtingen. Gedenkt dat gij Christenen zijt, vorsten van het Christelijke volk, en ontrukt de treurige overblijfsels van het Christendom aan de dwingelandij van de antichrist. Zij bedriegen u die voorgeven dat gij geen gezag tegen de priesters hebt. Diezelfde geest welke JEHU tegen de priesters van Baal bezielde, spore u aan, volgens dit oude voorbeeld, de Roomse bijgelovigheid, die nog veel afschuwelijker is dan de afgoderij van Baal, af te schaffen." Zo sprak de zachtaardige MELANCHTON tot de vorsten van Duitsland.

Hoe Luther zijn vrienden gerust stelt.

Enige kreten van schrik deden zich onder de vrienden van de Hervorming horen. Schroomvallige gemoederen, die tot de uiterste inschikkelijkheid geneigd waren, STAUPITZ in het bijzonder, drukten hevige angst uit. "Geheel die zaak is tot hiertoe slechts spel geweest," zei LUTHER tot hem. "Gij hebt het zelf gezegd: indien God deze dingen niet doet, is het onmogelijk dat zij gedaan worden. Het oproer wordt hoe langer hoe oproeriger, en ik denk dat het niet dan ten laatste dage zal kunnen gestild worden." Op zodanige wijze stelde LUTHER de verschrikte gemoederen gerust. Sinds drie eeuwen is de beweging niet gestild!

"Het Pausdom," vervolgde hij, "is thans niet meer wat het gisteren en eergisteren was. Laat het mijn schriften verdoemen en verbranden, ... laat het mij om het leven brengen!.... het zal datgene wat voortgang maakt niet stuiten. Er staat iets buitengewoons voor de deur. Ik heb de bul in het eerst met grote siddering verbrand; maar nu ondervind ik er meer vreugde van dan van enige daad welke ik in mijn gehele leven verricht heb."

Men wordt er onwillekeurig bij bepaald en schept er vermaak in om in LUTHERS grote ziel de gehele toekomst die zich bereidt te lezen. "O mijn vader," zegt hij ten slotte tot STAUPITZ, "bid voor Gods Woord en voor mij. Ik word door die golven meegevoerd, en als in haar draaikolken weggesleept."

Melanchton over de verwarringen welke de waarheid veroorzaakt.

Zo dan, de oorlog werd van alle kanten verklaard. De strijders hebben de schede van hun zwaarden weggeworpen. Gods Woord heeft zijn rechten hernomen, en hem die de plaats van God zelf ingenomen had afgezet. De gehele maatschappij waggelt. Te allen tijde ontbreekt het niet aan egoïstische mensen, die de menselijke maatschappij in dwaling en verderf zouden wensen te laten slapen; maar wijze lieden, al waren zij ook vreesachtig, denken anders. "Wij weten wel," zegt de zachtaardige en gematigde MELANCHTON, "dat de staatslieden afkeer hebben van alle vernieuwing; en men moet bekennen dat, in die verwarring welke men het menselijk leven noemt, de onenigheden, en zelfs die welke uit de rechtvaardigste oorzaken voortkomen, steeds met enig kwaad bezoedeld zijn. Het is echter nodig dat het Woord en de geboden Gods in de Kerk boven alle menselijke dingen geschat worden. God bedreigt degenen die de waarheid trachten te vernietigen met de eeuwige toorn. Daarom was het voor LUTHER een plicht, een Christelijke plicht, waaraan hij, vooral

omdat hij een leraar van Gods Kerk was, zich niet kon onttrekken, om de verderfelijke dwalingen welke ongeregelde mensen met onbegrijpelijke onbeschaamdheid verbreidden te bestraffen. Indien de verdeeldheid veel kwaad sticht, gelijk ik dat tot mijn grote droefheid zie," voegt de wijze PHILIPPUS er bij, "dan is dit de schuld van diegenen welke in het begin dwalingen verspreid hebben, en van hen die, met een duivelse haat bezield, deze nu nog trachten voor te staan."

Gronden van de door de bul veroordeelde artikelen.

Maar allen dachten niet gelijk. Men overlaadde LUTHER met verwijten; het onweer brak van alle kanten over hem los. "Hij is geheel alleen!" zeiden enigen; "hij leert nieuwe dingen!" zeiden anderen.

"Wie weet," antwoordde LUTHER, in het gevoel der roeping welke hem van boven opgedragen was, "wie weet of God mij niet verkozen en geroepen heeft, en of zij, mij versmadende, niet moeten vrezen God zelf te versmaden?...MOZES was alleen bij de uittocht uit Egypte; ELIAS alleen, ten tijde van koning ACHAB; JEZAIAS alleen, te Jeruzalem; EZECHIëL alleen te Babel.. God heeft noch de opperpriester, noch enig ander groot persoon ooit tot profeet verkozen; maar gewoonlijk heeft hij geringe en verachte personen, eens zelfs een herder, AMOS, verkozen. Ten allen tijde hebben de heiligen de groten, de koningen, de vorsten, de priesters, de geleerden met gevaar van hun leven moeten bestraffen...En is het niet even zo onder het Nieuwe Verbond geweest? AMBROSIUS was in zijn tijd alleen; na hem was HIERONIMUS alleen; nog later was AUGUSTINUS alleen...Ik zeg niet dat ik een profeet ben; maar ik zeg dat zij moeten vrezen, juist omdat ik alleen ben en zij velen zijn. Hetgene waarvan ik zeker ben, is dat Gods Woord met mij is, en dat het niet met hen is.

Luther is alleen. Hij verkondigt nieuwe dingen.

"Men zegt ook," vervolgt hij, "dat ik nieuwe dingen voorstel, en dat het onmogelijk is te geloven, dat alle andere leraars zich zo'n lange tijd zouden bedrogen hebben.

"Nee, ik verkondig geen nieuwe dingen; maar ik zeg dat alle Christelijke leringen verdwenen zijn bij diegenen zelfs welke ze hadden moeten bewaren, te weten de geleerden en de bisschoppen. Ik twijfel echter niet of de waarheid in enige harten gebleven zij, al ware het ook slechts bij de kinderen in de wieg. Arme boeren, eenvoudige kinderen begrijpen thans JEZUS CHRISTUS beter dan de paus, de bisschoppen en leraars....

"Men beschuldigt mij dat ik de heilige leraren van de Kerk verwerp. Ik verwerp ze niet, doch, daar al die leraren hun schriften door de heilige Schrift trachten te staven, moet zij klaarder en zekerder zijn dan bij die schriften het geval is. Wie zal er aan denken om een duistere rede door een nog duisterder rede te staven? Zo dringt ons dus de noodzakelijkheid tot de Bijbel de toevlucht te nemen, gelijk dat alle leraren doen, en hem te verzoeken uitspraak over hun schriften te doen; want de Bijbel alleen is heer en meester.

"Maar, zegt men, machtige lieden vervolgen hem. En is het volgens de Schrift niet klaar, dat de vervolgers gewoonlijk ongelijk, en de vervolgden recht hebben, dat het grote getal steeds voor de leugen, en het kleine getal voor de waarheid geweest is? De waarheid heeft te allen tijde beweging verwekt."

Noodzakelijkheid van de genade.

LUTHER neemt vervolgens de in de bul als ketters veroordeelde stellingen in ogenschouw, en hij betoogt er de waarheid van door bewijzen uit de heilige Schrift ontleend. Met welk een kracht verdedigt hij inzonderheid de leer van de genade!

"Hoe," zegt hij, "zal de natuur, voor en zonder de genade, de zonde haten, vlieden, er berouw over gevoelen, terwijl, zelfs wanneer de genade gekomen is, die natuur de zonde bemint, najaagt, begeert, en niet ophoudt de genade te bestrijden en tegen haar verbitterd te zijn; waarover alle heiligen aanhoudend zuchten!...Het is alsof men zei dat een grote boom, welke ik schoon al mijn krachten in het werk stellende, niet kan buigen, uit zichzelve buigt wanneer ik hem aan zichzelf overlaat, of dat een stroom, die de dijken en muren niet kunnen tegenhouden, terstond staan blijft wanneer ik hem de vrije loop laat...Nee, het is niet door het overwegen van de zonde en haar gevolgen dat men tot de boetvaardigheid geraakt; maar door het beschouwen van JEZUS CHRISTUS, van Zijn wonden, en Zijn onmetelijke liefde. De kennis van de zonde moet uit de boetvaardigheid voortkomen, en niet de boetvaardigheid uit de kennis van de zonde. De kennis is de vrucht, de boetvaardigheid is de boom. Bij ons groeien de vruchten aan de bomen; maar het schijnt dat in de staten van St. PETRUS de bomen aan de vruchten groeien."

Herroeping van Luther.

De moedige leraar herroept intussen enige van zijn stellingen. LUTHER herroept onaangezien zijn betuigingen. Doch de verbazing zal ophouden zodra men weet op welke wijze hij het doet. Na de vier, door de bul veroordeelde, stellingen over de aflaten aangehaald te hebben, voegt hij er op een eenvoudige wijze bij:

"Ter ere van de heilige en geleerde bul, herroep ik al wat ik ooit ten opzichte van de aflaten geleerd heb. Indien het rechtvaardig is dat men mijn boeken verbrand heeft, is dit zeker gebeurd, omdat ik in de leer van de aflaten iets aan de paus heb toegestemd; daarom doem ik ze zelf ten vure."

Kroning van Karel V.

Hij herroept ook ten opzichte van JOHANNES HUSS: "Ik zeg thans, niet *enige* artikelen, maar *al* de artikelen van JOHANNES HUSS zijn ten enenmale Christelijk. Door het veroordelen van HUSS, heeft de paus het Evangelie veroordeeld. Ik heb vijfmaal meer dan hij gedaan, en echter vrees ik zeer niet genoeg gedaan te hebben. HUSS zegt alleen dat een slechte paus geen lid van de Christenheid is; maar ik, wanneer heden ten dage St. PETRUS zelf te Rome zetelde, zou hij ontkennen dat hij door Gods instelling paus was."

De veelvermogende woorden van de Hervormer drongen in alle gemoederen door, en dienden om deze vrij te maken. De vonk die uit ieder van deze woorden ontsprong, deelde zich aan de gehele natie mede. Maar er bleef een grote vraag te beantwoorden. De vorst in wie zijn staten LUTHER woonde, zou hij de uitvoering van de bul begunstigen, of er zich tegen verzetten? Het antwoord scheen twijfelachtig. De keurvorst bevond zich toen, evenals al de vorsten des rijks, te Aken. Dáár werd de kroon van KAREL DE GROTE op het hoofd van de jongste maar machtigste monarch van de Christenheid geplaatst. Men spreidde bij deze plechtigheid een ongehoorde praal en luister tentoon. KAREL V, FREDERIK, de vorsten de staatsdienaars en de afgezanten begaven zich terstond naar Keulen. Aken, waar de pest heerste, scheen zich in die aloude stad aan de oevers van de Rijn te ontlasten.

De nuntius Aleander.

Onder de menigte vreemdelingen die elkaar in deze stad verdrongen, bevonden zich de twee gezanten van de paus, MARINO CARRACIOLI en HIERONYMUS ALEANDER. CARRACIOLI, die reeds een zending bij MAXIMILIAAN vervuld had, was belast om de nieuwe keizer geluk te wensen en met hem staatkundige zaken te behandelen. Maar Rome had begrepen dat het, om de Hervorming op de zekerste wijze uit te roeien, naar Duitsland een nuntius moest zenden, bijzonder met dit werk belast, en van een karakter, een doorslepenheid en behendigheid, geschikt om het uit te voeren. ALEANDER was gekozen

geworden. Die man welke later met het purper van de kardinalen versierd werd, was, naar het schijnt, uit een vrij oud geslacht, en niet van Joodse ouders, gelijk men gezegd heeft, voortgesproten. De afschuwelijke BORGIA riep hem naar Rome om hem tot geheimschrijver van zijn zoon te maken. "Zo meester, zo knecht," zegt een geschiedschrijver, die dus ALEANDER en ALEXANDER VI met elkaar vergelijkt. Dit oordeel schijnt ons te streng. Na de dood van BORGIA, gaf ALEANDER zich met nieuwe ijver aan de studie over. Zijn kennis in het Grieks, in het Hebreeuws, in het Chaldeeuws, in het Arabisch gaven hem de naam van de geleerdste man van zijn eeuw te zijn. Hij gaf zich met zijn gehele ziel aan al wat hij ondernam over. De ijver waarmede hij de talen bestudeerde, wijkten in niets voor die welke hij later in het werk stelde om de Hervorming te vervolgen. LEO X verbond hem tot zijn dienst. De Protestantse geschiedschrijvers spreken van zijn wellustige zeden; de Roomse geschiedschrijvers van zijn ingetogen leven. Het schijnt dat hij de weelde, de vertoning, de vermaken beminde. "ALEANDER leeft te Venetië als een lage wellusteling en in hoge waardigheden," zegt van hem zijn voormalige vriend ERASMUS. Men is het onderling eens om te erkennen dat hij opvliegend, vaardig in zijn handelingen, vol ijver, onvermoeid werkzaam, heerszuchtig en de paus toegewijd was. ECK is de driftige en onverschrokken kampvechter van de school; ALEANDER, de trotse ambassadeur van het hoogmoedige hof van de pausen. Hij scheen geschapen om nuntius te zijn.

Maatregelen van de pauselijke gezanten bij de keizer tegen de boeken en de persoon van Luther.

Rome had alles toebereid om de monnik van Wittenberg ten verderve te brengen. De plicht om als vertegenwoordiger van de paus de kroning van de keizer bij te wonen, was voor ALEANDER slechts een bijkomende zending, geschikt om door het aanzien dat zij hem verzekerde hem zijn taak gemakkelijk te maken. Maar zijn wezenlijke last was KAREL te bewegen om de ontluikende Hervorming uit te roeien "De paus," had de nuntius tot de keizer gezegd, terwijl hij hem de bul ter hand stelde, "de paus die zoveel en zulke grote vorsten tot rede gebracht heeft, zal wel drie taalgeleerden tot gehoorzaamheid weten te brengen." Hierdoor verstond hij LUTHER, MELANCHTON en ERASMUS. ERASMUS was bij deze audiëntie tegenwoordig.

De keurvorst geeft aan de gezanten gehoor.

Nauwelijks te Keulen aangekomen, bracht ALEANDER met CARRACIOLI alles in beweging, opdat men in het gehele rijk, maar vooral onder de ogen van de te Keulen verenigde vorsten van Duitsland, LUTHERS ketterse schriften zou verbranden. KAREL V had er reeds voor zijn erfelijke staten in bewilligd. De beweging van de gemoederen was groot. "Zulke maatregelen," zei men tot de ministers van KAREL en tot de afgezanten zelf, "wel ver van de wond te genezen, zullen deze slechts groter doen worden. Denkt gij dat de leer van LUTHER alleen in die boeken gevonden wordt, welke gij in de vlammen werpt? Zij is geschreven waar gij ze niet zou kunnen bereiken, - in het hart van de natie *(5)*.... Indien gij geweld wilt bezigen, moet het dat van ontelbare zwaarden zijn, uitgetrokken om een uitgebreid volk om te brengen. Enige stukken hout, bijeengebracht om enige papieren bladeren te verbranden, zullen niets doen; en zodanige wapenen komen noch met de waardigheid van de keizer noch met die van de paus overeen." - De nuntius verdedigde zijn brandstapels: "Die vlammen," zei hij, "zijn een vonnis van veroordeling geschreven met reusachtige letters, welke degenen die nabij en die ver zijn, de geleerden en de onkundigen, en zelfs zij die niet lezen kunnen evenzeer verstaan."

Maar het waren in de grond geen papieren en boeken waar het de nuntius om te doen was, het was LUTHER zelf. "Die vlammen," hernam hij, "zijn niet voldoende om de besmette lucht van Duitsland te zuiveren. Indien zij de eenvoudigen verschrikken, zij verbeteren de bozen niet. Er wordt een edict van de keizer tegen het hoofd zelf van LUTHER vereist."

Moeilijke toestand van de keurvorst.

ALEANDER vond de keizer niet zo toegevend toen het de persoon van de Hervormer gold, dan toen er sprake was van zijn boeken.

"Nauwelijks de troon beklommen," zei hij tot ALEANDER, "kan ik niet zonder de raad van mijn raadsheren en de toestemming van de vorsten, een uitgebreide aanhang, welke zulke machtige verdedigers heeft, zulk een slag toebrengen. Laat ons eerst weten wat onze vader de keurvorst van Saksen van deze zaak denkt; daarna zullen wij zien wat men de paus moet antwoorden." Het is dan bij de keurvorst dat de pauselijke gezanten hun kunstgrepen en het vermogen van hun welsprekendheid gaan beproeven.

Zijn neef, Johan Frederik, spreekt voor Luther.

Toen FREDERIK, op de eerste Zondag van November, in het Franciscaner klooster de mis bijgewoond had, lieten CARRACIOLI en ALEANDER hem audientie verzoeken. Hij ontving hen in tegenwoordigheid van de bisschop van Trente en van vele van zijn raadsheren. CARRACIOLI overhandigde eerst de keurvorst het bevelschrift van de paus. Zachtzinniger dan ALEANDER, dacht hij de vorst door zijn vleierijen te moeten winnen, en stelde alles in het werk om hem en zijn voorouders op te hemelen. "Het is op u," zei hij, "dat men zijn hoop bouwt voor het heil van de Roomse Kerk en van het Roomse rijk."

Maar de driftige ALEANDER, tot de zaak willende komen, ging haastig voort, en viel zijn ambtgenoot in de rede, die hem nederig het woord afstond. "Aan mij en ECK," zei hij, "is de zaak van MARTIJN toevertrouwd. Zie de onmetelijke gevaren waarin die mens het Christelijk gemenebest stort. Indien men zich niet beijvert er een geneesmiddel voor aan te brengen, is het met het rijk gedaan. Waarom zijn de Grieken verloren, zo het niet is omdat zij de paus verlaten hebben? Gij kunt niet met LUTHER verenigd blijven, zonder u van JEZUS CHRISTUS te scheiden. Ik smeek u twee dingen, in de naam van Zijn Heiligheid: vooreerst, dat gij de schriften van LUTHER verbrandt; ten tweede, dat gij hemzelve straft met de straf die hij verdient, of tenminste dat gij hem gevangen aan de paus overlevert. De keizer en al de vorsten des rijks hebben zich bereid verklaard tot onze verzoeken toe te treden; gij alleen vertraagt nog.... "

FREDERIK antwoordde door tussenkomst van de bisschop van Trente: "Deze zaak is te gewichtig om deze op dit ogenblik te beslissen. Wij zullen u ons besluit doen kennen."

De toestand waar FREDERIK zich in bevond was moeilijk. Welke partij zal hij kiezen? Aan de ene zijde zijn de keizer, de vorsten des rijks en de opperpriester van de Christenheid, aan wie zijn gezag de keurvorst zich nog niet denkt te onttrekken; aan de andere, een monnik, een zwakke monnik: want hij alleen is het slechts die men eist. Het rijk van KAREL neemt thans een aanvang. Zal het FREDERIK, de oudste, de wijste van alle vorsten van Duitsland, zijn die tweedracht in het rijk zal stichten? Bovendien, kan hij die oude vroomheid welke hem zelfs naar het graf van CHRISTUS geleid heeft, verloocheen?....

Andere stemmen deden zich toen horen. Een jong vorst, die later de keurvorstelijke kroon droeg, JOHAN FREDERIK, zoon van hertog JOHAN, neef van de keurvorst, leerling van SPALATIJN, zeventien jaren oud, en wie zijn regering door grote tegenspoeden gekenmerkt was, had in zijn hart een grote liefde voor de waarheid ontvangen en was sterk aan LUTHER gehecht. Toen hij hem door de banvloeken van Rome zag getroffen, omhelsde hij zijn zaak met de warmte van een jeugdig Christen en van een jeugdig vorst. Hij schreef aan de doctor, hij schreef aan zijn oom, en verzocht deze laatste met edele rechtschapenheid om LUTHER tegen zijn vijanden in bescherming te nemen. Van een andere kant hield SPALATIJN, dikwijls, weliswaar, zeer terneer geslagen, PONTANUS en de andere raadsheren die met de keurvorst te Keulen waren, de vorst voor ogen dat hij de Hervormer niet kon verlaten.

Vertrouwen van de Hervormer.

Te midden van die algemene beweging bleef een enkel mens gerust; het was LUTHER. Terwijl men hem door de invloed van de groten trachtte te redden, dacht de monnik in zijn klooster te Wittenberg dat het veeleer aan hem stond om die groten van de wereld te redden. "Indien het Evangelie," schreef hij aan SPALATIJN, "van die aard was om door de machtigen van de wereld voortgeplant en verdedigd te worden, zou God het niet aan vissers toevertrouwd hebben. Het behoort niet aan de vorsten en opperpriesters van deze eeuw om Gods Woord te verdedigen. Zij hebben moeite genoeg om zich voor de oordelen van de Heer en Zijn Gezalfde te beveiligen. Wanneer ik spreek, doe ik het opdat zij kennis krijgen van Gods Woord en door het behouden worden."

Antwoord van de keurvorst aan de gezanten.

LUTHERS verwachting moest niet bedrogen worden. Dat geloof, wat in een klooster te Wittenberg verborgen was, oefende zijn kracht uit in de paleizen te Keulen. Het hart van FREDERIK, mogelijk een ogenblik aan het wankelen gebracht, werd hoe langer hoe meer versterkt. Hij beefde bij de gedachte om een onschuldige aan de wrede handen van zijn vijanden over te leveren. Liever de rechtvaardigheid dan de paus, ziedaar het richtsnoer dat hij aanneemt. De 4de november, zeiden zijn raadsheren van zijnentwege, in tegenwoordigheid van de bisschop van Trente, tot de bij de keurvorst samengekomen gezanten van Rome, dat hij met veel leedwezen doctor ECK van zijn afwezigheid had zien gebruik maken, om verscheidene personen, waarvan in de bul niet gesproken werd, in de veroordeling te doen delen; dat het zijn kon dat sinds zijn vertrek uit Saksen, een zeer groot aantal geleerden, onkundigen, kerkelijken, wereldlijken zich verenigd, en LUTHERS zaak en beroep op hoger rechtbank aangetrokken hadden; dat noch Zijn keizerlijke Majesteit, noch iemand anders hem getoond had dat de schriften van LUTHER weerlegd waren geworden, en er niets meer overbleef dan ze op het vuur te werpen; en dat hij verlangde dat doctor LUTHER, van een vrijgeleide voorzien, voor geleerde, vrome en onpartijdige rechters mocht verschijnen.

Hun verontwaardiging.

Na deze verklaring, vertrokken ALEANDER, CARRA - CIOLI en die tot hun gevolg behoorden, om met elkaar te beraadslagen. Het was de eerste maal dat de keurvorst openlijk zijn voornemens ten opzichte van de Hervormer te kennen gaf. De gezanten hadden van zijn kant geheel iets anders verwacht. Nu, hadden zij gedacht, zal de keurvorst niet in twijfel staan om de monnik op te offeren, daar hij door zijn rol van onpartijdigheid vol te houden zich gevaren op de hals zou halen waarvan hij al de uitgestrektheid niet zou kunnen voorzien. Zó had Rome geredeneerd. Maar zijn heimelijke aanslagen moesten schipbreuk lijden tegen een kracht die het niet had berekend: de liefde tot het recht en de waarheid.

Op nieuw in de tegenwoordigheid van de raadsheren van de keurvorst toegelaten, zei de heerszuchtige ALEANDER: "Ik wenste wel te weten wat de keurvorst ervan zou denken, indien een van zijn onderdanen de koning van Frankrijk of enig ander vreemd vorst tot zijn rechter verkoos." En eindelijk ziende dat niets de Saksische raadsheren kon doen wankelen, zei hij: "Wij zullen de bul ten uitvoer leggen; wij zullen de schriften van LUTHER vervolgen en verbranden. "Wat zijn persoon betreft," voegde hij er onder het veinzen van een verachtende onverschilligheid bij, "de paus verwaardigt zich niet om zijn handen met het bloed van die ellendeling te bezoedelen." Daarop scheidden de twee partijen van elkaar.

Zodra het antwoord dat de keurvorst aan de gezanten gegeven had, te Wittenberg bekend geworden was, vervulde het LUTHERS vrienden met vreugde. MELANCHTON en AMSDORFF vooral gaven zich aan de strelendste verwachtingen over. "De Duitse adel," zei MELANCHTON, "zal zich naar het voorbeeld van die vorst richten, daar deze hem in

alles als zijn NESTOR volgt. Indien HOMERUS zijn held *de muur van de Grieken noemde*, waarom zou men FREDERIK niet *de muur van de Germanen noemen*?"

Erasmus, de voorstander van het rechte midden, te Keulen. Zijn vrees.

Het orakel van de hoven, de fakkel van de scholen, het licht van de wereld, ERASMUS bevond zich toen te Keulen. Vele vorsten hadden hem geroepen om hem te raadplegen. ERASMUS was, op het tijdstip van de Hervorming, de voorstander van het rechte midden; hij verbeeldde zich tenminste het te zijn, maar ten onrechte: want wanneer de waarheid en de dwaling tegen elkaar overstaan, is het recht niet in het midden. Hij was de voornaamste van die wijsgerige en akademische partij, welke sinds eeuwen Rome had trachten te verbeteren, zonder er ooit in te kunnen slagen; hij was de vertegenwoordiger van de menselijke wijsheid; maar die wijsheid was te zwak om de hoogten van het Pausdom neer te werpen. Die wijsheid Gods werd er vereist, welke de mensen dikwijls een dwaasheid noemen, maar voor welke stem de bergen wijken. ERASMUS wilde zich noch in de armen van LUTHER werpen, noch zich nederzetten aan de voeten van de paus. Hij stond in twijfel, en dikwijls wankelde hij tussen die twee machten, soms tot LUTHER overhellende, daarna eensklaps de zijde van de paus kiezende.

Hij verklaarde zich voor LUTHER in een brief aan de keurvorst van Mentz. "De laatste vonk van Christelijke vroomheid schijnt bijna uitgeblust te worden, "had hij tot ALBERT gezegd, "en dit is het wat LUTHERS hart heeft getroffen; hij geeft noch om geld noch om eerbewijzen." Maar deze brief, welke de onvoorzichtige ULRICH VAN HUTTEN openbaar had gemaakt, veroorzaakte ERASMUS zoveel verdriet, dat hij beloofde voor het toekomende met meer voorzigtigheid te zullen handelen. Daarenboven beschuldigde men hem van medeplichtigheid met LUTHER, en deze kwetste hem door onvoorzichtige redenen. "Schier alle brave lieden zijn voor LUTHER," zei hij, "maar ik zie dat wij een opstand tegemoet gaan.... Ik zou niet wensen dat men ooit mijn naam bij de Zijn voegde. Dit benadeelt mij zonder hem voordeel aan te brengen." - "Goed," antwoordde LUTHER, "daar gij u hierover bekommert, beloof ik u, nooit van u of iemand van uw vrienden melding te zullen maken." Zodanig was de man, tot wie de vijanden en vrienden van de Hervormer zich wendden.

Erasmus bij de keurvorst.

De keurvorst, begrijpende dat het gevoelen van een zo geacht man als ERASMUS groot gezag zou hebben, nodigde de beroemde Hollander uit tot hem te komen. ERASMUS gehoorzaamde aan dit bevel. Het was de 5de december. De vrienden van LUTHER zagen deze stap niet zonder geheime vrees. De keurvorst zat voor de haard, hebbende SPALATIJN aan zijn zijde, toen ERASMUS binnengeleid werd. "Wat denkt gij van LUTHER?" vroeg hem FREDERIK terstond. De voorzichtige ERASMUS, door een zo rechtstreekse vraag verrast, trachtte eerst het antwoord te ontwijken. Hij verdraaide de mond, beet zich op de lippen en sprak geen enkel woord. De keurvorst, grote ogen openende, gelijk hij, naar SPALATIJN zegt, gewoon was te doen wanneer hij met lieden sprak van wie hij een bepaald antwoord wilde hebben, sloeg toen doordringende blikken op ERASMUS. Deze, niet wetende hoe zich uit de verlegenheid te redden, zei eindelijk op een half schertsende toon: "LUTHER heeft twee grote zonden begaan: want hij heeft de kroon van de paus en de buik van de monniken aangerand." De keurvorst glimlachte; maar gaf zijn tussenspreker te verstaan dat hij in ernst sprak. Toen zei ERASMUS, rond voor de zaak uitkomende: "De bron van geheel die twist is de haat van de monniken jegens de letteren, en de vrees die zij hebben van hun dwingelandij te zien eindigen. Wat hebben zij tegen LUTHER in het werk gesteld? geschreeuw, heimelijke aanslagen, haat, lasterschriften. Hoe deugdzamer iemand is en hoe meer gehecht aan de leer van het Evangelie, zoveel te minder is hij ook tegen LUTHER gekant. De gestrengheid van de bul heeft de verontwaardiging van alle brave lieden verwekt, en niemand heeft er de zachtmoedigheid

van een plaatsbekleder van JEZUS CHRISTUS in kunnen ontdekken. Van zoveel universiteiten, hebben slechts twee LUTHER veroordeeld; bovendien hebben zij hem veroordeeld en niet overtuigd. Dat men zich niet bedriege; het gevaar is groter dan sommigen zich wel verbeelden. Moeilijke, netelige dingen staan voor de deur.... .De regering van KAREL met een zo hatelijke daad als de gevangenneming van LUTHER te beginnen, zou een treurig voorteken zijn. De wereld dorst naar de Evangelische waarheid; wachten wij ons van haar op een strafwaardige wijze te wederstaan. Men late de zaak door achtbare en met een gezond oordeel begaafde mannen onderzoeken; dit komt het meest met de waardigheid van de paus zelf overeen.

Rondborstige verklaring.

Dus sprak ERASMUS tot de keurvorst. Zulk een rondborstigheid zal misschien verwondering baren; maar ERASMUS wist tot wie hij die taal voerde. SPALATIJN was er over verheugd. Hij vertrok met ERASMUS en vergezelde hem naar de graaf van NUENAR, proost van Keulen, waar de beroemde geleerde woonde. Deze tot de zijnen teruggekeerd, nam in een vlaag van openhartigheid de pen op, zette zich neer, schreef de hoofdzakelijke inhoud van hetgene hij tot de keurvorst gezegd had, en stelde dit papier aan SPALATIJN ter hand; maar weldra maakte zich de vrees voor ALEANDER van de schroomvalligen ERASMUS meester; de moed welke de tegenwoordigheid van de keurvorst en van zijn hofprediker hem ingeboezemd had verdween, en hij smeekte SPALATIJN om hem zijn te stout geschrift terug te zenden, uit vrees dat het in de handen van de verschrikkelijke nuntius zou vallen. Het was geen tijd meer.

Zijn raad en staatkunde.

De keurvorst, zich sterk gevoelende door het gevoelen van ERASMUS, sprak op een beslissende wijze tot de keizer. ERASMUS zelf beijverde zich in bijeenkomsten gedurende de nacht gehouden (gelijk eertijds die van NIKODEMUS), om de raadsheren van KAREL te overreden dat men de gehele zaak aan onpartijdige rechters in handen zou geven. Mogelijk hoopte hij zelf als scheidsman in die zaak, welke de Christelijke wereld dreigde te verdelen, benoemd te worden. Zijn ijdelheid zou door zulk een rol gestreeld zijn geworden. Maar tegelijkertijd, om de achting van Rome niet te verliezen, schreef hij aan LEO X de onderdanigste brieven, en LEO antwoordde hem met toegenegenheid, wat de arme ALEANDER kwelling veroorzaakte. Hij zou gaarne om ‘s pausen wil, de paus met nadruk bestraft hebben: want ERASMUS maakte die brieven van de opperpriester gemeen, en zij strekten ook om hem meer gezag bij te zetten. De nuntius beklaagde er zich te Rome over. "Houd u," schreef men hem, "alsof gij de slechtheid van die man niet bemerkt. De voorzichtigheid beveelt het; men moet een deur open laten voor het berouw."

Stelsel van Karel V.

KAREL V omhelsde zelf een stelsel van rijzing en daling, wat daarin bestond om de paus en de keurvorst te vleien, en te schijnen beurtelings naar de een of de ander over te hellen, naardat het ogenblik vereiste. Zijn staatsdienaars deelden ALEANDER het plan mede dat hun meester wilde volgen. "De keizer," zeiden zij, "zal zich jegens de paus gedragen, als de paus jegens de keizer: want hij bekreunt er zich niet aan of de macht van zijn mededingers, en in het bijzonder van de koning van Frankrijk vermeerderd. "Bij deze woorden gaf de heerszuchtige nuntius zijn verontwaardiging de vrije loop. "Wel zo!" antwoordde hij, "wanneer ook de paus de keizer verliet, moest deze dan de Godsdienst verlaten? Indien KAREL zich op die manier wil wreken, laat hij dan beven! Deze laagheid zal op zijn eigen hoofd nederkomen." Maar de bedreigingen van de nuntius brachten de keizerlijke diplomaten niet aan het wankelen.

Kwelling in de biechtstoel.

Zagen de legaten van Rome bij de machtigen van de wereld hun oogmerken mislukken, de mindere zaakgelastigden van het Pausdom slaagden erin om onder de geringen ontsteltenis te verspreiden. De krijgsbende van Rome had het bevel van haar opperhoofd gehoord. Dweepzuchtige priesters bedienden zich van de bul om de gemoederen schrik aan te jagen, en vrome maar weinig verlichte kerkelijken beschouwden het als een heilige plicht om overeenkomstig de voorschriften van de paus te handelen. Het was in de biechtstoel dat LUTHER de worsteling tegen Rome had begonnen; het was in de biechtstoel, dat Rome de strijd tegen de aanhangers van de Hervormer aanstookte. Voor het oog van de natie bespot, werd de bul een krachtig werktuig in die eenzame rechterstoelen. "Hebt gij de schriften van LUTHER gelezen?" vragen de biechtvaders; "bezit gij deze? beschouwt gij ze als waar of als ketters?" En wanneer de boeteling twijfelt om de vloek uit te spreken, weigert de priester hem de vrijspraak. Vele gemoederen zijn verontrust. Er is een grote beweging onder het volk. Deze behendige kunstgreep zal bevolkingen welke reeds voor het Evangelie gewonnen zijn, onder het juk van de paus terugbrengen. Rome wenst zich geluk van in de 13de Eeuw die rechterstoel ingesteld te hebben, bestemd om de vrije gemoederen van de Christenen aan de priesters te onderwerpen. Zolang die in wezen blijft, is zijn rijk niet geëindigd.

Luther over de biecht (Unterricht der Beichtkinder.)

LUTHER vernam die dingen. Wat zal hij doen, alleen om die kunstgreep te verijdelen? Het woord, een woord met luide stem, kloekmoedig uitgesproken, ziedaar zijn wapen. Het woord zal die ontstelde gemoederen, die verschrikte zielen gaan opzoeken en deze versterken. Men moest een krachtige opwekking geven. De stem van LUTHER deed zich horen. Hij wendde zich tot de boetelingen met stoutmoedigheid, met edele afkeer van alle verkeerde bedoelingen. "Wanneer men u vraagt of gij mijn boeken goedkeurt of niet," zei hij hun, "antwoordt dan: Gij zijt een biechtvader en geen inquisiteur of cipier. Het is mijn plicht te belijden wat mijn geweten mij gebiedt te zeggen: de uwe is het niet om de geheimen van mijn hart uit te vorsen en te ontdekken. Geef mij de vrijspraak, en redetwist daarna met LUTHER, met de paus en met wie het u zal behagen; doch maak van het sacrament der boete geen twist en strijd. En indien de biechtvader niet wil toegeven, dan," vervolgt LUTHER, "zou ik liever zijn vrijspraak ontberen. Wees zonder zorg: indien de mens u niet vrijspreekt, zal God u vrijspreken. Verheug er u over dat gij van God zelve vrijgesproken zijt, en verschijn zonder vrees bij het sacrament des altaars. De priester zal in het laatste oordeel rekenschap geven van de vrijspraak welke hij u zal hebben geweigerd. Zij kunnen ons wel het sacrament weigeren, maar zij kunnen ons niet van de kracht en de genade, welke God eraan verbonden heeft beroven. Het is noch in hun wil noch in hun macht, maar in ons geloof dat God de zaligheid gesteld heeft. Laat sacrament, altaar, priester, kerk daar; het in de bul veroordeelde Woord van God is meer dan al die dingen. De ziel kan het sacrament missen, maar zij kan niet zonder het Woord leven. CHRISTUS, de ware bisschop, zal de last op zich nemen om u naar de geest te spijzen."

Aanduiding van de antichrist in zijn antwoord aan Catharinus.

Zo drong dan de stem van LUTHER tot de huisgezinnen en in de ontstelde gemoederen door, om hen met moed en geloof te bezielen. Maar het was hem niet genoeg zich te verdedigen; hij gevoelde dat hij moest aanvallen en zonder tussenpozen moest strijden. Een Rooms Godgeleerde, AMBROSIUS CATHARINUS, had tegen hem geschreven. "Ik zal de gal van dat Italiaanse beest in beweging brengen," zei LUTHER. Hij hield woord. In zijn antwoord bewees hij uit de openbaringen van DANIëL en JOHANNES, uit de brieven van PAULUS, PETRUS en JUDAS, dat het rijk van de Antichrist, voorzegd en beschreven in de Bijbel, het Pausdom was. "Ik weet voorzeker," zegt hij tenslotte, "dat onze Heer JEZUS

CHRISTUS leeft en regeert. Door deze zekerheid gesterkt, zou ik verscheidene duizenden pausen niet vrezen. God bezoek ons eindelijk, naar zijn oneindige kracht, en doe de dag van de heerlijke toekomst Zijns Zoons aanbreken, waarin Hij de boze zal verdelgen. En al het volk zegt: Amen!"

Geestdrift voor Luther.

En al het volk zei: Amen. Een heilige vrees maakte zich van de gemoederen meester. Het was de Antichrist die men op de pauselijke troon gezeten zag. Dit nieuwe denkbeeld, dat aan de beschrijvingen van de profeten een grote kracht ontleende, door LUTHER onder zijn tijdgenoten opgeworpen, bracht aan Rome de vreselijkste slag toe. Het geloof aan het Goddelijk Woord nam de plaats in van dat wat de Kerk alléén tot hiertoe had bezeten; en de pauselijke macht, lange tijd het voorwerp van de aanbidding van het volk, was dat van zijn haat en schrik geworden.

Duitsland antwoordde op de bul van de paus door LUTHER met dezelfde toejuichingen te overladen. De pest heerste te Wittenberg, en desniettegenstaande zag men dagelijks nieuwe studenten aankomen, en gewoonlijk zaten erin de academische zalen vier of vijfhonderd discipelen aan de voeten van LUTHER en MELANCHTON neder. De klooster - en stadskerk waren te klein voor de schaar die begerig was om de Hervormer te horen. De Augustijner prior vreesde dat men die twee tempels nog onder de last van de hoorders zou zien bezwijken. Maar deze beweging van de gemoederen was niet binnen de muren van Wittenberg besloten, zij liep Duitsland door. Vorsten, heren, geleerden schreven van alle kanten aan LUTHER brieven vol vertroosting en geloof. De doctor toonde er meer dan dertig aan de hofprediker.

De markgraaf van Brandenburg kwam eens, met verscheidene andere vorsten te Wittenberg, om LUTHER te bezoeken. "Zij hebben de man willen zien," zei deze. En inderdaad, allen wilden de man zien, wie zijn woord de volken in beweging bracht, en de opperpriester van het Westen op zijn troon deed waggelen.

Satyren.

Het enthousiasme van LUTHERS vrienden vermeerderde van dag tot dag. O welk een ongehoorde dwaasheid van EMSER", riep MELANCHTON uit, "dat hij zich met onze HERKULES heeft durven meten, in de daden van LUTHER Gods vinger miskennende, gelijk de koning van de Egyptenaren die in die van MOZES miskende." De zachtaardige MELANCHTON vond krachtige woorden om diegenen aan te sporen, die hem voorkwamen terug te treden of stil te blijven staan. "LUTHER is voor de waarheid opgestaan," schreef hij aan JOHANNES HESSE, en echter bewaart gij het stilzwijgen!...Hij leeft nog, hij is nog voorspoedig, schoon LEO verontwaardigd is en van woede beeft. Gedenk dat het onmogelijk is, dat de Roomse goddeloosheid aan het Evangelie haar goedkeuring schenkt. Hoe zou het deze rampzalige eeuw aan JUDASSEN, CAJAFASSEN, PILATUSSEN, HERODESSEN ontbreken? Wapen u dan tegen zodanige tegenstanders met de kracht van Gods Woord."

Ulrich van Hutten.

Wat meer was, schampere satyren, tegen de Ultramontaanse heren gericht, liepen in de provinciën van de rijks rond. ULRICH VAN HUTTEN was onvermoeid werkzaam. Hij schreef aan LUTHER, aan de legaten, aan de aanzienlijkste mannen van Duitsland: "Ik zeg het u en zeg het u nogmaals, o MARINUS!" zei hij tot de legaat CARRACIOLI in een van zijn bekendmakingen, "de duisternis waarmee gij onze ogen hadt omgeven is verdreven, het Evangelie is gepredikt, de waarheid is verkondigd, de beuzelingen van Rome zijn met verachting overladen, uw bevelen kwijnen en sterven, de vrijheid begint..."

Ontboezeming over de brand van Luther.

Zich niet met proza tevreden houdende, nam HUTTEN ook tot verzen de toevlucht. Hij gaf zijn *ontboezeming over de brand van* LUTHER in het licht. Zich op CHRISTUS beroepende, bezwoer hij hem, degenen die zijn macht durfden miskennen met het vuur van zijn blikken te verteren. Maar HUTTEN wilde zich niet bij loutere woorden bepalen; hij brandde van verlangen om zijn zwaard in de worstelstrijd tussen beiden te doen komen. LUTHER verzette zich tegen zijn dolzinnige ontwerpen. "Ik wil niet," zei hij, "dat men onstuimig en moorddadig voor het Evangelie strijd. Dat heb ik aan HUTTEN geschreven."

Platen van Lukas Cranach.

De beroemde schilder LUKAS CRANACH gaf onder de titel van *Lijden van* CHRISTUS *en de Antichrist*, platen in het licht. welke van de ene zijde de luister en de pracht van de paus, en van de andere de vernedering en het lijden van de Verlosser voorstelden. LUTHER vervaardigde de opschriften er voor. Deze platen brachten een ongewone uitwerking te weeg. Het volk scheidde zich van een Kerk af, welke in alle opzichten met de geest van haar stichter zo strijdig scheen. "Dit werk," zei LUTHER, "is voor de leken voortreffelijk."

Een geschrift van Emser.

Velen gebruikten tegen het Pausdom wapenen die weinig overeen kwamen met de heiligheid van het Christelijke leven. EMSER had op het werk van LUTHER, getiteld: *Aan de bok van Leipzig*, geantwoord door een geschrift, dat de titel had: *Aan de bul van Wittenberg*; de naam was niet slecht gekozen. Maar te Maagdenburg hing men het boek van EMSER aan de galg, met dit bijschrift: "Dit boek is zulk een plaats waardig," en men plaatste een roede ter zijde, om de straf aan te wijzen welke dezelfde auteur verdiende. Te Doeblin schreef men onder de bul van de paus, om met het onvermogen van zijn banbliksemen de spot te drijven: "Hier is het nest; doch de vogels zijn er uit gevlogen."

Het karnaval in Wittenberg.

De studenten te Wittenberg, zich de dagen van het karnaval ten nut makende, kleedden een van hun in een gewaad, aan dat van de paus gelijk, en leidden hem in staatsie, maar op een al te belachelijke wijze, zegt LUTHER, door de straten van de stad rond. Op de grote markt gekomen, naderden zij de rivier, en enigen, zich houdende alsof zij een onverwachte aanval deden, scheen de paus in het water te willen werpen. Maar de opperpriester, weinig op dit bad gesteld, nam de vlucht; zijn kardinalen, bisschoppen en dienaren deden insgelijks, zich naar alle wijken van de stad verspreidende; terwijl de studenten hen door de straten vervolgden: er was geen hoek te Wittenberg waar niet enig hoge Roomse persoon, voor het geschreeuw en gelach van de samengeschoolde menigte, heen vluchtte. "De vijand van CHRISTUS, die met de koningen en met CHRISTUS zelf de spot drijft, verdient wel dat men ook dus met hem de spot drijft," zegt LUTHER, doch naar onze gedachte verkeerd: de waarheid toch is te schoon om haar in het slijk te doen nederdalen. Zij moet strijden zonder medehulp van liederen, karikaturen en toneelvertoningen des karnavals. Mogelijk dat zonder die volksvoorstellingen haar gevolgen minder in het oog zullen vallen; maar zij zullen zuiverder, en bijgevolg duurzamer zijn.

Staupitz wankelt.

Intussen, alles was geen verbijstering en zegepraal voor de Hervormer. Achter de wagen, waarop zijn bewogen en van bewondering opgetogen volk hem voorttrok, bevond zich onophoudelijk een slaaf die in last had om hem zijn ellende te herinneren. Enige van zijn

vrienden scheen geneigd om dezelfde weg terug te gaan. STAUPITZ, die hij zijn vader noemde, scheen te wankelen. De paus had hem beschuldigd, en STAUPITZ had zich bereid verklaard om zich aan het oordeel van Zijn Heiligheid te onderwerpen. "Ik vrees," zei LUTHER tot hem, "dat gij, door de paus als rechter aan te nemen, mij en de leer welke ik verdedigd heb, schijnt te verwerpen. Indien CHRISTUS u bemint, zal hij u noodzaken uw brief te herroepen. CHRISTUS is veroordeeld, onttroond, gelasterd; het is tijd, niet om te vrezen, maar om de stem te verheffen. Daarom, terwijl gij mij tot nederigheid aanspoort, spoor ik u tot hoogmoed aan; want gij hebt te veel nederigheid, gelijk ik te veel trotsheid heb. Men zal mij een hoogmoedige, een gierigaard, een overspeler, een doodslager, een tegenpaus, een aan allerlei misdaden schuldig mens noemen.... Er is niets aan gelegen! mits men mij niet kan verwijten dat ik een Godonterend stilzwijgen bewaard heb op het ogenblik dat de Heer met smart zei: *"Ik zie uit ter rechterhand en er is niemand die mij kent."* Ps 142.) Het Woord van CHRISTUS is een Woord, niet van vrede, maar van het zwaard. Indien gij CHRISTUS niet wilt volgen, zal ik alléén mijn weg gaan, zal ik alléén voortrukken, en de vesting innemen."

Luther's werken.

Zo hield dan LUTHER als een veldoverste over het gehele slagveld het oog; en terwijl zijn stem nieuwe krijgsknechten in het gevecht riep, ontdekte hij onder zijn volk de zodanigen die blijken van zwakheid gaven, en bracht hen tot hun plicht terug. Alom deden zijn vermaningen zich horen. Zijn brieven volgden elkaar met spoed op. Drie drukpersen waren onophoudelijk in werking om zijn schriften te vermeerderen. Zijn woorden liepen onder het volk rond, versterkten in de biechtstoelen de verschrikte gemoederen, beurden in de kloosters de zielen die op het punt stonden van te bezwijken op, en verdedigden de rechten van de waarheid in de paleizen van de vorsten.

Zijn onverschrokkenheid; zijn nederigheid.

"Te midden van de stormen die om mij woeden," schreef hij aan de keurvorst, "hoopte ik steeds, eenmaal de vrede te vinden. Maar ik zie nu dat dit niet anders dan een menselijke gedachte was. Van dag tot dag verheffen zich de baren, en reeds omringt mij de oceaan van alle kanten. Het onweeer barst met onstuimig geweld los. Met de ene hand grijp ik het zwaard aan, en met de andere bouw ik de muren van Sion op." Zijn oude banden zijn verbroken: de hand die tegen hem de banbliksemen heeft uitgeschoten heeft ze verbrijzeld. "Door de bul in de ban gedaan," zegt hij, "ben ik van het pauselijk gezag en de kloosterwetten ontslagen. Ik neem met vreugde die verlossing aan. Maar ik verlaat noch het ordekleed, noch het klooster." En echter, te midden van al die beweging, verliest hij de gevaren waaraan die worsteling zijn ziel blootstelt niet uit het oog. Hij gevoelt de noodzakelijkheid om over zichzelf te waken. "Gij doet wel van voor mij te bidden," schreef hij aan PELLICANUS, die te Bazel woonde. "Ik kan mij niet genoeg aan heilige oefeningen overgeven, het leven is mij een kruis. Gij doet wel van mij tot zedigheid te vermanen: ik voel er behoefte aan; doch ik ben geen meester van mijzelve; ik weet niet welke geest mij vervoert. Ik wens niemand enig kwaad; maar mijn vijanden vervolgen mij met zulk een woede, dat ik mij niet genoeg voor de verleidingen van de Satan in acht neem. Bid dan voor mij.... "

Kracht van de Hervorming.

Zo streefden dan en de Hervormer en de Hervorming naar het doel waartoe God hen riep. De opschudding breidde zich uit. De mensen die het meest aan de hiërarchie getrouw scheen te moeten zijn begonnen te wankelen. "Diegenen zelfs, "zei ECK onbewimpeld genoeg, "die van de paus de beste ambten en de rijkste kanonikaten bezitten, blijven zo stom als visshen. Velen onder hen verheffen zelfs LUTHER als een man vervuld met Gods

Geest, en noemen de verdedigers van de paus sophisten en Vleiers." De Kerk, naar het uiterlijk aanzien vol kracht, door de schatten, de machten, de krijgsheren van de wereld ondersteund, maar naar haar wezenlijke natuur vermagerd, verzwakt, zonder liefde jegens God, zonder Christelijk leven, zonder geestdrift voor de waarheid, bevond zich tegenover eenvoudige maar kloekmoedige mensen, die, wetende dat God met diegenen is, die voor Zijn Woord strijden, aan de overwinning niet twijfelden. Men heeft te allen tijde gezien, hoeveel een denkbeeld vermag om de volksmenigten in beweging te brengen, om de natiën te doen opstaan, en, indien het nodig is, duizenden mensen op het slagveld en naar de dood te voeren. Doch indien een menselijk denkbeeld zulk een kracht bezit, wat zal dan niet een denkbeeld dat van de hemel afkomstig is vermogen, wanneer God voor het de deur van de harten opent? De wereld heeft niet dikwijls zulk een kracht bij het werk gezien; zij heeft het intussen gezien in de eerste dagen van het Christendom, in die van de Hervorming, en zal het zien in toekomende dagen. Mensen, die de rijkdommen en de grootheid van de wereld versmaadden, die zich met een leven van moeite en armoede vergenoegden, begonnen zich in beweging te stellen voor hetgene het heiligste is op aarde, de leer van het geloof en van de genade. Al de Godsdienstige elementen geraakten in de geschokte maatschappij aan het gisten; en het vuur van enthousiasme zette de gemoederen aan om met moed dat nieuwe leven, dat tijdvak van vernieuwing in te treden, wat met zoveel luister begon en dat de Voorzienigheid voor de volken opende.

ZEVENDE BOEK

De Rijksdag in Worms

Januari - Mei 1521

Zegepraal van Gods Woord. De rijksdag in Worms. Beweegreden welke de vorsten daarheen trok. Moeilijkheden. De keizer begeert Luther's komst. Deze verklaart zich bereid te vertrekken. De keurvorst weigert hem naar Worms te voeren. Aleander ziet op zijn reis de gesteldheid van de gemoederen. Hij verzet er zich tegen dat men Luther hoort. De redenen van Aleander hebben in Worms weinig gevolg. Hij doet Rome ontwaken. De paus spreekt de ban tegen Luther uit. Luther over de gemeenschap met Christus. Afkondiging van de bul. Luther ontvouwt de beweegredenen waarmee hij te werk ging.

Ontwerp dat de diplomaten van het keizerlijke hof smeden. Johan Glapio biechtvader van Karel. Pontanus kanselier van de keurvorst. Onderhandelingen tussen de biechtvader en de kanselier. Vruchteloosheid van deze kunstgrepen. Voorstel van een Dominicaner. Behendig - heid van Aleander. Luther is voor geweld beducht.

Karel V nodigt Aleander uit om de rijksdag te overtuigen. De nuntius begeeft zich naar de vergadering. Zijn rede. Luther beschuldigd. Rome gerechtvaardigd. Beroep op Karel V tegen Luther. Uitwerking van de redevoering van de nuntius. De vorsten willen de grieven van de natie handhaven. Redevoering van hertog George. Onderscheid tussen de hertog en Luther. Karakter van de Hervorming. Honderd en één grieven aan de keizer voorgesteld. Karel geeft enigszins toe. Aleander verzet zich tegen de verschijning van Luther. De groten van Spanje. Gerustheid van Luther. De lofzang van Maria. Luther wil naar Worms gaan om te sterven, maar niet om te herroepen.

Karel V besluit om Luther in Worms te dagvaarden. Zal men hem een vrijgeleide geven? Dagvaarding van de keizer. Het vrijgeleide. Vrees van de keurvorst. De witte donderdag in Rome. Afkondiging van de bul in *Coena Domini*. De paus en Luther. De keizerlijke heraut komt in Wittenberg aan. Het Evangelie in Pommeren. Melanchton wil met Luther vertrekken. Amsdorff, Schurff, Suaven vergezellen hem. Hutten aan Karel V. Bede in naam van Duitsland.

Vertrek van Luther. De beeltenis van Savonarola. Men plakt te Weimar Luther's veroordeling aan. Ontmoeting bij Erfurt. Justus Jonas. Luther predikt in Erfurt. Het geloof en de werken. Luther ongesteld. Toeloop van het volk. Luther's moed. Luther en een officier. Verblijf in Frankfort. Plan van de keizerlijke hovelingen. Glapio bij Sickingen. Onwrikbare standvastigheid van Luther.

Intocht binnen Worms. Lijkzang. Raadsvergadering door Karel V gehouden. Capito en de lieden die zich naar de tijd schikten. Toeloop rondom Luther. Dagvaarding. Brief van Hutten. Onrust van Luther. Zijn gebed. Optocht naar de rijksdag. Gezegde van de oude generaal George van Freundsberg. Achtbare vergadering. Zegepraal op Rome behaald. Bemoedigende woorden van enige vorsten.

Stilte. Aanspraak van de kanselier. Tussenkomst van Schurff. Luther's antwoord. Zijn wijsheid. Woord van Karel V. Verontrustigingen van Luther's vrienden. Zijn onverschrokken - heid. Baldadigheden van de Spaanse soldaten. Raad aan Luther gegeven. Zijn eed aan de heilige Schrift. Luther in het hof van het stadhuis. Aanspraak van de kanselier. Rede van Luther. Drie soorten van schriften. Hij begeert dat men zijn dwaling bewijst. Woorden van waarschuwing aan de rijksdag. Hij herhaalt zijn rede in het Latijn. Bestraffing van de kanselier. "Hier sta ik; ik kan niet anders: God helpe mij! Amen." Nieuwe proefneming. De vergadering staat op.

Beweging onder het terugkeren. Uitwerkselen van de verschijning. De bierkan van hertog Erik. De keurvorst en Spalatijn. Heimelijke aanslagen van Aleander. Boodschap van de keizer aan de rijksdag. Men stelt voor om Luther ter dood te brengen. Latere gevoelens van Karel V. Hevige tegenstand. Geestdrift van het volk voor Luther. Stemmen tot bevrediging. Toelating van de keizer. Vrees van de keurvorst. Toeloop bij Luther. Bezoek van Philip van Hessen.

Onderhandeling tot bemiddeling bij de aartsbisschop van Trier. Aleander en Cochloeus. Vermaning van de kanselier Wehe aan Luther. Luther's antwoord. Bijzonder gesprek. Bezoek van Cochleus bij Luther. De avondmaaltijd bij de aartsbisschop van Trier. Proefneming in de herberg van de ridders van Rhodus. Men stelt een kerkvergadering voor. Laatste onderhoud van Luther en de aartsbisschop. Bezoek bij een zieke vriend. Luther ontvangt bevel om Worms te verlaten. Antwoord. Vertrek.

Laatste dag in Worms. Luther aan Cranach. Brief aan de keizer aan de staten van het rijk. Luther bij de abt van Hirschfeld. Luther predikt te Eisenach. Vele vorsten verlaten de rijksdag. Invloed van Aleander. Karel V tekent de veroordeling van Luther. Het edict van Worms. Het begin of het einde? Luther begeeft zich naar zijn bloed-verwanten in Mora. Hij wordt aangevallen en opgelicht. Gods wegen. Men voert Luther naar het kasteel de Wartburg. Men geeft hem de klederen van een ridder. Zijn gevangenschap.

Zegepraal van Gods Woord.

De Hervorming, met de worstelingen van een nederige ziel in een kloostercel te Erfurt begonnen, had niet opgehouden in wasdom toe te nemen. Een gering mens, dragende in zijn hand het Woord van het leven, had zich tegenover de aanzienlijken naar de wereld staande gehouden, en deze hadden gewankeld. Hij had dit Woord eerst gericht tegen TETZEL en zijn talrijke bende; en die geldzuchtige aflaatkramers waren, na enige ogenblikken van worsteling, ontvloden: daarna, tegen de legaat van Rome, te Augsburg; en de legaat had geheel onthutst Zijn prooi laten ontsnappen: later tegen de kampvechters van de wetenschappen in de zalen te Leipzig; en de Godgeleerden hadden vol verbazing de wapenen van de syllogismus in hun handen zien verbrijzelen: eindelijk had hij het tegen de paus gericht, toen deze, in zijn slaap gestoord, van zijn troon was opgestaan om de lastige monnik met de banbliksem te treffen; en dit Woord had al de kracht van het opperhoofd van de Christenheid verlamd. Nog een laatste worsteling had het te ondergaan. Het moest over de keizer van het Westen, over de koningen en vorsten van de aarde zegevieren; en dan, over al de groten van de wereld zegepralende, zich in de Kerk verheffen en in deze als Gods Woord zelf heerschappij voeren.

Dr rijksdag in Worms.

Er stond een plechtige rijksdag geopend te worden: het was de eerste vergadering van het rijk, waarop de jeugdige KAREL moest voorzitten. Neurenberg, waar deze uit kracht van de gouden bul had moeten gehouden worden, door de pest geteisterd zijnde, had men deze tegen de 6de januari 1521, te Worms bijeengeroepen. Nooit hadden zich zoveel vorsten op de rijksdag bevonden; ieder had dit eerste werk van de regering van de jonge keizer willen bijwonen; ieder schiep vermaak om zijn macht ten toon te spreiden. De jonge landgraaf PHILIP VAN HESSEN, onder anderen, die later zulk een voorname rol in de Hervorming moest spelen, kwam in het midde van januari, met zeshonderd ruiters, waaronder zich door hun dapperheid beroemde mannen bevonden, te Worms aan.

Beweegreden welke de vorsten daarheen trok.

Er was echter een krachtiger drijfveer welke de keurvorsten, de hertogen, de aartsbisschoppen, de landgraven, de markgraven, de graven, de bisschoppen, de vrijheren, en de grote heren van het rijk, zowel als de afgevaardigden van de steden en de gezanten van de koningen van de Christenheid bewoog, om op dit tijdstip de wegen die naar Worms leidden met hun luisterrijk gevolg te bedekken. Men had aangekondigd dat men zich op de rijksdag zou bezig houden met de benoeming van een regeringsraad, om gedurende de afwezigheid van KAREL het rijk te besturen, met het rechtsgebied van de keizerlijke kamer en met andere gewichtige vraagstukken; maar de algemene aandacht bepaalde zich vooral bij een andere zaak, welke de keizer ook reeds in zijn brief van samenroeping vermeld had; het was die van de Hervorming. De grote belangen van de staatkunde werden uit het oog verloren, voor de zaak van de Wittenbergse monnik. Het was voornamelijk daarover dat de adellijke personaadjen die te Worms aankwamen elkaar onderhielden.

Moeilijkheden.

Alles kondigde aan dat de rijksdag moeilijk en onstuimig zijn zou. KAREL, toen zo jong, had zich nog geen zeer vaste tred eigen gemaakt; de bekwame en vaardige CHIEVRES, zijn leermeester en zijn eerste staatsdienaar, stierf te Worms; menigvuldige kuiperijen waren zichtbaar; onderscheidene driften botsten tegen elkaar; de Spanjaards en de Belgen trachtten zich om strijd in de raad van de jeugdige vorst in te dringen; de pauselijke afgezanten vermeerderden hun listen, de vorsten van Duitsland spraken met moed. Men kon een worsteling voorzien, waarin de heimelijke aanslagen van de partijen de voornaamste rol zouden spelen.

De keizer begeert Luther's komst.

Wat zal KAREL doen, geplaatst tussen de pauselijke nuntius en de keurvorst, aan wie hij zijn kroon verschuldigd is? Hoe kan het anders of hij moet ALEANDER of FREDERIK ongenoegen geven? De eerste drong bij de keizer aan, om de bul van de paus ten uitvoer te doen brengen, en de tweede smeekte hem niets tegen de monnik te ondernemen, zonder hem te hebben gehoord. Die twee tegenover gestelde partijen willende tevreden stellen, had de jonge vorst, tijdens een verblijf te Oppenheim, aan de keurvorst geschreven LUTHER naar de rijksdag te zenden, hem verzekerende dat men, te zijnen opzichte, geen onrechtvaardigheid zou begaan, dat men jegens hem geen geweld zou plegen, en dat aldaar enige geleerde mannen met hem zouden onderhandelen.

Deze brief van KAREL, begeleid van brieven van CHIEVREs en van de graaf van Nassau, bracht de keurvorst in grote verlegenheid. Ieder ogenblik kon een verbond met de paus voor de jonge en eerzuchtige keizer noodzakelijk worden, en dan was het met LUTHER gedaan. Indien FREDERIK de Hervormer naar Worms voert, leidt hij hem mogelijk naar de brandstapel. En echter, de bevelen van KAREL zijn stipt. De keurvorst beval SPALATIJN,

aan LUTHER de brieven, die hij ontvangen had, mede te delen. "De tegenstanders," zei hem de hofprediker, "stellen alles in het werk om deze zaak te bespoedigen."

Deze verklaart zich bereid te vertrekken.

LUTHERS vrienden beefden, maar hij beefde niet. Zijn gezondheid was toen in een zeer slechte staat; doch het kan niet baten! "Indien ik niet in gezondheid naar Worms kan gaan," antwoordde hij aan de keurvorst, "zal ik er mij ziek heen laten voeren. Want wanneer de keizer mij roept, kan ik niet twijfelen of dit is de roepstem van God zelf. Wanneer zij geweld tegen mij willen gebruiken, gelijk dit waarschijnlijk is (want het is zeker niet om onderricht te worden, dat zij mij doen verschijnen), dan stel ik de zaak in de handen des Heeren. Hij leeft en regeert nog, die de drie jongelingen in de vuuroven bewaarde. Zo Hij mij niet wil behoeden, is mij het leven niets waard. Verhinderen wij slechts dat het Evangelie aan de spotternij van de goddelozen blootgesteld worde, en storten wij voor het ons bloed, opdat zij niet zegepralen. Zal het mijn leven of mijn dood zijn, dat het meest tot het heil van allen zal toebrengen? Het staat niet aan ons om het te beslissen. Bidden wij God slechts, dat onze jonge keizer zijn regering niet beginne met zijn handen in mijn bloed te wassen. Ik zou liever door het zwaard van de voorstanders van Rome wensen om te komen. Gij weet de tuchtigingen waarmede keizer SIGISMUND, na de moord van JOHANNES HUSS, bezocht werd. Verwacht alles van mij...behalve de vlucht en de herroeping. Vluchten kan ik niet, en herroepen nog minder."

De keurvorst weigert hem naar Worms te voeren.

Vóór deze brief van LUTHER ontvangen te hebben, had de keurvorst reeds een besluit genomen. Deze vorst, die toenam in de kennis van het Evangelie, ging toen met meer vastheid voort. Hij begreep dat de onderhandeling te Worms geen gelukkig einde kon nemen. "Het komt mij bezwaarlijk voor," schreef hij aan KAREL V, "om LUTHER met mij naar Worms mede te voeren; ontsla mij van die zorg. Voor het overige, ik heb nooit zijn leer onder mijn bescherming willen nemen, maar alleen willen beletten, dat men hem veroordeelde zonder hem te horen. De legaten, zonder uw bevelen af te wachten, hebben zich tot een stap laten vervoeren, welke voor LUTHER en mij onterend is, en ik vreze zeer, of zij zo doende LUTHER niet tot een onvoorzichtige daad hebben gebracht, welke, zo hij op de rijksdag verscheen, hem aan grote gevaren zou kunnen bloot stellen." Het was op de brandstapel welke de pauselijke bul verteerd had, dat de keurvorst zinspeelde.

Aleander ziet op zijn reis de gesteldheid van de gemoederen.

Hij verzet er zich tegen dat men Luther hoort.

Maar reeds had zich te Worms het gerucht van LUTHERS komst verspreid. De nieuwsgierige liede verheugden er zich over; de hovelingen van de keizer waren ervan verschrikt; doch niemand was er zo over verontwaardigd als de legaat van de paus. ALEANDER had op zijn reis kunnen zien, hoe zeer het door LUTHER verkondigde Evangelie onder alle klassen van de maatschappij weerklank had gevonden. De geletterden, de rechtsgeleerden, de edelen, de lagere geestelijkheid, de monnikorden, het volk waren voor de Hervorming gewonnen. Die vrienden van de nieuwe leer gingen met opgeheven hoofde; hun woorden waren stout; een onbeschrijfelijke schrik beving de aanhangers van Rome. Het Pausdom hield zich nog staande, maar de steunsels waggelden; het was alsof hun oren een gedruis van verwoesting vernamen, gelijk aan dat dof gekraak dat zich, op het ogenblik als er bergen instorten, doet horen. ALEANDER was, gedurende zijn reis naar Worms, dikwijls buiten zichzelf. Wilde hij ergens een maaltijd houden of zijn nachtverblijf nemen, dan durfden noch geleerden, noch edelen, noch priesters, zelfs niet onder de zogenoemde vrienden van de paus, hem ontvangen; en de trotse nuntius was verplicht in herbergen van de laagsten rang ene schuilplaats te zoeken.

ALEANDER, met schrik vervuld, twijfelde er niet aan dat zijn hoofd groot gevaar liep. Het was dan zo dat hij te Worms aankwam, en dat bij zijn Rooms fanatisme van toen af zich het gevoel van de persoonlijke beledigingen, welke hij ontvangen had voegde. Hij stelde terstond alles in het werk om de stoutmoedige verschijning van de vreselijke LUTHER te voorkomen. "Zou het niet ene ergernis zijn," zei hij, "ene zaak, welke de paus reeds veroordeeld heeft, door leken aan een nieuw onderzoek te zien onderwerpen? "Niets verschrikt een Rooms hoveling zo zeer als een onderzoek; en dit zou daarenboven nog plaats hebben in Duitsland en niet te Rome; welk ene vernedering! al werd ook de veroordeling van LUTHER eenparig uitgesproken; maar de uitslag scheen zelf niet zeker. Dat machtige woord van LUTHER, wat reeds zoveel verwoestingen aangericht heeft, zal het niet vele vorsten en heren in een onvermijdelijk verderf medeslepen?

ALEANDER hield bij KAREL aan; hij smeekte, hij dreigde, hij sprak als nuntius van het opperhoofd van de Kerk. KAREL gaf gehoor en schreef aan de keurvorst, dat, daar de tijd, aan LUTHER toegestaan, reeds verstreken was, die monnik zich onder de ban van de paus bevond, zodat, wanneer hij zijn schriften niet wilde herroepen, FREDERIK hem te Wittenberg moest laten. Maar reeds had deze vorst Saksen zonder LUTHER verlaten. "Ik bid de Heer," had MELANCHTON gezegd toen hij hem zag vertrekken, "dat Hij onze keurvorst goedgunstig zij. Het is op hem dat onze hoop rust, voor de herstelling van de Christenheid. Zijn vijanden durven alles, kai panta liyon kinhsomenouv; doch God zal de raad van ACHITOFEL verijdelen. Wat ons aangaat, nemen wij zoveel in ons is deel aan de strijd, door onze onderwijzingen en door onze gebeden." LUTHER bedroefde zich zeer, dat men hem verbood te Worms te verschijnen.

De redenen van Aleander hebben in Worms weinig gevolg.

Het was voor ALEANDER niet genoeg dat LUTHER niet te Worms kwam; hij wilde zijn veroordeling. Onophoudelijk deed hij daaromtrent bij de vorsten, bij de prelaten en de onderscheiden leden van de rijksdag aanzoek; hij beschuldigde de Augustijner monnik, niet slechts van ongehoorzaamheid en ketterij, maar ook van opstand, wederspannigheid, goddeloosheid en Godslastering. Maar de toon zelf van zijn stem verried de driften waarmee hij was bezield. "Het is veeleer haat en wraakzucht," zei men, "dan ijver voor de Godsvrucht die hem drijven"; en hoe dringend, hoe hevig zijn redenen ook waren, niemand haalde hij tot zich over. Enigen deden hem opmerken dat de bul van de paus LUTHER niet dan voorwaardelijk veroordeeld had; anderen verbergden de vreugde niet geheel, welke hun de vernedering van de Roomse hoogmoed deed smaken. De staatsdienaars van de keizer aan de ene, de kerkelijke keurvorsten aan de andere kant, namen ene grote onverschilligheid aan: genen, opdat de paus des temeer behoefte zou gevoelen om zich met hun meester te verbinden; deze, opdat de opperpriester hun gunst duurder zou betalen. Het gevoel van LUTHERS onschuld hield de vergadering in toom; en ALEANDER kon zijn verontwaardiging niet bedwingen.

Hij doet Rome ontwaken.

Maar de onverschilligheid van de rijksdag verdroot de legaat nog minder dan de onverschilligheid van Rome. Rome, wat zoveel moeite gehad had, om de twist van "de dronken Duitser" voor ernst te houden, verbeeldde zich niet dat ene bul van de opperpriester, niet voldoende zou kunnen zijn om hem nederig en onderdanig te maken. Het was weder in zijn vorige gerustheid vervallen, en zond noch bul noch beursen meer. Doch, hoe zonder geld zulk ene zaak ten einde gebracht? Men moet Rome uit zijn sluimer wekken. ALEANDER hief een wapenkreet aan." Duitsland," schreef hij aan de kardinaal DE MEDICIS, "maakt zich van Rome los; de vorsten maken zich los van de paus... Nog enig uitstel, nog enige inschikkelijkheid, en er is geen hoop meer. Geld! Geld! of Duitsland is verloren."

De paus spreekt de ban tegen Luther uit.

Op deze kreet ontwaakt Rome; de dienaars van het Pausdom, van hun bedwelming bekomen, smeden in aller ijl in het Vaticaan hun vreselijke bliksems. De paus doet ene nieuwe bul uitgaan; en de ban waarmee men tot hiertoe de kettersen doctor slechts bedreigd had, wordt tegen hem en al zijn aanhangers beslissend uitgesproken. Rome, door zelf de laatste draad die hem nog aan de Kerk hechtte te verbreken, vermeerderde LUTHERS vrijheid en daardoor zelfs zijn kracht. Door de paus met de ban geslagen, nam hij met nieuwe liefde tot JEZUS CHRISTUS de toevlucht. Uit de uitwendige tempel geworpen, gevoelde hij zoveel te beter dat hij zelf een tempel was waarin God woonde.

Luther over de gemeenschap met Christus.

"Het is ene grote eer," zei hij, "dat wij zondaars, in CHRISTUS gelovende en Zijn vlees etende, Hem in ons hebben met al zijn kracht, macht wijsheid, gerechtigheid, naar hetgene geschreven is: *Die in Mij gelooft, in hem blijf ik*. Wonderbaar verblijf! buitengewone tabernakel, ver verheven boven die van Mozes, en van binnen op ene prachtige wijze geheel met fraaie tapijten, met purperen kleden en gouden meubelen versierd, terwijl men van buiten, evenals op de tabernakel die God in de woestijn van Sinaï beval te bouwen, niets dan ene ruwe gedaante van ramsvellen of geitenhaar ontdekt. Dikwijls struikelen de Christenen, en op het uiterlijke aanzien schijnen zij niets dan zwakheid en verachting te zijn. Doch er ligt niet aan gelegen! binnen die broosheid en dwaasheid woont heimelijk ene kracht, welke de wereld niet kan kennen, en die echter de wereld overwint: want CHRISTUS blijft in deze. Ik heb soms Christenen gezien die al hinkende en in grote zwakheid voortgingen; maar wanneer het uur kwam om te strijden of voor de rechtbank van de wereld te verschijnen, dan werkte CHRISTUS plotseling in hen, en werden zij zo sterk en moedig, dat de Duivel verschrikt uit hun gezicht vlood."

Afkondiging van de bul.

Zulk een uur zou weldra voor LUTHER slaan, en CHRISTUS, in wiens gemeenschap hij leefde, moest hem niet begeven. Ondertussen, Rome wierp hem met onstuimigheid uit. De Hervormer en al zijn aanhangers, welke ook hun stand en hun macht zijn mochten, werden vervloekt, en, evenals hun nakomelingen, van al hun eer beroofd en uit al hun bezittingen verdreven. Ieder gelovig Christen, wie het heil van zijn ziel dierbaar is, moet vluchten op het gezicht van die vervloekten hoop. Overal waar de ketterij doorgedrongen is, moeten de priesters op zon - en feestdagen, op het ogenblik dat de kerken opgevuld zijn met volk, plechtig de ban afkondigen. Men zal de offervaten en de sieraden van het altaar wegnemen; men zal het kruis op de grond leggen; twaalf priesters, houdende fakkels in de hand, zullen die aansteken, daarna deze met geweld ter aarde werpen, en ze uitblussen, terwijl zij ze met hun voeten vertreden; dan zal de bisschop de veroordeling van die goddelozen afkondigen; al de klokken zullen luiden; de bisschop en de priesters zullen vervloekingen en verwensingen uitspreken, en men zal onverschrokken tegen LUTHER en zijn aanhangers prediken.

Luther ontvouwt de beweegredenen waarmee hij te werk ging.

Het was twee en twintig dagen geleden, dat de ban te Rome afgekondigd was, en mogelijk was zij in Duitsland nog niet bekend, toen LUTHER, vernemende dat men opnieuw sprak om hem te Worms te dagvaarden, aan de keurvorst een brief schreef op zodanige wijze gesteld, dat FREDERIK die aan de rijksdag kon tonen. LUTHER wilde de verkeerde dekbeelden van de vorsten doen veranderen, en de wezenlijke natuur van een zo miskende zaak voor die aanzienlijke vierschaar rondborstig ontvouwen. "Ik verheug mij met geheel mijn hart, Doorluchtige Heer!" zei hij, "dat zijn keizerlijke Majesteit deze zaak voor zich wil doen komen. Ik neem JEZUS CHRISTUS tot getuige, het is de zaak van de Germaanse

natie, van de Catholieke Kerk, van de Christelijke wereld, de zaak van God zelf...en niet die van een enig mens, vooral niet van een mens als ik. Ik ben bereid mij naar Worms te begeven, mits men mij een vrijgeleide, en geleerde, vrome en onpartijdige rechters bezorge. Ik ben bereid te antwoorden...want het is niet met een lichtzinnig gemoed, of om er enig voordeel uit te trekken, dat ik de leer welke men mij verwijt geleraard heb: het is om aan mijn geweten en mijn eed die ik als leraar van de heilige Schrift afgelegd heb te gehoorzamen: het is voor de eer van God, voor het heil van de Christelijke Kerk, voor het welzijn van de Duitse natie, voor de uitroeiing van zoveel bijgelovigheden, misbruiken, onheilen, smaad, tirannij, godslasteringen en goddeloosheden."

Ontwerp dat de diplomaten van het keizerlijke hof smeden.

Deze verklaring, in een voor LUTHER zo plechtig ogenblik afgelegd, verdient dat men eraandachtig op acht geve. Ziedaar de beweegredenen welke hem deden handelen, en de inwendige drijfveren welke de hernieuwing van de Christelijke maatschappij teweeg brachten. Het is iets anders dan monniken jaloezie of begeerte om te trouwen.

Maar aan dit alles was de staatslieden weinig gelegen. Het verbond met de paus werd voor de ontwerpen van KAREL steeds noodzakelijker. Tussen de paus en de keurvorst geplaatst, zou hij òf FREDERIK van LUTHER hebben willen losmaken, òf de paus genoegen geven zonder FREDERIK te kwetsen. Maar hoe het aangevangen? Velen van degenen die hem omringden, leiden in de zaak van de Augustijner monnik die verachtende koelheid aan de dag, welke staatslieden gewoonlijk tonen wanneer het de Godsdienst betreft. "Laat ons alle uitersten verwerpen," zeiden zij. "Laat ons LUTHER door onderhandelingen verschalken en hem tot stilzwijgen brengen, door hem iets toe te geven. Het vuur uitdoven en niet aanstoken, ziedaar de ware staatkunde. Wanneer de monnik zich in de strik laat vangen, zijn wij overwinnaars! Door een verdrag aan te nemen, zal hij zichzelf bannen en in het verderf storten. Men zal voor het oog enige uitwendige hervormingen bevelen; de keurvorst zal voldaan wezen; de paus zal gewonnen zijn; en de zaken zullen weder hun gewone gang gaan."

Johan Glapio biechtvader van Karel.

Zodanig is het ontwerp dat de boezemvrienden van de keizer smeden. De leraars te Wittenberg scheen die nieuwe staatkunde vooruitgezien te hebben. "Zij zoeken in het geheim de gemoederen te winnen," zei MELANCHTON, "en werken in de duisternis." De biechtvader van KAREL V, JOHAN GLAPION, een aanzienlijk man, een bekwaam hoveling, een doorslepen monnik, belastte zich met de uitvoering van het ontwerp. GLAPION bezat al het vertrouwen van KAREL, en deze vorst, hierin de Spaanse gewoonten navolgende, droeg hem bijna geheel de zorg over de zaken die tot de Godsdienst betrekking hadden op. Van het ogenblik af dat KAREL tot keizer benoemd was geworden, had LEO X zich bevlijtigd om GLAPION te winnen door gunstbewijzen waarvoor de biechtvader zeer gevoelig was geweest. Hij kon de gunsten van de paus niet beter beantwoorden, dan door de ketterij tot stilzwijgen te brengen, en hij begaf zich aan het werk.

Pontanus kanselier van de keurvorst.

Onder de raadslieden van de keurvorst bevond zich de kanselier GREGORIUS BRUCK, of PONTANUS, een man vol verstand, vastberadenheid en moed, die van de Godgeleerdheid meer wist dan al de doctoren, en wiens wijsheid de verenigde list van al de monniken aan het hof van KAREL V het hoofd konden bieden. GLAPION, de invloed van de kanselier kennende, verlangde hem te spreken, en hem naderende alsof hij de vriend van de Hervormer geweest ware, zei hij hem onder de schijn van genegenheid: "Ik was met blijdschap vervuld, toen ik, bij het lezen van LUTHERS eerste schriften, in hem een krachtvolle boom erkende die schone takken had doen uitschieten en de Kerk de

kostbaarste vruchten beloofde. Velen, wel is waar, hebben vóór hem dezelfde dingen erkend; doch niemand dan hij heeft de edele kloekmoedigheid gehad om onbevreesd de waarheid te verkondigen. Maar toen ik zijn boek over *de Babylonische gevangenschap* las, scheen het mij toe dat men mij de armen en benen brak, en van het hoofd tot de voeten verbrijzelde. Ik geloof niet, voegde de listige monnik er bij, dat broeder MARTIJN zich als de schrijver ervan bekend maakt; ik vind er noch zijn stijl noch zijn kunde in.... " Na enige onderhandeling gaat de biechtvader voort: "Leid mij bij de keurvorst in, en ik zal hem in uw tegenwoordigheid de dwalingen van LUTHER blootleggen."

Onderhandelingen tussen de biechtvader en de kanselier.

De kanselier antwoordde dat de bezigheden van de rijksdag zijn Hoogheid geen tijd overlieten, en hij daarenboven zich niet met die zaak bemoeide. De monnik zag met smart zijn verzoek van de hand gewezen. "Voor het overige," zei hem de kanselier, "daar gij zelf zegt, dat er geen kwaad is zonder geneesmiddel, verklaar u nader."

Daarop ene vertrouwelijke houding aannemende, antwoordde de biechtvader: "De keizer wenst vurig, zulk een man als LUTHER met de Kerk verzoend te zien: want zijn boeken (vóór de uitgave van het geschrift over *de Babylonische gevangenschap*) hebben Zijn Majesteit vrij wel bevallen *(4)*.... De toorn, welke de bul bij LUTHER verwekte, heeft ongetwijfeld alleen hem dit laatste geschrift in de pen gegeven. Dat hij verklare de rust van de Kerk niet te hebben willen storen, en de geleerden van alle natiën zullen zich bij hem voegen...Bezorg mij een gehoor bij Zijn Hoogheid."

Vruchteloosheid van deze kunstgrepen.

De kanselier begaf zich naar FREDERIK. De keurvorst wist zeer wel dat ene herroeping, hoedanig ook, onmogelijk was. "Zeg aan de biechtvader," antwoordde hij, "dat ik niet in zijn verzoek kan treden, en zet de onderhandeling voort."

GLAPION ontving deze boodschap met veel betoning van eerbied; en zich over een andere kant wendende, zei hij: "De keurvorst benoeme enige vertrouwde mannen om over deze zaak te beraadslagen.

DE KANSELIER. De keurvorst wil de zaak van LUTHER niet verdedigen.

DE BIECHTVADER. Welnu! handel gij er tenminste met mij over... JEZUS CHRISTUS is mijn getuige dat ik dit alles doe uit liefde voor de Kerk en voor LUTHER, die zoveel harten voor de waarheid geopend heeft."

De kanselier, geweigerd hebbende een werk te ondernemen wat dat van de Hervormer was, maakte zich gereed om te vertrekken.

"Blijf," zei hem de monnik.

DE KANSELIER. "Wat is er dan te doen?

DE BIECHTVADER. "Dat LUTHER ontkenne de schrijver te zijn van *de Babylonische gevangenschap*."

DE KANSELIER. "Maar de bul van de paus veroordeelt al zijn overige werken."

DE BIECHTVADER. Dit is uithoofde van zijn halstarrigheid. Wanneer hij zijn boek herroept, kan de paus, naar zijn almacht, hem lichtelijk in gunst herstellen. Welke verwachtingen kunnen wij niet koesteren, nu wij zulk een voortreffelijke keizer hebben.... !" Bespeurende dat deze woorden enige indruk op de kanselier maakte, haastte zich de monnik er bij te voegen: "LUTHER wil altijd volgens de Bijbel redeneren. De Bijbel... die is als was, en laat zich kneden en buigen gelijk men wil. Ik maak mij sterk om in de Bijbel nog vreemder gevoelens te vinden dan die van LUTHER. Hij bedriegt zich wanneer hij al de woorden van JEZUS CHRISTUS in geboden verandert." Daarna, ook door de vrees op zijn tussenspreker willende werken, voegde hij er bij: "Wat zou er gebeuren, wanneer de keizer heden of

morgen tot de wapens overging.... ? Denk daar aan." Toen vergunde hij PONTANUS te vertrekken.

De biechtvader spande nieuwe strikken. "Al leefde men met hem tien jaren," zei ERASMUS, "dan zou men hem nog niet kennen."

"Welk een uitmuntend boek," zei hij tot de kanselier, toen hij hem enige dagen later wederzag, "is dat boek van LUTHER over de vrijheid van de Christen! hoeveel wijsheid, hoeveel talent, hoeveel geest! ziedaar hoe een waar geleerde schrijft...Men kieze van weerszijden onbesproken mensen, en de paus en LUTHER onderwerpen zich aan hun oordeel. Niemand twijfelt eraan dat LUTHER in vele opzichten de overhand zal hebben. Ik zal er met de keizer zelf over spreken. Geloof mij; het is niet van mijn meester dat ik u deze dingen zeg. Ik heb de keizer gezegd dat God hem evenals alle vorsten zou kastijden, bijaldien de Kerk, welke de bruid van CHRISTUS is, niet gezuiverd wierd van al de vlekken die haar bezoedelen. Ik heb er bijgevoegd, dat God zelf LUTHER verwekt had en hem had bevolen de mensen met nadruk te bestraffen, zich van hem als ene roede bedienende om de zonden van de wereld te tuchtigen"

De kanselier, deze woorden horende, welke de openbare mening van die tijd doen kennen, en die tonen welke gedachte men toen van LUTHER, zelfs onder zijn tegenstanders, had, meende zijn verwondering te moeten betuigen dat men niet meer eerbied voor zijn meester betoonde. "Men beraadslaagt dagelijks over deze zaak bij de keizer," zei hij, "en de keurvorst wordt er niet bij genodigd. Het komt mij vreemd voor, dat de keizer, die hem enige erkentelijkheid verschuldigd is, hem van zijn raadsvergaderingen uitsluit."

DE BIECHTVADER. "Ik heb slechts een enkele keer die beraadslagingen bijgewoond, en heb de keizer zich tegen de aanzoeken van de pauselijke gezanten horen verzetten. Over vijf jaren zal men hebben gezien, wat KAREL voor de hervorming van de Kerk gedaan heeft."

"De keurvorst," antwoordde PONTANUS, "is van LUTHERS oogmerken onkundig. Men late hem komen en hore hem."

De biechtvader antwoordde met een diepen zucht: "Ik neem God tot getuige, dat ik vurig verlang de hervorming van de Christenheid tot stand te zien gebracht."

De zaak slepende te houden en ondertussen LUTHER de mond te sluiten, ziedaar al wat GLAPION zich voorstelde. In allen gevalle LUTHER kome niet te Worms. Een dode, uit de andere wereld teruggekomen en te midden van de rijksdag verschijnende, zoude de afgezanten, de monniken en het gehele leger van de paus minder verschrikt hebben, dan het gezicht van de doctor van Wittenberg.

"Hoeveel dagen heeft men nodig om zich van Wittenberg naar Worms te begeven?" vroeg de monnik aan de kanselier, terwijl hij ene onverschillige houding aannam; daarna, PONTANUS verzoekende de keurvorst zijn onderdanigste groeten aan te bieden, verliet hij hem.

Zodanig waren de kunstgrepen van de hovelingen. De vastberadenheid van PONTANUS verijdelde deze. Die rechtvaardige man was als een rots te midden van al de onderhandelingen. Voor het overige, de Roomse monniken vielen zelf in de strikken, welke zij hun vijanden hadden gespannen. "De Christen," zei LUTHER in zijn figuurlijke taal, "is als de vogel die men aan een valdeur vastbindt. De wolven en de vossen lopen rond en springen er op om hem te verscheuren; maar zij vallen in de kuil en komen om, terwijl de vreesachtige vogel in leven blijft. Eveneens bewaren ons de heilige engelen, en de verscheurende wolven, de geveinsden en de vervolgers kunnen ons hoegenaamd geen kwaad doen." Niet alleen waren de kunstgrepen van de biechtvader te vergeefs, maar ook zijn bekentenissen versterkten FREDERIK in de gedachte dat LUTHER recht had, en dat het zijn plicht was hem te verdedigen.

Voorstel van een Dominicaner.

De harten neigden steeds meer naar het Evangelie. Een Dominicaner prior stelde voordat de keizer, de koningen van Frankrijk, van Spanje, van Engeland, van Portugal, van Hongarije en van Polen, de paus en de keurvorsten, vertegenwoordigers zouden benoemen aan wie men de beslissing van geheel die zaak zoude toevertrouwen. "Nooit," zei hij, "heeft men het aan de paus alleen overgelaten" De neiging van de gemoederen werd zodanig, dat het onmogelijk scheen om LUTHER te veroordelen zonder hem te horen en te overtuigen.

Behendigheid van Aleander.

ALEANDER beefde van woede, en spreidde ene geheel nieuwe kracht ten toon. Het is niet slechts aan de keurvorst en LUTHER, dat hij het hoofd moet bieden. Hij zag met schrik de geheime onderhandelingen van de biechtvader, het voorstel van de prior, de toestemming van de ministers van KAREL, de uiterste koelheid van de Roomse vroomheid bij de grootste vrienden van de paus, "zodat men geloofd zou hebben," zegt PALLAVICINI, "dat een stroom ijskoud water er overgegaan ware." Hij had eindelijk van Rome goud en zilver ontvangen; hij had nadrukkelijke pauselijke brieven, aan de machtigste lieden van het rijk gericht, in handen. Vrezende zijn prooi te zien ontsnappen, begreep hij dat nu het ogenblik van een beslissenden aanval daar was. Hij stelde de brieven ter hand; hij deelde het goud en zilver met volle handen uit; hij deed de schoonste beloften; "en met die driedubbele kunstgreep gewapend," zegt gemelde geschiedschrijver, "beijverde hij zich om de weifelende vergadering der keurvorsten opnieuw ter gunste van de paus te stemmen." Maar het was vooral de keurvorst die hij met zijn strikken omringde. Hij maakte zich de onenigheden tussen de Nederlandse en Spaanse ministers ten nutte. Hij viel de vorst moeilijk. Al de vrienden van Rome, door zijn stem ontwaakt, hielden bij de jonge KAREL aan. "Elke dag," schreef de keurvorst aan zijn broeder JoHAN, "beraadslaagt men tegen LUTHER; men begeert dat hij door de paus en de keizer in de ban gedaan worde; men tracht hem op allerlei wijzen te benadelen. Zij die met hun rode hoeden pronken, de Roomsen met hun gehele aanhang, leggen te deze opzichte een onvermoeiden ijver aan de dag."

Luther is voor geweld beducht.

Inderdaad, ALEANDER drong de veroordeling van de Hervormer met ene hevigheid aan, welke LUTHER ene buitengewone woede noemt. De afvallige nuntius, gelijk LUTHER hem noemt, door de drift de grenspalen van de voorzichtigheid te buiten gaande, riep zelfs eenmaal uit: "Bijaldien gij, o Germanen! het juk van gehoorzaamheid aan Rome wilt afwerpen, zullen wij maken, dat, terwijl de een tegen de ander een verdelgend zwaard opheft, gij allen in uw eigen bloed omkomt." - "Ziedaar hoe de paus de schapen van CHRISTUS weidt," voegt de Hervormer er bij.

Maar hij zelf sprak niet op dergelijke wijze. Hij verlangde niets voor zijn persoon. "LUTHER," zei MELANCHTON," is bereid om de eer en de voortgang van het Evangelie met zijn leven te kopen." Maar hij beefde bij de gedachte aan de verwoestingen waarvan zijn dood het sein zou kunnen wezen. Hij zag een verdoold volk zijn marteldood misschien in het bloed van zijn tegenstanders en vooral van de priesters wreken. Hij wees zulk ene vreselijke verantwoordelijkheid van zich af. "God," zei hij, "bedwinge de woede van Zijn vijanden; maar zo zij uitbreekt...dan zal men over de priesters een onweder zien losbarsten gelijk aan dat wat Bohemen verwoest heeft.... Ik ben rein, want ik heb met aandrang begeerd, dat de Germaanse adel de aanhangers van Rome met wijsheid en niet met het zwaard beteugele. Tegen priesters, een volk zonder moed en kracht, de oorlog te voeren, is zo veel als dat tegen vrouwen en kinderen te doen."

Karel V nodigt Aleander uit om de rijksdag te overtuigen.

KAREL V verzette zich niet tegen de aanzoeken van de nuntius. Zijn Nederlandse en Spaanse Godsdienstigheid was door zijn leermeester ADRIAAN, die later op de pauselijke stoel zetelde, ontwikkeld geworden. Maar men moest de rijksdag winnen. "Overtuig die vergadering," zei de jeugdige monarch tot de nuntius. Dit was al wat ALEANDER begeerde; men beloofde hem dat hij de 13 Februari op de rijksdag toegelaten zou worden.

De nuntius begeeft zich naar de vergadering.

De nuntius maakte zich voor die plechtige audientie gereed. Het werk was gewichtig; maar ALEANDER was er voor geschikt. Afgezant van de opperpriester en van al de luister van zijn zending omgeven, was hij tevens een van de welsprekendste mannen zijn eeuw. De vrienden van de Hervorming zagen niet zonder vrees die bijeenkomst tegemoet. De keurvorst, ene ongesteldheid voorwendende, wachtte zich er bij tegenwoordig te zijn; maar hij gaf aan enigen zijn raadsheren bevel zich daarheen te begeven, en de gesprekken van de nuntius op te tekenen.

De dag gekomen zijnde, spoedde ALEANDER zich naar de vergadering van de vorsten. De gemoederen waren opgewonden: velen herinnerden zich ANNAS of CAJAFAS zich naar het rechthuis begevende om de dood te eisen van "die mens welke het volk verleidde." Op het ogenblik dat de nuntius de deur zou binnentreden, naderde hem, zegt PALLAVICINI, de deurwachter van de rijksdag met veel hevigheid, zette hem de vuisten op de borst en stootte hem terug. "Hij was in de ziel een Luthersgezinde," voegt de Roomse geschiedschrijver er bij. Indien deze geschiedenis waar is, toont zij ongetwijfeld ene zeldzame drift; maar te gelijker tijd doet zij de kracht kennen, waarmee het woord van LUTHER diegenen zelfs had getroffen, welke de deur van de raadsvergaderplaats des rijks bewaakten. De trotse ALEANDER, zich met waardigheid herstellende, vervolgde zijn weg en trad de zaal binnen. Nooit was Rome geroepen geworden om voor ene zo aanzienlijke vergadering zijn verantwoording te doen. De nuntius leide de stukken van overtuiging voor zich welke hij nodig had geoordeeld, de boeken van LUTHER en de bullen van de pausen; daarna de rijksdag tot zwijgen gekomen zijnde, zei hij:

Zijn rede.

"Eerbiedwaardigste keizer, machtigste vorsten, voortreffelijkste afgevaardigden! Ik kom voor u ene zaak verdedigen, waarvoor ik in mijn hart de hevigste liefde voel branden. Het betreft het op het hoofd mijns meesters doen blijven van die drievoudige kroon welke allen aanbidden; het betreft het handhaven van die pauselijke zetel, waarvoor ik bereid zou zijn mijn lichaam aan de vlammen over te geven, indien het monster dat de opkomende ketterij welke ik bestrijde, voortgebracht heeft, door dezelfde brandstapel verteerd, zijn as met de mijn kon vermengen.

SECKENDORF en vele Protestantse geschiedschrijvers na hem, hebben beweerd dat PALLAVICINI zelf de rede die hij ALEANDER in de mond legt, opgesteld heeft. Het is waar dat de laatstgenoemde geschiedschrijver bekend maakt daaraan de vorm gegeven te hebben waaronder hij die voorstelt; maar hij wijst de bronnen aan waaruit hij geput heeft, inzonderheid de brieven van ALEANDER berustende onder de archiven van het Vaticaan (Acta Wormatiae fol. 66 et 99); ik geloof derhalve dat het partijdigheid zou zijn om deze geheel en al te verwerpen. Ik breng enige trekken uit deze rede bij, volgens de Protestantse en Roomse bronnen.

Luther beschuldigd.

"Nee! het gehele verschil tussen LUTHER en Rome loopt niet over de belangen van de paus. Ik heb de boeken van LUTHER voor mij, en het is genoeg ogen in het hoofd te

hebben om te erkennen dat het de heilige leringen van de Kerk zijn welke hij aanrandt. Hij leraart dat diegenen alleen het Avondmaal waardig gebruiken, wier gemoederen vervuld zijn met droefheid en schaamte over hun zonden, en dat de Doop niemand rechtvaardigt, indien men niet gelooft aan de belofte waarvan de Doop het onderpand is. Hij ontkent de noodzakelijkheid onzer werken om de hemelse heerlijkheid te verkrijgen. Hij ontkent dat wij de vrijheid en het vermogen hebben om de natuurlijke en Goddelijke wet te onderhouden. Hij verzekert dat wij noodzakelijk in al onze daden zondigen. Zijn er ooit uit het tuighuis van de hel geschikter wapenen gekomen, om de breidel van de schaamte te verbreken?...Hij predikt de afschaffing van de kloostergeloften. Kan men ene heiligschendiger goddeloosheid verbeelden? Welk ene verwoesting zal men niet in de wereld zien, wanneer diegenen welke het zuurdeeg van de volken zijn moesten, hun gewijde kleren afwerpen, de tempels die zij van hun heilige gezangen deden weergalmen verlaten, en zich in overspel, bloedschande en uitspatting verlopen!...

"Zal ik al de misdaden van die vermetelen monnik optellen? Hij zondigt tegen de doden, want hij ontkent het vagevuur; hij zondigt tegen de hemel, want hij zegt dat hij zelfs niet een engel uit de hemel zou geloven; hij zondigt tegen de Kerk, want hij beweert dat alle Christenen priesters zijn; hij zondigt tegen de heiligen, want hij versmaadt hun eerbiedwaardige schriften; hij zondigt tegen de conciliën, want hij noemt dat van Constanz ene vergadering van duivelen; hij zondigt tegen de wereld, want hij verbiedt iemand met de dood te straffen, die niet ene doodzonde begaan heeft. Enigen zeggen dat hij een vroom man is...Ik wil zijn leven niet aanranden, maar deze vergadering slechts herinneren dat de duivel de volken onder de schijn van waarheid misleidt."

Rome gerechtvaardigd.

ALEANDER, gesproken hebbende van het vagevuur, door het concilie van Florence veroordeeld, leide de bul van de paus over dit concilie aan de voeten van de keizer neder. De aartsbisschop van Mentz nam deze op, en stelde haar aan de aartsbisschoppen van Keulen en Trier ter hand, welke deze met statigheid ontvingen en aan de andere vorsten lieten rondgaan. De nuntius op zulk ene wijze LUTHER beschuldigd hebbende, kwam vervolgens tot zijn tweede doel, wat was om Rome te rechtvaardigen.

"Te Rome, zegt LUTHER, belooft men iets met de mond en doet men het tegendeel met de hand. Indien dit feit waar is, moet men er dan niet een geheel tegenovergesteld gevolg uit trekken? Indien de bedienaars van ene godsdienst overeenkomstig haar voorschriften leven, is dit een bewijs dat zij vals is. Zodanig was de godsdienst van de oude Romeinen...Zodanig is die van MAHOMET, en die van LUTHER zelf; maar zodanig is niet de Godsdienst welke de pausen van Rome ons leren Ja, de leer welke zij belijden veroordeelt hen allen, als misstappen begaan hebbende: velen als schuldig, en zelfs enigen (ik zeg het rondborstig) als misdadig...Deze leer stelt hun daden bloot aan de smaad van de mensen gedurende hun leven, aan de schande van de geschiedenis na hun dood. Nu dan, welk vermaak, welke nuttigheid, ik vraag het, zouden de pausen erin gevonden hebben om zodanig ene Godsdienst uit te vinden?"

"De Kerk, zal men zeggen, werd in de eerste eeuwen niet door de Roomse pausen bestuurd. Wat zal men daaruit besluiten? Met zulke bewijsvoeringen zou men de mensen kunnen overreden om zich met eikels te voeden, en de vorstinnen om zelve hun lijnwaad te wassen."

Beroep op Karel V tegen Luther.

Maar het was de nuntius vooral om zijn tegenstander, om de Hervormer te doen. Vol verontwaardiging tegen degenen die zeiden dat hij gehoord moest worden, riep hij uit: "LUTHER zal zich door niemand laten onderrichten. Reeds heeft hem de paus te Rome gedagvaard, en hij heeft er zich niet heen begeven. De paus heeft hem toen te Augsburg

voor zijn legaat gedagvaard, en hij is er niet verscheen dan met een vrijgeleide van de keizer, dat is te zeggen, nadat men de armen van de legaat had gebonden, en men hem niets had vrij gelaten dan de tong... Ach!" zei ALEANDER, zich wendende tot KAREL V, "ik smeek uw Keizerlijke Majesteit niets te doen dat tot zijn schande zou keren! Hij menge zich niet in ene zaak, waarmee de leken niet nodig hebben. Doe uw werk. De leer van LUTHER worde door u in het gehele rijk verboden; zijn schriften worden alom verbrand! Vrees niets. De dwalingen van LUTHER behelzen genoeg om er honderd duizend ketters om te doen verbrande...En wie hebben wij te vrezen?... Dat gepeupel?... Het toont zich vóór het gevecht vreselijk door de onbeschaamdheid, maar in de strijd verachtelijk door zijn lafhartigheid. De vreemde vorsten?... maar de koning van Frankrijk heeft de leer van LUTHER de toegang tot zijn rijk verboden; de koning van Groot - Brittannië bereidt haar een slag met zijn koninklijke hand. Hoe Hongarijë, Italië, Spanje denken, weet gij, en er is niemand van u naburen, hoe groot zijn haat jegens u ook zij, die u zodanig kwaad als die ketterij toewenst. Want indien het huis van onze vijand naast het onze ligt, kunnen wij hem wel de koorts doch niet de pest toewensen.... Wat zijn al die Luthersgezinden? een hoop onbeschaamde taalgeleerden, bedorven priesters, ongeregelde monniken, onkundige advokaten, verlopen edelen, en verleide, bedorven lieden uit het gemeen. Hoeveel talrijker, bekwamer en sterker is niet de Catholieke partij! Een eenparig besluit van deze beroemde vergadering zal de eenvoudigen verlichten, de onvoorzichtigen waarschuwen, degenen die wankelen standvastig maken en de zwakken versterken... Maar wanneer de bijl niet aan de wortel van die vergiftige plant gelegd wordt, wanneer de genadeslag haar niet wordt toegebracht, dan... zie ik haar het erfgoed van JEZUS CHRISTUS met haar takken bedekken, de wijngaard des Heeren in een verschrikkelijk woud veranderen, het koninkrijk van God in een roofnest van wilde dieren herscheppen, en Duitsland in die afschuwelijken staat van barbaarschheid en verwoesting brengen, waartoe Azië door de bijgelovigheid van MAHOMET gebracht is."

Uitwerking van de redevoering van de nuntius.

De nuntius zweeg. Hij had gedurende drie uren gesproken. Het wegslepende van zijn welsprekendheid had de vergadering getroffen. De vorsten, aan het wankelen gebracht en verschrikt, zegt COCHLEUS, zagen de een de ander aan, en spoedig deed zich van verschillende kanten gemor tegen LUTHER en zijn aanhangers horen. Indien de krachtvolle LUTHER tegenwoordig geweest ware, indien hij op deze rede had kunnen antwoorden, indien hij, gebruik makende van de bekentenissen welke de herinnering van ALEANDERS voormaligen meester de eerlozen BORGIA, aan die Roomse redenaar had ontrukt, getoond had dat zijn bewijsredenen, bestemd om Rome te verdedigen, juist de veroordeling waren, indien hij had doen zien dat de leer, welke van dezelfs ongerechtigheid in helder daglicht stelde, niet door het was uitgevonden, gelijk de redenaar zei, maar die godsdienst was welke CHRISTUS aan de wereld had gegeven, en welke de Hervorming in haar oorspronkelijken luister herstelde, indien hij een nauwkeurig en levenvol tafereel van de dwalingen en misbruiken van het Pausdom voorgedragen had en had doen zien hoe het van de Godsdienst van JEZUS CHRISTUS een middel maakte van verheffing en roof, dan zou op hetzelfde ogenblik de redevoering van de nuntius gene de minste uitwerking gedaan hebben; maar niemand stond op om te spreken. De vergadering bleef onder de indruk dezer rede; en getroffen, medegesleept, toonde zij zich bereid om de ketterij van LUTHER met geweld uit de grond des rijks uit te roeien.

Desniettemin was deze zegepraal slechts schijnbaar. Het was Gods wil dat Rome de gelegenheid hadden om zijn redenen en krachten ten toon te spreiden. De grootste van zijn redenaren had in de vergadering van de vorsten gesproken; hij had gezegd wat Rome had te zeggen. Maar het was juist die laatste poging van het Pausdom, welke voor velen diegenen die het toegedaan waren het teken van de nederlaag moest worden. Moet men om de waarheid te doen zegepralen haar openlijk belijden, evenzo om de dwaling te doen vergaan heeft men haar slechts zonder achterhoudenheid te openbaren. Om haar loop te

volbrengen, moet noch de een noch de andere verborgen zijn. Het licht oordeelt over alle dingen.

De vorsten willen de grieven van de natie handhaven. Redevoering van hertog George.

Weinig dagen waren voldoende om die eerste indrukken te verdrijven, gelijk dit altijd gebeurt wanneer een redenaar het lege van zijn bewijsvoeringen met hoogdravende woorden aanvult. Het grootste aantal vorsten was bereid om LUTHER op te offeren; maar niemand wilde de rechten van het rijk en de grieven van de Germaanse natie opofferen. Men wilde wel de onbeschaamden monnik die op zulke hoge toon gesproken had overleveren; doch men begeerde de paus des temeer het billijke van een hervorming te doen gevoelen, wanneer het de mond van de opperhoofden van de natie was, welke haar inriep. Zo was het ook LUTHERS grootste persoonlijke vijand, hertog GEORGE van Saksen, die met de meesten nadruk tegen de aanmatigingen van Rome sprak. De kleinzoon van de Boheemse koning, PODIERRAD, door de leer van de genade, welke de Hervormer verkondigde, teruggestoten, had de hoop nog niet verloren van ene zedelijke en kerkelijke hervorming te zien daarstellen. Hetgene hem zo sterk tegen de monnik van Wittenberg verbitterde, was dat hij met zijn verachte leerstellingen geheel de zaak bedierf. Maar thans, de nuntius alles ziende in het werk stellen om LUTHER en de hervorming van de Kerk in gelijke mate te veroordelen, stond GEORGE eensklaps in de vergadering van de vorsten op, tot grote verbazing diegenen die zijn haat tegen de Hervormer kenden.

"De rijksdag," zei hij, "moet van dezelfs grieven tegen het hof van Rome niet vergeten. Hoeveel misbruiken zijn in onze staten ingeslopen! De jaarlijkse inkomsten van openstaande kerkelijke ambten (annaten), welke de keizer om het welzijn van de Christenheid vrijwillig toestond, thans als ene schuld geëist; de Roomse hovelingen dagelijks nieuwe geboden uitvindende, om de kerkelijke bedieningen te kopen, te verkopen en aan anderen te verpachten; ene menigte geoorloofde overtredingen; de rijke overtreders op ene schandelijke wijze geduld, terwijl degenen die niets hebben om zich vrij te kopen onmeedogend worden gestraft; de pausen niet ophoudende hun hofbedienden met posten te begunstigen, tot nadeel van diegenen wie de bedieningen toekomen; het vruchtgebruik van de abdijen en kloosters van Rome, in handen van de kardinalen, bisschoppen en prelaten, die er zich de inkomsten van toeëigenen, zodat men geen monnik meer vindt in kloosters die er twintig of dertig moesten hebben; de bidplaatsen vermeerderen de tot in het oneindige, en aflaatwinkels in al de straten en op al de pleinen van onze steden opgericht, de winkels van de heiligen ANTONIUS, die van de Heilige Geest, die van de heilige HUBERTUS, die van de heilige CORNELIUS, die van de heilige VINCENTIUS, en nog meer anderen; maatschappijen, kopende van Rome het recht om zodanige markten te houden, daarna van hun bisschop het recht kopende om hun waar uit te kramen, en, ten einde zoveel geld te hebben, de beurs van de armen berovende en legende; de aflaat, welke niet moet verleend worden dan om het heil van de zielen, en welke men niet moet verdienen dan door gebeden, vasten en werken van liefdadigheid, verkocht wordende voor geld; de officialen van de bisschoppen de geringen met boetedoeningen overladende wegens godslasteringen, overspelen, ongebondenheden en het schenden van deze of die feestdag, doch niet eens ene enkele bestraffing tot de kerkelijken richtende die zich aan zulke misdaden schuldig maken; de boeteling straffen opgelegd, welke van die aard zijn dat hij spoedig weer in dezelfde zonde vervalt, en zoveel temeer geld moet geven, ... ziedaar enige van die misbruiken welke tegen Rome getuigen! Men heeft alle schaamte ter zijde gesteld en legt zich niet meer dan op ene enkele zaak toe.... op het verkrijgen van geld! ja van geld!... zodat de predikers die de waarheid moesten leraren, niets meer dan leugenen aan de man helpen, en men hen niet alleen duldt, maar zelfs beloont, omdat hoe meer zij liegen zij ook van de temeer verdienen. Het is uit deze modderpoel dat van alle kanten zoveel bedorven wateren voortkomen. De ongebondenheid reikt de hand aan de geldzucht. De officialen laten onder verschillende voorwendselen vrouwen bij zich komen, en beijveren

zich om deze zo door bedreigingen als door geschenken te verleiden, of, wanneer zij dat niet kunnen, haar in haar goede naam te benadelen. Ach! door zulk een ergerlijke handel stort de geestelijkheid zoveel arme zielen in ene eeuwige verdoemenis. Men moet ene algemene hervorming daarstellen. Men moet ene algemene kerkvergadering bijeenroepen om die hervorming te voltooien. Daarom, voortreffelijkste vorsten en heren! smeek ik u in onderdanigheid, u hiermee met alle naarstigheid bezig te houden."

Hertog GEORGE gaf de lijst van de grieven welke hij opgeteld had over. Dit was enige dagen na de rede van ALEANDER. Dit belangrijk geschrift is ons bewaard gebleven in de archieven van Weimar.

Onderscheid tussen de hertog en Luther.

LUTHER had niet met meerder kracht tegen de misbruiken van Rome gesproken; maar hij had iets meer gedaan. De hertog wees het kwaad aan; LUTHER had benevens het kwaad en de oorzaak en het geneesmiddel er voor aangewezen, Hij had aangetoond dat de zondaar de ware aflaat, namelijk die van God afkomstig is, alleen door het geloof aan de genade en verdienste van CHRISTUS ontvangt; en deze eenvoudige maar veelvermogende leer had al de aflaatmarkten, door de priesters opgericht, omvergeworpen. "Hoe kan men Godvruchtig worden?" zei hij eens. "Een Franciscaner monnik zal antwoorden: bekleed u met ene grijze monnikskap en omgord u met een gordel. Een Roomsgezinde zal zeggen: hoor de mis en vast. Maar een Christen zal antwoorden: alleen het geloof in CHRISTUS rechtvaardigt en behoudt. Vóór de werken moeten wij het eeuwige leven hebben. Doch wanneer wij wedergeboren en kinderen Gods geworden zijn door het Woord van de genade, dan doen wij goede werken."

Karakter van de hervorming.

Het woord van de hertog was dat van een wereldlijk vorst; het woord van LUTHER was dat van een Hervormer. Het grote kwaad van de Kerk was, zich uitsluitend op het uiterlijke te hebben toegelegd, van al haar werken en genadebewijzen uitwendige en stoffelijke zaken te hebben gemaakt. De aflaten hadden dit kwaad ten hoogsten top gevoerd, en hetgene meer geestelijk is in het Christendom, de vergeving van de zonden, was als spijs en drank in winkels te koop. Het grote werk van LUTHER bestond juist daarin dat hij zich van dat toppunt van verbastering van de Christendoms bediende, om de mens en de Kerk tot de oorspronkelijke levensbron terug te leiden, en in het heiligdom van hart de heerschappij van de Heilige Geest te herstellen. Het geneesmiddel kwam hier, gelijk dat dikwijls gebeurt, uit het kwaad zelf te voorschijn, en de beide uitersten raakten elkaar. Van toen af begon zich de Kerk, die gedurende zoveel eeuwen zich uiterlijk in ceremoniën, waarnemingen en menselijke oefeningen ontwikkeld had, weer inwendig te ontwikkelen in geloof, hoop en liefde.

De rede van de hertog deed zoveel temeer uitwerking, hoe meer zijn tegenkanting jegens LUTHER bekend was. Andere leden van de rijksdag deden andere grieven gelden. De kerkelijke vorsten zelve ondersteunden die klachten. "Wij hebben een paus die niets dan de jacht en de vermaken bemint," zeiden zij; "de ambten van de Germaanse natie worden te Rome aan konstabels, aan valkeniers, aan beunhazen, aan ezeldrijvers, aan stalknechten, aan lijfwachten, en aan andere lieden van dit soort, die onkundig, onbekwaam en Duitsland vreemd zijn gegeven."

Honderd en één grieven aan de keizer voorgesteld.

De rijksdag benoemde ene commissie belast om al de bezwaren bijeen te zamelen; zij vond er honderd en een. Een deputatie, uit wereldlijke en kerkelijke vorsten samengesteld, overhandigde het verslag er van aan de keizer, hem bezwerende er recht over te doen,

gelijk hij zich daartoe in zijn verdrag verbonden had. "Hoeveel Christelijke zielen gaan verloren!" zeiden zij tot KAREL V, "wat al roverijen en knevelarijen, ten gevolge van de ergernissen, welke het geestelijk hoofd van de Christenheid omringen! Men moet de ondergang en de schande van ons volk voorkomen. Daarom smeken wij allen gezamenlijk u zeer ootmoedig maar op de dringendste wijze, ene algemene hervorming te bevelen, te ondernemen en te voltooien" Er was toen in de Christelijke maatschappij ene onbekende macht welke haar invloed uitoefende op de vorsten en de volken, ene wijsheid van boven welke de tegenstanders zelf van de Hervorming wegsleepte en die de vrijmaking voorbereidde waarvan eindelijk het uur had geslagen.

Karel geeft enigszins toe.

KAREL kon voor deze voorstellen van het rijk niet ongevoelig zijn. Noch de nuntius, noch de keizer hadden ze verwacht. Deze trok terstond het edict in dat het bevel inhield om LUTHERS schriften door het gehele rijk aan de vlammen over te geven, en stelde een voorlopig bevel in de plaats om die boeken aan de overheden ter hand te stellen.

Dit voldeed de vergadering niet; zij wilde dat de Hervormer verscheen. "Het is onrechtvaardig," zeiden zijn vrienden, "LUTHER te veroordelen zonder hem te hebben gehoord, en zonder van hem zelf te weten of hij de schrijver is van de boeken die men wil verbranden. Zijn leer, zeiden zijn tegenstanders, heeft zich zozeer van de gemoederen meester gemaakt, dat het onmogelijk is de voortgang er van te stuiten, bijaldien wij hem zelf niet horen. Men zal niet met hem redetwisten; en wanneer hij zijn schriften erkent, en weigert deze te herroepen, dan zullen wij, keurvorsten, vorsten, staten van het heilige rijk, allen tezamen, aan het geloof onzer voorvaderen getrouw, uw Majesteit met al onze krachten in de uitvoering van zijn besluiten bijstaan.

Aleander verzet zich tegen de verschijning van Luther.

ALEANDER, verschrikt, van LUTHERS onverschrokkenheid en van de onkunde van de vorsten alles vrezende, begaf zich terstond aan het werk om de verschijning van de Hervormer te verhinderen. Hij ging van de ministers van KAREL naar de vorsten die het meest ter gunste van de paus gestemd waren, en van deze vorsten naar de keizer zelf. "Het is niet geoorloofd," zei hij, "over hetgene de opperpriester vastgesteld heeft strijd te voeren. Men zal met LUTHER niet redetwisten, zegt gij; maar," vervolgde hij, "zal de kracht van die vermetelen mens, het vuur van zijn blikken, de welsprekendheid van zijn woorden, de geheimzinnige geest die hem bezielt, niet genoeg zijn om enig oproer te verwekken? Reeds vereren hem velen als een heilige, en allerwegen vindt men zijn beeltenis als het hoofd van de gelukzaligen met een straalkrans omgeven.... Indien men hem wil dagvaarden om te verschijnen, dat men hem dan tenminste niet onder de bescherming van de algemene trouw stelle!" Deze laatste woorden moesten LUTHER verschrikken of zijn ondergang bereiden.

De groten van Spanje.

De nuntius vond een gemakkelijke toegang bij de groten van Spanje. Ontstoken van het hevigste fanatisme, waren zij ongeduldig om de nieuwe ketterij uit te roeien. FREDERIK, hertog van Alba, was vooral buiten zichzelf van woede, zo dikwijls het spraak was van de Hervorming. Hij zou door het bloed van al haar aanhangers hebben willen treden. LUTHER was nog niet geroepen om te verschijnen, toen reeds zijn naam alleen al de hoge personaadjen van de Christenheid die toen binnen Worms verenigd waren met onrust vervulde.

Luther's gerustheid. Lofzang van Maria.

De man die dus de machtige van de aarde in het harnas jaagde scheen alleen gerust. De tijdingen van Worms waren verontrustend. LUTHERS vrienden zelve waren verschrikt. "Er blijft ons niets over dan uwe wensen en gebeden," schreef MELANCHTON aan SPALATIJN. "Och! of het Gode behaagde ten koste van ons bloed het heil des Christelijke volks te kopen." Maar LUTHER, die gene vrees kende, zich in zijn vreedzame cel opsluitende, overdacht er met toepassing op zichzelf die woorden, waarmede MARIA, de moeder van JEZUS, uitriep: *"mijne ziel maakt groot de Heer, en mijn geest verheugt zich in God mijn Zaligmaker. Grote dingen heeft aan mij gedaan, Hij die machtig is, en heilig is Zijn naam. Hij heeft een krachtig werk gedaan door Zijnen arm. Hij heeft machtigen van de tronen afgetrokken, en nederigen heeft Hij verhoogd*." Zie hier enige van de gedachten welke elkaar in LUTHERS gemoed verdrongen: *"Hij die machtig is*... zegt MARIA. O! welk ene stoutmoedigheid van de zijde van ene jonge dochter! Met een enkel woord treft zij al de sterken met zwakheid, al de machtigen met onmacht, al de wijzen met dwaasheid, al degenen wier naam beroemd is op aarde met schande, en zij legt aan de voeten van God alleen alle sterkte, alle macht, alle wijsheid en alle roem neer. - *Zijn arm*, vervolgt zij, en dus noemt zij die macht waardoor Hij uit zichzelf en zonder hulp van schepselen werkt: geheimzinnige macht!.... welke in het verborgen en in de stilte zich oefent, totdat Hij vervuld heeft wat Hij zich voorstelde. De verwoesting is daar, zonder dat iemand haar heeft zien komen. De herstelling is daar, zonder dat iemand eraan heeft getwijfeld. Hij laat Zijn kinderen in verdrukking en zwakheid, zo dat ieder zegt: zij zijn verloren!.... Maar dan zelfs is Hij de sterkste; want eerst dan wanneer de kracht van de mensen eindigt, begint de kracht Gods. Alleenlijk, dat het geloof Hem verbeide...En, van de anderen kant, God laat Zijn tegenstanders toe zich op hun grootheid en macht te verheffen. Hij onttrekt hun de hulp van Zijn kracht, en laat hen van hun eigen kracht zich opblazen. Hij ontbloot hen van Zijn eeuwige wijsheid, en laat hun toe dat zij zich van hun wijsheid van één dag voorzien. En terwijl zij zich opheffen onder de luister van hun macht, verwijdert zich Gods arm, en hun werk... verdwijnt als ene zeepbal die in de lucht berst."

Het was de 10de maart, op het tijdstip dat zijn naam de keizerlijke stad met schrik vervulde, dat LUTHER deze verklaring van de *Lofzang van Maria* eindigde.

Luther wil naar Worms gaan om te sterven, maar niet om te herroepen.

Men liet hem in zijn eenzaam verblijf niet met rust. SPALATIJN, zich gedragende naar de bevelen van de keurvorst, zond hem de lijst van de artikelen welke herroeping men van hem wilde eisen. Een herroeping, na de weigering te Augsburg!..."Vrees niet," schreef hij aan SPALATIJN, "dat ik ene enkele syllabe zal herroepen, daar het hun enige bewijsvoering is te beweren dat mijn schriften gekant zijn tegen de gebruiken van hetgene zij de Kerk noemen. Indien keizer KAREL mij alleen dagvaart opdat ik herroepe, zal ik hem antwoorden dat ik hier zal blijven, en dit zal zo goed zijn alsof ik te Worms geweest ware en van daar ware teruggekomen. Maar bijaldien de keizer daarentegen mij wil ontbieden om mij als een vijand van het rijk ter dood te brengen, ben ik bereid mij naar zijn dagvaard te begeven: want met de hulp van CHRISTUS, zal ik het Woord op het slagveld niet verlaten. Ik weet het: die bloeddorstige lieden zullen niet rusten vóórdat zij mij het leven benomen hebben. Och! of het slechts pausgezinden waren, die zich aan mijn bloed schuldig maken!

Karel besluit om Luther in Worms te dagvaarden. Zal men hem een vrijgeleide geven?

Kortom, de keizer nam een besluit. De verschijning van LUTHER voor de rijksdag scheen alleen geschikt om die zaak, welke het gehele rijk bezig hield, op de ene of andere wijze te eindigen. KAREL V besloot hem te doen dagvaarden, doch zonder hem een vrijgeleide te geven. Hier begon voor FREDERIK de rol van beschermheer. Het gevaar dat de Hervormer zou bedreigd hebben trof ieder. De vrienden van LUTHER, zei COCHLOEUS, vreesden dat men hem aan de paus zou overleveren, of dat de keizer zelf hem zou doen omkomen, als

ware hij wegens zijn halsstarrige ketterij onwaardig hem enige beloften te houden. Er was te die aanzien tussen de vorsten een lange en moeilijke strijd. Verslagen, eindelijk, over de uitgebreide beroering welke toen de volken bijna in geheel Duitsland in beweging bracht, vrezende dat er op de doorreizen van LUTHER enig haastig oproer of enige gevaarlijke opstand (ongetwijfeld ten voordele van de Hervormer zelf) zou uitbreken, oordeelden de vorsten het wijste te zijn om te zijn aanzien de gemoederen te doen bedaren, en niet slechts de keizer, maar ook de keurvorst van Saksen, de hertog GEORGE en de landgraaf van Hessen, gaven ieder een vrijgeleide door de staten welke hij moest doortrekken.

Dagvaarding van de keizer.

De 6de maart 1521 tekende KAREL de volgende dagvaarding, aan LUTHER gericht:

"KAREL, door Gods genade Rooms keizer, te allen tijde gebieder des rijks, enz, enz.

"Eerzame, waarde en Godzalige! Wij en de staten van het heilige rijk, hier vergaderd, besloten hebbende een onderzoek te doen, rakende de leer en de boeken welke gij sinds enige tijd openbaar gemaakt hebt, hebben u, om hier te komen en naar ene veilige plaats terug te keren, ons vrijgeleide en dat van het rijk gegeven, wat wij u hiernevens toezenden. Het is onze oprechte begeerte dat gij u terstond voor deze reis gereed maakt, opdat gij in de tussentijd van een en twintig dagen, in ons vrij - geleide bepaald, u hier bij ons in zekerheid moogt bevinden, en dat gij niet achter blijft. Vrees noch onrechtvaardigheid noch geweld. Wij willen ons voornoemd vrijgeleide met vastheid handhaven, en wij verwachten dat gij aan onze dagvaarding beantwoordt. Gij zult hierin onze ernstigen raad volgen.

"Gegeven in onze keizerlijke stad Worms, op de zesde dag van de maand maart, in het jaar van de Heeren 1521, het tweede van onze regering.

"KAREL.

"Overeenkomstig het bevel van mijn heer de keizer, met mijn eigen hand,

"ALBERT, kardinaal te Mentz, opperkanselier.

"NIKOLAAS ZWYL."

Het vrijgeleide.

Het vrijgeleide in deze brief ingesloten voerde op het adres: *"Aan de eerzamen, onze waarde en Godzaligen doctor* MARTIJN LUTHER, *van de orde der Augustijners*."

Het begon aldus:

"Wij KAREL, de vijfde van die naam, door Gods genade Rooms keizer, te allen tijde gebieder van de rijks, koning van Spanje, van de beide Siciliën, van Jeruzalem, van Hongarije, van Dalmatië, van Croatië, enz., aartshertog van Oostenrijk, hertog van Bourgondië, graaf van Habsburg, Vlaanderen en Tyrol, enz., enz."

Daarna doende weten dat hij een Augustijner monnik, met name LUTHER, voor zich gedagvaard had, beval de koning van zoveel volken aan alle vorsten heren, overheden en anderen, het vrijgeleide dat hij hem gegeven had te eerbiedigen, daar men zich anders de straf van de keizer en van het rijk waardig zou maken.

Vrees van de keurvorst.

Zo gaf dan de keizer ene man die het opperhoofd van de Kerk in de ban had gedaan, de titels van "waarde, eerzame en Godzalige." Men had door het stellen van dit stuk alle wantrouwen uit LUTHERS gemoed en uit dat van zijn vrienden willen verwijderen. CASPAR STURM was benoemd om de Hervormer deze tijding over te brengen, en hem naar Worms te vergezellen. De keurvorst, de algemene verbittering vrezende, schreef de 12de maart

aan de overheden van Wittenberg, voor de veiligheid van dien ambtenaar des keizers te zorgen, en hem ene lijfwacht te geven, wanneer dat nodig werd geoordeeld. De heraut vertrok.

Zo vervulde dan KAREL Gods oogmerken. God wilde dat licht wat Hij in de wereld ontstoken had op ene berg plaatsen; en keizer, koningen en vorsten stelden zich terstond in beweging om, zonder het te weten, Zijn oogmerk te volvoeren. Het kost hem weinig om datgene wat in lagen staat verkeert te verhogen. Een daad van Zijn almacht is genoeg om het nederige kind van Mansfeld uit ene geringe stulp tot het paleis waar de koningen vergaderen op te voeren. Er is voor Hem noch geringheid noch grootheid, en, wanneer Hij het wil, ontmoeten KAREL V en LUTHER elkaar.

Maar zal LUTHER zich naar die dagvaard begeven? Zijn beste vrienden stonden er over in twijfel. "Doctor MARTIJN," schreef de keurvorst de 25ste maart, aan zijn broeder, "is hier ontboden; maar ik weet niet of hij komen zal. Ik zou niets goeds weten te voorspellen." Drie maanden later, de 16de april, schreef deze voortreffelijke vorst, toen hij het gevaar zag toenemen, opnieuw aan de hertog JOHAN. "Er zijn bevelen tegen LUTHER uitgevaardigd. De kardinalen en bisschoppen vallen hem met veel hardheid aan. God kere alles ten goede! Mocht het Gode behagen dat ik hem ene billijke behandeling kon bezorgen!"

De witte donderdag in Rome. Afkondiging van de bul in Coena Domini.

Terwijl deze dingen te Worms en Wittenberg voorvielen, vermeerderde het Pausdom de aanvallen. De 28ste maart, zijnde Donderdag voor Pasen, hoorde men te Rome een plechtig banvonnis uitspreken. Het is de gewoonte om aldaar op dit tijdstip de vreselijke bul *in Coena Domini*, welke niets dan ene lange reeks van vervloekingen behelst af te lezen. Op deze dag waren de toegangen van de tempel, waar de opperpriester de dienst moest verrichten, vroegtijdig bezet met ene pauselijke wacht, en met ene menigte volks dat van alle kanten van Italië zamengevloeid was om de zegen van de heiligen vader te ontvangen. Laurier - en mirtetakken versierden het plein voor de grote kerk; waskaarsen brandden op het balkon van de tempel, en het hoogwaardige was er opgeheven. Eensklaps doen de klokken de lucht van haar statig geluid weergalmen; de opperpriester, met zijn pauselijke versierselen bekleed en op een armstoel gedragen, verschijnt op het balkon; het volk valt op de knieën; de hoofden worden ontbloot; de vaandels buigen zich neer; de wapenen worden op de grond gelegd, en ene plechtige stilte heeft er plaats. Enige ogenblikken daarna strekt de paus langzaam de handen uit, heft ze ten hemel, laat ze daarna weer langzaam vallen, makende het teken van het kruis. Hij herhaalt deze beweging tot drie malen toe. Daarop weergalmt de lucht opnieuw van het geluid van de klokken, welke aan de afgelegen oorden de zegen van de paus aankondigen; enige priesters naderen met onstuimig geweld, houdende brandende flambouwen in de hand; zij keren deze om, schudden ze en slingeren ze met geweld weg, als waren het vlammen van de hel; het volk is ontroerd, verkeert in hevigen angst; en de woorden van vervloeking vallen van boven van de tempel neer.

Deze plechtigheid is in onderscheidene werken beschreven, onder anderen in het "Tagebuch einer Reise durch Deutschland und Italien." (Berl. 18l7, IV, 94.) De voornaamste trekken lopen nog verder dan de tijden van LUTHER.

De paus en Luther

Zodra LUTHER van deze excommunicatie kennis had, gaf hij er de inhoud van in het licht, met enige aanmerkingen, geschreven in die bijtende stijl, welke hij zo wèl wist te gebruiken. Schoon deze uitgave eerst later heeft plaats gehad, zullen wij er echter hier enige trekken uit mededelen. Wij zullen de opperpriester van de Christenheid op het balkon van zijn hoofdkerk, en de monnik van Wittenberg, hem uit het binnenste van Duitsland antwoordende, horen.

Er is iets karakteristieks in de tegenstelling dezer twee stemmen.

DE PAUS. "LEO, bisschop.... "

LUTHER. "Bisschop.... gelijk een wolf een herder is: want de bisschop moet overeenkomstig de leer van de zaligheid vermanen, en gene verwensingen en vervloekingen uitbraken.... "

DE PAUS. "...Dienaar aller dienaren Gods.... "

LUTHER. "Des avonds, wanneer wij beschonken zijn; maar des morgens heten wij LEO, heer aller heren."

DE PAUS. "De Roomse bisschoppen, onze voorgangers, zijn gewoon zich op dit feest van de wapenen van de gerechtigheid te bedienen.... "

LUTHER. "Welke, volgens u, zijn de excommunicatie en het anathema; maar, volgens de heilige PAULUS, de langmoedigheid, de goedertierenheid en de liefde. 2 Cor. 6: 6, 7."

DE PAUS. "Overeenkomstig de plicht van de Apostolische bediening, en om de zuiverheid van het Christelijk geloof te handhaven..."

LUTHER. "Dat wil zeggen de tijdelijke bezittingen van de paus."

DE PAUS. "En de eenheid, welke bestaat in de vereniging van de leden met CHRISTUS hun hoofd.... en met Zijnen Stedehouder.... "

LUTHER. "Want CHRISTUS is niet genoeg: er wordt nog een ander vereist."

DE PAUS. "Om de heilige gemeenschap van de gelovigen te bewaren, volgen wij de oude gewoonte, en doen wij in de ban en vervloeken wij in de naam van de almachtigen God, de Vader.... "

LUTHER. "Van wie gezegd is: *God heeft Zijnen Zoon niet gezonden in de wereld opdat Hij de wereld veroordelen zou* Joh 3.17."

DE PAUS. "...En de Zoon en de Heilige Geest, en volgens de macht van de Apostelen PETRUS en PAULUS.... en onze eigen.... "

LUTHER. "EN MIJ! zegt de verscheurende wolf, evenalsof Gods macht zonder hem te zwak ware."

DE PAUS. "Wij vervloeken alle ketters, de Catharen, de Paterinen, de Armen van Lyon, de Arnoldisten, de Speronisten, de Passaginianen, de Wikleffiten, de Hussiten, de Fratricellen .... "

LUTHER. "Want zij hebben de heilige Schriften willen bezitten, en zij hebben verlangd dat de paus matig ware en het Woord van God verkondigde."

DE PAUS. "...en MARTIJN LUTHER, onlangs door ons om dergelijke ketterij veroordeeld, evenals al zijn aanhangers en al degenen, wie zij ook zijn mogen, die hem enige gunst bewijzen.... "

LUTHER. "Ik dank u, zeer goedgunstige paus! dat gij mij met al die Christenen veroordeelt. Het is voor mij ene eer dat mijn naam te Rome ten tijde van het feest op ene zo loffelijke wijze afgelezen is, en dat hij met de namen van al die nederige belijders van CHRISTUS de wereld doorloopt!"

DE PAUS. "Desgelijks doen wij in de ban en vervloeken wij alle zeerovers en kapers.... "

LUTHER. "Wie is dan de grootste van de zeerovers en kapers, indien hij het niet is die de zielen rooft, in boeien sluit en ter dood brengt?.... "

DE PAUS. "...inzonderheid die op onze zee varen.... "

LUTHER. "ONZE zee!...De heilige PETRUS, *onze* voorganger, heeft gezegd: *Goud en zilver heb ik niet* Ac 3.6. JEZUS CHRISTUS heeft gezegd: *De koningen van de volken heersen over hen, doch zo moet het onder u niet zijn* Lu 22.25. Maar indien een met hooi

geladen wagen voor een dronken mens uit de weg moet gaan, met hoeveel temeer reden moet de heilige PETRUS en JEZUS CHRISTUS zelf voor de paus wijken!"

DE PAUS. "Desgelijks doen wij in de ban en vervloeken wij al degenen die onze bullen en onze Apostolische brieven vervalsen.... "

LUTHER. "Maar de Brieven van God, de Schriften van God, de gehele wereld kan die veroordelen en verbranden!"

DE PAUS. "Desgelijks doen wij in de ban en vervloeken wij al degenen die de levensmiddelen, welke men voor het hof van Rome aanbrengt, terughouden..."

LUTHER. "Hij bast en bijt als de hond wie men zijn been wil ontnemen."

DE PAUS. "Desgelijks veroordelen en vervloeken wij al degenen die iets van de rechten, vruchten, tienden, inkomsten, aan de geestelijkheid toebehorende, achterhouden.... "

LUTHER. "Want JEZUS CHRISTUS heeft gezegd: *Zo iemand met u rechten wil en uw rok nemen, laat hem ook de mantel* Mat. 5.40, en wij geven daarvan nu de verklaring."

DE PAUS. "Hoe hoog zij ook verheven, welke hunne waardigheid, hun orde, hun macht, hun stand ook zijn mogen; al waren zij zelfs bisschoppen of koningen.... "

LUTHER. "Want *er zullen valse leraren onder u zijn, die de heerschappijen zullen verwerpen en de heerlijkheden lasteren*, zegt de Schrift, Judas vers 8."

DE PAUS. "Desgelijks veroordelen en vervloeken wij al degenen die op de ene of andere wijze de stad Rome, het Koninkrijk Sicilië, de eilanden Sardinië en Corsica, het erfgoed van de heilige PETRUS in Toscanen, het hertogdom Spoleto, het markgraafschap ANCONA, het land en de steden van Ferrara en Benevento, en al de overige steden of landen aan de Kerk van Rome toebehorende aanranden."

LUTHER. "O PETRUS! arme visser! van waar krijgt gij Rome en al die koninkrijken? Ik buig mij voor u neer! PETRUS! koning van Sicilië!.... en visser te Bethsaïda!"

DE PAUS. "Wij doen in de ban en vervloeken al de kanseliers, raadsheren, parlementen, pleitbezorgers, landvoogden, officialen, bisschoppen en anderen, die zich tegen onze brieven van vermaning, uitnodiging, verbod, bemiddeling, rechtsoefening verzetten."

LUTHER. "Want de heilige stoel zoekt niets dan om in ledigheid, in pracht en ongebondenheid te leven, om te bevelen, te vervloeken, te bedriegen, te liegen, te onteren, te verleiden en allerlei daden van boosheid ongestraft te bedrijven....

"...Sta op, Heer! Het is niet gelijk de pausgezinden beweren; gij hebt ons niet verlaten, en uwe ogen zijn niet van ons afgewend!"

Zo spraken LEO X te Rome en LUTHER te Wittenberg.

De opperpriester deze veroordelingen geëindigd hebbende, werd het perkament waarop zij geschreven waren verscheurd en de stukken onder het volk geworpen. Terstond openbaarde zich ene grote beweging onder de menigte; ieder haastte en beijverde zich een van de stukken van de vreselijke bul machtig te worden. Het waren de heilige reliquiën, welke het Pausdom aan zijn gelovigen aanbood, daags voor de grote dag van genade en verzoening. Weldra verspreidde zich de menigte, en de gewone stilte greep weer in de omtrek van de grote kerk plaats. Laat ons naar Wittenberg wederkeren.

De keizerlijke heraut komt in Wittenberg aan.

Het was de 24ste maart. Eindelijk was de keizerlijke heraut de poorten van de stad waar LUTHER zich bevond binnengetrokken. CASPARD STURM verscheen bij de doctor, en stelde hem de dagvaarding van KAREL V ter hand. Gewichtig en plechtig ogenblik voor de Hervormer. Al zijn vrienden waren verslagen. Niet één vorst, zonder FREDERIK de Wijze uit te zonderen, had zich nog voor hem verklaard. De ridders, wel is waar, deden bedreigingen horen; doch de machtige KAREL versmaadde deze. LUTHER was echter niet

verontrust. "De pausgezinden," zei hij bij het zien van de angst van zijn vrienden, "begeren niet mijn komst te Worms, maar mijn veroordeling en mijn dood. Het is niets! Bidt, niet voor mij, maar voor Gods Woord. Mijn bloed zal zijn warmte nog niet hebben verloren, wanneer reeds duizenden mensen in de gehele wereld de verantwoording op zich zullen geladen hebben van het te hebben vergoten! De allerheiligste tegenstander van CHRISTUS, de vader, de meester, het opperhoofd van de moordenaars, dringt er op aan om het te vergieten. Amen! Gods wil geschiede! CHRISTUS zal mij Zijn Geest schenken om die dienaren van de dwaling te overwinnen. Ik veracht hen gedurende mijn leven, en zal over hen zegepralen bij mijn dood. Men doet te Worms alle moeite om mij te noodzaken dat ik herroePetrus Zie hier welke mijn herroeping zijn zal: Ik heb voorheen gezegd dat de paus de stedehouder van CHRISTUS was; nu zeg ik dat hij de vijand des Heeren en de Apostel van de duivel is." En toen hij vernam dat al de kansels van de Franciscaners en Dominicaners van verwensingen en vervloekingen tegen hem weergalmden, riep bij uit: "O! welk ene buitengewone vreugde gevoel ik hierover!" Hij wist dat hij Gods wil had gedaan, en dat God met hem was; waarom zou hij dan niet met moed vertrekken? Die zuiverheid van bedoeling, die vrijheid van geweten is ene verborgen maar onberekenbare kracht, welke nooit de dienaar Gods ontbreekt, en die hem onverwinbaarder maakt dan ooit alle harnassen en alle legerbenden zouden kunnen doen.

Het evangelie in Pommeren.

LUTHER zag toen binnen Wittenberg een man verschijnen, die, gelijk MELANCHTON, de vriend van zijn gehele leven zijn moest, en die bestemd was om hem op het ogenblik van zijn vertrek te troosten. Het was een zesendertigjarige priester, met name BUGENHAGEN, die de strengheid ontvluchtte waarmee de bisschop van Camin en de vorst BOGISLAS van Pommeren, de vrienden des Evangelies, hetzij kerkelijken, burgers of geleerden, vervolgden. Uit een raadsheerlijk geslacht, te Wollin in Pommeren (van waar men hem gewoonlijk Pomeranus genoemd heeft,) geboren, leraarde BUGENHAGEN sinds de ouderdom van twintig jaren te Treptow. De jonge lieden stroomden toe om hem te horen; de edellieden en de geleerden betwistten elkaar zijn gezelschap. Hij bestudeerde naarstig de heilige Schriften, God biddende hem te onderwijzen. Eens (het was tegen het einde van december 1520) stelde men hem, toen hij met vele vrienden de avondmaaltijd gebruikte, het boek van LUTHER over de *Babylonische gevangenschap* ter hand. "Sinds CHRISTUS gestorven is," zei hij, na het doorgelopen te hebben, "hebben vele ketters de Kerk verontrust; maar nimmer bestond er een pest aan de schrijver van dit boek gelijk." Het boek medegenomen, gelezen en herlezen hebbende, veranderden al zijn gedachten; geheel nieuwe waarheden vertoonden zich aan Zijn geest; en enige dagen daarna naar zijn ambtgenoten teruggekeerd zijnde, zei hij hun: "De gehele wereld is in stikdonkere duisternis verzonken. Deze man alleen ziet de waarheid." Enige priesters, een diaken, de abt zelf ontvingen de zuivere leer van de zaligheid, en weldra met kracht predikende, leidden zij hun hoorders, zegt een geschiedschrijver, van de menselijke bijgelovigheden tot de enige krachtige verdienste van JEZUS CHRISTUS. Toen brak de vervolging uit. Reeds zuchtten velen in de kerkers. BUGENHAGEN ontvluchtte heimelijk zijn vijanden en kwam te Wittenberg aan. Hij lijdt om des Evangelies wille," schreef terstond MELANCHTON aan de hofprediker van de keurvorst. "Waar kon hij ontvluchten, dan alleen in ons asulon (vrijplaats), en onder de hoede van onze vorst?"

Maar niemand ontving BUGENHAGEN met zoveel vreugde als LUTHER. Men was met elkaar overeengekomen, dat BUGENHAGEN terstond na het vertrek van de Hervormer zou beginnen met de Psalmen te verklaren. Zó was het dan dat de Goddelijke Voorzienigheid toen die krachtvolle man aanbracht, welke ten dele de plaats moest vervullen van hem die Wittenberg stond te verliezen. Een jaar later aan het hoofd van de kerk van die stad geplaatst, bestuurde BUGENHAGEN deze gedurende zes en dertig jaren. LUTHER noemde hem bij uitnemendheid *de Herder*.

Melanchton wil met Luther vertrekken.

LUTHER moest vertrekken. Zijn verschrikte vrienden dachten dat, bij aldien God niet door een wonder tussen beide kwam, hij naar zijn dood ging. MELANCHTON, van zijn vaderland verwijderd, was met al de toegenegenheid van ene tedere ziel aan LUTHER gehecht. "LUTHER." zei hij, "bekleedt bij mij de plaats van al mijn vrienden; hij is voor mij groter, bewonderenswaardiger dan ik wel kan zeggen. Gij weet hoezeer ALCIBIADES Zijn SOCRATES bewonderde; maar het is nog op ene andere wijze dat ik LUTHER bewonder: want ik doe dat als een Christen. Voorts voegde hij dit zo schone en eenvoudige woord er bij; "Telken male als ik hem beschouw, vind ik hem opnieuw groter dan hem zelf." MELANCHTON wilde LUTHER in zijn gevaren volgen. Maar hun gemeenschappelijke vrienden, en buiten twijfel de doctor zelf, kantten zich tegen deze begeerte aan. Moest PHILIPPUS niet de plaats van zijn vriend vervangen? en indien deze nooit wederkwam, wie zou dan het werk van de Hervorming besturen. "Och! of het Gode behaagde, zei MELANCHTON onderworpen, maar verdrietig, "dat het mij vergund ware geworden om met hem te vertrekken."

Amsdorff, Schurff, Suaven vergezellen hem.

De voortvarende AMSDORFF verklaarde terstond dat hij de doctor zou vergezellen. Zijn onverschrokken ziel schiep er vermaak in om zich aan het gevaar bloot te stellen. Zijn stoutheid liet hem toe om zonder vrees voor ene vergadering van koningen te verschijnen. De keurvorst had te Wittenberg als hoogleraar in de rechten een beroemd en zeer zachtaardig man beroepen, de zoon van ene geneesheer van St. Gallen, HIERONYMUS SCHURFF, die met LUTHER in grote vriendschap leefde. "Hij heeft nog niet kunnen besluiten," zei LUTHER, "om tegen een enkelen misdadiger het doodvonnis uit te spreken." Deze schroomvallige man begeerde echter de doctor in hoedanigheid van raadsman op deze gevaarlijke reis bij te staan. Een jong Deens student, PETRUS SUAVEN. die bij MELANCHTON huisvestte, later door Zijn Evangelische werkzaamheden in Pommeren en Denemarken beroemd, verklaarde evenzo dat hij zijn meester zou vergezellen. De schooljeugd moest aan de zijde van de kampvechter van de waarheid worden vertegenwoordigd.

Hutten aan Karel V.

Duitsland was ontroerd bij de gedachte aan de gevaren welke de vertegenwoordiger van de volk bedreigden. Het vond toen ene stem zichzelf waardig om zijn vrees uit te drukken. ULRICH VAN HUTTEN sprong op bij de gedachte aan de slag waarmede het vaderland stond getroffen te worden; hij schreef de 1ste april aan KAREL V zelf. "Voortreffelijkste keizer!" zei hij hem, "gij zijt op het punt van ons en u zelf met ons te verliezen. Wat stelt men zich in die zaak van LUTHER voor, dan alleen om onze vrijheid te vernietigen en uw macht omver te werpen? Er is in de gehele uitgestrektheid van de rijks geen rechtvaardig mens die voor die zaak niet de levendigste belangstelling koestert. De priesters alleen staan tegen LUTHER op, omdat hij zich tegen hun buitensporige macht, tegen hun schandelijke overdaad, tegen hun ongeregeld leven heeft aangekant, en voor de leer van CHRISTUS, voor de vrijheid van het vaderland en voor de heiligheid der zeden gepleit heeft.

Bede in naam van Duitsland.

"O keizer! verwijder uit uw tegenwoordigheid die redenaars van Rome, die bisschoppen, die kardinalen welke alle hervorming verhinderen. Hebt gij de droefheid van het volk niet opgemerkt, toen het u bij uw komst de Rijn zag naderen, omringd van die lieden met rode hoeden.... van ene menigte priesters, en niet van ene bende dappere krijgslieden!.... "

"Lever uw hoge Majesteit niet aan diegenen over die deze met voeten willen treden! Heb mededogen met ons! sleep de gehele natie niet in uwe ondergang mede!.... Leid ons liever te midden van de grootste gevaren, onder de zwaarden van de soldaten, onder de vuurmonden; laat alle natiën tegen ons samenspannen; laat alle legerbenden ons bestormen, zodat wij openlijk onze dapperheid kunnen tonen, veel liever dan dus zonder wapenen en zonder strijd als vrouwen overwonnen, en op een vernederende wijze en in het verborgen in slavernij gebracht te worden....

"Ach! wij zouden hopen dat gij het zijn zou die ons van het juk van de Romeinen zou verlossen en de pauselijke tirannij omver werpen. God geve dat de toekomst beter zij dan deze beginselen!

"Geheel Duitsland valt voor uw knieën neder; het smeekt u met tranen; het roept uw hulp, uw medelijden, uw getrouwheid in; en bij de heilige nagedachtenis van die Germanen die, toen de gehele wereld aan Rome onderworpen was, het hoofd voor die trotse stad niet bogen, bezweert het u het te redden. het aan zichzelf weer te geven, het van de slavernij te verlossen, en het over zijn tirannen te wreken!..."

Zo sprak de Duitse natie tot KAREL V, door het orgaan van de ridder. De keizer sloeg daarop geen acht, en wierp, waarschijnlijk met minachting, die brief aan een van zijn geheimschrijvers toe. Hij was een Vlaming en geen Duitser. Zijn persoonlijke macht, en niet de vrijheid en roem van het rijk, was het voorwerp van zijn begeerten.

Vertrek van Luther.

De 2de april was dáár: LUTHER moest afscheid nemen van zijn vrienden. Na aan LANGE door een brief kennis gegeven te hebben, dat hij Donderdag of Vrijdag eerstkomende Erfurt zou doorreizen, zei hij zijn ambtgenoten vaarwel. Zich tot MELANCHTON wendende, zei hij hem met ene bewogen stem: "Indien ik niet wederkome, en wanneer mijne vijanden mij ter dood brengen, o mijn broeder! houd dan niet op te onderwijzen, en blijft standvastig in de waarheid. Werk in mijn plaats, omdat ik zelf niet meer zal kunnen werken. Indien gij leeft, ligt er weinig aan gelegen of ik omkome." Daarna, Zijn ziel in de handen stellende van Hem die getrouw is, steeg LUTHER op zijn wagen en verliet Wittenberg. De raad van de stad had hem een nederig rijtuig bezorgd, met ene kap overdekt welke de reizigers naar goedvinden konden opzetten of nederlaten.

De keizerlijke heraut, met zijn versierselen bekleed en dragende de adelaar des rijks, reed te paard vooruit, van zijn bediende gevolgd. Daarna kwamen LUTHER, SCHURFF, AMSDORFF en SUAVEN op hun wagen. De vrienden des Evangelies, de burgers van Wittenberg, vol ontroering God aanroepende, smolten in tranen weg. Zo vertrok dan LUTHER.

De beeltenis van Savonarola.

Weldra bemerkte hij dat ongunstige voorgevoelens de harten van diegenen vervulde welke hij ontmoette. Te Leipzig bewees men hem gene de minste eer, en hield men zich te vreden hem volgens het gebruik wijn aan te bieden. Te Naumburg ontmoette hij een priester, waarschijnlijk J. LANGER, een man van een strenge ijver, die zorgvuldig in zijn kabinet de beeldtenis bewaarde van de bekende HIERONYMUS SAVONAROLA van Ferrara, in het jaar 1498 te Florence, op bevel van paus ALEXANDER VI, als martelaar van de vrijheid en zedelijkheid, meer nog dan als belijder van de Evangelische waarheid verbrand. De beeldtenis van de Italiaanse martelaar genomen hebbende, naderde hij LUTHER en reikte hem deze stilzwijgend toe. Deze begreep wat dit stomme beeld hem aankondigde; maar zijn onverschrokken geest bleef standvastig. "Het is de satan," zei hij, "die door deze verschrikkingen zou willen verhinderen, dat de waarheid in de vergadering van de vorsten beleden werd: want hij voorziet de slag die dit zijn rijk zal toebrengen." "Blijf standvastig in

de waarheid welke gij erkend hebt," zei hem toen de priester op ene deftige wijze, "en uw God zal ook bestendig met u blijven."

Men plakt te Weimar Luther's veroordeling aan.

De nacht te Naumburg doorgebracht hebbende, waar de burgemeester hem met gastvrijheid ontvangen had, kwam LUTHER de volgende dag tegen de avond te Weimar aan. Nauwelijks was hij daar enige ogenblikken, of hij hoorde aan alle kanten een sterk geschreeuw: het was zijn veroordeling welke men afkondigde. "Zie!" zei hem de heraut, Hij sloeg zijn blikken in het rond, en zijn verbaasde ogen ontdekten keizerlijke boden, de stad rondlopende, en overal het keizerlijk edict aanplakkende, wat beval zijn schriften aan de overheden ter hand te stellen. LUTHER twijfelde er niet aan of men vertoonde bij voorraad deze gestrengheid, om hem door de vrees terug te houden, en vervolgens te veroordelen als geweigerd hebbende om te verschijnen. "Welnu! mijnheer de doctor, wilt gij volhouden?" zei de verschrikte keizerlijke heraut. "Ja," antwoordde LUTHER, "schoon in alle steden in de ban gedaan, zal ik volhouden! Ik verlaat mij op het vrijgeleide van de keizer."

LUTHER had te Weimar ene audiëntie bij de hertog JOHAN, broeder van de keurvorst van Saksen, die toen aldaar zijn hof hield. De vorst nodigde hem uit om te prediken. Hij bewilligde erin. Woorden des levens vloeiden uit het bewogen hart van de doctor. Een Franciscaner monnik, die hem hoorde, de vriend van FREDERIK MYCONIUS, JOHAN VOIT, werd toen tot de Evangelische leer bekeerd. Hij verliet twee jaren daarna het klooster, en werd later hoogleraar in de Godgeleerdheid te Wittenberg. De hertog gaf LUTHER het nodige geld voor zijn reis.

Ontmoeting bij Erfurt.

Van Weimar begaf zich de Hervormer naar Erfurt. Het was de stad van zijn jeugd. Hij hoopte daar zijn vriend LANGE te zien, bijaldien er, gelijk hij hem geschreven had, geen gevaar was om binnen die stad te komen. Toen hij er nog op drie of vier mijlen afstands van verwijderd en bij het dorp Nora was, zag hij in het verschiet een troep ruiters verschijnen. Waren het vrienden? Waren het vijanden? Zij naderen, en weldra begroeten hem met toejuiching CROTUS, rector van de hogeschool, EOBANUS HESSE, de vriend van MELANCHTON, en die LUTHER de koning van de dichters noemde, EURICIUS CORDUS, JOHANNES DRACO, en nog meer anderen, ten getalle van veertig personen, leden van de senaat, van de hogeschool, van de burgerij allen te paard. Een menigte inwoners van Erfurt bedekte de weg en gaf haar vreugde luidruchtig te kennen. Men was begerig de krachtvolle man te zien die de paus de oorlog had durven verklaren.

Justus Jonas.

Een jong man van acht en twintig jaren, met name JUSTUS JONAS, was de trein voorafgegaan. JONAS, na te Erfurt in de rechten gestudeerd te hebben, was in het jaar 1519 tot rector van de hogeschool benoemd geworden. Door het Evangelische licht, dat zich toen van alle kanten verspreidde, verlicht, had hij de begeerte opgevat om Godgeleerde te worden. "Ik geloof" schreef hem ERASMUS, "dat God u als een middel gekozen heeft om de roem van Zijn Zoon JEZUS te doen schitteren." Al de gedachten van JONAS waren op Wittenberg, op LUTHER gevestigd. Enige jaren tevoren, nog slechts student in de rechten zijnde, was JONAS, die een vaardige en ondernemende geest bezat, te voet vertrokken, van enige vrienden vergezeld en had, om bij ERASMUS te komen die te dier tijd te Brussel was, enige door rovers onveilig gemaakte bossen en door de pest ontvolkte steden doorgereisd. Zal hij nu andere gevaren ontzien om de Hervormer naar Worms te vergezellen? Hij verlangde van hem nadrukkelijk dat hij hem deze gunst zou toestaan. LUTHER bewilligde erin. Zo ontmoetten dan deze twee leraren elkaar, die gedurende hun gehele leven gezamenlijk aan het werk van de hernieuwing van de Kerk

moesten arbeiden. De Goddelijke Voorzienigheid bracht rondom LUTHER de mensen bijeen die het licht van Duitsland moesten wezen, de MELANCHTONS, de AMSDORFFEN, de BUGENHAGENS, de JONASSEN. Bij zijn terugkomst van Worms werd JONAS tot proost van de Kerk te Wittenberg, en tot doctor in de Godgeleerdheid benoemd.

"JONAS," zei LUTHER, "is een man wiens leven men voor grote prijs moest kopen om hem op aarde te houden." Geen prediker had als hij de gave ontvangen om zijn hoorders te boeijen. "POMERANUS is uitlegkundige," zei MELANCHTON, "ik ben redeneerkundige, JONAS is redenaar. De woorden stromen met ene bewonderenswaardige schoonheid van zijn lippen, en zijn welsprekendheid is vol kracht. Maar LUTHER overtreft ons allen." - Het schijnt dat omstreeks tegen dezelfde tijd een vriend zijner jeugd, en een broeder van LUTHER zijn geleide kwawen vermeerderen.

Luther predikt in Erfurt.

De deputatie van Erfurt keerde weer stadwaarts. Ruiters en lieden te voet, het rijtuig van LUTHER omringende, traden de muren van de stad binnen. Bij de poort, op de pleinen, in de straten waar de arme monnik zo dikwijls zijn brood had gebedeld, was de menigte aanschouwers zeer groot. LUTHER klom aan het Augustijner klooster af, waar het Evangelie zijn hart had vertroost. LANGE ontving hem met vreugde; USINGEN en enige van de oudste vaders betoonden hem veel koelheid. Men begeerde hem te horen; de prediking was hem verboden; maar de heraut, zelf medegesleept, stond het toe.

Zondags na Pasen was de Augustijner kerk te Erfurt met ene grote schare vervuld. Die broeder, welke voorheen de poorten opende en de kerk bezemde, beklom de kansel, en de Bijbel geopend hebbende, las hij deze woorden: *"Vrede zij ulieden! En JEZUS dit gezegd hebbende, toonde hij hun zijn handen en zijn zijde*." Joh. 20:19, 20. "Alle wijsgeren, leraren, schrijvers," zei hij, "hebben er zich op toegelegd om te onderwijzen hoe de mens het eeuwige leven kan verkrijgen, en zij zijn er niet toe gekomen. Ik wil het u nu zeggen."

Het is in alle eeuwen het grote vraagstuk; ook verdubbelden de hoorders van LUTHER hun aandacht.

Het geloof en de werken.

"Er zijn tweederlei werken," vervolgde de Hervormer: "vreemde werken: dit zijn de goede; eigene werken: zij zijn niets waard. De een bouwt een kerk, de ander gaat in bedevaart naar St. Jakob of naar St. Petrus; een derde vast, bidt, neemt een monnikskap, gaat barrevoets; een ander doet nog enig ander ding. Al die werken zijn niets en zullen vergaan: want onze eigen werken zijn zonder enige kracht. Maar ik zal u nu zeggen wat het ware werk is. God heeft een mens uit de doden opgewekt, namelijk de Heer JEZUS CHRISTUS, opdat Hij de dood vertreden, de zonde vernietigen, en de poorten van de hel sluiten zou. Ziedaar het werk van de zaligheid. De duivel dacht dat hij de Heer in zijn macht had, toen hij Hem tussen twee struikrovers zag, de schandelijkste marteldood lijdende, van God en mensen vervloekt...Maar de Godheid gebruikte Zijn macht en vernietigde de dood, de zonde en de hel...

"CHRISTUS heeft overwonnen! ziedaar de gewichtige tijding! en wij zijn door Zijn werk en niet door de onze behouden. - De paus zegt geheel iets anders. Maar ik verklaar het, de heilige Moeder Gods zelve is noch behouden geworden door haar maagdom noch door haar moederschap, noch door haar zuiverheid of haar werken, maar eniglijk door middel van het geloof en door de werken van God..."

Als LUTHER nog sprak, deed zich een plotselijk gedruis horen; een van de galerijen kraakte, en men geloofde dat zij onder de last van de menigte zou bezwijken. Dit veroorzaakte ene grote opschudding onder de hoorders. Enigen vluchtten, anderen bleven van schrik verslagen. De redenaar houdt een ogenblik stil; daarna de hand uitstrekkende,

riep hij met ene zware stem: "Vrees niets! er is geen gevaar: de duivel zoekt mij dus te verhinderen om het Evangelie te verkondigen, maar hij zal er niet in slagen." Op dit bevel bleven degenen die heen vluchtten verbaasd en verslagen staan; de vergadering kwam tot bedaren, en LUTHER, zonder zich over de pogingen van de duivel te verontrusten, ging dus voort: "Gij spreekt tot ons veel van het geloof, zult gij mogelijk zeggen. Leer ons dan hoe men het kan verkrijgen. Welnu, ja, ik wil het u leren: onze Heer JEZUS CHRISTUS zegt: *Vrede zij ulieden! zie mijn handen*, dat wil zeggen: Zie, o mens! ik ben het, ik alleen die uw zonde heb weggenomen, en die u heb vrijgekocht; en nu hebt gij de vrede! zegt de Heere...

"Ik heb de vrucht van de boom niet gegeten," hernam LUTHER; "gij hebt die evenmin gegeten; doch wij hebben de zonde ontvangen welke ADAM ons overgebracht heeft, en wij hebben ze gedaan. Eveneens, ik heb niet geleden aan het kruis, en gij hebt er evenmin aan geleden; maar CHRISTUS heeft voor ons geleden; wij zijn gerechtvaardigd door het werk Van God, en niet door het onze...Ik ben, zegt de Heer, uw gerechtigheid en uw verlossing.

"Dat wij het Evangelie geloven, dat wij de heilige PAULUS geloven, en niet de brieven en de decretalen van de pausen..."

LUTHER, na het geloof als de oorzaak van de rechtvaardiging des zondaars verkondigd te hebben, verkondigt de werken als het gevolg en de openbaarmaking van de behoud.

"Nademaal God ons gezaligd heeft," vervolgt hij, "zo laat ons onze werken zodanig inrichten dat Hij er Zijn welgevallen in stelle. Zijt gij rijk? dat dan uw goed nuttig zij voor de armen! Zijt gij arm? dat uw dienst nuttig zij voor de rijken! Indien uw werk alleen voor u zelf nuttig is, is de dienst welke gij Gode meent te bewijzen niets dan bedrog."

Geen woord van zichzelf, in deze rede van LUTHER; gene toespelingen op de omstandigheden waarin hij zich bevindt; niets over Worms, noch over KAREL, noch over pauselijke gezanten; hij predikt CHRISTUS en CHRISTUS alleen; in dit ogenblik waarin de wereld de ogen op hem gevestigd houdt, heeft hij gene vooringenomenheid met zichzelf; dit is het kenmerk van een waarachtig dienaar Gods.

Luther ongesteld.

LUTHER vertrok van Erfurt en reisde door Gotha, waar hij opnieuw predikte. MYCONIUS voegt er bij, dat de duivel, op het ogenblik dat men van de preek kwam, in de boog boven de deur van de kerk enige stenen losmaakte, die sinds twee honderd jaren hadden vast gezeten. De doctor ging in het Benedictijner klooster te Reinhardsbrunn zijn nachtverblijf nemen, en begaf zich van daar naar Eisenach, waar hij zich ongesteld bevond. AMSDORFF, JONAS, SCHURFF, al zijn vrienden waren ervan verschrikt. Men deed hem ene aderlating, en paste hem zeer zorgvuldig op; de hoofdschout van de stad, JOHAN OSWALD, kwam zelf in allerijl met een hartsterkend water tot hem. LUTHER ervan gedronken hebbende geraakte in slaap, en de krachten welke de rust hem schonk, lieten hem toe de volgende dag weder te vertrekken.

Toeloop van het volk. Luther's moed.

Overal volgde hem de volksmenigte op zijn trede. Zijn reis was een zegetocht. Men beschouwde met ontroering die onverschrokken man, die zijn hoofd aan de keizer en aan het rijk ging aanbieden. Een ontzaglijke toeloop omringde hem, men sprak tot hem. "Ach!" zeiden enigen, "er zijn te Worms zoveel kardinalen, zoveel bisschoppen!...Men zal u Verbranden, men zal uw lichaam tot as doen verteren, gelijk men dat met dat van JOHANNES HUSS gedaan heeft." Maar niets maakte de monnik vervaard. "Al stookten zij een vuur," zeide hij, "dat zich van Worms tot Wittenberg uitstrekte, en tot aan de hemel reikte, ik zou er in de naam des Heeren doortrekken, ik zou voor hen verschijnen. ik zou de muil van die Behemoth binnentreden, ik zou zijn tanden verbrijzelen, en ik zou de Heer JEZUS CHRISTUS belijden."

Luther en een officier.

Eens toen hij ene herberg binnentrad, en de menigte als naar gewoonte om hem heen drong, naderde een officier en zei tot hem: "Zijt gij de man die ondernomen heeft om het Pausdom te hervormen?...Hoe zult gij daar in slagen?..." - "Ja," antwoordde LUTHER, "ik ben de man. Ik verlaat mij op de almachtigen God, wiens woord en bevel ik voor mij heb." ("In de herbergen hadden vele brasserijen, lustige bacchusfeesten, ook muzijkvermaken plaats: zodat LUTHER zelf ergens op de schelle luit spelende, aller ogen tot zich trok, gelijk zekere ORPHEUS, doch die daarenboven nog geschoren en gekapt, en daardoor zoveel te wonderlijker was.")

De officier bewogen zag hem toen met een vriendelijker oog aan, en zei tot hem: "Waarde vriend! hetgene gij daar zegt is iets. Ik ben een dienaar van KAREL; maar uw meester is groter dan de mijne. Hij zal u helpen en u bewaren."

Zodanig was de indruk die LUTHER verwekte. Zijn vijanden zelf waren getroffen bij het zien van die menigte welke hem omringde; maar het is onder andere kleuren dat zij deze reis hebben afgeschilderd. De doctor kwam eindelijk, op Zondag de 14de april te Frankfort aan.

Reeds was het bericht dat LUTHER in aantocht was te Worms gekomen. De vrienden van de paus hadden niet gedacht dat hij aan de dagvaarding van de keizer zou gehoorzamen. ALBERT, kardinaal aarts bisschop van Mentz, zou alles gegeven hebben om hem op weg tegen te houden. Nieuwe kunstgrepen werden in het werk gesteld om daarin te slagen.

Verblijf in Frankfort.

LUTHER, te Frankfort aangekomen, nam daar enige rust, en zond aan SPALATIJN, die zich toen met de keurvorst te Worms bevond, van zijn aannadering bericht. Dit is de enige brief die hij op de reis heeft geschreven. "Ik kom," zei hij hem, "schoon de satan zich beijverd heeft om mij op weg door ziekte tegen te houden. Van Eisenach tot hier heb ik niet opgehouden te kwijnen, en ik ben nog alsof ik nooit geweest ware. Ik verneem dat KAREL een bevel heeft doen uitgaan om mij te verschrikken. Maar CHRISTUS leeft, en wij zullen Worms binnentreden, in spijt van al de poorten van de hel en van al de machten van de lucht. Maak dan mijn verblijf gereed."

De volgende dag ging LUTHER de geleerde school van WILHELM NESE, een beroemd aardrijkskundige van die tijd, bezoeken. "Legt u toe," zei hij tot de jonge knapen, "op het lezen van de Bijbel en op het zoeken van de waarheid." Daarna zijn rechterhand op een van die kinderen en zijn linkerhand op een ander leggende, sprak hij over de gehele school een zegen uit.

Zegende LUTHER de kinderen, hij was de hoop van de grijsheid. Een bejaarde weduwe welke God diende, CATHARINA VAN HOLZHAUSEN, begaf zich tot hem en zei: "Mijn vader en mijn moeder hebben mij bekend gemaakt dat God een man zou verwekken die zich tegen de pauselijke ijdelheden zou verzetten, en Gods woord zou beschermen. Ik hoop dat gij die man zijt, en ik wens u voor uw werk de genade en de Heilige Geest van God toe."

Deze gevoelens waren ver van die van allen te Frankfort te zijn. De deken van de Lievevrouwekerk JOHAN COCHLOEUS, was een van de lieden die het meest aan de Roomse Kerk toegewijd waren. Toen hij LUTHER Frankfort zag doorreizen om zich naar Worms te begeven, kon hij zijn vrees niet bedwingen. Hij dacht dat de Kerk behoefte had aan trouwe verdedigers. Niemand had hem geroepen, het is waar; doch er ligt niet aan gelegen! Nauwelijks had LUTHER de stad verlaten, of COCHLOEUS volgde hem terstond op Zijn treden, bereid, zei hij, om zijn leven tot verdediging van de eer van de Kerk op te offeren.

Plan van de keizerlijke hovelingen. Glapio bij Sickingen.

De schrik was groot in het leger van de vrienden van de paus. De aartsketter was in aantocht; iedere dag, ieder uur bracht hem nader bij Worms. Indien hij er binnen kwam, was misschien alles verloren. De aartsbisschop ALBERT, de biechtvader GLAPION en al de staatslieden, die de keizer omringden waren ontsteld. Hoe zal men die monnik verhinderen te komen? Hem op te lichten is iets onmogelijks: want hij heeft het vrijgeleide van KAREL. De list alleen kan hem tegenhouden. Terstond vormen die behendige lieden het volgende plan. De biechtvader van de keizer en zijn opperkamerheer PAUL VAN ARMSDORF, vertrekken in allerijl van Worms. Zij richten zich naar het kasteel van Ebernburg, omtrent tien mijlen van die stad gelegen, waar FRANCISCUS VAN SICKINGEN, die ridder welke LUTHER ene schuilplaats aangeboden had, zijn verblijf hield. BUCER, een jong Dominicaner, hofprediker van de keurvorst van de Palts, tijdens de redetwist te Heidelberg, tot de Evangelische leer bekeerd, was toen naar dat "toevluchtsoord van de rechtvaardigen" gevlucht. De ridder, die van Godsdienstzaken weinig verstond, was gemakkelijk te bedriegen; en het karakter van de voormaligen Paltsischen hofprediker begunstigde de ontwerpen van de biechtvader. Inderdaad, BUCER was vredelievend. De hoofdpunten van de ondergeschikte punten onderscheidende, meende hij deze aan de eenheid en de vrede te kunnen opofferen.

De kamerheer en de biechtvader van KAREL beginnen hun aanval. Zij geven SICKINGEN en BUCER te verstaan dat het met LUTHER gedaan is, bijaldien hij zich naar Worms begeeft. Zij verklaren hun dat de keizer bereid is enige geleerden naar Ebernburg te zenden, om er met de doctor te onderhandelen. - "Het is onder uw bescherming," zeiden zij tot de ridder, "dat de twee partijen zich zullen stellen. - Wij zijn het met LUTHER in al de hoofdzaken eens." zeiden zij tot BUCER, "het geldt slechts enige ondergeschikte punten: gij zult ons tot bemiddelaar die - nen." De ridder en de doctor worden aan het wankelen gebracht. De biechtvader en de kamerheer gaan voort: "De uitnodiging aan LUTHER gericht, moet van u komen," zeiden zij tot SICKINGEN, "en BUCER moet er de overbrenger van zijn." Men werd het in alles naar hun verlangen eens. Wanneer de al te lichtgelovige LUTHER slechts te Ebernburg komt, zal zijn vrijgeleide spoedig geëindigd zijn, en wie zal hem dan verdedigen?

Onwrikbare standvastigheid van Luther.

LUTHER was te Oppenheim aangekomen. Zijn vrijgeleide was niet meer dan voor drie dagen van kracht. Hij ziet een troep ruiters naderen, en weldra herkent hij aan hun hoofd die BUCER, met wie hij te Heidelberg een zo vertrouwelijke omgang gehad had. - "Deze ruiters behoren FRANCISCUS VAN SICKINGEN toe," zegt hem BUCER, na de eerste uitstortingen van de vriendschap. "Hij heeft mij tot u gezonden, om u naar zijn sterk kasteel te geleiden. De biechtvader van de keizer verlangt met u een onderhoud te hebben. Zijn invloed op KAREL is onbegrensd; alles kan hij in orde brengen. Maar ontwijk ALEANDER!" JONAS, AMSDORFF, SCHURFF weten niet wat te denken. BUCER houdt sterk aan; doch LUTHER wankelt niet. "Ik vervolg mijn weg," antwoordt hij aan BUCER, "en wanneer de biechtvader van de keizer mij iets te zeggen heeft, kan hij mij te Worms vinden. Ik begeef mij derwaarts waar ik geroepen ben."

Intussen begon SPALATIJN zelf zich te verontrusten en te vrezen. Te Worms van de vijanden van de Hervorming omringd, hoorde hij zeggen dat men het vrijgeleide van een ketter niet moest eerbiedigen. Hij verontrustte zich over zijn vriend. Op het ogenblik dat deze de stad naderde, deed zich een bode op, die hem uit naam van de hofprediker zei: "kom niet binnen Worms!" Zo sprak zijn beste vriend, de vertrouweling van de keurvorst, SPALATIJN zelf!... LUTHER, onwankelbaar, slaat zijn blikken op die afgezant, en antwoordt: "Ga en zeg uw meester, dat schoon er ook te Worms zoveel duivels als pannen op de daken waren, ik er nochtans zou heen gaan..." Nooit is misschien LUTHER zo groot geweest. De afgezant keerde naar Worms terug, en bracht er die verbazende tijding over.

"Ik was toen onverschrokken," zei LUTHER weinige dagen vóór zijn dood, "ik vreesde niets. God kan iemand zulk ene stoutmoedigheid geven. Ik weet niet of ik thans zoveel vrijmoedigheid en blijdschap hebben zou." "Wanneer de zaak goed is," voegt zijn leerling MATHESIUS er bij, "dan groeit ons een hart in het lijf, en geeft dat moed en kracht aan Evangeliepredikers en soldaten.

Intocht binnen Worms.

Eindelijk, in de morgen van de 16de april, kreeg LUTHER de muren van de aloude stad in het gezicht. Men verwachtte hem. Men was binnen Worms slechts met ene enkele gedachte bezield. Jonge adellijken, hun ongeduld niet kunnende bedwingen, als BERNARD VAN HIRSCHFELD, ALBERT VAN LINDENAU, met zes ridders en andere edellieden uit het gevolg der vorsten, ten getalle van honderd, zo men PALLAVICINI geloven mag, reden hem te paard te gemoet, en omringden hem, om hem op het ogenblik van zijn intocht te begeleiden. Hij naderde. Vóór hem reed de keizerlijke heraut, met al de tekenen zijner waardigheid bekleed. Daarna kwam LUTHER in zijn nederige wagen. JONAS volgde hem te paard; de ridders omringden hem. Ene ontzaggelijke menigte volks wachtte hem voor de poorten. Te tien ure trok hij die muren binnen, waarvan zoveel personen hem voorspeld hadden dat hij er niet meer uit zou geraken. Ziedaar, zo is hij dan binnen Worms!

Lijkzang.

Twee duizend personen vergezelden de vermaarde monnik van Wittenberg, midden door de straten van de stad. Men haastte zich om hem te ontmoeten. Van ogenblik tot ogenblik groeide de menigte aan. Deze was veel groter dan tijdens de intocht van de keizer. Eensklaps, zo verhaalt een geschiedschrijver, scheidt zich iemand van de menigte af, gekleed in een zonderling gewaad, en een groot kruis voor zich uitdragende, gelijk dat bij lijkstaatsiën het gebruik is, nadert tot LUTHER en zingt vervolgens met luider stem en op die statigen klaagtoon waarmede men de missen voor de rust van de ziel der afgestorvenen leest, deze woorden, als had hij ze uit het rijk van de doden doen horen:

Gij zijt dan gekomen naar wie wij verlangden,

En die wij verbeidden in 't sombere graf!

Het is door ene zielmis dat men de aankomst van LUTHER viert. Het was de hofnar van een van de hertogen van Beijeren, die, zo de geschiedenis waar is, LUTHER een van die waarschuwingen, vol wijsheid en scherts gaf, waarvan men zoveel voorbeelden van de kant van die hoge personaadjen bijbrengt. Maar het geraas van de menigte verdoofde weldra het *de profundis* van de kruisdrager. De trein kwam niet dan met moeite door het gedrang van het volk heen. Kortom, de heraut des rijks hield voor het verblijf van de ridders van Rhodus stil. Daar was het dat twee raadsheren van de keurvorst, FREDERIK VAN THUN, en PHILIP VAN FEILITSCH, gelijk ook de maarschalk des rijks, ULRICH VAN PAPPENHEIM, hun intrek hadden. LUTHER klom van zijn wagen af, en zei bij het afstijgen: "God zal mijn beschermer zijn." "Ik ben op een overdekte wagen en in mijn monniksgewaad Worms binnen getrokken," zei hij later. "Ieder kwam op straat en wilde de monnik MARTIJN zien."

De tijding van zijn aankomst vervulde de keurvorst van Saksen en ALEANDER met schrik. De jonge en smaakvolle aartsbisschop ALBERT, die tussen die twee partijen de middelweg hield, was over zoveel stoutheid verslagen. Indien ik niet meer moed dan hij gehad had," zei LUTHER, "zou men mij voorzeker nooit binnen Worms gezien hebben."

Raadsvergadering door Karel V gehouden.

KAREL V riep terstond zijn raad bijeen. De vertrouwdste raadslieden van de keizer begaven zich in allerijl naar het paleis: want de schrik overmeesterde hen. "LUTHER is gekomen," zei KAREL, "wat moet men doen?"

MODO, bisschop van Palermo en kanselier van Vlaanderen, antwoordde, indien wij daaromtrent de getuigenis van LUTHER zelf moeten geloven: "Wij hebben over dit onderwerp langdurig met elkaar raad gepleegd. Uw keizerlijke Majesteit ontdoe zich spoedig van die man. Heeft SIGISMUND JOHANNES HUSS niet doen verbranden? Men is niet verplicht een ketter een vrijgeleide te geven of er zich te zijn opzichte aan te houden." "Nee," zei KAREL, "wat men beloofd heeft, moet men houden." Men gaf dan toe om de Hervormer te doen verschijnen.

Capito en de lieden die zich naar de tijd schikten.

Terwijl de groten in hun raadsvergaderingen dus ten opzichte van LUTHER in onrust verkeerden, waren er te Worms vele lieden die zich verblijdde van eindelijk die beroemden dienaar Gods te kunnen aanschouwen. CAPITO, kapellaan en raadsheer van de aartsbisschop van Mentz, bekleedde onder hen de eerste plaats. Deze merkwaardige man, die kort tevoren in Zwitserland met veel vrijmoedigheid het Evangelie verkondigd had, meende toen aan de bediening waarin hij geplaatst was een gedrag verschuldigd te zijn, wat veroorzaakte dat hij door de Evangelischen van laaghartigheid, en door de Roomsgezinden van geveinsdheid werd beschuldigd. Hij had intussen te Mentz met klaarheid de leer van de geloofs gepredikt. Tijdens zijn vertrek, had hij zich door een jonge ijvervolle prediker, met name HEDIO, doen vervangen. Gods Woord was in die stad, de aloude zetel van de primaat van de Germaanse Kerk, niet gebonden. Men hoorde er met grote begeerte het Evangelie; tevergeefs beijverde zich de monniken om op hun manier de heilige Schrift te prediken, en bezigden alle middelen in hun vermogen, om de richting van de gemoederen te stremmen; zij konden daar niet in slagen. Maar, schoon de nieuwe leer verkondigende, beijverde CAPITO zich echter om de vriend van diegenen te blijven die haar vervolgden. Hij vleide zich, met enige lieden die als hij dachten, van de Kerke zo doende van groot nut te zijn. Volgens hen had men het alleen aan de invloed van CAPITO op de aartsbisschop ALBERT te danken, wanneer LUTHER niet verbrand werd, en al de Luthersgezinden niet in de ban werden gedaan. De deken van Frankfort, COCHLOEUS, die bijna te gelijk met LUTHER te Worms aankwam, ging terstond naar CAPITO. Deze die, tenminste uitwendig, met ALEANDER op een zeer goede voet stond, stelde hem COCHLOEUS voor, dienende zo tot band tussen de twee grootste vijanden van de Hervormer. CAPITO geloofde ongetwijfeld de zaak van CHRISTUS van groot nut te zijn, door al die inschikkelijkheden in acht te nemen; doch men zou niet kunnen zeggen dat er iets goeds uit voortvloeide. De uitkomst verijdelt bijna altijd die berekeningen van een geheel menselijke wijsheid, en toont dat een vaste gang, als zijnde de oprechtste, ook de wijsste is.

Toeloop rondom Luther.

Intussen hield de menigte niet op het verblijf van de ridders van Rhodus waar LUTHER afgestapt was, te omringen. Voor de een was hij een wonder van wijsheid, voor de anderen een monster van ongerechtigheid. De gehele stad wilde hem zien. Men liet hem echter de eerste uren om zich van Zijn vermoeienis te herstellen, en met zijn vertrouwdste vrienden te spreken. Maar nauwelijks was de avond gekomen, of graven, vrijheren, ridders, eenvoudige edellieden, kerkelijken, burgers, verdrongen elkaar rondom hem. Allen, en zelfs zijn grootste vijanden, waren getroffen over de stoutheid van zijn stap, over de blijmoedigheid welke hem scheen te bezielen, over de kracht van zijn woorden, over die zo indrukwekkende zielsverheffing en geestdrift, welke die eenvoudige monnik ene onweerstaanbare waardigheid gaven. Maar enigen schreven die grootheid toe aan iets Goddelijks dat zich in hem bevond, terwijl de vrienden van de paus met luider stem uitriepen, dat hij van een boze geest was bezeten. De bezoeken volgden elkaar op, en die menigte nieuwsgierigen hield LUTHER tot laat in de nacht op de been.

Dagvaarding.

De volgende morgen, des woensdags de 17de april, dagvaardde hem de rijks - erfmaarschalk, ULRICH VAN PAPPENHEIM, om des namiddags te vier ure voor zijn keizerlijke Majesteit en de rijks staten te verschijnen. LUTHER ontving deze boodschap met grote eerbied.

Brief van Hutten.

Zo was dan alles bepaald; hij ging om JEZUS CHRISTUS wille voor de aanzienlijkste vergadering van de gehele wereld verschijnen. Het ontbrak hem niet aan bemoedigingen. De vurige ridder ULRICH VAN HUTTEN bevond zich toen op het kasteel van Ebernburg. Zich niet naar Worms kunnende begeven, (want LEO X had KAREL V verzocht hem aan handen en voeten gebonden naar Rome te zenden,) wilde hij tenminste LUTHER de hand eens vriends toereiken, en die zelfde dag, 17 april, schreef hij hem, terwijl hij de woorden aan een Koning van Israël ontleende: *"De Heere verhore u in de dag van de benauwdheid! De naam van de God Jakobs zette u in een hoog vertrek! Hij zende u hulp uit het heiligdom, en ondersteune u uit Sion! Hij geve u de begeerte uws harten, en doe uw ondernemingen wel gelukken!* O veelgeliefde LUTHER! mijn eerwaardige vader!... vrees niet en zijt sterk. De raad van de goddelozen heeft u omsingeld, en zij hebben als brullende leeuwen de mond tegen u geopend. Maar de Heere zal tegen de bozen opstaan en zal hen verstrooien. Strijd dan manmoedig voor CHRISTUS. Ik voor mij zal ook met moed strijden. Of het Gode behaagde dat het mij vergund ware te zien hoe zij hun wenkbrauwen fronsen. Maar de Heer zal zijn wijngaard zuiveren, dien het wilde zwijn uit het woud verwoest heeft... CHRISTUS behoede u!"

BUCER deed wat HUTTEN niet had kunnen doen; hij kwam zelf van Ebernburg te Worms, en verliet zijn vriend niet gedurende al de tijd van zijn verblijf.

Onrust van Luther. Zijn gebed.

Maar LUTHER zocht zijn kracht elders dan bij de mensen. "Hij die, door de vijand aangevallen, het schild des geloofs vasthoudt," zei hij eens, "is gelijk PERSEUS, houdende het hoofd van MEDUSA in de hand. Ieder die het aanschouwde stierf. Eveneens moeten wij Gods Zoon aan de hinderlagen van de duivels voorstellen." Hij had in deze morgenstond van de 17de april ogenblikken van onrust, waarin Gods aanschijn voor hem bedekt was. Zijn geloof wordt geschokt; zijn vijanden vermeerderen voor zijn ogen; zijn verbeeldingskracht wordt er door aangedaan.... Zijn ziel is als een schip, dat door de hevigste storm wordt rondgeslingerd, dat waggelt, dat in het diepste van de afgrond neder daalt en daarna weer opstijgt ten hemel. In dit ogenblik van bittere smart, waarin hij de drinkbeker van CHRISTUS drinkt, en dat voor hem als een hof van Gethsémané is, werpt hij zich met het aangezicht ter aarde, en doet deze afgebrokene uitroepen horen, welke men niet zou kunnen begrijpen, wanneer men zich de zieleangsten niet voorstelt waarmede deze tot God opstegen: "Almachtig God! Eeuwig God! hoe verschrikkelijk is de wereld! hoe opent zij de mond om mij te verslinden! en wat heb ik weinig vertrouwen op u!...Hoe zwak is het vlees, en hoe machtig is de satan! Indien ik op hetgene machtig is naar de wereld mijn hoop moet stellen, dan is het met mij gedaan.... De klok is gegoten, het oordeel is uitgesproken!.... o God! o God!.... o Gij mijn God!...help mij tegen al de wijsheid der wereld! Doe het; Gij moet het doen.... Gij alleen.... want het is niet mijn werk, maar het Uwe. Ik heb hier niets te doen, ik heb niets te twisten met die grote heren van de wereld! Ook ik zou gelukkige en geruste dagen wensen te slijten. Maar de zaak is de Uw.... en zij is rechtvaardig en eeuwig! O Heere! zijt mijn hulp! Getrouwe God, onveranderlijke God! Ik verlaat mij niet op enig mens. Het is tevergeefs! Al wat van de mens is wankelt; al wat van de mens komt bezwijkt. O God! o God!.... hoort Gij niet?.... Mijn God! zijt Gij dood?.... Nee, Gij kunt niet sterven! Gij verbergt U slechts. Gij hebt mij tot dit werk verkozen. Ik weet het!....

Welnu! werk dan, o God!.... houdt U aan mijn zijde, om de naam van Uw veelgeliefden Zoon JEZUS CHRISTUS, die mijne bescherming, mijn schild en mijn sterkte is."

Na een ogenblik van stilzwijgen en worsteling, gaat hij dus voort: "Heere! waar blijft Gij?.... O mijn God! waar zijt Gij?.... Kom! kom! ik ben bereid!.... Ik ben bereid om mijn leven voor Uw waarheid te laten.... geduldig als een lam. Want de zaak is rechtvaardig, en zij is de Uw!... Ik zal mij van U niet scheiden, noch heden, noch in alle eeuwigheid!... En al wierd de wereld vervuld met boze geesten, al moest mijn lichaam, dat echter het werk Uwer handen is, gedood, uitgerekt, in stukken gehouwen.... ja tot stof vermalen worden...mijn ziel is Uw!... Ja, ik heb Uw Woord tot waarborg. U behoort mijn ziel! zij zal eeuwig bij U blijven... amen!.. O God! help mij!... Amen!"

Dit gebed doet LUTHER en de Hervorming kennen. De geschiedenis ligt hier het gordijn van het heiligdom op, en toont ons de verborgen plaats, waaruit kracht en moed werden meegedeeld aan die nederige en verachte mens, die het werktuig van God was om de zielen en de gedachten van de mensen vrij te maken, en nieuwe tijden te doen beginnen.

LUTHER en de Hervorming zijn hier op de daad betrapt. Men leert hun innigste drijfveren kennen. Men ontdekt van waar hun kracht was. Dit woord ener ziel welke zich voor de zaak van de waarheid opoffert, vindt men in de verzameling van de stukken betrekkelijk LUTHERS verschijning te Worms, onder No. XVI, te midden van vrijgeleiden en andere oorkonden van deze soort. Ongetwijfeld hoorde het de een of ander van zijn vrienden, en bewaarde ons het. Het is naar ons gevoelen ene van de schoonste oorkon van de geschiedenis.

Optocht naar de rijksdag

Het was vier uren geslagen. De rijksmaarschalk verscheen; men moest vertrekken; LUTHER maakte er zich voor gereed; God had hem gehoord; hij was kalm; hij verliet zijn verblijf. De heraut ging vooruit; na hem kwam de rijksmaarschalk, en vervolgens de Hervormer. De menigte welke de straten vervulde was nog groter dan daags tevoren. Het was onmogelijk voort te komen; tevergeefs riep men plaats te maken; het gedrang vermeerderde. Kortom, de heraut de onmogelijkheid inziende om het stadhuis te bereiken, deed afzonderlijke huizen openen, en geleidde LUTHER door tuinen en verborgen gangen naar de plaats van de rijksdag. Het volk, dat gewaarwordende, stroomde de huizen binnen, de treden van de Wittenbergschen monnik volgende, plaatste zich aan de vensters welke op de tuinen uitzagen, en een groot aantal personen klom op de daken. De huizen, de straten, boven, beneden, alles was met aanschouwers bedekt.

Gezegde van de oude generaal George van Freundsberg.

Eindelijk aan het stadhuis gekomen, konden LUTHER en degenen die hem vergezelden, uit hoofde van het gedrang, niet binnen de deur geraken. Men riep: plaats! plaats! Niemand ging uit de weg. Toen baanden de keizerlijke soldaten met geweld een weg om LUTHER te laten doorgaan. Het volk zich haastende om na hem binnen te komen, hielden de soldaten het met hun hellebaarden tegen. LUTHER drong tot het binnenste van het gebouw door; maar dáár zelfs was alles met volk vervuld. Er bevonden zich, zo in de zijkamers als aan de vensters, meer dan vijf duizend aanschouwers, Duitsers, Italianen, Spanjaarden en anderen. LUTHER kwam met moeite voort. Eindelijk aan de deur komende welke hem voor zijn rechters moest stellen, ontmoette hij een dappere ridder, de beroemde generaal GEORGE VAN FREUNDSBERG, die, vier jaren later, aan het hoofd van de Duitse voetknechten, met zijn soldaten op het veld van Pavia de knieën boog, en op de linkervleugel van het Franse leger aanrukkende, het in de Tessin joeg, en voor een groot gedeelte de gevangenneming van de koning van Frankrijk besliste. De oude generaal, LUTHER ziende voorbijgaan, klopte hem op de schouders, en zijn hoofd schuddende dat in de strijd was grijs geworden, zei hij hem op een goedwillige toon: Monnikje! monnikje! gij neemt een mars en post op u, als ik en menig overste nooit in het heetste gevecht gezien

hebben! Maar is uw zaak rechtvaardig en zijt gij er zeker van, ga dan in Gods naam voort, en vrees niets! God zal u niet verlaten." Schone hulde door de dapperheid van het zwaard aan de dapperheid van de geest betoond! "Die over zijn geest heerst is groter dan die een stad inneemt," heeft een koning gezegd. Spr. 16:32.

Achtbare vergadering.

Eindelijk gaan de deuren van de zaal open. LUTHER trad er binnen, en vele personen die tot de rijksvergadering niet behoorden, drongen er met hem in. Nooit was iemand voor zulk ene aanzienlijke vergadering verscheen. Keizer KAREL V. wiens rijken de oude en nieuwe wereld beheersten; zijn broeder de aartshertog FERDINAND; zes keurvorsten van de rijks, wier afstammelingen thans bijna allen de koningskroon dragen; vierëntwintig hertogen, welke voor het grootste gedeelte over meer of minder uit gestrekte landen regeren, en waaronder er zijn die een naam dragen, welke later voor de Hervorming vreselijk zal worden; de hertog VAN ALBA en zijn twee zonen; acht markgraven; dertig aartsbisschoppen, bisschoppen of prelaten; zeven ambassadeurs, waaronder die van de koningen van Frankrijk en Engeland zijn; de afgevaardigden van tien Vrijsteden; een groot aantal onafhankelijke vorsten, graven en vrijheeren; de gezanten van de paus; in het geheel twee honderd en vier personaadjen: zodanig is het achtbare hof waarvoor MARTIJN LUTHER verschijnt.

Zegepraal op Rome behaald.

Deze verschijning was reeds ene luisterrijke overwinning, op het Pausdom behaald. De paus had die man veroordeeld, en die man bevond zich voor een vierschaar, welk zich dus boven de paus stelde. De paus had hem onder het interdict gebracht en van alle menselijke gemeenschap afgesneden, en hij was echter in eervolle bewoordingen opgeroepen, en voor de aanzienlijkste vergadering van de gehele wereld ontvangen. De paus had bevolen dat zijn mond voor altijd stom zou blijven, en hij ging die openen voor duizenden hoorders, uit de verstafgelegene oorden van de gehele Christenheid bijeengekomen. Een ontzaglijke omwenteling was dus door middel van LUTHER daargesteld. Rome klom reeds van zijn troon af, en het is het woord van een monnik dat er hem van deed afklimmen.

Bemoedigende woorden van enige vorsten.

Enigen van de vorsten, ziende dat de nederige zoon van de mijnwerker van Mansfeld aangedaan was in tegenwoordigheid van deze vergadering van koningen, naderden hem met welwillendheid, terwijl een hunner hem zei: "*Vrees niet voor degenen die slechts het lichaam doden en de ziel niet kunnen doden*." Een ander voegde er zelfs bij: *"Wanneer gij voor koningen zult geleid worden, zal de Geest uws Vaders door uw mond spreken.*" Matth. 10: 20, 28. Zo vertroostten dus de woorden van zijn Meester zelve de Hervormer, door middel van de machtige van de wereld.

Stilte.

Ondertussen deden de wachten voor LUTHER plaats maken. Hij ging voort en kwam voor de troon van KAREL V. Aller ogen waren op hem gevestigd. De beweging begon te bedaren; er heerste een grote stilte. "Spreek niets," zei hem de rijksmaarschalk, "vóórdat men u ondervraagt." Daarop verliet hij hem.

Aanspraak van de kanselier.

Na een ogenblik van plechtige stilte stond de kanselier van de aartsbisschop van Trier, JOHAN VAN ECK, ALEANDERS vriend, en die men wel moet onderscheiden van de

Godgeleerde van die zelfde naam, op, en zei met ene luide en verstaanbare stem, eerst in het Latijn, daarna in het Duits: "MARTIJN LUTHER! zijn heilige en onoverwinbare keizerlijke Majesteit heeft u voor zijn troon gedagvaard, overeenkomstig het gevoelen en de raad van de staten van het heilige Roomse rijk, om u te gelasten op deze twee vragen te antwoorden: Vooreerst, erkent gij dat deze boeken door u vervaardigd zijn?" - Te gelijker tijd wees de keizerlijke redenaar op omstreeks twintig werken, welke op ene tafel in het midden van de zaal vóór LUTHER geplaatst waren. "Ik wist niet recht hoe zij ze zich aangeschaft hadden," zegt LUTHER, deze omstandigheid vermeldende. Het was ALEANDER, die zich daartoe de moeite gegeven had. "Ten tweede," voer de kanselier voort, "wilt gij die boeken en derzelver inhoud herroepen, of volhardt gij bij de dingen welke gij erin hebt geopperd?"

Tussenkomst van Schurff.

LUTHER, zonder wantrouwen, was gereed op de eerste van die vragen bevestigend te antwoorden, toen zijn raadsman, HIERONYMUS SCHURFF, vaardig het woord nemende, met luider stem riep: "Men leze de titels van de boeken!"

De kanselier, de tafel naderende, las de titels. Er waren onder het aantal verscheidene werken van praktikaal Godsdienstigen aard, welke aan de Godsdiensttwist vreemd waren.

Luther's antwoord.

Deze optelling geëindigd zijnde, zei LUTHER eerst in het Latijn, daarna in het Duitsch:

"Genadigste keizer! Genadige vorsten en heren!

"Zijn keizerlijke Majesteit legt mij twee vragen voor..

"Wat de eerste betreft, ik erken de boeken welke daar opgenoemd zijn als de mijn, ik kan ze niet verloocheen.

"Wat aanbelangt de tweede: aangezien het een vraag is welke het geloof en het heil van de zielen betreft en waarbij het Woord van God, dat is de grootste en kostbaarste schat in hemel en op aarde, belang heeft, zou ik onvoorzichtig handelen, bijaldien ik zonder overdenking antwoordde. Ik zou minder kunnen bevestigen dan de zaak vereiste, of meer dan de waarheid gedoogde en mij dus schuldig maken tegen dit woord van CHRISTUS: *Die mij verloocheen zal voor de mensen, die zal ik verloocheen voor mijn Vader die in de hemel is*. Daarom smeek ik zijn keizerlijke Majesteit in alle onderdanigheid, mij tijd te willen verlenen, opdat ik antwoorde zonder het Woord van God aan te randen."

Zijn wijsheid.

Dit antwoord, wel ver van enige weifeling bij LUTHER te kunnen doen vooronderstellen, was de Hervormer en de vergadering waardig. Hij moest zich in ene zo gewichtige zaak kalm, omzichtig tonen, en van dit plechtig ogenblik alles verwijderen dat enige drift of lichtvaardigheid zou hebben kunnen doen vermoeden. Door behoorlijk tijd te nemen, zou hij bovendien zoveel te beter de onwankelbare vastheid van zijn besluit tonen. Vele mensen in de geschiedenis hebben door een te haastig spreken grote rampen over zich en de wereld gehaald. LUTHER beteugelt zijn van nature driftig karakter; hij houdt zijn woord, steeds gereed om te ontsnappen, in; hij bedwingt zich, toen al de gevoelens die hem bezielen zouden wensen zich naar buiten een weg te banen.

Die omzichtigheid, die zo bewonderenswaardige kalmte bij zulk een man, verdubbelen honderdvoudig zijn sterkte en stellen hem in staat later met een wijsheid, ene kracht, ene waardigheid te antwoorden, welke de aanval van zijn vijanden zullen verijdelen, en hun boosheid en hoogmoed zullen doen verstommen.

Woord van Karel V.

Nochtans, daar hij op een eerbiedige toon gesproken had, geloofden velen dat hij wankelde. Een straal van hoop kwam in de ziel van de Roomse hovelingen schijnen. KAREL, ongeduldig om de man te leren kennen wiens woord het rijk in beweging bracht, had Zijn ogen niet van hem afgewend. Hij keerde zich toen tot een van zijn hovelingen, en zei met verachting: "Waarlijk, die man zal mij nimmer een ketter doen worden." Vervolgens opstaande, begaf de jonge keizer zich met zijn staatsdienaren in eene raadzaal; de keurvorsten sloten zich met de vorsten in ene andere op; de afgevaardigden van de vrijsteden in eene derde. De rijksdag, zich daarna weer vereenigd hebbende, kwam overeen het verzoek in te willigen. Dit was ene grote misrekening voor de driftige lieden.

"MARTIJN LUTHER!" zei de kanselier van Trier, "zijn keizerlijke Majesteit wil, volgens de goedheid welke hem eigen is, u graag nog één dag verlenen, maar onder voorwaarde dat gij uw antwoord mondeling en niet schriftelijk zult geven."

Verontrustigingen van Luther's vrienden.

Toen trad de keizerlijke heraut voor, en leidde LUTHER naar zijn verblijf terug. Bedreigingen en vreugdekreten deden zich beurtelings op Zijn weg horen. Onder de vrienden van LUTHER werden de ergste geruchten verspreid. "De rijksdag is ontevreden," zeide men; "de pauselijke gezanten zegepralen: de Hervormer zal opgeofferd worden." De driften geraakten in beweging. Vele edellieden snelden naar LUTHER. "Mijnheer de doctor!" zeiden zij hem geheel bewogen, "Hoe is het? Men verzekert dat zij u willen verbranden!...Dit zal niet geschieden" voeren die ridders voort, "zonder dat zij die daad met hun leven boeten!" - "En dit zou ook gebeurd zijn," zei LUTHER twintig jaren later, deze woorden te Eisleben aanhalende.

Van een andere kant bliezen LUTHERS vijanden triomf. "Hij heeft tijd verlangd," zeiden zij; "hij zal herroepen. Van ver sprak hij uit de hoogte, thans verlaat hem zijn moed.... Hij is overwonnen."

Zijn onverschrokkenheid.

LUTHER was misschien de enige geruste in Worms. Weinige ogenblikken na zijn terugkering van de rijksdag, schreef hij aan de keizerlijke raadsheer CUSPIANUS: "Ik schrijf u te midden van de beweging" (waarschijnlijk doelde hij op het geraas dat de menigte, welke zijn verblijf omringde, maakte). "Ik ben in dit uur zelfs voor de keizer en zijn broeder verscheen *(6)*.... Ik heb mij voor de schrijver mijner boeken erkend, en verklaard dat ik morgen ten opzichte van de herroeping zou antwoorden. Ik zal, met de hulp van JEZUS CHRISTUS, geen letterstreep van al mijn werken herroepen."

Baldadigheden van de Spaanse soldaten.

De beweging van het volk en van de vreemde soldaten nam van uur tot uur toe. Terwijl de partijen in het midden van de rijksvergadering rustig te werk gingen, werden zij op straat handgemeen met elkaar. De trotse, onmeedogende spaanse soldaten kwetsten door hun onbeschoftheid de burgers van de stad. Een van deze lijfwachten van KAREL, bij een boekverkoper de pauselijke bul vindende, door HUTTEN in het licht gegeven met ene verklaring van deze ridder, nam deze, verscheurde ze, en daarna de stukken wegwerpende, vertrapte hij die. Anderen, verscheiden exemplaren van LUTHERS geschrift over de *Babylonische gevangenschap* ontdekt hebbende roofden deze en verscheurden ze. Het volk verontwaardigd schoot toe, wierp zich op de soldaten en noodzaakte hen te vluchten. Nog op een anderen keer vervolgde een Spanjaard te paard, met de sabel in de hand, in een van de voornaamste straten van Worms, een Duitser die voor hem vluchtte, en het verschrikte volk durfde zich niet tegen die woedende te verzetten.

Raad aan Luther gegeven.

Enige staatkundige lieden meenden een middel gevonden te hebben om LUTHER te redden. "Herroep" zeiden zij hem, "uw dwalingen in de leer; maar blijf bij al wat gij tegen de paus en zijn hof gezegd hebt, en gij zijt behouden." ALEANDER zuchtte over deze raad. Maar LUTHER, standvastig in zijn besluit, verklaarde dat hij weinig om ene staatkundige hervorming gaf, wanneer deze niet op het geloof rustte.

De 18de april gekomen zijnde, kwamen de biechtvader GLAPION, de kanselier VAN ECK en ALEANDER in de vroege morgen, volgens het bevel van KAREL V, bijeen, om te bepalen hoe men ten opzichte van LUTHER zou te werk gaan.

Zijn eed aan de heilige Schrift.

LUTHER verzamelde zijn gedachten. Hij smaakte die zielerust, zonder welke de mens niets groots kan verrichten. Hij bad, hij las Gods Woord, hij doorbladerde zijn schriften, en trachtte zijn antwoord de behoorlijke vormen te geven. De gedachte dat hij op het punt stond om voor de keizer en het rijk van JEZUS CHRISTUS en Zijn Woord getuigenis te geven, vervulde zijn hart met vreugde. Het ogenblik om te verschijnen niet meer ver af zijnde, naderde hij met ontroering de heilige Schrift, welke open op Zijn tafel lag, leide de linkerhand op deze, en de rechterhand tot God opheffende, zwoer hij het Evangelie getrouw te zullen blijven, en zijn geloof vrijmoedig te belijden, al moest hij die belijdenis zelfs met zijn bloed bezegelen. Hierna gevoelde hij zich nog meer gerust.

Luther sprak het volgend gebed uit.

O God, hoe goed, o Gij mijn God. Gij mijn God, staat mij bij tegen alle verstand en wijsheid van de hele wereld. Doe U het, U moet het doen, U alleen. Het is toch niet mijn, maar Uw zaak. Ik heb toch voor mijzelf hier niets te zoeken of met deze grote heren van de wereld van doen. Ik wil toch ook liever goede, rustige dagen hebben en zonder onrust zijn. Maar het is Uw zaak, die rechtvaardig en eeuwig zijt.

Sta mij bij, Gij trouwde eeuwige God. Ik verlaat mij op geen mensen. Het is alles voor niets en tevergeefs, het is kreupel alles wat vlees is en naar vlees riekt.

God, o God, hoort Gij niet, mijn God? Bent U dood? Nee, Gij kunt niet sterven, Gij verbergt zich alleen. Hebt U mij hiertoe voorbestemd? Ik vraag U, hoe ik dat dan zeker weet; wel, zo beschikt het God. Want ik had mijn leven lang niet gedacht tegenover zulke grote heren te staan. Ik heb mij dat ook nooit voorgenomen.

Ach God, staat mij bij in de Naam van U lieve Zoon Jezus Christus, die mijn Schutsheer en Beschermer moet zijn. Ja mijn Borg door de kracht en sterkte van Uw Heilige geest. Heere waar blijft U, Gij mijn God, waar bent U? Kom, kom toch, ik ben bereid ook mijn leven erom te laten, geduldig als een lammetje. Want rechtvaardig is de zaak en Gij. Zo wil ik mezelf van u niet afkeren in eeuwigheid. Dat zij besloten in Uw Naam. Amen.

Luther in het hof van het stadhuis.

Te vier ure verscheen de heraut en geleidde hem naar de vergaderplaats van de rijksdag. De algemene nieuwsgierigheid was toegenomen, want het antwoord moest beslissend zijn. De rijksdag met bezigheden bezet zijnde, was LUTHER verplicht in het binnenhof te wachten, te midden van ene ontzaggelijke menigte, welke in onrust verkeerde, sprak, in beweging geraakte als ene zee bij storm en met haar baren de Hervormer achtervolgde. Twee grote uren verliepen voor de doctor van Wittenberg onder die menigte welke begerig was hem te zien. "Ik was," zegt hij, "aan al die manieren en al dat geraas niet gewoon." Het zou voor een gewoon mens een treurige voorbereiding geweest zijn. Maar LUTHER was met God. Zijn blik was helder; zijn gelaatstrekken waren gerust; de Eeuwige stelde hem op

een rots. De nacht begon te vallen. Men ontstak de toortsen in de vergaderzaal. Derzelver schijnsel verspreidde zich door de ouderwetse glasruiten tot in het hof. Alles had iets plechtigs. Eindelijk leidde men de doctor binnen. Vele personen drongen met hem in de zaal, want ieder wilde zijn antwoord horen. De vorsten gezeten zijnde, en LUTHER zich op nieuw voor het aangezicht van KAREL V bevindende, nam de kanselier van de keurvorst van Trier het woord en zei:

Aanspraak van de kanselier.

MARTIJN LUTHER! gij hebt gisteren enig uitstel verlangd, dat nu is verstreken. Men had het u waarlijk niet moeten toestaan, daar ieder in zaken van het geloof genoeg moet onderricht zijn, om steeds bereid te wezen, aan allen die dat van hem begeren daarvan rekenschap af te leggen; gij vooral, die zulk een groot en bekwaam leraar van de heilige Schrift zijt...Nu dan, antwoord op het verzoek van zijn Majesteit, die u zoveel goedheid betoond heeft. Wilt gij uw boeken in hun geheel verdedigen, of wilt gij er het een of ander van herroepen?"

Na deze woorden in het Latijn gesproken te hebben, herhaalde de kanselier deze in het Duits.

Rede op de Rijksdag te Worms (18 april 1521)[1] 3 soorten geschriften

Toen antwoordde doctor MARTIJN LUTHER, zeggen de handelingen van Worms, op de onderdanigste en nederigste wijze. Hij schreeuwde niet, hij sprak niet onstuimig, maar beleefd, vriendelijk, betamelijk en bescheiden, en echter met veel blijmoedigheid en Christelijke vastberadenheid.

Gij ALLERDOORLUCHTIGSTE GROOTMOGENDE KEIZER, *gij zeer illustere vorsten, gij zeer hoogmogende en hoogmogende edelen.*

Na de mij gisteravond gegeven bedenktijd en op de mij gestelde termijn verschijn ik gehoorzaam voor u en vraag bij de barmhartigheid Gods dat Uwe Keizerlijke Majesteit (naar ik hoop) deze zaak van recht en waarheid genadig wil aanhoren, en mocht ik bij gebrek aan ervaring een van u niet met de hem toekomende titel bejegenen of in enig gebaar of gedrag zondigen tegen de passende gebruiken, dan verzoek ik u mij zulks genadiglijk te vergeven, daar ik niet ben opgevoed aan vorstenhoven, maar ben opgegroeid in de beslotenheid van het kloosterleven. Zodat ik van mijzelf niets anders kan zeggen dan dat ik tot nu toe met eenvoud van ziel heb geschreven en onderwezen, en op deze wereld niet anders gezocht heb dan de ere Gods en het onversneden onderwijs voor wie in Christus geloven.

Zeer grootmogende keizer, zeer hoogmogende keurvorsten, vorsten en edelen. Van de twee punten die mij gisteren zijn voorgelegd door Uwe Keizerlijke Majesteit en Uw Hoogmogendheden, te weten of ik de gewraakte en op mijn naam staande geschriften als de mijne erken en erachter blijf staan of ze wil herroepen, heb ik op het eerste punt al meteen kort en klaar geantwoord, namelijk dat deze boekjes inderdaad mijn werk zijn en onder mijn naam gepubliceerd, tenzij daar intussen bedrog of drogredenen in mochten zijn aangebracht of verkeerde uittreksels eruit vervaardigd door lieden die her slecht met mij voorhebben. Want ik sta alleen in voor wat mijn werk is, alleen door mij is geschreven, zonder tekst of uitleg door iemand anders.

En nu ik ook op het tweede punt antwoord moet geven verzoek ik Uwe Keizerlijke Majesteit zeer onderdanig om wel te overwegen dat mijn geschriften niet allemaal gelijksoortig zijn, ~~immers, er zijn er ettelijke w~~aarin ik het goede van geloof en zeden heel evangelisch en

[1] Bron: J.P. GUEPIN, Schokkende redevoeringen. Nijgh en Van Ditmar, Amsterdam, 1990, blz. 248-252 (vertaling T. Duquesnoy)

eenvoudig heb behandeld. Zodat ook mijn tegenstanders ze als nuttig en onschuldig erkennen en alleszins waardig om door christenen te worden gelezen. Ook de pauselijke bul, hoe gruwelijk en grimmig overigens op zichzelf, beschouwt enkele van mijn boeken als onschadelijk, ook al verdoemt deze bul ze in een absurd vonnis. Stel nu dat ik begon met die boeken te herroepen, wat deed ik dan anders dan moederziel alleen onder alle mensen die waarheid verdoemen die juist door vriend en vijand wordt beleden en mij als enige uitspreken tegen de gemeenschappelijke en eendrachtige belijdenis?

Het andere soort boeken van mij richt zich tegen het pausdom en tegen pauselijke voornemens en daden alsook tegen wie met hun door en door perverse leerstellingen en voorbeelden de christelijke wereld tot ellende van geest en lichaam hebben verwoest en verdorven. Dit nu kan geen mens loochenen of verhelen, daar de ervaringen van alle mensen en de klachten van menigeen kunnen getuigen dat pauselijke wetten en leerstellingen der mensen de gewetens van de christelijke gelovigen op een allerellendigste wijze hebben bezwaard, gemarteld en gepijnigd, ook voordat in deze zeer roemrijke Duitse landen have en goed door onvoorstelbare dwingelandij werden verzwolgen en uitgeput, en nadien steeds weer opnieuw verzwolgen. En in hun eigen decreten maken zij het voorbehoud dat wetten en leerstellingen van de paus, die in strijd zijn met het Evangelie of de leer der vaderen, op een dwaling berusten en ongeldig zijn. Stel dat ik deze boeken ook zou herroepen, dan zou ik niet anders doen dan deze dwingelandij versterken en voor een zo grote onchristelijke dreiging niet alleen de ramen, maar ook de deuren openzetten, zodat dit vrijer en verder zou kunnen woeden en schade toebrengen dan het zich totnogtoe heeft verstout en juist door het bekend worden van mijn herroeping dit alleronbeschaamdste en door geen straf goed te maken kwaad voor het arme volk volkomen ondraaglijk en er tevens door versterkt zou worden, temeer daar men dan zeggen kon dat dit geschiedt uit naam en macht van Uwe Keizerlijke Majesteit en het hele Roomse Rijk. Mijn goede God, wat zou ik dan voor uithangbord zijn van schande, kwaad en dwingelandij.

De derde soort behelst boeken die ik heb geschreven tegen ettelijke privé-personen met name tegen hen die de Roomse tirannie verkiezen te beschermen en de door mij onderwezen godsdienst te verdelgen. Ik erken dat ik tegen deze lieden feller tekeer ben gegaan dan het de christelijke aard en stand betaamt, want ik werp mij niet op als heilige, ik verdedig hier ook niet mijn eigen levenswandel, maar wel: de leer van Christus. Ook deze boeken kan ik echter niet herroepen en wel omdat uit herroeping weer dezelfde tegenspraak zou volgen dat hun tirannieke, wrede en barbaarse heerschappij dan zou kunnen blijven heersen en regeren door mijn bescherming, met mijn goedvinden en onder mijn stilzwijgen en zij het volk onbarmhartig zouden kunnen misbruiken met nog minder scrupules dan tot dusver. Maar juist omdat ik een mens ben en niet God, kan ik mijn geschriften door geen andere daad rechtvaardigen dan die waarmee mijn Heer Jezus Christus zijn eigen leer heeft gerechtvaardigd. Immers, toen hij voor Annas naar zijn leer gevraagd werd en door een dienaar op zijn wang werd geslagen, zei hij: ‘Heb ik kwaad gezegd? Bewijs dan dat het kwaad is.’ Als dus de Heer zelf, die wist dat hij niet kon dwalen, toch niet geweigerd heeft de mening te horen ook van de meest lafhartige knecht, hoeveel te meer moet ik, arm schepsel, die niet anders kan dan dwalen, moet ik wensen dat iemand tegen mijn leer zijn mening naar voren wil brengen. Daarom vraag ik u ook bij de barmhartigheid Gods dat Uwe Keizerlijke Majesteit of alle anderen onder de hoogsten of geringsten hun mening naar voren brengen en mijn fouten aantonen met woorden uit de boeken van het Evangelie of van de Profeten. Als men mij ze aanwijst zal ik ten zeerste bereid en gewillig zijn om alle dwalingen te herroepen en als allereerste mijn boeken in het vuur werpen.

Uit dit alles moge geloof ik duidelijk blijken dat ik voldoende heb nagedacht, gewikt en gewogen over de gevaren, de tweespalt, de beroering en de verontwaardiging die door mijn leer in de wereld zijn gekomen, iets wat mij gisteren nog met ernst en klem onder ogen is gebracht. Waarlijk, voor mij is het zeer verblijdend te zien dat uit het Goddelijk woord wanbegrip, partijzucht en tweedracht kunnen ontstaan, want dat is immers het lot van Gods woord. Zoals de Heer zelf zegt: 'ik ben niet gekomen om de vrede te brengen, maar het zwaard. Want ik ben gekomen om de mens op te zetten tegen zijn vader.' Daarom is het goed te bedenken hoe wonderbaarlijk en schrikwekkend God is in zijn raadgevingen, zijn voornemens en zijn maatregelen en dat wij ons niet moeten laten afleiden door partijen en onenigheid, maar inzien dat, als wij het woord Gods veroordelen, er een zondvloed van oeverloze ellende uit voortkomt en dat wij er zorg voor dienen te dragen dat het bewind van deze zeer vrome jongeling keizer Karel (in wie we naast God onze hoogste verwachtingen mogen stellen) niet ongelukzalig begint.

Ik zou vele voorbeelden uit de Heilige Schrift willen aanhalen - van de farao, van de koning van Babylon en de koningen van Israël - om aan te tonen dat zij hun tijd het meeste kwaad hebben berokkend door te proberen met o-zo-intelligente raad en maatregelen hun koninkrijken te kalmeren en te versterken. Want hij is degene die de arglistigen in hun eigen listigheid vangt en de bergen ondersteboven keert, voordat men beseft dat het enig noodzakelijke de vreze Gods is.

Ik zeg dit niet, omdat ik meen dat zo hoge heren mijn raad of vermaning zouden behoeven, maar omdat ik mijn eigen geboorteland mijn diensten niet mag en niet wil onthouden. En hiermee beveel ik mij onderdanig aan Uwe Keizerlijke Majesteit en Genade aan en vraag u deemoedig niet te gedogen dat ik door uit afgunst geboren wanbegrip in ongenade word gestort.

Na deze woorden had 's Rijks woordvoerder (als degene die iemand wilde straffen) gezegd dat ik er omheen had gedraaid en dat het ook geen pas gaf om dingen die door het Concilie reeds besloten waren in twijfel te trekken. Daarom werd van mij een simpel, niet 'vermomd' antwoord verwacht op de vraag of ik wilde herroepen of niet. Want mocht ik om voornoemde redenen niet herroepen, dan zou Zijne Keizerlijke Majesteit genoodzaakt zijn mij net zo te behandelen als met Hus en anderen is gebeurd.

Nu Uw Keizerlijke Majesteit en Uwe Hoogheden een eenvoudig antwoord wensen, geef ik een antwoord zonder talmen of omhaal, en wel zo: alleen getuigenissen van de Heilige Schrift of overtuigende bewijzen kunnen mij in het ongelijk stellen. Want ik geloof noch de paus, noch de concilies alleen, omdat het zonneklaar is dat zij zich herhaaldelijk hebben vergist en zichzelf hebben tegengesproken. Ik kan alleen overwonnen worden door de Heilige Schriften die ik heb aangehaald. En aangezien mijn geweten gevangen is in Gods woord, kan ik en wil ik niets herroepen, omdat het bezwaarlijk, onheilzaam en gevaarlijk is om tegen het geweten in te handelen.

(Officiaal: Martinus, zou je niets herroepen, dan zou men het goede en het kwade bij elkaar laten en gezamenlijk onderdrukken. Anders zou er ettelijks bij overblijven wat al lang geleden in de concilies verdoemd was. Zo zal daar nooit meer over gedisputeerd worden en jij zou niet getuigen dat de concilies gedwaald hebben.)

De concilies kunnen dwalen en hebben gedwaald, dat is zonneklaar en ik zal het bewijzen. God moge mij te hulp komen. *Amen. Hier ben ik.*

Hij herhaalt zijn rede in het Latijn.

LUTHER had deze woorden met zedigheid doch tevens met veel warmte en vastheid van geest, in het Duits uitgesproken; men beval hem deze in het Latijn te herhalen. De keizer beminde de Duitse taal niet. De aanzienlijke vergadering welke de Hervormer omringde, het geraas, de ontroering hadden hem vermoeid. "Ik was geheel in het zweet" zegt hij, "warm

door de beweging, staande midden onder de vorsten." FREDERIK VAN THUN, vertrouwd raadsheer van de keurvorst van Saksen, op bevel van zijn meester aan de zijde van de Hervormer geplaatst, om te waken dat men hem noch zoude overvallen noch aan hem geweld plegen, de staat van de arme monnik ziende, zei tot hem: "Indien gij uw rede niet kunt herhalen, zal dit genoeg zijn, Mijnheer de doctor." Maar LUTHER een ogenblik gewacht hebbende om adem te scheppen, hernam het woord, en sprak zijn redevoering in het Latijn met dezelfde kracht als de eerste maal uit.

"Dit beviel de keurvorst FREDERIK ten hoogste," verhaalt de Hervormer.

Bestraffing van de kanselier. "Hier sta ik; ik kan niet anders: God helpe mij! Amen."

Zodra hij opgehouden had te spreken, zei de kanselier van Trier, de redenaar van de rijksdag, met verontwaardiging tot hem: "Gij hebt niet geantwoord op de vraag welke men u gedaan heeft. Gij zijt hier niet om in twijfel te trekken wat reeds door de conciliën beslist is geworden. Men verlangt van u een duidelijk en bepaald antwoord. Wilt gij herroepen, of niet?" Toen hernam LUTHER zonder in twijfel te staan: "Nademaal Uw Doorluchtige Majesteit en Uw Hoog Mogenden van mij een eenvoudig, duidelijk en bepaald antwoord vorderen, zal ik het hun geven, en zie hier het: Ik kan mijn geloof noch aan de paus noch aan de conciliën onderwerpen, daar het zo klaar is als de dag dat zij dikwijls in dwaling en zelfs in grote tegenspraak met zichzelf vervallen zijn. Indien ik dan niet door getuigenissen van de Schrift of door duidelijke redenen overtuigd word, indien men mij niet door de plaatsen zelf welke ik aangehaald heb overreedt, en indien men zo mijn geweten niet gevangen neemt met Gods Woord, *dan kan noch wil ik iets herroepen*: want het is niet veilig voor de Christen tegen zijn geweten te spreken."

Daarop, zijn blik op de vergadering slaande voor welke hij stond, en die zijn leven of zijn dood in haar handen had, zei hij; "HIER STA IK. IK KAN NIET ANDERS; GOD HELPE MIJ! AMEN."

("Hier stehe ich: Ich kann nicht anders; Gott helfe mir! Amen." L. Opp. L. XVII, 580.)

Nieuwe proefneming.

Zo spreekt een monnik voor de keizer en de groten van de natie; en die man, zwak en gering, alleen staande, maar steunende op de genade van de Allerhoogste, vertoont zich groter en sterker dan zij allen. Zijn woord, zo eenvoudig, maar vol geloof, bezit ene kracht waartegen al die machtige niets vermogen. Het is hier dat zwakke Gods, dat sterker is dan de mensen. Het Rijk en de Kerk van de ene kant, de geringe mens van de andere, hebben tegenover elkaar gestaan. God had die koningen en die prelaten doen tezamen komen om openlijk hun wijsheid te vernietigen. De slag is verloren; en de gevolgen van deze nederlaag van de machtigen van de aarde, zullen zich onder alle volken en in alle eeuwen van de toekomst doen gevoelen.

De vergadering staat op.

De vergadering bleef verbaasd. Velen van de vorsten hadden moeite om hun opgetogenheid te verbergen. De keizer, van de eerste indruk bekomen, riep uit: "De monnik spreekt onverschrokken en met onwankelbaren moed." De Spanjaarden en Italianen alleen stonden verlegen, en weldra dreven zij de spot met ene grootheid van ziel welke zij niet konden begrijpen.

"Bijaldien gij niet herroept," herneemt de kanselier, nadat men van de indruk door deze redevoering teweeggebracht bekomen is, "zullen de keizer en de staten des rijks zien wat zij omtrent een hardnekkige ketter te doen hebben." Bij deze woorden beven LUTHERS vrienden; maar de monnik herhaalt: "God helpe mij! want ik kan niets herroepen."

Beweging onder het terugkeren.

Daarop vertrekt LUTHER, en de vorsten beraadslagen. Ieder begreep dat dit een ogenblik van crisis was voor de Christenheid. Het ja of het nee van die monnik moest, voor eeuwen misschien, over de rust van de Kerk en van de wereld beslissen. Men heeft hem willen verschrikken, en men heeft niets gedaan dan hem voor het oog van de natie op een verheven spreekgestoelte te plaatsen: men heeft gemeend meer openbaarheid aan zijn nederlaag te geven, en men heeft niets gedaan dan zijn zegepraal te vergroten. De aanhangers van Rome konden niet besluiten om hunne vernedering te ondergaan. Men deed LUTHER weder binnenkomen, en de redenaar zei tot hem: "MARTIJN! gij hebt niet gesproken met de zedigheid welke uw persoon betaamde. De onderscheiding, welke gij ten opzichte van uw boeken gemaakt hebt, was nutteloos: want indien gij die welke dwalingen behelzen herriept, zou de keizer niet gedogen dat men de overige deed verbranden. Het is ongerijmd te verlangen dat men u door de Schrift wederlegge, wanneer gij ketterijen, door het algemeen concilie van Constanz veroordeelt, opnieuw opwerpt. De keizer beveelt u dan, eenvoudig met ja of nee te zeggen of gij denkt vol te houden wat gij geopperd hebt, dan of gij er een gedeelte van wilt herroepen?" - "Ik heb geen ander antwoord te geven dan wat ik reeds gegeven heb," antwoorde LUTHER bedaardelijk. Men begreep hem. Standvastig als ene rots, braken al de baren van de menselijke macht tevergeefs tegen hem haar geweld. De kracht van zijn woord, zijn kloekmoedige houding, het vuur van zijn blikken, de onwankelbare standvastigheid welke men op de onbewegelijke trekken van zijn Duits gelaat las, hadden op deze aanzienlijke vergadering de diepsten indruk gemaakt. Er was geen hoop meer. De Spanjaarden, de Nederlanders, de lieden van Rome zelf stonden verstomd. De monnik had die groten van de aarde overwonnen. Hij had nee gezegd tot de Kerk en het rijk. KAREL V stond op en de gehele vergadering met hem. "De rijksdag zal morgen weer vroegtijdig tezamen komen om het gevoelen van de keizer te vernemen," zei de kanselier met luider stem.

Het was nacht. Ieder spoedde zich door de duisternis naar zijn woning. Men gaf LUTHER twee keizerlijke officieren om hem te begeleiden. Enigen verbeeldden zich dat zijn lot reeds beslist was; dat men hem naar de gevangenis bracht, en dat hij daar niet dan voor het schavot zou uitkomen. Toen ontstond er ene grote opschudding. Vele edellieden riepen: "Voert men hem naar de gevangenis?" - "Nee," antwoordde LUTHER, "zij vergezellen mij naar mijne herberg." Op deze woorden bedaarden de gemoederen. Enige Spanjaarden van het huis des keizers, dien stoutmoedigen man volgende, vergezelden hem langs de straten welke hij moest doortrekken, met uitjouwingen en beschimpingen, terwijl anderen het geschreeuw deden horen van het wilde dier dat men Zijn prooi ontneemt. Maar LUTHER bleef onverschrokken en gerust.

Uitwerkselen van de verschijning.

Zodanig was het toneel te Worms. Die onversaagde monnik, die tot hiertoe al zijn vijanden stoutmoedig getrotseerd had, sprak in dit uur toen hij zich in tegenwoordigheid van diegenen bevond welke naar zijn bloed dorstten, met kalmte, waardigheid en nederigheid. Geen overdrijving, geen menselijke geestvervoering, geen drift; hij was gerust bij de hevigste gemoedsbeweging; zedig bij het wederstaan van de machten van de aarde; groot in tegenwoordigheid van al de majesteiten van de wereld. Dit is een onwraakbaar bewijs dat LUTHER toen aan God, en niet aan de ingevingen van zijn hoogmoed gehoorzaamde. Er was in de zaal te Worms een die groter was dan LUTHER en KAREL. "*Wanneer gij mijn getuigenis geeft voor de heidenen, zult gij niet bezorgd zijn,* " heeft JEZUS CHRISTUS gezegd, "*want gij zijt het niet die spreekt*." Mat. 10:18,20 Nooit werd misschien deze belofte op ene zo blijkbare wijze vervuld.

Een diepe indruk was er op de hoofden des rijks gemaakt. LUTHER had het opgemerkt, en zijn moed was er door toegenomen. De dienaars van de paus waren er over verstoord dat

JOHAN VAN ECK de schuldige monnik niet vroeger in de rede had gevallen. Vele vorsten en heren waren voor ene zaak gewonnen welke met zulk ene overtuiging was volgehouden. Bij enigen, het is waar, was de indruk slechts voorbijgaande; maar anderen, daarentegen, die zich toen verborgen hielden, openbaarde zich later met groten moed.

De bierkan van hertog Erik.

LUTHER was in zijn verblijf terug gekeerd, en gaf zijn lichaam dat door zulk een woeste aanval vermoeid was enige rust. SPALATIJN en andere vrienden omringden hem, en allen tezamen loofden God. Terwijl zij zich zo met elkaar onderhielden, treedt een bediende binnen, brengende ene zilveren kan, met Eimbekker bier gevuld. "Mijn meester," zegt hij, deze LUTHER aanbiedende, "verzoekt u deze drank tot hartsterking te gebruiken." - "Wie is de vorst," zegt de doctor van Wittenberg, "die mijner zo goedgunstig gedenkt?"

Het was de oude hertog ERIK VAN BRUNSWIJK. De Hervormer was over dit offer van een zo machtig heer, en die tot de partij van de paus behoorde, getroffen. "Zijn Hoogheid." voer de bediende voort, "heeft zelf deze drank willen proeven, vóór die aan u te zenden."

Toen leste LUTHER met het bier van de hertog zijn dorst, en na gedronken te hebben, zei hij: "Even als hertog ERIK heden van mij gedacht heeft, zo gedenke onze Heere JEZUS CHRISTUS van zijn in zijn laatste strijd."

Het was een gering geschenk; maar LUTHER, zijn erkentelijkheid aan een vorst willende betuigen die van zijn in zulk een ogenblik gedacht, gaf hem wat hij had, een gebed. De bediende ging deze boodschap aan zijn meester overbrengen.

De oude hertog herinnerde zich deze woorden in het uur van zijn dood, en zich tot een jonge edelknaap, FRANS VAN KRAMM, wendende, die aan zijn bed stond, zei hij tot hem: "Neem het Evangelie en lees het mij." De jongen las de woorden van CHRISTUS, en de ziel van de stervende werd er door verkwikt. *Al wie u een glas water zal geven in Mijn Naam, omdat gij* CHRISTUS *toebehoort,* heeft de Heiland gezegd, *voorwaar ik zeg u dat hij zijn loon niet zal verliezen*.

De keurvost en Spalatijn.

Nauwelijks was de bediende van de hertog VAN BRUNSWIJK vertrokken, of een bode van de keurvorst van Saksen kwam SPALATIJN bevelen om ogenblikkelijk bij hem te komen. FREDERIK was vol ongerust. heid op de rijksdag verscheen. Hij had gedacht dat LUTHER in tegenwoordigheid van de keizer zijn moed zou zien vergaan. De onverschrokkenheid van de Hervormer had hem ook diep getroffen. Hij was er trots op zulk een man onder zijn bescherming te hebben genomen. Toen de kapellaan verscheen, was de tafel gedekt; de keurvorst ging aanzitten om met zijn hof de avondmaaltijd te gebruiken, en reeds hadden de bedienden het vat gebracht om de handen te wassen. SPALATIJN ziende binnenkomen, gaf FREDERIK hem terstond een teken om hem te volgen, en alleen met hem in zijn slaapvertrek zijnde, zei hij hem met grote ontroering: "O! hoe heeft de pater LUTHER voor de keizer en al de staten des rijks gesproken! Ik beefde slechts dat hij al te moedig ware." FREDERIK nam toen het vast besluit om van nu voortaan de doctor met meer moed te beschermen.

Heimelijke aanslagen van Aleander.

ALEANDER zag de indruk die LUTHER teweeg gebracht had; er was geen tijd te verliezen; men moest de jongen keizer doen besluiten om krachtdadig te werk te gaan. Het ogenblik was gunstig: de oorlog met Frankrijk was op handen. LEO X, Zijn staten willende uitbreiden, en zich weinig aan de vrede van de Christenheid bekreunende, liet op dezelfde tijd in het geheim twee verdragen tot stand brengen, het een met KAREL tegen FRANS, het ander met FRANS tegen KAREL. Door het eerste begeerde hij voor zich van de keizer Parma,

Plaisance en Ferrara, door het tweede eiste hij van de koning een gedeelte van het koninkrijk Napels, wat zo aan KAREL ontnomen zou worden. Deze gevoelde het belang om LEO ter van zijn gunste te winnen, ten einde hem in de oorlog met zijn mededinger van Frankrijk tot bondgenoot te hebben. Het was ene geringe zaak ten koste van LUTHER de vriendschap van de machtige opperpriester te kopen.

Boodschap van de keizer aan de rijksdag.

De volgende dag na de verschijning, des Vrijdags de 19de april, deed de keizer op de rijksdag ene boodschap lezen, met zijn eigen hand in het Frans geschreven. "Voortgesproten," zei hij, "van de Christelijke keizers van Duitsland, van de Catholieke koningen van Spanje, van de aartshertogen van Oostenrijk, en van de hertogen van Bourgondië, welke zich allen als verdedigers van het Roomse geloof hebben beroemd gemaakt, heb ik het vaste voornemen om het voorbeeld van mij voorvaderen te volgen. Een enkele monnik, door Zijn eigene dwaasheid vervoerd, verheft zich tegen het geloof van de Christenheid. Ik zal mijn koninkrijken, mijn macht, mijn vrienden, mijn schatten, mijn lichaam, mijn geest en mijn leven opofferen om die goddeloosheid te stuiten. Ik zal de Augustijner LUTHER wegzenden, hem verbiedende de minste opschudding onder het Volk te veroorzaken; daarna zal ik tegen hem en zijn aanhangers, als tegen openbare ketters te werk gaan, door de ban, door het interdict, en door alle middelen welke geschikt zijn om hen te verdelgen. Ik verzoek de leden der staten zich als gelovige Christenen te gedragen."

Men stelt voor om Luther ter dood te brengen.

Deze aanspraak werd door allen niet wèl ontvangen. KAREL, jeugdig en driftig, had de gewone vormen niet gevolgd; hij had in de eerste plaats het gevoelen van de rijksdag moeten vragen. Terstond werden er twee geheel tegenovergestelde meningen geuit. De gunstelingen van de paus, de keurvorst van Brandenburg, en vele kerkelijke vorsten, begeerden dat men het vrijgeleide, aan LUTHER gegeven, niet zou eerbiedigen. "De Rijn," zei zij, "moet zijn as ontvangen, gelijk hij, vóór eene eeuw, die van JOHANNES HUSS ontvangen heeft." KAREL had, indien men een geschiedschrijver geloven moet, later groot berouw dat hij dit laaghartig voorstel niet gevolgd had. "Ik beken," zei hij, op het laatst van zijn leven, dat ik een grote misslag begaan heb, door LUTHER te laten leven. Ik was niet verplicht hem mijn belofte te houden; daar die ketter een Meester die groter is dan ik, God zelf, beledigd heeft. Ik kon, ik moest zelfs mijn woord vergeten, en de hoon die hij God aandeed wreken: het is doordien ik hem niet heb doen sterven, dat de ketterij niet opgehouden heeft voortgang te maken. Zijn dood zou deze in de wieg hebben gesmoord."

Latere gevoelens van Karel V.

Een zo afschuwelijk voorstel vervulde de keurvorst en al de vrienden van LUTHER met schrik. "De rechtspleging van JOHANNES HUSS," zei de keurvorst van de Palts, "heeft te veel onheilen over de Duitse natie gebracht, om nog eens voor de tweede maal het te ondernemen zulk een schavot op te richten." - "De vorsten van Duitsland," riep GEORGE van Saksen zelf, die onverzoenlijke vijand van LUTHER, uit, "zullen niet gedogen dat men een vrijgeleide schende. Deze eerste rijksdag door onze nieuwe keizer gehouden zal zich aan zulk ene schandelijke daad niet schuldig maken. Zodanig eene trouweloosheid komt met de oude Germaansche oprechtheid niet overeen." De vorsten van Beijeren, ook de Kerk van Rome toegedaan, ondersteunde deze protestatie. Het toneel des doods, dat de vrienden van LUTHER reeds voor ogen hadden, scheen zich te verwijderen.

Hevige tegenstand. Geestdrift van het volk voor Luther.

Het gerucht van deze redetwisten, welke twee dagen duurden, verspreidde zich door de stad. De partijen staken de hoofden op. Enige edellieden, die de Hervorming toegedaan waren, begonnen met nadrukkelijke stem tegen het verraad, dat ALEANDER begeerde, te spreken. "De keizer," zei zij, "is een jongeling die de pausgezinden en de bisschoppen door hun vleierijen naar hun goedvinden leide." PALLAVICINI maakt melding van vier honderd edelen, die bereid waren om het vrijgeleide met hun zwaard te verdedigen. Des Zaturdags ‘s morgens vond men plakkaten aan de deuren van de huizen en op openbare plaatsen aangeplakt; de een tegen, de andere voor LUTHER. Op een van deze, las men eenvoudig deze nadrukkelijke woorden van de Prediker: "*Wee u, land! welks koning een kind is*." SICKINGEN, zei men, heeft op enige mijlen afstands van Worms, achter de onwinbare bolwerken zijner sterkte, vele ridders en soldaten verzameld, en wacht slechts om tot daden te komen totdat hij de uitslag der zaak weet. De geestdrift van het volk, niet alleen binnen Worms, maar zelfs in de verst afgelegene steden des rijks, de onverschrokkenheid van de ridders, de genegenheid van vele vorsten voor de Hervormer, alles moest KAREL en de rijksvergadering doen begrijpen dat de maatregel waartoe de aanhangers van Rome de toevlucht wilden nemen, het oppergezag in ongelegenheid zou kunnen brengen, oproer verwekken, en zelfs het rijk op de grondvesten doen waggelen. Het was slechts een eenvoudige monnik waarvan het spraak was om te verbranden; maar de vorsten en aanhangers van Rome hadden met hen allen noch kracht noch moed genoeg om het te doen. Ook had de jeugdige KAREL V ongetwijfeld toen nog een afschik van de meineed. Dat toont, indien het waar is, dit woord wat hij, volgens enige geschiedschrijvers, bij deze gelegenheid sprak: "Wanneer ook de goede trouw en de oprechtheid uit de gehele wereld gebannen wierden, moesten zij toch in het hart van de vorsten ene schuilplaats vinden". Het is treurig dat hij dit gezegde misschien bij het graf vergeten heeft. De Florentijner VETTORI, vriend van LEO X en van MACHIAVEL, beweert dat KAREL LUTHER niet spaarde dan om zodoende de paus in toom te houden.

Stemmen tot bevrediging. Toelating van de keizer.

In de zitting van Zaterdag werden de geweldige raadslagen van ALEANDER verworpen. Men beminde LUTHER, men wilde die zo eenvoudige man redden, wiens vertrouwen op God zo treffend was; doch men wilde ook de Kerk redden. Men beefde bij de gedachte aan de gevolgen welke óf de zegepraal óf de rechtspleging van de Hervormer zouden hebben. Stemmen tot bevrediging deden zich horen; men stelde voor, bij de doctor van Wittenberg een nieuwe poging te beproeven. De aartsbisschop - keurvorst van Mentz zelf, de jeugdige en smaakvolle ALBERT, meer vroom dan moedig, zegt PALLAVICINI, werd met schrik bevangen, toen hij de belangstelling zag welke het volk en de adel aan de Saksischen monnik betoonden. Zijn kapellaan CAPITO, die gedurende zijn verblijf te Bazel verbonden was geweest met die Evangelischen priester van Zurich, met name ZWINGLI, een man onverschrokken in de verdediging van de waarheid, van wie wij reeds gelegenheid gehad hebben te spreken, had ook ongetwijfeld aan ALBERT de rechtvaardigheid van de zaak van de Hervormers voorgesteld. De Wereldsgezinde aartsbisschop was thans voor die indrukken van Christelijke gevoelens vatbaar, welke men soms in zijn leven opmerkt, en bewilligde erin om zich naar de keizer te begeven, ten einde hem te verzoeken dat hij ene laatste poging zou toelaten. Maar KAREL weigerde elke nieuwe proefneming. Des Maandags de 22ste april, kwamen al de vorsten de aanzoeken van ALBERT hernieuwen. "Ik zal van hetgene ik bepaald heb niet afgaan," antwoordde de keizer. "Ik zal niemand gelasten om zich ambtshalve naar LUTHER te begeven. Maar," voegde hij er tot grote ergernis van ALEANDER bij, "ik sta die man drie dagen beraad toe; gedurende deze tijd zal ieder voor zichzelf hem op ene behoorlijke wijze kunnen vermanen." Dit was al wat men verlangde. De Hervormer, dacht men, door de plechtigheid van de verschijning opgehemeld, zal in ene meer vriendschappelijke bijeenkomst toegeven, en mogelijk zal men hem van de afgrond redden.

Vrees van de keurvorst.

De keurvorst van Saksen wist het tegendeel; ook was hij met vrees vervuld. "Indien het in mijne macht stond," schreef hij de volgende dag aan zijn broeder de hertog JOHAN, "zou ik bereid zijn LUTHER te verdedigen. Gij zou niet kunnen geloven hoe hevig de aanhangers van Rome mij aanvallen. Indien ik u alles kon verhalen, zou gij wonderbare dingen horen. Zij willen zijn ondergang; en hoe weinig belangstelling men ook voor zijn persoon aan de dag legt, wordt men echter terstond voor een ketter uitgekreten. God, die de zaak van de rechtvaardigheid niet varen laat, breng alles tot een goed einde!" FREDERIK, zonder de hartelijke genegenheid welke hij de Hervormer toedroeg te tonen, hield zich tevreden met niet ene enkele van zijn bewegingen uit het oog te verliezen.

Toeloop bij Luther.

Zo was het niet gelegen met de lieden van allerlei stand, welke zich toen binnen Worms bevonden. Zij gaven zonder vrees hun overeenstemming met LUTHER te kennen. Sinds Vrijdag omringde eene menigte vorsten, graven, vrijheren, ridders, edellieden, kerkelijken, wereldlijken, lieden uit het gemeen het verblijf waar de Hervormer huisvestte: zij gingen, zij kwamen, en konden zich niet verzadigen met hem te zien. Hij was de man van Duitsland geworden. Diegenen zelfs die niet twijfelde of hij in dwaling verkeerde, waren getroffen over de rechtschapenheid van ziel, welke hem aandreef om op de stem van zijn geweten zijn leven op te offeren. LUTHER hield met verscheidene hoge personaadjen, die te Worms tegenwoordig waren en tot de uitgelezenen van de natie behoorden, gesprekken besprengd met dat zout waarmee al zijn woorden toebereid waren. Men verliet hem niet Zonder zich bezield te gevoelen met ene edele geestdrift voor de waarheid. "Hoeveel dingen zou ik u te verhalen hebben! "schreef toen de geheimschrijver van de markgraaf CASIMIER VAN BRANDENBURG, GEORGE VOGLER, aan een van zijn vrienden." Hoeveel gesprekken vol Godsvrucht en goedheid heeft hij met mij en anderen gehouden! Hoe beminnelijk is die man!"

Bezoek van Philips van Hessen.

Eens kwam een jong vorst van zeventien jaren de hof van de herberg binnen rennen; het was PHILIP die sinds twee jaren over Hessen regeerde. De jonge landgraaf bezat een voortvarend en ondernemend karakter, ene wijsheid die zijn jaren overtrof, een oorlogzuchtige aard en een driftige geest, terwijl hij zich niet graag dan alleen naar zijn eigene dekbeelden liet besturen. Door de redenen van LUTHER getroffen, wenste hij hem meer van nabij te zien. "Hij was echter nog niet op mijn zijde," zegt LUTHER dit verhalende. Hij sprong van het paard, ging zonder enige plichtpleging in de kamer van de Hervormer, en het woord tot hem richtende, zei hij hem: "Welnu! waarde doctor, hoe gaat het?" –

"Genadige heer," antwoordde LUTHER, "ik hoop dat het goed zal gaan." –

"Naar ik hoor" hernam de landgraaf lachende, "leert gij, doctor, dat ene vrouw haar man kan verlaten en een anderen nemen wanneer de eerste erkend wordt te oud te zijn!" Het waren de lieden van het keizerlijk hof die dit sprookje aan de landgraaf verhaald hadden. De vijanden van de waarheid blij en nimmer in gebreken om verdichtselen omtrent voorgewende onderwijzingen van de Christelijke leraren te verspreide. –

"Nee, mijnheer," antwoordde LUTHER; "Uw Hoogheid, bid ik, spreke niet zo!" Daarop bood de vorst de doctor haastig de hand, drukte hartelijk de zijne, en zei tot hem: "Waarde doctor, indien gij gelijk hebt dan helpe u God!..."

Daarna verliet hij de kamer, steeg te paard en vertrok. Dit was de eerste samenkomst van die twee mannen welke zich later aan het hoofd van de Hervorming moesten bevinden en haar verdedigen, de een met het zwaard van Gods Woord, en de ander met dat van de koningen.

Onderhandeling tot bemiddeling bij de aartsbisschop van Trier.

Het was de aartsbisschop van Trier, RICHARD VAN GREIFENKLAU, die met verlof van KAREL V, de rol van bemiddelaar op zich genomen had. RICHARD, nauw met de keurvorst van Saksen verbonden, en goed Rooms Catholiek, wenste, door die moeilijke zaak in orde te brengen, te gelijk zijn vriend en zijn Kerk dienst te bewijzen. ‘s Maandags avonds de 22ste april, op het ogenblik dat LUTHER aan tafel zou gaan, kwam een bode van de aartsbisschop hem aanzeggen dat die prelaat hem ‘s Woensdags daaraanvolgende, ‘s morgens te zes ure, wenste te zien.

Aleander en Cochloeus. Vermaning van de kanselier Wehe aan Luther.

De kapellaan en de keizerlijke heraut STURM waren op die dag vóór zes ure bij LUTHER. Maar reeds van de morgens te vier ure had ALEANDER COCHLOEUS bij zich ontboden. De nuntius had niet geaarzeld om in de man die CAPITO hem voorgesteld had, een overgegeven dienaar van h et hof van Rome te erkennen, op wie hij zo goed als op zichzelf kon rekenen. Bij deze bijeenkomst niet tegenwoordig kunnende zij, wilde ALEANDER er een plaatsvervanger hebben. "Laat u bij de aartsbisschop van Trier vinden," zei hij tot de d eken van Frankfort; "treed niet in woordenwisseling met LUTHER, maar houd u tevreden met zeer aandachtig te luisteren naar al wat er gezegd zal worden, zodat gij het mij getrouw kunt overbrengen." De Hervormer kwam met enige vrienden bij de aartsbisschop. Hij vond die prelaat omringd van de markgraaf JOACHIM van Brandenburg, van de hertog GEORGE van Saksen, van de bisschoppen van Brandeburg en Augsburg, van enige edelen, van afgevaardigden van vrijsteden. van rechtsgeleerden en Godgeleerden, waaronder COCHLOEUS en HIERONYMUS WEHE, kanselier van Baden, zich bevonden. Deze, een bekwaam rechtsgeleerde, wilde ene hervorming in de zeden en in de tucht; hij ging zelfs verder: "Gods Woord," zei hij, "zolange tijd onder de korenmaat verborgen, moet in al de luister verschijnen." Het was deze tot het bijleggen van de twist werkzame man, die belast was met de onderhandeling. Zich met goedwilligheid naar LUTHER kerende, zei hij hem: "Men heeft u niet doen komen, om met u te redetwisten, maar om u broederlijke vermaningen te doen horen. Gij weet met hoeveel zorge de Schrift ons vermaant om op onze hoede te zijn tegen *de pijl die des daags vliegt, en tegen het verderf dat op de middag verwoest* (de duivel). Deze vijand van het menselijk geslacht heeft u aangespoord, om dingen die tegen de Godsdienst strijden openbaar te maken. Denk aan uw heil en aan dat van het rijk. Draag zorg, dat diegenen welke JEZUS CHRISTUS door Zijnen dood van de eeuwige dood verlost heeft, door u niet verleid worden, en niet voor altoos omkomen. Sta niet tegen de heilige conciliën op. Indien wij de besluiten van onze vaderen niet handhaven, dan zal er niets dan verwarring in de Kerk zijn. De aanzienlijke vorsten die mij horen stellen in uw geluk een bijzonder belang; maar indien gij hardnekkig blijft, dan zal de keizer u uit het rijk bannen, en geen oord in de wereld zal u ene schuilplaats kunnen aanbieden...Overdenk het lot dat u wacht!"

"Doorluchtige vorsten!" antwoordde LUTHER, "ik betuig u mijn dank voor uw bezorgdheid: want ik ben slechts een arm mens, te gering om door zulke grote heren vermaand te worden." Daarna vervolgde hij: "Ik heb niet alle conciliën aangerand, maar slechts dat van Constanz, omdat het door het veroordelen van deze leer van JOHANNES HUSS: *Dat de Christelijke Kerk de verzameling is van diegenen welke tot de zaligheid uitverkoren zijn* dit artikel van onze geloofsbelijdenis: *Ik geloof aan ene heilige algemene Kerk*, en Gods Woord zelf veroordeeld heeft." Hij voegde er bij: "Mijne onderwijzingen, zegt men, verwekken ergernissen. Ik antwoord dat het Evangelie van CHRISTUS niet zonder ergernissen kan gepredikt worden. Hoe! zou dan die vrees, of de gedachte aan het gevaar mij van de Heer en van dat Goddelijk Woord dat de enige waarheid is afscheiden? Nee, veel liever mijn lichaam, mijn bloed en mijn leven opgeofferd!.... "

Bijzonder gesprek.

De vorsten en de leraren met elkaar raad gepleegd hebbende, riep men LUTHER weer binnen, en WEHE hernam met zachtheid: "Men moet de Machten eren, al ware het zelfs dat zij dwaalden, en grote opofferingen voor de liefde doen." Daarna voegde hij er op een dringender toon bij: "Onderwerp u aan het oordeel van de keizer, en zijt zonder vrees."

LUTHER. "Ik sta het van ganser harte toe dat de keizer, de vorsten, en zelfs de geringste van de Christenen, mijn boeken onderzoeken en beoordelen; maar onder één voorwaarde, dat zij namelijk Gods Woord tot richtsnoer nemen. De mensen hebben niets anders te doen dan dat te gehoorzamen. Mijn geweten is door het gebonden, en ik ben onder de gehoor zaamheid gevangen."

DE KEURVORST VAN BRANDENBURG. "Indien ik u wel begrijp, mijnheer de doctor; gij wilt dus geen anderen rechter dan de heilige Schrift erkennen?"

LUTHER. Ja, juist Mijnheer! daarop sta ik."

Toen vertrokken de vorsten en de leraren; maar de voortreffelijke aartsbisschop van Trier kon niet besluiten om zijn onderneming te laten varen. "Kom" zei hij tot LUTHER, terwijl hij naar zijn eigene kamer ging; en te gelijker tijd beval hij JOHAN VAN ECK en COCHLOEUS van de éne zijde, en SCHURFF en AMSDORF van de andere, hen te volgen. "Waarom zich onophoudelijk op de heilige Schrift beroepen?" zei ECK op een levendigen toon; "van haar is het dat alle ketterijen gekomen zijn." Maar LUTHER, zegt zijn vriend MATTHESIUS, bleef onwankelbaar als een rots die rust op de ware rots, het Woord van de Heeren. "De paus," antwoordde hij, "is geen rechter in de zaken van Gods Woord. Ieder Christen moet toezien en zelf weten hoe hij leven en sterven moet." Men scheidde van elkaar. De aanhangers van het Pausdom gevoelden het gezag waarmede LUTHER sprak, en schreven het daaraan toe dat er niemand was die hem kon antwoorden. "Wanneer de keizer wijs gehandeld had, toen hij LUTHER te Worms dagvaardde," zei COCHLOEUS, "zou hij ook Godgeleerden gedagvaard hebben om Zijn dwalingen te doen wederleggen."

De aartsbisschop van Trier begaf zich naar de rijksvergadering, en maakte het geringe gevolg van Zijn bemiddeling bekend. De verbazing van de jonge keizer evenaarde zijn verontwaardiging. "Het is tijd," zei hij, "een einde aan deze zaak te maken" De aartsbisschop verlangde nog twee dagen; de gehele rijksdag verenigde zich met hem; KAREL V gaf toe. ALEANDER, buiten zichzelf van woede, barstte in verwijtingen uit.

Bezoek van Cochleus bij Luther.

Terwijl deze dingen op de rijksdag voorvielen, brandde COCHLOEUS van verlangen om de zegepraal, welke aan de prelaten en de koningen ontgaan was, te behalen. Ofschoon hem van tijd tot tijd enige woorden bij de aartsbisschop van Trier ontvallen waren, had echter het bevel dat ALEANDER hem gegeven had om het stilzwijgen te bewaren hem bedwongen. Hij besloot zich schadeloos te stellen, en nauwelijks had hij aan de pauselijken nuntius verslag van zijn zending gedaan, of hij verscheen bij LUTHER. Hij naderde hem als een vriend, en drukte hem het verdriet uit dat het besluit van de keizer hem veroorzaakte. Na de middagmaaltijd werd het gesprek levendig. COCHLOEUS drong LUTHER om te herroepen. Deze gaf een weigerend teeken. Vele edellieden, die zich aan tafel bevonden, hadden moeite om zich te bedwingen. Zij toonden er zich over verontwaardigd, dat de aanhangers van Rome, niet de Hervormer door de Schrift wilde overtuigen, maar hem met geweld wilden dwingen. "Welnu!" zei COCHLOEUS, verdrietig over deze verwijtingen, tot LUTHER, "ik bied u aan openlijk met u te redetwisten, indien gij het vrijgeleide laat varen." Een openbare redetwist was al wat LUTHER verlangde. Wat stond hem te doen?

Het vrijgeleide vaarwel te zeggen was zoveel als zich in het verderf te storten; de uitdaging van COCHLOEUS van de hand te wijzen was zo goed alsof hij aan zijn zaak scheen te twijfelen. De gasten zagen in deze aanbieding een verraad met ALEANDER gesmeed, die de deken van Frankfort zo - even had verlaten. Een van hun, VOLLRAT VAN WATZDORF,

hielp LUTHER uit de verlegenheid waarin hij zich door ene zo moeilijke keus bevond. Die opvliegende edelman, over een valstrik verontwaardigd, welke niets minder ten doel had dan om LUTHER aan de handen van de scherprechter over te leveren, stond met onstuimigheid op, greep de verschrikten priester bij de keel, deed hem de deur uitgaan, en zelfs zou zijn bloed gestroomd hebben, indien de andere gasten niet ogenblikkelijk de tafel verlaten hadden, en tussen de woedenden ridder en de van schrik bevenden COCHLOEUS tussen beide gekomen waren. Deze verwijderde zich vol schaamte van het verblijf van de ridders van Rhodus. Het was ongetwijfeld in het vuur van het gesprek dat dit woord aan de deken ontsnapt was, en er had tussen hem en ALEANDER geen tevoren beraamd plan bestaan om LUTHER in een zo verraderlijken strik te doen vallen. COCHLOEUS ontkent het, en wij willen graag aan Zijn betuiging geloof hechten. Echter kwam hij van een onderhandeling met de nuntius, toen hij bij LUTHER verscheen.

De avondmaaltijd bij de aartsbisschop van Trier.

‘s Avonds verenigde de aartsbisschop van Trier de personen die des morgens bij de onderhandeling tegenwoordig geweest waren weer aan zijn tafel: hij dacht dat dit een middel zijn zou om de gemoederen te ontspannen en nader bij elkaar te brengen. LUTHER, zo onverschrokken en zo onwankelbaar voor scheidslieden of rechters, bezat in het vriendschappelijk verkeer ene goedaardigheid en vrolijkheid, welke van hem alles deden verwachten. De kanselier van de aartsbisschop, die in zijn ambtsbetrekking zoveel strengheid aan de dag had gelegd, liet zichzelf tot deze proefneming gebruiken, en tegen het einde van de maaltijd stelde hij een dronk op LUTHERS gezondheid in. Deze maakte zich gereed om die eer te beantwoorden; de wijn was in geschonken, en reeds maakte hij volgens het gebruik het teken van het kruis boven zijn glas, toen eensklaps het glas in zijn handen barstte en de wijn op de tafel werd uitgestort. De gasten waren ontsteld. "Er moet vergift in zijn!" zeiden enige vrienden van LUTHER op zeer luide toon. Maar de doctor antwoordde zonder enige ontroering al lachende: "Waarde heren! deze wijn was òf voor mij niet bestemd, òf zou mij nadelig geweest zijn." Daarop voegde hij er met kalmte bij: "Ongetwijfeld is het glas gesprongen, omdat men het bij het wassen te spoedig in het koud water gedompeld heeft." Deze zo eenvoudige woorden hebben iets groots bij zulk een omstandigheid, en tonen ene onveranderlijke gemoedsrust. Men zou niet kunnen vermoeden dat de Rooms Catholieken, inzonderheid bij de aartsbisschop van Trier, LUTHER zouden hebben willen vergeven. Deze maaltijd verwijderde de gemoederen niet, noch bracht deze nader tot elkaar. Noch de gunst, noch de haat van de mensen konden op het besluit van de Hervormer invloed hebben; dat was van hoger oorsprong.

Proefneming in de herberg van de ridders van Rhodus.

Donderdags ‘s morgens, de 25ste april, begaven zich de kanselier WEHE en doctor PEUTINGER van Augsburg, ‘s keizers raadsheer, die LUTHER tijdens Zijn bijeenkomst met DE VIO veel genegenheid betoond had, naar het verblijf van de ridders van Rhodus. De keurvorst van Saksen zond FREDERIK VAN THUN en een ander van zijn raadsheren om de onderhandeling bij te wonen. "Verlaat u op ons," zei WEHE en PEUTINGER met aandoening tot LUTHER, terwijl zij graag alles zouden opgeofferd hebben om de verdeeldheid die de Kerk stond te verwoesten te voorkomen. "Die zaak zal op ene Christelijke wijze ten einde gebracht worden; wij verzekeren het u." - "Ziehier in een paar woorden mijn antwoord," zei LUTHER tot hen. "Ik wil het vrijgeleide vaarwel zeggen. Ik stel mijn persoon en mijn leven in ‘s keizers handen, maar Gods Woord.... nimmer!" FREDERIK VAN THUN stond bewogen op en zei tot de afgezanten: "Is dit niet genoeg? Is de opoffering niet groot genoeg?" Daarop verklarende dat hij niets meer wilde horen, vertrok hij. Toen kwamen WEHE en PEUTINGER, hopende beter met de doctor te slagen, naast hem zitten. "Verlaat u op de rijksdag," zein zij hem. - "Nee," hernam LUTHER, "*want vervloekt is een ieder die op een mens vertrouwt!* Jer 17$." WEHE en PEUTINGER verdubbelen hunne

vermaningen en hun aanvallen; zij dringen de Hervormer al meer en meer. LUTHER, het moede wordende, stond op en wees hen van zich af met te zeggen: "Ik zal niet gedogen dat enig mens zich boven Gods Woord stelle." - "Bedenk u nog," zeiden zij terwijl zij vertrokken, "wij zullen na de middag terugkomen."

Men stelt een kerkvergadering voor.

Zij kwamen inderdaad terug; maar, overtuigd dat LUTHER niet zou toegeven, brachten zij een nieuw voorstel te berde. LUTHER had eerst geweigerd de paus te erkennen, vervolgens de keizer, daarna de rijksdag; er bleef een rechter over die hij zelf eenmaal ingeroepen had: ene algemene kerkvergadering. Zulk een voorstel zou ongetwijfeld Rome verontwaardigen, maar het was het laatste middel tot redding. De afgezanten boden LUTHER ene kerkvergadering aan. Deze had slechts aan te nemen zonder iets te bepalen. Er zouden jaren voorbijgegaan zijn vóórdat men de moeilijkheden uit de weg had kunnen ruimen, welke de samenroeping van een kerkvergadering van ‘s pausen kant ontmoet zou hebben. Jaren te winnen, was voor de Hervorming en Voor de Hervormer alles te winnen. God en de tijd zouden dan grote dingen gedaan hebben. Maar LUTHER stelde de oprechtheid boven alles; hij wilde zich niet redden ten koste van de waarheid, al behoefde hij ook, om die te ontveinzen, niets anders te doen dan het stilzwijgen te bewaren. - "Ik bewillig er in," antwoordde hij, "maar" (en deze eis te doen was zo veel als de kerkvergadering van de hand te wijzen) "onder voorwaarde dat het concilie niet dan overeenkomstig de heilige Schrift zal oordelen."

Laatste onderhoud van Luther en de aartsbisschop.

PEUTINGER en WEHE, niet denkende dat ene kerkvergadering anders kon oordelen, ijlden geheel verblijd naar de aartsbisschop. "Doctor MARTIJN," zeiden zij tot hem, "onderwerpt zijn boeken aan eene kerkvergadering." De aartsbisschop stond op het punt om deze gelukkige tijding aan de keizer over te brengen, toen er enige twijfel bij hem opkwam; hij liet LUTHER roepen.

RICHARD VAN GREIFENKLAU was alleen toen de doctor verscheen. "Waarde heer doctor!" zei de aartsbisschop, met veel genegenheid en goedheid, "mijn doctoren verzekeren mij dat gij erin bewilligt om zonder voor beding uw zaak aan ene kerkvergadering te onderwerpen." - "Mijnheer!" antwoordde LUTHER, "ik kan alles verdragen, maar de heilige Schrift niet vaarwel zeggen." De aartsbisschop begreep toen dat WEHE en PEUTINGER hun mening kwalijk te kennen gegeven hadden. Nooit kon Rome een concilie toelaten dat niet dan overeenkomstig de Schrift zou oordelen. "Dit was," zegt PALLAVICINI, "zo goed alsof men wilde dat een zwak oog zeer fijne letteren las, en men het te gelijker tijd het gebruik van glazen weigerde." De goede aartsbisschop zuchtte. "Ik heb wel gedaan," zei hij, "van u te hebben doen komen. Wat zou mij overkomen zijn, wanneer ik terstond deze tijding aan de keizer had gaan brengen?"

De onwrikbare standvastigheid, de onverzettelijkheid van LUTHER verwekken ongetwijfeld verbazing; maar zij zullen begrepen en geëerbiedigd worden van al degenen die het recht Gods kennen. Zelden werd er ene schoner hulde aan het onveranderlijke Woord van de Hemels bewezen; en dat met gevaar van de vrijheid en het leven van de man die deze bewees.

"Welaan!" zei de eerwaardige prelaat tot LUTHER, "wijs gij zelf dan een middel aan."

LUTHER, na een ogenblik zwijgen: "Mijnheer! ik weet geen ander dan dat van GAMALIEL: *Indien dit werk uit mensen is, zal het vanzelf verbroken worden. Maar indien het uit God is, zo kunt gij dat niet verbreken. opdat gij niet misschien bevonden wordt ook tegen God te strijden*. Dat de keizer, de keurvorsten, de vorsten en de staten des rijks dit antwoord aan de paus mededelen!"

DE AARTSBISSCHOP. "Herroep tenminste enige artikelen."

LUTHER. "Mits dat het die niet zijn, welke het concilie van Constanz veroordeeld heeft."

DE AARTSBISSCHOP. "Ach! ik vreze zeer dat het die juist zijn."

LUTHER. "Dan offer ik veel liever mijn lichaam en mijn leven op, veel liever laat ik mij de armen en benen afhouwen dan dat ik het duidelijke en waarachtige Woord van God zou laten varen."

De aartsbisschop begreep eindelijk LUTHER. "Vertrek van hier," zei hij hem steeds met dezelfde zachtzinnigheid. - "Mijnheer!" hernam LUTHER, "wees zo goed te bewerken dat Zijn Majesteit mij het nodige vrijgeleide voor mijn terugreis doe toekomen." - "Ik zal er voor zorgen," antwoordde de goede aartsbisschop; en zij verlieten elkaar.

Zo eindigden dan deze onderhandelingen. Het gehele rijk had zich naar die man gekeerd, met de vurigste beden en de verschrikkelijkste bedreigingen; en die man had niet gestruikeld. Zijn weigering om onder de ijzeren arm van de paus te bukken, maakte de Kerk vrij en deed nieuwe tijden beginnen. De tussenkomst van de Voorzienigheid was zichtbaar. Hier ziet men een dier grote tonelen in de geschiedenis, waarboven de hoogheerlijke gedaante van de Godheid zweeft en zich verheft.

Bezoek bij een zieke vriend.

LUTHER vertrok met SPALATIJN, die onverwacht gekomen was gedurende het onderhoud met de aartsbisschop. De raadsheer van de keurvorst van Saksen, JOHAN VAN MINKWITZ, was te Worms ziek geworden. De twee vrienden begaven zich naar zijn huis. LUTHER bood de zieke de zielroerendste vertroostingen aan. "Vaarwel!" zei hij hem bij het heengaan, "morgen zal ik Worms verlaten."

LUTHER bedroog zich niet. Geen drie uren waren er verlopen sinds hij van het verblijf van de ridders van Rhodus terug gekomen was, toen de kanselier VAN ECK, vergezeld van de kanselier des keizers en van een notaris, bij hem verscheen.

Luther ontvangt bevel om Worms te verlaten.

De kanselier zei hem: "MARTIJN LUTHER! Zijn keizerlijke Majesteit, de keurvorsten, vorsten en staten des rijks, u tot verscheidene malen en op velerlei wijzen, maar altijd tevergeefs, tot onderwerping vermaand hebbende, ziet de keizer, in zijn hoedanigheid van voorstander en verdediger van het Catholiek geloof, zich verplicht om verder te gaan. Hij beveelt u dan om binnen de tijd van een en twintig dagen ten uwent terug te keren, en verbiedt u op weg de openbare rust hetzij door predikatiën of door geschriften te verstoren."

Antwoord.

LUTHER gevoelde zeer wel dat deze boodschap het begin van Zijn veroordeling was. "Het is geschied gelijk het de Heere behaagd heeft," antwoordde hij met zachtmoedigheid. "De naam des Heeren zij geloofd!" Daarna voegde hij er bij: "Vóór alle dingen betuig ik in allen ootmoed en uit de grond mijns harten, Zijn Majesteit, de keurvorsten, de vorsten en andere staten des rijks mijne dank, omdat zij mij met zoveel welwillendheid hebben gehoord. Ik heb niets begeerd en begeer niets dan één enkele zaak, een hervorming van de Kerk, overeenkomstig de heilige Schrift. Ik ben bereid alles te doen, alles te lijden om mij ootmoedig aan de wil des keizers te onderwerpen. Leven en dood, eer en schande, alles is mij om het even; ik maak slechts ene enkele voorwaarde: de prediking van het Evangelie; want, zegt de heilige PAULUS, *het Woord van God kan niet gebonden worden*." De afgezanten vertrokken.

Des Vrijdags ‘s morgens de 26ste april, kwamen de vrienden van de Hervormer en verscheidene heren bij LUTHER tezamen. Bij het zien van de Christelijke standvastigheid

waarmee hij zich tegen KAREL en het rijk verzet had, schiep men vermaak om in hem de trekken van deze beroemde beeldtenis der oudheid te erkennen:

De man die 't recht bemint en vastheid heeft van geest
Wordt, trots het grootst geweld, nooit ginds of her gedreven;
Wat woede ook 't volk bezielt, hij blijft steeds onbevreesd,
Geen dreigend aangezicht eens dwinglands doet hem beven.

Vertrek.

Men wilde die onverschrokken monnik nog eenmaal en misschien voor altijd vaarwel zeggen. LUTHER hield een nederige maaltijd. Nu moest hij van zijn vrienden afscheid nemen, en ver van hen vluchten, terwijl de hemel van hevige stormen zwanger ging. Hij wilde dit plechtig ogenblik in Gods tegenwoordigheid doorbrengen. Hij verhief zijn ziel tot de Heer. Hij zegende degenen die hem omringden. Het was tien uren in de morgen geslagen. LUTHER verliet de herberg met de vrienden die hem naar Worms vergezeld hadden. Twintig edellieden te paard omringden zijn wagen. Eene grote menigte volks vergezelde hem tot buiten de muren van de stad. De keizerlijke heraut STURM haalde hem enige tijd daarna te Oppenheim in, en de volgende dag kwamen zij te Frankfort aan.

Laatste dag in Worms.

Zo was dan LUTHER uit die muren van Worms ontsnapt, welke zijn graf scheen te moeten zijn. Geheel zijn hart verheerlijkte God. "De duivel zelf" zegt hij, "bewaakte het kasteel van de paus; maar CHRISTUS heeft er een wijde bres in gemaakt, en de satan heeft moeten bekennen dat de Heere machtiger is dan hij."

"De dag van de rijksvergadering te Worms," zegt de vrome MATHESIUS, LUTHERS leerling en vriend, "is een van de grootste en roemvolste dagen, vóór het einde van de wereld aan de aarde verleend."

De strijd welke te Worms geleverd was, werd in de verst afgelegene oorden bekend, en op het gerucht dat er zich van in de gehele Christenheid, van de streken van het Noorden tot aan de bergen van Zwitserland en de steden van Engeland, Frankrijk en Italië verspreidde, vatteden velen met drift de krachtige wapenen op van Gods Woord.

Luther aan Cranach.

LUTHER, Zaterdag 's avonds, de 27ste april, te Frankfort aangekomen, maakte zich de volgende dag een ogenblik van vrijheid, het eerste dat hij sinds lange tijd had, ten nut, om zijn vriend de beroemden schilder LUKAS CRANACH te Wittenberg een gemeenzame maar tevens krachtvolle brief te schrijven.

"Uw dienaar, waarde gevader LUKAS," zei hij hem. "Ik geloofde dat Zijn Majesteit te Worms een vijftigtal leraren zou bijeen doen komen om de monnik naar billijkheid te overtuigen. Maar niets van dit alles. - Die boeken, zijn ze van u? - Ja. - Wilt gij ze herroepen? - Nee. - Welnu! ga dan heen.! - Ziedaar! hoe de gehele geschiedenis geweest is. O blinde Duitsers!... Wat handelen wij als kinderen en hoe laten wij ons door Rome om de tuin leiden en bedriegen!... De Joden moeten eens lö! lö! lö! zingen. Maar ook voor ons zal het Pasen worden; en dan zullen wij Halelujah! zingen.... Men moet voor een korte tijd zwijgen en lijden. *Binnen weinig tijds zult gij mij niet meer zien en een weinig tijds daarna zult gij mij wederzien*, zegt JEZUS CHRISTUS Joh 16.16." Ik hoop dat het ook zo met mij zijn zal. Vaarwel! Ik beveel u allen tezamen de Heere aan. Hij beware in CHRISTUS uw verstand en uw geloof tegen de aanvallen van de wolven en draken van Rome. Amen!"

Brief aan de keizer aan de staten van het rijk.

Na deze enigszins geheimzinnige brief geschreven te hebben, vertrok LUTHER terstond naar Friedberg, dat zes mijlen van Frankfort gelegen is: want de tijd drong. De volgende dag zonderde LUTHER zich opnieuw af. Hij wenste nog eenmaal tot KAREL V te spreken. Hij wilde niet dat men hem met schuldige oproermakers zou verwarren. Hij ontvouwde in zijn brief aan de keizer met klaarheid, welke gehoorzaamheid men aan de koningen, welke men aan God verschuldigd is, en welke de grenzen zijn waar de ene moet ophouden om plaats te maken voor de andere. Bij het lezen van LUTHER, herinnert men zich onwillekeurig dit woord van de grootste alleenheerser uit onze tijd: "Mijn heerschappij eindigt waar die van het geweten begint." (NAPOLEON aan de Protestantse deputatie na zijn komst tot de troon.)

"God die de harten doorgrondt, is mijn getuige," zei LUTHER, "dat ik bereid ben met alle inspanning Uw Majesteit te gehoorzamen, hetzij in eer of schande, hetzij in leven of dood, en volstrekt niets uitzonderende dan het Woord van God, waardoor de mens het leven heeft. In al de dingen die dit leven aangaan, zal mijn getrouwheid onveranderlijk zijn: want hier iets te verliezen of te winnen zijn onverschillige dingen ter zaligheid. Maar God wil niet, wanneer het de eeuwige goederen geldt, dat de mens zich aan de mens onderwerPetrus De onderwerping in de geestelijke wereld is ene waarachtige eerbewijzing, welke men niet dan aan de Schepper mag toebrengen."

LUTHER schreef ook, maar in het Duits, een brief aan de staten des rijks. Deze was genoegzaam van dezelfde inhoud, als die welke hij aan de keizer geschreven had. Hij verhaalde daarin alles wat te Worms was voorgevallen. Deze brief was verscheidene malen afgeschreven en door geheel Duitsland verspreid; overal, zegt COCHLOEUS, wekte deze de verontwaardiging van de volken tegen de keizer en de hoge geestelijkheid op.

Des anderen daags schreef LUTHER vroegtijdig enige letteren aan SPALATIJN, waarbij hij de brieven van de vorige dag insloot; hij zond de heraut STURM, die voor de zaak des Evangelies gewonnen was, naar Worms terug; hij omhelsde die man en vertrok met haast naar Grunberg.

Luther bij de abt van Hirschfeld.

Dinsdags was hij nog op twee mijlen afstands van Hirschfeld, toen hij de kanselier van de prins - abt van de stad ontmoette, welke hem kwam ontvangen. Weldra verscheen er een troep ruiters hebbende de abt aan hun hoofd. Deze sprong van zijn paard; LUTHER steeg van zijn wagen. De vorst en de Hervormer omhelsden elkaar; daarop traden zij Hirschfeld binnen. De senaat ontving hen binnen de muren van de stad. De vorsten van de Kerk liepen een door de paus vervloekte monnik tegemoet, en de aanzienlijken van het volk buigden het hoofd voor een man die door de keizer in de ban was gedaan.

"Morgen ochtend te vijf ure zullen wij in de Kerk zijn," zei de vorst, des avonds van de tafel opstaande waaraan hij de Hervormer genodigd had. Hij wilde dat hij op zijn eigen bed zou slapen. De volgende dag predikte LUTHER, en de prins - abt vergezelde hem met zijn gevolg.

Des avonds, kwam LUTHER te Eisenach, de plaats zijner jeugd, aan. Al zijn vrienden in die stad omringden hem en verzochten hem dringend om te prediken; de volgende dag leidden zij hem naar de kerk. Toen verscheen de priester van de plaats, vergezeld van een notaris en getuigen: hij naderde al bevende, geslingerd door de vrees van zijn plaats te zullen verliezen, en die van zich tegen die kracht volle man welke hij voor zich had te verzetten. "Ik protesteer tegen de vrijheid welke gij u aanmatigt," zei eindelijk de priester op een verwarde toon. LUTHER beklom de kansel, en weldra deed die stem, welke drieëntwintig jaren tevoren langs de straten van de stad zong om brood te bekomen, onder de gewelven van deze alonde kerk die tonen weergalmen welke de wereld begonnen te schokken. Na de preek sloop de priester verlegen naar LUTHER. De notaris had de acte opgesteld, de getuigen hadden die getekend, alles was in orde om de plaats van de priester in veiligheid

te stellen. "Vergeef mij," zei hij nederig tot de doctor, "ik heb het gedaan uit vrees voor de tirannen die de Kerk onderdrukken."

Vele vorsten verlaten de rijksdag.

Men had inderdaad reden om hen te vrezen. De zaken waren te Worms van aanzien veranderd; ALEANDER scheen er alleen te regeren. "De ballingschap is LUTHERS enige vooruitzicht," schreef FREDERIK aan zijn broeder de hertog JOHAN. "Niets zou hem kunnen redden. Indien God vergunt dat ik tot u wederkere, zal ik u ongelooflijke dingen te verhalen hebben. Het is niet alleen ANNAS en CAJAFAS, maar ook PILATUS en HERODES die tegen hem samenspannen."

Er lag FREDERIK weinig aan gelegen om langer te Worms te blijven, hij vertrok. De keurvorst van de Palts deed Eveneens. De keurvorst - aartsbisschop van Keulen verliet evenzo de rijksdag: vorsten van minderen rang volgden hen na. Het onmogelijk achtende de slag die de Hervormer zouden treffen af te wenden, hielden zij het, doch misschien ten onrechte, verkieselijker, de plaats te verlaten. De Spanjaarden, de Italianen en de hevigste ultramontanen onder de Duitse vorsten bleven alleen.

Invloed van Aleander.

Het slagveld was vrij; ALEANDER zegepraalde. Hij bood KAREL een ontwerp van edict aan, door hem bestemd om tot model te dienen voordat wat de rijksdag tegen de monnik moest doen uitgaan. Het opstel van de nuntius beviel de verbitterden keizer. Hij deed de overgeblevenen van de rijksdag in Zijn kamer tezamen komen, en liet er het edict van ALEANDER lezen; al degenen die aanwezig waren, verzekert PALLAVICINI, namen het aan.

Karel V tekent de veroordeling van Luther.

Des anderen daags, zijnde een grote feestdag, was de keizer in de tempel omringd van de heren van zijn hof. De Godsdienstige plechtigheid was geëindigd, ene menigte volks vervulde het heiligdom, toen ALEANDER, met al de tekenen van zijn waardigheid versierd, tot KAREL V naderde. Hij had twee exemplaren van het edict tegen LUTHER in de hand, het een in het Latijn, het andere in het Duits, en, ene nederige houding voor zijn keizerlijke Majesteit aannemende, smeekte hij KAREL er zijn handtekening en het zegel des rijks op te zetten. Het was op het ogenblik toen het offer plaats had, toen de wierook de tempel vervulde, toen de gezangen nog onder de gewelven weergalmden; het was als voor het oog van de Godheid, dat het verderf van de vijand van Rome moest getekend worden. De keizer, het vriendelijkste gelaat aannemende, greep de pen en tekende.

ALEANDER ging zegepralend heen, leide het bevelschrift terstond ter perse, en verzond het door de gehele Christenheid. Het was de vrucht van de arbeid van Rome. Het had het Pausdom enige moeite gekost! PALLAVICINI zelf onderricht ons dat dit edict, schoon van de 8ste mei gedagtekend, later vervaardigd en getekend was; maar men gaf het ene ouder dagtekening, om te doen geloven dat het van een tijdstip was waarop al de leden van de rijksdag zich nog bij elkaar bevonden.

Het edict van Worms.

"Wij KAREL DE VIJFDE," zei de keizer, (daarna volgden zijn titels,)" aan alle keurvorsten, vorsten, prelaten en anderen aan wie dat behoort..

"Daar de Almachtige ons, ter verdediging van Zijn heilig geloof, meer koninkrijken en macht toevertrouwd heeft dan Hij ooit aan een van onze voorgangers heeft gegeven, willen wij al onze krachten besteden om te beletten dat enige ketterij ons heilig rijk kome bezoedelen.

"De Augustijner monnik MARTIJN LUTHER, schoon door ons vermaand, is als een woedende op de heilige Kerk aangevallen, en heeft deze door boeken vol godslasteringen willen verstikken. Hij heeft op een schandelijke wijze de onschendbare wet van het heilig huwelijk verkracht; hij heeft zich beijverd om de leken op te hitsen ten einde zij hun handen in het bloed van de priesters zonden wassen, en, alle gehoorzaamheid wegwerpende, heeft hij niet opgehouden tot oproer, verdeeldheid, oorlog, moord, diefstal, brandstichting aan te zetten, en alles in het werk te stellen om het geloof van de Christenen volkomen te verwoesten.... In één woord, en om zoveel andere schelmstukken met stilzwijgen voorbij te gaan, dat wezen, wat niet een mens, maar de satan zelf is onder de gedaante van een mens, en bedekt met ene monnikskap, heeft al de strafwaardigste ketterijen van vorige tijden in een stinkende modderpoel verzameld, en heeft er zelf nog nieuwe bijgevoegd...

"Wij hebben dan die LUTHER van voor ons aangezicht weggezonden, die alle brave en verstandige mensen voor een dwaas houden of voor iemand die van de duivel bezeten is, en wij verstaan dat men terstond na het einde van het vrijgeleide tot krachtdadige middelen de toevlucht neme om zijn uitzinnige woede te beteugelen.

"Daarom verbieden wij u, onder bedreiging van de straffen op de misdaden van gekwetste majesteit gesteld, voornoemden LUTHER, van het ogenblik dat de noodlottige termijn zal verstreken zijn, te huisvesten, te verbergen, te voeden, te drenken en hem door woord of werk, in het openbaar of verborgen, enigerlei hulp te verlenen. Daarenboven gelasten wij u, hem te vatten of te doen vatten overal waar gij hem zult aantreffen, hem zonder enig uitstel tot ons te brengen, of hem in verzekerde bewaring te houden, totdat gij van ons vernomen hebt hoe gij te zijn opzichte handelen moet, en de beloningen wegens uw moeite voor een zo heilig werk hebt ontvangen.

"Wat zijn aanhangers betreft, deze zult gij in hechtenis nemen, hen ten onderbrengen en hunne goederen verbeurd verklaren.

"Wat zijn schriften aangaat, indien zelfs het beste voedsel bij alle mensen afschuw verwekt, zodra er een grein vergift onder gemengd is, hoeveel te meer moeten zulke boeken, waarin zich voor de ziel een dodelijk venijn bevindt, niet slechts verworpen maar zelfs vernietigd worden! Gij zult ze dan verbranden, of op enige andere wijze geheel vernielen.

"Wat aangaat de vervaardigers, dichters, drukkers, schilders, verkopers of kopers van plakkaten, geschriften of schilderstukken tegen de paus of de Kerk, gij zult u van hun personen en goederen meester maken en met hen naar goedvinden handelen. "En indien iemand, welke ook zijn waardigheid zijn moge, tegenstrijdig met het besluit van onze keizerlijke Majesteit durfde handelen, bevelen wij, dat hij in de rijksban gedaan worde.

"Dat ieder zich hiernaar gedrage."

Het begin of het einde?

Zodanig was het edict, in de hoofdkerk te Worms getekend. Het was meer dan ene bul van Rome, welke, schoon in Italië afgekondigd, echter niet in Duitsland ten uitvoer kon gebracht worden. De keizer zelf had gesproken, en de rijksdag had dit besluit bekrachtigd. Al de aanhangers van Rome hieven een kreet van zegepraal aan. "Dit is het einde van het treurspel!" riepen zij uit. - "Ik voor mij," zei een Spanjaard van het hof van KAREL, ALPHONZE VALDEZ, "houd mij overtuigd dat het niet het einde maar het begin is." VALDEZ begreep dat de Kerk, het volk, de gehele wereld in beweging was en dat schoon LUTHER ook viel, zijn zaak niet met hem zou vallen. Maar niemand ontveinsde zich het dreigend, onvermijdelijk gevaar, waarin de Hervormer zelf zich bevond; en de grote menigte bijgelovigen gevoelde zich van schrik overmeesterd bij de gedachte aan die vleeselijke in een monniksgewaad geklede duivel, gelijk de keizer hem aan de natie afschilderde.

Luther begeeft zich naar zijn bloedverwanten in Mora.

De man tegen wie de machtigen van de aarde zo hun bliksemen smeedden, was van de kansel te Eisenach afgestegen, en maakte zich gereed om van enige van zijn dierbaarste vrienden te scheiden. Hij wilde niet de weg naar Gotha en Erfurt volgen, maar zich naar het dorp Mora begeven, waar zijn vader geboren was, om er nog eenmaal zijn grootmoeder welke vier maanden later stierf te aanschouwen, en zijn oom HENDRIK LUTHER en andere bloedverwanten te bezoeken. SCHURFF, JONAS en SUAVEN vertrokken naar Wittenberg; LUTHER beklom de wagen met AMSDORF die bij hem bleef, en reed de woude van Thuringen in.

Hij wordt aangevallen en opgelicht.

Hij kwam dezelfde avond in het dorp van zijn vaderen aan. De arme oude boerin klemde die kleinzoon welke keizer KAREL en paus LEO het hoofd geboden had in haar armen. LUTHER bracht de volgende dag met zijn familie door; zalige tijd van aangename rust na de beweging te Worms! Den tweede dag daarna begaf hij zich op weg, van AMSDORFF en zijn broeder JAKOB vergezeld. Het was in deze eenzame oorden dat het lot van de Hervormer stond beslist te worden. Zij reisden langs de bossen van Thuringen, volgende de weg van Waltershausen. Toen de wagen in een holle weg, nabij de verlaten kerk van Glisbach op enige afstand van het kasteel van Altenstein was, deed zich een onverwacht geraas horen, en op hetzelfde ogenblik vallen vijf vermomde en van het hoofd tot de voeten gewapende ridders op de reizigers aan. Broeder JAKOB springt, zodra hij de aanvallers bemerkt, van de wagen en redt zich met de vlucht, zonder een woord te spreken. De voerman wil zich verdedigen. "Houd op!" schreeuwt hem een van de onbekenden, die hem op het lijf valt en op de grond werpt, met ene vreselijke stem toe. Een tweede vermomde persoon grijpt AMSDORFF, en houdt hem op enige afstand verwijderd. Gedurende deze tijd maken zich de drie andere ruiters van LUTHER meester, terwijl zij het diepste stilzwijgen in acht nemen. Zij rukken hem met geweld van de wagen, slaan hem een ridders mantel om de schouders, en zetten hem op een paard dat zij bij de toom houden. Daarop verlaten de twee andere onbekende AMSDORFF en de voerman; alle vijf springen te paard; de hoed van een van hun valt, doch zij blijven zelfs niet staan om die op te rapen; en in een ogenblik zijn zij met hun gevangene in het donkere woud verdwenen. Zij richten eerst hun koers naar Broderode; maar spoedig keren zij langs een andere weg terug; en zonder uit het bos te geraken, maken zij erin alle richtingen toeren en omwegen, om degenen die hen op het spoor mochten hebben te misleiden.

LUTHER, weinig gewoon te paard te rijden, was spoedig van vermoeienis afgemat. Men vergunde hem enige ogenblikken af te stijgen; hij rustte onder een beukenboom uit, en dronk van het frisse water van een bron, welke men nog *de bron van Luther* noemt. Zijn broeder JAKOB kwam al vluchtende ‘s avonds te Waltershausen aan. De voerman was geheel verschrikt op zijn wagen gesprongen, waar AMSDORFF weer opgeklommen was, en had zijn paarden voortgezweept, welke, zich snel uit deze oorden verwijderende, de vriend van LUTHER te Wittenberg brachten.

Te Waltershausen, te Wittenberg, in de tussen liggende landen, dorpen en steden, overal langs de weg, vernam men de oplichting van de doctor; deze tijding, welke enigen verblijdde, verwekten bij de meesten verbazing en verontwaardiging. Weldra weergalmde een kreet van smart door geheel Duitsland: "LUTHER is in de handen van zijn vijanden gevallen!"

Gods wegen.

Na de hete strijd welke LUTHER had moeten doorstaan, wilde God hem naar ene plaats van rust en vrede geleiden. Na hem geplaatst te hebben op het schitterend toneel te Worms, waar al de zielskrachten van de Hervormer zo zeer verhoogd waren geworden,

wilde God hem de onvermaarde en vernederende schuilplaats van een gevangenis geven. Hij trekt uit de diepste vergetelheid de zwakke werktuigen waardoor Hij grote dingen wil volvoeren; en daarna, wanneer Hij hen voor een tijd met grote luister op een beroemd toneel heeft laten schitteren, brengt Hij hen tot de diepste vergetelheid terug. De Hervorming moest op ene andere wijze dan door hevige worstelingen of luistervolle verschijningen daargesteld worden. Het is niet op die manier dat de zuurdesem de volksmenigten doordringt; de Geest Gods houdt stiller wegen. De man, die de kampvechters van Rome steeds zonder mededogen vervolgden, moest voor enige tijd het toneel van de wereld verlaten. Die grote persoon moest verdwijnen, opdat de omwenteling die daargesteld zouden worden, niet het indruksel van een bijzondere persoon zou dragen. De mens moest heen gaan, opdat God alleen zou blijven, zich door Zijnen Geest boven de afgrond bewegende, waarin de duisternis van de middeleeuwen reeds verzwolgen was geworden, en zeggende: "Er zij licht!" opdat het licht wierd.

Men voert Luther naar het kasteel de Wartburg.

De nacht eindelijk gekomen zijnde en niemand het spoor van LUTHERS bewaarders meer kunnende volgen, sloegen deze een nieuwe weg in. Het was omstreeks elf ure vóór middernacht, toen zij aan de voet van een berg kwamen. De paarden klommen deze langzaam op. Op de top bevond zich een oud kasteel, aan alle kanten, behalve die langs welke men kwam, met dichte bossen bezet welke de bergen van Thuringen bedekken.

Men geeft hem de klederen van een ridder.

Het is naar dit verheven en afgezonderd kasteel, *de Wartburg* genoemd, waar zich eertijds de oude landgraven verborgen, dat men LUTHER heen voert. De grendels gaan los, de ijzeren sluitbomen vallen, de poort wordt geopend; de Hervormer treedt er binnen; de valdeuren sluiten zich achter hem toe. Hij stijgt van het paard in een hof. Een van de ridders, BURKHARD VAN HUND, heer van Altenstein, vertrekt; een ander, JOHAN VAN BERLEPSCH, prevoost van de Wartburg, brengt de doctor in ene kamer, welke Zijn gevangenis zijn moet, en waar de klederen van een ridder en een degen gereed liggen. De drie overige ridders, welke van de prevoost afhangen, trekken hem zijn kerkelijke kleren uit, en verkleeden hem in een ridderlijk gewaad dat men voor hem gereed gemaakt heeft, terwijl zij hem gelasten zijn baard en haar te laten groeien, opdat zelfs niemand op het kasteel weten moge wie hij is. De lieden op de Wartburg moeten de gevangene niet dan onder de naam van ridder GEORGE kennen. LUTHER heeft onder de kleding welke men hem aantrekt moeite om zichzelf te herkennen. Eindelijk laat men hem alleen, en zijn geest kan beurtelings nadenken over de verbazende dingen die te Worms voorgevallen zijn, over de onzekere toekomst welke hem wacht, en over de plaats van zijn nieuw en vreemd verblijf. Uit de nauwe vensters van de toren waar hij opgesloten is, ontdekt hij de donkere, eenzame en ontzaglijke wouden welke het kasteel omringen. "Hier verbleef de doctor," zegt LUTHERS levensbeschrijver en vriend, MATHESIUS, "gelijk PAULUS in zijn gevangenis te Rome."

Zijn gevangenschap.

FREDERIK VAN THUN, PHILIP VAN FEILITSCH en SPALATIJN hadden het LUTHER, in een vertrouwd gesprek dat zij, overeenkomstig de bevelen van de keurvorst, te Worms met hem gehouden hadden, niet verborgen dat zijn vrijheid aan de gramschap van KAREL en van de pans opgeofferd moest worden. Intussen was die oplichting zo in het geheim geschied, dat FREDERIK zelf nog lange tijd van de plaats onkundig bleef waar LUTHER opgesloten was. De rouw van de vrienden van de Hervorming was van lange duur. De lente ging voorbij, een zomer, een herfst, een winter volgden haar op, de zon volbracht haar jaarlijkse loop, en de muren van de Wartburg hielden nog hun gevangene binnen zich

besloten. De waarheid is door de rijksdag in de ban gedaan; haar verdediger, binnen de muren van een sterk kasteel opgesloten, is van het toneel van de wereld verdwenen, zonder dat iemand weet wat er van hem geworden is; ALEANDER zegepraalt; de Hervorming schijnt verloren... maar God regeert, en de slag welke de zaak van het Evangelie schijnt te moeten vernietigen, zal alleen dienen om haar moedigen dienaar te redden en het licht des geloofs in ver oorden te doen schijnen.

Laat ons nu LUTHER in Duitsland op de hoogten van de Wartburg gevangen laten, en zien wat God te die tijd in andere landen van de Christenheid deed.

NEGENDE BOEK

EERSTE HERVORMINGEN, 1521 en 1522

I.

Gang van de Hervorming. Nieuw tijdvak. Nut van Luther's gevangenschap. Beweging in Duitsland. Worms en Wittenberg. Melanchton en Luther. Geestdrift.

II.

Luther op de Wartburg. Doel van de Gevangenschap. Angst. Hoop. Ziekte. Ongerustheid van Luther's vrienden. Luther's werkzaamheid. Over de biecht. Aan Latomus. Wandelingen. Een jachtpartij.

III.

De Hervorming begint. Huwelijk van Feldkirchen. Het huwelijk van de monniken. Thesen. Geschrift tegen het Monnikendom. Het Monnikendom houdt voor Luther op.

IV.

De aartsbisschop Albert. De afgod van Halle. Luther staat op. Schrik aan het hof. Luther aan de aartsbisschop. Antwoord van Albert. Joachim van Brandenburg.

V.

Overzetting van de Bijbel. Behoeften van de Kerk. Beginselen van de Hervorming. Aanvechtingen van de duivel. Veroordeling van de Sorbonne. Antwoord van Melanchton. Luther's bezoek in Wittenberg.

VI.

Nieuwe hervormingen. Gabriel Zwilling over de mis. De universiteit. Melanchton. De keurvorst. Het monnikendom aangerand. Uitgang van de monniken. Gisting. Ongeregeldbeden. Kapittel van de Augustijners. De mis en Carlstadt. Eerste Avondmaal. Gewicht van de mis volgens het Roomse stelsel.

VII.

Valse Hervorming. De nieuwe profeten. De profeten in Wittenberg. Melanchton. De keurvorst. Luther. Carlstadt en de beelden. Wanorden. Men roept Luther terug. Hij wankelt niet. Gevaren.

VIII.

Vertrek van de Wartburg Nieuwe stelling. Luther en het oorspronkelijk Catholicisme. Ontmoeting bij *den Zwerten Beer*. Luther aan de keurvorst. Terugkering naar Wittenberg. Prediking in Wittenberg. De liefde. Het Woord. Hoe de Hervorming daargesteld wordt. Het heilig Avondmaal. Het geloof in Christus. Uitwerking. Didymus. Carlstadt. De profeten. Samenkomst met Luther. Einde van deze strijd.

IX.

Overzetting van het Nieuwe Testament. Het geloof en de Schrift. Tegenstand. Gewicht van Luther's uitgave van het Nieuwe Testament. Behoefte aan een stelselmatig vertoog. De Gemene plaatsen. De erfzonde. Verlossing. Vrije wil. Uitwerking van de Gemene plaatsen.

X.

Tegenstand. Hendrik VIII. Wolsey. De koningin. Fisher. Thomas Morus. Luther's boeken verbrand. Hendrik valt Luther aan. Hendriks boek tegen Luther. Aanbieding aan de paus. Uitwerking op Luther. Kracht en hevigheid. Zijn boek. Antwoord van de bisschop van Rochester. Antwoord van Morus. Gedrag van de koning.

XI.

Algemene beweging. De monniken. Hoe de Hervorming wordt daargesteld. De eenvoudige gelovigen. De oude en nieuwe leraren. Boekdrukkunst en letterkunde. Rondventing van boeken.

XII.

Luther in Zwickau. Het kasteel van Freyberg. Worms. Frankfort. Algemene beweging. Wittenberg, middelpunt van de Hervorming. Gevoelens van Luther.

Gang van de Hervorming.

Sinds vier jaren werd er opnieuw een oude leer in de Kerk verkondigd. Het grote woord van een zaligheid uit genade, weleer in Azië, in Griekenland, in Italië, door PAULUS en zijn broeders verkondigd, en na vele eeuwen door een monnik van Wittenberg in de Bijbel weergevonden, had van de vlakten van Saksen tot Rome, tot Parijs, tot Londen weergalmd; en de hoge bergen van Zwitserland hadden er de doordringende tonen van herhaald. De bronnen van de waarheid, van de vrijheid en des levens waren voor de mensheid weer geopend geworden. Men was daar in menigte heengestroomd, men had er met vreugde uit gedronken; maar zij die er met geestdrift hun lippen mee bevochtigd hadden, hadden hetzelfde voorkomen bewaard. Alles van binnen was nieuw, en echter scheen alles van buiten hetzelfde gebleven te zijn.

De inrichting van de Kerk, haar Godsdienstoefening, haar tucht, hadden geen verandering ondergaan. In Saksen, te Wittenberg zelf, overal waar de nieuwe gevoelens doorgedrongen waren, behield de pauselijke eredienst haar gewone praal; de priester, aan de voet des altaars, Gode de hostie offerende, scheen een onuitsprekelijke verandering te bewerken; de monniken en de nonnen kwamen in de kloosters eeuwigdurende verbintenissen aangaan; de herders van de gemeenten leefden zonder gezin; de broederschappen vergaderden; de bedevaarten werden volvoerd; de gelovigen hingen hun ex foto's *(*zekere offeranden of geschenken, gebracht door personen, die uit gevaren of ziekten gered waren, en aan deze of geen heilige, wie zij in het gevaar of om genezing hadden aangeroepen en aan wie zij hun uitredding dank wisten, volgens gedane geloften toegewijd, en in de kerken rondom de beelden dier heiligen tot gedachtenis opgehangen, bestaande veelal in afbeeldsels in was van het genezen lichaamsdeel, of in schilderijen de geschiedenis en omstandigheden van de wondervolle reddingen voorstellende, met bijgevoegde opschriften, geheel in de smaak van de oude heidenen, ook geschenken door koningen en vorsten van grote stukken zilverwerk, vazen, kandelaars, lampen, beelden enz.*)* aan de pilaren van de kapellen op, en al de ceremonieën werden, tot de minst beduidende handeling des heiligdoms toe, als eertijds gevierd. Er was een nieuw woord in de wereld, maar het had zich geen nieuw lichaam geschapen. De redenen des priesters maakten met de handelingen des priesters het meest in het ooglopend verschil. Men hoorde hem van de kansel tegen de mis als tegen een afgodische plechtigheid uitvaren; daarna zag men hem afklimmen en met nauwgezetheid voor het altaar de praalvertoning van die verborgenheid houden. Overal werd het nieuwe Evangelie te midden van de oude kerkgebruiken verkondigd. De priester zelf merkte deze vreemde tegenstrijdigheid niet op; en het volk dat met toejuiching de vrijmoedige redenen van de nieuwe predikers aanhoorde, zette met nauwgezetheid zijn oude gewoonte voort, evenalsof het zich daar nimmer van had moeten afscheiden. Alles bleef, aan de huiselijke haard en in het maatschappelijk leven zowel als in Gods huis, in dezelfde staat. Er was een nieuw geloof in de wereld, er waren geen nieuwe werken. De lentezon was verscheen, en de winter scheen de natuur nog vast te kluisteren; geen bloemen, geen bladen, niets van buiten dat het nieuwe seizoen aankondigde; maar die schijn was bedriegelijk; een krachtig, schoon verborgen sap liep reeds onzichtbaar rond en was op het punt om de wereld te veranderen.

Het is aan deze gang, vol wijsheid, dat de Hervorming mogelijk haar zegepralen te danken heeft. Iedere omwenteling moet in de gedachte plaats hebben vóór dat zij uitwendig tot stand gebracht wordt. De tegenstrijdigheid welke wij aangeduid hebben viel in de eerste

opslag zelfs geen LUTHER in het oog. Hij scheen het geheel natuurlijk te vinden dat schoon men met geestdrift zijn schriften ontving, men echter aan de misbruiken welke zij aantastten uit vroomheid gehecht bleef. Men zou zelfs kunnen geloven dat hij vooraf zijn plan ontwierp, en besloot de gemoederen te herscheppen vóórdat hij de vormen veranderde. Maar dit zou zijn, hem een wijsheid toe te schrijven, waarvan de eer aan een hoger verstand toekomt. Hij volvoerde een plan, dat hij te voren niet had ontworpen. Later kon hij die dingen onderscheiden en begrijpen: maar hij bedacht ze niet en regelde ze dus ook niet. God ging aan het hoofd; zijn rol was Hem te volgen.

Wanneer LUTHER met een uitwendige hervorming begonnen was; wanneer hij, na gesproken te hebben, terstond de klooster-geloften, de mis, de biecht, de vormen van de eredienst had willen afschaffen, dan zou hij voorzeker de hevigste tegenstand ontmoet hebben. De mens heeft tijd nodig om tot grote omwentelingen bekwaam te worden. Maar LUTHER was geenzins die onstuimige, onvoorzichtige, onbezonnen invoerder van nieuwigheden, zoals enige geschiedschrijvers hem afgeschilderd hebben. Het volk, niets in de gewone Godsdienstgebruiken veranderd ziende, gaf zich zonder vrees aan zijn nieuwe meester over. Het verwonderde zichzelfs over de aanvallen gericht tegen een man die het zijn mis, zijn rozekrans, zijn biechtvader liet behouden; en het schreef deze toe aan de lage afgunst van verachtelijke mededingers, of aan de wrede onrechtvaardigheid van machtige tegenstanders. De denkbeelden van LUTHER echter brachten de gemoederen in beweging, vernieuwden de harten, en ondermijnde zozeer het oude gebouw, dat het weldra vanzelf en zonder mensen-handen instortte. De denkbeelden werken niet op een ogenblikkelijke wijze; zij gaan hun weg in de stilte, gelijk de wateren die achter onze rotsen doorzijpende deze van de berg waartegen zij rusten afscheiden; eensklaps vertoont zich het werk dat in het verborgen verricht is, en een enkele dag is genoeg om het werk van vele jaren, misschien zelfs van vele eeuwen in het licht te stellen.

Nieuw tijdvak.

Een nieuw tijdvak begint er voor de Hervorming. Reeds is de waarheid in de leer hersteld; nu gaat de leer de waarheid in al de vormen van de Kerk en van de maatschappij herstellen. De schok is te groot dan dat de gemoederen standvastig en onbewegelijk zouden blijven op het punt waarop zij gekomen zijn. Op die zo sterk geschokte leerstellingen rusten gebruiken welke reeds waggelen en die met deze moeten verdwijnen. Er is te veel moed en leven in de nieuwe geboorte dan dat zij zich voor de dwaling zouden matigen. Sacramenten, eredienst, hiërarchie, geloften, kerkinrichting, huiselijk leven, openbaar leven, alles staat gewijzigd te worden. Het schip, langzaam en met moeite gebouwd, gaat eindelijk de werf verlaten en de wijde zee bevaren. Wij zullen de tocht midden door veel klippen heen moeten volgen.

Nut van Luther's gevangenschap.

De gevangenschap op de Wartburg scheidt die twee tijdvakken van een. De Voorzienigheid, welke zich gereed maakte aan de Hervorming zoveel kracht bij te zetten, had er de voortgang van voorbereid, door het werktuig waarvan zij zich wilde bedienen naar een eenzaam afgelegen verblijf heen te voeren. Het werk scheen, voor een tijd, met de werkmeester begraven; maar de graankorrel moet in de aarde gelegd worden om vruchten te dragen; en het is uit deze gevangenis, welke het graf van de Hervormer scheen te moeten zijn, dat de Hervorming zou te voorschijn komen om nieuwe veroveringen te maken en zich weldra over de gehele wereld te verspreiden.

Tot hiertoe was de Hervorming in de persoon van LUTHER als in één middelpunt verenigd geweest. Zijn verschijning voor de rijksvergadering te Worms was ongetwijfeld het verhevenste ogenblik van zijn leven. Zijn karakter scheen toen bijna vlekkeloos: en juist dit heeft doen zeggen, dat indien God, die gedurende tien maanden de Hervormer binnen de muren van de Wartburg verborg, hem op dit ogenblik voor altijd aan het oog van de wereld

onttrokken had, zijn einde als een vergoding zou geweest zijn. Maar God wil geen vergoding voor zijn dienaren; en LUTHER werd voor de Kerk bewaard, om door zijn gebreken zelf te tonen, dat het alleen op Gods Woord is dat het geloof des Christens moet gegrond zijn. Hij werd op het onverwachtst ver van het toneel, waar de grote omwenteling van de 16de eeuw tot stand kwam, weggevoerd; de waarheid, welke hij gedurende vier jaren met zoveel kracht verkondigd had ging in zijn afwezendheid voort op de Christenheid te werken, en het werk waarvan hij slechts een zwak werktuig was droeg, van toen af, niet het zegel eens mensen, maar het zegel van God zelf.

Beweging in Duitsland.

Duitsland was over de gevangenschap van LUTHER bewogen. De tegenstrijdigste geruchten werden in al de provincies verspreid. De afwezigheid van de Hervormer verontrustte de gemoederen, meer dan zijn tegenwoordigheid ooit had kunnen doen. Hier verzekerde men dat vrienden uit Frankrijk gekomen hem aan de overzijde van de Rijn in veiligheid gesteld hadden. Daar zei men, dat sluipmoordenaars hem om het leven gebracht hadden. Men vernam naar LUTHER tot in de kleinste dorpen; men ondervroeg de reizigers; men verzamelde zich op de openbare plaatsen. Soms deed een onbekend redenaar het volk een levendig verhaal omtrent de wijze waarop de doctor opgelicht was geworden; hij vertoonde woeste ruiters die hun gevangenen stevig de handen bonden, hun rit verhaastten, hem te voet achter zich meesleepten, zijn krachten uitputteden, de oren voor zijn geschrei sloten, en zelfs het bloed uit zijn ledematen deden stromen.

"Men heeft," voegde hij er bij, "het lijk van LUTHER geheel doorstoken gezien." Dan deden zich droevige klachten horen: "Ach!" zei de menigte, "wij zullen hem met meer zien, wij zullen hem niet meer horen, die edelmoedige man, wiens stem onze harten roerde!" De vrienden van LUTHER, van woede bevende, zwoeren zijn dood te zullen wreken. Vrouwen, kinderen, vreedzame mannen, grijsaards voorzagen met schrik nieuwe worstelingen. Niets evenaarde de schrik van de aanhangers van Rome. De priesters en monniken, die eerst hun vreugde niet hadden kunnen verbergen, toen zij zich van de overwinning zeker waanden omdat een mens dood was, en die met een zegevierende en honende blik het hoofd opgestoken hadden, zouden nu ver van de dreigende woede van het volk hebben willen vlieden. Die lieden welke, zolang LUTHER in vrijheid was, zozeer hun woede betoond hadden, beefden nu hij gevangen was. ALEANDER was inzonderheid verschrikt. "Het enige middel dat ons overblijft om ons te redden," schreef een Rooms Catholieke aan de aartsbisschop van Mentz, "is toortsen te ontsteken en LUTHER in de gehele wereld te zoeken, om hem aan de natie die hem terugeist weer te geven." Men zou gezegd hebben dat de schim van de Hervormer, bleek en ketenen voortslepende, schrik kwam verspreiden en wraak eisen. "De dood van LUTHER," riep men uit, "zal stromen bloed doen vlieten."

Worms en Wittenberg.

Nergens waren de gemoederen meer bewogen dan te Worms zelf; een groot gemor deed zich onder het volk en onder de vorsten horen. ULRICH VAN HUTTEN en HERMAN BUSCH vervulden die streken met hun klaagzangen en met hun oorlogskreten. Men beschuldigde openlijk KAREL V en de pauselijke afgezanten. De natie trok zich de zaak van de armen monnik aan, die, door de kracht van zijn geloof, haar hoofd was geworden.

Melanchton en Luther. Geestdrift.

Te Wittenberg waren zijn ambtgenoten, zijn vrienden, inzonderheid MELANCHTON, in het eerst in een sombere droefheid gedompeld. LUTHER had die jongen geleerde de schatten dier heilige Godgeleerdheid meegedeeld welke van toen af zijn ziel geheel vervuld had. Het was LUTHER die aan de louter verstandelijke beschaving, welke MELANCHTON te Wittenberg gebracht had, kracht en leven had bijgezet. De grondigheid van de leer van de

Hervormer had de jongen hellenist getroffen, en de moed van de doctor om de rechten van het eeuwige Woord tegen alle menselijk gezag te verdedigen, had hem met hoge geestdrift vervuld. Hij had zich aan des Hervormers werk aangesloten; hij had de pen opgenomen, en, met die voortreffelijkheid van stijl, welke hij door de studie van de oudheid zich had eigen gemaakt, had hij achtereenvolgens, en met een krachtige hand, het gezag van de kerkvaders en het gezag van de conciliën voor het onfeilbaar Woord van God doen wijken.

De vaste beradenheid welke LUTHER in het leven bezat, bezat MELANCHTON in de wetenschap. Nooit zag men in twee mensen meer verschil en meer eenheid. "De heilige Schrift," zei MELANCHTON, "vervult de ziel met een heilig en wonderbaar vermaak; zij is een hemelse spijs." "Het Woord van God," riep LUTHER uit, is een zwaard, een strijd, een verwoesting; zij valt op de kinderen van Ephraïm aan, als de leeuwin in het woud." Zo zag de één in de Schrift vooral een krachtige troost, en de ander een nadrukkelijke tegenkanting tegen het bederf van de wereld. Maar voor de één zowel als voor de ander was zij het gewichtigste op aarde; ook verstonden zij elkaar volkomen. "MELANCHTON," zei LUTHER, "is een wonder: allen erkennen het thans. Hij is de geduchtste vijand van de satan en de Scholastieken, want hij kent hun dwaasheid en de rots welke CHRISTUS is. Die kleine Griek overtreft mij, zelfs in de Godgeleerdheid; hij zal u even nuttig zijn als vele LUTHERS." En hij voegde er bij dat hij bereid was een mening te laten varen, in die PHILIPPUS die niet goedkeurde. MELANCHTON, van zijn kant, vol bewondering voor de kennis welke LUTHER van de heilige Schrift had, stelde hem ver boven de kerkvaders. Hij verschoonde gaarne de scherts waarvan enigen hem beschuldigden, en vergeleek die dan met een aarden vat wat een kostbare schat onder een ruw omkleedsel bevatte. Ik zal mij wel wachten hem daarover voorbarig te berispen," zei hij.

Maar ziedaar nu die twee zielen, zo nauw verenigd, van elkaar gescheiden. Die twee dappere krijgsknechten kunnen niet meer gezamenlijk voor de verlossing van de Kerk strijden. LUTHER is verdwenen; hij is mogelijk voor altijd verloren. De verslagenheid te Wittenberg is groot: men gelijkt daar een leger, staande met sombere en neerslachtige blik voor het bloedige lijk van de veldheer die het ter overwinning leidde.

Eensklaps ontving men meer vertroostende berichten. "Onze veel geliefde vader leeft," riep PHILIPPUS in de vreugde van zijn ziel uit; "grijp moed en zijt sterk." Maar weldra nam de neerslachtigheid weer de overhand. LUTHER leefde, maar in gevangenschap. Het edict van Worms, met de verschrikkelijke vogelvrijverklaringen, was bij duizenden exemplaren door het gehele rijk, en tot in het gebergte van Tyrol verspreid. Stond de Hervorming niet verpletterd te worden door de ijzeren hand welke zwaar op haar drukte? De zo zachte ziel van MELANCHTON werd beangstigd en ontboezemde een kreet van smart.

Maar boven de hand van de mensen deed zich een machtiger hand gevoelen; God zelf benam het geduchte edict al de kracht. De Duitse vorsten, die steeds getracht hadden in het rijk de macht van Rome te vernederen, beefden bij het zien van het verbond van de keizer met de paus, en vreesde dat dit de ondergang van al hun vrijheden zouden ten gevolge hebben. Ook, terwijl KAREL, bij het doortrekken van de Nederlanden, met een spottende grimlach de vlammen begroette, welke enige vleiers en enige geestdrijvers op de openbare pleinen met LUTHERS boeken ontstaken, werden die schriften in Duitsland met een steeds toenemende gretigheid gelezen, en talrijke schotschriften, in de geest van de Hervorming, kwamen dagelijks het pausdom nieuwe slagen toebrengen. De pauselijke afgezanten waren buiten zichzelf bij het zien dat dat edict, wat hun zoveel heimelijke kunstgrepen gekost had, zo weinig uitwerking teweeg bracht. "De inkt waarmee KAREL V zijn besluit getekend heeft," zei zij met bitterheid, "heeft de tijd niet gehad om op te drogen, terwijl reeds in elke plaats dit keizerlijk bevelschrift in stukken gescheurd is...."Het volk hechtte zich meer en meer aan de bewonderenswaardige man die, zonder zich aan de banbliksemen van KAREL en de paus te bekreunen, zijn geloof met de moed van een martelaar beleden had. "Hij heeft aangeboden te herroepen, wanneer men hem weerleide," zei men, "en niemand heeft het durven ondernemen. Is dit niet een bewijs voor de waarheid

van zijn leringen?" Zo volgde dan op de eerste beweging van schrik te Wittenberg en in geheel het rijk een beweging van geestdrift. De aartsbisschop van Mentz zelf, dus de onderlinge overeenstemming van het volk ziende uitkomen, durfde de Franciscaners geen verlof geven om tegen de Hervormer te prediken. De universiteit, welke scheen vernietigd te moeten worden, beurde het hoofd weer op. De nieuwe leringen waren daar te zeer gevestigd, dan dat de afwezigheid van LUTHER ze zou doen wankelen; en de academische gehoorzalen hadden weldra moeite de menigte van de hoorders te bevatten.

II.

Luther op de Warburg.

Intussen leefde ridder GEORGE, dus was de naam van LUTHER op de Wartburg, eenzaam en onbekend. "Indien gij mij zaagt," schreef hij aan MELANCHTON, "zou gij een ridder menen te zien, en gij zelf zoudt mij met moeite herkennen." LUTHER nam eerst enige rust, genietende een tijd van verpozing, welke hem tot dit ogenblik toe niet vergund was geweest. Hij wandelde vrij op het kasteel rond, maar kon zich niet buiten de muren begeven. Men voldeed aan al zijn begeerten, en nimmer was hij beter behandeld geworden. Vele gedachten vervulden zijn ziel; maar niet één kon hem verontrusten. Beurtelings wendde hij zijn blikken over de wouden die hem omringden heen en verhief ze ten hemel. "Zonderlinge gevangene!" riep hij uit, "ik die met en tegen mijn wil dat ben!"

"Bid voor mij," schreef hij aan SPALATIJN; "uw gebeden zijn het enige waaraan ik behoefte heb. Ik bekreun mij niet aan al wat men in de wereld ten mijnen opzichte zegt en doet. Ik ben eindelijk in rust." (10 Juni 1521) Deze brief, gelijk vele andere van dezelfde tijd, is gedagtekend van het eiland Pathmos. LUTHER vergeleek de Wartburg met dit vermaarde eiland, waarheen de gramschap van keizer DOMITIANUS eertijds de Apostel JOHANNES verbande.

Doel van de Gevangenschap.

De Hervormer rustte, te midden van de sombere wouden van Thuringen, van de hevige worstelingen welke zijn ziel geschokt hadden uit. Hij oefende zich daar in de Christelijke waarheid, niet om ze te bestrijden, maar als middel tot wedergeboorte en leven. Het begin van de Hervorming moest strijdzuchtig zijn; doch nieuwe tijden vereisen nieuwe werkzaamheden. Na met het ijzer de doornen en struiken uitgeroeid te hebben, moest men het Woord van God vreedzaam in de harten zaaien. Indien LUTHER onophoudelijk nieuwe gevechten had moeten leveren, zou hij geen duurzaam werk in de Kerk tot stand gebracht hebben. Hij ontging door zijn gevangenschap een gevaar dat mogelijk de Hervorming zoude bedorven hebben, van namelijk altijd aan te vallen en af te breken, zonder ooit te verdedigen en op te bouwen.

Deze nederige afzondering had een gevolg van nog groter waarde. Door zijn volk als op een schild verheven, stond hij aan de rand van de afgrond; en een duizeling zou genoeg geweest zijn om er hem te doen instorten. Enigen van de eerste acteurs van de Hervorming, in Duitsland en Zwitserland, kwamen op de klip van geestelijke hoogmoed en geestdrijverij schipbreuk lijden. LUTHER was een man, aan de zwakheden van onze natuur zeer onderworpen, en hij wist die gevaren niet volkomen te ontwijken. Echter verloste de hand Gods er hem voor enige tijd van, door hem onverwacht aan de bed welmende toejuichingen te onttrekken en naar een onbekende schuilplaats te voeren. Zijn ziel keerde daar in de nabijheid van God tot zich zelve in; zij werd daar in de wateren des tegenspoeds gedoopt; zijn weerwaardigheden, zijn vernederingen noodzaakten hem, enige tijd tenminste, met de nederigen voort te gaan, en de beginselen van het Christelijk leven ontwikkelden zich van toen af met meer kracht en vrijheid in zijn ziel.

De rust van LUTHER duurde niet lang. Eenzaam op de muren van de Wartburg gezeten, bleef hij gehele dagen in diepe gepeinzen verzonken. Nu eens kwam de Kerk voor zijn geest en vertoonde al haar ellende aan zijn ogen. Dan weer met vertrouwen zijn blikken ten

hemel heffende, zei hij: "Waarom zou gij, o Heer! de mensen kinderen tevergeefs geschapen hebben?..." Straks weer die hoop laten varen, riep hij moedeloos uit: "Helaas! er is niemand, in die laatste dag van zijn toorn, die als een muur voor de Heer zich staande houdt om Israël te bevrijden!..."

Angst.

Daarna, op zijn eigen bestemming terugkomende, vreesde hij dat men hem zou beschuldigen van het slagveld verlaten te hebben; en deze gedachte sloeg zijn ziel ter neder. "Ik zou liever," zei hij, "onder vurige kolen begraven worden, dan hier half dood te blijven liggen."

Zich vervolgens in zijn verbeelding te Worms, te Wittenberg, te midden van zijn vijanden verplaatsende, betreurde hij het, aan de raadgevingen van zijn vrienden toegegeven te hebben, niet in de wereld gebleven te zijn, en zijn borst niet te hebben bloot gesteld aan de woede van de mensen. "Ach!" zei hij, "er is niets dat ik meer begeer dan mij voor mijn wrede vijanden te stellen."

Hoop.

Enige aangename gedachten verdreven echter weer die angsten. Alles was voor LUTHER geen kwelling: zijn geschokt gemoed vond van tijd tot tijd een weinig kalmte en verlichting. Na de zekerheid van Gods bijstand, vertroostte hem vooral één zaak in zijn droefheid; het was de gedachte aan MELANCHTON. "Indien ik omkom," schreef hij hem, "zal het Evangelie niets verliezen: gij zult mij opvolgen als ELIZA ELIAS, hebbende een dubbele maat van mijn geest." Maar zich de vreesachtigheid van PHILIPPUS te binnen brengende, riep hij hem met nadruk toe: "Bedienaar van Gods Woord! bewaak de muren en torens van Jeruzalem, totdat de vijanden u in hun macht hebben. Wij alleen zijn nog op het slagveld staande gebleven: na mij zijt gij het op wie zij zullen aanvallen."

Deze gedachte van de laatste aanval welke Rome tegen de ontluikende Kerk stond te doen, vervulde hem met nieuwe bekommeringen. De arme monnik, gevangen en van de wereld afgescheiden, leverde hem alleen harde slagen. Maar eensklaps meende hij zijn verlossing te zien aanbreken. Het scheen hem toe dat de aanvallen van het Pausdom de volken van Duitsland in opstand zouden brengen, en dat de krijgsknechten van het Evangelie, als overwinnaars de Wartburg bezettende, de gevangene de vrijheid zouden weergeven. "Indien de paus," zei hij, "al diegenen vervolgt welke voor mij zijn, zal er een opstand in Duitsland uitbreken; hoe meer hij zich zal haasten om ons te verpletteren, hoe spoediger ook zijn einde en dat van al de zijnen daar zal zijn. En ik...ik zal u weergegeven worden.... God wekke de geest van velen op en brenge de volken in beweging. Dat onze vijanden onze zaak slechts verdrukken en die zoeken te verstikken; zij zal onder hun verdrukkingen groot worden en er tienmaal geduchter uit te voorschijn komen."

Ziekte.

Maar ziekte deed hem weer van die hoogte waartoe zijn moed en zijn geloof hem opgevoerd hadden nederstorten. Reeds had hij te Worms veel geleden; zijn kwaal nam in de eenzaamheid toe. Hij kon het voedsel van de Wartburg, een weinig minder zwaar dan dat van zijn klooster, niet verdragen; men moest hem geringer spijs geven, waaraan hij gewoon was. Hij bracht gehele nachten slapeloos door. De angsten van zijn ziel voegden zich bij de smarten van zijn lichaam. Geen werk werd er zonder smart en pijn voltooid. LUTHER, alléén op zijn rots, verduurde toen in zijn sterke natuur een lijden dat de verlossing van de mensheid noodzakelijk maakte. "Des nachts in mijn kamer gezeten, hief ik een geschrei aan," zegt hij, "als een vrouw die in barensnood is; gescheurd, gewond, bloedende...*(18)*." Vervolgens zijn gekerm afbrekende, doordrongen van de gedachte dat

zijn smarten weldaden van God waren, riep hij met liefde uit: "Dank zij u toegebracht, o CHRISTUS! dat gij mij niet zonder kostbare reliquiën van u heilig kruis wilt laten!" Maar weldra was hij op zichzelf verstoord. "Onzinnige, verharde die ik ben," riep hij uit. "O jammer! ik bid weinig, ik worstel weinig met de Heer, ik zucht niet voor de Kerk Gods. In plaats van vurig te zijn van geest, zijn het mijn hartstochten die ontvlammen; ik blijf in traagheid, in slaap, in ledigheid..." Daarna niet wetende waaraan die staat toe te schrijven, en gewoon alles van de toegenegenheid van zijn broeders te verwachten, riep hij in de moedeloosheid van zijn ziel uit: "O mijn vrienden! vergeet gij dan voor mij te bidden, daar God zich van mij verwijdert?..."

Ongerustheid van Luther's vrienden.

Degenen die hem omringden, zowel als zijn vrienden te Wittenberg en aan het hof van de keurvorst, waren over die staat van lijden ongerust en verschrikt. Zij beefden bij het vooruitzicht dat dat leven, wat aan de brandstapel van de paus en aan het zwaard van KAREL V ontrukt was, treuriglijk zou verkwijnen en vergaan. Zou de Wartburg bestemd zijn om het graf van LUTHER te wezen! "Ik vrees," zei MELANCHTON, "dat de smart welke hij voor de Kerk gevoelt hem zal doen sterven. Er is door hem een fakkel in Israël ontstoken; indien deze uitgeblust wordt, welke hoop zal ons dan nog overblijven? Het behage God dat ik, ten koste van mijn ellendig leven, die ziel in de wereld kunnen behouden, welke er het schoonste sieraad van is!...."O! welk een man!" riep hij uit, alsof LUTHER reeds aan de rand van het graf stond; "wij hebben hem niet genoeg gewaardeerd!"

Luther's werkzaamheid.

Wat LUTHER onwaardige ledigheid van zijn gevangenschap noemde, was een werkzaamheid welke schier al de krachten van een mens te boven ging. "Ik verkeer hier dagelijks," zei hij de 14de Mei, "in ledigheid en in geneugten (hij zinspeelde ongetwijfeld op het enigszins minder zware voedsel dat men hem in het begin gaf). Ik lees de Bijbel in het Hebreeuws en Grieks; ik ga een redevoering schrijven in de Duitse taal over de oorbiecht; ik zal de vertaling van de Psalmen voortzetten en een predikatieboek vervaardigen, zodra ik het nodige van Wittenberg ontvangen heb. Ik schrijf zonder ophouden. Nog was dit slechts een gedeelte van LUTHERS werkzaamheden.

Zijn vijanden dachten dat, zo hij niet dood was, men hem tenminste niet meer zou horen spreken; maar hun vreugde was slechts van korte duur, en men kon in de wereld niet lang aan zijn leven twijfelen. Een menigte op de Wartburg vervaardigde schriften volgden elkaar schielijk op, en overal werd de zo dierbare stem van de Hervormer met geestdrift ontvangen. LUTHER gaf te gelijk werken geschikt om de Kerk op te bouwen, en strijdschriften die de voorbarige vreugde van zijn vijanden verstoorden, in het licht. Gedurende bijna een jaar onderwees, vermaande, bestrafte, donderde hij beurtelings van boven van zijn berg; en zijn verlegene vijanden vroegen elkaar of er niet enige bovennatuurlijke verborgenheid in deze buitengewone werkzaamheid was. "Hij kon geen rust nemen," zei COCHLOEUS.

Over de biecht.

Maar er was geen andere verborgenheid dan de onvoorzichtigheid van de aanhangers van Rome. Zij haastten zich om van het edict van Worms gebruik te maken, ten einde de Hervorming de doodsteek te geven; en LUTHER, veroordeeld, in de rijksban gedaan, op de Wartburg opgesloten, beijverde zich de heilige leer te verdedigen, alsof hij nog vrij en overwinnaar geweest ware. Het was vooral in de vierschaar van de boete dat de priesters hun krachten inspanden om de ketenen van hun gehoorzame parochianen te smeden, ook was het tegen de biecht dat LUTHER de eerste aanval begon. "Men brengt" zegt hij, "dit woord van JACOBUS ten bewijze bij: *Belijdt elkaar uw misdaden*. Zonderlinge biechtvader!

Er wordt hier gesproken van *elkaar*! Waaruit volgen zou dat de biechtvaders ook aan hun boetelingen moesten biechten; dat ieder Christen op zijn beurt paus, bisschop, priester zou zijn; en dat de paus zelf aan allen moest biechten!"

Aan Latomus.

Nauwelijks had LUTHER dit werkje geëindigd, of hij begon een ander. Een Godgeleerde van Leuven, met name LATOMUS, reeds vermaard door zijn tegenkanting aan REUCHLIN en ERASMUS, had de gevoelens van de Hervormer aangerand. In twaalf dagen was de weerlegging van LUTHER gereed, en het is één van zijn meesterstukken. Hij zuivert zich daarin van de beschuldiging hem gedaan dat hem namelijk gematigdheid ontbrak. "De gematigdheid van de eeuw" zegt hij, "is voor heiligschendende priesters, voor goddeloze sophisten de knie te buigen, en tot hen te zeggen: Genadige heer! Voortreffelijke meester! Zodra gij dit gedaan hebt, breng dan ter dood wie gij wilt; keer zelfs de wereld ‘t onderste boven, gij zult daarom niet te minder een gematigd man zijn.... Verre van mij die gematigdheid; ik wil liever rondborstig zijn en niemand bedriegen. De bolster is mogelijk hard, maar de noot is zoet en zacht."

Wandelingen.

De gezondheid van LUTHER steeds meer en meer gekrenkt wordende, was hij er op bedacht om de Wartburg waar hij opgesloten was te verlaten. Maar hoe dat gedaan? Wanneer hij in ‘t openbaar verscheen, zou hij zijn leven in gevaar brengen. De helling van de berg waarop zich het kasteel verhief, was met ontelbare voetpaden doorsneden, welker randen met aardbeziebossen bezet waren. De zware poort van het kasteel werd geopend, en de gevangene waagde het, niet zonder vrees, om enige van die vruchten ter sluiks te plukken. Allengs verstoutte hij zich meer en begon in zijn ridderkleding met een wacht van het kasteel, een stuurs maar getrouw man, de omgelegen velden te doorwandelen. Eens een herberg binnengetreden zijnde, wierp LUTHER zijn degen die hem verveelde neer en liep naar boeken die zich daar bevonden. De natuur was sterker dan de voorzichtigheid. Zijn geleider beefde van schrik, vrezende dat men door die voor een krijgsman zo vreemde handelwijs twijfelen zou of de doctor wel een wezenlijk ridder was. Op een andere tijd, bezochten de twee krijgslieden het klooster van Reichardsbrunn, waar LUTHER weinige maanden tevoren geslapen had toen hij zich naar Worms begaf. Eensklaps laat een lekebroeder een teken van verwondering ontsnappen. LUTHER is herkend...Zijn leidsman wordt het gewaar; hij trekt hem in allerijl weg, en reeds rennen zij beiden ver van het klooster, toen de arme ontstelde broeder ter nauwernood van zijn verbazing bekomt.

Een jachtpartij.

Het ridderleven van de doctor had soms iets zeer theologisch. Op zekere tijd maakte men het jachtgereedschap gereed, men opent de poorten van het kasteel; de honden met hun lange en hangende oren schieten uit. LUTHER had het vermaak van de jacht willen smaken. Weldra moedigen de jagers elkaar aan; de honden lopen gezwind vooruit; zij sporen het wild in het kreupelhout op. Te midden van deze beweging bleef ridder GEORGE onbewegelijk en had hij zijn geest vol ernstige gedachten; bij het zien van wat hem omringde, was zijn hart van droefheid overstelpt. "Is dit niet," zei hij, "het beeld van de duivel, die zijn honden, namelijk de bisschoppen, die gevolmachtigden van de Antichrist, ophitst en ze uitzendt om de arme zielen te vervolgen." Men ving een jonge haas; gelukkig van de leven te redden, wikkelt LUTHER hem zorgvuldig in zijn mantel, en legt hem tussen een doornbos; maar nauwelijks heeft hij enige treden gedaan, of de honden ruiken het dier en doden het. LUTHER, door het geraas dat gewaar geworden zijnde, heft een kreet van smart aan. "O paus!" zegt hij; "en gij, satan! op dezelfde wijze tracht gij de zielen zelf te verderven welke reeds van de dood gered zijn geworden!"

III.

De Hervorming begint.

Terwijl de doctor van Wittenberg die voor de wereld dood was zich door deze vermaken in de omstreken van de Wartburg enige uitspanning bezorgde, ging het werk als van zelf voort; de Hervorming begon; zij bepaalde zich niet meer bij de leer, zij drong met kracht in het leven door. BERNARD FELDKIRCHEN, pastoor van Kemberg, die het eerst onder de leiding van LUTHER de dwalingen van Rome aangevallen had, was ook de eerste die het juk van haar instellingen afwierp. Hij trad in het huwelijk.

Het Duitse karakter bemint het huiselijk leven en de huiselijke genoegens; ook was het onder al de verordeningen van het Pausdom de gedwongene ongehuwde staat welke de treurigste gevolgen na zich gesleept had. Aan de hoofden van de geestelijkheid opgelegd, had die wet verhinderd dat de leengoederen van de Kerk erfelijk wierden. Maar door GREGORIUS VII tot de lagere geestelijkheid uitgestrekt, had zij betreurenswaardige gevolgen. Vele priesters hadden zich door schandelijke ongeregeldheden aan de verplichtingen welke men hun opleide onttrokken en de haat en de verachting op hun kaste geladen; terwijl degenen die zich aan de wet van HILDEBRAND onderworpen hadden, zich ten aanzien van de Kerk diep verontwaardigden, omdat zij, schoon aan haar hoge prelaten zoveel macht, rijkdommen en aardse genietingen schenkenden, de geringere dienaren, die echter haar nuttigste steunpilaren waren, tot met het Evangelie zo strijdige verloocheningen noodzaakte.

Huwelijk van Feldkirchen.

"Noch de pausen, noch de conciliën," zei FELDKIRCHEN en een andere pastoor, met name SEIDLER die zijn voorbeeld volgde, "kunnen de Kerk een verordening opleggen welke de ziel en het lichaam in gevaar brengt. De verplichting om de wet Gods te onderhouden noodzaakt ons om de overleveringen van de mensen te schenden." De herstelling van het huwelijk was, in de 16de eeuw, een hulde aan de zedelijke wet toegebracht. Het kerkelijk gezag verschrikt, deed terstond de besluiten tegen de twee priesters uitgaan. SEIDLER, die zich op het grondgebied van hertog GEORGE bevond, werd aan zijn geestelijke overheden overgeleverd en stierf in de gevangenis. Maar de keurvorst FREDERIK weigerde FELDKIRCHEN aan de aartbisschop van Maagdenburg uit te leveren. "Zijn Hoogheid," zei SPALATIJN," wil niet de post van gerechtsdienaar waarnemen." FELDKIRCHEN bleef dan herder van zijn gemeente, ofschoon echtgenoot en vader geworden.

Het huwelijk van de monniken. Thesen.

De eerste beweging van de Hervormer bij het vernemen van die dingen, was zich aan de vreugde over te geven. "Ik bewonder," zei hij, "die nieuwe echtgenoot van Kemberg, die niets vreest en zich spoedt te midden van de beweging." LUTHER was overtuigd dat de priesters gehuwd moesten zijn. Maar dit vraagstuk leidde hem tot een ander, namelijk dat van het huwelijk van de monniken; en hier had LUTHER een dier inwendige aanvechtingen door te staan waarvan zijn gehele leven samengesteld was: want elke Hervorming moest door een geestelijke strijd daargesteld worden. MELANCHTON en CARLSTADT, de één leek en de ander priester, dachten dat er voor de monniken zowel als voor de priesters een volkomene vrijheid moest zijn om in de band van de huwelijk te treden LUTHER, monnik, was in het eerst van andere gedachte. Op zekere tijd de bevelhebber van de Wartburg hem enige thesen van CARLSTADT over de ongehuwde staat gebracht hebbende, riep hij uit: "Goede God! zullen onze Wittenbergers dan zelfs aan de monniken vrouwen geven!..." Dit denkbeeld verbaasde hem en bracht hem in verwarring; zijn ziel was er door ontsteld." Hij verwierp voor zichzelf de vrijheid welke hij voor anderen vorderde. "Ach!" riep hij met verontwaardiging uit, "zij zullen mij tenminste niet noodzaken, een vrouw te nemen." Dit

gezegde is voorzeker niet bekend bij degenen die beweren dat LUTHER de Hervorming begon om te trouwen. De waarheid zoekende, niet uit hartstocht, maar met oprechtheid, verdedigde hij wat hem als waarheid voorkwam, schoon het over het geheel met zijn stelsel strijdig was. Hij verkeerde in een mengsel van waarheid en dwaling, verwachtende dat alle dwaling zou vallen en dat de waarheid alleen zou overblijven.

Er was inderdaad tussen beide vraagstukken een groot verschil. Het huwelijk van de priesters strekte niet tot vernietiging van het priesterdom; alleen kon het integendeel aan de wereldlijke geestelijkheid de achting van de volken bezorgen; maar het huwelijk van de monniken was de ondergang van het monnikendom. Het was dan zaak te weten of men dat machtige leger moest ontbinden en afdanken wat de pausen onder hun bevelen hielden. "De priesters," schreef LUTHER aan MELANCHTON, "zijn van God ingesteld, en bij gevolg zijn zij vrij ten aanzien van menselijke verordeningen. Maar het is met hun eigen wil dat de monniken de ongehuwde staat verkozen hebben; zij zijn dan niet vrij zich aan het juk te onttrekken dat zij zelf hebben gekozen."

Geschrift tegen het monnikendom.

De Hervormer moest voorwaarts gaan en door een nieuwe kampstrijd die nieuwe stelling van de vijand overmeesteren. Reeds had hij zoveel misbruiken van Rome en Rome zelf doen vallen; maar het monnikendom was nog in stand gebleven. Het monnikendom, dat eertijds in zo veel wildernissen het leven aangebracht had, en dat, na vele eeuwen doorlopen te hebben, nu zoveel kloosters met ledigheid en dikwijls niet wellust vervulde, scheen een lichaam aangenomen te hebben, en de rechten in dit kasteel van Thuringen te komen verdedigen, waar de vraag van de leven of dood in het geweten van één mens bepleit werd. LUTHER was daarover in tweestrijd; nu eens was hij op het punt om het omver te werpen en dan weer op het punt om overwonnen te worden. Eindelijk, niet langer de strijd kunnende volhouden, wierp hij zich in het gebed voor de voeten van JEZUS CHRISTUS, en riep uit: "Onderricht ons! verlos ons! Herstel ons door uw barmhartigheid in de vrijheid welke ons toebehoort: want wij zijn voorzeker uw volk!"

Het monnikendom houdt voor Luther op.

De verlossing deed zich niet lang verbeiden; er greep een grote omwenteling in het gemoed van de Hervormer plaats; en het was nogmaals de leer van de rechtvaardiging door het geloof, welke hem de overwinning bezorgde. Dit wapen, wat de aflaten, de praktijken van Rome en de paus zelf had doen vallen, deed ook in het gemoed van LUTHER en in de Christenheid de monniken vallen. LUTHER zag dat het monnikendom en de leer van een zaligheid door genade met elkaar geheel strijdig waren, en dat het monnikenleven geheel en al gegrond was op gewaande verdiensten van de mens. Van toen af overtuigd dat de eer van JEZUS erin betrokken was, hoorde hij in zijn geweten een stem die hem onophoudelijk toeriep: "Het monnikendom moet vallen!" "Zolang de leer van de rechtvaardiging door het geloof in de Kerk zuiver blijft, zal er niemand monnik worden," zei hij. Deze overtuiging werd steeds krachtiger in zijn hart, en van het begin van September zond hij "aan de bisschoppen en diakenen van de Kerk van Wittenberg" de volgende thesen, welke zijn oorlogsverklaring aan het monnikenleven waren: "Al wat uit het geloof niet is, dat is zonde. Rom. 14:23

"Al wie gelofte van maagdom, van kuisheid, van Godsvrucht doet zonder geloof, doet een goddeloze, afgodische gelofte, en hij doet die aan de duivel zelf.

"Door zodanige geloften te doen, is men erger dan de priesters van CYBELE, of dan de Vestaalse maagden van de heidenen: want de monniken doen hun geloften in de gedachte van door die geloften gerechtvaardigd en zalig te worden; en wat men eniglijk aan Gods barmhartigheid moest toeschrijven, schrijft men dus aan verdienstelijke werken toe.

"Men moet zodanige kloosters tot de grond toe afbreken, als zijnde woningen des duivels.

"Er is slechts een enkele orde die heilig is en die heilig maakt, het is het Christendom of het geloof.

"Om de kloosters nuttig te doen zijn, moesten zij scholen wezen, waar de kinderen tot de staat van volwassen mensen opgeleid werden; terwijl het nu integendeel huizen zijn waar volwassen mensen weer kinderen worden en het voor altijd blijven."

Men ziet, LUTHER zou op dit tijdstip de kloosters nog als huizen van opvoeding geduld hebben; maar spoedig werden zijn aanvallen tegen die gestichten heviger. De onzedelijkheid van de kloosters en de schandelijke bedrijven welke er plaats hadden, stelde zich met kracht aan zijn ziel voor.

"Ik wil," schreef hij de 11de November aan SPALATIJN, "de jonge lieden van de helse vlammen van de ongehuwde staat verlossen." Daarna schreef hij tegen de kloostergeloften een boek dat hij aan zijn vader opdroeg: "Wilt gij," zegt hij in zijn opdracht aan de grijsaard van Mansveld, "wilt gij mij nog aan het monnikendom ontrukken? Gij hebt er recht toe: want gij zijt nog mijn vader, en ik ben nog uw zoon: maar het is niet meer nodig; God is u voorgekomen, Hij zelf heeft er mij met kracht aan ontrukt. Wat ligt eraan gelegen of ik de geschoren kruin en de monnikskap draag of niet? Is het de monnikskap, is het de geschoren kruin, welke een monnik maken? *Alle dingen behoren aan u*, zegt PAULUS, *en gij behoort aan* CHRISTUS. Ik behoor niet aan de monnikskap, maar de monnikskap behoort aan mij. Ik ben een monnik, en echter geen monnik; ik ben een nieuw schepsel, niet van de paus, maar van JEZUS CHRISTUS. CHRISTUS, alleen en zonder tussenkomst, is mijn bisschop, mijn abt, mijn prior, mijn heer, mijn vader, mijn meester; en ik ken geen ander. Wat gaat het mij aan of de paus mij veroordeelt en vermoord? Hij zal mij niet uit het graf kunnen doen gaan om mij ten tweede male te vermoorden...De grote dag nadert, dat het rijk van de gruwelen omver geworpen zal worden. Gave God, dat wij waardig geacht werden om door de paus vermoord te worden! Ons bloed zou tegen hem ten hemel roepen, en dus zijn oordeel zich verhaasten en zijn einde nabij zijn."

Er had in LUTHER zelf een gehele omkering plaats gehad; hij was geen monnik meer. Het waren geen uitwendige oorzaken, geen menselijke hartstochten, geen vleselijke overijling, welke die verandering teweeggebracht hadden. Er had een kampstrijd plaats gehad: LUTHER had zich eerst aan de zijde van het monnikendom geschaard; maar de waarheid was ook in het strijdperk getreden, en het monnikendom was overwonnen geworden. De zegepralen welke de hartstocht behaalt zijn kortstondig; maar die van de waarheid zijn duurzaam en beslissend.

IV.

De aartsbisschop Albert.

Terwijl LUTHER dus één van de grootste omwentelingen voorbereidde welke in de Kerk moesten daargesteld worden, en de Hervorming met zoveel kracht in het leven van de Christenheid begon door te dringen, waren de aanhangers van Rome verblind, gelijk dat gewoonlijk diegenen zijn welke lange tijd in het bezit van de macht zijn geweest, en verbeeldden zij zich dat, omdat LUTHER op de Wartburg was, de Hervorming dood en voor altijd begraven was; ook dachten zij hun oude gewoonten, voor een ogenblik door de monnik van Wittenberg verstoord, met rust te kunnen hervatten. De keurvorst-aartsbisschop van Mentz, ALBERT, behoorde tot die zwakke zielen, welke, wanneer alle zaken gelijk staan, zich voor het goede verklaren, maar die, zodra hun eigenbelang er bij in het spel komt, geheel bereid zijn zich aan de zijde van de dwaling te scharen. Het was voor hem een zaak van gewicht dat zijn hof even luisterrijk, zijn stoet even rijk en zijn tafel even goed aangericht was als die van enig ander vorst in Duitsland; maar, de aflaathandel was verwonderlijk geschikt om dit doel te bereiken. Zo was dan nauwelijks het decreet van veroordeling tegen LUTHER en de Hervorming van de keizerlijke kanselarij uitgegaan, of ALBERT, die toen met zijn hof te Halle was, deed de aflaatkramers die nog door het woord van de Hervormer verschrikt waren, bijeenkomen, en trachtte hen door woorden als deze

gerust te stellen: "Vreest niet meer, wij hebben hem tot stilzwijgen gebracht; beginnen wij weer met rust de kudde te scheren; de monnik is gevangen; men heeft grendels en sloten verzekerd; hij zal ditmaal wel behendig zijn, wanneer hij nogmaals onze werkzaamheden komt storen." De aflaatmarkt werd weer geopend, de koopwaren werden uitgestald, en de kerken te Halle weergalmden opnieuw van de redenen van bedriegers.

Maar LUTHER leefde nog, en zijn stem was krachtig genoeg om buiten de muren en traliën, waar achter men hem verborgen had, te dringen. Niets kon zijn verontwaardiging in hoger mate ontvlammen. Hoe! de hevigste gevechten zijn geleverd geworden; hij heeft alle gevaren getrotseerd; de waarheid is overwinnaar gebleven, en men durft haar met voeten trappen, alsof zij overwonnen ware geweest!...Nogmaals zal dat woord weergalmen, wat reeds eenmaal die schandelijke handel heeft verstoord. "Ik zal niet rusten," schreef hij aan SPALATIJN, "vóórdat ik de afgod van Mentz en van dezelfs schandalen te Halle aangevallen heb."

De afgod van Halle.

LUTHER sloeg terstond handen aan het werk; hij bekreunde er zich zeer weinig aan dat men zijn verblijf op de Wartburg zocht te verbergen. ELIAS in de woestijn smeedt nieuwe bliksemen tegen de goddelozen ACHAB. De 1ste November voltooide hij een geschrift *tegen de nieuwe afgod van Halle.*

De aartsbisschop was van LUTHERS voornemen onderricht. Ontroerd, verschrikt bij die gedachte, zond hij, omstreeks het midden van Oktober, twee officieren van zijn hof, CAPITO en AURBACH, naar Wittenberg, om het onweer af te wenden. "LUTHER," zeiden zij tot MELANCHTON die hen bereidvaardig ontving, "behoort zijn onstuimigheid wat te matigen." Maar MELANCHTON, schoon zelf zachtaardig, was niet van degenen die zich verbeelden dat de wijsheid bestaat in altijd toe te geven, in altijd te aarzelen, in altijd te zwijgen. "Het is God zelf die hem roept," antwoordde hij, "en onze eeuw heeft een scherp en bijtend zout nodig." CAPITO wendde zich toen tot JONAS, en zocht door middel van hem op het hof te werken. Reeds was er de tijding van LUTHERS voornemen aangekomen, en men was er over verschrikt. "Hoe!" hadden de hovelingen gezegd, "zal men de vlam weer aanblazen welke men zoveel moeite gehad heeft te blussen! LUTHER kan niet behouden worden dan door zich te doen vergeten, en hij staat tegen de eerste vorst van het rijk op!" -"Ik zal niet gedogen" zei de keurvorst, "dat LUTHER tegen de aartsbisschop van Mentz schrijve en dus de openbare rust verstore.

Luther staat op.

Toen men LUTHER deze woorden verhaalde, was hij er over verontwaardigd. Het is niet genoeg zijn lichaam gevangen te nemen, men wil ook zijn geest en de waarheid zelf in boeien kluisteren!... Verbeeld men zich dat hij zich uit vrees verbergt en dat zijn verwijdering de bekentenis van zijn nederlaag is? Hij daarentegen meent, dat zij een overwinning is. Wie heeft dan te Worms tegen hem durven opstaan en de waarheid tegen spreken? Zo dan, toen de gevangene van de Wartburg de brief van de kapellaan, die hem van ‘s vorsten gevoelens onderrichtte, gelezen had, wierp hij die ver van zich, besloten er niet op te antwoorden. Maar hij kon zich niet lang inbinden; hij nam de brief weer op. "De keurvorst zal niet gedogen!...."schreef hij aan SPALATIJN, -"en ik zal niet dulden dat de keurvorst mij niet toelate te schrijven... Veel liever u voor altijd verloren, u, de keurvorst, ... de gehele wereld! Indien ik de paus weerstand geboden heb, die de schepper van uw kardinaal is, waarom zou ik dan aan zijn schepsel toegeven? Het is waarlijk schoon, van u te horen zeggen dat men de openbare rust niet moet verstoren, terwijl gij toelaat dat men de eeuwige rust Gods verstoort!... Dus zal het niet zijn, o SPALATIJN! Dus zal het niet zijn, o vorst! Ik zend u een boek dat ik reeds tegen de kardinaal gereed gemaakt had, toen ik uw brief ontving. Zend het aan MELANCHTON terug...."

Schrik aan het hof.

Het lezen van dit handschrift deed SPALATIJN beven; hij stelde opnieuw de Hervormer de onvoorzichtigheid voor, welke het zijn zou een werk in het licht te geven dat het keizerlijk bewind zou noodzaken zijn schijnbare onwetendheid van LUTHERS lot te laten varen, en een gevangene te straffen die de eerste vorst van het rijk en van de Kerk durfde aanranden. Indien LUTHER bij zijn voornemen bleef volharden, was de rust opnieuw gestoord, en de Hervorming was misschien verloren. LUTHER bewilligde er in om de uitgave van zijn geschrift uit te stellen; hij stond zelfs toe dat MELANCHTON de scherpste plaatsen in het zou doorhalen. Maar verontwaardigd over de vreesachtigheid van zijn vriend, schreef hij aan de kapellaan: "De Heere leeft en regeert, aan Wie gij, hovelingen, niet gelooft, tenminste wanneer Hij niet zozeer zijn werken naar uw reden schikt, dat het niet meer nodig is iets te geloven." Daarop nam hij het besluit rechtstreeks aan de keurvorst-kardinaal te schrijven.

Luther aan de aartsbisschop.

Het is het bisschoppelijk gezag geheel en al dat LUTHER in de persoon van de Germaanse primaat voor zijn rechtbank trekt. Zijn woorden zijn die van een onverschrokken man, brandende van ijver voor de waarheid, en die de bewustheid heeft van in de naam van God zelf te spreken.

"Uw keurvorstelijke Hoogheid," schrijft hij uit het binnenste van het eenzaam verblijf waar men hem verborgen heeft, "heeft binnen Halle de afgod weer opgericht welke het geld en de ziel van de arme Christenen verslindt. Gij denkt misschien dat ik buiten gevecht ben, en dat zijn keizerlijke majesteit de klachten van de arme monnik gemakkelijk zal smoren...Maar weet dat ik mij van mijn plicht die de Christelijke liefde mij oplegt zal kwijten, zonder de poorten van de hel en des temeer zonder de pausen, de bisschoppen en de kardinalen te vrezen.

"Het is daarom mijn nederigste bede dat Uw keurvorstelijke Hoogheid zich het begin van deze zaak herinnere, en hoe uit een kleine vonk een vreselijke brand ontstaan is. De gehele wereld was toen ook in rust. Die arme bedelmonnik, dacht men, die geheel alleen de paus wil aanvallen, is te gering voor zulk een werk. Maar God is tussen beide gekomen; en heeft de paus meer moeite en zorgen verwekt dan hij ooit gehad heeft sinds hij in de tempel Gods gezeten is om over de Kerk heerschappij te voeren. Diezelfde God leeft nog; dat niemand eraan twijfele. Hij zal een kardinaal van Mentz weerstand weten te bieden, al wierd deze zelfs door vier keizers ondersteund: want het is bovenal zijn vermaak de hoge cederen neer te vellen en de trotse FARAO'S te vernederen.

"Daarom laat ik Uwe Hoogheid bij geschrifte weten, dat wanneer de afgod niet is neergeveld, ik, om aan de leer van God te gehoorzamen, Uwe Hoogheid openlijk moet aanvallen, gelijk ik de paus zelf aangevallen heb. Uw Hoogheid gedrage zich naar dit bericht; ik verwacht een spoedig en goed antwoord binnen de tijd van veertien dagen. Geschreven in mijn woestijn, Zondag na St. Catharina, 1521.

"Uw keurvorstelijke Hoogheids onderdanige dienaar, MARTIJN LUTHER."

Deze brief werd naar Wittenberg gezonden, en van Wittenberg naar Halle, waar toen de keurvorstkardinaal zijn verblijf hield: want men durfde hem onderweg niet ophouden, voorziende welk een onweer zulk een stoutheid zou hebben doen uitbarsten. Maar MELANCHTON deed deze vergezeld gaan van een brief aan de voorzichtige CAPITO gericht, waardoor hij zich bevlijtigde een goede uitslag aan deze moeilijke zaak te bezorgen.

Antwoord van Albert.

Men kan niet zeggen welke gevoelens de jonge en zwakke aartsbisschop koesterde toen hij de brief van de Hervormer ontving. Het aangekondigde werk *tegen de afgod van Halle* was als een zwaard boven zijn hoofd opgehangen. En, te gelijker tijd, welk een drift moest niet in zijn hart ontbranden door de verwatenheid van die landmanszon, van die in de ban gedane

monnik, die zulk een taal durfde voeren tot een vorst van het huis van Brandenburg, tot de primaat van de Germaanse Kerk? CAPITO smeekte de aartsbisschop, de monnik voldoening te geven. De schrik, de hoogmoed, het geweten, welks stem hij niet kon smoren, verwekten in de ziel van ALBERT een vreselijke strijd. Kortom, de vrees voor het boek en mogelijk ook de stem van zijn geweten, hadden op hem de overhand; hij vernederde zich; hij zamelde alles bijeen wat hij geschikt dacht te zijn om de man van de Wartburg te bevredigen, en nauwelijks waren de veertien dagen verstreken, of LUTHER ontving de volgende letteren, nog meer verbazing verwekkende dan zijn vervaarlijke brief:

"Waarde heer doctor, ik heb uw letteren ontvangen en gelezen, en heb ze gunstig opgenomen. Maar ik denk dat de reden welke u bewogen heeft om mij zulk een brief te schrijven sinds lang niet meer bestaat. Ik wil mij, met Gods hulp, als een godvruchtig bisschop en als een Christelijk vorst gedragen, en ik erken dat de genade Gods mij nodig is. Ik ontken niet dat ik een zondaar ben, die kan zondigen en feilen, en zelfs die dagelijks zondigt en feilt. Ik weet wel dat ik, zonder Gods genade, evenals alle andere mensen, indien zelfs niet nog meer, niets dan onnut en vuil slijk ben. In antwoord op uw letteren heb ik u deze gunstige geneigdheid niet willen verbergen: want ik ben meer dan begerig u, uit liefde voor CHRISTUS, allerlei goed en gunst te bewijzen. Ik weet een Christelijke en broederlijke bestraffing te ontvangen.

"Met mijn eigen hand, ALBERT."

Zodanig was de taal welke de keurvorst, aartsbisschop van Mentz en Maagdenburg wie het opgedragen was de constitutie van de Kerk in Duitsland te vertegenwoordigen en te handhaven, tot de banneling van de Wartburg voerde. Had ALBERT, door hem te schrijven, aan de edele inspraak van zijn geweten, of aan slaafse vrees gehoor gegeven? In het eerste geval is die brief edel; in het tweede is deze verachting waardig. Wij willen liever vooronderstellen dat deze uit een goede beweging van zijn hart voortkwam. Hoe het ook zij, deze toont de verbazende verhevenheid van Gods dienaren boven de grootheden van de aarde. Terwijl LUTHER, alleen, gevangen, veroordeeld, in zijn geloof een onbedwingbare moed vond, beefde de aartsbisschopkeurvorst-kardinaal, omringd van al de macht en al de gunst van de wereld, op zijn zetel. Dit verschil vertoont zich onophoudelijk, en bevat de sleutel van het wonderbare raadsel dat de geschiedenis van de Hervorming ons aanbiedt. De Christen is niet geroepen zijn krachten te berekenen en zijn middelen van overwinning op te tellen. De enige zaak waaromtrent hij niet moet rusten is, te weten of de zaak welke hij voorstaat wel die van God zelf is, en of hij er niets dan de eer van zijn meester mee bedoelt. Er is ongetwijfeld een onderzoek te doen; maar dit onderzoek is geheel geestelijk; de Christen ziet op het hart en niet op de arm; hij weegt de gerechtigheid en niet de kracht. En wanneer die vraag eenmaal opgelost is, is zijn weg gebaand. Hij moet moedig voortgaan, al ware het zelfs tegen de wereld en al haar legers, in de onwrikbare overtuiging dat God zelf voor hem zal strijden.

De vijanden van de Hervorming gingen dus van een uiterste strengheid tot een uiterste zwakheid over; zij hadden dat reeds te Worms gedaan; en die haastige overgangen vindt men steeds in de strijd welke de dwaling tegen de waarheid voert. Al wat bestemd is om te bezwijken gevoelt zich inwendig niet wel gesteld, wat het weifelachtig, onzeker maakt, en het beurtelings van het een uiterste tot het andere drijft. Men zou beter doen door zich gelijk te blijven en kracht te betonen; daardoor zou men misschien wel zijn val verhaasten, maar, wanneer men viel, zou men tenminste met ere vallen.

Joachim van Brandenburg.

Een broeder van ALBERT, de keurvorst van Brandenburg, JOACHIM I, gaf het voorbeeld van die, vooral in onze eeuw, zo zeldzame vastheid van karakter. Onbewegelijk in zijn beginselen, standvastig in zijn handelingen, wetende, wanneer het nodig was, de aanmatigingen van de paus tegenstand te bieden, hield hij met een ijzeren hand de

voortgang van de Hervorming tegen. Reeds te Worms had hij er op aangedrongen dat men LUTHER niet zoude horen en dat men hem zelfs, in weerwil van zijn vrijgeleide, als ketter zou straffen. Nauwelijks was het edict van Worms in de wereld, of hij beval er de gestrenge uitvoering van in al zijn staten. LUTHER wist een zo vast karakter te waarderen, en, terwijl hij JOACHIM van zijn overige tegenstanders onderscheidde, zei hij: "Men kan nog voor de keurvorst van Brandenburg bidden." Die geest van de vorst schijnt aan zijn volk meegedeeld te zijn. Berlijn en Brandenburg bleven lange tijd volkomen voor de Hervorming gesloten. Maar wat men langzaam ontvangt, bewaart men getrouw. Terwijl sommige landstreken die toen het Evangelie met vreugde ontvingen, als bijvoorbeeld België en Westfalen, het spoedig moesten laten varen, moest Brandenburg dat het laatst van de Duitse staten de weg des geloofs betrad, zich later op de eerste plaats van de Hervorming stellen.

LUTHER ontving de brief van de kardinaal ALBERT niet zonder argwaan dat deze uit geveinsdheid en om de raad van CAPITO te volgen, geschreven was geworden. Hij zweeg echter, zich tevreden houdende met aan deze laatste te verklaren, dat zolang de aartsbisschop, ter nauwernood in staat om een kleine parochie te besturen, het masker van het kardinaalschap en de bisschoppelijke pracht niet afleide, en hij geen eenvoudig dienaar van het Woord wierd, het onmogelijk was dat hij de weg van de zaligheid bewandelde.

V.

Overzetting van de Bijbel.

Terwijl LUTHER dus met de dwaling worstelde alsof hij nog op het slagveld geweest was, was hij in zijn eenzaam verblijf op de Wartburg werkzaam alsof hij zich met niets dat in de wereld voorviel bemoeide. Het ogenblik was gekomen dat de Hervorming van de wetenschap van de Godgeleerden in het leven van de volken moest overgaan; en echter het grote middel waardoor deze voortgang moest bewerkstelligd worden, bestond nog niet. Dat krachtig en wonderbaar werktuig, bestemd om van alle zijden tegen het gebouw van Rome stenen te werpen, welke de muren zouden doen vallen, om het knellend juk af te schudden waaronder het Pausdom de Kerk deed zuchten, om aan de gehele mensheid een aandrift te geven, welke zij tot aan het einde van de eeuwen zouden behouden, dit werktuig moest uit het oude kasteel van de Wartburg te voorschijn komen, en met de Hervormer de wereld binnentreden, op de dag dat zijn gevangenschap zou eindigen.

Hoe meer de Kerk van de tijd verwijderde dat JEZUS, het waarachtige licht van de wereld, op aarde was, zoveel temeer had zij de fakkel van Gods Woord nodig, welke voor de mensen van de laatste eeuwen het licht van JEZUS CHRISTUS onverbasterd moet doen schijnen. Maar dat Goddelijk Woord was toen aan het volk onbekend. Enige proeven van overzetting naar de Vulgata in 1477, in 1490 en in 1518 gemaakt, waren kwalijk uitgevallen, waren schier onverstaanbaar, en uithoofde van derzelver hoge prijs buiten het bereik van het volk. Er was zelfs een verbod uitgevaardigd geworden om de Bijbel in de gewone taal aan de Germaanse Kerk te geven. Daarenboven werd het getal dergenen die in staat waren te lezen niet eer aanzienlijk dan toen erin de Duitse taal een boek was dat een levendige en algemene belangstelling wekte.

LUTHER was geroepen om aan zijn natie de Schriften van God te geven. Dezelfde God die de Apostel JOHANNES naar Pathmos geleid had om er zijn openbaringen te schrijven, had LUTHER binnen de Wartburg opgesloten om er Zijn Woord over te zetten. Dat grote werk, wat hij te midden van de verstrooiingen en bezigheden te Wittenberg bezwaarlijk zoude ondernomen hebben, moest het nieuwe gebouw op de oorspronkelijke rots stichten, en, na zoveel eeuwen, de Christenen van de schoolse haarkloverijen tot de zuivere en eerste bron van de verlossing en zaligheid terugbrengen.

Behoeften van de Kerk.

De behoeften van de Kerk spraken met kracht; zij vorderden dit grote werk; en LUTHER moest door zijn inwendige ervaringen geleid worden om dat te ondernemen. Inderdaad, hij

had in het geloof die zielerust gevonden, welke zijn ontrust geweten en zijn kloosterbegrippen hem lange tijd in eigen verdiensten en heiligheid hadden doen zoeken. De leer van de Kerk, de schoolse Godgeleerdheid, wisten niets van de vertroostingen welke het geloof geeft; maar de heilige Schrift verkondigde deze met grote nadruk, en daar was het dat hij ze had gevonden. Het geloof aan Gods Woord had hem vrij gemaakt. Door het gevoelde hij zich van het leerstellig gezag van de Kerk, van haar hiërarchie, van haar overlevering, van de schoolse meningen, van de kracht van de vooroordelen en van alle menselijke heerschappij ontslagen. Die talrijke en sterke banden welke de Christenheid sinds eeuwen gekluisterd en van haar vrijheid beroofd hadden, waren verbroken en lagen rondom hem verstrooid, en hij hief op een waardige wijze het hoofd op, vrij van alles, behalve van het Woord. Die onafhankelijkheid van mensen, die onderwerping aan God welke hij in de heilige Schrift gevonden had, begeerde hij ook voor de Kerk. Maar om haar deze te geven, moest hij haar Gods openbaringen geven. Een machtige hand moest de zware deuren van dat wapenhuis van Gods Woord, waar LUTHER zelf zijn wapenen gevonden had, op haar hengsels doen draaien en die aloude gewelven en zalen welke sinds eeuwen geen voet betreden had, moesten eindelijk weer voor het Christelijk volk worden geopend voor de dag van de strijd.

LUTHER had reeds verschillende stukken van de heilige Schrift overgezet; de zeven boetpsalmen waren zijn eerste werk geweest. JOHANNES de Doper, JEZUS CHRISTUS en de Hervorming begonnen gelijk met het woord van bekering. Dat is het beginsel van alle vernieuwing voor de mens en voor de gehele mensheid. Deze proeven waren met graagte ontvangen geworden; allen begeerden er nog meer, en deze stem van het volk was voor LUTHER de stem van God zelf. Hij vatte het voornemen op eraan te beantwoorden. Hij was achter hoge muren gevangen; welnu! hij zal zijn lege uren besteden om Gods Woord in de taal van zijn volk over te brengen. Weldra zal dit Woord met hem van de Wartburg uitgaan; het zal de volken van Duitsland doorlopen en hen in bezit stellen van die geestelijke schatten welke tot op dit ogenblik in de harten van enige godvruchtige mensen besloten waren gebleven. "Dit enige boek," riep hij uit, "zij in alle talen, in alle handen, onder alle ogen, in alle oren en in alle harten!" Treffende woorden, welke een beroemd genootschap, door het overbrengen van de Bijbel in de talen van alle volken, zich beijvert na drie eeuwen te vervullen. "De heilige Schrift zonder enige verklaring," zei hij ook nog, "is de zon waarvan alle leraren licht ontvangen"

Beginselen van de Hervorming.

Zodanig zijn de beginselen van het Christendom en de Hervorming. Volgens deze eerwaardige stemmen zijn het niet de Kerkvaders welke men nemen moet om de Schrift op te helderen, maar het is de Schrift welke de Kerkvaders moet ophelderen. De Hervormers en de Apostelen houden Gods Woord alleen genoegzaam tot licht, gelijk zij de offerande van CHRISTUS alleen genoegzaam achten tot gerechtigheid. Enig menselijk gezag met dit volstrekte gezag van God, of enige menselijke gerechtigheid met deze volmaakte gerechtigheid van CHRISTUS te willen mengen, is zoveel als het Christendom in van dezelfs twee grondslagen te ondermijnen. Dit zijn de hoofdketterijen van Rome, en het zijn ook die welke enige leraren, schoon ongetwijfeld in een mindere mate, in de boezem van de Hervorming zouden wensen invoeren.

LUTHER ontsloot de Hebreeuws-Griekse Schriften van de Evangelisten en Apostelen, en ondernam de moeielijke taak om die Goddelijke leraren zijn moedertaal te doen spreken. Gewichtig tijdstip in de geschiedenis van de Hervorming! De Reformatie was van toen af niet meer in de hand des Hervormers. De Bijbel rukte voorwaarts; LUTHER trad terug. God vertoonde zich, en de mens verdween. De Hervormer heeft het BOEK in de handen van zijn tijdgenoten gesteld. Ieder kan nu God zelf horen. Wat hem aangaat, hij mengt zich van toen af onder de menigte en plaatst zich in de rijen diegenen die gezamenlijk uit de gemeenschappelijke bron van licht en leven komen putten.

Aanvechtingen van de duivel.

LUTHER vond in de overbrenging van de heilige Schriften een overvloed van troost en kracht welke hij zo zeer behoefde. Ziek, afgezonderd, bedroefd wegens de pogingen van zijn vijanden en de verwijderingen van enigen van zijn aanhangers, ziende zijn leven in de schaduw van dat oude kasteel wegkwijnen, had hij soms hevige aanvechtingen door te staan. Men was in die tijden geneigd de worstelingen welke de ziel met haar geestelijke vijanden doorstaat in de zichtbare wereld over te brengen; de levendige verbeelding van LUTHER gaf lichtelijk een lichaam aan de bewegingen van zijn hart, en de bijgelovigheden van de middeleeuwen hadden nog enigen vat op zijn geest, zo dat men in dit opzicht van hem zou kunnen zeggen, wat men met betrekking tot de aan de ketters opgelegde straffen van CALVIJN gezegd heeft: hij had nog een overblijfsel van het Pausdom. De Satan was voor LUTHER niet louter een onzichtbaar, schoon ook waarlijk bestaand wezen: hij dacht dat die vijand Gods aan de mensen verscheen, gelijk hij aan JEZUS CHRISTUS verscheen was. Schoon de geloofwaardigheid van vele van de verhalen omtrent dit onderwerp in de *"Tafelgesprekken"* en elders voorkomende, meer dan twijfelachtig is, moet echter de geschiedenis dit zwak van de Hervormer doen kennen. Nimmer bestormden hem die sombere denkbeelden meer dan in de eenzaamheid van de Wartburg. Hij had, in de dagen van zijn kracht, de duivel binnen Worms getrotseerd; maar nu scheen al de kracht van de Hervormer verbrijzeld en zijn roem verdonkerd. Hij was op zijde geworpen; de Satan was op zijn beurt overwinnaar, en, in de angst van zijn geest, waande LUTHER hem in zijn reusachtige gedaante voor zich te zien verschijnen, zijn dreigende vinger te zien opheffen, met een bittere en helse grimlach te zien zegepralen en met een vreselijke woede op de tanden te horen knarsen. Eens onder anderen, zegt men, toen LUTHER aan zijn overzetting van het Nieuwe Testament arbeidde, meende hij de satan te zien die, vol afgrijzen van dit werk, hem onophoudelijk kwelde en steeds op hem loerde als een leeuw die op het punt is zijn prooi aan te vallen. LUTHER, verschrikt, verbitterd, greep zijn inktkoker en wierp die zijn vijand naar het hoofd. De gedaante verdween, en de inktkoker werd tegen de muur verbrijzeld.

Het verblijf op de Wartburg begon LUTHER onverdragelijk te worden. Hij verontwaardigde zich over de lafhartigheid van zijn beschermers. Soms bleef hij een gehele dag in een stil en diep gepeins verzonken, en geraakte er niet uit dan om uit te roepen: "Och! of ik te Wittenberg ware!" Eindelijk kon hij het er niet lang meer houden; hij heeft zich nu lang genoeg in acht genomen: hij moet zijn vrienden weerzien, hij moet ze horen, hij moet ze spreken. Hij stelt zich, wel is waar, in gevaar om in de handen van zijn vijanden te vallen, maar niets houdt hem terug. Tegen het einde van November, verlaat hij heimelijk de Wartburg en vertrekt naar Wittenberg.

Veroordeling van de Sorbonne.

Een nieuw onweer kwam juist op hem losbarsten. De Sorbonne had eindelijk het stilzwijgen afgebroken. Die vermaarde school te Parijs, eerste gezag in de Kerk naast de paus, aloude en eerwaardige bron waaruit de Godgeleerde gevoelens waren voortgekomen, zond haar veroordeling tegen de Hervorming uit.

Zie hier enige van de stellingen welke zij veroordeelde. LUTHER had gezegd: "God vergeeft en scheldt steeds uit genade de zonden kwijt, en eist niets van ons ter vergelding, dan dat wij voortaan naar de gerechtigheid leven zouden." Hij had er bijgevoegd: "Van alle doodzonden is het hier de meest dodelijke, dat iemand gelove dat hij voor God niet schuldig zij aan een doemwaardige en dodelijke zonde." "Hij had daarenboven gezegd: "De ketters te verbranden is strijdig met de wil van de Heilige Geest."

Op al deze en nog meer andere stellingen welke zij opgenoemd had, antwoordde de Godgeleerde faculteit te Parijs: "Ketterij, vervloeking!"

Antwoord van Melanchton.

Maar een jong man van vier en twintig jaren, van een kleine gestalte, zedig en zonder voorkomen durfde de handschoen oprapen welke de eerste school van de wereld had toegeworpen. Men wist te Wittenberg niet wat men van die hoogdravende veroordelingen moest denken; men wist er dat Rome aan de inblazingen van de Dominicaners gehoor had gegeven, en dat de Sorbonne door twee of drie geestdrijvende leraren meegesleept was, welke men te Parijs door belachelijke scheldnamen aanduidde. Ook bepaalde zich MELANCHTON in zijn verweerschrift niet om LUTHER te verdedigen; maar, met de stoutheid welke zijn schriften kenmerkt, bracht hij zelf de aanval in de legerplaats van zijn vijanden over. "Gij zegt: Hij is een Manicheër! hij is een Montanist! dat de vlammen en het vuur zijn dwaasheid beteugelen! En wie is Montanist? LUTHER, die wil dat men alleen aan de heilige Schrift gelove, of gij zelve, die wilt dat men liever aan het menselijk verstand dan aan Gods Woord gelove?"

Meer aan een mensenwoord dan aan Gods Woord toe te schrijven, was inderdaad de ketterij van MONTANUS, gelijk het nog die van de paus en van al diegenen is welke het hiërarchisch gezag van de Kerk of de inwendige ingevingen van het Mysticismus boven de stellige verklaringen van de gewijde Schriften stellen. Ook bepaalde zich de jeugdige meester van de vrije kunsten die gezegd had: "Ik zou liever het leven dan het geloof verliezen," zich daarbij niet. Hij beschuldigde de Sorbonne het Evangelie verduisterd, het geloof uitgeblust, aan het Christendom een ijdele filosofie in de plaats gesteld te hebben. Na dit boek van MELANCHTON, was het punt van verschil veranderd; hij toonde zonder tegenspraak aan dat de ketterij te Parijs en Rome was, en de rechtzinnige waarheid te Wittenberg.

Luther's bezoek in Wittenberg.

LUTHER intussen, zich weinig aan de veroordelingen van de Sorbonne bekreunende, begaf zich, in riddergewaad, naar de academiestad. Onderscheiden berichten kwamen hem op weg ter oren omtrent een geest van ongeduld en onafhankelijkheid, welke zich onder enigen van zijn aanhangers openbaarde, en hij was erin zijn ziel over bedroefd. Eindelijk kwam hij te Wittenberg zonder herkend te worden, en nam zijn intrek in het huis van AMSDORF. Terstond gaat men in het geheim al zijn vrienden roepen, inzonderheid MELANCHTON, die zo dikwijls gezegd had: "Indien ik van hem beroofd moet zijn, begeer ik liever de dood." Zij komen: welk een ontmoeting! welk een vreugde! De gevangene van de Wartburg smaakt onder hen al de aangenaamheden van de Christelijke vriendschap. Hij verneemt de voortgangen van de Hervorming, de hoop van zijn broeders; en, opgetogen over wat hij ziet en hoort, bid hij, dankt hij, en keert daarna, zonder lang oponthoud, naar de Wartburg terug.

VI.

Nieuwe hervormingen.

De vreugde van LUTHER was gegrond: het werk van de Hervorming maakte toen grote vorderingen. FELDKIRCHEN, steeds in de voorhoede, had het eerst storm gelopen; nu was het leger aan het wankelen gebracht, en die macht welke de Hervorming, van de leer welke zij gezuiverd had in de eredienst, in het leven, in de inrichting van de Kerk overbracht, openbaarde zich toen door een nieuwe uitbarsting, nog vreselijker voor het Pausdom, dan de eerste geweest was.

Rome, van de Hervormer ontslagen, meende aan de ketterij een einde gemaakt te hebben. Maar in korte tijd veranderde alles. De dood stortte van de pauselijke troon de man neer die LUTHER in de ban had gedaan. Onlusten kwamen Spanje beroeren en noodzaakten KAREL V zich naar de overzijde van de Pyreneeën te begeven. De oorlog barstte tussen deze vorst en FRANS I uit, en alsof dit niet genoeg was om de keizer werk te verschaffen,

rukte SOLIMAN tot in Hongarije voort. KAREL, van alle kanten aangevallen, zag zich genoodzaakt de monnik van Worms en zijn Godsdienstige nieuwigheden te vergeten.

Het schip van de Hervorming, dat, door tegenwinden ginds en herwaarts gedreven, op het punt was geweest van te vergaan, verhief zich, omstreeks deze tijd, weer statig op de wateren. Het was in het Augustijner klooster te Wittenberg dat de Hervorming uitbrak. Men moet er zich niet over verwonderen: het is waar, de Hervormer bevond er zich niet meer; maar alle menselijke krachten konden er de geest niet uit verbannen welke hem had bezield.

Gabriel Zwilling over de mis.

Reeds sinds enige tijd weergalmde de kerk, waar LUTHER zo dikwijls gesproken had, van vreemde redenen. Een ijvervolle monnik, de prediker van het klooster, GABRIëL ZWILLING, predikte er met vuur de Hervorming. Even alsof LUTHER, wiens naam toen overal bekend gemaakt was, te sterk en te beroemd geworden was, verkoos God zwakke en onvermaarde mannen om de Hervorming te beginnen welke de beroemde doctor voorbereid had. JEZUS CHRISTUS," zei de prediker, "heeft het Sacrament van de altaars ingesteld om zijn dood te gedenken, en niet om er een voorwerp van aanbidding van te maken. Het te aanbidden is een wezenlijke afgoderij. De priester die het alléén gebruikt, bedrijft zonde. Geen prior heeft het recht een monnik te noodzaken om alléén de mis te lezen. Dat een, twee of drie de dienst verrichten, en dat al de overigen onder beiderlei gestalte het Sacrament des Heeren ontvangen."

Ziedaar wat broeder GABRIëL verlangde, en die stoutmoedige woorden waren door de overige broeders en inzonderheid door degenen die uit de Nederlanden kwamen met goedkeuring gehoord. Waarom zouden discipelen van het Evangelie zich niet in alles naar de voorschriften richten? Had LUTHER zelf niet, in de maand Augustus, aan MELANCHTON geschreven: "Van nu af zal ik nimmer meer een bijzondere mis houden?" Aldus kozen de monniken, die voorstanders van de hiërarchie, door Gods Woord in vrijheid gesteld, stoutmoedig partij tegen Rome.

De universiteit.

Te Wittenberg ondervonden zij van de kant van de priors een hardnekkige tegenstand. Zich herinnerende dat alle dingen met orde moeten geschieden, gaven zij toe, maar met te verklaren dat men zich door het onderhouden van de mis tegen het Evangelie van God aankantte.

De prior had de overhand; een enkele was sterker geweest dan allen. Men mocht dan geloven dat de beweging van de Augustijners niets anders geweest was dan een dier hersenschimmen van ongehoorzaamheid, waarvan de kloosters zo dikwijls het toneel waren. Maar het was in waarheid de Geest van God zelf, welke toen de Christenheid in beweging bracht. Een afgezonderde stem, in het binnenste van een klooster ontboezemd, vond duizend stemmen om haar te beantwoorden; en wat men binnen de kloostermuren had willen besloten houden, kwam er uit te voorschijn en nam een lichaam aan midden in de stad zelve.

Melanchton.

Het gerucht van de afwijkende gevoelens van de monniken was spoedig door de stad verspreid. De burgers en de studenten van de hogeschool kozen partij, hetzij voor, of tegen de mis. Het keurvorstelijk hof was er over verontrust. FREDERIK, ontsteld, zond zijn kanselier PONTANUS naar Wittenberg, met last om de monniken te beteugelen, door hen, indien het nodig was, op water en brood te zetten; en de 12de Oktober, des morgens te zeven uur, begaf zich een bezending van hoogleraren, waarvan MELANCHTON een deel

uitmaakte, naar het klooster om de broeders te vermanen, geen nieuwigheden in te voeren, of tenminste nog wat te wachten. Toen ontvlamde al hun ijver opnieuw; eensgezind in hun geloof, behalve de prior die hen bestreed, beriepen zij zich op de heilige Schrift, op het verstand van de gelovigen, op het geweten van de godgeleerden; en twee dagen later stelden zij hun een geschrevene verklaring ter hand.

De leraren onderzochten toen het geschilstuk meer van nabij, en erkenden dat de waarheid aan de zijde van de monniken was. Gekomen om te overtuigen, werden zij zelf overtuigd. Wat nu gedaan? hun geweten sprak met kracht; hun angst werd steeds groter; eindelijk, na lang geaarzeld te hebben, namen zij een moedig besluit.

De keurvorst.

De 20ste Oktober gaf de hogeschool de keurvorst verslag van zaken. "Uw keurvorstelijke Hoogheid" zei zij hem, na de dwalingen van de mis voorgesteld te hebben, "schaffe alle misbruiken af, opdat CHRISTUS, in de dag des oordeels, ons niet hetzelfde verwijt doen moge, wat Hij weleer aan Capernaüm deed."

Dus zijn het niet meer enige onbekende monniken die spreken; het is die hogeschool welke alle deftige lieden, sinds enige jaren, als de school van de natie begroeten; en dezelfde middelen welke men heeft willen aanwenden om de Hervorming te verstikken, moeten nu dienen om haar te verspreiden.

MELANCHTON gaf met die vrijmoedigheid welke hij in de wetenschap betoonde vijf en vijftig stellingen uit, bestemd om het verstand te verlichten.

"Evenals men," zegt hij, "door het beschouwen van een kruis nog geen goed werk doet, maar louter een teken aanschouwt dat ons de dood van CHRISTUS herinnert;

"Even als men door het beschouwen van de zon nog geen goed werk doet, maar louter een teken aanschouwt dat ons CHRISTUS en Zijn Evangelie herinnert;

"Even zo verricht men door het deel nemen aan de tafel des Heeren nog geen goed werk, maar maakt men louter gebruik van een teken dat ons de genade herinnert welke ons door CHRISTUS gegeven is geworden.

"Maar dit is hier het onderscheid, namelijk, dat de zinnebeelden, door mensen uitgevonden, louter herinneren wat zij betekenen, terwijl de tekenen, door God gegeven, niet slechts de zaken herinneren, maar ook het hart van Gods wil vergewissen.

"Gelijk het zien van een kruis niet rechtvaardigt, zo rechtvaardigt ook de mis niet.

"Gelijk het zien van een kruis geen offer voor onze zonden noch voor die van anderen is, zo is ook de mis geen offer.

"Er is slechts één offerande, er is slechts een genoegdoening: JEZUS CHRISTUS. Buiten Hem is er geen.

"De bisschoppen die zich niet tegen de goddeloosheid van de mis aankanten, zijn een vervloeking...."

Dus sprak de vrome en zachtzinnige PHILIPPUS.

De keurvorst was verslagen. Hij had jonge monniken de mond willen stoppen en ziedaar de gehele hogeschool en MELANCHTON zelf die opstaan om hen te ondersteunen. Wachten, scheen hem in alle dingen het zekerste middel tot een goede uitkomst. Hij hield niet van haastige hervormingen, en hij wilde dat ieder gevoelen zich vrij kon openbaren. "De tijd alleen; "dacht hij, "verlicht en brengt alle dingen tot rijpheid." En echter ging de Hervorming zijnes ondanks met haastige schreden voort, en dreigde alles met haar mee te slepen. FREDERIK wendde al zijn pogingen aan om deze te keren. Zijn gezag, de invloed van zijn karakter, de redenen welke hem het meest beslissend toescheen, alles was door hem in ‘t werk gesteld. "Haast u niet," liet hij aan de godgeleerden zeggen; "gij zijt te klein in getal om

zulk een hervorming wel te doen gelukken. Indien zij op het Evangelie gegrond is, zullen anderen dat gewaar worden, en het zal met de gehele Kerk zijn dat gij die misbruiken zult afschaffen. Spreek, redetwist, predik over die dingen zoveel gij wilt; maar onderhoudt de oude gebruiken."
Zodanig was de strijd welke over de mis gevoerd werd. De monniken hadden moedig storm gelopen; de godgeleerden, een ogenblik besluiteloos, hadden hen weldra ondersteund. De vorst en zijn dienaren verdedigden alleen de plaats. Men heeft gezegd dat de Hervorming door de macht en het gezag van de keurvorst daargesteld was geworden; maar ver van daar, moesten de aanvallers op de geëerbiedigde stem van FREDERIK terug wijken; en de mis werd voor enige dagen behouden.

Het monnikendom aangerand.

Voor het overige, de aanval was reeds met drift op een ander punt overgebracht. Broeder GABRIEL zette in de kerk van de Augustijners zijn driftige redevoeringen voort. Het was tegen het monnikendom zelf dat hij nu verdubbelde aanvallen richtte; was de mis de sterkte van Romes leer, het monnikendom was de sterkte van de hiërarchie. Het waren dan twee van de voornaamste stellingen welke ingenomen moesten worden.

"Niemand," riep GABRIEL uit, volgens het bericht van de prior, "niemand in de kloosters onderhoudt Gods geboden; niemand kan onder de monnikskap zalig worden: al wie in een klooster is, is erin de naam des duivels ingekomen. De geloften van kuisheid, van armoede en van gehoorzaamheid zijn met het Evangelie strijdig."

Men berichtte deze vreemde redenen aan de prior die zich wel wachtte zich naar de kerk te begeven, uit vrees van deze te zullen horen.

"GABRIËL," zei men hem nog, "wil dat men alles in het werk stelle om de kloosters te legen. Wanneer men op straat monniken ontmoet, moet men, volgens hem, hen bij de kleren trekken en bespotten; en wanneer men door spotternij er niet in slaagt om hen uit het klooster te doen gaan, moet men hen er met geweld uit jagen. Gij moogt vrij de kloosters afbreken, vernielen, ‘t onderste boven keren, zegt hij, zodat er geen spoor meer van overblijft, en men nimmer op de plaats welke zij zo lang bezet hebben een enkelen van de stenen kunnen weervinden welke gediend hebben om zoveel luiheid en bijgelovigheden te bedekken."

Uitgang van de monnieken.

De monniken waren verbaasd; hun geweten riep hun toe dat wat GABRIëL zei maar al te waar was, dat het leven van een monnik niet overeenkwam met Gods wil, en dat niemand over hen kon beschikken dan zij zelve.

Dertien Augustijners gingen te gelijk uit het klooster, en het gewaad van hun orde verlatende, namen zij een gewone kleding aan. Diegenen onder hen die enig onderwijs genoten hadden volgden de lessen van de hogeschool, om eenmaal van de Kerk nuttig te worden, en degenen wier geest weinig beschaafd was, zochten hun brood te verdienen, door met hun eigen handen te arbeiden, volgens de les van de Apostel, en naar het voorbeeld van goede burgers van Wittenberg. Een van hun, die het vak van schrijnwerken verstond, verlangde het burgerrecht en besloot te trouwen.

Was de intrede van LUTHER in het Augustijner klooster te Erfurt de eerste kiem tot de Hervorming geweest, zo was de uitgang van deze dertien monniken uit het Augustijner klooster te Wittenberg het sein dat zij bezit nam van de Christenheid. ERASMUS had, sinds dertig jaren, de nuttelоosheid, de dwaasheid en de ondeugden van de monniken ten toon gesteld; en geheel Europa doen lachen en zich met hem verontwaardigen: maar het gold geen schimpredenen meer. Dertien edele en moedige mannen keerden in het midden van hun broeders terug, om voor de maatschappij nuttig te zijn en er Gods bevelen te

volbrengen. Het huwelijk van FELDKIRCHEN was de eerste nederlaag voor de hiërarchie geweest; de vrijwording dezer dertien Augustijners was de tweede. Het monnikendom, dat zich daargesteld had op het ogenblik dat de Kerk het tijdvak van haar slavernij en van haar dwalingen ingetreden was, moest vallen op het ogenblik dat zij de vrijheid en de waarheid weervond.

Gisting.

Deze stoute daad verwekte binnen Wittenberg een algemene gisting. Men bewonderde die mannen, welke aan de arbeid van allen kwamen deel nemen, en men ontving hen als broeders. Te gelijker tijd deden zich enige kreten horen tegen degenen die hardnekkig volhielden om in luiheid achter de muren van het klooster verborgen te blijven. De aan de prior getrouw gebleven monniken beefden in hun cellen; en deze door de algemene beweging meegesleept staakte de viering van de stille missen.

Ongeregeldheden.

De minste toegevendheid, in een zo hachelijk ogenblik, moest de gang van de gebeurtenissen verhaasten. Dit bevel van de prior verwekte in de stad en op de hogeschool een zeer sterke beweging, en bracht een haastige uitbarsting te weeg. Onder de studenten en burgers van Wittenberg bevonden zich zodanige oproerige geesten welke de minste aanleiding in opstand brengt en tot strafwaardige ongeregeldheden doet overgaan. Zij verontwaardigden zich bij de gedachte dat de stille missen, zelfs door de bijgelovige prior gestaakt, nog in de parochiale kerk gelezen werden; en op Dinsdag de 3de December, toen men er de mis ging verrichten, rukten zij ijlings naar de altaar heen, namen de boeken weg en verdreven de priesters. De raad en de hogeschool, verontwaardigd, kwamen bijeen om met gestrengheid tegen de bewerkers van deze misdrijven te handelen. Maar de driften, eenmaal opgewekt, komen niet dan moeilijk tot bedaren. De Franciscaners hadden geen deel genomen aan de hervormingsbeweging van de Augustijners. De volgende dag plakten enige studenten aan de poort van hun klooster een dreigend plakaat aan; daarna traden veertig studenten hun kerk binnen en, zonder er tot gewelddadigheden over te gaan, bespotteden zij de monniken, zodat deze de mis niet dan in het koor durfde lezen. Tegen de avond kwam men de vaders waarschuwen om op hun hoede te zijn. "De studenten," zei men hun, "willen het klooster aanvallen!..." De verschrikte monniken, niet wetende hoe zich voor deze wezenlijke of veronderstelde aanvallen in veiligheid te stellen, lieten in allerijl de raad verzoeken hen te verdedigen; men zond hun soldaten; maar de vijand vertoonde zich niet. De hogeschool deed de studenten in hechtenis nemen die aan deze ongeregeldheden deel hadden genomen. Men bevond dat het studenten van Erfurt waren, reeds bekend wegens hun weinig betoonde ondergeschiktheid. Men paste op hen de academische straffen toe.

Kapittel van de Augustijners.

Intussen gevoelde men de noodzakelijkheid om de wettigheid van de kloostergeloften nauwkeurig te onderzoeken. Een kapittel samengesteld uit Augustijners van Thuringen en meissen, kwam in de maand December te Wittenberg bijeen. Het gevoelen van LUTHER was het hunne. Zij verklaarden, aan de een zijde, dat de kloostergeloften niets zondigs, maar, aan de andere zijde, dat zij ook niet verbindend waren." In CHRISTUS," zeiden zij, "bestaat er noch leek noch monnik; ieder is vrij het klooster te verlaten of erin te blijven. Die uitgaat, misbruike zijn vrijheid niet; die blijft, gehoorzame zijn meerderen, maar uit liefde." Vervolgens schaften zij de bedelarij en de missen die voor geld gelezen werden af; zij bepaalden ook dat de geleerdsten onder hen zich op het onderwijs van Gods Woord zouden toeleggen, en dat de overigen hun broeders met het werk van hun handen zouden onderhouden.

De mis en Carlstadt.

Dus scheen het vraagstuk van de geloften beslecht, maar dat van de mis bleef onbeslist. De keurvorst kantte zich steeds tegen de stroom aan, en beschermde een inrichting welke hij in de gehele Christenheid nog in stand zag. De bevelen van een zo toegevend vorst konden echter de gemoederen niet lang in bedwang houden. Het hoofd van CARLSTADT geraakte inzonderheid in beweging te midden van de algemene gisting. Vol ijver, oprechtheid, onverschrokkenheid; bereid, gelijk LUTHER, om alles voor de waarheid op te offeren, bezat hij minder wijsheid en gematigdheid dan de Hervormer; hij was niet zonder enige ijdele roemzucht, en, met een zichtbare geneigdheid om tot in de diepste grond van de geschilstukken door te dringen, had hij weinig oordeel en weinig helderheid in zijn denkbeelden. LUTHER had hem van de Scholastieken afgebracht en tot de beoefening van de heilige Schrift geleid; maar CARLSTADT had het geduld niet gehad om de oorspronkelijke talen te beoefenen, en had niet, zoals zijn vriend, de volkomene genoegzaamheid van Gods Woord erkend. Ook zag men hem dikwijls de zonderlingste verklaringen aankleven. Zolang LUTHER aan zijn zijde was, hield de meerderheid van de meester de discipel binnen de rechte palen. Maar toen was CARLSTADT vrij. Men hoorde aan de hogeschool, in de kerk, overal binnen Wittenberg, die kleine man met zijn taankleurig gelaat, die nooit door zijn welsprekendheid geschitterd had, soms diepzinnige, maar dikwijls uitsporige en overdrevene denkbeelden met geestdrift voorstellen. "Welk een dwaasheid," riep hij uit, "te denken dat men de Hervorming aan de werking van God alleen moet overlaten! Er begint een nieuwe orde van zaken. ‘s Mensen hand moet tussen beiden komen. Ongelukkig degene die ten achteren zal blijven, en voor de zaak van de sterke God niet in de bres zal springen..."

Het woord van de aartsdiaken deelde aan anderen het ongeduld mee dat hem zelf bezielde. "Al wat de pausen ingesteld hebben is goddeloos," zei, op zijn voorbeeld, oprechte en rechtschapen mensen. "Maken wij ons zelf ook niet schuldig aan die gruwelen door ze te laten bestaan? Wat door Gods Woord veroordeeld wordt moet in de Christenheid afgeschaft worden, hoedanig ook de geboden van de mensen zijn mogen. Willen de opperhoofden van de Staat en van de Kerk hun plicht niet doen, doen wij echter de onzen. Laat ons alle onderhandelingen, overeenkomsten, thesen, redetwisten vaarwel zeggen, en het ware geneesmiddel voor zoveel kwalen aanwenden. Er is een tweede ELIAS nodig om de altaren van Baal te vernielen."

Eerste Avondmaal.

De herstelling van het Avondmaal, in dit ogenblik van gisting en geestdrift kon buiten twijfel de plechtigheid en heiligheid van de instelling door de Zoon van God, in de nacht vóór zijn dood, en bijna aan de voet van zijn kruis, niet voorstellen. Maar indien God zich nu van zwakke en misschien hartstochtelijke mensen bediende, zo was het echter zijn hand die in het midden van de Kerk de maaltijd van zijn liefde herstelde.

Reeds in de maand Oktober had CARLSTADT in het geheim het Nachtmaal des Heeren, volgens de instelling van CHRISTUS, met twaalf van zijn vrienden gevierd. Zondags vóór Kersmis maakte hij van de predikstoel bekend dat hij op de dag van de besnijdenis van de Heeren, de eerste dag des jaars, het Avondmaal onder beiderlei gestalte van brood en wijn zoude uitdelen aan al degenen die voor het altaar verscheen; dat hij alle nutteloze plechtigheden zoude achterwegen laten, en tot het vieren dier mis, noch koorkleed noch kasuifel zou aantrekken.

De raad, verschrikt, verzocht de raadsheer BEIJER een zo grote wanorde te voorkomen. Toen besloot CARLSTADT de bepaalde tijd niet af te wachten. Op de dag zelf van Kersmis 1521, predikt hij in de parochiekerk over de noodzakelijkheid om de mis te laten varen en het Sacrament onder beiderlei gestalte te ontvangen. Na de preek klimt hij van het altaar af; hij spreekt in het Duits de woorden van de zegening uit; vervolgens, zich naar het aandachtige volk kerende, zegt hij op een plechtige toon: "Wie de last van zijn zonden

gevoelt, en honger en dorst heeft naar de genade Gods, kome en ontvange het lichaam en bloed des Heeren." Daarna, zonder de hostie op te heffen, deelt hij aan allen brood en wijn uit, zeggende: "Dit is de beker van mijn bloed, het bloed des nieuwe en eeuwige Testaments."

Er heersten verschillende gewaarwordingen in de vergadering. Enigen, gevoelende dat er een nieuwe genade van God aan de Kerk geschonken was, kwamen met een bewogen hart en in stilte voor het altaar. Anderen, inzonderheid door de nieuwheid van de zaak uitgelokt, naderden met beweging en een zeker ongeduld. Slechts vijf Avondmaalgangers vertoonden zich bij de biechtstoel. De overigen namen eenvoudig deel aan de openbare belijdenis van zonden. CARLSTADT gaf aan allen de algemene vergiffenis, geen andere dan deze boete opleggende: "Zondig voortaan niet meer." Tenslotte zong men het lied: *Agnus Dei (Lam van God)*.

Niemand kantte zich tegen CARLSTADT aan; die hervormingen hadden reeds de algemene goedkeuring verworven. De aarts-diaken deelde opnieuw het Avondmaal op de eerste dag des jaars, daarna de volgende Zondag uit; en van toen af werd de instelling onderhouden. EINSIEDELN, raadsheer van de keurvorst, CARLSTADT verweten hebbende dat hij meer zijn eer dan het heil van zijn toehoorders zocht, antwoordde deze: "Machtig heer! er is geen dood welke mij van de heilige Schrift zou kunnen doen afzien. Het Woord is met zoveel vaardigheid tot mij gekomen...Wee mij wanneer ik het niet predik!" Kort daarna trad CARLSTADT in het huwelijk.

In de maand januari stelden de raad van de stad Wittenberg en de hogeschool de viering van het Avondmaal overeenkomstig de nieuwe inrichting vast. Men hield zich te gelijker tijd met de middelen bezig om aan de godsdienst haar zedelijke invloed weer te geven: want de Hervorming moest gelijktijdig het geloof, de eredienst en de zeden herstellen. Er werd bepaald dat men geen bedelaren meer zoude dulden, hetzij ze monniken waren of niet; en dat er in iedere straat een Godvruchtig man zou aangesteld worden om voor de armen te zorgen, en de ergerlijke zondaren voor de hogeschool of de raad te dagvaarden.

Gewicht van de mis volgens het Roomse stelsel.

Dus viel het voornaamste bolwerk van Rome, de mis; dus ging de Hervorming van de leer tot de eredienst over. Het was drie eeuwen geleden dat de mis en de transsubstantiatie bepaaldelijk ingevoerd waren geworden. Van toen af had alles in de Kerk een nieuwe loop genomen; alles was tot ‘s mensen roem en tot eerbewijzing des priesters ingericht. Het heilig Sacrament was aanbeden geworden; er waren feesten ingesteld ter ere van het grootste wonder; de aanbidding van MARIA had een hoog gewicht gekregen; de priester die bij zijn zegening de wonderbare macht ontving om "het lichaam van CHRISTUS te scheppen," was van de leken gescheiden en, volgens THOMAS AQUINAS, middelaar geworden tussen God en de mens; de ongehuwde staat van de priesters was als een onschendbare wet afgekondigd; de oorbiecht het volk opgelegd, en de beker aan het ontnomen: want, hoe zoude men nederige leken op de zelfde rij plaatsen als de priesters, die met de heerlijkste bediening belast waren? De mis was een belediging voor de Zoon van God; zij was in strijd met de volmaakte genade van Zijn kruis en met de vlekkeloze heerlijkheid van Zijn eeuwig rijk; maar verlaagde zij de Heer, zij verhief de priester, welke zij met de ongehoorde macht bekleedde om naar zijn welgevallen, in zijn handen, de allerhoogste Schepper weer voort te brengen. De Kerk scheen van toen af te bestaan, niet om het Evangelie te prediken, maar alleen om de CHRISTUS in haar midden weer lichamelijk voort te brengen. De opperpriester van Rome, wiens nederigste dienaren naar hun welgevallen het lichaam van God zelf schiepen, was als God in de tempel Gods gezeten, en eigende zich een geestelijke schat toe, waaruit hij naar zijn welgevallen aflaten tot vergiffenis van de zielen trok.

Zodanig waren de grove dwalingen welke zich, sinds drie eeuwen, met de mis aan de Kerk opgedrongen hadden. De Hervorming nam, door die menselijke instelling af te schaffen, al

die misbruiken weg. Het was dan een daad van hoog aanbelang welke de aartsdiaken van Wittenberg verricht had. De prachtige feesten, welke het volk vermaakten, de eredienst van MARIA, de hoogmoed van het priesterdom, de macht van de paus, alles geraakte met de mis aan het wankelen. De heerlijkheid week van de priesters om naar JEZUS CHRISTUS weer te keren, en de Hervorming deed een verbazende stap voorwaarts.

VII.

Valse Hervorming.

Intussen hadden enige vooringenomen mensen in het werk dat tot stand kwam niets anders dan het gevolg van een ijdele geestvervoering kunnen zien. De daden zelf moesten het tegendeel bewijzen, en aantonen dat er een groot onderscheid bestaat tussen een op Gods Woord gegronde Hervorming en een buitensporige geestvervoering.

Wanneer er een grote Godsdienstige gisting in de Kerk plaats heeft, vermengen zich steeds enige onzuivere elementen met de openbaring van de waarheid. Men ziet één of meer valse hervormingen, van de mens afkomstig, en die tot getuigenis en bekrachtiging van de ware hervorming dienen, opdagen. Dus getuigden vele valse Messiassen ten tijde van CHRISTUS dat de ware Messias verscheen was. De Hervorming van de 16de eeuw kon niet tot stand komen zonder zulk een verschijnsel aan te bieden. Het was in de kleine stad Zwickau dat het zich vertoonde.

Er bevonden zich daar enige lieden, die, door de grote gebeurtenissen welke toen de Christenheid in beweging brachten geschokt, rechtstreekse openbaringen van de Godheid verlangden, in plaats van met eenvoudigheid naar de heiliging van hart te staan, en die voorgaven geroepen te zijn om de Hervorming, waarvan LUTHER een flauwe schets ontworpen had, verder te voltooien.

"Waartoe dient het," zeiden zij, "om zich zo streng aan de Bijbel te houden? De Bijbel! altijd de Bijbel! Kan de Bijbel tot ons spreken? Is deze niet onvoldoende om ons te onderrichten? Wanneer God ons door een boek had willen onderwijzen, zou Hij dan niet een Bijbel van de hemel gezonden hebben? Het is door de Geest alleen dat wij kunnen verlicht worden. God zelf spreekt tot ons. God zelf openbaart ons wat wij moeten doen en wat wij moeten zeggen." Dus randden deze dwepers, evenals de aanhangers van Rome, het grondbeginsel waarop alle Hervorming rust, de volkomen genoegzaamheid van Gods Woord, aan.

Een eenvoudig lakenwever, met name NIKOLAAS STORCK, maakte bekend dat de engel GABRIËL hem gedurende de nacht verscheen was, en dat hij, na hem dingen meegedeeld te hebben welke hij niet kon openbaren, tot hem gezegd had: "Gij zult zitten op mijn troon." Een oud student van Wittenberg, met name MARCUS STUBNER, verenigde zich met STORCK, en zei terstond zijn studiën vaarwel; want hij ontving onmiddellijk van God, zei hij, de gave om de heilige Schriften uit te leggen. MARCUS THOMAS, lakenwever, kwam hun getal vermeerderen; en een nieuw aankomeling THOMAS MUNZER, een man van een dweepachtige geest, gaf een geregelde inrichting aan deze nieuwe sekte. STORCK, het voorbeeld van CHRISTUS willende volgen, koos onder zijn aanhangers twaalf Apostelen en twee en zeventig Discipelen. Allen maakten openlijk bekend, gelijk dat een sekte van onze dagen gedaan heeft, dat er eindelijk weer aan Gods Kerk Apostelen en profeten gegeven waren.

De nieuwe profeten.

De nieuwe profeten, in het voetspoor van de oude wanende te treden, deden weldra hun stem horen. "Wee! wee!" zeiden zij. "Een Kerk bestuurd door mensen zo bedorven als de bisschoppen, kan de Kerk van CHRISTUS niet zijn. De goddeloze overheden van de Christenheid zullen spoedig uitgeroeid worden. Binnen vijf, zes of zeven jaren zal er een algemene verwoesting in de wereld plaats grijpen. De Turk zal zich van Duitsland meester maken; al de priesters zullen ter dood gebracht worden, zelfs degenen die gehuwd zijn. Geen goddeloze, geen zondaar zal in het leven blijven; en nadat de aarde door bloed zal

gezuiverd zijn, zal God er zijn rijk vestigen; STORCK zal in het bezit worden gesteld van het hoogste gezag, en het bestuur van de volken in handen van heilige mannen stellen. Dan zal er slechts één geloof en één doop zijn. De dag des Heeren is nabij, en wij naderen tot het einde van de wereld. Wee! wee! wee!" Vervolgens verklarende dat de doop, in de kindsheid ontvangen, van geen de minste waarde was, nodigden de nieuwe profeten alle mensen uit om uit hun handen de ware doop, als teken van inlijving in de nieuwe Kerk van God, te komen ontvangen.

Deze predikatiën maakten een levendige indruk op het volk. Enige vrome zielen waren ontroerd bij de gedachte dat er weer profeten aan de Kerk gegeven waren, en al degenen die het buitengewone beminden wierpen zich in de armen van de geestdrijvers van Zwickau.

De profeten in Wittenberg.

Maar nauwelijks had deze oude ketterij, welke reeds in de tijd van het Montanismus en in de middeleeuwen te voorschijn gekomen was, aanhangers gevonden, of zij ontmoette in de Hervorming een machtige tegenstander. NIKOLAAS HAUSSMANN, van wie LUTHER deze schone getuigenis gaf: "Al wat wij onderwijzen, doet hij,," was pastoor te Zwickau. Deze brave man liet zich niet door de voorgevingen van de valse profeten verleiden. Hij belette de nieuwigheden welke STORCK en zijn aanhangers wilden invoeren, en zijn twee diakenen handelden in overeenstemming met hem. De geestdrijvers, door de dienaren van de Kerk teruggestoten, gaven zich toen aan een andere buitensporigheid over. Zij leiden bijeenkomsten aan waarin verderfelijke leringen beleden werden. Het volk kwam in beweging, er braken onlusten uit; een priester die het heilig Sacrament droeg werd met stenen geworpen; het burgerlijk gezag kwam tussen beide en wierp de belhamels in de gevangenis. Over deze daad verontwaardigd, en ongeduldig om zich te rechtvaardigen en te beklagen, begaven STORCK, MARCUS THOMAS en STUBNER zich naar Wittenberg.

Zij kwamen er de 27ste December 1521 aan. STORCK ging aan het hoofd met de gang en de houding van een krijgsman. MARCUS THOMAS en STUBNER volgden hem. De verwarring welke binnen Wittenberg heerste begunstigde hun oogmerken. De academische jeugd en de burgerij, diep bewogen en reeds in gisting, waren een wel bereide grond voor de nieuwe profeten.

Zich van hun ondersteuning zeker wanende, begaven zij zich terstond naar de hoogleraren van de universiteit, om hun getuigenis te bekomen. "Wij zijn," zei zij, "van God gezonden om het volk te onderwijzen. Wij hebben met de Heer gemeenzame omgang; wij weten de toekomende dingen); in één woord, wij zijn Apostelen en Profeten, en beroepen ons op doctor LUTHER." Deze vreemde taal verbaasde de leraren.

Melanchton.

"Wie heeft u bevolen te prediken?" vroeg MELANCHTON aan STUBNER zijn vorige kwekeling die hij in zijn huis ontving. -"Onze Heere God." -"Hebt gij boeken geschreven?" - "Onze Heere God heeft het mij verboden." MELANCHTON is ontroerd, hij staat verbaasd en verschrikt.... .

"Er zijn," zei hij, "in deze mensen buitengewone geesten; maar welke geesten?.... LUTHER kan het alleen beslissen. Laat ons aan de een zijde op onze hoede zijn om de Geest Gods uit te blussen, en aan de andere, om door de geest des Duivels verleid te worden."

STORCK, van een onrustige aard, verliet weldra Wittenberg. STUBNER bleef aldaar. Met een brandende begeerte bezield om bekeerlingen te maken, liep hij de gehele stad rond, nu eens met deze, dan met genen sprekende; en velen erkenden hem als Gods profeet. Hij wendde zich vooral tot een Zwaber, met name CELLARIUS, MELANCHTONS vriend, die

een school hield waarin hij een groot aantal jonge lieden in de letteren onderwees, en die spoedig de zending van de nieuwe Apostelen volkomen toestond.

MELANCHTON werd hoe langer hoe onzekerder en ongeruster. Het waren niet zo zeer de dromerijen van de profeten van Zwickau welke hem verontrustten, als wel hun nieuwe leer over de doop. Zij scheen hem met de rede overeenkomstig, en hij vond het der moeite waardig de zaak te onderzoeken: "want" zei hij, "men moet niets lichtvaardig toelaten of verwerpen"

Zodanig is de geest van de Hervorming. Er is in die weifeling en angstvallige nauwgezetheid van MELANCHTON een bewijs van de oprechtheid zijns harten, welke hem mogelijk meer tot eer verstrekt, dan een stelselmatige tegenkanting.

De keurvorst.

De keurvorst, die MELANCHTON, "de lamp van Israël" noemde, was zelf in twijfel. Profeten, Apostelen, in het keurvorstendom van Saksen, gelijk eertijds te Jeruzalem! "Dit is een grote zaak," zei hij; "en als leek zou ik die niet kunnen begrijpen. Maar liever dan tegen God te handelen, zou ik een staf in de hand nemen en mijn troon verlaten."

Eindelijk liet hij door zijn raadsheren aan de leraren zeggen, dat men te Wittenberg met genoeg verwarring te kampen had; dat het zeer waarschijnlijk was dat de inbeeldingen van de mannen van Zwickau niets anders dan een verleiding des duivels waren, en dat het hem de wijste partij scheen te zijn om geheel die zaak haar vrije loop te laten; doch dat zijn Hoogheid echter in allen gevalle, wanneer hij Gods wil duidelijk inzag, noch met broeder noch met moeder zou te rade gaan, en dat hij bereid was alles voor de zaak van de waarheid te lijden.

Luther.

LUTHER vernam op de Wartburg de beweging die aan het hof en te Wittenberg heerste. Er waren vreemde lieden verscheen, en men wist niet van waar hun boodschap kwam. Hij begreep terstond dat God die treurige gebeurtenissen toegelaten had om zijn dienaren te verootmoedigen, en hen door beproeving op te wekken om meer en meer de heiligmaking te zoeken.

"Uw keurvorstelijke Genade," schreef hij aan FREDERIK, "heeft gedurende vele jaren in alle lande reliquiën laten opsporen. God heeft uw begeerten verhoord en u kosteloos en zonder moeite een geheel *kruis*, met nagelen, speren en geselroeden toegezonden.... Genade en voorspoed voor de nieuwe reliqui!... Uw Hoogheid strekke slechts zonder vrees zijn armen uit, en late de nagelen, diep in zijn vlees indringen!...Ik heb altijd gewacht dat de satan ons deze wonde zou toebrengen..."

Maar te gelijker tijd scheen hem niets dringender dan anderen de vrijheid te verzekeren welke hij voor zichzelf begeerde. Hij had geen tweederlei gewicht en tweederlei maat. "Men wachte zich hen in de gevangenis te werpen," schreef hij aan SPALATIJN; "de vorst bezoedele zijn handen niet met het bloed van die nieuwe profeten!" LUTHER overtrof ver zijn eeuw en zelfs vele andere Hervormers, in het stuk van de Godsdienstige vrijheid.

De gebeurtenissen werden te Wittenberg hoe langer hoe gewichtiger

Carlstadt en de beelden.

CARLSTADT verwierp vele van de leerstellingen van de nieuwe profeten, en in het bijzonder hun wederdoping; maar er is in het Godsdienstig enthousiamse iets besmettelijks, waarvan een hoofd als het zijne niet licht vrij kon blijven. Zodra de mannen van Zwickau te Wittenberg aangekomen waren, verhaastte CARLSTADT zijn tred met overhelling tot onstuimige hervormingen. "Men moet," zei hij, "alle goddeloze gewoonten aanvallen en die

op eenmaal omver werpen." Hij bracht zich al de plaatsen van de Schrift tegen de beelden te binnen, en verzette zich met steeds toenemende nadruk tegen de afgoderij van Rome. "Men knielt, men kruipt voor die afgoden," riep hij uit; "men ontsteekt voor hen waskaarsen, men biedt hun offeranden aan.... Staan wij op en rukken wij ze van hun altaren af!"

Wanorden.

Deze woorden klonken niet tevergeefs in de oren van het volk. Men trad de kerken binnen, men rukte de beelden af, men verbrijzelde, men verbrandde ze. Het zou beter geweest zijn te wachten tot hun vernietiging wettig afgekondigd was geworden; maar men vond dat het dralen van de opperhoofden de Hervorming zelf in gevaar bracht.

Weldra waren er, naar het gevoelen van die geestdrijvers, binnen Wittenberg geen ware Christenen meer dan die niet ter biecht gingen, die de priesters vervolgden, en die op vastendagen vlees aten. Was iemand in verdenking al de gebruiken van de Kerk niet als uitvindingen van de Duivel te verwerpen, dan was hij een aanbidder van Baal. "Men moet," riepen zij uit, "een Kerk stichten die alleen uit heiligen bestaat!"

De burgers van Wittenberg boden de raad enige artikelen aan welke deze moest inwilligen. Velen van die artikelen waren met de Evangelische zedeleer overeenkomstig. Men verlangde in het bijzonder dat men alle huizen van openbaar vermaak zou sluiten.

Maar spoedig ging CARLSTADT nog verder; hij begon de studiën te verachten; en men hoorde de oude hoogleraar van zijn leerstoel zijn studenten raden, naar de hunnen weer te keren, de spade weer in de hand te nemen, de ploeg te drijven en vreedzaam het land te bebouwen, omdat de mens in het zweet van zijn aangezicht zijn brood moest eten. De meester van de jongens-school te Wittenberg, GEORGE MOHR, door dezelfde onzinnigheid vervoerd, riep uit het venster van zijn school de verzamelde burgers toe, dat zij hun kinderen zouden komen terughalen. Waartoe diende het hen te laten onderwijzen, daar STORCK en STUBNER nooit op de universiteit geweest waren, en zij nochtans profeten waren?...Een handwerksman vermocht dan zoveel, en misschien nog meer, dan al de leraren van de wereld om het Evangelie te verkondigen.

Zo ontstonden er dan leringen rechtstreeks in strijd met de Hervorming. De herleving van de letteren had deze voorbereid; het was met de wapenen van de Godgeleerde wetenschap dat LUTHER Rome aangevallen had; en de geestdrijvers van Wittenberg wilden, evenals de dweepachtige monniken welke ERASMUS en REUCHLIN bestreden hadden, alle menselijke kennis met voeten treden. Wanneer het Vandalismus zich kwam vestigen, was de hoop van de wereld verloren; en een nieuwe inval van barbaren was op het punt om het licht dat God weer in de Christenheid ontstoken had uit te blussen.

Men zag weldra de uitwerkselen van deze vreemde prediking. De gemoederen werden vooringenomen, verontrust, van het Evangelie afgekeerd; de academie geraakte in wanorde; de studenten verbasterd van zeden, liepen weg en verspreidden zich; en de regeringen van Duitsland riepen hun onderhorigen terug. Zo gingen dan de mannen, die alles wilden hervormen en levend maken, integendeel alles verwoesten. "Nog een laatste poging," riepen de vrienden van Rome, die van alle kanten weer moed schepten; "nog een laatste poging, en alles zal gewonnen zijn!..."

Spoedig de buitensporigheden van de geestdrijvers te stuiten, was het enige middel om de Hervorming te redden. Maar wie kon dit doen? MELANCHTON? Hij was te jong, te zwak, zelf te zeer geschokt door die vreemde verschijnselen. De keurvorst? Hij was de vreedzaamste man van zijn eeuw. Zijn kastelen van Altenburg, van Weimar, van Lochau en van Coburg te bouwen, zijn kerken met de schone schilderijen van LUCAS CRANACH te versieren, het gezang van zijn kapellen te volmaken, zijn universiteit te doen bloeien, zijn volk gelukkig te maken, zichzelfs onder de kinderen op te houden welke hij op de weg spelende vond en onder hen kleine geschenken uit te delen, zodanig waren de aangenaamste bezigheden van zijn leven. En nu, op zijn gevorderde leeftijd, zou hij

handgemeen worden met geestdrijvende lieden; zou hij geweld tegenover geweld stellen! Hoe zou de goede, de vrome FREDERIK daartoe hebben kunnen besluiten?

Men roept Luther terug.

Het kwaad maakte dan voortgang, en niemand bood zich aan om het te stuiten. LUTHER was van Wittenberg afwezig. Wanorde en verwoesting hadden zich in de stad verspreid. De Hervorming had in haar boezem een geduchter vijand dan de pausen en de keizers zien ontstaan. Zij bevond zich aan de rand des afgronds.

LUTHER! LUTHER! riep men eenparig te Wittenberg. De burgers verlangden sterk naar zijn komst; de leraren riepen zijn raad in; de profeten zelve beriepen zich op hem. Allen smeekten hem terug te komen.

Men kan begrijpen wat erin het gemoed van de Hervormer omging. Al de harde bejegeningen van Rome waren niets in vergelijking van wat nu zijn ziel kwelde. Het is uit het midden van de Hervorming zelf dat haar vijanden voortkomen. Zij verscheurt haar eigen ingewanden; en die leer, welke alléén de rust aan zijn gefolterd hart weergegeven heeft, wordt voor de Kerk een aanleiding tot jammerlijke onlusten.

"Indien ik wist," had hij gezegd, "dat mijn leer een mens, een enkel eenvoudig en gering mens benadeelde (wat niet zijn kan, want zij is het Evangelie zelf), zou ik veel liever tienmaal sterven dan deze niet herroepen." En nu geraakt een gehele stad, en die stad is Wittenberg, in verdoling! Het is waar, zijn leer is er niet voor niets; maar van alle punten van Duitsland verheffen zich stemmen om hem te beschuldigen. Veel heviger smarten dan die allen welke hij ooit gevoeld heeft bestormen hem nu, en geheel nieuwe aanvechtingen schokken zijn gemoed. "Zou dit dan het einde zijn," zei hij bij zichzelf, "waarop het werk van de Hervorming moest uitlopen?..." Maar nee; hij laat die twijfelingen varen: God heeft het begonnen...God zal het voleindigen. "Ik kruip tot de genade des Heeren," roept hij uit, "en ik bid hem dat Zijn naam met dit werk verbonden blijve; en dat, zo er zich iets onzuivers mee vermengd heeft, Hij zich herinnere dat ik een zondig mens ben."

Hij wankelt niet.

Wat men LUTHER aangaande de ingeving van de nieuwe profeten en aangaande hun verheven omgang met God schreef, bracht hem geen ogenblik aan het wankelen. Hij kende de verborgenheden, de angsten en de verootmoedigingen van het geestelijk leven; hij had te Erfurt en te Wittenberg ondervinding van Gods macht gekregen, welke hem niet zo licht deed geloven dat God aan het schepsel verscheen en zich met het onderhield. "Vraag hun," schreef hij aan MELANCHTON, "of zij die geestelijke kwellingen, die scheppingen Gods, die dood en die hel gesmaakt hebben, welke een waarachtige wedergeboorte vergezellen... En indien zij tot u niet spreken dan van aangename dingen, van vreedzame indrukken, van Godsdienstigheid en vroomheid, zoals zij zeggen, geloof hen niet, al gaven zij zelfs voor tot in de derde hemel opgetrokken geweest te zijn. Vóór dat CHRISTUS in zijn heerlijkheid inging, heeft hij de dood moeten ondergaan, zo moet ook de gelovige vele angsten over zijn zonde ondergaan voordat hij tot rust kan komen. Wilt gij de tijd, de plaats, de wijze kennen waarop God met de mensen spreekt? Hoor: *Hij heeft al mijn beenderen als een leeuw verbrijzeld: ik ben van voor zijn aangezicht verworpen, en mijn ziel is tot aan de poorten van de hel nedergedaald*...Nee! de Goddelijke majesteit (gelijk zij die noemen) spreekt niet onmiddellijk tot de mens, zodat de mens haar zie: want geen mens, zegt zij, kan mij zien en leven".

Maar de overtuiging van de dwaling, waarin de profeten verkeerden, deed slechts de droefheid van LUTHER vermeerderen. De grote waarheid van een zaligheid uit genade heeft die dan zo spoedig haar bekoorlijkheid verloren, dat men er zich van afkeert om fabelen aan te kleven? Hij begint te ondervinden dat het werk niet zo gemakkelijk is als hij in het eerst gemeend had. Hij stoot tegen deze eerste steen welke de verbijstering van het

menselijk verstand op zijn weg komt leggen; hij bedroeft zich, hij verkeert in angst. Hij wil, ten koste van zijn leven, die steen voor zijn volk uit de weg ruimen, en besluit naar Wittenberg weder te keren.

Gevaren.

Grote gevaren bedreigden hem toen. De vijanden van de Hervorming waanden zich op het punt van haar te vernietigen. GEORGE van Saksen, die noch voor Rome, noch voor Wittenberg gezind was, had de 16de Oktober 1521 aan hertog JOHAN, broeder van de keurvorst, geschreven, om hem tot de vijanden van de Hervorming over te halen. "De ene," had hij hem gezegd, "ontkennen dat de ziel onsterfelijk is. Anderen (en dit zijn monniken!) verzamelen reliquiën van de heilige ANTONIUS met schellen en zwijnen, en werpen ze in het slijk. En dit alles komt van de leer van LUTHER! Verzoek uw broeder de keurvorst òf de goddeloze uitvinders deze nieuwigheden te straffen, òf de grond van zijn gedachte openlijk te doen kennen. Onze baarden en onze haren, die grijs worden, geven ons te verstaan dat wij het laatste kwartier van ons leven bereikt hebben, en dringen ons aan zoveel jammeren een einde te maken."

Daarna vertrok GEORGE om in het midden van het keizerlijk bestuur, te Neuremberg gevestigd, zijn zetel te houden. Nauwelijks aangekomen, stelde hij alles in het werk om het gestrenge maatregelen te doen nemen. Inderdaad, dit lichaam gaf de 21ste Januari, een bevelschrift uit, waarin het zich bitterlijk beklaagde dat priesters de mis lazen, zonder met het priesterlijk gewaad bekleed te zijn, dat zij het heilig Sacrament in de Duitse taal wijdden, het gaven zonder de nodige biecht afgenomen te hebben, het in handen van leken stelden en er zichzelfs niet aan stoorden of degenen die het kwamen nemen nuchteren waren.

Het keizerlijk bestuur nodigde die ten gevolge de bisschoppen uit om al de nieuwigheid-zoekers die zich in hun onderlinge bisdommen mochten bevinden op te sporen en met strengheid te straffen. Deze beijverden zich om zich naar die bevelen te gedragen.

Zodanig was het tijdstip dat LUTHER verkoos om weer op het toneel te verschijnen. Hij zag het gevaar, hij voorzag onafzienbare jammeren. "Er zal weldra in het rijk," zei hij, "een opstand plaats hebben welke vorsten, overheden, bisschoppen door elkaar zal meeslepen. Het volk heeft ogen; het wil, het kan niet met geweld geleid worden. Duitsland zal in de bloed zwemmen. Stellen wij ons als een muur om onze natie te redden, in die dag van de grote verbolgenheid van de Heeren."

VIII.

Vertrek van de Wartburg.

Zodanig was de gedachte van LUTHER; maar hij zag een nog dringender gevaar. Te Wittenberg werd het vuur, in plaats van te verdoven, van dag tot dag heviger. Van de hoogten van de Wartburg kon LUTHER aan de gezichteinder vreselijke vlammen, tekenen van de verwoesting, onophoudelijk in de lucht zien opstijgen. Is hij het niet die alleen in deze nood hulp kan aanbrengen? Zal hij zich niet te midden van de vlammen werpen om de brand te blussen? Te vergeefs maken zijn vijanden zich gereed om de laatste slag toe te brengen; te vergeefs smeekt de keurvorst hem de Wartburg niet te verlaten, en zijn verdediging voor de aanstaande rijksdag gereed te maken. Hij heeft iets gewichtigers te doen, het is het Evangelie zelf te verdedigen. "Van dag tot dag komen mij gewichtiger tijdingen ter oren," schreef hij. "Ik ga vertrekken: de zaken vorderen het."

Nieuwe stelling.

Inderdaad, de 3de Maart staat hij op, met het besluit om voor altijd de Wartburg te verlaten. Hij zegt zijn oude torens, zijn sombere wouden vaarwel. Hij klimt de muren over waar de banstralen van LEO X en het zwaard van KAREL V hem niet hebben kunnen bereiken. Hij stijgt de berg af. Die wereld, welke voor zijn voeten uitgestrekt is en te midden van welke hij

opnieuw gaat verschijnen, zal mogelijk spoedig tegen hem doodkreten aanheffen. Maar er is niets aan gelegen; hij gaat met blijdschap voort: want het is in de naam des Heeren dat hij tot de mensen weerkeert.

Luther en het oorspronkelijk Catholicisme.

De tijden waren vooruit gegaan. LUTHER ging van de Wartburg voor een andere zaak dan waarvoor hij er op gekomen was. Hij was er gekomen als aanvaller van de oude overlevering en van de oude leraren; hij vertrok van daar als verdediger van het Woord van de Apostelen tegen nieuwe tegenstanders. Hij was er gekomen als invoerder van een nieuwe leer en omdat hij de oude hiërarchie aangevallen had; hij vertrok van daar als bewaarder en verdediger van het geloof van de Christenen. Tot hiertoe had LUTHER in zijn werk slechts één zaak, namelijk de rechtvaardiging door het geloof, gezien; en met dit wapen had hij vergaande bijgeloviglieden bestreden. Maar was er een tijd geweest om af te breken, er moest ook een tijd zijn om op te bouwen. Achter die puinhopen waarmee zijn arm de grond bedekt had, achter die in stukken gescheurde aflaatbrieven, die verbrijzelde driedubbele pauselijke kronen en die verscheurde monnikskappen, achter zoveel misbruiken en zoveel dwalingen van Rome, onderscheidde en ontdekte hij de oorspronkelijke Catholieke Kerk, steeds zich dezelfde vertonende en als uit een langdurige beproeving met haar onveranderlijke leringen en haar hemelse tonen te voorschijn komende. Hij wist haar van Rome te onderscheiden, hij begroette en omhelsde haar met vreugde.

LUTHER verrichtte niet iets nieuws in de wereld, gelijk men hem vals beschuldigde; hij bouwde voor het toekomende geen gebouw zonder verband met het verledene; hij ontblootte en stelde de oude fondamenten in het licht, waarop doornen en distelen gegroeid waren, en, het bouwen van de tempel voortzettende, bouwde hij eenvoudig op de grondslag welke de Apostelen gelegd hadden. LUTHER begreep dat de oude en oorspronkelijke Kerk van de Apostelen, aan de een zijde, weer moest opgetrokken worden tegenover het Pausdom dat haar zo lange tijd onderdrukt had; en aan de andere kant, moest verdedigd worden tegen de geestdrijvers en ongelovigen welke zich beijverden om haar te miskennen, en die, geen acht gevende op wat God in de verleden tijden gedaan had, wederom een geheel nieuw werk wilden beginnen. LUTHER was niet meer uitsluitend de man van een enkele leer, die van de rechtvaardiging, schoon deze steeds haar eerste plaats bij hem behield; hij werd de man van geheel de Christelijke Godgeleerdheid, en schoon gelovende dat de Kerk wezenlijk de gemeenschap van de heiligen is, wachtte hij zich wel de zichtbare Kerk te verachten, en erkende hij de verzameling van al degenen die geroepen zijn, voor het koninkrijk van God. Dus werd er toen in de ziel van LUTHER, in zijn Godgeleerdheid en in het werk van de vernieuwing dat God in de wereld verrichtte, een grote beweging daargesteld. De hiërarchie van Rome had mogelijk de Hervormer tot een uiterste gebracht; de sekten, die toen zo stoutmoedig het hoofd opstaken, brachten hem tot het juiste midden van de waarheid terug. Het verblijf op de Wartburg verdeelt de geschiedenis van de Hervorming in twee tijdvakken.

Ontmoeting bij den Zwerten Beer*.*

LUTHER reed te paard langs de weg naar Wittenberg; reeds was het de tweede dag van zijn reis; het was vastenavond. Tegen de avond barstte er een vreselijk onweer los en overstroomde de wegen. Twee jonge Zwitsers, die dezelfde kant als hij uitgingen, maakten spoed om in de stad Jena een schuilplaats te vinden. Zij hadden te Bazel gestudeerd, en de grote vermaardheid van Wittenberg trok hen naar die universiteit. Te voet reizende, vermoeid, nat van de regen, verhaastten JOHANNES. KESSLER van Sint Gallen en zijn reisgenoot hun treden. De stad was geheel vol van de vermakelijkheden van het carnaval; de danspartijen, de maskeraden, de luidruchtige maaltijden hielden al de inwoners van Jena bezig; en toen de twee reizigers aankwamen, konden zij geen plaats in enige herberg

vinden. Eindelijk wees men hun *de zwarte Beer* voor de poort van de stad, aan. Lusteloos, afgemat, begaven zij er zich treurig heen. De kastelein ontving hen vriendelijk. Zij zetten zich bij de half geopende deur van de algemene kamer neer, verlegen met de staat waarin het onweer hen gebracht had, zonder binnen te durven komen. Aan één van de tafels was een enig man gezeten, in riddergewaad, met een rode muts op het hoofd en een broek dragende waarop de panden van zijn wambuis nederhingen; zijn rechterhand rustte op de knop van zijn degen, zijn linkerhand hield het gevest vast; er lag een boek voor hem geopend, en hij scheen met grote aandacht te lezen. Op het geraas dat de twee jonge lieden maakten hief die man het hoofd op, groette hen beleefd en verzocht hen nader te komen en bij hem aan tafel neer te zitten; vervolgens hun een glas bier aanbiedende en een zinspeling op hun uitspraak makende, zei hij tot hen: "Gij zijt Zwitsers, ik zie het, maar van welk kanton?" "Van Sint Gallen." -"Indien gij naar Wittenberg gaat, zult gij er een landgenoot aantreffen, namelijk doctor SCHURFF."

Door deze goede bejegening aangemoedigd, voegden zij er bij: "Mijn heer! zoudt gij ons niet weten te zeggen waar MARTIJN LUTHER thans is?" "Ik weet zeker," antwoordde de ridder, "dat LUTHER niet te Wittenberg is; maar spoedig zal hij er komen. PHILIPPUS MELANCHTON is aldaar. Leert het Grieks en Hebreeuws om de heilige Schrift goed te verstaan." -"Zo God ons in het leven spaart," hernam één van de jonge Sint-Gallers, "zullen wij niet huiswaarts terugkeren, zonder doctor LUTHER gezien en gehoord te hebben: want het is om zijnentwil dat wij deze grote reis ondernomen hebben. Wij weten dat hij het priesterschap en de mis wil omverwerpen; en daar onze ouders ons, van onze kindsheid af, voor het priesterambt bestemd hebben, zouden wij wel wensen te weten op welke gronden hij zijn onderneming laat rusten." De ridder zweeg een ogenblik; daarop zei hij: "Waar hebt gij tot hiertoe gestudeerd?" -"Te Bazel." -"Is ERASMUS van Rotterdam daar nog? wat doet hij?" Zij antwoordden op deze vragen, daarop had er een nieuw stilzwijgen plaats. De twee Zwitsers wisten niet hoe zij het hadden. "Is het niet een vreemde zaak," zeiden zij tot elkaar, "dat deze ridder ons spreekt van SCHURFF, van MELANCHTON, van ERASMUS, en van de noodzakelijkheid om het Grieks en Hebreeuws te leren?" - "Waarde vrienden," zei de onbekende onverwacht tot hen, "wat denkt men van LUTHER in Zwitserland?" -"Mijn heer," antwoordde KESSLER, "men denkt omtrent hem zeer verschillend gelijk overal. Enigen kunnen hem niet genoeg verheffen, en anderen veroordelen hem als een afschuwelijk ketter." -"O! de priesters ongetwijfeld," zei de onbekende.

De hartelijkheid van de ridder had de twee studenten op hun gemak gebracht. Zij brandden van begeerte te weten welk boek hij las op het ogenblik van hun aankomst. De ridder had het gesloten en bij hem neergelegd. De reisgenoot van KESSLER verstoutte zich eindelijk het op te nemen. Hoe groot was niet de verbazing van de twee jonge lieden! De Psalmen in het Hebreeuws! De student leide terstond het boek neer, en, zijn onbescheideheid willende doen vergeten, zei hij: "Ik zou gaarne een vinger van mijn hand willen geven om deze taal te kennen." -Gij zult er voorzeker toe komen," zei hem de onbekende, "wanneer gij u de moeite wilt geven om ze te leren."

Enige ogenblikken daarna hoorde KESSLER de kastelein die hem riep; de arme jonge Zwitser vreesde enig onheil; maar de kastelein fluisterde hem in het oor: "Ik bemerk dat gij een grote begeerte hebt om LUTHER te zien en te horen; wel nu, hij is het die naast u zit."

KESSLER, dit voor scherts houdende, zei hem: "O! heer kastelein, gij zoudt gaarne met mij de spot drijven." -"Hij is het voorzeker," antwoordde de kastelein; "laat slechts niet merken dat gij weet wie hij is." KESSLER antwoordde niets, keerde in de kamer terug en zette zich aan tafel, brandende van begeerte om zijn reisgenoot te verhalen wat men hem gezegd had. Maar hoe dat aangelegd? Eindelijk kwam hij op de gedachte om zich voorover te buigen, alsof hij naar de deur zag, en zich bij het oor van zijn vriend bevindende, fluisterde hij hem zeer zacht toe: "De kastelein verzekert dat deze man LUTHER is." -"Hij heeft mogelijk gezegd dat het HUTTEN is," hernam zijn metgezel; "gij zult hem niet recht verstaan hebben." -"Wel mogelijk," antwoordde KESSLER; "de kastelein zal gezegd

hebben: ‘t Is HUTTEN; die twee namen hebben veel overeenkomst met elkaar, ik zal de één voor de ander genomen hebben."

Op dit ogenblik hoorde men een gedruis van paarden voor de herberg; twee kooplieden die er de nacht wilden doorbrengen, traden de kamer binnen; zij ontdeden zich van hun sporen, leiden hun mantels af, en één van hun leide een oningebonden boek naast hem op tafel, wat terstond de opmerkzaamheid van de ridder trok. "Wat is dat voor een boek?" zei hij. - "Het is de verklaring van enige Evangeliën en brieven door doctor LUTHER" antwoordde de koopman; "dit is kortelings in het licht verscheen." -"Ik zal het spoedig hebben," zei de ridder.

De kastelein kwam op dit ogenblik zeggen: "Het avondmaal is gereed, zetten wij ons aan tafel." De twee studenten, de kosten vrezende van een maaltijd in gezelschap van ridder ULRICH VAN HUTTEN en van twee rijke kooplieden, trokken de kastelein op zij, en verzochten hem hun iets voor hen alleen te doen opdissen. "Kom, mijn vrienden," antwoordde de herbergier van de Zwarte Beer, "zet u slechts aan tafel naast deze heer; ik zal u schappelijk behandelen." "Kom hier," zei de ridder; "ik zal voor de rekening zorgen."

Gedurende de maaltijd sprak de onbekende ridder vele eenvoudige en stichtelijke woorden. De kooplieden en de studenten waren geheel oor, en waren opmerkzamer op zijn gesprekken dan op de gerechten die men hun voordiende. "LUTHER moet òf een engel uit de hemel òf een duivel uit de hel zijn," zei één van de kooplieden in de loop van het gesprek. Daarop voegde hij er bij: "Ik zou wel tien guldens willen geven, indien ik LUTHER ontmoette en bij hem kon te biecht gaan."

De maaltijd geëindigd zijnde, stonden de kooplieden op; de twee Zwitsers bleven alleen met de ridder, die, een groot glas bier nemende, het volgens gebruik des lands ophief en op een deftige toon zei: "Zwitsers! nog een glas tot afscheid." Terwijl KESSLER het glas wilde aannemen, zette de onbekende het neer en bood hem een ander met wijn gevuld aan. "Gij zijt geen bier gewoon," zei hij tot hem.

Daarna stond hij op, wierp een wapenrok om de schouders, gaf de studenten de hand en zei tot hen: "Wanneer gij te Wittenberg komt, groet dan van mijnentwege doctor HIERONYMUS SCHURFF." - "Zeer graag," antwoordden zij; "maar van wie?" "Zeg hem alleen," hernam hij: "hij die komen moet groet u." Bij deze woorden vertrok hij, hen opgetogen latende over zijn vriendelijkheid en innemendheid.

LUTHER, want hij was het toch, zette zijn reis voort. Men herinnert zich dat hij in de rijksban gedaan was; al wie hem ontmoette en herkende, kon dan de hand aan hem slaan. Maar op het ogenblik dat hij een onderneming welke hem aan alles blootstelde, ten uitvoer bracht, was hij kalm en opgeruimd, en onderhield hij zich op een vrolijke wijze met degenen die hij op zijn weg ontmoette.

Het was niet dat hij zichzelf bedroog. Hij zag zware stormen in het verschiet. "De satan," zei hij, "is buiten zichzelf van woede, en allen rondom mij bedenken niets dan dood en hel. Ik ga echter voorwaarts en ik treed de keizer en de paus onder de ogen, niemand hebbende die mij beschermt, dan alleen God in de hemel. Er is van de kant van de mensen aan allen macht gegeven, om mij overal waar men mij zal vinden te doden. Maar CHRISTUS is de Heer van allen; indien Hij wil dat men mij dode, dan zij het zo!"

Luther aan de keurvorst.

Op die zelfde dag, zijnde Asdag, kwam LUTHER te Born, een stadje nabij Leipzig. Hij begreep dat hij zijn vorst kennis moest geven van de stoute stap die hij ging doen; hij schreef hem dan de volgende brief, uit de herberg de Voerman, waar hij was afgestegen:

"Genade en vrede van God onze Vader en van onze Heer JEZUS CHRISTUS.

"Doorluchtigste keurvorst! genadige heer! wat te Wittenberg voorgevallen is, tot grote schande van het Evangelie, heeft mij met zulk een smart vervuld, dat, zo ik van de waarheid van onze zaak met zeker ware, ik er wanhopig over zou geworden zijn.

"Uw Hoogheid weet het, of, zo zij het niet weet, dat zij het verneme. Ik heb het Evangelie ontvangen, niet van mensen, maar uit de hemel door onze Heer JEZUS CHRISTUS. Indien ik onderhandelingen verlangd heb, zo was dit niet omdat ik omtrent de waarheid in twijfel verkeerde; maar het was uit nederigheid en om anderen te trekken. Maar daar mijn nederigheid tegen het Evangelie keert, beveelt mijn geweten mij voortaan op een andere wijze te handelen. Ik heb Uw Hoogheid genoeg toegegeven door mij gedurende dit jaar te verwijderen. De duivel weet dat het niet uit vrees is dat ik dat gedaan heb. Ik zou Worms binnen getrokken zijn, al waren er zelfs in de stad zoveel duivels als pannen op de daken geweest. Maar, hertog GEORGE, waarvoor Uw Hoogheid mij zo bevreesd maakt, is echter veel minder te vrezen dan een enkele duivel. Indien het te Leipzig (verblijfplaats van de hertog) ware dat er had plaats gehad wat er te Wittenberg voorvalt, zou ik terstond te paard stijgen om er mij heen te begeven, al was het zelfs (Uw Hoogheid vergeve mij deze uitdrukkingen), al was het zelfs dat men het gedurende negen dagen niets dan hertogen GEORGE had zien regenen, en ieder derzelf negenmaal woedender was dan deze. Waarom denkt hij er op om mij aan te vallen? Houdt hij dan CHRISTUS, mijn Heer, voor een man van stro? Heer! het behage u van hem het verschrikkelijk oordeel af te wenden, dat hem bedreigt!

"Uw Hoogheid moet weten dat ik mij naar Wittenberg begeef, onder een machtiger bescherming dan die van een keurvorst. Ik denk geenszins de hulp van Uw Hoogheid in te roepen; en, wel ver van te verlangen dat zij mij bescherme, zou ik zelf veeleer haar wensen te beschermen. Indien ik wist, dat Uw Hoogheid mij kon of wilde beschermen, zoude ik niet naar Wittenberg gaan. Er is geen zwaard dat in deze zaak hulp kan verschaffen. God alleen moet alles doen, zonder menselijke hulp of medewerking. Hij die het meeste geloof heeft is degene die het meest beschermt. Maar ik bemerk dat Uw Hoogheid nog zeer zwak is in het geloof.

"Doch daar Uw Hoogheid begeert te weten wat zij te doen heeft, zal ik u zeer ootmoedig antwoorden: Uw keurvorstelijke Hoogheid heeft reeds te veel gedaan, en moet niet met al doen. God wil en kan noch uw zorgen en werkzaamheden, noch de mijne dulden. Dat Uw Hoogheid zich dan hiernaar gedrage.

"Wat mij betreft, Uw Hoogheid moet als keurvorst handelen. Zij moet toelaten dat de bevelen van Zijn keizerlijke Majesteit in zijn steden en landen opgevolgd worden. Zij moet geen zwarigheid maken, wanneer men mij wil grijpen of doden: want niemand mag zich tegen de machten verzetten, dan alleen Hij die ze ingesteld heeft.

"Uw Hoogheid late dan de poorten open; zij eerbiedige de vrijgeleiden, wanneer mijn vijanden zelve of hun gezanten mij in de staten van Uw Hoogheid komen zoeken. Alles zal zonder verwarring en zonder gevaar voor Uw Hoogheid aflopen.

"Ik heb deze brief in de haast geschreven, op dat gij u niet zou bedroeven wanneer gij mijn komst vernaamt. Ik heb met een ander man dan hertog GEORGE te doen. Hij kent mij wel, en ik ken hem niet kwalijk.

"Geschreven te Born, in de herberg de Voerman op Asdag, 1522.

"Uw keurvorstelijke Hoogheids onderdanigste dienaar MARTIJN LUTHER."

Terugkering naar Wittenberg.

LUTHER naderde dus Wittenberg. Hij schreef zijn vorst, maar niet om zich te verontschuldigen. Een onwankelbaar vertrouwen vervulde zijn hart. Hij ziet Gods hand in deze zaak, en dit is hem genoeg. De heldenmoed des geloofs was mogelijk nooit verder

gedreven. Een van de uitgaven van LUTHERS werken heeft op de kant van deze brief de volgende aantekening: "Dit is een buitengewoon geschrift van de derde en laatste ELIAS."

Het was Vrijdag de 7de Maart dat LUTHER zijn stad binnen trad, na vijf dagen besteed te hebben om van Eisenach te komen. Leraren, studenten, burgers, allen lieten hun vreugde blijken: want zij vonden de stuurman weer, die alleen het schip uit de gevaren redden kon waarin men het gebracht had.

De keurvorst, die met zijn hof te Lockau was, was sterk getroffen bij het lezen van de brief van de Hervormers. Hij wilde hem bij de rijksdag rechtvaardigen. "Dat hij mij een brief zende," schreef hij aan SCHURFF, "waarin hij de beweegredenen tot zijn terugkering naar Wittenberg openlegge, en dat hij er tevens in zegge dat hij zonder mijn toestemming terug gekomen is." LUTHER bewilligde daarin.

"Ik ben bereid" schreef hij de vorst, "de ongenade van Uw Hoogheid en de woede van de gehele wereld te dragen. Zijn de inwoners van Wittenberg niet mijn schapen? Is het God niet die ze mij heeft toevertrouwd? En moet ik mij niet, zo het nodig is, voor hen aan de dood blootstellen? Ik vrees daarenboven in Duitsland een grote opstand te zullen zien uitbarsten, waardoor God onze natie zal straffen. Uw Hoogheid wete het en twijfele er niet aan, het is in de hemel geheel anders bepaald geworden dan te Neurenberg." Deze brief was geschreven op de dag zelf van LUTHERS aankomst te Wittenberg.

Prediking in Wittenberg.

De volgende dag, zijnde daags voor de eerste zondag van de vaste, begaf LUTHER zich naar HIERONYMUS SCHURFF. MELANCHTON, JONAS, AMSDORFF, AUGUSTINUS SCHURFF, broeder van HIERONYMUS, waren daar bijeen. LUTHER ondervroeg hen nauwkeurig, en zij onderrichtten hem van alles wat er voorgevallen was, toen men twee vreemde studenten kwam aandienen, welke doctor HIERONYMUS wensten te spreken. Bij het verschijnen in het midden van dit gezelschap van leraren, waren de twee Sint-Gallers in het eerst beschroomd; maar spoedig schepten zij moed, toen zij in hun midden de ridder van de Zwarte Beer ontdekten. Deze naderde hen terstond, groette hen als oude kennissen, lachte hun vriendelijk toe, en met de vinger op één van de leraren wijzende, zei hij hun: "Ziedaar PHILIPPUS MELANCHTON, waarvan ik u gesproken heb." De twee Zwitsers bleven, ter herinnering van de ontmoeting te Jena, de gehele dag bij de leraren van Wittenberg.

Een grote gedachte hield de Hervormer bezig en deed hem de vreugde vergeten van zich weer onder zijn vrienden te bevinden. Ongetwijfeld was het toneel waarop hij weer verscheen onvermaard; het was in een kleine stad van Saksen dat hij zijn stem stond te verheffen; en echter had zijn onderneming al het gewicht van een gebeurtenis welke op het lot van de wereld invloed moest hebben. Vele volken en vele eeuwen moesten dat ondervinden. Het kwam er op aan te weten of die leer, welke hij uit Gods Woord geput had en die op de toekomstige ontwikkeling van de mensheid een zo grote invloed moest uitoefenen, sterker zou zijn dan de beginselen van verwoesting welke zijn aanwezen bedreigden. Het kwam er op aan te weten of men kon hervormen zonder af te breken, en of men de weg kon banen tot nieuwe ontwikkelingen, zonder de oude ontwikkelingen te vernietigen. Geestdrijvers wie het vuur van de eerste geestdrift bezielt tot stilzwijgen te brengen; een gehele teugelloze menigte te bedwingen, te bevredigen, tot de orde, tot de vrede, tot de waarheid terug te brengen; het geweld van die woeste stroom te breken welke het pas verrijzende gebouw van de Hervorming dreigde om te keren, en van dezelfs overblijfselen wijd en zijd dreigde te verstrooien: ziedaar het werk waartoe LUTHER weer te Wittenberg was gekomen. Maar zou zijn invloed daartoe genoegzaam zijn? Dit kon alleen de uitkomst hem leren.

De ziel des Hervormers sidderde bij de gedachte aan de strijd die hem wachtte. Hij hief het hoofd op als een leeuw die men tot het gevecht uitdaagt, en die zijn lange manen schudt. "Men moet op dit ogenblik," zei hij, "de satan met voeten trappen en met de vorst van de

duisternis strijd voeren. Indien onze vijanden niet uit zichzelf terugtreden, zal CHRISTUS hen er wel toe weten te noodzaken. Wij zijn meester van het leven en de dood, wij die aan de Heer van leven en dood geloven.

Maar te gelijker tijd weigerde de driftige Hervormer, als wierd hij door een hogere macht bedwongen, zich van de vervloekingen en banstralen van de Woords te bedienen, en werd hij een nederig herder, een zachtmoedig herder van de zielen. "Door het Woord moet men bestrijden," zei hij, "door het Woord moet men omverwerpen en uitroeien wat men door geweld heeft daargesteld. Ik wil niet dat men geweld gebruike tegen de bijgelovigen of tegen de ongelovigen. Hij die gelooft nadere! die niet gelooft houde zich verwijderd! Niemand moet gedwongen worden. De vrijheid behoort tot het wezen des geloofs."

De volgende dag was een Zondag. Het is op deze dag, het is in de kerk, op de kansel, dat de doctor die de hoge muren van de Wartburg gedurende bijna een jaar aan aller gezicht onttrokken hadden, weer voor de ogen van het volk zal verschijnen. "LUTHER," zei men binnen Wittenberg, "is teruggekeerd; LUTHER gaat prediken!" Reeds dit woord, wat van mond tot mond gaat, geeft alleen een krachtige afleiding aan de denkbeelden welke het volk vervoeren. Men haast zich om de held van Worms weer te zien. Men verdringt elkaar, men stróómt van alle kanten toe; en van de Zondag in de vroege morgen, is de tempel met een aandachtige en bewogene menigte vervuld.

De liefde.

LUTHER vermoedt die stemming van zijn hoorders; hij bestijgt de kansel; ziedaar hem in tegenwoordigheid van die kudde welke hij voorheen als volgzame schapen leidde, doch die nu als een hoop wilde stieren is uitgebroken. Zijn woord is eenvoudig, edel, vol kracht en zachtheid tevens: hij was een teder vader gelijk, die, bij zijn kinderen teruggekeerd, naar hun gedrag onderzoek doet en hun met goedheid verhaalt wat men hem te hun opzichte gezegd heeft. Hij erkent ongeveinsd de vorderingen welke men in het geloof gemaakt heeft; hij bereidt aldus de gemoederen voor en neemt ze gevangen; daarop vervolgt hij met deze woorden:

"Maar er wordt meer dan het geloof vereist; men heeft de liefde nodig. Indien iemand een zwaard in de hand hebbende zich alleen bevindt, ligt er weinig aan gelegen of hij het in de schede houdt of niet; maar wanneer hij onder de menigte is moet hij zorg dragen dat hij niemand kwetse.

"Hoe handelt een moeder met haar kind? Zij geeft het eerst melk, vervolgens zeer zachte spijzen. Wanneer zij wilde beginnen met het vlees en wijn te geven, wat zou daarvan worden?...

"Zo moeten wij ook met onze broeders handelen. Hebt gij genoeg gezogen, geluk er mee, mijn vriend! maar laat uw broeder ook zolang zuigen als gij gezogen hebt.

"Beschouw de zon.... Zij brengt ons twee dingen aan, het licht en de warmte. Er is geen koning machtig genoeg om haar stralen te breken; zij komen in een rechte lijn tot ons; maar de warmte verspreidt zich in ‘t rond en deelt zich in alle richtingen mee. Zo moet het geloof, evenals het licht, steeds recht en onbuigzaam zijn; maar de liefde moet zich, evenals de warmte, naar alle kanten verspreiden en zich naar al de behoeften van onze broeders schikken.

LUTHER dus zijn hoorders voorbereid hebbende, drong meer op hen aan:

"De afschaffing van de mis, zegt gij, is overeenkomstig de Schrift: ik zeg het ook; maar welke orde en welvoegelijkheid hebt gij daarbij in acht genomen? Men had vurige gebeden tot de Heer moeten opzenden en de overheid moeten te hulp roepen; dan had ieder kunnen zien dat de zaak van God kwam.

Het Woord.

Dus sprak LUTHER. Die man van grote onverschrokkenheid, die te Worms aan de vorsten van de aarde tegenstand had geboden, maakte op de gemoederen een diepe indruk, door

woorden van wijsheid en vrede. CARLSTADT en de profeten van Zwickau, zo groot, zo machtig, gedurende enige weken, en die Wittenberg overheerst en in beweging gebracht hadden, waren klein geworden naast de gevangene van de Wartburg.

"De mis, vervolgt hij, is een slechte zaak; God is haar vijandig; zij moet afgeschaft worden; en ik wenste dat zij, in de gehele wereld, door het Avondmaal des Evangelies vervangen werd. Maar niemand moet men er met geweld van afscheuren. Aan God moet men de zaak overgeven. Zijn Woord moet werken, en niet wij. -En waarom? zult gij zeggen. -Omdat ik de harten van de mensen niet in mijn hand heb, gelijk de pottébakker de klei in de zijne heeft. Wij hebben het recht om te spreken, niet om te handelen. Prediken wij; het overige behoort aan God. Wanneer ik geweld gebruikte, wat zou ik daardoor bekomen? Gemaaktheden, uiterlijke schijn, aperijën, menselijke instellingen, geveinsdheden.... Maar er zal noch oprechtheid van de harten, noch geloof, noch liefde zijn. Alles ontbreekt in een werk, waar deze drie dingen ontbreken, en ik zou het geringste er niet voor willen geven."

"Men moet eerst het hart van de mensen veroveren; en daartoe moet men het Evangelie prediken. Dan zal heden de één, morgen de ander het Woord in het hart vallen, en het zal zodanige invloed hebben, dat ieder zich van de mis zal afkeren en die vaarwel zeggen. God doet meer door Zijn enkel Woord, dan wanneer gij en ik en de ganse wereld al onze krachten verenigden. God maakt zich meester van het hart; en het hart gewonnen zijnde, is alles gewonnen.

"Ik zeg dit niet om de mis te herstellen. Nu zij gevallen is, blijve zij in Gods naam liggen! Maar moest men beginnen, gelijk men begonnen is? Toen PAULUS eens in de machtige stad Athene kwam, vond hij er altaren voor de valse Goden opgericht. Hij ging van het één tot het ander, bezag ze allen en roerde er geen aan. Maar hij begaf zich vreedzaam midden op de markt en verklaarde het volk dat al van dezelfs goden louter afgoden waren. Dit woord maakte zich van de harten meester, en de afgoden vielen, zonder dat PAULUS ze aanroerde.

"Ik wil prediken, ik wil spreken, ik wil schrijven; maar niemand wil ik dwingen: want het geloof is een vrijwillige zaak. Ziet wat ik gedaan heb! Ik ben tegen de paus, de aflaten, de pausgezinden opgestaan, maar zonder beweging en zonder geweld. Gods Woord heb ik voorgedragen, gepredikt en geschreven; anders heb ik niet gedaan. En terwijl ik sliep, of gemeenzaam met AMSDORFF en MELANCHTON aan tafel gezeten, al koutende Wittenberger bier dronk, heeft dat Woord wat ik gepredikt had het Pausdom omgekeerd, zo zelfs dat geen vorst of keizer het ooit zoveel kwaad had kunnen berokkenen. Ik heb niets gedaan: alleen het Woord heeft alles gedaan. Indien ik met geweld had willen te werk gaan, zou Duitsland mogelijk in een bloedbad gedompeld zijn geworden. Maar wat zou daarvan gekomen zijn? Verderf en verwoesting voor ziel en lichaam. Ik ben dan rustig gebleven en heb het Woord zelf de wereld laten rondgaan. Weet gij wel wat de Duivel denkt wanneer hij tot geweld de toevlucht ziet nemen om het Evangelie onder de mensen te verspreiden? Met de arme kruiseling achter het vuur van de hel gezeten, zegt de Satan met een boosaardig oog en een afschuwelijke glimlach: O! wat zijn die dwazen toch verstandige lieden om zo mijn spel te spelen! - Maar wanneer hij het Woord ziet rondgaan en alleen op het slagveld ziet strijden, dan ontstelt hij, zijn knieën stoten tegen elkaar; hij beeft en bezwijmt van schrik."

Hoe de Hervorming daargesteld wordt.

LUTHER verscheen Dinsdags weer op de kansel; en zijn krachtig woord weergalmde opnieuw te midden van de bewogene menigte. Woensdags, Donderdags, Vrijdags, Zaterdags, Zondags klom hij weer op. Hij overwoog achter elkaar de verwoesting van de beelden, het onderscheid van spijzen, de verordeningen van het Avondmaal, de herstelling van de beker, de afschaffing van de biecht. Hij toonde aan dat deze stukken nog onverschilliger waren dan de mis, en dat de bewerkers van de ongeregeldheden die binnen Wittenberg hadden plaats gehad, een groot misbruik van hun vrijheid gemaakt hadden. Hij

deed beurtelings de stem van een geheel Christelijke liefde en de indrukwekkende toon van een heilige verontwaardiging horen.

Het heilig Avondmaal.

Hij verhief zich inzonderheid met kracht tegen degenen die aan het Avondmaal van JEZUS CHRISTUS lichtzinnig deelnamen. "Het is niet het uitwendig gebruik dat de Christen maakt," zei hij, "het is het inwendig, geestelijk gebruik, wat geschiedt door het geloof, en zonder wat alle vormen louter schijn en ijdele gebaren zijn. Maar, dit geloof bestaat in vastelijk te geloven dat JEZUS CHRISTUS Gods Zoon is; dat hij, onze zonden en misdaden op zich genomen en aan het kruis gedragen hebbende, zelf de enige en volkomen genoegdoening is; dat Hij nu zonder ophouden voor God staat, dat Hij ons met de Vader verzoent, en dat Hij ons het Sacrament van Zijn lichaam gegeven heeft, om ons geloof aan deze onuitsprekelijke barmhartigheid te versterken. Indien ik deze dingen geloof, is God mijn beschermer; met hem trotseer ik de zonde, de dood, de hel, de Duivel, zij kunnen mij niet schaden, noch zelfs een enkel haar van mijn hoofd krenken. Dit geestelijk brood is een troost voor de bedroefden, een artsenij voor de zieken, een leven voor de stervenden, een spijze voor de hongerigen en een rijke schat voor alle behoeftigen en armen. Degene die zijn zonden niet bekommeren; moet dan niet tot dit altaar komen: wat zou hij er doen? O! dat ons geweten ons beschuldige, dat ons hart barste bij de gedachte aan onze zonden, en wij zullen niet met zoveel vermetelheid tot het heilig Sacrament toetreden."

Het geloof in Christus.

De menigte hield niet op de tempel te vullen; men stroomde zelfs van naburige steden toe om de nieuwe ELIAS te horen. CAPITO, onder anderen, kwam twee dagen te Wittenberg doorbrengen, en hoorde twee van de leerredenen van de doctor. Nooit waren LUTHER en de kapellaan van de kardinaal ALBERT het zo goed eens geweest. MELANCHTON, de overheden, de hoogleraren, al het volk, waren verblijd. SCHURFF, over deze uitslag van een zo treurige zaak verheugd, haastte zich die aan de keurvorst mee te delen. Vrijdag de 15de Maart, de dag waarop LUTHER zijn zesde leerrede uitgesproken had, schreef hij hem: O! welk een vreugde verspreidt onder ons de terugkomst van doctor MARTIJN! Zijn woorden brengen, met de hulp van de Goddelijke genade, telken dage onze arme verdoolde zielen meer en meer op de weg van de waarheid terug. Het is klaar als de zon, dat de Geest Gods in hem is, en dat hij door Zijn bijzonder bestuur te Wittenberg terug is gekomen."

Uitwerking.

Inderdaad, deze leerredenen zijn voorbeelden van volkswelsprekendheid, maar niet van die welke, ten tijde van DEMOSTHENES, of zelfs van SAVONAROLA, de gemoederen ontvlamde. De taak van de redenaar van Wittenberg was moeilijker te vervullen. Het is gemakkelijker een wild dier op te hitsen, dan het tot bedaren te brengen wanneer het in woede is. Het kwam er hier op aan om een door dweperij vervoerde menigte te bevredigen, om bandeloze hartstochten te bedwingen; en LUTHER deed het. In zijn acht leerredenen liet de Hervormer tegen de bewerkers van de onlusten geen grievende zinspeling, geen enkel woord geschikt om hen te kwetsen ontsnappen. Maar hoe gematigder hij was, des te sterker was hij; hoe meer hij degenen die afgedwaald waren ontzag, des temeer wreekte hij de beledigde waarheid. Hoe zou het volk van Wittenberg zijn krachtige welsprekendheid weerstand hebben kunnen bieden? Men schrijft gewoonlijk de redevoeringen welke gematigdheid prediken aan beschroomdheid, aan omzichtigheid, aan vrees toe. Doch bier, niets van dien aard. LUTHER verscheen voor het volk van Wittenberg, ‘s pausen ban en de vogelvrijverklaring van de keizer trotserende. Hij kwam terug in weerwil van het verbod van de keurvorst, die hem verklaard had hem niet te kunnen beschermen. LUTHER, te Worms

zelf, had zo veel moed niet getoond. Hij ontzag niet de dringendste gevaren; ook bleef zijn stem niet onopgemerkt: die man welke de brandstapel trotseerde had het recht tot onderwerping te vermanen. Hij kon vrijmoedig spreken van de gehoorzaamheid aan God, hij die, om dat te doen, zich boven al de vervolgingen van de mensen verheft. Op het woord van LUTHER verdwenen de tegenwerpingen, bedaarde het oproer, hield de opstand op van dezelfs kreten te doen horen, en keerden de burgers van Wittenberg naar hun vreedzame woningen terug.

> Deze Leerredenen, onder de titel van *Acht Leerredenen tegen de Geestdrijvers*, voorafgegaan van een geschiedkundige Inleiding, zijn, mede door de Vertaler van dit werk uit het Hoogduits overgezet, bij de Uitgevers dezes in 1836 in het licht verscheen, en wel waardig in haar geheel gelezen en herlezen te worden. –Le R.

Didymus.

Hij onder de Augustijner monniken die zich het meest door zijn geestdrijverij onderscheiden had, GABRIEL DIDYMUS, had geen woord van de Hervormer laten verloren gaan. "Vindt gij niet dat LUTHER een bewonderenswaardig leraar is?" vroeg hem een hoorder geheel bewogen. -"O!" antwoordde hij, "ik geloof de stem te horen, niet van een mens, maar van een engel." Spoedig erkende DIDYMUS openlijk dat hij gedwaald had. "Hij is een ander man geworden," zei LUTHER.

Carlstadt.

Zo was het in het eerst niet met CARLSTADT. De studiën verachtende, zich liever in de werkplaatsen van de ambachtslieden van Wittenberg bevindende, om er de kennis van de heilige Schrift te ontvangen, griefde het hem zijn werk te zien instorten bij de verschijning van LUTHER. Het was in zijn ogen alsof de Hervorming zelf verhinderd werd. Ook zag hij er altijd neerslachtig, somber en ontevreden uit. Intussen bracht hij aan de vrede het offer van zijn eigenliefde; hij onderdrukte zijn begeerte naar wraak; hij verzoende zich, tenminste in schijn, met zijn ambtgenoot, en hervatte zijn lessen aan de hogeschool.

De profeten.

De voornaamste profeten bevonden zich bij de aankomst van LUTHER niet te Wittenberg. NICOLAAS STORCH had het land afgelopen; MARCUS STÜBNER had het gastvrije dak van MELANCHTON verlaten. Mogelijk was hun profetische geest verdwenen, en hadde zij *noch stem noch antwoord* gehad, sinds zij vernomen hadden dat de nieuwe ELIAS zijn treden naar dit nieuwe Carmel richtte. De oude schoolmeester CELLARIUS was er alleen gebleven. STÜBNER echter, vernomen hebbende dat de schapen van zijn kudde zich verstrooid hadden, keerde in allerijl terug. Zij die aan "de hemelse profetie" getrouw gebleven waren, omringden hun meester, verhaalde hem de leerredenen van LUTHER, en vroegen hem met bezorgdheid wat zij moesten denken en doen. STÜBNER vermaande hen standvastig te blijven in hun geloof. "Dat hij zich vertone," riep CELLARIUS uit, "dat hij ons een bijeenkomst toesta, dat hij ons onze leer late ontvouwen, en wij zullen zien..."

Samenkomst met Luther.

LUTHER achtte het van weinig belang met die mensen in aanraking te komen; hij wist dat erin hen een onstuimige, ongeduldige, trotse geest was, die zelfs geen liefderijke vermaningen kon verdragen, en die eiste dat ieder zich op het eerste woord als aan een opperst gezag zou onderwerpen. Zodanig zijn de geestdrijvers te allen tijde. Daar men echter een bijeenkomst met de doctor verlangde, kon deze dat niet weigeren. Bovendien kon het nuttig zijn voor de eenvoudigen van de kudde, dat hij de bedriegerij van de profeten ontmaskerde. De bijeenkomst had plaats. STÜBNER nam het eerste woord. Hij ontvouwde

hoe hij de Kerk wilde vernieuwen en de wereld veranderen. LUTHER hoorde hem met grote kalmte aan. "Niets van wat gij gezegd hebt," antwoordde hij eindelijk met ernst, "rust op de heilige Schrift. Het zijn niet dan verdichtselen." Bij deze woorden is CELLARIUS zichzelf niet meer meester; Hij verheft de stem; hij maakt de gebaren van een dolzinnige; hij stampt met de voeten; hij slaat op de tafel die voor hem staat; hij is verwoed; hij roept uit dat het een snoodheid is dus tot een Godsman te durven spreken. Daarop herneemt LUTHER: "De Apostel PAULUS verklaart dat de bewijzen van zijn Apostelschap door tekenen gegeven zijn geworden; bewijst gij het uwe door wonderen." -"Wij zullen het doen, "antwoorden de profeten. –

"De God die ik aanbid," zegt LUTHER, "zal uw goden wel in toom weten te houden." STÜBNER, die bezadigder gebleven was, de ogen nu op de Hervormer slaande, zegt alsof het hem ware ingegeven tot hem: "MARTIJN LUTHER! ik zal u verklaren wat er thans in uw ziel omgaat... Gij begint te geloven dat mijn leer waarachtig is." LUTHER, enige ogenblikken het stilzwijgen bewaard hebbende, hernam: "God straffe u, satan!..." Bij deze woorden, zijn al de profeten buiten zichzelf. "De Geest! de Geest!" roepen zij uit.

LUTHER antwoordt op die koele toon van verachting en met die scherpe en gemeenzame taal welke hem eigen was: "Ik sla uw Geest op het gezicht." Het geschreeuw verdubbelt; CELLARIUS vooral onderscheidt zich door zijn uitvallen. Hij schuimt en beeft van woede. Men kan elkaar in de vergaderzaal niet meer verstaan. Eindelijk verlaten de drie profeten de plaats, en verwijderen zich dezelfde dag van Wittenberg.

Dus had LUTHER het werk, waartoe hij zijn eenzaam verblijf verlaten had, volbracht. Hij had het fanatismus het hoofd geboden en uit de boezem van de vernieuwde Kerk de geestdrijverij en de wanorde die haar dreigden te verwoesten verdreven. Wierp de Hervorming met de een hand de bestoven decretalen van Rome neer, met de andere stootte zij de eisen van het Mysticismus terug, en zij bevestigde op het terrein dat zij veroverd had het levende en onveranderlijke Woord van God. Het karakter van de Hervorming was dus recht gesteld. Zij moest zich steeds tussen die twee uitersten bewegen, evenzeer verwijderd van de stuipachtige bewegingen van de geestdrijvers als van de dodelijke staat des Pausdoms.

Einde van deze strijd.

Toen komt één door drift vervoerde, verdoolde, teugelloze volksmenigte, tot rust, tot bedaren, tot onderwerping; en de volmaaktste rust heerste weer in die stad welke, nog maar weinig dagen geleden, een stormachtige zee geleek.

Terstond werd er een volkomen vrijheid te Wittenberg ingevoerd. LUTHER bleef zijn verblijf in het klooster houden en het monnik-gewaad dragen; maar ieder was vrij anders te doen. Men kon, bij het gebruiken van het Avondmaal, zich met de algemene vrijspraak tevreden houden of een bijzondere verzoeken. Men stelde als beginsel vast om niets te verwerpen dan wat tegen een duidelijke en uitdrukkelijke verklaring van de heilige Schrift streed. Dit geschiedde niet uit onverschilligheid; integendeel, de godsdienst werd op die wijze teruggebracht tot datgene wat haar wezen is; het Godsdienstig gevoel week van de bijkomstige vormen, waar het had moeten verloren gaan, en kwam weer op datgene terug wat er de grondslag van is. Dus werd de Hervorming gered, en de leer kon voortgaan zich in de boezem van de Kerk naar de liefde en de waarheid te ontwikkelen.

IX.

Overzetting van het Nieuwe Testament.

Nauwelijks was de rust hersteld, of de Hervormer wendde zich tot zijn dierbare MELANCHTON, en verzocht hem zijn bijstand om de laatste hand aan de overzetting van het Nieuwe Testament te leggen welke hij van de Wartburg meegebracht had. MELANCHTON had sinds het jaar 1519 het grote beginsel aangenomen, dat men de kerkvaders naar de Schrift en niet de Schrift naar de kerkvaders moet verklaren. De

Schriften des Nieuwen Testaments steeds nauwkeuriger onderzoekende, gevoelde hij zich zowel over hun eenvoudigheid opgetogen als over hun ondoorgrondelijkheid getroffen. "Dáár alleen," zei openlijk die met al de filosofen van de oudheid zo gemeenzame man, "dáár alleen vindt men het ware zielevoedsel!" Ook gaf hij met blijdschap aan de uitnodiging van LUTHER gehoor; en van toen af brachten de twee vrienden tezamen gehele uren door met het beoefenen en overbrengen van het door God ingegeven Woord. Dikwijls hielden zij met hun ijverige nasporingen op om aan hun bewondering de vrije loop te laten. "De rede denkt," zei LUTHER: "Och, of ik slechts eenmaal God kon horen! ik zou daartoe tot het uiterste einde van de wereld lopen.... Hoor dan, o mens, mijn broeder!...God, de schepper van de hemel en van de aarde, spreekt totu..."

Men begon aan de druk van het Nieuwe Testament met een voorbeeldeloze ijver te arbeiden. Men zou gezegd hebben dat de werklieden zelve het gewicht van het werk dat zij gereed maakten gevoelden. Drie persen werden totdat werk gebezigd, en tien duizend bladen werden dagelijks gedrukt.

Eindelijk verscheen de 21ste September de vollege uitgave, van drie duizend exemplaren, in twee delen in folio, met deze eenvoudige titel:. *Het Nieuwe Testament -in het Duits*. - *Wittenberg*. Er werd geen naam van mensen op gevonden. Ieder Duitser kon zich van nu af Gods Woord voor een matige prijs aanschaffen.

De nieuwe overzetting, geschreven in de geest zelf van de heilige boeken, in een daartoe nog niet gebruikte taal, die voor de eerste maal haar uitstekende schoonheden ten toon spreidde, verraste, verbaasde, roerde de geringsten zowel als de aanzienlijksten van het volk. Het was een nationaal werk; het was het boek van het volk; het was meer, het was waarlijk het boek van God. Tegenstanders zelfs konden dit bewonderenswaardige werk hun goedkeuring niet weigeren; en men zag onbezonnen vrienden van de Hervorming, door de schoonheid van dit werk getroffen, zich verbeelden daarin een tweede ingeving te bespeuren. Deze overzetting was meer dan al de overige schriften van LUTHER dienstbaar om de Christelijke vroomheid te bevorderen. Het werk van de 16de eeuw was dus op een grondslag gebouwd, waarop niets het zal kunnen doen wankelen. De Bijbel, aan het volk gegeven, bracht de menselijke geest, die sinds eeuwen in het kronkelende doolhof van de Scholastiek ronddwaalde, tot de Goddelijke bron des heils terug. Ook was de uitslag van dit werk buitengemeen. In korte tijd waren al de exemplaren verkocht. In de maand December verscheen er een tweede uitgave. In 1533 telde men reeds zeventien uitgaven van het Nieuwe Testament van LUTHER, te Wittenberg gedrukt, dertien te Augsburg, twaalf te Bazel, een te Erfurt, een te Grimma, een te Leipzig, dertien te Straasburg...Zodanig waren de krachtige middelen welke de Kerk en de wereld uit haar verval oprichtten en veranderde.

De eerste uitgave van het Nieuwe Testament werd nog gedrukt, toen LUTHER reeds ondernam het Oude over te zetten. In het jaar 1522 begonnen, werd dit werk onafgebroken voortgezet. Hij gaf deze overzetting bij gedeelte uit naar mate zij vorderde, om te spoediger het ongeduld dat men van alle kanten betoonde tevreden te stellen, en de verkrijging van het boek voor de armen gemakkelijker te maken.

Het geloof en de Schrift.

Het is uit de heilige Schrift en het geloof, twee bronnen die in de grond slechts één uitmaken, dat het Evangelische leven is voortgekomen en dat het zich nog in de wereld verspreidt. Die twee beginselen bestreden twee hoofddwalingen. Het geloof was gekant tegen de Pelagiaansche strekking van het Catholicisme; de heilige Schrift was dat tegen de theorie van de overlevering en van het gezag van Rome. De heilige Schrift leidde tot het geloof, en het geloof leidde tot de heilige Schrift terug. "De mens kan geen verdienstelijk werk verrichten; de vrije genade Gods, welke hij door het geloof in CHRISTUS ontvangt, behoudt hem alleen." Zodanig was de leer in de Christenheid verkondigd. Maar, die leer moest de Christenheid naar de Schrift drijven. Inderdaad, indien het geloof in CHRISTUS alles in het Christendom is, indien de instellingen en verordeningen van de Kerk niets zijn,

moet men niet het Woord van de Kerk, maar het Woord van CHRISTUS aankleven. De band die aan CHRISTUS verbindt zal alles worden voor de gelovige ziel. Wat gaat hem de uitwendige band aan, welke hem aan een uitwendige Kerk verbindt die aan menselijke meningen onderworpen is?...Dus, gelijk het woord des Bijbels de tijdgenoten van LUTHER naar JEZUS CHRISTUS gedreven had, dreef hen de liefde welke zij voor JEZUS CHRISTUS hadden op haar beurt naar de Bijbel. Het was niet, gelijk men zich in onze dagen verbeeldt, door een wijsgerig beginsel, uit hoofde van twijfel, of door een behoefte aan onderzoek, dat zij tot de heilige Schrift terugkwamen; het was omdat zij er het Woord van Hem in vonden die zij beminden. "Gij hebt ons CHRISTUS verkondigd," zeiden zij tot de Hervormer, "dat wij Hem nu zelf horen." En zij grepen met gretigheid naar de bladen die hun aangeboden werden, als naar een van de hemel afkomstig boek.

Tegenstand.

Maar, werd de Bijbel met zoveel vreugde door degenen die CHRISTUS lief hadden ontvangen, met afkeer werd deze teruggestoten door degenen die meer waarde hechtten aan de overleveringen en instellingen van de mensen. Een hevige vervolging bejegende dit werk van de Hervormer. Bij het vernemen van wat LUTHER had uitgegeven, beefde Rome. De pen welke de heilige oorkonden overschreef, was waarlijk die welke de keurvorst FREDERIK in de droom gezien had, en die, zich tot de zeven heuvelen uitstrekkende, de drievoudige kroon van het Pausdom had doen waggelen. De monnik in zijn cel, de vorst op zijn troon, hieven een kreet van woede aan. De onkundige priesters beefden bij de gedachte dat ieder burger, ieder landman zelfs, nu in staat zouden zijn om met hen over de onderwijzingen des Heeren te redetwisten. De koning van Engeland klaagde dit werk bij de keurvorst FREDERIK en de hertog GEORGE van Saksen aan. Maar reeds sinds de maand November had de hertog aan al zijn onderdanen bevolen elk exemplaar van LUTHERS Nieuwe Testament aan de overheid ter hand te stellen. Beieren, Brandenburg, Oostenrijk, al de staten die Rome toegedaan waren, gaven gelijke bevelen. Op enige plaatsen maakte men van die heilige boeken, op de openbare markt, een godonterende brandstapel. Dus vernieuwde Rome, in de 16de eeuw, de aanslagen waardoor het Heidendom de Godsdienst van JEZUS CHRISTUS had willen uitroeien, op het tijdstip dat het rijk de priesters en hun afgoden ontvlood. Maar wie kan de zegepralende voortgang van het Evangelie beletten? "Zelfs na mijn verbod," schreef hertog GEORGE, "zijn er verscheiden duizenden exemplaren in mijn staten verkocht en gelezen geworden."

God bediende zichzelfs, om Zijn Woord te verspreiden, van de handen die het meenden te verdelgen. De Catholieke Godgeleerden, ziende dat zij het werk van de Hervormer niet konden verhinderen, gaven zelf een overzetting van het Nieuwe Testament uit. Het was de overzetting van LUTHER, hier en daar door de uitgevers veranderd. Men maakte geen zwarigheid die te laten lezen. Rome wist nog niet dat overal waar Gods Woord wordt ingevoerd, haar macht aan het wankelen geraakt. JOACHIM van Brandenburg stond al zijn onderdanen toe elke overzetting van de Bijbel, in het Latijn of Duits te lezen, mits zij niet van Wittenberg kwam. De volken van Duitsland, die van Brandenburg in het bijzonder, deden dus een grote stap in de kennis van de waarheid.

Gewicht van Luther's uitgave van het Nieuwe Testament.

De uitgave van het Nieuwe Testament in de gewone volks taal is een van de gewichtigste tijdpunten van de Hervorming. Was het huwelijk van FELDKIRCHEN de eerste stap geweest die de Hervorming gedaan had om van de leer in het leven over te gaan; was de afschaffing van de kloostergeloften de tweede; was de invoering van het Avondmaal des Heeren de derde, de uitgave van het Nieuwe Testament was mogelijk de gewichtigste van allen. Zij bewerkte een gehele verandering in de maatschappij: niet slechts in de pastorie van de priester, in de cel van de monnik of in het heiligdom des Heeren; maar ook in de huizen van de groten, in die van de burgers van de steden en van de bewoners van het

platteland. Zodra men in de huisgezinnen van de Christenheid de Bijbel begon te lezen, werd de Christenheid veranderd. Er waren van toen af andere gewoonten, andere zeden, andere verkeringen, een ander leven. Met de uitgave van het Nieuwe Testament kwam de Hervorming uit de School en de Kerk te voorschijn, en nam bezit van de haardsteden van het volk.

Het gevolg daardoor teweeggebracht was onbeschrijfelijk groot. Het Christendom van de oorspronkelijke Kerk, door de uitgave van de heilige Schriften uit de vergetelheid waarin het sinds eeuwen begraven lag te voorschijn gebracht, werd dus aan het oog van de natie voorgesteld, en dit gezicht was genoeg om de aanvallen waarvan Rome het voorwerp geweest was te rechtvaardigen. De eenvoudigste mensen, mits zij het Duits konden lezen, vrouwen, ambachtslieden (het is een tijdgenoot en groot vijand van de Hervorming, die het ons verhaalt) beoefenden met gretigheid het Nieuwe Testament. Zij droegen het overal met zich; weldra kenden zij het van buiten, en de bladzijden van dit boek verkondigden openlijk de volmaakte overeenstemming van de Hervorming van LUTHER met de Openbaring van God.

Behoefte aan een stelselmatig vertoog.

Het was echter slechts stukswijze dat de leer van de Bijbels en van de Hervorming tot hiertoe voorgedragen was geworden. De een of andere waarheid was in een geschrift voorgesteld; de een of andere dwaling in een ander bestreden. Op een wijd uitgestrekt terrein lagen de overblijfselen van het oude gebouw en de bouwstoffen voor het nieuwe door elkaar verstrooid; maar het gebouw zelf ontbrak nog. De uitgave van het Nieuwe Testament beantwoordde ongetwijfeld aan die behoefte. De Hervorming kon zeggen, bij het geven van dit boek: Ziedaar mijn geloofsstelsel! Maar daar ieder vrij is te beweren dat hij geen ander geloofsstelsel dan de Bijbel heeft, moest de Hervorming in een geregelde orde bijeen brengen wat zij in de Schrift had gevonden. Dit deed MELANCHTON in haar naam.

Hij was met afgemeten, maar met vaste tred in zijn Godgeleerde ontwikkeling voortgegaan, en had steeds met moed de vrucht van zijn onderzoekingen openbaar gemaakt. Reeds in het jaar 1520 had hij verklaard in velen van de zeven Sacramenten niets anders dan een navolging van de Joodse kerkgebruiken te zien; en in de onfeilbaarheid van de paus niets anders dan een trotse aanmatiging, met de heilige Schrift en het gezond verstand evenzeer strijdig. "Om die leer te bestrijden," had hij gezegd, "hebben wij meer dan één HERCULEs nodig." Zo was MELANCHTON op het zelfde stuk gekomen als LUTHER, schoon langs een geleerder en rustiger weg. Het ogenblik was daar dat hij op zijn beurt zijn geloof moest belijden.

De Gemene plaatsen.

Sinds het jaar 1521, tijdens de gevangenschap van LUTHER, had zijn beroemd werk "*Over de gemene godgeleerde plaatsen*" het Christelijk Europa een geloofsstelsel aangeboden, waarvan de grondslag vast en de inrichting bewonderenswaardig was. Een eenvoudig en schoon geheel stelde zich voor de verbaasde ogen van het nieuwe geslacht daar. De overzetting van het Nieuwe Testament deed de Hervorming recht wedervaren bij het volk; de *Gemene plaatsen* van MELANCHTON deden dat bij de geleerden.

De Kerk bestond sinds vijftien eeuwen en had zulk een werk nog niet gezien. De gewone ontvouwingen van de Schoolse Godgeleerdheid achterwege latende, gaf de vriend van LUTHER eindelijk aan de Christenheid een Godgeleerd samenstel geheel en alleen uit de heilige Schrift getrokken. Men vond er een levensgeest, een verstandsontwikkeling, een kracht van waarheid, een eenvoudigheid van voordracht in, welke een verbazend verschil met de fijngesponnen stelsels van de scholen maakten. De meest wijsgerige vernuften, zowel als de strengste Godgeleerden, bewonderden het evenzeer.

ERASMUS noemde dit geschrift: één op een voortreffelijke wijze tegen de Fariseeuwsche tirannie van de valse leraren in slagorde gesteld leger; en, schoon erkennende dat hij niet ten aanzien van alle punten het met de schrijver eens was, voegde hij er bij dat hoewel hij hem altijd bemind had, hij hem echter nooit zo had bemind als na het lezen van dit werk. "Het is onbetwistbaar," zei later CALVIJN, het aan Frankrijk aanbiedende, "dat de grootste eenvoudigheid de grootste deugd is bij het behandelen van de Christelijke Godgeleerdheid."

Maar niemand smaakte een zo grote vreugde als LUTHER. Dit werk was gedurende zijn geheel leven het voorwerp van zijn bewondering. Die afgebroken tonen welke zijn werkzame hand, in de levendige aandoening van zijn ziel, uit de harp van de Profeten en Apostelen te voorschijn gebracht had, vond men hier in een betoverende harmonie bijeen. Die losse stenen welke hij met inspanning uit de steengroeve van de heilige Schrift gehaald had, waren nu tot een heerlijk gebouw bijeengevoegd. Zo liet hij dan ook niet na de jonge lieden die te Wittenberg de wetenschap kwamen zoeken, de lezing van dit geschrift aan te raden, met hun te zeggen: "Zo gij Godgeleerden wilt worden, lees dan MELANCHTON." *Loci communes theologici*. Bazel, 1521. p. 35.

De erfzonde.

Volgens MELANCHTON is het diep gevoel van de ellende, waaraan de mens zich door de zonde onderworpen ziet, de grondslag waarop het gebouw van de Christelijke Godgeleerdheid moet rusten. Dit grote kwaad is de hoofdzaak, het grondbegrip waarvan de wetenschap uitgaat; het is het kenmerk dat de Godgeleerdheid van al de wetenschappen, die slechts de rede tot werktuig hebben, onderscheidt.

De Christelijke Godgeleerde, tot het binnenste van ‘s mensen hart indringende, verklaart de wetten en verborgen aantrekking, gelijk een ander geleerde later de wetten en de aantrekking van de lichamen verklaarde. "De erfzonde," zegt hij, "is één met ons geboren neiging, een zekere aandrift die ons aangenaam is, een zekere kracht die ons tot zonde vervoert en die door ADAM over zijn geheel nageslacht verspreid is geworden. Even als erin het vuur een eigenaardige kracht is welke het naar boven voert, evenals erin de magneet een natuurlijke kracht is waardoor deze het ijzer tot zich trekt, evenzo is er ook in de mens een oorspronkelijke kracht, welke hem tot het kwaad aandrijft. Ik stem toe dat in SOCRATES, in XENOCRATES, in ZENO standvastigheid, matigheid, eerbaarheid gevonden werden; die schaduwen van deugden waren in onzuivere geesten en kwamen uit de liefde tot zichzelf voort; daarom moet men deze niet als ware deugden maar als ondeugden beschouwen" Deze woorden mogen hard schijnen; maar zij zijn het niet dan wanneer men de mening van MELANCHTON miskent. Niemand was meer dan hij geneigd in de Heidenen deugden te erkennen die de achting van de mensen waardig waren; maar hij stelde deze grote waarheid vast, dat de hoogste wet, door God aan zijn schepselen gegeven, is Hem lief te hebben boven al; doch, wanneer de mens, doende wat God beveelt, het niet doet uit liefde tot God maar uit liefde voor zichzelf, zal God het hem dan kunnen ten goede houden dat hij zichzelf in de plaats van zijn oneindige majesteit stelt; en zal er geen misdrijf in een daad gelegen zijn waarin een uitdrukkelijke opstand tegen de hoogste God zichtbaar is?

De verlossing.

De Godgeleerde van Wittenberg toont vervolgens aan hoe de mens van deze ellende verlost wordt. "De Apostel," zegt hij, "roept u om aan de rechterhand des Vaders, Gods Zoon, de machtige middelaar die voor ons tussen beiden treedt, te aanschouwen, en vordert van u verzekerd te wezen dat uw zonden u vergeven zijn en dat gij door de Vader rechtvaardig gerekend en aangenomen zijt, om zijns Zoons wille, die een slachtoffer geworden is aan het kruis."

Vrije wil.

Wat deze eerste uitgave van de *Gemene plaatsen* bovenal merkwaardig maakt, is de wijze waarop de Godgeleerde van Duitsland daarin van de vrije wil spreekt. Hij erkent, misschien nog beter dan LUTHER, omdat hij meer Godgeleerde was dan deze, dat deze leer niet kon gescheiden worden van die welke het wezen van de Hervorming was. ‘s Mensen rechtvaardiging voor God spruit alleen voort uit het geloof, ziedaar het eerste punt; dat geloof ontstaat in het hart des mensen alleen uit Gods genade, ziedaar het tweede. MELANCHTON gevoelt zeer wel, dat, wanneer men de mens enige natuurlijke bekwaamheid om te geloven toeschrijft, men in het tweede punt die grote leer van de genade welke men in het eerste vastgesteld heeft, zal omver werpen. Hij had te veel scherpzinnigheid en kennis van de Schriften om zich in een zo gewichtig stuk te bedriegen. Maar hij ging te ver. In plaats van zich binnen de grenzen van het Godsdienstig vraagstuk te houden, neemt hij het bovennatuurkundige vraagstuk in overweging. Hij draagt een leer omtrent een noodlot voor, welke God als de oorzaak van het kwaad zou kunnen doen beschouwen, en die, bij gevolg, geen grond heeft in de Schrift. "Daar al wat gebeurt," zegt hij, "noodzakelijk overeenkomstig de Goddelijke voorbeschikking gebeurt, is het duidelijk dat onze wil geen vrijheid heeft."

Maar wat MELANCHTON zich vooral voorstelt, is de Godgeleerdheid als een samenstel van Godsvrucht voor te dragen. De School had het leerstelsel zozeer ontleed dat het alle leven had verloren. Het was dan de taak van de Hervorming het leven in het dode leerstelsel terug te brengen. In de daarna volgende uitgaven gevoelde MELANCHTON de noodzakelijkheid om met grote duidelijkheid de leerstukken te ontvouwen. Maar dat had niet volkomen plaats in 1521. "CHRISTUS te kennen," zegt hij, "is zijn weldaden te kennen. PAULUS, in zijn brief aan de Romeinen een kort begrip van de Christelijke leer willende geven, redeneert niet over de verborgenheid van de Drie-eenheid, over de wijze van de menswording, over de bedrijvende en lijdende schepping. Waarvan spreekt hij dan? - Van de wet, -van de zonde, -van de genade. Daarvan hangt de kennis van CHRISTUS af."

Uitwerking van de Gemene plaatsen.

De uitgave van deze geloofsleer was voor de zaak van het Evangelie van een onschatbare waarde. De lasteringen werden weerlegd; de vooroordelen vielen. In de kerken, aan de hoven, op de hogescholen bewonderde men het verstand van MELANCHTON en men beminde de bevalligheid van zijn karakter. Diegenen zelfs welke de schrijver niet kenden, werden door zijn werk tot zijn geloof gebracht. De ruwheid en soms de hevigheid van LUTHERS taal hadden velen teruggestoten. Maar ziehier een man die met een grote sierlijkheid van stijl, een kiese smaak, een bewonderenswaardige duidelijkheid, een volmaakte orde, die veel vermogende waarheden ontvouwt wier onverwachte voorstelling de wereld heeft geschokt. Men begeert het werk, men leest het met gretigheid, men onderzoekt het met ijver. Zo veel zachtheid en zedigheid wonnen de harten; zo veel edelheid en kracht dwongen hun eerbied af; en de hogere standen van de maatschappij, tot hiertoe besluiteloos, werden voor een wijsheid gewonnen die eindelijk een zo schone taal aannam.

Van een andere kant bleven de vijanden van de waarheid, die door de vervaarlijke slagen van LUTHER niet neergeveld waren, enige tijd sprakeloos en ontsteld, bij de verschijning van MELANCHTONS geschrift. Zij erkenden dat er een ander man was die hun haat even waardig was als LUTHER. "Helaas," riepen zij uit, "ongelukkig Duitsland! tot welk een uiterste zal u dit nieuwe voortbrengsel vervoeren!"

De *Gemene plaatsen* hadden, van het jaar 1521 tot 1595, zeven en zestig uitgaven, zonder van de vertalingen te spreken. Dit boek heeft misschien, naast de Bijbel, het meest tot de invoering van de Evangelische leer toegebracht.

X.

Tegenstand.

Terwijl de "letterkundige" MELANCHTON door zulke welluidende tonen aan LUTHER een zo krachtige hulp bewees, stelden zich mensen die te duchten en de Hervormer vijandig waren, met geweld tegen hem. Uit de Wartburg ontsnapt, was hij weer op het toneel van de wereld verscheen; en bij deze tijding hadden zijn oude vijanden al hun woede weergevonden.

Hendrik VIII.

Het was drie en een halve maand geleden dat LUTHER te Wittenberg teruggekeerd was, toen het gerucht, wat van alle kanten vergroot werd, hem de tijding bracht dat één van de grootste koningen van de Christenheid tegen hem was opgestaan. Het hoofd van het geslacht van de Tudors, een vorst te gelijker tijd gesproten uit het huis van York en Lancaster, en op wiens hoofd, na zoveel vergoten bloed, de rode en de witte Roos zich eindelijk herenigd bevonden, de machtige koning van Engeland, die zich beijverde de oude invloed van zijn kroon op het vasteland, en op Frankrijk in het bijzonder, te herstellen, HENDRIK VIII had een boek geschreven tegen de arme monnik van Wittenberg. "Men vijzelt," schreef LUTHER aan LANGE, de 26ste Juni 1522, "een boekje van de koning van Engeland zeer hoog op."

De schrijver doelt hier op de bloedige partijschappen tussen de machtige huizen van de hertogen van York en Lancaster, bekend onder de naam van de Witte en Rode Roos, welke Engeland lang ontrustten en beurtelings elkaar de heerschappij betwistten. Nadat HENDRIK, hertog van Lancaster, zijn jeugdige neef, koning RICHARD II, in het jaar 1399 had onttroond en zijn opvolger was geworden onder de naam van HENDRIK IV, en bij zijn dood in het jaar 1413 door zijn zoon HENDRIK V was opgevolgd, stierf deze laatste in het jaar 1422, waarop zijn nagelatene weduwe trouwde met een edelman uit Wallis, met name OWEN TUDOR, en zijn zoon HENDRIK VI hem opvolgde. Een opstand tegen deze laatste verwekt door RICHARD hertog van York, waarbij zelfs de koning in het jaar 1455 gevangen werd, werd door de moed van de vrouw gedempt, en de hertog van York gedood, doch de zoon EDUARD hernieuwde de opstand, nam HENDRIK gevangen en beklom de troon in het jaar 1464, onder de naam van EDUARD IV, werd beurtelings daarvan verdreven en weer hersteld, waarop hij HENDRIK deed ombrengen. Na zijn dood werd hij door zijn zoon EDUARD V in het jaar 1482 opgevolgd, doch deze door zijn oom, de hertog van Glocester, vermoord, die hem onder de naam van RICHARD III opvolgde. Het volk deze zich telkens vernieuwende ijselijkheden en de onderdrukkingen, daarvan het gevolg, moe zijnde, maakte HENDRIK, hertog van Richmond, hiervan gebruik, en werd nadat RICHARD in een veldslag gesneuveld was koning in het jaar 1485, onder de naam van HENDRIK VII. Hij was een kleinzoon van de straks genoemde OWEN TUDOR, erfgenaam van het huis van Lancaster en huwde met de dochter van EDUARD IV, zodat zich dus in hem, vooral in zijn zoon HENDRIK VIII de huizen van York en Lancaster samen verenigden. -L.R.

Wolsey.

HENDRIK VIII telde toen één en dertig jaren; hij was groot, welgemaakt; een voorkomen van majesteit en heerschappij was over zijn gehele persoon verspreid; en zijn gelaat drukte de levendigheid van zijn geest uit. Driftig, vol verlangen om alles voor het geweld van zijn hartstochten te doen zwichten en eerzuchtig, verborg hij in het eerst zijn gebreken onder een zekere levendigheid welke de jeugd eigen is, en ontbrak het hem niet aan vleiers die hem aanmoedigden. Dikwijls begaf hij zich, met de schaar van zijn gunstelingen, naar de woning van zijn kapellaan, THOMAS WOLSEY, zoon van een vleeshouwer van Ipswich. Begaafd met een grote bekwaamheid, met een buitensporige eerzucht en met een vermetelheid zonder palen, had die man, door de bisschop van Winchester, kanselier des rijks, voorgestaan, zich spoedig de gunst van zijn meester verworven, en lokte deze in zijn huis door de verleiding van de vermaken en ongeregeldheden, waaraan de jonge vorst zich

in zijn eigen paleis niet zou hebben durven overgeven. POLYDORUS VIRGILIUS, toen onder-schatmeester van de paus in Engeland, verhaalt het. Bij deze dwaze bijeenkomsten overtrof de kapellaan de jeugdige hovelingen, die HENDRIK VIII vergezelden, in ongebondenheid. Men zag hem, de deftigheid vergetende welke een bedienaar van de altaars betaamt, zingen, dansen, lachen, boerten, oneerbare gesprekken houden en schermen. Het gelukte hem op die wijze weldra de eerste plaats in ‘s konings raad te bekomen, en, alleen het rijk besturende, deed hij al de vorsten van de Christenheid zijn gunsten kopen.

De koningin.

HENDRIK leefde te midden van danspartijen, van gastmalen, van ridderspelen; en verspilde dwaselijk de schatten welke de gierigheid van zijn vader langzamerhand had bijeengeschraapt. Prachtige toernooispelen volgden elkaar onophoudelijk op. De koning, die door zijn mannelijke schoonheid zich onder al de strijders onderscheidde, speelde er de eerste rol. Wanneer de kampstrijd een ogenblik twijfelachtig scheen, verzekerden de behendigheid, de sterkte van de vorst, of de listige staatkunde van zijn tegenstanders hem de overwinning, en de omtrek weergalmde van geroep en handgeklap ter zijner ere. De ijdelheid van de jeugdige vorst werd door deze lichte zegepralen gestreeld, en er was geen geluk ter wereld waarnaar hij niet meende te kunnen staan. Onder de aanschouwers bevond zich soms de koningin. Haar deftig voorkomen, haar treurige blik, haar peinzend en neerslachtig gelaat staken zeer bij het verdovend gedruis van deze feesten af. HENDRIK VIII had, kort na zijn komst tot de troon, om staatkundige redenen, CATHARINA van Arragon, vijf jaren ouder dan hij, weduwe van zijn broeder ARTHUR en tante van KAREL V, gehuwd. Terwijl haar gemaal zich aan de vermaken overgaf, stond de deugdzame CATHARINA, die een geheel Spaanse vroomheid bezat, in het midden van de nacht op om in stilte aan de gebeden van de monniken deel te nemen. Zij wierp zich, zonder kussen, zonder tapijt, op de knieën. ‘s Morgens om vijf uur, na een weinig rust genomen te hebben, was zij wederom op; zij kleedde zich in het gewaad van de heilige FRANCISCUS, want zij had zich in de derde orde van die heilige doen opnemen; vervolgens, in de haast de koninklijke kleren daarover aantrekkende, begaf zij zich te zes uur naar de kerk, om de mis bij te wonen.

Twee wezens, levende in twee zo verschillende werelden, konden niet lang verenigd blijven.

De Roomse vroomheid had echter nog andere vertegenwoordigers dan CATHARINA aan het hof van HENDRIK VIII. JOHANNES FISHER, de bijna zeventig jarige bisschop van Rochester, die zich zowel door zijn geleerdheid als door de gestrengheid van zijn zeden onderscheidde, was het voorwerp van de algemene hoogachting. Hij was de oudste raadsheer van HENDRIK VII geweest, en de hertogin van Richmond, grootmoeder van HENDRIK VIII, hem bij haar sterfbed ontbiedende, bad hem de jeugd en onervarenheid van haar kleinzoon aanbevolen. Lange tijd eerbiedigde de koning, onder al zijn afdwalingen, de oude bisschop als een vader.

Fisher.

Een man veel jonger dan FISHER, leek en rechtsgeleerde, trok toen reeds door zijn verstand en edel karakter aller aandacht tot zich. Hij heette THOMAS MORUS. Zoon van een rechter bij het hoogste gerechtshof, arm, gestreng, arbeidzaam, had hij op zijn twintigste jaar de hartstochten van de jeugd zoeken uit te blussen, terwijl hij een haren kleed droeg en zichzelf een strenge tucht opleide. Eens door HENDRIK VIII ontboden, op het ogenblik dat hij de mis bijwoonde, antwoordde hij dat de dienst van God voor de dienst des konings moest gaan. WOLSEY stelde hem aan HENDRIK VIII voor, die hem bij verschillende gezantschappen gebruikte en hem een grote genegenheid toedroeg. Hij

ontbood hem dikwijls bij zich en onderhield zich met hem over de planeten, over WOLSEY en over de Godgeleerdheid.

Thomas Morus.

Inderdaad, de koning zelf was geen vreemdeling in de Roomse leer. Het schijnt zelfs dat zo ARTHUR in het leven gebleven ware, HENDRIK tot de aartsbisschoppelijke zetel van Kantelberg zou bestemd geweest zijn. THOMAS AQUINAS, BONAVENTURA, de toernooispelen, de gastmalen, ELIZABETH BLOUNT en nog andere minnaressen, dit alles vermengde zich in de geest en het leven van die vorst, welke in zijn kapel missen liet zingen, welke hij zelf vervaardigd had.

Luther's boeken verbrand.

Zodra HENDRIK VIII van LUTHER hoorde spreken, ontstak hij tegen hem in toorn, en nauwelijks was het decreet van de rijksdag te Worms in Engeland bekend, of hij beval de bul van de paus tegen de boeken van de Hervormer ten uitvoer te leggen. De 12de Mei 1521 begaf THOMAS WOLSEY, die met de post van kanselier van Engeland die van kardinaal en legaat van Rome verenigde, zich in plechtstatige optocht naar St. Paulus. Die man, tot de hoogste trap van verwaandheid gekomen, achtte zich aan koningen gelijk. Hij zat nooit anders dan op een gouden stoel, hij sliep op een gouden bed en een goud-lakens kleed bedekte de tafel waaraan hij at. Hij spreidde bij deze gelegenheid een grote pracht ten toon. Zijn hofhouding, samengesteld uit acht honderd personen, waaronder zich edellieden, ridders, zonen van de aanzienlijkste familiën bevonden, die door hem te dienen aan openbare ambten hoopten te komen, omringde de trotse prelaat. Goud en zijde schitterden niet slechts op zijn kleren (hij was de eerste kerkelijke die zich zo prachtig had durven kleden, maar ook op de dekkleeden en het tuig van zijn paarden. Een priester van de schoonste gestalte droeg een zilveren standaard van een kruis voorzien voor hem uit; achter hem hield een ander kerkelijke van een niet minder uitstekend voorkomen het aartsbisschoppelijk kruis van York in de hand; een heer die naast hem ging, was met de zorg voor zijn kardinaalshoed belast. Edellieden, prelaten, gezanten van de paus en van de keizer vergezelden hem, gevolgd van een grote menigte muilezels, met koffers beladen die opgevuld waren met de rijkste en schitterendste stoffen. Het is te midden van deze prachtige optocht dat men de schriften van de arme monnik van Wittenberg naar de brandstapel te Londen droeg. In de grote kerk gekomen, liet de trotse priester zijn kardinaalshoed op het altaar zelf neerleggen. De brave bisschop van Rochester begaf zich naar de voet van het kruis, en, een ontroerde stem doende horen, predikte hij met kracht tegen de ketterij. Daarop bracht men de goddeloze schriften van de aartsketter aan, en men verbrandde ze op een vrome wijze, in tegenwoordigheid van een verbazende menigte volks. Zodanig was het eerste nieuws dat Engeland van de Hervorming ontving.

Hendrik valt Luther aan.

HENDRIK wilde zich daarbij niet bepalen. "Het is de duivel," schreef hij aan de keurvorst van de Palts, die vorst wiens zwaard nimmer ophield over zijn tegenstanders, zijn vrouwen en zijn gunstelingen opgeheven te zijn; "het is de duivel die, door LUTHER, deze ontzaglijke brand ontstoken heeft. Indien LUTHER zich niet wil bekeren, dan mogen de vlammen hem met zijn schriften verteren!"

Hendriks boek tegen Luther.

Dit was nog niet genoeg. HENDRIK, overtuigd dat de voortgang van de ketterij veroorzaakt werd door de diepe onkunde van de Duitse vorsten, dacht dat het ogenblik gekomen was om al zijn geleerdheid ten toon te spreiden. De zegepralen van zijn strijdbijl lieten hem niet

toe aan die, welke voor zijn pen bewaard waren, te twijfelen. Maar nog een andere hartstocht, steeds groot bij kleingeestige lieden, de ijdelheid, prikkelde de koning aan. Het strekte hem tot vernedering geen titel tegen die van "Catholiek" en van "Aller Christelijkst", welke de koningen van Spanje en van Frankrijk voerden, te kunnen overstellen, en hij bedelde sinds lang bij het Roomse hof om een dergelijke onderscheiding. Wat was meer geschikt om hem die eindelijk te doen erlangen, dan een aanval tegen de ketterij? HENDRIK wierp dan het koninklijk purper ter zijde en daalde van de hoogte des troons in het strijdperk van de Godgeleerde af. Hij doorsnuffelde THOMAS AQUINAS, PETRUS LOMBARDUS, ALEXANDER VAN HALES en BONAVENTURA, en de wereld zag verschijnen de "*Verdediging van de zeven sacramenten, tegen Martijn Luther, door de hoogst onoverwinnelijke koning van Engeland en Frankrijk, heer van Ierland, Hendrik, de achtste van die naam*.

"Ik zal voor de Kerk in de bres springen om haar te redden," zei de koning van Engeland in dit geschrift; ik zal de vergiftigde pijlen des vijands die haar bespringt in mijn borst ontvangen. De tegenwoordige staat van zaken roept mij er toe. Ieder dienaar van JEZUS CHRISTUS, van wat ouderdom, sekse of stand, behoort tegen de gewone vijand van de Christenheid op te staan.

"Wapenen wij ons met een dubbele wapenrusting, met een hemelse wapenrusting, om met de wapenen van de waarheid hem te overwinnen welke met die van de dwaling strijdt; maar ook met een aardse wapenrusting, opdat, wanneer hij zich in zijn boosheid hardnekkig betoont, de hand des scherprechters hem noodzake te zwijgen, en hij eenmaal tenminste voor de wereld nuttig zij, door het vreselijk voorbeeld van zijn dood."

HENDRIK VIII kon de verachting niet verbergen, welke zijn zwakke tegenstander hem inboezemde. "Die man," zei de gekroonde Godgeleerde, "schijnt in barensnood te zijn; hij wendt ongehoorde krachten aan; voorts baart hij niets dan wind. Neem het vermetel omkleedsel van de trotse woorden weg, waarmee hij zijn ongerijmdheden bekleedt, gelijk men een aap in purper kleedt, wat zal u dan nog overblijven?...een ellendige en ijdele drogrede."

De koning verdedigt na elkaar de mis, de boete, het vormsel, het huwelijk, de priester ordening, het laatste oliesel; hij spaart geen belegende bijnamen voor zijn vijand; hij noemt hem beurtelings een helse wolf, een vergiftige adder, een lid des duivels. Zelfs de eerbaarheid van LUTHER wordt aangerand. HENDRIK VIII verplettert de bedelmonnik met zijn koninklijke gramschap en "schrijft als met zijn scepter," zegt een geschiedschrijver.

Nochtans, men moet het erkennen, was het werk niet slecht voor de schrijver en voor zijn eeuw. Aan de stijl ontbrak niet een zekere kracht. Maar het publiek van die tijd kon zich niet vergenoegen met hem recht te laten wedervaren. Uitbundige lofspraken bejegenden de Godgeleerde verhandeling van de machtige koning van Engeland. "Nog nimmer heeft men een zo geleerd boek onder de zon gezien," zeiden dezen. –

"Men kan het," hernamen anderen, "slechts vergelijken met de werken van de heilige AUGUSTINUS. Hij is een CONSTANTIJN, hij is een KAREL de Grote! -Hij is nog meer," zeiden andere stemmen, "hij is een tweede SALOMO!"

Aanbieding aan de paus.

Deze loftuitingen trokken weldra de grenzen van Engeland over. HENDRIK wilde dat de deken van Windsor, JOHANNES CLARKE, zijn ambassadeur bij de paus, de opperpriester zijn boek zou ter hand stellen. LEO X ontving de ambassadeur in het volle consistorie. CLARKE bood hem het koninklijk werk aan, met de woorden: "De koning mijn meester geeft u de verzekering dat hij na de dwalingen van LUTHER met de pen weerlegd te hebben, bereid is zijn aanhangers met het zwaard te bestrijden." LEO, over deze belofte getroffen, antwoordde dat het boek des konings alleen met de hulp van de Heilige Geest had kunnen

geschreven worden; en hij noemde HENDRIK "*verdediger des geloofs*:" een titel die de oppergebieders van Engeland nog voeren.

Het onthaal dat aan het werk des konings te Rome te beurt viel bracht veel toe om het te doen lezen. In enige maanden kwamen, van verschillende drukpersen, verscheiden duizenden exemplaren in het licht. "De gehele Christelijke wereld," zei COCHLOEUS, "was met bewondering en blijdschap vervuld."

Deze uitbundige lofspraken vermeerderden de ondragelijke verwaandheid van het hoofd van de Tudors. Hij zelf twijfelde er niet aan dat hij ingevingen van de Heilige Geest had. Van toen af wilde hij geen de minste tegenspraak meer verdragen. Het Pausdom was voor hem niet meer te Rome, maar te Greenwich; de onfeilbaarheid rustte op zijn hoofd: dit bracht later zeer veel toe aan de Hervorming van Engeland.

Uitwerking op Luther.

LUTHER las het boek van HENDRIK met een glimlach van verachting, ongeduld en verontwaardiging. De leugenen, de lasteringen welke het behelsde, maar vooral de houding van verachting en medelijden welke de koning erin aannam, verbitterden in de hoogste mate de doctor van Wittenberg. Bij zijn verontwaardiging kwam nog de gedachte dat de paus dit geschrift bekroond had, en dat alom de vijanden des Evangelies de Hervorming en de Hervormer als reeds omvergeworpen en overwonnen beschimpten. Daarenboven, wie had hij te ontzien? Streed hij niet voor een koning groter dan al de koningen van de aarde? De Evangelische zachtmoedigheid scheen hem niet te pas te komen. Oog voor oog, tand voor tand. Hij ging alle maat te buiten. Vervolgd, gehoond, in het nauw gebracht, gekwetst, keerde de felle leeuw zich om en richtte zich met fierheid op om zijn vijand te verpletteren. De keurvorst, SPALATIJN, MELANCHTON, BUGENHAGEN trachtten tevergeefs hem te bevredigen. Zij wilden hem verhinderen om te antwoorden, maar niets kon hem tegenhouden. "Ik zal niet zacht te werk gaan met de koning van Engeland," zei hij. "Het is tevergeefs, ik weet het, dat ik mij verneder, dat ik toegeef, dat ik smeek, dat ik de weg des vredes beproef. Ik zal mij eindelijk op een meer verschrikkende wijze aan die dolzinnigen vertonen, welke mij dagelijks met hun hoornen stoten. Ik zal de mijne tegen hen opsteken; ik zal de satan tarten en uitdagen, totdat hij, uitgeput, in zijn niet verzinke. Indien die ketter niet herroept, zegt de nieuwe THOMAS, HENDRIK VIII, moet men hem verbranden! Zodanig zijn de wapenen welke men thans tegen mij gebruikt: de woede van domme ezels en zwijnen als THOMAS AQUINAS; daarna het vuur. Wel nu, het zij zo! Laat die zwijnen komen, zo zij durven, en dat zij mij verbranden! Zie hier ben ik, ik verwacht hen. Ik wil dat mijn as, na mijn dood in duizend zeeën geworpen, verrijze en die afschuwelijke bende vervolge en verslinde. Levende, zal ik de vijand van de Pausdom zijn, en verbrand-zal ik zijn ondergang wezen. Gaat heen, zwijnen van St. THOMAS, doet wat u goeddunkt. Steeds zult gij LUTHER als een beer op uw weg, en als een leeuw op uw pad ontmoeten. Hij zal van alle kanten op u aanvallen, en u geen rust laten, totdat hij uw ijzeren kop vermalen en uw koperen voorhoofd tot stof vergruisd heeft."

Kracht en hevigheid.

LUTHER verwijt eerst HENDRIK VIII, zijn leringen alleen op mensen instellingen en gevoelens gegrond te hebben. "Ik," zegt hij, "houd niet op te roepen: Evangelie! Evangelie! -CHRISTUS! CHRISTUS!...En mijn tegenstanders houden niet op te antwoorden: Gebruiken! gebruiken! -Instellingen! instellingen! -Kerkvaders! kerkvaders! -*Uw geloof*, zegt de Apostel PAULUS, *zij gegrond, niet op de wijsheid van de mensen, maar op de kracht Gods*. -En door die donderslag welke van de hemel komt werpt de Apostel al de kwelgeesten van die HENDRIK neer en verstrooit ze, gelijk de wind het stof verstrooit. Verstomd, verschrikt, vallen de Thomisten, de Papisten, de Hendrikken op hun aangezicht voor de bliksem van deze woorden."

Hij weerlegt vervolgens het geschrift des konings van stuk tot stuk, en stoot zijn bewijsredenen de één na de ander omver, met een duidelijkheid, een vernuft, een kennis van de heilige Schrift en van de geschiedenis van de Kerk, maar tevens met een vrijmoedigheid, met een verachting, en soms met een hevigheid, welke ons niet moeten verwonderen.

Aan het einde van zijn rede gekomen, verontwaardigt LUTHER zich opnieuw dat zijn tegenstander zijn bewijsvoeringen alleen uit de kerkvaders ontleent; dat was de grond van alle geschil. "Tegen al de woorden van de kerkvaders, van de mensen, van de engelen, van de duivelen," zegt hij, "stel ik, niet de oudheid van de gewoonte, niet de menigte, maar het Woord van de eeuwige Majesteit, het Evangelie, over, wat zij zelf genoodzaakt zijn goed te keuren. Daaraan houd ik mij, daarop verlaat ik mij, daarop beroem ik mij, daarmee zegepraal ik en bespring ik de Papisten, de Thomisten, de Hendrikken, de Sophisten en al de zwijnen van de hel. De koning des hemels is met mij; daarom vrees ik niets, al ware het zelfs dat duizend Augustinussen, duizend Cyprianussen en duizend van die Kerken, waarvan HENDRIK de verdediger is, tegen mij opstonden. Het zegt weinig dat ik een koning van de aarde veracht en bijt, daar hij zelf niet schroomt in zijn redenen de Koning van de hemels te lasteren, en Zijn heiligheid door de stoutste leugenen te onteren.

"Pausgezinden!" roept hij ten slotte uit, "maakt gij niet een einde aan uw ijdele vervolgingen? Doet al wat gij wilt. Voor dit Evangelie toch, wat ik, MARTIJN LUTHER, gepredikt heb, zullen pausen, bisschoppen, priesters, monniken, vorsten, duivels, de dood, de zonde, en al wat niet JEZUS CHRISTUS of in JEZUS CHRISTUS is, moeten vallen en vergaan."

Zijn boek.

Dus sprak de arme monnik. Zijn hevigheid kan gewis niet verschoond worden, wanneer men deze naar de regel die hij zelf inroept, naar Gods Woord, beoordeelt. Men kan hem zelfs niet rechtvaardigen al beroept men zich het zij op de onbeschaafdheid van de eeuw, want MELANCHTON wist de welvoeglijkheid in zijn schriften in acht te nemen; of op de kracht van zijn karakter, want indien die kracht voor een gedeelte in zijn taal gelegen was, was ook de hartstocht er zeer in gemengd. Hij is derhalve veeleer veroordelenswaardig. Echter, om rechtvaardig te zijn, moeten wij in aanmerking nemen dat in de 16de eeuw die hevigheid niet zo vreemd scheen als deze heden zou voorkomen. De geleerde maakten toen een gelijke macht uit als de vorsten. HENDRIK had LUTHER aangevallen, door zich als schrijver op te werpen. LUTHER antwoordde hem volgens die in de geleerde wereld aangenomen wet, dat men de waarheid moet in aanmerking nemen van wat gezegd wordt, en niet de hoedanigheid van hem die spreekt. Voegen wij er nog bij dat, toen die zelfde koning zich tegen de paus keerde, de aanvallen waarmee de Roomse schrijvers en de paus zelf hem bejegenden, al wat LUTHER hem ooit gezegd had ver overtroffen.

Voor het overige, wanneer LUTHER doctor ECK een ezel, en HENDRIK VIII een zwijn noemde, verwierp hij met verontwaardiging de tussenkomst van de wereldlijke arm; terwijl doctor ECK een verhandeling schreef om te bewijzen dat men de ketters moest verbranden, en HENDRIK VIII brandstapels oprichtte om zich naar de voorschriften van de kanselier van Ingolstadt te gedragen.

Antwoord aan de bisschop van Rochester.

De beweging was aan het hof des konings groot. SURREY, WOLSEY, en de menigte van de hovelingen staakten de feesten en praalvertoningen van Greenwich, om hun verontwaardiging in scheldwoorden en schimpredenen lucht te geven. De eerwaardige bisschop van Rochester, die met blijdschap de jonge vorst, niet lang geleden aan zijn zorgen toevertrouwd, voor de Kerk in de bres zag springen, was over de aanval van de monnik sterk getroffen. Hij antwoordde daarop terstond. Zijn woorden kenmerken juist zijn

tijd en zijn Kerk. "Vangt ons de kleine vossen, die de wijngaarden verderven, zegt CHRISTUS in het Hooglied. Wat bewijst, zei FISHER, dat men de hand aan de ketters moet slaan, voordat zij groot worden. Nu is LUTHER een grote vos geworden, zo oud, zo loos en boosaardig, dat hij zeer moeilijk te vangen is. Wat zeg ik, een vos?.... hij is een dolle hond, een verscheurende wolf, een wrede beer; of liever al die dieren te samen: want het monster bevat vele beesten in zijn boezem."

Antwoord aan Morus.

THOMAS MORUS begaf zich ook in het strijdperk om er de monnik van Wittenberg te ontmoeten. Schoon leek, dreef hij de ijver tegen de Hervorming tot dweperij toe, indien hij die niet tot bloed toe dreef. Wanneer jonge edellieden zich beijveren om het Pausdom te verdedigen, gaan zij dikwijls in hun hevigheid nog verder dan de kerkelijken zelve. "Eerwaarde broeder, vader, drinker, LUTHER, voortvluchtige van de orde van de heilige AUGUSTINUS, wanschapen bacchant van de beide rechten, ongeleerde doctor van de heilige Godgeleerdheid."

Op deze wijze schrijft één van de beroemdste mannen van zijn tijd aan de Hervormer; vervolgens, de wijze verklarende waarop LUTHER zijn boek tegen HENDRIK VIII samengesteld heeft, zegt hij: "Hij deed zijn metgezellen bijeen komen, en nodigde hen uit om ieder van zijn kant kluchten en scheldwoorden te gaan opzamelen. De één bezocht de rijtuigen en schuiten; de ander de badplaatsen en speelhuizen; deze de scheerwinkels en kroegen, geen de molens en bordelen. Zij tekenden het meest onbeschofte, vuile, schandelijke dat zij hoorden in hun schrijfboekjes op; en al die scheldwoorden en onbetamelijke uitdrukkingen overbrengende, overlaadden zij daarmee het vuile riool dat men de geest van LUTHER noemt." "Wanneer hij," zo gaat hij voort, "zijn leugenen en zijn lasteringen herroept, wanneer hij zijn dwaasheden en zijn woede aflegt, wanneer hij zijn vuile redenen terugneemt..., zal hij iemand vinden die op een deftige wijze met hem zal redetwisten. Maar wanneer hij voortgaat gelijk hij begonnen heeft, met moedwil te bedrijven, te razen, te spotten, te lasteren, niets dan vuile en schandelijke taal uit te braken.... *(34)*, dan mogen anderen doen wat zij willen: wij, voor ons, zullen het verkieselijker achten de kleine monnik met zijn dolzinnigheden en vuile redenen te laten varen...*(35)*." THOMAS MORUS zou beter gedaan hebben de zijne te bewaren.

Nooit heeft LUTHER zijn stijl tot zulk een punt verlaagd. Hij antwoordde niet.

Gedrag van de koning.

Dit geschrift vermeerderde nog de genegenheid van HENDRIK VIII voor MORUS. Hij ging zelf hem in zijn stemmig huis te Chelsea bezoeken. Na de middagmaaltijd, wandelde de koning met hem door zijn tuin, met de arm op de schouder van zijn gunsteling leunende, terwijl lady MORUS en haar kinderen, achter het kruisraam verborgen, hun verbaasde blikken van hen niet konden afwenden. Na een van deze wandelingen, zei MORUS, die zijn man kende, eens tot zijn vrouw: "Indien mijn hoofd hem een enkel kasteel in Frankrijk kon doen winnen, zou hij niet dralen het te doen vallen."

De koning, dus door de bisschop van Rochester en door zijn toekomstige kanselier verdedigd, had niet nodig de pen weer op te vatten. Beschaamd zich, voor het oog van Europa, als een eenvoudig schrijver behandeld te zien, verliet HENDRIK VIII de gevaarlijke stelling welke hij had ingenomen; en de pen van de Godgeleerden ver van zich werpende, ging hij weer de krachtiger weg van de staatkunde bewandelen.
Een gezant vertrok van het hof van Greenwich om aan de keurvorst en de hertogen van Saksen een brief des konings over te brengen. "Als een echte slang uit de lucht gevallen," zei HENDRIK daarin, "stort LUTHER met stromen zijn vergif op de aarde uit. Hij verwekt oproer in de Kerk van JEZUS CHRISTUS, hij schaft de wetten af, hij hoont de machten, hij brengt de leken in opstand tegen de priesters, de leken en de priesters tegen de paus, de

volken tegen de koningen, en hij verlangt niets anders dan de Christenen onder elkaar in strijd te zien en elkaar te zien verwoesten, en de vijanden van ons geloof met een helse lach dit bloedbad te zien begroeten.

Wat is die leer welke hij Evangelisch noemt, anders dan de leer van WICKLEFF? Maar, zeer geëerde ooms, ik weet wat uw voorouders gedaan hebben om deze te vernietigen. Zij hebben haar in Bohemen als een wild dier vervolgd, en ze in een kuil doende vallen, hebben zij deze daarin opgesloten en alle uitgang belet. Gij zult niet toelaten dat zij door uw onachtzaamheid ontsnappe, dat zij Saksen binnensluipe, dat zij zich van geheel Duitsland meester make, dat haar rokende neusgaten het vuur van de hel uitbraken, en de brand ver verspreide, welke uw natie zo menigmaal door haar bloed heeft willen blussen.

"Daarom, zeer waardige mannen, voel ik mij gedrongen u aan te sporen en zelfs bij al wat er meest heilig is te smeken, om spoedig de vervloekte sekte van LUTHER te smoren: brengt niemand ter dood, zo dit mogelijk is; maar indien de hardnekkigheid van de ketters blijft voortduren, vergiet dan zonder vrees hun bloed, opdat deze afschuwelijke sekte van onder de hemel verdwijne."

De keurvorst en zijn broeder verwezen de koning naar de aanstaande kerkvergadering. Zo was dan HENDRIK VIII ver van zijn doel te bereiken. "Een zo grote naam gemengd in de twist," zegt FRAPAOLO SARPI, "diende om die belangrijker te maken, en om het algemeen gunstiger voor LUTHER te stemmen, gelijk dat gewoonlijk bij gevechten en toernooispelen plaats heeft, waar de aanschouwers altijd de zwaksten genegen zijn, en vermaak scheppen om de middelmatige waarde van zijn daden te verheffen."

XI.

Algemene beweging.

Inderdaad, er had een wijd uitgebreide beweging plaats. De Hervorming, die men, na de rijksdag van Worms, met haar eerste leraar in de enge kamer van een sterk kasteel opgesloten had gewaand, brak in het gehele rijk, en om zo te zeggen in de gehele Christenheid door. De twee volken, tot hiertoe onder een gemengd, begonnen zich van elkaar te scheiden; en de aanhangers van een monnik, welke niets dan zijn Woord voor zich had, stelden zich onbeschroomd in het gezicht van de dienaren van KAREL V en LEO X. LUTHER was nauwelijks van achter de muren van de Wartburg te voorschijn gekomen, of de paus had al zijn aanhangers in de ban gedaan; de keizerlijke rijksdag had zijn leer veroordeeld, de vorsten beijverden zich haar in het grootste deel van de Germaanse staten te verpletteren, de dienaren van Rome schonden haar, voor de ogen van het volk, met hun hevige lasteringen, de overige staten van de Christenheid verlangde van Duitsland dat het een vijand zou opofferen, wiens aanslagen zij, zelfs van verre, vreesden; en echter, die nieuwe partij, klein in getal, en onder wier leden geen samenhang, geen verbintenissen, niets in één woord was dat de algemene kracht in één punt verenigde, verschrikte reeds door de kracht van haar geloof en de snelheid van haar veroveringen, de uitgestrekte, de aloude, de machtige heerschappij van Rome. Allerwegen zag men, als bij de eerste warmte van de lente, het zaad zonder moeite en als van zelf uit de aarde te voorschijn komen. Elke dag vertoonde een nieuwe voortgang. Afzonderlijke personen, dorpen, vlekken, gehele steden verenigden zich tot de nieuwe belijdenis van de naam van JEZUS CHRISTUS. Er hadden onmedogende tegenkantingen, vreselijke vervolgingen plaats; maar de verborgen kracht, die al dit volk aandreef, was onweerstaanbaar; en de vervolgden, hun trede verhaastende en midden door de ballingschappen, gevangenissen en brandstapels voortrukkende, hadden overal op de vervolgers de overhand.

De monniken.

De monnikorden, welke Rome over de gehele Christenheid uitgebreid had, als een net bestemd om de zielen te vangen en gevangen te houden, waren van de eersten om hun banden te verbreken en met snelheid de nieuwe leer in de gehele Kerk van het Westen te

verspreiden. De Augustijners van Saksen waren met LUTHER voortgetreden en hadden met hem die innerlijke ondervindingen van het heilig Woord verkregen, welke, in het bezit van God zelf stellende, tegen Rome en de trotse aanmatigingen waarschuwen. Maar ook in de andere kloosters dier orde was het Evangelie licht opgegaan. Soms waren het grijsaards, die, gelijk STAUPITZ, de gezonde leer van de waarheid in de boezem van de bedrogen Christenheid bewaard hadden, en die nu van God begeerden dat Hij ze in vrede zoude laten gaan, omdat zij zijn zaligheid hadden gezien. Een andermaal waren het jonge lieden die met het vuur aan hun leeftijd eigen, de onderwijzingen van LUTHER ontvangen hadden. Te Neuremberg, te Osnabrug, te Dillingen, te Regensburg, in Hessen, in Wurtemberg, te Straasburg, te Antwerpen wendden zich de Augustijner kloosters naar JEZUS CHRISTUS, en wekten door hun moed de gramschap van Rome op.

Maar het was niet alleen bij de Augustijners dat de beweging zich bepaalde. Krachtvolle mannen volgden hen in de kloosters van andere orden na, en in weerwil van het geschreeuw van de monniken, die hun vleselijke instellingen niet wilden verlaten, in weerwil van alle gramschap, verachting, oordeel, tucht en kloosterlijke gevangenis, verhieven zij onbeschroomd de stem voor die heilige en dierbare waarheid, welke zij na zoveel moeilijke navorsingen, zo veel bedroevende twijfelingen, zoveel inwendige worstelingen, eindelijk hadden gevonden. In het merendeel van de kloosters, verklaarden de verstandigste, de vroomste, de beschaafdste monniken zich voor de Hervorming. EBERLIN en KETTENBACH tastten in het Franciscaner klooster te Ulm, de slaafse werken van het Monnikendom en de bijgelovige instellingen van de Kerk met een welsprekendheid aan, welke de gehele natie had kunnen wegslepen; en zij verlangden dat men te gelijker tijd de huizen van monniken en de huizen van ongebondenheid zouden afschaffen. Een ander Franciscaner, STEPHANUS KEMPE, predikte alléén het Evangelie te Hamburg, en stelde zich onbedeesd tegen de haat, de nijd, de bedreigingen, de hinderlagen en de aanvallen van de priesters, die vergramd waren dat zij de menigte hun altaren zagen verlaten en met geestdrift zijn predikatiën volgen.

Dikwijls waren het de bestuurders van de kloosters zelve welke het eerst voor de Hervorming gewonnen werden. Men zag priors te Halb erstadt, te Neuenwerk, te Halle, te Sagan, aan hun monniken het voorbeeld geven, of tenminste verklaren dat, wanneer een monnik zijn geweten door kloostergeloften bezwaard gevoelde, zij, in plaats van hem in het klooster te houden, hem op hun schouders zouden nemen om hem naar buiten te dragen.

Hoe de Hervorming wordt daargesteld.

Inderdaad, overal in Duitsland, zag men monniken voor de poort van hun klooster, hun rok en kap afleggen. Enigen werden met geweld door de broeders of abten verdreven; anderen, van een zacht en vreedzaam karakter, konden niet langer onophoudelijke twisten, beledigingen, smaadredenen, hatelijkheden verdragen, welke hen tot in hun slaap vervolgden; het meerderdeel was overtuigd dat het kloosterleven in strijd was met Gods wil en het Christelijk leven; enigen waren langzamerhand tot deze overtuiging geraakt; anderen waren er eensklaps door het lezen van een plaats uit de Bijbel toe gekomen. De luiheid, de onbeschaafdheid, de onkunde, de laagheid, welke het wezen van de bedelorden uitmaakten, vervulden edele en rechtschapen lieden, die niet langer het gezelschap van hun gemene metgezellen konden verdragen, met een onuitsprekelijke afkeer. Een Franciscaner, als een bedelaar rondgaande, verscheen eens, met zijn bus in de hand en een aalmoes vragende, in een smederij te Neuremberg. "Waarom," zei de smid tot hem, "verdient gij niet liever uw brood door met uw eigen handen te werken?" Bij deze woorden wierp de stevige monnik zijn kleed ver van zich, en, de hamer met een sterke hand opnemende, liet hij hem met kracht op het aanbeeld vallen. De onnutte bedelaar was een eerlijk handwerksman geworden. Men zond zijn bus en zijn monnikskap naar het klooster terug.

Intussen waren het niet slechts monniken die zich onder de banier des Evangelies schaarden; priesters, in nog groter getal, verkondigden de nieuwe leer. Maar zij had zelfs geen predikers nodig om haar te verspreiden; dikwijls werkte zij op de gemoederen en deed deze uit hun diepe slaap ontwaken, zonder dat een enkel mens had gesproken.

De eenvoudige gelovigen.

De schriften van LUTHER werden in de steden, in de vlekken, en tot in de dorpen gelezen; dit geschiedde des avonds, bij de haard, dikwijls bij de schoolmeester. Enigen van de lieden uit de omtrek werden door dit lezen getroffen: zij namen de Bijbel om hun twijfelingen op te helderen, en waren van verbazing getroffen bij het zien van het ontzettend verschil dat er tussen het Christendom des Bijbels en het hunne bestond. Enige tijd tussen Rome en de heilige Schrift in twijfel staande, namen zij weldra hun toevlucht tot dit levende Woord, wat in hun hart een zo nieuw en aangenaam licht verspreidde. Inmiddels kwam er onverwacht een Evangelisch prediker, misschien een priester, misschien een monnik. Hij sprak met welsprekendheid en overtuiging; hij verkondigde dat CHRISTUS voor de zonden van zijn volk volkomen had genoeg gedaan; hij toonde door de heilige Schriften de ijdelheid van menselijke werken en boetedoeningen aan. Dan brak er een hevige tegenstand uit; de geestelijkheid dikwijls ook de overheden, stelden alles in het werk om die zielen welke zij stonden te verliezen tot inkeer te brengen. Maar er was in de nieuwe prediking een overeenstemming met de heilige Schrift en een verborgen kracht welke de harten wonnen en de oproerigsten bedwongen. Men schaarde zich, op gevaar van zijn goederen, en, zo het nodig was, op gevaar van zijn leven, aan de zijde van het Evangelie, en men verliet de droge en geestdrijvende redenaars van het Pausdom. Het volk verbitterd dat het zolange tijd door hen bedrogen was geworden, noodzaakte hen Soms zich te verwijderen; meermalen gingen de priesters, van hun kudden verlaten, zonder tienden, zonder offeranden, uit zichzelf treurig heen, om elders hun onderhoud te zoeken. En terwijl de steunpilaren van de oude hiërarchie van die plaatsen vertrokken, treurig, neerslachtig en soms hun oude gemeenten woorden van vervloeking tot afscheid gevende, omringde het volk, door de waarheid en vrijheid van vreugde vervoerd, de nieuwe predikers met hun toejuichingen, en, begerig het Woord te horen, droeg het hen als in zegepraal naar de kerk en op de kansel.

Een krachtig woord dat van God afkomstig was vernieuwde toen de maatschappij. Dikwijls schreef het volk of de voornamen aan iemand wegens zijn geloof bekend om hen te komen verlichten; en terstond verliet hij, uit liefde voor het Evangelie, belangen, gezin, vrienden en vaderland. Dikwijls noodzaakte de vervolging de aanhangers van de Hervorming hun woning te verlaten; zij landde ergens aan waar deze nog niet bekend was; zij vonden er een huis dat de arme reizigers een schuilplaats aanbood, zij spraken ervan het Evangelie, lazen er enige bladzijden aan de aandachtige burgers uit voor, kregen, mogelijk op het verzoek van hun nieuwe vrienden, de vergunning om eens in het openbaar in de tempel te prediken....

Dan brak er een zware brand in de stad uit, en de ijverigste pogingen konden er niet in slagen om die te blussen. Kon men niet in de kerken prediken, dan predikte men elders. Alle plaatsen werden tempelen. Te Hussum, in Holstein, predikte HERMAN TAST, die van Wittenberg terugkwam, en voor wie de geestelijkheid van de parochie de kerk gesloten had, voor een zeer grote menigte op het kerkhof, onder de schaduw van twee grote bomen, niet ver van de plaats waar, zeven eeuwen te voren, ANSCHAR het Evangelie aan de heidenen verkondigd had. Te Arnstadt predikte de Augustijner monnik CASPARD GÜTTEL op de markt. Te Dantzig werd het Evangelie op een heuvel nabij de stad verkondigd. Te Gosslar verkondigde een student van Wittenberg de nieuwe leer op een vlakte beplant met lindebomen, wat aan de Evangelische Christenen de naam van *Broeders van de lindebomen* deed geven.

De oude en nieuwe leraren.

Terwijl de priesters voor de ogen van het volk een schandelijke gierigheid aan de dag leiden, zei de nieuwe predikers tot het. "Wij hebben het om niet ontvangen, wij geven het u om niet." Het denkbeeld, dikwijls door de nieuwe predikers van de kansel verkondigd, dat Rome eertijds aan de Germanen een bedorven Evangelie gezonden had, en dat Duitsland nu voor de eerste maal het Woord van CHRISTUS in de Goddelijke en oorspronkelijke schoonheid hoorde, maakte op de gemoederen een diepe indruk. En het grote denkbeeld van de gelijkheid van alle mensen, van een algemene broederschap in JEZUS CHRISTUS overmeesterde de zielen waarop zolang het juk van het leenrecht en van het Pausdom van de middeleeuwen gedrukt had.

Dikwijls boden eenvoudige Christenen, met het Nieuwe Testament in de hand aan, de leer van de Hervorming te verdedigen. De aan Rome getrouwe Catholieken traden verschrikt terug: want het was aan de priesters en aan de monniken alleen dat de zorg om de heilige Schrift te onderwijzen toevertrouwd was. Deze zagen zich dan verplicht om zich te vertonen; een Godsdienstgesprek had er plaats; maar weldra, met verklaringen van de heilige Schrift, door leken, priesters en monniken bijgebracht, overladen wisten zij niet wat daartegen over te stellen.... "Ongelukkig had LUTHER de zijnen overreed," zegt COCHLOEUS, "dat men alleen aan de oorkonden van de heilige boeken geloof moest hechten." Een kreet ging in de vergadering op en verkondigde de schandelijke onkunde van die oude Godgeleerden die tot hiertoe in de ogen van hun partij voor zo geleerd waren doorgegaan.

De nederigste mensen, de zwakste sekse, overreden en vermeesterden de harten met behulp van het Woord. Er geschieden buitengewone werken in buitengewone tijden. Een jonge wever las te Ingolstadt, onder de ogen van doctor ECK, de schriften van LUTHER voor de verzamelde menigte. In dezelfde stad, de hogeschool een discipel van MELANCHTON hebbende willen dwingen om te herroepen, nam een vrouw, URGULA VAN STAUFEN zijn verdediging op zich en nodigde de leraren uit om openlijk met haar te redetwisten. Vrouwen en kinderen, handwerkslieden en soldaten wisten meer van de Bijbel dan de leraren van de scholen en de priesters van de altaren.

Twee legers eigenden zich elk een deel van de Christenheid toe, en hun voorkomen leverde een in het ooglopend verschil op. In het gezicht van de oude steunpilaren van de hiërarchie, die de kennis van de talen en de beoefening van de letteren verwaarloosd hadden (het is één van hun die het ons bericht), bevond zich een edele jongelingschap, aan de studie overgegeven, de Schriften grondig onderzoekende en zich gemeenzaam makende met de meesterstukken van de oudheid. Met een vlugge geest, een verheven ziel, een onverschrokken hart begaafd, verkregen die jongelieden weldra zodanige kundigheden, dat in lange tijd niemand zich met hen kon meten. Het was niet slechts hun geloof vol leven dat hun een meerderheid boven hun tijdgenoten gaf, maar ook een sierlijkheid van stijl, een welriekende reuk van oudheid, een echte wijsbegeerte, een wereldkennis, geheel vreemd aan de Godgeleerden *van het oude meel* (veteris farinae), gelijk COCHLOEUS zelf hen noemt. Zo ook, wanneer deze jeugdige verdedigers van de Hervorming in enige bijeenkomst met de leraren van Rome elkaar ontmoetten, vielen zij hen met zulk een bekwaamheid en overtuiging aan, dat die onbeschaafde lieden begonnen te weifelen, van hun stuk geraakten en zich aller billijke verachting op de hals haalden.

Het oude gebouw bezweek onder de last van het bijgeloof en van de onkunde; het nieuwe verrees op de grondslagen des geloofs en van de kennis. Nieuwe elementen drongen in het leven van de volken door. Op de verdoving des verstands, op de domheid volgde allerwegen de geest des onderzoeks en het verlangen naar onderwijs. Een werkdadig, opgeklaard en levendig geloof kwam in de plaats van een bijgelovige vroomheid en van geestelijke bespiegelingen. De werken van zelfopoffering volgden op de vrome oefeningen en op de boetedoeningen. De kansel had boven de ceremoniën des altaars de overhand; en het aloude en oppermachtig rijk van Gods Woord was eindelijk in de Kerk hersteld.

Boekdrukkunst en letterkunde.

De boekdrukkunst, dat veelvermogend middel wat de 15de eeuw ontdekt had, kwam zoveel pogingen te hulp; en haar krachtige werptuigen schoten onophoudelijk bres in de muren van de vijand.

De veerkracht welke de Hervorming aan de letterkunde van het volk in Duitsland gaf, is verbazend groot. Terwijl erin 1513 slechts vijf en dertig geschriften uitgegeven waren en zeven en dertig in 1517, vermeerderde het aantal boeken met een verbazende snelheid na de verschijning van LUTHERS thesen. Wij vinden, in 1518, een en zeventig onderscheiden schriften; in 1519, honderd elf; in 1520, twee honderd acht; in 1521, twee honderd elf; in 1522, drie honderd zeven en veertig; in 1523, vier honderd acht en negentig...En waar zag dit alles het licht? Bijna altijd te Wittenberg. En wie was daarvan de schrijver? Het meest, LUTHER. Het jaar 1522 zag honderd dertig geschriften van de Hervormer verschijnen; het volgende jaar, honderd drie en tachtig. In dit zelfde jaar waren er slechts in het geheel twintig Catholieke werken uitgekomen. De letterkunde van Duitsland werd dus gelijktijdig met de Godsdienst te midden van strijd gevormd. Zij toonde zich reeds geleerd, grondig, vol vrijmoedigheid en beweging, gelijk men dat later gezien heeft. De volksgeest openbaarde zich voor de eerste maal onvermengd, -en op het ogenblik zelf van zijn ontstaan, ontving deze de vuurdoop van de Christelijke geestdrift.

Rondventing van boeken.

Wat LUTHER en zijn vrienden vervaardigde werd door anderen verspreid. Monniken, van de onwettigheid van de kloosterbanden overtuigd, verlangende een werkzaam leven op hun langdurige luiheid te doen volgen, maar te onkundig om zelf Gods Woord te verkondigen, liepen de provincies, de gehuchten, de schamele hutten rond, om de boeken van LUTHER en zijn vrienden te verkopen. Duitsland werd weldra met die onverschrokken rondventers van boeken overdekt. De drukkers en boekverkopers ontvingen met gretigheid al de schriften aan de Hervorming gewijd; maar zij verwierpen de boeken van de tegenovergestelde partij, waarin men gewoonlijk niets dan onkunde en onbeschaafdheid vond. Wanneer één van hun het echter waagde een boek ten voordele van het Pausdom geschreven te verkopen en het op de jaarmarkten te Frankfort of elders te koop stelden, deden kooplieden, kopers, geletterde mensen het op hem spotternij en schimpwoorden regenen. Tevergeefs hadden de keizer en de vorsten gestrenge edicten tegen de schriften van de Hervormers doen uitgaan. Zodra er door de inquisitie huiszoeking moest gedaan worden, verborgen de kooplieden, die erin het geheim van onderricht waren, de boeken welke men wilde veroordelen; en de menigte, steeds begerig naar wat men haar wilde ontroven, kocht die geschriften daarna op en las deze met nog groter drift. Het was niet slechts in Duitsland dat deze dingen voorvielen; de schriften van LUTHER werden in het Frans, in het Spaans, in het Engels, in het Italiaans vertaald, en onder die volken verspreid.

XII.

Luther in Zwickau.

Indien de geringste werktuigen Rome zulke vreselijke slagen toebrachten, wat was het dan wanneer het woord van de monnik van Wittenberg zich deed horen? Kort na de nederlaag van de nieuwe profeten, trok LUTHER in een rijtuig, als leek gekleed, het grondgebied van hertog GEORGE over. Zijn monniksgewaad was verborgen, en de Hervormer scheen een eenvoudig landbewoner te zijn. Indien hij was herkend geworden, indien hij in handen van de vergramde hertog gevallen was, zou het mogelijk met hem gedaan geweest zijn. Hij ging prediken te Zwickau, die wieg van de gewaande profeten. Nauwelijks had men te Schneeberg, te Annaberg en in de omliggende plaatsen zijn komst vernomen, of men stroomde in menigte toe. Veertien duizend personen kwamen in de stad aan; en daar er geen tempel was die zulk een menigte kon bevatten, klom LUTHER op het balkon van het stadhuis, en predikte voor een schare van vijf en twintig duizend hoorders die het plein bedekten, en waarvan enigen op de bij het raadhuis opeengestapelde metselstenen

geklommen waren. De dienaar van CHRISTUS sprak met warmte over de genadige verkiezing, toen men eensklaps onder de hoorders enige kreten hoorde opgaan. Een oude vrouw, met een verwilderd gezicht, strekte haar magere handen uit van boven van de steenhoop waarop zij zich geplaatst had, en scheen die menigte welke zich voor de voeten van JEZUS CHRISTUS ging nederbuigen, met haar ontvleesde hand te willen terughouden. Haar woest geschreeuw stoorde de prediker. "Het was de duivel," zegt SECKENDORF, "die de gedaante van een oude vrouw aannemende, een oproer wilde verwekken." Maar het was tevergeefs; het woord van de Hervormer deed de boze geest zwijgen; de geestdrift maakte zich van die duizenden hoorders meester; men wenste elkaar geluk, men drukte elkaar de hand, en weldra zagen de ontstelde monniken, die het onweder niet konden beroeren, zich genoodzaakt Zwickau te verlaten.

Het kasteel van Freyberg.

Op het kasteel van Freyberg hield hertog HENDRIK, broeder van hertog GEORGE, zijn verblijf. Zijn vrouw, prinses van Meckelenburg, had hem, het vorige jaar, een zoon geschonken die MAURITS genoemd was geworden. Hertog HENDRIK voegde bij de liefde voor de tafel en het vermaak, de stuursheid en ruwheid van een soldaat. Voor het overige, vroom naar de wijze des tijds, had hij een reis gemaakt naar het heilige land en een andere naar Sint Jakob van Compostella. "Te Compostella" zei hij dikwijls, "heb ik honderd goudguldens op het altaar van de heilige neergelegd, en tot hem gezegd. O heilige JACOBUS, het is om u te behagen dat ik hier gekomen ben; ik vereer u dit geld; maar indien die schelmen (de priesters) het u ontnemen, kan ik er niets aan doen; draag er dan zorg voor."

Een Franciscaner en een Dominicaner, discipelen van LUTHER, predikten sinds enige tijd het Evangelie te Freyberg. De hertogin, wier vroomheid haar een afschrik van de ketterij ingeboezemd had, hoorde die predikatiën, geheel verbaasd dat dit liefelijk woord van een Verlosser dat was waarvoor men haar zoveel vrees had ingeboezemd. Allengs werden haar ogen geopend, en zij vond de vrede in JEZUS0 CHRISTUS. Nauwelijks had hertog GEORGE vernomen dat men te Freyberg het Evangelie predikte, of hij verzocht zijn broeder zich tegen die nieuwigheden aan te kanten. De kanselier STREHLIN en de kanunniken ondersteunden hem met hun geestdrijverij. Er had een grote beweging aan het hof te Freyberg plaats. Hertog HENDRIK gaf zijn vrouw stuurse berispingen en deed haar harde verwijten, en meer dan eens besproeide de vrome hertogin de wieg van haar kind met haar tranen. Haar gebeden en haar zachtheid echter wonnen langzamerhand het hart van haar gemaal; die zo hardvochtige man werd vermurwd; er greep een liefelijke overeenstemming tussen de beide echtgenoten plaats, en zij konden met elkaar voor hun zonen bidden. Dit kind was tot iets groots bestemd; en van die wieg, bij welke een Christelijke moeder zo dikwijls haar droefheid uitgestort had, moest God eenmaal de verdediger van de Hervorming doen uitgaan.

Worms.

De onverschrokkenheid van LUTHER had de inwoners van Worms getroffen. Het keizerlijk besluit deed de overheden beven; al de kerken waren gesloten; maar op een plein met een verbazende menigte bedekt, verkondigde een prediker, van een ruw opgeslagen predikstoel, op een wegslepende wijze het Evangelie. Scheen het burgerlijk gezag te willen tussen beiden komen, dan verstrooide zich de menigte in een ogenblik, en men droeg de predikstoel ter sluiks weg; maar zodra het onweer voorbij was, richtte men die weer in een meer verwijderde plaats op, waar de menigte heenstroomde om opnieuw het Woord van CHRISTUS te horen. Deze draagbare predikstoel werd dagelijks van de een naar de andere plaats gedragen, en diende om dit volk, nog geschokt door de bewegingen van het grote toneel te Worms, te versterken.

Frankfort.

In een van de voornaamste vrijsteden des rijks, te Frankfort aan de Main, was alles in beweging. Een moedig Evangelist, IBACH, predikte er het heil door JEZUS CHRISTUS verworven. De geestelijkheid, waarvan COCHLOEUS, zo vermaard door zijn schriften en zijn haat, een gedeelte uitmaakte, vol verbittering tegen deze stoute ambtgenoot, klaagde hem bij de aartsbisschop van Mentz aan. De raad, schoon beschroomd, nam echter zijn verdediging op zich, maar tevergeefs; de geestelijkheid zette de Evangeliedienaar af en verdreef hem. Rome zegepraalde; alles scheen verloren; de eenvoudige gelovigen waande zich voor altijd van het Woord beroofd; maar op het ogenblik dat de burgerij zich geneigd betoonde om voor die tirannieke priesters te wijken, verklaarde zich vele edelen voor het Evangelie. MAX VAN MOLNHEIM, HARMUT VAN CRONBERG, GEORGE VAN STOCKHEIM, EMERICH VAN REIFFENSTEIN, wier landgoederen nabij Frankfort lagen, schreven aan de raad: "Wij zijn genoodzaakt tegen die geestelijke wolven op te staan." En, zich tot de geestelijkheid wendende, zeiden zij hun: "Omhels de Evangelische leer; roept IBACH terug, of wij zullen u de tienden onthouden!..."

Algemene beweging.

Het volk, dat de Hervorming toegedaan was, door de taal van de edelen aangemoedigd, kwam in beweging; en eens, op het ogenblik dat de meest tegen de Hervorming gekante priester, de vervolger van IBACH, PETRUS MAYER, tegen de ketters ging prediken, deed zich een groot geraas horen. MAYER verschrikt, verliet ijlings de kerk. Deze beweging bracht de raad tot een besluit. Een bevel leide alle predikers op Gods Woord zuiver te prediken, of de stad te verlaten.

Wittenberg, middelpunt van de Hervorming.

Het licht dat van Wittenberg, als van het middelpunt van de natie, uitgegaan was, verspreidde zich zo door het gehele rijk. In het Westen hoorde het land van Berg, Kleef, Lippstadt, Munster, Wezel, Miltenberg, Mentz, Tweebruggen en Straasburg het Evangelie. In het Zuiden ontvingen Hof, Schlesstadt, Bamberg, Esslingen, Hall in Zwaben, Heilbronn, Augsburg, Ulm en vele andere plaatsen het met vreugde. In het Oosten openden het hertogdom Liegnitz, Pruisen en Pommeren voor het hun poorten. In het Noorden kwamen Brunswijk, Halberstadt, Gosslar, Celle, Oost-Friesland, Bremen, Hamburg, Holstein, en zelfs Denemarken en andere naburige streken op het geluid van het nieuwe woord in beweging.

De keurvorst had verklaard dat hij de bisschoppen vrij in zijn staten zou laten prediken, maar dat hij hun niemand zou overleveren. Zo zag men dan ook weldra de Evangelische predikers, in andere streken vervolgd, in Saksen hun toevlucht zoeken. IBACH van Frankfort, EBERLIN van Ulm, KAUXDORF van Maagdenburg, VALENTIJN MUSTEUS, die de kanunniken van Halberstadt vreselijk hadden verminkt, en andere gelovige leraren, uit geheel Duitsland gekomen, ijlden naar Wittenberg als de enige schuilplaats welke hun werd verzekerd. Zij onderhielden er zich met de Hervormers, zij versterkten zich bij hen in het geloof en zij maakten hen zelf deelgenoot van de ondervindingen welke zij gemaakt en van het licht dat zij ontvangen hadden; op dezelfde wijze als het water van de rivieren van de wijduitgebreide vlakten van de Oceaan door de wolken terugkeert, om de ijsvelden te vergroten van welke het tevoren in de vlakte neerdaalde.

Het werk dat zich te Wittenberg ontwikkelde, dus uit verschillende elementen samengesteld, werd al meer en meer het werk van de natie, van Europa, van de Christenheid. Die school door FREDERIK gesticht, door LUTHER levend gemaakt, was het middelpunt van de ontzaglijke omwenteling welke de Kerk hernieuwde, en bezorgde haar een wezenlijke en levende eenheid, welke de schijnbare eenheid van Rome ver overtrof. De Bijbel was te Wittenberg in zwang en de Godspraken werden alom gehoord. Die hogeschool, de

nieuwste van allen, had in de Christenheid de rang en de invloed verkregen welke tot hiertoe de aloude universiteit te Parijs bezeten had. De menigte die daar uit geheel Europa heenstroomde deed er de behoeften van de Kerk en van de volken kennen; en bij het verlaten van die haar heilig geworden muren, bracht zij aan de Kerk en de volken het Woord van de genade over, dat bestemd was om de natiën te genezen en te behouden.

Gevoelens van Luther.

Bij het zien van die goede uitslag, voelde LUTHER zijn moed in zijn hart toenemen. Hij zag die zwakke onderneming, onder zoveel vrees en met zoveel angst begonnen, de gedaante van de Christelijke wereld veranderen, en hij stond er zelf over verbaasd. Hij had zodanig iets niet voorzien, op het ogenblik dat hij tegen TETZEL opstond. Voor de God die hij aanbad neergeknield, erkende hij dat dit Zijn werk was, en hij triomfeerde in het gevoel van een zegepraal welke hem niet meer kon worden ontrukt. "Onze vijanden bedreigen ons met de dood," zei hij tot de ridder HARMUT VAN CRONBERG; "indien zij zoveel wijsheid bezaten als zij dwaasheid bezitten, zouden zij ons integendeel met het leven bedreigen. Welk een scherts of welk een schimp is het niet CHRISTUS en de Christenen met de dood te willen bedreigen, hen die heren en overwinnaars van de dood zijn?...Het is of ik iemand wilde verschrikken door zijn paard te zadelen en hem er op te helpen. Zij weten dan niet dat CHRISTUS van de doden opgewekt is? Hij ligt voor hen nog in het graf, wat zeg ik?...in de hel. Maar wij, wij weten dat Hij leeft." Hij verontwaardigde zich bij de gedachte dat men hem als de oorzaak van een werk kon beschouwen, waarin hij tot in de kleinste bijzonderheden de hand van zijn God erkende. "Velen geloven om mijnentwil," zei hij. "Maar diegenen alleen zijn in de waarheid, die dan zelfs getrouw zouden blijven, wanneer zij hoorden, waarvoor God mij beware, dat ik JEZUS CHRISTUS verloochend heb. De ware discipelen geloven niet in LUTHER, maar in JEZUS CHRISTUS. Ik zelf bekreun mij niet aan LUTHER. Of hij een heilige of een schelm is, wat gaat mij dat aan? Hij is het niet die ik predik, het is CHRISTUS. Indien de duivel hem kan wegnemen, dat hij hem dan wegneme! Maar dat CHRISTUS bij ons blijve, en wij zullen ook blijven."

Inderdaad, tevergeefs zou men die grote beweging uit menselijke omstandigheden willen verklaren. Het is waar, de geleerden scherpten hun geest en schoten scherpe pijlen tegen de monniken en tegen de paus; de kreet van vrijheid, welke Duitsland zo dikwijls tegen de tirannie van de Italianen aangeheven had, weergalmde opnieuw op de kastelen en in de provincies, het volk vermaakte zich met het horen van de gezangen van de "Wittenberger Nachtegaal," voorteken van de lente die overal begon aan te breken. Maar het was geen uitwendige beweging, gelijk aan die welke door de behoefte aan een aardse vrijheid verwekt wordt, die toen werd daargesteld. Zij die zeggen dat de Hervorming tot stand kwam, door aan de vorsten de kloostergoederen, aan de priesters het huwelijk, aan de volken de vrijheid aan te bieden, miskennen wonderlijk derzelver ware aard. Ongetwijfeld kon een nuttige aanwending van de kloostergoederen die tot hiertoe de luiheid van de monniken aangekweekt hadden, ongetwijfeld konden het huwelijk, de vrijheid, die van God zelf afkomstig zijn, de ontwikkeling van de Hervorming begunstigen; maar daarin bestond niet de bewegende kracht. Een inwendige omwenteling kwam toen in de diepte van het menselijk hart tot stand. Het Christelijk volk leerde opnieuw hoe men moet beminnen, vergeven, bidden, lijden en zelfs sterven voor een waarheid welke het geen rust dan in de hemel beloofde. De Kerk werd veranderd. Het Christendom verbrak de windselen waarin men het zolange tijd gebonden gehouden had, en trad weer levend in een wereld te voorschijn welke de vorig vermogen had vergeten. De hand die de wereld schiep was tot deze wedergekeerd; en het Evangelie, weer onder de volken verschijnende, verhaastte de loop, in weerwil van de machtige en herhaalde pogingen van de priesters en van de koningen; evenals de oceaan die, wanneer de hand Gods op deze drukt, zich met een statige kalmte langs de kusten verheft, zonder dat enige menselijke macht in staat zij de loop te bedwingen.

TIENDE BOEK

BEWEGINGEN, TEGENSPOEDEN EN VORDERINGEN

1522 - 1526

I.

Staatkundig element. Gebrek aan geestdrift te Rome. Beleg van Pampeluna. Moed van Inigo. Verandering. Luther en Loiola. Gezichten. De twee beginselen.

II.

Zegepraal van Rome. Dood van Leo X. Oratorium van de Goddelijke liefde. Adriaan VI. Plan van Hervorming. Tegenstand.

III.

Rijksdag van Neurenberg. Bisschoppelijk bezoek. Inval van Soliman. De nuntius verlangt Luther's dood. De predikers van Neurenberg. Belofte van Hervorming. Grieven van de natie. Besluit van de rijksdag. Hevige brief van de paus. Luther's raad.

IV.

Vervolging. Pogingen van hertog George. Het klooster van Antwerpen. Mirisch en Probst. Miltenberg. De drie monniken van Antwerpen. De brandstapel. De marteldood in Brussel.

V.

Nieuwe paus. De legaat Campeggi. Rijksdag van Neurenberg. Verlangen van de legaat. Antwoord van de rijksdag. Ontwerp van een wereldlijk concilie. Schrik en pogingen van de paus. Beieren. Bondgenootschap van Regensburg. Gestrengheden en hervormingen. Staatkundige scheuring. Tegenstand. Kunstgrepen van Rome. Decreet van Burgos. Vredebreuk.

VI.

Vervolging. Caspard Tauber. Een boekverkoper. Wreedheden in Wurtemberg. Salzburg, Beieren, Pommeren. Hendrik van Zutphen.

VII.

Verdeeldheden. Heilig Avondmaal. Twee uitersten. Carlstadt. Luther. Mysticisme van de Wederdopers. Carlstadt in Orlamunde. Luther's zending. Ontmoeting bij de middagmaaltijd. Samenkomst in Orlamunde. Carlstadt gebannen.

VIII.

Voortgang. Tegenstand aan de verbondenen. Ontmoeting van Philippus van Hessen en Melanchton. De landgraaf voor het Evangelie gewonnen. De Palts, Lunenburg, Holstein. De grootmeester te Wittenberg.

IX.

Hervormingen. De Allerheiligen-kerk. Val van de mis. De letteren. Christelijke scholen. De kennis aan de leken aangeboden. De kunsten. Zedelijke Godsdienst. Esthetische Godsdienst. Muziek, Dichtkunst. Schilderkunst.

X.

Staatkundige gisting. Luther tegen het oproer. Thomas Münzer. Beweging. Het zwarte Woud. De twaalf artikelen. Luther's gevoelen. Helfenstein. Optocht van de boeren. Optocht van het keizerlijk leger. Nederlaag van de boeren. Wreedheden van de vorsten.

XI.

Münzer in Mulhausen. Oproeping van het volk. Mars van de vorsten. Einde van de opstand. Invloed van de Hervorming. Lijden. Verandering.

XII.

Dood van Frederik. De vorst en de hervormer. Katholiek verbond. Ontwerpen van Karel. Gevaren.

XIII.

De nonnen van Nimptsch. Luther's gevoelen. Einde van de kloosters. Het huwelijk van Luther. Huiselijk geluk.

XIV.

De landgraaf. De keurvorst. Pruisen. Hervorming. Verwereldlijking. De aartsbisschop van Mentz. Samenkomst in Friedewalt. Rijksdag. Verbond van Turgau. Tegenstand van de Hervormers. Verbond van Maagdenburg. De Katholieken verdubbelen hun pogingen. Huwelijk van de keizer. Dreigende brieven. De twee partijen.

I.

Staatkundig element.

De Hervorming, die in de beginne alleen in het hart van enige Godvruchtige mannen bestaan had, was in de eredienst en in het leven van de Kerk overgegaan; het was natuurlijk dat deze een nieuwe stap deed en van daar in de burgerlijke betrekkingen en in het leven van de natiën doordrong. Haar voortgang was steeds van binnen naar buiten. Wij zullen nu die grote omwenteling bezit zien nemen van het staatkundig leven van de volken.

Sinds bijna acht eeuwen vormde Europa een uitgebreide priesterlijke staat. De keizers en de koningen waren onder het patronaat van de pausen geweest. Wanneer er, vooral in Frankrijk en Duitsland, een krachtige tegenstand aan vermetele aanmatigingen had plaats gehad, had Rome ten laatste de overhand gehad, en men had vorsten, als gehoorzame uitvoerders van de vreselijke oordelen, zien strijden om zijn rijk te verdedigen tegen eenvoudige gelovigen die aan hun heerschappij onderworpen waren, en voor het het bloed van de kinderen van hun volk rijkelijk zien storten.

Geen aanval kon tegen die uitgebreide kerkelijke staat waarvan de paus het hoofd was gericht worden, zonder dat de staatkundige betrekkingen er ook door geschokt werden.

Twee grote denkbeelden maakten toen Duitsland gaande. Aan de een zijde wilde men een vernieuwing des geloofs; aan de andere verlangde men een nationale regering, in wier boezem de Germaanse staten vertegenwoordigd werden, en welke een tegenwicht aan de macht van de keizers kon daarstellen.

De keurvorst FREDERIK had op dit stuk aangedrongen, bij de verkiezing welke een opvolger aan MAXIMILIAAN gegeven had; en de jonge KAREL had er zich aan onderworpen. Een nationale regering, samengesteld uit de keizerlijke landvoogd en de vertegenwoordigers van de keurvorsten en kreitsen, was bij gevolg aangesteld geworden.

Zo hervormde dan LUTHER de Kerk, en FREDERIK van Saksen de Staat.

Maar terwijl, in overeenstemming met de Godsdienstige hervorming, belangrijke staatkundige wijzigingen door de hoofden van de natie ingevoerd werden, was het te vrezen dat "het volk" ook in beweging zou komen, en door zijn Godsdienstige en staatkundige buitensporigheden de twee hervormingen in gevaar zou brengen.

Die wederrechtelijke en dolzinnige aanmatiging van het gemeen en van enige volksleiders, welke onvermijdelijk schijnt zodra de maatschappij waggelt en een andere gedaante verkrijgt, miste niet in Duitsland plaats te hebben, in de tijd welke ons bezig houdt.

Gebrek aan geestdrift in Rome.

Er waren nog andere oorzaken om zodanige bewegingen te doen ontstaan.

De keizer en de paus hadden zich tegen de Hervorming verenigd, en zij scheen onder de aanvallen van zulke machtige tegenstanders te moeten bezwijken. Staatkunde, eigenbelang, eerzucht leide KAREL V en LEO X de verplichting op om haar te verwoesten. Maar dat zijn slechte kampvechters om de waarheid te bestrijden. De toewijding aan een zaak welke men als heilig beschouwt, kan niet dan door een tegenovergestelde toewijding overwonnen worden. Maar Rome, gehoor gevende aan de aansporing van een LEO X, geraakte in geestdrift voor een klinkdicht en een liefelijke zangwijze, doch was ongevoelig voor de godsdienst van JEZUS CHRISTUS; en wanneer enige minder beuzelachtige gedachte bij het opkwam, hield het zich, in plaats van zich te zuiveren en te herdopen in het Christendom van de Apostelen, met verbonden, met oorlogen, met veroveringen, met verdragen bezig welke het nieuwe gewesten verzekerden, en het liet met een koele verachting de Hervorming overal de Godsdienstige geestdrift weer opwekken, en zegepralend naar edeler veroveringen voortgaan. De vijand die men op het raadhuis te Worms gezworen had te zullen verpletteren, vertoonde zich vol stoutheid en kracht; de strijd moest hevig zijn; het bloed zou stromen.

Intussen scheen zich toen enige van de dringendste gevaren waarmee de Hervorming bedreigd werd te verwijderen. De jonge KAREL zich eens, vóór de afkondiging van het edict van Worms, met zijn biechtvader, voor een venster van het paleis bevindende, had wel is waar, de rechterhand op het hart leggende, gezegd: "Ik zweer, de eersten die na de afkondiging van mijn edict zich Luthersgezind zal durven tonen, aan dit venster te doen ophangen." Maar spoedig was zijn ijver zeer verflauwd. Zijn ontwerp om de aloude roem van het heilig rijk te herstellen, dat is te zeggen zijn macht te vermeerderen, was met koelheid ontvangen geworden. Over Duitsland misnoegd, verliet hij de oevers van de Rijn, begaf zich naar de Nederlanden, en maakte zich het verblijf dat hij er hield ten nut, om de monniken enige voldoening te geven welke hij zich buiten staat zag hun in het rijk te verlenen. De werken van LUTHER werden te Gent door de hand van de scherprechters met alle mogelijke plechtigheid verbrand. Meer dan vijftig duizend aanschouwers waren bij dit auto-da-fé tegenwoordig; de keizer zelf woonde met een goedkeurende glimlach deze plechtigheid bij. Daarna begaf hij zich naar Spanje, waar oorlogen en onlusten hem noodzaakten, tenminste voor enige tijd, Duitsland met rust te laten. Dewijl men hem in het rijk de macht waarop hij aanspraak maakt weigert, laten dan anderen aldaar de ketter van Wittenberg vervolgen. Gewichtiger aangelegenheden houden hem bezig.

Beleg van Pampeluna.

Inderdaad, FRANS I, ongeduldig om met zijn mededinger handgemeen te worden, had hem de handschoen toegeworpen. Onder het voorwendsel van de kinderen van JOHANNES D'ALBRET, koning van Navarre, in hun voorvaderlijk erfgoed te herstellen, had hij een lange en bloedige strijd die zijn gehele leven moest voortduren begonnen, door in dit koningrijk onder het bevel Van LESPARRE een leger te doen verschijnen welks snelle veroveringen niet dan voor de vesting van Pampeluna gestuit werden.

Op die sterke muren moest een geestdrift ontvlammen bestemd om zich eens tegen de geestdrift van de Hervormer over te stellen, en in het Pausdom een nieuwe geest vol kracht, zelfopoffering en heerschappij te ontsteken. Pampeluna moest als ware het de wieg van de mededinger van de monnik van Wittenberg worden.

De riddergeest, welke zolange tijd de Christelijke wereld bezield had, werd niet meer dan in Spanje gevonden. De oorlogen tegen de Mooren, ternauwernood in het Schier-eiland geëindigd en gedurig in Afrika hernieuwd, onderhielden verafgelegene en avontuurlijke kruistochten, aan de overzijde van de zeeën, in de Castiliaansche jongelingschap die eigenaardige geestdrift en dapperheid waarvan AMADIS het ideaal geweest was.

Moed van Inigo.

Onder de verdedigers van Pampeluna bevond zich een jong edelman met name don INIGO LOPEZ DE RECALDE, jongste zoon van een familie van dertien kinderen. Aan het hof van FERDINAND de Catholieke opgevoed, met bevallige manieren en lichamelijke schoonheid begaafd, behendig in het voeren van de degen en de lans, haakte RECALDE met drift naar de roem van de ridderschap. Zich met schitterende wapenen te bedekken, een moedig strijdros te bestijgen, zich aan de luistervolle gevaren van een toernooispel bloot te stellen, gevaarlijke avonturen te wagen, aan de hevige twisten van de partijschappen deel te nemen, en de heilige PETRUS zoveel oplettendheid als zijn dame te betonen, zodanig was het leven van de jonge ridder. -

De landvoogd van Navarre in Spanje hulp zijnde gaan zoeken, had aan INIGO en enige edellieden de verdediging van Pampeluna overgelaten. Deze laatsten, de grotere macht van de Franse troepen ziende, besloten terug te trekken. INIGO bezwoer hen aan LESPARRE het hoofd te bieden; hen onbewegelijk in hun voornemen vindende, beschouwde hij hen met verachting, beschuldigde hen van lafhartigheid, van verraad; daarop wierp hij zich alléén in het kasteel, vast besloten om het ten koste van zijn leven te verdedigen.

De Fransen, met geestdrift binnen Pampeluna ontvangen, de bevelhebber van het kasteel voorgesteld hebbende om wegens de overgave te onderhandelen, zei INIGO met vuur tot zijn metgezellen: "Laat ons liever alles uitstaan dan ons overgeven." De Fransen beginnen nu met hun zware krijgstuigen de muren te beschieten en weldra beproeven zij de storm. De dapperheid en de woorden van INIGO moedigen de Spanjaarden aan; zij drijven de aanvallers met hun geschut, met hun zwaarden, met hun hellebaarden terug; INIGO strijdt aan hun hoofd; staande op de muur, met vlammende ogen, zwaait de jonge ridder zijn zwaard en houwt de vijand neer. Plotseling treft een geschutkogel de muur, op de plaats zelf welke hij verdedigt; er raakt een steen los en kwetst de ridder zwaar aan het rechterbeen, en de kogel door het geweld van de stoot teruggedreven, verbrijzelt zijn linkerbeen. INIGO stort bewusteloos neer. Terstond geeft de bezetting zich over, en de Fransen, vol bewondering voor de dapperheid van hun jeugdige tegenstander, doen hem op een draagbaar naar zijn bloedverwanten op het kasteel van Loyola voeren. Het is op dit adellijk verblijf, waarnaar hij later de naam gevoerd heeft, dat INIGO, acht jaren na LUTHER, uit één van de doorluchtigste geslachten van die streken geboren werd.

Een smartelijke kunstbewerking was noodzakelijk geworden. Te midden van de hevigste pijnen sloot INIGO zijn vuisten met kracht toe, maar liet geen enkele klacht horen.

Verandering.

Tot een pijnlijke rust genoodzaakt, had hij behoefte om zijn levendige verbeelding op enigerlei wijze bezig te houden. Bij gebrek aan ridder-romans, waarmee hij zich tot hiertoe gevoed had, gaf men hem het leven van JEZUS CHRISTUS en de levensbeschrijvingen of de *Bloemen van de heiligen*. Het lezen van deze schriften maakte, in de staat van eenzaamheid en ziekte waarin hij zich bevond, op zijn geest een buitengewone indruk. Hij waande het gedruisvolle leven van de toernooispelen en van de gevechten, wat tot hiertoe zijn jeugd alléén had bezig gehouden te zien verdoven en verdwijnen, en te gelijker tijd een meer roemvolle loopbaan zich voor zijn verbaasde ogen te zien openen. De nederige daden van de heiligen en hun heldhaftig lijden scheen hem in een ogenblik veel roemwaardiger dan al de verheven wapenfeiten van de ridderschap. Op zijn legerstede uitgestrekt, door de koorts aangevallen, gaf hij zich aan de tegenstrijdigste gedachten over. De wereld welke hij vaarwel zei en die wier heilige lichaamskastijdingen hij begroette, kwamen hem te gelijk voor de geest, de een met haar wellusten, de andere met haar gestrengheden; en die twee werelden leverden elkaar in zijn geest een bloedige strijd. "Wat zou het zijn," zei hij, "indien ik deed wat de heilige FRANCISCUS of de heilige DOMINICUS gedaan hebben?" Vervolgens het beeld van de jonkvrouw waaraan hij zijn hart gewijd had zich aan hem

vertonende, riep hij met een eigenaardige ijdelheid uit: "Het is geen gravin, het is geen hertogin, het is meer dan dit alles..." Maar die gedachten lieten hem vol smart en verdriet, terwijl zijn voornemen om de heiligen na te volgen hem met vrede en blijdschap vervulde.

Van toen af was zijn keus gedaan. Nauwelijks hersteld, besloot hij de wereld vaarwel te zeggen. Na, evenals LUTHER, nog een maltijd met zijn oude wapenbroeders gehouden te hebben, vertrok hij alleen, in de grootste stilte, om zich naar de eenzame verblijven te begeven welke de Heremieten van de heilige BENEDICTUS in de rots van het gebergte Montserrat uitgehouwen hadden. Gedrongen, niet door het gevoel van zijn zonden, of door de behoefte aan de Goddelijke genade, maar door de begeerte om "ridder van MARIA" te worden, en evenals het gehele leger van de heiligen zich door lichaamskastijdingen en vrome werken beroemd te maken, biechtte hij gedurende drie dagen, gaf zijn rijke klederen aan een bedelmonnik, bedekte zich met een zak en omgordde zich met een koord. Vervolgens zich de vermaarde nachtwacht van AMADIS VAN GAULE herinnerende, hing hij zijn zwaard voor een MARIAbeeld op, bracht in zijn nieuwe en vreemde kleding de nacht wakende door, en gaf zich nu eens geknield dan weer staande, maar altijd biddende en met de pelgrimsstaf in de hand, aan al de vrome oefeningen over welke de beroemde AMADIS eertijds betracht had. "Dus geschiedde het," zegt een van de levensbeschrijvers van de heilige, de Jezuit MAFFEI, "dat, terwijl de satan MARTIJN LUTHER tegen alle Goddelijke en menselijke wetten wapende, en die eerloze aartsketter te Worms verscheen en er een goddeloze oorlog tegen de Apostolische stoel verklaarde, CHRISTUS door een roepstem van zijn Goddelijke voorzienigheid die nieuwe kampvechter verwekte, en hem en later al zijn aanhangers aan de dienst van de Roomse opperpriester toewijdende, hem tegen de ongebondenheid en de woede van de ketterse boosheid overstelde"

Luther en Loyola.

LOYOLA, nog op één been hinkende, sleepte zich door omwegen en wildernissen naar Manresa voort, en ging daar in een Dominicanerklooster, om zich in die onbekende plaats aan de gestrengste boetedoeningen over te geven. Even als LUTHER, ging hij dagelijks van deur tot deur zijn voedsel bedelen. Hij bleef zeven uren achtereen op de knieën liggen en geselde zich driemaal daags; te middernacht was hij opnieuw in het gebed; hij liet zijn haar en nagelen in wanorde groeien, en het zou onmogelijk geweest zijn in de bleken en ongedane monnik van Manresa de jeugdige en schitterende ridder van Pampeluna te herkennen.

Intussen was het ogenblik gekomen dat de Godsdienstige denkbeelden, die tot hiertoe voor INIGO niets anders dan een ridderspel geweest waren, zich aan hem met meer nadruk moesten openbaren, en hem een kracht doen gevoelen welke hij nog niet kende. Eensklaps, zonder dat iets het hem had kunnen doen vermoeden, verdween de vreugde welke hij tot hiertoe gesmaakt had. Te vergeefs had hij tot het gebed en het Psalmgezang zijn toevlucht genomen, hij kon de rust niet vinden. Zijn verbeeldingskracht had opgehouden hem met beminnelijke betoveringen te omringen; hij was met zijn geweten alleen gelaten. Hij kon een voor hem zo nieuwe staat niet begrijpen, en hij vroeg zichzelf met schrik of God, na zoveel offers welke hij Hem gedaan had, nog tegen hem verbitterd was. Nacht en dag kwelde sombere vrees zijn ziel; hij stortte bittere tranen; hij riep met grote zuchten de vrede terug die hij had verloren... maar dit alles tevergeefs. Hij begon toen weer de lange biecht welke hij te Montserrat afgelegd had. "Mogelijk," dacht hij, "heb ik iets vergeten." Maar deze biecht vermeerderde nog zijn angst: want zij herinnerde hem al zijn misdrijven. Hij dwaalde treurig, neerslachtig rond; zijn geweten riep hem toe dat hij gedurende zijn gehele leven niets gedaan had dan zonden op zonden te stapelen, en de ongelukkige, aan terneerslaande verschrikkingen overgegeven, deed het klooster van zijn zuchten weergalmen.

Vreemde gedachten vonden toen toegang in zijn hart. Geen troost vindende in de biecht en de onderscheiden instellingen van de Kerk, begon hij, even als LUTHER, aan derzelver

heilzame kracht te twijfelen. Maar, in plaats van zich van de werken van de mensen af te keren, om naar het volkomen genoegzame werk van CHRISTUS te trachten, vroeg hij zichzelf of hij niet opnieuw de roem van de wereld moest najagen. Zijn ziel werd met drift naar die wereld welke hij ontvloden was heengeslingerd, maar hij deinsde even spoedig van schrik bevangen terug.

Was er toen enig onderscheid tussen de monnik van Manresa en de monnik van Erfurt? In bijkomende trekken ongetwijfeld; maar de toestand van hun ziel was dezelfde. Beiden gevoelden met kracht de grootheid van hun zonden. Beiden zochten de verzoening met God, en wilden daarvan zekerheid hebben in hun hart. Indien een STAUPITZ, met de Bijbel in de hand, zich in het klooster van Manresa vertoond had, zou misschien INIGO de LUTHER van het Schiereiland geworden zijn. Die twee grote mannen van de 16de eeuw, die twee stichters van de twee geestelijke machten, welke sinds drie honderd jaren elkaar de oorlog aandoen, waren toen broeders; en misschien, wanneer zij elkaar ontmoet hadden, zouden LUTHER en LOYOLA in elkaars armen gevallen zijn en hun tranen en wensen met elkaar hebben vermengd.

Maar die twee monniken moesten, van dit ogenblik af, geheel verschillende wegen bewandelen.

INIGO, in plaats van te erkennen dat zijn gewetensangsten hem toegezonden werden om hem aan de voet van het kruis neer te werpen, overreedde zich dat die inwendige verwijtingen niet van God, maar van de duivel kwamen, en hij nam het besluit om niet meer aan zijn zonden te denken, om zelf die uit te wissen en ze in een eeuwige vergetelheid te begraven. LUTHER wendde zich naar CHRISTUS; LOYOLA deed niet dan bij zichzelf hulp zoeken.

Gezichten.

Weldra kwamen gezichten INIGO in de overtuiging welke hij zichzelf meegedeeld had versterken. Zijn eigen besluiten hadden bij hem de plaats van de genade des Heeren vervangen; zijn eigene inbeeldingen bekleedden bij hem de plaats van Gods Woord. Hij had de stem van God in zijn geweten als een stem des duivels beschouwd; zo vertoont dan ons ook het overige van zijn geschiedenis hem als aan de inblazingen van de geest van de duisternis overgegeven.

Eens ontmoette LOYOLA een oude vrouw, evenals LUTHER, in de tijd van zijn angst, door een grijsaard bezocht was geworden. Maar, die Spaanse vrouw, in plaats van de boeteling van Manresa de vergeving van de zonden bekend te maken, voorzeide hem verschijningen van JEZUS. Zodanig was het Christendom waartoe, evenals de profeten van Zwickau, LOYOLA zijn toevlucht nam. INIGO zocht niet de waarheid in de heilige Schriften, maar in derzelver plaats beeldde hij zich een onmiddellijke gemeenschap met het rijk van de geesten in. Weldra leefde hij niet meer dan in verrukking van zinnen en in bespiegelingen.

Eens zich naar de St. Pauluskerk, buiten de stad gelegen, begevende, volgde hij, in overdenkingen verzonken, de oever van de Llobrégat en zette zich eindelijk bij deze neer. Zijn ogen waren op de rivier gevestigd, welke in stilte voor hem haar diepe wateren voortrolde, en hij verdiepte zich in zijn gedachten. Eensklaps geraakt hij in verrukking; hij zag voor zijn ogen wat de mensen nauwelijks na veel lezen, waken en inspanningen begrijpen. Hij stond op, bleef aan de kant van de rivier staan, en het scheen hem toe dat hij een ander mens geworden was; vervolgens knielde hij aan de voet van een kruis neer dat zich in de nabijheid bevond, bereid om zijn leven voor de zaak welker verborgenheden hem geopenbaard waren op te offeren.

Van toen af werden zijn gezichten menigvuldiger. Eens op de trap van de heilige DOMINICUS te Manresa gezeten, zong hij psalmen ter ere van de heilige Maagd. Eensklaps geraakte zijn geest in verrukking; hij bleef onbewegelijk, in zijn gepeins verzonken de verborgenheid van de heilige Drieëenheid openbaarde zich voor zijn ogen

onder heerlijke tekenen; hij stortte tranen, hij deed snikken horen, en elke dag hield hij niet op van dit onuitsprekelijke gezicht te spreken.

De twee beginselen.

Deze talrijke verschijningen hadden al zijn twijfelingen weggenomen; hij geloofde, niet gelijk LUTHER, omdat de dingen die zijn geloof betroffen in Gods Woord geschreven waren, maar uithoofde van de gezichten die hij gehad had. "Al ware het zelfs dat er geen Bijbel geweest ware," zeggen zijn verdedigers, "al ware het zelfs dat die verborgenheden nooit in de Schrift geopenbaard waren, zou hij ze toch geloofd hebben: want God had zich aan hem geopenbaard." LUTHER had bij het verkrijgen van de doctorale waardigheid de eed op de heilige Schrift afgelegd, en het alleen onfeilbaar gezag van Gods Woord was het hoofdbeginsel van de Hervorming geworden. LOYOLA zwoer toen bij dromen en gezichten; en ingebeelde verschijningen werden het beginsel van zijn leven en van zijn geloof.

Het verblijf van LUTHER in het klooster te Erfurt en dat van LOYOLA in het klooster te Manresa verklaren ons, het een de Hervorming, het ander het hedendaagse Pausdom. Wij zullen de monnik, die de uitgeputte krachten van Rome weer moest opwekken, niet tot Jeruzalem volgen, waar hij zich bij het verlaten van het klooster heen begaf. Wij zullen hem later in de loop van deze geschiedenis weer ontmoeten.

II.

Zegepraal van Rome.

Terwijl deze dingen in Spanje voorvielen, scheen Rome zelf een ernstiger karakter aan te nemen. De grote voorstander van muziek, jacht en feesten, verdween van de pauselijke troon, om voor een godvruchtige en achtbare monnik plaats te maken.

LEO X had een grote vreugde gevoeld bij het vernemen van het edict te Worms en van de gevangenschap van LUTHER; terstond had hij, tot teken van zijn overwinning, de beeltenis en de schriften van de Hervormer aan de vlammen doen overleveren. Dit was de tweede of derde keer dat het Pausdom zich dit onschuldig vermaak verschafte. Te gelijker tijd verenigde LEO X, om zijn erkentelijkheid aan KAREL V te betonen, zijn leger met dat van de keizer. De Fransen moesten Parma, Plaisance, Milaan verlaten; en ‘s pausen neef, de kardinaal JULIUS DE MEDICIS, trok deze laatste stad binnen. De paus stond dus op het toppunt van macht te geraken.

Dood van Leo X.

Het was in het begin van de winter des jaars 1521; LEO X was gewoon de herfst op het land door te brengen. Men zag hem dan zonder koorkleed, en wat nog veel aanstotelijker is, zegt zijn ceremoniemeester, met laarzen Rome verlaten. Hij ging te Viterbe op de valken, te Corneto op de hertenjacht; het meer van Bolsena bood hem het vermaak van het vissen aan. Vervolgens ging hij enige tijd in het midden van de feesten te Malliana, zijn geliefkoosd verblijf, doorbrengen. Muziekanten, dichters, allerlei kunstenaren wier talenten deze bekoorlijke villa konden vervrolijken, omringden er de opperpriester. Daar bevond hij zich op het ogenblik dat men hem de tijding bracht van de verovering van Milaan. Spoedig heerst er een grote beweging op de villa. De hovelingen en de officieren zijn uitgelaten van vreugde; de Zwitsers schieten met hun karabijnen, en LEO, buiten zichzelf, wandelt de gehele nacht door zijn kamer, dikwijls uit het venster de vreugdebedrijven van de Zwitsers en van het volk beschouwende. Hij komt afgemat maar in bedwelming te Rome terug.

Nauwelijks was hij in het Vaticaan teruggekeerd, of er doet zich een haastig onheil op. "Bidt voor mij," zei hij tot zijn dienaren. Hij had zelfs de tijd niet het heilig Sacrament te ontvangen, en stierf in de kracht van zijn jaren (hij was zeven en veertig jaar oud), op het ogenblik van de zegepraal en onder het gedruis van de feesten.

Het volk dat de lijkbaar van de opperpriester volgde liet zich lasterlijke uitdrukkingen ontvallen. Het kon hem niet vergeven zonder Sacramenten gestorven te zijn, en ten gevolge van zijn grote uitgaven schulden nagelaten te hebben. "Gij zijt als een vos tot de pauselijke waardigheid geraakt," zeiden de inwoners van Rome; "gij hebt er u als een leeuw in gedragen, en gij hebt die als een hond verlaten."

Zodanig was de laatste eer welke Rome de paus bewees die de Hervorming in de ban deed, en wiens naam dient om één van de grootste tijdpunten in de geschiedenis aan te wijzen.

Oratorium van de Goddelijke liefde.

Intussen was er reeds een zwakke tegenwerking tegen de geest van LEO en van Rome binnen Rome zelf begonnen. Enige godvruchtige mannen hadden er tot hun gemeenschappelijke opbouwing een oratorium gesticht, nabij de plaats waar de overlevering verzekert dat de eerste bijeenkomsten van de Christenen gehouden werden. CONTARINI, die LUTHER te Worms gehoord had, was het hoofd van deze priesters. Dus begon er te Rome, bijna op dezeden tijd als te Wittenberg, een soort van Hervorming. Men heeft het naar waarheid gezegd: overal waar kiemen van Godsvrucht bestaan, bestaan ook kiemen van hervorming. Maar die goede bedoelingen moesten weldra verdwijnen.

Adriaan VI.

In andere tijden zou men tot opvolger van LEO X een GREGORIUS VII, een INNOCENTIUS III gekozen hebben, wanneer zij nog te vinden waren geweest; maar het belang des rijks ging nu voordat van de Kerk, en KAREL V had een paus nodig die geheel aan hem toegewijd was. De kardinaal DE MEDICIS, later paus onder de naam van CLEMENS VII, ziende dat hij de pauselijke kroon nog niet kon bekomen, riep uit: "Neem de kardinaal van Tortosa, een bejaard man, en die ieder als een heilige eerbiedigt." Deze prelaat, te Utrecht uit een burgerlijke familie geboren, werd werkelijk gekozen en regeerde onder de naam van ADRIAAN VI. Hij was voorheen hoogleraar te Leuven geweest, daarna was hij leermeester van KAREL geworden, en was in het jaar 1517 door invloed van de keizer met het Roomse purper bekleed geworden. De kardinaal DE VIO ondersteunde het voorstel. "ADRIAAN heeft een groot deel gehad," zei hij, "aan de veroordeling van LUTHER door de leraren van Leuven." De kardinalen, afgesloofd, overrompeld, benoemden deze vreemdeling; maar weldra tot zichzelf gekomen, waren zij, zegt een kronijkschrijver, als dood van schrik. De gedachte dat de strenge Nederlander de drievoudige pauselijke kroon niet zou aannemen, gaf hun in het eerst enige troost; maar die hoop duurde niet lang. PASQUIN stelde de verkozen paus voor onder de gedaante van een schoolmeester, en de kardinalen onder die van jonge knapen welke hij kastijdt. Het volk was in zulk een woede, dat de leden van het conclave zich gelukkig moesten rekenen van niet in de rivier geworpen te worden. In Holland daarentegen betuigde men met grote bewijzen de vreugde welke men gevoelde van aan de Kerk een paus te geven. "Utrecht heeft geplant; Leuven heeft nat gemaakt; de keizer heeft de wasdom gegeven," schreef men op tapijtwerken hangende buiten de huizen. Iemand schreef onder deze woorden: "En God heeft er niets aan gedaan!"

In weerwil van de ontevredenheid welke het volk van Rome in de beginne aan de dag leide, begaf ADRIAAN VI zich in de maand Augustus 1522 naar die stad; en hij werd er wel ontvangen. Men verzekerde elkaar dat hij meer dan vijf duizend kerkelijke ambten te begeven had, en ieder rekende er zijn deel van te zullen krijgen. Sinds lang was de pauselijke troon niet door zodanig een paus bezet geweest. Rechtvaardig, werkzaam, geleerd, godvruchtig, eenvoudig, van onbesproken zeden, liet hij zich noch door gunst, noch door gramschap verblinden. Hij kwam in het vaticaan aan met zijn oude huishoudster, welke hij belastte voort te gaan om in zijn geringe behoeften nederig te voorzien, in het prachtig paleis wat LEO met zijn weelde en verkwistingen vervuld had. Hij bezat niets van de smaak van zijn voorganger. Toen men hem de prachtige groep van Laöcoön, sinds

enige jaren teruggevonden en voor een grote prijs door JULIUS II verkregen, vertoonde, wendde hij er zich koel van af met de woorden: "Het zijn afgoden van de Heidenen!" "Ik zou liever, schreef hij, "God dienen in mijn rechtsgebied van Leuven, dan paus van Rome te zijn."

Plan van Hervorming.

ADRIAAN, getroffen over de gevaren waarmee de Hervorming de godsdienst van de middeleeuwen bedreigde, en niet, gelijk de Italianen, over die waaraan zij Rome en de hiërarchie blootstelde, verlangde met ernst haar te bestrijden en te stuiten, en het beste middel om daarin te slagen scheen hem een hervorming van de Kerk te zijn, welke door de Kerk zelve moest worden daargesteld. "De Kerk heeft een hervorming nodig," zei hij, "maar men moet daarmee tred voor tred te werk gaan." - "De paus is van gedachte," zei LUTHER, "dat men tussen twee treden enige eeuwen moet stellen." Inderdaad, men leefde in een tijd dat de Kerk tot een hervorming voortging. Het was geen tijd meer om te dralen; men moest handelen.

Aan zijn plan getrouw, ondernam ADRIAAN de goddelozen, de meinedigen, de woekeraars uit de stad te verwijderen; wat geen gemakkelijke zaak was; want zij maakten een aanmerkelijk gedeelte van de bevolking uit.

In het eerst dreven de Romeinen met hem de spot; weldra haatten zij hem. De priester-heerschappij, de onmetelijke voordelen welke zij aanbracht, de macht van Rome, de spelen, de feesten, de weelde welke haar vervulden, alles was voor altoos verloren, wanneer men tot de Apostolische zeden terugkeerde.

De herstelling van de tucht ontmoette vooral een krachtige tegenstand. "Om daartoe te komen," zei de kardinaal groot-poenitentiarius, "zou men eerst de ijver van de Christenen moeten herstellen. Het geneesmiddel gaat de krachten van de zieke te boven en zal hem de dood veroorzaken. Zijt op uw hoede dat gij, om Duitsland te willen behoude, Italië niet verliest." Inderdaad, ADRIAAN had weldra meer het Romanismus dan het Lutheranisme zelf te vrezen.

Tegenstand.

Men beijverde zich om hem in het spoor te doen treden dat hij wilde verlaten. De oude en doorslepen kardinaal SODERIN DE VOLTERRE, gemeenzame Vriend van ALEXANDER VI, van JULIUS II en van LEO X deed dikwijls de zedigen ADRIAAN woorden horen geschikt om hem de voor hem zo nieuwe rol, welke hij geroepen was te vervullen, voor ogen te stellen. "De ketters," zei hij hem eens, "hebben te allen tijde van de bedorven zeden van het hof van Rome gesproken, en niettemin hebben de pausen die nimmer veranderd." - "Het is nooit door hervormingen," zei hij bij een andere gelegenheid, "dat de ketterijen tot hiertoe zijn uitgeroeid geworden; het is door kruisvaarten." -"Ach!" antwoordde de paus onder het slaken van een diepe zucht, "wat is de toestand van de pausen ongelukkig, daar zij zelfs niet de vrijheid hebben om goed te doen!"

III.

Rijksdag van Neurenberg. Bisschoppelijk bezoek.

De 23ste Maart 1522, vóór de komst van ADRIAAN te Rome, was de rijksdag te Neuremberg vergaderd. Reeds vóór dit tijdstip hadden de bisschoppen van Mersburg en van meissen de keurvorst van Saksen verlof gevraagd om in zijn staten de kloosters en kerken te bezoeken. FREDERIK, menende dat de waarheid sterk genoeg moest zijn om de dwaling tegen te staan, had op dit verzoek gunstig geantwoord. Het bezoek had plaats. De bisschoppen en hun leraren predikten met hevigheid tegen de Hervorming: zij vermaanden, zij bedreigden, zij smeekten; maar hun bewijsredenen bleken krachteloos te zijn; en wanneer zij, tot krachtiger wapenen de toevlucht willende nemen, de wereldlijken arm

verzochten hun besluiten ten uitvoer te doen brengen, antwoordde hun de ministers van de keurvorst dat men de zaak volgens de Bijbel moest onderzoeken, en dat de keurvorst, op zijn gevorderde leeftijd, zich niet tot de studie van de Godgeleerdheid kon begeven. Deze pogingen van de bisschoppen voerden geen enkele ziel in de schaapskooi van Rome terug, en LUTHER die weinig tijds daarna deze streken rondreisde en er zijn krachtig woord deed horen, wiste de zwakke indrukken uit welke zij hier en daar teweeg gebracht hadden.

Soliman.

Wat FREDERIK geweigerd had te doen, kon men vrezen dat de broeder des keizers, de aartshertog FERDINAND, doen zoude. Deze jonge vorst, die voor een gedeelte bij de vergaderingen van de rijksdag voorzat, van tijd tot tijd meer vastheid van karakter verkrijgende, kon wel in zijn ijver het zwaard roekeloos uittrekken dat zijn broeder, voorzichtiger en staatkundiger, wijselijk in de schede liet. Inderdaad, FERDINAND had in zijn erfelijke staten van Oostenrijk de aanhangers van de Hervorming met wreedheid beginnen te vervolgen. Maar God gebruikte, om het herlevende Christendom te verlossen, tot herhaalde malen hetzelfde werktuig waarvan hij zich bediend had om het bedorven Christendom te verwoesten. De Halve Maan verscheen in de verschrikte landschappen van Hongarije. De 9de Augustus, na een belegering van zes weken, viel Belgrado, het bolwerk van dit koninkrijk en des keizerrijks, onder de aanvallen van SOLIMAN. De aanhangers van MAHOMET scheen, na Spanje ontruimd te hebben, door het Oosten weer in Europa te willen binnendringen. De rijksdag van Neuremberg vergat de monnik van Worms, om alleen aan de sultan van Constantinopel te denken. Maar KAREL V verenigde in zijn geest die twee tegenstanders. "Men moet," schreef hij aan de paus, uit Valladolid, de 31ste Oktober, "men moet de Turken tegenhouden en de aanhangers van de vergiftige leer van LUTHER met het zwaard straffen."

Weldra pakte zich het onweer, dat zich van de Hervorming had schijnen af te wenden en naar het Oosten te richten, opnieuw boven het hoofd van de Hervormer samen. Zijn terugkomst te Wittenberg en de ijver welke hij eraan de dag leide hadde al de haat opgewekt. "Nu men weet waar hem te vatten," zei hertog GEORGE, "brenge men tegen hem het besluit van Worms ten uitvoer!" Men verzekerde zelfs in Duitsland dat KAREL V en ADRIAAN zich tezamen te Neuremberg bevonden om daaromtrent te overleggen. "De satan gevoelt de wonde welke hem toegebracht is," zei LUTHER; "daarom geraakt hij in zulk een woede. Maar CHRISTUS heeft reeds zijn hand uitgestrekt en hij zal hem spoedig onder zijn voeten vertreden, in weerwil van de poorten van de hel."

In de maand December 1522 vergaderde de rijksdag opnieuw te Neurenberg. Alles scheen aan te kondigen dat terwijl SOLIMAN de grote vijand geweest was waarmee deze zich in de zitting van de lente had bezig gehouden, LUTHER die zou zijn waarmee deze zich in de zitting van de winter zoude bezig houden. ADRIAAN VI, van Duitse afkomst, vleide zich bij zijn natie een steun te vinden waarmee een paus van Italiaanse oorsprong zich nooit had mogen vleien. Hij gelastte uit die hoofde CHIERFGATI, welke hij in Spanje gekend had, zich naar Neuremberg te begeven.

Nauwelijks was de rijksdag vergaderd, of vele vorsten spraken met hevigheid tegen LUTHER. De kardinaal aartsbisschop van Salzburg, die het gehele vertrouwen van de keizer genoot, wilde dat men vóór de aankomst van de keurvorst van Saksen vaardige en beslissende maatregelen zou nemen. De keurvorst JOACHIM van Brandenburg, steeds standvastig in zijn gang, en de kanselier van Trier, drongen evenzeer op de uitvoering van het edict van Worms aan. De overige vorsten waren voor een groot gedeelte besluiteloos en verdeeld. De staat van onrust waarin de Kerk zich bevond vervulde haar getrouwste dienaren met angst. "Ik zou," riep de aartsbisschop van Straasburg in de volle vergadering uit, "één van mij tien vingers geven om geen priester te zijn"

De nuntius verlangt Luther's dood.

CHIEREGATI verlangde, in overeenstemming met de kardinaal Van Salzburg, LUTHERS dood. "Men moet" zei hij in 's pausen naam en een bevel van de paus in de hand houdende, "men moet dit verrotte lid geheel van het lichaam afscheiden. Uw vaders hebben te Constans JOHANNES HUSS en HIERONYMUS VAN PRAAG doen omkomen; maar zij herleven in LUTHER. Volg het lofwaardig voorbeeld van uw voorouders, en draagt met de hulp van God en van de heilige PETRUS een eervolle zegepraal weg over de helse draak."

Bij het horen van het bevelschrift van de godvruchtige en gematigde ADRIAAN, werd het meerderdeel van de vorsten met schrik bevangen. Velen begonnen LUTHERS gronden beter te begrijpen, en zij hadden iets anders van de paus verwacht. Zo wil dan Rome, onder een ADRIAAN, de gebreken niet erkennen; het zendt nog zijn banstralen uit, en de Germaanse provincies zijn op het punt om met verwoesting en bloed overdekt te worden. Terwijl de vorsten op een treurige wijze het stilzwijgen bewaarden, gingen de prelaten en de leden van de rijksvergadering die Rome toegedaan waren, zeer onstuimig te werk. "Men brenge hem ter dood" schreeuwden zij, volgens het zeggen van de gezant van Saksen, die bij de vergadering tegenwoordig was.

De predikers van Neurenberg.

Zeer verschillende woorden deden zich in de tempelen van Neurenberg horen. De menigte spoedde zich naar de kapel van het gasthuis en naar de Augustijner kerken van St. SEBALDUS en St. LAURENTIUS, om er de prediking van het Evangelie bij te wonen. ANDREAS OSIANDER predikte in deze laatste tempel met grote kracht. Vele vorsten, en in het bijzonder ALBERT, markgraaf van Brandenburg, die in zijn hoedanigheid van grootmeester van de Teutonische orde onmiddellijk naast de aartsbisschoppen plaats nam, begaven er zich dikwijls heen. Monniken die de kloosters van de stad verlieten, leerden handwerken om met hun arbeid hun brood te verdienen.

CHIEREGATI kon zoveel vermetelheid niet verdragen. Hij verlangde dat men de oproerige priesters en monniken in de gevangenis zou doen werpen. In weerwil van de hevige tegenstand van de gezanten van de keurvorst van Saksen en van de markgraaf CASIMIER, besloot de rijksdag de monniken te doen vatten; maar deze stond toe om eerst aan OSIANDER en zijn ambtgenoten de klachten van de nuntius mee te delen. Een commissie, met de geestdrijvende kardinaal van Salzburg aan het hoofd, werd met de uitvoering belast. Het gevaar was dreigend; de worsteling stond te beginnen, en het was de raad van de natie zelf die daartoe meewerkte.

Nochtans, de burgerij kwam deze voor. Terwijl de rijksdag beraadslaagde hoe men handelen moest ten aanzien van die kerkdienaren, beraadslaagde de raad van de stad Neurenberg hoe men handelen moest ten aanzien van het besluit van de rijksdag. Deze bepaalde, zonder zijn rechten te buiten te gaan, dat wanneer men met geweld de predikers van de stad wilde oplichten, men ze met geweld in vrijheid zoude stellen. Zulk een besluit was veel betekenend. De rijksdag, verschrikt, antwoordde de nuntius, dat het niet geoorloofd was de predikers van de vrije stad Neuremberg in hechtenis te nemen, zonder hen van ketterij te hebben overtuigd.

CHIEREGATI was hevig ontroerd over die nieuwe smaad welke van de almacht van het Pausdom werd aangedaan. "Wel nu," zei hij op een trotse wijze tot FERDINAND, "doe niets, maar laat mij begaan. Ik zal die ketterse predikers in naam van de paus in hechtenis nemen." Nauwelijks hadden de kardinaal-aartsbisschop ALBERT van Mentz en de markgraaf CASIMIER dit vreemde besluit vernomen, of zij begaven zich in allerijl naar de legaat en verzochten hem het te laten varen. De nuntius toonde zich onbewegelijk, staande houdende dat men de paus in de boezem van de Christenheid moest gehoorzamen. De twee vorsten verlieten de legaat met hem te zeggen. "Wanneer gij bij uw voornemen volhardt, eisen wij van u het ons te doen weten: want wij zullen de stad verlaten vóórdat gij aan die predikers de hand hebt durven slaan." De legaat zag van zijn voornemen af.

Beloften van Hervorming.

Wanhopende door middel van gezag te zullen slagen, besloot hij tot andere middelen zijn toevlucht te nemen, en deed met dit doel de rijksdag de oogmerken en bevelschriften van de paus kennen welke hij tot hiertoe verborgen had gehouden.

Maar de eerlijke ADRIAAN, met de wereld niet bekend, benadeelde zelfs door zijn openhartigheid de zaak welke hij zo graag van dienst wenste te zijn. "Wij weten zeer wel," zei hij in de aan zijn legaat ter hand gestelde besluiten, "dat men sinds verscheiden jaren vele misbruiken en gruwelen in de heilige stad ziet. Het bederf is van het hoofd tot de leden doorgedrongen, het is van de pausen tot de overige kerkelijken overgeslagen. Wij willen dat Roomse hof hervormen, waarvan zoveel jammeren voortkomen; de gehele wereld verlangt het, en het is om dit te doen dat wij het ons hebben laten welgevallen om de pauselijke troon te beklimmen."

De aanhangers van Rome bloosden van schaamte bij het horen van deze vreemde woorden. Zij vonden, zoals PALLAVICINI, deze bekentenissen al te oprecht. De vrienden van de Hervorming daarentegen verheugden zich Rome zelf zijn verdorvenheid te horen uitroepen. Men twijfelde niet meer of LUTHER gelijk had, daar de paus het verklaarde.

Grieven van de natie.

Het antwoord van de rijksdag deed zien hoe zeer het gezag van de opperpriester in het rijk gedaald was. De geest van LUTHER scheen in het hart van de vertegenwoordigers van de natie overgegaan te zijn. Het ogenblik was gunstig: het oor van ADRIAAN scheen geopend; de keizer was afwezig; de rijksdag besloot al de grieven, welke Duitsland sinds eeuwen tegen Rome had, bijeen te zamelen en ze aan de paus te zenden.

De legaat was over zulk een besluit verschrikt. Hij smeekte en dreigde beurtelings, maar tevergeefs. De wereldlijke staten hadden een vast besluit genomen, en de kerkelijke staten kantten zich niet tegen hun ontwerp aan. Er werden tachtig grieven opgegeven. De misbruiken en de listen van de pausen en van het Roomse hof om Duitsland uit te mergelen, de ergernissen en ontheiligingen van de geestelijkheid, de ongeregeldheden en omkopingen van de kerkelijke rechtbanken, de aanmatigingen ten aanzien van de wereldlijke macht om de gemoederen in slavernij te brengen, waren met zoveel rondborstigheid als kracht voorgesteld. De staten gaven te verstaan dat het menselijke overleveringen waren die de bron waren van al dit bederf, en zij eindigden met te zeggen: "Indien deze grieven niet binnen een bepaalde tijd hersteld worden, zullen wij op andere middelen bedacht zijn, om van zoveel verdrukkingen en bezwaren ontslagen te worden." CHIEREGATI, het vreselijk besluit dat de rijksdag zou doen in schrift stellen vooruitziende, verliet in allerijl Neuremberg, om niet de overbrenger van een zo treurige en onbeschaamde boodschap te zijn.

Besluit van de rijksdag.

Was het echter niet te vrezen dat de rijksdag zijn onverschrokkenheid zou trachten te vergoeden door LUTHER op te offeren? Men dacht het in het eerst; maar een geest van rechtvaardigheid en waarheid had deze vergadering aangeblazen. Zij verlangde, evenals LUTHER, de bijeenroeping van een vrije kerkvergadering in het rijk, en voegde er bij dat men, tot die had plaats gehad, niet dan het zuivere Evangelie zou prediken en men niets zonder goedkeuring van een zeker getal godvruchtige en kundige lieden zou drukken. Deze besluiten doen ons zien welke verbazende stappen de Hervorming sinds Worms gedaan had; en echter protesteerde de Saksische gezant, de ridder VAN FEILITSCH, plechtig tegen de boeken-censuur, hoe gematigd die ook was, welke de rijksdag voorschreef. Men zag in het besluit van de rijksdag een eerste zegepraal van de Hervorming, waarop nog

meer beslissende stonden te volgen. De Zwitsers zelf waren er op hun bergen over verheugd. "De Roomse paus is in Duitsland overwonnen," zei ZWINGLI. "Er blijft niets meer over dan hem zijn wapenen te ontnemen. Ziedaar het gevecht dat wij nog moeten leveren, en dit zal het hevigste zijn; maar wij hebben CHRISTUS tot getuige van de strijd." LUTHER zei openlijk dat God zelf het was die de vorsten zodanig een edict had ingegeven.

De woede was in het vaticaan onder de dienaars van het Pausdom groot. Wat! het is niet genoeg een paus te hebben die al de verwachtingen van de Romeinen teleur stelt, en in wiens paleis men niet zingt of speelt; men moet daarenboven nog wereldlijke vorsten een taal zien voeren welke Rome verfoeit, en hen de dood van de ketter van Wittenberg zien weigeren.

Hevige brief van de paus.

ADRIAAN zelf was met verontwaardiging vervuld over wat erin Duitsland voorviel, en het was op de keurvorst van Saksen dat hij zijn gramschap uitstortte. Nooit deden de pausen van Rome een krachtiger, oprechter en misschien aandoenlijker wapenkreet horen.

"Wij hebben lang en misschien al te lang gewacht," zegt de godvruchtige ADRIAAN in de brief die hij aan de keurvorst richtte; "wij wilden zien of God uw ziel niet wilde bezoeken, en of gij eindelijk niet aan de hinderlagen van de satan zoudt ontkomen. Maar daar waar wij druiven hoopten te plukken, heeft men niets dan onrijpe bessen gevonden. De aanblazer heeft tevergeefs geblazen; uw snoodheden zijn niet versmolten. Open dan de ogen om de grootheid van uw val te zien!...

"Indien de eenheid van de Kerk opgehouden heeft, indien de eenvoudigen afgekeerd zijn van het geloof dat zij uit de borsten van hun moeder ingezogen hebben, indien de tempels verlaten zijn, indien de volken zonder priesters zijn, indien de priesters niet meer de eer ontvangen welke hun toekomt, indien de Christenen zonder CHRISTUS zijn, aan wie hebben wij dat te danken, dan alleen aan u?... Indien de Christelijke vrede van de aarde verdwenen is, indien erin de wereld niets meer is dan tweedracht, oproer, roof, sluipmoord, brandstichting; indien de oorlogskreet van het Oosten tot het Westen gehoord wordt, indien er een algemene strijd op handen is, zijt gij het, zijt gij het nogmaals die er de oorzaak van zijt!

"Ziet gij die heiligschendende man (LUTHER) de beelden van de heiligen en zelfs het gewijde kruis van JEZUS CHRISTUS niet met zijn schuldige handen vernielen en met zijn onreine voeten vertreden?.... Ziet gij hem niet in zijn goddeloze woede de leken ophitsen om hun handen in het bloed van de priesters te wassen en de kerken des Heeren omver te werpen?

"En wat ligt eraan gelegen of de priesters welke hij aanvalt slechte priesters zijn? Heeft de Heer niet gezegd: *Doet wat zij zeggen, en niet wat zij doen*; aldus de eer aanduidende welke hun toekomt, schoon zij ook een strafwaardig leven leiden?

"Als een oproerig afvallige schaamt hij zich niet de aan God gewijde vaten te bezoedelen; hij rukt de aan CHRISTUS gewijde heilige maagden uit haar heiligdommen, en geeft ze aan de duivel over; hij neemt de priesters des Heeren en levert hen aan schaamteloze hoeren over... Afschuwelijke ontheiliging, welke de heidenen zelf met schrik zoude hebben veroordeeld, wanneer zij die bij de priesters hunner afgoden ontdekt hadden!

"Welk een straf, welke smarten denkt gij dan dat wij u waardig zullen oordelen?...Heb medelijden met u zelf, heb medelijden met uw ongelukkige Saksers want indien gij u niet spoedig bekeert, zal God over u Zijn wraak doen uitstorten. "In de naam van God Almachtig en van onze Heer JEZUS CHRISTUS, wiens plaatsbekleder ik ben op aarde, verklaar ik u dat gij in deze wereld zult gestraft, en dat gij in de toekomende in het helse vuur zult geworpen worden. Heb berouw en bekeer u!... De twee zwaarden zijn boven uw hoofd opgehangen, het zwaard des rijks en het zwaard des Pausdoms.... ".

Luther's raad.

De godvruchtige FREDERIK beefde bij het lezen van deze dreigende brief. Hij had kort tevoren aan de keizer geschreven, om hem te berichten dat ouderdom en ziekte hem onbekwaam maakten om zich met die zaken bezig te houden; en men antwoordde hem door de stoutste brief die ooit een onafhankelijk vorst had ontvangen. Door de ouderdom verzwakt, sloeg hij de ogen op dat zwaard wat hij in de dagen van zijn kracht bij het heilige graf had gedragen. Hij begon te geloven dat hij het uit de schede zou moeten trekken om het geweten van zijn onderdanen te beschermen, en dat hij, reeds aan de rand van het graf, er niet in vrede zou kunnen neerdalen. Hij schreef terstond naar Wittenberg om de raad van de vaders van de Hervorming te ontvangen.

Daar voorzag men ook onlusten en vervolgingen. "Wat zal ik zeggen?" riep de zachtaardige MELANCHTON uit, "waar zal ik mij heen wenden? Wij worden met haat overladen en de wereld is tegen ons in woede ontstoken." LUTHER, LINCK, MELANCHTON, BUGENHAGEN en AMSDORFF raadpleegden met elkaar wat men de keurvorst moest antwoorden. Zij deden het allen nagenoeg in dezelfde geest, en de raadgevingen welke zij hem gaven zijn zeer merkwaardig.

"Geen vorst," zeiden zij, "kan een oorlog beginnen zonder toestemming van het volk, uit welks handen hij de heerschappij heeft ontvangen. Maar, het volk wil niet dat men elkaar om het Evangelie bevecht, want het gelooft niet. Dat de vorsten dan de wapenen niet opnemen: zij zijn vorsten van de natiën, dat is van de ongelovigen." Dus was het de driftige LUTHER die de wijze FREDERIK verzocht het zwaard in de schede te laten. Hij kon niet beter op de beschuldiging antwoorden welke de paus hem gedaan had, van de leken op te ruien om hun handen in het bloed van de geestelijkheid te wassen. Weinig karakters zijn minder goed begrepen geworden dan het zijne. Deze brief is van de 8ste Februari 1523. FREDERIK hield zichzelf in toom.

De gramschap van de paus droeg weldra haar vruchten. De vorsten die hun grieven tegen Rome opengelegd hadden, over hun stoutheid verschrikt, wilden die door hun gedienstigheden vergoeden. Velen zeiden daarenboven tot elkaar dat de overwinning aan de paus van Rome zou blijven, daar hij de sterkste scheen te zijn. "In onze dagen," zegt LUTHER, "houden zich de vorsten tevreden met te zeggen: driemaal drie is negen; of wel, twee maal zeven is veertien: de rekening is juist; de zaak zal wel uitvallen. Dan staat onze Heere God op en zegt: "Voor hoeveel rekent gij dan mij?...Misschien voor nul in 't cijfer?...Dan keert hij hun rekening geheel om en deze wordt vals bevonden."

IV.

Vervolging.

De vlammen vuurs welke de nederige en zachtmoedige ADRIAAN uitbraakte, staken de brand aan; en van dezelfs gedruis veroorzaakte bij de gehele Christenheid een grote beweging. De vervolging, enige tijd gestuit, begon opnieuw. LUTHER beefde voor Duitsland en trachtte het onweer af te wenden. "Wanneer de vorsten," zei hij, "zich tegen de waarheid aankanten, zal er een oproer uit ontstaan dat vorsten, overheden, priesters en volk in het verderf zal storten. Ik beef van vrees weldra geheel Duitsland in bloed te zien zwemmen. Verheffen wij ons als een muur en bewaren wij ons volk voor de verbolgenheid van onze God! De volken zijn thans niet meer wat zij tot op dit ogenblik geweest zijn. Het zwaard van de burgeroorlogen is boven het hoofd van de koningen opgehangen. Zij willen LUTHER verderven, maar LUTHER wil hen behoeden. CHRISTUS leeft en regeert; ik zal met Hem leven en regeren."

Deze woorden waren zonder uitwerking; Rome spoedde zich om brandstapels op te richten en bloed te vergieten. Evenals JEZUS CHRISTUS, was de Hervorming niet gekomen om de vrede te brengen, maar het zwaard. De vervolging was in Gods weg noodzakelijk. Gelijk men de voorwerpen door het vuur hard maakt, om ze tegen de invloed van de dampkring te beveiligen, zo moest ook het vuur van de beproeving de Evangelische waarheid voor de invloed van de wereld bewaren. Maar dit vuur deed nog meer: het diende, evenals in de

eerste tijden van het Christendom, om in de harten een algemene geestdrift voor een met zoveel woede vervolgde zaak te ontsteken. Er is in de mens, wanneer hij de waarheid begint te kennen, een heilige verontwaardiging tegen onrecht en geweld. Een aangeboren neiging welke van God afkomstig is spoort hem aan om zich aan de zijde van degenen die men verdrukt te scharen; en te gelijker tijd beurt het geloof van de martelaren hem op, wint hem en voert hem naar die heilleer heen, welke zoveel moed en zoveel vrede schenkt.

Pogingen van Hertog George.

Hertog GEORGE vertoonde zich aan het hoofd van de vervolging. Maar het was hem niet genoeg deze in zijn eigen staten ten uitvoer te brengen; hij had vooral gewild dat zij het keurvorstelijk Saksen, dat brandpunt van de ketterij, verwoestte, en hij deed alles om keurvorst FREDERIK en hertog JOHAN te doen wankelen. "Enige kooplieden," schreef hij hun uit Neuremberg, "uit Saksen komende, verhalen omtrent dit land vreemde en met de eer van God en van de heiligen strijdige dingen: men ontvangt daar met de hand het Sacrament van het heilig Avondmaal!...Men zegent het brood en de wijn *in de volkstaal*; men doet het bloed van CHRISTUS in gewone kelken; en zelfs iemand te Eulenburg is, om de priester te bespotten, op een ezel zittende de kerk binnengekomen!...Wat gebeurt er dan ook? De mijnen waarmee God Saksen verrijkt had geraken sinds de nieuwe gevoelens welke door LUTHER gepredikt worden ledig. Ooh! of het Gode behaagde dat degenen die zich beroemen het Evangelie in het keurvorstendom weer te voorschijn gebracht te hebben het liever naar Constantinopel gebracht hadden. LUTHER heeft een liefelijk en aangenaam gezang, maar een vergiftige staart, welke steekt als die van een schorpioen. Houden wij onze handen tot de strijd gereed! Werpen wij die afvallige monniken en die goddeloze priesters in ketenen; en dit zonder uitstel, want de haren van onze hoofden die ons nog overgebleven zijn worden zowel als onze baarden grijs, en tonen ons dat wij niet meer dan enige dagen hebben om te werken."

Dus schreef hertog GEORGE aan de keurvorst. Deze antwoordde hem met vastberadenheid en zachtmoedigheid, dat al wie een boze daad in zijn staten zoude bedrijven de veroordeling welke hij verdiende niet zou ontgaan; maar dat men al wat het geweten betrof aan God moest overlaten.

GEORGE, FREDERIK niet kunnende overreden, haastte zich in zijn omtrek tegen het werk dat hij haatte gestrengheid te gebruiken. Hij wierp de monniken en priesters die LUTHER aanhingen in de gevangenis; hij riep de studenten die tot zijn staten behoorde van de universiteiten welke de Hervorming bereikt had terug; en hij beval dat men al de Nieuwe Testamenten in de volkstaal geschreven aan de overheid zou uitleveren. Dezelfde maatregelen werden in Oostenrijk, in Wurtemberg, en in het hertogdom Brunswijk genomen.

Het klooster van Antwerpen.

Maar het was in de Nederlanden, aan het onmiddellijk gezag van KAREL V onderworpen, dat de vervolging met de meeste kracht uitbrak. Het Augustijner klooster te Antwerpen was vol van monniken die de waarheden des Evangelies ontvangen hadden. Velen van de broeders die zich daar bevonden, hadden zich enige tijd te Wittenberg opgehouden, en sinds het jaar 1519 predikte men met grote nadruk in hun kerk de zaligheid uit genade. De prior JACOBUS PROBST, een driftig man, en MELCHIOR MIRISCH die zich daarentegen door zijn behendigheid en voorzichtigheid onderscheidde, werden omstreeks het einde van het jaar 1521 in hechtenis genomen en naar Brussel vervoerd. Zij verscheen daar voor ALEANDER, GLAPIO en verscheiden andere prelaten. Overrompeld, ontsteld, verschrikt, herriep PROBST. MELCHIOR MIRISCH wist zijn rechters tevreden te stellen; hij ontging te gelijk de veroordeling en de herroeping.

Deze vervolgingen schrikten de monniken niet af die in het klooster te Antwerpen overgebleven waren. Zij gingen voort het Evangelie met kracht te verkondigen. Het volk stroomde in menigte toe, en de Augustijner kerk van die stad bevond zich te klein, even als dat met die te Wittenberg het geval geweest was. In Oktober van het jaar 1522 barstte het onweer dat boven hun hoofd rommelde uit; het klooster werd gesloten, en de monniken in de gevangenis geworpen en ter dood veroordeeld. Enigen gelukte het te ontkomen. Vrouwen, de vreesachtigheid van haar sekse vergetende, ontrukte één van hun, HENDRIK VAN ZUTPHEN, aan zijn beulen. Drie jonge monniken, HENDRIK VOES, JOHANNES ESCH en LAMBERT THORN, ontweken gedurende enige tijd de nasporingen van de inquisiteurs. Men verkocht al het huisraad van het klooster; men versperde het gebouw; men voerde van daar, als uit een schandelijke plaats, het heilig Sacrament weg; de landvoogdes van de Nederlanden, MARGARETHA, ontving het plechtig in de kerk van de heilige Maagd; men beval van dit ketterse klooster geen steen op de anderen te laten en men wierp vele burgers en vrouwen van de stad die er met vreugde het Evangelie gehoord hadden in de gevangenis.

LUTHER werd met droefheid vervuld bij het vernemen van deze tijding. "De zaak welke wij verdedigen," zegt hij, "is geen louter spel meer; zij vordert bloed, zij eist het leven."

Mirisch en Probst.

MIRISCH en PROBST moesten een geheel verschillend lot ondergaan. De voorzichtige MIRISCH werd weldra de gehoorzame dienaar van Rome en de uitvoerder van de keizerlijke besluiten tegen de aanhangers van de Hervorming. PROBST daarentegen, aan de in quisiteurs ontsnapt, beweende zijn misstap; hij herriep zijn herroeping, en predikte met moed te Brugge in Vlaanderen de leer welke hij had afgezworen. Opnieuw in hechtenis genomen en in de gevangenissen van Brussel geworpen, scheen zijn dood onvermijdelijk. Een Franciskaner had medelijden met hem, hielp hem ontvluchten, en PROBST "door een Goddelijk wonder gered," zegt LUTHER, kwam te Wittenberg aan, waar zijn dubbele verlossing de harten van de vrienden van de Hervorming met vreugde vervulde.

Miltenberg.

Overal waren de Roomse priesters onder de wapenen. De stad Miltenberg aan de Main, welke aan de keurvorst-aartsbisschop van Mentz toebehoorde, was één van de Germaanse steden welke Gods Woord met de meeste geestdrift hadden ontvangen. De inwoners hadden een grote genegenheid voor hun prediker JOHANNES DRACO, één van de verlichtste mannen van zijn tijd. Hij was genoodzaakt zich te verwijderen; maar de Roomse kerkelijken, bevreesd, gingen te gelijker tijd heen, voor de wraak van het volk beducht. Een Evangelisch diaken bleef alleen over om de zielen te troosten. In dezelfde tijd trokken de troepen van Mentz de stad binnen en verspreidden zich door deze, de mond vol hebbende van godslasteringen, het zwaard zwaaiende en zich aan ongebondenheid overgevende.

Enige Evangelische Christenen vielen onder hun slagen; anderen werden gegrepen en in kerkerholen geworpen; de kerkgebruiken van Rome werden hersteld; het lezen van de Bijbel werd verboden, en de inwoners ontzegd, zelfs in hun geheimste bijeenkomsten van het Evangelie te spreken. De diaken ontvluchtte, op het ogenblik van de intocht van de troepen, in het huis van een arme weduwe. Men ging hem bij de krijgsoversten heimelijk aangeven, welke een soldaat zonden om zich van hem meester te maken. De nederige diaken, de soldaat die zijn leven zocht met grote stappen horende naderen, wachtte hem gerust af, en terwijl de deur van de kamer met onstuimigheid geopend werd, ging hij hem vriendelijk tegemoet, omhelsde hem met hartelijkheid en zei tot hem: "Zijt gegroet, mijn broeder; zie hier ben ik; stoot uw zwaard in mijn borst." De woeste soldaat verbaasd, liet zijn zwaard uit de handen vallen, en verhinderde dat men de vrome Evangelist enig leed aandeed. -

De drie monniken van Antwerpen.

Intussen liepen de inquisiteurs van de Nederlanden, naar bloed dorstende, het land af en zochten overal de jonge Augustijner monniken die aan de vervolging te Antwerpen ontsnapt waren. ESCH, VOES en LAMBERT werden eindelijk ontdekt, in ketenen geboeid en naar Brussel vervoerd. EGMONDANUS, HOOGSTRATEN en enige andere inquisiteurs deden hen voor zich verschijnen. "Herroept gij," vroeg HOOGSTRATEN hun, "uw bewering dat de priester geen macht heeft de zonden te vergeven en dat dit alleen aan God toekomt?" Vervolgens telde hij al de overige Evangelische leerstukken op welke hij hun beval af te zweren. "Nee, wij zullen niets herroepen," riepen ESCH en VOES met vastberadenheid uit; "wij zullen Gods Woord niet verloocheen; liever zullen wij voor het geloof sterven."

DE INQUISITEUR. "Bekent dat gij door LUTHER verleid zijt geworden."

DE JONGE AUGUSTIJNERS. "Gelijk de Apostelen door JEZUS CHRISTUS zijn verleid geworden."

DE INQUISITEURS. "Wij verklaren u voor ketters, waardig om levend verbrand te worden, en wij leveren u aan de wereldlijke arm over."

LAMBERT bewaarde het stilzwijgen; de dood verschrikte hem; angst en vertwijfeling folterden zijn ziel. "Ik verzoek vier dagen uitstel," zei hij met een gesmoorde stem. Men bracht hem naar de gevangenis terug. Zodra dit uitstel verstreken was, ontnam men plechtig aan ESCH en VOES de priesterlijke wijding en leverde men hen aan de raad van de landvoogdes van de Nederlanden over. De raad gaf hen met de handen gebonden aan de scherprechter over. HOOGSTRATEN en drie andere inquisiteurs vergezelden hen tot de brandstapel.

Bij de houtmijt gekomen, beschouwden de jonge martelaars die met kalmte; hun standvastigheid, hun Godsvrucht, hun jeugdige leeftijd persten zelfs de inquisiteurs tranen uit de ogen. Toen zij gebonden waren, naderden de biechtvaders met de woorden: "Wij vragen u nog eenmaal: wilt gij het Christelijk geloof aannemen?"

DE MARTELAARS. "Wij geloven aan de Christelijke Kerk, maar niet aan uw Kerk."

Er verliep een half uur; men was in het onzekere, men hoopte dat het gezicht van een zo vreselijke dood die jonge lieden schrik zou aanjagen. Maar, alleen gerust te midden van de menigte welke op het plein in onrust verkeerde, hieven zij psalmen aan, van tijd tot tijd afbrekende om met moed te zeggen: "Wij willen sterven voor de naam van JEZUS CHRISTUS."

"Bekeert u, bekeert u," riepen de inquisiteurs, "of gij zult in de naam des duivels sterven." - "Nee," antwoordden de martelaars, "wij zullen als Christenen en voor de waarheid des Evangelies sterven."

De brandstapel.

Men stak de brandstapel aan. Terwijl de vlam langzaam opging, vervulde een Goddelijke vrede hun harten, en één van hun ging zelfs zo ver van te zeggen: "Dit schijnen mij als rozen te zijn." Het plechtig uur was gekomen; de dood was nabij: de twee martelaars riepen met een harde stem: "*O Domine Jesu*! *Fili David, miserere nostri*! (Heer JEZUS! Zoon van DAVID, ontferm u van onze!") Vervolgens begonnen zij met een zware stem het geloof op te zeggen. Eindelijk bereikten hen de vlammen; maar zij verbrandden de banden waarmee zij aan de paal vastgebonden waren, vóór dat zij hun de levensadem deden verliezen. Een van hun, van deze vrijheid gebruik makende, wierp zich te midden van het vuur op de knieën, en dus zijn Meester aanbiddende, riep hij met gevouwen handen uit: "Heer JEZUS Zoon van DAVID, ontferm u van onze!" Het vuur omringde hun lichamen; zij hieven het *Te Deum laudamus* aan; weldra smoorde de vlam hun stem, en er bleef van hen niets meer dan hun as over.

Deze strafoefening had vier uren geduurd. Het was de 1ste Juli 1523 dat de eerste martelaars van de Hervorming dus voor het Evangelie hun leven lieten. Alle brave lieden sidderden bij het vernemen van deze. De toekomst boezemde grote vrees in. "De wrede strafoefeningen beginnen," zei ERASMUS. –

"Eindelijk," riep LUTHER uit, "plukt JEZUS CHRISTUS enige vrucht van ons woord en Hij schept nieuwe martelaars."

Maar de vreugde welke de getrouwheid dier twee jeugdige Christenen bij LUTHER verwekt had, werd door de gedachte aan LAMBERT verstoord. Deze was de geleerdste van hun drieën; hij had PROBST te Antwerpen in zijn bediening van prediker vervangen. In zijn kerkerhol verontrust, door de dood verschrikt, was hij dat nog meer door zijn geweten dat hem zijn lafhartigheid verweet en dat hem drong het Evangelie te belijden. Weldra van zijn vrees verlost, verkondigde hij onbeschroomd de waarheid, en stierf hij als zijn broeders.

De marteldood in Brussel.

Een rijke oogst ontstond uit het bloed van deze martelaren. Brussel keerde zich tot het Evangelie. "Overal waar ALEANDER een brandstapel opricht," zei ERASMUS, "is het alsof hij ketters zaaide." "Uw banden zijn mijn banden," riep LUTHER uit, "uw kerkers zijn mijn kerkers en uw brandstapels zijn mijn brandstapels!...Wij zijn allen met u, en de Heer is aan ons hoofd!" Daarna bezong hij in een schoon lied de dood van de jonge monniken, en weldra hoorde men in Duitsland en in de Nederlanden, in de steden en op het land deze gezangen weergalmen, welke overal de geestdrift voor het geloof dier martelaren verspreidden:

Hun as verspreidt zich, laat niet af,
Zij stuift in alle landen,
Hier helpt geen beek, geen groef of graf,
Des vijands trots tot schande. -
Die hij tot zwijgen door die moord
Wou dwingen in hun leven,
Die hoort hij, dood, aan ieder oord
Op aller tongen zweven,
En blijde tonen geven.

V.

Nieuwe paus.

ADRIAAN zou ongetwijfeld in die weg van geweld volhard hebben; de vruchteloosheid van zijn pogingen om de Hervorming te stuiten, zijn rechtzinnigheid, zijn ijver, zijn gestrengheid, zijn geweten zelf, zouden hem tot een wrede vervolger gemaakt hebben. De Voorzienigheid liet het hem niet toe. De 14de September 1523 stierf hij, en de Roomsen, geheel verblijd dat zij van die strenge vreemdeling verlost waren, bekransten de deur van zijn geneesheer met bloemen, dit opschrift er op plaatsende: "Aan de redder des vaderlands."

JULIUS DE MEDICIS, neef van LEO X, volgde ADRIAAN VI onder de naam van CLEMENS VII op. Van de dag van zijn verkiezing af was er geen spraak meer van godsdienstige hervorming. De nieuwe paus dacht, evenals velen van zijn voorgangers, alleen om de voorrechten van het Pausdom in stand te houden, en om van dezelfs krachten tot uitbreiding van zijn macht te doen dienen.

De legaat Campeggi.

De misslagen van ADRIAAN willende herstellen, zond CLEMENS naar Neuremberg een legaat van zijn karakter, één van de behendigste prelaten van zijn hof, de kardinaal CAMPEGGI, een man van grote ondervinding in staatszaken, en die bijna al de vorsten van

Duitsland kende. Met staatsie in de steden van Italië ontvangen, werd de legaat weldra de verandering gewaar die zich in het rijk had daargesteld. Bij zijn intocht te Augsburg wilde hij, volgens het gebruik, aan het volk de zegen geven; maar men begon te lachen. Hij hield het zich voor gezegd, en trad als een onbekende Neuremberg binnen, zonder zich naar de kerk van de heilige SEBALDUS te begeven, waar de geestelijkheid hem wachtte. Geen priesters gingen hem in priesterlijke versierselen vooruit; geen kruis werd plechtig voor hem uitgedragen; men zou gezegd hebben dat een gewoon mens de straten van de stad doorkruiste. Alles kondigde het Pausdom aan dat de rijk stond te eindigen.

Rijksdag van Neurenberg.

De rijksdag had zich weer te Neuremberg geopend in de maand Januari des jaars 1524. Een onweder bedreigde de nationale regering, welke men aan de vastberadenheid van FREDERIK te danken had. Het bondgenootschap van Zwaben, de rijkste steden van het rijk, en vooral KAREL V hadden haar ondergang bezworen. Men beschuldigde haar van de nieuwe ketterij te begunstigen. Ook besloot men dat bestuur te hernieuwen, zonder er een enkel van zijn vorige leden in te behouden. FREDERIK, vol droefheid, verliet terstond Neuremberg.

De feesten van Pasen naderden. OSIANDER en de Evangelische predikers verdubbelden toen hun ijver. De eerste predikte openlijk dat de Antichrist binnen Rome was gekomen, op de dag dat CONSTANTIJN de Grote er uitgegaan was om zijn verblijf te Constantinopel te vestigen. Men liet de palmwijding en verscheiden gebruiken van dit feest na; vier duizend personen ontvingen het Avondmaal onder beiderlei gestalte, en de koningin van Denemarken, zuster des keizers, ontving het op die wijze openlijk in het kasteel. "Ach!" riep de aartshertog FERDINAND in vervoering uit, "ik wenste dat gij niet mijn zuster waart!" - "Dezelfde schoot heeft ons gedragen," antwoordde de koningin, "en ik zal alles opofferen om u te behagen, behalve Gods Woord."

Verlangen van de legaat.

CAMPEGGI was woedend bij het zien van zoveel stoutheid; maar zich houdende of hij het gelach van de volks en de redenen van de predikers verachtte, en steunende op het gezag van de keizer en van de paus, bracht hij de rijksdag het edict van Worms te binnen, en verlangde dat men de Hervorming met geweld zou smoren. Bij deze oorden, betuigde velen van de vorsten en van de afgevaardigden hun verontwaardiging. "Wat is er," zeiden zij tot CAMPEGGI, "van de grieven geworden welke de Germaanse natie aan de paus heeft voorgesteld?" De legaat zijne voorschriften volgende, nam een deftig en verwonderd gelaat aan. "Er zijn drie exemplaren van dit geschrift te Rome gekomen; maar wij hebben er geen wettige mededeling van gekregen, en ik heb niet kunnen geloven dat een zo onbetamelijk geschrift van uw Hoogheden afkomstig was."

Antwoord van de rijksdag.

De rijksvergadering was over dit antwoord verontwaardigd. Indien de paus op die wijze haar vertogen ontvangt, weet ook zij, hoe die te ontvangen welke hij bij haar zal willen inleveren. "Het volk" zeiden vele afgevaardigden, "heeft begeerte naar Gods Woord; en dit aan het te ontnemen, gelijk het edict van Worms beveelt, zou zoveel zijn als stromen bloeds te vergieten."

Terstond hield de rijksdag zich bezig met het antwoord aan de paus te geven. Het edict van Worms niet kunnende vernietigen, voegde deze er een bepaling bij welke het krachteloos maakte. "Men moet," zei deze, "zich daarnaar gedragen, *zo dat mogelijk is*." Maar, vele staten hadden verklaard dat het *onmogelijk* was het na te komen. Te gelijker tijd, de lastige

schim van de conciliën van Constans en Bazel oproepende, verlangde de rijksdag de bijeenroeping, in Duitsland, van een algemene kerkvergadering van de Christenheid.

Ontwerp van een wereldlijk concilie.

De vrienden van de Hervorming bepaalden zich daar niet bij. Wat was er te wachten van een kerkvergadering die mogelijk nooit bijeengeroepen zal worden, en die, in allen gevalle, uit bisschoppen van alle natiën zal samengesteld zijn? Zal Duitsland zijne tegen Rome aangekante gevoelens aan prelaten uit Spanje, Frankrijk, Engeland en Italië gekomen onderwerpen? De nationale regering is omvergeworpen geworden; men moet daarvoor een nationale vergadering in de plaats stellen welke de belangen van het volk voorstaat.

Te vergeefs wilden HANNAART, door KAREL V uit Spanje gezonden, en al de aanhangers van Rome en van de keizer zich tegen dit plan verzetten; de meerderheid van de rijksvergadering was onbewegelijk. Men kwam overeen dat een rijksdag, een wereldlijke vergadering zich in de maand November te Spiers zoude verenigen, om al de Godsdienstige vraagstukken te regelen, en dat de staten onmiddellijk door hun Godgeleerden een lijst zouden doen opmaken van de betwiste punten, welke aan deze achtbare vergadering zouden voorgelegd worden.

Schrift en pogingen van de paus.

Men begaf zich terstond aan het werk. Iedere provincie vervaardigde haar registers; en nimmer was Rome met een heviger uitbarsting bedreigd geworden. Frankenland, Brandenburg, Henneberg, Windsheim, Wertheim, Neuremberg verklaarden zich in de Evangelische zin tegen de zeven Sacramenten, de misbruiken van de mis, de aanbidding van de heiligen, de opperhoofdigheid van de paus. "Ziedaar geld van goede munt," zei LUTHER. Niet één van de vraagstukken, welke het volk in beweging brengen, zal in deze nationale kerkvergadering met stilzwijgen voorbij gegaan worden. De meerderheid zal op algemene maatregelen aandringen.... De eenheid van Duitsland, de onafhankelijkheid, de Hervorming zullen gered worden.

Bij deze tijding kon de paus zijn gramschap niet bedwingen. Wat! men durft een wereldlijke vierschaar aanstellen die tegen zijn gezag zelf over Godsdienstzaken zal beslissen! Indien dit onbegrijpelijk besluit ten uitvoer gebracht wordt, is ongetwijfeld Duitsland gered, maar Rome is verloren. Er werd in allerijl een consistorie gehouden en, naar de onrust van de senatoren te oordelen, zou men gezegd hebben dat de Germanen op het kapitool aanrukten. "Men moet," zei ALEANDER, "de keurvorstelijke hoed van FREDERIKS hoofd doen vallen." "De koningen van Engeland en Spanje," zei een ander kardinaal, "moeten de vrije steden bedreigen allen handel met haar te zullen afbreken." Eindelijk besloot de vergadering dat het enige middel van behoud was hemel en aarde te bewegen om de vergadering van Spiers te verhinderen.

De paus schreef terstond aan de keizer: "Indien ik de eerste ben die de storm het hoofd bied, is dit niet omdat ik de enige ben die het onweer bedreigt; maar het is omdat ik het roer in mijn handen heb. De rechten van het rijk worden nog meer aangerand dan de waardigheid van het hof van Rome zelve."

Beieren.

Terwijl de paus deze brief naar Castiliën zond, beijverde hij zich om zich bondgenoten in Duitsland te maken. Weldra had hij een van de machtigste huizen van het rijk, dat van de hertogen van Beieren gewonnen. Het edict van Worms was in dit land niet beter dan elders nagekomen geworden, en de Evangelische leer had er grote vorderingen gemaakt. Maar, sinds het einde van het jaar 1521 waren de vorsten van dit land, die door doctor ECK, kanselier van hun hogeschool te Ingolstadt, aan het wankelen gebracht waren, weer meer

tot Rome toegenaderd, en hadden een edict uitgevaardigd, waarbij zij alle hun onderdanen bevalen aan de Godsdienst van hun vaderen getrouw te blijven.

De Beierse bisschoppen toonden zich over deze aanmatiging van de wereldlijke macht verontrust. ECK vertrok toen naar Rome, om de paus voor de vorsten een uitbreiding van macht te verzoeken. De paus willigde alles in, en zelfs stond hij aan de hertogen het vijfde gedeelte van de kerkelijke inkomsten van hun land toe.

Dus had het Rooms Catholicisme, in een tijd dat de Hervorming nog geen vaste inrichting gemaakt had, om zich staande te houden tot krachtige instellingen de toevlucht genomen; en Catholieke vorsten, door de paus ondersteund, sloegen de hand aan de inkomsten van de Kerk, vóórdat de Hervorming deze had durven aanraken. Wat moet men dan denken van de verwijten welke men haar in dit opzicht zo dikwijls gedaan heeft?

CLEMENS VII kon op Beieren rekenen om de gevreesde vergadering van Spiers te verhinderen. Spoedig werden ook de aartshertog FERDINAND, de aartsbisschop van Salzburg en nog andere vorsten op hun beurt gewonnen.

Maar CAMPEGGI wilde nog meer doen; men moest Duitsland in twee legers verdelen; men moest Germanen tegen Germanen in opstand brengen.

Bondgenootschap van Regensburg.

Reeds tijdens zijn verblijf te Stuttgart had de legaat, in overeenstemming met FERDINAND, het plan van een verbond tegen de Hervorming ontworpen. "Er is alles te vrezen," zei hij, "van een vergadering waar de stem van het volk zich zal doen horen. De rijksdag van Spiers kan Rome verderven en Wittenberg behouden. Sluiten wij onze gelederen; verstaan wij elkaar voor de dag van het gevecht." Regensburg werd tot de plaats van samenkomst bepaald.

In weerwil van de naijver die de huizen van Beieren en Oostenrijk verdeelde, gelukte het CAMPEGGI in die stad op het einde van Juni 1524 de hertogen van Beieren en de hertog FERDINAND te herenigen. De aartsbisschop van Salzburg en de bisschoppen van Trente en Regensburg voegden zich bij hen. De bisschoppen van Spiers, Bamberg, Augsburg, Straasburg, Bazel, Constans, Freisingen, Passau en Brixen deden zich door afgevaardigde vertegenwoordigen.

De legaat opende de vergadering, door met nadruk de gevaren voor te stellen welke de Hervorming de vorsten en de geestelijkheid deed lopen. "Roeien wij de ketterij uit, en behouden wij de Kerk," riep hij uit.

De onderhandelingen werden gedurende vijftien dagen op het stadhuis te Regensburg voortgezet. Een grote danspartij, die een gehele nacht duurde, verlustigde deze eerste Catholieke vergadering, door het Pausdom tegen de opkomende Hervorming gehouden. Men bepaalde vervolgens de maatregelen geschikt om de ketters uit te roeien.

Gestrengheden en hervormingen.

De vorsten en de bisschoppen verbonden zich om de edicten van Worms en Neuremberg ten uitvoer te doen brengen, om in de eredienst geen verandering toe te laten, om in hun staten geen gehuwd kerkelijke te dulden, om al de studenten van hun landen die zich te Wittenberg mochten bevinden terug te roepen, en om alle middelen in hun vermogen tot uitroeing van de ketterij aan te wenden. Zij bevalen de predikers om zich bij moeilijke plaatsen te houden aan de verklaring van de vaders van de Latijnse Kerk, AMBROSIUS, HIERONYMUS, AUGUSTINUS en GREGORIUS. In tegenwoordigheid van de Hervorming het gezag van de Scholastieken niet durvende inroepen, vergenoegden zij zich met de eerste grondslagen van de Roomse rechtzinnigheid te leggen.

Maar van de andere kant voor de ergernissen en de bedorven zeden van de priesters de ogen niet kunnende sluiten, kwamen zij omtrent een ontwerp van Hervorming overeen, waarin zij van Duitslands grieven de zodanige in overweging poogde te nemen, welke het minst het hof van Rome betroffen. Men verbood de priesters handel te drijven, de kroegen te bezoeken, "danspartijen bij te wonen" en zich, met de fles in de hand, aan redetwisten over geloofsartikelen over te geven.

Staatkundige scheuring.

Zodanig was het besluit van het bondgenootschap van Regensburg. Schoon zich toen tegen de Hervorming wapenende, stond Rome haar iets toe, en men kon in deze besluiten de eerste invloed van de Hervorming van de 16de eeuw, om een inwendige vernieuwing van het Catholicisme daar te stellen, bemerken. Het Evangelie kan de kracht niet betonen, zonder dat de tegenstanders dat op enigerlei wijze trachten na te volgen. EMSER had een overzetting des Bijbels tegen LUTHERS overzetting overgesteld; ECK, *gemene plaatsen* tegen die van MELANCHTON: en nu stelde Rome tegen de Hervorming, die gedeeltelijke proeven van hervorming over, waaraan men het hedendaagse Catholicisme verschuldigd is. Maar al die werken van Rome waren in de grond niets anders dan kunstgrepen om de gevaren die het bedreigden te ontgaan; wel is waar takken genomen van de boom van de Hervorming, maar geplant in een grond die hun de dood moest veroorzaken; het leven ontbrak er aan, en zal steeds aan dergelijke proeven ontbreken.

Een andere zaak biedt zich hier aan ons aan. De Roomse partij stelde te Regensburg het eerste bondgenootschap daar, wat de Germaanse eenheid verbrak. Het was in het leger van de paus dat het sein tot de strijd gegeven werd. Regensburg was de wieg van die tweespalt, van die staatkundige scheuring van Duitsland, welke zo vele Duitsers nog in onze dagen betreuren. De nationale vergadering van Spiers moest, door de Hervorming van de Kerk te wettigen en algemeen te maken, de eenheid van het rijk verzekeren. De afgescheiden bijeenkomst van Regensburg scheurde voor altijd de natie in twee partijen.

Tegenstand.

Nochtans gelukte de ontwerpen van CAMPEGGI in het eerst niet zo goed als men zich verbeeld had. Weinige vorsten beantwoordden aan deze oproeping. De meest besliste tegenstanders van LUTHER, de hertog GEORGE van Saksen, de keurvorst JOACHIM van Brandenburg, de kerkelijke keurvorsten, de keizerlijke steden namen er geen deel aan. Men werd gewaar dat ‘s pausen legaat in Duitsland een Roomse partij tegen de natie zelf vormde. De overeenstemmende volksbelangen wogen op tegen de tegenstrijdige Godsdienstige gevoelens en weldra werd *de hervorming van Regensburg* het voorwerp van de bespotting van het volk. Maar de eerste stap was gedaan; het voorbeeld was gegeven. Men dacht dat het in het vervolg weinig moeite zou kosten om dit Rooms verbond te bevestigen en uit te breiden. Degenen die nog wankelden moesten noodzakelijk door de gang van de gebeurtenissen meegesleept worden. Aan de legaat CAMPEGGI blijft de roem van de mijn uitgevonden te hebben, welke de Germaanse vrijheden, het bestaan van het rijk en dat van de Hervorming aan de rand van hun verderf moest brengen. Van toen af hield de zaak van LUTHER op een zuiver Godsdienstige zaak te zijn; het geschil van de monnik van Wittenberg nam plaats in de rij van de staatkundige gebeurtenissen van Europa. LUTHER gaat verdwijnen; en KAREL V, de paus en vorsten zullen de voornaamste personaadjen zijn op het toneel waar het grote drama van de 16de eeuw moet uitgevoerd worden.

Kunstgrepen van Rome.

Men had echter steeds de vergadering van Spiers in het verschiet; zij kon het kwaad herstellen dat CAMPEGGI te Regensburg gedaan had. Rome stelde dan alles in het werk

om deze te verhinderen. "Hoe!" zeiden de afgevaardigden van de paus, niet slechts tot KAREL V, maar ook tot zijn bondgenoot HENDRIK VIII, en tot andere vorsten van de Christenheid, "hoe! die trotse Germanen willen in een nationale vergadering over geloofszaken uitspraak doen! Zo als het schijnt zullen de koningen, zijn keizerlijke majesteit, geheel de Christenheid, de ganse wereld zich aan hun besluiten moeten onderwerpen!"

Het ogenblik was goed gekozen om op de keizer te werken. De oorlog tussen die vorst en FRANS I was in al zijn kracht. PESCAIRE en de rijksmaarschalk van Bourbon hadden Italië verlaten, en, in de maand Mei Frankrijk binnen getrokken, sloegen zij het beleg voor Marseille. De paus, die deze aanval niet met een goed oog beschouwde, kon op de achterhoede van het keizerlijk leger een afwending maken. KAREL, die vrezen moest hem te mishagen, stond niet lang in twijfel, en offerde terstond de onafhankelijkheid van het rijk aan de gunst van Rome en aan de goede uitslag van zijn worsteling met Frankrijk op.

Decreet van Burgos.

De 15de Juli vaardigde KAREL, te Burgos in Castiliën, een decreet uit waarin hij op een gebiedende en hartstochtelijke toon verklaarde: "dat het alleen aan de paus stond een kerkvergadering bijeen te roepen, alleen aan de keizer het te verlangen; dat de vastgestelde samenkomst te Spiers kon noch mocht geduld worden; dat het vreemd was dat de Duitsche natie een werk ondernam, wat de overige natiën van de wereld, zelfs met de paus, geen recht zouden hebben te verrichten; dat men zich haasten moest om het decreet van Worms tegen de nieuwe MAHOMET ten uitvoer te brengen."

Vredebreuk.

Dus kwam van Spanje en Italië de slag welke in Duitsland de ontwikkelingen van het Evangelie verhinderde. Dit was voor KAREL niet genoeg. Hij had in het jaar 1519 aan de hertog JOHAN, broeder van de keurvorst, aangeboden, om zijn zuster, de aartshertogin CATHARINA, aan de zoon van deze, JOHAN FREDERIK, erfgenaam van het keurvorstendom, te verbinden. Maar was het dit huis van Saksen niet wat in Duitsland de beginselen van Godsdienstige en staatkundige onafhankelijkheid, welke KAREL haatte, voorstond? Hij besloot geheel met de lastige en strafbare vertegenwoordiger van de Evangelische en nationale begrippen te breken, en gaf zijn zuster aan JOHAN III, koning van Portugal, ten huwelijk. FREDERIK die in 1519 zich onverschillig getoond had voor de vertogen van de koning van Spanje, wist in 1524 de verontwaardiging welke het gedrag van de keizers hem deed ondervinden te boven te komen; maar de hertog JOHAN gaf met trotsheid te kennen dat die slag hem diep had gekwetst.

Men zag dus in het rijk de twee vijandelijke legers, welke het lange tijd moesten van een scheuren, duidelijker te voorschijn komen.

VI.

Vervolging.

De Roomse partij bepaalde zich daar niet bij. Het verbond van Regensburg moest niet slechts in schijn bestaan; het moest door bloed bezegeld worden. FERDINAND en CAMPEGGI begaven zich te samen langs de Donau van Regensburg naar Wenen, en deden elkaar, gedurende de reis, wrede beloften. De vervolging begon terstond in de Oostenrijkse staten.

Caspard Tauber.

Een burger van Wenen, CASPARD TAUBER, had LUTHERS boeken verspreid, en had zelf tegen de aanroeping van de heiligen, het vagevuur en de transsubstantiatie geschreven. In de gevangenis geworpen, werd hij door de rechters, zowel Godgeleerden als

rechtsgeleerden, aangemaand om zijn dwalingen te herroepen. Men waande dat hij erin bewilligde, en alles bereidde zich in Wenen voor om het volk dit plechtige schouwspel te vertonen. Op de geboortedag van MARIA werden twee kansels op het kerkhof van St. STEPHANUS opgericht, een voor de bestuurder van het koor dat door zijn gezangen de bekering van de ketter plechtstatig moest vermelden, en de ander voor TAUBER zelf. Men gaf hem het formulier van herroeping in de hand; het volk, de zangers en de priesters waren in stille verwachting. Hetzij dat TAUBER geen belofte gedaan had, of dat op het ogenblik van de afzwering zijn geloof eensklaps weer met nieuwe kracht zich verlevendigde, hij riep uit: "Ik ben niet overtuigd, en ik beroep mij op het heilig Roomse rijk!" De kerkelijken, het koor, het volk worden met verbazing en schrik bevangen. Maar TAUBER vervolgt, liever de dood te verlangen dan het Evangelie te verloocheen. Hij werd onthoofd en zijn lichaam werd verbrand; en zijn moed maakte op de burgers van Wenen een onuitwisbare indruk.

Een boekverkoper.

Te Offen, in Hongarije, had een Evangelisch boekverkoper, met name JOHAN, het Nieuwe Testament en de boeken van LUTHER door het land verspreid. Men bond hem aan een paal, vervolgens stapelde men van tijd tot tijd al zijn boeken rondom hem opeen, zodat hij als in een toren besloten was, en men stak die stapel in brand. JOHAN betoonde een onwankelbare moed, te midden van de vlammen uitroepende, dat hij het geluk had van voor de Heer te lijden. "Er wordt bloed op bloed vergoten," riep LUTHER uit bij het vernemen van deze dood; "maar dat edele bloed wat Rome gelieft te vergieten, zal ten laatste de paus met al zijn koninkrijken en al zijn koningen verstikken."

Wreedheden in Wurtemberg.

Het fanatismus ontvlamde al meer en meer; men verdreef de Evangelische dienaren van de Kerk, men verbande de overheden; men ging soms tot de vreselijkste strafoefeningen over. In Wurtemberg deed een inquisiteur, met name REICHLER, de Luthersen en vooral de predikers aan de bomen ophangen. Men zag onmensen op een hardvochtige wijze Evangeliedienaren met de tong aan de post vastnagelen; zodat die ongelukkigen, hun krachten inspannende en zich van de houten stijl waaraan zij vastgenageld waren met geweld losrukkende, zich op een vreselijke wijze verminkten om hun vrijheid te herkrijgen, en zichzelf van die gave van de spraak beroofden welke zij lange tijd hadden dienstbaar gemaakt om het Evangelie te verkondigen.

Salzburg, Beieren, Pommeren.

Dezelfde vervolgingen hadden in de overige staten van het Catholieke bondgenootschap plaats. Een Evangeliedienaar van het land van Salzburg werd naar de gevangenis gevoerd waar hij zijn dagen moest eindigen; terwijl de gerechtsdienaars die hem vergezelde in een herberg aan de weg zich met drinken bezig hielden, verschalkten twee jonge landlieden, met medelijden bewogen, hun waakzaamheid en verlosten de predikant. De woede van de aartsbisschop ontvlamde tegen deze arme lieden, en zonder hun enig proces te doen ondergaan, beval hij dat zij onthoofd zouden worden. Zij werden in stilte en zeer vroeg in de morgen naar buiten de stad gevoerd; op de vlakte gekomen waar zij moesten sterven, was de scherprechter zelf in tweestrijd; want, zei hij, zij zijn niet gevonnist geworden. "Doe wat ik u beveel," antwoordde hem de zaakgelastigde van de bisschop op een stuurse wijze, "en laat er de verantwoordelijkheid van aan de vorst over!" En de hoofden van de jeugdige bevrijders vielen ogenblikkelijk onder het zwaard.

De vervolging verwoestte vooral de staten van de hertogen van Beieren; de priesters werden afgezet, de edellieden van hun kastelen verjaagd; in het gehele land waren verklikkers; in alle harten heersten wantrouwen en schrik. Een overheidspersoon, BERNARD FICHTEL, begaf zich voor de zaken van de hertog naar Neuremberg; hij

ontmoette op de grote weg FRANCISCUS BOURKARD, professor van Ingolstadt, vriend van doctor ECK. BOURKARD sprak hem aan, en zij gingen met elkaar voort. Na de avondmaaltijd begon de professor over Godsdienstzaken te spreken; FICHTEL, zijn reisgenoot kennende, herinnerde hem dat het nieuwe edict zulke gesprekken verbood. "Onder ons," antwoordde BOURKARD, "er is niets te vrezen." -"Ik geloof niet," zei daarop FICHTEL, "dat dit edict ooit kan ten uitvoer gebracht worden;" vervolgens drukte hij zich op een dubbelzinnige wijze over het vagevuur uit, en zei dat het een verschrikkelijke zaak was uithoofde van Godsdienstige gevoelens met de dood te straffen. Bij deze woorden kon BOURKARD zich niet bedwingen. "Wat is rechtmatige," riep hij uit, "dan al die schelmen van Luthersen het hoofd af te houwen!" Hij verliet echter FICHTEL op een vriendelijke wijze, maar hij ging hem aanklagen. FICHTEL werd in de gevangenis geworpen, en die ongelukkige, welke nooit gedacht had om martelaar te worden en wiens overtuiging niet vast was, ontging de dood niet dan door een schandelijke herroeping. Men was nergens meer veilig, zelfs niet in de schoot van een vriend.

Maar de dood die FICHTEL ontkwam, ondervonden anderen. Tevergeefs werd het Evangelie niet meer dan in het geheim gepredikt; de hertogen vervolgden het in de donkerheid, in het verborgene, onder de daken van de huizen, in de verborgen schuilhoeken op het land.

"Kruis en vervolging," zei LUTHER, "heersen in Beieren; die wilde beesten gaan woedend te werk."

Het noorden Van Duitsland zelf was tegen die wreedheden niet beveiligd. BOGISLAUS, hertog van Pommeren, gestorven zijnde, vervolgde zijn zoon, aan het hof van hertog GEORGE opgevoed, het Evangelie; SUAVEN en KNIPSTRAW moesten vluchten.

Maar het was in het Holsteinsche dat toen één van de grootste voorbeelden van fanatismus gegeven werd.

Hendrik van Zutphen.

HENDRIK VAN ZUTPHEN, gelijk wij gezien hebben uit het klooster van Antwerpen ontsnapt, predikte het Evangelie te Bremen; NIKOLAAS BOYE, prediker te Meldorf, in het land van Dittmarschen, en vele godvruchtige lieden van die streken beriepen hem om hun JEZUS CHRISTUS te verkondigen; hij voldeed aan hun verlangen. Terstond hielden de prior van de Dominicaners en de vicaris van de officiaal van Hamburg raad. "Indien hij predikt en het volk hem hoort," zeiden zij, "is alles verloren!" Na een onrustige nacht doorgebracht te hebben, stond de prior zeer vroeg op en begaf zich naar de onbebouwde en dorre heide, waar gewoonlijk de acht en veertig regenten des lands bijeenkwamen. "De monnik van Bremen is gekomen," zei hij hun, "om al de Dittmarschers te verderven!" Die acht en veertig eenvoudige en onkundige mannen welke men verzekerde dat zij een grote roem zouden verwerven door de wereld van de kettersen monnik te verlossen, besloten hem ter dood te brengen, zonder hem nog gezien of gehoord te hebben.

Het was Zaterdag, en de prior wilde beletten dat HENDRIK des Zondags zou prediken. Hij kwam in het midden van de nacht bij de prediker BOYE, met de brief van de acht en veertig regenten. "Indien God wil dat ik bij de Dittmarschers sterve," zei HENDRIK VAN ZUTPHEN, "is de hemel daar even zo nabij als ergens elders; ik zal prediken."

Hij beklom de kansel en predikte met kracht. De hoorders, door zijn Christelijke welsprekendheid geroerd en ontvlamd, hadden nauwelijks de tempel verlaten of de prior stelde hun een brief van de acht en veertig regenten ter hand, welke hun verbood de monnik te laten prediken. Zij zonden terstond hun vertegenwoordigers naar de heide, en na veel woordenwisselingen, kwamen de Dittmarschers onderling overeen om, uithoofde van hun grote onkunde, tot Pasen te wachten. Maar de prior, verstoord, ging naar enigen van de regenten en ontvlamde opnieuw hun ijver. "Wij zullen hem schrijven," zeiden zij. -"Wees voor hem op uw hoede," antwoordde de prior, "wanneer hij begint te spreken, kan men niets

meer tegen hem doen. Men moet hem bij de nacht grijpen en hem verbranden vóórdat hij de mond heeft kunnen openen."

Dus werd er besloten. De volgende dag van het feest van de ontvangenis, de nacht gekomen zijnde, hief men het *Ave Maria* aan. Op dit sein verzamelden zich al de boeren van de naburige dorpen ten getale van vijfhonderd, en de aanvoerders drie tonnen Hamburger bier de bodem hebbende doen inslaan, deelden hun op die wijze een grote moed mee. Het uur van middernacht sloeg toen men te Meldorf aankwam; de boeren waren gewapend; de monniken droegen flambouwen; allen trokken zonder orde voort, woeste kreten wisselende; bij het komen aan het dorp, bewaarde men een diep stilzwijgen, uit vrees dat HENDRIK zou ontsnappen.

Eensklaps liep men de deuren van de pastorie open; de dronken boeren stormden erin en sloegen al wat zich voor hen vertoonde; zij wierpen vaten, ketels, bekers, kleren door elkaar, namen het goud en zilver dat zij vinden konden, en, de arme pastoor op het lijf vallende, sloegen zij hem al schreeuwende: Sla dood! sla dood!" Daarna wierpen zij hem in het slijk. Maar het was om HENDRIK dat het te doen was; zij trokken hem van zijn bed, bonden hem de handen op de rug en sleepten hem zonder kleren en door een strenge kou mee. "Wat zijt gij toch hier komen doen?" zeiden zij tot hem.

HENDRIK met zachtzinnigheid geantwoord hebbende, zeiden zij: "Weg! weg met hem! indien wij hem horen, zullen wij ketters worden als hij!" Men had hem naakt over het ijs en de sneeuw gesleept; zijn voeten waren bebloed; hij smeekte dat men hem te paard zouden zetten: "Ja waarlijk," antwoordden zij spottende, "wij zullen de ketters paarden bezorgen!...Voort!..." En zij sleepten hem tot de heide voort. Een vrouw, die aan de deur van haar huis stond op het ogenblik dat de arme dienaar Gods voorbijging, begon te wenen: "Goede vrouw," zei HENDRIK tot haar, "ween niet over mij." De baljuw sprak zijn veroordeling uit. Toen sloeg een van de woestelingen die hem voortgesleept hadden de prediker van JEZUS CHRISTUS met een degen op het hoofd; een ander gaf hem een slag met een knods; daarop bracht men hem een arme monnik, opdat hij biechten zou. "Broeder," zei HENDRIK tot hem, "heb ik u enig kwaad gedaan?" - "Geen," antwoordde de monnik. -"Ik heb u dan niets te biechten," hernam HENDRIK, "en gij hebt mij niets te vergeven." De monnik trad beschaamd terug. Tevergeefs poogde men de brandstapel aan te steken, het vuur wilde niet vatten. De martelaar bleef dus twee uren voor de woedende boeren vreedzaam en met ten hemel gerichte ogen staan. Toen men hem bond om hem op de brandstapel te werpen, begon hij zijn geloof te belijden. "Brand eerst," zei tot hem een boer hem met de vuist op de mond slaande, "en dan zult gij spreken!" Men smeet hem, maar hij viel op zijde; JOHAN HOLME, een knods grijpende, sloeg hem op de borst, en men strekte hem dood op vurige kolen uit.

"Zodanig is de waarachtige geschiedenis van het lijden van de heilige martelaar HENDRIK VAN ZUTPHEN."

VII.

Verdeeldheden.

Terwijl de Roomse partij overal het zwaard tegen de Hervorming trok, onderging dit werk nieuwe ontwikkelingen. Het is niet te Zurich of te Genève, het is binnen Wittenberg zelf, het brandpunt van de Godsdienstige Lutherse opwekking dat men de beginselen van die Hervormde Kerk moet zoeken, waarvan CALVIJN de grootste leraar geworden is. Die twee grote families hebben in dezelfde wieg geslapen. De eensgezindheid had hun gelijke leeftijd moeten kronen. Maar het geschil over het Avondmaal eenmaal ontstaan zijnde, verwierp LUTHER met geweld het hervormd element en bepaalde zichzelf en zijn Kerk bij een uitsluitend Lutheranisme. Het verdriet dat hij van die mededingende leer ondervond deed hem iets van de goedhartigheid verliezen, welke hem eigen was, en gaf hem een geest van wantrouwen, een hebbelijke ontevredenheid en een verbittering welke hij tot hiertoe niet gehad had.

Het is tussen de twee oude vrienden, tussen de kampvechters die te Leipzig gezamenlijk tegen Rome gestreden hadden, tussen CARLSTADT en LUTHER, dat die twist uitbrak. Hun gehechtheid aan tegenovergestelde leerstellingen kwam zowel bij de één als de ander uit achtenswaardige drijfveren voort. Inderdaad, er zijn twee uitersten in het stuk van Godsdienst; het een bestaat in alles tot de stof terug te brengen; het ander in alles te vergeestelijken, Het eerste dier uitersten is dat van Rome; het tweede is dat van de Mystieken. De godsdienst is, gelijk de mens zelf, samengesteld uit een geest en een lichaam; de zuivere idealisten zowel als de materialisten hebben in zaken van godsdienst of van wijsbegeerte even zeer ongelijk.

Heilig Avondmaal.

Zodanig is het grote onderzoek dat zich onder het geschil over het Avondmaal verborgen bevindt. Terwijl een oppervlakkig oog daarin slechts een kleine woordentwist ziet, ontdekt een scherpzinniger blik daarin een van de gewichtigste geschillen die de menselijke geest kunnen bezig houden.

Twee uitersten.

De Hervormers verdelen zich hier in twee legers, maar ieder van deze leger voert een gedeelte van de waarheid met zich. LUTHER, met zijn aanhangers, wil een overdreven Spiritualismus bestrijden; CARLSTADT en de Hervormden vallen een hatelijk Materialismus aan. Ieder van hun strijdt tegen de dwaling welke hem de gevaarlijkste toeschijnt, en bij het bestrijden van deze, gaat hij mogelijk verder dan de waarheid. Maar het schaadt niet; ieder van hun is oprecht in zijn gewone bedoeling, en, schoon behorende tot twee verschillende legers, bevinden zich deze twee beroemde leraars beiden onder een gemeenschappelijk vaandel geschaard, onder dat van JEZUS CHRISTUS die alleen de waarheid in haar oneindige uitgestrektheid is.

Carlstadt.

CARLSTADT geloofde dat niets de ware vroomheid meer kon benadelen dan het vertrouwen op uiterlijke ceremoniën en op een zekere magische invloed van de Sacramenten. De uitwendige deelneming aan het Sacrament van het Avondmaal is genoeg tot behoud, had Rome gezegd, en dit beginsel had de Godsdienst verstoffelijkt. CARLSTADT zag niets beter, om haar opnieuw te vergeestelijken, dan alle tegenwoordigheid van CHRISTUS lichaam te ontkennen, en hij leerde dat de heilige maaltijd voor de gelovigen eenvoudig een onderpand van hun verlossing was.

Luther.

Wat LUTHER aangaat, hij nam bij deze gelegenheid een geheel tegenovergestelde richting. Hij had, in het begin, in dezelfde zin als wij zo-even aangewezen hebben, gestreden. In zijn geschrift over de mis, dat in het jaar 1520 verscheen, zei hij: "Ik kan elke dag de Sacramenten gebruiken, indien ik mij slechts het woord en de belofte van CHRISTUS herinner, en indien ik er mijn geloof door aankweek en versterk." Nooit hebben CARLSTADT, ZWINGLI of CALVIJN iets sterker gezegd. Het schijnt zelfs dat op dit tijdstip dikwijls de gedachte bij hem opkwam, dat een zinnebeeldige verklaring van het Avondmaal het krachtigste wapen zijn zou om het gehele pauselijke stelsel geheel en al omver te werpen: want hij zei in het jaar 1525, dat hij vijf jaren tevoren een harde strijd voor die leer had doorgestaan, en dat degene die hem bewezen had dat er slechts brood en wijn in het Avondmaal was, hem een grote dienst zou bewezen hebben.

Mysticisme van de Wederdopers.

Maar nieuwe omstandigheden brachten hem in een Soms driftige tegenkanting van die inzichten zelve welke hij zo nabij was gekomen. De geestdrijverij van de Wederdopers verklaart de richting welke LUTHER toen nam. Die geestdrijvers hielden zich niet tevreden, met wat zij het uitwendige Woord noemden, namelijk de Bijbel, min te achten, en op bijzondere openbaringen van de Heiligen Geest aanspraak te maken; zij begonnen ook het Sacrament van het Avondmaal als iets uitwendigs te verachten, en van een inwendige gemeenschap als de enige ware te spreken. Van toen af zag LUTHER in al de proeven welke men deed om de leer van het Avondmaal op een zinnebeeldige wijze te verklaren, niets anders dan het gevaar om het gezag van de heilige Schrift omver te stoten, om voor derzelver ware zin willekeurige allegoriën in de plaats te stellen, om alles in de Godsdienst te vergeestelijken, om deze niet in Goddelijke gunstbewijzen, maar in menselijke indrukken te doen bestaan, en dus voor het ware Christendom een mysticismus, een theosophie, een fanatismus in de plaats te stellen, welke ongetwijfeld van dezelfs graf zouden worden. Men moet het erkennen, zonder LUTHERS krachtige tegenstand zou de mystieke, dweepachtige, subjectieve richting toen misschien snelle vorderingen gemaakt hebben en al de weldaden hebben doen verloren gaan welke de Hervorming in de wereld moest verspreiden.

Carlstadt in Orlamunde.

CARLSTADT, ongeduldig van zijn geloof niet vrij in Wittenberg te kunnen ontwikkelen, in zijn geweten gedrongen om een stelsel te bestrijden dat volgens hem "de dood van CHRISTUS verlaagde en zijn gerechtigheid vernietigde," besloot "om ter liefde van de arme wreed bedrogen Christenheid een opzienbarende stap te doen." Hij verliet Wittenberg in het begin van het jaar 1524, zonder voorkennis noch van de hogeschool noch van het kapittel, en begaf zich naar het stadje Orlamunde, welks kerk onder zijn opzicht geplaatst was. Hij deed er de vicaris afzetten, deed zich in de plaats als predikant benoemen, en zette zich ten spijt van het kapittel, van de hogeschool en van de keurvorst, op deze nieuwe post neer.

Weldra verspreidde hij er zijn leer. "Het is onmogelijk," zei hij, "in de wezenlijke tegenwoordigheid enig voordeel te vinden dat niet reeds uit het geloof voortspruit; zij is dan onnut." Om de woorden van CHRISTUS bij de instelling van het Avondmaal te verklaren, had hij tot een uitlegging de toevlucht genomen welke de Hervormde Kerken niet aangenomen hebben. Bij de redetwist van Leipzig had LUTHER deze woorden: *Gij zijt* PETRUs *en op deze petra zal ik mijn gemeente bouwen* verklaard door die twee voorstellingen vanee te scheiden, en de laatste op de persoon des Verlossers toe te passen. "Eveneens," zei CARLSTADT, "hebben de woorden *neemt, eet* betrekking op het brood; maar *dit is mijn lichaam* heeft betrekking op JEZUS CHRISTUS, die zichzelf toen door het zinnebeeldig teken van het breken des broods vertoonde en daardoor te kennen gaf dat dit lichaam weldra zou verbroken worden."

Luther's zending.

CARLSTADT bepaalde zich daar niet bij. Nauwelijks van de voogdijschap van LUTHER ontslagen, gevoelde hij zijn ijver tegen de beelden weer verlevendigen. Zijn onvoorzichtige redenen, zijn geestdrijvende woorden konden, in die tijden van gisting, de gemoederen licht ontvlammen. Het volk, een tweede ELIAS menende te horen, verbrijzelde de afgoden van Baal. Deze ijver sloeg weldra op de dorpen van de omtrek over. De keurvorst wilde tussen beiden komen; maar de landlieden antwoordde hem dat men God meer moest gehoorzamen dan de mensen. Toen besloot de vorst LUTHER naar Orlamunde te zenden om er de vrede te herstellen. LUTHER zag in CARLSTADT een man door eerzucht verteerd, een geestdrijver die zich zou laten vervoeren om JEZUS CHRISTUS zelf de oorlog aan te doen. Mogelijk had FREDERIK een wijzere keus kunnen doen. LUTHER

vertrok, en CARLSTADT moest die lastige mededinger nog eenmaal zijn plannen van hervorming zien komen verstoren en hem in zijn vaart stuiten.

Jena lag op de weg naar Orlamunde. De 23ste Augustus in die stad gekomen, beklom LUTHER de 24ste des morgens te zeven uur de kansel; hij sprak gedurende anderhalf uur voor een talrijke schare tegen het fanatismus, het oproer, de verwoesting van de beelden en de versmading van de wezenlijke tegenwoordigheid, zich vooral met kracht tegen de nieuwigheden van Orlamunde verheffende. Hij noemde CARLSTADT niet, maar ieder kon gissen wie hij op het oog had.

Ontmoeting bij de middagmaaltijd.

CARLSTADT bevond zich, hetzij toevallig of met opzet, te Jena, en was onder het getal van LUTHERS hoorders. Hij stond niet in beraad om te trachten rekenschap van deze leerrede te krijgen. LUTHER zat met de prior van Wittenberg, de burgemeester, de secretaris, de predikant van de stad Jena en vele ambtenaren van de keizer en van de markgraaf aan de middagmaaltijd, toen men hem een brief van CARLSTADT ter hand stelde welke een gesprek met hem verlangde; hij gaf die aan de dichtst bij hem zittende en antwoordde de brenger: "Indien doctor CARLSTADT bij mij wil komen, zij het zo; indien hij dat niet wil, kan ik hem ontberen." CARLSTADT kwam. Zijn komst maakte een levendige indruk op het gehele gezelschap. De meesten, ongeduldig om de twee leeuwen handgemeen te zien, staakten de maaltijd en openden grote ogen, terwijl de meer vreesachtigen van schrik verbleekten.

CARLSTADT, op LUTHERS uitnodiging, tegen over hem plaats genomen hebbende, zei tot deze: "Mijnheer de doctor, gij hebt mij heden, in uw leerrede, op dezelfde rij geplaatst met degenen die oproer en sluipmoord prediken. Ik verklaar zulk een beschuldiging voor vals."

LUTHER. "Ik heb u niet genoemd; maar daar gij het u aangetrokken hebt, laat het dan zo zijn."

Er was een ogenblik van stilzwijgen. CARLSTADT hernam: "Ik neem op mij te bewijzen dat gij ten aanzien van de leer van het Sacrament u zelf hebt tegengesproken, en dat sinds de tijd van de Apostelen niemand die zo zuiver heeft voorgesteld als ik."

LUTHER. "Schrijf; strijd!"

CARLSTADT. "Ik bied u een openbare redetwist te Wittenberg of te Erfurt aan, indien gij mij een vrijgeleide bezorgt."

LUTHER. "Vrees niets, mijnheer de doctor."

CARLSTADT. "Gij bindt mij handen en voeten, en wanneer gij mij buiten staat gesteld hebt om mij te verdedigen, slaat gij mij."

Er volgde een ogenblik van stilzwijgen. LUTHER hernam: "Schrijf tegen mij, maar openlijk, niet in het geheim."

CARLSTADT. "Indien ik wist dat gij oprecht met mij zou spreken, zou ik het doen."

LUTHER. "Doe het, en ik zal u een gulden geven."

CARLSTADT. "Geef mij die; ik neem hem aan."

Bij deze woorden stak LUTHER de hand in de zak, haalde er een goudgulden uit, en, hem aan CARLSTADT gevende, zei hij: "Neem die, en val mij dapper aan."

CARLSTADT, de goudgulden in de hand houdende, wendde zich naar het gezelschap, en zei: "Waarde broeders, deze is voor mij *arrabo*, een onderpand dat ik de macht heb om tegen doctor LUTHER te schrijven; ik neem u allen tot getuigen."

Vervolgens de gulden krom buigende opdat men die zou kunnen herkennen, stak hij hem in zijn beurs en reikte LUTHER de hand. Deze dronk op zijn gezondheid; CARLSTADT deed

dat wederkerig. "Hoe krachtiger uw aanvallen zijn zullen, hoe aangenamer zij mij zullen wezen," hernam LUTHER.

"Indien ik u niet raak," antwoordde CARLSTADT, "zal het mijn schuld zijn."

Zij gaven elkaar nogmaals de hand, en CARLSTADT vertrok."

Dus, zegt een geschiedschrijver, evenals uit een enkele vonk dikwijls een geheel bos in brand geraakt, zag men uit een klein begin een grote verdeeldheid in de Kerk ontstaan.
LUTHER vertrok naar Orlamunde, en kwam er, door het toneel van Jena slecht voorbereid, aan. Hij deed de raad en de Kerk bijeenkomen, en zei: "Noch de keurvorst, noch de hogeschool willen CARLSTADT als uw herder erkennen." -"Indien CARLSTADT onze herder niet is," antwoordde de thesaurier van de raad van de stad, "is de heilige PAULUS een vals leraar, en uw boeken zijn leugenen, want wij hebben hem verkozen."

Terwijl hij deze woorden sprak, trad CARLSTADT binnen. Enigen dergenen die zich het naast bij LUTHER bevonden wenkten hem te gaan zitten; maar CARLSTADT, recht op LUTHER aankomende, zei tot hem: "Waarde heer doctor, indien gij het wilt toelaten, zal ik u ontvangen.

LUTHER. "Gij zijt mijn vijand. Ik heb u daartoe een goudgulden gegeven."

CARLSTADT. "Ik wil u vijand blijven zolang gij zelf de vijand van God en van Zijn waarheid zult blijven.

LUTHER. "Vertrek; ik kan niet toelaten dat gij hier tegenwoordig zijt.

CARLSTADT. "Deze samenkomst is openbaar. Indien uw zaak rechtvaardig is, waarom mij dan gevreesd?

LUTHER, tot zijn bediende. Span in, span in; ik heb niets met CARLSTADT te verrichten; en daar hij niet wil heen gaan, vertrek ik."

Te gelijker tijd stond LUTHER op; toen ging CARLSTADT heen.

Na een ogenblik stilzwijgens, hernam LUTHER: "Bewijs uit de heilige Schrift dat men de beelden moet vernielen."

EEN RAADSHEER. "Mijn heer de doctor, gij zult mij toch toestemmen dat MOZES Gods geboden geweten heeft?" (Een Bijbel openende) "Wel nu! zie hier zijn woorden: *Gij zult u geen gesneden beeld noch enige gelijkenis maken*."

LUTHER. "Er is in deze plaats alleen spraak over afgodsbeelden. Wanneer ik in mijn kamer een crucifix opgehangen heb wat ik niet aanbid, in welk opzicht kan mij dat benadelen?"

EEN SCHOENMAKER. "Ik heb dikwijls mijn hoed afgenomen voor een beeld dat zich in een kamer of op de weg bevond. Het is afgodendienst welke God de eer ontneemt welke Hem alleen toekomt."

LUTHER. "Men zal dan ook, uit hoofde van het misbruik, de vrouwen moeten verdelgen en de wijn op de straat werpen?"

EEN ANDER LID VAN DE KERK. "Nee, dat zijn schepselen Gods, welke het ons niet geoorloofd is te verdelgen."

Samenkomst in Orlamunde.

Nadat de onderhandeling nog enige tijd geduurd had, beklommen LUTHER en de zijnen hun rijtuig, verbaasd over dit toneel, en zonder de inwoners te hebben kunnen overtuigen die ook voor zichzelf aanspraak maakten op het recht om de heilige Schrift vrij te verklaren en uit te leggen. De beweging was in Orlamunde groot; het volk hoonde LUTHER; enige lieden riepen hem zelfs toe: "Maak u weg, in naam van alle duivelen! En breek de hals vóór dat gij buiten onze stad gekomen zijt!" Nog nooit had de Hervormer zulke vernederingen ondergaan.

Hij begaf zich naar Kale, waar de predikant insgelijks de gevoelens van CARLSTADT omhelsd had, en hij besloot er te prediken. Maar op de predikstoel komende, vond hij er de overblijfselen van een crucifix. Hij gevoelde in het eerst een hevige ontroering; vervolgens, zich spoedig herstellende, verzamelde hij de stukken in een hoek van de kansel en hield een predikatie waarin geen enkele zinspeling op deze omstandigheid gevonden werd. "Het is door verachting," zei hij later, "dat ik mij op de duivel heb willen wreken."

Carlstadt gebannen.

Hoe meer de keurvorst zijn einde naderde, hoe meer hij scheen te vrezen dat men in de Hervorming te ver ging. Hij beval dat CARLSTADT van zijn bedieningen zou ontzet worden en dat hij niet slechts Orlamunde, maar ook de keurvorstelijke staten zou verlaten. Tevergeefs kwam de Kerk van die plaats voor hem tussen beiden; tevergeefs verlangde zij dat men hem tenminste zou vergunnen om daar als burger te blijven wonen, hem toestaande om van tijd tot tijd een predikatie te doen; tevergeefs stelde zij voordat zij de waarheid van God meer achtte dan de gehele wereld, en zelfs dan duizend werelden, zo God er duizend geschapen had, FREDERIK was onbewegelijk; hij ging zelfs zover van de ongelukkigen CARLSTADT het nodige geld voor zijn reis te weigeren. LUTHER had geen deel aan die hardheid van de vorst; deze was ver van zijn karakter verwijderd, en hij bewees dat later. Maar CARLSTADT beschouwde hem als de bewerker van zijn ongeluk, en vervulde Duitsland met zijn klachten en zuchten. Hij schreef een brief tot afscheid aan zijn vrienden te Orlamunde. Deze brief, om welken te lezen men de klokken luidde, en die voor de vergaderde en wenende gemeente gelezen werd, was getekend: "ANDREAS BODENSTEIN, door LUTHER verdreven zonder door hem gehoord of overtuigd te zijn geworden."

Men kan niet zonder smart deze twee mannen, eertijds vrienden en beiden uitstekend, dus met elkaar handgemeen zien. Een gevoel van droefheid maakte zich van al de discipelen van de Hervorming meester. Wat zou ervan haar worden, nu haar beroemdste verdedigers handgemeen werden? LUTHER bespeurde die vrees en trachtte deze te bedaren. "Strijden wij," zei hij, "als strijdende voor een ander. De zaak is van God, de zorg is van God, het werk is van God, de overwinning is van God, de eer is van God. Hij zal zonder ons strijden en overwinnen. Wat vallen moet, val! Wat in stand moet blijven, blijf in stand! Het is niet onze zaak welke verricht wordt, en het is niet onze eer welke wij zoeken!"

CARLSTADT nam zijn toevlucht naar Straasburg, waar hij vele schriften uitgaf. Hij verstond, zegt doctor SCHEUR, het Latijn, het Grieks en het Hebreeuws in de grond; en LUTHER erkende zijn meerdere geleerdheid. Met een verheven ziel begaafd, offerde hij zijn goede naam, zijn stand, zijn vaderland, zijn brood zelfs aan zijn overtuigingen op. Later begaf hij zich naar Zwitserland; daar had hij zijn onderwijzingen moeten beginnen: zijn onafhankelijkheid had de vrije dampkring nodig waar de ŒCOLAMPADIUSSEN en de ZWINGLI'S adem haalde. Zijn leer verwekte weldra een aandacht zo groot als die welke de eerste thesen van LUTHER hadden verworven. Zwitserland scheen gewonnen; BUCER, CAPITO scheen met haar meegesleept.

Toen steeg de verontwaardiging van LUTHER ten hoogsten top, en hij gaf één van de krachtigste, maar ook één van de hevigste van zijn strijdschriften, namelijk zijn boek "*Tegen de hemelse profeten*" in het licht.

Dus begon de Hervorming, aangevallen door de paus, aangevallen door de keizer, aangevallen door de vorsten, ook zichzelf te verwoesten. Zij scheen op het punt voor zoveel jammeren te bezwijken; en zekerlijk zou zij ook bezweken zijn, wanneer zij een menselijk werk geweest was. Maar, op het punt van te vergaan, verhief zij zich weldra met nieuwe kracht.

VIII.

Voortgang.

Het Catholieke bondgenootschap van Regensburg en de vervolgingen welke het vergezelden verwekten bij de Germaanse volken een krachtige tegenstand. De Duitsers waren niet gezind om zich dat Woord van God te laten ontnemen wat hun eindelijk gegeven was geworden; en op de bevelen van KAREL V, op de bullen van de paus, op de bedreigingen en brandstapels van FERDINAND en van de overige Catholieke vorsten antwoordden zij: "Wij zullen het bewaren!"

Tegenstand van de verbondenen.

Nauwelijks hadden de verbondenen Regensburg verlaten, of de afgevaardigden van de steden, wier bisschoppen aan dat verbond deel genomen hadden, verbaasd en verontwaardigd, verenigden zich te Spiers en besloten dat hun predikers, in weerwil van de verboden van de bisschoppen, niet dan het Evangelie en het Evangelie alleen zouden prediken, overeenkomstig het woord van de Profeten en Apostelen. Vervolgens maakten zij zich gereed om aan de nationale vergadering een vastberaden en eenparig voorstel van hun mening aan te bieden.

De keizerlijke brief, gedagtekend van Burgos, kwam, wel is waar, al hun overleggingen verstoren. Nochtans, omstreeks het einde des jaars, zwoeren de afgevaardigden van die steden en vele personaadjen te Ulm verenigd elkaar, zo zij aangevallen werden, onderlinge hulp te verlenen.

Dus stelden de vrije steden tegen het leger, door Oostenrijk, Beieren en de bisschoppen gevormd, terstond een ander over waarin zij de banier des Evangelies en van de nationale vrijheden plantten.

Ontmoeting van Philippus van Hessen en Melanchton.

Terwijl de steden zich op de voorposten van de Hervorming plaatsten, werden vele vorsten voor haar zaak gewonnen. Op één van de eerste dagen van de maand Juni 1524, kwam MELANCHTON te paard van het bezoeken van zijn moeder terug, vergezeld van CAMERARIUS en enige andere vrienden, toen hij, nabij Frankfort, een luisterrijke stoet ontmoette. Het was PHILIPPUS landgraaf van Hessen, die drie jaren tevoren LUTHER te Worms bezocht had, en die zich nu naar de feesten van Heidelberg begaf, waar zich al de vorsten van Duitsland moesten bevinden.

Zo bracht de Voorzienigheid PHILIPPUS beurtelings met de twee Hervormers in aanraking. Men wist dat de beroemde leraar naar zijn vaderland gegaan was; één van de ridders van de landgraaf zei tot hem: "Het is, denk ik, MELANCHTON." Terstond gaf de jonge vorst zijn paard de sporen, en bij de leraar komende, zei hij tot hem: "Zijt gij PHILIPPUS?" "Ik ben het," antwoordde de geleerde een weinig beschroomd, en zich gereed makende om uit eerbied van het paard te stijgen. "Blijf zitten," zei de vorst: "keer om en kom bij mij de nacht doorbrengen; ik wens u over enige zaken te spreken; vrees niets." -"Wat zou ik van zulk een vorst als gij kunnen vrezen?" antwoordde de doctor. -"Ei, ei!" zei de landgraaf lachende, "indien ik u meenam en aan CAMPEGGI overleverde, zou hij er niet boos om zijn, denk ik." De twee PHILIPPUSSEN rijden naast elkaar voort; de vorst vraagt, de doctor antwoordt, en de landgraaf is opgetogen over de heldere en treffende inzichten welke hem meegedeeld worden. MELANCHTON hem eindelijk verzoekende hem zijn weg te laten vervolgen, scheidt PHILIPPUS van Hessen niet dan met moeite van hem. "Onder één voorwaarde," zei hij tot hem, "dat gij namelijk, zodra gij ten uwen zijt wedergekeert, met nauwkeurigheid de vraagstukken behandelt waarover wij geredetwist hebben en dat gij mij uw geschrift toezendt. "MELANCHTON beloofde het. "Ga dan," zei PHILIPPUS tot hem, "en reis door mijn staten."

De landgraaf voor het Evangelie gewonnen.

MELANCHTON stelde met zijn gewone bekwaamheid een *Kort begrip van de vernieuwde leer van het Christendom* op; en dit geschrift, vol beknoptheid en kracht, maakte een beslissende indruk op de geest van de landgraaf. Kort na zijn terugkomst van de feesten van Heidelberg, vaardigde die vorst, zonder zich bij de vrije steden te voegen, van zijn kant een bevel uit, waarbij hij, zich tegen het bondgenootschap van Regensburg aankantende, gebood dat het Evangelie in al de zuiverheid gepredikt zouden worden. Hij omhelsde het zelf met al de kracht van zijn karakter. "Ik wil liever," riep hij uit, "mijn lichaam en mijn leven, mijn staten en mijn onderdanen, dan Gods Woord verliezen." Een monnik, de minderbroeder FERBER, deze gezindheid van de vorst voor de Hervorming bemerkende, schreef hem een brief vol verwijten, waarin hij hem bezwoer aan Rome getrouw te blijven. "Ik wil," antwoordde PHILIPPUS, "getrouw blijven aan de oude leer, maar zo als zij in de Schrift vervat is." Daarop bevestigde hij met grote nadruk, dat de mens alleen door het geloof gerechtvaardigd wordt. De monnik zweeg, geheel verbaasd. Men noemde de landgraaf "de discipel van MELANCHTON."

De Palts, Lunenberg, Holstein.

Andere vorsten volgden een dergelijke richting. De keurvorst van de Palts weigerde zich aan enige vervolging te lenen; de hertog van Lunenburg, neef van de keurvorst van Saksen, begon zijn staten te hervormen; en de koning van Denemarken beval dat in het Sleeswijkse en Holsteinse ieder vrij zouden zijn om God te dienen zo als zijn geweten hem zou gebieden.

De grootmeester te Wittenberg.

De Hervorming deed een nog belangrijker aanwinst. Een vorst, wiens bekering tot het Evangelie tot onze tijd toe grote gevolgen hebben moest, begon zich toen van Rome af te keren. Eens, omstreeks het einde van Juni, kort na de terugkering van MELANCHTON te Wittenberg, trad de grootmeester van de Teutonische orde, ALBERT, markgraaf van Brandenburg, LUTHERS kamer binnen. Dit hoofd van de monnik-ridders van Duitsland, die toen Pruisen bezaten, had zich naar de rijksdag van Neuremberg begeven, om tegen Polen de hulp van het rijk in te roepen. Hij kwam van daar met een verbrijzeld gemoed terug. Aan de een zijde hadden de predikatiën van OSIANDER en het lezen van het Evangelie hem overtuigd dat zijn monnikstand met Gods Woord in strijd was; aan de andere kant had de val van het nationaal bewind in Duitsland hem alle hoop benomen van de hulp te bekomen welke hij was komen inroepen. Wat zal hij dan doen?....

De Saksische raadsheer VAN PLANITZ, met wie hij Neuremberg verlaten had, nodigde hem uit de Hervormer te gaan bezoeken. "Wat denkt gij," zei de verontruste en geslingerde vorst tot LUTHER, "van de regel van mijn orde?"

LUTHER stond niet in twijfel; hij zag dat alleen een met het Evangelie overeenkomstig gedrag ook Pruisen kon redden. "Roep," zei hij tot de grootmeester, "de hulp van God in, verwerp de onzinnigen en verwarde regel van uw orde; doe die afschuwelijke vorstelijke waardigheid, dat waarlijk tweeslachtig wezen, dat noch geestelijk noch wereldlijk is, ophouden; vlied de valse kuisheid, streef naar de ware; treed in het huwelijk; en sticht een wettig rijk in de plaats van dat monster zonder naam."

Deze woorden tekende in de ziel van de grootmeester een gesteldheid af welke hij tot hiertoe slechts vluchtig had gezien. Een glimlach helderde zijn gelaatstrekken op; maar hij was te voorzichtig om zich uit te laten; hij zweeg. MELANCHTON, die tegenwoordig was, sprak evenals LUTHER, en de vorst keerde naar zijn staten terug, de Hervormers overtuigd latende dat het zaad wat zij in zijn hart geworpen hadden, eens vruchten zou dragen.

Dus hadden KAREL V en de paus zich tegen de nationale vergadering van Spiers verzet, uit vrees dat Gods Woord al de aanwezigen zou winnen; maar Gods Woord kan niet gebonden worden: men weigerde het toe te laten om in één van de zalen van een stad van de Neder-Palts te weergalmen; wel nu, het wreekte zich daarover door zich door al de provinciën te verspreiden; het bracht de volken in beweging, verlichtte de vorsten, en spreidde door geheel het rijk die Goddelijke kracht ten toon, welke noch pauselijke bullen, noch bevelen het ooit konden ontroven.

IX.

Hervormingen.

Terwijl de volken en hun opperhoofden dus naar het licht heenspoedden, beijverden zich de Hervormers om de grondbeginselen van het Christendom geheel te vernieuwen en te doorgronden. De eredienst hield hen het eerst bezig. De tijd, door de Hervormer bij zijn terugkering van de Wartburg bepaald, was gekomen. "Nu de harten door de Goddelijke genade versterkt zijn geworden," zei hij, "moet men de ergernissen die het rijk des Heeren bezoedelen doen verdwijnen, en iets in de naam van JEZUS durven ondernemen." Hij verlangde dat men onder beiderlei gestalte het Avondmaal zouden houden; dat men van het alles zou wegnemen dat strekte om er een offerande van te maken; dat er nimmer Christelijke bijeenkomsten zouden gehouden worden zonder dat Gods Woord er gepredikt werd; dat de gelovigen, of ten minste de priesters en de scholieren elke morgen te vier of vijf uur zouden bijeenkomen om het Oude Testament te lezen; en elke avond, te vijf of zes uur, om het Nieuwe te lezen; dat Zondags de gehele Kerk des voor- en namiddags zich zou verzamelen, en dat de hoogste regel van de eredienst zijn zou de klok van Gods Woord te doen luiden.

De Allerheiligen-kerk.

De Allerheiligen kerk te Wittenberg gaf vooral haar verontwaardiging lucht. Men vierde er jaarlijks 9901 missen, en men verbrandde er 35.570 ponden was, zegt ons SECKENDORF. LUTHER noemde haar "het heiligschendende Topheth." "Er zijn," zei hij, "niet meer dan drie of vier luie buiken die nog die schandelijke Mammon aanbidden, en indien ik het volk niet terughield, zou dit huis van al de heiligen of liever van al de duivelen reeds lang in de wereld zulk een gerucht gemaakt hebben dat men nooit dergelijk gehoord heeft."

De worsteling begon rondom deze kerk. Zij was als die oude heiligdommen van het Heidendom in Egypte, in Gallië en in Germanië, die vallen moesten, opdat het Christendom zich zou vestigen.

De val van de mis.

LUTHER, willende dat men in deze domkerk de mis zou afschaffen, leverde tot dit einde de 1ste Maart 1523 een eerste verzoekschrift bij het kapittel in en de 11de Juli een tweede. De kanunniken hem de bevelen van de keurvorst tegen geworpen hebbende, antwoordde LUTHER: "Wat gaat ons hier het bevel van de vorst aan? Hij is een wereldlijk vorst; het is met het zwaard dat hij zich moet bezighouden, en niet met de bediening van het Evangelie." LUTHER stelt hier met klaarheid het onderscheid van Staat en Kerk voor. "Er is slechts een enkele offerande welke de zonden uitwist," zei hij tevens, "CHRISTUS die zich slechts eenmaal geofferd heeft; en wij hebben er deel aan, niet door werken of door offeranden, maar alleen door het geloof aan Gods Woord."

De keurvorst, die zich nabij zijn einde gevoelde, was tegen nieuwe hervormingen.

Maar nieuwe aansporingen kwamen zich bij die van LUTHER voegen. "Het is tijd om te handelen," zei JONAS, proost van de domkerk, tot de keurvorst. "Een openbaring van het

Evangelie zo luisterrijk als die welke wij op dit ogenblik hebben, duurt gewoonlijk niet langer dan een zonnestraal. Haasten wij ons dan."

Deze brief van JONAS de begrippen van de keurvorst niet veranderd hebbende, verloor LUTHER zijn geduld; hij meende dat het ogenblik gekomen was om de laatste aanval te doen, en schreef aan het kapittel een dreigende brief. "Ik verzoek u vriendelijk," zei hij daarin, "en dring er ernstig op aan, om aan al die eredienst welke tot scheuring aanleiding geeft een einde te maken. Indien gij dat weigert, zult gij onder Gods hulp de vergelding ontvangen welke gij verdiend zult hebben. Ik zeg dit tot uw naricht, en verlang een stellig en onmiddellijk antwoord, - ja, of nee, - vóór aanstaande Zondag, opdat ik wete wat ik te doen heb. God schenke u zijn genade, om zijn licht te volgen.

"Donderdag, de 8ste December 1524.

"MARTIJN LUTHER, "*Prediker te Wittenberg*"

Te gelijker tijd begaven zich de rector, twee burgemeesters en tien raadsheren naar de deken, en verzochten hem, in naam van de hogeschool, van de raad en van het volk te Wittenberg, "de grote en verschrikkelijke goddeloosheid welke in de mis tegen Gods majesteit gepleegd werd af te schaffen."

Het kapittel moest zich gewonnen geven; het verklaarde dat het door Gods heilig Woord ingelicht, de misbruiken erkende welke men het deed kennen, en kondigde een nieuwe Godsdienstinrichting af, welke met Kersmis van het jaar 1524 begon gevolgd te worden.

Dus viel de mis in dat vermaarde heiligdom, waar zij aan de herhaalde aanvallen van de Hervormers zo lange tijd weerstand geboden had. De keurvorst FREDERIK, door de jicht aangevallen, en nabij zijn einde, kon, in weerwil van al zijn pogingen, die grote daad van hervorming niet beletten. Hij erkende daarin Gods wil en onderwierp zich. De val van de Roomse gebruiken in de Allerheilige kerk verhaastte hun einde in een groot aantal kerken van de Christenheid; overal had dezelfde tegenstand plaats, maar ook dezelfde overwinning. Te vergeefs wilde de priesters en zelfs de vorsten in vele plaatsen daaraan hinderpalen in de weg leggen; zij vermochten dat niet.

De letteren.

Het was niet slechts de eredienst welke de Hervorming moest veranderen. De School was door haar vroeg naast de Kerk geplaatst, en die twee grote inrichtingen, vermogend om de volken te herscheppen, waren door haar evenzeer levend gemaakt. Het was door een nauwe verbintenis met de letteren dat de Hervorming in de wereld was gekomen, ten dage van haar zegepraal vergat zij haar bondgenoot niet.

Het Christendom is niet een loutere ontwikkeling van het Jodendom; het stelt zich niet voor opnieuw de mens, gelijk dat het Pausdom wenste te doen, in de nauwe windselen van uitwendige instellingen en menselijke leringen te wikkelen. Het Christendom is een nieuwe schepping; het grijpt de mens van binnen aan; het verandert hem geheel en al naar zijn inwendige natuur, zodat de mens niet nodig heeft dat andere mensen hem regelen voorschrijven; maar onder Gods bijstand kan hij uit zichzelf en door zichzelf weten wat waar is en doen wat goed is.

Om de mensheid tot die staat van mondigheid welke CHRISTUS voor haar verworven heeft te doen komen, en om haar uit de voogdijschap waarin Rome haar zolange tijd gebonden had te doen geraken, moest de Hervorming de mens geheel en al ontwikkelen; en zijn hart en zijn wil door Gods Woord herscheppende, zijn verstand door de beoefening van de gewijde en ongewijde letteren verlichten.

Christelijke scholen.

LUTHER begreep dat; hij gevoelde dat men, om de Hervorming te bevestigen, op de jeugd moest werken, de scholen volmaken en in de Christenheid de voor een grondig onderzoek van de heilige Schriften nodige kundigheden verspreiden. Ook was dit één van de oogmerken van zijn leven. Hij begreep het vooral op het tijdstip waartoe wij gekomen zijn, en wendde zich tot de raadsheren van al de steden in Duitsland, om hun het stichten van Christelijke scholen te verzoeken. "Waarde heren," zei hij tot hen, "men geeft jaarlijks zoveel geld uit voor schietgeweer, voor wegen en dijken: waarom zou men er niet een weinig van besparen om aan de arme jeugd één of twee schoolmeesters te geven? God staat voor onze deur en hij klopt; gelukkig zijn wij, zo wij hem opendoen! Nu is het Goddelijk Woord overvloedig te verkrijgen. O waarde Duitsers, koop, koop, terwijl de markt voor uw huis gehouden wordt. Gods Woord en Zijn genade zijn als een voorbijgaande regenvlaag. Het is bij de Joden geweest; maar het is heengegaan, nu hebben zij het niet meer. PAULUS heeft het in Griekenland gebracht; maar ook daar is het heengegaan, en nu bevinden zich er de Turken. Het kwam te Rome en in het Latijnse land; maar ook daar is het heengegaan, en Rome heeft nu de paus. O Duitsers, denk niet dat gij dat Woord eeuwig zult bezitten. De verachting welke men het betoont zal het verdrijven. Dat daarom ieder die het wil hebben, het aangrijpe en beware!"

"Houdt u met de kinderen bezig," gaat hij voort, zich steeds tot de overheden wendende; "want vele ouders zijn als de struisvogels; zij zijn ongevoelig voor hun jongen, en tevreden het ei gelegd te hebben, bekreunen zij er zich vervolgens niet meer aan. De welvaart van een stad bestaat niet slechts in grote schatten te verzamelen, in sterke muren te bouwen, in schone huizen op te richten, in schitterende wapenen te bezitten. Wanneer dwazen deze komen bestormen, dan zal haar ongeluk er te groter door zijn. Het wezenlijk welzijn van een stad, haar behoud en haar sterkte is veel kundige, deftige, eerlijke en beschaafde burgers te tellen. En aan wie moet men het wijten dat er thans van de zodanigen zo weinig zijn, dan alleen aan u, overheden, die de jeugd als de bomen in het bos hebt laten opwassen?"

Het is vooral van de beoefening van de letteren en van de talen, dat LUTHER met kracht de noodzakelijkheid verdedigt. "Welk een nut geeft het u, vraagt men, het Latijn, het Grieks, het Hebreeuws te leren? Wij kunnen de Bijbel wel in het Duits lezen. Zonder de talen, antwoordt hij, hadden wij het Evangelie niet ontvangen...De talen zijn de schede waarin zich het zwaard des Geestes bevindt, zij zijn het kistje dat die juwelen bevat; zij zijn het vat dat die aangename drank inhoudt; en, gelijk het Evangelie spreekt, zij zijn de korven waarin men de broden en vissen bewaart welke het volk moeten spijzigen. Indien wij de talen laten varen, zullen wij zover komen dat wij niet alleen het Evangelie verliezen, maar dat wij ook niet meer in het Latijn of in het Duits kunnen spreken en schrijven. Sinds men opgehouden heeft deze te beoefenen, is de Christenheid zover vervallen dat zij onder de macht van de paus is geraakt. Maar nu de talen opnieuw in eer zijn, verspreiden zij zoveel licht dat de gehele wereld er over verbaasd staat, en dat ieder moet belijden dat ons Evangelie bijna zo zuiver is als dat van de Apostelen zelve. De heilige vaders hebben zich voorheen dikwijls bedrogen, omdat zij de talen niet gekend hebben; in onze dagen geloven enigen, gelijk de Waldenzen van Piemont, niet aan de nuttigheid van de talen; maar, schoon hun leer goed zij, zijn zij echter dikwijls van de ware zin van de gewijde tekst beroofd, bevinden zij zich zonder wapenen tegen de dwaling, en ik vrees zeer dat hun geloof niet zuiver zal blijven. Wanneer de talen mij niet zeker hadden gemaakt omtrent de zin van het Woord, had ik wel een vrome monnik kunnen zijn en vreedzaam de waarheid in een vergeten klooster kunnen prediken; maar ik zou de paus, de sophisten en hun antichristelijk rijk hebben laten staan."

De kennis aan de leken aangeboden.

Het is niet slechts over de onderwijzing van de kerkelijken dat LUTHER zich uitlaat; hij wil dat de kennis niet alleen in de Kerk zij; hij stelt zich voor de leken er deel aan te doen

krijgen, die er totdat ogenblik toe van onterfd waren geworden. Hij verlangt dat men boekerijen aanlegge, en dat men zich niet bepale om er uitgaven en verklaringen van de Scholastieken en van de Kerkvaders te verzamelen, maar ook de boeken van redenaars en dichters, al waren het zelfs heidenen, zoals de werken aan de schone kunsten, aan de rechtsgeleerdheid, aan de geneeskunde, aan de geschiedenis toegewijd. "Deze schriften dienen," zei hij, "om de werken en de wonderen Gods te doen kennen."

Dit werk van LUTHER is één van de gewichtigste van die welke de Hervorming heeft voortgebracht. Hij ontrukte de wetenschap aan de handen van de priesters, welke, evenals oudtijds die van Egypte, haar in bezit hadden genomen, en hij gaf ze aan allen weer. Van die aandrift van de Hervorming zijn de grootste ontwikkelingen van de nieuwere tijden voortgekomen. Die leken, geletterde mannen of geleerden, die tegenwoordig de Hervorming schenden, vergeten dat zij zelf haar werk zijn, en dat zij, zonder haar nog als onwetende kinderen onder de roede van de geestelijkheid zouden geplaatst zijn. De Hervorming zag het nauw verband in dat er tussen al de wetenschappen bestond; zij begreep dat alle wetenschap van God afkomstig, tot God terugleidt. Zij wilde dat allen zouden leren en dat men alles leerde. "Zij die de ongewijde letteren verachten," zei MELANCHTON, "achten de heilige Godgeleerdheid niet meer. Hun verachting is slechts een voorwendsel waarmee zij hun luiheid trachten te bedekken."

De kunsten. Zedelijke Godsdienst. Esthetische Godsdienst.

De Hervorming hield zich niet tevreden met aan de letteren een krachtige opwekking te geven, zij verwekte ook een nieuwe geestdrift voor de kunsten. Men verwijt dikwijls het Protestantisme dat het de vijand van de kunsten geweest is. Vele Protestanten nemen graag dit verwijt aan. Wij zullen niet onderzoeken of de Hervorming zich al of niet van deze moest bedienen; wij zullen ons tevreden houden met op te merken dat de onpartijdige geschiedenis geen daadzaak bevestigt waarop deze beschuldiging rust. Het Rooms Catholicisme moge zich beroemen meer dan het Protestantisme de kunsten voor te staan; het Heidendom stond deze nog meer voor, en het Protestantisme stelt in iets anders zijn eer. Er zijn Godsdiensten waarin ‘s mensen esthetische neigingen een gewichtiger plaats bekleden dan zijn zedelijke natuur. Het Christendom onderscheidt zich daardoor van die Godsdiensten dat de eigenlijk wezen het zedelijk element is. Het Christelijk gevoel drukt zich niet uit door de voortbrengselen van de schone kunsten, maar door de werken van het Christelijk leven. Elke sekte die deze zedelijke strekking van het Christendom verliet, zou daardoor haar aanspraak op de Christelijke naam verliezen.

Rome heeft deze niet geheel verlaten, maar het Protestantisme bewaart met veel meer zuiverheid dit wezenlijk karakter. Het stelt er zijn eer in om alles grondig te onderzoeken wat tot het gebied van het zedelijk wezen behoort, om Godsdienstige daden niet te beoordelen naar derzelver uitwendige schoonheid en de wijze waarop zij de verbeelding treffen, maar naar derzelver inwendige waarde en de overeenstemming welke zij met het geweten hebben; zodat, wanneer het Pausdom bovenal een esthetische Godsdienst is, gelijk dat een beroemd schrijver bewezen heeft, het Protestantisme bovenal een zedelijke godsdienst is.

Nochtans, schoon de Hervorming zich in het eerst tot de mens als zedelijk wezen wendde, wendde zij zich echter ook tot de mens naar zijn gehele natuur. Wij zagen hoe zij tot zijn verstand sprak en wat zij voor de letteren deed; zij sprak ook tot zijn gevoel, tot zijn verbeelding, en droeg veel bij tot de ontwikkeling van de kunsten.

De Kerk was niet meer alleen uit priesters en monniken samengesteld; het was de verzameling van de gelovigen. Allen moesten aan de eredienst deel nemen; en op de gezangen van de geestelijkheid moesten de gezangen van het volk volgen. Ook koesterde LUTHER, bij het overzetten van de Psalmen, het denkbeeld om deze voor het kerkgezang geschikt te maken. Dus werd de smaak voor de muziek in geheel de natie verspreid.

Muziek.

"Naast de Godgeleerdheid," zei LUTHER, "geef ik aan de muziek de eerste plaats en de hoogste eer. Een schoolmeester moet kunnen zingen," zei hij mede, "zonder dat zie ik hem zelfs niet aan."

Eens toen men bij hem enige schone stukken zong, riep hij in vervoering uit: "Indien onze Heere God zulke bewonderenswaardige gaven op deze aarde verspreid heeft, welke niet dan een donkere hoek is, wat zal het dan niet in dat eeuwige leven zijn waar de volmaaktheid zal zijn gekomen!... "Na LUTHER, zong het volk; de Bijbel gaf zijn gezangen in, en de geestdrift aan het tijdvak van de Hervorming gegeven bracht later die heerlijke oratorios voort welke het laatste woord van die kunst schijnen te zijn.

Dichtkunst.

De dichtkunst nam evenzo een hogere vlucht. Men kon, om Gods lof te vermelden, zich niet bij eenvoudige overzettingen van de oude lofzangen bepalen. LUTHERS gemoed en dat van velen van zijn tijdgenoten, door het geloof tot de verhevenste gedachten opgevoerd, door de strijd en de gevaren die de ontluikende Kerk onophoudelijk bedreigden tot geestdrift ontvlamd door de dichterlijke geest eindelijk van het Oude Testament en het geloof aan het Nieuwe aangeblazen, stortten weldra hun gevoelens in Godsdienstige gezangen uit, waarin de dichtkunst en de muziek al wat zij het meest hemels hebben verenigden en samenmengden. Dus zag men in de 16de eeuw opnieuw het lied te voorschijn komen, dat reeds in de 1ste de martelaren in hun smarten had vertroost.

In het jaar 1523 wijdde LUTHER het, gelijk wij gezien hebben, toe om de martelaren van Brussel te bezingen; andere kinderen van de Hervorming volgden zijn voetspoor; de gezangen vermenigvuldigden, zij werden met snelheid onder het volk verspreid, en brachten machtig veel toe om het uit de slaap op te wekken. Het was in hetzelfde jaar dat HANS SACHS *de Wittenberger nachtegaal* vervaardigde. De leer welke sinds vier eeuwen in de Kerk geheerst had, is voor hem als de maneschijn bij welke men in de wildernissen verdoold is geraakt. Nu kondigt de nachtegaal de zon aan, en verheft zich, het licht van de dag bezingende, boven de nevels van de morgen.

Terwijl het lierdicht dus door de meest verheven indrukken van de Hervorming voortgebracht werd, tastten het hekel- en toneeldicht, onder de pen van HUTTEN, van MÜRNER, van MANUëL, de schreeuwendste misbruiken aan.

Het is aan de Hervorming dat de grote dichters van Engeland, van Duitsland en misschien van Frankrijk hun hogere vlucht te danken hebben.

Schilderkunst.

De schilderkunst is van al de kunsten die waarop de Hervorming de minste invloed had. Niettemin werd zij door de algemene beweging, welke toen al de vermogens van de mens in werking bracht, vernieuwd en als geheiligd. De grote meester van dit tijdvak, LUKAS CRANACH, zette zich te Wittenberg neer, leefde erin vertrouwelijke vriendschap met LUTHER, en werd de schilder van de Hervorming. Wij hebben gezien hoe hij het onderscheid tussen CHRISTUS en de Antichrist (de paus) voorstelde, en zich zo onder de meest invloed hebbende werktuigen van de omwenteling schaarde, welke de volken geheel en al veranderde. Van het ogenblik af dat hij een nieuwe overtuiging gekregen had, wijdde hij zijn eerbaar penseel alleen aan schilderstukken die met het Christelijk geloof overeenstemden, en hij verspreidde over groepen van kinderen, door de Heiland gezegend, de bevalligheid, waarmee hij voorheen de heiligen van de overlevering versierd had. ALBERT DURER werd ook door het Woord des Evangelies gewonnen, en zijn genie nam een nieuwe vlucht. Zijn meesterstukken dagtekenen van dit tijdpunt. Men ziet in de trekken waarmee hij van toen af de Evangelisten en Apostelen afmaalde, dat de Bijbel aan het volk

teruggegeven was, en dat de schilder er een diepzinnigheid, een kracht, een leven, een grootheid uit putte, welke hij nooit in zichzelf zou hebben gevonden.

Nochtans, men moet het erkennen, is de schilderkunst van al de kunsten die, wier Godsdienstige invloed het meest voor gegronde en dringende tegenwerpingen vatbaar is. De dichtkunst en de muziek zijn van de hemel afkomstig en zal men in de hemel weervinden; maar men ziet de schilderkunst onophoudelijk met grove onzedelijkheden of met jammerlijke dwalingen verbonden. Wanneer men de geschiedenis beoefend of Italië gezien heeft, wacht men voor de mensheid niets goeds van die kunst. Hoe het ook met deze uitzondering zij welke wij menen te moeten maken, blijft toch onze algemene opmerking bestaan.

De Hervorming van Duitsland, schoon zich bovenal tot ‘s mensen zedelijke natuur wendende, heeft aan de kunsten een opwekking gegeven welke zij niet van het Rooms Catholicisme zouden ontvangen hebben.

Dus ging alles, de kunsten, de letteren, de meer geestelijke inrichting van de eredienst, en de zielen van de volken en van de koningen, vooruit, Maar die heerlijke overeenstemming, welke het Evangelie, in de dagen van de hernieuwing, van alle kanten teweeg bracht, was op het punt van verstoord te worden. De gezangen van de Wittenberger nachtegaal waren op het punt van afgebroken te worden door het gehuil van de stormwind en het gebrul van de leeuwen. Een dikke nevel verbreidde zich in een ogenblik over geheel Duitsland, en op een schone dag volgde een diepe nacht.

X.

Staatkundige gisting.

Een staatkundige gisting, geheel verschillende van die welke het Evangelie teweeg bracht, verontrustte sinds lang het rijk. Onder burgerlijke en kerkelijke verdrukking gebukt gaande, in vele landen als lijfeigenen tot van de Heeren landgoederen behorende en met deze verkocht wordende, dreigde het volk met woede op te staan en eindelijk de kluisters te verbreken. Deze beweging had zich reeds vóór de Hervorming door vele verschijnselen geopenbaard, en toen reeds had het Godsdienstig element zich met het staatkundig element verenigd; het was de 16de eeuw onmogelijk die twee beginselen, in het leven van de natiën zo nauw verbonden, vanee te scheiden. In Holland waren op het einde van de voorgaande eeuw de boeren in opstand geraakt, terwijl zij brood en kaas, de twee voorname levensbehoeften van die arme lieden, als veldtekenen op hun banieren plaatsten. "Het schoenverbond" had in het jaar 1503 in de omstreken van Spiers gerucht gemaakt. In 1513 vernieuwde het zich in Brisgau, door priesters aangemoedigd. Wurtemberg had in 1514 "het verbond van de arme CONRAAD" gezien, welks doel was om door de opstand "Gods recht" te handhaven. Carinthiën en Hongarije waren in 1515 het toneel van verschrikkelijke bewegingen geweest. Deze opstanden waren door stromen bloed gesmoord geworden; maar de volken hadden geen verlichting gekregen. Een staatkundige hervorming was dan niet minder noodzakelijk dan een Godsdienstige Hervorming. Het volk had er recht op; maar, men moet het zeggen, het was niet rijp om dat te genieten.

Hier lost zich het bedenkelijke op, wat wij in onze aantekening 2 in het eerste Deel (112) vonden omtrent de bepaling van de juiste tijd van de opstand van de boeren in de omstreken van de Rijn, bekend onder de naam van het *Schoenverbond*, zoals het aldaar door de heer MERLE werd opgegeven vergeleken met andere schrijvers; en het bevestigt zich nu uit de nauwkeuriger opgave welke wij alhier vinden, wat wij toen gisten, dat namelijk dit verbond zich na tijdsverloop en op onderscheidene plaatsen herhaald hebben, en wij zien hier nader, dat het eigenlijke Schoenverbond in het jaar 1503 in de omstreken van Spiers het allereerst gemaakt werd, in het jaar 1513 zich in Brisgau vernieuwde, terwijl in 1814 een dergelijk verbond in het Wurtembergsche onder de naam van de arme CONRAAD plaats had, en in 1815 zich dergelijke bewegingen in Carinthiën en Hongarije openbaarden. Het oproer in ons vaderland ten jare 1490 en 1491 bekend onder de naam van *Kaas- en Broodspel*, naar de afbeeldingen, die de boeren in Kennemerland een gedeelte van Noord-Holland, waar het vooral plaats had, in hun vaandels voerden, stond deels enigzins in verband met de voorafgegane langdurige staatkundige verdeeldheden tussen de zogenoemde Hoeksen en Kabeljauwsen, en was deels van een meer voorbijgaande aard, zijnde veroorzaakt door een tijdelijk gebrek,

mislukten oogst en duurte van de levensmiddelen, welke tenminste daarbij tot voorwendsel genomen werden. Het is derhalve ongegrond aan de Hervorming zodanige oproeren te wijten. –Le R.

Luther tegen het oproer.

Sinds de Hervorming begonnen was, hadden zich die volksbewegingen niet hernieuwd; de gemoederen waren met andere gedachten vervuld geworden. LUTHER wiens scherpziend oog de staat van zijn volk onderscheiden had, had reeds van uit de Wartburg ernstige vermaningen tot het gericht om dus de onstuimige gemoederen te doen bedaren.

"Het oproer," had hij gezegd, "brengt de verbetering niet aan, welke men begeert, en God veroordeelt het. Wat is dat oproerig worden anders dan zichzelf wreken? De duivel beijvert zich om diegenen tot oproer aan te zetten welke het Evangelie omhelzen, om het met schande te bedekken; maar zij die mijn leer wel begrepen hebben; worden niet oproerig."

Alles deed vrezen dat de volksbeweging niet lang meer zou kunnen worden bedwongen. Het bewind dat FREDERIK van Saksen zoveel moeite gehad had daar te stellen en dat het vertrouwen van de natie bezat, was ontbonden. De keizer, wiens bekwaamheid misschien de invloed van dit nationaal bestuur zou vergoed hebben, was afwezig; de vorsten wier eensgezindheid steeds de kracht van Duitsland uitgemaakt had, waren verdeeld; en de nieuwe verklaringen van KAREL V tegen LUTHER, voor de toekomst alle hoop op een minnelijk vergelijk benemende, beroofden de Hervormer van een gedeelte van het zedelijk gezag waardoor het hem in het jaar 1522 gelukt was het onweer te doen bedaren. De voornaamste dammen, welke tot dit ogenblik toe de stroom gekeerd hadden, doorgebroken zijnde, kon niets de woede meer beteugelen.

Het was niet de Godsdienstige beweging welke de staatkundige beweging voortbracht; maar in vele plaatsen liet zij zich door haar onstuimige baren meeslepen. Mogelijk moet men zelfs verder gaan; mogelijk moet men erkennen dat de beweging door de Hervorming bij het volk opgewekt, een nieuwe kracht gaf aan het misnoegen dat in de natie gistte. De hevigheid van LUTHERS schriften, de onverschrokkenheid van zijn daden en van zijn woorden, de harde waarheden welke hij niet alleen aan de paus en de prelaten, maar ook aan de vorsten zelf zei, dit alles moest meewerken om gemoederen die reeds in gisting waren te doen ontvlammen. Ook bleef ERASMUS niet in gebreken hem te zeggen: "Wij plukken nu de vruchten welke gij gezaaid hebt." Daarenboven, de verblijdende waarheden van het Evangelie, eindelijk in het licht gesteld, bewogen alle harten en vervulden ze met hoop en verwachting. Maar vele niet wedergeboren zielen waren niet door de bekering voorbereid tot het Christelijk geloof en de Christelijke vrijheid. Zij wilden wel het juk van de paus afschudden, maar zij wilden het juk van CHRISTUS niet aannemen. Ook, wanneer aan Rome toegewijde vorsten in hun gramschap de Hervorming trachtten te verstikken, wisten de oprechte Christenen, wel is waar, die wrede vervolgingen met geduld te verdragen; maar de menigte geraakte in beweging, werd oproerig, en haar begeerten aan de een zijde bedwongen ziende, bezorgde zij aan deze van de andere kant een meerdere vrijheid. "Waarom," zei men, "zou de slavernij in de Staat voortduren, terwijl de Kerk alle mensen tot een edele vrijheid roept? Waarom zouden de regeringen niet dan met geweld heerschappij voeren, terwijl het Evangelie niet dan van zachtmoedigheid spreekt?" Terwijl de Godsdienstige Hervorming door de vorsten en het volk met even veel vreugde ontvangen werd, had integendeel de staatkundige Hervorming ongelukkig het machtigste deel van de natie tegen zich; en terwijl de eerste het Evangelie tot richtsnoer en tot steunpunt had, had de tweede weldra geen andere beginselen dan geweld en willekeur. Ook, terwijl de één binnen de grenzen van de waarheid gehouden werd, ging de andere met spoed en als een woeste stroom, al de grenzen van de rechtvaardigheid te buiten. Maar een zijdelingse invloed van de Hervorming op de onlusten die in het rijk uitbraken te willen miskennen, zouden mij als een bewijs van partijdigheid voorkomen. Er was door de Godsdienstige strijdvoeringen in Duitsland een vuur ontstoken geworden; het was onmogelijk dat er niet enige vonken uit zouden springen, geschikt om de driften van het volk te ontvlammen.

De waan van enige geestdrijvers die voorgaven hemelse ingevingen te ontvangen kwam het kwaad vermeerderen. Terwijl de Hervorming zich onophoudelijk van het gewaande gezag van de Kerk op het wezenlijk gezag van de heilige Schrift beriep, verwierpen die dwepers niet alleen het gezag van de Kerk, maar ook dat van de Schrift; zij spraken niet anders dan van een inwendig woord, van een openbaring van God in hun binnenste; en de natuurlijke verdorvenheid van hun hart vergetende, gaven zij zich aan de bedwelming van de geestelijke hoogmoed over, en verbeeldden zij zich heiligen te zijn.

"De heilige Schrift was voor hen niet dan een dode letter," zegt LUTHER, "en allen deden hun best om te roepen: Geest! Geest! Maar waarlijk, ik zal hen niet volgen, waar hun geest hen heen leidt! De barmhartige God beware mij voor een Kerk waar niets dan heiligen in zijn. Ik wil dáár blijven waar nederigen, zwakken, zieken zijn, die hun zonde kennen en gevoelen, en die zonder ophouden uit het binnenste van hun hart tot God zuchten en roepen, om zijn troost en zijn hulp te ontvangen." Deze woorden van LUTHER hebben een diepe betekenis, en duiden de verandering aan welke in zijn begrippen omtrent de aard van de Kerk teweeg gebracht werd. Zij tonen te gelijker tijd hoe de Godsdienstige beginselen van de oproerigen in strijd waren met die van de Hervorming.

Thomas Münzer.

De meest gerucht makende van die geestdrijvers was THOMAS MÜNZER; hij was niet zonder talenten, had de Bijbel gelezen, bezat ijver, en zou goed hebben kunnen doen, wanneer hij zijn bewogene hartstochten had weten te bedwingen, en rust voor zijn gemoed had kunnen vinden. Maar zichzelf niet kennende en van ware ootmoed ontbloot, werd hij door de begeerte overmeesterd om de wereld te hervormen, en vergat, gelijk alle geestdrijvers, dat de hervorming bij hem zelf moest beginnen. Mystieke geschriften, welke hij in zijn jeugd gelezen had, hadden een verkeerde richting aan zijn geest gegeven. Hij verscheen eerst te Zwickau, verliet Wittenberg na de terugkering van LUTHER, ontevreden over de mindere rol welke hij er speelde, en werd predikant van het stadje Alstadt, in Thuringen. Hij kon zich daar niet lang stil houden, en beschuldigde de Hervormers, dat zij door hun gehechtheid aan de letter een nieuw Pausdom stichtten, en dat zij Kerken daarstelden die niet heilig en zuiver waren.

"LUTHER," zei hij, "heeft de gemoederen van het pauselijk juk verlost, maar hen in een vleselijke vrijheid gelaten en ze niet naar de geest tot God opgeleid."

Hij beschouwde zich als van God geroepen om een geneesmiddel voor een zo groot kwaad aan te brengen. De openbaringen van de Geest waren volgens hem het middel waardoor zijn hervorming moest daargesteld worden. "Hij die deze Geest bezit," zei hij, "heeft het ware geloof, al had hij zelfs de heilige Schrift in zijn gehele leven niet gezien. De heidenen en de Turken zijn meer geschikt om die te ontvangen dan vele Christenen die ons geestdrijvers noemen." Het was LUTHER die hij met deze woorden op het oog had. "Om die Geest te ontvangen, moet men zijn lichaam kastijden," zei hij tevens, "slechte kleren dragen, zijn baard laten groeien, een droevig gelaat tonen, het stilzwijgen bewaren, in afgezonderde plaatsen gaan, en God bidden om ons een teken van Zijn gunst te geven. Dan zal God komen en met ons spreken, gelijk eertijds met ABRAHAM, IZAÄK en JAKOB. Wanneer hij dat niet deed, zou Hij niet verdienen dat de mens zich met Hem ophield. Ik heb van God de last ontvangen om zijn uitverkorenen in een heilig en eeuwig verbond te verzamelen."

Beweging.

De beweging en de gisting die in de gemoederen plaats hadden bevorderden de voortplanting van die geestdrijverijen maar al te zeer. De mens bemint het buitengewone en wat zijn hoogmoed streelt. MüNZER een gedeelte van zijn aanhang tot zijn begrippen

overgehaald hebbende, schafte het kerkgezang en alle ceremoniën af. Hij beweerde dat aan "redeloze" vorsten te gehoorzamen hetzelfde was als God en Belial te gelijk te dienen. Voorts aan het hoofd van zijn aanhangers naar een kapel trekkende welke zich in de nabijheid van Alstadt bevond en waarheen men van alle zijden ter bedevaart ging, haalde hij deze het onderste boven. Na deze daad genoodzaakt het land te verlaten, dwaalde hij in Duitsland rond en kwam zelfs in Zwitserland met het plan van een algemene omwenteling bij zich dat hij aan allen die hem wilden horen meedeelde. Overal vond hij ook de gemoederen daartoe geschikt, hij wierp kruid op vurige kolen, en weldra had er een geweldige uitbarsting plaats.

LUTHER, die de krijgshaftige ondernemingen van SICKINGEN afgekeurd had, kon zich niet door de oproerige bewegingen van de boeren laten meeslepen. Het Evangelie bewaarde hem, gelukkig voor de maatschappelijke orde: want wat zou er gebeurd zijn, wanneer hij zijn uitgestrekte invloed in hun leger overgebracht had?...Hij hield steeds standvastig het onderscheid tussen het geestelijke en het wereldlijke staande; hij hield niet op te herhalen, dat het onsterfelijke zielen waren welke CHRISTUS door zijn Woord vrij maakte; en terwijl hij met de een hand het gezag van de Kerk aanrandde, verdedigde hij met de andere even sterk de macht van de vorsten. "Een Christen," zei hij, "moet liever tienmaal de dood ondergaan, dan het minst ter wereld aan het oproer van de boeren deel nemen." Hij schreef aan de keurvorst: "Wat mij een bijzondere vreugde veroorzaakt is dat die geestdrijvers bij ieder die hen wil horen zichzelf beroemen, dat zij niet tot de onzen behoren. Het is de Geest die hen drijft, zeggen zij; en ik antwoord: Het is een boze Geest, die geen andere vruchten draagt dan de plundering van de kloosters en kerken; de grootste struikrovers van de aarde zouden Eveneens kunnen handelen.

Te gelijker tijd bracht LUTHER, die voor anderen de vrijheid verlangde welke hij voor zichzelf begeerde, de vorst van alle maatregelen van gestrengheid af. "Laat hen prediken wat zij willen en tegen wie het hun goeddunkt," zei hij; "want Gods Woord moet zelf voorwaarts trekken en hun slag leveren. Indien hun Geest de ware is, zal hij onze gestrengheid niet vrezen; indien de onze de ware is, zal hij hun geweld niet vrezen. Men late de Geesten met elkaar kampen en strijden. Mogelijk zullen enigen verleid worden; er is geen gevecht waarin men geen wonden bekomt; maar hij die getrouwelijk strijdt zal bekroond worden. Dat Uw Hoogheden echter, indien zij het zwaard willen nemen, het hun verbieden en hun bevelen het land te verlaten."

Het Zwarte Woud.

De opstand begon in de omstreken van het Zwarte Woud en van de oorsprong van de Donau, zo dikwijls door volksbewegingen verontrust. De 19de Juli 1524 stonden Thurgausche boeren tegen de abt van Reichenau op, die hun geen Evangelische prediker wilde toestaan. Weldra verzamelden zich duizenden rondom het stadje Tengen, om een kerkelijke die men gevangen hield te bevrijden. De opstand breidde zich met een onbegrijpelijke snelheid van Zwaben tot in de streken van de Rijn, van Frankenland, van Thuringen en van Saksen uit. Al die landen waren in Januari 1525 in opstand.

De twaalf artikelen.

Tegen het einde van die maand kondigden de boeren een verklaring in twaalf artikelen af, waarin zij de vrijheid om zelf hun herders te verkiezen, de afschaffing van de kleine tiende, van de lijfeigenschap, van de wetten op de erfenissen, de vrijheid van de jacht, van de visserij, van het hakken van de bossen enz. verlangden. Elk verzoek werd door een spreuk ondersteund. "Indien wij ons bedriegen," zeiden zij ten slotte, "dat LUTHER ons dan door de Schrift terecht wijze."

Luther's gevoelen.

Men verlangde het gevoelen van de Godgeleerden van Wittenberg te weten. MELANCHTON en LUTHER deden het hunne, ieder afzonderlijk, kennen. Men wordt er het onderscheid van hun karakters in gewaar. MELANCHTON, voor wie alle soort van oproer een grote misdaad was, ging de palen van zijn gewone zachtmoedigheid te buiten, en kon zijn verontwaardiging niet sterk genoeg uitdrukken. De boeren zijn misdadigers, tegen welke hij alle Goddelijke en menselijke wetten inroept. Indien welwillende onderhandelingen vruchteloos zijn, moeten de overheden hen als rovers en sluipmoordenaars vervolgen. "Echter" voegt hij er bij (en het is wel nodig dat één trek tenminste ons MELANCHTON herinnere), hebbe men in de toepassing van de doodstraf met de wezen medelijden!"

LUTHER dacht over het oproer evenals MELANCHTON, maar er was in hem een hart dat voor de ellenden van het volk streed. Hij toonde zich bij deze gelegenheid zeer onpartijdig, en zei aan beide partijen rondborstig de waarheid Hij wendde zich in het eerst tot de vorsten, en meer bijzonder tot de bisschoppen.

"Gij zijt de oorzaak van de opstand," zei hij tot hen; "door uw uitvaren tegen het Evangelie, door uw strafwaardige onderdrukking van de geringen van de Kerk hebt gij het volk tot wanhoop gebracht. Het zijn geen boeren, waarde heren! die tegen u opstaan; het is God zelf die zich tegen uw woede wil stellen. De boeren zijn slechts de werktuigen welke hij gebruikt om u te vernederen. Denkt niet de straf te zullen ontgaan welke Hij u toebereidt. Wanneer het u zelfs gelukte al die boeren uit te roeien, zou God uit de stenen zelfs er nieuwe kunnen doen ontstaan, om uw hoogmoed te tuchtigen. Indien ik mij wilde wreken, zou ik in mijn vuist kunnen lachen, de boeren laten begaan, of zelfs hun woede vermeerderen; maar God beware mij daarvoor!... Waarde heren! laat om Gods wille uw verontwaardiging varen, behandelt dit arme volk billijk, als beschonken en verdoolde lieden. Stilt die onlusten door zachtmoedigheid, opdat er geen brand uit ontsta die geheel Duitsland in vlam zette. Onder hun twaalf artikelen zijn er die rechtvaardig en billijk zijn."

Deze inleiding was geschikt om LUTHER het vertrouwen van de boeren te doen winnen, en om hem met geduld de waarheden welke hij hun te zeggen had te doen horen. Hij stelde hun voordat een groot gedeelte van hun verzoeken, wel is waar, gegrond was, maar dat men door oproerig te worden als heidenen handelde; dat de plicht van de Christenen geduld en geen oorlog was; dat wanneer zij voortgingen om in naam van het Evangelie tegen het Evangelie zelf op te staan, hij hen als gevaarlijker vijanden dan de paus zouden beschouwen. "De paus en de keizer," vaart hij voort, "hebben zich tegen mij verenigd; maar hoe meer de paus en de keizer gewoed hebben, des te groter vorderingen heeft het Evangelie gemaakt.... Waarom dat? Het is omdat ik nooit het zwaard getrokken of wraak begeerd heb; het is omdat ik nooit tot oproerigheid noch tot opstand de toevlucht genomen heb: ik heb alles aan God overgegeven en op Zijn machtige hand staat gemaakt. Het is noch met het zwaard, noch met geschut, dat de Christenen strijden, maar met lijden en kruis. CHRISTUS, hun hoofdman, heeft het zwaard niet gebruikt... Hij is gehangen geweest aan het hout."

Maar tevergeefs deed LUTHER zulke Christelijke woorden horen. Het volk was door de geestdrijvende redenen van de hoofden des opstands te zeer opgeruid, om als eertijds naar de Hervormer te luisteren. "Hij speelt de geveinsde," zei men; "hij vleit de vorsten; hij heeft aan de paus de oorlog verklaard, en hij wil dat wij ons aan onze onderdrukkers onderwerpen!"

Helfenstein.

De opstand, in plaats van te bedaren, werd dan vreselijker. Te Weinsberg werden de graaf LODEWIJK VAN HELFENSTEIN en de zeventig mannen die hij aanvoerde, ter dood veroordeeld. Een deel van de boeren hielden onverschrokken en onbewegelijk hun pieken geveld; anderen joegen en dreven de graaf en zijn soldaten in dat woud van ijzer. De vrouw van de ongelukkige HELFENSTEIN, natuurlijke dochter van keizer MAXIMILIAAN, een kind

van twee jaren in haar armen houdende, smeekte op de knieën met groot gekerm om het leven van haar echtgenoot, en beijverde zich tevergeefs om die moorddadige tocht te verhinderen; een jonge knaap, die in de dienst van de graaf geweest was, en die zich bij de oproerlingen gevoegd had, sprong vrolijk naast hem, en speelde op een dwarsfluit de lijkmars, alsof hij de slachtoffers ten dans geleidde. Allen kwamen om, het kind werd in de armen van zijn moeder gewond; zij zelf werd op een mistkar geworpen en op die wijze naar Heilbron vervoerd.

Bij het vernemen van deze wreedheden deed zich een kreet van afgrijzen onder de vrienden van de Hervorming horen, en er greep een vreselijke strijd in de gevoelige ziel van LUTHER plaats. Aan de een zijde wendden de boeren, die met zijn voorstellen de spot dreven, openbaringen des hemels voor, maakten een goddeloos gebruik van de bedreigingen van het Oude Testament, verkondigden de gelijkheid van standen en de gemeenschap van goederen, verdedigden hun zaak te vuur en te zwaard, en gaven zich aan barbaarse strafoefeningen over. Aan de andere zijde vroegen de vijanden van de Hervorming de Hervormers met een boosaardige glimlach, of hij dan niet wist dat het gemakkelijker was een brand te ontsteken dan te blussen. Verontwaardigd over die buitensporigheden, verschrikt bij de gedachte dat zij de voortgang van het Evangelie zouden kunnen belemmeren, stond LUTHER niet langer in twijfel; hij ontzag niets; hij voer tegen de oproerlingen met al de hevigheid van zijn karakter uit, en ging mogelijk de rechte palen te buiten, binnen welke hij zich had moeten houden.

"De boeren," zei hij, "begaan drie afschuwelijke zonden jegens God en de mensen, en verdienen dus de dood des lichaams en die van de ziel. Vooreerst staan zij tegen hun overheden op, wie zij trouw gezworen hebben. Vervolgens beroven en plunderen zij de kloosters en de kastelen. Eindelijk bedekken zij die misdaden met de mantel van het Evangelie. Indien gij een dolle hond niet ter dood brengt, zult gij en het gehele land met u omkomen. Degene die in de strijd voor de overheden gedood wordt zal een waar martelaar zijn, indien hij met een goed geweten gestreden heeft." LUTHER schildert vervolgens met nadruk het strafwaardig geweld van de boeren af, die eenvoudige en vreedzame lieden noodzaken om in hun verbond te treden, en hen dus in dezelfde veroordeling meeslepen. Daarop voegt hij er bij: "Daarom, waarde heren, komt te hulp, red, verlost, heb medelijden met dit arme volk. Die kan, houwe, steke, dode.... Indien gij sterft, kont gij geen gelukkiger einde hebben: want gij sterft in de dienst van God en om uw naaste van de hel te redden."

Optocht van de boeren.

Noch zachtheid noch geweld konden de driften van het volk beteugelen. Het was niet meer voor de Godsdienst dat men de klok van de kerken luidde; zodra men op het land de zwaar en statig geluid hoorde, kwam er alarm en liepen allen te wapen. Het volk van het Zwarte Woud had zich rondom JOHANNES MULLER van Bulbenbach verzameld. Van een schrikwekkend voorkomen, met een rode mantel bedekt, met een rode muts op het hoofd, rukte dit opperhoofd stoutmoedig van dorp tot dorp voort, van zijn boeren gevolgd. Achter hem verhief zich op een met linten en loofwerk versierde wagen het driekleurig vaandel, voerende de zwarte, rode en witte kleur, als sein van de opstand. Een heraut, even bontkleurig, las de twaalf artikelen, en nodigde het volk uit om zich bij het oproer te voegen. Al wie dat weigerde werd van de gemeenschap uitgesloten.

Weldra werd deze in de beginne vreedzame optocht meer verontrustend. "Men moet," riep men uit, "de heren dwingen om zich aan het bondgenootschap te onderwerpen." En om hen daartoe te brengen plunderde men hun graanzolders, ledigde men hun kelders, viste men hun vijvers uit, maakte men de kastelen van de edelen die wederstand boden tot een puinhoop en verbrandde men de kloosters. De tegenstand heeft de woede van die onbeschofte lieden doen ontvlammen; de gelijkheid is hun niet meer genoeg; zij willen bloed.... en zij zweren een ieder die sporen draagt te zullen nedervellen.

Bij de aannadering van de boeren, openden de steden welke geen tegenstand konden bieden haar poorten en verenigden zich met hen. In alle plaatsen waar zij binnenkomen worden de beelden vernield, de kruisen verbrijzeld; gewapende vrouwen lopen de straten rond en bedreigen de monniken. Worden zij op de een plaats geslagen, dan verzamelen zij zich weer op een andere en trotseren het grootste geweld. Een vergadering van afgevaardigde boeren vestigt zich te Heilbronn. De graven VAN LÖWENSTEIN worden gegrepen; men bekleedt hen met een kiel; men geeft hun een witte staf in de hand, en noodzaakt hen de twaalf artikelen te bezweren. "Broeder GEORGE, en gij, broeder ALBERT," zei een koperslager van Ohringen tot de graven van Hohenlohe, die zich naar de legerplaats begeven hadden, "zweer ons dat gij u als broeders zult gedragen: want ook gij zijt voortaan boeren; gij zijt geen heren meer." De gelijkheid van de standen, dat droombeeld van alle voorstanders van een volksregering, wordt in het aristocratische Duitsland ingevoerd.

Een groot aantal edelen voegde zich toen, de één uit vrees, de ander uit staatzucht, bij de opstandelingen. De bekende GÖTZ VAN BERLICHINGEN, de zijnen hem gehoorzaamheid ziende weigeren, wilde naar de keurvorst van Saksen ontvluchten; maar zijn vrouw die in het kinderbed lag verborg, om hem bij zich te houden, het antwoord van de keurvorst. GÖTZ, van nabij bestookt, was genoodzaakt zich aan het hoofd van het leger van de opstandelingen te stellen. De 7de Mei trokken de boeren Wurtzburg binnen waar de burgers hen met gejuich ontvingen. De krijgsmacht van de vorsten en van de ridders van Zwaben en Frankenland, die in deze stad verenigd was, ruimde deze en trok zich in allerijl op het kasteel, het laatste bolwerk van de ridderschap, terug.

Maar reeds heeft zich de beweging tot andere gedeelten van Duitsland uitgebreid. Spiers, de Palts, de Elzas, Hessen hebben de twaalf artikelen erkend, en de boeren bedreigen Beieren, Westfalen, Tyrol, Saksen en Lotharingen. De markgraaf van Baden, de artikelen geweigerd hebbende, is genoodzaakt te vluchten. De coädjutor van Fulda treedt lachende tot deze toe. De kleine steden zeggen dat zij zich niet met de opstandelingen kunnen meten. Mentz, Trier, Frankfort bekomen de vrijheden welke zij verlangen.

Er bereidt zich een verbazende omwenteling in het gehele rijk voor. De kerkelijke en wereldlijke rechten welke de boeren drukken zullen opgeheven worden; men zal de goederen van de geestelijkheid tot wereldlijke goederen maken, om de vorsten schadeloos te stellen en in de behoeften des rijks te voorzien; de belastingen zullen afgeschaft worden, behalve een schatting die alle tien jaren betaald zal worden; de keizerlijke macht, door het Nieuwe Testament erkend, zal alleen blijven bestaan, al de overige vorsten zullen ophouden te regeren; er zullen vier en zestig vrije rechtbanken ingesteld worden, en mannen van allerlei stand zullen er zitting in hebben; alle staten zullen tot hun oorspronkelijke bestemming terugkeren; de kerkelijken zullen niet meer dan herders van de kerken zijn; de vorsten en de ridders zullen niet anders zijn dan verdedigers van de zwakken; de eenheid van maten en gewicht zal ingevoerd worden, en men zal in het gehele rijk slechts een enkele munt slaan.

Optocht van het keizerlijk leger.

Intussen waren de vorsten uit hun eerste staat van verdoving geraakt, en GEORGE VAN TRUCHSESS, opperbevelhebber van het keizerlijk leger, rukte van de kant van het meer van Constantz voorwaarts. Hij slaat de boeren de 2de Mei te Beblingen; trekt op de stad Weinsberg aan, waar de ongelukkige graaf VAN HELF ENSTEIN omgekomen was, steekt die in brand, verwoest deze, en beveelt dat haar puinhopen als een eeuwig gedenkteken van het verraad van haar inwoners in wezen zouden blijven. Te Fürfeld verenigt hij zich met de keurvorst van de Palts en met de keurvorst van Trier, en allen te samen rukken naar Frankenland voort.

Nederlaag van de boeren.

De Frauenburg, het kasteel van Wurtzburg, hield nog voor de zaak van de vorsten vol, en het grote leger van de boeren was steeds onder haar muren verenigd. Bij het vernemen van de aantocht van TRUCHSESS, besloten zij tot de storm, en de 15de Mei des avonds te negen uur schallen de trompetten, wordt het driekleurig vaandel ontrold en haasten de boeren zich tot de aanval, onder het aanheffen van ijselijke kreten. SEBASTIAAN VAN ROTENHAN, één van de warmste aanhangers van de Hervorming, voerde op het kasteel bevel. Hij had de verdediging op een geduchte voet gebracht, en de soldaten aangemoedigd hebbende om de storm met moed af te slaan, hadden allen onder het opsteken van drie vingers gezworen het te zullen doen. Nu begint de vreselijkste strijd. De wanhopige krachtinspanning van de boeren beantwoordt het kasteel van de muren en torens met petarden, met een regen van sulfer en kokend pek, en met het losbranden van de geschut. De boeren, dus door hun onzichtbare vijanden bestookt, worden een ogenblik vervaard, maar spoedig neemt hun verwoedheid meer en meer toe; de nacht breekt aan en de strijd wordt gerekt. De sterkte, door duizend strijdvuren verlicht, gelijkt in de duisternis een fiere reus, die vlammen uitbrakende, onder een donderend geraas, voor het behoud des rijks, alléén tegen de woeste dapperheid van woedende horden worstelt. Ten twee uur na middernacht wijken eindelijk de boeren, wier pogingen alle mislukt zijn.

Wreedheden van de vorsten.

Zij wilden in onderhandeling treden, hetzij met het garnizoen, of met TRUCHSESS, die aan het hoofd van zijn leger voorwaarts rukte. Maar dit was hetzelfde als hun rol te vergeten; alleen het geweld en de overwinning konden hen redden. Na enige besluiteloosheid besloten zij het keizerlijk leger tegemoet te trekken; maar het geschut en de ruiterij richtten een vreselijke verwoesting in hun gelederen aan. Te Königshofen, vervolgens te Engelstadt, werden die ongelukkigen volkomen verslagen. Toen leiden de vorsten, de edelen en de bisschoppen hun overwinning misbruikende de ongehoordste wreedheid aan de dag. De gevangenen werden langs de wegen opgehangen. De bisschop van Wurtzburg, die gevlucht was, kwam terug, liep met beulen zijn geheel bisdom rond, en besproeide het tegelijk met het bloed van de oproerlingen en met het bloed van de vreedzame vrienden van Gods Woord. GÖTZ VAN BERLICHINGEN werd tot een eeuwigdurende gevangenschap veroordeeld. De markgraaf CASIMIER VAN ANSPACH deed vijf en tachtig oproerige boeren de ogen uitsteken, die gezworen hadden dat hun ogen nimmer die vorst zouden weerzien, en hij zond die menigte blinden de wereld in, welke hier en daar rondzwierven, elkaar bij de hand vasthoudende, in het blinde rondtastende, waggelende, en hun armoedig bestaan bedelende. De ongelukkige knaap die op zijn dwarsfluit de lijkmars van HELFENSTEIN gespeeld had, werd met een ketting aan een paal vastgebonden; men stak rondom hem een vuur aan, en de ridders beschouwden lachende hoe hij zijn lichaam in allerlei verschrikkelijke bochten wrong.

De eredienst werd overal in haar oude vorm hersteld. De bloeiendste en meest bevolkte landen des rijks vertoonden aan degenen die deze doorreisden niets meer dan stapels van lijken en rokende puinhopen. Vijftig duizend mensen waren omgekomen, en het volk verloor bijna overal de weinige vrijheid welke het tot hiertoe had genoten. Zodanig was, in het zuiden van Duitsland, het vreselijk einde van die opstand.

XI.

Münzer in Mulhausen.

Maar het was niet bij het zuiden en het oosten van Duitsland dat het kwaad zich moest bepalen. MÜNZER, na een gedeelte van Zwitserland, van de Elzas en van Zwaben doorkruist te hebben, had op nieuw zijn treden naar de kant van Saksen gericht. Enige burgers van Mulhausen in Thuringen riepen hem naar hun stad, en benoemden hem tot hun herder. De raad van de stad zich verzet hebbende, zette MÜNZER die af en benoemde een andere, samengesteld uit zijn vrienden, en waaraan hij zichzelf aan het hoofd stelde. Vol

minachting omtrent "de honigzoete CHRISTUS die LUTHER predikte" besloten om tot de krachtigste middelen de toevlucht te nemen, zei hij: "Men moet, als JOZUA, al de volken van Canaän door het zwaard doen omkomen." Hij voerde de gemeenschap van goederen in en plunderde de kloosters. "MÜNZER," schreef LUTHER de 11de April 1525 aan AMSDORFF, "MÜNZER is koning en keizer van Mulhausen, en niet meer alleen van dezelfs herder."

De armen werkten niet meer; indien iemand laken of koorn nodig had, ging hij er bij een rijke om vragen; indien deze het weigerde, maakte de arme er zich van meester; indien de rijke tegenstand bood, hing men hem op. Mulhausen een onafhankelijke stad zijnde, kon MÜNZER er zonder tegenstand gedurende bijna een jaar zijn macht uitoefenen. De opstand van het zuiden van Duitsland deed hem geloven dat het tijd was om zijn nieuw koninkrijk uit te breiden. Hij liet in het Franciscaner klooster zwaar geschut gieten, en trachtte de boeren en mijnwerkers van Mansfeld in opstand te brengen. "Hoe lang wilt gij nog slapen?" zei hij tot hen in een geestdrijvende oproeping; "staat op en strijdt de strijd des Heeren! Het is tijd. Frankrijk, Duitsland en Italië zijn in aantocht. Voorwaarts! voorwaarts! voorwaarts! Dran!...dran! dran!...Slaat geen acht op de smart van de goddelozen. Zij zullen u als kinderen smeken; maar blijft onmeedogend. Dran!... dran!... dran!...Het vuur brande: uw zwaard worde steeds met bloed geverfd. Dran!... dran!, … dran!... Werk terwijl het dag is." –

De brief was getekend: "MÜNZER, Gods dienaar tegen de goddelozen."

Oproeping van het volk.

Het landvolk, naar rijkdommen begerig, schaarde zich in menigte onder zijn vanen. Overal in de landen van Mansfeld, Stolberg, Schwarzburg, in Hessen, in het hertogdom Brunswijk stonden de boeren op. De kloosters van Michelstein, Ilsenburg, Walkenried, Rossleben en vele andere in de nabijheid van het Hartsgebergte of in de vlakten van Thuringen, werden verwoest. Te Reinhardsbronn, wat LUTHER bezocht had, werden de graftomben van de oude landgraven geschonden en de bibliotheek vernield.

De schrik verspreidde zich ver heen. Te Wittenberg zelf was men niet zonder onrust. Die leraren welke noch de keizer, noch de paus gevreesd hadden, zagen zich genoodzaakt voor een zinneloze te beven. Men ving alle nieuwstijdingen op; men berekende de voortgangen van de opstandelingen. "Wij verkeren hier," zei MELANCHTON, "in een groot gevaar. Indien MÜNZER wel slaagt, is het met ons gedaan, tenminste wanneer CHRISTUS ons niet behoedt. MÜNZER rukt met een wreedheid voort welke die van de Schythen overtreft, en men kan de vreselijke bedreigingen niet noemen welke hij uitbraakt."

De Godvruchtige keurvorst had lange tijd in het onzekere geweest wat hij doen moest. MÜNZER had hem en al de vorsten vermaand om zich te bekeren, omdat, zei hij, hun uur gekomen was; en hij had deze brief getekend: "MÜNZER, gewapend met het zwaard van GIDEON." FREDERIK had zachtheid willen gebruiken om deze verdoolde mensen terecht te brengen. Gevaarlijk ziek, had hij de 14de April aan zijn broeder JOHAN geschreven: "Misschien heeft men die arme lieden meer dan één reden tot opstand gegeven. Ach! het volk is op velerlei wijzen door hun wereldlijke en geestelijke heren onderdrukt." En toen men hem de vernederingen, de omwentelingen, de gevaren voorstelde waaraan hij zich bloot gaf, wanneer hij niet spoedig dat oproer dempte, antwoordde hij: Ik ben tot hiertoe een machtig keurvorst geweest, hebbende in overvloed paarden en koetsen; indien God ze mij nu wil ontnemen, wel nu, dan zal ik te voet gaan.

Mars van de vorsten.

De eerste van de vorsten die de wapenen opvatte, was de jonge landgraaf PHILIPPUS van Hessen. Zijn ridders en zijn soldaten zwoeren met hem te zullen leven en sterven. Na zijn staten bevredigd te hebben, richtte hij zich naar Saksen. De hertog JOHAN, broeder van de keurvorst, de hertog GEORGE van Saksen en de hertog HENDRIK van Brunswijk, haastten

zich van hun kant en verenigden hun troepen met die van Hessen De boeren, verschrikt op het gezicht van dit leger, vluchtten op een heuvel, waar zij, zonder krijgstucht, zonder wapenen en voor het grootste gedeelte zonder moed, een verschansing van hun wagens oprichtten. MÜNZER had zelfs geen kruid voor zijn ontzaglijke kanonnen weten gereed te maken. Er daagde geen hulp op; het leger drong dicht op de opstandelingen aan; de moedeloosheid maakte zich van hen meester. De vorsten medelijden met hen hebbende, deden hun voorstellen welke zij scheen te willen aannemen. MÜNZER nam toen de toevlucht tot het meest vermogende middel dat de geestdrift kon opwekken. "Wij zullen heden de arm Gods zien," zei hij, "en al onze vijanden zullen verdelgd worden." Op hetzelfde ogenblik verscheen er een regenboog; die geestdrijvende menigte, welke een regenboog op haar vanen voerde, zag daar een zeker teken van de bescherming van de hemels in. MÜNZER maakte er gebruik van. "Vrees niet," zei hij tot de burgers en de boeren; "ik zal al de kogels welke men op u zal schieten in mijn mouw opvangen." Te gelijker tijd deed hij een jonge edelman, MATERNUS VAN GEHOLFEN, afgezant van de vorsten, wreed vermoorden, om zo de opstandelingen alle hoop op vergiffenis te benemen.

De landgraaf, zijn ruiters verzameld hebbende, zei tot hen: "Ik weet wel dat wij vorsten dikwijls verkeerd handelen: want wij zijn mensen; maar God wil dat men de machten eerbiedige. Redden wij onze vrouwen en onze kinderen van de woede van die moordenaars. De Heer zal ons de overwinning schenken: want Hij heeft gezegd: *Die zich tegen de macht verzet, verzet zich tegen de orde van God*."

Daarop gaf PHILIPPUS het sein tot de aanval; het was de 15de Mei 1525. Het leger maakte zich slagvaardig; maar de menigte van de boeren bleef onbewegelijk, onder het aanheffen van het lied: "Kom, Heilige Geest!" en verwachtende dat de hemel zich voor hen zou verklaren. Weldra verbrijzelde het geschut hun ruw opgerichte verschansing, en bracht wanorde en dood in hun midden. Toen ontviel hun alle geestdrift en moed te gelijk; een plotselinge schrik greep hen aan, en zij gingen in wanorde op de vlucht. Vijf duizend van hun verloren op hun vlucht het leven.

Einde van de opstand.

De vorsten en hun zegepralende troepen, trokken na het gevecht Frankenhausen binnen. Een soldaat, op de zolder van het huis waar hij ingekwartierd was geklommen zijnde, vond er iemand te bed liggen. "Wie zijt gij?" zei hij tot hem; "zijt gij een muiter?" Vervolgens een brieventas ontdekt hebbende, nam hij die en vond er brieven in aan THOMAS MÜNZER gericht. "Zijt gij THOMAS?" zei de ruiter. De zieke antwoordde ontsteld: "Nee." Maar de soldaat hem vreselijke bedreigingen doende, bekende MÜNZER (want hij was het zelf) wie hij was. "Gij zijt mijn gevangene," zei de soldaat. Voor hertog GEORGE en de landgraaf gebracht, hield MÜNZER niet op te zeggen dat hij reden gehad had om de vorsten te willen tuchtigen, daar zij zich tegen het Evangelie aankantten. "Ellendeling," zei men hem, "denk aan al degenen wier verderf gij veroorzaakt hebt!" Maar hij antwoordde hun glimlachende onder al zijn angst: "Zij hebben het zo gewild!" Hij nam het Sacrament onder één gestalte. Zijn hoofd en dat van PFEIFFER, zijn luitenant, vielen te gelijker tijd. Mulhausen werd ingenomen, en de boeren werden in boeien gekluisterd.

Een heer onder de menigte gevangenen een boer van een goed voorkomen opgemerkt hebbende, naderde hem en zei tot hem: "Welnu, mijn vriend, welke regering behaagt u het meest, die van de boeren, of die van de vorsten?" De arme man antwoordde onder het slaken van een diepe zucht: "Ach! mijn waarde heer, er is geen mes welks scherpte zoveel kwaad doet als de heerschappij van de een boer over de andere."

De overblijfselen van de opstand werden door bloed gedempt; de hertog GEORGE betoonde vooral een grote gestrengheid. In de staten van de keurvorst had er noch straf, noch terechtstelling plaats. Gods Woord, in al de zuiverheid gepredikt, had er zich krachtig betoond, om de oproerige hartstochten van het volk te bedwingen.

Invloed van de Hervorming.

Inderdaad, LUTHER had niet opgehouden de opstand, die voor hem de voorloper van het algemeen oordeel was, te bestrijden. Onderrichtingen, smekingen, scherts zelfs, niets had hij gespaard. Aan het slot van de artikelen, door de opstandelingen aan Erfurt gericht, had hij tot aanhangsel dit artikel er bijgevoegd: "*Item*: het volgende artikel is weggelaten: Voortaan zal de achtbare raad geen macht hebben; deze zal niets kunnen doen, hij zal als een afgod of als een blok bewind voeren; het gemeen zal hem alle beten voorkauwen en hij zal aan handen en voeten gebonden regeren; van nu aan zal de wagen de paarden voorttrekken, de paarden zullen de teugels houden, en zo zal alles verwonderlijk voortgaan, overeenkomstig het schoon ontwerp dat deze artikelen voorstellen."

LUTHER vergenoegde zich niet met te schrijven. Terwijl het oproer nog in volle kracht was, verliet hij Wittenberg en doorreisde enige van de landen waar de meeste beweging heerste. Hij predikte, hij beijverde zich om de gemoederen te bevredigen, en zijn hand, welke God machtig maakte, wendde de woeste en doorbrekende stromen af, bracht deze tot bedaren en deed ze binnen hun oevers wederkeren.

Overal oefenden de leraars van de Hervorming dezelfde invloed uit. Te Halle had BRENTZ door de beloften van het Goddelijk Woord de neerslachtige gemoederen van de burgers opgebeurd, en vier duizend boeren waren voor zeshonderd burgers gevlucht. Te Ichterhausen zich een menigte boeren verzameld hebbende met voornemen om vele kastelen te slopen en de heren ter dood te brengen, ging FREDERIK MYCONIUS alléén tot hen, en zo groot was de kracht van zijn woord, dat zij terstond van hun plan afzagen.

Zodanig was de rol van de Hervormers en van de Hervorming te midden van die opstand; zij bestreden deze uit al hun vermogen met het zwaard van het Woord, en handhaafden met nadruk de beginselen die te allen tijde alléén de orde en gehoorzaamheid bij de natiën kunnen bewaren. Zo beweerde ook LUTHER dat indien de macht van de gezonde leer de woede van het volk niet bedwongen had, de opstand nog veel groter verwoestingen zou aangericht en overal èn de Kerk èn de Staat omgekeerd hebben. Alles doet geloven dat die treurige vooruitzichten zich inderdaad verwezenlijkt zouden hebben.

Indien de Hervormers dus de opstand bestreden, geschiedde dit niet zonder er vreselijke aanvallen van te lijden. Die zedelijke zielestrijd, welke voor LUTHER in de cel te Erfurt begonnen was, nam misschien na de opstand van de boeren in hoger mate toe. Een grote herschepping van de mensheid wordt niet zonder lijden voor degenen die er de werktuigen van zijn daargesteld. Om de schepping van het Christendom te voltooien, wordt de zielestrijd van het kruis vereist; maar Hij die aan dat kruis genageld is geweest, richt tot ieder van zijn discipelen dit woord: "*Kunt gij met dezelfde doop gedoopt worden waarmee ik gedoopt ben geweest*?"

Van de kant van de vorsten hield men niet op te herhalen, dat LUTHER en zijn leer de oorzaak van de opstand waren, en hoe ongerijmd dit denkbeeld ook was, kon de Hervormer het niet zo algemeen aangenomen zien, zonder er een levendige droefheid over te ondervinden. Van de kant van het volk stelde MÜNZER en al de hoofden van de opstand hem als een lage huichelaar, een vleier van de groten voor, en men geloofde die lasteringen licht.

De hevigheid waarmee LUTHER tegen de opstandelingen uitgevaren had, had zelfs gematigde lieden mishaagd. De vrienden van Rome triomfeerden; allen waren tegen hem, en hij droeg de last van de verbittering van zijn eeuw. Maar wat zijn ziel het meest verscheurde, was het werk des hemels dus door het slijk gesleept en met de geestdrijvendste ontwerpen op één rij geplaatst te zien. Hij erkende hier zijn Gethsémané; hij zag de bittere drinkbeker die hem voorgesteld was; en een algemene verlating vooruitziende, riep hij uit: "Weldra zal ook ik misschien kunnen zeggen: *Omnes vos scandalum patiemini in ista nocte*."

Lijden.

Nochtans, te midden van een zo grote smart, bewaarde hij Zijn geloof. "Hij," zei hij, "die mij de vijand met de voet heeft doen vertreden, toen hij als een wrede draak of als een felle leeuw tegen mij opstond, zal niet toelaten dat die vijand mij verplettere, nu hij zich met de verraderlijke blik van de basiliscus vertoont. Ik zie die jammeren en ik zucht er over. Dikwijls heb ik mijzelf gevraagd of het niet beter zou geweest zijn, het Pausdom liever gerust de gang te laten gaan, dan in de wereld zoveel onlusten en opstanden te zien uitbarsten. Maar nee! het is veel beter enigen uit de muil des duivels te rukken, dan allen onder zijn wrede tanden te laten."

Verandering.

Toen was het dat die omwenteling in LUTHERS gemoed voltooid werd welke bij zijn terugkering van de Wartburg was begonnen. Het inwendig leven was hem niet meer genoeg; de Kerk en haar instellingen kregen in zijn ogen een hoog gewicht. De stoutmoedigheid waarmee hij alles omvergeworpen had, stond stil bij het gezicht van dieper ingrijpende verwoestingen; hij gevoelde dat men moest behouden, besturen, opbouwen; en het was te midden van de bloedige puinhopen waarmee de boeren-oorlog geheel Duitsland bedekte, dat het gebouw van de nieuwe Kerk langzaam begon te verrijzen.

Die onlusten lieten in de gemoederen een levendige en langdurige beroering achter. De volken waren met schrik bevangen. De volksmenigten, die in de Hervorming alleen de staatkundige vrijheid gezocht hadden, lieten haar vrijwillig varen, zodra zij zagen dat alleen de geestelijke vrijheid hun aangeboden werd. De tegenstand van LUTHER aan de boeren was zijn afstand van de kortstondige gunst van het volk. Weldra volgde er een schijnbare rust, en op de hevige uitbarsting van de geestdrijverij en de opstand volgde in geheel Duitsland een door schrik veroorzaakte stilte.

Dus bezweken in het rijk de driften van het volk, de zaak van de omwenteling en de belangen van een volstrekte gelijkheid; maar de Hervorming bezweek er niet. Die twee bewegingen, door velen met elkaar verward, werden door het onderscheid van derzelver gevolgen nauwkeurig vanee gescheiden. De opstand kwam van beneden; de Hervorming van boven. Er waren slechts enige ruiters en enige kanonnen nodig om de eersten neer te werpen; maar de andere hield niet op zich te verheffen, zich te versterken en toe te nemen, niettegenstaande de onophoudelijk vernieuwde aanvallen van het rijk en van de Kerk.

XII.

Dood van Frederik.

Intussen scheen in het begin de zaak van de Hervorming zelf in de afgrond te moeten omkomen welke de vrijheden van het volk verzwolg. Een treurige gebeurtenis scheen haar einde te moeten verhaasten. Op het tijdstip dat de vorsten tegen MÜNZER optrokken, tien dagen vóór zijn nederlaag, daalde de oude keurvorst van Saksen, die man welke God gesteld had om de Hervorming tegen de aanvallen van buiten te verdedigen, in het graf.

Zijn krachten verminderden van dag tot dag; de gruwelen waarvan de boeren-oorlog vergezeld ging, verbrijzelden zijn medelijdende ziel. "Ach!" riep hij met een diepe zucht uit, "indien het Gods wil is, sterf ik met vreugde. Ik zie noch liefde, noch waarheid, noch geloof, noch iets goeds meer op aarde."

De vorst en de hervormer.

Zijn ogen van de strijd die toen Duitsland vervulde afwendende, maakte die godvruchtige vorst op zijn kasteel van Lochau zich in rust "tot het vertrek" gereed. De 4de Mei ontbood bij zijn kapellaan, de getrouwe SPALATIJN bij zich. "Gij doet wel," zei hij vriendelijk tot hem toen hij hem zag binnenkomen, "dat gij mij komt zien: want men moet de zieken bezoeken." Vervolgens bevelende dat men zijn ziekestoel naar de tafel zou rollen, bij welke SPALATIJN

zat, deed hij al degenen die hem omringden vertrekken, nam met hartelijkheid de hand van zijn vriend en sprak gemeenzaam met hem over LUTHER, over de boeren en over zijn aanstaand vertrek. Des avonds te acht uur kwam SPALATIJN terug; de oude vorst opende hem toen zijn gehele hart, en beleed zijn gebreken in tegenwoordigheid van God. De volgende morgen, 5de Mei, ontving hij het Avondmaal onder beiderlei gestalte. Hij had geen enkel lid van zijn familie bij zich; zijn broeder en zijn neef waren met het leger vertrokken; maar zijn bedienden omringden hem, volgens het oud gebruik van die tijden. Met de ogen op die eerbiedwaardige vorst gericht, welke het hun zo aangenaam geweest was te dienen, versmolten allen in tranen. "Mijn kinderkens," zei hij met een tedere stem, "indien ik iemand van u beledigd heb, vergeve hij het mij om Gods wille: want wij vorsten kwellen dikwijls de arme lieden, en dit is kwaad." Dus vervulde FREDERIK dit woord van een Apostel: *De rijke roem in zijn nederigheid, want hij zal als een bloem des gras voorbijgaan*. Jac. 1

SPALATIJN verliet hem niet meer, hij stelde hem met ijver de rijke beloften des Evangelies voor, en de vrome keurvorst smaakte met een onuitsprekelijke zielevrede daarvan de krachtige vertroostingen. De Evangelieleer was voor hem niet meer dat zwaard wat de dwaling aanvalt; wat haar overal waar zij zich bevindt vervolgt, en dat na een kloekmoedige strijd er eindelijk over zegepraalt; zij drupte als de regen en de dauw op zijn hart, en vervulde het met hoop en vreugde. FREDERIK had de tegenwoordige wereld vergeten; hij zag niets meer dan God en de eeuwigheid.

Zijn dood met grote schreden voelende naderen, liet hij het testament verscheuren dat hij vele jaren tevoren geschreven had, en waarin hij zijn ziel aan de "Moeder Gods" aanbeval; daarop gaf hij een ander in de pen, waarin hij de heilige en enige verdienste van JEZUS CHRISTUS "tot vergeving van zijn zonden" inriep, en zijn vaste verzekering verklaarde "dat hij door het dierbaar bloed van zijn geliefde Heiland verlost was." Vervolgens zei hij: "Ik kan niet meer!" en des avonds te vijf uur ontsliep hij zacht. "Hij was een kind des vredes," riep zijn geneesheer uit, "en hij is in de rust overgegaan!"

"o Dood, vol bitterheid voor al degenen die hij in het leven laat," zei LUTHER.

LUTHER, die toen Thuringen doorreisde om het te bevredigen, had nooit de keurvorst gezien, dan alleen van verre, te Worms, aan de zijde van KAREL V. Maar die twee mannen hadden elkaar in hun ziel ontmoet van het eerste ogenblik af dat de Hervormer verscheen was. FREDERIK had behoefte aan nationaliteit en onafhankelijkheid, gelijk LUTHER aan waarheid en hervorming. Ongetwijfeld was de Hervorming vooral een geestelijk werk; maar het was misschien voor haar eerste goede uitslag noodzakelijk, dat zij zich met enig nationaal belang verbond.

Ook was LUTHER nauwelijks tegen de aflaten opgestaan, of het verbond tussen de vorst en de monnik werd stilzwijgend gesloten; een louter zedelijk verbond, zonder verdrag, zonder letteren, zelfs zonder woorden, en waarin de sterke de zwakke geen andere hulp verleende dan hem te laten begaan. Maar nu de frisse eik onder welks schaduw de Hervorming langzamerhand was opgewassen nedergeveld was, nu de vijanden des Evangelies overal een nieuwe haat en kracht betoonden, en de aanhangers genoodzaakt waren zich schuil te houden of te zwijgen, scheen niets meer het te kunnen verdedigen tegn het zwaard van degenen die het met woede vervolgde.

Katholiek verbond.

De verbondenen van Regensburg, die de boeren in het zuiden en het oosten van het rijk overwonnen hadden, randden overal de Hervorming te gelijk met de opstand aan. Te Wurtzburg, te Bamberg, bracht men velen van de vreedzaamste burgers en van diegenen zelfs die de boeren tegengestaan hadden om het leven. "Er is niets aan gelegen!" zei men openlijk, "zij stonden het Evangelie voor!" Dit was genoeg om hun hoofd te doen vallen.

De hertog GEORGE hoopte de landgraafen de hertog JOHAN van Saksen in zijn genegenheid en zijn haat te doen delen. "Ziet," zei hij tot hen na de nederlaag van de

boeren, terwijl hij hun het slagveld aanwees, "ziet de jammeren welke LUTHER veroorzaakt heeft!" JOHAN en PHILIPPUS scheen hem enige hoop te geven van zijn gevoelens te zullen aannemen. "De hertog GEORGE," zei de Hervormer, "meent te zegepralen, nu FREDERIK dood is; maar CHRISTUS heerst te midden van zijn vijanden: te vergeefs knarsen zij op de tanden.... hun wens zal verijdeld worden."

GEORGE verloor geen tijd om in het noorden van Duitsland een dergelijk bondgenootschap als dat van Regensburg daar te stellen. De keurvorsten van Mentz en Brandenburg, de hertogen HENDRIK en ERIK van Brunswijk en de hertog GEORGE verenigden zich te Dessau, en sloten erin de maand Juli een Rooms verbond. GEORGE drong bij de nieuwe keurvorst en zijn schoonzoon de landgraaf aan er deel aan te nemen. Vervolgens deed hij, als om te tonen wat men van hem te wachten had, twee burgers te Leipzig, in wier huis men boeken van de Hervormer gevonden had, onthoofden.

Ontwerpen van Karel.

Te gelijker tijd kwamen in Duitsland brieven van KAREL V, gedagtekend van Toledo, welke een nieuwe rijksdag te Augsburg samenriepen. KAREL wilde aan het rijk een staatsregeling geven welke hem zou toelaten naar goedvinden over de krachten van Duitsland te beschikken. De Godsdienstige verdeeldheden boden hem daartoe het middel aan; hij behoefde slechts de Catholieken tegen de Evangelischen los te laten, en wanneer zij zich onderling verzwakt hadden, zou hij gemakkelijk over de één en ander zegepralen. Geen Lutherschen meer! zodanig was dan de uitroep van de keizer.

Gevaren.

Dus verenigde zich alles tegen de Hervorming. Nooit was LUTHERs ziel met zoveel vrees vervuld geweest. Het overschot van de sekte van MÜNZER had gezworen hem het leven te zullen benemen; zijn enige beschermer was niet meer; de hertog GEORGE, schreef men hem, was voornemens hem binnen Wittenberg zelf in hechtenis te doen nemen; de vorsten die hem hadden kunnen verdedigen bogen het hoofd en scheen het Evangelie verlaten te hebben; de hogeschool, reeds door de onlusten afgenomen, stond, zei men, door de nieuwe keurvorst vernietigd te worden; KAREL, te Pavia de overwinning behaald hebbende, deed een nieuwe rijksdag vergaderen met het doel om de Hervorming de doodsteek te geven. Welke gevaren moest hij dan niet vooruitzien!...Die zielsangsten en smarten, welke LUTHER dikwijls jammerklachten afgeperst hadden, verscheurden zijn ziel. Hoe zal hij zoveel vijanden weerstaan? Te midden van die onrust, in tegenwoordigheid van zoveel gevaren, naast het lijk van FREDERIK, dat nauwelijks zijn warmte verloren had, en naast de dode lichamen van de boeren welke de vlakte van Duitsland bedekten, trad LUTHER-niemand voorzeker zou het zich hebben kunnen verbeelden-trad LUTHER in het huwelijk.

XIII.

De nonnen van Nimptsch.

In het klooster van Nimptsch bij Grimma in Saksen, bevonden zich, in het jaar 1523, negen nonnen die vlijtig Gods Woord lazen en het onderscheid hadden leren kennen dat er tussen het Christelijk leven en het kloosterleven bestaat. Het waren MAGDALENA STAUPITZ, ELIZA VAN CANITZ, AVE GROSSN, AVE en MARGARETHA SCHONFELD, LANETA VAN GOLIS, MARGARETHA en CATHARINA ZESCHAU, en CATHARINA VAN BORA. Het eerste werk van die jonge dochters, na zich van de kloosterbijgelovigheden losgemaakt te hebben, was aan hun ouders te schrijven. "Het heil van onze ziel," zeiden zij hun, "laat ons niet toe langer in een klooster te blijven leven." De ouders de moeilijkheid vrezende welke zodanig een besluit hun moest veroorzaken, weigerden met gestrengheid aan de bede van hun dochters gehoor te geven. De arme nonnen waren verslagen. Hoe nu het klooster verlaten? Haar beschroomdheid schrikte voor een zo wanhopige daad. Ten laatste had de afkeer, welke de eredienst van het Pausdom bij haar verwekte, de overhand, en zij

beloofden onderling elkaar niet te zullen verlaten, maar met alle orde en welvoeglijkheid zich te samen naar een fatsoenlijke plaats te begeven. Twee achtenswaardige en godvruchtige burgers van Turgau, LEONARDUS KOPPE en WOLF TOMITZSCH, boden haar hun bijstand aan; zij namen die aan als van God zelf komende, en gingen uit het klooster van Nimptsch zonder dat iemand er zich tegen verzette, en alsof de hand des Heeren voor haar de poorten had geopend. KOPPE en TOMITZSCH ontvingen haar op hun wagen, en de 7de April 1523 hielden de negen nonnen, zelf over haar stoutmoedigheid verbaasd, voor de poort van het oude Augustijner klooster stil, waar LUTHER zijn verblijf had.

Luther's gevoelen.

"Ik ben het niet die het gedaan heb," zei LUTHER toen hij haar ontving, "maar gave God dat ik dus alle gevangene gemoederen mocht bevrijden en al de kloosters ledig maken; de bres is gemaakt!" Vele personen boden de doctor aan de nonnen in hun huis te ontvangen, en CATHARINA VAN BORA werd in het gezin van de burgemeester van Wittenberg opgenomen.

Indien LUTHER toen dacht zich tot enige plechtige gebeurtenis te moeten voorbereiden, was het om de brandstapel te beklimmen en niet om tot het altaar te naderen. Enige maanden later antwoordde hij nog aan degenen die hem van trouwen spraken: "God kan mijn hart veranderen gelijk Hem behaagt; maar, nu tenminste denk ik erin het geheel niet aan om een vrouw te nemen; niet dat ik geen genegenheid voor die staat gevoel; ik ben noch van hout noch van steen; maar ik verwacht elke dag de dood en de straf die een ketter verdient."

Einde van de kloosters.

Intussen ging alles in de Kerk vooruit. Op het kloosterleven, een uitvinding van mensen, volgde overal het Verkeer van het huiselijk leven, ingesteld door God. Op Zondag de 9de Oktober 1524, LUTHER als naar gewoonte opgestaan zijnde, leide hij zijn Augustijner-monniksgewaad af, kleedde zich als een wereldlijk priester, en verscheen dus in de tempel, waar deze verandering een levendige vreugde verwekte. De verjeugdigde Christenheid begroette met uitbundige blijdschap alles wat haar verkondigde dat de oude dingen waren voorbijgegaan.

Kort daarna verliet de laatste monnik het klooster, maar LUTHER bleef er over; zijn treden deden zich alleen in de lange gangen horen, en hij zat alleen in diepe stilte in de eetzaal welke nog kort geleden van het gesnap van de monniken weergalmde. Welsprekende eenzaamheid, en welke van de zegepraal van Gods Woord getuigde. Het klooster had opgehouden te bestaan. LUTHER zond, tegen het einde van december des jaars 1524, de sleutels van het klooster aan de keurvorst, hem tevens bekend makende dat hij zien zou, waar God hem zou willen onderhouden. De keurvorst schonk het klooster aan de hogeschool en nodigde LUTHER uit het te blijven bewonen. Het verblijf van de monniken moest weldra het heiligdom van een Christelijk huisgezin worden.

Het huwelijk van Luther.

LUTHER, wiens hart zo wel geplaatst was om de aangenaamheden van het huiselijk leven te smaken, eerde en beminde de staat des huwelijks; het is zelfs waarschijnlijk dat hij enige genegenheid voor CATHARINA VAN BORA had. Lange tijd hadden zijn schroomvalligheid en de gedachte aan de lasteringen waartoe zulk een stap aanleiding zou geven, hem teruggehouden om aan haar te denken, en hij had de arme CATHARINA eerst aan BAUMGARTNER van Neuremberg, daarna aan doctor GLATZ van Orlamunde aangeboden. Maar toen hij zag dat BAUMGARTNER CATHARINA van de hand wees, en

GLATZ door haar afgewezen werd, vroeg hij zichzelf ernstiger af of hij zelf niet aan die vereniging moest denken.

Zijn oude vader die hem met zoveel smart de geestelijke stand had zien omhelzen, hield bij hem aan dat hij in de huwelijke staat zou treden. Maar één denkbeeld vooral kwam dagelijks met nieuwe kracht in LUTHERS gemoed op: het huwelijk is een instelling van God, de ongehuwde staat is een instelling van mensen. Hij had een afkeer van al wat van Rome kwam. "Ik wil," zei hij tot zijn vrienden, "niets van mijn pausgezind leven behouden." Dag en nacht bad hij, bezwoer hij de Heer hem uit zijn onzekerheid te verlossen. Eindelijk kwam een gedachte de laatste banden die hem nog terughielden verbreken. Bij al de drangredenen van betamelijkheid en persoonlijke gehoorzaamheid welke hem drongen om deze verklaring van God zelf: *Het is niet goed dat de mens alleen zij* op zichzelf toe te passen, voegde zich een drangreden van een verhevener aard en van groter kracht. Hij zag dat hij als mens tot het huwelijk geroepen was, hij was het ook als Hervormer; dit deed hem besluiten.

"Wanneer die monnik trouwt," zei zijn vriend de rechtsgeleerde SCHURFF, "zal hij de wereld en de duivel doen schateren van lachen, en hij zal het werk dat hij begonnen heeft vernietigen."

Dit woord maakte op LUTHER een geheel andere indruk dan men had kunnen verwachten. De wereld, de duivel en zijn vijanden te trotseren door een daad, geschikt zoals men dacht om het werk van de Hervorming te bederven; te verhinderen dat men hem er op enigerlei wijze de goede uitslag van toeschrijve, ziedaar wat hij begeert. Zo dan, het hoofd moedig opheffende, antwoordde hij: "Wel nu, ik zal het doen; ik zal de wereld en de duivel deze trek spelen; ik zal mijn vader die vreugde aandoen; ik zal CATHARINA trouwen! "Door in het huwelijk te treden, verklaarde LUTHER zich nog duidelijker tegen de instellingen van het Pausdom; hij bevestigde door zijn voorbeeld de leer welke hij gepredikt had, en hij moedigde schroomvallige lieden aan om hun dwalingen geheel en al vaarwel te zeggen. Rome scheen toen een gedeelte van het terrein dat het verloren had hier en daar terug te krijgen; het vleide zich mogelijk met de hoop op de overwinning; en ziedaar een hevige uitbarsting verspreidt ontsteltenis en schrik in de gelederen en openbaart het nog volkomener hoedanig de moed des vijands is welke het denkt verslagen te hebben.

"Ik wil," zei LUTHER, "het Evangelie getuigenis geven, niet door mijn woorden alleen, maar ook door mijn werken. Ik wil, voor het aangezicht van mijn vijanden, die reeds triomf blazen en hun gejuich doen horen, een non trouwen, opdat zij weten en verstaan dat zij mij niet overwonnen hebben. Ik trouw geen vrouw om lange tijd met haar te leven; maar ziende hoe de volken en de vorsten hun woede tegen mij loslaten, voorziende dat mijn einde nabij is, en dat men na mijn dood mijn leer opnieuw met voeten zal treden, wil ik tot opbouwing van de zwakken een schitterende bevestiging achterlaten van wat ik hier beneden heb geleerd."

De 11de Juni 1525 begaf LUTHER zich naar het huis van zijn vriend en ambtgenoot AMSDORFF. Hij verzocht POMERANUS, die hij bij uitnemendheid "de Herder" noemde, zijn huwelijk in te zegenen. De beroemde schilder LUKAS CRANACH en doctor JOHAN APELLES dienden hem tot getuigen. MELANCHTON was niet tegenwoordig.

Nauwelijks was LUTHER gehuwd of de gehele Christenheid kwam er door in beweging. Van alle kanten vervolgde men hem met beschuldigingen en lasteringen. "Het is een bloedschande," riep HENDRIK VIII uit. "Een monnik trouwt een Vestaalse maagd," zeiden enigen. –
"De Antichrist moet uit deze vereniging geboren worden," zeiden anderen, "want een profetie verkondigt dat hij uit een monnik en een non zal worden geboren." Waarop ERASMUS met zijn schampere glimlach antwoordde: "Indien de profetie waar is, hoeveel duizend Antichristen zijn er dan niet reeds in de wereld geweest!" Maar terwijl men LUTHER dus besprong, namen vele van de wijze en gematigde lieden welke de Roomse Kerk in haar boezem telde, zijn verdediging op. "LUTHER," zei ERASMUS, "heeft een vrouw uit het

doorluchtig geslacht van BORA tot echtgenoot genomen, maar zij is zonder bruidsschat." Een nog vererender getuigenis werd hem toen gegeven. De meester van Duitsland, PHILIPPUS MELANCHTON, die door die stoute stap eerst verschrikt was, zei met die deftige stem welke zijn vijanden zelf met eerbied aanhoorden: "Indien men beweert dat er iets onbehoorlijks in het huwelijk van LUTHER geweest is, is het een leugen en een lastering. Ik geloof dat hij zich geweld heeft moeten aandoen om te trouwen. Het huwelijksleven is een nederig leven, maar het is een heilig leven, indien er zodanig één op de wereld bestaat, en overal stellen de schriften ons het als eerlijk voor God voor."

LUTHER was in het eerst aangedaan bij het zien van zoveel smaad en woede welke men over hem uitstortte; MELANCHTON betoonde hem in dubbele mate zijn vriendschap en achting; en weldra mocht de Hervormer in de tegenstand van de mensen een bewijs van Gods goedkeuring zien. "Indien ik de wereld niet ergerde," zei hij, "zou ik reden hebben te vrezen dat wat ik gedaan heb niet uit God was."

Acht jaren waren er verlopen van het tijdstip af dat LUTHER de aflaten aangevallen had tot op dat waarop hij zich met CATHARINA VAN BORA verenigde: het zou moeilijk zijn, gelijk men het nog doet, zijn ijver tegen de misbruiken van de Kerk aan een "ongeduldig verlangen" om te trouwen toe te schrijven. Hij telde toen twee en veertig jaren en CATHARINA VAN BORA had reeds twee jaren te Wittenberg doorgebracht.

Huiselijk geluk.

LUTHER was in deze vereniging gelukkig. "De grootste gave Gods," zei hij, "is een vrome, beminnelijke, Godvrezende echtgenote, die haar huis bemint, met welke men in vrede kan leven, en aan wie men zich geheel kan vertrouwen." Enige maanden na zijn huwelijk, maakte hij één van zijn vrienden de zwangerschap van CATHARINA bekend; en inderdaad een jaar na hun vereniging beviel zij van een zoon. De aangenaamheden van het huiselijk geluk verdreven weldra de nevelen welke de verbittering van zijn vijanden in het eerst rondom hem verspreid had. Zijn KETHA, gelijk hij haar noemde, betoonde hem de tederste genegenheid, troostte hem wanneer hij neerslachtig was, door hem enige plaatsen uit de Bijbel aan te halen, ontlastte hem van al de zorgen des uitwendigen levens, zat bij hem in zijn tussenuren, borduurde het portret van haar man, herinnerde hem de vrienden aan wie hij vergat te schrijven, en vermaakte hem dikwijls met haar geestige vragen.

Een zekere fierheid schijnt in haar karakter gelegen te hebben; ook noemde LUTHER haar soms: "Heer KETHA;" hij zei eens kortswijlende dat, indien hij nog trouwen moest, hij zich een gehoorzame vrouw in steen zou uithouwen: want, voegde hij er bij, het is onmogelijk zodanig een in het werkelijke leven te vinden. Zijn brieven waren vol tederheid voor CATHARINA; hij noemde haar: "Zijn lieve en bevallige vrouw, zijn lieve en beminnelijke KETHA." LUTHERS aard kreeg door het bijzijn van CATHARINA een vrolijker stemming, en die gelukkige geestgesteldheid bleef hem van toen af, zelfs te midden van de grootste stormen bij.

Het bijna algemeen bederf van de kerkelijken had de priesterlijke waardigheid in de grootste minachting doen vallen, en de afzonderlijke deugden van enige oprechte dienaren Gods hadden haar daarvan niet kunnen bevrijden. De huiselijke vrede, de huwelijkstrouw, die zekerste grondslagen van alle aardse geluk, werden in de steden en op het land door de lage driften van de priesters en van de monniken onophoudelijk verstoord. Niemand was voor hun pogingen tot verleiding veilig. Zij bedienden zich van de toegang die zij tot de huisgezinnen hadden, en zelfs Soms van de vertrouwelijkheid in de biechtstoel, om een dodelijk vergif in de zielen te doen dringen en hun schandelijke lusten te bevredigen. De Hervorming, de ongehuwde staat van de priesters afschaffende, herstelde de heiligheid van de huwelijksvereniging. Het huwelijk van de kerkelijken maakte een einde aan een verbazende menigte verborgen misdrijven. De Hervormers werden de voorbeelden van hun kudden in de innigste en gewichtigste betrekking des levens; en het volk toefde niet zich te verheugen van opnieuw de bedienaars van de Godsdienst echtgenoten en vaders te zien.

XIV.

De landgraaf.

In de eerste opslag had LUTHERS huwelijk, het is waar, de Hervorming nieuwe hinderpalen schijnen in de weg te leggen. Zij gevoelde nog de slagen welke de opstand van de boeren haar had toegebracht; het zwaard van de keizer en van de vorsten was steeds tegen haar uitgetrokken; en haar vrienden, de landgraaf PHILIPPUS en de nieuwe keurvorst JOHAN, scheen zelf ontmoedigd en terneer geslagen.

Nochtans duurde die staat van zaken niet lang. Weldra beurde de jonge landgraaf het hoofd moedig op. Vurig en onverschrokken als LUTHER, had het schone karakter van de Hervormer hem overmeesterd. Hij omhelsde de Hervorming met de drift van een jongeling, en beoefende haar te gelijker tijd met de ernst van een meer bejaard man.

De keurvorst.

In Saksen was FREDERIKS plaats, noch wat de wijsheid noch wat de invloed betreft, aangevuld; maar zijn broeder, de keurvorst JOHAN, in plaats van zich met de lijdelijke rol van beschermer tevreden te houden, kwam in de zaken van de Godsdienst meer rechtstreeks en met meer moed tussen beiden. "Ik wil," liet hij, de 16de Augustus 1525, op het ogenblik dat hij Weimar verliet, aan al de verzamelde priesters zeggen, "dat gij voortaan het zuivere Woord van God zonder enig menselijk bijvoegsel zult prediken." Enige oude kerkelijken die niet wisten hoe zij het zouden aanvangen om hem te gehoorzamen, antwoordden geestig: "Men verbiedt ons echter niet de mis voor de doden te lezen, noch het water en het zout te zegenen." - "Alles," hernam de keurvorst, "de ceremoniën zowel als de prediking, moet aan Gods Woord onderworpen zijn."

Weldra vormde de jonge landgraaf het buitengewone plan om de hertog GEORGE, zijn schoonvader te bekeren. Nu eens zette hij de genoegzaamheid van de heilige Schrift op de voorgrond, dan weer viel hij de mis, het pauselijk gezag en de gedwongen geloften aan. De een brief volgde op de andere; en al de uitspraken van Gods Woord werden beurtelings tegen het geloof van de oude hertog overgesteld.

Deze pogingen waren niet vruchteloos. De zoon van hertog GEORGE werd voor de nieuwe leer gewonnen. Maar het mislukte PHILIPPUS geheel bij de vader. "Binnen honderd jaren," zei deze, "zal men zien wie er gelijk heeft." -"Verschrikkelijk woord," zei de keurvorst van Saksen. "Wat is dat voor een geloof, bid ik u, wat zulk een ondervinding nodig heeft? Arme hertog.... Hij zal lang wachten. God, vrees ik, heeft hem verstokt, gelijk eertijds FARAO."

De Evangelische partij vond in PHILIPPUS een verstandig en stoutmoedig hoofd, bekwaam om de vreselijke aanvallen, welke zijn vijanden hem toebereidden, het hoofd te bieden. Maar is het niet te betreuren dat het hoofd van de Hervorming van dat ogenblik af een krijgsman en niet een eenvoudig discipel van Gods Woord was?...Het menselijk beginsel nam in de Hervorming toe, en het geestelijk beginsel nam erin af. Dit was tot nadeel van het werk: want het is volgens de wetten van de eigen natuur, dat elk werk zich moet ontwikkelen, en de Hervorming was van een wezenlijk geestelijke natuur.

Pruisen.

God vermenigvuldigde haar steunpilaren. Reeds schaarde zich een machtige staat op de grenzen van Duitsland, namelijk Pruisen, met vreugde onder de banier des Evangelies. De ridder- en kloostergeest welke de Teutonische orde gesticht had was allengs met de tijden welke die hadden zien geboren worden uitgeblust. De ridders, niet anders dan hun bijzonder belang zoekende, hadden bij de bevolkingen welke hun onderworpen waren misnoegen verwekt. Polen had zich dat in het jaar 1466 ten nut gemaakt, om de opperleenrecht door de orde te doen erkennen. Het volk, de ridders, de grootmeester, de

Poolse overheersing waren zoveel tegenstrijdige machten die elkaar onderling bestreden en de voorspoed onmogelijk maakten.

Hervorming.

Toen kwam de Hervorming, en men erkende er het enige middel van heil in dat dit ongelukkige volk overbleef. BRISMANN, SPERATUS, POLIANDER, geheimschrijver van doctor ECK bij de redetwist van Leipzig, en nog anderen predikten het Evangelie in Pruisen.

Eens kwam er een bedelaar uit de aan de Teutonische ridders onderworpen streken te Wittenberg, en, voor het huis van LUTHER stil houdende, zong hij met een zware stem dat schone lied van POLIANDER: Nu is ook eindelijk het heil tot ons gekomen!

De Hervormer die nooit dit Christelijk gezang gehoord had, luisterde verbaasd en opgetogen toe; de vreemde tongval van de zanger vermeerderde zijn vreugde. "Nog eens! nog eens!" riep hij uit, toen de bedelaar geëindigd had. Vervolgens vroeg hij hem van waar deze lofzang mocht komen; en zijn tranen begonnen te stromen, zodra hij van de arme man vernam, dat ervan de oevers van de Oostzee tot Wittenberg toe een gejuich van verlossing weergalmde; daarop, de handen samenvoegende, dankte hij God.

Inderdaad, het heil was daar. "Heb medelijden met onze ellende," zei het volk van Pruisen tot de grootmeester, "en geef ons predikers die ons het zuiver Evangelie van JEZUS CHRISTUS verkondigen." ALBERT antwoordde in het eerst niets; maar hij trad in onderhandeling met SIGISMUND, koning van Polen, zijn oom en zijn opperleenheer.

Deze erkende hem als erfhertog van Pruisen; en de nieuwe vorst trok, onder het gelui van de klokken en onder de toejuichingen van het volk, zijn hoofdstad Koningsbergen binnen; al de huizen waren prachtig versierd en de straten met bloemen bestrooid. "Er is slechts een enkele orde," zei ALBERT, "het is de Christenheid." De monnikorden verdwenen, en die Goddelijke orde werd hersteld.

Verwereldlijking.

De bisschoppen gaven aan de nieuwe hertog hun wereldlijke rechten over; de kloosters werden in weldadige gestichten veranderd; het Evangelie werd tot in de armoedigste gehuchten verkondigd, en het volgende jaar trad ALBERT in het huwelijk met DOROTHEA, dochter van de koning van Denemarken, wier "geloof aan de enige Zaligmaker" onwankelbaar was.

De paus vermaande de keizer om tegen de "afvalligen" monnik gestreng te werk te gaan, en KAREL deed ALBERT in de ban.

De aartsbisschop van Mentz.

Een ander vorst van het geslacht van Brandenburg, de kardinaal-aartsbisschop van Mentz, was toen op het punt om het voorbeeld van zijn neef te volgen. De boeren-oorlog bedreigde inzonderheid de kerkelijke vorstendommen; de keurvorst, LUTHER, geheel Duitsland meenden op het punt van een grote omwenteling te zijn. De aartsbisschop, denkende dat het enige middel om zijn vorstendom te behouden was het wereldlijk te maken, nodigde LUTHER in het geheim uit om het volk op die gewaagde stap voor te bereiden; wat deze deed door een brief bestemd om in het licht gegeven te worden, welke hij aan hem richtte. "God," zei hij daarin, "heeft Zijn hand zwaar op de geestelijkheid doen drukken; zij moet vallen; niets kan haar redden." Maar, de boeren-oorlog veel spoediger geëindigd zijnde dan men zich verbeeld had, behield de kardinaal zijn tijdelijke goederen; zijn onrust verdween, en hij liet zijn plannen tot verwereldlijking varen.

Terwijl JOHAN van Saksen, PHILIPPUS van Hessen en ALBERT van Pruisen de Hervorming zo openlijk beleden, en in de plaats van de voorzichtige FREDERIK zich dus

drie vorsten bevonden, vol vastberadenheid en moed, maakte het heilige werk in de Kerk en onder de natiën voortgang. LUTHER drong bij de keurvorst aan om overal het Evangelisch leraarambt in plaats van het priesterschap van Rome in te voeren, en een algemeen bezoek van de kerken in te stellen. Omstreeks dezelfde tijd begon men te Wittenberg de bisschoppelijke rechten uit te oefenen en de bedienaren in te zegenen. "Dat de paus, de bisschoppen, de monniken en de priesters," zei MELANCHTON, "niet roepen: Wij zijn de Kerk; hij die zich van ons scheidt, scheidt zich van de Kerk!" Er is geen andere Kerk dan de vergadering dergenen die Gods Woord hebben en die door het gereinigd zijn."

Dit alles kon niet gezegd en gedaan worden zonder een nadrukkelijke tegenstand te verwekken. Rome had de Hervorming uitgeblust gewaand in het bloed van de oproerige boeren; maar overal kwamen derzelver vlammen met meerder flikkering en hevigheid weer te voorschijn. Het besloot een nieuwe poging te doen. De paus en de keizer schreven dreigende brieven, de één uit Rome, de ander uit Spanje. Het keizerlijk bewind maakte zich gereed om alles weer op de oude voet te brengen; en men was er ernstig op bedacht om de Hervorming op de eerstkomende rijksdag volkomen te verpletteren.

Samenkomst in Friedewalt.

De keurvorst van Saksen en de landgraaf verschrikt, kwamen de 7de November op het kasteel van Friedewalt te samen, en kwamen overeen dat hun afgevaardigden op de rijksdag in onderlinge overeenstemming zouden handelen. Dus vormden zich in het woud van Sullingen de eerste beginselen van een Evangelisch verbond, tegenover de bondgenootschappen van Regensburg en Dessau.

Rijksdag.

De rijksdag werd de 11de December te Augsburg geopend. De Evangelische vorsten bevonden er zich niet in persoon. De afgevaardigden van Saksen en Hessen voerden van de aanvang af een moedige taal: "Het is aan een onvoorzichtige gestrengheid, zeiden zij, "dat men de opstand van de boeren te danken heeft. Noch door het vuur, noch door het zwaard rukt men de waarheid Gods uit de harten. Indien gij geweld tegen de Hervorming wilt bezigen, zullen er nog verschrikkelijker jammeren uit ontstaan, dan die waaraan gij ter nauwernood ontkomen zijt."

Men gevoelde dat het besluit wat genomen zou worden niet kon missen van veruitziende gevolgen te zijn. Ieder wenste het beslissend ogenblik te verschuiven, om zijn krachten te vermeerderen. Men besloot dan in de volgende meimaand opnieuw te Spiers te vergaderen; en men hield tot die tijd toe het besluit van Neuremberg in kracht. Dan, zei men, zullen wij "over het heilig geloof, het recht en de vrede" grondig handelen.

Verbond van Turgau.

De landgraaf zette zijn plan voort op het einde van Februari 1526 hield hij te Gotha een bijeenkomst met de keurvorst. De twee vorsten kwamen overeen dat, wanneer zij om Gods Woord aangevallen werden, zij al hun krachten zouden verenigen om hun vijanden tegenstand te bieden. Dit verbond werd te Turgau bekrachtigd; het moest grote gevolgen hebben.

Het verbond van Turgau was de landgraaf niet genoeg. Overtuigd dat KAREL V een verbond "tegen CHRISTUS en Zijn heilig Woord" trachtte daar te stellen, schreef hij de keurvorst brief op brief, hem de noodzakelijkheid voorstellende om zich met andere staten te verenigen. "Ik voor mij," zei hij hem, "wil liever sterven dan Gods Woord te verloocheen en mij van mijn troon te laten verjagen."

Tegenstand van de Hervormers.

Aan het keurvorstelijk hof was men in grote onzekerheid. Inderdaad, een ernstige hinderpaal lag aan de vereniging van de Evangelische vorsten in de weg; en die hinderpaal waren LUTHER en MELANCHTON. LUTHER wilde dat de Evangelische leer niet dan door God alleen verdedigd werd. Hij geloofde dat hoe minder de mensen er zich mee bemoeiden, Gods tussenkomst des te schitterender zou zijn. Al die maatregelen welke men wilde nemen scheen hem toe aan een lafhartige vrees en aan schandelijk wantrouwen toegeschreven te moeten worden. MELANCHTON vreesde, dat een verbond van de Evangelische vorsten juist de oorlog na zich zouden slepen, welke men wilde ontwijken.

De landgraaf liet zich door die bedenkingen niet terug houden, en beijverde zich de staten die hem omringden in het verbond te doen treden; maar zijn pogingen werden met geen goede uitslag bekroond. Frankfort weigerde er deel aan te nemen. De keurvorst van Trier hield met zijn tegenkanting op, en ontving een jaarwedde van de keizer. De keurvorst van de Palts zelf, wiens Evangelische gezindheid bekend was, verwierp de voorstelling van PHILIPPUS.

Verbond van Maagdenburg.

Dus mislukte het de landgraaf van de kant van de Rijn; maar de keurvorst trad, in weerwil van de raadgevingen van de Godgeleerden van de Hervorming, in onderhandeling met de vorsten die te allen tijde zich rondom het machtige huis van Saksen geschaard hadden. De 12de Juni kwamen de keurvorst en zijn zonen, de hertogen PHILIPPUS, ERNEST, OTTO en FRANS van Brunswijk en Lunenburg, de hertog HENDRIK van Meckelenburg, prins WOLF van Anhalt, de graven ALBERT en GEBHARD van Mansfeld, te Maagdenburg bijeen; en daar sloten zij onder voorzitting van de keurvorst een dergelijk verbond als dat van Turgau.

"Daar de Almachtige God," zeiden die vorsten, "in Zijn onuitsprekelijke barmhartigheid Zijn heilig en eeuwig Woord, het voedsel van onze zielen en onze grootste schat hier beneden, weer onder de mensen heeft doen te voorschijn komen; en er van de kant van de geestelijkheid en van haar aanhangerskrachtige pogingen aangewend worden om het te vernietigen en uit te roeien, verbinden wij ons, in de vaste overtuiging dat Hij die het gezonden heeft om Zijn naam op aarde te verheerlijken het ook zal weten te handhaven, om dat heilig Woord voor onze volken te bewaren en totdat einde onze goederen, ons leven, onze staten, onze onderdanen, alles wat wij bezitten aan te wenden; ons vertrouwen stellende, niet op onze legers, maar eniglijk op de almacht van de Heeren, wiens werktuigen wij willen zijn." Dus spraken de vorsten.

De stad Maagdenburg werd twee jaren later in het verbond opgenomen, en de nieuwe hertog van Pruisen, ALBERT van Brandenburg, nam er onder een bijzondere vorm deel aan.

Het Evangelisch verbond was gesloten; maar de gevaren die het bestemd was te verdrijven werden met iedere dag dreigender. De priesters en de met Rome bevriende vorsten hadden geheel onverwacht die Hervorming welke zij vernietigd hadden gewaand, op een geduchte wijze voor hun ogen zien toenemen. De aanhangers van de Hervorming waren bijna reeds zo machtig als die van de paus. Indien zij de meerderheid op de rijksdag uitmaken, kan men denken wat de kerkelijke staten ervan te wachten hebben. Derhalve nu of nooit! Het geldt niet meer slechts een ketterij te weerleggen; men moet een machtige partij bestrijden. Het zijn andere zegepralen dan die van doctor ECK, welke op dit tijdstip de Christenheid moeten redden.

De Katholieken vredubbelen hun pogingen.

Reeds waren er krachtige maatregelen genomen geworden. Het metropolitaan kapittel van de aartsbisschoppelijke kerk van Mentz had een vergadering van al van dezelfs

medestemmende bisschoppen bijeengeroepen, en bepaald dat er een deputatie naar de keizer en de paus zou gezonden worden, om hun te verzoeken de Kerk te redden.

Te gelijker tijd waren de hertog GEORGE van Saksen, de hertog HENDRIK van Brunswijk en de kardinaal-keurvorst ALBERT te Halle bijeengekomen, en hadden ook besloten zich tot KAREL V te wenden. "De verfoeilijke leer van LUTHER," zeiden zij hem, "maakt snelle vorderingen. Dagelijks zoekt men ons zelve over te halen; en daar men er met zachtheid niet in kan slagen, wil men er ons toe noodzaken door onze onderdanen in opstand te brengen. Wij roepen de hulp van de keizer in. "Terstond na deze onderhandeling vertrok BRUNSWIJK zelf naar Spanje, om KAREL te overreden.

Hij kon in geen gunstiger ogenblik komen; de keizer had juist met Frankrijk de bekende vrede van Madrid gesloten; hij scheen van die kant niets meer te vrezen te hebben, en zijn oog was alleen op Duitsland gevestigd. FRANS I had hem aangeboden de helft te betalen in de kosten van de oorlog, hetzij tegen de ketters, of tegen de Turken.

Huwelijk van de keizer.

De keizer was te Seville; hij was op het punt om met een prinses van Portugal in het huwelijk te treden, en de oevers van de Guadalquivir weergalmden van het gedruis van de feesten. Een schitterende adel, een ontzaglijke menigte volks vervulden de oude hoofdstad van de Mooren. Onder de gewelven van de dom was al de praal van de Kerk ten toon gespreid; een legaat van de paus verrichtte de dienst, en nimmer, zelfs ten tijde van de Arabieren, had Andaluziën een luisterrijker en plechtiger ceremonie gezien.

Toen was het dat HENDRIK van Brunswijk uit Duitsland kwam, en dat hij KAREL V smeekte de Kerk en het rijk, door de monnik van Wittenberg aangerand, te redden. Zijn verzoek werd terstond in overweging genomen, en de keizer verklaarde zich voor krachtige maatregelen.

De 23ste Maart 1526 schreef hij aan velen van de aan Rome getrouw gebleven vorsten en steden. Hij droeg te gelijk door een bijzonder voorschrift de hertog van Brunswijk de last op hun te zeggen, dat hij met een levendige droefheid vernomen had dat de aanhoudende voortgang van de ketterij van LUTHER Duitsland met heiligschennis, verwoesting en bloed dreigde te vervullen; dat hij daarentegen met het uiterst genoegen de getrouwheid van het grootste aantal staten zag; dat hij, alle andere zaken latende varen, gereed was om Spanje te verlaten, zich naar Rome te begeven, om zich met de paus te verstaan, en van daar naar Duitsland terug te keren, om de afschuwelijke pest van Wittenberg te bestrijden; dat, wat hen betrof, zij aan hun geloof moesten getrouw blijven; en indien de Lutherschen hen door list of geweld in de dwaling wilden meeslepen, zich nauw met elkaar moesten verenigen en met moed wederstand bieden; dat hij spoedig zou komen en hen uit al zijn vermogen zou ondersteunen.

Dreigende brieven.

Bij de terugkomst van BRUNSWIJK in Duitsland was de Catholieke partij in vreugde en beurde het hoofd moedig op. De hertogen van Brunswijk, van Pommeren, ALBERT van Meckelenburg, JOHAN van Juliers, GEORGE van Saksen, de hertogen van Beieren, al de kerkelijke vorsten waanden zich van de overwinning zeker, na de dreigende brieven van de overwinnaar van FRANS I gelezen te hebben. Men zal zich nog naar de aanstaande rijksdag begeven, men zal de ketterse vorsten vernederen, en wanneer zij zich niet onderwerpen, zal men hen door het zwaard noodzaken. "Wanneer ik het wil," zei, naar men verzekert, hertog GEORGE, "zal ik keurvorst van Saksen worden;" een gezegde waaraan hij later een andere zin trachtte te geven. "De zaak van LUTHER zal niet lang stand houden," zei eens te Turgau, op een zegepralende toon, de kanselier van de hertog; "men geve er acht op!"

LUTHER, inderdaad, gaf er acht op, maar niet gelijk men het verwachtte; hij volgde met aandacht de overwegingen van de vijanden van Gods Woord, en dacht evenals MELANCHTON, weldra duizenden zwaarden tegen het Evangelie uitgetrokken te zullen zien. Maar hij zocht zijn kracht hoger dan bij de mensen. "De satan," schreef hij aan FREDERIK MYCONIUS, "braakt zijn woede uit, goddeloze priesters spannen samen; en men bedreigt ons met de oorlog. Moedig het volk aan om dapper voor de troon des Heeren te strijden door het geloof en het gebed, zodat onze vijanden, door Gods Geest overwonnen, tot de vrede genoodzaakt worden. De eerste behoefte, het eerste werk is het gebed; dat het volk wete dat het aan de scherpte des zwaards en aan de woede des duivels blootgesteld is, en dat het bidde."

De twee partijen.

Dus bereidde zich alles tot een beslissende strijd. De Hervorming had voor zich de gebeden van de Christenen, de overeenstemming van het volk, de toenemende beweging van de gemoederen welke geen macht kon verhinderen. Het Pausdom had in zijn voordeel de oude orde van zaken, de kracht van de oude gewoonten, de ijver en de haat van geduchte vorsten, en de macht van die grote keizer, die over de twee werelden regeerde en die kortelings geleden de roem van FRANS I een zware slag had toegebracht. Zodanig was de staat van zaken, toen de rijksdag van Spiers geopend werd. Laat ons nu tot Zwitserland terugkeren.

DERTIENDE BOEK

HET PROTEST EN DE CONFERENTIE 1526 – 1529

I.

De Hervorming geen negatieve daad. Tweevoudig streven van de Hervorming. De Hervorming het werk van God. Eerste rijksdag van Spiers. Het palladium van de Hervorming. Stoutmoedigheid van de vorsten. Uitwerkselen van hun vastberadenheid. Verrichtingen van de rijksdag. Rapport van de commissies. Voorstellen. Scherpe voorstellingen van het Pausdom. *De verwoesting van Jeruzalem*. De instructies van Sevilie. Uitwerking daarvan. Verandering van politiek. Het heilig verbond. Maatregelen van de keizer. Vrijheid van godsdienst voorgeslagen. Crisis van de Hervorming.

II.

Italiaanse oorlog, Toebereidselen. Het manifest van de keizer. Veldtocht in Italië. Mars naar Rome. Muiterij onder de soldaten. Voorwaarts! De pauselijke strijdmacht. De bestorming. De plundering. Moedwil van de Duitsers. Gewelddadigheden van de Spanjaarden. De straf voltooid.

III.

Gewenste rust. Andere inrichting van de Kerk. Philippus van Hessen. De monnik van Marburg. Paradoxen van Lambert. Broeder Bonifacius. Redetwist in Homburg. Zegepraal van het Evangelie. Nieuwe kerkordening. Leraars. Diakenen. Synoden. Twee elementen in de Kerk. Luther's gevoelen over het leraarambt. Grondbeginselen bij de organisatie van de Kerk. Nadelige gevolgen van de wereldlijke invloed. Toestand van de hervormde geestelijkheid. Luther's brief aan de keurvorst. De *Duitse mis*. De instructies van Melanchton. Toegeeflijkheid. Misnoegdheid. Blijdschap. Visitatie van de Hervormde gemeenten. Luther. Calvijn. De Hervorming gaat voorwaarts. Elisabeth van Brandenburg. Een godvruchtige vorstin.

IV.

Het edict van Ofen. Vervolgingen. Winkler. Carpenter. Keyser. Verslagenheid in Duitsland. Pack's bedrog. Verbond van de Hervormde vorsten. Raad door de hervormers gegeven. Luther's vredelievendheid. Verwondering van de Pausgezinde vorsten. Pack gevat en onthoofd. Pack's ontwerp was niet onwaarschijnlijk. Innerlijke kracht van de Hervorming.

V.

Gebeurtenissen in Italië. Vrede tussen Karel en Clemens. Voortekenen. Vijandelijke gezindheid van de Pausgezinden. Willekeurige daad van Karel. Verrichtingen van de rijksdag. Voorstel van de commissie. De Hervorming in gevaar. Overwegingen van de Evangelischen. Voorstel van sommigen. Moedig besluit van de vrienden van de Hervorming. Geweld van Ferdinand. De scheuring voltooid.

VI.

Het protest. Hoofdbeginselen van het protest. Het oppergezag van het Evangelie. Een eerste plicht van de Protestant. De waarheid en de Christelijke liefde. Ferdinand weigert het protest aan te nemen. Blijdschap van de Protestanten. Bemiddelaars. Faber. Sluiting van de rijksdag. Peter Muterstadt. De Christelijke eenheid een daadzaak. Grynaeus ontkomt. Melanchton's neerslachtigheid. De vorsten waren de ijverigste hervormers. Duitsland en de Hervorming.

VII.

Eenheid nodig onder de Protestanten. Moeilijkheid om tot eenheid te komen. Luther en Zwingli. Een Lutherse waarschuwing. Conferentie in Marburg voorgeslagen. Zwarigheden. Melanchton en Zwingli. Zwingli's toebereidselen. Zwingli gaat op reis. De reis. Aankomst in Marburg. De hervormers in Marburg. Verzoek van Carlstadt. Voorlopige discussies. Melanchton en Zwingli. De conferentie begint. Hoc est corpus meum. Cordus. Luther's eerste woord. Discussies. Lambert. Luther en Zwingli. Discussies. Het getuigenis van de kerkvaders. Augustinus. Hevigheid van Luther. Einde van de conferentie. Aanmerkingen over de conferentie. De landgraaf wil bemiddelen. De laatste samenkomst. Zwingli wenst verbroedering. Luther weigert. De broederschap verworpen. Gedeeltelijke toenadering. De Christelijke liefde overwint. Luther stelt de artikelen van de conferentie in schrift. De artikelen. Eenheid bij verscheidenheid. Aanmerkingen. De werkelijke tegenwoordigheid. Doop en Avondmaal. Aanmerkingen. Verslagenheid van Luther. Toestand van de staatkundige belangen. Luther's oorlogspredikatie. Zwaarmoedigheid en vrees van Luther. Luther vergeleken met de apostel Petrus. Gevolgen van de conferentie. De keizer landt in Genua. Dreigende vooruitzichten.

De Hervorming geen negatieve daad.

Wij zijn getuigen geweest van de oorsprong, de worstelingen, de tegenspoed en de vooruitgang der Hervorming; maar tot hiertoe zagen wij toch niets meer dan een klein gedeelte van het groot geheel. Nu zal zich een nieuw tijdvak voor ons openen; wij gaan gewichtige gebeurtenissen tegemoet. Het Spiers van 1529 en het Augsburg van 1530 wekken glorierijker herinneringen op, dan de slagvelden van Marathon, Pavia of Marengo. Krachten die vroeger verdeeld waren, hebben zich nu tot een en hetzelfde doel verenigd. Wij erkennen Gods hand in wat gebeurt, duidelijker dan ooit te voren. De geschiedenis van de volken krijgt van nu aan een hogere belangrijkheid. Wij zien het mensdom een beslissende schrede voorwaarts doen. De overgang van de middeleeuwen tot meer verlichte tijden is daar!

Het Protestantisme bereidt zich voor tot een hoogst gewichtige stap. Wel waren er ten allen tijde Protestanten onder de belijders van het Christendom; mannen, die zich geroepen voelden, om de strijd aan te gaan tegen gewetensdwang en dwaling; mannen, die zagen, dat, zonder dat, hier beneden, waarheid en vrijheid ijdele klanken moesten worden: maar nu eerst zou die strijd met volharding en gelukkig gestreden worden. Het Protestantisme gaat zich vertonen als een krachtig geheel; als een vereniging, in staat om met goed gevolg een aanval te ondernemen op "de verborgenheid van de ongerechtigheid" die sinds eeuwen, onder menselijke gedaante, binnen Rome "in de tempel Gods" gezeteld is. 2 Thess. 2.

Maar ofschoon wij hier van tegenstand, van *protesteren* zullen moeten spreken, is er evenwel geen grond om de Hervorming te beschouwen als een werk, blotelijk de strekking hebbende om het bestaande te verwerpen; een werk dus van geheel negatieve aard. Bij alle belangrijke ontwikkelingen, in de natuurlijke of zedelijke wereld, was een leven gevend beginsel werkzaam - een zaad waarop God de wasdom gaf; zo ook hier. De Hervorming der 16de eeuw echter konden, uit de aard der zaak, geen volstrekt nieuw geheel daarstellen; een hervorming toch is geen schepping; maar zij wilde het goede van de eerste dagen van het Christendom in het leven terugroepen; en dat deed zij.

Tweevoudig streven van de Hervorming.

Daartoe moest zij niet slechts eeuwen teruggaan, om dat goede, die zuiverheid van leer en begrippen op te delven uit het stof, waaronder de tijd ze begraven had; maar zij moest ook, het lang ontbeerde licht weergevonden hebbende, het overbrengen tot het in duisternis liggend Christendom; zij moest de heilige vlam ontsteken op het altaar, met het vuur dat het haar gelukt was opnieuw te ontdekken. Dus openbaarde zich in de Hervorming een

tweevoudig streven, waarin zij gelijk werkzaamheid en kracht ontwikkelde. Later, wel is waar, scheen zij het zich tot zaak gesteld te hebben, om verouderde vormen door betere te doen vervangen, en trok zij in vrome ijver te velde, tegen al wat haar toescheen dwaling te zijn; maar dit was slechts een bijkomend deel van haar gewichtige arbeid, en komt eerst in de derde plaats in aanmerking. Het feit waarvan wij nu te spreken hebben, het merkwaardige Protest van Spiers, bedoelde niets anders dan herstel van de waarheid in de leer en het schenken van nieuw leven aan de Kerk, en was uit die hoofde juist het tegendeel van een negatieve daad.

De Hervorming het werk van God.

Deze belangrijke en met ongelooflijke snelheid in de beide opgegeven richtingen werkende Hervorming, waardoor de latere eeuwen aan de dagen der Apostelen gelijk zouden worden, kon met geen mogelijkheid een uitwerksel zijn van menselijke wijsheid, en niet volbracht worden door menselijke kracht. Het is met een Hervorming als die waarvan hier de rede is, geheel anders gelegen dan met verandering van wetten, ja zelfs gehele omwentelingen in deze en geen landen, waaraan willekeur en geweld geen gering aandeel hebben. een Hervorming als de onze, die eeuwen lang voorbereid werd, is het werk van God. Vóór de bestemde tijd kunnen de grootste verstanden en de getrouwste belijders aan zulk een werk niets doen; maar is het ogenblik gekomen, is het Gods wil dat het licht zal doorbreken, dan is er ook geen macht denkbaar, die in staat zou zijn om de nacht te doen voortduren. Dan staan er alom mannen op, die kracht en wijsheid van boven ontvangen hebben, en die, vol ziel en leven, waardige werktuigen worden in de hand van Hem, die hen in Zijn dienst heeft willen uitzenden. Dan geldt het dat "zo de mensen zwijgen de stenen spreken zullen."

Eerste rijksdag van Spiers.

Het is over het Protest van Spiers (1529) dat wij nu gaan handelen. Wij moeten echter in onze beschouwing enige jaren teruggaan, gedurende welke wij de voorbereiding zullen zien van deze in de geschiedbladen van de Hervorming zo gewichtige gebeurtenis; gelijk wij later zullen moeten stilstaan bij de onmiddellijke gevolgen van deze. Niettemin mag het tijdvak dat tussen de jaren 1526 en 1529 gelegen is, bepaaldelijk gezegd worden de geschiedenis te bevatten van de daadwerkelijke vestiging van het Protestantisme.

De hertog van Brunswijk had de dreigende boodschap van KAREL V naar Duitsland overgebracht. De keizer was op het punt om zich uit Spanje naar Rome te begeven, ten einde zich met de paus te verstaan; en van daar dacht hij naar Duitsland te gaan, om de ketters tot rede te brengen. Zij zouden voor de laatste maal vermaand worden om tot onderwerping te komen, op de Rijksdag van Spiers, die in 1526 stond gehouden te worden. Het voor de Hervorming beslissende uur zou nu weldra slaan.

De Rijksdag werd geopend op de 25ste juni van het jaar 1526. In de instructiën die de 23ste maart te Sevilië gegeven waren, had de keizer gezegd, dat de Kerk in alle delen bij bet oude moest gehandhaafd worden, terwijl hij straf begeerde voor dezulken die weigeren mochten de bepalingen van het edict van Worms na te leven. FERDINAND was in persoon tegenwoordig, en dit moest temeer klem aan die bevelen geven. Nooit had de vijandelijke gezindheid van de pausgezinde partij, voor de vorsten die van de Hervorming waren toegedaan een dreigender aanzien gehad. "De farizeërs," zei SPALATIJN, "vervolgen JEZUS CHRISTUS met een' geweldige haat"

Aan de anderen kant scheen het, dat de evangelische vorsten nooit zo veel hoop gehad hadden als thans. Zij toonden geen vrees, als waren zij zich schuld bewust; maar men zag ze dagelijks met opgeheven hoofd en blijmoedig gelaat, in het gezelschap van de getrouwe leraars. Al spoedig vroegen zij dat hun een plaats mocht aangewezen worden, waar zij hun godsdienst houden konden. Toen de bisschop van Spiers, paltsgraaf van de Rijn, dit hun verzoek op een stellige wijze had afgeslagen, beklaagden de vorsten er zich over, en

zeiden dat men hun groot ongelijk had aangedaan. Zij lieten nu alle dagen aan hun paleizen prediken. Die predikatiën werden met geestdrift bijgewoond, door duizenden, zo uit de stad als van het omliggende land. Te vergeefs trachtten zowel FERDINAND als de Catholieke vorsten, en de bisschoppen, door hun tegenwoordigheid bij de viering van de feestdagen in de prachtige Domkerk van Spiers, de buitendien reeds zo luisterrijke godsdienstoefeningen van de Roomsen temeer belang en aantrekkelijkheid bij te zetten. Zij moesten zien, dat de menigte heenstroomde naar de voorhoven der Protestantse vorsten, alwaar het Woord van God gepredikt werd zonder praal of pracht, terwijl de Domkerk ledig bleef en niemand in de plechtigheden van de mis enig belang scheen te stellen.

Niet slechts de leraars, maar ook ridders en knapen, de zulken van wie men zeker zodanige ijver niet verwachten kon, brachten niet weinig toe om de gezuiverde leer te verbreiden. Allen die in het gevolg van de evangelische vorsten waren, hadden op de rechtermouw geborduurd de letters: V. D. M. I. Æ., waarvan de betekenis was: "Des Heeren Woord bestaat in eeuwigheid. "Hetzelfde opschrift was te lezen op de wapenschilden der vorsten, die aan hun paleizen gesteld waren.

Het palladium van de Hervorming.

Gods Woord was van nu af aan het palladium der Hervorming.

Maar dit was niet alles. De Protestanten voelde, dat het niet voldoende was, indien alleen in de godsdienst, als zódanig, hervormd werd. Er moesten ook in andere opzichten misbruiken te keer gegaan worden. Daarom verstonden zich de landgraaf en de keurvorst er over, dat deze en geen minder stichtelijke gewoonte zou afgeschaft worden. Zij stelden dan een soort van levensregel vast, die dronkenschap en uitspattingen van welke aard ook, waaraan men anders op een' Rijksdag gewoon was, streng verbood.

Stoutmoedigheid van de vorsten.

Wellicht gingen de Protestantse vorsten in hun ijver nu en dan te ver; tenminste men mocht hun gedrag zeker wel eens onvoorzichtig noemen. Niet alleen gingen zij niet meer ter mis, en hielden zij geen vastendagen; maar zij lieten toe, dat hun bedienden op die dagen openlijk het voor hun tafel bestemde vlees en wildbraad droegen. Deze gingen dan daarmee, zegt COCHLOEUS, opzettelijk de ter godsdienstoefening verzamelde menigte voorbij, "opdat de Roomsen door de geur der spijzen en het gezicht van de wijn zouden afgetrokken worden."

De keurvorst had een aanzienlijke hofhouding, daar zeker niet minder dan zeven honderd personen in zijn gevolg waren. Eens gaf hij een gastmaal, dat door zes en twintig vorsten met hun edellieden en heeren werd bijgewoond. Zij speelden tot tien uur in de avond, en dat was toen *zeer laat*. In hertog JOHAN duidde alles de eerste edelman van de Keizerrijks aan. De jeugdige landgraaf van Hessen, die evenveel kennis als ijver voor de goede zaak bezat, en bij wie men de hoogste ingenomenheid met het Evangelie mocht opmerken, maakte wellicht nog de meeste indruk op allen. Hij schroomde niet, om met de bisschoppen over punten van godsdienst te spreken; en daar hij met de Bijbel uitstekend wel bekend was, kon hij hun tegenwerpingen zeer goed beantwoorden.

Uitwerkselen van hun vastberadenheid.

Het vastberaden en kloek gedrag van de vrienden der Hervorming miste niet ten gunstigste te werken. Iedereen zei, dat mannen die zo dachten en handelden, ongetwijfeld in de geest waren van Gods heilig Woord; en Rome verloor zichtbaar invloed en macht met elke dag. "LUTHER's zuurdeessem," dus sprak een ijverig voorstander van het Pausdom, "heeft geheel Duitsland aan het gisten gebracht; ook blijven andere landen daarvan niet vrij."

Verrichtingen van de rijksdag.

Die gunstige uitwerking bleek al spoedig ook daarin, dat die staten, welke ofschoon van de Hervorming genegen, zich toch niet voor haar hadden durven verklaren, nu stoutmoediger werden; terwijl die, welke onzijdig gebleven waren en die de rust van de Keizerrijks zo graag bewaard zagen, tot het besluit kwamen om zich te verzetten tegen het edict van Worms, daar zij van de uitvoering daarvan de grootste beroeringen in Duitsland verwachtten. De staten eindelijk welke de vurigste aanhangers van Rome geweest waren, verloren moed en vertrouwen. "De boog van de sterken was gebroken." FERDINAND oordeelde het ongeraden, om, onder zulke omstandigheden, de Rijksdag met de strenge bevelen bekend te maken, die hij van Sevilië ontvangen had. Hij deed in plaats daarvan een voorstel dat beide partijen bevredigen konden.

De geestelijkheid moest het bij deze gelegenheid zien, dat de leken een' invloed uitoefenden, als zij tot daartoe nooit hadden kunnen doen gelden. Vruchteloos was het, dat de bisschoppen het trachtten te verhoeden, dat op de Rijksdag de Kerkelijke misbruiken zouden ter sprake komen. Ongetwijfeld was de behandeling van zulk een onderwerp, beter en eigenaardiger opgedragen geweest aan een vergadering waaraan geen wereldlijke deel hadden; maar het was niet te min een gunstig verschijnsel, dat de aangelegenheden van de Godsdienst niet langer bij uitsluiting door de Priesters, en geheel naar hun inzichten, geregeld zouden worden.

De afgevaardigden van de steden maakten van hun zijde gebruik van de omstandigheden, en vroegen rondweg de verwerping van alles, wat in strijd mocht zijn met de geloofsleer zo als die is in JEZUS CHRISTUS. Het mocht niet baten, dat de bisschoppen zeiden, dat men, liever dan over voorgegevene misbruiken te klagen, al de schadelijke boeken verbranden moest, waarmee Duitsland nu acht jaren lang overstroomd was geworden. "Gijlieden zoudt wel wensen alle kennis en wetenschap uit te doven," werd hun geantwoord. Het verzoek der steden vond geredelijk ingang, en de Rijksdag verdeelde zich in bijzondere commissiën, om een onderzoek in te stellen wegens de misbruiken waarover zo algemeen geklaagd werd.

Nu bleek het klaar hoe ongunstig er over de Roomse priesters gedacht werd. De afgevaardigde van Frankfort zei onder anderen "dat de geestelijkheid zich volstrekt niet om het heil van het volk bekommerde, en dat zij er alleen op uit was om haar eigen belangen te verzekeren." Een ander, die voor hertog GEORGE zitting had, merkte aan "dat de leken vrij wat meer Godsdienstige belangstelling aan de dag legden dan de priesters."

Rapport van de commissies. Voorstellen. Scherpe voorstellingen van het Pausdom.

De commissiën brachten hun rapport uit; de inhoud waarvan een algemene verbazing verwekte. Nog nooit waren de paus of de bisschoppen zo zonder verschoning ten toon gesteld geworden. De commissie van de vorsten, die voor een gelijk gedeelte uit wereldlijken en geestelijken bestond, deed een voorstel, dat de strekking had om een gehele toenadering, ja ineesmelting van Pausdom en Hervorming te bewerken. "Het zou toch beter zijn," dus heette het, "dat de priesters trouwden, in plaats van vrouwen van verdachten naam in hun huizen te hebben. Elk moest ook vrijheid hebben om onder een of twee tekenen te communiceren. Bij het Avondmaal en bij de Doop moet het vrijstaan zich zowel van de Duitse als van de Latijnse taal te bedienen. De overige sacramenten zouden kunnen behouden blijven, maar zij behoorden om niet bediend te worden. Eindelijk zoud men het wenselijk achten, om de prediking van de Goddelijke Woords te doen geschieden, onder aanneming van het uitlegkundig gezag van de Kerk," (dit was aan de kant van Rome een punt van gewicht), "maar echter altijd de Schrift uit de Schrift verklarende," (wat het kenmerkend beginsel van de Hervorming uitmaakte). Dit was inderdaad een eerste stap tot een algemene verbroedering. Had men op die wijze over deze en enkele andere punten tot overeenstemming kunnen komen, dan was Duitsland al dadelijk op de weg geweest, die tot een reine evangeliekennis voert. Bij deze bemoedigende vooruitzichten wakkerde zowel het

vertrouwen als de ijver van de evangelische Christenen aan. "Zijt standvastig in de leer," sprak de keurvorst van Saksen tot die hem omringde. Ook werden er overal door de stad, beknopte en wel geschrevene Christelijke blaadjes verkocht, in de Latijnse en Duitse taal, en met afbeeldingen of prentjes voorzien, waarin de dwalingen van het Pausdom hevig aangevallen werden. Een van deze geschriften was getiteld: *het Pausdom en de dienaren, afgebeeld en beschreven door doctor* LUTHER. Daarin kwam de paus, de kardinalen en alle verdere geestelijke rangen en betrekkingen voor, meer dan zestig in getal, elk in zijn ordegewaad en met een beschrijving in dichtmaat er bij. Onder een van de plaatjes deze kerkelijke bedieningen voorstellende las men:

Zie hoe prachtig de trotse priester gekleed is!
Welk een verschil met de nederige JEZUS!

Onder een ander stond:

Gijlieden mag de Bijbel niet lezen,
Want de Bijbel is een gevaarlijk boek!

Onder een derde:

Vasten en bidden valt niet zwaar,
Als maar keuken en kelder goed voorzien zijn.

"Geen van al deze geestelijke heren," zegt LUTHER tot de lezer, "denkt in het minst om geloof of een' Christelijke wandel. Deze hier vertoont een, geschoren kruin; een ander heeft een' hoed op het hoofd; deze draagt een' mantel, en geen een ander kleed. De een is wit, de andere zwart; een derde in het grijs, en een vierde in het blauw. Hier is er een die een spiegel in de hand houdt, en daar een die een schaar bij zich heeft. Zij hebben elk in het bijzonder hun speelgoed....

De verwoesting van Jeruzalem.

Waarlijk! Dit zijn de rupsen, de sprinkhanen, de kevers en de kruidwormen, waarvan de Profeet JoëL spreekt, en die alles opeten en niets overlaten." Maar LUTHER bezigde niet alleen de gesel der satire, hij trad ook op als boet - profeet; en dit deed hij in een geschift, door hem getiteld: *De verwoesting van Jeruzalem*. Klaagtonen aanheffende, gelijk JEREMIA, kondigde hij het Duitse volk een overmijdelijke ondergang aan, zo als die over de heilige stad gekomen was, indien zij, gelijk Jeruzalem, het Evangelie mochten verwerpen. "De Heer heeft de rijkdommen van Zijn genade over ons uitgestort," schreef hij; "Hij heeft de menselijke natuur aangenomen; Hij wilde aller dienaar zijn; Hij stierf voor ons, is opgestaan uit de doden, en heeft de poorten des hemels voor allen ontsloten.... De tijd van de verlossing is nabij.... De boodschap van de vredes is gekomen.... Maar wie is er, die gereed is om die grote gaven dankbaar te ontvangen? –

Het volk en de Regeerders doen het Evangelie smaadheid aan. Zij zoeken hun heil in eigen kracht, en verzetten zich in hun overmoed tegen God, in wiens hand zij zijn.... Wee dan, zo zij zich niet bekeren!.... God zal haastiglijk over hen komen; in een ogenblik zal Hij hen terneer werpen, en het ongelukkige Duitsland zal in een' rokende puinhoop veranderd worden." Dit boek werd gretig gekocht. Niet alleen lazen het de mindere klassen en de boeren, maar ook de edelen en de vorsten. Meer en meer zagen de priesters het aantal diegenen verminderen, die tot hiertoe zo gelovig naar hun sermoenen geluisterd hadden, en deze allen sloten zich aan de nieuwe evangeliebelijders aan.

Wat echter meer afdeed was, dat, op de 1ste augustus, door een verenigde commissie, de noodzakelijkheid werd erkend, om de plaatshebbende misbruiken tegen te gaan en het ingeslopen kwaad weg te nemen.

De instructies van Seville.

Nu scheen Rome als uit een diepe slaap te ontwaken. Priesters, monniken, edelen en groten, allen in een woord, die Rome dienden of aanhingen, bestormden FERDINAND. List en omkoping werd te baat genomen. FERDINAND was immers in het bezit van de instructiën van Sevilië? Zo hij dezelfde nu niet bekend maakte, was het even zo goed als of hij de Kerk, en het keizerrijk tevens, ten ondergang brengen wilde. Laat slechts KAREL zijn beslissend *veto* uitspreken, en de nieuwigheidsgeest die in de harten van de Duitsers gevaren is zal wijken, en Duitsland is gered!

FERDINAND zag zich gedrongen om aan die verzoeken te voldoen. Hij maakte, die ten gevolge, op de 3de augustus het keizerlijk besluit bekend, dat, meer dan vier maanden tevoren, ter gunste van het edict van Worms genomen was.

Nu stond vervolging voor de deur. De Hervormers zouden in kerkers moeten versmachten, en de zaak van de Hervorming zelf zou vallen, voor de kracht van het zwaard des geweldigen mans van de boorden van de Guadalquivir.

Uitwerking daarvan.

Groot was de uitwerking van de keizerlijke ordonnantie. Geen bliksemstraal kon onverwachter uit de hemel gevallen zijn. De keurvorst en de landgraaf beiden verklaarden dadelijk dat zij de Rijksdag verlaten zouden, en zij gaven aanstonds bevelen om toebereidselen tot hun vertrek te maken. De afgevaardigden van de steden sloten zich aan de twee genoemde vorsten aan. Alles scheen het begin aan te kondigen van een' hevige worstelstrijd, tussen de Hervorming aan de ene, en de paus en KAREL V aan de andere kant.

Maar de ure voor zulk een kamp was nog niet gekomen. De Hervorming moest grotere vastheid verkregen hebben en tot een sterker bewustzijn van innerlijke kracht gekomen zijn, eer God wilde dat de overmacht haar zou aanvallen. Zij was nu nog weinig meer dan een broze riethalm, en slechts de eik, de koning des wouds, kan de storm braveren. Het was inderdaad als of de vijanden van de Evangelies in deze gewichtige ogenblikken met blindheid geslagen werden, of zich in een' toestand bevonden als die van SAUL en HERODES van ouds. Althans de goddelijke Voorzienigheid redde, als door een wonderwerk, de zaak van de Hervorming van een wis verderf.

Verandering van politiek.

Nauwelijks was de eerste schrik voorbij, of de mannen van de Hervorming werden opmerkzaam op de dagtekening van de keizerlijke instructiën, en begonnen dezelfde te beschouwen in verband met de gebeurtenissen, die sinds in de staatkundige wereld elkaar hadden opgevolgd. "Toen de keizer dit besluit nam," zeiden zij, "was hij met de paus op de beste voet, maar dat is nu geheel anders. En verzekert men ons niet, dat hij aan MARGARETHA de last gegeven heeft, om in de Nederlanden voorzichtig en gematigd te werk te gaan in het stuk van godsdienst? - En zou hij dan omtrent ons anders willen? - Wij moeten een commissie benoemen, die uit onze naam met hem ga spreken." Maar dit was niet nodig. KAREL was reeds lang tot andere gedachten gekomen. De staatkunde schreef hem nu een' weg voor, geheel verschillend van die, welke hij bij het tekenen van de bedoelde instructiën voor ogen had. De Hervorming zou vooreerst niet verontrust worden.

Het heilig verbond.

CLEMENS VII, wie KAREL, naar luid van de instructiën, bezoeken wilde, om, binnen Rome, en uit de handen van de paus zelf, de keizerlijke kroon te ontvangen, en aan wie hij dan van zijn kant alles beloven wilde, wat van hem als keizer ten aanzien van de Hervorming mocht gevorderd worden, - CLEMENS VII, zonderling genoeg, was op eenmaal met ontwerpen

tegen de keizer bezield geworden. De keizer hem niet in al zijn aanmatigende vorderingen willende toegeven, had zich verzet tegen zijn aanspraken op de landen van de hertog van Ferrara. CLEMENS werd hierover uitermate vertoornd, en beschuldigde de keizer, dat hij het er op toe scheen te leggen om gans Italië te overheersen, en dat het meer dan tijd was, om aan de algehele bevrijding van het schiereiland te denken. Intussen was het denkbeeld van vrijheid en onafhankelijkheid aan het volk zelf nog vreemd, en de wens daarnaar kwam toen zeker in maar zeer weinig hoofden op. CLEMENS verzuimde daarom niet zich hulp van buitenaf te verschaffen. Een zogenaamd *Heilig Verbond* was hiervan de vrucht; waartoe behalve de paus, Venetie en de koning van Frankrijk (die nog maar zo kort weer in vrijheid was) behoorden, en waarvan de koning van Engeland, bij een bul, tot beschermer werd verklaard. De keizer liet van zijn zijde in de maand juni 1526 aan de paus de aannemelijkste voorslagen doen; maar vruchteloos. Toen nu de hertog van Sezza, van de keizer afgezant, na zijn laatste audiëntie Rome te paard verliet, plaatste hij een' hofnar achter zich, die allerhande belachelijke kuren aanrechten moest, ten einde daardoor te kennen te geven, hoe weinig van de pausen eisen geteld werden. De paus beantwoordde dit door de keizer een brève te zenden, waarin hij hem met de ban bedreigde; terwijl hij zijn soldaten Lombardyë liet binnenrukken, en Milaan, Florence en Piemont zich voor het Heilig Verbond verklaarden. Het scheen dus dat men bloedige wraak wilde nemen over de bij Pavia geledene nederlaag.

Maatregelen van de keizer.

KAREL wachtte niet lang. Hij deed wat de Paus gedaan had: hij zag naar bondgenoten om, en als zodanig trachtte hij de evangelische vorsten te winnen. "Wij moeten het edict van Worms laten rusten," dus schreef hij aan zijn broeder, "en beproeven om de vrienden van LUTHER met zachtheid te brengen waar wij hen hebben willen." En nu gaf hij zijn' wens te kennen dat de keurvorst, de landgraaf en die met hen waren, hem hulp zouden bieden in de tocht, die hij, tot heil van de algemene Christenheid, tegen de Turken (of tegen Italië) ondernemen wilde.

FERDINAND bevond zich in verlegenheid. Hij vreesde dat, zo hij al erin slagen mocht om de Hervormingsgezinde vorsten aan 's keizers zijde te brengen, alsdan de anderen daarover misnoegd konden worden en hun hulp weigeren. Reeds begonnen de Catholieke vorsten niet onduidelijk in dien geest te spreken. Het was buitendien niet te verwachten, dat de Protestanten zo licht de leer was dat "God zelf de Kerk zou redden uit alle noden."

Vrijheid van godsdienst voorgeslagen.

Wat nu te doen? - Het edict van Worms mocht niet herroepen en evenmin ten uitvoer gelegd worden. De omstandigheid was moeilijk - vrijheid van godsdienst was er het gevolg van.

De afgevaardigden van de steden waren de eersten die daaraan dachten. "In de een plaats," zeiden zij, "is men bij het oude gebleven; elders is men daarvan afgeweken; in beide gevallen gelooft men recht gehandeld te hebben. Het was dan best, dat ieder vrijheid hadden om in dit stuk te doen zoals hij denkt met zijn geweten te kunnen overeenbrengen, totdat een kerkvergadering erin geslaagd zal zijn, om, door het gezag van Gods Woord, de zo gewenste eenheid in de Kerk te herstellen." Dit denkbeeld vond bijval, en bij het *recess* van de Rijksdag, gedagtekend de 27ste Augustus, werd bepaald, dat binnen een jaar een algemene, of tenminste een nationale vrije kerkvergadering zou bijeengeroepen worden; dat men de keizer verzoeken zou om spoedig naar Duitsland te komen; en dat, inmiddels, elke staat op zijn eigen grondgebied zulke maatregelen zou nemen, als ten allen tijde voor God en de keizer konden verantwoord worden.

Op deze wijze bewandelde men een middelweg waardoor aan aller belangen recht gedaan werd; en de Rijksdag van 1526 is om dit wijs besluit bijzonder merkwaardig. Aan

verouderde en de mensheid vernederende beginselen zagen wij een' gevoelige slag toebrengen, en een nieuwe, redelijke en verlichte zienswijze won veld. De Roomse oppermacht zagen wij op een bedenkelijke wijze aan het wankelen; en de gewetensvrijheid, die gruwel in haar ogen, is nooit tevoren zo wel gevestigd geweest. De leken hebben over de geestelijken gezegepraald. De zaak van de Hervorming is van nu af aan gewonnen.

Crisis van de Hervorming.

Niemand echter had zulk een' afloop durven voorspellen. Zelfs schreef LUTHER, in de morgen van de dag waarop het *recess* bekend werd, aan een vriend: "De Rijksdag van Spiers is weer geheel naar de oude Duitse manier. Zij drinken en spelen en dat is al." Zo heeft men van een soortgelijke vergadering in onze dagen gezegd: "Le congrés danse et ne se marche pas." Zo ziet men, dat gewichtige ontwerpen soms tot rijpheid komen, als men daarvan de mogelijkheid niet eens vermoeden zou; en dat God daarbij zich bedient van personen, middelen en omstandigheden, die de kortzichtige mens daartoe het minst dienstig zou achten.

Intussen kan het niet ontkend worden, dat de afgevaardigden op deze Rijksdag bezield waren met een geest, die zich allervoordeligst onderscheidde van die, aan welke men op zodanige vergaderingen gewoon was. Wij schromen niet die gunstige verandering toe te schrijven aan de weldadige invloed van het Christendom, dat door de Hervormers gepredikt werd, en dat van de 16de eeuw af aan over Duitsland een nieuw en verhelderd licht deed opgaan.

Nog op een andere wijze werd meegewerkt, om de Hervorming voor het ogenblik aan een' aanval te onttrekken. MAHOMET, de valse profeet van het Oosten, scheen een afwending voorbereid te hebben in het zwaard van de geduchte SOLIMAN II. Immers LODEWIJK, koning van Hongarijë en Bohemen, werd door sultan SOLIMAN geslagen, en verdronk, als hij voor hem vlood, bij Mohacs, op de 29ste augustus 1526; een omstandigheid, waardoor een dubbele koningskroon te verwerven viel. LODEWIJK had FERDINAND tot zijn opvolger gekozen; maar niet slechts de hertog van Beijeren en de vorst van Zevenbergen, maar ook de vreselijke SOLIMAN was gereed om hem die erfenis te betwisten. Nu kon KAREL's broeder zich in het geheel niet meer met LUTHER en diens aanhang bemoeien. Hij had nu zijn eigen belangen die hem riepen, en dat op een zo dringende wijze, dat hij geen ogenblik met andere overwegingen mocht verliezen.

II.

Italiaanse oorlog.

De keizer haastte zich om de vruchten te plukken van zijn nieuwe politiek. De handen in Duitsland nu ruim hebbende, kon hij zich met alle macht tegen Rome keren. Terwijl de Hervorming grote stappen voorwaarts gedaan had, zou nu het Pausdom op het gevoeligst vernederd worden. Het kon daarbij niet missen, of de Hervorming moest al wederom winnen bij de verliezen die haar tegenpartijders te ondergaan zouden hebben.

Toebereidselen. Het manifest van de keizer.

FERDINAND, die zelf te zeer bezig gehouden werd door de zaken in Hongarijë, gaf de zorg voor de Italiaanse expeditie over aan FREUNDSBERG, die oude veldoverste, die zo goedhartig met LUTHER gesproken en hem bemoedigd had, toen hij te Worms op de Rijksdag verschijnen moest. "Deze oude knevelbaard," merkt een tijdgenoot aan, "droeg Gods heilig Evangelie in het hart, waar het bewaard werd en veilig was, als binnen een sterke vesting." Hij beleende de juwelen zijner gemalin, om zich geld te verschaffen, en liet toen in verschillende plaatsen van Duitsland volk werven. Hij had dan ook het genoegen van alle zijde soldaten te zien aankomen, die de verzoeking niet weerstaan konden, om aan een' veldtocht tegen de paus deel te nemen. KAREL had er insgelijks op gerekend dat deze

tocht voor de soldaten iets aantrekkelijks hebben zou; tenminste hij had tot zijn broeder gezegd: "laat het zo heten dat wij tegen de Turken gaan vechten; iedereen weet toch welke Turken wij bedoelen." Dus, o wonder! gaat nu de machtige KAREL, in verbond met de mannen van de Hervorming, optrekken tegen Rome; tegen Rome, tegen de paus, met wie en ter gunste van wie hij, gelijk hij uit Sevilië zo dreigend geschreven had, nog kort geleden had willen ten strijde gaan tegen diezelfde Hervorming! En die verandering, in zo korte tijd uitgewerkt en zo merkwaardig: hoe duidelijk spreekt in dezelfde de stem van God, van Hem, die de harten van de koningen leidt, naar zijn wil! - KAREL bejegende de paus al dadelijk niet minder scherp dan de Hervormers dat hadden kunnen doen. Op de 17de september vaardigde hij een manifest uit, waarin hij zijn heiligheid beschuldigt, dat hij in steden van zich als vader van de gelovigen te gedragen, een trots en heerszuchtig man toont te zijn; terwijl hij al verder zijn verwondering te kennen geeft, dat de paus, de stedehouder van CHRISTUS, zich zo ver vergeten konden van als een wereldlijk vorst te willen oorlogen om het bezit van enige weinige streken lands, "iets wat," zei hij, "geheel en al in tegenspraak is met het Evangelie." Waarlijk, LUTHER zelf zou het niet beter hebben kunnen uitdrukken. "Ik raad u," dus vervolgde KAREL, sprekende tegen de paus, "dat gij het zwaard van de heilige PETRUS weer in de schede doet keren. Roep liever een algemeen concilie van vrome mannen tezamen, dan een leger van ruwe soldaten "Maar de kerkvoogd verkoos het zwaard boven de kerkvergadering. En dat was wellicht op grond van de stelregel van de Roomse doctoren, dat én geestelijke én wereldlijke macht hun middelpunt in de pauselijke zetel hebben. De paus achtte zich gerechtigd om koningen en vorsten af te zetten; waarom zou hij hen dan niet mogen bevechten? KAREL van zijn kant, nam zich voor om te handelen als van ouds "oog voor oog en tand voor tand."

Veldtocht in Italië. Mars naar Rome.

Nu begon de veldtocht tegen Rome en het Pausdom, die vroeger beraamd geworden was tegen Duitsland en de Hervorming. Als wij zien hoe geweldig de schok was die de pauselijke stad moest uitstaan, dan beven wij bij de gedachte hoe de zwakke sterkten van de Hervorming daarvoor zouden bezweken zijn. En bij het vermelden van zo menig bloedig toneel in deze strijd, worden wij onwillekeurig geleid om te denken aan de voorzeggingen die wij in de Heilige Schrift aantreffen, met heenduiding op de bezoeking van de stad van de zeven heuvelen.

Muiterij onder de soldaten. Voorwaarts!

In de maand november was FREUNDSBERG met vijftien duizend man, aan de voet van de Alpen genaderd. De oude generaal vermeed zorgvuldig de gebaande wegen, daar hij wist dat die wel bezet waren, en volgde een smal en moeilijk pad, wat langs ontzettende afgronden leidde, maar dat aan de aandacht des vijands ontsnapt scheen, ofschoon hij het met weinig moeite had kunnen onbruikbaar maken. De soldaten hadden de waarschuwing ontvangen, om de meeste omzichtigheid te gebruiken, op hun zo gevaarlijke weg; en toch gleden dikwijls hun voeten uit, zodat zij in de peillozen afgrond hun dood vonden. Ook ruiters deelden nu en dan in dit vreeselijk lot. Op de moeilijkste plaatsen zag men enigen van het voetvolk, geheel hun eigen gevaar vergetende, zich plaatsen voor en achter en aan weerszijden van hun bejaarde veldheer, en, hun pieken in de grond plantende, een borstwering daarstellen, tussen welke door de oude man meer veilig gaan kon. In drie dagen werd de overtocht der Alpen volbracht, en op de 19de november had het leger het grondgebied van Brescia bereikt. De hertog van Bourbon, die na de dood van PESCARA opperbevelhebber was van het keizerlijk leger, had juist om deze tijd Milaan bezet. De keizer had hem deze verovering als beloning toegezegd; van daar dat hij aanleiding vond, om zich daar enigszins langer op te houden dan anders het geval zou geweest zijn. Op de 12de februari echter kwam hij met zijn manschappen zich met FREUNDSBERG en diens macht verenigen. Reeds hadden de soldaten van FREUNDSBERG bijna hun geduld

verloren. Bourbon had volk genoeg, maar geen geld; en daarom aarzelde hij geen ogenblik om de raad op te volgen van de hertog van Ferrara, dien onverzoenlijke vijand van de pauselijke partij, die hem zeer gemakkelijk overtuigde, dat hij best zou doen met regelrecht op Rome aan te trekken. Dit was voor het gehele leger een aangenaam nieuws. De Spanjaarden brandden van verlangen om KAREL V te wreken, en de Duitsers waren met een bittere haat tegen de paus vervuld. Buitendien sloegen allen een begerig oog op de schatten, die men binnen Rome dacht te vinden, en waardoor zij hoopten zichzelf ruim te betalen en voor hun ontberingen en doorgestane vermoeienissen schadeloos te stellen. Het gerucht van deze strooptocht op Rome verbreidde zich door geheel Duitsland. Elkeen dacht, dat nu het Pausdom zijn val nabij was, en verheugde zich daarin reeds bij voorraad. "Des keizers soldaten behalen in Italië overwinning op overwinning," schreef LUTHER; "de paus wordt schrikkelijk in het nauw gebracht. Zijn rijk loopt op het einde. Zijn uur is geslagen."

De pauselijke strijdmacht.

Nu verspreidde zich op eens de tijding, dat, ten gevolge van enige door de pauselijke benden, in het koninkrijk Napels, behaalde voordelen, een wapenstilstand op handen was, die alleen nog maar door de paus en door de keizer bekrachtigd moest worden. Dit veroorzaakte een geweldige opschudding onder de soldaten van de hertog van Bourbon. Zij sloegen aan het muiten, en plunderde zijn tent, daar hij zich genoodzaakt had gezien die te verlaten en de wijk te nemen. Daarop brachten zij de Duitsers van FREUNDSBERG ook in beweging, onder het geschreeuw van: *lans, lans! geld, geld*! de enige woorden die zij geleerd hadden in het Duits te zeggen. Ogenblikkelijk werd deze kreet door de Duitsers herhaald, en nu was het oproer algemeen. FREUNDSBERG trachtte tevergeefs zijn manschappen tot de orde terug te brengen. Het baatte niet dat hij hen, toen hij ze dan toch zo goed als mogelijk was verzameld had, met alle bedaardheid toesprak, en herinnerde, hoe hij met hen steeds alle gevaren en alle roem gedeeld had, en hoe het hem smartte, dat zij nu scheen hun vertrouwen op hem verloren te hebben. In die ogenblikken wilden zij van niets horen dan van op te trekken, om geld en buit te halen. Zij zwaaiden dreigend met hun wapens, en riepen nog harder dan tevoren: "Lans, lans! Geld, geld!" terwijl het scheen dat alle gezag volstrekt een einde genomen had. Dit toneel maakte zulk een' indruk op FREUNDSBERG, die zijn leven lang onverschrokken alle krijgsgevaren was te gemoet gegaan en gewoon was te zeggen: "hoe sterker de vijand, hoe groter de eer," en die, wanneer hij zich onder zijn eigen soldaten bevond zich altijd beschouwde als een' vader onder zijne kinderen, - dat hij bewusteloos neerstortte, als was hij door een bliksemstraal getroffen geweest. De oude generaal door die schok, zo heftig en zo onverwacht, bijna gedood, verkreeg nu, daar hij niet eens meer spreken kon, op eenmaal al de zedelijke invloed terug, die hij tevoren op zijn manschappen had kunnen uitoefenen. Het gezicht van hun zo goed als dode veldheer, bracht de muitende soldaten tot hun plicht terug; en terwijl de oproerkreet bestierf op hun lippen, gingen zij beschaamd en vol berouw uit elkaar.

Vier dagen later had FREUNDSBERG de spraak weder gekregen. "Wij moeten voorwaarts," zei hij tot de hertog; "God zal met ons zijn." Voorwaarts! werd nu de algemene roep. Bourbon had geen keus; ook kwam er niet van een vergelijk tussen de paus en de keizer. Nadat FREUNDSBERG vervoerd was naar Ferrara, van waar hij vervolgens overgebracht werd naar zijn slot Mindelheim, binnen welks muren hij achttien maanden later overleed, - sloeg de hertog van Bourbon, op de 18de april, de grote weg naar Rome in, op welke hem, vroeger en later, reeds zoveel dappere legerbenden waren voorgegaan.

Toen nu de paus het onweer boven zijn hoofd zag samenpakken, verloor hij alle tegenwoordigheid van geest. Hij ontsloeg zijn soldaten en behield alleen de lijfwacht.

Het is waar, meer dan dertig duizend mannen maakten binnen Rome een groot vertoon van dapperheid, daar men ze dagelijks goed gewapend door de straten zag trekken; terwijl de menigvuldige vechtpartijen, die onder hen voorvielen, al licht grote strijdlust bij hen kon

doen vooronderstellen. Maar zij hadden met dat al geen voornemen, om de paus ten bloedens toe te verdedigen. Zij zagen integendeel de komst van KAREL met verlangen tegemoet, daar zij berekenden er persoonlijk voordeel bij te kunnen hebben, zo de keizer, met zijn talrijke stoet, binnen Rome korter of langer zijn verblijf mocht komen nemen.

De bestorming.

In de avond van de 5de mei kwam Bourbon onder de muren van de stad aan; en hij zou ongetwijfeld dadelijk de aanval begonnen hebben, zo hij op dit ogenblik zijn stormladders gereed had gehad. De 6de ‘s morgens zette het leger zich in beweging, terwijl een dikke mist hen voor de ogen van de Romeinse burgers verborgen hield. De Spanjaarden trokken naar hun post boven de poort van de Heilige Geest, en de Duitsers hadden de hunne aan de benedenzijde. De hertog, zijn soldaten in persoon willende voorgaan, beklom het eerst de muur, en riep hun toe hem te volgen. Op dit ogenblik werd hij door een’ kogel dodelijk getroffen. Hij stierf binnen het uur. Dus vond een man zijn einde, die verrader geworden was van zijn vorst en van zijn vaderland, en die er nog niet in had kunnen slagen, om zich het vertrouwen van zijn nieuwe vrienden te verwerven. Des hertogs dood vuurde intussen de soldaten aan. CLAUDIUS SEIDENSTUCKER bereikte het eerst van allen de muur, hoewel hij door MICHIEL HARTMANN onmiddellijk gevolgd werd. Deze twee Duitsers, die tot de partij van de Hervormden behoorden, riepen uit, dat God zelf voor hen uitging, en dat zij Hem in een gezicht zagen op de wolken. Weldra werden nu de poorten geopend, en de bestormers drongen de voorsteden binnen. De paus sloot zich met dertien kardinalen op, in het kasteel St. Angelo. De prins van Oranje, die nu het keizerlijk leger aanvoerde, bood hem de vrede aan, onder voorwaarde, dat hij driemaal honderd duizend kronen betalen zou. CLEMENS echter wilde nergens van horen, daar hij vastelijk geloofde dat het heilig verbond reeds in aantocht was om hem te verlossen. Na vier uren stilstand werd daarop de aanval vernieuwd, en een uur na zonsondergang was het leger meester van de gehele stad. Alles bleef in de volmaaktste orde onder de wapenen, tot omstreeks middernacht; de Spanjaarden op de Piazza Navona en de Duitsers in de Campo - Fiore. Toen er nu echter geen beslissing kwam of het oorlog of vrede zou wezen, waren de soldaten niet langer in toom te houden en de plundering begon.

De plundering.

De pausen hadden eeuwen lang op allerlei manieren en onder velerlei dekmantels, schatten op schatten weten te stapelen. De godsdienst was onder alle vormen en benamingen daartoe misbruikt geworden. Rome was dus een zeer begeerlijke buit. Geen wonder dan, dat een overwinnend leger, wat gedurende vele maanden zich grote ontberingen en moeilijkheden had moeten getroosten, met gretigheid de handen uitstrekte om die buit machtig te worden. Er was dan ook letterlijk niets voor de roofzucht van de plunderaars veilig.

Het scheelde niet of de bewoner van een paleis, wat zij binnengedrongen waren, zich er op beriep dat hij een vriend van de keizer was. Pauselijken en keizerlijken, Ghibellijnen en Guelfen moesten gelijkelijk het lot des oorlogs ondervinden. Kerken, paleizen, kloosters, in een woord publieke en bijzondere gebouwen zonder onderscheid, de graven niet uitgezonderd, werden beroofd van al wat in de ogen der soldaten waarde had; zelfs ontzagen zij zich niet om het lijk van JULIUS II de gouden ring te ontstelen, die aan de vinger gevonden werd. De Spanjaarden toonden dat zij in het roven en plunderen volleerd waren. Zij vonden geld en kostbaarheden op plaatsen, waar niemand die gezocht zou hebben. Echter overtroffen de Napolitanen hen in vernielzucht en in woestheid. "Van alle zijden," zegt GUICCIARDIJN, "hoorde men het akelig klaaggeschrei van de vrouwen en geestelijke zusters, die in grote getale het slachtoffer werden van de beestachtige moedwil van de soldaten."

Moedwil van de Duitsers.

In de aanvang toonden de Duitsers de grootste verbittering tegen de pausgezinden, en velde zij allen neer die hen ontmoetten. Maar al spoedig werden zij gematigder gesteld, toen zij naar hun verlangen en in overvloed te eten en te drinken vonden. Al die zaken intussen, welke de Roomsen *heilig* noemen, wekten zeer de woede op diegenen onder de Duitsers, die volgelingen waren van LUTHER. Zij namen de miskelken en verdere voorwerpen tot het altaar behorende weg, en men zag bedienden en staljongens de koorklederen aantrekken. De Campo - Fiore was in een groot speelhuis herschapen. Daarheen brachten de soldaten allerlei kostbaarheden, bij zakken vol, en zetten die dan, al dobbelende, op één worp. Als zij verloren hadden haastten zij zich om nieuwe voorraad te halen. Zekere BAPTISTA, die de verovering en plundering van de stad had durven voorspellen, en die daarom, op last van de paus, in de gevangenis geworpen was, werd door de Duitsers op vrije voeten gesteld, en hij moest nu met hen drinken. Hij bleef niettemin de rol van profeet voortzetten, en kondigde zijn bevrijders aan, dat zij nu vrij roven en plunderen mochten, maar dat zij er geen' zegen bij hebben konden. "Gijliede zijt vandaag rijk," zei hij; "wellicht zult gij morgen nog armer zijn dan gij nu de priesters gemaakt hebt."

De Duitsers stelden er een baldadig genoegen in om de geestelijke heeren te bespotten. GUICCIARDIJN verhaalt, dat zij hen in een spotprocessie op ezels door de straten van Rome rondleidden. Daarna moesten zij nog een duchtig losgeld betalen; en vervolgens in de handen van de Spanjaarden vallende, begon het eigen toneel opnieuw.

Een van de Duitse soldaten, GUILLAUME DE SAINTE CELLE, dreef zijn spotlust zo ver, dat hij het gewaad van de paus aantrok en zich de driedubbele kroon op het hoofd zette. Enige anderen kleedde zich als kardinalen, en nu trokken zij gezamenlijk, op ezels gezeten, door de stad. Aan het kasteel St. Angelo gekomen, waar CLEMENS de wijk genomen had, stegen de gewaande kardinalen af en gingen zij met alle deftigheid over om de soldaat - paus de voeten te kussen. Deze laatste dronk nu op de gezondheid van CLEMENS VII, wat de kardinalen knielende ook deden, waarop èn paus èn kardinalen de gelofte deden van voortaan zich meer stichtelijk en zo als het goede geestelijken past te zullen gedragen, en dat zij zich nooit meer met de oorlog zouden inlaten, noch die aanstoken bij anderen. Hierop stelden zij zich aan als waren zij in conclave gezeten, en als nu de zogenaamde paus verklaarde dat hij verlangde zijn waardigheid neer te leggen, kozen zij dadelijk met algemene stemmen LUTHER tot zijn opvolger. "LUTHER is paus! LUTHER is paus!" was daarop de algemene kreet. Zeker was nooit een paus meer eenstemmig en in korter tijd verkozen geworden!

Gewelddadigheden van de Spanjaarden.

Maar bleef het bij de Duitsers zo doende bij spotternij en baldadigheden: de Spanjaarden deden erger. CLEMENS VII had hen "Mooren" genoemd, en een' volle aflaat beloofd aan elk die een Spanjaard doden zou. Zij waren uit die hoofde uitermate verbitterd. Hoewel getrouwe Catholieken ontzagen zij zich niet, om de geestelijke vaders wreedaardig dood te martelen en zich hun goederen toe te eigenen. Maar zij spaarden buitendien kunne, rang, noch jaren.

De straf voltooid.

Tien dagen lang had de plundering geduurd, voor de woedende soldaten enigszins tot bedaren kwamen. In die tijd hadden zij een' onnoemelijke buit geroofd, en omtrent acht duizend mensen ontzield. Welk een schrikkelijk lot moest dus de pauselijke stad ondergaan, en in hoe weinige ogenblikken was haar strafvonnis voltrokken! Zelfs onder haar vijanden waren er die haar hadden willen sparen, zo het in hun macht was geweest; maar zij moest vernederd worden. LUTHER had gezegd: "ik hoop niet dat zij Rome verbranden zullen; dat

zou ongehoord zijn." MELANCHTON sprak in dezelfde geest. "Ik beef voor de boekerijen," zei hij; "wij weten maar al te wel hoe weinig eerbied soldaten hebben voor boeken." Geen wensen en geen bidden echter mocht hier helpen. De stad van LEO X moest Gods straffende hand ondervinden. CLEMENS VII trachtte eindelijk door onderhandeling zich te redden; want hij begon bevreesd te worden, dat de vijand het kasteel St. Angelo, binnen welks muren hij zich bevond, zou ondermijnen en in de lucht doen springen. Hij verbond zich, om met zijn persoon borg te blijven voor de betaling van een som van viermaal honderdduizend dukaten, en hij liet alle verbindtenissen tegen KAREL V geheel varen.

De evangelische Christenen waren verbaasd over wat zij hadden zien gebeuren. "Ziet," dus spraken zij, "dit is Gods hand. De keizer, die de wil had LUTHER te vervolgen om de paus te believen, is nu gedwongen geweest de paus als vijand te behandelen. Des Heeren raad zal bestaan, en Hij zal al Zijn welbehagen doen."

III.

Gewenste rust.

De Hervorming had de tijd van rust, waarin zij zich nu door een samenloop van omstandigheden verheugen mocht, nodig, om in sterkte toe te nemen en een grotere uitbreiding te verkrijgen. Zo lang haar vijanden elkaar beoorloogden, was zij voor hun aanslagen veilig. Zo veroorzaakte de dwaasheid van CLEMENS VII, naar wij zagen, een gewenste afleiding, en de vernedering die Rome ondervond gaf aan de zaak des Evangelies nieuwe kracht. En die rust, die staat van vrede voor de Hervorming, mocht duren van 1526 tot 1529: een tijd, lang genoeg om belangrijke uitkomsten te kunnen opleveren, of althans voor te bereiden.

Andere inrichting van de Kerk.

De pauselijke dwang was afgeschud geworden. Men moest dan in de eerste plaats bedacht zijn, om, ter vervanging van dat drukkend stelsel van regering, een ander plan te ontwerpen, dat van mildere beginselen zou uitgaan, en met tijd en omstandigheden meer in overeenstemming zou wezen. Deze stap stelde een wijde kloof daar tussen Pausdom en Hervorming; en het geestelijk juk dat eeuwen lang loodzwaar op de volken gedrukt had, werd nu door enige weinige mannen moedig onder de voet getreden. Intussen wilden zij vrijheid, maar geen ordeloosheid.

Reeds tweemaal had de Rijksdag gewenst, dat men de Hervorming van de Kerk tot een groot nationaal werk zou maken. De keizer, de paus en enkele vorsten hadden zich tegen dat denkbeeld verzet. Daarom had de Rijksdag van Spiers aan elke staat in het bijzonder overgelaten, om in de zijnen die voorzieningen en die schikkingen te maken, als meest oorbaar zouden bevonden worden. Maar wat konden nu gevoegelijk in de plaats komen, voor het pauselijke stelsel? -

Men had, ofschoon de paus ter zijde stellende, toch, onder zekere bepalingen, de bisschoppen bij de nieuwe inrichting kunnen behouden; en dan zou de overgang van het oude tot het veranderde stelsel al zeer zacht zijn geweest.

Maar men kon ook, met volkomen verwerping van al het bestaande, een geheel nieuw gebouw optrekken, waarvan zowel de grondslag als de inrichting, in gehele overeenstemming zou zijn met het woord van God. En zo doende was de nieuwe vorm van bestuur wijd verschillend van die der Roomse Kerk, omdat daarbij alle denkbeeld van priesterheerschappij moest wegvallen, en daarentegen de rechten van het volk gehandhaafd zouden worden. Tussen deze twee uitersten waren zeker nog onderscheidene middelwegen te vinden.

ZWINGLI viel in de geest van het laatstgemelde plan, hoewel hij het slechts gedeeltelijk in toepassing bracht. Hij meende het volk niet dan bij wijze van vertegenwoordiging te moeten stem geven. Vandaar dat de Raad van de Tweehonderden in Zurich, die het wereldlijk

gezag in handen had, tevens de hoogste macht was in kerkelijke zaken, hoewel onder beding van in alles de Heilige Schrift tot richtsnoer te zullen nemen.

Maar al was ZWINGLI niet verder gegaan: er was iemand anders die daarvan het voorbeeld zou geven. Een Duits vorst zou aan zijn kleine staat een kerkelijke constitutie schenken, geheel het tegengestelde van die waarop de pauselijke oppermacht steunde.

Evenwel kon zulk een denkbeeld moeilijk op Duitse bodem of in een Duits hoofd tot rijpheid komen. Gelijk voor Engeland wellicht de bisschoppelijke kerkinrichting wel de eigenaardigste mocht genoemd worden, was het voor Duitsland zeker meer natuurlijk, om een' andere vorm te kiezen en aan het wereldlijk gezag een' grotere invloed op de kerkelijke zaken toe te kennen. Het democratisch beginsel daarentegen moest in Zwitserland en Frankrijk de oorsprong vinden. Een landgenoot van de grote CALVIJN was het, die de banier ontrolde, welke later door de Hervormer van Genève met zo krachtige hand zou opgestoken worden, en onder welke in Frankrijk, in Zwitserland, in Holland, in Schotland en ook in Engeland zo velen zich scharen zouden, en die ook in de Nieuwe Wereld tot de gewichtigste gebeurtenissen zou aanleiding geven.

Philippus van Hessen.

Geen van de evangelische vorsten was zo vast beraden en zo ondernemend van aard als PHILIPPUS VAN HESSEN. Men heeft hem vergeleken bij PHILIPPUS van Macedoniën in kracht van geest, en bij diens zoon ALEXANDER in moed. Hij voelde dat de Hervorming allernoodzakelijkst was, en had de overtuiging dat hij, wel ver van deze te mogen tegenwerken, zedelijk verplicht was haar met de te zijner beschikking staande krachten en middelen te ondersteunen.

De monnik van Marburg.

De lichtstraal waarmee de Hervorming de nacht der middeleeuwen verhelderde, drong in Hessen bijna even spoedig door als in Saksen. Terwijl LUTHER in 1517 te Wittenberg tegen de aflaten ijverde, verzamelden zich te Marburg zowel vrouwen als mannen, in het geheim, in een' afgelegen hoek van de stad, om te luisteren naar de prediking van een monnik, die daar gevangen zat, en tot wiens akelig kerkerhol zij in zoverre wisten te naderen, dat zij zijn stichtelijke woorden konden opvangen. Het was de Franciskaner JACOB LIMBURG, die men daar opgesloten had om zijn vrijmoedige taal; daar hij leerde, dat de priesters, gedurende de laatste eeuwen, het Evangelie van JEZUS CHRISTUS jammerlijk verdraaid, ja vervalst hadden.

Deze geheimzinnige tezamenkomsten duurden echter niet langer dan veertien dagen. Men was onderricht geworden van wat er voorviel, en dit was genoeg om de Franciskaner dadelijk te vervoeren, waarheen wist niemand. Enige inwoners van Marburg hem ziende voorbij rijden, naderden zijn wagen, en vroegen hem, onder het storten van tranen, waarheen hij ging. "Ik ga waar God wil," was het antwoord. Er is sinds nooit meer van hem gehoord. Soortgelijk onverwacht en voor altijd verwijderen van personen, wier invloed of denkwijze gevreesd wordt, was ten allen tijde een hulpmiddel dat Rome onder elke omstandigheid wist aan te wenden.

Dadelijk na de afloop van de Rijksdag van Spiers, besloot PHILIPPUS VAN HESSEN zich aan de Hervorming in zijn landen te laten gelegen leggen. Hij helde van nature over tot de beginselen der Zwitserse Hervorming, en daardoor was het dat hij met een man in aanraking kwam, die niet tot de gematigden behoorde. Te Spiers had PHILIPPUS VAN HESSEN omgang gehad met JACOB STURM, de afgevaardigde van Straatsburg, die hem veel sprak van FRANS LAMBERT van Avignon, die zich toen te Straatsburg bevond.

Paradoxen van Lambert.

LAMBERT had een innemend voorkomen, en verraadde veel vastheid van karakter. Hij verenigde het vuur en de geestdrift van het Zuiden met de volharding en de moed van het Noorden. Hij was van de eersten in Frankrijk die het monnikskleed afwierpen, en had sinds niet opgehouden om voor een algehele hervorming in het kerkelijke te ijveren. "Voorheen," zei hij, "toen ik nog de monnikskap droeg, en iets anders vertoonde dan ik was, leefde ik in de grootste overvloed; maar tegenwoordig, nu ik mij laat zien gelijk ik ben, heb ik nauwelijks het nodige om in de behoeften van mij en de mijnen te voorzien. Ik ben echter liever arm, met de bewustheid van de Heer JEZUS CHRISTUS in oprechtheid van hart te dienen, dan rijk, met de overtuiging dat ik niet de Heer maar de paus onderdanig ben." De landgraaf begreep dat zulk een man hem van nut kon zijn bij zijn hervormingsplannen, en hij nodigde hem daarom aan zijn hof.

Het eerste wat LAMBERT deed in Hessen, was het opstellen van honderd acht en vijftig stellingen, die hij "paradoxen" noemde, en welke hij, naar de gewoonte des tijds, aan de kerkdeuren aansloeg.

Ogenblikkelijk was een talrijke menigte bijeen om die thesen te lezen. De Roomsen zouden deze graag afgescheurd hebben, maar de Hervormingsgezinden van het volk hielden trouw de wacht, en spraken luid en aanhoudend over de inhoud der stellingen, waarbij de Roomsgezinde partij niet weinig te lijden had.

Broeder Bonifacius.

Een jeugdig priester, BONIFACIUS DORNEMANN geheten, vol eigenwaan, (niet onnatuurlijk echter, daar de bisschop hem, ter gelegenheid van zijn wijding, boven de apostel PAULUS gesteld had in geleerdheid, en boven de maagd MARIA in kuisheid), - doch die, kort van gestalte zijnde, op een bank was gaan staan om te zien wat LAMBERT had aangeslagen, begon nu de stellingen, ten aanhore van een grote menigte, met luider stem te lezen.

"Al wat gebrekkig is, moet verbeterd worden. Gods woord alleen kan daarbij tot richtsnoer dienen. Alle pogingen van hervorming buiten dat Woord, zijn ijdel en kunnen geen doel treffen. "Dit was de eerste van de stellingen. "Daar heb ik niets tegen," sprak de jonge priester.

"De Kerk moet beslissen in geloofszaken. De Kerk nu is een vereniging van belijders, die, door één geest bezield, hetzelfde geloof, dezede God, dezelfde Middelaar, en dezelfde Openbaring hebben, waardoor zij zich besturen laten en waaraan zij vasthouden in leven en in sterven."

"Daar kan ik niets tegen zeggen," vervolgde de priester.

"Gods Woord is de enige ware sleutel van de Hemelrijks. Allen die in dat Woord geloven zullen zich de Hemel geopend zien. Voor hen die dat Woord geloof weigeren, blijft de Hemelpoort gesloten. Die daarom dat Woord deelachtig is, heeft in het de waren sleutel gevonden. Alles wat buiten die is, zowel de besluiten en beslissingen van de concilien en van de pausen, als de stellingen en voorschriften van priesters en monnikken, heeft geen waarde hoegenaamd." Broeder BONIFACIUS schudde het hoofd, maar las voort.

"Dewijl in CHRISTUS het priesterdom van de Wet is te niet gedaan, en Hij onze enige en eeuwige Hogepriester geworden is, die niet, gelijk een mens, een' opvolger of plaatsvervanger behoeft, zo is noch de bisschop van Rome, noch iemand anders zijn vertegenwoordiger hier op aarde. Integendeel zijn alle Christen belijders van de beginne af in Hem tot priesters geworden."

Deze stelling was ongetwijfeld ketters genoeg. Intussen bleef DORNEMANN even bedaard bij deze als tevoren. Of het door domheid of door vrees kwam, dan wel omdat de waarheid van de thesen te duidelijk sprak: onze goede priester zei, met lezen voortgaande, bijna

nooit een woord meer dan: "Daartegen kan ik niets inbrengen," of iets dergelijks. Het volk bleef nog enige tijd met klimmende verbazing toeluisteren, totdat er eindelijk een was (het kan even goed een Rooms ijveraar, als een voortvarend Hervormde, of een ondeugend spotter, die tot geen van beide partijen behoorde, geweest zijn) die zijn geduld geheel scheen verloren te hebben, en met de uitroep: "Hou maar op, want dat is voor u toch te hoog," de bank waarop vader BONIFACIUS stond met een' ruk weghaalde, en daardoor de man, zolang hij was, in de modder deed vallen.

Redetwist in Homburg.

Op de 21ste oktober, des morgens ten zeven ure, werden de deuren van de hoofdkerk van Homburg geopend, en daarop traden achtereenvolgens geestelijke en wereldlijke heeren van allerlei rang binnen. PHILIPPUS zelf ontbrak niet.

Toen nu LAMBERT zijn thesen toegelicht en met bewijzen gestaafd had, zei hij: "Elk die iets tegen mijn stellingen in te brengen heeft sta op en spreek." een diepe stilte volgde. Eindelijk evenwel waagde het NIKOLAAS FERBER, overste van de Franciskaners te Marburg, die in 1524 de landgraaf had willen bewegen om de ketters met het zwaard te dwingen (een geliefkoosd denkbeeld van Rome), om enige zinsneden in het midden te brengen. Zijn neergebogen hoofd en zijn op de grond gevestigde ogen, waren zeker niet geschikt om aan zijn woorden kracht en overreding bij te zetten. En toen hij het gezag van AUGUSTINUS, LOMBARD en anderen wilde bijbrengen, nam de landgraaf de vrijheid hem de opmerking te maken "dat hier de meningen van zwakke en feilbare mensen niet gelden konden, maar alleen de uitspraken van Gods Woord, waarin alle kracht en sterkte moest gezocht worden." Hierop raakte de Franciskaner geheel in verwarring; en terwijl hij weer ging zitten mompelde hij: "Het is hier de plaats noch de gelegenheid om te antwoorden." Echter werd de redetwist hervat: maar LAMBERT sloeg zijn tegenstander dermate uit het veld, dat deze, LAMBERT's krachtige taal bij de donder en bij de bliksem vergelijkende, maar diens woorden toch "lastering en goddeloosheid" noemende, zich andermaal terugtrok en herhaalde, dat het daar de plaats noch de gelegenheid was om te antwoorden.

Zegepraal van het Evangelie.

Tevergeefs merkte hem de kanselier PEIGE op, dat elk hier het recht had om zijn gevoelens vrij en onverholen voor te dragen, en dus ook hij. Tevergeefs zei hem de landgraaf dat het om waarheid, en om waarheid alleen te doen was, waarom hij niet zwijgen mocht zo hij dwaling meende te zien. Niemand sprak een woord meer. Echter had een der priesters tevoren gezegd: "Ik zal het leerstuk van het vagevuur verdedigen." "Ik zal de stelling wegens het priesterschap bestrijden," sprak een ander. Een derde zei: "Ik zal die omtrent de beelden omverwerpen." Nu het er op aan kwam had niemand de moed om te spreken.

Dit maakte die indruk op LAMBERT, dat hij, zijn handen vouwende, met ZACHARIAS uitriep: "Geloofd zij de Heer, de God Israëls, want Hij heeft bezocht, en verlossing teweeggebracht Zijne volk." Lukas 1:68

Nieuwe kerkordening.

Na verloop van drie dagen, die op deze wijze met disputeren werden doorgebracht en zoveel zegepralen van de gezuiverde leer mochten genoemd worden, werden enige mannen benoemd, om voor de gemeenten in Hessen een regeling te ontwerpen in overeenstemming met het Woord van God. Zij brachten met dit werk enige dagen door, en die nieuwe kerk - ordening, de vrucht ervan hun arbeid, werd daarop van kracht verklaard en openlijk bekend gemaakt.

Deze nieuwe regeling van kerkelijke zaken, een eerst voortbrengsel van die aard van de Hervorming, is te merkwaardig om haar niet meer in bijzonderheden te doen kennen; temeer daar zij in zekere zin bestemd was, en ook dienen kon, tot voorbeeld voor de nieuwe gemeenten aan andere plaatsen.

De grondslag, waarop het geheel rust, is het beginsel dat de Kerk haar eigen bestuur behoort te hebben. Getrouw aan deze regel is dan ook de kerk - ordening waarvan wij spreken, uitgegaan van de Kerk zelf; van een vergadering in de naam van God bijeengekomen en handelende. Daarom wordt ook met geen enkel woord in de aanhef van het stuk melding gemaakt van de landgraaf of van wereldlijk gezag. En PHILIPPUS, die zich verheugde dat hij voor zichzelf en voor die allen van de zijnen die dat wensten, de dwang eens oppermachtige priesters had krachteloos kunnen maken, wilde in het geheel niet de rol van die priester overnemen, en op zijn beurt over de gemeente gaan heersen. Al wat hij wenste was, zijn ondersteuning en bescherming te verlenen waar die nodig mocht zijn.

Een tweede hoofdtrek van deze kerk - regeling, is de eenvoudigheid die daarbij, zowel wat het bestuur als de godsdienst zelf aangaat, wordt voorgeschreven. Alle volgende kerkvergaderingen of synoden worden nadrukkelijk vermaand het getal der voorschriften en bepalingen niet nodeloos te vermeerderen, "want," zo heette het, "hoe meer wetten en reglementen er zijn, hoe meer aanleiding er zal wezen tot overtreding; en daarom zal men door te zorgvuldig te willen zijn in het bewaren van regelmaat en orde, juist het tegengestelde te weeg brengen." Zij schaften zelfs de orgels in de kerken af, als iets overtolligs en dat voor de meesten weinig tot stichting kon bijbrengen. Zij zeiden: "Er moet in de kerk niets gebeuren, wat niet voor allen gelijk nuttig en verstaanbaar kan zijn." Het is gewoonlijk zo, dat wanneer er een belangrijke verandering in onze denkwijze plaats heeft, wij tot uitersten overgaan en al datgene afkeuren, wat wij tevoren goed en nuttig achtten, maar dat nu minder schijnt te voegen. In alle opzichte maakte de Kerk hier een overgang van het een uiterste tot het andere. Van een eerdienst met plechtigheden overladen en met praal en luister aangedaan, kwam zij nu tot de allereenvoudigste soort van Godsdienstoefening.

Leraars. Diakenen.

Zie hier verder enige hoofdpunten van de nieuw opgestelde kerkordening:

"Alle leer en bestuur van de Kerk moet gegrond zijn op het onfeilbaar Woord van de Heer der Gemeente. Elk leraar die tegen deze regel mocht handelen, en leringen of voorschriften invoeren die van elders ontleend zijn, zal afgezet en van de gemeenschap van de Kerk afgesneden worden.

"Ieder godvruchtig man die in de schrift ervaren is, zal, wat voor het overige zijn rang of zijn betrekking zij, tot leraar kunnen gekozen worden; want zodanig iemand heeft met van de daad een Goddelijke roeping ontvangen.

"Wij kennen aan de leraars geen andere waardigheid of macht toe, dan die welke een' bedienaar des Goddelijken Woords in alle eenvoudigheid toekomt.

"De leraars zijn dienaars, en daarom mogen zij nimmer handelen of aangemerkt worden als vorsten of heeren die gebieden en heersen kunnen.

"De leraars en de diakenen worden door de gemeenten benoemd. Elke gemeente heeft haar vrije keus.

"De gekozene leraars zullen in hun bediening bevestigd worden door de oplegging van de handen van drie ambtsbroeders. Wat de diakenen aangaat: zo er geen leraars tegenwoordig zijn, zal voor hen de oplegging van de handen geschieden door oudsten van de gemeente.

"Zo een leraar aan de gemeente op enigerlei wijze ergernis geven mocht, hetzij door berispelijkheid in zijn gedrag en wandel, of door lauwheid of verkeerdheid in zijn bediening,

en zo dan waarschuwingen of vermaningen niet helpen, zal hij van zijn waardigheid ontzet worden.

"Iedere gemeente zal verplicht zijn voor haar herder en leraar te zorgen, en hem in staat te stellen om met de zijnen behoorlijk te kunnen leven. Daarentegen mogen de leraars geen bijzondere betaling ontvangen, voor deze en geen verrichting tot hun ambtsbediening behorende.

"Elke dag des Heeren wordt er een vergadering gehouden, om, in overleg met de leraar, over de belangen van de gemeente te spreken, en naar gelang van omstandigheden te handelen. Die vergadering zal tevens, de kerkelijke tucht handhavende, uitspraak doen omtrent het al of niet toepassen van de straf des bans, zo zulke gevallen mochten voorkomen.

Synoden.

"Gelijk een wekelijkse bijeenkomst dienstig is tot regeling van de aangelegenheden van de bijzondere gemeenten, zo zal er eenmaal ‘s jaars een algemene synode zijn, ter overweging van de belangen van de gehele Kerk.

"Van die synode zijn de onderscheidene leraars leden, uit kracht van hun bediening. Echter zal iedere gemeente buitendien uit haar midden iemand kiezen, en als haar vertegenwoordiger aan de werkzaamheden van de synode doen deelnemen. "De synode zal jaarlijks drie leden benoemen, die in last zullen hebben om de verschillende gemeenten te gaan bezoeken, en in alles wat deze aanbetreft, zo met betrekking tot de leer als het bestuur, een onderzoek te bewerkstelligen, en zich te overtuigen dat de verordeningen wordt nageleefd."

Het moet in het oog vallen, dat sommige bepalingen van dit kerk - reglement al zeer ver gaan in een democratische geest. Evenwel kwamen er langzamerhand wijzigingen in. Zo werden de jaarlijkse visitatoren later vervangen door zes superintendenten, die in die hoedanigheid voor hun leven benoemd werden; en deze heeren zullen, gelijk ergens opgemerkt wordt, het hun er zeker toe hebben bijgedragen, om de Kerk in Hessen veel van haar vrijheid te benemen en haar geestkracht te verlammen; gelijk zij ook vanzelf langzamerhand meer onder de invloed van het wereldlijk gezag moest komen. Het ging inderdaad met deze kerkelijke bepalingen niet veel anders, dan met de constitutie van de abt SIEYES, in het jaar 8, welke, hoewel met republikeinse inzichten opgesteld, niet te min de grond moest leggen, op welke NAPOLEON BUONAPARTE vervolgens zijn despotisch keizerlijk gezag gevestigd heeft.

Twee elementen in de Kerk.

De nieuwe kerk - ordening van Hessen was met dat al een merkwaardig stuk. Men heeft de Hervorming te last gelegd, dat zij de Kerk te veel van haar uiterlijkheden beroofd heeft, en de godsdienst daardoor een belangrijk deel van haar invloed op de zinnelijke mens heeft ontnomen. De Hervormden onderscheiden niet te min, zowel als de Roomsgezinden, twee elementen, twee grondbestanddelen in het kerkelijke; een uitwendig of zinnelijk deel, en een inwendig of geestelijk deel. Het verschil bestaat slechts daarin, dat de Roomsen meer gewicht hechten aan het eerste, en dat de Protestanten een overwegende belangrijkheid toekennen aan het laatste. Dat daarom het uiterlijk deel geenszins door de Hervormden verwaarloosd wordt, kan onderanderen zeer duidelijk blijken uit het Reglement voor de gemeenten in Hessen, dat wij zo even meer van nabij beschouwd hebben. Bij dat reglement toch, werden voor de uiterlijke inrichting en het bestuur van de Kerk de nodige bepalingen gemaakt, en dat met een zorg en een juistheid, die zeker niet te kennen geeft, dat in dit deel van de godsdienst door de Hervormers te weinig belang werd gesteld.

Maar zou nu deze nieuw ontworpene regeling van kerkelijke zaken door al de hervormde gemeenten aangenomen worden?

Luther's gevoelen over het leraarsambt.

Er was veel grond om dit te mogen verwachten. Meest allen die het met de Hervorming wel meende, waren van gevoelen, dat de nieuwe vorm van bestuur in het kerkelijke de kracht ontlenen moest van de stem van het volk. Uitgegaan zijnde van een Kerk die een geheel tegengesteld grondbeginsel huldigde, en die daarom In hun ogen gehaat geworden was, kan hun overhellen naar democratische begrippen niet vreemd vallen. LUTHER zelf had reeds in 1523 in die geest gesproken. Toen men, te dier tijd, de Calixtijnen in Bohemen leraars weigerde, schroomden zij niet, om ieder die zich die bediening wilde laten opdragen als zodanig aan te stellen, onverschillig of hij daartoe geschikt was of niet. "Zo gij geen betere voorgangers bekomen kunt," schreef LUTHER, "raad ik u veeleer erin het geheel geen te nemen. Laat elk hoofd van een gezin de Bijbel voor de zijnen te huis lezen, en zelf zijn kinderen in de doop Gode toewijden, in afwachting dat betere tijden komen wijding ontvangen: die wijding is niet uit God, maar uit de Boze. Zulke priesters dienen de Heer JEZUS CHRISTUS niet, maar weerstaan hem. Zij prediken de volke zijn aan het kruis volbrachte offerhande niet, maar bieden vergeving van zonden aan voor geld. Een waar en getrouw leraar kan alleen hij zijn, die op de rechte wijze tot die betrekking geroepen en daarin bevestigd is. Aan de gemeente komt de keuze toe. Elk bereide zich vooraf tot het gewichtige werk van de verkiezing voor, en dan, in de naam van God bijeengekomen, geschiedde de benoeming onder opzien tot Hem, en in alle oprechtheid van hart. Alle wijding of bevestiging die dan nog nodig is, kan alleen dáárin bestaan, dat uw oudsten de gekozene de handen opleggen, en hem vervolgens aan de gemeente, en de gemeente aan hem, verbinden."

LUTHER geeft zo aan de leden van de gemeente de algehele bevoegdheid om de leraars te kiezen en aan te stellen, zonder daarbij in enig opzicht invloed aan de geestelijkheid toe te kennen; maar dit werd door de omstandigheden des tijds geboden. Er bestond hier geen geestelijkheid, en dus kon hij deze op die keuze dan ook geen' invloed geven, gelijk hij anders ongetwijfeld, behoudens van de volks rechten, gedaan zou hebben.

Grondbeginselen bij de organisatie van de Kerk.

Maar had LUTHER in dit opzicht zich naar de omstandigheden geschikt: omstandigheden van andere aard noodzaakten hem ook weer, om van zijn hier meegedeelde grondstellingen af te wijken. De Hervorming in Duitsland was niet zoals in Frankrijk en Zwitserland, bij de mindere klasse van het volk begonnen. LUTHER kon daarom in werkelijkheid de organisatie van de Kerk niet op het beginsel gronden, dat bestuur en gezag in het kerkelijke van het eigenlijke volk moeten uitgaan. Een hoop onkundige mensen, of zulke als met vooroordelen bezet, of in menig ander opzicht ongeschikt waren, en die ook de zorg voor het onderhoud van de leraars niet konden of wilden op zich nemen: ziedaar de lieden waarmee voornamelijk had moeten gehandeld worden.

Het betere, dat is aan de zaak ziel en leven gevende deel, moest hier in de hogere standen gezocht worden. De vorsten en edelen waren het, die in de geestelijke kamp de voorste gelederen vulden, en die zich in de raadzaal nooit vergeefs lieten zoeken. Maar uit die hoofde reeds kon het niet anders, of zij moesten een overwegend aandeel verkrijgen in het bestuur en de regeling van de gemeenschappelijke belangen; al had ook de mindere klasse, het volk, meer geschiktheid vertoond, en daarom beter gegronde aanspraken kunnen doen gelden. LUTHER dus kon wel met anders, dan de vorsten en groten als de vertegenwoordigers van het gros van de belijders aanmerken, en hij kon niet verhinderen, dat op deze wijze de wereldlijke macht op kerkelijke zaken invloed verkreeg.

Het lijdt echter geen' twijfel, of LUTHER heeft zich voorgesteld, dat dit overwicht van de vorsten en edelen, met van de tijd door de aanwassende partij van het volk zou weggenomen worden. Voor het ogenblik beschouwde hij die voorname en machtige heeren als beschermers van de geringeren en zwakkeren; maar eenmaal zou die soort van voogdijschap, meende hij, vanzelf vervallen.

Nadelige gevolgen van de wereldlijke invloed.

Intussen, hoe nuttig en noodzakelijk het toenmaals ongetwijfeld was, om voor de nog jeugdige en zwakke Hervorming een stevig bolwerk te zoeken bij de wereldlijke macht, zo moesten daaruit noodwendig nadelen ontstaan, waarvan wij er althans één aanwijzen willen. Naarmate het Protestantisme nauwer in aanraking kwam met de regeringen van de onderscheidene staten, werd het ook ongevoelig een zaak die zich naar die verschillende regeringen schikte; en de algemeenheid in geest en strekking, die in de ruimste zin had behoren behouden te blijven, moest afnemen, ja verloren gaan. Ook de innerlijke kracht werd verlamd; want waar de hand der machtige beschermde, hield zij ook in toom. Zo bleef de Hervorming voorlopig tot enige weinige hertogdommen in Duitsland bepaald, in plaats dat zij zich spoedig zou uitgebreid en de volken wijd en zijd met een nieuw leven aangedaan zouden hebben. Wij herhalen het dan, dat wij de bedoelde richting van de Hervorming voor de oorzaak houden van velerlei nadeel.

Met dit of elk ander grondbeginsel in het oog, kon LUTHER beter dan iemand anders de organisatie der nieuwe Kerk ondernemen. Het principe echter dat de omstandigheden hem genoopt hadden te volgen, was vooral geschikt om dat werk aanvankelijk goed te doen slagen. LUTHER was, wel is waar, meer de man om de baan te breken dan om deze met zorg te effenen, gelijk CALVIJN beter berekend was om te organiseren dan om omver te werpen; maar beide hoedanigheden, die in een' hervormer even noodzakelijk waren als in een' stichter van een monarchie, werden toch in LUTHER en in CALVIJN in ruime mate verenigd aangetroffen.

Toestand van de hervormde geestelijkheid.

Ene hervormde geestelijkheid moest eigenlijk nog daargesteld worden; althans een nauwkeurig onderzoek moest zeer veel ontdekken, dat daarbij nog verkeerd en gebrekkig was. Vele priesters die uit het Pausdom waren uitgegaan, waren nog slechts Protestantse leraars in naam. Zo werd, door dezede man, in de een kerk predikatie gehouden en in een andere mis gelezen. Maar ook hij de leken was het nog treurig gesteld. "Ach," zei LUTHER, "zij hebben de leer en de plechtigheden der Roomse Kerk verlaten, en zij achten nu ook de onze niet."

Luther's brief aan de keurvorst.

Dit alles echter schrikte LUTHER niet af. Hij sloeg integendeel een' weg in die tot verbetering leiden moest. Hij begreep namelijk, dat een algemene visitatie van de gemeenten noodzakelijk was; en om die te bewerken schreef hij op de 22ste Oktober 1526 aan de keurvorst als volgt: "Uwe Hoogheid is de man, die in de tegenwoordige ogenblikken geroepen wordt, om de bestaande verkeerdheid tegen te gaan. Overal moeten leraars aangesteld en scholen gesticht worden, waar die tot nog toe ontbreken. Dit moet geschieden, al stelt men ook de grootste bezwaren daaraan in de weg. De mensen moeten des noods tot hun bestwil gedwongen worden, evenals men hen noodzaakt om aan de daarstelling vanwege, bruggen en andere dingen van algemeen nut mee te werken. Daar nu de pauselijke orde van zaken onder ons niet meer geldt, komt het u toe, er voor te waken dat geen ordeloosheid veld wint. Er is buiten uw Hoogheid niemand, die zich deze aangelegenheid in die mate kan of mag aantrekken, en die ook in deze zo veel belangstelling toont. Ik bid u dan, benoem vier personen, die in last bekomen moeten om

door het gehele land de gemeenten te bezoeken. Laat twee van hun in het bijzonder onderzoek doen omtrent de kerkelijke goederen en inkomsten, en laat de andere twee hun zorg wijden aan de nauwkeurige opname van alles wat in betrekking staat tot de leer, de leraars, de kerken en de scholen."

Moet niet bij de lezing van deze woorden van LUTHER de opmerking ontstaan, dat terwijl in de eerste eeuw de Christelijke Kerk zich gevestigd heeft zonder hulp of medewerking van koningen en vorsten, zij in de zestiende eeuw die hulp en medewerking niet schijnt te hebben kunnen ontberen om zich te hervormen? -

LUTHER berustte er niet in, dat hij de keurvorst schriftelijk om zijn tussenkomst verzocht had. Het ergerde hem ook dat velen van de lieden van het hof, die ten tijde van keurvorst FREDERIK der Hervorming vijandig geweest waren, thans zich niet meer ontzagen om de nieuwe stand van zaken eigenbelangzuchtig tot hun voordeel te misbruiken. Toen dan tegen het einde des jaars de keurvorst te Wittenberg kwam, begaf LUTHER zich aanstonds naar het paleis, maakte reeds dadelijk zijn beklag aan de keurprins, die hij in de voorhof ontmoette, en drong vervolgens, hoewel men hem wilde tegenhouden, door tot in de slaapkamer van de keurvorst, die zeer verwonderd was de Hervormer zo onverwacht voor zich te zien. Nu volgde een dringend verzoek, dat het gebrekkige, dat hier en daar in de Kerk bestond, mocht verbeterd en de nodige voorzieningen in deze en geen opzichten mochten gemaakt worden. Het gevolg hiervan was, dat tot de visitatie van de gemeenten besloten werd, en dat MELANCHTON de uitnodiging ontving, om de daartoe dienende instructiën te ontwerpen.

De Duitse mis.

In 1526 had LUTHER zijn *Duitse mis* uitgegeven; een werk, waarin hij algemene voorschriften gaf ten aanzien van de openbare godsdienstoefeningen. Te dier gelegenheid zei hij onderanderen: "De mensen die wij in de kerken bijeen zien, en waaronder zich goede en slechte, gelovigen en ongelovigen bevinden, maken eigenlijk de ware vereniging van de Evangelische Christenen niet uit; maar alleen de zodanigen, die met geheel hun hart de Heer aanhangen, en van zijn Evangelie niet slechts met woorden maar ook door daden belijdenis doen: dezulken die zich geredelijk onderwerpen aan de kerkelijke tucht, en die een gehoorzaam oor lenen aan de bestraffingen en vermaningen, die in de naam van de Heer JEZUS CHRISTUS gedaan worden.

Maar zulk een gemeente, wier leden allen beproefd en gelouterd zouden zijn, kan in werkelijkheid niet bijeen gebracht worden; echter zou ik, indien het enigszins mogelijk was, zulk een gemeente willen stichten."

De instructies van Melanchton.

MELANCHTON begreep van zijn kant, dat hij, bij het opstellen van de bewuste instructien, daarin geen bepalingen opnemen moest, die hij van te voren berekenen kon dat niet in alles zouden kunnen opgevolgd worden. Ook hij moest en wilde zich schikken naar de omstandigheden.

De Hervorming in Duitsland was in die ogenblikken in Saksen zeer verschillend van wat zij was in Hessen. LAMBERT ging, naar wij zagen, in Hessen al zeer ver in een vernieuwende zin; en MELANCHTON wilde nu, in Saksen, juist het tegengestelde. De geest van behoud scheen hier sterker, dan de begeerte om te veranderen en te hervormen. Zo schreef MELANCHTON aan een' van de met de inspectiereis belaste heeren: "Ik bid u, laat zo veel gij kunt van het oude bij de godsdienstoefening blijven. Verander toch niet te veel, want alle nieuwigheden zijn voor het volk aanstotelijk." Men behield dan ook de latijnse liturgie, doch verenigde een paar Duitse lofgezangen met deze. Men stond aan diegenen, die aan de oude gewoonte bijzonder sterk gehecht waren toe, om het Avondmaal slechts onder één teken te ontvangen. Ook werd het biechten veroorloofd, mits men het alleen uit vrije wil en

niet uit verplichting deed. Men stond voorts de viering van onderscheidene zogenaamde heilige dagen toe, alsmede hetvoortdurend gebruik van de misgewaden; en zo meer; "want," zei MELANCHTON, "wat ZWINGLI daartegen ook zeggen mag: dat alles kan geen kwaad." Voor het overige werd met alle voorzichtigheid en behoedzaamheid te werk gegaan, bij alles wat dan toch meer dadelijk in de geest der Hervorming veranderd moest worden.

Indien wij nu graag erkennen willen, dat tijd en omstandigheden, bij verrichtingen als de hier vermelde, van beduidende invloed zijn, zo is er toch altijd een macht, een wetgeving, die daarboven verheven is - Gods Woord.

Mocht dan al MELANCHTON in die ogenblikken gedaan hebben, wat in wijsheid en voorzichtigheid te doen mogelijk scheen: het zal de roem van CALVIJN blijven, dat hij later de moed had om de taak van nieuws aan op te vatten, en naar strengere beginselen deze af te werken.

Er ging, zowel bij Roomsen als bij Hervormden, een kreet van verwondering op over wat zij zagen gebeuren. "Er wordt verraad omtrent ons gepleegd, en men tracht ons weer in de oude boeien te brengen," klaagden velen van de Evangelische Christenen.

Toegeeflijkheid.

De Roomse partij daarentegen juichte over MELANCHTON's toegevendheid. Zij noemden het een' aanvankelijke terugkeer tot de ware Kerk, en voorspelden daaruit de bedenkelijkste gevolgen voor de Hervorming.

Misnoegdheid. Blijdschap.

Men deed ook een prent in druk verschijnen, die LUTHER als een zevenhoofdig monster voorstelde. In elk van de zeven aangezichten was een verschillende uitdrukking gelegd; en terwijl uit hun monden de tegenstrijdigste zinsneden voortkwamen, scheen zij elkaar onderling zeer vijandig te zijn, en de een des andere verderf besloten te hebben. De keurvorst deelde het opstel van MELANCHTON aan LUTHER mee; en nu bleek sterker dan ooit hoezeer MELANCHTON door zijn vriend LUTHER geacht werd. LUTHER maakte slechts een paar geringe bijvoegingen, en zond daarop het stuk van MELANCHTON aan de keurvorst terug, met de verzekering dat hij het met genoegen gelezen had en zich er wel mee verenigen kon. De Roomsen gaven hieraan een uitlegging in hun geest. Zij zeiden van LUTHER, dat hij zeker niet anders had durven handelen, en vergeleken hem bij een' tijger die zich gevangen ziet, en nu de handen lekt van degenen die hem zijn nagels afknippen. Maar zij oordeelden verkeerd. LUTHER voelde dat MELANCHTON's oogmerk was, om door toe te geven waar dat maar kon, eendracht tussen de leden van de Hervormde Kerk in Saksen aan te kweken, en door die eendracht macht te maken. Dit was voor LUTHER reeds voldoende om er zijn zegel aan te kunnen hechten. Overigens huldigde hij graag de grotere gematigdheid en behoedzaamheid van zijn vriend, wiens wijze van zien mij dus hier wel eerbiedigen wilde.

Visitatie van de Hervormde gemeenten.

De algemene visitatie van de gemeenten had nu plaats. LUTHER deed dat in Saksen; SPALATIJN in Altenburg en Zwickau; MELANCHTON in Thuringen en een ander in Frankenland. Zij waren van onderscheidene geestelijke en wereldlijke gecommitteerden vergezeld, en vingen hun werk gedeeltelijk in oktober en gedeeltelijk in november 1528 aan. Zij ontsloegen elke leraar die in zijn wandel ergernis gaf, en bestemden een gedeelte der kerkelijke inkomsten ter bestrijding van de kosten, die de openbare eredienst noodzakelijk vorderde; terwijl zij maatregelen troffen, dat de bezittingen der gemeenten verder onaangeroerd bleven. Zij hieven kloosters op, en voerden een gelijkvormig onderwijs in.

LUTHER vooral, deed aan het godsdienstig onderwijs dienst, door zijn grote en kleine catechismus in het licht te doen verschijnen. Daardoor werd, wellicht meer dan door enig ander geschrift, de gezuiverde leer voortgeplant.

Zij belastten voorts de leraars in de aanzienlijkste gemeenten met het toezicht over een zeker getal kerken en scholen, en zij gaven hun in die betrekking de titel van superintendenten. Zij handhaafde eindelijk de afschaffing van het celibaat.

Deze laatste maatregel was ongetwijfeld van veel gewicht in de gevolgen. Daardoor toch werden nu de godsdienstleraars mannen en vaders van huisgezinnen, en er ontstond dus in zekere zin een nieuw geslacht, dat niet weinig heeft toegebracht aan de verspreiding van ware verlichting, geleerdheid en kennis. Wij zien daarin een van de voornaamste oorzaken, waaraan wij zouden menen de meerdere verstandelijke en zedelijke ontwikkeling die de leden van de Protestantse Kerk eigen is, te moeten toeschrijven.

Luther. Calvijn.

Deze organisatie van de Kerk in Saksen, hoewel op zichzelf beschouwd zeer gebrekkig blijvende, leverde toch ook al dadelijk belangrijke uitkomsten op. Het was omdat daarbij het Woord van God tot richtsnoer was genomen. Waar dit ooit het geval is, is de hoofdzaak goed, en zaken van ondergeschikt belang komen dan daarbij niet zo zeer in aanmerking. - De behoedzaamheid waarmee men te werk ging was zeer te prijzen. Het was daarentegen onverstandig geweest, zo de Hervormers hier, in overmaat van ijver, alles hadden verworpen en afgekeurd, omdat zij daaraan, in een of ander opzicht, te berispen vonden. Zij zouden als dwazen gehandeld hebben, zo zij al het verkeerde en gebrekkige in eens hadden willen wegnemen of verbeteren. Alleen het grove misbruik en het volstrekt niet dienstige, moest al dadelijk ophouden. Op deze wijze was hun arbeid misschien minder gelijk aan wat men van menselijke heethoofden mocht verwachten; maar hun werk geschiedde kennelijk onder de hoge leiding van God. En mocht dan LUTHER het onkruid hier en daar onder de tarwe hebben laten opwassen: CALVIJN zou later de dorsvloer van het Christendom doorzuiveren, en het bruikbare graan zorgvuldig van het kaf afscheiden.

De Hervorming gaat voorwaarts.

Wat in Saksen voorviel vond door geheel Duitsland weerklank. De Hervorming maakte beduidende vorderingen. De tijd van rust en vrede die God aan de Protestantse staten van Duitsland verleende, door het onweer dat gereed stond over hen los te barsten zo wonderdadig op Rome af te leiden, werd reeds aanvankelijk op het doelmatigst gebruikt; niet slechts in het verbeteren van het in - en uitwendig bestuur van de Kerk, maar ook in het meer en meer voortplanten van de Hervormde leer.

Zo zag de Hervorming zich nu achtereenvolgens ingang verschaffen binnen de hertogdommen Luneburg en Brunswijk, en binnen de meer en min aanzienlijke steden Neurenberg, Augsburg, Ulm, Straatsburg, Göttingen, Goslar, Nordhausen, Lubeck, Bremen en Hamburg. Dáár overal bluste men de waskaarsen in de kerken uit, nu men het heerlijk licht had leren kennen dat Gods Woord verspreidt. Met het gezag van de Moederkerk was het gedaan. "De kerk," dus zeiden KEMPE en ZECHENHAGEN, sprekende van de Roomse Kerk, "mag in het geheel geen gezag laten gelden, zolang zij haar opperherder JEZUS CHRISTUS de Heer, ongehoorzaam blijft."

POMERANUS bleef ook niet achter om het hervormingswerk te bevorderen, met welk oogmerk hij verschillende plaatsen bezocht. De markgraaf GEORGE van Brandenburg, die der Hervorming in Anspach en Bayreuth nuttig was geweest, schreef dienaangaande de volgende merkwaardige woorden aan FERDINAND van Oostenrijk, wie die hervormingszucht niet beviel: "Ik heb zodoende de wil van God gedaan; want Hij eist van de vorsten en overheden niet slechts dat zij waken zullen voor de tijdelijke belangen hunner zorg zullen hebben voor het welzijn van hun onsterfelijke zielen."

In Oost Friesland gebeurde het op nieuwjaarsdag van het jaar 1527, dat een Dominikaner, RESIUS genaamd, te Norden de predikstoel beklom, en de verzamelde menigte aankondigde, dat hij gereed was om deze en geen stelling in een evangelische zin te verdedigen. Hij slaagde erin om de tegenwerpingen van de abt van Norden te weerleggen, en bracht hem weldra geheel tot zwijgen. Nu leide RESIUS zijn monnikskap in de predikstoel neer; en onder het afklimmen werd hij met luide toejuiching ontvangen. Al spoedig had deze monnik in Oost Friesland vele navolgers.

Elisabeth van Brandenburg.

Te Berlijn voelde ELISABETH, keurvorstin van Brandenburg, die LUTHER's schriften gelezen had, grote begeerte om het Avondmaal te gebruiken, op de wijze zoals de Heer het had voorgeschreven en zoals de Hervormers dat leerden. Zij voldeed aan dat verlangen, in het geheim, op Pasen, in 1528. Een van haar kinderen echter vertelde het aan de keurvorst. Deze (JOACHIM) werd daarop zo ernstig boos, dat hij de vorstin gebood vooreerst haar kamer niet te verlaten; zelfs menen sommigen dat hij haar wilde opsluiten. Deze handelwijze van haar gemaal, deed de vorstin het plan opvatten om te ontvluchten; want zij was nu niet alleen van alle gelegenheid verstoken om naar haar overtuiging God te dienen, maar zij vreesde ook het ergste van de Roomse priesters, die, gelijk zij wel wist, tot alles in staat waren. Zij wilde bescherming zoeken bij haar broeder, de koning van Denemarken, CHRISTIAAN II. Onder begunstiging van een donkere avond, lukte het haar in boerinnengewaad het kasteel te verlaten en buiten de stad te komen, alwaar een kar haar wachtte. ELISABETH verzocht de man die reed, om alle mogelijke voorspoed te maken; doch bij ongeluk brak al spoedig een en ander, waardoor de kar moest stilstaan. De vorstin maakte hierop in aller ijl een' doek los, die zij zich om het hoofd gebonden had, en wierp denzelve aan de voerman toe, wie het gelukken mocht, met behulp daarvan, het gebrokene in zoverre te herstellen, dat de reis kon voortgezet worden. Te Torgau aangekomen zei ELISABETH tot haar oom, de keurvorst van Saksen: "Zo gij denkt dat mijn verblijf hier u enige onaangenaamheid berokkenen zal, ben ik bereid om te vertrekken, en te gaan waarheen de Voorzienigheid mij leiden zal." Maar JOHAN wees haar een wijkplaats aan op het kasteel Lichtenburg, aan de Elve, bij Wittenberg.

Een godvruchtige vorstin.

Zonder in beoordeling te treden van deze stap der vorstin, had deze toch zeker goede gevolgen. Zij leefde op Lichtenburg in stille afzondering, van de Bijbel haar geliefkoosde studie makende. Zelden zag men haar aan het hof, maar dikwijls was zij onder het gehoor van LUTHER als hij predikte. Zij was een uitmuntend voorbeeld voor haar kinderen, die nu en dan haar bezoeken mochten, en had op de vorming van hun verstand en hart de weldadigste invloed. Zij mag gezegd worden de eerste geweest te zijn in de rij van de brave en godvruchtige vorstinnen, welke sinds tot het Huis van Brandenburg behoord hebben.

Ook Holstein, Sleeswijk en Silezië namen nu de Hervorming aan; terwijl, zowel in Hongarije als in Bohemen, het getal van de hervormingsgezinden aanmerkelijk vermeerderde.

Zo werd dan, aan vele plaatsen, de Kerk van Rome, met haar dwalingen, haar luisterrijke eredienst en haar wereldse macht en grootheid, vervangen door een leer zoals de Apostelen die verkondigd hadden, en die, zuiver en eenvoudig in haar wezen, geen gerechtigheid, geen eer en geen macht kent of predikt, dan die is in de Heer JEZUS CHRISTUS en in Gods heilig Woord.

IV.

Het edict van Ofen.

De voorspoed waarin de zaak van de Hervorming zich verheugen mocht, vermeerderde ook de haat van haar vijanden. Zij waren voor het ogenblik wel niet in de mogelijkheid, om met

macht en geweld een' aanval te beproeven; maar toch hadden zij gelegenheid genoeg, om de volgelingen van LUTHER en zijn medearbeiders te kwellen en te benauwen.

Vervolgingen.

Als zodanig stelde koning FERDINAND, in Hongarije, op de 20ste augustus 1527, bij het edict van Ofen, straffen in, voor deze en geen afwijking van de leer van de alleen zaligmakende Kerk. De dood, hetzij door onthoofden, verbranden of verdrinken, stond op het misdrijf van te zeggen dat MARIA een vrouw is geweest gelijk andere vrouwen; of ook op het gebruiken van het Avondmaal in een' evangelische (ketterse) zin; of op het bedienen van hetzelfde door iemand die niet was wettig Rooms priester. Ook moest het huis waarin zulk een verbodene Avondmaalsviering zou hebben plaats gehad, verbeurd verklaard of tot op de grond toe afgebroken worden.

Zulk een gestrengheid stak zeer af bij de denkwijze van LUTHER. Hem gevraagd zijnde, of de overheid niet recht en goed zou handelen, met de zogenaamde Sacramentarissen, wier stellingen LUTHER zo scherpelijk aantastte, met de dood te straffen, zei hij: "Ik ben zeer schroomvallig om mijn goedkeuring aan een doodvonnis te geven, al heeft de schuldige misschien met anders verdiend. In dit geval ben ik stellig tegen de dood van deze lieden; het zal genoeg zijn zo zij verwijderd worden." Hoe gunstig onderscheidt zich hier LUTHER, door gevoelens van menselijkheid en christelijke liefde, tegenover een Kerk, die eeuwen lang geen bloed gespaard heeft!

Winkler.

Somtijds maakte men gebruik van hulpmiddelen die nog sneller werkten dan het moordschavot. GEORGE WINKLER van Halle, had zich in het begin van 1527, voor de aartsbisschop ALBERT moeten gaan verantwoorden, daar men hem aangeklaagd had als het Avondmaal onder twee tekenen bediend te hebben. Men had, naar het scheen, met zijn verantwoording genoegen genomen. Toen hij echter alleen, langs een' eenzame weg en door een bosachtige streek naar huis keerde, werd hij onverhoeds aangevallen door een aantal mannen te paard, die hem dodelijke wonden toebrachten en daarop dadelijk de vlucht namen, zonder de ongelukkige iets te ontnemen van wat hij bij zich had. "De wereld," zei toen LUTHER, "Is een moordenaarskuil, met de duivel aan het hoofd; een gewone herberg, waar de waard een schurk is, en die ten uithangbord heeft *Schelmerij en Moord*. En zij inzonderheid die bekend zijn als de Heer JEZUS CHRISTUS lief te hebben en te dienen, vallen als slachtoffers van de aanslagen van de boze wereld."

Carpenter.

Te Munchen moest GEORGE CARPENTER de brandstapel beklimmen, omdat hij ontkend had dat de waterdoop op zichzelf genoegzaam zou zijn, om een' mens te behouden. Sommige van zijn vrienden hadden hem verzocht dat hij, zo hij kon, te midden van de vlammen een teken zou geven, ten bewijze dat hij volhardde bij zijn geloof. "Ik zal niet ophouden mijne Heer te belijden," sprak hij, "zolang ik de mond zal kunnen opendoen." Nu werd hij vastgebonden, en een klein zakje met buskruid aan zijn hals gehangen zijnde, wierp men hem in het vuur. CARPENTER riep nu uit: "JEZUS! JEZUS!" en herhaalde dit nog onderscheidene malen, totdat hij de geest gaf. Te Landsberg werden om deze tijd negen personen verbrand, en te Munchen werden er negen en twintig verdronken.

Keyser.

LEONARD KEIJSER, een vriend en leerling van LUTHER, werd veroordeeld om op de brandstapel te sterven. Men sneed hem zijn haar af, deed hem een' grove kiel aan, en leidde hem vervolgens te paard zittende weg. Terwijl de beulsknechten onder elkaar

vloeken en verwensingen uitbraakten, omdat zij met het touw niet konden klaar komen waarmee hij gebonden moest worden, voegde hij hun op een zachte toon toe: "Goede vrienden, gij behoeft mij niet te binden. Ik behoor reeds mijn Heere JEZUS CHRISTUS toe, die mij met onverbrekelijke banden aan Zich verbonden heeft."

Nabij de strafplaats gekomen, zag KEIJSER met aandoening de grote menigte aan, die verzameld was om zijn dood te aanschouwen. Hij riep uit: "Heere, hoe groot is de oogst! O wil toch arbeiders uitzenden!"

Toen beklom hij de brandstapel, terwijl hij biddende zei: O JEZUS, wees mij genadig, en neem mij aan!" Hij onderging nu de marteldood zonder een woord meer te spreken.

Toen LUTHER het lot van KEIJSER en diens moed en geloofsvertrouwen vernam, riep hij uit: "Wat ben ik toch, in vergelijking met deze man!" Zo bevestigde de Hervorming op de stelligste wijze de waarheid, dat het waarachtig geloof in JEZUS CHRISTUS iets meer is dan wat Rome daarvoor wil gehouden hebben; dat hetzelfde leven heeft en kracht, en, door de Heilige Geest, de weg is, die ons met de Heer van de Gemeente in de nauwste verbinding moet brengen; en dat zonder zulk een geloof, alle godsdienst koud en onvruchtbaar moet blijven.

Verslagenheid in Duitsland.

Die menigvuldige wrede strafoefeningen veroorzaakten evenwel een grote verslagenheid in Duitsland. Er kwamen ook allerlei beangstigende geruchten in omloop, omtrent hetgene nu verder gebeuren zou. Er werd bijna over niets anders gesproken; en gedurende de lange winteravonden zaten droevige en bedrukte aangezichten rond de anders zo gezellige haard; terwijl de akeligste verhalen, van gevangenissen, pijnbanken, schavotten en brandstapels nu met sidderen en beven aangehoord werden, waar men anders aan vrolijkheid en onschuldige scherts gewoon was. Vooral waren de oude lieden, de vrouwen en de kinderen te beklagen. Dagelijks kwamen er nieuwe vertellingen bij, die behoedzaam van mond tot mond voortgingen, en met elk ogenblik in gruwzame belangrijkheid wonnen. Eindelijk werd ronduit gezegd, dat er een algemene en strenge vervolging op handen was.

De pausgezinde partij maakte van deze grote verslagenheid gebruik, en zorgde dat er op een stellige wijze verzekerd werd, dat in het jaar 1528 beslissende maatregelen zouden genomen worden tegen de Hervorming. Er was tevens, zoals zal blijken, iemand, die op een lage wijze van de omstandigheden gebruik maakte, om zich geld te verschaffen. Meer nadeel dan een aanval van buiten had kunnen teweegbrengen, was nu de Hervorming gereed zichzelf te berokkenen, ten gevolge van misleiding en verkeerde maatregelen. Somtijds schijnt het als of anders heldere verstanden door een' geest van dwaling beneveld worden, die hen onweerstaanbaar heen voert tot daden, waarvoor zij anders zich ten zorgvuldigste zouden gewacht hebben. Zo stond het thans met de Hervorming. Op haar was van toepassing wat de Apostel zegt te vrezen van de gemeente te Corinthe; dat zij namelijk "door arglistigheid bedrogen zijn, afgeweken was van de eenvoudigheid die in CHRISTUS is." 2 Cor. 11.3.

Pack's bedrog.

OTTO VON PACK, vice - kanselier van hertog GEORGE van Saksen, was een listig en geslepen man, en tevens een groot doorbrenger, die zich niet ontzag om in zijn ambtsbetrekking misbruik van gezag en vertrouwen te maken, zo hij er maar zijn rekening bij vond. Zo had, bij voorbeeld, de hertog hem eens als zijn' afgevaardigde gezonden op de Rijksdag te Neurenburg, bij welke gelegenheid hij van de bisschop van Merseburg enige gelden ontving, welke deze ambtshalve te verrekenen had en die hij op zich nam voor hem mee te nemen en te betalen. Later evenwel werd de bisschop aan de voldoening van de gelden herinnerd, en nu gaf PACK voor, dat hij de bewuste som had uitbetaald aan iemand te Neurenburg, wiens schriftelijke erkentenis, in de behoorlijke vorm vervat, hij toonde. Dit

was intussen louter bedrog, daar hij zelf dat stuk opgemaakt en van een valse handtekening voorzien had. De onbeschaamde fielt kon met dat al niet overtuigd worden; en daar hij zijn eerlijkheid en goede trouw met de duurste eden bezwoer, hield zijn meester hem voor onschuldig, weshalve hij ongestoord in zijn betrekking kon blijven. Maar nu kwam er iets voor, waardoor hij gelegenheid vond om zijn schelmerij meer in het groot te plegen. De landgraaf van Hessen bleef voortdurend de ontwerpen en handelingen van de Roomse partij met ongerustheid gadeslaan. Hij was jong, vlug en wakker van geest; en daardoor allergeschiktst om als een getrouw wachter de bewegingen des vijands in het oog te houden. Het gebeurde nu in de maand februari 1528 dat PACK zich te Cassel bij de landgraaf bevond, met wie hij enige zaken te regelen had; en nu deelde deze hem zijn bezorgdheid mee. Zo iemand kennis kon hebben van enige vijandelijke bedoelingen van de pausgezinde partij was het buiten twijfel de vice - kanselier, een van de heftigste tegenstanders van de Hervorming. De sluwe PACK beantwoordde de landgraaf alleen met een bedenkelijk schouder ophalen, terwijl hij zuchtte en strak voor zich heen bleef zien. Dit had op PHILIPPUS de verwachte uitwerking; want hij werd dadelijk zeer ongerust, en begon bij PACK aan te houden dat hij hem toch zeggen zou wat hij wist, terwijl hij de verzekering gaf, dat hij volstrekt niets doen zou waardoor de hertog, PACK's meester, kon in ongelegenheid komen. Toen stelde PACK zich aan als of hij er met moeite toe komen kon om zijn belangrijk geheim mee te delen; en schoorvoetend gaf hij nu te verstaan, dat er werkelijk een verbond tegen de Lutheranen gesloten was, en wel te Breslau; terwijl hij zelfs de dag noemde waarop die overeenkomst zou zijn aangegaan. Hij nam op zich om de landgraaf het originele stuk die betrekkelijk te doen zien; welke laatste hem daarvoor een beloning toezegde van tien duizend florijnen. Dit was zeker de stoutmoedigste bedriegerij die PACK ooit pleegde, en tevens een die de schromelijkste gevolgen kon hebben voor de rust van Duitsland.

Verbond van de Hervormde vorsten.

De landgraaf was verbaasd en ontroerd over wat hij gehoord had. Hij begreep evenwel, dat hij met eigen ogen zich van de ware toedracht van de zaak moest overtuigen, alvorens er tegen iemand van te spreken. Met dit oogmerk reisde hij naar Dresden. PACK echter verontschuldigde zich, dat hij het originele stuk, waarvan hij vroeger gesproken had, niet kon vertonen, want dat de hertog het zelf steeds bij zich droeg, om altijd in de gelegenheid te zijn daarover te spreken met andere vorsten, die hij nog hoopte tot het verbond over te halen. "Nog kort geleden," vervolgde hij, "heeft hij er te Leipzig mededeling van gedaan aan hertog HENDRIK van Brunswijk. Maar hier heb ik een getrouw afschrift dat de hertog mijn meester heeft laten maken." De landgraaf nam dit document in handen. Het droeg alle kenmerken van echtheid, en was behoorlijk met het zegel van de hertoglijke kanselarij voorzien.

Ook was hertog GEORGE's zegelring, die hij altijd aan zijn vinger droeg en die PHILIPPUS zo dikwijls gezien had, er nauwkeurig op afgedrukt. Hij kon niet twijfelen aan de echtheid. Maar hoe gloeide hij van verontwaardiging, toen hij het stuk nu met aandacht gelezen had! Hem bleek dat koning FERDINAND, de keurvorsten van Mentz en van Brandenburg, hertog GEORGE van Saksen, de hertogen van Beijeren en de bisschoppen van Salzburg, Wurzburg en Bamberg onderling besloten hadden, om met verenigde aandrang van de keurvorst van Saksen de uitlevering te vragen van de aartsketter LUTHER en van alle verdere afgevallen priesters, monniken en nonnen; terwijl zij dan de oude godsdienst wederom hersteld wensten te zien. Zo de keurvorst hierin niet mocht willen toestemmen, zou men hem gewapenderhand dwingen, en hij zowel als zijn nakomelingen voor altijd van het bestuur vervallen verklaard worden. Op gelijke wijs dacht men met de landgraaf te handelen; echter zou deze, uit aanmerking van zijn jeugd, gehandhaafd worden bij het bezit van zijn landen en goederen, zo hij voor het vervolg een gehoorzame zoon van de Kerk zou willen zijn. "Deze gunstige bepaling ten uw aanzien," zei PACK tot de landgraaf, "hebt gij geheel te danken aan uw schoonvader, hertog GEORGE." Het stuk hield voorts in, hoeveel

soldaten en hoeveel geld ieder van de verbondenen zouden bij te dragen hebben, alsmede het aandeel dat elk hunner zou ten deel vallen bij de onderlinge verdeling van de landen en bezittingen die verbeurd verklaard stonden te worden.

Enige omstandigheden droegen voorts bij, om aan dit verdichte stuk allen schijn van waarheid te geven. Het was inderdaad zo dat FERDINAND, JOACHIM van Brandenburg, en GEORGE van Saksen, te Breslau, op de bedoelde dag, een bijeenkomst gehad hadden; en een van de evangelische vorsten, de markgraaf GEORGE, had JOACHIM uit FERDINAND's kamer zien komen, met een groot perkament in de hand, waaraan verscheidene zegels zichtbaar waren. De landgraaf liet zich van het noodlottige stuk een kopy maken; en terwijl hij beloofde een' tijd lang een diep stilzwijgen over de zaak te bewaren, betaalde hij PACK bij voorraad vier duizend florijnen en zei hem de rest toe, indien hij er nog in slagen mocht hem het origineel te tonen.

Niet lang wachtte PHILIPPUS met naar Weimar te gaan, ten einde de keurvorst te waarschuwen voor de verraderlijke plannen die gesmeed werden.

"Ik heb," dus sprak hij tot JOHAN en diens zoon, "een duplicaat van dit afschuwelijk stuk gezien en gelezen. De ondertekeningen en de zegels waren volkomen in orde. Hier heb ik een getrouw afschrift, en ik hoop eerlang u het origineel voor te leggen. Wij zijn in het grootste gevaar; wij, onze getrouwe onderdanen, en de zaak van God en Zijn heilig Woord."

De keurvorst durfde niet twijfelen aan de waarheid van wat de landgraaf hem meegedeeld had. Hij was stom van verbazing, en ten uiterste ontroerd. Niets dan afdoende maatregelen konden, naar het scheen, hier redden; en alles moest gewaagd worden, om, zo mogelijk, de aanslagen der verenigde vijanden te doen mislukken.

De driftige PHILIPPUS was vol moed en strijdlust; zijn plan van verdediging was reeds gemaakt. Hij ontwikkelde het voor zijn vriend en bondgenoot, en verwierf er, in deze ogenblikken van verwarring en opgewondenheid, geredelijk diens volle goedkeuring op. Zij verbonden zich dan op de 9de maart 1528, om met alle macht elkaar te helpen en te verdedigen, en zelfs om, van de nodig, aanvallenderwijs te werk te gaan; om leven, eer, rang, landen en bezittingen, in een woord alles over te hebben, in deze strijd voor de Waarheid en voor hun Geloof. De hertogen van Pruissen, Mecklenburg, Luneburg en Pommeren; de koningen van Denemarken en Polen, en de markgraaf van Brandenburg zouden verzocht worden zich aan dit bondgenootschap aan te sluiten. Zesmaal honderd duizend florijnen werden al dadelijk voor de kosten des oorlogs bestemd. Voor zo veel dat nodig mocht zijn, zouden die gelden aanstonds in leen worden opgenomen; de steden en landen daarvoor verpand, en zelfs de schenkingen en giften die aan de kerken mochten gedaan worden, daartoe, in de nood van het ogenblik, dienstbaar gemaakt worden. Zonder verwijl werd met het aanwerven van een talrijk leger een aanvang gemaakt. De landgraaf begaf zich in persoon naar Neurenburg en Anspach. Door geheel Duitsland geraakte alles in onrust en in beweging. Onderanderen nam de zich toen als vluchteling te Krakau bevindende Hongaarse vorst JOHAN ZAPOLYA aan, om honderd duizend florijnen te betalen voor het bijeenbrengen van een leger, en om maandelijks twintig duizend florijnen bij te dragen, tot dekking van de kosten om het in dienst te houden.

Zo waren dan de vorsten misleid, en die ten gevolge gereed tot het doen van een' onberaden en gewelddadige stap. Zo nu niet de Hervormers van een' andere geest bezield waren geweest, had de goede zaak van de Hervorming wellicht toen een' volslagen ondergang niet kunnen ontkomen.

Raad door de Hervormers gegeven.

God verhoedde dat het zover kwam. LUTHER en MELANCHTON, de mannen die het meest gevaar konden lopen van de plannen des gevreesde vijand, zochten hun troost en hun sterkte alleen in Gods Woord. Zij bedachten dat er geschreven staat "gij zult de Heer, uw God, niet verzoeken." Zij zagen dus met schrik, dat zowel de jeugdige en voortvarende

landgraaf, als de bejaarde keurvorst, van wie zij minder overijling en drift verwachten konden, het zwaard gingen trekken en voor de godsdienst een' bloedige kamp wilden gaan wagen. LUTHER, POMERANUS en MELANCHTON kwamen overeen, om aan de Keurvorst de volgenden raad te geven: "Laat, wat er ook gebeuren mag, de aanval niet van onze kant geschieden; en zorg toch dat door onze schuld geen druppel bloeds vergoten wordt. Wij moeten de vijand bedaard en rustig afwachten, en zien of de vrede niet zou kunnen bewaard blijven. Zend, wij bidden u, iemand tot de keizer, en geef hem kennis van het schandelijk komplot dat de rust van Duitsland bedreigt."

In dat geval dus bracht het onwankelbaar geloof van enige getrouwe dienaren des Heeren redding aan, terwijl de staatsmannen, die op zulke getrouwen vaak uit de hoogte neerzien en van de kracht van zodanig geloof dikwijls niet dan met een' medelijdende glimlach kunnen horen spreken, tot geheel verkeerde en heilloze maatregelen zouden zijn overgegaan.

De keurvorst en zijn zoon scheen de juistheid van de raad, door de hervormers gegeven, volkomen te voelen; tenminste, zij verklaarden nu de landgraaf, dat zij van begrip waren niet aanvallenderwijs te moeten te werk gaan. PHILIPPUS was uiterst verwonderd dat zulk een verandering bij hen had plaats gegrepen. "Verdienen dan de aanslagen van onze tegenstanders geen maatregelen van onze kant, en moeten wij wachten tot zij ons werkelijk aantasten?" vroeg hij. "Hebben wij dan volk aangeworven en ons ten oorlog voorbereid en zullen wij nu niet vechten? - Wij zullen zo doende onze vijanden volkomen de tijd laten om al hun macht tegen ons te verenigen. Nee! Wij moeten nu wij begonnen zijn ook voortgaan. Alleen langs die weg zullen wij tot een' eerlijke vrede kunnen geraken."

Luther's vredelievendheid.

"Zo de landgraaf volstrekt de oorlog beginnen wil," sprak LUTHER, "mag de keurvorst zich van het verbond ontslagen achten. God moeten wij meer gehoorzamen dan mensen. Geen verbond kan van kracht zijn, waar het in tegenspraak komt met Gods wil en met de beginselen van recht en billijkheid. Wachten wij ons toch stappen te doen waarover de Boze zich ten onze koste zou mogen verheugen. Maar zo de landgraaf aangevallen wordt, moet de keurvorst dadelijk hem te hulp komen; want dan verdedigen wij ons heilig geloof en doen de wil van God."

De Hervormers bevonden zich onder deze omstandigheden, in een moeilijke en hoogst onaangename toestand. Zij moesten, welke keer de zaak ook nam, dat is, of de protestantse vorsten de aanvallers waren of niet, het ergste vrezen. MELANCHTON inzonderheid werd er neerslachtig bij, en zei: "Het verdriet dat ik heb, tast mij geweldig aan. De kwelling van het ogenblik en de onzekerheid der toekomst zijn mij een ware pijnbank. Ik wil alleen op God hopen en op mijn knieën van Hem uitkomst afsmeken"

De keurvorst zo verschillende raad ontvangende van de staatslieden en van de godsdienstleraars, en dus in zijn besluit enige tijd wankelende gebleven, koos eindelijk een middelweg. "Hij zou dan wel een leger tezamen brengen," zei hij, "maar met geen ander doel, dan om de vrede te waarborgen."

PHILLIPUS VAN HESSEN kwam van zijn kant terug van zijn eerste oorlogszuchtige plannen, en zond afschriften van het bewuste stuk van PACK aan hertog GEORGE, aan de hertogen van Beijeren, en aan de vertegenwoordigers des keizers; daarbij hun te kennen gevende, dat hij niet kon denken dat zij werkelijk zulke plannen zouden willen ten uitvoer brengen. "Ik zou liever een' arm of een been willen missen," dus schreef hij aan zijn schoonvader, "dan u te moeten zien, onder de mannen die zulk een komplot konden smeden."

Verwondering van de Pausgezinde vorsten.

De verwondering van allen, die op deze wijze een afschrift van het bedoelde stuk in handen kregen, is niet te beschrijven. Hertog GEORGE zond de landgraaf dadelijk een antwoord, waarin hij hem verzekerde dat hier een schandelijk bedrog moest plaats gehad hebben; dat hij, die voorgaf van dat stuk het origineel gezien te hebben, een onbeschaamd leugenaar en een doortrapt schavuit moest zijn. Hij drong voorts bij de landgraaf aan dat hij zijn zegsman noemen zou, om voor te komen dat niet onschuldigen met dit feit beticht, en wellicht hij, landgraaf, zelf door deze of geen verdacht zou worden daarin de hand gehad te hebben. Koning FERDINAND, de keurvorst van Brandenburg en al de verdere zogenaamde samenzweerders gaven een soortgelijk antwoord.

PHILLIPPUS VAN HESSEN zag nu dat hij misleid was, en zijn spijt dat hij op zulk een verregaande wijze de speelbal was geweest van een bedrieger, werdt slechts geëvenaard door zijn gramschap. Hij had nu aan zijn tegenstanders alle rede gegeven, om hem met recht een jong heethoofd te noemen, gelijk zij steeds gedaan hadden, daar hij de zaak van de Hervorming zo wel als de belangen zijner onderzaten, op een zo lichtvaardige wijze aan de kansen des oorlogs had willen blootstellen. Hij zei nu en later wel: "Zo iets kan mij nooit meer gebeuren;" en: "Over niets in mijn leven heb ik ooit meer berouw en spijt gevoeld;" maar wat geschied was kon daarom toch niet veranderd worden.

Pack gevat en onthoofd.

PACK zocht in verwarring een wijkplaats bij de landgraaf, wie hij nog wilde doen geloven dat hij hem niet bedrogen had. PHILLIPPUS echter deed hem gevangen zetten; terwijl daarop gevolmachtigden van de onderscheidene vorsten, welke hij zo schandelijk belasterd had, te Cassel bijeenkwamen, om hem onder verhoor te nemen. Hij hield steeds vol dat het oorspronkelijke stuk in het archief te Dresden was aanwezig geweest. Intussen bande hem de landgraaf uit Hessen; voorzeker een blijk dat PHILLIPPUS hem niet vreesde. Later werd hij, ten verzoeke van hertog GEORGE, in België gevat, gepijnigd en eindelijk onthoofd.

De landgraaf behoefde echter zich niet te verwijten, dat hij geheel en al doelloos een krijgsmacht had op de been gebracht. Hij had integendeel de voldoening, dat ten gevolge van de krachtige houding die hij had kunnen aannemen, door de aartsbisschop, keurvorst van Mentz, alle geestelijk gezag in Saksen en Hessen werd opgegeven. Dit was een grote stap voorwaarts.

Pack's ontwerp was niet onwaarschijnlijk.

Nauwelijks waren nu de legers uit elkaar gegaan, of LUTHER begon de strijd met zijn pen. "De vorsten mogen hun deelgenootschap aan dat schandelijk verbond ontkennen zoveel zij willen," schreef hij aan LINK; "maar ik geloof zeker dat zij er niet zo geheel vrij van zijn. Die onverzadelijke bloedzuigers zullen niet aflaten totdat zij geheel Duitsland het bloed zullen afgezogen hebben." Ook was men vrij algemeen van die mening. "Het kan zijn," zei men, "dat PACK met een bijzonder doel het document dat hij aan de landgraaf ter hand stelde heeft vervalst; maar het is toch wel zeker dat hij de gehele historie niet zo verzinnen kon. Zo dan al het verbond nog niet gesloten was, hebben de daarbij betrokkene vorsten toch ongetwijfeld daartoe het voornemen gehad."

Innerlijke kracht van de Hervorming.

De gevolgen van deze zaak waren ernstig genoeg. Argwaan en onrust werd er door gezaaid onder de Hervormden, en de verwijdering tussen de twee partijen nam grotelijks toe. De vonken die van de brandstapels van KEIJSER, WINKLER, CARPENTER en zo vele andere martelaren over Duitsland verspreid waren geworden, hadden aan verschillende plaatsen een vuur ontstoken, dat tot daartoe onder de as was blijven smeulen; maar nu

wakkerde dat vuur aan, en hier en daar begonnen vlammen uit te slaan. Onder zulke omstandigheden evenwel werd in maart 1529 te Spiers de Rijksdag geopend, die zulk een bijzondere belangrijkheid in de geschiedenis verkregen heeft. Het was overigens maar al te waar, dat de keizer zowel als de paus zich voorgenomen hadden, om van de Hervorming een' dodelijke slag toe te brengen; hoewel dan op een wijze die verschilde met de ontwerpen die PACK hun had toegedacht. Het zou daarom nu blijken, of in deze nieuw opgekomen Kerk meer innerlijke kracht bestond, dan in zo vele andere sekten en aanhangen, die Rome vroeger had weten te onderdrukken. Gelukkig had de nieuwe leer in de harten haar belijders reeds vrij diep wortelen geschoten; en zowel de grote geloofskracht van de Hervormden, als de orde die zij in hun kerkelijk bestuur hadden mogen brengen, maakten hen tot een niet zo gemakkelijk te overwinnen partij. Allen waren als één enig man bereid, om de zuivere leer die zij hadden leren kennen, en de eenvoudige instellingen die zij in het kerkelijke nu bezaten, tot het uiterste te verdedigen. De tijd van rust die men gehad had, was niet ongebruikt gebleven. Het waren dagen van voorbereiding geweest, en men had zich gedurende deze voldoende kunnen wapenen, om nu, onder opzien tot de Overste Leidsman des geloofs, niet terug te deinzen voor de machtige en verbitterde vijand.

V.

Gebeurtenissen in Italië.

De plundering van Rome had allen die op de zijde van de paus waren, tegen KAREL V in het harnas gejaagd. De Fransen, onder LAUTREC, dwongen de keizerlijke troepen, die in het tweede Capua zich aan brooddronkenheid en buitensporigheden van allerlei aard hadden overgegeven, om binnen Napels de wijk te nemen; en DORIA verstrooide met zijn galeien de Spaanse vloot. Alles scheen aan te kondigen dat het rijk van de keizer in Italië een einde zou nemen. Maar nu koos DORIA op eenmaal de partij van de keizer, en zowel LAUTREC als een groot gedeelte zijner krijgsmacht werd door de pest weggerukt. KAREL dus had weldra de vorige krachtige houding hernomen; evenwel met dit onderscheid, dat hij het nu zijn belang achtte, om zich, vaster dan ooit, aan de paus aan te sluiten. Hij had deze wel een gevoelige les gegeven, maar het scheelde toch ook niet veel, of dat was hem zeer duur te staan gekomen. Van zijn kant was CLEMENS zeer verlangend om weer in goede verstandhouding met KAREL te komen. Hij wist dat vele Italianen schimpten op zijn onwettige geboorte, en dat er ook waren die hem als paus niet eerden; en daarom zei hij openlijk, dat hij, om zo te spreken, liever van zijn, dan de speelbal te wezen van zijn eigen volk.

Vrede tussen Karel en Clemens.

Op de 29ste juni 1528 werd te Barcelona de vrede tussen de keizer en de paus gesloten. Een voornaam punt, daarbij vastgesteld, was de uitroeiing, zo mogelijk, van de ketterij van LUTHER en anderen. Voorts werd in november de Rijksdag, te Spiers te houden, beschreven tegen de 21ste Februari 1529. KAREL's oogmerk was, om eerst te beproeven of van de nieuwe sekte niet de gewenste slag kon toegebracht worden bij middel van een besluit, door de meerderheid op de Rijksdag te nemen; maar zo dat mislukte, dacht hij andere en geweldige middelen aan te wenden. Met dit plan voor ogen werd dan nu ook gehandeld.

Voortekenen.

Algemeen voelde men het gewicht van het ogenblik. Ook sprak men van voortekenen die niets goeds konden aanduiden. Zo had zich eens op een' nacht in de maand januari, plotseling een helder licht vertoond, waardoor de duisternis in dag verkeerd werd. "Wat dat betekenen moet is God alleen bekend!" riep LUTHER uit. Later sprak men van een aardbeving, waardoor steden, burgten, ja gehele streken in Kärnthen en Istrie zouden omgekeerd en tot puinhopen gemaakt zijn, en die de St. Markustoren te Venetie in vieren

had doen scheuren. "Zo dat alles waar is," sprak de Hervormer, "dan zijn het voorboden van de komst des Heeren JEZUS CHRISTUS."

De sterrekundigen voorspelden onheil uit de stand der planeten Saturnus en Jupiter, en ook uit de onderlinge verhouding van de overige sterren. De rivier de Elbe was, naar men opmerkte, bijzonder onstuimig, en er vielen veel leien van de kerkdaken af. "Al deze dingen maken mij zeer ongerust" zei MELANCHTON.

Vijandelijke gezindheid van de Pausgezinden.

De brieven die de beschrijving voor de Rijksdag inhielden, waren gedeeltelijk in een' toon gesteld die alsmede niet geruststellend mocht heten. De keizer beschuldigde onderanderen de keurvorst van weerspannigheid en opstand. Overigens raakten er zodanige geruchten in omloop, dat de zwakke gemoederen met vrees vervuld werden. Ten gevolge daarvan haastte zich hertog HENDRIK van Mecklenburg, zowel als de keurvorst van de Palts, om tot het Pausdom terug te keren.

Nooit was de partij van de geestelijkheid zo talrijk, zo machtig en op een zo indrukmakende wijze op de Rijksdag vertegenwoordigd geweest.

Op de 5de maart was FERDINAND, de voorzitter van de Rijksdag, benevens de hertogen van Beijeren, en de keurvorsten van Mentz en Trier (geestelijken), met een talrijk gewapend geleide binnen de muren van Spiers aangekomen. Op de 13de daaraanvolgende kwam de keurvorst van Saksen aan, alleen vergezeld door MELANCHTON en AGRICOLA. PHILIPPUS VAN HESSEN echter, trok onder luid trompetgeschal, en met een gevolg van twee honderd ruiters, de stad binnen: iets dat de jeugdige en driftige man zo geheel kenschetst. Het was aan een en ander dat voorviel al spoedig te zien, dat hier mensen van een elkaar vijandigen geest bijeen waren. Een Roomse kon geen Protestant op de straat tegenkomen, of hij zag hem met dreigende blikken aan, en kon zich nauwelijks weerhouden van meer te doen. De keurvorst van de Palts ging de Saksische heeren voorbij, zonder dat hij hen scheen te kennen; en alhoewel JOHAN van Saksen de voornaamste van de keurvorsten was, kwam niemand van de andere partij hem zien. De Roomse heeren scheen ditmaal een' bijzondere lust in het spel te hebben: tenminste zij verlieten hun speeltafels bijna nooit. (partes proceres alea tempus perdere. (L. Epp. III, p. 438.)

Maar er viel meer voor. Men trachtte de keurvorst en de landgraaf te beletten, om aan hun hotels godsdienstoefening te houden. Zelfs werd er van gesproken, dat JOHAN Spiers zou moeten verlaten, en dat men hem zijn keurvorstendom ontnemen zou. "Het is evenals of wij het uitvaagsel van de mensdoms waren," zei MELANCHTON; "maar," vervolgde hij, "CHRISTUS de Heer zal zijn arm volk niet verlaten. Op Hem is onze hoop." Het bleek dan ook dat God met de vrienden van de Hervorming was. Er openbaarde zich onder de bevolking van Spiers een sterke begeerte naar de gezuiverde leer; en de keurvorst mocht uit die hoofde, met een dankbaar en verheugd gemoed, op palmzondag aan zijn zoon schrijven: "van daag waren er zeker, zo 's morgens als 's avonds, acht duizend mensen bij onze predikatie tegenwoordig."

Willekeurige daad van Karel.

Het was nu tijd voor de pauselijke partij om maatregelen te nemen. Zij wilde een einde maken aan de vrijheid die nu drie jaar lang in het stuk van godsdienst bestaan had; en dat doel kon bereikt worden, door het besluit van 1526 te doen vervallen, en dat van 1521 weer van kracht te doen verklaren.

Op de 15 maart brachten de keizerlijke commissarissen ter kennis van de Rijksdag, dat zijn majesteit, gebruik makende van zijn keizerlijke macht, de bepalingen van de vorige Rijksdag van Spiers, waarbij toen aan de verschillende staten vrijheid was verleend, om, elk in de zijnen, de meest oorbare schikkingen met betrekking tot het godsdienstige te maken,

had gelieven buiten werking te stellen; en dat op grond, dat die verleende vrijheid tot resultaten had geleid, die in het belang des Rijks niet mochten voortduren.

Deze willekeurige daad van KAREL, waarvan geen voorbeeld was in de jaarboeken van het keizerrijk, zowel als de oppermachtige toon en wijze waarop de Rijksdag daarvan de mededeling ontving, vervulden de evangelische Christenen met verontwaardiging en onrust tevens. "CHRISTUS is ten tweedemaal aan KAJAFAS en aan PILATUS overgeleverd," riep STURM uit.

Verrichtingen van de rijksdag.

Er werd een commissie benoemd om deze ontvangene mededeling in overweging te nemen. Daartoe behoorden onderanderen de aartsbisschop van Saltzburg, FABER, en ECK, die meer dan iemand anders vijanden van de Hervorming mochten heten. "De Turken zijn veel beter dan de Lutheranen," zei FABER, "want de Turken hebben dan toch nog vastendagen." Dezelfde man durfde ook zeggen: "indien wij kiezen moeten tussen de Bijbel en de overlevering, tussen de uitspraken van de Schrift en die van de Kerk, zo nemen wij de laatste aan." MELANCHTON beklaagde zich over hem. "FABER is er dagelijks op uit," zei hij, "om ons Evangelischen kwaad aan te doen." "O," voegde hij er bij, "welk een zwart tafereel zou ik van de handelingen van deze man ophangen kunnen."

Voorstel van de commissie.

De geestelijke heeren die deel van de commissie uitmaakten, wilden het Edict van Worms, van 1521, ten uitvoer gelegd hebben; terwijl de andere partij, waaronder de keurvorst van Saksen en STURM, de handhaving wilden van het in 1526 te Spiers beslotene. De laatstgenoemden vroegen dus niets dan wat recht en ordelijk was; terwijl hun tegenstanders tot een' *Coup d'etat* wilden overgaan. De bestaande orde van zaken was volkomen wettig, en mocht daarom niet met willekeurige hand verbroken worden. Zo daarom de Rijksdag nu bij meerderheid van stemmen, en dus met geweld, mocht willen vernietigen wat drie jaren tevoren in het waar belang des Rijks was daargesteld, hadden ongetwijfeld de Evangelische staten het recht zich daartegen te verzetten. Het was ook de overtuiging van de meeste leden van de commissie, dat het weer in werking brengen van vroegere bepalingen, overgrote moeilijkheden, en belangrijke tegenstand zou ontmoeten. Hoe toch zou men dezulken weer tot gehoorzaamheid aan Rome kunnen brengen, die reeds zo volkomen vrij van haar band zich hadden gevoeld, en die, nu zij het Woord van God ten enige regel hadden aangenomen, geen oren meer konden hebben voor de stem van de Kerk? –

Wat de commissie bij slot, uit kracht van meerderheid, voorstelde was, dat alle nieuwigheid of verandering in het godsdienstige zou verboden zijn, overal waar het Edict van Worms was in werking gekomen; terwijl dáár waar men alrede van de bepalingen van dat Edict was afgeweken, en waar het niet wel mogelijk was, om het nu geheel uit te voeren zonder het volk In opschudding te brengen, althans geen verdere uitbreiding der nieuwe leer zou geoorloofd zijn. Ook zouden geen geloofspunten, waaromtrent verschil bestond, mogen aangeroerd of daartegen door de Evangelischen mogen gepredikt worden. Men zou de viering van de mis niet mogen verhinderen; ook zou geen Roomse bij de Hervormde gemeenten mogen aangenomen worden. Men zou verder het bisschoppelijk gezag onverlet de loop moeten laten, en eindelijk geen Wederdopers of Sacramentarissen dulden.

De Hervorming in gevaar.

Dit voorstel leidde derhalve tot een status quo, en had voorts voornamelijk de bedoeling, om te beletten dat de Hervormden geen nieuwe leden uit de Roomsen zouden aannemen. Het was dus geenzins uitgevallen naar de wens van de Hervormers en hun vrienden. Wat zich daarbij vrezen liet gebeurde. Nadat het invallend Paasfeest enige dagen vertraging

veroorzaakt had, kwam het voorstel van de commissie de 6 april op de Rijksdag ter tafel, en men nam het de volgende dag aan.

Overwegingen van de Evangelischen.

Door de hier vermelde bepalingen tot wet aan te nemen, verhinderde men niet slechts dat de Hervormde leer zich niet naar elders kon voortplanten, maar zelfs belette men, dat zij enige uitbreiding of meerdere steun verkrijgen kon, in de plaatsen waar zij alrede bestond en beleden werd. Voorts kon het niet missen of de vernieuwde invloed, die bij dit besluit aan de pauselijke macht verzekerd werd, moest aan de oude dwalingen wederom voedsel geven. Eindelijk kon de minste afwijking van de Evangelischen van het in deze vastgestelde, hun tegenstanders geredelijk aanleiding geven om zich over hen te beklagen; en dan was zeker nog erger te wachten. Het hoge gewicht van de zaak deed de Evangelischen onderling een commissie vormen, om te beraadslagen wat hun te doen stond. Deze bestond enerzijds uit de keurvorst, de landgraaf, de markgraaf van Brandenburg, de vorst van Anhalt, en de kanselier van Luneburg; en aan de andere kant uit afgevaardigden van de steden. De uitkomst van deze hun overwegingen was voor de gevolgen allerbelangrijkst. Zij hadden, indien bloot eigenbelang hun drijfveer geweest was, wellicht het besluit van de Rijksdag aangenomen. Zij hadden immers, naar het heette, vrijheid behouden om hun geloof naar hun overtuiging te belijden? - Konden zij wel meer eisen? - Behoorden zij niet veeleer daarin te berusten? - Waren zij geroepen om als kampvechters op te treden voor de gewetensvrijheid van de gehele wereld? –

Misschien was er nooit een moeilijker ogenblik voor hen geweest dan nu. Zij kwamen evenwel tot een besluit dat hun verstand en hun hart gelijk eer aandeed. Zij begrepen te recht dat zij, door zich aan het genomen besluit te onderwerpen, de moordschavotten en de pijnbanken in zekere zin voor het vervolg zouden wettigen. Zij voelden aan de andere kant, dat zij, door in maatregelen toe te stemmen die de voortgang van het Hervormingswerk moesten stuiten, de Heilige Geest zouden tegenstaan, in het tot beter licht brengen van arme verdwaalde zielen. Zij zagen verder in, dat zij, op deze wijze, in tegenspraak zouden handelen met het bevel van hun Heer: "Gaat heen in de gehele wereld, en predikt het Evangelie allen creaturen." Markus 16.15. Zij mochten niet meewerken. om een onoverkomelijke hinderpaal daar te stellen voor alle andere staten van Duitsland, die, vroeger of later, gelijk zij, de Roomse Kerk mochten willen vaarwel zeggen. Zij konden het voor hun geweten niet verantwoorden, om, nu zij zelf de goede weg tot het koningrijk der Hemelen hadden mogen vinden, de toegang daartoe te helpen sluiten voor anderen. Nee! zij zouden zich verzetten, het ergste wagen, en liever alles, landen, bezittingen, ja het leven opofferen, eer zij in zulk een besluit berusten konden.

Voorstel van sommigen.

"Wij moeten ons dit besluit niet laten opdringen," zeiden de vorsten. "Het geldt hier een gewetenszaak, en daarover mag de meerderheid niet beslissen."

"Aan de wijze bepalingen van 1526 hebben wij de rust te danken die het keizerrijk tegenwoordig geniet," spraken de afgevaardigden van de steden. "Wanneer daarvan afgeweken zou moeten worden, is dat even zoveel als of men de fakkel van de tweedracht onder ons ontsteken wilde. Al wat de Rijksdag in billijkheid en voorzichtigheid behoort te doen is: aan allen godsdienstvrijheid te laten, totdat door een concilie over dat onderwerp nader uitspraak zal gedaan zijn."

In waarheid, de Regeringen moesten altijd, wat de godsdienst aanbetreft, binnen deze grens blijven. Vrijheid om naar zijn geweten God te dienen, behoort de staat aan elke onderdaan te waarborgen; maar dáár moet dan ook de invloed van het oppergezag eindigen. Het moet *bescherming* blijven en niet in *dwang* ontaarden. Voor zover nu in onze tijd Protestantse Regeringen dat vermogen, behoren zij bij de Catholieke vorsten te

bewerken dat deze aan derzelver Protestantse onderdanen die billijke vrijheid verlenen. De paus verzuimt in geen geval voor zich en de zijnen vrijheid te verzekeren waar hij dat kan, en hij weet die te verkrijgen, ook dáár waar hij geen eisen kan doen gelden. De Protestantse vorst toont in dit opzicht geen mindere belangstelling, en sta vooral niet achter in volharding.

Moedig besluit van de vrienden van de Hervorming.

Sommige van de afgevaardigden stelden voor om alle hulp tegen de Turken te weigeren, denkende op deze wijze de keizer te noodzaken, om ten gunste der Hervormden tussenbeide te komen. Maar STURM deed hen zien, dat het onbehoorlijk was om staatkundige belangen in deze zuiver godsdienstige zaak te mengen. Op grond hiervan kwam men overeen, om zich tegen het bedoelde besluit van de Rijksdag te verzetten, zonder meer, en daarbij volstrekt geen bedreigingen te voegen. Dit verstandig en tevens manmoedig besluit baande de weg voor de vrijheid van geloven en denken, waarin zo velen zich sinds hebben mogen verblijden.

FERDINAND en de Roomse geestelijken die hem omringden, hadden hunnerzijds ook volgehouden. Zij hadden de houding van de anderen een ongepaste hardnekkigheid genoemd, en gemeend hun zogenaamde halstarrige overmoed te fnuiken. Zij waren daarbij met de zwaksten begonnen. Zij hadden erin mogen slagen om de steden, voor zover die tot daartoe éne lijn getrokken hadden, te verdelen en bevreesd te maken. Het gevolg was geweest, dat slechts veertien steden tegen het besluit van de Rijksdag hadden durven stemmen, en dat een en twintig andere steden het bekrachtigde. Men had met voordacht deze stemming toen doorgedreven, ofschoon van de kant van de steden om uitstel was gevraagd, omdat onderscheidene hunner op dat ogenblik niet vertegenwoordigd waren.

Het was wèl en moedig gehandeld van die weinige steden, die zich hadden durven verzetten. "Dit is nog maar het begin van de zaak," zei PFARRER, een van de afgevaardigden van die steden; "maar nu zal wel meer en erger volgen. Wij zullen misschien nog moeten kiezen om òf het Evangelie te verloocheen òf de brandstapel te beklimmen."

Geweld van Ferdinand.

FERDINAND veroorloofde zich ook een en ander, met opzicht tot de Hervormingsgezinde steden, dat hard en gewelddadig was. Zo werd het aan Straatsburg geweigerd, om de afgevaardigde te doen zitting nemen, die, op grond van het besluit van Worms, daartoe sinds april het recht had; en dat wel, werd gezegd, *totdat de mis in Straatsburg zou hersteld zijn*. Deze handeling verwekte algemeen afkeuring.

Bij de vorsten trachtte men met zachtheid het doel te bereiken. FERDINAND en de keurvorst van de Palts hielden bij hen dringend aan, om met het gevallen besluit genoegen te nemen; onder bijvoeging dat zij daardoor de keizer een groot genoegen doen zouden. "Wij zullen nimmer weigeren de keizer gehoorzaam te zijn, in alles wat de rust en de vrede des Rijks bevestigen en aan de eer van God bevorderlijk zijn kan," was het antwoord. Men begon nu de onzekerheid moe te worden. De Evangelische vorsten over te halen zou, vreesde men, niet gelukken, en daarom was het maar best daartoe geen pogingen meer te doen. Op de 19de april verscheen koning FERDINAND, vergezeld van de overige keizerlijke commissarissen en van onderscheidene bisschoppen in de zaal. Hij prees en dankte de Catholieken voor hun getrouwheid, en verklaarde vervolgens, dat aangezien het besluit in de vorm en wettelijk was genomen, het nu tot een keizerlijk decreet stond gemaakt te worden. Hij zei, nu bepaaldelijk het woord tot de keurvorst en diens vrienden richtende, dat er voor hen, die gemeend hadden er tegen te moeten zijn, niets overbleef dan zich aan de beslissing van de meerderheid te onderwerpen.

De Evangelischen waren verrast over de houding die men tegen hen aannam; en de Protestantse vorsten verwijderden zich voor een' korte tijd, om in een nabij gelegen vertrek onderling raad te plegen. Maar FERDINAND had geen' lust om hun terugkomst af te wachten. Hij stond op, en al de keizerlijke commissarissen volgden zijn voorbeeld. Te vergeefs beproefde men hem terug te houden. "Ik heb naar de wil van de keizer gehandeld," sprak hij, "en dat is mij genoeg."

De broeder van keizer KAREL achtte het dus voldoende, zo hij zich achter een keizerlijk bevel verschuilen kon, en scheen het er voor te houden dat waar de keizer gesproken had, niemand verder vermocht te gaan dan te gehoorzamen. Ook toen de vorsten hem gecommitteerden zonden om hem te verzoeken nog terug te komen, gaf hij blotelijk ten antwoord: "Het is een afgedane zaak. Men zal zich moeten onderwerpen."

De scheuring voltooid.

Intussen had deze handelwijze van FERDINAND geheel andere gevolgen, dan hij zich wel had voorgesteld. De scheuring werd daardoor voltooid, en tussen Rome en de Hervorming rees van nu aan een onoverklimbare scheidsmuur op. Waren de keizer en de paus meer toegevend, en wij mogen er bijvoegen rechtvaardiger geweest: wellicht hadden de zaken een' andere keer genomen.

VI.

Het protest.

Voor de houding die men tegenover de vrienden der Hervorming aannam, kon wel geen andere reden bestaan, dan de overtuiging, dat de partij van de paus en van de keizer machtig en sterk, en die van de Hervorming, in vergelijking daarmee, zeer zwak was. De sterke en machtige behoeft toch met de zwakke en weerloze niet lang te onderhandelen. Hij heeft, des noods, slechts te bevelen, denkt hij, en de andere moet gehoorzamen, zij het ook tegen zijn wil. Maar de zwakken hebben, waar zij verdrukt worden, in God hun sterkte; en dat ondervonden de Hervormde vorsten in dit geval. Wilde FERDINAND hen dan met horen, zo begrepen zij het recht te hebben zich om zijn heengaan niet verder te bekommeren. Zij mochten, meenden zij, het besluit van de Rijksdag vrijelijk toetsen aan het Woord van God; en waar keizer KAREL hen bedreigde, konden zij voorzeker in hun rechtvaardige zaak hulp en redding verwachten van JEZUS CHRISTUS, de Koning van de koningen en de Heere van de heeren.

Hoofdbeginselen van het protest.

Hun beraadslagingen leidden hen al spoedig tot het besluit, om kort de gronden op het papier te brengen, die hen verhinderden zich aan de jongste handeling van de Rijksdag te onderwerpen. Dit stuk was het *Protest*, dat sinds zulk een vermaardheid verkregen heeft en van wat de naam *Protestant*, die de Hervormden in het algemeen dragen, afkomstig is.

Met dit protest in de hand, keerden nu de keurvorst en zijn vrienden in de zaal terug; en de op de Rijksdag verzamelde standen werden tot hun verwondering aldus aangesproken:

"Geliefde Heeren, Neven, Ooms, en Vrienden!

Wij zijn op deze Rijksdag verscheen in voldoening aan de oproeping van zijn keizerlijke majesteit, om maatregelen te helpen beramen in het algemeen belang van het Rijk en van de Christenheid. Het is daarom met droefheid, dat wij gezien hebben, dat men de goede bepalingen van de vorige Rijksdag, met betrekking tot ons dierbaar en heilig Geloof, wil vervallen verklaren, en daarvoor drukkende en, onzes inziens, ondoelmatige wetten wil in de plaats stellen.

"Intussen hebben toch koning FERDINAND en de andere commissarissen des keizers, door hun zegel te hechten aan het besluit van de laatste Rijksdag, plechtig en onvoorwaardelijk

in naam van de keizer op zich genomen, om het in allen dele en getrouwelijk uit te voeren, en nauwlettend toe te zien dat niets geschiede dat daarmee in tegenspraak zou zijn. Evenzeer hebben wij allen die hier vergaderd zijn, keurvorsten, hertogen, edellieden, geestelijken, heeren en afgevaardigden, ons verbonden, om de bepalingen van dat besluit na te leven en te doen naleven.

"Wij voor ons mogen dan niet berusten in de herroeping van die bepalingen.

"Eerstelijk, omdat wij vermenen dat zijn majesteit de keizer, gijlieden allen en wij, gehouden zijn om gezegde bepalingen, die toch met algemene stemmen, in de behoorlijke vorm, en in het algemeen belang zijn gemaakt en aangenomen, te handhaven en te onderhouden uit alle macht en met alle vermogen.

"Ten andere en voornamelijk, omdat het hier een aangelegenheid geldt van het allerhoogste gewicht: de dienst van God en de zaligheid van onze onsterfelijke zielen. In zulk een zaak geloven wij de wil van God boven alle menselijk gezag te moeten stellen, en Hem, die Koning van de koningen en Heer van de heeren is, naar ons geweten te moeten gehoorzamen. Wij zullen toch eenmaal, elk in het bijzonder, van onze daden Gode rekenschap moeten afleggen, en ons dan geenszins kunnen rechtvaardigen over een niet goede handeling *omdat de meerderheid die zo gewild heeft*.

"Wij willen echter niet oordelen, Heeren en Vrienden, over wat u in deze te doen staat. Wij bidden alleen dagelijks en zonder ophouden, dat het de almachtige God behagen mag, om ons allen te brengen tot eenheid des Geloofs, en tot waarheid, liefde, en heiligheid, in JEZUS CHRISTUS, de enige Verlosser en Middelaar.

"Maar wat ons zelf aangaat: wij herhalen het, dat wij ons niet onderwerpen kunnen of mogen aan het besluit dat nu genomen is. Wij laten ieder van u in onpartijdigheid en billijkheid oordelen, of wij niet zo doende, tegen ons geweten zouden handelen; of wij niet een leer zouden helpen tegengaan, die wij overtuigd zijn dat zuiver christelijk is; en of wij niet zouden meewerken, niet slechts om de voortplanting en uitbreiding dier leer te beletten, maar ook om de prediking van het Evangelie in onze eigen staten aan banden te leggen en alle vrucht te benemen.

"Dit ware, onzerzijds, niet minder dan een verloochening van onze Heer JEZUS CHRISTUS, en een opzettelijke verwerping van Zijn heilig Woord; terwijl wij daardoor onder des Heeren veroordeling komen, en Hij over ons ten laatste dage het vonnis uitspreken zou: "Zo wie mij verloochend zal hebben voor de mensen, die zal ik ook verloocheen voor MijnVader, die in de hemelen is." Mat. 10.33.

"Hoe zouden wij dan met mogelijkheid dit Edict kunnen aannemen! Hoe ooit mogen helpen hinderpalen daarstellen, voor de toeneming van de kennis Gods onder de mensen! - Wij mogen en kunnen aan zulk een daad niet schuldig staan. "Wij protesteren derhalve in het algemeen tegen de maatregel, die men ons wil opdringen.

"Wat bijzondere punten betreft: wij vermenen dat in onze staten en landen het heilig Avondmaal gevierd en onderhouden wordt, in overeenstemming met de ware aard van de instelling. Intussen, zo zich zogenaamde Sacramentarissen binnen ons gebied mogen voordoen, geloven wij geen vrijheid te hebben hen te behandelen zoals het Edict dat wil. Er bestonden tot hiertoe nog geen bepalingen omtrent hen, en alvorens zij de gelegenheid hebben gehad om hun gevoelens voor een kerkvergadering te verdedigen, mogen wij althans hen niet veroordelen.

"Er is een ander punt en dat van het hoogste belang is. Het Edict zegt, dat de Leraars het Evangelie prediken zullen, het verklarende en uitleggende naar de opvatting van de Heilige Christelijke Kerk. Wij geloven dat, zou deze bepaling enige waarde of mogelijkheid van uitvoering hebben, allereerst had moeten uitgemaakt zijn wat door die Kerk te verstaan zij. Wij voor ons weten, dat er over dit punt verschillende meningen bestaan, en schromen niet te verklaren, dat wij van gevoelen zijn, dat geen uitlegging bestaan kan die niet berust op Gods Woord, en dat elke andere lering in tegenspraak moet zijn met de geopenbaarde wil

des Heeren. Wij geloven, dat de Schrift uit de Schrift verklaard moet worden; dat de Bijbel op zichzelf een verstaanbaar boek is, dat in de hand van elke Christen behoort te zijn; en dat elke gelovige daarin een krachtig wapen heeft om dwalingen te bestrijden, en een voortreffelijk middel om in duisternis licht te doen opgaan. Wij hebben ons daarom voorgenomen, om, met Gods hulp, de hand te houden aan de zuivere en onvervalste prediking van het Woord van God, zo als dat ons geopenbaard en te vinden is in de boeken des Oude en Nieuwe Testaments, en zonder daaromtrent enige bijvoeging of afwijking te gedogen. Dat Woord alleen is waarheid, en daarin alleen kunnen wij lering, bestuur en troost vinden, onder alle omstandigheden des levens. Dat Woord is een leidsman die ons nooit verlaten of op een' verkeerde weg voeren zal. Dat Woord is het enige vaste en onwankelbare fondament, en die daarop bouwen zullen niet beschaamd gemaakt worden. In vergelijking met dat Woord is alle menselijke woord en lering ijdel, dwaas en verwerpelijk.

"Wij bidden u dan, Geliefde Heeren, Ooms, Neven, en Vrienden, dat gij onze bezwaren in gezette en ernstige overweging wilt nemen. Zo gij na die overweging nog mocht vermenen dat het genomen besluit moet in werking komen, verzoeken wij u wel te willen in het oog houden, dat wij daartegen steeds zullen blijven *protesteren*, gelijk wij bij deze plechtiglijk doen, in tegenwoordigheid van alle levende zielen, en onder aanroeping van God, onze Schepper en Behouder, en van onze Verlosser en Zaligmaker, die ten jongste dage ons voor Zijne Vierschaar zal roepen en ons oordelen zal. Wij verklaren, dat wij noch de onze, aan het bedoelde besluit onze goedkeuring geven of ons aan de bepalingen daarvan onderwerpen kunnen, voor zover wij vermenen dat het strijdig is met de wil en het Woord van God, in tegenspraak met ons geweten, gevaarlijk voor de rust en de zaligheid onzer zielen, en geheel afwijkende van het besluit, dat op de vorige Rijksdag te Spiers genomen is.

"Wij mogen inmiddels niet anders vertrouwen, dan dat zijn majesteit de keizer zich over ons zal betonen als een Christelijk vorst, die boven alle dingen liefde en eerbied heeft voor God; terwijl wij noch omtrent zijn majesteit de keizer, noch jegens u, Geliefde Heeren en Vrienden, ooit wensen te kort te komen in de getrouwe en gehoorzame vervulling van elke plicht, die wij naar recht en wet schuldig zijn te volbrengen."

Merkwaardige woorden, voorwaar, bij deze gelegenheid door de moedige mannen van de Hervorming voor de Rijksdag uitgesproken! Het was dan ook deze hun daad, hun plechtig *protest*, dat de naam in het leven riep, die sinds de Hervormde Christenen in het algemeen onderscheiden zou: de naam PROTESTANT.

Toen nu de lezing van het protest had plaats gehad, voegden zij, die daarin hun laatste woord gesproken hadden, er de mededeling bij, dat zij de volgende morgen Spiers dachten te verlaten.

Deze verklaring, maar bovenal het protest, had een geweldige indruk gemaakt. Nu waren de grenslijnen van de twee partijen scherp en diep afgetekend. En, zonderling inderdaad, die naar de wereld de machtigste en sterkste geweest waren, scheen nu als door een onverwachte schok getroffen, en voelden in hun binnenste vrees en moedeloosheid de plaats innemen van overmoed en zelfvertrouwen. De zwakke Protestanten daarentegen, die *jure humano* aan het vroegere Edict van Spiers vasthielden, en *jure divino* zich grondde op de Bijbel, als Gods onfeilbaar Woord, konden met moedige blik rondom zich zien, en waren nu de sterken en de machtigen geworden.

De gevoelens die bij dit gewichtig protest ten grond lagen, maken de ziel en het wezen uit van het Protestantisme. Er worden in het voornamelijk twee dingen als verkeerd en onbestaanbaar met christelijke waarheid en vrijheid aangewezen: te weten de invloed van de wereldlijke arm, als die misbruikt wordt, en het gezag van de Kerk, als dat ontaardt in dwang. Het Protestantisme huldigt, in geloofszaken, gelijk dat in het protest geschiedt, de inspraak des gewetens boven de bevelen van de alleenheerser; en waar de Kerk anders zou willen beslissen of handelen, dan zij in naam van haar Heer vermag te doen, daar

houdt de Protestant haar zijn Bijbel tegen, en hoort hij alleen naar de stem die daarin spreekt. In Goddelijke dingen eerbiedigt het Protestantisme geen macht, zij het ook een keizerlijke; terwijl de Protestant het Apostolisch woord diep in het gemoed geprent heeft: "Men moet Gode meer gehoorzaam zijn, dan de mensen." Het Protestantisme ziet de kroon van een KAREL V voorbij, waar het staren kan op de kroon van JEZUS CHRISTUS.

Het oppergezag van het Evangelie.

Maar het protest stelt ook ten regel, dat alle menselijke lering en uitlegging zonder waarde is, tenzij gegrond op Gods Woord. Dit hoofdbeginsel was ook dat van de Kerk, in haar eerste onbezoedelde tijd; en het is geheel ten onrechte, dat Rome heeft willen beweren, dat men in die vroegere dagen, door de aanneming van de geschriften der Apostelen, uit een' andere geest gehandeld heeft. Maar, zodra men meende de zaak van de waarheid voor verbastering en verminking te bewaren, door de uitlegging van de Schrift binnen enge perken te brengen, en als ware het, een gerechtshof op te richten, dat over die uitlegging beslissende uitspraak had te doen, lag men de menselijke geest boeien aan, dáár waar hij deze nooit had moeten dulden. Voor het geweten en het geloof van hart, vermag de een sterveling de andere geen wetten te geven. Die daaromtrent gebieden wil, vergrijpt zich op het gruwzaamst aan de menselijke natuur; en hij, die in zulke zaken zijn evenmens gehoorzaamt, is de verachtelijkste slaaf onder allen, die ooit hun nek onder het dwangjuk gebogen hebben. Er is in dit merkwaardig protest nergens enige schijn, dat aan menselijke begrippen en aan menselijke wetenschap waarde wordt gehecht. Het Woord van God is het alleen, dat genoemd en waarop gebouwd wordt. En, gelijk zeker wel nooit een mens zich zo heeft durven verheffen als de paus dat doet, zo waren wel bij geen gelegenheid mensen nederiger, ootmoediger en meer zichzelf niets achtende dan hier de mannen van de Hervorming.

Een Rooms geschiedschrijver wil beweren, dat de naam *Protestant* hetzelfde betekent als of men gezegd had, *vijand van de keizer en van de paus*. Indien hierdoor verstaan wordt, dat het Protestantisme, in zaken van geloof, even weinig de keizerlijke als de pauselijke macht erkent, hebben wij daar niets tegen. Intussen heeft het Protestantisme het menselijk gezag niet verworpen, omdat het een onbepaalde vrijheid verwerven zou. Nee! Het Protestantisme wenst en kent geen vrijheid, dan die welke gevonden wordt in gehoorzaamheid en trouw aan JEZUS CHRISTUS de Heer.

Een eerste plicht van de Protestant.

Maar ook daarom was het protest hoog belangrijk, dat in het onbewimpeld verklaard wordt dat het een eerste plicht is van de Protestant, dat hij zijn geloof, wat hij bij uitnemendheid de ware en zuivere leer mag noemen, zoveel mogelijk voortplante en uitbreiding verschaffe. Wij Protestanten moeten deze waarheid nimmer uit het oog verliezen; en waar wij ooit iemand mogen deelgenoot maken van het licht waarin wij ons verblijden, daar moeten wij niet vrezen voor de beschuldiging van proselytenmakerij, maar veeleer ons herinneren, dat wij handelden gelijk het een' Protestant betaamt.

Daar de benamingen: *Protestant* en *Protestantisme* uit dit protest op de Rijksvergadering te Spiers haar oorsprong hebben, leren wij daaruit de ware betekenis van die woorden kennen, en worden daardoor gewaarschuwd tegen het misbruik, wat men erin onze tijd van maakt, en de verkeerde zin, die men eraan geeft; maar ook in staat gesteld, om ons te zuiveren van de valse aantijgingen van de Roomsgezinden, ontstaande uit het misbruik van die benamingen, onbepaald tegen allen ingebracht, die onder de naam van Protestanten bekend zijn. Wij moeten derhalve daarbij een ogenblik stil staan. - Het Protest op de Rijksdag te Spiers tegen het besluit van de meerderheid ingebracht, had een tweeërleie bedoeling: het had vooreerst en voornamelijk betrekking op het toen tegenwoordige tijdsgewricht; en in zoverre was het alleen een verzet tegen de met de Rijkswetten strijdige handeling, om een overeenkomst, met eenparigheid van stemmen

aangegaan, door meerderheid van stemmen te verbreken, en het had in dat opzicht alleen op Duitsland betrekking: - maar het had tevens ingewikkeld een verder uitzicht en een meer algemene bedoeling: - het was ook een verklaring voor het vervolg tegen allen gewetensdwang, doch echter aan zekere regel gebonden; en die regel was niet ieders onderwerpelijk oordeel, of elke menselijke opvatting, maar het onfeilbaar Woord van God; en dat ook weer niet in een' onbepaalde zin, zoals, òf de Kerk, òf ieder bijzonder persoon het naar eigen goeddunken wilde uitleggen, maar zoals het duidelijk sprak voor ieder menselijk gemoed, en zoals ook zij, die dit protest deden, daaruit reeds de waarheid hadden leren kennen: want juist die onbetwistbare klaarheid van Gods Woord was de voorname grond, waarop zij steunden, en welke zij tegen alle menselijke leringen overstelden en staande hielden: en even zeer zouden zij, wanneer het toen was te pas gekomen, geprotesteerd hebben tegen allen, die de klaarheid van dit Woord ontkenden, of door eigenwillige uitlegging daaruit leringen hadden willen afleiden, strijdig met die *bepaalde* Evangelieleer, welke zij zo onbetwistbaar klaar daarin gevonden hadden, en daarom zich verplicht voelden uit te breiden en onwankelbaar vast te houden. - Wanneer men dit in het oog houdt, ziet men, hoe verkeerd diegenen die naam misbruiken, die daaruit een onbepaalde vrijheid van gevoelen en van leren willen afleiden, en de grote waarheden, door de oude Protestanten beleden, bestrijden onder voorgeven van reeds verder gevorderd en verlicht te zijn, schoon zij zelf erkennen moeten, dat deze duidelijk in de Bijbel vervat zijn; - en hoe vals en tegen eigen beter weten aan de beschuldiging is van de Roomsgezinden, die het Protestantisme als zodanig als de noodzakelijke oorzaak dier tegenwoordige vrijheidszucht willen doen voorkomen. - Nimmer was het de bedoeling van het te Spiers gedaan protest, voor zulk een valse eigenwaan de weg te banen, en het duidelijk licht van Gods Woord opnieuw te verduisteren. Wij zijn veeleer als echte Protestanten verplicht, tegen die valse eigenwaan, zowel als tegen het dwangjuk van de Roomse Kerk, ons met allen nadruk te verzetten. - - Le R.

De waarheid en de Christelijke liefde.

Onder de hervormingsgezinden van die tijd merken wij, nevens een grote ijver voor de waarheid, ook de zucht op om de Christelijke liefde te bewaren. FABER en andere vrienden des Pausdoms hadden beproefd om een' geest van verdeeldheid aan te blazen tussen de vorsten, die meest op de hand van LUTHER waren, en de steden, die over het algemeen meer naar ZWINGLI overhelden. OECOLAMPADIUS had intussen aan MELANCHTON over de zwitserse hervormer geschreven, en omtrent diens bijzondere begrippen de nodige opheldering gegeven. ZWINGLI namelijk had wel het denkbeeld verworpen, dat JEZUS CHRISTUS in het Avondmaal lichamelijk en plaatselijk tegenwoordig zou zijn, maar hij had ook verklaard te geloven, dat Hij geestelijk tegenwoordig was aan alle oorden en plaatsen, alle dingen dragende door het Woord van Zijn kracht. "In de zichtbare tekenen van het Avondmaal geven en ontvangen wij niets meer dan waartekenen der genade, dewelke onzichtbaar en geestelijk is," zei ZWINGLI.

Deze opheldering voorkwam alle verkeerde of overdrevene voorstelling.

Er waren nu te Spiers twee mannen, die, hoewel uit verschillende beginselen, FABER in deze het hoofd boden en OECOLAMPADIUS in de hand werkten. De landgraaf namelijk begreep, dat bijaldien de Hervormden in Saksen en Hessen hun medebroeders in een ander deel van Duitsland en bepaaldelijk in Zwitserland, gingen veroordelen, om enig verschil in mening, dat dan verwijdering moest ontstaan, en alle denkbeeld om door eendracht machtig te worden (dat door de landgraaf steeds hartelijk gewenst werd) moest vervliegen. MELANCHTON aan de andere kant, die niet, zoals de landgraaf, voornamelijk een vereniging bedoelde van stoffelijke kracht, daar hij zelfs vreesde dat dat wellicht de oorlog uitlokken kon, ging meer te werk uit een gevoel van billijkheid en van recht. "Wij zouden geheel verkeerd doen," zei hij, "zo wij hier stellingen gingen veroordelen, die wij nog niet in de gelegenheid zijn geweest te horen verdedigen. Wij zouden buitendien daardoor onze vijanden een wapen in de handen geven, dat zij zeker niet verzuimen zouden tegen ons aan te wenden." Hier vinden wij derhalve een bewijs, dat ook ijveraars onder de eerste Protestanten, broederlijke liefde en verdraagzaamheid graag bewaard zagen.

Ferdinand weigert het protest aan te nemen.

Daar FERDINAND het protest op de 19de april niet had kunnen horen lezen, zo werd het hem de volgende dag aangeboden, door een commissie van de Evangelische staten. De broeder van KAREL V nam het stuk aan, doch wilde het aanstonds daarop weer teruggeven. Nu ontstond een zonderling toneel, daar de koning volstrekt het protest niet wilde behouden en de leden van de commissie weigerden het terug te nemen. Eindelijk echter namen laatstgemelde, om de koning niet te belegen, het stuk uit zijn handen aan; maar zij legden het niettemin op een tafel neer en vertrokken.

Nu was de koning, met de verdere keizerlijke commissarissen, alleen gelaten, bij dit gevreesde document. Het lag daar, voor hun ogen, als een zwijgend maar niet minder krachtig getuige, van de moed en de godsdienstliefde van de Protestanten. Het was alsof uit dat papier stemmen spraken, die FERDINAND van geweldenarij beschuldigden, en hem de verantwoordelijkheid oplegden van al het onheil dat door zijn handelwijze over Duitsland stond te komen. Dit kon de koning niet uitstaan. Hij gaf daarom dadelijk bevelen, dat het stuk aan de heeren die het aangeboden hadden moest teruggebracht worden.

Blijdschap van de Protestanten.

Maar dit werkte niets uit. Het protest besloeg reeds een bladzijde in de jaarboeken van de wereld, en er bestond geen mogelijkheid om die bladzijde te vernietigen. De vrijheid van denken en van God te dienen was daardoor bevestigd voor volgende tijden. Geheel het Evangelisch Duitsland beschouwde het protest in dat licht en juichte er over. Niet als een verrichting van staatkundigen aard, maar als een zuiver godsdienstige daad gaf het protest aan allen stof tot blijdschap. "Moge de Almachtige," dit waren te van deze gelegenheid de woorden van de jeugdige keurprins JOHAN FREDERIK, "die u genadiglijk gesterkt en de moed gegeven heeft, om met overtuigende kracht, vrijmoediglijk en zonder de mensen te vrezen, voor uw geloof te spreken en daarvan openlijk belijdenis te doen, u daarbij in alle standvastigheid en onbewegelijkheid bewaren, tot aan de jongste dag!"

Terwijl nu de Evangelische Christenen vol blijdschap waren over het voorgevallene, had vrees hun tegenstanders bevangen. Op de eigen dag dat FERDINAND geweigerd had het protest aan te nemen, Dingsdag de 20 april, kwamen reeds HENDRIK van Brunswijk en PHILIPPUS van Baden, zich als bemiddelaars aanbieden; hoewel, naar zij zeiden, daarin geheel uit eigen beweging handelende.

Zij meende dat de bestaande moeilijkheid zou kunnen uit de weg geruimd worden, met aan de een kant het delict van Worms te laten rusten, en voorts het vorige besluit van Spiers in werking te laten blijven, doch met enige geringe wijzigingen; terwijl de beide partijen, in afwachting dat een kerkvergadering omtrent de geloofszaken afdoende bepalingen zou maken, geen nieuwe secte meer zouden dulden en in het bijzonder geen leer zouden toelaten, die omtrent het Avondmaal mocht afwijken, van wat tot daartoe als kerkleer geloofd en beleden was geworden.

Bemiddelaars.

Het scheen dat de Evangelischen zich met deze voorslag zouden verenigen. Echter zij die in de zienswijze van ZWINGLI vielen, zeiden er bezwaar in te vinden, om hen, die men geloofde dat in het bedoelde punt van het Avondmaal dwaalden, te veroordelen en hen als met geweld tot de oude mening terug te brengen, daar zij achtten dat alleen grondige overtuiging hier wettig en dienstig kon zijn. "Men vergete niet," dus spraken zij, "dat zulke tedere en moeilijke punten niet met de scherpte des zwaards, maar met Gods Woord in de hand moeten beslist worden. De Apostel PAULUS zegt te recht: *Wat niet uit het geloof is, is zonde*. Zo wij dan iemand met geweld zouden willen dwingen, om een leerstuk te begrijpen

en te belijden tegen zijn overtuiging aan, in plaats van hem daartoe te brengen door bedaarde redenering en met uit Gods Woord ontleende bewijzen, dan doen wij zodanig iemand, zo hij onze dwang opvolgt, zondigen, en wij laden de verantwoordelijkheid daarvan geheel en al op ons zelf." De ijveraars aan de zijde van de Roomsgezinden, waren evenwel oorzaak, dat van een dergelijke schikking niets kwam. Zij wilden niets minder, dan een geheel en volkomen herstel van het Pausdom. Onder zulke omstandigheden werden natuurlijk de onderhandelingen al spoedig geheel afgebroken.

Faber.

Op Donderdag de 22ste april, kwam de Rijksdag ten zeven ure ‘s morgens bijeen, en nu werd het recess gelezen, juist zo als het vroeger was opgemaakt. Er was niet de minste verandering of wijziging in gebracht; zelfs was met geen enkel woord melding gemaakt van de onderhandelingen, die sinds hadden plaats gegrepen.

FABER vierde nu, als was het, zijn zegepraal. Trots en innerlijke zelfvoldoening was op zijn gelaat te lezen. Hij scheen het elk te willen doen voelen, dat hij zulk een invloed op de koning had, dat het hem niet moeilijk was geweest, om de zaak de tegenwoordige loop te geven. Er ontbrak maar aan, dat hij de aanwezigen in werkelijkheid de boeien vertoond had, die hij nu dacht de Protestanten aan te leggen. Een ooggetuige vergelijkt hem dan ook bij een Cycloop, die de ketenen smeedt, waarmee de belijders van de nieuwe leer zouden beladen worden.

De Catholieke vorsten, zei MELANCHTON, lieten zich door de opgewondenheid van het ogenblik, en onnadenkend op de gevolgen, geheel meeslepen, en liepen blindelings voort op de weg.

Sluiting van de rijksdag.

Een en ander was voor het overige voor de Evangelische Christenen dreigend en beangstigend in hoge mate. Echter, als altijd, konden zij bij God in de gebede hulp en troost zoeken. "Wij hebben in waarheid geen andere uitkomst, dan die is in onze Verlosser, de Zone Gods," riep MELANCHTON uit. De laatste zitting van de Rijksdag had plaats op de 24ste april. De vorsten herhaalden nu hun protest, en daarbij vielen hun veertien vrije Rijkssteden toe. Zij begrepen niettemin dat het noodzakelijk was, om een nog meer officieel karakter aan hun verzet te geven.

Dien ten gevolge waren reeds de volgende dag twee notarissen, STETTNER, van Freijsingen, en SALTZMANN, van Bamberg, in een niet zeer ruim vertrek, gelijkvloers, in een huis van de St. Jansstraat, gelegen in de nabijheid van de kerk van die naam, te Spiers, aan een kleine tafel gezeten, omringd van de kanseliers en zaakgelastigden van de vorsten en van de steden, alsmede van onderscheidene getuigen: en hielden zij zich bezig met het in *forma* neer schrijven van het protest.

Peter Muterstadt.

Dit huis was de woning van een’ eenvoudig Gods dienstleraar, PETER MUTERSTADT geheten, die belangstellend zijn nederig dak geleend had, om de hier vermelde samenkomst te doen plaats hebben. Zijn naam is daardoor voor de vergetelheid bewaard gebleven.

Toen het geschrift in behoorlijke orde was neergesteld, werd het door een van de notarissen aan de aanwezenden voorgelezen.

"Gelijk er tussen mensen en mensen van nature reeds een zekere band bestaat, die hen, waar nood gebiedt, tot onderlinge hulp zich verenigen doet," zo was de aanhef, "zo voelen wij, die leden zijn van hetzelfde geestelijk lichaam, van de gemeente namelijk die door Gods

Zoon gesticht is; die als kinderen dezelfde Hemelse Vader aanroepen, en die broeders zijn in de Heilige Geest; dat wij veel inniger en vaster aan elkaar verbonden zijn, en dat wij in veel hogere mate dezelfde wederkerige belangen te bevorderen en te beschermen hebben. En gelijk het zelfs een de dood verdienende misdadiger geoorloofd is, en moet zijn, om te van zijn verdediging te spreken, of anderen voor zich te doen spreken, zo hebben wij, die in deze aan geen misdaad ons schuldig kennen, zeker alle recht en volle vrijheid, om, daar het hier onze eeuwige zaligheid geldt, ons te verenigen, en gezamenlijk maatregelen te nemen, die onze heiligste belangen verzekeren moeten.

Na nu doorlopen te hebben wat op de Rijksdag was voorgevallen, en alles daarbij vermeld en aangevoerd te hebben, wat ter staving van het gezegde nodig was, luidde het slot van het stuk als volgt:

"Om al deze redenen protesteren wij voor ons zelf, voor onze onderdanen, ja, in de naam van allen die gelijk wij het Evangelie hebben aangenomen of die dat later mogen doen, tegen allen dwang en tegen alle geweldige maatregelen, zo voor het verledene, het tegenwoordige, als voor de toekomst; en wij beroepen ons ten deze op zijne keizerlijke majesteit, en op een vrije algemene Christelijke kerkvergadering."

Dit geschrift besloeg twaalf bladen perkament, terwijl het dertiende blad de ondertekeningen en de zegels bevatte.

De Christelijke eenheid een daadzaak.

Aldus kwam in de woning van een' eenvoudig leraar, dit eerste geheel officiële en in de vorm opgestelde stuk, dat de gevoelens van de verenigde Protestanten moest uitdrukken, in wezen. Het was inderdaad een sprekend bewijs, dat zij, die er de opstellers van waren, door één geest gedreven, de ware eenheid des geloofs bezaten. Deze bestaat niet, gelijk in het Pausdom, in het blindelings en slaafs volgen van kerkelijke voorschriften en uitspraken; maar, bij verschil in bijzaken, in een hartelijke en innige overeenstemming in de hoofdzaak, dat is het geloof in de Heer JEZUS CHRISTUS. De Evangelischen waren daarom in waarheid één, ofschoon zich in de verschillende gemeenten in een of ander opzicht verscheidenheid mocht openbaren. Even zo hadden de Joden, ten tijde des Zaligmakers, wel vele synagogen, maar toch slechts één' gemeenschappelijke tempel. Hier zag men nu, op de 25ste april, Christenen bijeen uit Saksen, Luneburg, Anhalt en Hessen; uit Straatsburg, Neurenburg, Ulm, Constanz, Lindau, Memmingen, Kempten, Nordlingen, Heilbron en Reutlingen; uit Isny, St. Gallen, Weissenburg en Windsheim. Deze allen ontmoetten elkaar hier als broeders, en als leden van één uitgebreide gemeente. Daaronder mochten er zijn, die, met ZWINGLI, alleen geloofden in de geestelijke tegenwoordigheid van JEZUS CHRISTUS, in het Avondmaal; of anderen, die, met LUTHER, vasthielden aan het denkbeeld van een lichamelijk daarbij tegenwoordig zijn van de Heer; er bestond daarom, of om welk ander verschil in opvatting ook, geen twist, geen verdeeldheid, geen haat onder hen.

De Christelijke eenheid was, in dit geval, in de volste zin een daadzaak. Ja, de kleine kamer uit de welke de Hervormden, die vernieuwde discipelen van JEZUS, onbeschroomd voor de ogen traden van de paus en van de keizer, en van waar zij tot verwondering van de wereld, en met moedige verachting van brandstapels en moordschavotten, uitgingen om een leer en waarheden te verkondigen, die de ingewortelde dwalingen en misbruiken van de Kerk in het hart moesten aantasten, - was een waardige herinnering aan de opperzaal, waar, in de vroegste dagen van de Christenheid, de Apostelen, met de vrouwen en de broeders "eendrachtig volhardende waren in het bidden en smeken." Die beide tijdstippen waren gelijk, dáárin dat de Kerk van CHRISTUS toen en nu van vijanden omringd en in zichzelf, naar de wereld, zwak was; maar ook dáárin, dat deze nu en toen moedige en getrouwe belijders telde, die grote daden verrichtten en pal stonden in het dreigendste gevaar.

Grynaeus ontkomt.

Na deze zo hoogst belangrijke verrichting, keerde elk in stilte ten zijne weer. Er bestond alle rede, voor de Protestanten, om zich met voorzichtigheid te gedragen tegen de aanslagen van hun vijanden. Een duidelijk blijk daarvan had men dezer dagen gezien. MELANCHTON namelijk was in Gods hand het middel geweest tot de redding van zijn vriend GRYNAEUS, die anders ongetwijfeld het slachtoffer van de haat van de Pausgezinden zou geworden zijn. MELANCHTON was door een' onbekende, die hij zegt "een oud man van een eerwaardig voorkomen" geweest te zijn, gewaarschuwd geworden, dat binnen weinige ogenblikken, de gevangenneming van GRYNAEUS zou plaats hebben. Nu ijlde hij naar zijn vriend, en bracht hem, in de grootste haast en langs de kortste weg, door de straten van Spiers naar de rivier, terwijl hij hem smeekte zich dadelijk te laten overzetten. GRYNAEUS begreep niets van dit alles, en kon bijna geen woorden vinden om zijn verwondering uit te drukken.

Een paar namen door MELANCHTON genoemd, deden echter GRYNAEUS zijn hachelijke toestand inzien. Hij was met FABER op een enigzins vertrouwelijke voet geweest, en had het daarom durven wagen om deze te gaan verzoeken, dat hij zou ophouden zulk een verbitterd vijand van de Hervorming te zijn, als hij tot daartoe geweest was. In die ogenblik had FABER zijn gramschap wel weten te verbergen, maar hij was toch dadelijk daarop naar de koning gegaan, van wiens hand hij, gemakkelijk genoeg, een bevel tot in hechtenis neming van de onvoorzichtigen GRYNAEUS bekwam. MELANCHTON twijfelde er niet aan, of de man die hem de waarschuwing gebracht had, was van God gezonden geweest. Hij bleef in vrees en in hevige gemoedsbeweging aan de oever van de Rijn wachten, totdat zijn vriend in veiligheid de overkant bereikt had. "Nu is hij gered uit de handen van hen, die niet schromen zich met onschuldig bloed te bevlekken," riep hij dankbaar uit. Bij zijn terugkomst vernam MELANCHTON, dat werkelijk gerechtsdienaars gekomen waren om GRYNAEUS te halen, en dat zij overal, van boven tot onderen in het huis, alles doorzocht hadden.

De Evangelischen begonnen nu langzamerhand Spiers te verlaten. De keurvorst, de landgraaf en de hertogen van Luneburg, vertrokken op de 26ste naar hun staten. Het protest van Spiers werd door de landgraaf op de 5de mei en door de keurvorst op de 13de daaraanvolgende, afgekondigd.

Melanchton's neerslachtigheid.

MELANCHTON was de 6de mei te Wittenberg terug gekomen, vol vrees voor de toekomst. Hij stelde zich als zeker voor, dat het nu tussen de beide partijen tot openlijke vijandelijkheden komen zou. Zijn vrienden konden hem zijn ongerustheid aanzien. Hij was inderdaad zeer neerslachtig, en had het voorkomen van iemand, wiens ziels - en lichaamskrachten ondermijnd zijn en die de dood tegemoet gaat. "Er zijn grote dingen gebeurd in Spiers," zei hij. "Daaruit kan nog veel voortkomen, dat niet slechts het keizerrijk in beroering kan brengen, maar ook de Godsdienst kan gevaar lopen. Ik word door dat alles zo neergedrukt, alsof een gehele wereld mij op de borst lag.

Wat hem hierbij het meeste griefde was, dat velen hem een goed deel van de verantwoording wilden opladen, van de mogelijke gevolgen van de jongste gebeurtenissen. Hij zelf beschuldigde zich nu van achteren, dat hij zo en niet anders gehandeld had.

"Wij hadden dit alles kunnen voorkomen,', zei hij, "zo wij maar toegestemd hadden in de maatregelen tegen de Zwinglianen."

LUTHER zag de zaken zo angstig niet in; maar hij scheen echter ook de gewichtige gevolgen van het protest in het geheel niet te kunnen berekenen. "De Rijksdag"' zei hij, "is uiteengegaan, zonder iets degelijks verricht te hebben. Maar het troost mij, dat de vijanden van JEZUS CHRISTUS geen gelegenheid gehad hebben om hun boze plannen uit te voeren."

De beoordeling van latere tijden is intussen geheel anders geweest dan die van LUTHER. Terwijl men in volgende eeuwen, van dit belangrijk ogenblik af de eigenlijke grondvesting van het Protestantisme gerekend heeft, werd het protest van Spiers, in aller schatting, gelijk gesteld met de gezegendste gebeurtenissen, die ooit in de geschiedrollen van de wereld zijn aangetekend geworden.

De vorsten waren de ijverigste hervormers.

Maar aan wie onder de Hervormers kwam nu de grootste eer toe, voor medewerking in deze, of voor bevordering van wat wij hier zagen gebeuren? - Het aandeel dat de vorsten hadden in de Hervorming van Duitsland, en in het bijzonder de volharding en de werkzaamheid van de keurvorst van Saksen, verdienen de erkenning van elke weldenkende. Zij zijn de ijverigste Hervormers geweest, en hebben er veel, zeer veel voor gedaan en geleden. Zij waren klaarblijkelijk met sterkte uit de hogen aangedaan, en God is in hun werk verheerlijkt geworden. Later echter zou deze overwegende invloed van de vorsten licht ten nadele hebben kunnen werken; want zij waren mensen, en hadden dus, bleven zij al met goede bedoelingen bezield, hun gezag kunnen misbruiken, zodra het de Kerk niet meer tegen vijandelijke aanvallen zou behoeven te beschermen. Maar wij mogen om bedenkingen over wat had kunnen zijn of niet zijn, de rechtmatige lof niet onthouden aan hen die daarop zozeer aanspraak hebben, en moeten hen eren en dankbaar jegens hen zijn, dat zij aan het grote werk van de Hervorming zulke krachtige handen geslagen hebben. De Heilige Geest, wel is waar, gebruikte hen slechts als werktuigen; maar dit beneemt niets van de verdiensten die zij zich daarbij ten onze aanzien verworven hebben. Zij waren het, die, naast God, in de zestiende eeuw het Christendom van een volslagen verval gered hebben.

De Hervorming was nu een afgezonderd geheel, een lichaam geworden. Te Worms was het LUTHER alleen, die op de Rijksdag Nee durfde zeggen. Op de Rijksdag van Spiers, werd dat Nee herhaald door vele stemmen; door leken en leraars; door vorsten en onderdanen.

Duitsland en de Hervorming.

In geen land was het bijgeloof zo diep geworteld en de geestelijke heerschappij zo drukkend geweest, als in Duitsland. Het goede volk had in alle geduld en lijdzaamheid de boeien gedragen die men hun van de boorden van de Tiber toeschikte. Maar er sluimerde niettemin in de borst der Duitsers een innerlijke kracht, een leven en een zucht voor vrijheid des geestes, waardoor zij, onder de leiding Gods, geduchte kampioenen stonden te worden in de strijd tegen dwaling en gewetensdwang. Van hen moest de schok uitgaan, die het onwaardige en dwaze mensenwerk, dat de plaats van een Goddelijk Christendom had ingenomen, aan het waggelen zou brengen. Zij moesten dat Christendom van de kanker bevrijden, waardoor het tot op een geraamte was uitgeteerd, en die reeds alle levensgeest scheen weggenomen te hebben. Zij zouden het tot vorige jeugdige kracht terug brengen, en gezondheid en bloei doen wederkeren in het verdorde lichaam.

Nooit dan vergete de Christen, die zich verblijdt Protestant te zijn, wat hij verschuldigd is aan de vorsten van Spiers, en wat LUTHER als Hervormer voor hem gedaan heeft.

VII.

Eenheid nodig onder de Protestanten.

Het protest van Spiers had de verbittering der Pausgezinden zeer doen toenemen. Keizer KAREL maakte zich nu gereed om de eed gestand te doen, die hij te Barcelona gezworen had, en waarbij hij zich onder de verplichting had gelegd, om "een krachtig middel toe te dienen, tot stuiting van de besmettelijke kwaal die over Duitsland gekomen was; en om, op een afdoende wijze, paal en perk te stellen aan de verderfelijke en de Heer JEZUS CHRISTUS honende leringen, die meer en meer veld wonnen." De paus bleef niet achter

om op andere Christenvorsten zijn invloed te gebruiken, ten einde zij aan deze kruistocht zouden deelnemen; en de vrede die op de 5de augustus te Kamerijk getekend werd, was voor deze plannen zeer gunstig. De keizer kreeg daardoor de handen geheel vrij, en hij kon nu de ketters met al zijn macht aantasten.

Een en ander maakte ook voorzorgen van de zijde van de Protestanten noodzakelijk.

De Protestantsche staten, die te Spiers reeds de grond tot een evangelisch verbond gelegd hadden, waren overeengekomen om gedeputeerden te zenden naar Rodach. De keurvorst evenwel, gehoor gevende aan de gedurige vermaningen van LUTHER, die steeds herhaalde: "Door rustig te zijn zult gij behouden worden, en in stilheid en vertrouwen zal uw sterkte zijn," had wel zaakgelastigden gezonden, maar deze moesten slechts aanhoren wat de anderen zouden voor te slaan hebben, en mochten omtrent niets stem uitbrengen. Er werd nu wel een tweede bijeenkomst voorgenomen, maar deze heeft nooit plaats gehad. LUTHER dus had het genoegen dat het geheel naar zijn inzichten uitviel. "CHRISTUS de Heer zal ons uitredding geven, zonder dat wij onze sterkte in mensen zoeken," sprak hij. "Ook zonder de landgraaf, en al was de landgraaf ons tegen, zullen wij van God geholpen worden."

PHILIPPUS van Hessen, die deze tegenstand van LUTHER aan geen andere oorzaak meende te moeten toeschrijven, dan aan diens onwil om met de Zwinglianen in nadere verbinding te komen, wenste, zo mogelijk, een einde te maken aan die voor de belangen van de Hervorming met bevorderlijke stand van zaken.

Moeilijkheid om tot eenheid te komen.

En in waarheid, een broederlijke vereniging van al de nieuwe discipelen des Heeren was een hoogst wenselijke zaak. Hoe toch zouden de Protestanten het hoofd kunnen bieden aan de geduchte macht van paus en keizer, zo zij onderling verdeeld waren? - De landgraaf bedoelde zeker, toen hij pogingen wilde aanwenden om de harten en hoofden der Hervormden zo veel doenlijk tot eenheid te brengen, om daardoor later hen onder éne banier te verzamelen. Maar de zaak van CHRISTUS moest niet door de kracht des zwaards zegevieren. Zo zij slechts in de gelove één mochten worden, en in het gebed niet vertraagden, zouden de Protestanten meer dan sterk genoeg zijn, om staande te blijven; ook zonder dat zij de Bijbel met speer of hellebaard zouden behoeven te verwisselen.

Ongelukkigerwijze was een zodanige overeenstemming, in denkwijze en in begrippen, uiterst moeilijk te bereiken.

Luther en Zwingli.

Zo had LUTHER in 1519 omtrent het leerstuk van de Avondmaals geschreven, in bewoordingen die in de geest van de zienswijze van de Zwitsers kon uitgelegd worden. "Wanneer ik ten Avondmaal ga," zei hij, "ontvang ik daar een teken dat God mij CHRISTUS' gerechtigheid, en de verzoening door hem aangebracht, wil toerekenen. Dit is de betekenis van het Sacrament des Heilige Avondmaals." Het geschrift van LUTHER, waarin deze woorden voor kwamen, en dat algemeen door Duitsland verspreid en meer dan eens herdrukt werd, had veel bijgedragen om de gemoederen voor de stellingen van ZWINGLI voor te bereiden. Maar LUTHER zelf was verbaasd over de uitwerking van gemelde zijne woorden; en dit gaf aanleiding, dat hij in 1527 de plechtige verklaring liet uitgaan: "Ik betuig voor God en voor alle mensen, dat ik met de Sacramentarissen nooit iets heb gemeen gehad."

En in waarheid, LUTHER was nooit met ZWINGLI van hetzelfde gevoelen geweest, omtrent dit stuk. Hij geloofde in 1519 wel degelijk aan de Transubstantiatie. Maar hoe sprak hij dan toen van een teken? - Hij kon dat veilig doen, ook bij zijn begrippen; want gelijk ZWINGLI in het brood en de wijn van het Avondmaal slechts tekenen wilde zien, die voorstellingen en

herinneringen waren van het lichaam en het bloed des Heeren, zo zag LUTHER daarin werkelijk des Heeren bloed en lichaam, en wel als tekenen van de Goddelijke genade. Beide opvattingen zijn intussen wijd van elkaar verschillende.

Dat het er ver af was, dat in deze ogenblikken een algemene eenheid zo licht had kunnen tot stand gebracht worden, bleek al verder duidelijk uit een en ander dat nu gebeurde.

Een Lutherse waarschuwing.

ZWINGLI gaf in 1527 een werkje uit, waaraan hij de titel gaf van *Vriendschappelijke Uitlegging*, en daarin kwam hij op LUTHER's bewoordingen terug; hoewel op een alleszins zachtzinnige en bedaarde manier, en zonder iets te zeggen dat LUTHER had kunnen krenken. Maar te gelijkertijd kwam LUTHER's hartig woord "tegen de Geestdrijvers" in het licht; en daarin gaf hij zijn verontwaardiging lucht, dat dezulken, die hij zijn tegenstanders noemde, durfden spreken van christelijke eenheid en van vrede. "Daar zij zich dus niet ontzien," zei hij, "om tegen alle gezond verstand in, hun begrippen door te drijven, wil ik hun een Lutherse waarschuwing geven." En nu vervolgde hij aldus: "Weg met zulk een eenheid! Weg met zulke liefde en verdraagzaamheid! Dat behoort thuis in de hel! Indien ik uw vader, uw moeder, uw vrouw en uw kind vermoord had, en dan, met het voornemen om u op gelijke wijze te behandelen, tot u kwam met de woorden: *Laat ons vrede en vriendschap maken*! - welk antwoord zou gij mij geven? Zo en niet anders is het toch in dit geval. De opgewondene hoofden, die van eenheid en vrede dwepen, en die vijanden zijn van CHRISTUS, mijne Heer; van God, de Vader; en van het Christendom, mijn moeder; en die ook mij belagen; die mannen komen niettemin tot mij en zeggen: kom, laat ons vrienden zijn!"

ZWINGLI deed twee tegenschriften verschijnen, gericht "aan de uitstekende MARTYN LUTHER." Daarin echter heerste een koude toon en een stroeve bedaardheid, die veel minder te vergeven waren dan de hevigheid van de Saksische Doctor. "Wij moeten u als een erenvat ontzien en behandelen," zei hij onderanderen, "en dat doen wij gaarne, ondanks uw gebreken." En nu scheen er geen eind te komen aan de schriften en tegenschriften; LUTHER in zijn gewone heftigheid volhardende, en ZWINGLI de koudste bedaardheid volhoudende.

Conferentie in Marburg voorgeslagen.

En deze mannen wilde toch de landgraaf beproeven om tot eenheid te brengen! - Reeds tijdens de Rijksdag te Spiers had het PHILIPPUS van Hessen zeer gehinderd, dat de Roomsgezinden gestadig het verwijt herhaalden: "Gijlieden draagt er roem op, dat gij zoveel eerbied en liefde hebt voor het Woord van God, en toch zijt gij zo onenig onder elkaar," en hij had toen te dien opzichte aan ZWINGLI geschreven. Nu deed hij meer, daar hij een bijeenkomst van de onderscheidene hervormde theologen voorstelde, en wel te Marburg. Zijn uitnodiging daartoe had niet bij allen dezelfde ontvangst. ZWINGLI, die in een onbekrompene geest dacht en zeer broederlijk gezind was, nam deze volvaardig aan. LUTHER daarentegen, die met zulk een plan weinig op had, en die wellicht bij de landgraaf het doel vermoedde, om langs die weg een vereniging tot stand te brengen, waarvan hij eerlang op het oorlogsveld partij zou kunnen trekken, zou er graag van verschoond gebleven zijn.

Zwarigheden.

Het scheen inmiddels dat ZWINGLI'S overkomst grotelijks bemoeilijkt zou worden. Om van Zurich te Marburg te komen, moest hij trekken over het grondgebied van de keizer en van andere vijanden van de Hervorming, en dit was geen lichte zaak. De landgraaf had de gevaren van de reis ook geenszins voorbijgezien; maar hij beloofde een gewapend geleide

van Straatsburg tot aan Hessen, en God, meende hij, zou voor het overige op deze tocht ZWINGLI's leidsman en beschermer zijn. Maar juist deze voorzorgen waren eer geschikt om de Zurichers bevreesd te maken, dan om hen gerust te stellen.

Melanchton en Zwingli.

Ten aanzien van LUTHER en MELANCHTON bestonden bedenkingen van andere aard. Van een van LUTHER's redenen spraken wij reeds. Maar het was ook zijn bezwaar, zowel als dat van MELANCHTON, "dat het niet goed was, dat de landgraaf in zo nauwe aanraking kwam met de Zwinglianen. Hun dwaalbegrip," zeiden zij, "is van zulk een' aard, dat het voor een' man als de landgraaf zeer gevaarlijk kan worden. Zijn levendig en onrustig gestel maakt, dat afwijkingen van het gewone altijd iets aantrekkelijkst voor hem hebben. En daar de opvatting van ZWINGLI meer voor het verstand dan voor het hart geschikt, en meer op het begrijpen dan op het geloven berekend is; en men in godsdienstzaken datgene wat lichter te bevatten is te gereder verkiest, naar gelang een man van geleerdheid en die ons vertrouwen bezit het met overreding leraart, en in hoge mate de gave heeft om schriftuurlijke vormen te gebruiken en zijn zienswijze in bijbeltaal in te kleden, zo beschouwen wij het als zeer bedenkelijk, dat ZWINGLI in nadere betrekking tot de jeugdige landgraaf zou komen."

MELANCHTON kwam op de zonderlinge gedachte dat Roomsen de scheidsrechters moesten zijn, bij de redetwist die voorgenomen werd. "Zo wij niet zorgen dat er onpartijdige beoordelaars zijn," waren zijn woorden, "dan kunnen de Zwinglianen grote kans hebben om in het gelijk gesteld te worden." Derhalve waren Roomsen, volgens MELANCHTON, onpartijdige rechters wanneer over het leerstuk van de werkelijke tegenwoordigheid in het Avondmaal moest gedisputeerd worden! - Maar hij ging nog verder. Hij schreef op de 14de mei aan de keurprins: "Tracht het daarheen te brengen, dat de keurvorst ons geen verlof geeft om naar Marburg te gaan, dan hebben wij een goede verontschuldiging." Maar hierin wilde echter de keurvorst niet komen; en zo zagen de Wittenberger Hervormers zich verplicht, om aan de oproeping van PHILIPPUS van Hessen te voldoen. Evenwel deden zij dat geheel tegen hun wens. Zij lieten dan ook in hun antwoord deze woorden invloeien: "Zo de Zwitsers niet toegeven zal het alles moeite tevergeefs zijn." Ook schreven zij aan de theologen, hun vrienden, die insgelijks een verzoek om op te komen van de landgraaf ontvangen hadden: "Blijft weg zo gij kunt. Uw afwezendheid zal ons zeer te stade komen."

Zwingli's toebereidselen.

ZWINGLI integendeel, die des noods tot aan het einde van de wereld zou hebben willen gaan, deed alle moeite om van de overheid van Zurich de toestemming te verkrijgen voor zijn reis naar Marburg. "Ik ben geheel overtuigd," dus sprak hij tot de leden van de geheime raad, "dat zo wij Godgeleerden maar de gelegenheid hebben mogen om elkaar van aangezicht tot aangezicht te zien, de waarheid voor ons aller ogen in een verhelderd licht zal opgaan." Maar de leden van de raad, die toen juist de eerste religie - vrede gesloten zagen, en die beducht waren voor het uitbarsten van nieuwe vijandelijkheden, weigerden stellig om ZWINGLI uit hun midden te laten vertrekken.

Nu begreep ZWINGLI zelf te moeten handelen. Hij kon niet ontkennen dat zijn tegenwoordigheid belangrijk was, voor het bewaren.van de rust in Zurich; maar hij gevoelde daarentegen ook, dat de belangen van geheel de Christenheid hem naar Marburg riepen. Op deze grond dan, nam hij zich voor te vertrekken, ook zonder verlof. Hij ontboezemde, toen hij dit besluit genomen had, deze woorde: "O God! Gij hebt mij nooit verlaten; Gij zult ook thans Uw welbehagen doen en Uw naam zal verheerlijkt worden."

Zwingli gaat op reis.

ZWINGLI maakte zich aanstonds voor de reis gereed, en dacht het geleide van de landgraaf niet af te wachten. RUDOLF COLLIN alleen zou hem vergezellen. Aan de grote en kleine raad schreef hij als volgt: "Ik verlaat u, geëerde heeren, zonder uw toestemming verkregen te hebben; maar dat doe ik geenszins, omdat ik uw gezag niet ten volle zou erkennen. Ik doe het alleen, omdat ik de overtuiging heb, dat gij altijd mijn afreis verhinderen zou, uit te grote bezorgdheid en liefde voor mij."

De reis.

Terwijl hij dit schreef, kwam er een vierde boodschap van de landgraaf, die veel dringender was dan de vorige aanzoeken. De Hervormer zond nu van de vorsten brief met de zijne gelijktijdig aan de burgemeester, en verliet daarop zijn huis, in alle stilte, gedurende de nacht; terwijl hij van zijn voornemen aan niemand van zijn vrienden een woord gezegd had, omdat hij vreesde dat zij hem zou willen terug houden; en voor zijn vijanden had hij het zorgvuldig verborgen gehouden, om hun boze aanslagen te ontgaan. Hij zei zelfs aan zijn vrouw niet waar heen hij ging, om haar niet nodeloos te bedroeven. Nu besteeg hij en COLLIN elk een paard, dat zij gehuurd hadden, en daarop sloegen zij met allen spoed de weg naar Bazel in.

De volgende dag verspreidde zich het gerucht dat ZWINGLI weg was, door Zurich, en nu zaten zijn tegenstanders niet stil. "Hij heeft schandelijk de vlucht genomen," riepen zij uit, "hij is met andere slechthoofden voortgegaan." "Toen hij bij Bruck de rivier wilde oversteken," verhaalden anderen, "sloeg de boot om, en hij is verdronken." Nog anderen hielden vol, "dat de duivel zelf gekomen was en hem gehaald had." "Er kwam geen einde aan deze beuzelpraat," zegt BULLINGER.

De raad echter kwam nu dadelijk tot het besluit, om de reis van ZWINGLI goed te keuren. Op de eigen dag van zijn vertrek werd reeds een der raadsleden, ULRICH FUNK benoemd, om hem naar Marburg te vergezellen; en deze vertrok ogenblikkelijk met een bediende en een' busschieter bij zich. Straatsburg en Bazel committeerden insgelijks raadsleden om hun Godgeleerden te vergezellen, daar men het er voor hield, dat in de voorgenomene bijeenkomst ook staatkundige aangelegenheden zouden behandeld worden.

ZWINGLI bereikte Bazel in goede welstand, en scheepte zich aldaar op de 6de september in met OECOLAMPADIUS en onderscheidene andere personen. Na een tocht van dertien uren kwamen zij te Straatsburg aan, waar de beide Hervormers hun intrek namen bij de leraar MATTHEUS ZELL, wiens echtgenoot CATHARINA in persoon alles bezorgde wat voor de gasten nodig was. Zij vervulde de betrekking van keukenmeid en bediende ook aan de tafel, geheel naar de oude Duitse gewoonte. Toen dit alles afgelopen was luisterde zij met grote aandacht naar de belangrijke gesprekken, en wist daaraan nu en dan deel te nemen, op een wijze die haar als een godvrezende en kundige vrouw deed kennen, en haar de hoge achting van de gasten verwierf.

Aankomst in Marburg.

ZWINGLI had, voor hij Straatsburg verliet, gelegenheid, om in het brede met de regering te spreken, over de beste middelen om van de Roomse partij tegenstand te bieden, en ook omtrent de geschiktste organisatie - plannen die van de zijde der Evangelisch - verbondenen zouden kunnen gevolgd worden. Vervolgens de reis voortzettende, mocht hij en zijn vrienden, hun weg nemende langs bijwegen en weinig gebruikte paden, over bergen en door bossen, langs steilten en door dalen, ten laatste, onder het geleide van veertig Hessische ruiters, te Marburg aankomen.

De hervormers in Marburg.

LUTHER was, vergezeld van MELANCHTON, CRUCIGER en JONAS, aan de Hessische grenzen blijven stilhouden, verklarende dat hij geen' stap verder dacht te doen, zonder een'

vrijgeleidebrief van de landgraaf bekomen te hebben. Toen hij dit document in handen had, trok hij voort. Te Alsfeld verraste men hem, door onder zijn ramen enige godsdienstige gezangen uit te voeren. Hij kwam te Marburg aan op de 30ste september, daags nadat de Zwitsers daar waren binnen gekomen. Zij hadden hun' intrek in herbergen van de plaats genomen; maar de landgraaf haastte zich, om hun een verblijf op het kasteel aan te bieden, wellicht ook in de hoop daardoor de partijen nader tot elkaar te brengen. PHILIPPUS onthaalde hen op een allezins luisterrijke wijze.

"Zeker," riep de godvruchtige JONAS uit, bij de aanblik van al de luister die hem en zijn vrienden op het kasteel omringde; "zeker, niet om onzentwil, maar om de wille Gods en van CHRISTUS worden wij hier zo vorstelijk behandeld." De eerste dag reeds, na het middagmaal, gingen OECOLAMPADIUS, HEDIO en BUCER aan LUTHER hun groeten brengen, als een bewijs hoe graag zij wilden meewerken, ter bereiking van het goede oogmerk van de landgraaf. Met OECOLAMPADIUS onderhield LUTHER zich op een allezins vriendschappelijke wijze; maar toen hij BUCER zag, met wie hij eenmaal zeer vertrouwd was geweest, maar die nu de zijde van ZWINGLI gekozen had, zei hij, al lachende en BUCER met de vinger dreigende: "BUCER, gij zijt iemand waarop geen staat te maken is; gij zijt een deugniet."

Verzoek van Carlstadt.

De ongelukkige CARLSTADT, die een voorname oorzaak van al de thans bestaande verschillen geweest was, bevond zich thans in Vriesland, waar hij de geestelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal predikte, en verkeerde in zulk een armoedige toestand, dat hij genoodzaakt was geweest zijn' Hebreeuwse bijbel van de hand te doen, om brood te kopen. Hij was dan ook, door beproeving gelouterd, een geheel ander mens geworden; en van de voorgenomen' redetwist gehoord hebbende, schreef hij dienaangaande aan de landgraaf het volgende: "wij behoren, hoe voor het overige onze toestand verschillen, naar de geest tot één lichaam, één gezin, één volk, één geslacht; wij hebben één en dezelfde Zaligmaker in leven en in sterven. Ik dan, die arm en in ballingschap ben, bid uw hoogheid, om de wille van het bloed onzes Heeren JEZUS CHRISTUS, dat ik in de gelegenheid gesteld moge worden om bij de redetwist te Marburg tegenwoordig te zijn."

Maar hoe konden LUTHER en CARLSTADT weer tegenover elkaar gebracht worden? En, aan de andere kant, op welke voldoende grond kon de ongelukkige CARLSTADT zijn bede ontzegd worden? - De landgraaf geloofde zich het best uit deze moeilijkheid te kunnen redden, door hem aan LUTHER zelf te verwijzen. CARLSTADT verscheen niet.

Voorlopige discussies.

PHILIPPUS van Hessen wenste dat de Godgeleerden onderling een bijeenkomst zouden hebben, alvorens de eigenlijke redetwist plaats had. Het was echter gevaarlijk, zegt een tijdgenoot, om LUTHER en ZWINGLI, die beiden voor hun gevoelens sterke ijveraars waren, reeds vooraf in een' strijd te mengen. Daarom werd met bedachtzaamheid die voorlopige tezamenkomst zo geregeld, dat OECOLAMPADIUS en MELANCHTON, die veel gematigder waren, elk aan een' van de andere Hervormers werden toegevoegd. Op Vrijdag 1 oktober dan, na de afloop van de Godsdienstoefening, werden LUTHER en OECOLAMPADIUS in een afzonderlijk vertrek bijeen gelaten, en ZWINGLI met MELANCHTON in een ander. Zij konden op deze wijze elkaar twee aan twee bestrijden.

Melanchton en Zwingli.

De voornaamste redetwist vond plaats tussen ZWINGLI en MELANCHTON. "Men zegt," sprak MELANCHTON tot ZWINGLI, "dat er onder ulieden zijn die van God spreken gelijk de

Joden dat deden, en dus evenals of CHRISTUS niet werkelijk God zou zijn." "Ik denk over de Heilige Drieëenheid gelijk het concilie van Nicea en de geloofsbelijdenis van ATHANASIUS daarvan geleerd hebben," antwoordde ZWINGLI. "Conciliën! Geloofsbelijdenissen!" riep MELANCHTON uit, "wat hebben wij daarmee te doen! Hebt ook gij niet herhaaldelijk betuigd geen ander gezag in aangelegenheden als deze te erkennen, dan de Heilige Schrift alleen?" "Wij hebben nooit de conciliën verworpen," zei de Zwitserse Hervormer, "waar zij uitspraken doen gegrond op het Woord van God. De eerste vier kerkvergaderingen hadden ongetwijfeld een wettig gezag, en geen waar gelovige heeft dat ooit in twijfel getrokken." Deze verklaring van ZWINGLI, die door OECOLAMPADIUS tot ons gekomen is, geeft een denkbeeld van het standpunt van waar de Zwitserse Hervormers uitgingen.

"Maar gij leert," hervatte MELANCHTON, "gelijk THOMAS MUNZER, dat de Heilige Geest geheel vrij en op zichzelf werkt, zonder zich van de Sacramenten of van het Woord van God als hulpmiddelen te bedienen." "De Heilige Geest," zei ZWINGLI, "werkt in ons de rechtvaardiging door het Woord; maar door het Woord wèl gepredikt en verstaan; door de leven gevende geest des Woords; door het Woord zo als het is Gods wil en wet, uitgedrukt in menselijke taal."

"Maar," vervolgde MELANCHTON, "gij zult mij toch toestemmen dat gij de erfzonde ontkent, en de zonde alleen doet bestaan in werkelijk vergrijp en in sprekende daden, gelijk dat de mening is van de Pelagianen en anderen."

Hier schuilde de grootste moeilijkheid. ZWINGLI antwoordde: "Daar de mens van nature geneigd is zichzelf boven al lief te hebben, in plaats dat hij God met zijn gehele hart beminnen zou, zo is hij hierin buiten allen twijfel zondig." Hij had tevoren meermalen dezelfde mening geuit; en toch was het MELANCHTON zeer aangenaam, die getuigenis ook thans uit zijn mond te mogen vernemen. "Op al deze punten," zei hij daarna, "hebben zij ons toegegeven."

LUTHER had, op gelijke wijze als MELANCHTON met ZWINGLI gedaan had, aan OECOLAMPADIUS een en ander punt van verschil ter opheldering voorgesteld. Voornamelijk hadden zij zich bij de Doop bepaald. LUTHER beklaagde zich, dat de Zwitsers niet wilde aannemen dat de Doop op zichzelf voldoende is, om iemand tot een lid van de Kerk te maken. "Het is zo," zei OECOLAMPADIUS, "wij vorderen dat er geloof zij; en dat, zo wij menen, met allen grond. Wie toch kan Christen zijn, die niet waarachtig gelooft in de Heer van de gemeente? Echter wil ik niet beweren, dat de Doop niet in zekere zin een bad van de wedergeboorte zou mogen genoemd worden, want door de Doop wordt toch hij, die tot dus ver niet tot de Kerk behoorde, bij deze ingelijfd."

De vier godgeleerden waren op deze wijze nog in het volle vuur van hun discussie, toen men hen vanwege de landgraaf tot de maaltijd kwam nodigen. Nu braken zij hun belangrijk onderhoud af en begaven zich naar de zaal. Weer allen bijeen zijnde, nam OECOLAMPADIUS een gelegenheid waar, om ZWINGLI in het oor te fluisteren: "Ik ben ten tweedemale in de handen van Dr. ECK gevallen." Hij kon zijn vriend op geen betere wijze in staat gesteld hebben, om te beoordelen hoe de zaken stonden.

Het blijkt niet dat LUTHER en OECOLAMPADIUS na de afloop van het middagmaal hun discussie voortgezet hebben. LUTHER scheen weinig gezind, om door zulke voorlopige besprekingen omtrent een en ander verschilpunt, de ophanden redetwist vooruit te lopen. MELANCHTON en ZWINGLI echter hervatten hun voorbereidend onderhoud. Maar ZWINGLI, bemerkt hebbende dat zijn Wittenbergse tegenstander hem onder het redeneren steeds behendig wist te ontwijken; hem, zo als hij het uitdrukte, als een aal door de vingers gleed, en, gelijk PROTEUS, "allerhande gedaanten wist aan te nemen," besloot om de woorden van MELANCHTON op te schrijven, en hem ook schriftelijk te beantwoorden. Zo schreef dan ZWINGLI nauwkeurig op wat MELANCHTON zei, en stelde vervolgens zijn bedenkingen of ophelderingen die betrekkelijk op het papier, welk schriftelijk antwoord hij

dan aan de anderen ter lezing overhandigde. Zij brachten in het geheel zes uren met disputeren door; drie vóór en drie na de middag.

Nu begonnen de onderscheidene theologen zich voor de eigenlijke conferentie meer opzettelijk voor te bereiden.

ZWINGLI verzocht dat de redetwist geheel in het openbaar zou plaats hebben. LUTHER was hier tegen. Men besloot dan dat alleen vorsten, edelen, afgevaardigden en godgeleerden zouden toegelaten worden; weshalve een gehele schaar van belangstellenden, die niet tot een dier klasse konden gerekend worden, en die van Frankfort, uit de Rijnstreken, van Straatsburg, van Bazel en uit andere gedeelten van Zwitserland waren te samen gevloeid, teruggewezen werden. BRENZ zegt dat er tussen de vijftig en zestig toehoorders geweest zijn. ZWINGLI evenwel spreekt slechts van vier en twintig.

De conferentie begint.

Op een kleine schilderachtig gelegene hoogte, waar langs de Lahn kalm en effen heenstroomt, vertoont zich een oud ridderslot aan het oog. Van uit het overziet men de stad Marburg geheel. De schone vallei van de Lahn ligt daar voor de beschouwer als geopend; terwijl de gezichteinder door bergen bepaald wordt, die, schijnbaar, al hoger en hoger zich tot een reusachtige massa op een stapelen, en eindelijk in de wolken zich ganselijk verliezen. Binnen de muren van dit grijze kasteel, en wel in de ridderzaal, moest de conferentie plaats hebben.

Hoc est corpus meum.

Op Zaterdagmorgen, de 2de oktober, had de landgraaf met de tot zijn gevolg behorende heeren in de zaal plaats genomen. Hij had opzettelijk zich zo eenvoudig mogelijk gekleed, zodat niemand die het niet geweten had, hem voor een vorst zou gehouden hebben. Hij wilde de schijn vermijden als of hij de rol van een' KONSTANTIJN ten aanzien van de godsdienst had op zich genomen. Vóór hem stond een tafel, waaraan LUTHER, ZWINGLI, MELANCHTON en OECOLAMPADIUS zich gingen neer zetten. LUTHER begon dadelijk met een stuk krijt op het fluwelen tafelkleed met grote letters enige woorden te schrijven. Aller ogen volgden de beweging van zijn hand, en nu las men weldra: HOC EST CORPUS MEUM. *Dit is mijn lichaam.* LUTHER's oogmerk was, dat hij deze verklaring des Heeren gestadig voor ogen zou hebben, daar deze bij de discussie van zoveel gewicht moest worden. Zijn tegenstanders mochten daaruit tevens opmerken, dat hij op dit punt niet licht toegeven zou.

Achter deze vier godgeleerden waren hun vriende gezeten, HEDIO, STURM, FUNK, FREIJ, EBERHARD, THAN, JONAS, CRUCIGER en meer anderen. JONAS wierp een' vorsende blik op de Zwitsers, en zei van hen: "ZWINGLI ziet er vrij boers en verwaand uit. Zo hij in de studie vorderingen heeft kunnen maken, is het wel geweest in spijt van MINERVA en de Muzen. In OECOLAMPADIUS vertoont zich goedhartigheid en zachtzinnigheid. HEDIO heeft het voorkomen van een' vrijmoedige maar toch minzame man. BUCER eindelijk houd ik voor een' slimme vos, die zich uitnemend wel als een gewichtig en kundig man weet voor te doen." Voor zoverre JONAS hier wellicht enkelen verkeerd of te hard beoordeelde, ondergingen zij slechts het lot, dat dikwijls de meer gematigden, althans meer op de achtergrond staanden van een partij treft. Dezulken ontmoeten meermalen hardere bejegening dan de mannen, in wier gevolg zij nederig achter aan komen.

Voor hem die de hier bijeenverzamelde geleerde als onpartijdig beschouwer had kunnen gadeslaan, zou dat een inderdaad zeer belangrijke aanblik geweest zijn. Daar waren nu aan één tafel gezeten de mannen die in Saksen, aan de Rijn of in de Zwitserse bergen moedig waren voorgegaan, in het tot stand brengen van de merkwaardigste omwenteling die ooit plaats vond. Zij, die om zo te spreken, de vertegenwoordigers waren van de Christenheid,

sinds deze begonnen had zich aan de regering van de paus van Rome te onttrekken; de mannen in wier handen het zedelijk welzijn van duizende hunner tijdgenoten, en van latere geslachten zelfs, in deze ogenblikken berustte; die mannen in de hoofdbedoeling één, maar toch in enkele bijzonderheden verschillende, waren nu dáár, om te beproeven, of het mogelijk zou wezen dat verschil, zo niet geheel dan toch grotendeels, te doen verdwijnen. Geen wonder dat men van alle zijden met hopen en vrezen, de uitkomst van deze conferentie verbeidde, en dat velen deze in hun gebeden gedachtig waren.

Cordus.

Met de volgende woorden drukte CORDUS de belangstellende gevoelens van die velen uit: "Gij wakkere geloofshelden! diepzinnige LUTHER, zachtmoedige OECOLAMPADIUS, onbekrompene ZWINGLI, godvruchtige SNEPF, welsprekende MELANCHTON, moedige BUCER, oprechte HEDIO, uitmuntende osIANDER, dappere BRENZ, innemende JONAS, vurige CRATON, voortreffelijke MAENUS, grote DIONYSIUS, en gij waarde MYCONIUS, - gij allen, die door vorst PHILIPPUS, die zo edel als dapper is, zijn te samen geroepen om de uiteenlopende meningen, kon het zijn, tot eenheid te brengen, en de weg der waarheid meer bepaald af te bakenen: bedenk in deze gewichtige ogenblikken, dat de Kerk in verwachting op u nederziet, en dat de gelovigen u bidden, om de wille van het bloed des Heeren JEZUS CHRISTUS, dat gij de heilige belangen die u hier worden aanvertrouwd, op een wijze zult behandelen en in het licht stellen, dat de wereld in de uitkomst een werk moge zien, dat door de Heilige Geest bestuurd en gewrocht geworden is ."

Luther's eerste woord.

Toen de kanselier FEIGE met een woord de vergadering geopend en in des landgraafs naam herinnerd had, dat het doel van de tegenwoordige bijeenkomst was, het bereiken van een gewenste eenheid in leerbegrippen, nam LUTHER aanstonds het woord op. "Ik verklaar," sprak hij, "dat ik van mijn tegenstanders verschil, met betrekking tot het leerstuk van 's Heeren Avondmaal, en dat ik bij mijn mening daaromtrent denk te volharden. CHRISTUS heeft gezegd: *Dit is mijn lichaam*. Laat nu wie maar wil mij bewijzen, dat een lichaam geen lichaam is. Ik verwerp bij een onderzoek als dit alle redenering, alle menschelijke wijsheid en spitsvindigheid. In de Godsdienst komt geen wiskunde te pas. Wij hebben Gods Woord, en wij moeten aannemen en geloven, wat ons in dat Woord geleerd wordt."

"Gij kunt toch niet ontkennen," zei nu OECOLAMPADIUS, "dat er figuurlijke spreekwijzen in de Bijbel voorkomen; bijvoorbeeld JOHANNES *is* ELIAS; *de steenrots was* CHRISTUS; *Ik ben de ware wijnstok*. De uitdrukking *Dit is mijn lichaam*, is ongetwijfeld een figuurlijk gezegde van gelijke aard." LUTHER nu stemde wel toe, dat er enige figuurlijke spreekwijzen in de Bijbel aangetroffen worden, maar hij ontkende dat de woorden *Dit is mijn lichaam* als zodanig mochten aangemerkt worden.

Intussen zien toch alle verenigingen van Christenen, welke onderscheidende naam zij ook dragen, in deze woorden een diepere betekenis dan een letterlijke opvatting kan geven. De Roomsen leren, dat de woorden *Dit Is mijn lichaam* niet slechts te kennen geven, "mijn lichaam," maar ook "mijn bloed," "mijn ziel," en zelfs "mijn Godheid," en "de gehele CHRISTUS." Deze woorden zijn dus, volgens Rome, een *synekdoche*, dat is een figuur waarbij een gedeelte voor het geheel genomen wordt. Bij de opvatting van de Luthersen is niet minder die figuur aanwezig. Hetzij men dan hier aan een' *synekdoche*, als boven, een' *metapher* (overdrachtige spreekwijze) of aan *metonymie* (ene woordverwisseling) denk: de woorden bekomen in ieder geval een figuurlijke beduidenis.

Discussies.

OECOLAMPADIUS trachtte zijn gevoelen met bewijzen te staven, en bediende zich daartoe van de volgende sluitrede (*syllogismus*):

"Wat CHRISTUS verwierp in het zesde hoofdstuk van JOHANNES Evangelie, kon Hij niet goedkeuren en leren bij de instelling van het Avondmaal."

"CHRISTUS nu zei, volgens het verhaal van JOHANNES, te Kapernaum: *De Geest is het, die levend maakt*; *het vlees is niet nut*; en hiermee wilde Hij een einde maken, aan de bedenkingen en murmureringen, die ontstaan waren dáárover, dat hij gezegd had: *Die mijn vlees eet, en mijn bloed drinkt, die heeft het eeuwige leven*; en: *Mijn vlees is waarlijk spijs, en mijn bloed is waarlijk drank*. Hij weersprak derhalve hier op het duidelijkst de opvatting, dat Hij gedoeld zou hebben op een *werkelijk* eten van zijn lichaam en drinken van zijn bloed.

"Met geen mogelijkheid dus, kunnen de woorde: *Dit is mijn lichaam*, die Hij bij de instelling van het Avondmaal bezigde, een andere dan geestelijke beduidenis hebben."

LUTHER. "Ik neem niet aan, dat de Heer, in de aangehaalde plaats, het denkbeeld van zijn lichaam te eten en zijn bloed te drinken geheel heeft willen wegnemen. Hij zal alleen bedoeld hebben, het grof zinnelijk begrip tegen te gaan, dat de mannen van Kapernaum hier uit zijn woorden hadden opgevat, en waardoor zij dachten aan het eten van CHRISTUS lichaam, gelijk zij dat deden ten aanzien van ossen, of andere dieren." OECOLAMPADIUS. "Het is in allen gevallen niet geraden, om aan een *stoffelijke* opvatting de voorkeur te geven, boven een uitlegging in een' *geestelijke* zin."

LUTHER. "Het komt er alleen op aan wat meer overeenstemt met de wil van God. Zijn bevel geeft geest en leven aan de dode stof. Al is het dat wij, uit innerlijke gehoorzaamheid aan 's Heeren wil, om zo te spreken een' strohalm van de grond oprapen, zo hebben wij een goed en geestelijk werk verricht. Wij moeten alleen in aanmerking nemen dat het God is die spreekt, en wij mogen ons niet vermeten om te gaan wegen en beoordelen wat het is dat gesproken wordt. Waar God spreekt, betaamt het ons nietige aardwormen te horen en eerbiedig te zwijgen. Waar God gebiedt, moet de gehele wereld gereed zijn om te gehoorzamen. Wij hebben geen voorkeuze te geven aan een uitlegging, die meer in onze bevatting vallen, of die in onze ogen aannemelijker wezen zou. Wij moeten het Woord van God aannemen gelijk het is, en in onderwerping en in ootmoed des harten, de stem vernemen die daaruit spreekt."

OECOLAMPADIUS. "Maar daar wij nu het eten in de geestelijke zin vermenen te moeten en te kunnen verstaan: waarom zouden wij daarvoor een andere, niet geestelijke, opvatting in de plaats stellen?" LUTHER. "Ik herhaal het, dat wij niet moeten onderzoeken wat naar menselijke bevatting aannemelijker zou kunnen zijn, maar dat wij de woorden moeten opvatten en aannemen, gelijk zij daar staan: *Eet, dit is mijn lichaam*.

Deze woorden zijn duidelijk genoeg. Wij moeten maar doen wat zij zeggen, en anders niet. Zo God mij bevelen wilde anders oneetbare, ja de walgelijkste dingen te eten, zo zou ik het doen, en mij verzekerd houden dat ik wèl deed."

Hier nam ZWINGLI deel aan het gesprek. "De Schrift moet uit de Schrift verklaard worden," zei hij. "Ik kan niet toestemmen, dat de Heer, toen Hij in Kapernaum sprak van het eten van Zijn lichaam en het drinken van Zijn bloed, een ander eten of drinken kan bedoeld hebben, dan later bij de instelling van het Avondmaal. JEZUS nu zei in het eerste geval (Joh. 6.63) dat het vlees niet nut was, en zou hij dan in het Avondmaal ons iets hebben willen te eten geven *dat niet nut was*? - Ik houd overigens het denkbeeld, dat ik heb horen opperen, om oneetbare of walgelijke dingen te eten, voor zeer onvoegzaam. Naar mijn gevoel behoeven wij hier in geen deel onze toevlucht te nemen, tot iets dat te zeer in het buitengewone of wonderbare zou vallen. Het is met de taal van JEZUS CHRISTUS geheel anders, dan met de orakeltaal van de oude Heidenen. Zijn Woord is klaar om te verstaan, terwijl de orakels van de ouden bij al derzelver beuzelachtigheid diepzinnig en duister waren."

LUTHER. "Wanneer CHRISTUS zegt dat het vlees niet nut, dan meent Hij daarmee niet Zijn eigen vlees, maar het onze."

ZWINGLI. "De ziel kan wel geestelijk, maar niet lichamelijk voedsel ontvangen."

LUTHER. "Wij eten ook slechts met de mond. Onze ziel zelf eet niet."

ZWINGLI. "Dan moet CHRISTUS lichaam ook een lichamelijk en niet een geestelijk voedsel zijn."

LUTHER. "Gij beproeft, geloof ik, om mij te verstrikken."

ZWINGLI. "Volstrekt niet. Slechts wilde ik u doen zien, dat gij geheel tegenstrijdige dingen wilt aangenomen hebben."

LUTHER. "Ik verklaar dat wat voor dingen ook God mij te eten gaf, ik deze zonder onderscheid heel wel geestelijk zou kunnen eten. In het Avondmaal ontvangt wel in de eerste plaats de mond CHRISTUS lichaam, maar de ziel niet minder door de kracht des geloofs."

Nu bracht ZWINGLI een aantal schriftuurplaatsen bij, die pleiten konden voor zijn mening, dat daar JEZUS op de een plaats zegt, dat het vlees niet nut, Hij op geen andere, en dus ook niet bij de inzetting van het Avondmaal, in een' verschillende geest kan gesproken hebben.

Lambert.

De aanwezigen hadden tot hiertoe met klimmende belangstelling toegeluisterd. Onder de professoren van Marburg was ook LAMBERT tegenwoordig. Hij liet een grote ontroering blijken. Hij was aanvankelijk van de mening van LUTHER geweest, doch naderhand gaan twijfelen. Toen hij zich naar de conferentie begaf zei hij: "Ik wens bij deze gelegenheid aan een blad wit papier gelijk te zijn, waarop Gods vinger de waarheid moge schrijven." Hij had ZWINGLI en OECOLAMPADIUS nog niet lang horen spreken of hij riep uit: "Ja waarlijk, de Geest is het die levend maakt."

Toen nu de Wittenbergers deze zijne verandering van denkwijze bespeurden, zeiden zij er van, onder een medelijdend schouderophalen: "Dat is Franse veranderlijkheid."

"Wat," gaf LAMBERT ten antwoord, "was dan de apostel PAULUS ook van veranderlijkheid te beschuldigen, toen hij ophield een farizeër te zijn? En wij allen, waren wij dan minder veranderlijk, toen wij ons losmaakten van de dwalingen van de Roomse kerk?" LUTHER bleef inmiddels onverzettelijk bij zijn gevoelen. "*Dit is mijn lichaam*," herhaalde hij, terwijl hij met de vinger wees op de woorden die hij geschreven voor zich had. "*Dit is mijn lichaam*. De duivel zelf zou niet in staat zijn mij op dit punt te doen wankelen. Die wil trachten om een zaak gelijk deze begrijpelijk en voor ons verstand bevattelijk te maken, met die is het geloven uit."

Luther en Zwingli.

"Maar doctor," voegde ZWINGLI hem toe, "in JOHANNES lezen wij toch een verklaring omtrent het eten van CHRISTUS lichaam; gij moogt daarom wel ophouden met steeds uw' oude zang te herhalen."

"Gij veroorlooft u uitdrukkingen die hier niet te pas komen," antwoordde LUTHER. Op hun beurt echter noemde de Wittenbergers de dikwijls als bewijsgrond herhaalde woorden van ZWINGLI zijn "oudo zang."

Maar ZWINGLI vervolgde niet te min zeer bedaard: "Ik vraag u doctor, of CHRISTUS in het zesde hoofddeel van JOHANNES wel iets anders bedoelde, dan een door voorbeelden opgehelderd antwoord te geven op de vragen die hem gedaan werden?"

LUTHER. "Mijnheer ZWINGLI, gij vervalt in een' toon die te meesterachtig is om tot mijn overtuiging te kunnen dienen. De plaats waarvan gij spreekt, is geheel vreemd aan onze kwestie."

ZWINGLI, enigszins driftig: "Vergeef mij, doctor, die aanhaling is van het grootste gewicht hier. Die plaats breekt u de hals."

LUTHER. "Nog zo schielijk niet! Buitendien gij zijt in Hessen en niet in Zwitserland. Bij ons breekt men elkaar zo licht de hals niet."

Hierop wendde LUTHER zich tot zijn vrienden, en beklaagde zich hogelijk over ZWINGLI, evenals of deze inderdaad eraan gedacht had om hem leed te doen. "Hij bezigt uitdrukkingen die beter in de mond van een' ruwe soldaat zouden voegen," zei hij. LUTHER scheen Zich dus niet te herinneren, dat hij vroeger ook wel eens harde bewoordingen gebruikt had.

ZWINGLI hernam: "In Zwitserland wordt recht en wet even goed gehandhaafd als hier, en daar wordt, evenmin als hier te lande, iemand ongestraft beledigd. Maar ik heb met die uitdrukking alleen willen te kennen geven, dat uw zaak niet verder te verdedigen valt."

Er was nu een ogenblik van stilte en van algemene ontroering. De min zachte woorden van de Zwitser hadden de stijfhoofdige Sakser niet overtuigd maar verbitterd. De landgraaf vreesde reeds dat hierdoor zijn poging om de partijen nader tot elkaar te brengen, mislukken en zelfs een geheel tegenovergestelde uitwerking hebben zou. Hij haastte zich daarom om tussenbeide te komen, en zijn goedkeuring te kennen gevende over de opheldering die ZWINGLI gegeven had, zei hij tot LUTHER: "Doctor, gij hebt waarlijk ongelijk met u dat woord zo zeer aan te trekken. Er bestond hier geen de minste bedoeling, om u iets onaangenaams te zeggen." Maar het was vruchteloos. Men kon de driftige man niet tot bedaren brengen. De landgraaf zag dan ook het nutteloze van alle verdere poging, op dat ogenblik, in, en verzocht de heeren hem naar de eetzaal te volgen. Na afloop van het middagmaal werd de redetwist hervat.

"Ik geloof dat CHRISTUS lichaam in de Hemel is," zei LUTHER, "maar ik geloof evenzeer dat het aanwezig is in het Avondmaal. Ik vraag niet of dat tegennatuurlijk is, zo het maar dßt is wat geloofd moet worden. CHRISTUS is in het sacrament van het Avondmaal, gelijk hij geboren werd uit de maagd MARIA."

Discusssies.

OECOLAMPADIUS bracht hier het gezegde van de apostel PAULUS bij: "Wij kennen CHRISTUS niet naar het vlees." 2 Cor. 5.16.

LUTHER. "*Naar het vlees* wil hier zeggen naar onze eigen vleselijke natuur."

OECOLAMPADIUS. "Gij wilt niet toestemmen dat er een *metapher (overdrachtige spreekwijze*) is in de woorden: *Dit is mijn lichaam*, en gij erkent niet te min een *synekdoche* (figuur, waarbij een gedeelte voor het geheel wordt genomen)."

LUTHER. "Er bestaat ook een groot onderscheid tussen het een en het andere. - Wanneer ik iemand hoor zeggen, dat hij een fles gaat drinken, dan weet ik dat hij het vocht bedoelt dat zich in die fles bevindt. Het lichaam van CHRISTUS is in het brood, gelijk een degen in de schede, of gelijk de Heilige Geest in de duif." Nu traden OSIANDER, van Neurenburg, AGRICOLA, van Augsburg, en BRENZ, van Halle, in Zwaben, auteur van het bekende Syngramme, binnen. Zij hadden te gelijk met de anderen een uitnodiging van de landgraaf ontvangen. Maar BRENZ, aan wie LUTHER de wens had te kennen gegeven dat hij wegblijven zou, en die dientengevolge een' tijd lang geweifeld had, was daardoor ongetwijfeld ook de oorzaak geweest van de latere aankomst van zijn vrienden. Zij werden dicht bij LUTHER en MELANCHTON geplaatst. "Luistert of spreekt mee naar gij zult dienstig oordelen," werd tot hen gezegd. Zij bewaarden evenwel voortdurend het stilzwijgen.

"Wij allen," zei MELANCHTON, "vervulde de rol van toehoorders. LUTHER alleen sprak." Men zette de redetwist voort.

Een ZWINGLI zag dat uitlegkunde (exegese) tot LUTHER's overtuiging niet voldoende was, nam hij ook leerstellige godgeleerdheid ja natuurlijke wijsbegeerte te baat.

"Ik bestrijd u," sprak hij, "met ons geloofsartikel: *Ascendit in coelum* - is opgevaren ten Hemel. Zo CHRISTUS lichaam in de Hemel is, hoe kan hij dan tevens in het brood zijn? - De Bijbel leert ons ook, dat Hij in alles de broederen gelijk geworden is (Heb 2.17). Hij kan naar het lichaam niet op verschillende plaatsen te gelijk aanwezig zijn."

LUTHER. "Dergelijke redeneringen acht ik niet veel beter, dan dat iemand zou willen bewijzen dat JEZUS CHRISTUS een vrouw gehad heeft; dat Hij zwarte ogen had, en dat Hij in ons goede Duitsland geleefd zou hebben. Ik hecht zeer weinig aan dergelijke spitsvindigheden."

"Ik heb volstrekt geen ander oogmerk gehad, dan om tegen u een Apostolisch gezegde te doen gelden," hervatte ZWINGLI. "Zo herinner ik u ook wat PAULUS schrijft aan de Filippensen, morfhn doulou labwn." "De gestaltenis eens dienstknechts aangenomen hebbende." (Filip. 2.7.)

LUTHER, hem in de rede vallende: "Doe uw aanhalingen in het Latijn of in het Duits, maar liefst niet in het Grieks."

ZWINGLI. (In het Latijn): "Vergeef mij; ik heb nu twaalf jaar lang geen ander dan een Grieks Testament gebruikt." Toen de bedoelde plaats in het verband voorlezende, trok hij daaruit, als pleitende voor zijn gevoelen, de gevolgtrekking, dat CHRISTUS mensheid van gelijke natuur zijnde als de onze, Hij lichamelijk niet dan plaatselijk ergens aanwezig kon zijn. LUTHER riep nu uit, terwijl hij met de vinger wees op de woorden die vóór hem geschreven stonden: "Mijne goede heeren, daar onze Heere JEZUS CHRISTUS gezegd heeft *Hoc est corpus meum* zo geloof ik dat Zijn lichaam werkelijk dáár is."

Hier geraakten allen in beweging. ZWINGLI sprong van zijn zitplaats op, vloog naar LUTHER toe, en riep uit, terwijl hij op de tafel sloeg: "Gij beweert dan, doctor, dat CHRISTUS lichaam plaatselijk in het Avondmaal aanwezig is; want gij houdt staande dat het waarlijk dáár is; *dáár - dáár - dáár*. Nu daar is een bijwoord van plaats. CHRISTUS lichaam is derhalve volgens u van zulk een natuur, dat het plaatselijk ergens tegenwoordig is. Zo het ergens plaatselijk aanwezig is, dan is dat gewis in de Hemel; waaruit volgt, dat het dan niet ook in het brood kan tegenwoordig zijn." LUTHER. "Ik herhaal nogmaals, dat ik hier volstrekt van geen wiskunde weten wil. Zodra de consecratie over het brood is uitgesproken, is het lichaam dáár, hoe slecht en boos ook de leraar zij welke de consecratie deed."

ZWINGLI. "Zo doende valt gij geheel in de geest van het Pausdom."

LUTHER. "De leraar is hier slechts werktuig, die blotelijk de instelling des Heeren volgt, zo als die gegeven werd, en zonder dat daarbij enige verdiensten of enige verrichting des leraars in aanmerking komen, of aan de zaak iets toebrengen kunnen. Ten aanzien van CHRISTUS lichaam kan ik het denkbeeld niet verdragen, dat het aan een bepaalde plaats zou zijn. Daarvan wil ik niet horen."

ZWINGLI. "Maar moeten wij dan altijd spreken en ons uitdrukken zo als *gij* wilt?"

De landgraaf oordeelde het hoog tijd te zijn om hier de woordenstrijd af te breken, tot aan de volgende dag, Zondag de 3de oktober.

Zeker zou men de Zondag liever niet op deze wijze doorgebracht hebben; maar de conferentie moest zo spoedig mogelijk aflopen, omdat er in die ogenblikken een kwaadaardige ziekte in Marburg uitbrak.

LUTHER vatte de draad des twistgespreks weer op, met de woorden: "Als ik zeg te geloven dat het lichaam van CHRISTUS in het sacrament van de Avondmaals aanwezig is, dan bedoel ik daarmee geenszins een eigenlijke plaatselijke tegenwoordigheid."

ZWINGLI. "Maar dan is het lichaam er ook in het geheel niet."

LUTHER. "De Sophisten beweren dat een lichaam zeer wel aan onderscheidene plaatsen te gelijk aanwezig kan zijn. Het heelal is een lichaam, en toch kunnen wij er niet van zeggen, dat het zich aan een bepaalde plaats bevindt."

ZWINGLI. "Gaat gij u op de Sophisten beroepen doctor? - Gij zij waarlijk op de weg om naar de vleespotten van Egypte weer te keren. Wat gij bewijzen wilt met uw heelal: ik geloof niet dat gij met zulke gronden bij enig verstandig mens veel zult uitwerken." Nu riep ZWINGLI die, bij wat LUTHER ook aanvoeren mocht, steeds zijn antwoord gereed had, en die hem nu op uitlegkundige en wijsgerige gronden had bestreden, - een' nieuwe bondgenoot te hulp, en wel het getuigenis van kerkvaders.

Het getuigenis van de kerkvaders.

"Hoor," sprak hij, "wat FULGENTIUS, bisschop van Ruspa, in Numidië, in de vijfde eeuw zei, tegen TRASAMOND, de koning van de Vandalen: "Gods Zoon nam de menselijke natuur aan, maar verloor daarom Zijn goddelijke natuur in genendele. Als mens werd hij uit een vrouw geboren, maar naar Zijn Godheid is Hij van eeuwigheid.

Voor zoverre Hij als een mens ter wereld kwam, is Hij waarlijk mens, en bijgevolg slechts aan een plaats aanwezig; maar Hij is ook God, en als zodanig overal tegenwoordig. Naar Zijn mensheid was Hij niet in de Hemel zolang Hij op Aarde was, en toen Hij opvoer ten Hemel verliet Hij als mens de Aarde; maar naar Zijn goddelijke natuur bleef Hij in de Hemel, ook toen Hij de menselijke natuur had aangenomen, terwijl Hij naar Zijn Godheid de Aarde niet verlaten heeft, toen Hij ten Hemel is opgevaren."

LUTHER echter bleef steeds herhalen: "Er staat geschreven: *Dit is mijn lichaam*."

Augustinus.

ZWINGLI werd hierover ongeduldig. "Het schijnt, doctor," zei hij, "dat wij niet veel verder komen zullen. Zo zou even goed iemand de woorden des Zaligmakers letterlijk kunnen opvatten, die Hij, aan het kruis, tot Zijn moeder richtte, terwijl Hij op JOHANNES doelde; de woorden: Vrouw! zie, uw zoon. Indien zo iemand stijf en sterk aan de letter wilde blijven hangen, was elke poging om hem tot ander inzien te brengen vergeefs. Hij zou steeds volhouden dat JEZUS gezegd heeft: *Ecce filius tuus*, zie, uw zoon. Maar hoor nu ook het getuigenis van de grote AUGUSTINUS. "Wij moeten niet denken," zegt hij, "dat CHRISTUS naar zijn mensheid overal tegenwoordig is. Dit te menen was een dwaling. CHRISTUS is aan alle plaatsen, als God; maar naar het lichaam kan Hij in de Hemel slechts plaatselijk aanwezig zijn."

"AUGUSTINUS spreekt hier niet met opzicht tot het Avondmaal," hernam LUTHER. "CHRISTUS lichaam is in het sacrament van het Avondmaal aanwezig, maar niet plaatselijk."

OECOLAMPADIUS trachtte dit herhaald gezegde van LUTHER als een wapen tegen hem aan te wenden. "Als het lichaam van CHRISTUS niet werkelijk en plaatselijk aanwezig is in het Avondmaal, zo is het op geen andere wijze daarin tegenwoordig. Ieder weet toch, dat het hoofdkenmerk van een lichaam juist daarin gelegen is, dat het bepaaldelijk aanwezig is op éne plaats."

Hiermee nam de discussie voor 's morgens een einde. OECOLAMPADIUS dacht nog nader na over de steeds herhaalde woorden van LUTHER, en hij geloofde, dat daarin, wel bezien, toch wel grond konden gevonden worden voor een toenadering der partijen. "De doctor heeft gezegd, dat CHRISTUS lichaam in het sacrament van het Avondmaal aanwezig is, zonder dat hij daarbij gedacht wil hebben aan een plaatselijke tegenwoordigheid," zei OECOLAMPADIUS, toen de discussie 's middags hervat was; "onderzoeken wij dan op hoedanige andere wijze die tegenwoordigheid te verklaren zij."

"Gij zult mij geen' stap verder brengen," hernam LUTHER, die begreep wat men bedoelde. "Gijlieden moogt al FULGENTIUS en AUGUSTINUS op uw zijde hebben; al de overige kerkvaders zijn van onze mening."

OECOLAMPADIUS, die in de ogen van de Wittenbergers bijzonder punctueel was, zei nu: "Noem ons die vaders. Wij willen zien of zij zo zeer tegen ons zijn."

Hevigheid van Luther.

"Hun namen zullen niet genoemd worden," hervatte LUTHER. "De woorden die gij van AUGUSTINUS hebt bijgebracht, schreef hij toen hij nog zeer jong was; en hij is buitendien geen helder uitlegger."

Dit zeggende keerde hij op zijn eigen terrein terug, dat hij ongaarne ook maar voor een ogenblik verliet. Hij vergenoegde zich nu echter niet meer met op de woorden *Hoc est corpus meum* met de vinger te wijzen, maar hij rukte thans met drift het fluwelen kleed, waarop die woorden geschreven stonden, van de tafel, hield het omhoog, en het dicht voor de ogen van ZWINGLI en OECOLAMPADIUS brengende, riep hij uit: "Ziet hier! Dit is onze tekst; gij hebt tegen denzelve nog niets kunnen inbrengen wat ons overtuigen kon. Gij zou verdere pogingen wel kunnen sparen."

"In dat geval," zei OECOLAMPADIUS, "kunnen wij de discussie wel eindigen. Ik wil echter vooraf nog aanmerken, dat als wij de kerkvaders tot staving van onze opvatting bijbrachten, wij daarmee voldoende bewezen hebben dat wij geen nieuwigheden zoeken in te voeren, wat ook eigenlijk met die aanhaling ons oogmerk was; meer dan om, door hun gezag, ons gevoelen kracht bij te zetten." Dit was ongetwijfeld een zeer juist gebruik gemaakt van de kerkvaders.

Het was nu geheel nutteloos geworden, om de conferentie nog langer te doen duren. "LUTHER, die onbuigzaam en driftig van aard was," zegt SECKENDORF, "wilde dat de Zwitsers zijn gevoelen geheel zouden aannemen."

De kanselier, die met schrik de ongunstige afloop van de tezamenkomst voorzag, deed een poging om de partijen te bewegen dat zij zich toch met elkaar verstaan zouden. "Ik weet daartoe maar een middel," zei LUTHER tot hem, "en dat is eenvoudig dáárin gelegen, dat onze tegenstanders hun stelling opgeven." "Dat kunnen wij niet," hernamen de Zwitsers. "Goed" hervatte LUTHER, "dan oordele God tussen u en ons, en dan zullen wij bidden dat Hij u tot beter inzicht brengen moge." "Wij zullen hetzelfde doen," antwoordde OECOLAMPADIUS.

Terwijl dit voorviel was ZWINGLI stil, in zichzelf gekeerd en zichtbaar ontroerd. De levendigheid van zijn aandoeningen, die gedurende de conferentie herhaaldelijk gebleken was, had nu een geheel bijzondere uitwerking op hem. Hij barstte in aller tegenwoordigheid in een vloed van tranen uit.

Einde van de conferentie.

Dus was dan nu de conferentie geëindigd. Daar wij gezien hebben, op welk een wijze deze plaats had, en dat nu en dan wel eens harde woorden gebezigd werden, moet het ons temeer in het oog vallen, dat sommige berichtgevers het willen doen voorkomen als ware alles zo bedaard en in de liefde toegegaan. "Met uitzondering van een paar minder zachte uitdrukkingen," zegt een ooggetuige, "liep alles zeer goed af, en werd er wederzijds op een bedaarde en zachtzinnige wijze gesproken. Men hoorde hen gedurende de redetwist elkaar steeds aanspreken als: Mijnheer, mijn vriend, mijn waarde, of met dergelijke namen. Er was geen twist of partijzucht onder hen. Men had kunnen menen dat LUTHER en ZWINGLI broeders waren, in plaats van tegen elkaar overstaande partijen." Dit is het getuigenis van BRENZ. Maar klaarblijkelijk heeft hij getracht het voorgevallene te verbloemen. Althans JONAS, die ook een ooggetuige geweest is, noemt de conferentie "een hete strijd."

De besmettelijke ziekte die in Marburg heerste, sleepte een aantal slachtoffers ten grave, en vervulde de gemoederen met verlangend om de stad te verlaten. "Heeren," merkte de landgraaf aan, "gij kunt zo niet scheiden." Hij wilde de theologen eerst nog gelegenheid geven, om enige ogenblikken in elkaars gezelschap door te brengen, zonder dat zij zouden nodig hebben zo bepaaldelijk over godgeleerde onderwerpen te spreken. Hij nodigde hen dan aan zijn tafel. Het was Zondagavond.

Aanmerkingen over de conferentie.

PHILIPPUS van Hessen had aan allen steeds gelijke onderscheiding betoond, zonder omtrent iemand enige partijdigheid te laten blijken. "Mij dunkt het is beter zich aan de woorden van JEZUS zelf te houden, dan zich door te fijn uitgesponnen redeneringen van mensen te laten meeslepen," had hij gezegd, volgens JONAS; ZWINGLI echter hield zich overtuigd dat de vorst geheel zijn inzichten deelde, maar dat hij daarvoor nog niet uitkomen wilde, om sommigen niet te grieven. LUTHER, van zijn kant, voelde dat hij, zich op de kerkvaders beroepen hebbende, verplicht was ten minste enkele van hun aan de landgraaf te noemen, ten einde deze niet mocht geloven, dat hij te deze aanzien met ijdele woorden geschermd had. Hij overhandigde dan een papier aan PHILIPPUS, waarop onderscheidene plaatsen voorkwamen, getrokken uit HILARIUS, CHRYSOSTOMUS, CYPRIANUS, IRENAEUS en AMBROSIUS, en waarmee hij geloofde zijn gevoelen te kunnen staven.

De landgraaf wil bemiddelen.

Intussen naderde het uur van scheiden, en er was nog geen stap gevorderd, ter bereiking der verbroedering, die de landgraaf zo hartelijk wenste, en "waarvoor hij zozeer werkte," gelijk LUTHER aan zijn vrouw schreef. Hij deed de godgeleerde heeren, de een na de anderen, bij zich komen in zijn bijzonder vertrek, en hield met verzoeken, waarschuwen, vermanen, in een woord met allen mogelijke aandrang bij hen aan, om zich toch aan een te sluiten. "Bedenk," zei hij, "dat het volstrekt gevorderd wordt, voor het algemeen welzijn der Kerk, dat er broederlijke liefde en eendracht zij, en dat verdeeldheid het grootste kwaad is dat de Kerk kan treffen." Inderdaad, een veldheer kan niet beter en met meer kracht van overreding tot zijne generaals spreken, wanneer hij hen vóór het aangaan van een' slag tezamen geroepen heeft, en hen aanspoort om, elk in de zijne, mee te werken om de overwinning te verzekeren.

De laatste samenkomst.

Er had nu een laatste algemene bijeenkomst plaats, die onder de toenmalige omstandigheden, hoogst merkwaardig was. LUTHER en ZWINGLI, of wat hetzelfde was, Saksen en Zwitserland waren hier nu voor het laatst bijeen. De vreselijke ziekte, die niemand scheen te zullen sparen, rukte duizenden rondom hen weg. KAREL V en de paus verbonden zich in Italië. FERDINAND en de Catholieke vorsten scheen toebereidselen te maken, om de mannen van het protest van Spiers te doen zwichten voor geweld. De dreigendste onweerswolken pakten zich boven de hoofden der hervormers met elke dag meer samen. Eendracht alleen kon het dus wezen, wat de Protestanten moesten zoeken, om in staat te zijn de gemeenschappelijke vijand af te wachten. En toch waren zij nu op het punt om te scheiden, zonder dat een verbroedering tot stand gebracht was; te scheiden, misschien om nimmer weer elkaar te ontmoeten!

"Laat ons tenminste tot overeenstemming komen in denkwijze, gelijk wij dat zijn in bedoeling, voor zo ver dat maar enigszins mogelijk is," zei ZWINGLI. "Waar wij volstrekt moeten blijven verschillen, laat daar toch de broederlijke liefde behouden blijven. Zó verdraagzaam moeten wij toch jegens elkaar zijn, dat wij, bij allen ijver voor de waarheid, omtrent zaken van ondergeschikt belang van verschillende mening zullen mogen zijn, zo wij slechts overeenstemmen in de hoofdzaak, de verlossing, door het geloof, in JEZUS

CHRISTUS." En waarlijk, dit is het juiste en ware beginsel van de Christelijke eenheid. En mocht de zestiende eeuw nog te zeer beneveld en in scholastieke waanwijsheid te diep ingewikkeld geweest zijn, om deze waarheid in te zien: wij mogen dan hopen, dat men daaromtrent in onze negentiende eeuw tot betere begrippen zal gekomen zijn. "Ja," riep de landgraaf uit, "gij zijt het in de hoofdzaak eens. Laat dat dan ook aan de wereld bekend worden, en betoont u van nu af aan als vrienden, als broeders in de Heere." - "Er is geen mens op aarde, met wie ik liever in eensgezindheid en liefde zou willen leven dan met u," zei nu ZWINGLI, het woord richtende tot de Wittenberger dezelfde geweest.

Zwingli wenst verbroedering. Luther weigert.

"Neemt hen als broeders aan, als vrienden, als broeders!" vervolgde de landgraaf. Het scheen dat allen ontroerd waren, en dat de vriendschapsband nu voorgoed gelegd zou worden. ZWINGLI, die zijn tranen niet weerhouden kon, ofschoon zoveel edelen en geleerden aanwezig waren, (LUTHER zelf is het die hier verhaalt,) naderde LUTHER en bood hem de hand van broederschap aan. Het stond dan nu aan LUTHER om de twee hoofdtakken van de Hervorming, die toch van dezede stam waren uitgegaan, samen te voegen en in een te strengelen. Hij kon daardoor voor het vervolg alle scheiding genoegzaam onmogelijk, immers zeer onwaarschijnlijk maken. Hij kon nu nog voorkomen dat verdeeldheid en twist hun vergiftige tand in de nog jeugdige borst van de Hervorming zouden slaan.... LUTHER intussen wijst de hand af die men naar hem uitstrekt.

"Gijlieden zijt van een andere geest dan wij," sprak hij.

Door deze op dat ogenblik geheel niet verwachte woorden, worden de Zwitsers als door een elektrieke schok aangedaan. Telkens als LUTHER die noodlottige woorden herhaalde (en dat deed hij onderscheidene malen) kromp hun het hart ineen. LUTHER zelf is het, zeggen wij, die ons deze bijzonderheden meedeelt.

De broederschap verworpen.

De Wittenbergers hielden evenwel nog een kort beraad onder elkaar. LUTHER, MELANCHTON, AGRICOLA, BRENZ, JONAS en OSIANDER traden ter zijde. Maar zij waren maar al te zeer van de mening doordrongen, dat hun gevoelen omtrent het sacrament van het Avondmaal het enige ware was, en dat allen, die in dit punt het met hen niet eens waren, zich op de gevaarlijkste doolweg bevond. "Wat," zei MELANCHTON, die echter in latere tijd zeer tot de opvatting van ZWINGLI overhelde, "zij zeggen dat wij dwalen, en veroordelen ons, en toch zouden zij onze broeders willen heten!" "Hoe veranderlijk zijn die mensen," sprak BRENZ; "nog niet lang geleden zei zij van ons, dat wij een brood - god vereren, en nu zouden zij zich aan ons willen aansluiten!

"Eindelijk dan naar het scheen tot een vast besluit gekomen, zeiden de Wittenberger heeren tot ZWINGLI en zijn vrienden: "Wij kunnen u niet aanmerken als in waarheid tot de Gemeente van CHRISTUS te behoren; wij kunnen daarom geen broeders zijn."

Gedeeltelijke toenadering.

De Zwitsers waren van een veel onbekrompener geest bezield. "Wij kunnen wel niet instemmen," zei BUCER, "dat uw gevoelen recht en waar zou zijn, daar wij het integendeel als dwaling moeten verwerpen; maar niettemin zijn wij overtuigd, dat gij eerlijk en in alle oprechtheid te werk gaat, en gelooft voor God en uw geweten niet van uw opvatting te mogen afgaan; en daarom twijfelen wij er volstrekt niet aan, dat gij leden zijt van CHRISTUS Kerk.".

"En wij," hernam LUTHER, "wij herhalen het u, dat wij u met geen mogelijkheid als broeders kunnen aannemen."

"Wij mogen er dan ook niet verder op aandringen," zei BUCER.

"Ik verwonder mij zeer," sprak daarop LUTHER, "dat gij wenst mij als broeder te begroeten. Het moet zijn, omdat gij aan uw eigen leerbegrip niet die grote waarde hecht."

"Maar," antwoordde hem BUCER, "daargelaten waarom wij de broederschap met u zouden wensen, zo zult gij toch van tweeën één moeten kiezen: òf gij zult niemand de broederhand moeten toereiken, tenzij hij in alle punten volkomen met u in begrippen en zienswijze overeenstemt; en zodanig iemand vindt gij zelfs niet onder uw eigen vrienden; òf gij moet ook dezulken als broeders erkennen die in sommige opzichten van u verschillen; en dan mag gij ons althans niet buitensluiten."

De Zwitsers hadden ongetwijfeld van hun zijde in deze niets onbeproefd gelaten. "Wij kunnen voor God verklaren, dat wij al gedaan hebben wat wij konden en mochten doen," zeiden zij; ogenblik van scheiden dáár. LUTHER intus en bleef onbewegelijk, als was hij van steen geweest, tot niet geringe ergernis van de landgraaf. De vorst bleef evenwel nog bij LUTHER aanhouden, en daarin ondersteunden hem de godgeleerden uit Hessen, KRAFT, LAMBERT, SNEPF, LONICER en MELANDER.

Hierdoor begon LUTHER ten laatste toch enigzins te wankelen, en hij trad opnieuw met de andere Wittenbergers ter zijde. "Wij moeten de snaar toch ook niet te sterk spannen," zei hij, "want anders mocht zij eens breken."

Daarop andermaal het woord richtende tot ZWINGLI en OECOLAMPADIUS, zeiden zij: "Wij willen u als vrienden aannemen. Wij kunnen u wel met erkennen als broeders in de Heer JEZUS CHRISTUS, maar wij hebben daarom noch het recht noch de wil, om u niet die algemene Christelijke liefde te schenken, die wij ook aan onze vijanden niet mogen weigeren."

Bij deze woorden voelden ZWINGLI, OECoLAMPADIUS en BUCER zich allerpijnlijkst getroffen. Er was in die betuiging van vriendschap eigenlijk een oorlogsverklaring gedaan. Echter, zij vermandden zich, en besloten niet af te slaan wat hun werd aangeboden. "Laten wij dan alle harde en onvriendelijke uitdrukkingen in woord of schrift zorgvuldig vermijden," zeiden zij, "en wat ook iemand van onze tot verdediging van zijn meningen vermeent te moeten schrijven of spreken: dat het geschiede zonder aanstoot te geven."

De Christelijke liefde overwint.

LUTHER gaf nu de Zwitsers de hand, zeggende: "Dat zij zo; laat het vrede en vriendschap tussen ons zijn." Ook met de andere Wittenbergers mochten nu de Zwitsers een' krachtige handdruk wisselen. LUTHER scheen ten laatste aan de lang gesmoorde inspraak van de Christelijke liefde gehoor te geven. "Zeker," dus ging hij voort, "het is goed, dat wij niet meer met elkaar twisten; dat geeft ook onze vijanden te veel gelegenheid om de goede zaak te lasteren. Wij hebben overigens zulk een' gunstige afloop onzer discussiën niet mogen verwachten, Moge de Heer zelf het bezwaar wegnemen, dat een gehele wederzijdse toenadering nog belet. Wij zijn nu tenminste vrienden, en zo wij volharden in de gebede, dan zullen wij wellicht eerlang ook broeders kunnen worden."

Luther stelt de artikelen van de conferentie in schrift.

Het was van gewicht dat van het voorgevallene, en bepaaldelijk van de overeenkomst waartoe de partijen ten laatste gekomen waren, iets in schrift werd gebracht, om daarvan ten allen tijde als bewijs en oorkon te kunnen strekken. "Al de wereld moet het weten," zei de landgraaf, "dat gij blotelijk met betrekking tot het in het sacrament van de Avondmaals aanwezig zijn van het lichaam en bloed des Heeren van opvatting verschilt, terwijl gij in alle andere geloofszaken tot eenheid zijt gekomen." Hiertoe werd besloten. Maar wie zou nu de taak op zich nemen om dat belangrijke stuk op te stellen? - LUTHER was in aller ogen de

man die hiertoe zich het best lenen kon. De Zwitsers wilden zich graag op zijn onpartijdigheid verlaten.

LUTHER verwijderde zich dan te die einde voor enige ogenblikken, daar hij aller wens niet had willen teleurstellen; niettemin ontveinsde hij het zich niet, dat het een allermoeilijkst werk was, dat men van hem vorderde. "Ik zou gaarne," dus ging hij daaromtrent met zichzelf te rade, "hun zwakheid een weinig tegemoet komen; maar met dat al heb ik toch geen vrijheid, om af te wijken van de waarheid in het gewichtige punt waarover wij verschillen." Hij wist in het eerst niet hoe het aan te vatten, en wenste wel dat hij de taak niet op zich genomen had. Ten laatste evenwel kwam hij tot een besluit. "Ik zal de punten neerschrijven zo juist en nauwkeurig als mij maar enigszins mogelijk is," dacht hij. "Ik weet toch van tevoren wel, dat hoe ik het ook inrichte, zij er steeds op zullen aan te merken hebben, en dat zij het toch niet ondertekenen zullen."

De artikelen.

Al spoedig had hij nu vijftien artikelen ten papiere gebracht, en met dit stuk kwam hij bij de overige godgeleerden terug.

Dit stuk is belangrijk. Het was in zekere zin de vrucht van een vergelijking en toetsing der leer, zo als die in Zwitserland en in Saksen zich onderscheidenlijk voordeed. Zo die leer uit de mensen geweest was, had hier bij de een of bij de andere partij òf slaafse navolging òf willekeurige afwijking moeten bevonden worden. Dit was het geval niet. Er bestond een merkwaardige overeenstemming tussen de Duitse en de Zwitserse Hervorming; want zowel de een als de andere was het werk van God. Echter was er verschil omtrent sommige punten, en dit kon niet anders, want God had mensen, zwakke mensen gebruikt, om dit Zijn werk ten uitvoer te brengen.

LUTHER begon nu te lezen wat hij geschreven had. Het eerste artikel was van deze inhoud: "Wij geloven dat er één enig, waarachtig God is, die de hemel en de aarde en al derzelver volheid geschapen heeft; en dat die God, één in bestaan en wezen, drievoudig is in persoon, te weten Vader Zoon en Heilige Geest, zo als dat in het Concilie van Nicea is vastgesteld en algemeen geloofd en aangenomen wordt."

Eenheid bij verscheidenheid.

Dit werd door de Zwitsers volkomen toegestemd. Ook ten aanzien van de Godheid en mensheid van de Zaligmakers stemden zij toe wat LUTHER geschreven had; alsmede omtrent JEZUS dood en opstanding, de erfzonde, de rechtvaardiging door het geloof, de werking van de Heilige Geest en de kracht en het gezag van Gods woord, de doop, de goede werken, en meer andere punten.

Aanmerkingen.

Tot dus ver werd door niemand enige bedenking gemaakt. De Wittenbergers waren hierover uiterst verwonderd. Terwijl dus beide partijen gelijkelijk de dwalingen verwierpen van de Roomsgezinden, die van de godsdienst niet veel meer maakten dan een samenstel van regelen en vormen, alleen op het uiterlijk vertoon berekend, en zij evenzeer de stellingen van de zogenaamde geestdrijvers afkeurden, die volstrekt in het andere uiterste wilden vallen, waren zij onderling verenigd als belijders van de waarheid, gereed om aan die beide gevreesde uitersten krachtdadig het hoofd te bieden. Maar was dan alle verschil tussen hen als door een wonderwerk opgeheven? - Het voornaamste en meest betwiste artikel had LUTHER tot het laatst bewaard. Hij had te die aanzien geschreven als volgt: "Wij allen geloven met betrekking tot het Avondmaal, dat het onder twee tekenen moet bediend worden, gelijk het oorspronkelijk is ingesteld; dat het sacrament van het Avondmaal als zodanig noch de kracht noch de strekking heeft, om in leven of in sterven vergeving van

zonden aan te brengen; maar dat het is het bondzegel van het voor ons verbroken lichaam en vergoten bloed onzes Heeren JEZUS CHRISTUS, en dat het geestelijk eten en drinken van dat lichaam en dat bloed, voor de Christen plicht en behoefte is."

Nu was het de beurt van de Zwitsers om zich te verwonderen.

LUTHER vervolgde:

"Wij geloven dat het sacrament van het Avondmaal door de Heer van de Gemeente is ingesteld geworden, opdat daardoor, gelijk door Gods heilig Woord, door de invloed des Heilige Geestes de zwakke zielen zouden gesterkt, en in geloof en liefde opgebouwd worden."

Hier nam de blijdschap en de verwondering der Zwitsers meer en meer toe.

LUTHER las voort:

"En ofschoon wij voor het tegenwoordige niet geheel eenstemmig denken over de vraag, of het lichaam en bloed van CHRISTUS al dan niet werkelijk en waarlijk in het brood en in de wijn aanwezig zij, zo kan dit verschil in mening niet beletten, dat wij onderling de geest van de christelijke liefde zullen aankweken en elkaars gevoelen eerbiedigen en verdragen, waar en voor zoverre wij dat naar ons geweten zullen kunnen doen. Wij zullen niet ophouden God te bidden, dat Hij ons door de Heilige Geest leide en besture, en ons in de waarheid bevestige."

> OSIANDER gebruikt hier de vierde naamval, "in *de* rechten Verstand," wat dan naar de regelen der Duitse taal, deze bede de zin zou geven, als ware men nog niet tot het rechte verstand van de zaak gekomen. BULLINGER en SCHULTET hebben echter de derden naamval, waardoor het tegenovergestelde uitgedrukt wordt. Le R.

De Zwitsers hadden hiermee alles verkregen wat zij hadden kunnen wensen: eenheid bij verscheidenheid. Men kwam overeen dat dit opstel, in een opzettelijk daartoe te houden vergadering, zouden bekrachtigd en ondertekend worden.

In die opzettelijke bijeenkomst werden dan de artikelen nogmaals voorgelezen en daarop getekend. OECOLAMPADIUS, ZWINGLI, BUCER en HEDIO tekenden eerst, op het een afschrift (er waren twee eensluidende gemaakt) en toen LUTHER, MELANCHTON, JONAS, OSIANDER, BRENZ en AGRICOLA op het andere; vervolgens plaatsten de partijen wederzijds hun handtekeningen op het stuk dat nog niet door hen medeondertekend was, en nu werd het document naar de pers verzonden.

> BULLINGER en anderen geven de 3de oktober op, als de dag waarop de artikelen getekend werden. OSIANDER echter, die er bij tegenwoordig is geweest, en wiens verhaal zeer nauwkeurig is, zegt dat de ondertekening op de 4de plaats had.

De werkelijke tegenwoordigheid. Doop en Avondmaal.

Dus was de conferentie van Marburg voor de Hervorming in het geheel niet zonder vrucht gebleven. Het denkbeeld van ZWINGLI wegens de geestelijke tegenwoordigheid, was evenmin als het gevoelen van LUTHER omtrent de lichamelijke tegenwoordigheid, zo geheel nieuw; integendeel, reeds vroeger hadden beide meningen aanklevers gevonden. Ten allen tijde, intussen, vonden de uitersten ten deze tegenkanting; zowel dat van de Rationalisten, die in het sacrament van het Avondmaal niets meer dan een blote herinneringsplechtigheid wilden zien, als dat van de Roomsen, die leren dat er een transubstantiatie in het plaats heeft. Beide is dwaalbegrip. De opvatting van LUTHER aan de ene, en die van ZWINGLI aan de andere kant, waaromtrent CALVIJN een' middelweg koos, en die naar wij zeiden ook in vorige tijden door sommige kerkvaders gewild was, moet aangemerkt worden als verschillende beschouwing van dezelfde grondwaarheid. Had

LUTHER hier toegegeven, dan was wellicht de Hervorming tot het uiterste van de Rationalisten overgegaan; had ZWINGLI zijn gevoelen opgeofferd, dan was men mogelijk vervallen tot de dwaling des Pausdoms. Het was dus heilzaam voor de Kerk, dat zowel de een als de andere mening haar verdedigers en aanhangers mocht vinden; maar toen zowel als altijd kon het niet dan nadelig zijn, dat het vasthouden aan zulk een bijzondere mening de oorzaak zouden moeten worden van onverdraagzaamheid en haat jegens andersdenkenden.

"Dit punt is het grote struikelblok," schreef MELANCHTON. Allen zonder onderscheid, - Roomsen en Evangelischen, Saksers en Zwitsers, geloofden de werkelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS; maar dáárin lag het verschil: Wordt die tegenwoordigheid teweeg gebracht door de *opus operatum* des bedienaars, of wordt deze uitgewerkt door het geloof van de Avondmaalganger? - De eerste stelling is die van het Pausdom en de navolgers. Die aannemen kan dat een priester, hoe slecht of goddeloos hij als mens overigens zij, door het uitspreken van de bewuste woorden de werkelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS kan uitwerken, staat nog op pauselijk grondgebied. Somtijds scheen het, wel is waar, dat LUTHER er evenzo zo over dacht; maar hij heeft meermalen in een' meer geestelijke zin zich over dit onderwerp uitgedrukt. Daarom, wanneer wij LUTHER nemen in die ogenblikken, waarin hij te deze aanzien meer in een' geestelijke zin sprak, en die noemen wij zijn beste en helderste ogenblikken, - zo bevinden wij, dat werkelijk de beide hoofd - afdelingen van de Hervorming in de grond eenstemmig waren op dit punt, en dat zij daaromtrent blotelijk een in een bepaald opzicht enigzins verschillende zienswijze vasthielden. De Heer heeft ongetwijfeld met de instelling van Doop en Avondmaal aan Zijn Kerk zichtbare tekenen Zijner genade willen nalaten, maar Hij heeft aan die tekenen in geen deel verlossing en zaligheid verbonden. De sacramenten zijn onder de invloed van de Heilige Geest middelen, die nevens de prediking des Woords dienstbaar zijn om de gelovigen op te bouwen en nader te brengen tot JEZUS CHRISTUS, de Zaligmaker van hun zielen. Dit is de grote waarheid die de Zwitsers predikten en die door LUTHER en de zijnen niet ontkend werd.

In het algemeen mocht men het als een gunstig uitwerksel van de conferentie van Marburg aanmerken, dat tussen de Hervormers voortaan met meer gematigdheid strijd werd gevoerd, waar zij het nodig achten een of ander punt te verdedigen.

Er was nog een ander goed uit ontstaan. De Hervormde godgeleerden hadden van hun afscheiding van het Pausdom opnieuw en eenstemmig doen blijken. ZWINGLI had nog altijd vrees (hoewel zeker zonder grond), dat LUTHER niet zo geheel vrij was van Rome als hij zelf. Die vrees verdween nu ganselijk. "Nu wij voor het oog der wereld onze eenstemmigheid betuigd hebben," sprak hij, "zullen de Roomsen de hoop wel laten varen dat LUTHER ooit weer tot hen zou kunnen terugkeren." In waarheid, de artikelen van Marburg maken, om het zo te noemen, dat gedeelte van de scheidsmuur tussen Rome en de Hervorming uit, waaraan al de Hervormers gelijkelijk en onverdeeld gearbeid hebben.

Aanmerkingen.

Zo had dan PHILIPPUS van Hessen, na de afloop van de Rijksdag van Spiers, niet tevergeefs alle moeite aangewend, om de mannen van de Hervorming te Marburg tezamen te brengen. Evenwel, zo al de bijeenkomst in een' godsdienstige zin doel trof, was dat niet het geval in het politieke. Alle pogingen mislukten, om een verbond tussen Zwitserland en Duitsland tot stand te brengen. Niet te min hadden PHILIPPUS en ZWINGLI herhaaldelijk geheime bijeenkomsten met dit oogmerk, tot geen genoegen evenwel van de Saksers, die wellicht nog meer tegen ZWINGLI's staatkundige plannen ingenomen waren, dan tegen zijn godsdienstige begrippen. "Als gij het met de boeren naar uw zin hebt," zei te die opzichte JONAS tot hem, "dan zult gij het met de heeren ook wel beproeven."

De landgraaf had op de laatste dag wederom al de theologen bij zich aan tafel. Alles ging nu zeer minzaam en broederlijk toe, en onder een' welmenende handdruk scheidden zij, met het oogmerk om elk naar zijn woonplaats weer te keren.

Verslagenheid van Luther.

Op dingsdag de 5de oktober verliet de landgraaf Marburg, al vroeg in de morgen, en in de namiddag van die dag vertrok ook LUTHER met zijn ambtgenoten. LUTHER verliet de stad echter in een gemoedstoestand, geheel verschillend van wat had mogen verwacht worden. Hij was neerslachtig en droefgeestig. Allerhande onrust barende gedachten en beangstigende overleggingen hadden zich van zijn ziel meester gemaakt, gelijk hij zelf getuigde. Hij stelde zich bergen van zwarigheden in de toekomst voor, en zei onderanderen "dat hij, die zoveeln ten trooster was geweest, nu zelf geheel troosteloos was!"

Toestand van de staatkundige belangen.

Gedeeltelijk mag hiertoe bijgedragen hebben, dat hij hetgene er plaats gehad had te Marburg, niet genoeg met een onbekrompen blik en uit het oogpunt van de broederlijke liefde vermocht te beschouwen; maar er waren ook andere oorzaken. SOLIMAN, de gevreesde SOLIMAN, had zich gehaast om een belofte gestand te doen, die hij aan koning FERDINAND gedaan had. De laatste namelijk had in 1528 van SOLIMAN de overgave geëist van Belgrado, waarop de sultan trots geantwoord had, dat hij hem de sleutels van Belgrado's poorten in persoon te Wenen zou komen overhandigen. En inderdaad de Turken waren daarop voortgerukt, en tot plaatsen doorgedrongen waar nooit tevoren de halve maan zich vertoond had; en niet langer dan acht dagen vóór de opening van de conferentie te Marburg, hadden zij hun uitgestrekt legerkamp opgeslagen, onder de muren van de stad Wenen zelf. De wederzijdse mineurs werden het eerst handgemeen, onder de grond, daar zij in het graven van mijngangen op elkaar stietten. Tot driemaal toe, lieten de Turken mijnen springen, waardoor aan de wallen en muurwerken grote schade werd toegebracht. "De kogels vlogen in zulk een menigte," zegt een Turks geschiedschrijver, "dat het was alsof gehele zwermen van vogels de lucht bedekten." "Het was een gastmaal," dus gaat hij voort, "waarbij de dood voorzat, en waar zijn dienaren de bloedige beker lustig lieten rondgaan."

Luther's oorlogspredikatie.

LUTHER was bij dit alles geen bloot toeschouwer geweest. Hij had tevoren reeds tegen de Turken geschreven, en laatstelijk gaf hij een dusgenoemde oorlogs - predikatie in het licht. "MAHOMET," dus heette het daar, "zegt wel van CHRISTUS dat Hij geen zonden gehad heeft; maar hij ontkent, dat Hij waarachtig God was, en daarom is hij de vijand van CHRISTUS. Ach! Er zijn maar al te veel trouwe leerlingen van de valse profeet!" - En: "op tweederlei wijze moet de Turk tegengegaan worden; door het gebed, en door het zwaard." Op een andere plaats zegt hij: "Ik ken mijn goede landslieden maar al te wel. Zodra het ergste gevaar over is, denken zij slechts aan eten en aan slapen. Gij dwazen! Zo gij niet op uw hoede zijt, zal de Turk u overvallen. Hij zal u met geweld gevankelijk wegvoeren naar zijn land, en daar zal hij u als lastdieren verkopen. Gij zult nacht en dag in zijn dienst moeten zwoegen en slaven, en niets dan stokslagen tot loon en water en brood tot spijze hebben. Bedenkt dit toch; vernedert u voor de Heer uw God, en bidt Hem dat Hij u niet in van de Turken hand overlevere."

LUTHER's raad had nog juist in tijds ingang gevonden. SOLIMAN zag zich genoodzaakt om op de 16de oktober het beleg van Wenen op te breken. Hij had ondervonden, dat hij niet was "de ziel van de wereld," gelijk dichters onder zijn volk hem genoemd hadden. Hij had gezien dat het mogelijk was hem, de geweldige, te stuiten op zijn overmoedige baan. De man die zichzelf "de afschaduwing Gods onder de volken van de aarde" noemde, moest

wijken voor de banier van het kruis. Wat nu LUTHER bij dit alles voornamelijk beangstigde, was, dat hij zich verbeeldde, dat nu de Turk van voor de muren van Wenen was teruggetrokken, deze "in zijn god, de duivel," hem LUTHER aanvallen zou, en dat hij het was, die deze geweldige vijand van CHRISTUS en de zijnen, in de geest zou te bevechten en te overwinnen hebben. Hier was, zo men wil, een bewijs voor de waarheid, dat de straf zeer dikwijls de overtreding onmiddellijk opvolgt. LUTHER had tegen de wet van de liefde gezondigd, en nu onderging hij gerechte straf. - Toen hij te Wittenberg terug kwam, en zijn vrienden weer ontmoette, voelde hij zich, naar hij zegt, "als door een' dienaar des bozen vervolgd wordende."

Zwaarmoedigheid en vrees van Luther. Luther vergeleken met de apostel Petrus.

Zien wij intussen de grote hoedanigheden niet voorbij, die LUTHER, als hervormer, bezat, en waarvan hij gedeeltelijk ook te Marburg blijken gaf. God werkt door allerlei en soms door de uiteenlopendste middelen. Welk een verschil van karakters ontmoeten wij niet, wanneer wij een vergelijking zouden willen maken tussen de apostelen en de hervormers! - Men heeft gezegd, dat LUTHER bij de Hervorming geweest is wat PETRUS was, tijdens de grondvesting van het Christendom. Het is waar, beiden waren mannen van een' driftige en vurige geest, die alléén en onverzeld vooruit gaan, de vijand tegemoet, doch in die zijn gevolg zich spoedig dichte legerdrommen verzamelen, die, in vol vertrouwen op de moed en de beradenheid van hen die voorgaan, bereid zijn tot in de dood de standaard te verdedigen die zij zien heendragen voor hun ogen. Echter bezat de hervormer een vastheid ja onverzettelijkheid van karakter, die zeker niet in die mate het kenmerk was van de apostel.

Gevolgen van de conferentie.

ZWINGLI had Marburg verlaten, met droefheid en bezorgdheid in het hart, om de onverdraagzaamheid van LUTHER. "LUTHER wordt op deze wijze voor ons even drukkend en hard als de paus," schreef hij aan de landgraaf. Hij bereikte Zurich op de 19de oktober. "De waarheid heeft te van deze gelegenheid een' beslissende triomf behaald," zei hij tot zijn vrienden. "LUTHER is volkomen overwonnen geworden, alhoewel hij zich bij herhaling voor onoverwinnelijk verklaard had."

LUTHER evenwel sprak van zijn kant evenz ten aanzien van de Zwitsers. "Zij zijn van hun ongelijk wel overtuigd," zei hij, "maar uit vrees voor hun medeburgers durven zij het niet bekennen."

Zo men nu vraagt aan wie van beiden toch eigenlijk de zegepraal toekwam, dan geloof ik dat het antwoord behoort te zijn, dat LUTHER er wel de schijn van aannam, maar dat ZWINGLI het veld behouden heeft. Althans het was ten gevolge der bijeenkomst te Marburg, dat de gevoelens der Zwitsers, die tot daartoe in Duitsland maar weinig bekend geweest waren, overal door het land verspreid werden; wordende deze door zeer velen omhelsd. Daaronder bevonden zich onderanderen LAFFARDS, DIONYSIUS MELANDER, JUSTUS LENING, HARTMANN en IBACH. De landgraaf zelf was, gelijk hij kort vóór zijn dood verklaarde, door de redetwist van Marburg overtuigd geworden, dat ZWINGLI's opvatting de voorkeur verdiende.

De beste vrucht van de gehoudene conferentie was de grote mate van eenheid waartoe de hervormers gekomen waren, en waarvan zij getuigenis hadden gegeven. Gelijk onder alle omstandigheden, waren ook hier de vijanden en tegenstanders wel de scherpste beoordelaars, maar tevens ook de rechters, van welke men met geen mogelijkheid kon verwachten dat zij een te gunstig vonnis zouden vellen. Het beste bewijs derhalve, dat de eenheid die de hervormers verkondigden iets meer was dan ijdel vertoon, vermenen wij dáárin te mogen aanwijzen, dat de Roomsgezinden daarover hun spijt niet verbergen konden. "Zij hebben tegen de Roomse Kerk een verbond aangegaan, gelijk HERODES en

PILATUS tegen JEZUS CHRISTUS," zeiden zij. In zodanige geest oordeelden ook de Rationalisten. In een woord, wat voor tegenstrevers de Hervormers ook hadden: de nu tot stand gekomene overeenstemming tussen LUTHER en ZWINGLI en derzelver vrienden, was voor allen een doorn in het oog.

Maar zaken van groot gewicht zouden al dra een einde maken aan overleggingen van deze aard. Er zou een nieuwe proef gevraagd worden van de Hervorming, waarbij zij van innerlijke sterkte door werkelijke eenheid zo doen blijken.

De keizer landt in Genua.

De keizer was, naar men allerwege verhaalde, uiterst verbolgen geweest over het protest van Spiers, en was nu te Genua geland, met het oogmerk om aan de paus in persoon de verzekering te gaan brengen, dat hij zijn eed, te Barcelona gezworen, vervullen wilde, en nu de ketters met geweld zouden gaan bedwingen. "Hij gaat zich aan de voeten van de heilige vader werpen, en zal dan opstaan, om, als een wrekend rechter, de vermetelen te straffen, die het gewaagd hebben zich tegen pauselijk en keizerlijk gezag beide te verzetten!"

Dreigende vooruitzichten.

Enige dagen nadat van de keizer landing bekend geworden was, drukte LUTHER zich daarover aldus uit: "Keizer KAREL zal met ons strenger en wreder handelen dan sultan SOLIMAN zelf. Hij heeft zich zodanig reeds verklaard. Het uur van de beproeving is gekomen. Laten wij ernstig en zonder ophouden bidden, voor allen die, wie weet hoe spoedig reeds, gevangenis ja de dood zullen moeten lijden." Geheel Duitsland was over deze onrustbarende geruchten in beweging. De grote vraag was, of het protest van Spiers zou kunnen gehandhaafd worden tegenover de verenigde macht van keizer en paus. Over deze vraag moest het jaar 1530 beslissen.

VEERTIENDE BOEK

DE CONFESSIE VAN AUGSBURG

(1530)

I.

Vroege en latere toestand van de Kerk. Gewichtige lessen. Karel V. De Duitse afgevaardigden. Stoutmoedigheid van de afgevaardigden. Het geschenk van de landgraaf. Het antwoord van de Keizer. De afgevaardigden wordt arrest aangezegd. Hun vrijlating. De aankomst van de Keizer in Bologna. Karel en Clemens. Voorslag van Gattinara. De keizer belooft gestrengheid. Conferenties. Luther's brief. Donkere vooruitzichten. De verlosser komt! Luther's hoogschatting van de profeet Daniël. Vredelievende taal van keizer Karel. Beweegredenenen van de keizer.

II.

De kroning. Ongerustheid van de Protestanten. Luther wil geen tegenstand geboden hebben. Zal de keurvorst op de rijksdag verschijnen? Enige artikelen opgesteld. Edel gezegde van de keurvorst. "Ein feste Burg ist unser Gott!" Luther blijft te Coburg. Karel in Innsbruck. Twee partijen aan het hof. Gevoelens van Gattinara. De koning van Denemarken. De vreugde van de Paus over hem. Godsvrucht van de keurvorst. Raadslagen van de Roomsgezinden.

III.

Augsburg. Predikaties van de Evangelischen. Sermoenen van de Roomsgezinden. Een boodschap van de keizer. Hij wenst de prediking geëindigd te zien. Luther's gevoelen daarover. De kanselier Bruck. Antwoord van de keurvorst. De confessie opgesteld. Luther's oordeel er over. Luther's Sinaï. Brief aan zijn zoon. Zijn vader sterft. Zijn oordeel over de toestand van Saksen. Luther beschouwd in betrekking tot de Hervorming. Dood van Gattinara. De vierhonderd en vier stellingen. Melanchton over het vasten. De Kerk moet in kerkelijke zaken beslissen. Verdraagzaamheid van de landgraaf.

IV.

Augsburg. Gewelddadigheden van de keizerlijken. Vrees van de burgers. Karel in Munchen. Ontvangst aldaar. Ontmoeting met de vorsten. De legaat. De intocht. Komst binnen Augsburg. De benedictie. "De avonddienst van het verraad." De markgraaf van Brandenburg. Het zwijgen van de keizer. Nieuwe plannen. Voorstel van Ferdinand. De vorsten weigeren. Spijt en gramschap van Karel. Herhaalde weigering van de vorsten. Processie op Sacramentsdag. Grote ontevredenheid van Karel.

V.

De keizer wil dat de predikaties ophouden. Antwoord daaromtrent van de vorsten. Een middelweg voorgeslagen. Gevoelen van de Godgeleerden. Het voorstel wordt aangenomen. Nieuwe predikers aangesteld. De nieuwe predikers en de "verwarringen van het Pausdom". Bemoedigende woorden van Luther. Nieuwe aanslagen. Veni Spiritus. De Heilige Geest mis. Het sermoen. Opening van de rijksdag. De keurvorst. Gevaarlijk plan van de Roomsgezinden. Valdez. Valdez en Melanchton. Het doel wordt gemist., Valdez over de confessie.

VI.

De confessie ondertekend. Moedige taal. De Protestantse vorsten. Melanchton's zwakheid. Redevoering van de legaat. De lezing van de confessie wordt verschoven. De Protestantse vorsten houden aan. De voorlezing van de confessie wordt bepaald. Neerslachtigheid van Melanchton. Zonderling nieuws. Overpeinzingen van Melanchton. Melanchton en Luther. Luther bidt. Luther's ongerustheid. Geliefkoosde Bijbelplaatsen van Luther. Zijn brief aan Jonas. Luther aan Melanchton.

VII.

De kapel van het palatinaat. Aanmerkingen. De confessie. Een woord van Luther over de confessie. Dwalingen en misbruiken. Kerk en Staat. Plichten van de geestelijkheid. Slot van de confessie. Aanmerkingen. Wijze behoedzaamheid in uitdrukking. De Hervorming wil niets nieuws. Kerk en Staat onderscheiden. Kerkelijke regering en tucht. Oorspronkelijke bedoeling met de confessie. Aanmerkingen op de confessie. De keizer neemt de confessie aan. Belangrijkheid van de confessie voor de Evangelische Kerk.

VIII.

Uitwerking van de confessie op de Roomsgezinden. Afschriften naar alle hoven gezonden. Luther dringt aan op vrijheid van Godsdienst. Hij vergelijkt de rijksdag bij een toneelspel. Zijn schrijven aan Melanchton. Herinnering aan keizer Maximiliaan. Openhartige bekentenis. Verwachtingen van de protestanten. De steden tot afval aangezocht. Derzelver antwoord. Beraadslagingen. Houding door de meerderheid aangenomen. Een tegenschrift zal opgesteld worden. De opstellers. Rome en de wereldlijke macht. De mannen van de confessie met gevaren bedreigd. Gevoelen van Luther. Bezorgdheid van Melanchton. Melanchton's minimum. Oordeel van een biechtvader van de keizer. De zuster van de keizer. Zwakheid van Melanchton. Luther is tegen alle toegeven. De legaat zal een onderhoud met Melanchton hebben. Melanchton in zijn verwachting teleurgesteld. De pauselijke instructies. Plan van de Roomse doctoren. Verklaring van Melanchton. Antwoord van de Protestanten.

IX.

Het tegenschrift. Karel is er niet mee ingenomen. Nieuwe poging om de vorsten over te halen. De Zwitsers in Augsburg. De tetrapolitaanse confessie. Confessie van Zwingli. Melanchton wil met de Zwitsers niet spreken. Een feest aan het hof. Overdenkingen van de keurvorst. Zijn geloof. De godgeleerden willen hem van zijn besluit terugbrengen. Antwoord van de keurvorst aan de keizer. De leeuwenhuid. Lezing van het tegenschrift. Aanmerkingen. Verklaarde wil van de keizer. Stemming van de Protestanten. Melanchton's tweede onderhoud met de legaat. Politiek van Karel. Zijn voorwaarden. De Protestanten verwerpen dezelve. Besluiten van het consistorie. Raad door Campeggio gegeven. De Evangelischen zoeken sterkte in het gebed. De twee wonderwerken: Johan de standvastige. Proeven van geloofsmoed. De zinnebeeldige voorstelling. Voortekenen. Grote beweging in Augsburg.

X.

Philippus van Hessen. Verzoeking. Tegenwerking. Melanchton's geheime beweegreden. De keizer weigert de landgraaf te laten vertrekken. De keizer komt tot nadenken. De Protestantse vorsten aan het hof ontboden. Zij blijven onverzettelijk. De landgraaf. Zijn vlucht uit Augsburg. Algemene verbazing. Brief door Philippus achtergelaten. Uitwerking van zijn vertrek. De Protestanten weten van geen plan. De poorten worden weer geopend De kans op oorlog vermindert. Vrede! Vrede!

XI.

De gemengde commissie. Ongepaste scherts van Dr. Eck. Het geloof en de werken. Roomse dubbelhartigheid. Men wil de landgraaf terugbrengen. De Roomsen beginnen met toegeven. De hoofdvraag. Het bestuur van de Kerk. Gevaar van het toegeven. Melanchton. Oordeelvellingen over het werk van de commissie. Luther's brieven. Melanchton's bezorgdheid. Overmoed van de Pausgezinden. Nog één schrede! Een nieuwe commissie. De landgraaf. Zijn brief. De twee schrikbeelden. Melanchton. Overeenstemming omtrent enkele punten. De drie levensvragen. De onderhandelingen lopen op niets uit. Zij worden voorgoed afgebroken. De keurvorst en de markgraaf willen vertrekken. De gordiaanse knoop. Een concilie toegestaan. Dadelijke gevolgen daarvan. Eis van de keizer. Dreigende taal. Antwoord van de Protestanten. De keurvorst wil vertrekken. Beweging in Augsburg. Nieuwe onderhandelingen. De Protestanten zijn minder geneigd tot schikken. Vermaning van Luther.

XII.

De keurvorst maakt zich tot het vertrek gereed. Het reces. De Hervormden worden een sekte genoemd. Apologie van de confessie. Het reces. Bedreigingen. Stellige weigering van de Protestanten. Het afscheid. Boden van de vrede. Ontevredenheid van de keizer. Karel schrijft aan de paus. Ongeregeldheden. Verklaring van de rijkssteden. Verbond van de Protestanten. Dadelijk gevolg daarvan. De paus en de keizer. Sluiting van de rijksdag. Toebereidselen voor de oorlog. Aanval op Genève. Luther. Aanmerkingen. Het Protestantisme is gevestigd.

Vroege en latere toestand van de Kerk.

De Hervorming werd tot stand gebracht als een werk van geheel geestelijke aard. Zij kende geen andere leidsman dan het Woord van God; geen weg ter zaligheid dan door het geloof; geen opperheer dan JEZUS CHRISTUS; geen wapenen dan die des Heilige Geestes; in een woord: zij had wereldse kracht en aardse middelen versmaad. Terwijl Rome geworden was "naar de wet eens vleselijke gebods" was de Hervorming ontstaan "naar de kracht des onvergankelijke levens." Er is in het algemeen geen kenmerk, waardoor het Christendom van alle andere godsdiensten zozeer onderscheiden is, dan door de geheel geestelijke strekking. Het Christendom predikt een leer die uit de hemel tot de mensen neergedaald is. Daarom was de ogenblik van de verschijnen op aarde het punt, vanwaar zich de merkwaardige en scherpe tegenstelling van twee volstrekt verschillende beginselen zou dagtekenen: het Evangelie van CHRISTUS stond daar, tegenover en in strijd met de wereld. Maar al spoedig verloor die tegenstelling veel van haar kracht. Meer en meer smolten de oorspronkelijk zo onderscheidene beginselen in een. De gemeente van CHRISTUS werd in de loop des tijds jammerlijk door menselijke inzettingen verbasterd, en dreigde geheel en al een wereldse instelling te zullen worden. Zó stond het met de Kerk in de zestiende eeuw.

Gewichtige lessen.

Het geestelijk beginsel te doen herleven was dan voornamelijk de taak van de Hervorming. Het Evangelie moest opnieuw in alle zuiverheid gepredikt worden. De Hervormers hadden daarbij niets te doen met de wereld en derzelver staatkunde. Terwijl het pauselijke stelsel geheel en al berustte op politiek en hofkabalen, zou de Hervorming tot vorsten en volken slechts spreken van de zaligheid hunner zielen, en dat met geen andere woorden dan die van het Evangelie des vredes.

Indien nu echter de Hervorming, even zo als dit met het oorspronkelijk Christendom het geval was geweest, zich eerlang naar staatkunde of wereldse inzichten mocht gaan plooien, en dus het geestelijk beginsel verloocheen, dat zij aanvankelijk zo luide gepredikt had, dan zou zij, van dien ogenblik af aan, ontrouw worden aan zich zelve en aan de zaak van God. Zij moest dan geacht worden met eigen hand haar ondergang voor te bereiden.

Het is in het algemeen onmogelijk, dat een instelling, van welke aard ook, bloei en duurzaamheid kan ondervinden, zo de beginselen uit het oog verloren worden, die bij deze eerst ten grond gelegd waren. Zodra datgene wat ziel en leven aan het geheel moest geven verwaarloosd wordt, is verzwakking het onmiddellijk gevolg, en een volslagene ontbinding is niet meer te verhoeden. God wilde dat deze grote waarheid op een merkwaardige wijze zou bevestigd worden, in de verschillende richting welke de Hervorming genomen heeft. Die waarheid stond, als was het, in vlammend schrift geschreven, boven de ingang van de tempels, die de Hervormers Gode hebben opgericht. Wij zullen er getuigen van zijn, dat een gedeelte van de Hervorming zich sterkte gaat zoeken bij de wereld, en daardoor juist alle innerlijke kracht verliezende, haar val tegemoet snelt.

Maar wij zullen ook zien, hoe een ander gedeelte, onder opzien tot God, alle ondersteuning en hulp van aardse machten van zich afwijst, en zich omgordende met het onoverwinnelijk wapen van de geloofs, met vaste tred meer en meer het grote einddoel mag naderkomen.

Karel V.

Het was in de eerste dagen van september 1529 dat KAREL V, die de paus zowel als de koning van Frankrijk, hetzij op het slagveld hetzij van uit zijn kabinet, zijn meerderheid had doen voelen, te Genua aan land stapte. Hij had het Spaanse schiereiland verlaten, onder de luide vreugdekreten zijner getrouwe onderdanen; maar de Italianen, die hem nu aan de voet van de Appenijnen ontvangen moesten, waren geheel anders gesteld. Zij gingen hem met neergeslagen ogen, gebogene hoofd en onder een angstvallig stilzwijgen tegemoet. Zij

vreesden dat KAREL, die de paus nog met enige verschoning behandeld had, op hen het volle gewicht van zijn gramschap zou doen neerkomen.

Zij hadden de keizer echter verkeerd beoordeeld. In plaats dat zij in hem, zo als zij meende, een woeste geweldenaar gevonden zouden hebben, gelijk de onbeschaafde aanvoerders der ruwe horden van Gothen en Hunnen geweest waren, die weleer Italië overstroomden; of ook een trotse en wraakzuchtige overwinnaar, zo als de keizers, die vroeger en later met hun bende de Alpen waren overgetrokken en het schone Italië in één groot oorlogsveld. herschapen hadden, - vertoonde KAREL zich aan hun oog, als een jeugdig vorst van een aangenaam en innemend voorkomen, en die in geen enkel opzicht de machtige oorlogsman verried. Een bleek gelaat, een tengere gestalte, een zachte stem en bij uitstek hoofdse manieren, deden hem eer beschouwen als een verfijnd edelman, dan als een veldheer die zege op zege bevochten had. De man die zij zo gevreesd hadden, bleek nu iemand te zijn, die wel geen mens schrik kon inboezemen, en die als een getrouw zoon van de Kerk met de grootste nauwgezetheid elke godsdienstplicht vervullende, eerder scheen een gemoedelijk Christen dan de grootmachtige en gevreesde keizer KAREL te wezen. Omstuwd van een schitterende stoet, die uit de bloem van de Spaanse adel samengebracht was, sprak de vorst, die Europa voor zich kon doen beven, slechts woorden van vrede en vriendschap. Zelfs de hertog van Ferrara, die wel de meeste rede had om KAREL's komst te duchten, werd door hem, toen hij de keizer te Modena de sleutels van de stad kwam aanbieden, op het minzaamst ontvangen.

De Duitse afgevaardigden.

Van waar nu dit gedrag des keizers? - KAREL had toch, tijdens FRANS I zijn gevangene was, voldoende bewezen dat grootmoedigheid jegens zijn vijanden juist geen hoofdtrek was in zijn karakter. Het zal ons, vertrouwen wij, gelukken dit raadsel voldoende op te lossen, door slechts de draad der gebeurtenissen verder te volgen.

Omtrent terzelfder tijd dat KAREL in Italië landde waren daar ook, over Lyon en Genua, drie Duitse heeren aangekomen, die zonder enige omslag reisden en in het geheel niet meer dan zes paarden voor zich en hun gevolg bij zich hadden. Het was JOHAN EHINGER, burgemeester van Memmingen, die het hoofd hoog genoeg droeg, het geld met kwistige hand uitgaf, en in het geheel op een ruime voet leefde; MICHIEL CADEN, stadsadvokaat van Neurenburg, een waardig, godvruchtig en kloekhartig man, maar die zich de haat had berokkend van de graaf van Nassau, diengenen onder de staatslieden van KAREL V die wel de meeste invloed had; en eindelijk ALEXIS FRAUENTRAUT, secretaris van de markgraaf van Brandenburg, die daar hij een non tot vrouw genomen had, bij de Roomsen slecht gezien was. Deze drie mannen waren het, die door de Protestantsche vorsten, te Neurenburg vergaderd, afgevaardigd werden, om het bekende protest van Spiers aan de keizer over te brengen. Zij hadden opzettelijk mannen uit de meer burgerlijke klasse gekozen, voor de uitvoering van deze niet zo gemakkelijke last, omdat zij vermeenden, dat zulke afgezanten minder gevaar zouden lopen van 's keizers ongenoegen te ondervinden, dan hoger geplaatste personen. En zeker er behoorde moed en vastberadenheid toe, om KAREL V met zulk een boodschap te durven naderen. Zó gevaarlijk werd de commissie geacht, dat er een jaargeld werd gesteld voor de weduwen van de afgevaardigden, in het geval dat hun het een of ander overkomen mocht.

KAREL bevond zich te Piacenza, op zijn weg van Genua naar Bologna, toen de drie afgevaardigden van de Protestantsche vorsten evenzo die plaats bereikten. De eenvoudige Duitsers staken geweldig af bij al de luister van Spaanse en Italiaanse groten die hier verenigd waren. Intussen verschafte hun de kardinaal GATTINARA, kanselier van de keizers, die hartelijk graag een en ander in de Kerk anders en hervormd wenste, een audientie bij KAREL, tegen de 22ste september; echter werd hun geraden zich zo kort mogelijk en in alle gematigdheid en bedaardheid uit te drukken, want dat de keizer nergens

minder van hield dan van lange redeneringen. "Hij heeft geen geduld om uw Protestantsche predikatien aan te horen," werd hun gezegd.

De afgevaardigden lieten zich hierdoor evenwel niet afschrikken. Toen zij het protest aan KAREL hadden overgegeven, sprak FRAUENTRAUT op deze wijze: "Wij moeten aan de Opperheer van hemel en aarde rekenschap geven van onze daden, en moeten Hem gehoorzamen meer dan mensen, die feilbaar en veranderlijk zijn als de wind. Het is beter de ongenade van een werelds vorst te ondervinden, dan onder de veroordeling te komen van de almachtige God. Wij en ons volk kunnen. daarom geen besluiten aannemen en gehoorzamen, die een andere grondslag hebben dan Gods heilig Woord."

Op zulk een toon durfden deze eenvoudige Duitsers het woord voeren tegenover de keizer van het Westen. KAREL bewaarde het stilzwijgen. Wellicht was het voor mensen als deze Duitsers te grote eer geweest zo hij hun toegesproken had; maar hij liet hun door een van zijn secretarissen aanzeggen, dat zij eerlang zijn antwoord wel vernemen zouden.

Men scheen geen haast met dit antwoord te maken. Vruchteloos was het dat onze goede Duitsers dagelijks daarom aanhielden. GATTINARA wel is waar behandelde hen minzaam, maar de graaf van Nassau was hard en bars tegen hen. Als een staaltje van de minachting met welke laatstgemelde hen behandelde, moge dienen, dat het toeval wilde dat, juist om deze tijd, een wapensmid uit Piacenza voor zaken nodig had naar Augsburg te reizen. Deze zich bij de graaf van Nassau vervoegd hebbende, zei de graaf tot hem: "Ga naar de Duitse heeren, en zeg hun dat wij hun zaken zo zullen regelen, *dat gij aan hen reisgezellen kunt hebben*." Evenwel daar deze man ander gezelschap gevonden had en vertrokken was, liet men hen maar weer wachten.

Stoutmoedigheid van de afgevaardigden. Het geschenk van de landgraaf.

Onze afgevaardigden bleven inmiddels niet geheel werkeloos. "Hier hebt gij een boek," had de landgraaf tot CADEN gezegd, toen hij gereed stond om te vertrekken, en terwijl hij hem een Frans boekwerk ter hand stelde, dat prachtig in fluweel was ingebonden; "hier hebt gij een boek, dat moet gij, als gij gelegenheid hebt, de keizer aanbieden." Het was een kort begrip van de Christelijke leer, wat de landgraaf ontvangen had van LAMBERT, en dat waarschijnlijk door deze was opgesteld.

CADEN had dan ook verlangend naar de gelegenheid uitgezien, om zich van deze last van de landgraafs te kwijten. Eindelijk verstoutte hij zich om het boek aan de keizer te overhandigen, toen deze naar de mis ging. KAREL gaf het boek dadelijk over aan een Spaanse bisschop uit zijn gevolg. De Spanjaard begon te lezen en sloeg toevallig een plaats op, waar gesproken werd van CHRISTUS vermaning aan zijn jongeren, dat zij zich toch geen heerschappij zouden aanmatigen. Hieruit nu had de schrijver afgeleid, dat de godsdienstleraar, die alleen over geestelijke belangen gesteld is, in generlei wijze zich met tijdelijke aangelegenheden vermocht te bemoeien.

De prelaat kon zijn verrassing niet verbergen toen hij dat las, en KAREL, dat ziende, vroeg hem wat dat voor een boek was. De bisschop niet durvende zeggen wat hij eigenlijk gelezen had, nam zijn toevlucht tot een onwaarheid. "Het is een geschrift," zei hij, "dat gericht is tegen het gezag der overheid in godsdienstzaken. Alleen bij de ongelovigen en bij de heidenen wil men zodanig gezag des noods dulden, maar niet in een Christenland." Deze woorden veroorzaakten een grote beweging onder allen die deze hadden kunnen vernemen; voornamelijk echter onder de Spanjaard. "De schrijvers van dat schotschrift verdienen aan de eerste boom de beste opgehangen te worden," riepen zij uit. KAREL zwoer dan ook dat hij, die de stoutmoedigheid gehad had om hem dit boek aan te bieden, voorbeeldig gestraft zou worden.

Het antwoord van de keizer.

Eindelijk, en wel op de 12de oktober, bekwamen de Duitse afgezanten het zolang verbeide antwoord, wat hun door ALEXANDER SCHWEISS, secretaris des keizers, werd ter hand gesteld. Het hield in, dat de minderheid in alle gevallen zich behoorde te onderwerpen aan wat door de meerderheid op de Rijksdag was goedgevonden, en dat, zo de vorsten zich niet naar deze beslissing wilden schikken, men middel zou weten om hen te noodzaken.

EHINGER en CADEN deden daarop voorlezing van het plechtig beroep op de keizer, dat te Spiers was opgemaakt geworden, terwijl FRAUENTRAUT zijn betrekking van afgevaardigde voor het ogenblik latende varen, die van notaris waarnam en behoorlijk aantekening hield van wat er gebeurde. Na de lezing wilden de afgevaardigden het stuk aan SCHWEISS overgeven. De keizerlijke secretaris evenwel weigerde het; en hoe meer de afgevaardigden bij hem aanhielden om het document uit hun handen aan te nemen, hoe stelliger SCHWEISS zich daartegen verzette. Er schoot voor hen dus niet over, dan het stuk op de tafel voor de ogen van de secretaris neer te leggen. SCHWEISS raakte nu aan het wankelen, en het document ten laatste opgenomen hebbende, ging hij er mee naar de keizer.

Na de afloop van het middagmaal, toen een der afgevaardigden (CADEN) was uitgegaan, ontstond er grote beweging in het hotel, zodat men mocht vermoeden dat er iets buitengewoons gaande was. Het was de keizerlijke secretaris, die, van gewapende vergezeld, aan de Duitse heeren een min aangename boodschap van de keizer kwam overbrengen. "De keizer is uitermate vertoornd op u, over het stuk dat ik hem in uw naam heb overhandigd," sprak hij. "Hij laat u verbieden om uw hotel te verlaten, naar Duitsland te schrijven of op enige andere manier berichten af te zenden, en dat onder verbeurte van lijf en goed." Dus legde KAREL aan deze afgezanten een arrest op, gelijk hij dat aan officieren van zijn lijfwacht zou gedaan hebben. Hij kon wel op geen andere wijze zijn minachting te hunwaarts duidelijker aan de dag gelegd hebben. Wellicht wilde hij daardoor de vorsten ook vrees aanjagen.

De afgevaardigden wordt arrest aangezegd.

CADEN's bediende haastte zich om zijn meester van het voorgevallene te gaan onderrichten. Deze zich op dat ogenblik nog als vrij man beschouwende, schreef in aller ijl een brief aan de raad der stad Neurenburg, waarin hij een getrouw verhaal gaf van het gebeurde. Deze brief verzond hij bij renbode, en nu begaf hij zich in arrest gelijk zijn medeafgevaardigden.

Hun vrijlating.

Toen de keizer op de 23ste oktober Piacenza verliet, voerde hij de drie Duitsers mee. Op de 30ste daaraanvolgende echter kregen EHINGER en FRAUENTRAUT vrijheid om te vertrekken, van welk verlof zij dadelijk gebruik maakten, daar zij nog die eigen nacht hun paarden bestegen en de terugreis aannamen; hoewel de weg die zij volgen moesten bij nacht zeer onveilig was. "Wat u aangaat," zei GRANVELLE tot CADEN, "gij moet blijven. De keizer neemt het met het boek dat gij hem gegeven hebt zeer hoog op. Dat boek zal denkelijk nog in handen van de paus komen." Misschien wilde KAREL, door aan de paus het bewuste boek te zenden, hem doen voelen hoe weinig het geestelijke voegt zich met staatkunde en regering in te laten. CADEN intussen vond gelegenheid om onbemerkt zich weg te maken, en eerst naar Ferrara, toen naar Venetië, en van daar naar Neurenburg te ontkomen.

Het was in het ooglopend dat, hoe meer KAREL zich tegen Duitsland hard en stuurs gedroeg, hij jegens de Italianen vriendelijk en toegevend was. Het was hem voornamelijk te doen om geld. Hij had overigens besloten om van de omstandigheden, en daaronder niet het minst van de bestaande godsdiensttwisten gebruik te maken, om zijn gezag vaster dan

ooit aan deze zijde der Alpen, in het hart van het Christendom, te vestigen. Hij kwam dagelijks dit doel nader, terwijl hij van niets dan van vrede sprak, en intussen maatregelen nam die zijn schatkist stijven konden.

De aankomst van de keizer in Bologna.

Op de 5de november trok hij Bologna binnen. Het was een ware triomftocht; en zowel de edele en echt vorstelijke houding van de jeugdige keizer zelf, als de schitterende pracht die zijn gevolg ten toon spreidde, maakte een diepe indruk op allen zonder onderscheid. Niet slechts waren hier edellieden en groten van de eerste rang tegenwoordig, maar ook een uitgelezen geleide van Spaanse soldaten verzelde de keizer, terwijl men voor hem uit goudstukken (dukaten) bij handen vol onder het verzamelde volk strooide. Hier zouden nu een ontmoeting plaats hebben van de beide hoofden van de Roomse Christenheid. De paus had zich daartoe met geheel zijn hof herwaarts begeven, en KAREL, die gekomen was aan het hoofd van een legermacht, meer dan sterk genoeg om geheel Italië in weinige dagen te vermeesteren, gedroeg zich jegens de opperkerkvoogd zo gedwee en onderworpen als een kind. Hij knielde voor hem neer, en kuste hem de voet.

Karel en Clemens.

De keizer en de paus betrokken te Bologna twee naast elkaar gelegene paleizen, die slechts door een tussenmuur gescheiden waren, waarin men een deur gemaakt had, van welke beide de hoge bewoners de sleutel hadden. Dikwijls werd het dan ook opgemerkt, dat de jeugdige maar fijn staatkundige keizer de oude maar niet te min nog zeer geslepene en sluwe paus een bezoek bracht, steeds een menigte papieren met zich dragende.

CLEMENS verkreeg van KAREL vergiffenis voor SFORZA, die als een zwakkelijk en ziek man, op een kruk leunende voor de keizer verscheen was. Ook Venetië vond verschoning. Evenwel moesten deze twee genadebetoningen voor de kleinigheid van een millioen kronen gekocht worden. Minder gunstig liep het met Florence af. Deze schone stad werd ten gevalle van de paus aan de Medicis opgeofferd, "want de stedehouder van CHRISTUS wilde het zo; en hoe toch zoude deze iets onbillijks verlangen kunnen!"

Het gewichtigste punt van behandeling was ongetwijfeld de Hervorming. Er waren er niet weinigen, die de keizer betogen wilden, dat hij, die gewoon was over zijn vijanden te zegevieren, zonder verwijl met kracht van wapenen de Protestanten moest tot rede brengen. KAREL zelf betoonde zich gematigder. Hij wilde ook veel liever de onderlinge strijd van Protestanten en Pausgezinden nog enige tijd laten voortduren, opdat de twee partijen elkaar meer en meer afmatten en verzwakken zouden, en hij dan later te lichter over beide zou kunnen heersen.

In een plechtige bijeenkomst van paus en keizer werd een zeer verstandig voorstel met betrekking tot de kerkelijke aangelegenheden gedaan door GATTINARA, ‘s keizers kanselier. "De Kerk is in deze ogenblikken inwendig verdeeld," sprak hij. "Gij (KAREL) zijt het hoofd des Rijks; gij (de paus) zijt het hoofd van de Kerk. Het is uw heilige plicht om de handen in een te slaan, ten einde de tegenwoordige staat van spanning en onrust te doen ophouden. Roept godvruchtige en wijze mannen van alomme tezamen, en laat een vrije kerkvergadering, Gods Woord ten grondslag nemende, nieuwe bepalingen in het kerkelijke maken, die voldoen aan de behoeften van allen."

Dit voorstel viel in het geheel niet in de smaak van CLEMENS VII. Een bastaard was hij, en tot de pauselijke waardigheid was hij op niet zeer wettige wijze gekomen; buitendien had hij door zijn onberaden oorlogvoeren grote schatten van de Kerk op een roekeloze wijze verkwist. Hij had uit die hoofde een menigte redenen, waarom hij persoonlijk een algemeen concilie zolang wilde tegenhouden als hij maar kon. "Zulke talrijke vergaderingen brengen al wederom nieuwe en schadelijke meningen in het leven," zei hij. "Ik ben buitendien van

gevoelen, dat wij met besluiten van conciliën vrij wat minder zullen uitwerken dan door de scherpte van de zwaards."

Voorslag van Gattinara.

Daar GATTINARA bleef aanhouden, viel de paus hem met drift in de rede. "Hoe," riep hij uit, "gij ontziet u niet mij in het aangezicht tegen te spreken, en uw meester tegen mij op te winden!" KAREL rees verstoord van zijn zitplaats op, terwijl al de aanwezigen in vrees en stilzwijgen een hevig toneel tegemoet zagen. De keizer echter bedwong zich, en zijn plaats hernomen hebbende, vergenoegde hij zich het denkbeeld van zijn kanselier te ondersteunen. CLEMENS beloofde nu ten minste dat hij er over zou nadenken.

De keizer belooft gestrengheid.

Maar het gelukte de kerkvoogd om KAREL in enige bijzondere conferentien zo ver te brengen, dat hij beloofde geweld tegen de ketters te zullen gebruiken, terwijl de paus op zich nam, om ook andere vorsten aan die kruistocht te doen deelnemen." Men heeft hier in Italië niets minder voor, dan Duitsland geheel en al ten onder te brengen," werd uit Venetië aan de keurvorst geschreven.

Een zodanig schrik aanbrengend nieuws moest de Protestanten tot nadenken gebracht, en hen tot eenheid aangespoord hebben. Maar er had juist iets geheel anders plaats. LUTHER had met enkele van zijn vrienden de artikelen die te Marburg aangenomen waren, aan een herziening onderworpen, en ze geheel in zijn geest gewijzigd, en zodanig waren deze vanwege de keurvorst van Saksen op de conferentie van Schwabach aangeboden geworden. De afgevaardigden van Ulm en Straatsburg hadden zich daarop aanstonds verwijderd, en de conferentie was uiteengegaan.

Conferenties.

Nieuwe conferentiën werden evenwel al spoedig nodig. De boodschap die CADEN uit Piacenza naar Neurenburg had afgezonden, was de oorzaak geweest van angst en vrees voor Duitsland. Men zag in de gevangenneming van de afgevaardigden een ingewikkelde oorlogsverklaring, De keurvorst werd door deze tijding zeer getroffen en gaf zijn kanselier de last om het gevoelen van de Wittenberger godgeleerden in te winnen omtrent de maatregelen, die zouden te nemen zijn.

Luther's brief.

"Wij vinden er een gewetensbezwaar in," zo antwoordde LUTHER op de 18de november, "om toe te stemmen in een verbond gelijk dat voorgeslagen wordt. Wij zouden liever een tienvoudige dood sterven, dan dat wij aanleiding zouden geven dat om van de godsdienst wil een enkele druppel bloeds vergoten wordt. Wij zullen veeleer ons als lammeren ter slachtbank laten voeren. Wij moeten CHRISTUS navolgende zijn kruis opnemen en dragen. Uw hoogheid moet niet vrezen. Wij zullen door onze gebeden meer doen, dan onze vijanden met al hun vertoon van macht en geweld. Wij bidden u maar, dat voor alle dingen Uw handen vrij blijven van het bloed van onze evenmensen. Zo de keizer wil dat men ons uitleveren om voor zijn vierschaar geoordeeld te worden, dan zullen wij vrijwillig gaan. Gij kunt noch behoort ons geloof te verdedigen. Elk moet God dienen gelijk hij vermeent te behoren, maar hij vindt daarbij zijn kracht en zijn zekerheid in dit zijn geloof, en wachte voorts zijn lot af."

Op de 29ste november werd een congres van Evangelischen te Smalkalden geopend, en door een bijzondere omstandigheid verkreeg het een grotere belangrijkheid. EHINGER, CADEN en FRAUENTRAUT namelijk, de drie afgevaardigden die aan het geweld van

KAREL V ontkomen waren, waren er tegenwoordig. Een en ander scheen overigens mee te werken, om de landgraaf alle hoop te geven, dat ditmaal zijn plan van een algemene aaneesluiting van de Protestanten zou gelukken. Echter had hij zich bedrogen. LUTHER's stellingen dat geen vereniging tussen onderling verschillende leerbegrippen mogelijk, en dat een ondereenmenging van staatkundige met godsdienstige belangen ongeoorloofd was, behielden de overhand. Het besluit waartoe men ten slotte kwam, was dat diegenen welke zich genegen verklaarden om de artikelen van Schwabach te ondertekenen, de 6de januari te Neurenburg nader bijeenkomen zou, en buiten hen niemand.

Donkere vooruitzichten. De verlosser komt!

De vooruitzichten werden inmiddels met de dag donkerder. De pausgezinden in Duitsland schreven aan elkaar de weinige maar veel betekenende woorden: "De verlosser komt!" "Ach," zei LUTHER, "zij weten niet dat die verlosser zo hard en zo wreed is, dat hij niet alleen ons, maar ook hen hoopt tot zijn slaven te maken." En waarlijk, daar zag men twee Italiaanse bisschoppen, daartoe door KAREL V gemachtigd, in 's pausen naam komen, om al het goud en zilver der kerken op te vragen, en buitendien een derde gedeelte van de kerkelijke inkomsten te vorderen: een maatregel, die schrik en ontroering in hoge mate te weeg bracht. "Ik wenste de paus naar de duivel," liet zich onderanderen een kanunnik van Paderborn niet zeer voorzichtig ontvallen. "Welnu," zei LUTHER, toen hij dit vernam, "dit is nu uw verlosser die komen moest!"

Luther's hoogschatting van de profeet Daniël.

Het volk begon wederom van de akeligste voortekenen te spreken. Men wilde zelfs voor waarheid verhalen, dat een nog ongeboren kind angstige kreten zou hebben doen horen. Ook LUTHER, een en ander dat gebeurde tezamen vattende, beschouwde de zaken uit een bedenkelijk oogpunt. "Wij beleven gewichtige dagen," zei hij; "de Turk heeft het toppunt van zijn grootheid bereikt; het pausdom neigt ten ondergang, en men hoort van zulke zonderlinge dingen." Hij scheen niet vrij van het denkbeeld, dat de ondergang van de wereld niet ver af was; en, als was hij bevreesd geweest, dat hij met zijn bijbelvertaling niet geheel gereed zou wezen vóór die gewichtige ogenblik, liet hij de profetieën van DANIËL afzonderlijk in het licht verschijnen, omdat deze "zo bijzonder belangrijk waren in de tegenwoordige tijd." "De geschiedschrijvers verhalen ons," voegde hij er bij, "dat ALEXANDER de Grote altijd wanneer hij te bed ging HOMERUS onder zijn hoofdkussen legde; maar de profeet DANIEL verdient niet slechts dat koningen en vorsten hem steeds onder hun hoofd hebben, maar zij moeten zijn woorden in hun hart omdragen. Hij kan hun leren, dat alle wettig gezag alleen uit en door God bestaan kan. God weegt de vorsten en de volken op Zijn hand, gelijk als op een weegschaal; en in Hem zijn en bewegen wij ons gelijk een schip op de golven, of als een wolk aan het gewelf van de hemels."

Vredelievende taal van keizer Karel.

Maar de vrees inboezemende geruchten en de schrikbeelden die aller gemoederen beklemd hadden, en waarbij PHILIPPUS van Hessen zijn vrienden zo onophoudelijk bepaald had, met de wens hen tot het aangaan van een verbond te bewegen, liepen geheel en al op niets uit, en juist het tegengestelde van wat men verwacht had gebeurde. Op de 21ste januari had KAREL een brief laten afgaan om de gezamenlijke rijksstanden te Augsburg tezamen te roepen, en dat onder bewoordingen zo vredelievend en zo minzaam, dat allen daarover uitermate verbaasd waren. "Laat er een einde zijn aan alle verdeeldheid," dus heette het, "en laat ons jegens elkaar allen haat en wrok afleggen. Wij moeten voortaan ons beijveren om met gematigdheid elkaars begrippen en meningen te dragen, en de waarheid in de liefde te betrachten. Daarmee zullen wij onze Heer en Zaligmaker het waardigste en Hem meest welgevallige offer brengen. Laat ons voor altijd vergeten wat er

verkeerds gebeurd is, en niet meer denken aan al datgene, wat in de herinnering onaangenaam en tegen de geest van de liefde zou zijn. Wij moeten van nu af aan ons scharen onder dezelfde glorierijke banier, en onder aanvoering van de Overste Leidsman des Geloofs, slechts éne keurbende uitmaken in de strijd voor waarheid en recht." Welk een taal van iemand als keizer KAREL! Hoe kon de keizer, die niet gewoon was anders dan van het zwaard en van oorlog te spreken, thans zo geheel de man des vredes, de liefderijke Christen geworden zijn? - Wellicht had GATTINARA hem door verstandige raad tot andere gedachten gebracht, zal men zeggen. Of men zal geloven, dat de dreigende inval van de Turken op het schrijven van deze convocatiebrief van beduidende invloed geweest zij, en dat de keizer begrepen zal hebben, in Duitsland eerder bondgenoten dan vijanden te moeten gaan zoeken. Men zal zeggen, dat hij wellicht het ontwerp koesterde om de paus te verneren; en dat wel zeker de fraaie woorden hier gebezigd, slechts dienen moesten om zijn geheime bedoelingen te beter te bemantelen; of wel, dat hij inderdaad de bestaande godsdiensttwisten eerst dan met geweld zal hebben willen bedwingen, wanneer het hem voldoende gebleken zou zijn, dat de weg van onderhandelingen niet tot een goed einde leiden kon; of met andere woorden, dat hij deze zaak echt keizerlijk heeft willen behandelen, en daarbij aan THEODOSIUS en CONSTANTIJN gedachtig zal zijn geweest.

Beweegredenen van de keizer.

Het is niet onmogelijk dat elke van de genoemde beweegredenen enigermate invloed op KAREL heeft gehad, bij het opstellen van de bewuste brief; maar wij zouden vermenen, dat de laatst aangegevene dier vermoedelijke oorzaken wel de voornaamste zal geweest zijn, en achten deze het meest in overeenstemming met het doorgaand karakter van de keizer.

Maar mocht al KAREL zachter en vredelievender gestemd zijn: FERDINAND was steeds van een andere geest. "Ik zal de onderhandelingen slepende houden, zonder tot enig bepaald besluit te komen," schreef hij aan zijn keizerlijke broeder; "en al moest ik een beslissing nemen," vervolgde hij, "dan zal ik dat altijd op een wijze trachten te doen, die ons de handen voldoende ruimte laat. Het zal aan geen voorwendsel ontbreken, om die halsstarrigen te tuchtigen, en gij zult ten allen tijde mannen genoeg vinden, die u daarbij graag zullen dienen."

II.

De kroning.

KAREL wilde, gelijk KAREL de Grote vóór hem en NAPOLEON in latere tijden, door de paus zelf gekroond worden. Hij had eerst gedacht zich te dien einde naar Rome te begeven; maar FERDINAND'S brieven waren van zulk aard, dat hij van die tocht afzag en besloot de plechtigheid te Bologna te doen plaats hebben. Hij bepaalde de 22ste Februari als de dag, waarop hij de ijzeren kroon ontvangen wilde als koning van Lombardijen, terwijl hij wenste, dat op de 24ste daaraanvolgende de gouden kroon hem op de schedel geplaatst zou worden, als keizer van het Roomse rijk. Laatstgemelde dag was KAREL's geboortedag en tevens de verjaardag van de slag bij Pavia, en hij meende dat deze hem altijd geluk aanbrengen moest.

Te van deze gelegenheid waren de onderscheidene, van rechtswege door de keurvorsten des Rijks uit te oefenen, erebedieningen aan vreemdelingen opgedragen. Er werd hier een Duits keizer gekroond, doch op Italiaanse bodem en geheel te midden van Italianen of Spanjaarden. De schepter of rijksstaf werd gedragen door de hertog van Montferrat; het zwaard door de hertog van Urbino, en de gouden kroon door de hertog van Savoijen. Slechts een enkel Duits vorst, en dan nog wel een man van niet hoge rang, deelde in de eer van bij de kroning tegenwoordig en werkzaam te zijn, namelijk de paltsgraaf PHILIPPUS, die de rijksappel of wereldkloot te dragen had. Achter deze in de trein vooruitgaande heeren volgde onmiddellijk de keizer zelf, die tussen twee kardinalen ging, en dan kwamen de leden van van de keizers staatsraad. De optocht trok over een prachtige erebrug, die op de weg van het paleis naar de kerk opzettelijk daargesteld was.

Op het ogenblik dat de keizer tot aan de kerk van St. PETRONIUS, alwaar de kroning geschieden moest, genaderd was, stortten de stellaadjen achter hem in, zodat velen uit zijn gevolg meer of min gevaarlijk gewond werden, en de menigte in grote verwarring uiteenstoof. KAREL bleef echter geheel bedaard en zag om met een glimlach, in het volle vertrouwen dat zijn gelukster hem behouden had. Eindelijk stond nu KAREL V voor de troon, waarop CLEMENS VII gezeten was. Voordat hij echter als keizer gekroond werd, moest hij eerst nog de ceremonie van een kerkelijke wijding ondergaan. De paus maakte hem dan kanunnik der kerken van St. PIETER en van St. JOHANNES Lateranus, en daarop traden de kanunnikken de twee kerken toe, en kleedden KAREL met het voor die betrekking voegende plechtgewaad; nadat zij hem vooraf ontdaan hadden van al wat in zijn kleding de vorst aanduidde. Nu begaf zich de paus naar het altaar om de mis te bedienen, en de nieuwe kanunnik was hem daarbij behulpzaam. Na het offertorium bood de keizerlijke diaken de kerkvoogd het water aan. Vervolgens knielde hij neer tussen twee kardinalen, en ontving in die houding het Avondmaal uit ‘s pausen hand. Hierop verwijderde KAREL zich van het altaar, en nu hingen de gezamenlijke vorsten hem de keizerlijke mantel om, die van Constantinopel was meegebracht, en die schitterde van de schoonste diamanten.

De paus zalfde de voor hem geknield liggende keizer daarop met olie, en na hem de schepter overgegeven te hebben, bood hij hem een ontbloot zwaard aan, met de woorden: "Gebruik het, om de Kerk tegen de vijanden des geloofs te verdedigen!" Vervolgens de gouden en met juwelen rijk versierden rijksappel hem gevende, zei hij: "Regeer de wereld in godsvrucht en in kracht." Eindelijk naderde de hertog van Savoijen, die de gouden met edele gesteenten omzette kroon droeg. De keizer boog het hoofd en nu plaatste CLEMENS de prachtige kroon op zijn schedel, met de woorden: "KAREL, onoverwinnelijk keizer, ontvang deze kroon, die wij u op het hoofd zetten, en die voor de gehele wereld ten teken zij van de macht die u gegeven is." Daarop kuste de keizer het witte kruis, dat op des pausen rode pantoffels geborduurd was, en zei overluid: "Ik zweer, dat ik steeds al mijn macht zal gebruiken, in de verdediging van de pauselijke waardigheid en van de Roomse Kerk."
Nu plaatsten beiden, de paus en de keizer, zich op hun zetels, die onder hetzelfde verhemelte waren. De tronen waren evenwel niet van gelijke hoogte, daar die van de keizer een weinig lager was. De kardinaal - diaken riep de keizer daarop voor al het volk uit, zeggende: "De onoverwinnelijke keizer, verdediger des geloofs!" Gedurende een half uur werd nu niets anders gehoord dan een luidruchtig geraas van musketten, trompetten, trommelen en fluiten, waaraan zich het luide vreugdegejuich van de menigte en het gelui van al de klokken van de stad paarde.

Zo was dan opnieuw het nauwe verband bevestigd, dat bestond tussen de wereldlijke macht en de Kerk van Rome. Keizer KAREL had, door de hoedanigheid van Rooms diaken aan te nemen, en door de mis te helpen bedienen als kanunnik, op de nadrukkelijkste wijze dat nauwe verband, ja, die onafscheidbaarheid van de Roomse Kerk van de Staat, voor aller ogen erkend en bewezen. Dat is ook inderdaad een van de hoofdstellingen van het Pausdom, en daarin ligt tevens een duidelijk kenmerk waardoor het zich van de Evangelische Kerk onderscheidt.

Ongerustheid van de Protestanten.

Intussen scheen de paus bij al deze plechtigheden niet wel op zijn gemak te zijn; althans het werd opgemerkt dat hij zuchtte, zodra als niet meer de ogen van de menigte bijna uitsluitend op hem gevestigd waren. Daarom schreef dan ook de Franse gezant naar zijn hof, dat de vier maanden gedurende welke de keizer en de paus te Bologna tezamen geweest waren, in de gevolgen wel niets zouden teweegbrengen, waarover de koning van Frankrijk reden kon hebben zich te beklagen. KAREL haastte zich, nu hij de zalving des pausen ontvangen had, om zich te begeven naar Duitsland. Het scheen dat de zo vredelievende convocatiebrief geheel vergeten, en dat hij sinds de kroningsdag een geheel

ander man geworden was. Er werd nu van niets anders meer gesproken, dan van de noodzakelijkheid om tot strenge en afdoende maatregelen over te gaan. De legaat CAMPEGGIO verzuimde daarbij niet, om de keizer meer en meer op te winden. GRANVELLE zei: "op het eerste gerucht dat het waarlijk bij de keizer ernst begint te worden, zullen wij de Protestanten zich naar alle zijden zien verstrooien, gelijk vreesachtige duiven die de klauw des adelaars trachten te ontkomen."

De verandering die bij de keizer had plaats gegrepen, bracht werkelijk in Duitsland geen kleine ontroering te weeg. Aan sommige plaatsen vonden zelfs geruchten geloof, dat LUTHER en MELANCHTON dood waren. Toen laatstgemelde daarvan hoorde, zei hij met een zucht: "dat gerucht is niet zo geheel onwaar. Ik ben dagelijks als stervende." LUTHER hechtte er volstrekt niet aan. Hij zei te dezer gelegenheid, vol geloofsvertrouwen: "onze vijanden denken dat voor hen de overwinning zeker is; maar zij zullen eerlang beschaamd gemaakt worden."

De keurvorst begon nu tot een gewapende wederstand over te hellen. In zijn raad werd het plan geopperd, om zoveel macht als mogelijk was te verenigen, en daarmee de keizer de overtocht van de Alpen te betwisten. Dit was vooral voor PHILIPPUS van Hessen een welkom nieuws.

Luther wil geen tegenstand geboden hebben.

"Zo heeft dan," zei hij, "het gevaar van de ogenbliks mijn vrienden eindelijk op tegenweer doen bedacht zijn." FERDINAND zond van zijn kant renbode op renbode aan de keizer af, om hem te verzoeken zijn komst naar Duitsland zoveel doenlijk te verhaasten. In een woord, allerwege heerste een staat van geweldige spanning.

De keurvorst wilde evenwel tot generlei maatregel overgaan, alvorens hij LUTHER's gevoelen daaromtrent zou gehoord hebben. De keizer, het is waar, was met opzicht tot de keurvorsten niet veel anders dan de voornaamste van hun, en de een vorst heeft zeker het recht, om de andere, ook indien die andere hoger in rang is, te weerstaan waar hij vermeent verdrukt of verongelijkt te worden. Maar LUTHER wilde tot elke prijs verhoeden, dat aan de zijde van de Protestanten de wereldlijke arm zich zou mengen in kerkelijke zaken.

Daarom schreef hij op de 6de maart als volgt: "De onderdanen van onze Duitse vorsten zijn tegelijkertijd ook de onderdanen van de keizer, en zelfs nog meer dan de vorsten zelf dat zijn. Om die reden zou gewapende tegenstand in deze met der daad wezen een daad van bescherming van 's keizers onderdanen tegen hem zelf. Het ware Eveneens, als of bijvoorbeeld de burgemeester van Torgau wilde beproeven, om de inwoners van zijn stad met kracht van wapenen te beschermen tegen de keurvorst."

"Wanneer ik dus raad geven mag," vervolgde LUTHER, "dan roep ik u toe: "Wacht bedaard de loop van de zaken af. Wil de keizer werkelijk tegen ons, zijn onderdanen, strijd voeren, dan moet geen van de vorsten onze verdediging op zich nemen. God is getrouw en Hij zal met ons zijn".

Het gevolg hiervan was, dat de keurvorst alle krijgstoerusting ogenblikkelijk staakte; en terwijl de landgraaf van deze veranderde inzichten beleefdelijk kennis bekwam, verviel het bondgenootschap voor het ogenblik geheel. Zo scheen het dan, dat God wilde dat geen andere wapenen dan het schild des geloofs tegen de keizer zouden gebruikt worden, en dat Hij van de wereld wilde leren, dat Zijn zaak geen eedverbond en geen legermacht behoeft, om tegen menselijk geweld bestand te zijn.

De geloofsmoed die de mannen van de Hervorming hier lieten blijken, was bewonderenswaardig. Intussen, hoezeer de wereld hen toen wel voor dwazen en onvoorzichtigen heeft uitgekreten, was zeker hun gedrag wijs en goed.

Zal de keurvorst op de rijksdag verschijnen?

Het werd ook in de raad van de keurvorst in ernstige overweging genomen, of hij al dan niet op de Rijksdag verschijnen zou. De meerderheid was er tegen. "Is het wel geraden," zo sprak men, "om u zo geheel ter beschikking te gaan stellen van een machtige vijand?" BRUCK en de keurprins waren van een tegenovergesteld gevoelen. Waar plicht gebood moest de gedachte aan zelfbehoud wijken, meenden zij. "Wij kunnen niet denken," zeiden zij, "dat de keizer zoveel aandrang en zoveel overreding gebruikt zou hebben om de vorsten te bewegen dat zij naar Augsburg zouden komen, alleen met het geheime oogmerk om hen in een valstrik te lokken. Wij achten hem tot zulk een laagheid niet in staat."

De landgraaf dacht zo gunstig niet over de keizer. Hij had zichzelfs uitgelaten, dat hij het in het geheel zo onmogelijk niet zou achten, dat de keizer bij deze gelegenheid zich van al zijn vijanden op eenmaal zou willen meester maken. De kanselier van de keurvorst gebruikte al zijn welsprekendheid, om de meerderheid van de raad tot andere gedachten te brengen. "Zo de vorsten maar onverschrokken en met vertrouwen op God bezield blijven is er geen gevaar," zei hij. Het eindbesluit was dan ook ter gunste van het gaan naar de Rijksdag.

Enige artikelen opgesteld.

De aanstaande Rijksdag zou een soort van concilie of nationale kerkvergadering wezen, meende men. De Protestanten twijfelden er niet aan, of men zou beginnen met hun enige onbeduidede punten toe te geven, maar alleen om ten slotte zoveel te ernstiger pogingen te doen, om hen te brengen tot gehele of gedeeltelijke verzaking van hun geloof. Het werd daarom begrepen hoog nodig te zijn, om beknoptelijk de voornaamste gronden van het Evangelisch Christendom in een schriftelijk opstel samen te vatten, ten einde een leidraad te hebben om te kunnen nagaan of, en zo ja, hoedanig en in hoeverre, er tot enige soort van overeenkomst met de tegenpartij zou kunnen gekomen worden. Te die einde nodigde de keurvorst op de 14de maart bij brief de vier voornaamste godgeleerden van Wittenberg uit, om, met terzijdestelling van elke andere arbeid, zich aan deze taak te zetten.

Edel gezegde van de keurvorst.

In plaats dus van soldaten te werven, zocht de keurvorst zich geestelijk wapentuig; en zeker hij deed wel.

LUTHER, JONAS en MELANCHTON kwamen in de paasweek naar Torgau, terwijl POMERANUS te Wittenberg achterbleef, en verzochten vergunning om in persoon de bedoelde artikelen van geloof aan keizer KAREL te mogen gaan aanbieden. "Nee, nee!" antwoordde hun de keurvorst, "ik zelf wens mijne Heer voor de keizer te belijden." Nadat nu JOHAN aan MELANCHTON bepaaldelijk de zorg had opgedragen, over het terneer stellen der gezegde artikelen, en bevolen had dat algemeen gebeden voor de goede zaak zouden gedaan worden, begaf hij zich de 3de april op reis, met een geleide van honderd en zestig ruiters, gekleed in rijk met goud afgezet scharlaken.

“Ein feste Burg is unser Gott!”

Niemand ontveinsde het zich dat de keurvorst gevaren tegemoet ging, die wellicht temeer te duchten waren, daar hij deze zo met verachting scheen tegen te treden. Van daar, dat velen in zijn gevolg liever de tocht niet meegemaakt zouden hebben. LUTHER evenwel bleef vol moed en poogde ook de overigen te sterken, onderanderen door zijne sinds zo algemeen bekend geworden lofzang: *Eine feste Burg ist unser Gott*, (Onze God is een vaste burg): een krachtvol en geestverheffend lied, dat hij, zowel woorden als muziek, zelf vervaardigde en met zijn welluidende stem zeer indrukmakend zong. Het is wel niet mogelijk, om op een betere wijze dan hier geschiedde de gevoelens uit te drukken die toen zijn en anderer

harten vervulden: overtuiging namelijk van eigen zwakheid, maar ook het bewustzijn van in en door God ongelooflijk veel te vermogen.

Een vaste burcht is onze God,
Hy helpt ons vrij uit alle nood,
Een goed geweer en wapen:
Die ons nu komt betrapen
D' oude boze vijand,
Met ernste hij 't nu meent;
Grote macht en veel list
Zijn grouwsaam' rusting is:
0p d' aard' is niet Syns g'lylen.

Met onse macht is 't niet gedaan,
Wij zijn zeer haast verloren:
Het strijd voor ons de rechte Man,
Dien God heeft zelfverkoren:
Vraagt gij, wie dat Hij is?
Hy heetet JEZUS CHRIST,
De Heere Zebaoth;
Daar is geen ander God:
Het veld moet Hij behouden.

Of de wereld vol duivels waar,
En wouden ons verslinden;
Zo vrezen wij ons niet een hair:
Gods hulp zullen wij vinden.
De vorst dezer wereld,
Hoe zuur dat hij hem steld,
Zo doet hij ons doch niet;
Want hij is gericht, ziet;
Een woord kan hem neer - vellen!

Gods Woord zullen zij laten staan,
En geen dank behouwen;
Hij is bij ons wel op de baan,
Met zijne Geest vol trouwen
Nemen zij ons het lijf,
Goed, eer, kind en de wijf;
Laat het varen daar heen;
Zij hebben geen gewin:
Het rijk moet ons doch blijven.

Lof, eer en prijs de Hoogste geest,
De Vader van de genaden,
Die uit liefde geschonken heeft
Zijn Zoon, voor onze schaden,
Met de Heilige geest;
Van zonden vrijt Hij meest;
Ten Rijke hij ons keert;
Den weg ten leven leert;
Die help' ons vrolijk, Amen.

Luther blijft te Coburg.

‘s Avonds voor Pasen kwam de keurvorst met zijn gevolg te Coburg aan, en de 23ste april werd de reis vervolgd; maar LUTHER mocht niet verder meegaan. "Men is bang dat ik wellicht te harde waarheden zeggen zou," schreef hij aan een zijne vrienden. Echter onderwierp hij zich zonder de minste bedenking te maken, aan de wil van de keurvorst; en daarmee gaf hij een bewijs, dat hij zelf datgene in uitoefening wilde brengen, wat hij in anderen zozeer verlangde: lijdelijke gehoorzaamheid. De keurvorst vreesde, dat de tegenwoordigheid van LUTHER zijn vijande nodeloos nog meer verbitteren zou, en dat KAREL daardoor tot handelingen zou kunnen besluiten, waartoe hij anders niet zo gerede aanleiding zouden hebben. Ook had de stad Augsburg bedenkingen van deze aard gemaakt. Echter achtte JOHAN het van belang om de hervormer toch zo dicht bij zich te hebben als mogelijk was, ten einde hem nu en dan te kunnen raadplegen. Daarom moest LUTHER zich te Coburg blijven ophouden. Hij betrok aldaar een bovenvertrek in de zuidzijde van het kasteel, van waar men een ruim uitzicht had over de stad en de rivier Itz. Van hier schreef hij een aantal brieven, en hier had hij maanden lang hevige aanvechtingen van zijn oude vijand van de Wartburg, de duivel, te verduren.

De keurvorst bereikte Augsburg op de 2de mei. Men had gedacht dat hij niet komen zou, en nu was hij de eerste, tot grote verwondering van allen. Hij zond dadelijk DOLZIG, de hofmaarschalk, om de keizer uit zijn naam tegemoet te gaan en te begroeten.

PHILIPPUS van Hessen, die eindelijk ook besloten had om niet weg te blijven, kwam de 12de mei aan, met honderd en negentig ruiters in zijn gevolg. Omtrent op dezelfde tijd was de keizer te Innsbruck aangekomen. Behalve zijn broeder bevonden zich bij hem de koninginnen van Hongarije en Bohemen, de gezanten van Frankrijk, Engeland en Portugal, CAMPEGGIO de pauselijke legaat, en onderscheidene kardinalen, vorsten en groten uit Duitsland, Spanje en Italië.

Er werd tussen deze hoge personen bijna over geen ander onderwerp gesproken, dan over de beste middelen en maatregelen om de ketters weer tot gehoorzaamheid aan de Kerk te bewegen. Over het algemeen hadden zij, evenmin als KAREL zelf, de wens om hen het schavot of de brandstapel te doen beklimmen; maar wel wilden zij allen, zonder onderscheid, hen, op de een of andere wijze, tot verzaking brengen van de nieuwe zo gevaarlijke leer.

Karel in Innsbruck.

KAREL hield te Innsbruck stil, om meer nauwkeurige berichten omtrent de toestand van Duitsland in te winnen, en daarnaar de weg te bepalen, die hij te volgen zou hebben. Nauwelijks was zijn aankomst bekend geworden, of gehele schare volks stroomden toe; en nu werden de 270000 kronen, die onlangs in Italië geheven waren, en nog meer gelds, gebruikt om van de menigte behoorlijke begrippen omtrent de rechtvaardigheid van de zaak van Rome in te boezemen. "De ketters," dus heette het algemeen, "zullen nu wel genoodzaakt worden, om zich op hun knieën voor de voeten van de paus neer te werpen" KAREL was hiervan echter zo zeker niet. Hij was integendeel verbaasd over de voortgangen die hij zag dat de Hervorming gemaakt had. Hij dacht er zelfs een ogenblik over, om zijn tegenwoordig zijn op de Rijksdag van Augsburg maar op te geven, en liever dadelijk door te gaan naar Keulen, ten einde aldaar zijn broeder tot Rooms koning te verheffen; en zo scheen al dadelijk eigene en geheel wereldlijke belangen bij KAREL de godsdienstige aangelegenheden te zullen verdringen. Maar de keizer gaf aan dit denkbeeld geen gevolg. De Hervorming stond daar te dreigend voor hem, en met ieder uur kon zij gevaarlijker worden: daarom mocht hij, ook in zijn eigen belang, niet uitstellen pogingen in het werk te stellen, om, was het mogelijk, voor het minst allen verderen voortgang van de ketterse leer te stuiten.

Twee partijen aan het hof.

Er waren twee verschillende partijen aan het hof. De ene, even talrijk als werkzaam, hield bij de keizer aan, om het edict van Worms in al de kracht te doen in werking komen, en om de Protestanten maar te veroordelen zonder hen verder te horen. De legaat bevond zich aan het hoofd van deze partij. "Verzuim geen ogenblik," sprak hij tot KAREL; "verklaar hun goederen voor verbeurd, stel de Inquisitie in, en verdelg de halsstarrige ketters te vuur en te zwaard." De Spanjaarden waren allen van deze mening. Intussen gaven velen van hun zich aan de ergste losbandigheid over, dermate dat zij daarvoor met gevangenis gestraft werden. Hiermee deden zij niet veel eer aan de godsdienst, die zij zo met alle geweld aan Duitsland wilden opdringen. Maar Rome was ten allen tijde op het punt van zedelijkheid zeer toegevend.

Gevoelens van Gattinara.

GATTINARA had, ofschoon hij ziek was, volstrektelijk de keizer willen vergezellen, in de hoop daardoor in de gelegenheid te zullen komen, om de invloed van de legaat veel van de kracht te doen verliezen. Hij was zeer afkerig van de politiek van Rome, en geloofde dat de Protestanten de oorzaak zouden kunnen worden van zeer veel goeds voor het Christendom. "Ik wens niets hartelijker," zei hij, "dan dat de keurvorst van Saksen en zijn bondgenoten moedig blijven volharden in hun geloofsijver voor het Evangelie, en dat zij blijven aanhouden op de bijeenroeping van een vrij concilie. Zo zij zich door beloften of door bedreigingen laten tot zwijgen brengen, dan geef ik de hoop verloren op mogelijke verbetering, en dan zie ik de toekomst donker in." Zo moesten zeker meer verlichte Roomsgezinden over de Hervorming denken. Jammer maar, dat hun getal niet groter was.

KAREL V werd door die tegenstrijdige raadgevingen in een staat van onzekerheid gebracht, die moeilijk en niet langer te dulden was. Hij kwam daarom op het denkbeeld, om te beproeven of hij door zijn persoonlijke invloed op deze en geen hoofden van de Protestantsche partij, althans op enkele aanzienlijken onder hen, niet iets zou kunnen uitwerken; en het scheen aanvankelijk dat hij gelukkig slagen zou.

De koning van Denemarken. De vreugde van de paus over hem.

Onder de personen die naar Innsbruck kwamen, bevond zich ook de ongelukkige CHRISTIAAN, koning van Denemarken en schoonbroeder van KAREL. Het had niet mogen baten dat CHRISTIAAN in bedevaart naar Rome had willen trekken, als boetedoening voor de wreedheden waaraan hij zich had schuldig gemaakt; zijn onderdanen hadden hem verdreven. Zich nu naar zijn oom, de keurvorst van Saksen, begeven hebbende, was hij in de gelegenheid geweest om LUTHER te horen, en had daarop de Evangelische leer omhelsd; ten minste hij deed er uiterlijk belijdenis van. Maar de arme onttroonde vorst was niet bestand tegen de overreding van de machtigste heerser van de oude en nieuwe wereld, en CHRISTIAAN, door KAREL V daartoe aangespoord, trad openlijk onder de gehoorzaamheid van de pauselijke stoel terug. Dit was in de ogen van de Roomse partij een beduidende zegepraal. Men kan zich niet genoeg verwonderen dat ooit aan zodanige bekeringen enige wezenlijke waarde is gehecht. Genoeg, hier was dit alleszins het geval. "Ik kan u de voldoening en de vreugde niet uitdrukken," dus schreef CLEMENS betrekkelijk dit geval aan KAREL, "die deze terugkeer mij veroorzaakt heeft. Het lijdt geen twijfel of uw majesteit zal wel meer bekeerlingen maken. Men zal u niet kunnen weerstaan, en graag de stem volgen van een vorst wiens deugde zo vele zijn en wiens voorbeeld zo schoon is." Zo stonden de zaken, toen de hertogen GEORGE van Saksen, en WILLEM van Beijeren, te gelijk met de keurvorst JOACHIM van Brandenburg, te Innsbruck aankwamen: drie vorsten die tot de hevigste tegenstanders van de Hervorming behoorden.

De gerustheid van de keurvorst, die zij te Augsburg gevonden hadden, was hun zonderling voorgekomen. Zij konden niet begrijpen dat JOHAN zo zonder vrees wezen kon. Zij begonnen te geloven dat hij een of ander geheim oogmerk had met zijn zo vroege komst te Augsburg. "Wij deken dat het niet zo geheel toevallig is," dus spraken zij tot KAREL, "dat keurvorst JOHAN de eerste van allen te Augsburg gekomen is, en dat nog wel met een zo aanzienlijk gevolg. Wij zijn niet vrij van het denkbeeld, dat hij zich van uw persoon wil meester maken. Wees dan, bidden wij u, op uw hoede, en vergun ons dat wij uw majesteit een lijfwacht bezorgen van ten minste zes duizend ruiters." Nu volgden raadsvergaderingen en conferentiën elkaar op. Het gerucht daarvan woei tot de Protestanten over, en bracht hun nieuwe schrik aan. "Zij houden bij voorraad een Rijksdag te Innsbruck," zei MELANCHTON, "over de beste wijze om aan onze hoofde te komen." GATTINARA intussen slaagde er in om KAREL gematigd te doen blijven.

Terwijl dit alles in Tirol voorviel, waren de Evangelische Christenen, wel ver van zich te wapenen en voor de strijd toe te rusten, gelijk van hen gezegd werd, dagelijks in de gebede zich en het Evangelie opdragende aan de bewaring van God in de hemel; en de vorsten onder hen, maakten zich gereed om een openbare belijdenis van het gemeenschappelijk geloof af te leggen.

Godsvrucht van de keurvorst.

Onder de Protestantsche vorsten was de keurvorst van Saksen de eerste en voornaamste. Van der jeugd aan had hij zich door een oprechte en godsdienstige gemoedsaard onderscheiden. Al vroeg voelde hij weinig lust in de schitterende steekspelen en andere soortgelijke vermakelijkheden, waaraan lieden van zijn rang deelnamen. Hij had de Hervorming met belangstelling en blijdschap zien ontstaan en uitbreiding erlangen, en van die tijd af had hij een verhelderd inzicht in de leer van de Evangelies bekomen, en was de godsdienst zijn alles geworden. Hij kende geen groter genoegen, dan des avonds uit de Bijbel te horen voorlezen. Het wordt gezegd, dat de vrome keurvorst bij die voorlezingen wel eens de ogen dicht vielen; maar dat was dan ook maar voor een ogenblik, en hij was dan verder weer zoveel te oplettender in het luisteren, terwijl hij de laatstgelezene woorden overluid herhaalde. Dit was voor het overige een gevolg van het klimmen van zijn jaren. En ofschoon JOHAN van Saksen van nature inschikkelijk en vredelievend was, bezat hij toch een grote mate van standvastigheid, wanneer het er op aan kwam om een zaak van belang door te zetten; en daarvan gaf hij voldoende blijken in het aandeel dat hij nam, in de bescherming van de Evangelische leer. Er is geen ander vorst van de zestiende eeuw, en misschien is er sinds de vroegste tijden van de Christenheid zelfs geen geweest, die zoveel voor God en de Waarheid gedaan heeft als keurvorst JOHAN van Saksen. Geen wonder derhalve dat men in de eerste plaats hem tot afval van de zaak van de Hervorming trachtte te bewegen, hoewel zeker aan de andere kant wel van niemand meer tegenstand kon verwacht worden. Om hem dan, zo mogelijk, te winnen, werd een geheel andere gedragslijn gevolgd dan vroeger. Te Spiers hadden de Evangelischen niets dan haat en vijandschap kunnen lezen op de aangezichten dergenen die hen omringden; maar te Augsburg werden zij met hartelijkheid ontvangen. Men trachtte hen te doen inzien, dat het onderscheid tussen de twee partijen in het geheel zo groot en belangrijk niet was, als men, oppervlakkig oordelende, wel zouden kunnen menen; en gebruikte overigens de vriendschappelijkste en voorkomendste taal jegens de Protestanten, "beproevende," zegt zeker schrijver, "of zij niet in de strik zouden willen vallen."

Raadslagen van de Roomsgezinden.

Het scheen ook, dat de oprechtheid en eenvoudigheid der Protestanten hen inderdaad in de val zouden doen lopen.

KAREL V hield zich overtuigd, dat de Duitsers op deze wijze stellig zouden te brengen zijn tot wat hij met hen voor had. Zijn hovelingen versterkten hem in dat denkbeeld. "De koning

van Denemarken is wel bekeerd geworden," zei zij, "waarom dan ook niet de keurvorst van Saksen?" Zij wilden JOHAN dan zonder verwijl in hun kring trekken en beproeven of het met hem ook gelukken zou. De keurvorst ontving de dringendste uitnodigingen om naar Innsbruck te komen, en een vertrouwelijk onderhoud met de keizer te hebben, onder bijvoeging dat laatstgemelde dat graag zien zou, en dat hij hem, keurvorst, zeer genegen was.

Deze krijgslist gelukte volkomen wat JOHAN FREDERIK, de keurprins, betrof, alhoewel deze vroeger gezegd had, menende te zien dat de Roomse partij vorderingen maakte: "Wij zelf zijn daar schuld van. Wij handelen nu en dan glad verkeerd." Nu trachtte hij zijn vader te bewegen om de ontvangene uitnodigingen op te volgen. "Het kan goed zijn dat gij naar Innsbruck gaat," zei hij, "dan hebt gij gelegenheid om de logenachtige geruchten, die men omtrent ons verspreidt, in persoon tegen te spreken. Of zo gij liever niet gaat, laat dan tenminste mij derwaarts gaan."

Maar de voorzichtige keurvorst liet zich ook door zijn zoon niet overreden. Hij antwoordde ‘s keizers ministers, dat hij het niet oorbaar achtte, om door onderhandse besprekingen de verrichtingen van de rijksdag vooruit te lopen, en bijeen te komen op een andere plaats dan die, welke door de keizer zelf was aangewezen geworden. Hij verzocht veeleer, dat het zijn majesteit behagen mocht zijn aankomst te Augsburg zoveel mogelijk te bespoedigen.

Dit was de eerste weerstand die KAREL ten deze ondervond.

III.

Augsburg.

Er kwamen nu dagelijks een menigte vreemdelingen in Augsburg aan. Aan alle poorten der stad zag men vorstelijke personen, geestelijken van alle rangen, afgevaardigden, edelen, ridders, knapen en krijgslieden binnen komen. De straten van Augsburg, zowel als de markten en pleinen, vertoonde een bonte mengeling van geestelijke en wereldlijke klederdrachten, terwijl alle meer of min aanzienlijke hotels en herbergen meer gasten ontvingen dan zij geschiktelijk opnemen konden. Hier vloeide nu alles samen, wat Duitsland edel en aanzienlijk telde. En dat zo velen uit alle rangen en standen naar Augsburg gelokt werden, was eigenlijk ook niet te verwonderen. Daartoe werkte samen, vooreerst de moeilijke omstandigheden waarin het keizerrijk en het Christendom in het algemeen zich bevonden, en waaromtrent nu de rijksdag te handelen zou hebben; dan de tegenwoordigheid ij Augsburg van KAREL V, van wiens minzaamheid en vriendelijkheid alomme zo veel verhaald werd; en eindelijk, zeker niet het minst, de nieuwsgierigheid, en de de keizers stalknecht wilde zucht om de drukte van nabij te zien en de feesten bij te wonen, die te van deze gelegenheid in Augsburg mochten tegemoet gezien worden. Maar behalve de van alle zijden toestromende nieuwsgierigen, waren er echter ook velen, die van deze gelegenheid gebruik wilden maken, om de keizer in persoon te spreken over deze en geen belangen, waarvan zij de vereffening of voorziening te verzoeken hadden.

De keurvorst en de landgraaf zouden nu, in het aangezicht van deze talrijke en aanzienlijke menigte, belijdenis doen van hun geloof in JEZUS CHRISTUS. Zij verheugden zich, dat de oproeping van de keizer hun daartoe zulk een ongezochte aanleiding had gegeven, en zij stelden zich zegenrijke gevolgen daarvan voor.

Predikaties van de Evangelischen.

Dadelijk na zijn aankomst gaf JOHAN aan een zijner leraars de last, om dagelijks en wel in het openbaar, te prediken. Dit geschiedde aanvankelijk in de kerk van de Dominikaners. Op zondag de 8ste mei werd ook in de St. Catharina kerk gepredikt. Op de 13de daaraanvolgende beklom SNEPFP, de hofprediker van PHILIPPUS van Hessen, de leerstoel in de hoofdkerk; terwijl op Zondag de 15de mei CELLARIUS, een leraar van Augsburg en volgeling van ZWINGLI, op verzoek van de landgraaf almede in die kerk predikte. Kort daarop koos de landgraaf bepaaldelijk de kerk van St. Ulrich en de keurvorst

die van St. Catharina, om daarin voor zich en de hunnen, maar altijd met open deuren en dus geheel publiek, predikatiën te doen houden. Aldaar werd nu alle dagen geregeld voor een grote toeloop van mensen, het Evangelie van de zaligheid door Protestantsche leraars verkondigd.

Sermoenen van de Roomsgezinden.

De Roomsen zagen dit met de grootste verwondering gebeuren. In plaats dat de Protestanten hun godsdienstoefeningen meer in het verborgen zouden gehouden hebben, om van de pausgezinde partij geen aanstoot te geven, hadden hun predikatiën zo openbaar mogelijk plaats, en als hadden zij daarbij niemand te ontzien en niets te vrezen. Maar om nu, zoveel mogelijk, de indruk van die ketterse predikatiën op de menigte weg te nemen, beval de aartsbisschop van Augsburg aan twee van zijn onderhorige geestelijken om sermoenen te houden, opzettelijk daartegen gericht. Jammer maar dat deze heeren beter berekend bleken te zijn om de mis te lezen, dan om als welsprekende kanselredenaars op te treden. "Zij schreeuwen in plaats van geregeld te spreken, en menen door een hoge toon hun gebrek aan overtuigende gronden goed te maken," oordeelden sommigen. "Zij zijn eigenlijk niet waard dat wij hen aanhoren," zeiden anderen, als zij, onder een medelijdend schouderophalen, heengingen.

Een boodschap van de keizer.

Dat deze sermoenen zo geheel het doel misten hinderde de Roomsen geweldig. Terwijl zij zich over hun eigen priesters moesten schamen, en wel zagen dat zij in het geheel niet geschikt waren, om door hun redenaars - talent op de kansel de Protestantsche predikers tot zwijgen te brengen, begrepen zij dat het maar best zou zijn om de hulp van de wereldlijke arm in te roepen. Hierop doelende zei MELANCHTON: "De priesters stellen alles in het werk om de keizer voor hen te doen handelen." Het gelukte hun ook maar al te wel. KAREL begon met zijn ongenoegen over de stoutmoedigheid van de Evangelische vorsten duidelijk genoeg te kennen te geven. Dit was al aanstonds voldoende om tot het verspreiden van onrustbarende geruchten aanleiding te geven. "De keizer, die de koning van Frankrijk zowel als de paus zijn geduchte arm heeft doen gevoelen, zal nu door geheel Duitsland de ketters tot onderwerping weten te brengen," zo heette het uit veler mond. De keurvorst achtte het zelfs nodig, om die ten gevolge het oordeel van de godgeleerden te vragen.

Voordat de keurvorst bericht van de godgeleerde heeren ontvangen had, kwam reeds een boodschap van de keizers tot hem, overgebracht wordende door twee van zijn invloedrijkste staatsdienaren, waarvan de graaf van Nassau een was. Het is van deze heeren aangetekend dat zij, alhoewel getrouwe vriende van KAREL, in de zaak van de Protestanten hadden begonnen belang te stellen, terwijl zij zelfs later de Evangelische leer aannamen; zij waren dus meer dan anderen geschikt, om uit naam van de keizer met de keurvorst te spreken. JOHAN ontving hen dan ook om die reden met alle voorkomendheid.

Hij wenst de prediking geëindigd te zien.

Op de 24ste mei was het, dat de gezegde heeren aan keurvorst JOHAN hun brieven overgaven, en dat zij hem verklaarden dat het de keizer zeer leed zou doen, indien, om verschillen van godsdienstige aard, de goede verstandhouding zou verstoord worden, die gedurende zo vele jaren tussen de huizen van Saksen en Oostenrijk bestaan had. Dat het hem verwonderde, dat de keurvorst zich wilde verzetten tegen het edict van Worms, daar toch dat edict met algemene stemmen in van de tijd was aangenomen. Dat overigens de verbintenissen die de keurvorst had aangegaan, voor de rust van Duitsland zeer bedenkelijk waren, en al lichtelijk tot bloedige tonelen konden aanleiding geven. Maar waar zij

voornamelijk op aandrongen was, dat er dadelijk een einde zoude gemaakt worden aan de openlijke predikatiën der Evangelischen.

Op dit punt lagen zij bijzondere klem; terwijl zij de keurvorst trachtten te doen inzien dat zo hij de keizer, vooral wat het laatste aanbetrof, een weigerend antwoord mocht geven, daaruit al dadelijk de bedenkelijkste gevolgen moesten ontstaan. "Intussen," voegden zij er bij, "dit zeggen wij u alles geheel uit ons zelf. Wij hebben daartoe geen dadelijke last." Dit nu was een diplomatieke kunstgreep. Zij spraken inderdaad van de keizer woorden, maar moesten het doen voorkomen, alsof dat zo maar hun eigen denkbeeld was.

Deze zending trof de keurvorst zeer. "Zo de keizer onze Evangelieprediking verbieden wil," sprak hij, "dan kan ik hier niet langer blijven." Hij wilde echter alvorens te vertrekken de raad van de godgeleerden gehoord hebben.

Luther's gevoelen daarover.

LUTHER's antwoord kwam hierop neer: "De keizer is van rechtswege meester, en dat zowel over de stad Augsburg als over allen die daar binnen zijn. Evenzo zou het volk te Torgau zich niet tegen de bevelen van uw hoogheid mogen verzetten. Ik moet daarom de raad geven, dat men in stede van verzet, de keizer eerbiedig en onderdaniglijk verzoeke dat hij een meer gunstig besluit moge nemen. Blijft zijn majesteit desniettemin bij zijn verbod, dan is hij volkomen in zijn recht, en dan moeten wij gehoorzamen. Onze troost zij dan, dat wij niets anders dan onze plicht gedaan hebben." Dit waren de woorden van een man, die men zo dikwijls als een weerspannige, een oproermaker heeft voorgesteld!

MELANCHTON en de anderen stemden met LUTHER hierin overeen. Zij wilden met opzicht tot de predikatiën de keizer opgemerkt hebben "dat de Protestantsche predikers geen verschilpunten aanroerde, maar zich geheel en al bepaalden tot de verkondiging van het Evangelie gelijk dat is in CHRISTUS." "Wij moeten vooral niet de stad verlaten," zeiden zij verder. "Uw hoogheid moet veeleer deze gelegenheid aangrijpen, om voor de ogen van de keizer getuigenis af te leggen van de waarheid, waartoe gij door de genade Gods gekomen zijt. Uw hoogheid doe dat moedig en zonder enigszins toe te geven aan bezorgdheid of vrees, die uit de overleggingen en woorde nonzer vijanden zou mogen ontstaan."

De waarheid belijdenis te doen was derhalve de hoofdzaak in de ogen van de hervormers, en voor de bereiking van dat doel moesten in hun schatting alle zwarigheden en bedenkingen wijken.

En zou dan nu de keurvorst toegeven aan het verlangen des keizers, en dus, reeds vóór dat deze te Augsburg was aangekomen, zich laten terugdringen op de baan, die hij eerder behoorde verder af te wandelen, met het grote einddoel in het oog? -

De kanselier Bruck.

Er was in waarheid te Augsburg niemand van zoveel vastheid van karakter als keurvorst JOHAN. Het maakte op hem slechts geringe indruk, dat de hervormers gezegd hadden, dat de keizer heer en meester was in de stad, en dat de keurvorst en de zijnen daar vreemdelingen waren. JOHAN schudde het hoofd daarover. MELANCHTON schreef zelfs aan LUTHER: "Ach, waarom is de oude heer toch zo onbuigzaam!" Hij vernieuwde niet te min zijn vertogen bij de vorst. Maar er was nog een andere raadsman de keurvorst nabij, de kanselier BRUCK namelijk, en deze had de overtuiging, dat zij die het met de Hervorming wel voor hadden, zich door eer en plicht, en ook in hun eigen belang, gehouden moesten achten, om 's keizers bedreigingen het hoofd te bieden. Hij zei daarom tot de keurvorst: "Wat de keizer nu vraagt is slechts het begin van een gehele reeks van vorderingen, die in het eind niet dan met de volkomene ter zijde stelling van de Evangelische leer zullen kunnen bevredigd worden. Zo wij op dit punt toegeven, zullen zij ons al dra geheel naar hun

wil buigen. Laat ons daarom eerbiedig bij zijn majesteit aanhouden op de ongestoorde voortzetting van de prediking." Hier zien wij dus alweer een staatsman zich vooraan stellen onder de belijders van de Heer JEZUS CHRISTUS. Dit was een geheel eigenaardig kenmerk van de belangrijke zestiende eeuw: een karaktertrek die wij niet mogen voorbijzien, zo wij de geschiedenis van die eeuw behoorlijk begrijpen willen.

Antwoord van de keurvorst.

Op de 31ste mei zond de keurvorst zijn schriftelijk antwoord aan KAREL's ministers. "Het is bezijden de waarheid," werd onderanderen daarin gezegd, "dat het edict van Worms de goedkeuring van al de zes keurvorsten heeft weggedragen. Hoe toch kon de keurvorst, mijn broeder, en ik zelf dat edict aannemen, omdat wij door zo te handelen Gods heilig Woord zouden hebben tegengestaan? Opvolgende rijksdagen hebben dan ook begrepen, dat de ten uitvoer legging van gemeld edict niet wel mogelijk was. Wat aangaat de verbindtenissen die ik met deze en geen mijne vrienden heb aangegaan: de strekking daarvan is alleen wederkerige bescherming tegen geweld. Laat mijn tegenstanders de verbonden door hen gesloten open leggen voor de ogen van zijn majesteit, gelijk ik bereid ben van mijn zijde te doen, en dat dan de keizer oordele wie van onze het meest te beschuldigen zij. Eindelijk wat aangaat het doen staken van de predikatiën: daarin kan niet toegestemd worden; want in deze geschiedt niets anders dan de eenvoudige verkondiging van de goddelijke waarheden, en aan die troost hebben wij Evangelischen nooit meer behoefte gevoeld dan thans."

De confessie opgesteld.

Het was te voorzien dat dit antwoord 's keizers komst naar Augsburg zou verhaasten. De Protestanten moesten zich dus bereid houden hem te ontmoeten. Het openlijk afleggen van een belijdenis van hun geloof was thans voornamelijk hun doel, en daarom was het nodig, dat de artikelen van dat geloof in een zekere orde werden bijeengebracht. Het stuk dat hieruit ontstond was de bekende confessie van Augsburg. Hij die daaraan nacht en dag werkte was PHILIPPUS MELANCHTON: de man die naar het uiterlijk zo zwak en teder was, en die in deze ook met de angstvalligste behoedzaamheid te werk ging. Hij woog en overdacht elk woord bijna dat hij neerschreef; veranderde en verzachtte gestadig onder het voortwerken, en kwam eindelijk niet zelden weer op de uitdrukking terug die hij eerst verworpen had. Deze arbeid matte hem geheel af; ja zijn krachten scheen met de dag te verminderen, zodat men begon te vrezen dat hij wellicht nog sterven zou voor hij zijn taak had afgewerkt. LUTHER had hem ook geschreven, dat hij toch zijn zwak lichaam niet te veel vergen moest, en zich wel behoorde te wachten van "een zelfmoord te begaan uit ijver voor de dienst van God." "Wij kunnen in de dienst van God nuttig genoeg zijn, ook zonder in zulk een overdreven uiterste van werkzaamheid te vervallen," voegde hij er bij, "zelfs geloof ik dat wij beter en nuttiger arbeiden, naarmate wij meer bedaard met het werk voortgaan. God zelf heeft ook de mens de rust op gezette tijden ten plicht gemaakt, te weten op de Sabbatdag, op welke generlei werk mocht verricht worden."

Maar MELANCHTON gaf aan dergelijke raad, hoe welmenend ook, geen gehoor, en scheen veeleer zijn ijver nog te verdubbelen. Het werk nu, dat hij wilde leveren, zou een duidelijke openlegging van het geloof van de Evangelischen zijn; waarbij hij echter zijn pen steeds door gematigdheid en Christelijke liefde besturen liet, en zoveel mogelijk bestaande vormen en begrippen behouden werden. Te Coburg reeds had hij de grondtrekken van het geheel ontworpen, en daarbij zich bediend zowel van de artikelen die te Schwabach, als van die welke te Torgau opgesteld werden, zo met betrekking tot het leerstellige als tot de misbruiken in de Kerk bestaande. Te Augsburg bestond dus zijn werk dáárin, dat hij alles nog nader overzag, geregeld ordende, en er, in een woord, een goed geheel van maakte.

Luther's oordeel er over.

Op de 11de mei was het stuk gereed. De keurvorst zond het aanstonds aan LUTHER, met verzoek dat hij er zijn aanmerkingen op zou maken, zo hij die mocht hebben. "Ik heb aan het geheel de vorm gegeven die het mij voorkomt meest gepast te zijn, en alles zo voorgesteld als ik begreep ten meesten nut te moeten doen," schreef MELANCHTON te van deze gelegenheid aan LUTHER, daar hij zijn vriend kennende, vrezen moest dat deze de uitdrukkingen over het algemeen niet sterk genoeg zou vinden. "ECK," voegde hij er bij, "houdt niet op met omtrent ons de leugenachtigste dingen te verspreiden, ik heb in deze beproefd een tegengift voor zijn venijn te bereiden."

LUTHER zond het stuk reeds de 15de mei aan de keurvorst terug, en schreef er het volgende bij: "Ik heb het werk van magister PHILIPPUS gelezen. Ik heb er geen veranderingen in te maken en verenig er mij dus mee. Zo ik ook al wilde veranderen, zou dat toch moeilijk gaan zonder dat het geheel werd omgewerkt, want ik kan mij niet zo zacht en zo behoedzaam uitdrukken als hier gedaan is. Moge het de Heer JEZUS CHRISTUS behagen over deze arbeid Zijne zegen te geven!"

Luther's Sinaï.

Dagelijks echter werd nu nog door MELANCHTON, in overleg met andere leraars en deze en genen der heeren die met de keurvorst waren, een en ander in de confessie gewijzigd, bijgevoegd of doorgestreken, ten einde eraan de een kant alle volledigheid aan te geven, en te gelijk al datgene weg te nemen wat gemist kon worden, en nodeloos het stuk verlengen of de aanhoring daarvan voor de Rijksdag minder belangrijk maken kon. Terwijl zich dan te Augsburg alles voor de aanstaande gedenkwaardige zitting van de Rijksdag voorbereidde, zat LUTHER te Coburg niet stil. Hij was daar, gelijk hij het noemde, op zijn "Sinai." Hij was met van de daad de man, die als veldheer de bewegingen van de Protestanten bestuurde, in de geestelijke kampstrijd die zij vol te houden hadden. Van uit zijn kasteel te Coburg gingen onophoudelijk brieven af, om de maatregelen aan te wijzen, die hem voorkwamen meest doeltreffend te zullen zijn; terwijl hij van daar onderscheidene kleine geschriften in het licht deed verschijnen, die der tegenpartij geen gering nadeel toebrachten.

Zijn rustig en eenzaam verblijf op het slot te Coburg, was een zeer geschikte tijd voor studie en overpeinzing. "Ik zal van dit Sinai een Sion maken," schreef hij, "en ik zal er drie tabernakelen bouwen; een voor de psalmdichter, een voor de profeten, en een - voor ESOPUS! "Dit laatste klinkt zeker wat vreemd. een zodanige bijeenvoeging van Bijbelse personen met een fabeldichter, is niet in de geest van de apostelen, en heeft ook uit de pen van LUTHER iets stuitends. Intussen hechte men hier niet zozeer aan, en verbeelde zich vooral niet, dat de hervormer van ESOPUS een studiewerk gemaakt zal hebben. LUTHER's hoofd en hart was te zeer vervuld met de heilige waarheden des Evangelies, dan dat hij anders dan bij wijze van uitspanning, en in een verloren ogenblik, lektuur van anderen dan godsdienstigen of wetenschappelijken inhoud zal hebben ter hand genomen. - Met betrekking tot de omstandigheden des tijds schreef hij, om te kennen te geven hoezeer hij de loop van de zaken met angstvallige zorg gadesloeg: "Ik zal niet ophouden tot God onder tranen te bidden, totdat Hij mijn smekingen zal verhoord hebben."

Brief aan zijn zoon.

Omtrent deze tijd schreef LUTHER een brief, gericht aan zijn jonge zoon, waarin hij een bevallige schildering maakt van een bekoorlijke lusthof, in welke kinderen spelen, die rijk in goud zijn uitgedost, en die in die hof een overvloed vinden van de heerlijkste appelen, peren, kersen en pruimen. Hij beschrijft de kinderen als zingende, rond huppelende en zich op allerlei wijs vermakende, terwijl zij ook het genoegen mogen hebben, van op lieve kleine paardjes te rijden, die gouden tuigen en zilveren zadels hebben, enz.. Dat LUTHER zulk een brief schrijven kon *aan een zoon*, dat had hij aan de invloed van de Hervorming te

danken, en daarin vond hij zeker een genoegen, waartegen moeilijk enige andere aardse vreugde zou hebben kunnen opwegen.

Zijn vader sterft.

Maar slechts spaarzaam waren met dat al zodanige ogenblikken van onvermengd genot voor LUTHER weggelegd. Hij vernam juist omtrent deze zelfde tijd, dat zijn vader zachtelijk in de Heer JEZUS CHRISTUS was ontslapen. "Ach!" zuchtte hij, onder het storten van een vloed van tranen, "wat ik ben werd ik door hem. Hij heeft gezwoegd en in het zweet zijns aanschijns gearbeid om mijnentwil." Nog andere beproevingen wachtten hem, en daaronder waren niet de minsten de verschijningen en aanvechtingen waarvan hij zo nadrukkelijk gewag maakt. Op zekere nacht onderanderen zag hij, naar hij verhaalt, plotseling drie lichten, aan flambouwen gelijk, voor zijn ogen voorbijgaan, en op hetzelfde ogenblik hoorde hij zware donderslagen; welk een en ander hij aan de duivel toeschreef. Hij viel van schrik in flauwte. Zijn bediende hem in die toestand vindende, bracht hem weldra tot bewustheid weer, en las hem toen de Brief aan de Galaten voor. Toen LUTHER daarop in slaap gevallen zijnde weer wakker werd, zei hij tot de dienaar: "kom, wij willen in Spijt van de duivel de psalm aanheffen: *Uit de diepte roep ik tot U, o Heer*!" En nu zongen zij tezamen de psalm uit volle borst.

LUTHER hield zich te Coburg te midden van alle andere arbeid, en ondanks al het onaangename dat hem naar lichaam en ziel bejegende, ijverig bezig met de overzetting van de profeet JEREMIA; en toch verweet hij nu en dan zichzelf dat hij niet vlijtig genoeg was!

Hij had ook zijn ogenblikken van bijtende scherts. Zo gaf het hem ruime stof daartoe, dat Venetie, de paus en de koning van Frankrijk met KAREL V een verbond sloten, om met verenigde krachten de Hervorming te onderdrukken. Hij barstte bij het denken aan dat verbond in zijn eenzaamheid in een schaterend lachen uit. "Wat," zei hij tot zichzelf, "Mijnheer *Par - ma - foi* (zo noemde hij FRANS I), *In - nomine - Domini* (de paus) en de republiek van Venetie geven zich geheel en al, met lijf en goed, over aan de keizer.... .*Sanctissimum foedus*. Waarlijk een *heilig* verbond in de volle betekenis van het woord! Maar een vereniging tussen deze vier machten behoort te huis in het hoofdstuk *Non - credimus*. Venetie, de paus en Frankrijk zouden *keizerlijken* worden!.... .Onmogelijk. - Die drie zijn als zo vele personen in één lichaam, dat met een dodelijke haat tegen de keizer vervuld is. Mijnheer *Par - ma - foi* kan nimmer zijn neerlaag bij Pavia vergeten. Mijnheer *In - nomine - Domini* is 1ø een Italiaan, dat op zichzelf reeds voldoende zou zijn; maar hij is 2ø een Florentijner en dat is erger; 3ø een bastaard, dat is m mijn ogen een kind des duivels; 4ø hij kan zo oud hij wordt de keizer de vernedering niet vergeven, die hij in de plundering van Rome ondergaan heeft. Wat de Venetianen aanbetreft, zij zijn Venetianen, en dat is genoeg. Zij hebben als zodanig overvloedig reden om zich te wreken op de nakomelingen van MAXIMILIAAN. Dit alles behoort tot het hoofdstuk *Firmiter - credimus*. Maar God zal de vrome KAREL, die hier is als een weerloos schaap onder de wolven, wel uitredding geven. Dat zij zo." Hier had de gewezen monnik van Erfurt een dieper staatkundig inzicht in de omstandigheden, dan menigeen van zijn eeuw, die zijn gehele leven aan het hof had doorgebracht. -

LUTHER begon ongeduldig te worden, omdat nog altijd de zitting van de Rijksdag niet geopend werd, en hij nam uit deze langzaamheid al wederom aanleiding tot spotternij. Hij zei schertsend dat hij de Rijksdag dan maar bij hem, te Coburg, zou bijeenroepen. "Wij zijn reeds druk aan het vergaderen," schreef hij kort daarop. "Hier zijn koningen, hertogen en andere groten, die volijverig over de belangen van hun gemeenschappelijk rijk beraadslagen, en die hun stem zo luid uitbrengen dat het in de lucht weergalmt. Zij wonen niet in plaatsen zo eng en zo nietig als die welke gij met de naam van paleizen bestempelt: zij hebben de blote hemel voor hun dak, terwijl de groene bomen hun een verblijfplaats aanbieden, zo schoon en zo aangenaam als zij dat maar wensen kunnen. Zij worden voorts door geen grenzen beperkt, waaraan de mensen gewoon zijn; maar de gehele aarde ligt

voor hen open. Zij kleden zich niet in zijde en schikken zich niet op met goud; ook hebben zij paarden noch wapenen nodig. Zij hebben allen onveranderlijk dezelfde kleding, en dat wel van dezelfde kleur. Ik heb hun keizer nooit gezien of ook van hem gehoord; maar zo ik hun dreigende taal wél begrijp, dan schijnen zij dit jaar een geweldige oorlog voor te hebben tegen - al wat maar naar hun smaak zal vallen onder de vruchten van de aarde." - Van deze zelfde personaadjen zei hij ook: "Ik zie in hen de sophisten en de pausgezinden, die zich in grote getale rondom mij verzameld hebben, en mij in mijn eenzaamheid op hun geschreeuw komen onthalen." Deze twee brieven waren gedagtekend: *van uit het rijk der raven en van de kraaien*. LUTHER wordt aan het slot echter geheel ernstig en zegt: "Maar genoeg hiervan. Ik verheug mij echter dat ik nu en dan eens minder ernstig wezen kan, en dat het mij een enkele maal gelukken mag door onschuldige scherts de sombere gedachten te verdrijven, die zich anders geheel van mij zouden meester maken."

Zijn oordeel over de toestand in Saksen.

Maar wanneer LUTHER nadacht over de werkelijk grote vorderingen die de Hervorming reeds gemaakt had, dan vond hij daarin een bron van de hoogste vreugde. Dat dit werk zo kennelijk onder de zegen Gods geschiedde, was voor hem het beste bewijs van de deugdelijkheid en billijke strekking: beter dan alle gronden die daarvoor van elders konden worden bijeengebracht; zelfs dan die, welke zijn vriend MELANCHTON in de confessie had kunnen aanvoeren. "Is er wel in de gehele wereld een land dat met het uw kan vergeleken worden," schreef hij aan de keurvorst, "met opzicht tot de leraars, die de zuiverste godsdienst prediken, en de ijverigste opbouwers zijn van het Rijk van de Waarheid en des Vredes? Waar vindt men, zo als in Saksen, de jongens en meisjes behoorlijk onderwezen in de Bijbel en in de Catechismus, toenemende in kennis naar gelang zij opwassen, en zowel in hun bidden en geloven als in hun geschiktheid om met verstand van God en CHRISTUS te kunnen spreken, ver weg overtreffende al wat tot hiertoe op hogescholen, in kloosters of elders te leren viel?" - "Het is," dus gaat hij voort, "of de Heer tot u gezegd had: Mijn waarde hertog JOHAN, ik geef dit goede land in uw hand. Het is het beste deel van de ganse aarde. Wees gij er de beschermer van." Maar hij vervolgde: "Helaas, hoe te beklagen is het, dat de Catholieke vorsten door hun dwaasheid van deze schone aarde zulk een modderpoel maken, en dat zij, door de jeugd te laten verwilderen, de oorzaak zijn dat met elke dag het getal der boze mensen, ja van vleselijke duivels, in hun landen, aan hun paleizen en aan hun eigen tafels toeneemt."

Luther beschouwd in betrekking tot de Hervorming.

LUTHER wilde echter niet slechts de keurvorst bemoedigen en sterken in die gewichtige ogenblikken, maar hij wenste ook de tegenpartij te verschrikken, gelijk hij dat meermalen met zo goed gevolg gedaan had. Hij schreef met dat oogmerk een brief, gericht aan de geestelijke die toen te Augsburg bijeen waren. Hij zegt, dat hem onder het schrijven daarvan een gehele stroom van bijtende en scherpe gedachten als uit dopen vloeide; en in waarheid, de woorden die hij hier tot de geestelijke heeren richtte waren hard genoeg. Aan het slot zei hij: "Gijlieden weet zo goed als wij, dat onze leer die is van Gods Woord, en dat gij dat Woord niet hebt. O paus! Ik zal uw tegenpartijder zijn, op leven en dood!" Zo was LUTHER toch te Augsburg tegenwoordig, hoewel dan niet naar het lichaam; en hij werkte er zelfs meer uit dan AGRICOLA, BRENZ, of MELANCHTON. Het waren gewichtige ogenblikken voor de zaak van het Evangelie. Het zou eerlang met een nadruk en een helderheid de volken in de oren klinken, die sinds de eerste tijden niet geweest was. LUTHER intussen was slechts, met anderen, het werktuig in Gods hand, waardoor die grote dingen werden uitgewerkt. Hij was niet te min met betrekking tot de Kerk, wat hij als geleerde voor de wetenschap, of als kunstenaar voor een bijzonder kunstvak had kunnen zijn: uiterst verdienstelijk ten aanzien van allen die van zijn arbeid de vruchten plukken mochten. LUTHER, wij herhalen het, - en hij zelf was niet de laatste dit te erkennen, deed uit zichzelf niets nieuws ontstaan; slechts mocht hij weer aan het licht brengen wat in de

loop van de tijden was verloren gegaan. Het moest niet zijn taak zijn (en niemand verbeelde zich ook, dat dat ooit met hem het geval zijn kan) om zijn eeuw te hervormen naar zijn eigen bijzondere begrippen. Al wat een hervormer toen of ooit vermocht te doen, was en is: de Waarheid, zoals die spreekt in Gods Woord, dáár waar zij miskend wordt of verbasterd is geworden, in haar oorspronkelijke klaarheid en eenvoudigheid voor te dragen en van het verval terug te brengen.

Dood van Gattinara.

De tijden waren nu bedenkelijker dan ooit te voren. Op de 4de juni stierf de kanselier GATTINARA, "die voor KAREL V was wat ULPIANUS voor ALEXANDER SEVERUS geweest is," gelijk MELANCHTON zei. Met de dood van deze man werd de hoop van de meesten van de Protestanten de bodem ingeslagen. LUTHER had vroeger ook met betrekking tot hem gezegd: "God heeft ons in hem iemand gegeven, gelijk NAÄMAN was aan het hof van de koning van Syrië." En het was zo; GATTINARA weerstond de paus, daar waar het hem voorkwam dat hij zich aan recht of billijkheid vergrijpen wilde. Als dan de keizer hem sprak van wat de paus wilde, voegde de kanselier hem toe: "Gij zijt uw eigen meester, vergeet dat niet." Nu GATTINARA dood was werd het al dadelijk anders. "De paus wil in KAREL niet anders zien dan een handlanger, een gerechtsdienaar," zei LUTHER, "en hij moet maar altijd gereed zijn, om naar zijn bevelen de ketters te vervolgen en te straffen."

De vierhonderd en vier stellingen.

ECK (wiens naam, volgens MELANCHTON, geen kwade voorstelling was van het gekras van de raven, waarvan LUTHER geschreven had) beijverde zich om uit de schriften van LUTHER de meest uitkomende stellingen en gezegden bijeen te verzamelen, die de hervormer als ketter moesten doen kennen. Hij had *vierhonderd en vier* zulke stellingen weten op te sporen, en zei, dat zo hij meer tijd aan dit zijn onderzoek had mogen geven, hij er zeker nog veel meer zou ontmoet hebben. Hij gaf voorts te kennen, dat hij zeer verlangde met de Lutheranen te redetwisten. Hij lokte door deze zijn uitdagende handelwijs van de zijde van de laatstgemelde tegenschriften uit, waarbij hij, doctor ECK, vreselijk gehavend en ten toon gesteld werd. Anderen gingen voorzichtiger te werk. Zo vroeg bijvoorbeeld de kapelaan van hertog GEORGE van Saksen aan MELANCHTON, om met hem een onderhoud te hebben. "Ik vraag dat aan u," voegde hij er bij, "omdat ik er iets tegen heb om met uw leraars te spreken, omdat zij gehuwd zijn." Deze voorkeuze aan MELANCHTON geschonken trof hem zeer; temeer daar hij zich beklaagd had, dat men hem te Augsburg ongaarne zag, en dat hij daar nog in grotere afzondering leefde dan LUTHER op zijn eenzaam kasteel. Hij werd nu versterkt in zijn mening, dat, van de kant der Hervormden althans, alle mogelijke inschikkelijkheid en zachtheid moest in het oog gehouden worden.

Melanchton over het vasten.

De Roomsen, zo geestelijken als leken, gaven luidt te kennen, dat het hun tot grote ergernis was, dat op vastendagen aan het hof van de keurvorst vlees gegeten werd. MELANCHTON, die niet graag aanstoot gaf, verzocht daarop de vorst dat hij daaromtrent aan zijn gevolg zoveel vrijheid niet laten zou. Hij zei: "Het niet vasten dezer lieden, in plaats van hen tot betere Christenen te maken, geeft slechts aanleiding tot losbandigheid en maakt dat zij in een kwaad gerucht komen." Hij voegde er bij: "Het is waarlijk een zonderling begrip van godsdienstigheid, dat zij een bezwaar er in vinden zouden om te vasten, en het integendeel zeer geoorloofd achten, om dag aan dag in overdaad en in allerlei dwaasheid door te brengen." De keurvorst evenwel gaf niet toe aan MELANCHTON's verzoek. Hij begreep dat hij daardoor een bewijs van zwakheid geven zou, waarvan zeker de tegenpartij zich zeer wel zou hebben weten te bedienen.

De Kerk moet in kerkelijke zaken beslissen.

Op de 31ste mei werd de confessie die door MELANCHTON opgesteld was, aan de onderscheidene Protestantse staten ter kennisneming gezonden, daar deze hun verlangen hadden te kennen gegeven, dat deze in aller naam zou aangeboden worden . Onder andere bedenkingen was er ook die, omtrent de vraag in hoeverre men het wereldlijk gezag erkennen mocht, als uitspraak doende in aangelegenheden als deze. "Wij kunnen ons in deze niet aan de beslissing van de keizer onderwerpen," was het oordeel van MELANCHTON, "wij beroepen ons op een kerkvergadering. Het is geheel onbestaanbaar met kerkelijk rechtsbegrip dat de keizer hier onze rechter zou wezen. Mozes reeds heeft gezegd, dat niet de burgerlijke overheid, maar de priesters in zulke zaken oordelen moeten. PAULUS woorden aan die van Corinthe (1Co 14$): dat de anderen oordelen kunnen ook niet anders verstaan worden dan van een Christelijke vergadering. Ook gaf de Heer zelf het bevel: *zeg het van de gemeente*. Ofschoon wij dan in alle burgerlijke zaken de keizer trouw en onderdanig zijn moeten, verlangen wij vrijheid van zijn gezag in het godsdienstige en in de dingen die het Woord van God aangaan. Algemeen werd men het hierover eens.

Er was echter een bezwaar, dat niet zo gemakkelijk kon weggenomen worden. De Lutherschen namelijk, wilden in deze met de Zwinglianen geen gemene zaak maken. "Wel," zei BUCER, "dit is een zaak die haar eigen omverwerping met zich brengt; "maar dit was toch niet zo dadelijk het geval. Wat het ook erger maakte was, dat de Zwinglianen van hun zijde zeer overdrevene klachten en beschuldigingen deden horen. Zo zeiden zij onderanderen: "In Saksen begint men alweder het zingen in het Latijn in te voeren; ook worden de koorklederen weer gebruikt; in een woord, men vervalt daar opnieuw in de oude dwalingen. Wat ons aangaat: wij zouden eer de brandstapel beklimmen dan zo iets onder ons dulden."

Verdraagzaamheid van de landgraaf.

De landgraaf zag dit alles met droefheid. Hij bevond zich, zo als BUCER aanmerkte, "tussen twee vuren," en had van zijn vrienden en bondgenoten in van de daad meer verdriet, dan hij van vijanden kon ondervonden hebben. Hij sprak met REGIUS, BRENZ en MELANCHTON, en verklaarde hun, zo nadrukkelijk als hij kon, dat zijn vurigste wens vervuld zou wezen, zo slechts de Hervormde godgeleerden meer tot eenheid mochten komen, en jegens elkaar beter de Christelijke liefde en verdraagzaamheid mochten in beoefening brengen. "Wat wij in anderen verkeerds zien moeten wij toch tegenstaan," antwoordde hem MELANCHTON, "anders zullen afwijkingen van allerlei aard wortel schieten en zich tot in latere geslachten voortplanten. Wat in het bijzonder de Zwitsers aanbetreft: zij smeden plannen die niet dan slecht eindigen kunnen. Zij mogen zich vrij beroemen dat het hun noch aan geld, noch aan soldaten, noch aan bondgenoten behoeft te ontbreken: wij mogen niet te min vrezen dat zij hun roeping te buiten gaan, en zich zowel aan het wereldlijk gezag vergrijpen zullen als de geest van het Christendom miskennen. Wij moeten niet vergeten, dat het geluk van de nakomelingschap in grote mate afhankelijk is van de daden van het thans levende geslacht, en dat handelingen als die van de Zwitsers zeer wel zouden kunnen ten gevolge hebben, dat zij die na ons komen moeten, de troon geschokt en het altaar omvergeworpen zullen zien, en al de jammeren van regeringloosheid en ongodsdienstigheid zullen moeten ondervinden." "Gij gaat te ver," hervatte de edeldenkende landgraaf, die zijn tijd ver vooruit was; "nee! wij zijn allen broeders. Wij hebben dezelfde Heer en Zaligmaker; wij belijden gelijk dat wij aan het Avondmaal, in de gelove, gemeenschap oefenen van Zijn lichaam en bloed. Wij moeten ons als broeders aan een sluiten." Maar geen vermaningen in deze geest, hoe nadrukkelijk en overtuigend ook, mochten baten. De tijd was nog niet daar, dat de sektengeest, die in Rome zijn waar element gevonden heeft, en die op Roomsen grond alleen onuitroeibaar is, kon vervangen

worden door begrippen die meer in overeenstemming zijn met de liefde, die het wezen van het Christendom uitmaakt.

IV.

Augsburg. Gewelddadigheden van de keizerlijken. Vrees van de burgers.

Naarmate de keizer langzamerhand Augsburg naderde, nam de ongerustheid en de spanning waarin de Protestanten verkeerden toe. De inwoners der grijze rijksstad mochten vreemde tonelen binnen haar muren tegemoet zien. Dit was zelfs zodanig het geval, dat velen van hun zeiden, dat zo niet de keurvorst, de landgraaf en andere vrienden der Hervorming in hun midden waren, zij zeker de stad zouden verlaten, om geen getuigen te zijn van wat te gebeuren stond. "Ons hangt een groot kwaad boven het hoofd," hoorde men hen tot elkaar zeggen. Maar wat bovenal de Protestanten grond gaf om met beklemdheid van de keizers komst te verbeiden, was, dat KAREL in een opwelling van ongeduld zich een uitdrukking had laten ontvallen, die zeer veel stof tot nadenken moest geven. Hij had gezegd: "Wat heb ik toch met die keurvorsten te maken? - Ik zal doen wat ik wil, in spijt van hen allen." Dus scheen hij het voornemen hebben, om de Rijksdag voor oppermachtig keizerlijk gezag te doen bukken. De onrust en de vrees die zich van de gemoederen van de burgers meester gemaakt hadden, dreven hen tot het nemen van allerlei maatregelen van voorzorg en veiligheid. Zo zag men overal metselaars, smeden en andere werklieden bezig met het maken van afsluitingen, of het in de muren bevestigen van kettingen, waardoor, in geval van noodzakelijkheid, de toegang of doorgang belet of versperd kon worden. Ook kruisten omtrent achthonderd gewapenden, zo voet - als paardevolk, onophoudelijk door de straten. Deze soldaten waren door de stadsregering in dienst genomen, zo het heette om de keizer met te groter luister te ontvangen. Zij waren rijk gekleed en pronkten met fluweel en zijde.

Zo stonden de zaken, toen (het was omstreeks de helft van mei) een aantal Spanjaarden als kwartiermakers in de stad aankwamen. Zij waren trots en opgeblazen, en behandelden de arme inwoners met de uiterste verachting en met onbeschoftheid. Zij gingen zonder omstandigheden de huizen binnen, en maakten zich aan vele buitensporigheden schuldig. Zelfs ontzagen zij zich niet, om de wapenborden van sommige vorsten neer te werpen. Het hielp niet, dat de regering hun het ongepaste van deze handelwijze liet onder het oog brengen; zij gaven daarop een hooghartig antwoord, zonder er zich verder over te bekommeren. "Ach," dus klaagden de burgers, "indien de minderen zo zijn, wat zullen de meerderen wezen?" KAREL's ministers keurden intussen deze handelwijze der Spanjaarden zeer af, en zonden nu een Duitser, die zo beleefd en minzaam jegens de inwoners was, als de anderen nors en aanmatigend geweest waren, en die dus scheen te willen beproeven, om hen het gedrag van de Spanjaarden te doen vergeten. Het duurde evenwel niet lang, of er was nieuwe reden tot ongerustheid en vrees. Het werd aan de raad van Augsburg afgevraagd, wat toch de bedoeling was met die kettingen en afsluitingen, en waarom zoveel soldaten in dienst genomen waren; onder bijvoeging, dat de keizer het ontslag van de soldaten en het wegbreken van de afsluitingen verlangde. De regering antwoordde: "Wij hebben reeds meer dan tien jaren geleden zodanige kettingen willen doen maken; en met de soldaten hebben wij alleen ten oogmerk om zijn majesteit met gepaste eerbewijzing te kunnen ontvangen." Er had nog veelvuldig heen en weerschrijven hierover plaats, waarvan ten slotte echter het gevolg was, dat althans de soldaten ontslagen werden, terwijl daarentegen vanwege zijn majesteit opzettelijk een keurbende van duizend man zou worden te samen gebracht, die aan de keizer de eed zouden doen, maar door de stad Augsburg moesten bezoldigd worden.

De keizerlijke kwartiermakers hadden inmiddels weder al hun vorige onbeschaamdheid en woestheid hernomen. Zij gaven zich nu niet eens meer de moeite om in de huizen of winkels binnen te gaan, ten einde hun verlangen of hun boodschap aan de bewoners te kennen te geven, maar rukten de uithangborden van de winkels neer, en schreven in de plaats daarvan, gelijk ook boven de deuren der huizen, hoeveel man en hoeveel paarden daar opgenomen en verzorgd moesten worden.

Karel in Munchen. Ontvangst aldaar. Ontmoeting met de vorsten.

Zodanig was de voorbereiding van de rijksdagzitting, die KAREL V in zo vredelievende bewoordingen beschreven had. En dat de keizer zolang toefde met in Augsburg aan te komen werkte ook al zeer ongunstig, vooral op de stemming van de keurvorst en zijn vrienden. Dit lang wegblijven van KAREL werd door sommigen toegeschreven aan de menigte volks, die hem overal vergezelde om hem te begeleiden, of hem tegemoet kwam om hem te begroeten; door anderen weer aan de invloed van de priesters, die wensten dat hij niet binnen Augsburg komen mocht, zolang de predikatiën van de Hervormden nog niet gestaakt waren; door enkelen eindelijk dááraan, dat de keizer daarbij slechts volgde wat de paus hem zou geraden of in zekere zin voorgeschreven hebben te doen. KAREL verliet Innsbruck twee dagen na de dood van GATTINARA en bereikte Munchen op de 10de juni. Hij werd aldaar luisterrijk ontvangen. Tot op twee mijlen afstands de stad genaderd zijnde, verraste hem daar de voorstelling van de belegering en bestorming van een totdat einde opgerichte kleine vesting, waarbij niets ontbrak om het toneel te volmaken. Een legerkamp, batterijen, ruiterij en voetvolk, alsmede menigvuldig springen van mijnen en een oorverdovend geknal van allerlei wapentuig: dit alles behaagde de keizer uitnemend wel. Binnen de stad onthaalde men hem op de vertoning van onderscheidene stukken, waartoe tonelen in de open lucht waren opgeslagen; onderanderen werd gespeeld: *Esther de Jodin*, en *Cambyses de Persiaan*. Ook was er overvloed van vuurwerken, om de ontvangst die de keizer in deze stad van de zijde van de pausgezinden ondervond, van de te glansrijker te doen zijn. Geen wonder echter dat zij zich zoveel moeite gaven! Zij hadden de keizer immers hun verlosser genoemd!

Nu was KAREL niet ver meer van Augsburg. Reeds de volgende dag was dat merkbaar, dewijl ieder ogenblik lieden binnen kwamen die tot het gevolg van de keizer behoorden, alsmede rijtuigen, wagens en goederen; al wat men reeds in de verte kon horen naderen, daar de voerlieden hun zwepen braaf deden klappen, en lustig op de horen bliezen. Het was er echter ver af dat al die drukte en dat gewoel aan de inwoners genoegen zou gegeven hebben. Integendeel zagen zij dit alles met lede ogen aan, en dachten onwillekeurig aan een zwerm sprinkhanen, die over hun stad ging neerstrijken.

De legaat.

Op de 15de juni, des morgens ten 5 ure, verzamelden zich de keurvorst met de andere vorsten en heeren op het stadhuis, en daar kwamen ook niet lang daarna de keizerlijke commissarissen aan. Men maakte nu de nodige schikkingen om de keizer in de loop van de dag tegemoet te trekken. Ten drie ure in de namiddag begaven zij zich met dat oogmerk buiten de stad, en trokken voort tot aan een kleine brug over de rivier de Lech, waar zij vervolgens stil hielden om de keizer af te wachten. Van dit punt waren aller ogen gericht op de weg, langs welke KAREL uit Munchen moest aankomen. Nadat zij hier bij de drie uren gewacht hadden, kondigden wolken van stof en een verward gedruis, dat heel in de verte gehoord werd, de komst van de keizer aan. Twee duizend man der keizerlijke lijfwacht gingen de trein vooraf. Toen nu KAREL zelf tot op omtrent vijftig schreden genaderd was, stegen de keurvorst en de anderen van hun paarden. De prinsen, zonen van de vorsten, die vooruit gegaan waren en bemerkten dat de keizer zich gereed maakte om evenzo de zadel te verlaten, liepen toe, en verzochten hem dat hij te paard zou blijven zitten; maar KAREL verkoos dit niet en steeg af, waarna hij de vorsten naderde met een innemende glimlach op de lippen, en hun de hand bood. ALBERT van Mentz verwelkomde de keizer daarop, in kwaliteit van aarts - kanselier des rijks, en de paltsgraaf FREDERIK beantwoordde de aanspraak in KAREL's naam.

Terwijl dit voorviel, waren drie personen op een kleine afstand, op een hoogte, achtergebleven; te weten de pauselijke legaat, die in alle trotsheid op een rijk uitgedoste muilezel gezeten was, en twee kardinalen, de aartsbisschop van Salzburg en de bisschop

van Trente, bij zich had. De nuntius breidde, van het punt waar hij zich bevond, zijn handen uit over de aanzienlijken stoet die zich op de weg aan hem voordeed, en gaf de zegen. Op dat ogenblik wierpen de keizer, de koning en de verdere vorsten die Rome hadden blijven huldigen, zich eerbiedig op de knieën, en dit hun voorbeeld werd dadelijk gevolgd door de lieden van hun stoet, en dat zonder onderscheid van landaard, Spanjaarden, Italianen, Nederlanders en Duitsers: alle welke echter van ter zijde een vorsende blik waagden op de Protestanten, die te midden van deze geknield liggende menigte overeind staande waren gebleven. KAREL scheen daarop geen acht te slaan, alhoewel hij zeker wel begreep wat dat betekenen moest. De keurvorst van Brandenburg deed nu een latijnse aanspraak aan de legaat. Men had hem daartoe verzocht, aangezien hij die taal beter sprak dan iemand van de geestelijke vorsten. Dit echter ontging KAREL met, die terwijl hij de keurvorst prees over zijn bedrevenheid in de Latijnse taal, tevens zich een aanmerking er over veroorloofde, dat de geestelijke heeren in deze minder geschiktheid hadden aan de dag gelegd. Hierop wilde de keizer zijn paard weer bestijgen, en nu ijlden de keurprins van Saksen, en de jonge vorsten van Luneburg, Mecklenburg, Brandenburg en Anhalt toe, om hem in de zadel te helpen; waarbij de een de stijgbeugel hield en een ander de toom. Allen waren als verrukt over de schone, echt vorstelijke houding van hun heer en gebieder. Nu zette zich de trein voorgoed in beweging.

De intocht.

Vooraf gingen twee kompagniën voetvolk, aangevoerd door SIMON SEITZ, een Augsburger, die de veldtocht in Italie had bijgewoond en van daar een goede buit meebracht. Daarop volgden de personen die tot het gevolg van de zes keurvorsten behoorden, en waaronder edelen, heeren en krijgslieden. De stoet van de hertogen van Beijeren had zich mee aangesloten. De daartoe behorende vierhonderd en vijftig man paardevolk, reden met vijf in een gelid. Zij droegen helder blinkende kurassen en rode montering, terwijl veelkleurige pluimen van hun hoofddeksel wapperden. Beijeren was toen reeds in Duitsland de hoofdsteun van Rome.

Dadelijk daarop volgden degenen die tot het huis van de keizers en totdat van zijn broeder behoorden. Hier was een groot verschil met het krijgshaftig aanzien van de onmiddellijk in de trein voorafgaanden. Men zag namelijk niet dan een aantal uitmuntende schone paarden, van Turks, Pools en Arabisch ras, die bij de toom geleid werden; voorts een menigte van jeugdige pages, gekleed in geel of rood fluweel; en eindelijk vele Spaanse, Boheemse en Oostenrijkse edellieden, die almede op het rijkst in zijde of fluweel waren uitgedost. De Boheemse heeren muntten uit door een echt ridderlijk voorkomen, en zij bereden hun voortreffelijke, maar weelderige en van ongeduld steigerende staatsierossen met evenveel smaak als zekerheid. Eindelijk kondigde trompetgeschal en trommelslag, en een menigte van hofbedienden, de nabijheid van de vorsten zelf aan. Ook merkte men daarbij degenen op, die het kruis van de legaat droegen.

Het was een merkwaardig verschijnsel, inderdaad, om hier al die vorsten, door wier onderlinge verdeeldheid en twisten Duitsland zo herhaaldelijk was beroerd geworden, vriendschappelijk en vreedzaam naast elkaar te zien voortrijden. De keurvorsten volgden onmiddellijk op de prinsen hun zonen, die voor hen uitreden, terwijl de keurvorst van Saksen, naar oud gebruik, zich juist voor de keizer in de trein bevond, het ontblote zwaard dragende.

Nu kwam de man wie aller ogen belangstellend zochten en volgden. KAREL verdiende, zo als hij zich hier voordeed, die belangstelling ten volle. Hij was niet ouder dan dertig jaren; had een indrukmakend voorkomen en een bevallige, ongedwongene houding; was op een bij uitstek prachtige wijze gekleed, zo dat hij van goud en edele gesteenten schitterde; droeg een sierlijke kleine Spaanse hoed, en was gezeten op een schone Poolse telganger van een verwonderlijke witheid: wordende er door zes raadsleden van Augsburg een verhemelte boven zijn hoofd gedragen, van rood, wit en groen damast. KAREL op deze

wijze langzaam en statig voorttrekkende, en de menigte die te wederzijde van de weg samengevloeid was op het minzaamst groetende, maakte op allen de aangenaamste indruk. Elkeen was vol van zijn lof, en zei dat hij niet slechts de machtigste vorst van de wereld was, maar tevens ook de schoonste man van geheel het keizerrijk.

De keizer had zijn broeder en de legaat aan zijne rechter- en linkerzijde gewenst; maar de keurvorst van Mentz, met twee honderd in zijde uitgemonsterde lijfwachten in zijn gevolg, had zich aan ‘s keizers rechterhand geplaatst, terwijl de keurvorst van Keulen, van een honderdtal wel gewapende soldaten vergezeld, de linkerhand zich toegeëigend had. Koning FERDINAND zag zich dus genoodzaakt om met de legaat achter hen aan te komen, gevolgd wordende door een aantal groten en edelen, zo kardinalen en verdere hoge geestelijke personen, als gezanten van vreemde hoven. Ook was daaronder de hooghartige bisschop van Osma, biechtvader van KAREL. De trein werd besloten door keizerlijke kavallerie, en door soldaten van de stad Augsburg. De geschiedschrijvers verklaren, dat nooit een zo indrukwekkend en prachtig schouwspel gezien was, en dat de geschiedboeken van het keizerrijk daarvan geen voorbeeld konden aangeven.

Komst binnen Augsburg.

De trein ging uit de aard van de zaak zeer langzaam voorwaarts; van daar dat het tussen acht en negen uur in de avond was, voor zij de poorten van Augsburg konden binnentrekken. Hier werden de aanzienlijke gasten verwelkomd door de burgemeester en de raadsleden, die zich voor KAREL met de grootste eerbied nederbogen. In dezelfde tijd werden salvo’s gelost uit het geschut der wallen, en vermengde zich het vreugdegejuich der menigte met het gelui van al de klokken der stad, het geschal van trompetten en het geraas van trommen. STADION, bisschop van Augsburg, die met zijn geestelijkheid in plechtgewaad dáár was, hief met hen het *Advenisti desirabilis* aan; en zes kanunnikken, die een prachtig verhemelte droegen, traden toe om de keizer naar de domkerk te geleiden. KAREL’s paard schrok bij hun aannadering, zodat hij met moeite in de zadel kon blijven. Echter bereikte men nu weldra de kerk, die met bloemen en groen smaakvol versierd was, en in een ogenblik door een groot aantal fakkelen helder verlicht werd.

De benedictie.

De keizer naderde aanstonds het altaar, en zich op de knieën geworpen hebbende, dankte hij God met ten hemel gehevene handen. Gedurende het *Te deum* had KAREL al fluisterende voortdurend een onderhoud met de Aartsbisschop van Mentz. Dit merkten de Protestanten op, en het voorspelde hun niets goeds. Ook zagen zij dat de keizer met zijn oor de legaat dicht naderde, die hem iets scheen te zeggen te hebben, alsmede dat hij hertog GEORGE vriendelijk toeknikte. Dit alles beviel de Protestanten niet. Op het ogenblik evenwel dat de priesters het *Te ergo quoesimus* zongen, brak KAREL plotseling het gesprek af. Als nu een der geestelijken hem een goud geborduurd kussen wilde aanbieden om daarop te knielen, weigerde hij het en knielde neer op de blote stenen van de vloer van de kerk. De gehele vergadering volgde zijn voorbeeld, met uitzondering alleen van de keurvorst en de landgraaf, die overeind bleven staan. Hertog GEORGE wierp een blik van verwondering en afkeuring tevens op zijn neef, over zulk een stoutmoedigheid. De markgraaf van Brandenburg, die door het voorbeeld van de hem omringende menigte was meegesleept en ook op zijn knieën gevallen was, rees haastig weer op, toen hij bemerkte dat zijn twee bondgenoten waren staande gebleven. Toen nu de kardinaal - aartsbisschop van Salzburg ertoe overgaan wilde om de zegen te geven, begaf CAMPEGGIO, wie het scheen te hinderen dat hij nog in het geheel geen deel aan de plechtigheid gehad had, zich met drift naar het altaar, en terwijl hij de aartsbisschop enigszins ruw op zijde drong, voegde hij hem toe: "dat is mijn zaak en niet de uwe." De aartsbisschop verzette zich niet, de keizer knielde, en de landgraaf die bij dit alles met moeite een glimlach bedwingen kon, schuilde zo goed hij kon weg achter de anderen. Hierop begonnen de klokken opnieuw te luiden, en

de trein zette zich andermaal in beweging, nu de weg nemende naar het palatinaat (het bischoppelijke paleis) dat voor de keizer was in gereedheid gebracht. De vorsten gingen met de keizer binnen, en de menigte verstrooide zich. Het was over tien uur geworden.

"De avondddienst van het verraad".

Nu was de ogenblik gekomen, die de Pausgezinden dachten te benuttigen, om de Protestanten ontrouw te doen worden aan hun geloof. De keizer was er nu; een plechtige processie was de volgende dag ophanden: dit en meer scheen gunstig te zullen samenwerken om nu maar dadelijk, nog in de late avond, een aanval te beproeven. "De avonddienst des verraads stond te beginnen," zegt SPALATIJN.

De markgraaf van Brandenburg.

Na enige ogenblikken van algemeen onderhoud over onverschillige onderwerpen, mochten de Catholieke vorsten zich verwijderen; maar KAREL had aan de keurvorst van Saksen, de landgraaf van Hessen, aan GEORGE van Brandenburg, aan de vorst van Anhalt, en aan de hertog van Luneburg een teken gegeven, om hem in zijn bijzonder vertrek te volgen. Zijn broeder FERDINAND alleen ging ook mee, daar deze tot tolk zou dienen. KAREL dacht dat de Protestantse vorsten, alhoewel zij in tegenwoordigheid van anderen niet mochten willen toegeven, in een bijzonder en vriendschappelijk onderhoud wel zouden te bewegen zijn, om, hem ten gevalle, van hun streng godsdienstige beginselen geheel of gedeeltelijk terug te komen.

"Zijn Majesteit zou verlangen dat de predikatiën gestaakt werden," zei FERDINAND tot hen. Bij het horen van deze woorden werden de beide bejaarde vorsten (de keurvorst en de markgraaf) zo bleek als doden, en zij konden geen woord uitbrengen in antwoord. Er was een langdurige en pijnlijke stilte.

Ten laatste vatte de landgraaf het woord op. "Wij bidden uw majesteit," dus sprak hij, "dat het u behagen moge van deze eis af te zien. Onze leraars doen niets anders dan eenvoudig het Woord van God in de zuiverheid verkondigen, gelijk dat de oudste vaders van de Kerk ook deden, AUGUSTINUS, HILARIUS en zo vele anderen. Van de waarheid hiervan kan uw majesteit zich lichtelijk overtuigen. Maar hoe uw majesteit daarover moge denken: wij voor ons kunnen de troost niet opgeven, die wij vinden in de prediking onzer leraars. Wij mogen het Evangelie niet tegenstaan."

Het zwijgen van de keizer.

FERDINAND bracht deze woorden in het Frans aan de keizer over; want in die taal was het dat hij met zijn broeder sprak. KAREL vernam deze met zichtbaar ongeduld. Vooral mishaagde hem het beroep op AUGUSTINUS en HILARIUS. Het bloed steeg hem in het aangezicht, en hij scheen in gramschap te zullen uitbarsten. "Zijn majesteit kan niet anders dan zijn verlangen herhalen," hernam nu FERDINAND op een meer stellige en gebiedende toon. - "Niemand heeft het recht om over ons geweten te gebieden," riep de landgraaf driftig uit. FERDINAND intussen bleef volhouden, en nu kon de markgraaf, die tot daartoe gezwegen had, zich niet langer bedwingen, en drukte zich in zijn edele vervoering op een wijze uit, zo verstaanbaar, dat daarbij de hulp van een tolk geheel niet nodig was. Hij boog het hoofd voor de keizer neer, en terwijl hij de handen op zijn hals liet neerkomen, even gelijk de bijl van de beul, zei hij in diepe ontroering: "Eer ik mij zal laten beroven van Gods Woord, en eer ik mijne Heer uit mensenvrees zou kunnen verloocheen, zal ik mij voor de voeten van uw majesteit het hoofd van de romp laten slaan." Weinige maar veel zeggende woorden. Allen waren bij dit toneel stom van verbazing en zeer getroffen. De Protestantse vorsten hier tegenwoordig, zoude nop dat ogenblik zonder bedenken het schavot beklommen hebben, ware dat nodig geweest.

KAREL zelf was aangedaan, en toegevende aan de vervoering van het ogenblik, riep hij uit, zo goed als hij dat in zijn slecht Duits doen kon, en terwijl hij met de hand een teken maakte als wilde hij de markgraaf beletten verder te gaan: "Nee, nee! Het hoofd met! Het hoofd niet!" Maar bij deze uitroep bleef het ook.

Deze weinige woorden waren dáárom merkwaardig, omdat het de enige waren die de vorsten gedurende de gehele zitting van de rijksdag uit KAREL's mond vernamen. Hij sprak tot hen niet anders dan door tussenkomst van zijn broeder of van de Paltsgraaf, voornamelijk omdat hij bijna niets van het Duits verstond, en misschien gedeeltelijk ook om niet tegen de etiquette te zondigen, daar die aan het Spaanse hof soms tot in belachelijke uitersten gedreven werd. Aangezien de keizer overigens vier uren daags voor godsdienstige verrichtingen afzonderde, zei het volk van hem: "Hij spreekt meer met God dan met de mensen." Deze zijn stilzwijgendheid was intussen voor zijn plannen niet voordelig. Om deze behoorlijk uit te werken, ware veeleer een hoge mate van welsprekendheid en eigen werkzaamheid hem te stade gekomen. Nu zagen de Duitsers niet veel anders in hun voortdurend zwijgende keizer, dan een ledepop, die van tijd tot tijd met het hoofd of met de ogen een beweging maakte. KAREL voelde zelf het gedwongene van deze toestand; immers hij zei dat hij "om Duits te kunnen spreken graag elke andere taal zou willen opofferen, het Spaans en Frans niet uitgezonderd;" zelfs had hij daarvoor een gedeelte van zijn gebied willen missen .

Nieuwe plannen.

FERDINAND zag wel in dat het alles vruchteloos zou blijven, hoe lang en hoe ernstig men ook mocht aanhouden op het doen staken van de Protestantse predikatiën, immers zonder geweldige maatregelen te nemen; maar nu wilde hij iets anders beproeven. De volgende dag was *Sacramentsdag*, en op grond van het oude gebruik, waaraan niemand nog ooit zich onttrokken had, mocht hij verwachten dat al de vorsten en afgevaardigden, die ter zake van de rijksdag zich in de stad bevonden, zouden willen deel uitmaken van de plechtige omgang (processie), die op die dag stond gehouden te worden. Het was, dacht hij, niet waarschijnlijk dat de Protestanten zo ver zouden gaan van dit te weigeren, al deden zij het blotelijk uit beleefdheid. En hoe zouden zij ook een weigering van die aard durven wagen, meende hij, op het ogenblik dat de rijksdag stond geopend te worden; en wel een rijksdag waartoe zij onder zo vriendschappelijke bewoordingen waren opgeroepen geworden, en die, naar het gewenst werd, zich zozeer door onderlinge inschikkelijkheid en vredelievendheid zou kenmerken? - "Geloven zij dan niet" dus dacht hij, "dat CHRISTUS lichaam en bloed waarachtig in het sacrament aanwezig is? Verschillen zij niet juist in dit punt nadrukkelijk van ZWINGLI? Kunnen zij zich dan wel terugtrekken, zonder zich in hun eigen ogen aan ketterij schuldig te maken? - Maar zo zij met dat al aan de processie deelnemen; zo zij helpen toebrengen aan de luister met welke "des Heeren lichaam" morgen in statige optocht zal worden rondgedragen; zo zij zich op morgen, evenals de Catholieke vorsten en afgevaardigden, bevonden zullen hebben te midden van die stoet van geestelijken in hun plechtgewaad, en omgeven van de hoogstmogelijke pracht; zo zij dan met en voor de ogen van het volk nederknielen; al wat toch voor de Protestant aanstotelijk is, en inloopt tegen zijn strenge begrippen van godsdienst: - zullen zij dan niet iets gedaan hebben, dat niet verschilt van een openlijke verloochening van hun geloof?" - Deze kunstgreep scheen te fijn dan dat zij niet gelukken zou; het plan scheen te wel overlegd, dan dat aan een goede uitslag mocht getwijfeld worden. De list der Italianen zou, naar het scheen, de eerlijke maar eenvoudige Duitsers in de strik lokken.

Voorstel van Ferdinand.

FERDINAND besloot dan maar dadelijk de gewichtige proef te nemen; en wat juist voorgevallen was, de weigering van de vorsten om de keizer te believen in het doen ophouden van de predikatiën, gaf hem daartoe gerede aanleiding. "Als gij dan," dus begon

hij verder te spreken, "de keizer ten gevalle geen maatregelen nemen wilt, dat er een einde komt aan die predikatiën die hem zo mishagen, dan zult gij hem toch wel niet weigeren, om op morgen, sacramentsdag, naar oud gebruik, hem te vergezellen bij de processie. Zo gij er almede zwarigheden in vinden mocht, en gij die ook uit beleefdheid voor zijn majesteit niet kunt overstappen: doe het dan tenminste in de overtuiging dat de processie Gods eer ten doel heeft, en dat gij u uit die hoofde daaraan niet mocht onttrekken."

De vorsten weigeren.

Dit verzoek brengt de vorsten in grote verlegenheid. Zij voelen dat zij als Protestanten aan de omgang geen deel mogen nemen. Hoe toch konden zij, door hun tegenwoordigheid daarbij, het gedrag van priesters goedkeuren, die hier een spel dreven met het goed geloof van de menigte, en die het volk een God ter verering voorstelden, die eigenlijk niets anders was dan een onding van hun eigen maaksel? - Maar aan de andere kant: zullen zij nu ten tweedemale een verzoek van de keizer afslaan? - Hun besluit is genomen. Zij geven ten antwoord: "CHRISTUS heeft het sacrament niet ingesteld, opdat het aanbeden zou worden." KAREL echter doet zijn verzoek steeds op meer dringende toon herhalen. De vorsten blijven even stellig bij hun weigering. Eindelijk doet de keizer hun stellig aanzeggen, dat hij op dit punt geen verontschuldigingen kan aannemen, hoewel hij hun tot de volgende morgen vroeg de tijd wil laten, om zich op hun besluit te bedenken.

Men scheidde daarop in niet geringe verwarring. De keurprins, die met nog andere heeren in een voorzaal de terugkomst van zijn' vader, de keurvorst, en de andere vorsten was blijven afwachten, trachtte op hun gelaat de uitslag te lezen van het onderhoud, dat zij met de keizer gehad hadden. Hun bedrukte aangezichten zeiden hem genoegzaam dat de bijeenkomst geen zeer vriendschappelijke geweest was, en dit deed hem zelfs het ergste vrezen, waarom hij zijn vader bij de hand vattende, hem met drift voorttrok en zich haastte om met hem buiten het keizerlijk paleis te komen, evenals of men er reeds op uit geweest was om hem gevangen te nemen. "Kom voort! Haast u toch!" was al wat hij kon uitbrengen.

Spijt en gramschap van Karel.

KAREL had zulk een tegenstand niet verwacht. Hij was er vertoornd en tevens ontsteld over; en nu bracht de legaat het zijne eraan toe, om hem meer en meer op te winden. In die toestand door gramschap, spijt en teleurstelling werkelijk gefolterd, bleef de jeugdige keizer met grote schrede op en neer gaan, terwijl hij zijn boezem trachtte lucht te geven, door op de vorsten uit te varen en allerlei bedreigingen te doen. Hij kon zelfs zijn ongeduld om hun stellig besluit te weten niet bedwingen en tot de morgen wachten, maar zond, in het midden van de nacht, om het antwoord van de keurvorst. "Het is nu de tijd van slapen," liet deze hem zeggen, "maar morgen ochtend zullen wij ons besluit doen weten." De landgraaf kon evenmin rusten als de keizer. Zodra hij in zijn hotel was aangekomen bleef hij, in stede van om naar bed gaan te denken, peinzen over het voorgevallene, terwijl hij zijn kanselier naar de Neurenburger afgevaardigde zond en hen uit de slaap liet wekken, om hun zonder verwijl te doen weten wat er die avond tussen hem en de andere vorsten en de keizer had plaats gehad. Ook werd aan de godgeleerde heeren verzocht, hun gevoelen omtrent de eis van de keizer tegen de volgende morgen te willen mededelen. SPALATIJN stelde dit hun gevoelen nog gedurende de nacht op het papier. De slotsom daarvan was als volgt: "Het sacrament is niet ingesteld om vereerd of aanbeden te worden, gelijk de Joden dit de koperen slang moesten doen. Wij Protestanten zijn hier om van de waarheid belijdenis en hulde te doen, en geenszins om tot de oude dwalingen weer te keren. Wij moeten daarom de processie niet bijwonen!" Hierdoor werden de Evangelische vorsten, aan de morgen van de 16de juni, volkomen in hun de vorige avond genomen besluit versterkt, en namen zij dan ook voor daarvan niet af te wijken.

Daar de keurvorst van Saksen gedurende de nacht ongesteld was geworden, kon hij de vorsten en heeren die ten zeven ure in de morgen zich te paard naar het keizerlijk paleis op weg begaven, niet vergezellen; maar hij zond zijn' zoon in zijn plaats.

Herhaalde weigering van de vorsten.

De markgraaf van Brandenburg voerde het woord. "Het is uw majesteit bekend," dus sprak hij de keizer aan, "dat zowel mijn voorzaten als ik zelf, steeds lijf en goed hebben veil gehad voor de belangen van uw doorluchtig stamhuis. Maar in zaken die de dienst van God betreffen, mag ik evenmin als iemand van hen die hier tegenwoordig zijn, andere bevelen opvolgen dan die welke God zelf ons in Zijn Woord gegeven heeft. Men heeft ons gezegd dat de dood het lot zal zijn van alle Evangelischen die weigeren hun geloof op te geven: Ik voor mij ben bereid die dood te ondergaan." Nu overhandigde hij de keizer de geschrevene verklaring van de vorsten. "Wij mogen door onze tegenwoordigheid bij de omgang van heden," dus luidde die verklaring, "de schijn niet op ons laden, alsof wij daarin iets anders zagen dan een uitwerksel van dwaling en bijgeloof, dat te gelijk strafbaar en afkeurenswaardig is, omdat het geheel geen grond heeft in Gods Woord, ja daarmede strijdt. Wij vinden ons integendeel ten duurste verplicht, en daarvan leggen wij bij deze zonder schroom en eenstemmig de plechtige verklaring af, - om misbruiken als deze door ons voorbeeld tegen te gaan, opdat de schadelijke uitwerking daarvan eenmaal ophoudt en er een einde komt aan dergelijke verkeerde handelingen."

"Maar zo gij er dan al voor u zelf geen godsdienstige verrichting van kunt maken om de keizer bij de processie te vergezellen," sprak FERDINAND, "doe het dan blotelijk als een beleefdheid jegens zijn majesteit en als leenmannen des keizerrijks. Als zodanig beveelt het u de keizer." "Wij kunnen met geen mogelijkheid van het bijwonen der processie het denkbeeld van een godsdienstige verrichting afscheiden," was het antwoord, "en daarom verbiedt ons het geweten in dit opzicht aan het verlangen van de keizer te voldoen." Hierop sprak FERDINAND met KAREL een tijd lang op een fluisterende toon, en nu zei eerstgemelde: "zijne majesteit wil eens zien of gijlieden hem zult gehoorzamen of niet." Zonder enig verder antwoord af te wachten verlieten daarop de keizer en zijn broeder de zaal, terwijl de vorsten, in plaats van nog een nader gehoor te verzoeken, gelijk KAREL misschien verwacht had, zich naar hun paleizen en hotels begaven, gerust en opgeruimd van geest, en met de bewustheid dat zij overeenkomstig hun plicht gehandeld hadden.

Processie op de Sacramentsdag.

De plechtstatige omgang ving eerst aan ten twaalf ure op de middag. Dadelijk achter het verhemelte, onder wat de keurvorst van Mentz de hostie droeg, ging de keizer, geheel alleen, in demoedige houding, een waskaars in de hand dragende, blootshoofds en zijn haar weggeschoren gelijk als van een priester, zich zo geheel onbeschut blootstellende aan de invloed van de middagzon, die haar stralen met geweldige kracht op zijn kruin deed neerkomen. Door zich hieraan te onderwerpen, wilde KAREL voor de ogen van het volk het bewijs geven, dat hij een getrouwe en gehoorzame zoon van de Kerk was. En het was met de Kerk van Rome inderdaad zover gekomen, dat aan de volbrenging van dergelijke uiterlijkheden een overwegend belang gehecht werd. Naar gelang de reine geest en het werkdadige leven van de eerste tijden uit de Kerk verdwenen waren, had men daarvoor plechtigheden, optochten en dergelijken in de plaats gesteld. De Roomse eredienst was zo pracht - en praalvol geworden en had zich tot zulk een gedrochtelijk samenstel van ondereen vermengde kerkgebruiken en wereldlijk heden vervormd, alleen ten gevolge van het trapsgewijs verloren gaan van de twee enige echte bestanddelen van de Kerk van CHRISTUS: *geloof* en *liefde*.

De geschiedenis derhalve van de Roomse Kerk wordt eigenaardig uitgedrukt door de volgende woorden van de apostel PAULUS: *Hebbende een gedaante van godzaligheid, maar hebbende de kracht derzelver verloochend*. Maar het was reeds bij deze gelegenheid

te zien, dat die vroegere meer eenvoudige, meer christelijke geest, die de Hervorming wilde doen herleven, veler gemoederen reeds onvatbaar had gemaakt om meer, zo als vroeger, aan zulke processiën een waar godsdienstig gewicht toe te kennen. Althans er waren nauwelijks honderd inwoners van Augsburg die aan de omgang deel namen. Het was duidelijk te zien dat het keerpunt bereikt was, waar de stroom die tot daartoe allen onweerstaanbaar had meegevoerd, zou gestuit en teruggeleid worden tot de oorsprong, om van daar opnieuw, maar in een betere richting, de loop te beginnen. *Geloof* en *Liefde* begonnen opnieuw gekend te worden, en zagen zich de harten van de Christenen andermaal ontsloten.

Grote ontevredenheid van Karel.

KAREL verborg intussen onder een uiterlijk vertoon van godsdienstige kalmte, een hart dat van spijt en teleurstelling dreigde te barsten. De legaat kon zichzelf niet zo goed beheersen als de keizer. Hij zei dat deze stijfhoofdigheid van de vorsten belangrijke gevolgen konden hebben, en dat de paus daarvan niet dan met de uiterste verwondering zou horen. "Dit nieuws zal hem even onverwacht als onaangenaam zijn, en hij zal het zich zeer aantrekken," zei hij. Toen nu evenwel de processie afgelopen was (deze had een uur geduurd) kon de keizer zich niet langer bedwingen. Hij was nauwelijks op het paleis teruggekomen, of hij zei op strenge toon, dat hij de Protestantse vorsten, die zich zo onhandelbaar en zo weerspannig gedragen hadden, niet langer binnen Augsburg dulden kon, en dat zij reeds de volgende dag de stad moesten verlaten hebben; waartoe hij hen van een vrijgeleide zou voorzien. De rijksdag zou dan, buiten hen, de nodige maatregelen nemen in het belang van de Kerk en van het Rijk. Ongetwijfeld had de legaat de zaak zover weten te brengen; en was aan dit overhaast besluit gevolg gegeven, dan had de religieoorlog onmiddellijk moeten uitbreken. Maar verscheidene van de vorsten van de Catholieke partij, die het hachelijke van een strijd als deze inzagen, beijverden zich om de keizer tot gematigder gedachten te brengen, en zij slaagden daarin, hoewel niet zonder veel moeite.

V.

De keizer wil dat de predikaties ophouden.

KAREL die met opzicht tot de processie zijn doel niet had kunnen bereiken, besloot nu niet te rusten voor er een einde was aan de godsdienstoefeningen, die de Protestanten zijns ondanks in Augsburg maar bleven volhouden, en die hem geweldig hinderden.

Onderandere had een Zwingliaans prediker van wegslepende welsprekendheid steeds een buitengemeen talrijk gehoor. Bij een gelegenheid behandelde hij een gedeelte van het boek JOZUA. Hij stelde zijn toehoorders de koningen van Kanaän en de kinderen Israëls zo levendig voor, alsof zij hen van aangezicht tot aangezicht hadden kunnen zien en horen spreken. In de koningen van Kanaän vond iedereen de treffende beeldtenis van keizer KAREL en de Roomse vorsten, en in Gods volk (de Israëliten) herkende men even duidelijk de volgelingen van de Hervorming. Predikatiën van deze aard en op zo welsprekende wijze gehouden, konden niet missen een diepe en voor Rome schadelijke indruk te maken.

Op de 16de juni namen evenwel de Protestanten ‘s keizers herhaalde eis in opzettelijke overweging. De meerderheid handhaafde intussen het reeds vroeger dienaangaande beslotene. "Wij moeten ons geen vrees laten aanjagen," zeiden zij onder malkanderen; "men beproeft of wij niet bang te maken zijn, en of wij niet voor een loos alarm zullen gaan lopen."

Antwoord daaromtrent van de vorsten.

De volgende morgen brachten de Protestantse vorsten de keizer hun antwoord, dat in de volgende bewoordingen vervat was: "Het zou van onze kant opstand zijn tegen God, zo wij

onze leraars de zuivere Evangelieprediking wilden beletten. God duldt niet dat men Zijn Woord aan banden legt. Ook hebben wij, als arme zondaren, de grootste behoefte aan die prediking, tot onze troost en onze sterkte op onze moeilijke levensweg. Maar buitendien: zijne majesteit heeft gewild dat op de tegenwoordige rijksdag de onderscheidene gevoelens en leringen in het godsdienstige zouden ten toetse gebracht worden. Indien men nu zou willen dat onze prediking al bij voorraad gestaakt werd, dan veroordeelt men onze godsdienstbegrippen met van de daad, voor en aleer wij de gelegenheid hebben gehad deze te ontwikkelen en te verdedigen."

Dadelijk nadat zij vertrokken waren, liet KAREL de andere wereldlijke en geestelijke vorsten bij zich ontbieden. Zij kwamen omstreeks de middag op het palatinaat bijeen, en bleven vergaderd tot in de avond. De discussie was nu en dan hevig genoeg. "Deze eigen morgen," zeiden sommigen, "hebben de Protestantse heeren, toen zij van het paleis kwamen, openlijk laten prediken." Dit nam KAREL voor een opzettelijke belediging op, en hij kon zijn gramschap daarover nauwelijks meester blijven. Andermaal echter waren er enkelen die hem trachtten te bedaren, en die aanboden al hun vriendschappelijke invloed op de Protestantse vorsten te beproeven, om hen tot goedschiks toegeven op dit punt te bewegen. De keizer nam deze hun voorstel aan.

Deze bemiddelaars slaagden intussen niet in hun oogmerk, daar de Protestantse vorsten voor hun overreding even doof bleven, als zij dat tot daar toe voor bedreigingen geweest waren. "Zullen de ketters dan alleen te Augsburg gekomen zijn om de keizer in het aangezicht te honen?" vroegen de Catholieke vorsten aan elkaar. Dit wilden zij tot elke prijs trachten te beletten. "Laten wij van onze zijde beginnen met onze predikers het zwijgen op te leggen," zei zij, "dan zullen de Protestanten toch niet anders kunnen dan met de hunnen Eveneens te handelen!"

Een middelweg voorgeslagen.

Dien ten gevolge werd dan door hen aan de Evangelischen als middelweg voorgesteld: dat noch de Catholieken noch de Protestanten hun predikers zouden behouden, maar dat er enige weinige geestelijken door de keizer zouden aangewezen worden, die in last bekomen zouden om zich tot de eenvoudige voordracht van het Woord van God te bepalen zonder meer, en die volstrekt geen geschilpunten zouden mogen aanroeren. "Daartoe zullen gematigde en onpartijdige mannen genomen worden," zei men tot de Protestanten, "en wij zullen zorg dragen dat FABER en de zijnen daarop geheel geen invloed hebben." - "Maar zij zullen niet kunnen nalaten om onze leer aan te vallen." - "Daar zal niets van gebeuren. De priesters zullen anders niet doen dan enige gedeelten uit de Bijbel voorlezen en bovendien een en ander formulier, waarbij dus volstrekt geen eigenlijk prediken zal te pas komen, en ook geen gevaar kan zijn dat er iets gezegd wordt, dat voor deze of geen hinderlijk zou kunnen wezen." De Evangelischen verzochten tijd van bedenken.

Gevoelen van de Godgeleerden.

"Dit voorstel moeten wij aannemen," was het oordeel van MELANCHTON; "want zo wij ook dit verwerpen, dat wij toch in alle veiligheid aannemen kunnen, dan lopen wij gevaar, dat de keizer onze confessie niet zal willen aanhoren; en dat zou het ergste zijn wat ons nu kon overkomen."

"Wij zijn naar Augsburg gegaan om van onze leer en begrippen rekenschap af te leggen, en niet zo zeer om te prediken," zei AGRICOLA. SPALATIJN was ook ten gunste van het voorstel gezind. "Er is reeds meer dan te veel over deze zaak in de stad gesproken," zei hij, "en daar ook de Sacramentarissen en de Geestdrijvers hier predikatiën houden, even goed als wij, zo zouden wij al licht gevaar lopen, dat, zo er om hunnenwil ongeregeldheden ontstonden, men die aan ons wijten zou!"

"En wat is dan toch ook, wel beschouwd, de voorslag die de Roomsen ons nu doen?" vroegen andere godgeleerden. "Men wil de Bijbel gelezen hebben zonder bijgevoegde uitlegging. Welnu, dat is volkomen in onze geest. Wij willen niet horen van het uitlegkundig gezag van de Kerk; en nu stellen zij zelf voor, dat de priesters insgelijks die uitlegging zullen laten rusten! Konden zij wel ooit meer in een Protestantse zin gehandeld hebben?" "Ziedaar een staaltje van de slimheid van de hovelingen," merkte MELANCHTON glimlachende aan.

Het voorstel wordt aangenomen.

Maar ook uit het oogpunt van billijkheid en van recht beschouwd, moesten de Protestanten wel de voorslag aannemen. De keizer was, dit viel niet te ontkennen, de hoogste macht; en zolang hij persoonlijk in de stad tegenwoordig was, moest men het er voor houden dat in zijn handen alle regering en bestuur, ook over geheel plaatselijke aangelegenheden, berustende was.

"Wel nu," was dan het antwoord dat de Protestantse vorsten hieromtrent gaven, "wij stemmen erin toe om onze predikatiën te staken; onder de nadrukkelijke voorwaarde evenwel, dat bij de godsdienstoefeningen die men daarvoor wil in de plaats stellen, niets voorvallen dat ons aanstotelijk zou kunnen zijn, of dat wij niet met ons geweten zouden kunnen overeenbrengen. Zo dit onverhoopt het geval werd, dan zouden wij deswegens onze maatregelen moeten nemen." De keurvorst in het bijzonder voegde er de opmerking bij: "Wij blijven hiermee, naar wij vermenen, geheel en al onverlet, om, wanneer wij dat goeddunken, onze leraars voor ons aan onze paleizen of hotels te doen prediken."

De heren die als bemiddelaars tot de Protestantse vorsten gekomen waren, haastten zich om de keizer van de uitslag van hun bemoeiingen bericht te geven. KAREL wenste niets liever dan op dit punt in een minnelijke schikking te komen, en keurde daarom volkomen goed, al wat hierover besproken was.

Dit gebeurde op Zaterdag. Nog die eigen avond, ten zeven ure, zag men een keizerlijke heraut, van trompetters vergezeld, door de straten der stad Augsburg trekken, die met luide stem de volgende woorden uitriep: "Hoort! hoort! Dus beveelt zijn keizerlijke majesteit, onze allergenadigste heer en meester: Niemand, wie hij ook zij, zal van nu aan binnen de stad Augsburg mogen prediken, met uitzondering alleen van diegenen, welke daartoe door zijn majesteit zullen zijn aangewezen; en dat op straffe van ongenade en zodanige verdere straffen, als het zijn majesteit behagen zal over de schuldigen te bepalen."

De nieuwe predikers aangesteld.

Deze bekendmaking gaf tot allerlei gissingen en aanmerkingen onder de bewoners van Augsburg aanleiding. "Wij zijn verlangend," zeiden sommigen "om die keizerlijke predikers te horen. Men wil dat zij geheel onzijdig zullen moeten wezen, en noch tegen de stellingen van de Evangelischen noch tegen de Roomse Kerk iets zullen mogen zeggen: iets dat ons zo goed als onmogelijk voorkomt." Een ander merkte spottenderwijze aan: "Als wij maar geen priesters te zien krijgen, die middel geweten hebben om zich in een of ander gedrocht te vervormen; bijvoorbeeld, dat wij er zien zullen die de kop van een leeuw, het lichaam van een bok, of het onderlijf van een draak hebben aangenomen! "De Spanjaarden waren wellicht diegenen, die er de meeste nieuwsgierige belangstelling over lieten blijken. Velen hunner hadden in hun gehele leven nog geen enkele predikatie bijgewoond. Dat was ook zo de gewoonte niet in Spanje. ZWINGI's vrienden evenwel namen de zaak ernstiger op, en verwachtten weinig goeds van deze maatregel.

Als nu Zondag 19 juni aangebroken was, stroomde men van alle zijden naar de kerken, en elks verwachting was op het hoogst gespannen om de priesters te zien, en te horen wat zij voor te dragen zouden hebben. Men meende een half Catholiek, half Protestants sermoen te zullen horen, en dat was zeker iets bijzonders geweest. Maar niets van dat alles gebeurde: - *"De berg had een muis gebaard!"*

Behalve het lezen van enige formuliergebeden en van een en ander uit de Bijbel, gebeurde erin deze godsdienstoefeningen niets. Men zag elkaar in de grootste verwondering aan. "Daar hebben wij dan," zeiden zij, "een prediker, die noch tot de Lutherschen, noch tot de Pauselijken behoort. Hij is wel in de volste zin een man van de Bijbel." Het scheelde niet veel of allen waren ten laatste in lachen uitgebarsten; "en daartoe," zei BRENZ, "hadden zij reden genoeg." In enkele kerken evenwel veroorloofden de priesters zich, om de Bijbellezing te doen vergezeld gaan van enige toelichting, die echter niets te beduiden had, en al deed zij geen kwaad toch beter ware weggelaten geweest.

De nieuwe predikers en "De verwarringen van het Pausdom".

Na de dusgenoemde predikatie volgde de mis. Die in de hoofdkerk was bijzonder druk bezocht. Wel was de keizer er niet, want hij had de gewoonte om te slapen tot negen of tien ure, en daarom werd er gewoonlijk nog later een mis gehouden waarbij hij dan tegenwoordig was; maar FERDINAND verscheen er met een aantal andere vorsten en groten. Men verzuimde niets om er luister aan bij te zetten; waartoe onderanderen een sterk bezet koor en ook de tonen des orgels moesten bijdragen. De kerk werd, toen de mis beginnen zou, zo vol met mensen, dat er letterlijk niemand meer binnen kon komen. En onder die menigte waren ervan allerlei landaard; zowel Fransen, Spanjaarden, Mooren en Turken, als Duitsers, Italianen en anderen meer. Deze bonte en vreemdsoortige mengeling was geen onaardige voorstelling van de verwarringen des Pausdoms zelf.

Er was toch één priester geweest, een ijverig pausgezinde, die zich verstout had om, in weerwil der gegevene bevelen, van de kansel een zogenaamde verdediging van de mis, tegen de stellingen der ketters gericht, uit te spreken. Maar KAREL, hiervan kennis bekomen hebbende, deed hem daar voor gevangen zetten; alhoewel de schuldige priester al spoedig in de gelegenheid kwam om de kerker te ontvluchten.

Bemoedigende woorden van Luther. Nieuwe aanslagen.

De Evangelische leraars van Augsburg verlieten meest allen de stad, en gingen elders gelegenheid zoeken om het woord van de waarheid te verkondigen. Zij behoefden echter in geen dele te vrezen dat zij die gelegenheid niet in ruime mate zouden vinden. Intussen bracht een en ander, als gevolg van de jongste maatregel, veel onrust en neerslachtigheid te weeg. De keurvorst inzonderheid trok het zich zeer aan, dat de Evangelische prediking in Augsburg had moeten ophouden. "De keizer heeft eigenlijk niets minder gedaan," dus sprak hij met een zucht, "dan een bevel laten uitgaan waarbij in het algemeen alle Evangelieverkondiging geschorst wordt. Het is als of God op deze rijksdag niet door Zijn dienaren tot de mensen zou mogen spreken." LUTHER was er ook zeer getroffen over toen hij het hoorde, en de keizer daalde daarbij zeer in zijn schatting. Hij voorspelde uit dit voorgevallene nog veel groter kwaad voor de toekomst.

"Het zal hiermee niet gedaan zijn," zei hij. "De keizer is nu begonnen met de keurvorst te verbieden godsdienstoefening te houden, maar weldra zal hij hem ook voorschrijven wat hij al of niet geloven mag. De Rijksdag zal ons niet sparen. Zo God dan niet helpt, hoe zullen wij bestaan?" En nu voegde hij er in verontwaardiging bij: "Het is of de Roomsen vleselijke duivels geworden zijn, en of zij belust geraken op ons bloed. Zij willen hun handeling een glimp van billijkheid geven, door te zeggen dat onze stijfhoofdigheid van alles de schuld is. Maar het zijn geen mensen meer, waarmee wij te Augsburg te doen hebben; het is of zij losgebroken zijn uit de hel." Ook MELANCHTON werd er zeer door neergedrukt. "Zij zijn ons allen schrikkelijk vijandig," sprak hij, "misschien de keizer alleen uitgezonderd. Het gevaar is groot, zeer groot...Moge de Heer JEZUS CHRISTUS ons uithelpen!" LUTHER evenwel was meer bedroefd dan bezorgd over het gebeurde. Dit bleek uit de bemoedigende woorden die hij aan deze en geen ter opbeuring schreef. "Houdt moed, en vergeet niet dat gij belijders en dienaars zijt van JEZUS de Heer, en afgezanten van de Koning der koningen."

Veni Spiritus. De Heilige Geest-mis.

Zulk een bemoediging was ook wel nodig; want de Pausgezinden waren door het gelukken van deze eerste stap zeer opgewonden geraakt, en wilde nu ook verder gaan. Zij dachten er nu in de eerste plaats aan om het zover te brengen, dat de Protestanten, met of tegen hun zin, de Roomse plechtigheden zouden moeten bijwonen. "De keurvorst van Saksen moet," zo sprak de legaat tot KAREL, om hem tot zijn plan over te halen; - "De keurvorst van Saksen moet, als aartsmaarschalk des keizerrijks, het zwaard voor uw majesteit dragen bij alle plechtige staatsgelegenheden. Hij behoort dus ook zich van die plicht te kwijten, bij de Heilige Geest - mis, die gehouden zal worden ter opening van de rijksdag. Uw majesteit behoort hem daartoe te gelasten." De keizer voldeed hieraan ogenblikkelijk, en zond de keurvorst het bevel daartoe. Deze hierdoor in verlegenheid gebracht, nam de raad in van de godgeleerden. Er was geen twijfel aan, dacht hij, of zo hij weigerde zou men hem vervallen verklaren van zijne waardigheid; en zo hij gehoorzaamde zou hij tegen de inspraak van zijn geweten handelen en het Evangelie smaadheid aandoen. De Luthersche godgeleerden wisten evenwel zijn bezwaren uit de weg te ruimen.

"Gij wordt hier tot de vervulling van een dienstplicht door de keizer geroepen, die op u rust als aarts - maarschalk des rijks; gij komt hier niet als Christen te pas. Gods Woord zelf geeft u van zodanig, bloot als dienstverrichting, tegenwoordig zijn, bij een godsdienstplechtigheid waaraan het hart geen deel mag nemen, het voorbeeld in NAAMAN de Syrier. Gij kunt u daarom gerustelijk aan de wil van de keizer onderwerpen." Niet zo toegeeflijk waren de vrienden van ZWINGLI. Zij dachten in soortgelijke punten veel strenger. "De martelaren van ouds lieten zich de dood aandoen, maar men heeft ze niet kunnen noodzaken om de afgoden te wieroken," zeiden zij; als wilden zij te kennen geven, dat de keurvorst, ook op grond van de verontschuldiging die men hem voorstelde, niet behoorde toe te geven, maar veeleer het ergste moest afwachten. Anderen van de Protestanten lieten zich op een spottende toon aldus uit: "Al zingen de Roomsen hun Veni Spiritus, zo kunnen wij toch niet geloven dat dit van enige uitwerking zal zijn. Zij hebben Augsburg eerst van de arke des Heeren beroofd, toen zij de predikatiën lieten verbieden, en nu zal al hun misvieren en zingen niet helpen." Intussen zou de plechtigheid voortgang hebben.

Om van dit gedeelte van de geschiedenis een recht denkbeeld te hebben, moet men iets weten van de rijksconstitutie van het Duitse keizerrijk. Deze was uit de oude leenregering oorspronkelijk. De keizer was de opperste leenheer, de onderscheidene vorsten waren zijn leenmannen. Onder deze waren de zogenoemde keurvorsten de voornaamste, welke ten die tijde zeven in getal waren; dus genoemd, omdat door hen de keus van een nieuwe keizer werd gedaan. Er waren drie geestelijke en vier wereldlijke vorsten, welke die waardigheid bezaten; en aan elk van hun was nog een bijzondere waardigheid, met betrekking tot het rijk en het huis van de keizers, opgedragen. De drie geestelijke keurvorsten, de aartsbisschoppen van *Mentz*, *Keulen* en *Trier*, vooral de eerste, hadden de waardigheid van *aarts - kanselier*. Van de vier wereldlijken was de koning en keurvorst van *Boheme aarts - schenker*; de graaf en keurvorst van de *Palts aarts - schaftmeester* de hertog en keurvorst van *Saksen aarts - maarschalk*, en de markgraaf en keurvorst van *Brandenburg aarts - kamerheer*. Aan elke van deze waardigheden waren zekere diensten verbonden. Zo moest de keurvorst van Saksen als aarts - maarschalk bij plechtige optochten en gelegenheden, het rijkszwaard vooruit dragen. Gegrond was dus het oordeel, dat hij in deze alleen wereldlijke betrekking, zich ook bij die gelegenheid aan de uitoefening van deze zijn bediening niet kon ontrekken, gelijk hij trouwens ook reeds bij de eerste inkomst van de keizer en het zingen van het *Te Deum*, in zijn betrekking was tegenwoordig geweest, doch recht op staande gebleven. Dit kon ook thans geschieden. Het algemeen doel van de godsdienstige plechtigheid kon hem nu even zo min als bij de eerste inkomst verhinderen. Toen was het, om God te danken voor ‘s keizers behoudene aankomst; nu, om de leiding van de Heilige Geest bij de handelingen van de rijksdag af te smeken. Dit betaamde elke Christen, schoon al in de wijze waarop het geschiedde iets bijgelovigs onderliep: doch het was genoeg, door niet te knielen daarvan zijn afkeuring te laten blijken. Bij de processie met het Sacrament was het een andere zaak; deze was naar het geloof van de Protestanten

geheel aan het bijgeloof gewijd: het betaamde hun dus, zich daarvan te onthouden. Maar bij de H. Geest - mis gebruikten zij, evenals bij de toestemming ten opzichte van de gemaakte overeenkomst omtrent het staken van de predikatiën, een wijze en plichtmatige toegevendheid, om naderhand des temeer vrijheid in het vrijmoedig voorstellen en belijden van hun gevoelens te behouden. - L. R. 2Ki 5.18. Exemplo Naämanis. (SECKENDORF., II, p. 167. Sarpi, p. 99.) Ne ablato Spiritus vehiculo, quod est verbum Dei, Spiritus Sanctus ad Augustam prae pedum imbecillitate pervenire non possit. (Corp. Ref. II, p. 116.)

Het sermoen.

Op maandag de 20ste juni verzamelden zich de keizer en zijn broeder met de keurvorsten en andere groten des rijks in de hoofdkerk van Augsburg, en namen de voor hen bestemde plaatsen in, ter rechterzijde van het koor. Aan de linkerzijde waren gezeten de legaat, met de aartsbisschoppen en bisschoppen, terwijl de vreemde gezanten in het midden hun plaatsen hadden. De landgraaf en nog meerdere Protestanten hadden zich geplaatst buiten het koor, daar zij zo ver mogelijk van het altaar verwijderd wilden blijven. De keurvorst, die als aarts - maarschalk het zwaard droeg, bleef op zijn post dicht bij het altaar overeind staan, terwijl allen rondom hem knielden. Als nu het sermoen beginnen zou, werden de deuren van het koor zorgvuldig gesloten, zodat zij die daar buiten waren, geen verder deel konden nemen aan wat voorviel. VINCENTIUS POMPINELLI, aartsbissohop van Salerno, beklom de kansel. Hij weidde in de aanvang van zijn rede uit over de Turken, en spaarde hen niet, bij het vermelde van het kwaad dat zij van de Christenwereld gedaan hadden; maar daarop maakte hij een geheel onverwachte overgang van de Turken tot de Duitsers; waarbij hij de laatsten ten toon stelde als ware zij nog veel erger dan de Turken. "De Turken hebben slechts één' vorst, en die gehoorzamen zij; maar onder de Duitsers zijn vele vorsten die de verschuldigde gehoorzaamheid weigeren aan de macht die over hen gesteld is. De Turken hebben slechts één algemeen onder hen geëerbiedigd wordende wet, dezelfde zeden en gewoonten, en dezelfde godsdienst; maar onder de Duitsers zijn er maar al te veel, die er steeds op uit zijn om verandering te brengen in de landswetten, of in de voorvaderlijke gebruiken, of zelfs in de godsdienst. Zij zijn het die verdeeldheid en scheuring veroorzaken onder de kudde des Heeren. Zij verwerpen de leer die vroeger door allen als heilig en zuiver erkend was, met een ijver en een volharding als hadde zij daartoe een ingeving des duivels ontvangen; en dan zouden zij wel wensen daarvoor hun eigen verzinselen en dwaasheden in de plaats te stellen. Grootmachtigste keizer, geëerbiedigde koning!" dus vervolgde hij, nu tot KAREL en diens broeder bepaaldelijk het woord richtende, "maakt u op, gebruikt uw macht, uw zwaard, om die vermetele aanranders van de heilige godsdienst te tuchtigen, en dwingt hen om in de schoot der Kerk weer te keren. Duitsland zal geen vrede kunnen hebben, alvorens de tegenwoordig heersende ketterijen met wortel en tak uitgeroeid zijn. O heilige PETRUS en PAULUS! u roep ik aan in deze tijd van nood. U heilige PETRUS, opdat gij de verstokte harten van de weerspannige vorsten mocht vatbaar maken voor de waarheid; en u heilige PAULUS, opdat gij, zo zij zich blijven verharden en niet tot bekering komen willen, met uw zwaard mocht tussenbeiden treden en hen verdelgen van voor onze ogen!"

Dit sermoen was bovendien met allerlei ongepaste toespelingen en lofspraken op ARISTIDES, THEMISTOCLES, SCIPIO, DATO, de CURTIUSSEN en anderen uit de oude Heidenwereld opgevuld, en dus om een en andere reden zonderling genoeg. Toen de spreker eindigde rees de keizer op, om zijn offergaven te brengen, en de overigen volgden zijn voorbeeld. PAPPENHEIM gaf de keurvorst nu het zwaard weer terug: hebbende laatstgemelde hem het gedurende de predikatie toevertrouwd. De keurvorst zowel als de markgraaf, gingen nu ook hun gaven aanbieden, waarbij zij echter, naar van hen aangetekend staat, een glimlach niet weerhoude konden: iets dat zeker weinig in overeenstemming was met de gewone deftigheid en ernst dezer heeren, en dus wel duidelijk deed zien, in welk een licht zij deze gehele verrichting beschouwden. Ten laatste was alles afgelopen en verliet men de kerk. Eigenlijk had het sermoen aan niemand

bevallen dan alleen aan de vrienden van de nuntius. Zelfs had de spreker aan de aartsbisschop van Mentz zeer mishaagd. "Wat betekende toch die ruwe uitval op de Duitsers," vroeg deze; "en waarom de heilige PAULUS aangeroepen om tegen hen het zwaard te gebruiken?" - Buiten het koor en de kerk had men geen enkel woord in samenhang kunnen verstaan, en daarom vroegen diegenen van de Protestanten die zich opzettelijk buiten het koor gehouden hadden, met nieuwsgierige belangstelling naar wat daar binnen voorgevallen was. Wat zij te weten kwamen was zeker niet geschikt, om hun een gunstige dunk te geven van de gevoelens van de Roomse partij. BRENZ zei ervan: "Hoe meer de priesters zich beijveren om het volk op te ruien, en hoe meer zij trachten de vorsten van hun partij tot de oorlog aan te zetten, zo veel te vaster moet bij ons het voornemen staan, om van onze kant slechts de vrede te willen, en zo veel temeer moeten wij onze vorsten en het volk waarop wij invloed hebben, van gewelddadigheden afkerig maken." Dus kon een Protestant, een dienaar van het Evangelie des vredes spreken, zelfs nog onder de indruk van de hatelijkheden, die een priester van Rome zich niet ontzien had op de leerstoel tegen de Protestanten uit te braken. -

Opening van de rijksdag.

Uit de kerk komende stapte de keizer in zijn rijtuig, en liet zich naar het stadhuis brengen, alwaar in de grote zaal de zitting van de rijksdag moest plaats hebben. Hij zette zich bij zijn aankomst in de zaal op de voor hem bestemde troon, die prachtig gedrapeerd was. Zijn broeder plaatste zich op een bank vóór hem. Aan weerszijden waren nu verder geplaatst: de keurvorst, twee en veertig regerende vorsten, de afgevaardigden der steden, de bisschoppen, en de gezanten: een inderdaad indrukmakende vergadering; de wezenlijkheid van wat LUTHER, zes weken tevoren, zich verbeeld had in de lucht te zien.

De paltsgraaf las nu de keizerlijke boodschap ter opening van de zitting voor. Daarin werden bepaaldelijk twee punten aangeroerd: de oorlog tegen de Turken, en de godsdienstverschillen. "Zonder aan persoonlijke grieven te denken, en mijn bijzondere belangen geheel ten offer brengende aan het algemeen welzijn," dus waren de woorden des keizers, "heb ik mijn erflanden verlaten, en ben ik, niet zonder veel gevaren en moeilijkheden, naar Italië en van daar in Duitsland gekomen. Ik heb met droefheid gehoord van de verdeeldheden die hier thans plaats vinden, en die, terwijl zij de strekking hebben om de keizerlijke majesteit aan te randen en de dienst van God te honen, niet dan jammeren over Duitsland brengen, en roof en moord, ja een volslagen burgerkrijg ten gevolge moeten hebben ."

Ten een ure scheidde de vergadering.

De keurvorst.

Nog dezelfde dag verzamelde de keurvorst al de Evangelischen rondom zich, en vermaande hij hen met allen ernst en nadruk, om zich noch door bedreigingen, noch door zoetklinkende redeneringen te laten brengen tot ontrouw aan hun heilige zaak, die ook was de zaak van God. Allen waren over de inhoud van de keizerlijke openingsrede zeer getroffen geweest, en hadden daaruit voldoende kunnen opmaken dat een hevige strijd aanstaande was; maar ook allen voelden nu diep de waarheid van de profetische woorden: "*Beraadslaagt een raad, gij volken! doch hij zal vernietigd worden; spreekt een woord*, *doch het zal niet bestaan: want God is met ons!"*

De keurvorst bevond zich in een moeilijke toestand. Hij was het hoofd van de Protestantse vorsten en de man op wie allen vertrouwend hun oog gevestigd hielden, en hij moest als zodanig een grote mate vanzelfstandigheid en geestkracht ontwikkelen: niet slechts om als voorbeeld en leidsman de anderen met vaste tred voor te gaan, maar ook om niet, ook aan de best gemeende raad, toe te geven, waar die hem onwillekeurig van de rechte weg afgebracht zouden hebben. Als zodanig moest hij zeer dikwijls al zijn onverzettelijkheid verzamelen, om aan zijn eigen inzichten te kunnen blijven vasthouden, ook dan zelfs,

wanneer MELANCHTON hem wenken wilde geven die daarmee in tegenspraak kwamen. Wij hebben derhalve in hem een man, die waar ook geroepen om voor anderen te spreken en te handelen, zijn eigen individualiteit niet in het minst verloochende.

Maar deze man zou met dat al de eerste geweest zijn, om zijn eigen zwakheid en feilbaarheid te erkennen. Hij zocht daarom steeds zijn sterkte bij Hem die alleen sterken kan: bij God. In dit diep gevoel van afhankelijkheid wilde keurvorst JOHAN de volgende dag niets ondernemen voor hij in stille afzondering gebeden had. Hij verzocht daarom zowel zijn zoon, als de heeren en bedienden, die hem, als altijd, omringden, hem voor enige ogenblikken alleen te laten. Hij wist dat hij, om moedig en met vertrouwen voor keizer KAREL te kunnen verschijnen, eerst in ootmoed van hart voor God de knieën buigen moest. Hij las dan nu een psalm, en stortte toen een vurig gebed uit. Gebeden hebbende zette hij zich aan zijn schrijflessenaar, en verbond zich daar, als ware het, schriftelijk aan zichzelf, om de zaak die hij diende getrouw te blijven: door in hoofdtrekken op te schrijven, wat hij daar even, in het gebed, zo plechtig voorgenomen en beloofd had.. Deze regelen kwamen later onder de ogen van DOLZIG en MELANCHTON, en zij werden door deze geroerd en met bewondering voor de schrijver vervuld.

Gevaarlijk plan van de Roomsgezinden.

Na deze lofwaardige voorbereiding begon JOHAN gezet en ernstig over de inhoud van de keizerlijke aanspraak na te denken. Daarop zijn zoon tot zich geroepen hebbende, alsmede de kanselier BRUCK, en kort daarna ook MELANCHTON, waren allen het weldra eens, dat de rijksdag in de eerste plaats de godsdienstaangelegenheden behoorde in overweging te nemen. Ook de verdere Protestanten, die men hieromtrent hun gevoelen vroeg, dachten er even zo over.

De legaat wilde juist het tegenstelde. Hij wenste, zo mogelijk, de opzettelijke behandeling van het punt van de godsdienst in de gewone zittingen te voorkomen, en trachtte het dus daar heen te brengen, dat het onderzoek daarvan aan de gezamenlijke vorsten in geheim committé wierd opgedragen.

De Evangelischen hadden de overtuiging, dat wanneer de zaak van de waarheid bij deze gelegenheid voor de vertegenwoordigers van het volk, en dus in zekere zin voor de ogen van het volk zelf, zou mogen zegepralen, dat van een beslissende invloed moest zijn; maar in gelijke mate als zij dus een openlijke belijdenis van hun geloof wensten, waren de Pausgezinden er op bedacht die te beletten. Laatstgemelden vreesden de openlijke ridderlijke kamp, en wilden liever in het geheim alles aanwenden om hun tegenpartij te verzwakken.

Zonder hun geloofsbelijdenis te horen, wilde zij hen veroordelen, en zonder hun de gelegenheid te geven om zich te verdedigen, hoopten zij hen in het ongelijk te zien stellen. Zij wilden de vesting niet bij storm overmeesteren, maar gaven de voorkeur aan een meer zeker, hoewel dan ook minder edel middel: dat van de insluiting en uithongering. Zo zij er maar in mochten slagen om de mannen van de Hervorming het stilzwijgen op te leggen, of derzelver stemmen te smoren, dan was, dit wisten zij, hun zaak gewonnen. Daarom was het niet voldoende dat de leraars niet langer mochten prediken: ook de vorsten moest men beletten te spreken. Op deze wijze hoopten zij gemakkelijker en zekerder hun doel te bereiken, dan zelfs door middel van de brandstapel en het moordschavot.

Maar dit plan, om in stede van de openlijke behandeling van de zaak op de rijksdag, bijzondere conferentiën daarover te houden, kon, hoe wel overlegd ook, toch in de uitvoering lichtelijk falen. Men moest derhalve met de uiterste behoedzaamheid te werk gaan, wilde men het bij de Protestanten ingang doen vinden, en geen gevaar lopen, dat zij al dadelijk de angel in het gras ontdekten.

Valdez.

ALPHONSO VALDEZ was de man die de Roomse partij in deze tot haar werktuig koos, en MELANCHTON, de inschikkelijkste en toegevendste onder de Protestanten was het, wie hij moest trachten te winnen. VALDEZ was zeer geschikt om in een zending als deze gebruikt te worden. Hij was secretaris des keizers, van een adellijk Spaans geslacht, en daarbij een zeer goed mens. Later betoonde hij zich ook een vriend van de Hervorming. Een man als hij was wellicht te goed voor een zo slechte zaak; maar het was de eerste keer niet dat een goed man dienstbaar gemaakt werd aan de bereiking van een boos ontwerp.

Valdez en Melanchton.

Getrouw aan zijne last verzocht VALDEZ aan MELANCHTON om een onderhoud. Hij zei bij die gelegenheid onderanderen: "De Spanjaarden zijn in de mening dat de Lutheranen geheel verkeerde, en zo als zij dat uitdrukken, goddeloze begrippen koesteren, omtrent de heilige Drieëenheid, over de Heer JEZUS CHRISTUS, en wegens de gezegende moeder Gods. Daarom geloven zij stellig en vast, dat zij een meer verdienstelijk werk doen wanneer zij een Lutheraan doden, dan als zij een Turk om het leven brengen."

"Dat weet ik," antwoordde MELANCHTON, "en het is mij nog niet mogen gelukken, om uw landgenoten van die dwaling terug te brengen."

"Maar wat willen de Lutheranen dan toch?"

"De zaak is in het geheel zo moeilijk en zo ingewikkeld niet, als wel zijn majesteit de keizer denkt. Wij zijn geen aanvallers en belagers van het Catholiek geloof, zo als men ons algemeen doet voorkomen, en eigenlijk zou het gehele verschil tot deze drie hoofdpunten kunnen teruggebracht worden: de bediening van des Heeren Avondmaal onder twee tekenen, het huwelijk van de geestelijken, en de afschaffing van de bijzondere missen. Zo men het met ons hierover kon eens worden, zou het zeer gemakkelijk zijn al het overige te schikken" "Welnu, ik zal daarover met zijn majesteit spreken."

Het doel wordt gemist.

KAREL ontving die mededeling met veel genoegen. "Ga terstond met de legaat spreken," zei hij tot VALDEZ, "en verzoek bovendien magister PHILIPPUS, dat hij u een kort schriftelijk opstel geeft, waaruit gezien kan worden wat de Lutheranen geloven en wat zij verwerpen."

VALDEZ haastte zich CAMPEGGIO, de legaat, te gaan opzoeken. Deze zei hem, toen hij vernomen had wat de uitslag van het eerste onderhoud met MELANCHTON geweest was, dat hij zeer te vreden was over deze eerste ontmoeting. "Wat aanbetreft het houden van het Avondmaal onder twee tekenen, en het huwelijk van de priesters: daarover zouden wij in schikkingen kunnen komen," sprak mij, "maar de missen kunnen wij in geen geval afschaffen." Geen wonder! Daarin lag een voorname bron waaruit de Roomse Kerk haar inkomsten trok.

Valdez over de confessie.

Toen VALDEZ daarop andermaal sprak met MELANCHTON, zei hij: "De keizer wenst dat gij een beknopt opstel vervaardigt, waarin de tussen ons en ulieden bestaande verschillen op het stuk van godsdienst duidelijk worden aangewezen. Ik verzoek u dit zoveel mogelijk op een gematigde wijze te willen doen, daar hevigheid van uitdrukking in deze slechts zou kunnen schaden. De keizer is overigens van oordeel, dat het veel beter is om de zaak op een onderhandse wijze en bij wederzijdse schikking tot een goed einde te brengen, dan deze tot een onderwerp van openlijke behandeling op de rijksdag te maken, want daardoor

zou te veel aanleiding gegeven worden tot hevige discussiën, waarbij de hartstochten in het spel komen, en die nergens toe dienen dan om de verwijdering te doen toenemen."

MELANCHTON beloofde hierover te zullen nadenken. Hij was echter al dadelijk zeer ingenomen met de voorslag, daar deze zo geheel met zijn wijze van zien strookte en zijn angstvallige bezorgdheid hem aan de weg van onderhandeling ver de voorkeur deed geven boven een openbare strijd. Hij was altijd van gevoelen geweest, dat men zo lang mogelijk de vrede moest trachten te bewaren. De legaat begon nu reeds te hopen, dat het hem gelukt zou zijn de zo gevreesde openbare behandeling van de zaak te voorkomen, en dat men nu door onderhandelingen en besprekingen er wel dat einde aan zou weten te geven, dat van de zijde van Rome beoogd werd.
Gelukkigerwijze dachten de keurvorst en zijn kanselier niet zo gunstig over het voorstel van een onderhandse afdoening van deze zo allergewichtigste aangelegenheid. Deze twee mannen waren oorzaak dat het zo fijn gesponnen ontwerp geheel het doel miste. De list van de Italianen leed hier schipbreuk op de standvastigheid en het doorzicht van de Evangelischen. Al wat MELANCHTON verkrijgen kon was, dat hij de confessie voorlopig aan VALDEZ mocht laten zien. Deze nu zei, toen hij het opstel gelezen had: "De toon van dit stuk is niet gematigd genoeg; het zal de grootste tegenkanting ondervinden!" Intussen weten wij met welk een zorg MELANCHTON zich bij de samentelling der confessie er op had toegelegd, om alle hardheid in toon of voorstelling van denkbeelden weg te nemen. Hiermee evenwel was nu een einde gemaakt aan de schone verwachtingen van de legaat.

VI.

De confessie ondertekend.

Daar KAREL zich nu genoodzaakt zag om de zaak van de Protestanten in een gewone zitting van de rijksdag te doen behandelen, zo gaf hij op Woensdag de 22ste juni de last, dat de keurvorst en zijn vrienden op Vrijdag daaraanvolgende hun confessie zouden moeten aanbieden. De Roomse partij werd evenzo uitgenodigd om harerzijds een geloofsbelijdenis in te dienen, maar deze verschoonde zich daarvan, zich inmiddels beroepende op het ediet van Worms.

Dat de keizer zulk een korte tijd gesteld had binnen welke de confessie geheel gereed en ingeleverd moest zijn, bracht de Protestanten in verlegenheid; want de onderhandelingen met VALDEZ hadden MELANCHTON verhinderd er de laatste hand aan te leggen. De confessie was nog niet in het net geschreven; ook ontbrak er nog zo wel de inleiding als het slot aan. Hierom verzochten de Protestanten de aartsbisschop van Mentz dat hij voor hen een uitstel van tenminste één dag bewerken zou; maar dit verzoek werd afgeslagen. Er bleef dus niet over dan dag en nacht door te werken, om, zo mogelijk, nog in tijds gereed te komen.

Op Donderdag de 23ste juni kwamen de Hervormde vorsten en heeren, de afgevaardigden en de godgeleerden bij de keurvorst al vroeg bijeen. Nu werd de confessie in het Duits voorgelezen, en door allen goedgekeurd. Alleen wensten de landgraaf en de Straatsburgers een verandering met betrekking tot het gestelde wegens het Avondmaal. De overigen wilden evenwel tot die wijziging hun toestemming niet geven.

Moedige taal.

Reeds had nu de keurvorst van Saksen de pen opgenomen, om met zijn ondertekening de confessie te bekrachtigen, toen MELANCHTON hem terug hield. Hij vreesde dat zo de keurvorst en de verdere wereldlijke heeren tekenden, de zaak te zeer een staatkundig aanzien zou krijgen. "Het is hier," zei hij, "ene zuiver godsdienstige verrichting, en daarom was het beter dat alleen godgeleerden en leraars als handelende personen daarin voorkwamen." "Laat ons voor een andere tijd de medewerking en het gezag van de heeren sparen," sprak hij. "Nee!" antwoordde hem de keurvorst, "mij althans zult gij niet weer houden om de confessie te tekenen. Ik wil doen wat recht is, zonder daarbij in het minst aan

mijn rang of mijn betrekking in de wereld te denken. Al wat ik verlang is mijn Heer openlijk te belijden. Mijn keurvorstendom en al mijn bezittingen hebben voor mij geen waarde genoeg, om daarbij het kruis van CHRISTUS te kunnen vergeten. Ik zal bij mijn dood al die aardse grootheid moeten achterlaten; maar van het kruis van mijn hemelse Meester scheidt mijzelf het graf niet."

Hoe had MELANCHTON nu nog een ogenblik langer kunnen aarzelen om toe te geven? -

De keurvorst tekende dan en bood daarop de landgraaf de pen aan. Deze had wel enige bedenkingen, maar het besef dat de algemene vijand daar buiten niets liever wenste dan de Protestanten onderling verdeeld te zien, deed hem zijn bezwaren overstappen. Doch ofschoon hij dus het stuk mede ondertekende, hield hij de verklaring niet terug, dat het artikel wegens het Avondmaal niet met zijn bijzondere zienswijze overeenkwam. Zonder enig bedenken en, integendeel, met blijdschap, tekenden nu de markgraaf en de hertog van Luneburg.

De jeugdige vorst van Anhalt volgde in vervoering hun voorbeeld, terwijl hij zei: "Ik heb in mijn leven reeds menige lans gebroken; maar nu sta ik gereed om voor de edelste zaak, voor de eer van mijn Zaligmaker JEZUS CHRISTUS, de kamp te wagen. Al was het dat ik op het ogenblik mijn leven moest ten offer brengen, ik zou daartoe bereid zijn. Geen aardse grootheid is in staat mij de onverwelkelijke kroon te doen uit het oog verliezen, die daarboven het deel zal worden van hem die overwint." Zich nu bepaaldelijk tot de godgeleerden onder de aanwezenden kerende vervolgde hij: "Ik zou eer mijn rang en mijn bezittingen opgeven, en het erfgoed van mij vader als balling verlaten, en mijn brood met de vernederendste arbeid onder vreemden verdienen willen, dan een leer aan nemen, verschillend van die welke in deze geloofsbelijdenis vervat is."

Van de steden tekenden alleen Neurenburg en Reutlingen. Allen kwamen voorts overeen, dat de openbare lezing van de confessie van de keizer verzocht zou worden.

De Protestantse vorsten.

Het moedig en edel gedrag van de vorsten verdient hier bijzonder onze opmerking. Het was duidelijk, dat zij in en door de Hervorming die mannen geworden waren die zij zich nu betoonden te zijn. De Roomse Kerk had alle zelfstandigheid en alle leven bij de leken uitgedoofd. Het was haar genoeg, zo zij maar als gehoorzame slaven, stil en zwijgend haar triomfwagen volgden.

De Hervorming daarentegen verbrak die ketenen, en maakte allen zonder onderscheid tot zedelijk vrije mensen. Maar met die vrijheid legde zij hen ook eigenaardige plichten op, en riep zij hen allen tot wakkerheid en werkzaamheid: de vorst zowel als de onderdaan, elk in zijn kring. De godsdienst hield op het uitsluitend eigendom van de geestelijkheid te zijn, terwijl elk hoofd van een gezin voor de zijne de voorganger werd in de gebeden en in de lezing van Gods Woord.

Elk lid van de gemeente, in een woord, voelde zich geroepen om te werken het werk des Heeren, en zo doende zichzelf en anderen op te bouwen. In de Roomse Kerk zijn de leken niets, of zo goed als niets van betekenis; maar in het Protestantisme bekleden zij nevens de leraars hun belangrijke plaats, als belijders van de waarheid en als arbeiders, naar vermogen, in ‘s Heeren wijnberg.

Het zal altijd een waarheid blijven, dat waar de priestergeest de overhand verkrijgt, het ware zieleleven van de Kerk verkwijnen moet; terwijl daarentegen waar de gewone leden van de gemeente, de leken, hun plicht verstaan en betrachten, gelijk de vorsten van Augsburg, en waar zij hun geloofsvertrouwen delen en hen navolgen in de beoefening van de Christelijke deugden die hun zozeer tot sieraad waren, de Kerk steeds toenemen zal in bloei, en haar innerlijk leven zal openbaren door het overvloedig zijn in goede werken des geloofs.

Melanchtons zwakheid.

De Evangelische godgeleerden waren zeer getroffen over de zo echt Christelijke gevoelens te dezer gelegenheid door de vorsten ontboezemd. "Als ik bedenk hoe moedig en hoe getrouw zij zich betonen in het voor al de wereld belijden van hun geloof," merkte BRENZ aan, "dan word ik van schaamte aangegrepen. Hoe voordelig onderscheide zij zich in dit opzicht niet van zoveeln, die in de wereld niets te verliezen hebben, en toch dikwijls zo flauw en zo schroomvallig zijn om de Heer te belijden! "BRENZ had hier het oog op sommige steden, in het bijzonder op Halle, waar hij leraar was, maar ook op deze en geen onder de Hervormde godgeleerden. En het was ook waar dat de laatstgenoemden, bij al hun belangstelling en ondanks hun ijver, dikwijls gebrek hadden aan moed. Zo was onderanderen MELANCHTON voortdurend in vrees, en in een toestand van onzekerheid en gejaagdheid, die zeker aan de zaak der Hervorming geen goed deed. COCHLOEUS tekent van hem aan, dat hij altijd maar dáárop bedacht was, om de vrede te bewaren, en dat hij zich alle moeite gaf om de twee vanee gescheurde partijen nader tot elkaar te brengen. Hij was, zegt hij, met dit doel rusteloos bezig, en beproefde zijn invloed en zijn overreding niet slechts bij bijzondere personen, maar ook bij de aanzienlijksten in Kerk of Staat; waarbij hij geen gelegenheid of aanleiding ongebruikt liet, om te betogen, dat het zeer wel te doen zou wezen om de bestaande geschillen in van de minne uit de weg te ruimen.

Zo bevond MELANCHTON zich eens bij de aartsbisschop van Salzburg, die hem te van deze gelegenheid een donker gekleurd tafereel ophing van de twisten en verdeeldheden die, zei hij, door de Hervorming over de wereld gebracht waren. Het slot van zijn rede moet inzonderheid rijk geweest zijn aan overdrevene en machtspreukige uitdrukkingen. In de loop des nu volgende gespreks had MELANCHTON van het geweten gesproken, en gezegd dat de vrijheid daarvan heilig behoorde te zijn. "Het geweten!" viel hem de aartsbisschop met drift in de rede, "het geweten! - Wat komt dat hierbij te pas? Ik zeg u kort en goed, dat de keizer een einde wil hebben aan al die ongeregeldheden, die gijlieden met uw geweten in het keizerrijk hebt doen ontstaan." - LUTHER zei, toen hij hiervan hoorde: "indien ik in MELANCHTON's plaats geweest was, zo zou ik de aartsbisschop dadelijk geantwoord hebben: en *onze* keizer, Hij die wij boven allen gehoorzamen, gedoogt zulke uitdrukkingen niet als gij daar bezigt." - MELANCHTON riep al zuchtende uit: "Ach, zij spreken en handelen maar gelijk hun goeddunkt, even als of er geen God in de hemel was!"

Op een andere tijd was hij bij CAMPEGGIO, en smeekte hij deze, om toch jegens de Hervorming gematigd te willen zijn. Men wil zelfs dat hij in zijn bezorgdheid zo ver ging, dat hij de keizer in persoon met gelijk oogmerk is gaan spreken. Deze bemiddelingszucht van MELANCHTON stond de Zwinglianen in het geheel niet aan. "MELANCHTON," dus klaagden zij, "heeft reeds om des vredes wille de helft van de evangelische waarheid ten offer gebracht, en nu beproeft hij om het nog overige gedeelte met onderhandelingen te verliezen."
De kleinmoedigheid van MELANCHTON, zeiden wij, was van de goede zaak niet dienstig, en moest ongetwijfeld de vorsten nu en dan belemmeren in hun handelingen. Maar de tegenpartij wist hun buitendien hindernissen en zwarigheden genoeg in de weg te leggen.

Redevoering van de legaat.

Vrijdag 24 juni was de dag op welke de confessie zo de Protestanten hoopten, voorgelezen zouden worden. Men trachtte dat van de kant van Rome te verhinderen. De zitting begon niet voor drie ure in de namiddag. Nu werd de legaat aangekondigd, en de keizer ging hem tot boven aan de grote trap tegemoet. CAMPEGGIO plaatste zich vervolgens voor de keizer, waar anders koning FERDINAND gezeten was, en sprak nu een wijdlopige rede uit. Daarin kwam ook het navolgende voor: "Nooit tevoren is het schip van de heiligen PETRUS zo geweldig geschokt en geslingerd geworden; nooit zagen wij het zozeer de speelbal wezen van allerlei wind en golven. - De heilige vader heeft met droefheid kennis genomen van de onzalige twisten die de vrede van de Christenheid zijn komen verstoren, en wenst

de Kerk van de rand des afgronds, waarin men haar trekken wil, teruggebracht te zien. O machtige keizer, ik bezweer u dan bij onze Heer JEZUS CHRISTUS, dat gij, in het algemeen belang zowel als om uws zelfs wil, een einde maakt aan deze stand van zaken, en Duitsland en de Christenwereld redt van het dreigend verderf!"

ALBERT van Mentz beantwoordde deze aanspraak op gematigde toon, en daarop verliet de legaat de zaal. Dadelijk stonden nu de evangelische vorsten op, maar zij konden nog niet aan het woord komen. Zij moesten wachten totdat sommige afgevaardigden, onder anderen uit Kärnthen en Krain, gehoord waren.

Met een en ander was nu veel tijd verlopen. Evenwel, dadelijk nadat de bedoelde afgevaardigde geëindigd hadden stonden de evangelische vorsten andermaal op; en nu sprak de kanselier BRUCK aldus: "Men heeft ons te laste gelegd dat wij leringen verspreiden die niet op de Bijbel gegrond zijn, en dat wij scheuringen en ketterijen onder het volk teweegbrengen. Zodanige beschuldigingen stellen ons niet slechts bij de wereld in een geheel vals daglicht, en belasteren niet alleen onze goede naam: maar zij krenken ons zodanig dat wij geen rust voor onze zielen vinden kunnen, zo wij niet de gelegenheid mogen hebben om ons daaromtrent openlijk te verdedigen. Wij verzoeken dan van zijn majesteit de vergunning, om te doen horen wat eigenlijk onze begrippen en stellingen in het godsdienstige zijn."

De lezing van de confessie wordt verschoven.

De keizer liet hierop antwoorden (waarschijnlijk was dit zo beraamd met de legaat) dat het voor heden daartoe te laat geworden was en dat hij ook buitendien de lezing van het stuk, dat de verdediging van de Protestanten moest uitmaken, voor geheel onnodig hield; dat het voldoende zou wezen, zo zij het geschrift maar overgaven. Men bleef dus, naar het scheen, nog getrouw aan het eerst ontworpen plan, om de openbare lezing der confessie, kon het zijn, te beletten. Indien de confessie op deze wijze eenmaal overgegeven was, zou deze wel voorgoed ter zijde gelegd geworden zijn, en de Hervorming had tevergeefs mogen wachten op een nadere gelegenheid ter verdediging harer zaak.

De Pausgezinden zouden dan een al te gemakkelijke triomf behaald hebben. De Protestantse vorsten voelden het hachelijke van het ogenblik. Zij drongen er op aan dan men hen horen mocht. "Het geldt hier onze eer en onze heiligste belangen," zeiden zij. "Men heeft ons in het openbaar beschuldigd, en wij wensen ons nu ook in het openbaar van de op ons geworpen blaam te zuiveren." KAREL was aan het wankelen gebracht; maar FERDINAND fluisterde hem enige woorden in, en nu werd de weigering van de keizer herhaald.

De Protestantse vorsten houden aan.

Nu klom de spanning waarin de keurvorst en de verdere vorsten zich bevonden ten top. Zij bleven er op aandringen dat men hen horen zou, en zeiden, diep aangedaan en op een hoog ernstige toon: "Wij bidden u in de naam van God, dat wij onze verdediging zonder verder uitstel mogen doen horen. Het stuk bevat niets waardoor iemand gehinderd of geërgerd zou kunnen worden." Hier waren dus aan de een kant enige getrouwe belijders, die smeekten dat men hun de gelegenheid niet benemen zou om rekenschap van hun gevoelens af te leggen, en tegen hen over de grootmachtige keizer van het Westen, omringd van een indrukwekkende stoet van kardinalen, bisschoppen en edelen van alle rang, die niet anders beoogden dan die belijdenis, die zij vreesden, te beletten. De waarheid had hier derhalve wederom een zware strijd te strijden, waarvan de uitkomst vooruit niet zo licht te berekenen was.

De voorlezing van de confessie wordt bepaald.

Ten laatste scheen het dat de keizer werkelijk zou toegeven; tenminste de vorsten werd aangezegd "dat zijn majesteit de lezing van de confessie wel wilde toestaan, maar dat, aangezien het daartoe heden te laat was, het hem aangenaam zou zijn het stuk voorlopig te ontvangen. Morgen ten twee ure in de namiddag zou de voorlezing ervan aan het Palatinaat kunnen plaats hebben."

Deze woorden van de keizer klonken fraaier dan zij inderdaad waren. Het had toch de schijn als of het verzoek van de Protestanten volkomen ingewilligd werd, enkel met uitstel van één' dag, en toch was dat geenszins het geval. Vooreerst zou het niet zijn in een openbare zitting, in de zaal van het stadhuis, dat de keizer hen horen wilde, maar aan zijn eigen paleis (het Palatinaat). Buitendien vreesden de vorsten, dat zo zij hun confessie eenmaal uit de handen gegeven hadden, er van de voorlezing wel niets komen zou. Zij gaven daarom zo spoedig niet toe, maar antwoordden "dat zij graag het stuk, daar het nu toch heden niet gelezen werd, tegen morgen nog eens wilden overzien, daar het met zo grote haast had moeten gereed gemaakt worden en dus de beschavende hand nog wel nodig had," welk laatste trouwens ook de zuivere waarheid was. De keizer zag zich gedrongen hierin te berusten, en nu hadden de Protestanten, tenminste gedeeltelijk, de plannen van hun tegenstanders verijdeld. Zij waren over deze uitslag vol vreugde; terwijl de legaat en de zijnen, die nu wel zagen dat de lezing der confessie niet te beletten zou zijn, de volgende dag met klimmende ongerustheid en in vrees zagen naderen.

Neerslachtigheid van Melanchton.

Onder degenen die zich laatstelijk voorbereid hadden op de zo gewichtige belijdenis huns geloofs, was echter iemand die daarbij niet opgeruimd was van geest: MELANCHTON namelijk. Hij bevond zich ook in een onaangename toestand, daar velen, en daaronder van zijn vrienden, hem voortdurend zijn zwakheid verweten, en anderen wederom aan zijn gedrag een nog ongunstiger uitlegging gaven; en dit maakte hem buitengewoon neerslachtig. Zijn vriend CAMERARIUS, die om deze tijd te Augsburg kwam, vond hem diep in gedachten verzonken, zuchtende en in tranen. BRENZ voelde diep medelijden met PHILIPPUS en kwam hem ijverig vertroosten, waarbij hij zelf tot tranen toe geroerd werd; en JONAS, die hem op de beste bron van troost wijzen wilde, vermaande hem om het boek van de psalmen op te slaan en zijn ziel met de woorden van DAVID tot God te verheffen.

Zonderling nieuws.

In deze dagen had er zich een nieuws door Augsburg verspreid, dat aan vele tongen drukke bezigheid gaf, en dat terwijl het geschikt was om aan de Roomse partij voor een ogenblik vrees in te boezemen, voor MELANCHTON enigermate tot afleiding strekte. Men verhaalde dan dat een ezelin binnen Rome een veulen ter wereld had gebracht, dat de poten had van een kraanvogel.

"Dit wonder moet zeker betekenen dat Rome van dezelfs ondergang nabij is," zei MELANCHTON, toen hij het zonderlinge nieuws vernam; misschien wel omdat de kraanvogel behoort tot de trekvogels, en dat men daaruit nu wilde afleiden, dat de pauselijke ezel zich ten vertrek gereed maakte. MELANCHTON hechtte er zoveel belang aan, dat het hem dadelijk stof gaf voor een brief aan LUTHER, en deze scheen het geval niet minder gewichtig te achten; tenminste, hij antwoordde dat hij zeer verheugd was, dat God aan de paus zulk een duidelijk teken gegeven had van zijn' aanstaande val. Soortgelijke trekken in de Hervormers, die zeker beuzelachtig zijn in onze ogen, waren niet te min eigenaardige kenmerken van de eeuw waarin zij leefden, en moeten ons temeer verwonderd doen zijn over de hoogte, die zulke mannen toch bereiken konden in zaken van godsdienst en van geloof.

Overpeinzingen van Melanchton. Melanchton en Luther.

In de avond van de 24ste zat MELANCHTON in gepeins verzonken, en verplaatste hij zich in gedachten bij de lezing van de confessie, die de volgende dag zou plaats hebben. Dan zou dus de vrucht van zijn langdurige en gezette werkzaamheid openbaar worden, maar tevens blijken of hij erin had mogen slagen, om bij de samenstelling van dit gewichtige stuk de juiste toon te treffen. Van één enkel woord dat niet goed geplaatst was, of van éne enkele te sterke uitdrukking, dit besefte hij, zou het op morgen kunnen afhangen, of de confessie met goedkeuring aangehoord of wel verworpen zou worden; dat een woord, die enkele uitdrukking derhalve zou misschien over het lot der Hervorming en omtrent de rust des rijks beslissen. Die gedachte drukte de gemoedelijke MELANCHTON geheel ter neder. Hij bezweek onder de last van de verantwoordelijkheid die hij in deze ogenblikken te dragen had. In een brief aan DIEDRICH, de secretaris van LUTHER, op het kasteel van Coburg, drukte hij zich aldus klagende uit: "Al de tijd die ik hier doorbreng is voor mij slechts tranen en verdriet."

De 25ste ‘s morgens schreef hij aan LUTHER zelf: "Ik breng mijn dagen hier al wenende door. Ik ben zo neergedrukt dat ik het u niet zeggen kan. Ik overdrijf volstrekt niet, wanneer ik u verklaar dat ik hier zo weemoedig en verdrietig ben, dat ik het niet langer kan uithouden zonder dat gij mij weder eens een brief van troost en opbeuring zendt." Er kon wel geen grotere tegenstelling bestaan, dan het vaste geloofsvertrouwen, de kalmte en de rustige blijdschap van LUTHER, in vergelijking met MELANCHTON’s vrees en kleinmoedigheid. Zeker was het niet weinig aan de opgeruimde gemoedstoestand van LUTHER bevorderlijk dat hij zich zo ver van Augsburg, het woelige toneel van de handeling, bevond, en dat hij ongestoord in zijn stille afzondering zich sterken en troosten kon, door de lezing en overpeinzing van de gewijde schriften. Hij zelf voelde het best de waarde van zijn tegenwoordig gedwongen kluizenaars leven. DIEDRICH zei omtrent LUTHER: "Ik kan niet genoeg de standvastigheid, blijmoedigheid, en het geloof van deze man bewonderen, en dat in tijden als die welke wij beleven."

Luther bidt.

LUTHER bracht niet slechts een goed deel van de dag door met Bijbellezen, maar besteedde dagelijks tenminste drie volle uren in het gebed; en wel zulke uren als hij aan zijn’ beste studietijd ontwoekeren moest. Eens op een dag bevond zich DIEDRICH in de nabijheid van de kamer van LUTHER, toen hij hem hardop hoorde spreken. Hij bleef daarop dicht bij de deur staan en luisterde, terwijl hij zijn adem inhield. LUTHER bad, en zijn gebed was, naar de secretaris getuigde, ofschoon daarin de diepste ootmoed sprak, vol van hoop en vertrouwen, en over het geheel zodanig, alsof hij tot een vader of een vriend gesproken had. "Ik weet dat Gij onze Vader en onze God zijt," dus sprak onderanderen LUTHER in zijn gebed, "en dat Gij de vervolgers van ons, uw kinderen, zult verstrooien; want zij vervolgen in ons ook U. Wij werken alleen Uw werk, en het is door Uw wil en door Uw kracht dat wij het begonnen en tot hiertoe voortgezet hebben. Wees dan Gij onze hulp en onze sterkte, o onze Vader!" De secretaris, die als aan de plaats genageld, onbewegelijk was blijven staan, verloor niet een enkel woord van deze ontboezeming van de Hervormer, wiens heldere stem zelfs aan het einde der gallerij waarin DIEDRICH zich bevond, nog duidelijk verstaanbaar zou zijn geweest. LUTHER’s woorden waren zo plechtig, zo ernstig, en zijn smeekbede was zo roerend, als hij God om hulp en ondersteuning in de nood van de tijden aanriep, dat DIEDRICH daardoor sterk getroffen werd. "Zulk een gebed," zei hij, "kan niet onverhoord blijven. God zal niet ver zijn te Augsburg, en te rechter tijd uitkomst geven."

Luther’s ongerustheid.

Het was echter niet te verwonderen geweest, zo LUTHER ook toegegeven had aan bezorgdheid; althans zo onrust zich in zekere mate van hem had meester gemaakt; immers hij bleef, daar waar hij was, genoegzaam geheel onkundig van wat er op de rijksdag

voorviel. Hij kreeg geen geregelde berichten, zo als hij zo graag gewenst zou hebben. Een Wittenberger bode kwam op zekere dag te Coburg aan, met wie LUTHER, volgens zijn eigen zeggen, een gehele berg van brieven verwachtte. "Hebt gij brieven voor mij?" vroeg hij hem. "Nee!" was het antwoord. "Hoe varen de Heeren?" "Alles is wel." Zij zijn wel en schrijven mij niet, dacht LUTHER, dat is onverklaarbaar. Hij sloot zich teleurgesteld in zijn kamer op. Later verscheen er een renbode van de keurvorst, die naar Torgau moest. Nu hoopte LUTHER weer, en hij trad hem tegemoet met de vraag: "Hebt gij brieven voor mij?" "Nee!" kreeg hij ten antwoord. "De heeren zijn toch wel?" was de tweede vraag, ofschoon hij die ditmaal met enige schroom deed. "Volkomen wel," hernam de bode. "Dat is vreemd," zei de Hervormer bij zichzelf. Daarop gebeurde het, dat er een wagen uit Coburg vertrok naar Augsburg, geladen met meel, want er heerste grote schaarste van levensmiddelen aldaar; en nu verbeidde LUTHER in gespannene verwachting de terugkomst van de voerman: maar ook deze man bracht hem geen bericht van zijn vrienden. Dit kwam hem zo raadselachtig voor, dat hij stellig begon te geloven dat er een of ander onheil gebeurd was, of althans dat er iets moest voorgevallen zijn dat men voor hem verbergen wilde. Nog later kwam er weer iemand van Augsburg, NYMPTZEN geheten, en ook deze vroeg LUTHER naar brieven. "Ik heb er geen," antwoordde hem de man. "En zijn toch al de heeren gezond?" - "Het is alles wel, voor zo ver ik weet," was het wederantwoord. Nu wist LUTHER werkelijk niet meer wat ervan te denken; en terwijl zijn ongerustheid toenam, begon hij ook zijn vrienden van nalatigheid te beschuldigen.

Geliefde Bijbelplaatsen van Luther.

Steeds echter vond LUTHER een onuitputtelijke bron van troost in zijn Bijbel; en mochten de mensen hem schijnen te vergeten: God sprak hier tot hem op elke bladzijde. Er waren enkele plaatsen die hij bij voorkeur en bij herhaling opsloeg. Zie hier enige van deze:

"Allen die godzaliglijk willen leven in CHRISTUS JEZUS, die zullen vervolgd worden." (2Tim. 3.12.)

"Werkt uws zelfs zaligheid met vrezen en beven; want het is God, die in u werkt beide het willen en het werken, naar Zijn welbehagen." (Philip. 2.12,13)

"God is ons een toevlucht en sterkte. Hij is krachtiglijk bevonden een hulp in benauwdheden. Daarom zullen wij niet vrezen, al veranderde de aarde haar plaats, en al werden de bergen verzet in het hart van de zeeën." (Ps. 46.2,3.) "Hij is meerder die in u is, dan die in de wereld is." (1Joh. 4.4.)

"Werp uw zorg op de Heer, en Hij zal u onderhouden. Hij zal in eeuwigheid met toelaten dat de rechtvaardige wankele." (Ps. 55.23.)

"Wacht op de Heer, zijt sterk, en Hij zal uw hart versterken; ja wacht op de Heer." (Ps. 27,14.)

"In de wereld zult gij verdrukking hebben; maar hebt goeden moed: Ik heb de wereld overwonnen." (Joh. 16,33.)

"Vermeerder ons het geloof." (Luk. 17.5.) "Verblijdt u in de Heer, en verheugt u, gij rechtvaardigen! Zingt vrolijk, alle gij oprechten van harte!" (Ps. 32,11.)

"De Heere is nabij allen die hem aanroepen; allen die Hem aanroepen in van de waarheid. Hij doet het welbehagen diegenen die Hem vrezen, en Hij hoort hun geroep en verlost hen." (Ps. 145:18,19.)

"Dewijl hij Mij zeer bemint, spreekt God, zo zal Ik hem uithelpen. Ik zal hem op een hoogte stellen, want hij kent Mijn naam. Hij zal mij aanroepen en Ik zal hem verhoren; in de benauwdheid zal Ik bij hem zijn. Ik zal er hem uittrekken, en zal hem verheerlijken." (Ps 91.14,15.)

"Zijt niet bezorgd." (Mt 6.31.)

"Verneder u dan onder de krachtige hand Gods, opdat Hij u verhoge te van Zijn tijd. Werp al uw bekommernis op Hem, want Hij zorgt voor u." (1Petrus 5.6,7.)

"Vrees niet voor degenen die het lichaam dode, en de ziel niet kunnen doden; maar vrees veel meer Hem, die beide ziel en lichaam kan verderven in de hel." (Mt. 10.28.)

"Die Mij eren zal Ik eren, maar die Mij versmaden zullen licht geacht worden." (1Sam. 2,30.) "Ik weet wie ik geloofd heb, en ik ben verzekerd dat Hij machtig is mijn pand, bij Hem weggelegd, te bewaren tot die dag." (2 Tim. 1.12.) "Hem nu, die machtig is meer dan overvloediglijk te doen, boven al dat wij bidden of denken, naar de kracht die in ons werkt, Hem zij de heerlijkheid in de gemeente, door CHRISTUS JEZUS, in alle geslachten, tot in alle eeuwigheid." (Eph. 3.20,21.)

Maar LUTHER vergenoegde zich niet met deze en meer andere schriftuurplaatsen te lezen en te herlezen: hij schreef met eigen hand onderscheidene bijbelspreuken op de muren, en boven de deuren en ramen van het kasteel. Zo vond men op de een plaats deze woorden uit de 118de Psalm: "*Ik zal niet sterven, maar leven; en ik zal de werken des Heeren vertellen*." Elders stond geschreven, uit het 12de hoofdstuk van de Spreuken: "*de weg van de goddelozen doet hen dwalen*." Boven zijn bed stond het volgende, genomen uit de 4de Psalm: *Ik zal in vrede neerliggen en slapen; want Gij o Heere, alleen zult mij doen zeker wonen*." Misschien heeft nooit iemand meer zijn veiligheid gezocht en gevonden binnen de onwrikbare muur van de sterkte Gods, of meer, als ware het, geleefd onder de onmiddellijke invloed der zegenrijke troostwoorden des Bijbels, dan LUTHER te Coburg.

Zijn brief aan Jonas.

Ten laatste kwamen er dan toch brieven. In LUTHER's antwoord aan JONAS wilde hij met een enkel woord doen voelen dat hij zolang te vergeefs op berichten gewacht had. "Zo wij andere tijden beleefden," schreef hij, "zou ik misschien e ne kleine wraak genomen hebben; maar nu wil ik liever volharden in de gebede. Ik ben er verheugd over, dat God onze vorst zo gerust en zo kloekmoedig doet blijven.

Wat MELANCHTON aangaat: ik geloof dat zijn eigen inbeelding, zijn filosofie hem al dat leed berokkent. Hij moet niet vergeten dat onze zaak niet van onze eigen besturing afhangt, maar dat Hij deze schikt en leidt, die gezegd heeft: "*Niemand zal ze uit mijn hand rukken*." Ik zou ook niet gaarne willen dat wij zelf er veel aan doen konden, volgens onze wijze van zien; dat zou niet goed zijn. Ik heb in mijn leven vele dingen naar mijn' eigen zin willen schikken, en het is altijd verkeerd uitgekomen; maar in alles wat ik ooit ondernam onder opzien tot God, heeft de uitkomst mijn vertrouwen steeds beloond."

Luther aan Melanchton.

Daar LUTHER vernam dat MELANCHTON's droefgeestigheid bleef voortduren, besloot hij hem een woord van opbeuring te schrijven. Wij willen die brief hier meedelen. Deze luidde als volgt:

"Genade en vrede in CHRISTUS de Heer! In CHRISTUS, zeg ik, en niet naar de wereld. Amen! Ik keur het zeer af dat gij u zodanig door angstvallige bezorgdheid en door vrees voor de toekomst laat beheersen. Zo de grond daartoe eigenlijk maar ingebeeld, of althans bij bedaarde overweging niet voldoende is, zo behoort gij u op eenmaal van die vijand van u rust te ontdoen; maar zo gij vermeent gegronde reden te hebben om de zaken donker in te zien: vertrouw dan op God. Gij mocht alleen vrezen zo gij twijfelen kunt aan de gerechtigheid van de zaak die wij voorstaan; en kunt gij dat in ernst en op goede gronde, zo moet gij er u zonder bedenken van losmaken. Maar zo gij innerlijk en vast overtuigd zijt dat onze zaak goed en rechtvaardig is: waarom dan niet geheel en al berust in de beloften van Hem, die gezegd heeft dat Hij de zijne niet verlaten zal? Kan de duivel zelf iets meer doen dan ons lichaam doden? - CHRISTUS de Heer zal Zijne hulp niet onthouden aan het grote

werk der gerechtigheid en waarheid. Hij leeft en regeert; hoe zouden wij dan nog vrezen? God is machtig om Zijne zaak te doen zegevieren, ook bij de hardnekkigste tegenstand, en om deze te doen voorwaarts gaan, al zou de gehele wereld die voortgang willen belemmeren. Hij behoeft onze hulp niet. Zo wij ons dan in dit grote en heilige werk ongeschikt of onwaardig betonen, zal Hij zich andere dienaars verwekken.

"Ik heb de confessie ter inzage ontvangen. Ik begrijp niet wat gij bedoelt met te vragen wat wij, als het er op aan kwam, aan de Roomsen zouden kunnen toegeven. Wij hebben reeds veel te veel toegegeven. Ik denk nacht en dag over de zaak na, en toets onophoudelijk onze stellingen aan de uitspraken des Bijbels, en ik moet u verklaren dat de waarheid en gegrondheid van de leer, zo als wij die voorstellen, nog met elk ogenblik in mijn schatting toeneemt. Ik zal daarom, met Gods hulp, er met al mijn macht voor waken, dat er verder geen enkele letter in dit stuk veranderd wordt.

"Gij verdiept u te veel in overdenkingen omtrent de mogelijke gevolgen van deze onze stap, en zou de uitkomst daarvan wel willen vooruitlopen. Maar juist daarin verheug ik mij, dat gij noch iemand van onze Gods weg in deze doorgronde kunt. Er is maar één oogpunt waaruit wij de zaak kunnen en mogen beschouwen, en dat is uit een gelovig en aan Gods leidingen overgegeven hart. Menselijke wijsbegeerte of menselijke kennis doet hier niets af. Het geloof is het dat de vaste grond is van de dingen die wij niet zien en die wij met onze eindige vermogens niet bevatten kunnen. Elk die beproeven wil, om meer te doen dan kinderlijk te geloven, gelijk bij u het geval schijnt te wezen, moet zich bedrogen vinden, en kan met geen mogelijkheid de loop der dingen kalm en met een onbeklemd gemoed afwachten.

"Zo CHRISTUS niet met ons is, dan moet ik vragen, waar en met wie Hij dan anders zijn kan? - Zo wij niet de gemeente des Heeren zijn, wie, bid ik u, kunnen dan gezegd worden Zijn Kerk op aarde uit te maken? - Zijn het de hertogen van Beijeren, is het FERDINAND, de paus, de grote Turk of wie anders? - Zoo wij het Woord van God niet hebben, wie toch bezit het dan buiten ons? -

"Wij moeten maar geloof hebben. Of zou de zaak des geloofs zonder geloof bestaan kunnen?

"Wij kunnen niet vallen of bezwijken, of CHRISTUS, dat is de Opperregeerder van hemel en aarde, zou met ons bezwijken en vallen moeten, Ik voor mij zou liever met CHRISTUS vallen willen, dan staande blijven met de keizer."

Aldus schreef LUTHER. Het geloof dat zo overvloedig in hem woonde, bestuurde zijn pen, en deed zijn brieven aan stromen des levende waters gelijk worden. Hij was onvermoeid in het briefschrijven. Zo schreef hij op dezelfde dag aan MELANCHTON, SPALATIJN, BRENZ, AGRICOLA en aan de keurprins, en al deze brieven waren vol geest en leven. Hij was evenwel niet de enige man onder de Protestanten die krachtig was in het geloven, aanhoudend in het bidden, en ijverig in het spreken van de woorden des eeuwigen levens. Die geest bezielde in deze ogenblikken in het algemeen de Evangelische Christenen, en deed hen elkaar vermanen tot waken en bidden. Met zulke wapenen en zodanig voorbereid, durfden de belijders van de gezuiverde leer de keizer en de machtigen van de aarde op de rijksdag van Augsburg onder de ogen treden.

VII.

De kapel van het palatinaat.

Eindelijk brak de 25ste juni aan. Deze dag was bestemd om een van de gedenkwaardigste tijdpunten uit te maken in de geschiedenis van de Hervorming, en tevens een van de glorierijkste dagen voor de Christenheid, ja voor de mensheid in het algemeen.

Daar de kapel van het Palatinaat, de plaats die de keizer had aangewezen om de confessie te horen, niet meer dan tweehonderd personen bevatten kon, had zich reeds vóór drie ure

een ontzachelijke menigte volks daar buiten verzameld, die elkaar verdrongen in de hoop van toch enkele woorden te zullen kunnen opvangen. Velen was het gelukt om binnen de kapel te geraken, maar allen moesten deze verlaten, die niet tot het naaste gevolg van de vorsten behoorden.

KAREL plaatste zich op de troon. De keurvorsten of hun vertegenwoordigers waren aan zijn rechter - en linkerhand gezeten, en achter hen de verdere vorsten en standen des rijks. De legaat had met willen tegenwoordig zijn, om de schijn te vermijden, dat hij de lezing van de confessie voor oorbaar of wettig hield.

Aanmerkingen.

Alsnu rezen van hun zitplaatsen op: JOHAN, keurvorst van Saksen, zijn zoon JOHAN FREDERIK, PHILIPPUS, landgraaf van Hessen, de markgraaf GEORGE van Brandenburg, WOLFGANG, vorst van Anhalt, ERNST, hertog van Brunswijk - Luneburg, diens broeder FRANS, en eindelijk de afgevaardigde van Neurenburg en Reutlingen. Zij waren allen, naar het scheen, geheel onbevreesd en welgemoed. Terwijl aan de verdedigingsschriften van vroegere eeuwen, als van een TERTULLIANUS en van JUSTINUS de Martelaar, nauwelijks de eer mocht te beurt vallen, dat deze de monarch voor wie zij bestemd waren, ter hand kwamen, werd hier de verdediging van het vernieuwde Christendom, plechtig door de ondertekenaars aangeboden niet slechts, maar ook voorgelezen, aan de machtige KAREL V, wiens gebied zich wijd en zijd uitstrekte, en wiens gezag tot aan de einde van de bekende wereld gehoorzaamd werd; en wel in tegenwoordigheid van zijne koninklijke broeder, van keurvorsten, vorsten, kerkvoogden, afgevaardigden, gezanten: in een woord voor een talrijke en hoog aanzienlijke vergadering. Maar wat hierbij wel niemand dezer edelen en groten bedacht zal hebben, was, dat zij allen die in meerdere of mindere mate verklaarde vijanden waren van de Hervorming, nu daar waren, geheel lijdelijk, onder de invloed van een hogere macht, om de mannen van de Hervorming, en in hen de zaak zelf, de hoogste eer aan te doen: die van in een opzettelijk gehoor de confessie ten einde toe te horen voorlezen!

Er was te van deze gelegenheid nog een andere opmerking te maken, en deze zal wel bij al de aanwezigen zijn opgekomen - een vergelijking der tegenwoordige vergadering met de rijksdag van Worms. Toen, nu negen jaren geleden, stond daar, te Worms, een arme monnik, geheel alleen, om voor de verzamelde rijksgroten diezelfde Hervorming te verdedigen. En nu waren het behalve een van de aanzienlijkste keurvorsten des rijks, vorsten, edelen en afgevaardigden van steden. Kon wel de aanvankelijke zegepraal van de zaak van de Evangelies op een meer afdoende wijze bewezen worden? De keizer zelf moet deze opmerking gemaakt hebben.

De confessie.

Toen de keizer de Protestanten zo allen zag opstaan, gaf hij hun een wenk om weer te gaan zitten, waarop de twee kanseliers van de keurvorst, BRUCK en BAYER, vooruit traden tot op het midden van de kapel, en voor de troon bleven staan, de eerste met een Latijns en de laatste met een Duits afschrift van de confessie. De keizer wilde dat de confessie in het Latijn zou gelezen worden. "Wij zijn Duitsers," merkte hierbij de keurvorst van Saksen aan, "en wij bevinden ons op Duitse bodem. Ik hoop daarom dat uw majesteit ons vergunnen zal ons van de Duitse taal te bedienen." Zo de confessie in het Latijn had moeten gelezen worden had deze zo goed als geen doel kunnen treffen, daar de meesten der aanwezigen die taal slecht of in het geheel niet verstonden. Dit was derhalve een nieuw bezwaar, waarvan de tegenpartij gebruik had kunnen maken als laatste middel om het oogmerk van de Protestanten te verijdelen. Intussen stond de keizer het verzoek van de keurvorst toe.

BAYER begon nu de confessie te lezen, en wel zeer langzaam, op een ernstige toon, duidelijk en met een heldere, sterke en overal verstaanbare stem, die door de gewelven van de kapel weergalmde en zelfs buiten kon vernomen worden.

"Aller doorluchtigste, grootmachtigste, onoverwinnelijkste keizer, aller genadigste Heer!" dus ving hij aan. "Wij allen hier in uw tegenwoordigheid verscheen, verklaren dat wij volkomen bereid en genegen zijn, om met u mee te werken en ons te verstaan over de beste middelen, om een enig, waarachtig en onverdeeld geloof, voor allen hetzelfde, te herstellen, gelijk wij allen dezelfde CHRISTUS hebben die wij belijden, en voor wie wij strijden willen. En zo onverhoopt de bestaande godsdienstverschillen niet op deze wijze mochten uit de weg geruimd kunnen worden, dan verzoeken wij van uw majesteit om onze zaak aan de uitspraak van een algemeen, vrij, Christelijk concilie te mogen onderwerpen."

Na de inleiding ging BAYER over om de confessie zelf punt voor punt te lezen. Eerst las hij het artikel wegens het leerstuk van de Drieëenheid, dat in overeenstemming was met het op het concilie van Nicea aangenomene; dan volgde de belijdeis van de erfzonde, in welk artikel gezegd werd "dat allen die niet wedergeboren worden de eeuwige dood onderworpen blijven;" voorts het artikel over de menswording des Heeren CHRISTUS, die "waarachtig God en waarachtig mens was."

"Wij belijden ook," ging hij voort, "dat wij voor God niet kunnen gerechtvaardigd worden uit ons zelf, en om onze verdiensten of werken, maar dat wij gerechtvaardigd worden om CHRISTUS wil, uit genade en door het geloof: zo wij geloven dat CHRISTUS voor ons geleden heeft en dat ons om Zijnentwil de zonden vergeven en gerechtigheid en het eeuwige leven geschonken worden; want dit geloof wil God ons als gerechtigheid toerekenen."

"Wij stellen ook dat dit geloof vruchten moet dragen, maar dat wij alle goede werken naar Gods bevel volbrengen moeten, uit liefde tot God, en geenszins als middelen om de goddelijke genade te verdienen of ons waardig te maken."

Nu volgde de belijdenis wegens de Christelijke Kerk, die, zo als het daar heette, is, "de vergadering van alle gelovigen en heiligen," alhoewel onder de leden van de Kerk, hier op aarde, vele naam - Christenen gevonden worden, huichelaars en grote zondaren. Dit artikel hield verder in, "dat het voor de eenheid van de Kerk voldoende is, dat er overeenstemming bestaat omtrent de grondwaarheden des Evangelies, en dat de sacramenten behoorlijk bediend worden; zonder dat het vereist wordt dat de ceremoniën en uiterlijkheden, die als menselijke bijvoegselen te beschouwen zijn, overal op gelijke wijze begrepen en toegepast worden." Omtrent de Doop werd de hoog gewicht beleden, en van het Avondmaal gezegd "dat het lichaam en bloed van CHRISTUS daarin werkelijk aanwezig is, onder de gedaante van broed en wijn, en dat degenen die het Avondmaal recht vieren aan dat lichaam en bloed gemeenschap bekomen."

Nu volgden de artikelen van het Protestants leerbegrip wegens de biecht, de boete, het recht gebruik van de sacramenten, het bestuur van de Kerk, de kerkelijke ordonnantiën door mensen gemaakt, (zo als het houden van feest - en vastendagen, de kloostergeloften en dergelijken) het wereldlijk bestuur of de overheid in de Staat, en het laatste oordeel. "Met betrekking tot de vrije wil," dus vervolgde BAYER, "geloven wij dat de mens in zekere mate vrij is in zijn daden, en dat hij daarbij ten dele de inspraak zijner rede kan volgen, dat is: dat hij als zodanig doen of nalaten, volbrengen of niet volbrengen kan, de dingen die geheel tot zijn werkkring hier op aarde behoren; bij voorbeeld zijn akker bearbeiden, eten, drinken, vriendschap met iemand onderhouden, zich kleden, een huis bouwen, trouwen, zijn vee voederen, en een beroep of handwerk uitoefenen. Dat hij evenzeer uit zichzelf kwaad doen kan, allerlei zonde ja een moord kan bedrijven. Maar wij stellen voor vast dat de mens, zonder de bijstand van de Heilige Geest, niets kan doen dat goed of welbehagelijk is voor God."

Hierop terugkomende op het belangrijk kenmerk der Hervorming, te weten haar leerbegrip met betrekking tot de aard en de waarde van de zogenaamde goede werken, en herinnerende dat men tot daartoe het volk daaromtrent niets anders had geleerd "dan allerlei nutteloze verrichtingen te doen, rozenkransen te bidden, heiligen aan te roepen, in een klooster te gaan, bedevaarten te doen en processiën bij te wonen, vasten - en heilige dagen te onderhouden, enz.," heette het in de confessie verder, dat alhoewel de Protestanten het doen van waarlijk goede werken alleszins nodig achten, zo deze uit het rechte beginsel geschieden. waarop men vroeger zozeer niet gelet had, echter "de mens alleen door het geloof de goddelijke genade kan deelachtig worden; niet bij een bloot zogenaamd historisch geloof, wat de goddeloze mens en zelfs de duivel hebben kan, maar door het waarachtige geloof dat niet alleen de zaak als gebeurd aanneemt, maar ook de gevolgen en de uitwerking daarvan in zelftoepassing brengt; door het geloof dat ons voor ons zelf doet aannemen dat wij, door CHRISTUS, genade en vergeving van de zonden verkrijgen, en waardoor wij, door CHRISTUS, in God een genadige Vader hebben; waardoor wij zo God recht leren kennen en dienen, en dus niet langer, gelijk heidenen, zonder de ware kennis van God in de wereld blijven voortleven."

"Dit is," zei BAYER, "de hoofdinhoud der leer die in onze gemeente beleden wordt. Het blijkt duidelijk uit het aangevoerde, dat in onze leer niets is, dat tegen de Heilige Schrift zou strijden, of dat niet ook de leer van de algemene Christelijke Kerk zou wezen; terwijl dit alles, integendeel, door de Roomse Kerk, blijkens de schriften van de oudvaders, evenzeer oorspronkelijk geleerd en geloofd is geworden; en uit dien hoofde vermenen wij, dat het geheel in strijd is met de Christelijke eenheid en liefde, om ons ketters te noemen en als zodanig te behandelen." Hiermee eindigde het eerste deel van de confessie, waarvan het oogmerk was om een klaar begrip te geven van de leer van de Evangelische Christenen. De kanselier had dit alles zo duidelijk en met zulk een heldere stem gelezen, dat de menigte die buiten had moeten blijven, maar toch zo dicht mogelijk genaderd en opeengedrongen was, geen woord had gemist. De confessie, voor zoverre zij nu gehoord was, maakte op allen die in de kapel vergaderd waren de diepste indruk. JONAS sloeg de uitwerking ervan gade, zo als die op de aangezichten te lezen was, en daaruit sprak om het zeerst belangstelling, verwondering, en bij velen ook goedkeuring.

Een woord van Luther over de confessie.

LUTHER had met betrekking tot de confessie aan de keurvorst geschreven: "Onze tegenstanders menen dat zij al heel veel uitgericht hebben door de prediking des Evangelies gestuit te hebben; maar zij zien niet in, dat de lezing van de confessie voor de op de rijksdag vergaderde standen en verdere aanwezigen, hun veel meer afbreuk moet doen, dan tien predikers op de kansel zouden kunnen gedaan hebben. Hoe slim zijn zij dus geweest! Hoe fijn hebben zij hun plan beraamd en uitgevoerd! Men heeft magister AGRICOLA en de andere leraars het stilzwijgen opgelegd; maar in hun plaats veroorlooft men de keurvorst van Saksen en de verdere vorsten en edelen, om vrijelijk en openlijk voor zijn majesteit de keizer en al de leden van de rijksdag, een uiteenzetting van gevoelens en een verdediging van leer en begrippen uit te spreken, die veel meer zegt dan predikatiën doen kunnen. Het is zo, CHRISTUS de Heer zelf heeft aan het woord van de waarheid ingang verschaft, in weerwil van allen tegenstand, en *het woord van God is niet gebonden.* Zij mogen vrij verbieden dat het van de leerstoel verkondigd wordt: zij moeten het nu in het keizerlijk paleis aanhoren. Men legge vrij aan eenvoudige en onaanzienlijke leraars het zwijgen op: de eersten des lands, de vorsten treden op in hun plaats. Men verhindere het vrij, dat de minderen van het volk en de dienstbaren de zuivere prediking van het Evangelie bijwonen: de groten en de machthebbenden moeten er hun oren voor openen in weerwil van hun zelf. Zij willen geen enkele leerrede dulden, gedurende al de tijd dat de zitting van de rijksdag zal duren, en nu zijn zij genoodgedwongen om op één enkele dag meer zich te horen voorprediken, dan anders wellicht in een geheel jaar het geval zou zijn geweest.... ..Maar onze Heer heeft gezegd, dat waar de mensen zwijgen de stenen spreken zullen: zo

ook dus hier. Men belet de gewone prediking, en nu wordt de waarheid die ten gevolge op een geheel buitengewone wijze in het licht gesteld."

Dwalingen en misbruiken.

Het andere deel van de confessie, dat bestemd was om in verklaring te komen wegens deze en geen dwalingen en misbruiken van de Kerk, moest nu nog gelezen worden. BAYER vervolgde dan, en las eerst de ontwikkeling van de Protestantse mening ten aanzien van de twee tekenen in het sacrament van de Avondmaals; daarop het artikel wegens het huwelijk van de geestelijken; dat opzichtelijk de mis, waarin onder meer gezegd werd, "dat in de mis het sacrament van het Avondmaal schromelijk misbruikt is geworden, zodat men er een markt van gemaakt heeft, en het tot een handel en een koopmanschap heeft verlaagd; terwijl de Evangelischen al dat misbruik hadden op zij gesteld en de zaak teruggebracht tot de oorspronkelijke zuiverheid, zo dat nu in de kerken van de Hervormden het Avondmaal met een plechtigheid en waardigheid gevierd werd, waarvan men in de latere tijden geen denkbeeld had gehad." Niemand werd ook, naar luid der confessie, bij de Protestanten ten Avondmaal toegelaten, tenzij eerst belijdenis van zonden gedaan hebbende; waarbij deze woorden van CHRYSOSTOMUS werden aangehaald: "Belijdt uw schuld aan God de Heer, die uw enige Rechter is, en dat niet met de tong, maar laat uw geweten en uw hart tot Hem spreken."

Nu volgde het artikel over het vasten en het uitzonderen van deze en geen spijzen, en over meer dergelijke Roomse inzettingen. "Men heeft dat bij uitnemendheid een Christelijk en stichtelijk leven genoemd," zo luidde het, "wanneer een aantal feestdagen gevierd, vele gebeden opgezegd en vastendagen onderhouden werden; wanneer men zó of zo zich kleedde, en als nog meer andere dergelijke willekeurige menselijke voorschriften met nauwgezetheid opgevolgd werden; terwijl men alle waarlijk nuttige en noodzakelijke verrichtingen of werken, en die door God geboden worden; als daar is: dat een huisvader arbeidt om zijn gezin te onderhouden, en de zijnen voorgaat in een godvruchtige wandel; dat een moeder met tederheid haar kinderen verzorgt en opvoedt; dat een vorst of de overheid, met wijsheid regeert en de wetten van de lands handhaaft; en zo meer, aanmerkt als van geen wezenlijke waarde, en althans van geen godsdienstig of geestelijk belang." Met opzicht tot de kloostergeloften werd, onder meer dat tot betoog van derzelver onbehoorlijkheid diende, gezegd, dat aangezien de paus het recht had daarvan te ontslaan, zij geheel en al konden en behoorden te vervallen. Eindelijk werd ook gesproken met opzicht tot de aard en de uitgestrektheid van de macht en de werkkring van de geestelijken. Er waren hier Roomse prelaten van de hoogste rang tegenwoordig; de aartsbisschoppen van Mentz, Keulen, Salzburg en Bremen; de bisschoppen van Bamberg, Wurzburg, Eichstadt, Worms, Spiers, Straatsburg, Augsburg, Constanz, Chur, Passau, Luik, Trente, Brixen, Lebus en Ratzburg. Ten aanhore van deze allen las BAYER rustig voort, ook nu hij het misbruik zou aan te wijzen hebben dat de middeleeuwen zo bijzonder kenmerkte: de verwarring en ondereenmenging van geestelijk met wereldlijk gezag, van Kerk en Staat; en nu hij, in naam der Evangelischen, op het herstel moest aandringen van de behoorlijke onderscheiding van deze twee in de aard zo geheel van elkaar onafhankelijke lichamen.

"Maar al te zeer" dus luidde onderanderen het artikel over dit onderwerp, "is langzamerhand het geestelijk bestuur met het wereldlijke vermengd geworden; een dwaling waaruit oorlog, oproer en allerlei ongeregeldheden ontstaan zijn. Daarom en om de gemoederen op dat punt te recht te brengen en een beter inzicht hieromtrent te geven, achten wij ons gehouden om het wezenlijke onderscheid duidelijk aan te wijzen, dat er bestaat en dat men in het oog houden moet, tussen de geestelijke en de wereldlijke macht.

Kerk en Staat.

"Wij leren dan, op grond van het Evangelie, dat alle geestelijke macht en werkzaamheid zich moet bepalen tot de prediking des goddelijken Woords, de handhaving van de

kerkelijke tucht en de bediening der sacramenten. Dit gezag en die werkzaamheid derhalve heeft slechts betrekking op geestelijke dingen; wordt alleen door de bedienaren des Woords uitgeoefend, en is aan alle wereldlijk bestuur of gezag ten enenmale vreemd. De overheid des lands daarentegen heeft voor al datgene te waken en te zorgen, wat buiten de kring van de geestelijke bemoeiingen ligt. Het wereldlijk gezag daarom bepaalt zich meer tot de bescherming van personen en goederen, daar het de zorg voor de zielen der burgers van de Staat mag en moet overlaten aan de geestelijkheid. De overheid waakt tegen alle uitwendig geweld, en draagt het zwaard van de gerechtigheid, om door de toepassing van straf waar overtreding bestaat de orde en de vrede in de burgerlijke maatschappij te handhaven en te verzekeren.

"Daarom behoort men zich wel te wachten, om die beide geheel onderscheidene machten te verwarren en in een te smelten. De geestelijkheid bemoeie zich nimmer met iets dat haar niet aanbetreft. CHRISTUS zelf heeft reeds gezegd: *"Mijn koninkrijk is niet van deze wereld*; en ook: "*Wie heeft mij tot een rechter of scheidsman over ulieden gesteld?"* Joh. 18.36. Gelijkerwijs schreef de apostel PAULUS aan de Filippenzen: *Onze wandel is in de hemelen*," en aan die van Corinthe: "*De wapenen van onze strijd zijn niet vleselijk, maar krachtig door God*." Philip 3.20, 2 Cor. 10.4.

"Wij erkennen dus deze twee regeringen en machten geheel bijzonderlijk, en wij achten deze als zodanig uit te maken - een kostelijk en dierbaar geschenk, dat wij van God de Heer ontvangen hebben.

Plichten van de geestelijkheid.

"De geestelijkheid moet er zich dan, volgens ons begrip, toe bepalen om het Evangelie te verkondigen, en al datgene te doen en te verrichten wat daarmee in een onafscheidelijk verband staat, waaronder ook bepaaldelijk het afsnijden uit de kerkelijke gemeenschap van allen die dat door een ergerlijke wandel of anderszins mochten verdienen; maar dat alles niet uit menselijke macht, maar uitsluitend uit krachte van ‘s Heeren Woord. In zoverre dan de geestelijkheid zich getrouwelijk aan deze dingen houdt, is het de plicht van de gemeenten zich door haar te laten besturen en aan haar bestuur gehoorzaam en onderworpen te zijn; en dan geldt de uitspraak van de Heer: "*Wie u hoort, die hoort mij*." Maar indien de geestelijkheid buitendien iets mocht willen leren of doen, en dat dus tegen het Evangelie zou wezen, dan hebben de gemeenten het recht om zich daartegen te verzetten en gehoorzaamheid te weigeren, en wel op grond van de Bijbel zelf, als die zegt: "Wacht u van de valse profeten;" en: "al was het ook, dat wij, of een engel uit de hemel, u een Evangelie verkondigde, buiten wat wij u verkondigd hebben, die zij vervloekt;" en ook: "Wij vermogen niets tegen de waarheid maar voor de waarheid. Daarom schrijf ik afwezende deze dingen, opdat ik niet, tegenwoordig zijnde, strengheid zou gebruiken, naar de macht, die mij de Heer gegeven heeft *tot opbouwing*, en niet *tot nederwerping*." Ook schrijft de heilige AUGUSTINUS in zijn brief tegen PERTILIANUS: "Wij moeten de bisschoppen niet volgen waar zij dwalen en iets willen stellen dat afwijkt van wat in de Heilige Schrift geleerd wordt."

Slot van de confessie.

Nadat nu verder gelezen was wat in de confessie in het algemeen gezegd werd opzichtelijk de kerkelijke gebruiken, plechtigheden en instellingen, volgde eindelijk het slot, dat aldus luidde:

"Wij hebben in al wat hier is aangevoerd geen de minste bedoeling gehad om iemand wie hij ook zij te krenken, of om iets te zeggen dat hatelijk of aanstotelijk zou zijn; maar wij hebben alleen een duidelijke uiteenzetting willen geven van onze voornaamste leerbegrippen, opdat elk zich overtuige dat wij niets geloven of leren wat niet berust op de Bijbel, of wat niet in de grond de oorspronkelijke leer is van de algemene Christelijke Kerk."

BAYER had volle twee uren met de voorlezing van het stuk doorgebracht, en gedurende al die tijd had men hem stil en aandachtig aangehoord.De confessie van Augsburg zal voortdurend een meesterstuk blijven in haar soort. Zij droeg de kennelijkste blijken van opgesteld te zijn door mannen, die dachten en schreven onder de invloed van de God van de waarheid.

Aanmerkingen.

De toon die door het gehele stuk heerste, was uitermate gepast en met juistheid berekend voor de soort van hoorders die men zich had moeten voorstellen. Voor het grootste gedeelte waren de aanwezigen toch vorsten, edelen, krijgslieden en staatsmannen, die van de godgeleerdheid te weinig hun studie hadden gemaakt, dan dat het doelmatig geweest zou zijn, om voor hen een wijze van betogen en verdedigen van de Protestantse leer te gebruiken, die alleen onder geleerden en geletterden kon te pas komen. Wijselijk was dus alles natuurlijk en zo eenvoudig mogelijk voorgesteld, in diervoege dat de waarheid en gegrondheid der zaken in elk onbevooroordeeld gemoed weerklank en erkenning vinden moest.

Ook was over het geheel de verdediging en staving van de stellingen dáárom zo wel geslaagd en zo afdoende, omdat de bewijzen steeds geheel ongezocht werden bijgebracht; ja dikwijls scheen men het overbodig geacht te hebben om enige bewijsgrond hoegenaamd aan te voeren, en werd alsdan het Protestantse begrip zonder meer aan dat der Roomse Kerk tegenovergesteld, als durvende men de beslissing gerustelijk aan het gezond verstand der hoorders overlaten. Dit was alleszins oordeelkundig gehandeld van MELANCHTON, want hij was het inderdaad die hier door de mond van BAYER sprak. Met korte maar krachtige trekken had hij aangewezen, dat de veroordeling van de zo bijbelse en zo eenvoudige geloofsleer van de Evangelischen even onbillijk als onstaatkundig zou zijn, daar men dan de ogen moedwillig voor de waarheid moest sluiten en de misbruiken en het gebrekkige dat men nu toch wist dat bestond, opnieuw voor het vervolg zou bevestigen en bestendigen. Met andere woorden: hij wees overtuigend aan dat de Hervorming een weldaad was voor de Kerk. Zijne redenering sprak zo luide tot het gemoed der hoorders, dat zelfs de ergste vijanden van de Evangelische partij zichzelf niet ontveinzen konden, dat er veel goeds in hun stellingen was.

Wijze behoedzaamheid in uitdrukking.

Maar er straalde ook in de gehele aanleg en in de strekking van het stuk een wijze behoedzaamheid van uitdrukking door, die evenveel lof als opmerking verdient. Terwijl MELANCHTON met waardigheid de beschuldigingen bestrijdt die men ten laste van hem en zijn geloofsbroederen had opgehoopt, bepaalt hij zich ertoe om het ongegronde van de beschuldigingen op zichzelf aan te tonen, als of hij ze niet in dadelijk toepassing tot zich en zijn vrienden te beschouwen had gehad, of ook zonder enige gevoeligheid over zulke onverdiende aanvallen te doen blijken; terwijl hij aan de andere kant, wanneer hij zonder omwegen de dwalingen des Pausdoms openlegt, niet scherp is en als met de vinger aanwijst wie het zijn die zulke verwerpelijke begrippen als geloofsleer huldigen. Op deze wijze vermeed hij alle aanleiding om in persoonlijkheden te vervallen en deze of geen te kwetsen. Hij was in dat geval meer dan ooit "voorzichtig gelijk de slangen en oprecht gelijk de duiven." Matth. 10.16.

De Hervorming wil niets nieuws.

Bovenal echter verdient het hier onze vermelding, dat de confessie de hoofdpunten van het geloof der zaligheid, zo als de Protestanten die leerden, zo juist terugbrengt tot derzelver ware oorsprong; daarmee aantonende, dat de Hervormers geenszins wat nieuws uitgevonden hadden of dingen in de Kerk wilden brengen die in hun eigen brein ontstaan

waren: een beschuldiging die Rome steeds in gereedheid heeft. Maar het is in het geheel de 16de eeuw niet waarin wij voor het eerst denkbeelden als die van de Hervormers moeten zoeken. Wij vinden integendeel, zo wij niet willens blind zijn, van de 16de eeuw terug tot aan de tijden der Apostelen, een onafgebroken spoor van licht, dat, wel is waar, eeuwen lang niets meer dan een blote schemering was, maar toch nooit geheel uitgedoofd werd, en waarin wij van tijd tot tijd meer heldere lichtpunten opmerken. WIKLEFF en AUGUSTINUS vermenen wij als zodanig te mogen noemen. In de Apostolische eeuw dan treffen wij oorspronkelijk de leerbegrippen aan, die in de 16de slechts op nieuw werden te voorschijn gebracht, en die toen velen vreemd moesten voorkomen, omdat men er allengs zo schromelijk van afgeweken was. Maar het is zeker ook waar, (en zo Rome in deze zin de Hervorming een nieuwigheid wil noemen rhebben wij er vrede mee) dat sinds de dagen van de eerste bloei van de Christenheid er geen tijd geweest was, waarin de eenvoudige, onvervalste leer der zaligheid met zoveel nadruk, kracht en leven gepredikt, en met zulke warme en edele harten beleden werd als dat in de Hervorming plaats vond.

Kerk en Staat onderscheiden.

Het rechte begrip omtrent het wezen en het bestuur van de Kerk, dat reeds zolang in een geheel verkeerde zin was uitgelegd geworden, werd inzonderheid in de confessie op een duidelijke en overtuigende wijze voorgesteld. Hoe terecht en hoe gepast wordt hier het ongeschikte en onevangelische aangetoond, van die verwarring en ondereenmenging van godsdienst en Staatkunde, die sinds de dagen van KONSTANTIJN had plaats gevonden, en waardoor eindelijk de Kerk in haar bestuur en inrichting niet meer dan in naam verschilde van een wereldlijke instelling, en die een gehele ontaarding in het geestelijke lichaam had teweeggebracht! Het is waar, het kwaad wordt voornamelijk daarin gezocht, dat de Kerk zich tegen haar roeping gemengd had en nog bleef mengen in zaken die zuiver wereldlijk zijn. Maar daarin ligt ook te gelijkertijd de afkeuring van alle ongevergde bemoeiing van de regeringen in aangelegenheden van de Kerk. Het was het kenmerkend kwaad van de middeleeuwen, dat de Kerk zich vergaande aan de Staat vergrepen had, en zich niet ontzag om voor het koninkrijk van de hemelen een aards koninkrijk in de plaats te stellen. Tegen dit misbruik verhieven de mannen der confessie hun waarschuwende stem. Maar het is daarentegen het vrij algemeen vergrijp van de drie volgende eeuwen geweest, dat men de Kerk haar rechtmatige vrijheid benomen en haar aan de Staat onderworpen heeft. Wij mogen wel vertrouwen dat zo LUTHER en MELANCHTON nog leefden, zij niet minder ernstig en krachtig hiertegen ijveren zouden. De confessie wilde én Kerk èn Staat elk op zijn eigenaardig grondgebied gehandhaafd hebben, alhoewel zij daarom niet een scherpe afscheiding als van twee vijandige machten bedoelde. De hervormers wezen slechts het onbehoorlijke en ongeoorloofde aan, dat de een macht, met vertreding van de rechten van de andere, zich aanmatigingen zouden veroorloven; en zij keurden het uit dien hoofde streng en onvoorwaardelijk af, dat zij wier roeping het was de hemelsen Koning te dienen, in iets te kort zouden doen aan de gehoorzaamheid en aan de hulde die zij aan de burgerlijke overheid verschuldigd zijn; maar nog veel minder was het met hun begrippen van recht en met de eisen van hun uitsluitend op het Evangelie gegronde leer overeen te brengen geweest, dat koningen en vorsten overmoedig de hand zouden slaan aan de arke des Heeren.

Kerkelijke regering en tucht.

Wanneer de confessie verder leert, dat onderanderen de handhaving van de kerkelijke tucht "niet moet geschieden uit menselijke macht, maar uitsluitend uit krachte van ‘s Heeren Woord," dan worden daarmee alle geweldige maatregelen, en alle dwang in het godsdienstige veroordeeld. Geen bekering of tuchtiging van dusgenoemde ketters derhalve, door middel van het zwaard. Is dit dan almede een grondbeginsel van de Hervorming geweest: het tegengestelde was altijd de mening van Rome. Het mag zijn dat de

geschiedenis van het Protestantisme een en ander heeft opgeleverd, dat van een en dezelfde geest met Rome zou mogen getuigen: dit waren slechts zo vele uitzonderingen op de anders doorgaande regel van Protestantse geloof: geen geweld, geen dwang in de godsdienst. Ook merken wij ten aanzien van de confessie op, dat uit deze van de Protestanten onverdeelde eerbied voor het Woord van God duidelijk spreekt. Er wordt in het gehele stuk geen enkele stelling aangetroffen, die niet berust op de Bijbel.

Oorspronkelijke bedoeling met de confessie.

Voorts was de confessie blotelijk een belijdenis of openlegging van het geloof van de Evangelische gemeenten, en geenszins een regel van dat geloof, of een voorschrift dat gegeven werd om gevolgd te worden. Het heet daar steeds: "zo wordt in onze gemeenten geleerd." Ook beschouwde LUTHER, gelijk wij zagen, de confessie geheel in het licht van een predikatie, die op de rijksdag door of namens de vorsten gehouden werd, en als zodanig als een vergoeding dáárvoor, dat men aan de leraars het prediken verboden had. Was de bedoeling met de confessie werkelijk geweest om daarin een vaste maatstaf te hebben voor het Christelijk Evangelisch geloof, gelijk men later heeft gemeend, dan had deze om die reden alleen toen ongetwijfeld doel gemist.

Aanmerkingen op de confessie.

Maar waren er dan, met dat al, op de confessie geen aanmerkingen van enig aanbelang te maken? - Wij geloven van ja.

De confessie stelt vooruit, dat de Evangelischen in geen enkel leerstuk afwijken van de leer die oorspronkelijk die van de algemene Christelijke Kerk geweest is, alhoewel zij de in latere eeuwen ingeslopene misbruiken verwerpen, en de dwang afkeuren, waarmee de Roomse Kerk, door niet Bijbelse inzettingen van allerlei aard in te voeren, de gemoederen bezwaard en de geest des Evangelies miskend heeft. Intussen komt het overal in de loop van het stuk uit, dat men niet dan met grote angstvalligheid zich heeft durven veroorloven hier en daar een mening uit te spreken die van het gevoelen van deze of geen oudvader afwijkt, en dat men zeer behoedzaam geweest is waar het er op aan kwam om de priesterheerschappij in haar onwaarde te doen uitkomen, of waar Rome in enig ander opzicht moest aangegrepen worden. MELANCHTON, die, naar wij weten, de steller der confessie was, kon daarom ook zeggen: "wij leren volstrekt niets dat niet op het Evangelie gegrond, en waarlijk leer is van de algemene Christelijke Kerk. Wij zijn overigens tot elke inwilliging bereid, waar die kan geschieden zonder de leer zelf aan te tasten; gelijk wij er dan ook geen zwarigheid in vinden zouden, om gebruiken en ceremoniën te blijven onderhouden, waartegen wij geen bedenkingen van overwegend belang hebben. Wij willen ons in een woord graag aan alles onderwerpen, wat wij niet als zondig of als in strijd met ons geweten hebben leren kennen."

Wij geloven dat velen over het algemeen gaarne een grotere mate van onafhankelijkheid, een meer doortastende geest in de confessie zou gevonden hebben, en dat men het voor beter gehouden zou hebben, indien het gehele duistere tussenvak dat de Apostolische tijden van de eeuw der Hervorming afscheidt, met stilzwijgen was voorbijgegaan, en het veelbetekenende wachtwoord der reformatie "dat Gods Woord alleen kenbron is der waarheid en grondslag des geloofs," zonder enige afwijking of weifeling was voor ogen gehouden. Men heeft terecht de gematigdheid van MELANCHTON geroemd. Hij is hier echter meer dan gematigd, hij is wellicht zwak geweest; niet slechts dewijl hij bij het vermelden van de dwalingen en gebreken van de Roomse Kerk dat uiterst behoedzaam doet, en als ware het nog een sluier werpt over wat daarin het ergste was en het meest aanstotelijk moest voorkomen, terwijl hij zich meestal er bij bepaalt om ervan te zeggen dat die misbruiken strijdig zijn met de Heilige Schrift: maar voornamelijk, omdat hij zorgvuldig het stilzwijgen bewaart omtrent de aangematigde goddelijke rechten van de paus; over het getal van de sacramenten, en omtrent meer andere punten. Hij verdedigt wel de

vernieuwde, gezuiverde Kerk, maar hij spaart daarbij te zeer de verouderde en verbasterde Kerk. "Vrede! Vrede!" was zijn roep. Wij geloven intussen dat zo de Hervorming, in stede van in haar goede zaak zoveel omzichtigheid te gebruiken, in deze meer stoutmoedig voor de waarheid te velde getrokken was, en met het ontzachelijkste aller wapenen, Gods Woord, in de hand, de harten der mensen dieper had pogen te treffen: wij geloven, zeggen wij, dat er dan al dadelijk een grotere en meer beslissende overwinning gevolgd zouden zijn, en dat een beter en waardiger standpunt toen reeds was verzekerd geworden. -

Men oordeelt verschillend over de indruk die de confessie op KAREL V gemaakt heeft. Sommigen willen dat hij zich moeite gaf, om ze in de voor hem zo goed als vreemde taal, waarin de voorlezing geschiedde, te verstaan. Anderen zeggen dat hij al spoedig in slaap viel. Wellicht bevatten beide berichten gedeeltelijk waarheid.

De keizer neemt de confessie aan.

Toen BRUCK de lezing voleindigd had, naderde hij de secretaris van de keizer en bood hem de twee kopieën van de confessie aan. KAREL V, die nu althans in het geheel niet sliep, nam beide afschriften over, en terwijl hij het Duitse, dat hij als het origineel aanmerkte, in handen stelde van de keurvorst van Mentz, behield hij het Latijnse voor zichzelf . Daarop betuigde hij aan de keurvorst van Saksen en diens vrienden, dat hij hun confessie had aangehoord, maar dat, aangezien het hier een zaak van zo groot aanbelang gold, hij eerst later, als hij rijpelijk en bedaard het stuk zou overwogen hebben, hun zijn antwoord zou doen toekomen.

Belangrijkheid van de confessie voor de Evangelische Kerk.

Het was de Protestanten duidelijk aan te zien, dat zij hier een soort van triomf behaald had de. God was met hen geweest. Zij voelde overigens diep, dat zij na een zo openbare en veelbetekenende handeling als deze, meer dan ooit voor God en hun eigen geweten verplicht waren om in de belijdenis en in de verdediging van de waarheid te volharden. "Ik ben er Gode recht dankbaar voor," zo drukte LUTHER zich uit, "dat ik heb mogen leven in een tijd, waarin CHRISTUS op zodanige wijze beleden is geworden; en dat door zo hoog geplaatste personen en voor een zo aanzienlijke vergadering." Maar de gehele Evangelische Kerk ontving nieuw leven bij de jongste belangrijke verrichtingen, die wij gevolgd en gadegeslagen hebben. Elk harer leden voelde zich nu inniger en vaster verbonden aan de Heer, en had, als ware het, een nieuwe doop, een nieuwe toewijding aan CHRISTUS ontvangen. Een tijdgenoot merkte aan "dat er sinds de dagen van de Apostelen geen meer gewichtige gebeurtenis in de Christenwereld was voorgevallen, dan de confessie van Augsburg toen en in de gevolgen geweest is."

Toen de keizer van de troon was afgeklommen begaf hij zich naar de Protestantse vorsten, en verzocht hen, al fluisterende, dat zij de confessie niet zouden openbaar maken; wat zij hem dan ook beloofden. Hierop verlieten allen de vergaderzaal.

VIII.

Uitwerking van de confessie op de Roomsgezinden.

De Roomsgezinde partij had een geheel andere afloop verwacht. In plaats van een in hevige bewoordingen vervat twistschrift, was hier een eenvoudige en op bedaarde redenering gegronde geloofsbelijdenis gegeven. De meest opgewondene hoofden onder de Roomsen voelden zich daardoor ontwapend. Velen toonden ook, dat zij door het voorgevallene minder teleurgesteld dan wel min of meer aangenaam verrast waren, door te zeggen: "Wij zouden tot geen prijs de gelegenheid hebben willen missen om bij de lezing van de confessie tegenwoordig te zijn." Ja, zo diep en zo beslissend was de indruk geweest, dat velen de zaak van de Hervorming op dat ogenblik voor geheel gewonnen hielden. Zelfs waren er onder de bisschoppen, die luide de hevigheden en de uitvallen

afkeurden, die een ECK en een FABER zich veroorloofden. De bisschop van Augsburg kon zich niet weerhouden te betuigen "dat al wat de Lutheranen gezegd hadden de zuivere waarheid was." - De hertog van Beijeren voegde ECK op een niet zeer vriendelijke toon toe: "Wel nu, doctor! die zaak is, dunkt mij, toch geheel anders dan gij ze mij hebt voorgesteld." -

Zo dacht en sprak men algemeen, tot niet geringe bekommering van de raddraaiers van de pauselijke partij. De hertog van Beijeren had ook aan ECK gevraagd "of hij zich in staat rekende om op goede gronden de confessie te weerleggen." "Niet, zo wij dit uit de schriften van de Apostelen en van de Profeten alleen doen moeten," was het antwoord, "maar wel op het gezag van de conciliën en der kerkvaders." "Dan begrijp ik het al," hernam de hertog met drift, "de Lutheranen zijn, dit erkent gij zelf, bij de Schrift gebleven en wij zijn ervan afgeweken."

Afschriften naar alle hoven gezonden.

Als gevolg van de openbare lezing van de confessie zag men zowel de aartsbisschop HERMANN, keurvorst van Keulen, als de paltsgraaf FREDERIK, hertog ERIK van Brunswijk - Luneburg, hertog HENDRIK van Mecklenburg en de hertogen van Pommeren, zich voor de zaak van de Evangelische waarheid verklaren. HERMANN trachtte ook eerlang de Hervorming ingang te verschaffen in zijn keurvorstendom. Nog groter was wellicht de uitwerking van de confessie buiten Duitsland. KAREL zond er afschriften van aan alle hoven; en.deze werd in het Frans en Italiaans, en ook in het Spaans en Portugees vertaald. De confessie werd langs deze weg door geheel Europa bekend, en het was dus wèl gezien geweest van LUTHER, toen hij er van zei: "De confessie zal tot alle natiën doordringen, en de stem die daaruit spreekt zal in alle landen vernomen worden." De confessie bragt een beduidende schok toe aan de vooroordelen en dwalingen van de eeuw, gaf een duidelijk inzicht in de ware aard van de Hervorming, en bereidde wijd en zijd de gemoederen voor, tot de ontvangst van de reine Evangelieprediking.

Luther dringt aan op de vrijheid van Godsdienst.

LUTHER zat in deze ogenblikken niet stil. Hij voelde de noodzakelijkheid om zonder verwijl gebruik te maken van de gunstige omstandigheden, en een nieuwe poging te wagen voor de godsdienstvrijheid. Hij vroeg de erkenning daarvan rondweg aan de Roomse vorsten van de rijksdag, en trachtte tevens het vertrek van zijn vrienden uit Augsburg zoveel mogelijk te verhaasten. Er was nu een openlijke en afdoende belijdenis van de Heer JEZUS CHRISTUS geschied. De langere tegenwoordigheid van de Protestanten in Augsburg zou, dit vreesde LUTHER, slechts aanleiding geven tot eindeloze twisten en besprekingen over deze zaak, en die wilde hij liefst vermijden. Hij zou op dat ogenblik de voorkeur gegeven hebben aan een openlijke vredebreuk tussen de twee partijen, al moest hij een van de eersten geweest zijn die met zijn bloed de trouw aan het Evangelie zou moeten verzegelen. De brandstapel had voor hem, in dat licht bezien, niets verschrikkelijks. "Ik roep u in de naam van God terug van de rijksdag," schreef hij aan zijn vrienden. "Haast u om naar huis te komen! Haast u zoveel gij kunt! Ik ben bereid om als het slachtoffer van deze vergadering te vallen, gelijk JOHANNES HUSS te Constanz!"

Hij vergelijkt de rijksdag bij een toneelspel.

Maar wanneer LUTHER nader bedacht welke de heersende geest op de tegenwoordige rijksdag was, dan kon hij zulk een afloop als te Constanz niet verwachten. Hij begreep dat het leerstellige uit staatkunde zou worden op zij geschoven, en dat alles zou aangewend worden om de vrede van de rijks zo mogelijk te behouden. Deze wijze van doen, die ook in onze leeftijd in de schatting der meesten zeer goed en verstandig zou genoemd worden, werd door LUTHER geheel afgekeurd. Hij vergeleek de rijksdag bij een toneelspel, dat te Augsburg opgevoerd werd. De handelingen der vergadering hadden tot daartoe, meende

hij, de gewone gang van een toneelspel doorlopen; de ontknoping alleen ontbrak nog. Die ontknoping meenden sommigen dat treurig zijn zou, maar LUTHER dacht er geheel anders over.

Zijn schrijven aan Melanchton.

Wat hem met dat al stof tot bezorgdheid gaf, was dat de keizer in deze zaak zulk een grote rol speelde. Er was te die tijde wellicht geen denkbeeld, geen wens die het gemoed van de grote hervormer meer en gestadiger vervulde, dan dat zowel de Kerk van het wereldlijk gezag onafhankelijk, als de burgerlijke regering van de invloed der geestelijkheid vrij mocht zijn. "Gij ziet," dus schreef hij aan MELANCHTON, "dat men alweer hetzelfde wapen tegen ons gebruikt als vroeger te Worms; het is de keizer en altoos de keizer. Het schijnt dat de duivel geen ander lied te zingen weet, en dat hij, die zo listig en zo in het boze uitgeleerd is, tegen de Heer JEZUS CHRISTUS geen andere kracht kan aanwenden dan juist die van de wereldlijke arm." LUTHER verloor echter daarom de moed niet. "CHRISTUS komt," zei hij; "Hij komt, die gezeten is ter rechterhand.... Van wie? Niet van de keizer, want dan waren wij reeds lang verloren geweest; maar van God zelf. Daarom mogen wij niet vrezen. CHRISTUS is de Koning van de koningen en de Heer van de heeren. Zo hij zijn rang en titel te Augsburg kon verliezen, zo moest hij die ook verliezen over de gehele aarde en door alle hemelen. Het een zo wel als het andere is onmogelijk.

Waren dan de harten van de Evangelische Christenen met blijdschap vervuld bij de zo gewichtige stap die te Augsburg gedaan was, en had die gebeurtenis aanvankelijk zelfs enige van de tegenstanders in vrienden veranderd en anderen althans tot zwijgen gebracht: het was er ver af dat de overwinning voorgoed behaald zou wezen.

Herinnerin aan keizer Maximiliaan.

Daags na de lezing en overgiftvan de confessie was KAREL in geen beste luim opgestaan, daar hij weinig of niet had kunnen slapen. De eerste die zich aan hem vertoonde was de paltsgraaf, die ook niet zeer op zijn gemak was. Hij begon de keizer dadelijk over de zaak van de vorige dag te spreken en zei: "Wij zullen een en ander moeten toegeven. Ik veroorloof mij bij deze gelegenheid uw majesteit te herinneren, dat ook keizer MAXIMILIAAN de wil had, om de twee tekenen in het Avondmaal goed te keuren, zo mede het huwelijk der priesters, en om vrijheid te verlenen met opzicht tot het vasten." Deze woorden kwamen KAREL hier juist te pas. Zij gaven hem een middel aan de hand, dat hij wilde aanwenden, om zich uit de verlegenheid te redden. De komst van GRANVELLE en CAMPEGGIO evenwel maakte al spoedig een einde aan deze voornemens.

Openhartige bekentenis.

Het scheen dat Rome, toen het zich van de eerste indruk van het voorgevallene een weinig hersteld had, met te groter hardnekkigheid vasthouden zou aan de oude stellingen. Zo zei de bisschop van Wartzburg: "Ik blijf bij de moeder," menende daarmee de Kerk van Rome. "Zie toe," antwoordde hem hierop zeer gevat BRENZ, "dat gij om de moeder de Vader en de Zoon niet vergeet!" - "Ik ontveins niet," dus drukte de aartsbisschop van Salzburg zich uit in een gesprek met een vriend; "ik ontveins niet dat ik aan het Avondmaal onder twee tekenen de voorkeur zou geven; dat ik het huwelijk van de priesters goed vind; dat ik erkennen moet dat er vrijheid behoort te zijn ten aanzien van het vasten, en zo meer.... .Ik kan echter het denkbeeld niet verdragen, dat de man die al die veranderingen predikt, en die al het gebrekkige zo met geweld verbeteren wil, slechts een arme niets beduidende monnik is." Een ander geestelijke (een bisschop) zei: "Ik zou er niets tegen hebben dat men overal de godsdienst vierde zo als het te Wittenberg geschiedt; maar als ik bedenk van wie dat alles afkomstig is, dan kan ik er mijn goedkeuring niet aan geven." - MELANCHTON had bij de aartsbisschop van Salzburg met nadruk de noodzakelijkheid aangedrongen van een

hervorming met opzicht tot de geestelijkheid. "Wat spreekt gij toch van de geestelijkheid te hervormen!" dus viel de aartsbisschop MELANCHTON ongeduldig in de rede; "wij priesters hebben nooit veel gedeugd." Deze openhartige bekentenis, uit de mond van een geestelijke van rang, was zeker merkwaardig genoeg. Dagelijks kwamen er nu meer fanatieke monnikken en Roomse doctoren in Augsburg aan, die het hun eraan toebrachten, om de stemming van de keizer en van de Catholieke vorsten jegens de Hervorming vijandiger te doen worden dan ooit te voren.

Verwachtingen van de protestanten.

Reeds de morgen volgende op de dag waarop de lezing van de confessie plaats had, waren het MELANCHTON's woorden: "Zo wij tot hiertoe nog enkele vrienden hadden: nu bezitten wij er geen meer. Wij zijn hier alleen, van elk verlaten, en zien ons van de grootste gevaren omringd." - KAREL werd door verschillenden raad vreselijk geslingerd. Hij toonde echter voor het uiterlijke een grote mate van onverschilligheid. Intussen was hij in het geheel niet onverschillig omtrent de zaak, en gaf zich integendeel alle moeite om meer in bijzonderheden met al het die betrekkelijke bekend te worden; alhoewel hij deze zijn nasporingen zorgvuldig voor het oog van anderen zocht te verbergen. "Laat er geen enkel woord gemist worden," had hij tot zijne secretaris gezegd, toen hij hem de last gegeven had om van de confessie een Franse vertaling te maken. De Protestanten hadden van dit onderzoek van de keizer naar het schijnt toch kennis bekomen, en legden het in hun belang uit. "De keizer wil niet dat iemand het weet," zeiden zij tot elkaar; "en geen wonder! Zo het bekend werd dat hij zoveel belang in onze zaak stelt, dan zou hij gevaar lopen van zijn Spaanse landen te verliezen. Wij moeten dus van onze kant zorgen dat er niet van gesproken wordt." Maar de hovelingen van de keizer lachtten met deze verwachtingen van de Evangelischen. Zij meenden hun keizer en hun hof beter te kennen. "Als gij maar geld er voor over hebt," dus sprak een van de secretarissen van staat tot JONAS en MELANCHTON, "dan kunt gij u een godsdienst naar uw zin van de Italianen kopen; dat zal gemakkelijk genoeg gaan; maar is uw beurs ledig, dan zal het al te maal moeite tevergeefs zijn, wat gij ook doen mocht." Toen op een meer ernstige toon vervolgende, voegde hij er bij: "Gelooft mij, de keizer kan geen andere godsdienstbegrippen goedkeuren dan die van Rome, zolang hij zo van kardinalen en bisschoppen omringd blijft als nu het geval is.".

De steden tot afval aangezocht.

Op Zondag de 26ste juni, des morgens, nog vóór het ontbijt, ontving de keizer de afgevaardigden van de steden in een bijzonder vertrek. KAREL wilde van hun standvastigheid een nieuwe proef nemen. Hij wenste zo graag door zijne persoonlijke invloed, de standen des rijks weer tot de vorige eenheid te brengen; en daar hij de stede voor de zwakste partij hield, dacht hij met deze maar weer het eerst een poging te wagen. "Sommige steden," dus sprak de paltsgraaf in van de keizers naam, "hebben zich niet onderworpen aan het eindbesluit van de jongsten rijksdag van Spiers. De keizer wenst dat zij van die tegenstand terugkomen en zich naar de uitspraak der meerderheid voegen zullen."

Derzelver antwoord.

De afgevaardigden van Straatsburg, Neurenburg, Constanz, Ulm, Reutlingen, Heilbron, Memmingen, Lindau, Kempten, Windsheim, Isny en Weissenburg, tot wie hier deze eis onder de vorm van een verzoek gericht werd, en van wie men dus kort en goed verlangde dat zij het bewuste protest opgeven zouden, waren met weinig verbaasd dat men hun die vraag juist nu deed. Zij vroegen tijd van bedenken.

Het was een hachelijke tijd dáárom, omdat de geest van de tweedracht tussen de verschillende steden het twistvuur behendig had weten te ontsteken, en omdat er nu

dagelijks gewerkt werd om de bestaande verwijdering groter te doen worden. Niet slechts was er voortdurend verschil tussen de Catholieke en de Protestantse steden, maar ook waren de laatsten onderling verdeeld, voor zoverre zij meer tot LUTHER of tot ZWINGLI overhelden. Zelfs waren er onder de steden die bepaaldelijk op de hand van LUTHER waren, maar die hun gehele goedkeuring aan de confessie van Augsburg met hadden kunnen geven, die niet zeer vriendelijk gezind waren jegens de vertegenwoordigers van Reutlingen en Neurenburg. Dit in aanmerking nemende was het zo onoordeelkundig niet in keizer KAREL, dat hij maar zonder tijdverliezen weer eens een poging waagde. Hij was daarbij ongetwijfeld de oude spreuk gedachtig: *divide et impera*. Gelukkig dat het geloof van de Evangelische steden bestand was tegen dergelijke zo gevaarlijke aanslagen. Reeds de volgende dag ontving de keizer een antwoord, waarin rondborstig verklaard werd dat de steden zich niet aan het besluit van Spiers konden of mochten onderwerpen "zonder ongehoorzaam te worden aan God, en zonder verwaarlozing der heiligste belangen."

Beraadslagingen.

KAREL bleef steeds besluiteloos met betrekking tot de openlijk door hem te doene stappen. Hij liet zich, wel is waar, meer door staatkunde dan door een gevoel van rechtvaardigheid leiden; maar toch wenste hij hartelijk graag een middelweg te vinden en de uitersten in deze zoveel doenlijk te vermijden. Hij wilde dan, nu zijn ontwerp met de steden mislukt was, dadelijk iets anders beproeven; en om daartoe te geraken, verenigde hij de vorsten die op de zijde van Rome gebleven waren aan het paleis. Al de Catholieke vorsten verscheen; terwijl ook de pauselijke legaat en de voornaamste van de Roomse godgeleerden tegenwoordig waren. Deze soort van raadsvergadering mishaagde intussen aan de Protestanten zeer.

De vraag welke hier vanwege de keizer ter overweging werd voorgesteld was: "Welk antwoord dient er op de confessie gegeven te worden?" Er waren drie verschillende meningen hieromtrent. De mannen van de paus zeiden: "wij moeten ons wel wachten om het door de Lutheranen aangevoerde te weerleggen. Wij zullen beter en veiliger doen met eenvoudig het edict van Worms tegen hen te handhaven en hen des noods met geweld te dwingen." De keizerlijke partij oordeelde "dat de confessie door onpartijdige mannen behoorde onderzocht te worden, en dat de keizer vervolgens uitspraak daaromtrent moest doen, gelijk de lezing van de confessie," meende zij, "alrede een beroep op het keizerlijk gezag geweest was." Anderen eindelijk, die tussen de beide eerstgenoemde partijen als ware het het midden hielden, wilden dat aan enige doctoren de last zou gegeven worden om een tegenschrift op te stellen, wat dan aan de Protestanten voorgelezen en door de keizer bekrachtigd moest worden.

Houding door de meerderheid aangenomen.

De discussie was zeer hevig. Elke partij bleef hardnekkig staan bij haar mening. GEORGE van Saksen en JOACHIM van Brandenburg betoonden zich de verbitterdsten van allen, en overtroffen in heftigheid ver de geestelijke heeren. "Zeker iemand die gij heel wel kent, brengt hen allen zo in beweging," schreef MELANCHTON aan LUTHER, "en enige godgeleerde heeren helpen hem daarbij getrouw. Zij gaan gezamenlijk als aanvoerders de anderen voor! "Die zeker iemand was ongetwijfeld hertog GEORGE. De vorsten van Beijeren, die aanvankelijk zo door de confessie waren getroffen geweest, hadden zich ook weer opnieuw, en vaster dan tevoren, aan Rome aangesloten. Zij die zich het gematigdst betoonden en omtrent de zaak van de Evangelischen de meeste onpartijdigheid lieten blijken, waren de keurvorst van Mentz, de bisschop van Augsburg en de hertog van Brunswijk. "Ik mag in geen geval zijn majesteit het nemen van geweldige maatregelen aanraden, zo ik de zaak uit het oogpunt van billijkheid of in het algemeen belang beschouw," sprak ALBERT. "Immers zo zijne majesteit ertoe komen mocht om de gewetens der Protestantsegezinde burgers te dwingen, en dan, na eene zodanige ogenschijnlijke

zegepraal, het rijk mocht verlaten, zouden de priesters de eerste slachtoffers zijn van de verbittering van de dan niet langer beteugelde menigte. En wie waarborgt ons, dat ook niet de Turk van die omstandighede gebruik zou maken, om onverhoeds weer in Duitsland te vallen?" Deze niet geheel van eigenbelang vrije zienswijze des aartsbisschops vond bij zeer weinigen bijval. Hij en anderen die met hem van gelijke mening waren, werden buitendien al spoedig overstemd door de aanwezige krijgslieden, die zeker het minst van allen de vrees van de aartsbisschop delen mochten. "Zo het mocht nodig worden om tegen de Lutheranen te vechten," aldus drukte zich graaf FELIX van Werdeberg uit, "dan zal ik daaraan geheel vrijwillig deel nemen; en ik zweer bij deze, dat als ik mijn zwaard tegen hen eenmaal getrokken zal hebben, ik het niet weer zal opsteken, alvorens LUTHER en de zijnen ten ondergebracht zullen wezen."

Deze edelman was echter buiten de gelegenheid om later zijn woord gestand te doen, daar hij binnen weinige dagen een plotselingen dood vond, ten gevolge zijner onmatige levenswijze. De meer gematigde onder de aanwezigen lieten op deze hevige uitval van graaf FELIX weer een en ander ten gunste der Evangelischen horen. Zo zei de bisschop van Augsburg: "De Lutheranen tasten geen enkel geloofsartikel aan. Wij zouden op die grond wel tot een schikking met hen komen kunnen. Ik geloof dat wij hun slechts toe te staan zouden hebben de viering van het Avondmaal onder twee tekenen, en het huwelijk van de geestelijken. Maar al moesten wij nog meer punten inschikken om de vrede te bewaren, ik zou er niet tegen zijn." Hierop werd de vergadering zeer onstuimig. "Hij zelf is een Lutheraan!" riep men uit; "hij zou alles toestaan, zelfs ook de afschaffing van de bijzondere missen!" - "Wat deze laatsten aanbetreft," merkte nu iemand enigszins spottend aan, "daar is zeker niet aan te denken; Rome kan geen afstand doen van een zaak, die van zoveel belang voor haar is; want uit de opbrengst van de missen is het toch dat zij en haar hoge geestelijken zulk een staat voeren en zo rijk leven kunnen."

De aartsbisschop van Salzburg en de keurvorst van Brandenburg beantwoordden voorts de bisschop van Augsburg op de hevigste wijze. "De Lutheranen hebben ons een confessie voorgelegd, die geschreven was met zwarten inkt op wit papier," zei zij, "maar de keizer behoort hun met *rode inkt* zijn antwoord te schrijven." - "Ziet wel toe, mijne heeren," dus hernam de bisschop van Augsburg, "opdat gij niet te laat wensen mocht dat er maar eenvoudig met zwarte letters geschreven was." De strijd zou zeker veel verder gelopen zijn, zo niet de keurvorst van Mentz erin had mogen slagen om de drift van de sprekenden te matigen. De keizer, die in deze zaak graag als opperste scheidsrechter uitspraak wilde doen, wenste daarom maar, dat ook de pauselijke partij hem schriftelijk haar bedenkingen of haar aanmerkingen op de confessie mocht aanbieden. Maar daarvan scheen niet te zullen komen. De meerderheid, die sinds de rijksdag van Spiers in kracht gewonnen en zich in de laatste tijd zeer aaneegesloten had, was niet meer zo onvoorwaardelijk tot onderwerping aan KAREL's gezag gestemd. Integendeel! Overtuigd van haar overwegende sterkte, begon zij zowel de pogingen van de minderheid te verachten als van het denkbeeld afkerig te worden, om de keizer tot rechter aan te nemen. "Er kan hier eigenlijk geen sprake zijn," dus redeneerde men, "van verdeeldheid tussen de standen des rijks. Met uitzondering van enige weinigen zijn wij het allen eens. Het zijn hier niet twee partijen die gelijke krachten en gelijke rechten hebben, en omtrent wier verschillende meningen er beslist zou moeten worden. Het kan hier alleen te pas komen om de oproermakers te tuchtigen, en om hun die getrouw gebleven zijn, hulp en bijstand te verlenen tegen de strafwaardige pogingen van de rebellen."

Zulk een taal deed KAREL aanstonds zien hoe de zaken stonden. Hij moest, zijns ondanks, zijne rol als scheidsrechter opgeven, en zou nu blotelijk de uitvoerder worden van de besluiten van de meerderheid. Die meerderheid gaf van nu aan de toon in Augsburg, tot niet geringe ergernis van de meergematigden en diegenen die meer onmiddellijk tot de keizer in betrekking stonden. Ook bleef de aartsbisschop van Mentz, wie deze stand van zaken almede mishaagde, een tijd lang opzettelijk van de rijksdag weg.

Een tegenschrift zal opgesteld worden.

Een eerst besluit van de meerderheid was, dat er onmiddellijk door Roomse theologen een tegenschrift zou opgesteld worden, ter bestrijding der Evangelische begrippen. Ware nu de keuze voor de opstellers van dat tegenschrift gevallen op mannen van een meer bedaarde en billijke zienswijze, gelijk de bisschop van Augsburg er een was, dan had er voor de Hervorming toch nog enige kans geweest, dat men haar stellingen aan de eisen van het eigenlijke Christendom zou getoetst en deze rechtvaardig beoordeeld zou hebben; maar het waren verklaarde vijanden van de Reformatie: de oude onverzoenlijke kampvechters voor Rome en de aanhangers van een spitsvindige wijsbegeerte, die men voor de bedoelde taak uitkoos, en die deze met vreugde aanvaardden, in de hoop het zo gehate Hervormingswerk nu toch een beslissende slag te zullen toebrengen.

De opstellers.

Van deze soort van lieden waren er op dat ogenblik een menigte in Augsburg. Zij waren er echter niet zeer gezien. JONAS althans zei, op hen doelende: "De vorsten hebben niet slechts geleerden met zich gebracht, maar ook hele en halve zotskappen." Bovenaan in de rij stonden de proost FABER en doctor ECK; en dan volgde monnikken en andere geestelijken van alle soort, waaronder weer de Dominikaners, die gerede werktuigen van de Inquisitie, de voornaamsten waren. Men telde daaronder niet slechts de provinciaal der Dominikaners, PAUL HUGO, hun vicarius JOHAN BOURKARD, en een van hun priors, COENRAAD KOELEIN, welke laatste tegen LUTIIER's huwelijk geschreven had, maar ook Karthuizers, Augustijners, Franciskaners en de vicarissen van onderscheidene bisschoppen. Twintig van deze mannen gingen zich dan verenigen om, zo mogelijk, te wederleggen wat MELANCHTON alléén ter verdediging der Evangelische belijdenis had aangevoerd.

Het was van tevoren wel te zien welk soort van werk deze lieden zouden te voorschijn brengen. Hun oogmerk kon niet zijn de confessie op een eerlijke wijze en op goede gronden te weerleggen. Zij wilden MELANCHTON's arbeid verguizen en te schande maken. CAMPEGGIO, die ongetwijfeld zijn aandeel wel zal gehad hebben in de keuze dezer twintig zogenaamde tegenschrijvers, wist wel dat zij, bij al hun haat, en ondanks hun wil om MELANCHTON de zege te ontwringen, echter in het geheel niet berekend waren om een wezenlijke strijd met hem vol te houden; maar zij stonden algemeen bekend als warme aanhangelingen van de pauselijke stoel, en dat was genoeg.

Door zulke mannen te kiezen maakte men het daarom aanstonds voor elkeen duidelijk, welke weg de rijksdag op wilde, en waarop het hoofdzakelijk uit moest komen: daar, naar wij zagen, geen werkelijk weerleggen van de confessie bedoeld of gewenst werd. Rome wilde zelfs de Evangelischen de geringste aanleiding niet geven, om ook maar voor een ogenblik zich met een gunstige uitslag te vleijen.

Intussen bleef het nog altijd onbeslist of de rijksdag, en in de naam de keizer, werkelijk het recht had, om een besluit te nemen in een aangelegenheid als deze, die zo geheel van godsdienstige aard was. KAREL stelde deze vraag ter beantwoording voor, zowel aan de Protestanten als aan de Catholieken.

De keurvorst had LUTHER om zijn gevoelen gevraagd. "Naar mijn inzien," antwoordde deze, "kunt uw hoogheid gerustelijk toestemmend op die vraag antwoorden. Zo de keizer het wil, laat hem dan rechter in deze zaak wezen. Men onderwerpe zich lijdelijk aan zijn uitspraak, indien hij namelijk niets wil dat inlopen zou tegen Gods geopenbaarde wil. Uw hoogheid mag de keizer vooral niet meer gehoorzamen dan God. Immers het eerste gebod zegt reeds: *Gij zult geen andere goden voor Mijn aangezicht hebben*?"

Rome en de wereldlijke macht.

De Catholieke partij was even eens van mening dat de keizer uitspraak zou mogen doen, maar zij grondde dit haar gevoelen op geheel verschillende beschouwingen. "Wij geloven," zeiden zij, "dat zijne majesteit, in overleg met de keurvorsten, vorsten en verdere standen des Rijks, wel degelijk het recht heeft om in deze zaak een besluit te nemen; en wel als Roomse keizer en als beschermer en verdediger van de Kerk en van ons heilig geloof." Wat wij hierbij niet onopgemerkt mogen laten is, dat de Evangelische Kerk zich van de aanvang af beschouwd heeft als meer onmiddellijk te staan onder de heerschappij en onder de hoede van haar hemelse Koning, de Heer JEZUS CHRISTUS; terwijl daarentegen de Roomse Kerk haar veiligheid zocht bij aardse monarchen, en zich verlaagde om in een wereldlijk vorst haar beschermer en verdediger te huldigen. Niet altijd heeft men dit beduidend verschil in de aard van de beide Kerken goed doorzien of in het oog gehouden. -

De mannen van de confessie met gevaren bedreigd.

Eindelijk brak dan de dag aan, waarop de triomf zou gevierd worden die een filosofie als die van ARISTOTELES, in vereniging met Rome's verbitterde priestergeest, en gerugsteund door de wereldlijke macht, met zoveel zorg had getracht voor te bereiden. Zo lang de kampioenen van de Pausdoms niets meer hadden kunnen doen dan met machtspreuken schermen, of met verwijtingen en beschuldigingen grieven en uit hun schuilhoeken kwetsen, waren zij altijd diep beschaamd gemaakt geworden, telkens wanneer men zich verwaardigd had hen met de wapenen van de waarheid te bevechten. Maar nu stond KAREL V en de rijksdag gereed om hun de hand te bieden. De gewrongene redeneringen van een FABER, een ECK, een WIMPINA zouden weerklank vinden in de boezem van een zo aanzienlijke vergadering, en hunne sofisterij stond een merkteken te ontvangen, dat daaraan het karakter van erkende waarheid geven en het hoogst mogelijke gezag bijzetten moest. De kanselier des Rijks zou namelijk de pennevrucht van deze mannen met zijn handtekening ambtshalve bekrachtigen, en door deze van het groot zegel van het Rijk te voorzien, al de gebreken ervan voorgoed bedekken. Wie zou het dan nu wagen zich daartegen te verzetten?

Zo is het. Rome heeft haar dwaalleer nooit kunnen doen ingang vinden of doen heersen, dan door middel van de wereldlijke arm. haar vroegere en latere uitbreiding, zowel in de Oude als in de Nieuwe wereld, berustte geheel en al op deze valse grond.

Gevoelen van Luther.

LUTHER beschouwde de zaak uit het ware oogpunt. Hij kende bij ondervinding de zwakheid der bewijsgronden die de Pausgezinden gewoon waren aan te voeren, maar hij bracht deze in dit geval in verband met de macht van keizer KAREL. "Gijlieden zijt in verwachting omtrent het antwoord onzer tegenstanders," dus schreef hij aan zijn vrienden te Augsburg, "maar ik kan u wel zeggen wat het zijn zal. Men zal u al weer onthalen op uittreksels uit de kerkvaders, en niet weinige malen herhalen: de Kerk zegt; de Kerk begrijpt; de Kerk leert.... Voorts zal men het gezag der gewoonte en van de overlevering doen gelden; maar weest er verzekerd van dat er uit de Bijbel geen enkel tegenbewijs aangevoerd zal worden!" -

"Maar het is waar: de keizer zal niet te min, op grond van het tegenschrift, u in het ongelijk stellen; en dan mocht gij verwachten dat er van alle zijden juichtonen van onze vijanden zullen opgaan, en dat eraan bedreigingen geen einde wezen zal."

De toestand van de Hervorming was met dat al werkelijk anders geworden. Daar KAREL nu te zwak was om zijn' eigen wil tegenover die van de meerderheid op de rijksdag te kunnen handhaven, en hij toch zijn gezag voor het uiterlijke ongeschonden bewaren wilde, schaarde hij zich hier geheel aan de zijde van de vijanden van LUTHER. Het had nu wel altijd de schijn alsof hij dat uit eigen overtuiging deed; maar met van de daad was er thans

een einde gemaakt aan zijn zelfstandigheid en onpartijdigheid in deze zaak. Dien ten gevolge was nu de Staat in verklaarde tegenstand gekomen met het Evangelie; en daarom kon het geen bescherming, geen hulp verwachten dan alleen van God zelf.

Bezorgdheid van Melanchton.

In het eerst was het besef van deze toestand voor velen de bron van angst en vrees. In het bijzonder was dit het geval met MELANCHTON, die beter dan de meesten de aanslagen van de tegenpartij doorgronden en het gevaarlijke daarvan beoordelen kon. Hij was buitendien door langdurige en onverpoosde arbeid, die hij ook gedurende een gedeelte van de nacht voortzette, zeer in krachten afgenomen, en daarom te eerder geneigd om aan treurige overdenkingen en aan vrees voor de toekomst zich over te geven. "Alles begint nu zulk een donker aanzien te krijgen," zei hij, "dat ik bijna geen moed meer heb om te hopen." Echter voegde hij er bij: "tenzij God ons uithelpe."

Melanchton's minimum.

De legaat was bij dit alles bijzonder werkzaam. KAREL had ook al een en andermaal de keurvorst en de landgraaf bij zich doen komen, en opnieuw alles beproefd om hen aan de zaak van de confessie ontrouw te maken. Deze vertrouwelijke bijeenkomsten waren in het geheel niet geschikt om MELANCHTON's onrust te verminderen. Hij wilde zijnerzijds een laatste poging doen om een minnelijke schikking tussen de partijen mogelijk te maken. Hij zag te die einde de confessie nogmaals over, en bracht deze nu tot zo weinige hoofdpunten terug als maar doenlijk was, wat hij ook zijn *minimum* noemde. Dien ten gevolge verzocht hij de keurvorst om alleen aan deze twee hoofdzaken te blijven vasthouden: de twee tekenen in het Avondmaal en het huwelijk van de geestelijken. "Het eerste van deze punten te weigeren," sprak hij, "zou toch eigenlijk daarop neerkomen, dat men een groot aantal Christenen van het Avondmaal van de Heeren zou uitsluiten; en het andere af te slaan, was alleen geschikt om de Kerk een aantal geschikte en goede dienaren te doen verliezen. Het is niet te denken dat men zover gaan zal, van liever een grote scheuring in de Kerk te doen voortduren en de burgerkrijg te ontsteken, dan een kleine toegevendheid te gebruiken, met opzicht tot de twee genoemde punten; te minder omdat door inwilliging in deze niet te kort zou gedaan worden aan de eisen van de zedelijkheid of des geloofs." Het werd echter beter geacht dat MELANCHTON in persoon met de legaat zou gaan spreken, en dit nam hij graag op zich.

Oordeel van een biechtvader van de keizer.

MELANCHTON had enige hoop dat hij goed slagen zou. En in waarheid, hoe vijandig de meesten onder de Catholieken ook waren ten aanzien der Hervorming, zo telde zij toch enkelen onder hen die gunstiger voor haar gestemd waren. Nog niet lang geleden waren ervan de andere zijde der Alpen voorstellen te Augsburg ontvangen, die tamelijk wel in de geest van LUTHER vielen; terwijl zelfs een van 's keizers biechtvaders zich rondweg verklaarde voor de leer van de rechtvaardiging door het geloof; daarbij zeer de Duitsers veroordelende, van wie hij, voor zover zij zich bleven verzetten tegen deze waarheid, de min zachte uitdrukking gebruikte "dat zij ezels waren, die niet ophielden te balken tegen een zo duidelijke leer." Een van KAREL's predikers keurde de gehele confessie goed. Ook had de keizer het gevoelen van de Spaanse groten, die wegens hun strenge beginselen bekend waren, op dit stuk ingewonnen. "Indien de Protestanten iets leren dat in strijd is met de artikelen des geloofs," was hun antwoord geweest, "dan behoort uw majesteit alle macht in het werk te stellen om hen als een gevaarlijke sekte te doen ophouden; maar zo zij eigenlijk niets meer vragen dan verandering of wijziging in deze en geen menselijke inzetting en in de uiterlijkheden van de godsdienst, dan moet er geen geweld tegen hen gebruikt worden."

"Een voortreffelijk antwoord," zei MELANCHTON toen hij daarvan hoorde, daar hij bij zichzelf de overtuiging had, dat de confessie in geen enkel geloofspunt iets stelde, dat niet in overeenstemming met het Evangelie en tevens, in de grond, de leer van de gehele Kerk was.

De zuster van de keizer.

De Hervorming vond overigens ook verdedigers onder personen van de hoogste rang. Als een voorbeeld noemen wij MARIA, zuster van KAREL V, weduwe van koning LODEWIJK van Hongarije, die drie dagen na de openbare lezing van de confessie in Augsburg kwam, in gezelschap van haar schoonzuster de koningin van Bohemen, FERDINAND's gemalin. Zij las de Heilige Schrift met de lofwaardigste ijver, en had haar Bijbel zo lief gekregen, dat zij deze steeds met zich droeg; zelfs wanneer zij een jachtpartij moest bijwonen (wij zeggen *moest*, want zij deed dat meer anderen ten gevalle, daar zij in dergelijke vermaken geen smaak vond), kon zij van haar geliefkoosd boek niet scheiden. Zij had in het Evangelie ten duidelijkste de belangrijke leer van de Hervorming gevonden: de leer van de zaligheid door het geloof uit genade alleen. Deze godvrezende vorstin liet zich meermalen door haar kapellaan Evangelische leerredenen voorlezen, en maakte zich er een genoegen van, om wanneer zij maar kon, haar keizerlijke broeder zachter jegens de Protestanten te stemmen. MELANCHTON begreep als hij een en andere omstandigheid in aanmerking nam, en daar hij steeds hartelijk bleef wensen om zo mogelijk hevige uitersten te vermijden, dat het plicht was om tot behoud van de vrede nog meer te doen dan tot heden geschied was. Hij wilde zo toegevend en zo inschikkelijk zijn als hij volgens zijn geweten geloofde te mogen wezen. Hij vroeg met dat oogmerk aan de legaat om een onderhoud, en dat bij een brief, waarvan men de echtheid ten onrechte betwijfeld heeft. Die brief intussen doet ons zien, dat MELANCHTON nu, in het beslissende ogenblik, de moed geheel scheen verloren te hebben. Wij zien hem met van de daad een grote, een bedenkelijke zwakheid aan de dag leggen, en denken er met schrik aan, hoe hij, zo doende, de goede en heilige zaak, waarvoor reeds zo menige martelaar zijn bloed gestort had, geheel in de waagschaal stelde.

Zie hier de woorden, die de vertegenwoordiger der Hervorming ten deze richtte tot de vertegenwoordiger van de pauselijken stoel:

"Er is geen enkel punt van de leer waarin wij afwijken van de Roomse Kerk. Wij willen de algemene oppermacht van de paus eerbiedigen, en wij zijn bereid ons aan zijn gezag te onderwerpen, zo hij ons wil aannemen gelijk wij zijn, en zo hij met diezelfde toegefelijkheid en genadige verschoning, die allerwege zo overvloedig van hem ondervonden worden, in ons een en ander wil vergeven en voorbij zien, wat wij toch niet meer veranderen kunnen. Daar wij dan nu zo nederig om genadige aanneming vragen, zult gij ons immers niet afwijzen?...Of zou gij ons desniettemin liever te vuur en te zwaard vervolgen willen?.... .Het is echter waar, dat alleen ons zo streng vasthouden aan de waarachtige leer van de Roomse Kerk ons zoveel haat en vijandschap berokkend heeft. Maar wij zullen, ook zo gij ons mocht blijven verwerpen, met Gods hulp, zelfs tot in de dood, getrouw blijven aan die leer en aan onze Heer JEZUS CHRISTUS."

Zwakheid van Melanchton.

Zover ging MELANCHTON. God liet het toe dat hij tot zo grote zwakheid verviel, opdat volgende eeuwen zouden mogen zien tot welke duren prijs de Hervorming de vrede en het herstel van de broederlijke eenheid wilde kopen, en opdat ook de minste twijfel niet zou overblijven omtrent de daadzaak, dat het Rome geweest is die de scheuring onheelbaar gemaakt heeft. Niet minder duidelijk echter is hier als met Gods vinger aangewezen, hoe zwak en hoe nietig vaak de anders ogenschijnlijk grootste mannen zijn, en hoe weinig zij in staat zouden wezen om in eigen kracht een groot en edel werk te volbrengen.

Luther is tegen alle toegeven.

Gelukkig dat er nevens MELANCHTON nog iemand anders was in wie de Hervorming een verdediger bezat; wij bedoelen LUTHER. Juist om deze zelfde tijd schreef laatstgenoemde aan MELANCHTON: "Er kan geen samenstemming zijn van CHRISTUS met BELIAL. Wat mij aangaat althans: ik zal geen haarbreed wijken. Eer ik in het minste toegeef wil ik liever alles lijden, ja, het ergste ondergaan.

Houd dit voor een regel, dat gij altijd zoveel minder inschikkelijk zijt, naar gelang uw tegenpartij meer van u vordert. Het zal eerst dan zijn, als wij schijnbaar van allen verlaten zijn, dat God ter van onze hulpe Zijne krachtige arm zal uitstrekken." En als vreesde hij de zwakheid zijner vrienden, voegde hij er bij: "Zo het niet wezen zou God verzoeken, dan was ik reeds lang tot u overgekomen!"

De legaat zal een onderhoud met Melanchton hebben.

Nooit was LUTHER's tegenwoordigheid zo noodzakelijk geweest dan juist nu; want de legaat stemde erin toe om het bewuste onderhoud met MELANCHTON te hebben, en deze zou nu waarschijnlijk mondeling en wellicht in nog grotere uitbreiding, gaan verzekeren wat hij reeds geschreven had: de geneigdheid van de Protestanten om zich met de paus te verstaan, en daarvoor grote opofferingen te doen.

De 8ste juli was de dag door de legaat voor dit gesprek bepaald. Zijn brief in antwoord aan MELANCHTON versterkte deze in zijn hoop op een gewenste uitslag. "De kardinaal verzekert mij," dus liet hij zich over die brief uit, "dat het gebruik van de twee tekenen in het Avondmaal, zowel als het huwelijk van de geestelijke zal toegestaan worden. Ik verlang zeer om hem te spreken."

Melanchton in zijn verwachting teleurgesteld.

Dit bezoek kon inderdaad van een beslissende invloed zijn, zowel voor de Roomse als voor de Protestantse Kerk. Indien namelijk de legaat er toe kwam om het *ultimatum* van magister PHILIPPUS aan te nemen, dan was het meer dan waarschijnlijk dat de Evangelische landen zich weer geheel en al zouden stellen onder het gezag der pauselijke macht, en dan moest wel de Hervorming een einde nemen. Maar dit onheil werd afgewend door de trotsheid en de verblinding van Rome zelf. De Pausgezinde partij begon namelijk te geloven, dat de Hervorming in de ogen harer eigen voorstanders werkelijk niet meer vol te houden was, en dat uit die hoofde zo van toegeven en inschikken werd gesproken; en men begreep daarom dat het niet moeilijk zou zijn haar nu de laatste slag toe te brengen. Even gelijk LUTHER van zijn kant besloten had te doen, dacht men ook hier "geen haarbreed te wijken." Intussen kleedde de legaat zijn weigering in de beleefdste vormen in, en gaf niet onduidelijk te kennen dat hij MELANCHTON alleen afsloeg ten gevolge van vreemde invloed. "Ik zou wel de macht hebben om in een en andere schikking te komen," zei hij, "maar ik voel dat ik zeer onvoorzichtig handelen zou met van die macht gebruik te maken, zonder alvorens de toestemming van de Duitse vorsten daaromtrent verkregen te hebben. Wat zij willen, moet gebeuren. Wat meer is, een van hun heeft de keizer als bezworen dat toch in geen enkel punt moge toegegeven worden. Gij ziet dat ik dus niets beloven kan."

CAMPEGGIO liet voorts niets onbeproefd, om MELANCHTON, die voorname onder de Protestantse geleerden, verder tot zich over te halen. Dit gelukte hem in zoverre, dat MELANCHTON, alhoewel berouw voelende over de zwakheid die hij had laten blijken, toen hij de legaat verliet, toch nog met de beste gedachten omtrent hem vervuld bleef. "Ik mag er niet aan twijfelen," zei hij, "of ECK en COCHLOEUS hebben de legaat tot andere gedachten gebracht." LUTHER evenwel was van een niet zo gunstige mening. "Ik vertrouw geen een

van die Italianen," dit was zijn woord; "alle Italianen zijn slechthoofden. Een goed en braaf Italiaan zou ik bij een witte raaf vergelijken."

De pauselijke instructies.

Uit Italië kwam dan ook nu weer niet veel goeds. Kort na de bijeenkomst met CAMPEGGIO en wel op de 12de juli, werden er instructiën van de paus ontvangen. De confessie was aan hem bij renbode toegezonden geworden, en er waren in het geheel niet meer dan zestien dagen nodig geweest, voor de toezending, de overweging en de weder terugzending van het stuk. CLEMENS wilde van geen concilie horen, en evenmin van discussie of redetwist. Volgens hem moest de keizer nu maar zonder verwijl *handelen*, dat is een leger in Duitsland zenden en de Hervorming met geweld onderdrukken. Te Augsburg echter begreep men die haast niet te moeten maken, en eerst nog andere middelen te moeten beproeven.

Plan van de Roomse doctoren.

De Roomse doctoren meenden een nieuw wapen gevonden te hebben. De Protestanten hadden hen beschuldigd, dat zij de Hervorming onder een geheel vals licht hadden doen voorkomen; en nu wilden zij in de Protestanten zelf de oorzaak van de verkeerde voorstelling zoeken. "Zij geven voordat zij het in de grond met ons eens zijn," dit was hun redenering, "doch dat is blotelijk om te beter hun ketterij te bedekken. Maar wij zullen ze nu in hun eigen netten vangen. Zo wij ze tot bekentenis kunnen brengen dat hun confessie niet alles bevat wat zij verwerpen, dan kunnen wij ze met reden van misleiding en kwade trouw beschuldigen. Zo zij integendeel volhouden dat in gemeld stuk volstrekt alles gezegd is, dan zullen zij daarmee zichzelf verbonden hebben, om al wat niet met name in de confessie verworpen wordt goed te keuren." Er werd besloten die vraag opzettelijk aan de Protestantse vorsten ter beantwoording voor te stellen, en met dat oogmerk werden deze laatsten tezamen geroepen.

Verklaring van Melanchton.

De vraag "of de Hervorming slechts leerde datgene wat in de confessie voorkwam, dan wel of er nog iets buitendien was?" mocht ongetwijfeld belangrijk en met slimheid uitgedacht heten. Er was toch van de paus met geen enkel woord in het stuk van MELANCHTON gesproken, en onderscheidene andere punten van verschil waren evenmin aangeroerd. LUTHER had zich daarover ook luide beklaagd. "Het moet in het oog vallen," sprak hij, "dat de confessie zich niet verklaart met opzicht tot het vagevuur, het aanroepen van de heiligen, en wat het gewichtigste van alles is, ook niet omtrent de paus, de Antichrist." - De vorsten wensten deze vraag niet te beantwoorden, dan in overleg met de afgevaardigden van de steden; en nu had er dan ook daarover een algemene vergadering van de Protestanten in Augsburg plaats.

MELANCHTON was de man op wie bij deze gelegenheid aller ogen vol verwachting gevestigd waren; en hij wilde zich ook helemaal niet van de op hem rustende verantwoordelijkheid ontdoen. Hoewel hij iemand was die lichtelijk, door de zaken te zwaar te wegen, tot moedeloosheid verviel, was hij tevens iemand die, wanneer men hem rechtstreeks aanviel, moeds genoeg te verzamelen wist om dan voor de kamp niet terug te deinzen. "Al de wezenlijke geloofspunten zijn in de confessie behandeld geworden," zei hij, "en alle dwalingen en misbruiken die daar tegenover staan zijn duidelijk aangewezen. Maar het was immers geheel onnodig om daarbij af te dalen tot al die twistvragen, die meer het onderwerp van schoolse redetwist dan van een Christelijke geloofsbelijdenis moeten uitmaken? Zou het wel gepast geweest zijn, zo de confessie zich ook uitgestrekt had tot de behandeling van zo menig ondergeschikt vraagpunt, bij voorbeeld of alle Christenbelijders

al dan niet gezegd mogen worden in zekere zin priesters te zijn; of de paus al dan niet als Gods stedehouder op aarde moet beschouwd worden; of aflaten mogen gegeven worden; of goede werken al dan niet enige wezenlijke waarde hebben; hoeveel sacramenten er zijn, en of die ook door leken mogen bediend worden; of de goddelijke verkiezing in enig verband te brengen is met onze eigene verdiensten; of de geestelijke wijding inderdaad van zo grote en blijvende invloed is; of de oorbiecht werkelijk ter zaligheid nodig is?.... Nee! al zulke dingen behoren onder de geleerde te huis, en zijn aan een eenvoudige geloofsbelijdenis geheel vreemd."

Antwoord van de Protestanten.

Het zal wel niet ontkend worden dat althans enige van de hier opgenoemde punten belangrijk genoeg waren. Hoe dit zij, de Protestantse vergadering kwam tot een antwoord dat even rondborstig als welberaden was, en dat de volgende morgen aan KAREL's ministers werd overgegeven. Daarin werd gezegd "dat de Protestanten, daar zij wensten om tot een minnelijke schikking te komen, opzettelijk vermeden hadden enig punt aan te roeren, dat aanleiding had kunnen geven tot bitterheid of waardoor het treffen van de beoogde schikking had kunnen bemoeilijkt worden. Dat daarom ten aanzien van vele in de Kerk bestaande dwalingen het stilzwijgen was bewaard, alhoewel al de wezenlijk ter zaligheid nodige geloofspunten waren behandeld geworden. Dat niettemin, zo de tegenpartij bij enkele van de niet vermelde begrippen opzettelijk mocht willen stilstaan, of een of ander betwist punt bepaaldelijk mocht willen verdedigen, alsdan de Protestanten steeds gereed zouden zijn om met Gods Woord in de hand te antwoorde." Dit antwoord liet geen twijfel over, omtrent de wil van de Protestanten om hun bestrijders te volgen in elk strijdperk dat men hun zou aanwijzen. Er werd intussen verder over deze zaak, van de kant van de Roomsgezinden, geen woord meer gesproken.

IX.

Het tegenschrift.

De commissie die met de taak belast was geworden om een tegenschrift in antwoord op de confessie op te stellen, was geregeld tweemaal daags bijeen gekomen, en elk van de leden die deze commissie uitmaakten, had aan dat tegenschrift van zijne haat en van zijn spitsvindigheid meegedeeld.

Op de 13de juli was het werk gereed. "ECK en zijn bende hebben het aan de keizer overgegeven," zei MELANCHTON. Niet weinig waren keizer KAREL en zijn ministers verbaasd, toen zij zagen dat men twee honderd en tachtig bladzijde had kunnen volschrijven met hatelijkheden. "Onhandige timmerlieden verknoeien veel hout, en kladschrijvers vermorsen veel papier," zei LUTHER. Maar men had aan dit in het buitensporige uitgerekte zogenaamde tegenschrift ook nog acht bijlagen toegevoegd, handelende over de ketterijen die MELANCHTON verzwegen of verbloemd zou hebben, en waarin tevens alles gezegd was wat maar dienen kon om LUTHER's leer en de daaruit ontstane "afschuwelijke sekten" in het hatelijkste licht te plaatsen. Doch niet tevreden met aldus in een officieel stuk aan hun verbittering lucht gegeven te hebben, overstroomden de Roomse theologen, die nu stoutmoedig geworden waren doordien de wereldlijke macht hun zo ter zijde stond, de stad Augsburg met allerhande hekelachtige en scherpe geschriften.

Karel is er niet mee ingenomen.

Er heerste maar een mening over het tegenschrift. Men vond het verward en in hevige en hoogst dreigende bewoordingen opgesteld. KAREL V bezat ook te veel oordeel en te veel goede smaak, dan dat hem niet het grote onderscheid moest zijn in de ogen gevallen, dat er bestond tussen dit knoeistuk en het uitmuntende werk dat MELANCHTON in de confessie geleverd had. Hij handelde met deze 280 bladen schrift van de Roomse doctoren ook zodanig, door ze ongeduldig uit en in elkaar te rollen, te vouwen, in één woord er ruw

mee te leven, dat toen hij ze twee dagen later terug gaf, er, volgens SPALATYN, niet meer dan twaalf bladen heel gebleven waren. KAREL wilde volstrekt niet dat dit zonderlinge opstel aan de rijksdag zou voorgelezen worden, en hij verlangde daarom dat in plaats daarvan een ander stuk zou ingediend worden, dat korter en ook gematigder gesteld moest wezen. Dit was geen zo gemakkelijke taak. BRENZ zegt dan ook "dat de pauselijke partij door de edele eenvoudigheid van de confessie met van de daad uit het veld geslagen was, en zich zeer in verlegenheid bevond, nu zij ook eenvoudig en bedaard te schrijven had." Van daar dat zij omtrent drie weken nodig hadden om de verbetering en bekorting van hun vroeger geschrijf te voleindigen.

Het scheen dat KAREL en zijn ministers ook van dit tweede stuk niet veel goeds verwachtten; ten minste zij beproefden inmiddels al weer iets anders. "Het is misschien nog het best van alles," zei men, "dat wij de Protestantse vorsten elk afzonderlijk trachten over te halen. Zij zullen minder tegenstand bieden wanneer zij alleen zijn."

En werkelijk ontving de markgraaf van Brandenburg op de 15de juli met dat oogmerk een bezoek van zijn neven, de keurvorsten van Mentz en van Brandenburg, en van zijn beide broeders, de markgraven FREDERIK en JOHAN ALBERT. "Gij moest die nieuwe leer maar laten varen," zei zij tot hem, "keer liever terug tot het oude geloof van u vaderen. Zo gij hierin toestemt zult gij u voorgoed van de keizer gunst verworven hebben; maar blijft gij weigeren, vrees dan voor zijn gramschap."

Nieuwe poging om de vorsten over te halen.

Korte tijd daarna kwamen hertog FREDERIK van Beijeren, de graaf van Nassau en nog een paar andere edellieden bij de keurvorst, en wel in naam van de keizer. "Gij hebt de keizer verzocht om het huwelijk van uw zoon met de vorstin van Gulik te bekrachtigen, en gij verwacht van hem dat hij u in uw keurvorstendom bevestigen zal; maar zijn majesteit laat u weten, dat zo gij u niet losmaakt van de dwaalleer van LUTHER, wiens voornaamste steun gij zijt, dat hij dan niet daarin treden kan."

Tegelijkertijd wendde de hertog van Beijeren al het hem mogelijke aan om de keurvorst tot afval van zijn geloof te brengen. Hij spaarde daarbij beloften, smekingen noch bedreigingen. "Men zegt," dit voegde KAREL's zendelingen er bij, "dat gij een verbond met de Zwitsers gemaakt hebt. De keizer kan dat wel niet geloven, maar hij wil toch bepaaldelijk weten in hoeverre dat waarheid is."

De Zwitsers in Augsburg.

Een verbond met de Zwitsers! Dat was niet veel beter dan werkelijke opstand. De gedachte aan zodanig verbond was dan ook een schrikbeeld, dat KAREL te Augsburg onophoudelijk kwelde. En daar het nu gebleken was dat erin van de daad afgezanten, of tenminste vrienden van de Zwitsers in de stad waren, zo was dit voldoende om aan het bestaande vermoeden allen grond van waarschijnlijkheid te geven.

BUCER was aangekomen twee dagen vóór de lezing der confessie en CAPITO op de dag daaraanvolgende. Zelfs liep er een gerucht dat ook ZWINGLI komen zou. Het duurde evenwel een geruime tijd eer iemand anders dan de Straatsburger afgevaardigden onderricht was van de tegenwoordigheid van de genoemde doctoren. Zij waren al een en twintig dagen in de stad geweest alvorens MELANCHTON er met zekerheid kennis van droeg; zo zeer moesten de Zwinglianen zich in acht nemen.

Als een verder bewijs van het gedwongene van hun aanwezen in Augsburg diene, dat toen zij aan MELANCHTON om een onderhoud hadden doen verzoeken, deze daarop antwoordde: "Zij moeten maar aan mij schrijven. Ik zou onze zaak grotelijks benadelen, zo ik erin toestemde om een bijeenkomst met hen te hebben."

De tetrapolitaanse confessie.

BUCER en CAPITO hadden zich inmiddels in hun afzondering, die voor hen niet veel van een gevangenis verschilde, bezig gehouden met het opstellen van de *Tetrapolitaansche confessie*, dat is de geloofsbelijdenis van de vier steden. Dit stuk werd door de afgevaardigden van Straatsburg, Constanz, Memmingen en Lindau aan de keizer aangeboden. Deze steden poogden zich daarbij te zuiveren van de blaam die men gestadig op haar trachtte te werpen, alsof zij steeds oorlog zochten en oproerig gestemd waren. Zij verklaarden dat zij geen andere drijfveer bij hun handelingen wensten te volgen, dan alleen de zucht om de eer en de dienst van de Heer JEZUS CHRISTUS te handhaven, en dat zij de waarheid hoopten te blijven belijden, "vrijmoedig en onbevreesd, maar zonder bitterheid of hatelijkheden."

Confessie van Zwingli.

Omstreeks die tijd deed ZWINGLI ook nog uit zijn' eigen' naam een geheel bijzondere confessie aan de keizer toekomen, die groot opzien baarde. "Hij ontziet zich niet," dus zeiden de Roomsen ervan, "om te beweren dat *het verdorvene gemijterde geslacht* (waarmee hij de bisschoppen bedoelt) met opzicht tot de Kerk eigenlijk niets anders is dan wat kropgezwellen en uitwassen zijn voor het lichaam."

"Geeft hij niet zoveel te kennen," dus beklaagden zich de Lutheranen, "alsof wij terug zouden verlangen naar de vleespotten van Egypte?" - "Het schijnt wel," zei MELANCHTON, "dat hij niet meer weet wat hij schrijft. Hij wil met de bisschoppen alle ceremoniën volstrekt ter zijde gesteld hebben. Zo men hem volgde, zou het alles een veel te Zwitsers aanzien krijgen."

LUTHER alleen stemde met dit ongunstig oordeel niet in. "ZWINGLI bevalt mij wel," schreef hij aan JONAS, "en BUCER ook." Door BUCER verstond hij hier ongetwijfeld de vroeger genoemde *Tetrapolitaansche confessie*, waaraan deze voornamelijk gewerkt had.

Melanchton wil met de Zwitsers niet spreken.

Daar er dan nu drie geloofsbelijdenissen te gelijk voor KAREL'S voeten waren neergelegd, gaf dit zeker genoegzaam te kennen dat de Protestanten op dat ogenblik onderling verdeeld waren. Te vergeefs bleef het ook, dat BUCER en CAPITO alle moeite aanwendden om zich met MELANCHTON te verstaan. "Wij laten de bepaling van tijd en plaats voor een tezamenkomst geheel aan u over," schreven zij hem. "Wij wilden alleen STURM meebrengen, maar zo gij het liever niet hebt dan zullen wij hem graag te huis laten." Niets mocht baten. Met dat al is het voor de Christen niet genoeg dat hij CHRISTUS als zijne Heer belijdt, maar hij moet ook zijne medebelijder als broeder erkennen en dragen, al is het ook dat de laatste onder de veroordeling van de wereld ligt; maar deze verhevene plicht werd toen niet wel begrepen." Er komen al ketterijen onder de ketters," zeiden de Roomsen, en de keizer berekende uit de samenlopende omstandigheden een niet moeilijke zegepraal. "Keer toch tot de schoot van de Kerk terug," riep men de Protestanten gestadig toe; "maar dat wil zeggen," lieten er de Straatsburgers op volgen, "sta ons toe dat wij u de breidel in de mond leggen, opdat wij u dan leiden kunnen naar onze wil."

Al deze dingen bedroefden de keurvorst zeer; ook was hij steeds in vrees met opzicht tot van de keizer bedreigingen. De keizer wilde naar het scheen zelfs niet met hem spreken, en men vertelde vrij algemeen, dat zijn neef GEORGE van Saksen in zijn plaats keurvorst stond te worden.

Een feest aan het hof.

Op de 28ste juli was er een groot feest aan het hof. Bij deze gelegenheid spreidde de keizer een buitengewone pracht ten toon, en had overigens zulk een prachtvol echt vorstelijk

voorkomen, dat hij op al de aanwezigen een grote indruk maakte. Zijn kleding van die avond werd op een waarde van meer dan 200,000 gouden dukaten geschat. Het liep in het oog dat de keizer heden onderscheidene van de aanwezige vorsten in hun waardigheden bevestigde, maar dat niet deed met opzicht tot de keurvorst. En al had hij zelf hierop zozeer niet gehecht: anderen waren gedienstig genoeg om hem te doen inzien, dat zo hij zich in het bewuste punt niet schikte naar de wil van de keizers, hij zeker vervallen zou verklaard worden van zijn rang, en verder de strengste behandeling te wachten had.

Overdenkingen van de keurvorst.

De keurvorst mocht er niet aan twijfelen of dit lot hing hem boven het hoofd. Hoe was het mogelijk, dacht hij, dat hij zich met geweld verzetten kon tegen zulk een machtige monarch als KAREL was, die Frankrijk en Italië voor zijn wapenen had doen bukken, en die Duitsland gedwee aan zijn voeten zag? En al had hij tot zulk een weerstand de macht, had hij dan nog wel het recht daartoe? Dergelijke overdenkingen roofden keurvorst JOHAN zelfs de slaap, of als hij mocht inslapen dan had hij de akeligste dromen. Zo droomde hij onderanderen, dat hij lag onder een buitengewoon hoge berg, die hem geweldig drukte en benauwde, terwijl zijn neef GEORGE van Saksen op de top van die berg stond en hem scheen uit te tarten.

Zijn geloof.

Ten laatste had deze beproeving voor JOHAN een einde. "Ik moet dan óf God óf de wereld verloocheen," sprak hij. "Welnu, mijn keuze staat vast. God is het die mij tot keurvorst gemaakt heeft, ofschoon ik die eer in mij zelf geheel onwaardig was. Ik zal mij dan nu maar weder getroost en onderworpen aan Hem overgeven. Wat God doet zal welgedaan zijn." Keurvorst JOHAN was dus hier denzulken gelijk die "door het geloof koninkrijken overwonnen en de muilen der leeuwen toegestopt hebben." Hebr. 11.33.

Algemeen was de aandacht gevestigd op keurvorst JOHAN. Het was duidelijk dat zo hij bezweek, velen zo niet allen met hem bezwijken zouden. Men trachtte hem daarom moed in te boezemen. "Vrees niet," dus troostte men hem uit Maagdenburg; "vrees niet, want uw hoogheid zijt strijdende onder de onoverwinnelijke banier van de Heere JEZUS CHRISTUS." "Italië is in gespannen verwachting." schreef men hem uit Venetië; "maar al moest gij voor de naam van CHRISTUS sterven, zijt onbevreesd."

JOHAN echter had zijn' troost en zijn sterkte nog uit een andere bron. "Ik zag de satan, als een bliksem, uit de hemel vallen," Luk 10.18, had zijn Heere en Zaligmaker gezegd. Evenzo had de keurvorst in een droom zijn neef GEORGE zien vallen van de top des bergs, waarop hij hem vroeger in overwinnende houding aanschouwd had, en die val verpletterde hem aan de voeten van JOHAN.

De Godgeleerden willen hem van zijn besluit terugbrengen.

Eenmaal tot het besluit gekomen om tijdelijke rang en wereldse bezittingen des gevorderd geheel en al ten offer te brengen, was JOHAN weer tot rust en tot bedaardheid gekomen. Hij had zich nooit zo vrij en zo gelukkig gevoeld. Intussen had hij de godgeleerden bijeengeroepen, en deze wilden hem graag redden van het lot dat hij zo vastberaden tegemoet ging. "Genadige heer," dus sprak SPALATYN hem aan, "bedenk dat het Woord des Heeren, dat is het zwaard des Geestes, eigenlijk geen ondersteuning behoeft van de wereldse machten. Het is de hand des Almachtigen die zonder hulp van koningen en vorsten dat geestelijk zwaard zal doen zegevieren." - "Zo is het," zeiden de overigen, "wij moeten u daarom bidden, dat gij niet met de godvruchtige wens om ons te helpen en van de goede zaak nuttig te zijn, uw eigen dierbaarste belangen zo geheel zult uit het oog verliezen en uw kinderen en uw onderdanen, uw landen en bezittingen, uw rang en uw

waardigheden zult opofferen aan de inspraak van uw edel hart. Liever zouden wij ons overgeven aan onze gemeenschappelijke vijand en hem bezweren dat hij de haat tegen u afwasse in ons bloed." Maar JOHAN, hoezeer diep bewogen bij deze taal, bleef niettemin standvastig bij zijn eenmaal genomen besluit. "Ik wil mijne Heer en Zaligmaker voor de wereld belijden," zei hij. Deze woorden waren hem in de laatste tijd in zekere mate tot spreuk geworden, en tegen de kracht derzelve kon dan ook geen verdere redenering iets afdoen.

Antwoord van de keurvorst aan de keizer.

Op de 20ste juli gaf hij de keizer zijn bepaald antwoord. Hij voerde daarin aan dat hij zijns broeders rechtmatige erfgenaam was, en dat de keizer hem daarom als zodanig in zijn keurvorstendom behoorde te bevestigen, hebbende reeds de rijksdag van Worms zijn rechten in deze erkend. Hij zei verder dat wat de godsdienst betrof, hij niet maar blindelings aannam wat de godgeleerde daarvan stelden, maar dat hij bevonden had dat Gods Woord de grond was waarop hun prediking berustte, en waarom hij nu opnieuw en zonder enig voorbehoud moest verklaren oprecht te geloven en aan te nemen al wat in de confessie was gezegd. "Ik smeek uw majesteit dat het mij en mijn vrienden vergund moge zijn om alleen aan God rekenschap af te leggen wegens alles wat de zaligheid van onze zielen aangaat;" met deze woorden besloot hij. De markgraaf van Brandeburg gaf een antwoord in gelijke geest.

Zo verviel dan al wederom een fijn overlegde aanslag, die de Roomsgezinden bestemd hadden om de voornaamste steunsels van de Hervorming te doen vallen.

De leeuwenhuid.

Er waren nu zes weken verlopen sinds de lezing van de confessie, en nog was er geen openlijk antwoord op gegeven. Sommigen zeiden, "dat de Catholieken van het ogenblik af dat zij de confessie hadden horen lezen hun spraak verloren hadden." Ten laatste evenwel waren de Roomse theologen in staat om hun omgewerkt en verkort tegenschrift aan de keizer aan te bieden, en nu trachtten zij ook de vorst te bewegen, om het in zijn' naam aan de rijksdag voor te leggen. Het bleek hier dus al wederom hoe welkom hun de mantel van staat was, om er zich achter te verschuilen. "Zij hebben zich de leeuwenhuid omgehangen," merkte MELANCHTON aan, "om ons schrik aan te jagen." De vergadering, waarin de lezing van het tegenschrift zou plaats hebben, werd nu bepaald op Woensdag de 3de augustus.

Ten twee ure in de namiddag van die dag was dan weer in de kapel van het palatinaat de keizer op de troon gezeten, omringd van zijne broeder, de keurvorsten, vorsten en afgevaardigden, waarna ook de keurvorst van Saksen en zijn vrienden binnentraden en plaats namen. De paltsgraaf, die men 's keizers mondstuk noemde daar hij steeds in zijne naam sprak, zei tot de Evangelischen: "zijn majesteit heeft uw confessie in handen gesteld van enige godgeleerden van verschillende landaard, en die evenzeer om hun kennis en hun deugd, als om hun onpartijdigheid ten gunstigste bekend zijn. Die heeren hebben daarop een verslag uitgebracht dat door zijn majesteit met de meeste oplettendheid is gelezen, en thans als zijn eigen antwoord op de confessie u zal bekend gemaakt worden. Het is van de keizer wil dat dit antwoord als zodanig door allen die tot het heilige Roomse rijk behoren zal ontvangen en aangenomen worden."

Lezing van het tegenschrift.

ALEXANDER SCHWEISS maakte daarop met de voorlezing een aanvang. Het tegenschrift keurde enkele artikelen van de confessie goed, maar verwierp andere, en bij sommige minder sterk sprekende punten werd een gedeelte als aannemelijk en het overige als verwerpelijk voorgesteld.

Een gewichtig punt werd toegegeven: de *opus operatum* namelijk. De Protestanten hadden in hun 13de artikel wegens het recht gebruik van de sacramenten, gesteld dat het geloof daarbij onmisbaar was, en dit werd nu door de Roomse partij. erkend; en daarmee liet zij een dwaling varen, die vroeger met zo veel hardnekkigheid tegen LUTHER was volgehouden, in deze zelfde stad Augsburg, en wel door de mond van CAJETANUS.

Voorts werd als zuiver Christelijk erkend wat de confessie stelde omtrent het leerstuk van de Drieëenheid, over de persoon des Verlossers, de Doop, het laatste oordeel, en met betrekking tot de zonde en de oorzaak daarvan.

Aanmerkingen.

Maar omtrent andere punten, die naar de opvatting van de confessie te veel van het Roomse kerkbegrip afweken, werd niet in het minste toegegeven. Zo bleef men volhouden dat de Evangelischen te ver gingen door de stellen (artikel 2 van de confessie): "dat alle mensen, die natuurlijk geboren worden, vol boze lust en neiging zijn en geen ware vreze Gods, geen ware liefde tot God, geen waarachtig geloof aan God, van nature hebben kunnen." Dat goede werken verdienstelijk zijn, in die mate dat zij tot ‘s mensen rechtvaardiging voor God toebrengen, en dat die rechtvaardiging dus niet uitsluitend de vrucht is van het geloof; ook dat er zeven sacramenten zijn. Voorts werd aan de Roomse kerkleer omtrent de mis, de transubstantiatie, het onthouden van de beker in het Avondmaal, het celibaat van de geestelijkheid, en het aanroepen van de heiligen met alle kracht vastgehouden, en ontkend dat de Christelijke Kerk zou zijn, "de vergadering van alle gelovigen en heiligen," zo als dat in de confessie zo was uitgedrukt, in het 7de en 8ste artikel.

Het tegenschrift was, zo als het nu herzien en verbeterd was geworden, in onderscheidene opzichten wèl gesteld; voornamelijk in dat gedeelte dat handelde over de goede werken en het geloof. Met opzicht tot andere hoofdzaken echter, en bepaaldelijk in betrekking tot het niet toelaten van de beker, en de ongehuwde staat van de priesters, was het aangevoerde zwak, zeer onvoldoende, of ook in wederspraak met bekende daadzaken.

Terwijl de Protestanten zich uitsluitend gegrond hadden op de Bijbel, hielden hun tegenstanders hier het gezag van de Kerk in geloofszaken vol, en leraarden zij een blinde onderwerping aan haar uitspraken. Wij zien dus bij deze gelegenheid krachtdadig door Rome het beginsel huldigen, dat haar voortdurend zo scherp en zo geheel eigenaardig onderscheiden heeft van de Hervorming. - Onder de hoorders die bij de lezing van het tegenschrift tegenwoordig waren, bevond zich ook JOACHIM CAMERARIUS, die zich bij de afgevaardigde van Neurenburg gevoegd had, en daardoor te minder de opmerkzaamheid tot zich trok. Deze schreef zoveel hij het volgen kon op wat SCHWEISS voorlas. Er waren inmiddels onder de Protestanten enkelen, die over veel van wat zij horen moesten medelijdend glimlachten, en die ook hun afkeuring niet konden verbergen, Zij zeiden tot elkaar: "Waarlijk, dit is een stuks werks dat een ECK, een FABER en een COCHLOEUS volkomen waardig is!"

Omtrent keizer KAREL staat aangetekend, dat hij sliep gedurende de lezing van het tegenschrift. Hij ontwaakte echter dadelijk toen SCHWEISS ophield met lezen.

Verklaarde wil van de keizer.

De paltsgraaf verklaarde nu dat zijn majesteit, wat in het tegenschrift werd aangevoerd, in alle dele bevonden had te zijn de zuivere leer, en zo als deze in het Evangelie gepredikt wordt; dat hij daarom verlangde dat de Protestanten hun nu weerlegde confessie zouden ter zijde stellen, en als regel van geloof aannemen al datgene wat hun heden als zodanig was voorgehouden ; dat zo zij met dat al weigerachtig mochten blijven om in deze te gehoorzamen, zijne majesteit gebruik zou weten te maken van zijn macht om hen te

noodzaken, en om voor de gehele wereld te bewijzen, dat hij met van de daad was de beschermer en de steun van de Roomse Kerk.

Deze verklaring was zeker duidelijk genoeg. De Protestanten moesten wel erkennen overwonnen te zijn, meende men, nu het hun door de keizer zelf werd aangezegd dat zij ongelijk hadden. Die duidelijke keizerlijke verklaring was ook bijzonder krachtig. Geweld, en niets dan geweld was daarin als argument aangenomen.

Stemming van de Protestanten.

De Protestantse vorsten vroegen om een afschrift van het stuk dat men hun voorgelezen had, omdat in het enkele van hun stellingen goedgekeurd waren, hoewel dan wel de meesten verworpen, en dewijl uitdienhoofde het van belang was, dat stuk nader te overwegen en beter te leren kennen, dan bij een blote aanhoring van de voorlezing mogelijk was.

Er had daarop van de zijde van de Roomse partij een langdurig beraad over dit verzoek plaats. Eindelijk gaf de paltsgraaf in antwoord te verstaan, dat aangezien de tijd reeds zover verlopen was, en de zaak zelf te belangrijk om zo spoedig tot een besluit te komen, de keizer eerst later omtrent deze vraag van de Protestanten dacht te beslissen.

De vergadering ging daarop uit elkaar, en KAREL, wie de stoutmoedigheid van de Evangelische vorsten zeer gehinderd had, keerde verstoord en in kwade luim naar zijn vertrekken terug.

Geheel anders was de stemming van de Protestanten. Zij waren, wel ver van door het tegenschrift overwonnen en van dwaling overtuigd geworden te zijn, door het aanhoren daarvan versterkt geworden in hun geloof en opgebouwd in hun hoop. Hun tegenpartij had daarin een blinde verkleefdheid aan het heersende stelsel betoond, en niet minder bewezen, dat het haar aan een heldere Evangeliekennis grotelijks mangelde: iets dat trouwens een karaktertrek van de Roomse Kerk gebleven is. Dit gaf hun recht om die vijanden niet sterk te vrezen; want, gelijk zij het uitdrukten: "*Zij* kunnen de ware Kerk niet hebben, die nog niet tot de zuivere kennis des Heeren CHRISTUS gekomen zijn."

Melanchton's tweede onderhoud met de legaat.

MELANCHTON evenwel was nog altijd neerslachtig gebleven. Van hem mocht men toen zeggen dat hij wandelde in aanschouwen en niet in geloof. Hij had op de 4de augustus (dus daags na de openbare lezing van het tegenschrift) andermaal een onderhoud met de legaat, wiens gekunstelde minzaamheid de vorige keer een zo diepe indruk op hem gemaakt had. Bij deze gelegenheid herhaalde hij zijn verzoek, dat men omtrent de twee tekenen in het Avondmaal en het huwelijk der priesters aan de wens van de Evangelischen zou toegeven. "Zo dit maar gebeurt," sprak hij, "dan twijfel ik er geen ogenblik aan, of onze leraars zullen zich graag weer onderwerpen aan het bestuur van de bisschoppen; en dit zal wellicht het middel zijn om voor te komen dat er niet in latere tijden talloze sekten ontstaan." MELANCHTON voorzag hier met een opmerkelijke juistheid, wat werkelijk later plaats heeft gegrepen. Wij zouden echter verkeerd doen, zo wij uit zijn gezegde de gevolgtrekking wilden maken, dat hij, gelijk dit met zo velen het geval is, een eenheid zou verkozen hebben, die aan een doodslaap gelijk is, boven een verscheidenheid, die het kenmerk is van leven en van kracht.

CAMPEGGIO intussen was nu, naar hij meende, te zeker van de overwinning door middel van geweld, dan dat hij heel veel belang in deze voorslag tot schikking kon stellen. Hij zal dan wel MELANCHTON als een geheel ander man zijn voorgekomen. Hij stelde intussen MELANCHTON's schriftelijke nota in handen van COCHLOEUS, die er haastig een antwoord op schreef.

Het is moeilijk te zeggen of bij dit alles CAMPEGGIO, dan wel MELANCHTON de grootste verblindheid aan de dag legde. Genoeg is het, dat God verhoed heeft dat uit zulke overleggingen een nieuwe slavernij voor de Kerk ontstaan zou.

Politiek van Karel. Zijn voorwaarden.

KAREL bracht de 4de augustus geheel, en de voormiddag van de 5de door, in beraadslaging met de ultramontaansche partij. "Met spreken en onderhandelen zullen wij nooit tot een einde komen," merkten sommigen aan; "zo de Protestanten zich niet vrijwillig onderwerpen willen, dan moeten zij maar genoodzaakt worden." Intussen kwam men bij slot wederom tot een soort van middelweg. KAREL had gedurende deze gehele rijksdag een vaste en wel overlegde politiek gevolgd. Hij begon doorgaans met zich zeer streng te betonen, en het te laten voorkomen alsof hij elke schikking weigeren zou, waarmee hij hoopte de vorsten te behagen; en dan gaf hij later op enige weinige onbeduidende punten toe, in het vertrouwen dat de Protestanten, die geen toegevendheid meer van hem wachtten, daarom juist zijn inschikkelijkheid te meer op prijs zouden stellen. Zo deed hij in dit geval weer; en het was die ten gevolge dat de Protestanten in de namiddag van de 5de door de paltsgraaf vernamen, dat de keizer bereid was hun een afschrift van het tegenschrift te geven, onder voorwaarde echter dat zij daarop verder niet antwoorden zouden; dat zij zich integendeel haasten zouden om aan ‘s keizers wensen te voldoen, en dat zij zich niet zouden veroorloven om het tegenschrift, dat men hun als het ware vertrouwelijk zouden meedelen, te doen drukken of er anderen buiten hen, kennis van te doen dragen.

Deze voorwaarden werden door de Protestanten met verwondering en ongenoegen tevens vernomen. "Daaraan kunnen wij ons volstrekt niet houden;" zeiden zij. - "Zij geven ons die kopie op gelijke wijze, als de vos in de fabel aan de ooievaar een schotel soep voorzette," merkte de kanselier BRÜCK aan.

> "Vriend REIJNARD had zijn’ gast de soep op een vlakke schotel voorgezet,
> En daarom kon hij van die spijs, hoe geurig ook, volstrekt niet eten;
> De schotel was te vlak voor zijn lange bek."

"Hoe licht," dus vervolgde hij, "kan de inhoud van dit tegenschrift, geheel buiten ons toedoen, bekend worden; en dan zal men ons toch beschuldigen dat wij het ons geschonken vertrouwen geschonden hebben. Wij moeten het stuk op zulke voorwaarden niet aannemen. Wij hebben toch reeds de hoofdinhoud in de door CAMERARIUS gemaakte aantekeningen, en zo wij al het ganse geschrift niet in de verband bezitten, en er dus slechts stuksgewijze over oordelen of gebruik van maken kunnen, dan is dat niet onze schuld, en men zal niet kunnen zeggen, dat wij een kopie van het geheel gehad hebben, en dus moedwillig weglaten of veranderen."

De Protestanten verwerpen dezelve.

De volgende dag gaven dan de Protestanten op de rijksdag te kennen, dat zij niet wensten de hun aangebodene kopie van het tegenschrift aan te nemen op de daarbij gestelde voorwaarden, terwijl zij in hun rechtvaardige zaak zich op God en de keizer beriepen. Dus verwierpen zij de hun vanwege KAREL gedane voorstellen; zelfs wat hij hun als een gunst had willen aanrekenen.

Men kon op dit ogenblik verwondering, verbittering of schrik lezen, op de aangezichten van de aanzienlijken die hier vergaderd waren. Het weigerend antwoord van de Evangelischen was in de ogen van de meesten een oorlogsverklaring en een daadwerkelijk verzet tegen ‘s keizers oppermacht, terwijl het voorgevallene GEORGE van Saksen, de vorsten van Beijeren en de verdere hevigste voorstanders van Rome met verontwaardiging vervulde. Er ontstond plotseling een geweldige beweging onder de aanwezigen, die zich zonder onderscheid door de schok van het ogenblik lieten meeslepen. Er scheen een ergerlijk

toneel te zullen volgen; en zo niet aartsbisschop ALBERT, de keurvorst van Brandenburg, en de hertogen van Brunswijk, Pommeren en Mecklenburg tussenbeide waren gekomen, en de Protestanten bewogen hadden om zich terug te trekken, ten einde de keizer niet tot geweld te noodzaken, dan hadden men hier ongetwijfeld zo ver de eerbied voor de keizerlijke majesteit uit het oog verloren, dat het in KAREL's tegenwoordigheid tot dadelijkheden zou gekomen zijn. De vergadering ging nu uiteen, met ontroering, vrees en onrust in het hart.

De zaken begonnen nu ook inderdaad een zeer ernstig aanzien te krijgen. Het bleek dat de zoetvloeiende taal waarin de convocatiebrief voor deze rijksdag vervat geweest was, alles behalve oprecht en wel gemeend was geweest. Men wierp nu het masker af en liet de Hervorming geen andere keus dan tussen onderwerping of het zwaard. Alles kondigde aan dat de tijd van onderhandelen voorbij was, en dat nu het geweld van de wapenen zou moeten beslissen.

Besluiten van het consistorie.

En tot deze stand van zaken had ook niet weinig bijgedragen, het besluit van het consistorie van kardinalen, door de paus op de 6de juli aan zijn paleis bijeengeroepen. De paus had hun het ultimatum van de Protestanten meegedeeld, namelijk dat zij als zodanig vroegen het aan de leken toestaan van de beker in het Avondmaal, het huwelijk van de priesters, en onder enkele andere punten ook nog het bijeenroepen van een concilie. "Het kan niet te pas komen om aan die vorderingen toe te geven," spraken de kardinalen; "deze zijn gelijk in strijd met de voorschriften van godsdienst en met de tucht en de verdere wetten van de Kerk. Wij moeten ons dus tegen inwilligingen van deze aard verklaren, en betuigen meteen onze dankbaarheid aan de keizer, voor de volharding waarmee hij tracht de afgevallenen weder tot de schoot van de Kerk terug te brengen." Na een zodanige stellige uitspraak, van de paus en het consistorie uitgegaan, was er niet veel kans meer op een schikking.

Raad door Campeggio gegeven.

CAMPEGGIO verdubbelde inmiddels zijn ijver. Hij sprak met een nadruk alsof de paus in zijn persoon te Augsburg was tegenwoordig geweest. "De keizer en de welgezinde vorsten moeten zich aaneesluiten," sprak hij tot KAREL; "en zo de rebellen, die tot nu toe even stijfhoofdig bleven bij beloften als bij bedreigingen, niet nog in tijds zich vrijwillig onderwerpen, dan behoort men geen geweldige maatregelen tegen hen te sparen; dan moeten hun goederen verbeurd verklaard en zij zelf te vuur en te zwaard verdelgd worden. Laat geheel met hen gehandeld worden als met de Mooren in Spanje, en zelfs de verborgenste schuilhoeken van de verbodene sekte doorzocht en gezuiverd worden. Laat de universiteit van Wittenberg in de ban gedaan, de ketterse boeken en schriften verbrand, en de ontwekene monniken naar hunne kloosters teruggevoerd worden. Er is alleen een vaste wil en een doortastende hand toe nodig, om dit plan naar behoren uit te voeren."

Ziedaar Rome's begrip van recht en gerechtigheid! Zulke trekken herinneren aan het profetisch gezegde met opzicht tot *de stad van de zeven heuvelen*, in het beeld van de vrouw die bekleed was met purper en scharlaken, en versierd met goud, en kostelijk gesteente, en paarlen, en die dronken was van het bloed van de heiligen en van het bloed van de getuigen van JEZUS.

De Evangelischen zoeken sterkte in het gebed. De twee wonderwerken.

Terwijl KAREL op deze wijze, zowel van de zijde van de paus als door de rijksdag, tot het gebruiken van geweld werd aangezet, zwegen de Protestanten, letterlijk uit verontwaardiging; doch men legde dit stilzwijgen uit als zwakheid, en daarvan wenste de keizer gebruik te maken. En waren de Protestanten in vergelijking met de overmacht van

hun tegenpartij in waarheid zwak te noemen: zij zochten ook thans hun sterkte waar die alleen te vinden is, namelijk in het vurig gebed tot God. "Wij moeten onze Heer en Zaligmaker om hulp smeken," had MELANCHTON gezegd, en zo deden zij ook.

Ook had MELANCHTON met allen ernst om LUTHER's voorbidding verzocht, terwijl BRENZ zijn eigen gemeente daartoe opwekte. Het gehele Evangelische Duitsland voelde het hachelijke van de toestand, en aller harten verhieven zich met geloofsvertrouwen opwaarts tot de Hoorder van de gebeden. Uit sommige steden schreef men aan de keurvorst: "Wij komen dagelijks bijeen, om te bidden dat de goddelijke genade u sterke en een blijde overwinning verlene." Maar voornamelijk was LUTHER de man des geloofs en des gebeds. Zijn brieven van die tijd zijn de beste getuigen, dat hij voortdurend kalm en vast van moed bleef, en dat zijn standvastigheid en zijne gemoedsrust temeer bevestigd werden, naarmate de gevaren hem meer van nabij bedreigden. Zijn uitdrukkingen waren daarbij over het geheel zo krachtvol en zo kernachtig, en een enkel woord van hem zei soms zo veel, dat het moeilijk is daarvan een recht denkbeeld te hebben, zonder dat men die brieven zelf gelezen heeft. Zie hier wat hij op de 5de augustus schreef aan de kanselier BRÜCK. "Ik moet u op twee wonderwerken wijzen, die mijn aandacht van deze dagen meer dan ooit te voren hebben tot zich getrokken. In de eerste plaats dan zag ik met stille verbazing van uit mijn venster de sterren aan, hoe zij daar met vrolijk licht flonkeren aan het onbegrensde luchtgewelf, waar de hand van God ze als aan een niet gehangen heeft. Ik zeg aan een niet gehangen; want ik heb nergens in de gehele uitgestrektheid die voor mijn blik open lag kolommen of iets dergelijks gezien, die tot ondersteuning van het reusachtige geheel zouden kunnen dienen. Dit noem ik het eerste wonderwerk.

Het tweede is, dat ik toen met niet minder verbazing de wolken gadesloeg, die over onze hoofden zweven en gelijk een onmetelijke zee deze aardbol schijnen in te sluiten. Ik kon nergens enig steunsel ontdekken dat ze voor nedervallen bewaarde, of ook koorden waarmee zij van uit de hoogte werden opgehouden; en toch vielen zij niet, maar vervolgden statig voortdrijvende haar weg. God, de werker van deze wonderwerken zal ook ten onze aanzien zich groot en wonderbaar betonen. Hij zal te van Zijn tijd en op de rechte wijze uitkomst geven en onze hoop niet beschamen. Het kwaad dat de mannen des bloeds bedacht of begonnen hebben is hun daarom nog niet gelukt te volvoeren.... Onze zaak moge hopeloos staan, en de overwinning zich al reeds voor onze vijanden schijnen verklaard te hebben: het einde van alles zal uitwijzen op wiens zijde Hij geweest zal zijn die bekleed is met sterkte. Het zegt niets of LUTHER al in de strijd bezwijken moet; want zo CHRISTUS overwinnaar is, dan is LUTHER overwinnaar in Hem."

De Roomse partij, die vervreemd was van zodanige verwachtingen van een zege des geloofs, had op andere, wereldse, gronden geen twijfel of de ketters zouden moeten bukken. Nu de confessie door de Roomse doctoren was "weerlegd" geworden, was er, meende men, voor de Protestanten niets meer over dan zich voor overwonnen te verklaren; en zo zou alles langzamerhand weer tot het oude terugkeren. Dit was het wat de keizer verwacht en bedoeld had, en waartoe hij de Protestanten met allen aandrang en herhaaldelijk aanspoorde. Maar nu spraken zij, in plaats van zich te onderwerpen, van hun voornemen, om het tegenschrift op hun beurt te gaan weerleggen! Nu begreep dan ook de keizer dat het tijd werd om van zijn macht tegen hen gebruik te maken; en hierin dachten de Catholieke vorsten geheel eenstemmig met hem.

Johan de standvastige.

JOHAN van Saksen zag de storm dreigend naderen, maar bleef daarom toch dezelfde onverschrokkene man. "De kortste weg is de beste," was hij gewoon te zeggen. Zijn onwankelbare vastheid van karakter heeft hem de naam van JOHAN *de standvastige* verworven. Maar diezelfde geest openbaarde zich in zekere mate ook in al de overige Evangelische vorsten. Zij allen, die gewend waren aan het hof te verkeren, en die jegens de keizer altijd een diepe onderdanigheid hadden aan de dag gelegd, vonden nu in hun

Christelijk geloof een sterkte, die hen in zekere zin van de ondergeschiktheid aan de keizer geheel vrij maakte. Deze geest van onafhankelijkheid werd door KAREL niet dan tot zijne spijt onder de vorsten waargenomen, en veroorzaakte hem grote bekommering.

Proeven van geloofsmoed.

Om de markgraaf van Brandenburg te winnen, werd hem het uitzicht geopend op het bezit van een gedeelte van Silezië waarop hij aanspraak had; maar hij bleef doof voor de stem van de verleiding, en antwoordde: "CHRISTUS zou niet langer CHRISTUS moeten zijn, zo niet de leer welke ik belijd zuiver en waarachtig is." - "Maar bedenkt gij wel wat uw lot kan worden zo gij bij die leer blijft?" vroeg hem daarop zijn neef, de keurvorst JOACHIM. "Ik weet," antwoordde de markgraaf zeer bedaard, "dat men van niets minder dan van een verbanning spreekt. Welnu! Ik zal gaan en weet dat God mij nergens verlaten zal."

Eens om deze tijd zei vorst WOLFGANG van Anhalt tot doctor ECK: "Ik weet, doctor, dat gij tot degenen behoort die aanzetten tot de oorlog; maar gij mocht er op rekenen, dat er zijn die u als het er op aan komt niets zullen schuldig blijven. Ik heb al zo menige lans gebroken voor zaken die dat vrij wat minder verdienden dan deze. Ik zal daarom niet achterblijven, als mijn arm zal nodig zijn in de dienst van mijne Heer JEZUS CHRISTUS."

Terecht mocht men in deze ogenblik vragen, als bij de Protestanten zo veel moed en vastberadenheid uitblonk, of niet de keizer, in stede van een einde te maken aan de moeilijke stand van zaken, door zijn maatregelen meer en meer alles verergerde. In die geest althans begonnen de burgers over hem te oordelen, en niet onnatuurlijk was het, dat scherpe aanmerkingen en bijtende scherts daarvan het gevolg waren. Soms sprak deze stemming van het volk vrij duidelijk en eigenaardig tevens in wat nu en dan voorviel. Zie hier een voorbeeld.

De zinnebeeldige voorstelling.

Men verhaalt dat eens, als de keizer met onderscheidene Catholieke vorsten aan tafel zat, men hem kwam berichten dat er enige toneelspelers gekomen waren, die vergunning verzochten om (gelijk dat meer het gebruik was) voor het hoge gezelschap een voorstelling te geven. Dit toegestaan zijnde verscheen er eerst een oud man met een masker voor het gezicht, en die in doctoraal gewaad gekleed was. Hij naderde behoedzaam en met wankelende schreden de ruime schoorsteen van de gothische zaal, waarin de heeren gezeten waren, dragende een takkebos onder de arm, waarin rechte en kromme houten te samen gebonden waren. Hij wierp de houten door elkaar voor de stookplaats neer en ging nu heen. Op zijne rug las KAREL zowel als de overigen de naam - JOHAN REUCHLIN. Nu kwam er een ander gemaskerd persoon, wiens voorkomen allen belang inboezemde, en die beproefde, om de rechte en kromme houten in een geregelde orde te schikken en te verenigen; maar daar hij zag dat zijn arbeid geheel vruchteloos was, schudde hij het hoofd en ging almede heen. Toen hij zich omgekeerd had werd op zijne rug de naam ERASMUS VAN ROTTERDAM zichtbaar. Onmiddellijk daarop kwam een monnik binnen, die een onverschrokken blik in het rond sloeg en met vaste tred de schoorsteen naderde. Hij droeg een komfoor met glimmende kolen. Hij plaatste het hout in zekere orde op de haard, deed er de kolen bij, en blies vervolgens het vuur aan tot dat het helder begon door te branden, en de vlam knappend om hoog steeg. Nu ging ook hij heen en zijn naam bleek te zijn - MARTIJN LUTHER.

De volgende persoon vertoonde iemand van hoge rang, die zelfs de tekenen van de keizerlijke waardigheid droeg, en die, verschrikt op het zien van een zo sterk brandend vuur, zijn zwaard trok en beproefde, om, door met het in de vlam te slaan, de vuurgloed te doen verminderen; maar hoe meer hij sloeg hoe sterker de vlam uitbarstte, zodat hij ten laatste ophield en met drift de zaal verliet. Wie hij moest voorstellen bleek, naar het schijnt, niet verder aan de toeschouwers, maar zij konden het met dat al licht raden. Het duurde niet

lang of er kwam een ander persoon ten tonele. Het was ditmaal een man die een koorhemd aan had en een kleed droeg van rood fluweel, en die overigens in de verdere delen van zijn gewaad de geestelijke van hoge rang aanduidde. Hij kwam langzaam en statig nader, maar tot aan de schoorsteen gekomen bleef hij staan, blijkbaar met verwondering het zo grote vuur aanstarende. Hij sloeg, daarover verschrikt, zijn handen in elkaar, en zag overal rond of er niets was waarmee hij de vlam zou kunnen blussen. Zijn oog valt nu op twee kruiken die achter in de zaal stonden, en waarvan de een met water en de andere met olie gevuld was. Hij haast zich om een van die kruiken te halen, maar neemt ongelukkig die waarin de olie zich bevond, welke hij vervolgens in het vuur uitgiet. Nu nam de vlam plotseling zo geweldig toe, dat de onhandige blusser met ten hemel gehevene handen in verwarring de vlucht nam. Op zijn' rug las men de naam - LEO X.

Hiermee was de voorstelling afgelopen, maar in plaats van op enige beloning te blijven wachten, hadden de zich noemende toneelspelers zich dadelijk verwijderd. Het was voor niemand een raadsel wat dit alles mocht hebben willen zeggen.

Maar wenken als deze hadden toch eigenlijk niet de verwachte uitwerking. Integendeel, de rijksdag (dat is de meerderheid van de rijksdag) matigde zich aan om te handelen voor de keizer en voor de paus beiden, en maakte als zodanig alle toebereidselen om een geweldige poging te doen ter uitdoving van het vuur dat door LUTHER ontstoken was geworden. Er werd te die einde een overeenkomst getroffen met de hertog van Mantua, die zich verbond om van uit Italië enige regementen lichte kavallerie de Alpen te doen overtrekken; en voorts met koning HENDRIK VIII van Engeland, die nog altijd zeer verstoord was op LUTHER, over de onverschrokkene wijze waarop deze hem op zijn bekend geschrijf had durven antwoorden, en die door zijne gezant aan KAREL de toezegging liet doen, dat hij op een belangrijke geldelijke ondersteuning van zijne kant rekenen mocht, bij de tocht tegen de ketters.

Voortekenen.

Verschillende dingen merkte men in deze dagen op, die als kwade voortekenen met opzicht tot de Hervorming moesten gelden. Men verhaalde onder anderen, dat er te Spiers, des nachts, vreselijke spookgedaanten gezien waren, die zich geheel als monniken voordeden. "Wat wilt gijlieden?" was hun gevraagd geworden. "Wij moeten naar de rijksdag van Augsburg," was het antwoord geweest. Men zegt, met betrekking tot dit verhaal, dat naar de omstandigheden daarvan opzettelijk onderzoek zou zijn gedaan en dat men er wel niet aan twijfelen mocht. "De uitlegging dezer verschijning Is niet moeilijk, zei MELANCHTON. "Er zullen meer en meer kwade geesten naar Augsburg komen, om ons tegen te werken en de vrede verder te verstoren; dit en geen andere kan de mening zijn. Het is voor ons een aankondiging van nieuwe moeilijkheden en bezwaren." Niemand durfde hieraan twijfelen. "Alles bereidt zich voor tot de oorlog"; zo drukte ERASMUS het uit. BRENZ schreef: "De rijksdag zal ditmaal niet uiteengaan, voordat de maatregelen zijn doorgedreven, die de ondergang van Duitsland zo goed als zeker zullen maken." "Ik voorzie een vervolging," dit waren de woorden van BUCER, "die in hardnekkigheid en bloedigheid de tijden van een DIOCLETIANUS in de schaduw zal stellen." Zo waren dan de gemoederen met bange vrees vervuld, en de oorlog en de verschrikkelijke gevolgen genoegzaam de enige onderwerpen waarover gesproken werd.

Grote beweging in Augsburg.

In de nacht van Zaterdag de 6de augustus was er een grote beweging in de stad Augsburg. Er ontstond plotseling een geweldige drukte in de straten, en men zag een aantal beampten van het paleis in volle galop zich naar verschillende punten begeven, om bevelen van de keizer over te brengen. De raad van de stad werd in allerijl tezamen geroepen, en deze ontving het dringend bevel om niemand buiten de poorten te laten. Tevens was alles in de keizerlijke kazernen in rep en roer. In de grootste haast kwam de gehele macht onder de

wapenen, en bij het aanbreken van de dag (omstreeks drie ure in de morgen van Zondag 7 augustus) werden de stadssoldaten door de keizerlijke troepen op alle posten afgelost, en gingen deze bepaaldelijk de poorten bezetten: iets dat geheel streed tegen de gedurende de zitting van de rijksdag gevolgde gewoonte. Tevens werd het bekend dat de poorten gesloten zouden worden gehouden, en dat de keizer bevelen gegeven had, om streng te letten op de bewegingen van de keurvorst en zijn vrienden. Een vreselijk ontwaken voor hen die ingesluimerd waren in de zoete hoop dat de godsdienstverschillen nog wel door onderlinge schikking zouden vereffend worden! Immers zodanige maatregelen als nu genomen werden, konden in geen andere zin uitgelegd worden, dan als de beginselen van de zo lang gevreesde vijandelijkheden en als de inleiding tot de vervolging waarmee men gedreigd had.

Philippus van Hessen.

Verwarring, spijt en gramschap heersten om strijd in het keizerlijk paleis, en daartoe had de landgraaf aanleiding gegeven.

PHILIPPUS van Hessen was steeds bij al wat er gebeurde dezelfde moedige en standvastige man gebleven, die hij zich van de aanvang af betoond had te zijn. Listige overreding en verleidelijke aanbiedingen hadden even weinig op hem kunnen uitwerken als bedreigingen.

Verzoeking.

Eens bevond hij zich met onderscheidene bisschoppen in een gezelschap, en bij die gelegenheid zei hij tot hen: "Mijne heeren! doet toch het mogelijke om de vrede des Rijks te bewaren; ik bid u daarom als om een gunst. Maar weet ook, dat zo gij het anders bestuurt, zo gij erin slagen mocht om de burgerkrijg te ontsteken en mij en anderen ten ondergang te brengen: weet dat dit niet ongewroken zal blijven, en dat wij in onze val ook van de uw zullen meeslepen."

Men begreep daarom ook dat het zaak was om met iemand als PHILIPPUS van Hessen voorzichtig te werk te gaan. De keizer wilde met hem een nieuwe proef nemen, in hoeverre hij bij voortduring voor gunstaanbiedingen doof zou blijven. Als zodanig werd de landgraaf hoop gegeven op het graafschap Katzenelnbogen, waarover hij in een twist gewikkeld was, en op Wurtemberg, waarop hij aanspraak maakte voor zijn neef ULRICH. Ook beloofde hem zijn schoonvader, hertog GEORGE van Saksen, dat hij hem tot zijn erfgenaam zou maken, zo hij tot de Roomse Kerk terugkeerde. "Zij namen hem mee op een zeer hoge berg," zegt een kroniekschrijver, "en toonden hem al de koninkrijken van de wereld en hun heerlijkheid," maar de landgraaf weerstond de verzoeking.

Tegenwerking.

Wat later werd de landgraaf gezegd, dat de keizer zijn verlangen had te kennen gegeven om hem eens te spreken. Hij haastte zich om zich aan KAREL te gaan vertonen. Deze, die zijn secretaris SCHWEISS en de bisschop van Constanz op dat ogenblik bij zich had, gaf te kennen dat hij vier punten van aanklacht tegen hem had; te weten, dat hij zich zou verzet hebben tegen het edict van Worms; dat hij een verachter was van de mis; dat hij de aanstoker was van schadelijke bewegingen onder het volk, en eindelijk dat hij aan hem, keizer, een boek had doen overhandigen, waarin de keizerlijke oppermacht aangerand werd. De landgraaf trachtte zich van deze vierlege beschuldiging te zuiveren, en hij mocht daarin in zoverre slagen, dat de keizer hem alleen op één punt voor schuldig bleef aanmerken, en dat was met opzicht tot het Roomse geloof, waaromtrent zijne majesteit wenste dat hij zijn dwalingen zou afleggen. "Wat zou gij ervan denken," voegde KAREL er op een uiterst minzame toon bij, "zo ik voor u eens een koningskroon bestemd had?"

"Maar," liet hij er op volgen, "zo gij u tegen mijn wil hardnekkig blijft verzetten, dan mocht gij verwachten dat ik zal weten te handelen zo als het een keizer des Roomse Rijks betaamt."

Deze taal was wel geschikt om een man als de landgraaf te verbitteren en met verontwaardiging te vervullen, maar weinig om hem tot afval te bewegen. "Ik ben in de kracht van mij jaren," antwoordde hij, "en ik ben niet dwaas genoeg om de genoegens van het leven te verachten, evenmin als ik onverschillig ben omtrent de gunstbewijzen van uw majesteit; maar met dat al zal ik nimmer aan de vergankelijke goederen van deze wereld de zaligheid des toekomenden levens opofferen." Dit antwoord was de keizer wellicht even onverwacht als onbegrijpelijk. Hij had geen denkbeeld van zulk een godsdienst.

Van deze ogenblik af aan verdubbelde de landgraaf zijn pogingen, om de Hervormingsgezinde tot een meer innige aaneesluiting te brengen. Hiertoe betoonden zich de steden die op de zijde van ZWINGLI waren zeer genegen, want zij hielden zich overtuigd, dat zo het tot daden mocht komen, zij de eerste schok zouden door te staan hebben. Van de Luthersche zijde ondervond dit plan intussen weer alle moeilijkheden.

"Ik geloof niet dat het algemene welzijn er door bevorderd zal worden, of ook dat wij het, wel bezien, voor ons geweten zouden kunnen verantwoorden, zo wij in een onderlinge aaneesluiting toestemden; want daardoor zouden wij ongetwijfeld aanleiding geven dat men ons evenzo haten en veroordelen zou als dat met uliede het geval is; "zo schreef MELANCHTON aan BUCER. De Straatsburgers merkten daarentegen aan, dat de wezenlijke oorzaak van de verbittering van de Roomse partij minder gelegen was in het Zwingliaansch begrip opzichtelijk het Avondmaal, maar dat deze meer bijzonder in de Protestantse leer omtrent de rechtvaardiging door het geloof en niet door de werken moest gezocht worden. "Wij allen," zeiden zij, "die CHRISTUS willen toebehoren, zijn in zoverre één, en worden door dezelfde gevaren bedreigd en door dezelfde haat vervolgd."

Melanchton' s geheime beweegreden.

Maar al had MELANCHTON dit volkomen toegestemd, dan bleef er bij hem nog een beweegreden over, waarom hij een vereniging gelijk de landgraaf die wilde niet wenste. Hij deinsde terug voor het denkbeeld dat de Protestanten, zo zij een algemeen verbond mochten sluiten, lichtelijk te veel op hun stoffelijke krachten zouden gaan bouwen, en dat uit die hoofde de oorlog te eerder zou uitbarsten. Daarom alleen reeds was hij tegen het verenigingsplan.

De landgraaf zag zich dan niet slechts bedreigd door de keizer, maar ook in zijn zo welgemeende ontwerpen tegengewerkt door de theologen, en zijn toestand te Augsburg werd door een en ander niet weinig moeilijk en onaangenaam gemaakt. Als hij alles wèl overwoog begreep hij, dat de beste partij die hij onder de bestaande omstandigheden kiezen kon was - de stad te verlaten.

De keizer weigert de landgraaf te laten vertrekken.

Het was in de avond van Vrijdag de 5de Augustus, en dus dadelijk nadat de keizer aan de Protestanten de harde voorwaarden had doen weten, waarop hij hun een kopie van het tegenschrift wilde vergunnen, dat de landgraaf zich naar de paltsgraaf, KAREL's minister, begaf, met verzoek dat hij hem in de gelegenheid zou stellen om de keizer ogenblikkelijk te spreken. KAREL, die aan dat verzoek geen het minste belang schijnt gehecht te hebben, liet de landgraaf zeggen dat hij hem nu niet ontvangen kon, maar dat hij hem op de aanstaande Zondag gehoor verlenen wilde. Maar PHILIPPUS liet antwoorden dat hij met geen mogelijkheid zolang wachten kon; dat zijn vrouw ernstig ziek geworden was en hem verzocht had dadelijk naar huis te komen; dat hij bovendien begreep dat, aangezien hij een der jongsten onder de aanwezige vorsten was, en dat uit die en anderen hoofde zijn langer verblijf in Augsburg van weinig belang mocht beschouwd worden, zijn majesteit er niet

tegen zou hebben dat hij de volgende morgen de terugreis naar Hessen aannam. Dit weigerde de keizer intussen volstrekt.

Wij kunnen ons gemakkelijk voorstellen hoe deze weigering de driftige PHILIPPUS hard moet gevallen zijn; maar hij liet daarvan toch niets blijken. Hij vertoonde zelfs gedurende de gehele volgende dag (Zaterdag de 6de augustus) een buitengewone kalmte, en scheen zich uitsluitend te bemoeien met de toebereidselen voor een schitterend steekspel, ter ere van de keizer en diens broeder FERDINAND. Deze zaak hield hem, zo men geloven moest, geheel en al bezig. Zijn bediende draafden rusteloos heen en weer, en er heerste de grootste drukte aan zijn hotel. Maar PHILIPPUS dacht onder dat alles aan geheel iets anders. Intussen schreef MELANCHTON die eigen dag, met opzicht tot hem, aan LUTHER: "De landgraaf gedraagt zich zeer bedaard en blijft voortdurend kalm en gematigd. Hij heeft mij verzekerd, dat hij zo het strekken mocht om de vrede te behouden, zich graag aan nog hardere voorwaarde onderwerpen wil, dan die welke de keizer ons reeds heeft voorgeschreven, en dat hij zich tegen geen schikking zal verzetten zo die maar enigzins bestaanbaar is met het geweten en met de trouw aan het Evangelie."

De keizer komt tot nadenken.

Het schijnt dat de keizer, nadat de landgraaf was heengegaan, al ras tot nadenken kwam omtrent zijn verzoek om naar huis te mogen keren. Hij begon te bedenken dat al de Protestanten wel zo iets konden in het hoofd krijgen, en dat de een zowel als de ander, ook zonder verlof, zich zeer wel uit Augsburg kon verwijderen. Zo dit gebeurde, dan was de draad verbroken waaraan hij hen, te Augsburg, in zekere zin als speelpoppen kon rondvoeren. Het was daarom maar beter, meende hij, om *nog in tijds* zo iets te verhinderen, al was daartoe ook een daad van geweld nodig, liever dan zich te laat over te grote toegeeflijkheid te beklagen te hebben en daardoor in veler ogen belachelijk te worden. ‘s Keizers besluit om een beslissende maatregel te nemen stond dan al spoedig vast; en die maatregel zou zijn: het beletten dat iemand van de Protestantse vorsten of afgevaardigden de stad Augsburg verliet. Deze overwegingen hielden in de nacht van de 6de augustus KAREL uit de slaap, terwijl de Protestanten die rustig genoten; en het was een onmiddellijk gevolg van het door hem opgevat besluit, dat hij de raad van Augsburg liet wekken en in allerijl tezamen roepen, en dat zijn boodschappers en soldaten op zulk een ongelegen uur de straten van de stad moesten doorkruisen.

De Protestantse vorsten aan het hof ontboden.

De Protestantse vorsten lagen nog te bed, toen zij de order ontvingen om onmiddellijk ten hove te verschijnen.

Ten acht ure in de morgen bevonden zij zich ter bestemder plaatse. Zij troffen er de keurvorsten van Brandenburg en van Mentz aan, alsmede de hertogen van Saksen, Brunswijk en Mecklenburg, de bisschoppen van Saltzburg, Spiers en Straatsburg, GEORGE TRUCHSES, de vertegenwoordiger van de markgraaf van Baden, en nog enkele anderen, die gezamenlijk door de keizer benoemd waren om, zo mogelijk, de zaak nu ten einde te brengen.

Zij blijven onverzettelijk.

JOACHIM van Brandenburg richtte het woord tot de Protestantse heeren. "Gij hebt de overtuiging dat de keizer het mogelijke beproefd heeft om alles ten beste te schikken," sprak hij. "Zo er al enkele misbruiken in de Kerk zijn ingeslopen, dan is zijn majesteit bereid deze in overleg met de paus uit de weg te ruimen. Maar welke overdrevene gevoelens hebt gijlieden niet willen volhouden! Laat dan nu nog uw dwalingen varen; blijft niet langer in vrijwillige afgescheidenheid van de Kerk en ondertekent het tegenschrift zonder verder

uitstel. Zo gij blijft weigeren, dan zal het op uw verantwoording komen dat zo velen in het ongeluk zullen gestort worden; dat mensenbloed bij stromen zal vergoten, gehele landstreken verwoest en het keizerrijk één groot toneel van jammer en ellende zal worden. En wat u in het bijzonder aangaat," dus vervolgde de spreker zich nu meer bepaaldelijk tot de keurvorst richtende "gij zult uw keurvorstendom, uw leven, alles daarbij verbeuren, en ook alle mogelijke onheilen brengen over uw onderdanen."

De keurvorst was diep getroffen over deze taal. Ten allen tijde zou een zodanige bedreiging hem geweldig hebben moeten aangrijpen, maar dit was bijzonder nu het geval, daar de stad als ware het in staat van beleg verklaard was. "Nu wordt het ons duidelijk waarom de keizerlijke soldaten de poorten hebben moeten bezetten," zeiden de Protestanten tot elkaar. Het was ook genoeg te zien, dat de keizer op geweld bedacht was.

Intussen vermocht het een zo min als het andere de moed van de Protestanten aan het wankelen te brengen. Zij bleven standvastig, ook nu zij de deuren van de gevangenis reeds voor zich geopend zagen, en ondanks dat zij het zichzelf bekennen moesten, geheel in de macht van de keizer te zijn. Zij wilden geen stap terug gaan. Echter vroegen zij tijd van beraad, om onderling te overleggen hoe zij hun antwoord zouden inrichten.

KAREL had hun in deze de keus gelaten om zich vrijwillig te onderwerpen of om door geweld gedwongen te worden: anders niet.

Maar juist in deze ogenblik, nu zo veler verwachting op het hoogst gespannen was omtrent de afloop, en nu hoop en vrees beurtelings heerschappij voerden in de meeste gemoederen, werd er een nieuws bekend dat aan alles een nog ingewikkelder aanzien moest geven.

De landgraaf.

Gelijk wij reeds met een woord aanmerkten had de landgraaf, terwijl hij zich naar het scheen uitsluitend bezig hield met de toebereidselen voor het steekspel waarvan wij gesproken hebben, geheel iets anders voor de geest. Hij was namelijk tot het stellige besluit gekomen, om de stad te verlaten en naar zijn staten terug te keren, waar hij weer vrij zou zijn en van de goede zaak meer van nut dacht te kunnen wezen. Tot dit besluit had samengewerkt, dat de keizer hem, landgraaf, weinig raadpleegde als er iets van gewicht te verhandelen viel; dat de Protestanten in het algemeen gedurende deze rijksdag een behandeling ondervonden hadden die ver was van behoorlijk te zijn; dat hij voor zichzelf de overtuiging had, dat alle uitzicht op een minnelijke schikking van de zaken vervlogen was; dat er niet aan te twijfelen viel, of de Protestanten waren hier in Augsburg geen ogenblik verzekerd van hun vrijheid; en eindelijk, dat hij vreesde niet langer de verontwaardiging die zijn gemoed vervulde, te zullen kunnen verbergen, onder een uiterlijke schijn van bedaardheid en kalmte. Voeg hier bij dat PHILIPPUS van Hessen levendig, voortvarend en ondernemend van aard was, en het zal licht te begrijpen zijn dat hij de stap, hier bedoeld, waagde.

Dit verlaten van Augsburg was intussen gemakkelijker voorgenomen dan ten uitvoer gebragt. Zo men toch de landgraaf mocht verrassen eer hij in veiligheid was, dan was de kerker voor hem niet te ontgaan. En deze zijn gevangenneming zou dan te gelijker tijd het sein wezen, om ook tegen de verdere Hervormden dadelijk met gestrengheid te werk te gaan. Dit een en ander maakte de grootste behoedzaamheid noodzakelijk.

Zijn vlucht uit Augsburg.

Zaterdag 6 augustus, de dag op welke PHILIPPUS met toestemming van de keizer had willen vertrekken, zou nu toch de dag zijn, waarop hij Augsburg verliet. Hij wacht dan de avond af, en toen het omstreeks acht ure geworden was, begeeft hij zich in een kleding, waarin men hem niet kennen kon, zonder van iemand afscheid te nemen, en na voor het

overige alle mogelijke voorzorgen gebruikt te hebben, naar de poort der stad, welke hij uit moest, zijnde dit het uur wanneer deze gewoonlijk gesloten werd. Niet meer dan vijf of zes lieden uit zijn gevolg zullen hem vergezellen; en deze komen op enige afstand achter hem aan. Zo maar niet de achterdocht van de wachthebbende manschappen opgewekt wordt! PHILIPPUS heeft inmiddels generlei ontmoeting op de straat, en is nu al tot aan de poort genaderd. Hij gaat met een onverschillig gelaat midden door de soldaten heen. Niemand schijnt acht op hem te slaan, en de wacht blijft zo rustig als of er niets gaande was geweest. Weldra is de landgraaf de poort uit en buiten de stad gekomen, en aanvankelijk in veiligheid. Zijn vijf of zes ruiters komen er even onopgemerkt door. Spoedig zijn zij nu enige honderd schreden wijd, en zich nu geheel in vrijheid ziende geven zij hun paarden de sporen en ijlen weg, zo snel als maar de trouwe dieren hen dragen kunnen.

Algemene verbazing.

PHILIPPUS vlucht was een volstrekt geheim gebleven. Toen KAREL die zelfde nacht de poorten liet bezetten door zijn eigen wachten, wist hij niet anders of de landgraaf was nog altijd binnen Augsburg. Wel waren de Protestantse heeren, toen zij de volgende morgen vroeg zich op last van de keizer verzamelden, enigszins verwonderd dat zij PHILIPPUS van Hessen niet zagen komen: en dit viel ook de verdere aanwezende wel in het oog; maar zij waren het van hem gewoon, dat hij zich bij zodanige gelegenheden niet zo zeer op de voorgrond plaatste. Hij zal opzettelijk weggebleven zijn, dacht men. Niemand had enig vermoeden, dat hij toen reeds omtrent vijftien mijlen ver van Augsburg verwijderd was.

Als nu, naar wij gezien hebben, de Protestanten zich op hun antwoord gingen beraden, alhoewel zij reeds besloten hadden niets toe te geven, werd door hen ook aan het hotel van de landgraaf onderzocht naar de oorzaak van zijn wegblijven. SALZ, NUSZBICKER, MAIJER en SCHNEPF werden met vragen als bestormd. Eindelijk kwam het geheim voor de dag, en vernam men nu dat PHILIPPUS vertrokken was.

Dit nieuws doorliep met ongelooflijke snelheid de stad, en elk was er door verrast. KAREL in het bijzonder vernam het niet slechts met verwondering maar met wezenlijke spijt. Hij had zo iets in het geheel niet voorzien, en zag nu daardoor zijn doel gedeeltelijk mislukken; terwijl de landgraaf wel scheen de spot gedreven te hebben met zijn keizerlijk verbod. KAREL beefde van gramschap toen men hem de tijding bracht. Maar ook de Protestanten, die geen van allen in het geheim waren ingewijd geweest, zijn even verwonderd als de Catholieken, en zij vrezen bovendien dat deze stap van de landgraaf voor hen van erge gevolgen wezen zal. LUTHER alleen juichte toen hij van de zaak kennis kreeg en riep uit:. "Waarlijk! Er is reeds meer dan genoeg gebeurd, om nog anderen buiten de landgraaf het geduld te doen verliezen."

Brief door Philippus achtergelaten.

De kanselier van Hessen overhandigde aan de keurvorst een brief, die PHILIPPUS voor hem had achtergelaten. In die brief wendde de landgraaf voor, dat de gevaarlijke ongesteldheid van zijn vrouw hem totdat overhaast vertrek had verplicht; maar hij had gezorgd dat men de keurvorst mondeling van de ware beweegreden onderrichtte. In genoemde brief gaf PHILLIPPUS tevens te kennen dat zijn raadsheeren de last ontvangen hadden, om in allen opzichte hem bij de Protestanten te vervangen, en hij voegde er voor zijn vrienden en bondgenoten de hartelijke opwekking bij, dat zij toch om geen oorzaak, van welke aard ook, zouden afwijken van de rechte weg die zij tot daartoe gezamenlijk, onder hoger opzien, bewandeld hadden. "Wat mij aangaat," dus schreef hij, "ik zal naar ik hoop in de goddelijke waarheid tot het uiterste toe volharden, en wil daarvoor als het zijn moet mijn bezittingen, mijn staten, mijne onderdanen, ja mijn leven ten offer brengen." Het onverwachte vertrek van PHILIPPUS was dadelijk van een duidelijk zichtbare uitwerking, en er greep die ten gevolge een gehele omwenteling onder de leden van de rijksdag plaats. De keurvorst van Mentz en de bisschoppen van Frankenland, die des landgraafs naburen

waren, zagen hem in hun verbeelding reeds op hun grenzen, aan het hoofd van een sterke legermacht; en toen de aartsbisschop van Salzburg over deze hunne vrees verwonderd scheen, voegden zij hem enigzins verdrietig toe: "Gij moest maar eerst In onze plaats wezen, dan zouden wij u wel anders horen spreken."

FERDINAND zelf, die wist hoe nauw de landgraaf met de hertog van Wurtemberg in betrekking stond, werd beducht voor een aanslag op de landen van die vorst, die in die ogenblik door Oostenrijk overheerd werden. Keizer KAREL eindelijk, die in dit voorval een sprekend bewijs had dat die vorsten die hij zo onderworpen en zo zwak waande en die hij gemeend had zo geheel naar zijne wil te kunnen buigen, een mate van zelfstandigheid en van volharding bezaten die hen tot alles in staat stelde, twijfelde er volstrekt niet aan, of deze stap van PHILIPPUS van Hessen was te voren beraamd geworden in gemeen overleg met de overige aanwezige Protestanten. Men hechtte algemeen een groot gewicht aan het vertrek van de landgraaf, en vreesde voor de gevolgen. Zij die vijandelijkheden van zijne kant konden te duchten hebben, geloofden vast dat hij nu van de omstandigheden dadelijk gebruik zou maken, en onverhoeds een inval doen op hun gebied. Niemand hunner was op tegenweer bereid, want wie had zo iets kunnen voorzien? - Geen nieuws kon meer onverwacht gekomen of, voor het ogenblik, bij de meesten een meer onaangename indruk veroorzaakt hebben. Men sprak er over als van een werkelijk onheil. Geheel Augsburg was in verwarring, en renboden zag men naar alle zijde afgaan, die zo vele oorzaken werden van onrust en vrees voor elke plaats waar zij doorkwamen. Het was als of de vijanden van de Hervorming door het gebeurde een gehele verandering ondergaan hadden. Het geweld van KAREL en van de Catholieke vorsten was plotseling als door tovermacht verbroken. Zij, die zich nog voor weinige uren als grijpende wolven betoond hadden, waren nu zo zacht als lammeren geworden.

Uitwerking van zijn vertrek.

Het nieuws van PHILIPPUS vlucht was op zondagmorgen bekend geworden, en nu riep KAREL de rijksdag nog die eigen namiddag tezamen. "De landgraaf heeft Augsburg verlaten," dus sprak de paltsgraaf namens de keizer tot de vergadering. "Zijn majesteit hoopt dat zelfs zijn bijzondere vrienden van dit zijn voornemen zullen zijn onkundig geweest. Het is geheel buiten voorkennis van de keizers geschied niet alleen, maar zelfs had de keizer bepaaldelijk een verzoek van de landgraaf, om te mogen vertrekken, afgeslagen. De landgraaf heeft dus grovelijk overtreden. Hij heeft waarschijnlijk gewacht dat nu de rijksdag wel zou uiteengaan; maar de keizer verzoekt u, mijn heeren, om integendeel aan het voorgevallene geen invloed op uw handelingen te geven, en de handen in een te slaan, opdat het deze vergadering gelukke de hangende zaken tot een gewenst einde te brengen. Zijne majesteit zal er u dankbaar voor zijn."

De Protestanten weten van geen plan.

De Protestanten gaven daarop te verstaan, dat zij volstrekt geen kennis gedragen hadden van van de landgraafs plan; dat zij het tot hun leedwezen gehoord hadden, en dat zij, zo daartoe mogelijkheid bestaan had, de landgraaf stellig ontraden zouden hebben om er gevolg aan te geven. Niettemin zeiden zij te geloven dat de landgraaf wel voldoende redenen voor zijne gedane stap zal gehad hebben; terwijl zij ook deden opmerken, dat hij vóór zijn vertrek zijn in Augsburg aanwezige raadsheeren volmacht gegeven had om in zijn naam te handelen, en dat deze laatsten volkomen bereid waren om van hun kant mee te werken tot een gewenste afloop van de rijksdag. Vervolgens veroorloofden zij zich, in het volle vertrouwen op hun rechtvaardige zaak, en om een bewijs te geven dat zij ‘s keizers jongste daad van geweld doorzagen maar niet vreesden, om nog te zeggen: "dat het algemeen geloofd werd dat de stadspoorten met geen ander oogmerk gesloten waren, dan om de Protestanten het uitgaan te beletten, en dat zij in allen ernst moesten verzoeken, dat

de keizer dat bevel mocht intrekken, en dat het hun aangenaam zou zijn dat soortgelijke orders in de vervolge niet meer gegeven werden."

De poorten worden weer geopend.

Dit laatste moest KAREL in verlegenheid brengen. Hij had een ogenblik tevoren gepoogd zo vaderlijk mogelijk te spreken, en nu werd hem herinnerd dat hij nog maar weinige uren geleden als een dwingeland gehandeld had! Er moest dan een uitvlucht gezocht worden en deze was gereed. "Het is niet om uwentwil," dus antwoordde de paltsgraaf in KAREL's naam, "dat de keizerlijke soldaten de poorten hebben moeten bezetten; die u dat verzekeren willen vergissen zich zeer. De oorzaak is eenvoudig hierin gelegen, dat gisteren twee stadssoldaten twist hebben gehad, ten gevolge waarvan een grote oploop van volk ontstaan is, en dit heeft de keizer tot de verwisseling der wachtposten aanleiding gegeven. Voor het overige heb ik in last om de verklaring te doen, dat zodanige bevelen voortaan niet meer zullen gegeven worden, zonder voorkennis van de keurvorst van Saksen, in zijn hoedanigheid van rijksmaarschalk." Er werd ook aanstonds order gesteld dat de poorten weer zouden geopend worden.

De kans op oorlog vermindert.

Van de kant van de Roomsgezinden wendde men nu alles aan, om de Protestanten te doen geloven dat men het beste met hen voorhad. Er was niet alleen in de woorden van de paltsgraaf, zowel als in het voorkomen van KAREL een ongewone minzaamheid, maar ook al de vorsten van de pauselijke partij, die kort tevoren nog zo grote verbittering hadden doen blijken, waren geheel anders geworden. Zij zouden uit het voorgevallene gerede aanleiding hebben kunnen nemen, om de Protestanten als vijanden te behandelen, maar zij scheen daarvoor nu terug te deinzen. Hoe konden zij er ook in ernst aan denken, om tegen mannen, die klaarblijkelijk met zulk een onverzettelijke geloofsmoed vervuld waren, het zwaard te trekken? Zij mochten in dat geval wel vrezen dat een gevoelige nederlaag hun deel zou wezen; temeer als zij bedachten, dat de aanklacht der Protestanten, wegens de menigvuldige misbruiken van de Kerk, zo algemeen en ook in hun eigene Staten weerklank had gevonden, en er dus niet voldoende te vertrouwen viel op de soldaten, die zij in de religieoorlog zouden moeten gebruiken. Ook konden zij het zich niet ontveinzen, dat de strijd bij een gunstige uitslag voornamelijk strekken zou om de macht van de keizer uit te breiden. Niet ongaarne zouden de Catholieke vorsten, en in het bijzonder de hertog van Beijeren, hebben gezien dat KAREL op zichzelf een oorlog met de Protestanten begonnen had, in de hoop dat hij daarbij een goed deel van zijn macht verspillen zou; maar in het tegenwoordig geval konden zij geen onzijdige toeschouwers blijven; zij moesten integendeel, zo de oorlog zou voortgang hebben, de keizer soldaten leveren en onder zijne banieren optrekken. Uit deze en anderen hoofde dan, waren zij nu in het geheel niet meer zo gezind, om hun stem te geven aan voorstellen van oorlogzuchtige aard.

Vrede! Vrede!

Er was zo een gewichtige verandering binnen Augsburg te weeg gebragt. De Roomse partij was van haar overmoedige hoogte plotseling vervallen tot een staat van volstrekte moedeloosheid en zwakheid, en het zwaard dat reeds half de schede verlaten had, werd weer behoedzaam opgestoken, als dacht men het niet meer nodig te hebben. Vrede! Vrede! was de algemene roep geworden.

XI.

De gemengde commissie.

De rijksdag vertoonde nu ten derdemale een ander karakter. Immers eerst had de politiek bestaan uit beloften en dergelijken; vervolgens had men tot bedreigingen de toevlucht genomen; en nu zou, met volkomen terzijde stelling van alle denkbeeld van geweld of

vijandelijkheid, de weg van onderhandeling worden ingeslagen. Maar met dat al zou de Hervorming hier met nieuwe en zeer grote gevaren te kampen hebben. Wel is waar, Rome had, voor het ogenblik, van dwang afgezien, maar nu zou list te baat genomen worden; zij ging haar netten spreiden, en haar lokaas uitwerpen op de rand des afgronds, waarin zij de argeloze tegenpartij hoopte te zien nederstorten.

Er werd dan een gemengde commissie van onderzoek benoemd, dat is, een commissie die gelijkelijk uit Roomsen en Evangelischen bestond; en deze verenigde commissie kwam op de 16de augustus, des morgens ten acht ure te samen. Elke partij mocht daartoe twee vorsten, twee rechtsgeleerden en drie theologen leveren. Van de Catholieken waren er hertog HENDRIK van Brunswijk, de bisschop van Augsburg, de kanseliers van Bade en Keulen, benevens ECK, COCHLOEUS en WIMPINA. Van de Protestanten bevonden zich daar de markgraaf GEORGE van Brandenburg, de keurprins van Saksen, de kanseliers BRÜCK en HELLER, alsmede MELANCHTON, BRENZ en SCHNEPF.

De commissie kwam overeen dat de confessie, die onlangs door de Evangelischen was aangeboden geworden, ten grondslag van hun onderzoek zou dienen; en dat stuk werd dan ook artikel voor artikel gelezen en overwogen. Over het geheel betoonden de Roomse godgeleerden zich boven alle verwachting inschikkelijk. Van de een en twintig leerstellige artikelen waren er niet meer dan zes of zeven, waartegen zij bedenkingen maakten. Zo werd over de erfzonde enige tijd meer opzettelijk gesproken; maar al ras kwam men daaromtrent tot overeenstemming.

Ook met opzicht tot de Doop kwam men al spoedig wederzijds tot bevredigende verklaringen. Met betrekking tot de Christelijke Kerk en de Biecht was dit almede het geval. Wat de laatste aanbetrof: de Protestanten hielden vol, dat het denkbeeld van een biecht, die bestaan zou in de getrouwe opnoeming van alle bedrevene zonden reeds daarom verwerpelijk was, dewijl zij zodanige opsomming voor volstrekt onmogelijk hielden, en doctor ECK moest hun die onmogelijkheid gewonnen geven.

Drie leerstellige punten bleven er dan bij slot over, waaromtrent de partijen meer wezenlijk toonde te verschillen.

Het eerste punt was dat van de boete. De Roomse doctoren stelden dat daarbij drie zaken onderscheiden moesten worden; te weten: berouwvol schuldgevoel, schuldbekentenis en boete. De Protestanten wilden niet van boete in de hier gegeven' zin horen; en de Roomsen, die zeer wel wisten dat zo zij hier toegaven, zij met van de daad de doodsteek zouden toebrengen aan hun gehele stelsel van aflaten en boetedoeningen, en dat daarmee het vagevuur zou vallen en er zo doende een einde komen zou aan al die anders onuitputtelijke bronnen van kerkelijke inkomsten, waren hardnekkig in de verdediging van deze hun stelling.

"Wij stemmen toe," zeiden zij, "dat de boete door de priester opgelegd, op zichzelf de zonde niet wegneemt; maar wij geloven niettemin, dat die boete noodzakelijk is, om vergeving en kwijtschelding van de straf te erlangen."

Ongepaste scherts van Dr. Eck.

Het tweede betwiste punt was de aanroeping der heiligen, en het derde en voornaamste de rechtvaardiging door het geloof. Het was van het grootste belang voor de Roomse partij, om het noodzakelijke van de zogenoemde goede werken vol te houden, omdat daarin eigenlijk de ziel hunner Kerk gelegen was. ECK weersprak derhalve op stelligen toon dat het geloof alleen voldoende zou wezen ter rechtvaardiging. Hij trachtte er zelfs de spot mee te drijven. "Wij Roomsen kunnen het woordeken *solum* hier niet velen," zei hij. "Daaruit komt allerhande kwaad voort. Het maakt de mensen zorgeloos en slecht. Wij moesten daarom die zool maar aan de schoenlapper overlaten."

Het geloof en de werken.

Maar met die zonderlingen inval vorderde hij niet veel, daar de Protestanten niet geneigd waren om hieromtrent zo gemakkelijk toe te geven. Als zij onder elkaar er over spraken, en een hunne de vraag voorstelde: "Wij zullen immers volhouden dat wij door het geloof *om niet* gerechtvaardigd worden?" was er dadelijk een die met drift daarop antwoordde: "Zeker, zeker, *om niet*, ondanks onze onwaardigheid." Zelfs beriepen zij zich ten deze op het gezegde van PLATO, "dat het niet is door uiterlijke werken, maar door inwendige deugd van hart dat God moet geëerd worden," en zij haalden ook deze woorden van CATO aan:

"Si deus est animus, nobis ut carmina dicunt, Hic tibi praecipue pura sit mente colendus." "Zekerlijk," hernamen nu de Roomse doctoren, "wij bedoelen ook geen andere werken dan die met een gelovig hart geschieden; maar wij hopen dan ook dat gij ons zult toestemmen, dat zulke werken verdienstelijk zijn." Dat konden de Protestanten evenwel niet toegeven.

Roomse dubbelhartigheid.

Intussen was men over het algemeen reeds nader tot elkaar gekomen dan had mogen verwacht worden. De Roomse theologen hadden evenwel waar zij toegaven dit niet gedaan omdat zij door de Protestantse gronden overtuigd waren, maar blotelijk in schijn, daar de zaak toch altijd, meenden zij, voor een nadere uitlegging vatbaar bleef. Het was hun genoeg indien voor het ogenblik alle verschil, hoewel dan in schijn, werd opgelost. Dit was alleen een uitstel van hun triomf. Iedereen wist toch, bij voorbeeld, dat de Protestanten de transubstantiatie verwierpen; maar het van dewegens in de confessie gezegde kon, zo men wilde, heel wel in de Roomsen geest geplooid worden, en daarom hadden de Roomse heeren er geen bezwaar in om dat artikel aan te nemen. Zij zagen zeer wel in, dat de algemeenheid van uitdrukking van de confessie op dit en andere punten, later geredelijk aanleiding zou geven om bepaaldelijk de Roomsen zin daaraan te doen hechten, gelijk zich nu de Protestantse uitlegging daaruit goed maken liet. Het gezag van de Kerk zou dan wel des nodig tussen beiden komen en voor goed beslissen wat de ware opvatting was; en Rome zou dus, door middel van deze listige toegevendheid, zich eerlang bevestigd zien op de troon waarvan de Hervorming haar had willen afstoten. Hebben wij in onze dagen niet gezien, dat men de negen en dertig geloofsartikelen der Kerk van Engeland heeft willen uitleggen in de geest van het concilie van Trente? - Inmiddels bleek hier weer, dat men zich niet ontzag om, al gold het de godsdienst, tot lage kunstgrepen de toevlucht te nemen.

Men wil de landgraaf terugbrengen.

Het plan werd even behendig uitgevoerd als het zelf sluw overlegd was. De leden van de commissie waren op de beste voet met elkaar. Het scheen dat de vroegere eensgezindheid en vriendschap geheel hersteld was. Er was maar een ding dat tot minder aangename besprekingen aanleiding gaf, en dat was het jongste gedrag van de landgraaf. "Daar hij natuurlijk niet gissen kan, dat wij nagenoeg omtrent alle geloofspunten tot overeenstemming zijn gekomen," zeiden zij onder elkaar, "zo is het heel wel mogelijk dat de driftige PHILIPPUS reeds zijn soldaten laat oprukken. Wij moesten trachten om hem in ons midden terug te brengen, dan kan hij zich overtuigen van de gunstige keer die de zaken genomen hebben." Aan dit voorstel werd nu dadelijk zoveel bijval geschonken, dat hertog HENDRIK van Brunswijk, (een van de leden van de commissie) vergezeld van een raadsheer des keizers, zich op reis begaf om de landgraaf tot terugkeer te bewegen. Hertog GEORGE van Saksen trad in des hertogs plaats als lid van de verenigde commissie op.

Nu lag het andere deel van de confessie aan de beurt. Over leerbegrippen mocht men het tamelijk hebben kunnen eens worden: nu zou het blijken of dat ook ten aanzien van de door de Hervorming aan de dag gebrachte misbruiken van de Kerk het geval zou wezen. Het spreekt vanzelf, dat de Roomse leden van de commissie hier over het geheel niet zo toegeeflijk zich betonen kon als dat met opzicht tot de leer het geval was geweest. Elke

inwilliging aan de Protestanten op dit gedeelte van de confessie moest de pauselijke hiërarchie afbreuk doen. Zij konden toch niet moedwillig en met eigen handen het gebouw ondergraven, met welks val al hun grootheid een einde nemen moest? - Geen wonder dat zij hier al hun middelen van verdediging gebruikten, en voet voor voet de grond betwistten die de Hervorming hen wilde doen ontruimen.

De Roomsen beginnen met toegeven.

Zij begonnen evenwel met de Protestanten zo veel mogelijk tegemoet te komen, ten einde daardoor van hun gezindheid tot schikken een vernieuwd blijk te geven, en de tegenpartij in zekere zin tot gelijke toegeeflijkheid te noodzaken. "Wij vertrouwen," zeiden zij, "dat wij, onder de goedkeuring van zijn heiligheid de paus aan de ene, en van zijn majesteit de keizer aan de andere kant, wel zullen kunnen toestemmen (althans tot zolang dat een concilie daaromtrent zal beslist hebben) dat het Avondmaal onder twee tekenen blijven bediend worden, daar waar dat alrede in gebruik is; slechts wensen wij dat uw leraars van de predikstoel verklaren, dat de viering van het Avondmaal op die wijze eigenlijk niet oorspronkelijk door de Heer zo is bevolen, en dat het brood alleen voldoende zou wezen.

"Voorts," dus vervolgden zij, "wat uw geestelijken aangaat die getrouwd zijn: wij willen hen erkennen totdat het concilie beslist heeft, daar wij eensdeels de vrouwen wensen te sparen die zij zich genomen hebben, en evenzeer de kinderen die uit zodanige huwelijken gesproten zijn niet willen verstoten zien, gelijk wij ook geloven alle verdere ergernis door die voorlopige erkenning te zullen voorkomen. Het concilie moge later uitmaken of de geestelijke stand al dan niet gehuwde mag opnemen, zo als dat in de eerste Christeneeuwen werd toegestaan.

"Met opzicht tot de mis stellen wij eindelijk, dat deze is een verhevene en mysterieuse voorstelling, herinnering en gedachtenisviering van het lijden en de dood van CHRISTUS, door hem volbracht aan het kruis."

Dit alles klonk fraai genoeg; maar nu zou de beurt van inschikken aan de Protestanten komen. Rome toch *gaf* nooit iets, al was dat ook maar in schijn, dan om zoveel temeer te *nemen*.

De hoofdvraag. Het bestuur van de Kerk.

Het hoofdbezwaar bleef de inrichting en het bestuur van de Kerk. Ongelukkig hadden de Protestanten hier het bekrompen denkbeeld voor ogen, dat het óf vorsten óf bisschoppen moesten zijn, die de kerkelijke zaken besturen konden. Zo zij dus liever de bisschoppen die macht niet laten wilden, dan moesten het, naar hun begrip, de vorsten zijn die het bestuur in handen kregen, en omgekeerd. Zij zagen, jammer genoeg, toen niet in dat er nog een andere macht was, van welke het gezag in de Kerk kon en behoorde uit te gaan: die van het volk (de gemeenten) namelijk. "Koningen en vorsten zijn minder geschikt om kerkelijke zaken te besturen," dus drukten de Saksische godgeleerden zich over dit vraagstuk uit; "het is hun zaak niet, en zij zouden ook niet die middelen hebben om de kosten goed te maken die aan de bisschoppen ten dienste staan, omdat deze daartoe gebruik kunnen maken van de kerkelijke inkomsten."

Omdat men dan van de zijde van de Protestanten de wereldlijke macht ongeschikt beschouwde om de bisschoppelijke regering te vervangen, en er niet aan dacht, dat er toch nog wel een andere uitweg bestond (die wij daar even reeds aangewezen hebben), kwam men er geredelijk toe, om zich op nieuw van de hiërarchie in de armen te werpen.

De Protestantse leden van de commissie verklaarde namelijk bereid te zijn, om het bisschoppelijk en priesterlijk gezag in de vorige omvang te erkennen, indien maar de leer, als zodanig, daarbij onaangerand mocht blijven, en er geen bevelen gegeven of lasten opgelegd werden, die voor het geweten bezwarend mochten wezen. "Wij voelen het," dus

heette het al verder, "dat wij niet wel zouden doen, met ons, zonder gebiedende noodzakelijkheid, te verzetten tegen de orde die van de vroegste tijden af aan in de Kerk bestaan heeft, en volgens welke de bisschoppen een gezag uitoefenen hoger dan dat van de priesters. Het is buitendien altijd een gevaarlijk en bedenkelijk werk, om nieuwigheden in een bestaande vorm van bestuur te willen invoeren." Deze stelling is intussen uit geen ander oogpunt te verdedigen, dan uit dat van verplichte gehoorzaamheid aan de als wettig erkende regering; hetzij dan een kerkelijke of een wereldlijke.

Gevaar van het toegeven.

Maar de Protestanten gingen nog verder. Zij kwamen er namelijk toe (en deze stap mocht van hunne zijde een buitengewone toenadering heten) om de paus te erkennen als eerste bisschop of geestelijk opperhoofd van de Christelijke Kerk, hoewel dan niet naar goddelijk recht. De grond waarop de Protestantse theologen meenden tot die erkenning van de paus te mogen komen was met dat al niet zeer vleijend. "Al is het," dus redeneerden zij, "dat de paus de Antichrist is, zo mogen wij daarom wel onder zijn bestuur zijn, gelijk de Joden eenmaal onder FARAO en later onder KAJAFAS geweest zijn." Voorts voegden zij er steeds weder de voorwaarde bij "dat de leer vrij en onverlet moest blijven."

De kanselier BRÜCK echter scheen op dit punt (de erkenning van de paus) dieper door te denken; althans zijn oordeel was: "Wij kunnen de paus niet erkennen, daar wij zeggen dat hij de Antichrist is, en ook daarom reeds niet, omdat hij zijn oppermacht als van God ontvangen wil doen voorkomen."

Voor het overige waren de Protestanten zo inschikkelijk mogelijk ten opzichte van deze en geen zaken van ondergeschikt belang; het behouden van ceremoniën, vastendagen en dergelijken. Ook zou de keurvorst maatregelen nemen, dat de kerkelijke goederen, die reeds als aan de Staat vervallen verklaard waren, onaangeroerd zouden blijven tot aan de beslissing van de te verwachten kerkvergadering.

Melanchton.

Dit alles mocht luide getuigen voor de opofferingen die de Evangelische Kerk zich wilde getroosten om de vrede te bewaren, maar een zodanige inschikkelijkheid was toch van een zeer bedenkelijke aard. MELANCHTON schreef wel: "Wij hebben onze tegenpartij enige punten toegegeven, met betrekking tot het bestuur van de Kerk, dewijl wij dat vermeenden te kunnen doen, zonder ons geweten te bezwaren," maar het was maar al te zeer te vrezen, dat dit aldra uitlopen zou op toegeven en inschikken, ook waar het de leer, de belijdenis gold. De Hervorming verkeerde met der daad in die ogenblikken in een hagchelijke toestand. Reeds begonnen ontevredenheid, verwijdering en verdeeldheid, die zekere kenmerken van ontbinding in een geestelijk lichaam, zich niet onduidelijk hier en daar te vertonen. Zo het kwaad nog niet bijtijds gestuit wierd: hoe zou dat later mogelijk zijn?

"MELANCHTON is nog slimmer dan een kind geworden," zei een van zijn vrienden van hem; en toch scheen de kinderlijke geest van de zachtmoedigheid hem toen volstrekt niet te bezielen, als wij weten dat hij, toen hem door de kanselier van Luneburg enige aanmerkingen gemaakt werden, over de vele inwilligingen die men deed aan Rome, op een beslissende toon deze tegemoet voerde: "Hij die durft beweren dat er iets meer geschied is dan wat zuiver christelijk en goed is, die noem ik een slechthoofd en een leugenaar." De kanselier bleef hem hierop niet schuldig. Met dat al willen wij niet zeggen dat MELANCHTON daarom zijn gewone zachtheid van karakter ten enemale zou verloren hebben. Wij willen liever aannemen dat hij, na zo vele pogingen zijnerzijds voor het algemeen belang welmenend in het werk te hebben gesteld om de zaken ten beste te schikken, er verdrietig en ongeduldig over werd, dat men zijn bedoelingen miskende, en steeds wilde bedillen en verbeteren aan wat hij deed. Een hard woord moest overigens uit

zijnen mond veel onverwachter en onaangenamer klinken, dan van iemand van wie men ruwheid en barsheid gewoon was.

MELANCHTON was het evenwel niet alleen die enigermate veranderd scheen. BRENZ was thans ook minder vriendelijk en meer in zichzelf gekeerd. De markgraaf van Brandenburg was de moedige man niet meer van vroeger. Zelfs begon de kanselier BRÜCK, die wij voortdurend zo kloekmoedig de keurvorst zagen ter zijde staan, van zijn vastberadenheid te verliezen.

Oordeelvellingen over het werk van de commissie.

Van verschillende zijden begon men nu ook bedenkingen te opperen, en als ware het voorlopig te protesteren, tegen de verrichtingen van de verenigde commissie. "Indien het waar is," zo schreef men onderanderen, "dat er op zodanige wijze aan de vorderingen van de Roomsen wordt toegegeven, dan is het met onze christelijke vrijheid gedaan. En wat moet die zogenaamde overeenstemming tussen de twee partijen betekenen? Het is niets anders dan een dikke stofwolk die de zon komt verduisteren, in wier lichtstralen wij ons nog zo kort mochten verheugen. Maar dergelijke dingen, die zo weinig in overeenstemming zijn met Gods Woord, zullen toch nimmer in de gemeenten algemeen bijval vinden; en daarom zal de ongelukkige vrucht van al dit onderhandelen geen andere zijn, dan dat onze vijanden daardoor de handen geheel ruim zullen krijgen om hen die aan de waarheid streng blijven vasthouden tot martelaren te maken." Ook zei men algemeen in Augsburg: "Wij willen liever sterven, dan dat wij, om de gunst van de wereld te winnen, aan onzen Heer JEZUS CHRISTUS ontrouw zouden worden."

Luther's brieven.

Er was wel niemand die in die ogenblikken met meer bezorgdheid de gang van de zaken gadesloeg dan LUTHER. Hij merkte met groot leedwezen op, dat het aanvankelijk zo wel geslaagde werk der Hervorming thans gevaar liep om, door de te grote inschikkelijkheid van MELANCHTON, verder geheel te mislukken. Hij had dan ook van de verrichtingen der commissie nauwelijks met zekerheid iets vernomen, of hij schreef die zelfde dag vijf brieven die vol waren van de wakkere geest en van het sterk geloof dat hem bezielde. Die brieven waren gericht aan de keurvorst, aan MELANCHTON, aan SPALATIJN, aan JONAS en aan BRENZ.

"Ik verneem daar," dus schreef hij, "dat gijlieden het zonderlinge plan gevormd hebt, om LUTHER met de paus in overeenstemming te brengen. Maar de paus zal niet willen, en LUTHER verzoekt nederig verschoond te blijven. Mocht gij er met dat al in slagen om met dat plan door te gaan, dan wanhoop ik ook niet, of het zal mij gelukken om CHRISTUS en BELIAL tot eenheid te brengen.

"Ik weet het, dat de leer van de rechtvaardiging door het geloof, door verkeerde voorstelling en door schoolse redeneringen zeer verduisterd wordt, en dat zij een menigte fanatieke vijanden heeft; maar laat u daardoor niet ontmoedigen, evenmin als gij er u over verwonderen moet. Volhardt, bid ik u, in de moedige verdediging van dit leerstuk; want daarin liggen, om het zo te noemen, *de verzenen van het zaad van de vrouw, waarmee de kop van de slang moet vermorzeld worden*.

"Weest ook op uw hoede voor de wederaanneming van het gezag van de bisschoppen, opdat de laatste dwaling niet erger zij dan de eerste. Zij zouden de uitgestrektste uitlegging geven, aan alles wat van onze kant in een engere zin mocht zijn ingewilligd, terwijl zij daarentegen langzamerhand zullen inkrimpen en tot niets terugbrengen, wat van de Roomse zijde mocht toegegeven zijn. een wezenlijke en afdoende overeenkomst tussen ons en henlieden is onmogelijk, zolang de paus blijft wie hij is.

"Welk een fraaiigheid wil men ons toch opdissen! Zij zeggen dat zo wij blijven volhouden dat hun Kerk van de reine leer des Evangelies is afgeweken en zo dwaalt, dat dan daaruit de bedenkelijkste gevolgen voor de rust van hun Staten moeten ontstaan; als of de waarheid zou mogen verdonkerd worden, om deze of geen koning of vorst een gemakkelijke regering te verzekeren!

"Zij beschuldigen ons ook dat wij de Kerk van Rome volstrekt veroordelen, als was daarin niets goeds. Dit doen wij toch inderdaad niet. Maar van hen kunnen wij zeggen, dat zij Gods Woord verwerpen, en Gods Woord is meer dan de Kerk.."

Deze opmerking van LUTHER is al wederom zeer geschikt, om een hoofdkenmerk zowel van de Roomsen als van de Protestanten te doen in het oog vallen; namelijk dat bij de eersten aan de Kerk als zodanig een gezag en een gewicht wordt toegeschreven, dat de laatsten alleen aan het Woord van God willen toekennen. Intussen zijn er, ongelukkigerwijze, wel eens Protestanten geweest, die opnieuw in die oude dwaling des Pausdoms zijn vervallen.

"Ik moet u nog zeggen," dus gaat LUTHER voort, "dat CAMPEGGIO door u moet gevreesd worden als een vleselijke duivel. Ik kan u niet zeggen hoe onaangenaam het bericht mij geweest is, dat er door ulieden zulke inwilligingen zijn voorgeslagen. Het is mij duidelijk dat het plan van CAMPEGGIO, in overleg met de paus, geen ander geweest is, dan eerst bedreigingen te beproeven en bij het mislukken daarvan ons met zoete woorden in het net te lokken. De eersten hebt gij moedig weerstaan. Gij hebt zelfs voor de keizer in al zijn grootheid niet gebeefd. Zult gij nu voor de verleiding bezwijken? - Blijft standvastig en geeft niets toe, dan wat ingewilligd mag worden op grond van het getuigenis dat wij hebben in het goddelijk Woord.

Melanchtons bezorgdheid.

"Maar zo gij, dat God verhoede, u niet waardiglijk en gelijk het Evangeliebelijders betaamt van de woorden des Bijbels mocht bedienen; zo gij, om het zo uit te drukken, die gevreesde adelaar de klauwen mocht binden en hem in een zak verbergen: weest dan verzekerd dat LUTHER komen zal om de koninklijke vogel te bevrijden. Zo waar als er een CHRISTUS is, dat zal gebeuren!" Zo krachtig sprak LUTHER, en toch trof hij zijn doel niet. Alles scheen op dat ogenblik in Augsburg samen te lopen om de goede zaak ten val te brengen, en MELANCHTON in het bijzonder was op een onbegrijpelijke wijze verblind, zo dat hij de welmenendste raadgevingen en wenken geheel in de wind sloeg. Hij had geen oren meer voor de stem van LUTHER, die anders zoveel op hem vermocht, en hij kwam er openlijk voor uit, dat hij zich over het oordeel van anderen weinig bekommerde. "Wij moeten ons niet aan de goed of afkeuring van de menigte storen," dus drukte hij zich uit; "wij moeten voor alle dingen ons beijveren om de vrede op goede grondslagen te vestigen, en het lot van de nakomelingschap te verzekeren. Zo wij er niet voor zorgen dat de bisschoppen weer in hun gezag over de kerkelijke aangelegenheden hersteld worden: hoe zal het dan daarmee in latere tijden gaan? De wereldlijke macht toch stelt in kerkelijke zaken niet het vereiste belang. Ook is het, uit het oogpunt van orde beschouwd, niet goed, dat er op dit stuk te veel verschil en te veel vrijheid bestaat. Wij moeten ons ook dáárom aan de bisschoppen aansluiten, opdat wij niet langer de naam van scheurmakers zouden behoeven te dragen."

Maar al te veel werd naar deze schoonschijnende redenering van MELANCHTON geluisterd, en maar al te ijverig werd er die ten gevolge gearbeid, om dat gedeelte van de Kerk dat zo wonderdadiglijk van het dwangjuk van de priesterschap was verlost geworden, weer de oude boeien aan te leggen. Het Protestantisme ging zich willens en wetens in de strik begeven die men het gespannen had. Reeds hoorde men op een stellige wijze spreken van de te verwachten terugkeer van de Lutheranen tot de moederkerk. "Zij zijn ijverig aan het onderhandelen," zei ZWINGLI; "zij zullen spoedig weer Rooms zijn."

Van de zijde van KAREL V geschiedde er niets, dat op de loop van de onderhandelingen enige invloed had kunnen hebben. Hij begreep zeer wel dat het ver weg het voorzichtigst en het best was, om zich van alle tussenkomst te onthouden, en maar af te wachten dat de Evangelischen zichzelf zouden overleveren, waartoe zich dan ook alles voorbereidde. Maar de Roomse geestelijkheid was zo voorzichtig niet. De priesters werden met de dag stouter en namen een toon aan, als of de zaak voor hen reeds gewonnen geweest was. Zelfs viel dit MELANCHTON in het oog, die ervan zei: "Het is verwonderlijk zo als de Roomsen het hoofd beginnen op te steken."

Maar deze meende er allen grond toe te hebben. De overeenkomst was toch op het punt om gesloten te worden. Nog een enkele schrede verder op de ingeslagen weg, en het zou met de Hervorming voorbij zijn. Die schrede moest evenwel nog gedaan worden; en nu was het LUTHER, die heenwees op Hem, die het verhoeden zou dat het zover kwam. "CHRISTUS de Heer," zei hij, "door wiens macht de sterkte van onze vijanden is te niet gedaan, zal ons ook redden uit hun listige aanslagen." En zo gebeurde het ook.

Overmoed van de Pausgezinden. Nog één schrede!

Zo de Roomse priesters de rol van inschikkelijk te wezen nog maar enige tijd hadden weten vol te houden, nu de Protestanten zoveel wilde toegeven, en zo geheel gereed waren om onder hun gezag weer te keren, dan had het, menselijker wijs gesproken, niet kunnen missen of zij zouden hun doel volkomen bereikt hebben. Was de overeenkomst voorgoed gesloten, dan mochten zij het masker van hun huichelarij afwerpen. De Protestanten zouden dan over kwade trouw mogen klagen, maar terugtreden zou toch niet meer mogelijk zijn. Maar God wilde niet dat het opzet gelukken zou.

"Niets toegeven!" dit was het ultimatum geweest van de paus en zijn raadsleden, en dit was nu ook de machtspreuk van CAMPEGGIO. Hij wendde al zijn welsprekendheid aan, om keizer KAREL in die geest te stemmen, en hetzelfde beproefde hij ook bij de Catholieke vorsten. "Niets toegeven!" herhaalde hij telkens; "het celibaat, de biecht, het weigeren van de beker aan de leken, de bijzondere missen: op al die punten moeten wij onverzettelijk blijven." Deze zeer ontijdige hardnekkigheid moest de Protestanten de ogen openen. Zij traden met schrik terug van de rand des gapenden afgronds, die zij nu eerst voor hun voeten ontdekten. God wekte hunne geloofsmoed tot vorige kracht weer op, en zij waren nu in staat om met kalme blik de grootheid van het pas ontkomen gevaar te berekenen. Er kwam niets van de voorgenomene overeenkomst, en de commissie die zich daarmee bezig gehouden had ging uit een.

Nu hadden de Protestanten wèl gedaan zo zij ook dadelijk Augsburg verlaten hadden, ten einde zich op eenmaal aan alle verdere listen en lagen te onttrekken. Maar zij bleven, omdat, gelijk het van hen gezegd wordt, "de satan, zich aan hen als een engel des lichts voordoende, de ogen hunnes verstands verblind had," en nu ontstonden er nieuwe gevaren.

Een nieuwe commissie.

De ondervondene nederlaag had toch Rome niet van alle verdere pogingen doen afzien. Men schreef het namelijk ten hove toe aan de onhandigheid van deze en geen die leden van de commissie geweest waren, dat alles zo mislukt was. Vooral dacht men hierbij aan hertog GEORGE.

Er werd dan voorgesteld dat er een nieuwe commissie benoemd zou worden, die in het geheel uit niet meer dan zes leden bestaan zou, en waartoe behoren zouden, ECK, met de kanseliers van Keulen en van Baden, aan de Roomse kant, en MELANCHTON, met de kanseliers BRÜCK en HELLER van de zijde van de Protestanten. Dit voorstel werd door de Evangelischen aangenomen, en nu begon het onderhandelingswerk opnieuw.

De landgraaf. Zijn brief.

Het nieuws hiervan verontrustte velen onder de Protestanten zeer. "Zo wij ons gestadig aan nieuwe gevaren blootstellen, zullen wij dan niet eenmaal zeker bezwijken?" vroeg men niet ten onrechte. De afgevaardigden van Neurenburg inzonderheid waren luid in hun afkeuring over wat geschiedde, en verklaarden dat hun stad in geen geval erin zou toestemmen om weder onder het bestuur van de bisschoppen te komen. "Het schijnt wel dat MELANCHTON in de voetstappen treedt van de wankelmoedigen ERASMUS," zeiden zij. "Gij wilt zeggen, dat hij de raad van een ACHITOFEL volgt," hernamen anderen. "Dat moge zijn zo het wil," voegden de eersten er bij, "maar wij houden het er voor, dat al had de paus MELANCHTON omgekocht, deze niet ijveriger in zijne dienst had kunnen zijn dan hij zich nu betoont." De landgraaf was verontwaardigd over de handelwijze van deze en gene, die hij aan lafhartigheid toeschreef. "MELANCHTON gaat de kreeftengang," zo schreef hij aan ZWINGLI. PHILIPPUS van Hessen deed overigens een poging om in de verkeerde loop van de zaken verandering te brengen, door van uit Friedwald, waarheen hij zich na zijn verlaten van Augsburg begeven had, aan zijn achtergeblevene vertegenwoordigers te schrijven als volgt: "Wanneer er eens begonnen is met toe te geven, dan volgt er ongevoelig het een uit het andere. Ik verzoek u daarom aan mijn vrienden en bondgenoten te zeggen, dat ik bepaaldelijk tegen al die inwilligingen ben. Zo wij inderdaad Christenen willen zijn, dan moeten wij, met voorbijzien van alle eigen voordeel en met terzijdestelling van alle bijzondere inzichten slechts dit in het oog houden, dat het onverantwoordelijk zou zijn, om niet zoveeln als erin onze staten het Evangelie op een meer reine wijze hebben leren kennen, bij die zuivere kennis van Gods Woord te behouden. Wat de bisschoppen aanbetreft: zij zijn geen ware bisschoppen, want zij wijken af van de Heilige Schrift. Zo wij er toe kwamen om hun gezag wederom te erkennen, wat zou dan daarvan het gevolg zijn? Zij zoude onze leraars afzetten, de prediking aan banden leggen, oude dwalingen en misbruiken weer ingang verschaffen, in één woord een staat van zaken doen geboren worden, zo erg ja erger dan ooit tevoren. - Er is maar éne voorwaarde waarop ik het zou kunnen goedkeuren dat wij in onderhandeling komen met de Pausgezinden, en die is, dat de verkondiging van het Evangelie, zuiver en rein gelijk het ons geopenbaard is, ons geheel vrij en onverlet blijven. De waarheid toch is krachtig genoeg in haarzelf, dan dat wij van de zegepraal niet zeker zouden zijn, indien maar haar stem niet gesmoord wordt. Maar maakt men zwarigheid op dit punt, dan zij men van onze kant doof voor elke andere voorwaarde van schikking. Het tegenwoordig ogenblik is bijzonder gewichtig, en wij worden geroepen tot standvastigheid en tot volharding, zij ook het leven er mee gemoeid. Tracht de schadelijke gevolgen van MELANCHTON's kleinmoedige houding in deze te voorkomen, en moedigt uit mijn naam de afgevaardigden aan, dat zij zich betonen als krachtige, wel beradene mannen, en niet als zwakke, vreesachtige vrouwen. Wij moeten niet vrezen, want God zal met ons zijn."

De twee schrikbeelden. Melanchton.

MELANCHTON en degenen die met hem dezelfde zienswijze volgden, waren niet zo onverschillig geworden omtrent de beoordeling van hun handelingen door hun medehervormden, dat zij niet zouden gewenst hebben zich voldoende te kunnen rechtvaardigen. Zij zeiden onderanderen, dat zo slechts de leer, de Hervormde leer ongeschonden bleef, het niets uitmaakte dat op andere punten werd toegegeven. Naarmate die leer vaster wortelde en zich meer uitbreidde, meenden zij, zou de hiërarchie vanzelf haar invloed en haar macht zien verminderen. Maar waarom dan die hiërarchie, die men hoopte dat later weer vervallen zou (en die dus erkend werd niet goed, niet dienstig te zijn) nu hersteld daar waar zij reeds niet meer bestond? Was het wel te geloven, dat de kolossus van priesterlist en priesterdwang door de Evangelieprediking alleen dermate zou kunnen ondermijnd worden, dat hij na verloop van tijd onder zijn eigen zwaarte zou moeten bezwijken? - Maar MELANCHTON en zijn vrienden hadden ook twee schrikbeelden in het oog, die zij op geen andere manier geloofden te kunnen ontwijken, dan door de weg te

volgen die zij laatstelijk hadden ingeslagen. In de eerste plaats waren zij beducht voor *oorlog*. "Zo wij zo onverzettelijk blijven als velen willen dat behoren zou," dus redeneerde zij, "dan is de oorlog onvermijdelijk; en daardoor zouden niet slechts talloze onheilen en jammeren, dit tijdelijke betreffende, over Duitsland gebracht worden; verwoesting van landstreken en steden, moord, brand, heiligschennis, geweld en plundering; maar de zedelijke nadelen die daaruit zouden voortkomen zijn nog veel meer te duchten, en deugd en goede zeden, ja de godsdienst in het geheel zou daaronder geweldig veel te lijden hebben."

Ten andere waren zij bevreesd dat de Kerk de slavin zou worden van de wereldlijke macht. Zij stelden zich als onvermijdelijk voor, dat zo daartegen niet nu, door een maatregel gelijk zij die wilden, voorzien werd, de vorsten eerlang misbruik zouden maken van het vertrouwen dat men in hen als kerkelijke regenten mocht willen stellen. Zij zagen het reeds voor ogen, dat de Kerk onder hun bestuur langzamerhand geheel van karakter veranderen en zo goed als een wereldse instelling worden zou, en dat op die wijze haar innerlijk en geestelijk leven zo uitgedoofd worden.

"Daarover zijn de verstandigen het eens," zei BRENZ, "dat de mannen van het hof geen heerschappij moeten hebben in het kerkelijke." "Wij hebben reeds genoeg ondervinding daaromtrent opgedaan," voegde hij er bij, "om te die aanzien nog in twijfel te kunnen zijn. Ik voor mij zou er althans met alle macht tegen zijn." - "Ik voel levendig wat soort van Kerk wij in de gevolgen hebben zouden, zo het geestelijk bestuur in wereldlijke handen moest blijven," sprak MELANCHTON. "Wij zouden een dwingelandij ondervinden, veel drukkender en hatelijker dan enige dwang die wij tot heden gekend hebben." Maar overwegingen als deze waren toch niet voldoende om MELANCHTON te troosten bij de beschuldigingen, die men van alle zijden tegen hem inbracht. Hij riep dan ook door droefheid overmeesterd uit: "Zo ik het in waarheid ben die al die onrust en beweging veroorzaak, dan moge men mij, gelijk JONAS, in zee werpen, en mij de aarde niet verder betreden laten, dan om mij heen te leiden ten brandstapel."

Overeenstemming omtrent enkele punten.

Toen nu door de Protestantse leden van de commissie de bisschoppelijke macht weer erkend was, scheen al het overige geen verder bezwaar te zullen opleveren. Men werd het zeer spoedig eens omtrent de twee tekenen in het Avondmaal, het huwelijk van de geestelijken en het aanroepen van de heiligen. Echter waren er altijd nog sommige punten, waaromtrent de Protestanten niet zo geredelijk wilden toegeven.

De eerste stelling van dien aard, die de Protestanten ontkenden was, dat de mens zelf, voor de verwerving van schuldvergiffenis van zijn zonden, mede werkzaam zou moeten zijn, en die vergiffenis verdienen, en dat dus het geloof in CHRISTUS daartoe niet voldoende zou wezen; de tweede stelling die betwist werd was, dat een zogenaamd goed werk, nog anders dan uit het oogpunt van dankbaarheid beschouwd, Gode welgevallig en voor de zondaar noodzakelijk zou zijn; het derde punt maakten de dusgenoemde bijzondere missen uit. Van hoeveel belang de laatsten aan de zijde van Rome geacht werd besluiten men daaruit, dat CAMPEGGIO te die aanzien tot KAREL V zei: "Eer ik erin toestem dat er aan die missen iets veranderd worde, zal ik mij liever in stukken laten houwen."

De drie levensvragen.

"Zult gijlieden, nu gij het omtrent alle hoofd zaken onderling tot overeenstemming hebt kunnen brengen, om de wille van die drie ondergeschikte artikelen verhinderen dat de vereniging van de twee partijen volkomen zij?" dus sprak men van de Roomse kant. "Laat de godgeleerden elkaar maar eerst recht erstaan, en dan kan het niet missen, of Rome en Wittenberg zullen vrede hebben."

De onderhandelingen lopen op niets uit.

Maar dit gebeurde niet. De bedoelde drie punten, die men als bijzaken wilde doen voorkomen, waren integendeel levensvragen. Aan de zijde van Rome bevatten deze de leer, dat de goddelijke genade te verdienen zij, door zekere werken of verrichtingen, die de Kerk te die einde had bepaald of voorgeschreven, en zonder dat daarbij de gesteldheid van hart van de mens zelf in aanmerking kwam. De Evangelischen waren daarentegen tot de overtuiging gekomen, dat deze leer geheel op menselijke inzetting berustte, en dat de zondige mens op geen andere wijze der goddelijke genade kon deelachtig worden, dan alleen door het geloof in JEZUS CHRISTUS, die aan het kruis gestorven is; terwijl overigens daarbij de stellige voorwaarde bleef, dat de zondaar door de werking van de Heilige Geest moest wedergeboren zijn, om geschikt te wezen die genadegift te ontvangen. De Roomsen zeiden met hun drie artikelen zoveel als: "de Kerk is het die verlost," en dit is met van de daad de valse grond waarop hun gehele stelsel is opgetrokken. De Evangelischen, door die zelfde artikelen niet aan te nemen, betuigden "dat JEZUS CHRISTUS de enige Verlosser van zonde is," welk begrip de grondslag uitmaakt, op welke het zuivere Christendom gevestigd is. Hierin bestond toen het duidelijk onderscheid tussen Rome en de Hervorming, en dat verschil is altijd blijven bestaan. Had het aan Rome mogen gelukken, om die drie artikelen door de Evangelischen te doen aannemen, dan was haar zegepraal volkomen geweest, want dan had zij wederom onbepaald over de gemoederen kunnen heersen. Dat zij het gewichtige ervan ten volle voelde, bleek ten overvloede uit haar hardnekkigheid in het vasthouden daaraan. Maar de Evangelischen wisten met niet mindere gewisheid, dat toegeven op deze punten gelijk zou staan aan een lafhartig verraad van hun goede zaak. Zij handhaafden dan het *christelijk* beginsel tegenover het *kerkelijk* beginsel, daar het laatste, onnatuurlijk genoeg, een van het eerste geheel verschillend karakter had aangenomen. Het was toen waarheid wat nooit waarheid had moeten zijn: dat namelijk zij, die JEZUS CHRISTUS in reinheid van hart en in ootmoedig geloof dienen en vereren wilden, moesten uitgaan van de vereniging die zich Zijn Kerk noemde.

Daar de partijen in de bedoelde drie artikelen een onoverkomelijke hinderpaal tot verdere toenadering vonden, konden de onderhandelingen nu verder tot niets leiden.

Zij worden voorgoed afgebroken.

Inmiddels was er reeds gedurende twee en een halve maand door of vanwege KAREL V binnen Augsburg vruchteloos gearbeid, om de bestaande godsdienstverschillen op de door hem gewenste wijze te vereffenen. Het hinderde de overwinnaar van Pavia geweldig, dat vier of vijf godgeleerde hem zolang hadden kunnen ophouden; temeer daar men het waagde hem de opmerking te maken, "dat enige weinige dagen voor hem voldoende waren geweest, om de koning van Frankrijk en de paus tot rede te brengen, terwijl de Lutheranen hem reeds maanden lang werk verschaft hadden!" Er werd dan besloten om de onderhandelingen voorgoed af te breken. Dit gebeurde op de 30ste augustus. ECK zag het met weerzin, dat alle pogingen, beloften en bedreigingen nu toch op niets zouden uitlopen, en hij kon zijn spijt daarover voor de Protestantse leden van de commissie niet verbergen. "Het is wel jammer," dit waren zijn woorden, "dat de keizer niet onmiddellijk bij zijn komst in Duitsland een scherp onderzoek wegens de Lutheranen heeft ingesteld. Dan zouden er al dadelijk overvloedige aanleiding geweest zijn voor zijne majesteit, om zich te ergeren over de stoutmoedigheid van sommigen, en over de hevigheid en overdrevenheid in hun haat tegen het Roomse geloof van anderen; en er zou dan niet veel toe nodig geweest zijn, om de keizer, in zijn ijver voor de godsdienst, te doen besluiten tot de verdelging van de gehele aanhang van LUTHER.Maar nu is al die tijd in werkeloosheid voorbijgegaan, en de zoetklinkende woorden van BRÜCK en de inschikkelijkheid van MELANCHTON zijn voldoende, om te beletten dat de keizer met de lieden van hun sekte handelt gelijk zij dat verdienen zouden." Het is waar, ECK zei dit alles met een glimlach op de lippen, evenals of hij slechts schertsen wilde; maar hij was met dat al misschien nooit meer oprecht geweest

in zijn uitdrukkingen dan thans. Teleurstelling en wrok spraken hier te duidelijk, dan dat men het voor scherts had kunnen opnemen.

Zo waren dan de twee partijen elkaar wel tot op een zekere afstand genaderd, maar toch was het voor de een zo min als voor de andere mogelijk geweest om de grens te overschrijden, die als door een hogere macht daargesteld, het wederzijdse grondgebied onherroepelijk van een gescheiden had.

MELANCHTON's plannen waren almede op niets uitgekomen. Te vergeefs had hij het onmogelijke beproefd. Hij was intussen bij zijn misschien berispelijke toegevendheid rein in bedoeling gebleven. Dat hij in de verzoeking nog ter rechter ure staande bleef, was omdat God niet wilde dat hij zo diep vallen zou; en gelijk deze uitkomst der zaak zo hoog belangrijk was voor de Hervorming in het algemeen, zo was het gebeurde ongetwijfeld een heilzame leerschool voor MELANCHTON zelf geweest. Voor het overige mochten zijn vrienden uit de afloop van de zaak besluiten, dat hij wel zeer veel zou hebben willen toegeven en opofferen om des vredes wille, maar dat hij dit toch werkelijk niet verder had willen uitstrekken dan tot zover als zijn geweten hem dat als hervormd belijder van CHRISTUS scheen te veroorloven. Op dezen grond wilde dan ook niemand van de Protestanten hem verder beschuldigen. -

De keurvorst en de markgraaf willen vertrekken.

De keurvorst van Saksen en de markgraaf van Brandenburg lieten de keizer verlof verzoeken om te mogen vertrekken. In het eerst scheen KAREL geneigd dit verzoek kort en goed af te slaan; maar bij eindigde met een poging om de beide vorsten te doen begrijpen, dat hun vertrek in de tegenwoordige ogenblikken zeer ongeraden was, daar dat niet dan hinderlijk kon zijn voor het goed ten einde brengen van de hangende zaken, waartoe anders alle hoop was. Wij zullen zien op welke maatregelen die hoop berustte.

Men scheen van de kant van de keizer en van de pausen met nieuwe ijver bezield geworden te zijn. Het werd ingezien, dat zo het ditmaal alles bij praten en dus onafgedaan bleef, niet licht een zo goede gelegenheid weer zou voorkomen, tot de afdoening van de netelige zaak van de godsdienstverschillen. Er werd dan alweer druk geconfereerd tussen de hertog van Brunswijk en JOHAN FREDERIK, de zoon van de keurvorst van Saksen; tussen de kanseliers van Baden en van Saksen; en tussen de kanselier van Luik en MELANCHTON; maar tot die besprekingen werden echter geen geregelde bijeenkomsten gehouden: men zag elkaar in de kerk of op een andere plaats van algemene tezamenkomst, en daar veranderde het gewone gesprek dan ongezocht in een conferentie over het aangelegen onderwerp van de dag. Deze besprekingen werkten evenwel niets hoegenaamd uit, en er moest dus wat anders gedaan worden.

De gordiaanse knoop.

Keizer KAREL zag om een en andere mislukking geen verder heil in de weg van de onderhandelingen. Hij wilde daarom maar zelf de gordiaansche knoop doorhakken. Hij was vertoornd geworden, daar hij duidelijk zag dat zijn beloften in de wind geslagen en zijn bedreigingen niet gevreesd werden, en nu wilde hij zich dan wraak verschaffen.

De Roomse partij, die inmiddels niet afliet om nu dit dan wat anders te beproeven, ten einde de Protestanten nog over te halen, maakte van deze stemming van de keizer gebruik, om hun redenen temeer klem bij te zetten. Zo werd het op de 4de september MELANCHTON als in vertrouwen gezegd, dat de keizer nu stellig besloten had om tot geweldige maatregelen over te gaan. "Wij kunnen u verzekeren," dit werd er bijgevoegd, "dat er lieden zijn, die hem onophoudelijk aanzetten om zonder enig verder uitstel met van de daad te tonen dat hij keizer is; en, gelijk bekend is, de keizer wordt niet spoedig boos, maar zo hij eenmaal in zijn gramschap tot een geweldig besluit gekomen is, dan kunnen noch beden noch smekingen hem daarvan terugbrengen."

Een concilie toegestaan.

KAREL had toen juist de toestemming des pausen bekomen voor de bijeenroeping van een concilie. GLEMENs had, s keizers verzoek die betrekkelijk voor een vergadering van kardinalen gebracht. Deze hadden de bedenking gemaakt, dat. zij die niet in de beslissingen van vorige kerkvergaderingen hadden willen berusten, wel niet veel meer onderwerping zouden tonen voor de uitspraken van een nieuw concilie.

CLEMENS had overigens voor zichzelf geen groot verlangen naar zulk een concilie. Hij vreesde er veeleer voor, zo uithoofde zijner onwettige geboorte, als om zijn handelingen als paus. Niet te min had hij tevoren van uit het kasteel van St. Angelo zowel als te Bologna te veel beloofd, dan dat hij de keizer zijn verzoek had durven afslaan. Hij antwoordde dan dat "het hulpmiddel denkelijk erger zou wezen dan de kwaal, maar dat niet te min, zo de keizer, die zulk een goed en getrouw Catholiek was, een concilie volstrekt noodzakelijk oordeelde hij, paus, er niet tegen had; evenwel onder de bepaalde voorwaarde, dat de Protestanten zich inmiddels zouden onderwerpen aan de leer en plechtigheden van de Roomse Kerk." Hij stelde voorts de stad Rome als de plaats waar de kerkvergadering gehouden stond te worden.

Dadelijke gevolgen daarvan.

Nauwelijks was het nieuws van die ophanden kerkvergadering enigermate bekend geworden, of de vrees voor de gevolgen daarvan had op de lieden van het pauselijke hof die uitwerking, dat alle bedieningen aan dat hof, voor zoverre die vatbaar waren om gekocht en verkocht te worden, plotseling zeer in prijs daalden, ja zelfs geen kopers vinden konden. Men voelde dat die kerkvergadering wellicht in haar onderzoek de paus niet zou sparen, en met hem moesten noodwendig zijn dienaren staan of vallen. Geen wonder dat bij zulke verwachtingen omtrent het hoofd van het huis, de crediet aan de Roomse beurs verminderde, en dat daling met opzicht tot de prijs van de koopwaar daarvan het onmiddellijk gevolg was.

Eis van de keizer.

Op woensdag de 7de september, ten twee ure in de namiddag, bevonden zich de Protestantse vorsten en afgevaardigen andermaal aan het paleis van KAREL V, en nu zei de paltsgraaf tot hen, "dat de keizer nooit had kunnen denken, dat zij, die zo weinig in getal waren, in goede ernst zich hadden willen afzonderen van de algemene Christelijke Kerk, en op hun eigen hand een nieuwe sekte vormen. Dat zijn majesteit echter, om te bewijzen hoe genadig en hoe goed hij jegens hen allen gezind was, van de paus zou verzoeken om hoe eer hoe beter een concilie bijeen te roepen. Dat hij evenwel wenste en vorderde, dat zij inmiddels, zonder verderen tegenstand, tot de schoot van de algemene Kerk zouden terugkeren en alles herstellen op de vorige voet."

De Protestanten gaven hierop de volgende morgen, 8 september, in antwoord, "dat zij in het geheel zich niet schuldig kenden aan het daarstellen van nieuwe sekten, die leringen en inzettingen zouden hebben die niet gegrond zijn op Gods Woord. Dat juist het tegendeel had plaats gehad en zij om geen andere redenen van hun partij in gevoelens verschilden, dan omdat zij zich streng aan de geopenbaarde wil van God hadden willen houden. Dat de bijeenroeping in Duitsland van een algemene, vrije, Christelijke kerkvergadering, slechts de vervulling zou zijn van wat op vroegere rijksdagen beloofd was; en dat zij niet genegen waren om in hun gemeenten opnieuw een orde van zaken in te voeren, waarvan zij de overtuiging hadden, dat die streed met de bevelen Gods."

Dreigende taal.

Ten acht ure ‘s avonds en nadat over hun antwoord langdurig beraadslaagd was, moesten de Protestanten wederom voor de keizer verschijnen. "Zijne majesteit," dus sprak GEORGE TRUCHSES hen aan, "is evenzeer verwonderd, dat de Catholieke leden der verenigde commissiën die laatstelijk bijeen waren, zoveel hebben kunnen inschikken en toegeven, als dat de Protestanten van hun kant alles verworpen hebben wat tot schikking had kunnen leiden. Wat toch is het kleine hoopje Protestanten tegenover zijn keizerlijke majesteit, zijn heiligheid de paus, de meerderheid van de keurvorsten, vorsten, en verdere rijksstanden, en al de overige koningen, prinsen en machthebbenden van de Christelijke wereld? Het is niet meer dan billijk dat gijlieden, die zo ver weg de minderheid uitmaakt, u onderwerpt. De vraag die zijn majesteit u doen laat is dan kort en goed, of gij langs de weg van schikking een einde aan de zaak wilt maken, dan of gij blijft volharden bij uw weigerend antwoord? Gij moet op deze vraag bepaald en zonder omwegen antwoorden; maar weet, dat zo gij van uw aangenomene houding niet terugkomt, de keizer dadelijk zijn maatregelen zal weten te nemen. Morgen ten een ure op de middag wenst zijn majesteit uw besluit te kennen."

Antwoord van de Protestanten.

Zó dreigend en bars waren de Protestanten in de naam van keizer KAREL nog niet toegesproken geworden. Het was duidelijk dat hij beoogde hen te verschrikken en in verwarring te brengen. Dit echter gelukte niet. Men had hun bij slot nog vier en twintig uren langer tijd van beraad gegeven, en nu het beslissend ogenblik daar was, gaven zij met hun gewone bedaardheid te verstaan, dat zij alle verdere pogingen, om door besprekingen en onderhandelingen tot afdoening van de zaak te geraken, voor geheel nutteloos hielden, en vreesde dat dat alleen tijdverlies voor zijn majesteit zowel als voor de leden van de rijksdag zou ten gevolge hebben. Dat zij daarom wensten dat liever maar dadelijk mocht overgegaan worden om bepalingen te maken, die de vrede konden verzekeren tot aan de bijeenkomst van de kerkvergadering waarvan gesproken was. "Het is genoeg," was ‘s keizers antwoord, "ik zal daaromtrent mijn besluit nemen; maar ik verbied bij dezen dat iemand van u Augsburg verlaat."

KAREL V had zich in een strijd gemengd, waarin hij als scheidsrechter een zeer moeilijke rol te vervullen had. De Staat trad hier in zijn persoon op, om de geschillen die de Kerk verdeelden te doen eindigen; en als zodanig zou nu tot het *ultima ratio*, het zwaard, de toevlucht moeten genomen worden. KAREL wenste de oorlog volstrekt niet; maar hoe kon hij deze nu langer vermijden? Zo hij toch geen gevolg gaf aan zijn bedreigingen, dan deed hij aan zijn eigen waardigheid te kort, en zijn gezag moest ten spot worden. Hij zocht aan alle zijden van de doolhof waarin hij zich gewaagd had naar een geschikte uitweg, maar hij vond er geen enkele. Terugtreden kon hij niet, en de enige wijze waarop hij meende met behoud van zijn eer te kunnen voorwaarts gaan, moest tevens de burgerkrijg in zijne staten ontsteken. Deze gedachte kwelde hem nacht en dag, en hij ging zichtbaar gebukt onder de last, dien hij te onbedacht zich op de schouders geladen had.

De keurvorst wil vertrekken.

Nu waagde het de keurvorst om de keizer andermaal te laten verzoeken, dat hij hem zou toestaan Augsburg te verlaten. "Ik zal hem daarop nader wel antwoorden;" dit was KAREL’s op ruwe toon uitgesproken maar toch niets beslissend besluit. Toen nu de keurvorst daarop de keizer als een gunst liet vragen, dat hij hem vergunnen zou door iemand van zijn heeren hem de redenen te laten openleggen, waarom hij verlangen zou te vertrekken, was het antwoord van KAREL, die blijkbaar over deze herhaalde boodschap zeer verstoord was: "Er behoeft zoveel niet over gesproken te worden. Ik moet maar weten of de keurvorst mijn beslissing wil afwachten of niet."

Beweging in Augsburg.

Het gerucht dat de keurvorst door de keizer op zo onvriendelijke wijze was bejegend geworden, veroorzaakte de grootste onrust in Augsburg. Men twijfelde er niet meer aan, of het moest nu wel tot dadelijkheden komen, en dit bracht schrik en vrees in de gemoederen. Het was in de avond dat de verwarring algemeen werd, en nu zag men een grote menigte van mensen, die in alle richtingen de stad doorliepen en zonder omstandigheden in de hotels van de Protestantse vorsten en afgevaardigden doordrongen, en deze met verwijtingen overlaadden, als ziende men algemeen in hen de oorzaak van al het kwaad dat nu te wachten was. Anderen kwamen meer om hen te bedreigen, en riepen hun toe: "Zijne majesteit de keizer zal nu tonen, dat hij weet wat hem te doen staat. Zijn geduld is ten einde!" Reeds begon men te verspreiden dat de vijandelijkheden werkelijk begonnen waren. Men verzekerde dat de commandeur van Horneck, WALTER VAN KRONBERG, die door de keizer tot grootmeester verkozen was van de Duitse Orde, op het punt stond om Pruissen met een leger binnen te rukken, en dat hij hertog ALBERT, die de Luthersche godsdienst aangenomen had, moest verdrijven.

De volgende avond was het, zo mogelijk, nog onrustiger in Augsburg. Men hief allerhande kreten aan, twistte en vocht in de straten, en maakte voor en in de nabijheid van de huizen waar Protestanten waren zulk een schrikbarend leven, dat het wel scheen alsof de stad Augsburg zelf eerlang het toneel van de burgeroorlog stond te worden.

Zo stonden de zaken toen (op de 12de September) JOHAN FREDERIK, keurprins van Saksen, de stad verliet.

Nieuwe onderhandelingen.

Die zelfde dag, of de volgende had erin de St Mauritskerk, in de vroegen morgen, nog een bijeenkomst plaats tussen JERONIMUS WEHE, kanselier van Baden, en graaf TRUCHSES aan de ene, en de kanselier BRÜCK en MELANCHTON aan de andere kant.

KAREL kon er namelijk niet toe komen om geweld te gebruiken, gelijk hij toch zo herhaaldelijk gedreigd had te zullen doen. Het had hem zeker maar een enkel woord te kosten, en zowel zijn Spaanse soldaten als zijn Duitse wachten zouden zich beijverd hebben, om het strafvonnis aan de weerspannige mannen van de Hervorming te voltrekken. Maar kon hij, KAREL, die meer Nederlander en Spanjaard dan Duitser was, en die in tien jaren het Rijk niet bezocht had, de hand slaan aan dezulken die, dit wist hij, zoveel invloed in Duitsland hadden, en zo algemeen geëerd en geliefd werden?

Kon hij geweld tegen hen gebruiken zonder tevens voor altijd de haat van een goed deel van Duitsland op zich te laden? - Zouden zelfs niet de Catholieke vorsten in zodanige daad een aanranding kunnen zien van de oude privilegien? De oorlog was dan niet geraden. En wat ERASMUS schreef aan de legaat was zeker niet geschikt om van harde maatregelen veel heil te doen verwachten. "LUTHER's leer heeft zich reeds verspreid van de Oostzee tot aan de Alpen. Gij zult er niet veel anders aan kunnen doen dan het gelaten aan te zien."

De onderhandeling die in de St. Mauritskerk was aangeknoopt, werd voortgezet tussen de markgraaf van Brandenburg en graaf TRUCHSES. Het was der Roomse partij nu hoofdzakelijk te doen om zich zo goed mogelijk uit de moeilijkheid van het ogenblik te redden. Het was haar daarom genoeg, zo de Protestanten er maar in bewilligen wilden om voorlopig enige uiterlijkheden en ceremoniën te behouden, kunnende dan de punten van verschil waarop het eigenlijk aankwam blijven rusten, tot aan het concilie dat verwacht werd.

De Protestanten zouden voor het overige volle vrijheid hebben, om zich in de tussentijd, in het godsdienstige, zo te gedragen, als zij zouden vermenen voor God, het concilie en de keizer te kunnen verantwoorden. Men verlangde als tijdelijke maatregel bepaaldelijk dat in de Protestantse kerken de mis weer zou gevierd worden als van ouds.

De Protestanten zijn minder geneigd tot schikken.

Maar de Protestanten waren niet meer zo gezind tot schikking en niet meer zo toegevend als zij tot daartoe zich betoond hadden; zij verlangden niet meer de vrede met Rome tegen een dure prijs te kopen. Zij hadden leren inzien wat daarvan in het eind de gevolgen moesten zijn. JONAS, SPALATIJN, en zelfs MELANCHTON waren daaromtrent nu van gevoelen, dat standvastigheid en volharding voortaan meer dan ooit de leus van de Protestanten wezen moest. "Hebben wij," dus spraken zij "in de laatste tijd de woorden van de apostel PAULUS willen opvolgen, waar hij zegt: "*Houdt vrede met alle mensen*," nu moeten wij slechts de les van de Heeren voor ogen houden: *"Wacht u voor de zuurdesem van de Fariseën, welke is geveinsdheid*." Onze tegenpartij gebruikt list op list, en geen hulpmiddel is er dat niet te baat genomen wordt om de leer van onze belijdenis, die toch waarachtig en zuiver is, in een hatelijk licht te doen verschijnen en ketters en verkeerd te doen noemen. Zij hopen ons tot de erkenning te bewegen van hun grove dwaalbegrippen met opzicht tot het vagevuur, de aflaten, en de pauselijke macht, omdat wij daaromtrent in onze confessie het stilzwijgen bewaard hebben. Laten wij ons zorgvuldig wachten, dat wij CHRISTUS en Zijn Woord niet verlocheen, uit zucht om de antichrist en de duivel te behagen."

Vermaning van Luther.

LUTHER vernieuwde thans ook zijn vermaning aan de Protestanten, om niet langer in Augsburg te blijven. "Verlaat de stad," schreef hij, "al moet het zijn in weerwil van de keizer en van de paus. Gij hebt openlijk van uw geloof in de Heer JEZUS CHRISTUS belijdenis gedaan; gij hebt ruimschoots bewezen dat gij de vrede wenst; gij hebt ‘s keizers bevelen gehoorzaamd waar gij kon of mocht; gij hebt beledigingen verdragen en zijt gesmaad en gehoond geworden. Ik geef u de getuigenis dat gij alles gedaan hebt wat aan getrouwe belijders des Heeren betaamt. Uw taak is nu afgedaan. Het is God die het overige doen zal.

Zij hebben nu onze confessie en zij hebben de Bijbel; zij kunnen beiden met elkaar vergelijken, zo zij willen, en zij mogen toezien wat hun te doen staat. - Zo er volstrekt oorlog komen moet: laat het zo zijn. Wij hebben met onderhandelen het mogelijke beproefd, en wij willen in de gebede niet vertragen. God zal onze vijanden in onze hand geven. Zij zullen van hun hoogte nedergeworpen worden, maar ons zal Hij verlossen. Ja gewisselijk, de Heer zal ons uitredden, en aan Zijne hand zullen wij zeker zijn, ook in de ure als Babylon zal vallen en vlammen en rookdamp uit haar muren zullen opstijgen, om haar ondergang te verkondigen."

XII.

De keurvorst maakt zich tot het vertrek gereed.

Zo nadrukkelijk waren LUTHER’s woorden en zo geredelijk vonden deze bij zijn vrienden ingang, dat men zich algemeen gereed maakte om uit Augsburg te vertrekken. Op Zaterdag de 17de september, ten tien ure in de avond, had hertog ERNST van Luneburg een bijeenkomst aan zijn hotel, met de afgevaardigden van Neurenburg en de heeren zaakgelastigden van de landgraaf. Hij deelde hun mede dat de keurvorst het voornemen had om de stad de volgende morgen te verlaten, zonder dat er iemand verder van weten zou, en dat hij, hertog, de keurvorst dacht te vergezellen. "Laat dit nu verder een geheim blijven," zei hij; "en moet het tot een oorlog komen, dan weet gij hoe gij op mij rekenen kunt, en dat ik gaarne alles wat ik ben en wat ik van God ontvangen heb in de goede strijd zal ten offer brengen."

De toebereidselen die de keurvorst had doen maken hadden intussen zijn voornemen verraden. Dit bleek, want midden in de nacht kwam hertog HENDRIK van Brunswijk aan zijn hotel, opzettelijk om hem te verzoeken dat hij blijven zou; en vroeg in de morgen kwamen de graven TRUCHSES en van Mansfeldt de keurvorst de boodschap brengen, dat de keizer hem de volgende dag, tussen zeven en acht ure in de morgen, zijn afscheid wilde geven.

Op maandag 19 september dan, als wanneer keurvorst JOHAN het voornemen had om dadelijk na het afscheidsbezoek. bij de keizer de reis aan te nemen, nam hij daarnaar ook geheel zijn maatregelen. Hij ontbeet om zeven ure's morgens, en zond toen zijn bagaadje en enige bedienden vooruit, terwijl hij de heeren van zijn gevolg de last gaf om zich tegen tien ure gereed te houden. Toen de keurvorst zijn hotel verliet om zich naar de keizer te begeven, stonden zijn lieden gelaarsd en gespoord, gereed om op de eerste wenk te vertrekken. Maar het bezoek bij de keizer was met dat al geen afscheidsbezoek. De keizer drong namelijk bij JOHAN aan, dat hij nog enige dagen in Augsburg vertoeven zou.

Nauwelijks was de keurvorst teruggekeerd en met zijn vrienden alleen, of hij gaf zijn verontwaardiging over de behandeling die hij ondervond, lucht. "Dit nieuwe oponthoud kan tot niets dienen," zei hij; "en ik ben daarom stellig van voornemen om niet langer te blijven, er kome van wat wil. Het heeft nu allen schijn, dat ik hier niets meer ben dan een gevangen man." De markgraaf van Brandenburg trachtte hem te bedaren. "Ik zeg u dat ik gaan zal," herhaalde de keurvorst in de grootste gemoedsbeweging. Eindelijk echter gaf hij aan de raad van zijn vrienden gehoor, die bij hem aanhielden dat hij, de keizer ten genoegen, nog een paar dagen zijn vertrek zou uitstellen. Hij begaf zich dan andermaal tot de keizer, en zei: "dat hij om zijn majesteit te believen nog blijven zou tot de aanstaanden vrijdag, maar dat, zo er dan nog niets degelijks gedaan was, hij geen dag langer dacht te vertoeven."

De Protestanten brachten deze tussentijd van vier dagen in onrust en spanning door. Algemeen wachtte men niets goeds van de plannen des keizers. "De keizer is het met zichzelf niet eens, of hij ons zal laten leven dan wel of er ons hoofd aan moet," schreef BRENZ.

Het reces.

Nieuwe pogingen tot onderhandeling door TRUCHSES ondernomen bleven zonder enige vrucht. De keizer moest er nu aan gaan denken, om het *reces* van de rijksdag op te maken. Dit deed hij dan ook, natuurlijk in overleg met de Roomse partij. De Protestanten moesten evenwel niet kunnen zeggen, dat het alles zonder hun voorkennis geschied was, en daarom vergaderde KAREL hen aan zijn paleis, op donderdag 22 September, (dus daags voor de dag waarop de keurvorst zijn vertrek bepaald had) en nu werd hun het ontwerp door de paltsgraaf voorgelezen. De inhoud van het stuk was een aaneeschakeling van voor de Protestanten belegende en dreigende uitdrukkingen. Overigens kwam het daarop neer, dat de keizer aan de vijf Protestantse vorsten en de zes steden die hier voornamelijk in aanmerking kwamen een uitstel verleende van zes maanden, of wel uiterlijk tot de 15de april van het volgende jaar, binnen welke tijd zij tot een schikking moesten komen, die zowel voor de paus en de keizer, als voor de gehele Christenwereld, aannemelijk zou moeten zijn.

Men beöogde met dit uitstel niet onduidelijk om de zaak hangende te laten, tot aan de tijd dat de legers gewoonlijk te velde trokken.

Als voorwaarde waarop dit uitstel verleend werd, stelde men ook de bepaling dat de Protestanten de keizer zouden moeten ondersteunen in zijn maatregelen tegen de Wederdopers, en tegen al degenen die omtrent het Avondmaal begrippen verkondigden in strijd met de leer van de Kerk; waarmee duidelijk genoeg de Zwinglianen bedoeld werden. De geheime bedoeling hiervan was, dat er gedurende de winter geen verbond, geen vereniging tussen de twee hoofdafdelingen der Hervorming zou tot stand komen.

De Hervormden worden een sekte genoemd.

Ook verbood men de Protestanten om verdere "nieuwigheden," in te voeren; om geschriften over geloofszaken te drukken of te verspreiden; of ook, om voor hun sekte nieuwe leden aan te winnen. Men voerde overigens aan, "dat hun confessie volkomen uit de Heilige schrift was wederlegd geworden." Dus was dan de Hervorming eene sekte, en wel een *sekte* die onbestaanbaar was met Gods Woord.

Niets had de Protestanten die hier in ‘s keizers tegenwoordigheid verscheen waren meer kunnen hinderen, dan zich hier met de hun zo onaangenaam in de oren klinkenden naam van sekte te horen benoemen. Zij waren blijkbaar verwonderd, getroffen, en verontwaardigd tevens. Dit was ook voorzien. Immers TRUCHSES en WEHE namen een gelegenheid waar, om hun op een geheimzinnige wijze een papier in handen te spelen, dat de verzekering inhield, dat zo de Protestanten op de 15de april aanstaande nog een verder uitstel mochten verlangen, dit hun zonder twijfel zoude worden toegestaan. Maar BRÜCK, die het bedoelde papier had aangenomen, liet zich daardoor niet verschalken. "Een nieuwe vond!" riep hij uit; "waarlijk men acht ons wel lichtgelovig. Maar God zal de zijnen niet begeven, en zal niet toelaten dat zij bezwijken voor de aanslagen hunner vijanden." Deze kunstgreep had dan ook werkelijk geen ander gevolg, dan dat de Protestanten daardoor in moed en standvastigheid wonnen.

Apologie van de confessie.

BRÜCK liet nu het *recess* geheel onaangeroerd uit een staatkundig oogpunt beschouwd, en bepaalde zijn aanmerkingen blotelijk tot wat hier in de eerste plaats moest aangewezen worden: dat het stuk met opzicht tot de godsdienst geheel verkeerde stellingen en besluiten bevatte. "Wij zijn verzekerd," zei hij, "dat onze confessie in allen dele berust op Gods Woord, en dat deze daarom met geen mogelijkheid kan weerlegd worden. Wij geloven dat deze de zuivere voorstelling bevat van de Goddelijke waarheden, en wij hopen op de belijdenis daarin vervat eenmaal te verschijnen voor de rechterstoel van onze Heer." Hij zei nu dat de Protestanten het onvoldoende van het tegenschrift van de Roomse doctoren opzettelijk in een geschrift hadden aangewezen; en nu trad hij nader en bood de keizer de Apologie der confessie van Augsburg aan, die MELANCHTON geschreven had, en die tevens als antwoord op het Roomse tegenschrift moest beschouwd worden. De paltsgraaf nam het stuk aan, en KAREL strekte reeds de hand uit om het over te nemen, toen hij, ten gevolge van een paar woorden die FERDINAND hem toefluisterde, de graaf een wenk gaf, die zich haastte daarop de Apologie aan doctor BRÜCK weer terug te geven. Dit stuk en de zogenaamde "gewone plaatsen," maken het beste uit wat MELANCHTON geschreven heeft. De keizer wist zich voor het ogenblik niet anders te redden, dan door de Protestanten te verzoeken de volgende morgen ten acht ure terug te komen.

Het reces. Bedreigingen.

Er was KAREL alles aan gelegen, dat het *recess* zo weinig mogelijk tegenstand zou vinden, en daarom werd er wederom in het geheim gewerkt. Althans de markgraaf van Brandenburg ontving dien eigen avond nog een bezoek van TRUCHSES en WEHE, die alles beproefden om hem tot de goedkeuring ervan over te halen; maar tevergeefs. De volgende morgen waren de Evangelische vorsten en afgevaardigden reeds ten vijf ure bijeen, aan het hotel van de markgraaf, terwijl ook TRUCHSES en WEHE tegenwoordig waren. Het *recess* maakte natuurlijk het onderwerp van de overwegingen uit; en de kanselier BRÜCK bracht nu zeven verschillende redenen bij, waarom het behoorde verworpen te worden. "Ik wil het *recess* in het Duits overbrengen," zei WEHE, "en ik houd mij verzekerd, dat gij u met de zin die het geheel dan verkrijgen zal zult kunnen verenigen. Wat bij voorbeeld het woord *sekte* aangaat: gij mocht geloven dat de afschrijver het er bij abuis heeft laten invloeien." De heeren bemiddelaars begaven zich daarop dadelijk naar de keizer, om hem meer in het bijzonder met de aanmerkingen van de Protestanten bekend te maken.

KAREL zowel als zijn ministers geloofden nu wel dat eraan geen schikken meer te denken viel, maar wilden toch nogmaals beproeven of bedreigingen iets zouden mogen uitwerken. Toen de Protestanten dan ten acht ure aan het paleis verscheen waren, liet men hen een geheel uur wachten. Inmiddels kwamen ook de Catholieke vorsten aan, en nu was het de keurvorst van Brandenburg, die hun in naam van de keizer zei, "dat zijne majesteit uiterst

verwonderd was, dat zij bleven volhouden dat hun leer werkelijk op de Heilige Schrift gegrond was. Als dat toch waar was, dan moesten immers van zijn majesteit voorzaten, zoveel koningen en keizers, en evenzeer de voorvaders van de keurvorst van Saksen ketters geweest zijn? Er is overigens in de gehele Bijbel geen grond te vinden, waarop het te verdedigen zou zijn, dat men zich onder wat voorwendsel ook van eens anders eigendom meester maakt, of in eens anders rechten treedt, en dat men dan later beweren zou, dat daarvan *in gemoede* geen teruggave, geen herstel, kan geschieden. "Om een en andere reden," dus vervolgde JOACHIM, daar hij op het laatst aangevoerde een bijzondere nadruk gelegd en daarbij veel betekenend geglimlacht had, "heb ik in last u aan te zeggen, dat zo gij mocht weigeren uw goedkeuring aan het *recess* te hechten, geheel het overige Duitsland zich met lijf en goed ter beschikking zal stellen van de keizer, en dat zijne majesteit het stellig besluit genomen heeft, om alle overige van elders hem ter beschikking staande middelen te gebruiken, ten einde nog voor bij het rijk verlaat, aan deze zaak eens voor al een einde te maken."

Stellige weigering van de protestanten.

"Wij kunnen het *recess* niet aannemen," was het bepaald en krachtig antwoord van de Protestanten. "Zijn majesteit heeft ook een geweten," hernam nu de keurvorst van Brandenburg op een gramstorige toon, "en dat geweten schrijft hem voor, om, zo gij u niet goedschiks onderwerpt, met de paus en al de koningen en vorsten van de Christenheid zich te verstaan, over de beste en snelstwerkende middelen om uw sekte geheel uit te roeien, en daardoor verder kwaad te voorkomen." Maar al dat dreigen hielp niets hoegenaamd. De Protestanten begonnen er ook reeds gewoon aan te worden, en zij konden daarom dit en nog erger met de grootste bedaardheid aanhoren, zonder daardoor enigzins in hun standvastigheid geschokt te worden. Zij zeiden onder elkaar: "onze vijanden denken met schrik aan de ongenade des keizers, en een hard woord uit zijne mond zou in staat zijn om hen als een riethalm te doen beven. Waarom? Dewijl zij niet, gelijk wij, hun vertrouwen gesteld hebben op God. Zij kunnen het daarom ook niet begrijpen dat wij steeds zo kalm en zo rustig kunnen blijven. Maar wij hebben onze God aangeroepen in de nood en in Hem hebben wij onze sterkte gevonden."

Het afscheid.

Daarop maakten zich de Protestanten gereed om afscheid van de keizer te nemen. Met dit oogmerk gingen zij tot hem, en nu kwam de keizer, wiens geduld, dit moet men bekennen, door al wat er voorgevallen was op een harde proef was gesteld geworden, en voor wie dus deze laatste bijeenkomst niet zeer aangenaam kon zijn, toch als naar gewoonte hun tegemoet om hun de hand te geven. De keurvorst van Saksen was natuurlijk de eerste tot wie hij sprak. Hij zei hem op een zachte toon en geheel bedaard: "Oom, oom! Dat had ik nooit van u kunnen denken!" Deze weinige woorden troffen de keurvorst meer, dan de welsprekendste redevoering had kunnen doen, en de tranen kwamen hem in de ogen; maar toch bleef hij standvastig, en voor KAREL met het hoofd een buiging makende, vertrok hij zonder iets in antwoord te zeggen. Het was nu twee ure in de namiddag.

Boden van de vrede.

Terwijl de Protestanten met opgeruimde harten en met een gerust geweten naar hun hotels wederkeerden, waren de Catholieke vorsten huiswaarts gaande aan onrust en vrees ten prooi. Zij twijfelden er niet aan, of het afscheid dat de Protestanten in hun tegenwoordigheid van de keizer genomen hadden moest, onder de bestaande omstandigheden, zoveel gelden als een oorlogsverklaring, en zij stelden voor vast dat zij nu dadelijk hun soldaten zouden gaan verenigen. Deze gedachte vervulde hen met schrik. Een blijk hiervan was, dat de keurvorst van Saksen, weinige ogenblikken nadat hij op zijn paleis was teruggekeerd,

doctor RUHEL, raadsheer van de keurvorst van Mentz, tot zich zag komen, die hem vanwege zijne meester kwam zeggen, "dat ofschoon keurvorst JOACHIM van Brandenburg (de broeder van de keurvorst van Mentz) verklaard had, dat al de rijksvorsten eenstemmig besloten hadden om de keizer in zijn maatregelen tegen de Protestanten te ondersteunen, noch hij keurvorst van Mentz, noch ook de keurvorst van de Palts of de keurvorst van Trier daartoe zouden medewerken; wat dan ook van hunnentwege reeds aan de keizer was betuigd geworden, daar zij werkelijk de Protestanten zeer genegen waren. Doctor RUHEL voegde er nog bij, "dat zijn meester gemeend had zich in die geest aan de keizer te verklaren, nog in tegenwoordigheid van keurvorst JOHAN, maar dat hij daarin verhinderd was geworden, door de haast waarmede de keurvorst vertrokken was."

Dit waren woorden van de eerste geestelijke van Duitsland, en daarom hadden zij een bijzondere belangrijkheid. Ook was de overbrenger dezer boodschap geen onverschillig persoon; want doctor RUHEL was de schoonbroeder van LUTHER. JOHAN verzocht hem zijn warme dank aan zijn meester over te brengen.

Nauwelijks was deze afgezant vertrokken of er kwam een van de heeren uit het gevolg van hertog HENDRIK van Brunswijk, die een ijverig Roomsgezinde was. Hij kon echter niet toegelaten worden, omdat men zich reeds tot de afreis gereed maakte; maar in het ogenblik dat het rijtuig van BRÜCK de plaats afreed, ijlde hij nog naar het portier, en zei "dat de hertog de keurvorst wenste te doen weten, dat hij alles zou aanwenden om zo mogelijk een betere richting aan de zaken te geven, en dat hij dacht de keurvorst deze winter te bezoeken, bij welke gelegenheid hij hoopte dat zij tezamen nog wel eens een wild zwijn jagen zouden."

Ook de anders zo strenge FERDINAND gaf te kennen, dat hij zo mogelijk verhoeden wilde dat het tot het uiterste zou komen.

Dit alles getuigde luide dat aan de kant der Roomsgezinden het onrecht en de vrees waren, en dat daarentegen de Protestanten, die rustig en welgemoed bleven, het recht op hun zijde hadden. Het was drie ure in de namiddag toen de keurvorst van Saksen, vergezeld van de hertogen van Luneburg en de vorsten van Anhalt de muren van Augsburg verlaten had. "God zij geloofd!" riep LUTHER uit, "dat onze geliefde vorst eindelijk uit de hel verlost is."

Ontevredenheid van de keizer.

Het was een pijnlijk gevoel voor KAREL V dat hij de Protestantse vorsten zo zag heentrekken zonder dat hij hen in enig opzicht naar zijn' wil had kunnen buigen; en een vlaag van drift, zo hevig als hij maar zelden ondervond, was van die gedachte het gevolg. "Zij willen mij een nieuw geloof opdringen," riep hij dreigend uit; "maar daarmee zal het ditmaal niet gedaan zijn. Wij zullen elkaar met het zwaard in de vuist onder de ogen zien; en dan zal het blijken wie de sterkste is." Ook zij die in 's keizers onmiddellijke nabijheid waren lieten zich op dergelijke wijze uit, als waren zij door KAREL's voorbeeld opgewekt geworden.

Zij waren allen zeer verstoord op BRÜCK die, zeiden zij, de Roomsgezinde ketters had genoemd. Maar vooral hadden zij het geladen op de pogingen die de Evangelischen in het werk stelden om hun begrippen voort te planten. Voornamelijk was de kanselier van Luneburg hun in dit opzicht een doorn in het oog, "die," naar zij zich beklaagden, "meer dan honderd leraars had uitgezonden om aan verschillende plaatsen de nieuwe leer te prediken, en die zich daarop in het openbaar beroemd had."

Toen de afgevaardigden van Neurenburg, die genoegzaam alleen te Augsburg waren achtergebleven, van deze klachten iets te weten kwamen, schreven zij die betrekkelijk: "onze tegenpartijders dorsten naar ons bloed." -

Karel schrijft aan de paus.

De 4de oktober schreef KAREL over de zaak aan de paus; want zou er een kruistocht plaats hebben, dan moest die, evenals in vorige tijden de kruistochten tegen de ongelovigen, van Rome uitgaan. "De onderhandelingen zijn afgebroken," dus luidde het in deze brief. "De Lutheranen zijn hardnekkiger dan ooit, en ik heb besloten met alle macht tegen hen te handelen. Ik verzoek uw heiligheid hiertoe ook de hulp van alle andere Christenvorsten in te roepen."

Ongeregeldheden.

In Augsburg zelf vielen er reeds voorlopig enige vijandelijke handelingen voor. Op de dag dat KAREL aan de paus schreef, herstelde hij ook de Franciskanermonnikken in de stad, en nu beklom een van hun de kansel en zei tot de verzamelde gelovigen: "Al degenen die leren dat de dood van JEZUS CHRISTUS alleen voldoening voor onze zonden aanbrengt, en dat wij door onze werken aan de zaligheid niets kunnen toebrengen, zijn bedriegers. Ik zal u twee wegen noemen die zeker ten hemel brengen. De eerste is het stipt opvolgen van de voorschriften van de Kerk; en de tweede, die ook de beste is, de geestelijke stand." Hij had nauwelijks de predikstoel verlaten, of het volk begon de banken weg te breken, die in de kerk voor de Evangelischen gediend hadden. Zij wierpen deze omver en maakten er een hoop afbraak van. Er waren in het bijzonder twee monnikken, die met hamers en breekijzers gewapend in dit vernielingswerk uitmuntten, en die in het heiligdom als bezetenen onder luid misbaar rondliepen. "Het had alle schijn," zeiden sommigen, "alsof zij werkelijk een troep mensen waren, die een huis af te breken hadden." Dit was in een hogere zin volkomen waar. Zij wilden niets minder dan de handen slaan aan het huis van God, door namelijk Zijn getrouwe dienaren te verdrijven.

Toen de eerste vernielwoede een weinig bedaard was, werd er overgegaan om de mis te bedienen. Maar een van de aanwezigen, een Spanjaard, wilde op nieuw aan het breken gaan, wat hem door een burger belet werd; en nu begon een nog grotere onordelijkheid. Men vatte van weerszijde stoelen op en wierp die elkaar naar het hoofd. Een van de monnikken die uit het koor kwam aanlopen om aan de verwarring een einde te maken, geraakte in een ogenblik onder de voet. Eindelijk verscheen de politie in de kerk, die zich nu met nadruk liet gelden. Op deze onstichtelijke wijze geschiedde dan in Duitsland de eerste terugtred tot het Catholicisme! Trouwens het is bekend, dat woest geweld veelal tot de machtigste hulpmiddelen behoord heeft.

Op de 13de oktober werd het *recess* voor de Roomse afgevaardigden gelezen, en ten zelfde dage kwam er ook een soort van verbond tussen deze tot stand.

Verklaring van de rijkssteden.

De confessie was slechts door twee steden getekend geworden, alhoewel nog andere steden er haar goedkeuring aan gegeven hadden. Men hoopte dat die weinige steden, uit gevoel harer onmacht tegenover de keizer en zijn bondgenoten, zich nu wel zouden losmaken van de zaak van de Protestanten. Hoe geheel onverwacht moest het dan niet voorkomen, dat niet minder dan zestien rijkssteden, waaronder de voornaamste van Duitsland, op de 17de oktober de verklaring aflegden, dat er niet aan kon gedacht worden om enige hulp tegen de Turken te verlenen, alvorens in Duitsland zelf de algemene vrede op hechte gronden verzekerd was

Verbond van de Protestanten.

Maar er was nog iets anders voorgevallen, dat de schaal nog meer in het nadeel van de keizer en zijne plannen deed overhellen. De Protestanten namelijk waren onderling tot eenheid gekomen, in plaats van zich meer en meer te verdelen, zo als men wellicht gehoopt

had. De steden die op de hand van ZWINGLI waren hadden tot de andere Protestanten gezegd: "Wij zijn een in de hoofdzaken van het geloof; en al is het dat onze godgeleerde enig verschil in opvatting hebben, - met opzicht tot de leer van het Avondmaal, - dat onderscheid is, een enigszins gewijzigde beschouwing van dezelfde zaak, en dat is alles. Wij mogen daarom gerust zeggen, dat wij ook op dat punt *een* zijn. Als belijders van dezelfde Heere en leden van dezelfde Christelijke Kerk bieden wij u dan de broederhand, en die zult gij niet weigeren."

De Saksers aarzelde geen ogenblik. Een nieuw bewijs derhalve, dat niets zozeer geschikt is, om tussen belijders van de Heere een broederlijke en warme aaneensluiting te bevorderen, en hen daarbij de kleine verschillen die onder hen in denkwijze of opvatting mogen bestaan geheel te doen vergeten, dan wanneer een gemeenschappelijke vijand zich gereed maakt om hun het dierbaarste wat zij bezitten, hun geestelijke vrijheid, te benemen. "Hoe nauwer wij ons nu verenigen," zeiden zij, "hoe meer wij elkaar zullen kunnen helpen en troosten, en hoe minder de vijand het wagen zal geweld tegen ons te gebruiken."

Te vergeefs had dus KAREL gepoogd de Protestanten verdeeld te houden. Te vergeefs waren daartoe velerlei middelen beproefd; onder anderen het verdichtsel, dat de Zwinglianen een gewijde ouwel aan een muur gehecht en daarop met kogels geschoten zouden hebben. Het een zowel als het andere had wellicht alleen gestrekt, om de Evangelischen het gevaarlijke van alle tweedracht, bijzonder in hun omstandigheden, te doen inzien.

Dadelijk gevolg daarvan.

Deze vereniging van de Protestanten had al dadelijk die invloed, dat men aan de kant van Rome opnieuw aan schikkingen begon te denken. "De Protestanten zeggen dat zij de algemene vrede willen," zeiden zij; "welnu, laten wij beproeven of wij elkaar daarin niet verstaan kunnen."

Maar hiervan kwam niets, omdat de Protestanten met geen vredesartikelen genoegen wilden nemen, waarbij de keizer zelf zich voorbedachtelijk de handen geheel ruim gehouden had. "Een keizer heeft het recht aan zijn onderdanen de vrede voor te schrijven, maar het komt niet te pas, dat hij omtrent zichzelf bepalingen van die aard zou maken," was KAREL's hooghartig antwoord op dit punt.

De paus en de keizer.

Er moest dan, daar alle onderhandelingen op niets uitkwamen, tot de wapenen de toevlucht genomen worden, en daarmee scheen Het de keizer nu ook geheel ernst te zijn. Immers hij schreef op de 25ste oktober aan de kardinalen te Rome: "Wij verzekeren u dat wij met alle gestrengheid zullen te werk gaan, en dat wij ons zelf naar ziel en lichaam verbonden rekenen, om dat gewichtige werk met krachtige hand uit te voeren." Die brief kon nog niet lang ontvangen zijn, toen ook KAREL's *major - domo*, PEDRO DE LA CUEVA, in Rome aankwam, als overbrenger van een boodschap aan de paus. "De tijd is te ver verstreken dan dat het raadzaam zou zijn om nu dadelijk tegen de Lutheranen te velde te trekken," dus luidde die boodschap; "maar alles kan en behoort inmiddels daartoe voorbereid te worden. Niets zal zijne majesteit aangenamer zijn, dan deze zaak geheel naar uw wens ten einde te brengen." Zo waren dan nu CLEMENS en de keizer zo nauw verenigd als ooit. Roomsen en Protestanten scheen zich thans tot de worsteling gereed te maken, en wederzijds alle krachten te verzamelen.

In de avond van de 11de november werd het *recess* zoals het nu voorgoed was opgemaakt, en op de 13de oktober reeds aan de Roomse afgevaardigden was kennelijk gemaakt, aan de ***Protestantse afgevaardigden*** voorgelezen. Zij verwierpen het echter, en betekenden

dat de volgende dag. Hun verwerping was dáárop gegrond, dat zij de keizer de macht niet konden toekennen om in geloofs- en gewetenszaken te gebieden. De afgevaardigden van Hessen en van Saksen vertrokken onmiddellijk daarop.

Op de 19de november had de laatste plechtige lezing van het *recess* plaats, in tegenwoordigheid van de keizer en van al de nog in Augsburg teruggebleven vorsten en afgevaardigden. Het ontwerp dat vroeger aan de Protestanten was meegedeeld geworden, was veel gematigder gesteld geweest; maar men had sinds door veranderingen en bijvoegingen het stuk niet verbeterd. Om een staaltje te geven van de kiese toon waarin het geheel vervat was diene, dat er onderandere in voorkwam, *dat het ontkennen van de vrije wil een stelling was die niet aan mensen maar aan redeloze beesten voegde*. -

"Wij bidden uw majesteit," dus sprak keurvorst JOACHIM de keizer aan, na de afloop der lezing, "Duitsland toch niet te verlaten, voor dat de eenheid des geloofs onder ons hersteld zal zijn."

De keizer gaf hierop ten antwoord, dat zijn tegenwoordigheid in de Nederlanden vereist werd, maar dat hij zich niet verder dan tot daar van Duitsland dacht te verwijderen.

Sluiting van de rijksdag.

Het was nu omstreeks zeven ure in de avond; en de vergadering werd alleen verlicht door enige weinige toortsen, die hier en daar in de zaal geplaatst waren en een flauwe schijn van zich gaven. Men scheidde dus genoegzaam in het donker van elkaar; en de rijksdag die met zoveel ophef was aangekondigd en onder zo grote verwachtingen was geopend geworden, eindigde als ware het een verboden vergadering geweest, daar de aanwezigen als wegslopen.

De 22ste november werd het *recess* publiek gemaakt, en twee dagen later begaf KAREL zich naar Keulen. Hij, die zeggen kon dat de zon over zijn gebied niet onderging, had het moeten ondervinden dat zo weinige mannen, die alleen in hun geloof hun sterkte hadden, hem gehoorzaamheid geweigerd hadden. Zijn verlaten van Augsburg was daarom geheel anders dan zijn intrede in die stad. Hij kwam als iemand die zeker was van hier een nieuwe lauwer aan zijn zegekroon te zullen hechten, en hij ging nu heen, teleurgesteld, verdrietig en met spijt in het hart. De wereld had een nieuw bewijs gezien van de waarheid, dat de machtigste monarch van de aarde nog minder dan niets geacht wordt bij God, en dat er geen menselijke raadslagen bestaan kunnen, die in zouden lopen tegen de wil van Hem die al Zijn welbehagen doet.

Toebereidselen voor de oorlog.

‘s Keizers ministers intussen en zijn legerhoofden, waren vol ijver om de paus te believen. Gedurende drie jaren moesten de Duitse Staten een legermacht leveren en onderhouden van 40000 man voetvolk en 8000 man ruiterij, terwijl zij buitendien een aanzienlijke som geld te betalen hadden. De graaf van Nassau en andere edellieden wierven overigens veel volk aan in de Rijnstreken. In het Schwarzwald werden almede zes compagnieën bijeengebracht. Koning FERDINAND liet een opwekking uitgaan aan al de edelen uit Tirol en Wurtemberg, om zich ten strijd gereed te maken. JOACHIM van Talheim verzamelde de Spaanse troepen in de Nederlanden en gaf hun de bevelen om naar de Rijn op te trekken. PETER SCHER vroeg de hertog van Lotharingen om zijne bijstand. Een ander bracht de Spaanse benden van Italië in beweging en op mars naar de Alpen. Er was grond om te verwachten dat de Duitsers, ook de Catholieken onder hen, LUTHER niet zouden afvallen wanneer het tot een oorlog kwam, en daarom werden er zo veel vreemde soldaten verzameld als maar mogelijk was. In Augsburg werd inmiddels van niets dan van de ophanden oorlog gesproken.

Aanval op Genève.

Het gerucht verspreidde zich op zekere dag in de stad, dat Genève zou aangetast zijn. "Dat is reeds het begin" zei men. Genève, een vrije stad, als het ware op de grenzen liggende van Duitsland en Italië, was op dat ogenblik met haar bisschop in onenigheden gewikkeld, en werd onder de Protestantse steden gerekend, zonder dat dit nog werkelijk het geval was.

Het bleek bij onderzoek, dat er werkelijk enige soldaten van de hertog van Savoye een inval in de voorsteden van Genève gedaan en daar geplunderd hadden, terwijl zij gedreigd hadden, dat zij zich ook van de stad dachten meester te maken, en alles te vuur en te zwaard zouden verwoesten. Het nieuws was door een renbode van Straatsburg naar Augsburg overgebracht, en terwijl het dadelijk in aller monden was, werden de gemoederen er door vervuld met vrees. Keizer KAREL riep uit toen hij het vernam: "De hertog van Savoyen heeft zich te veel gehaast!" Genève was, naar het scheen, bestemd om het *point d'appui* te worden voor de verenigde legermacht. Daarheen toch moesten MARGARETHA, de landvoogdes van de Nederlanden, de paus, de hertogen van Lotharingen en van Gelder, en ook de koning van Frankrijk, zo men zei, hun troepen zenden. Zo zouden zich dan de vreselijke lawine dáár tezamen pakken, om eerst geheel Zwitserland verwoestend te doorlopen en vervolgens geheel Duitsland tot een puinhoop te maken, en daaronder de Hervorming en met haar alle reine evangeliekennis te begraven.

Deze *coup de main* op de stad waar zes jaren later CALVIJN de standaard van Augsburg en van Nazareth planten zou, mislukt zijnde, zo had deze tot niets anders gestrekt, dan om het geloofsvertrouwen en de moed van de evangelische belijders te versterken.

Luther.

Terwijl keizer KAREL, omstuwd van een talrijke stoet van vorsten en groten, doch met het gevoel van iemand die een gewisse nederlaag geleden heeft, langzaam de oevers van de Rijn begon te naderen, was de terugkeer van de evangelische Christenen een ware zegetocht. LUTHER was het die der Wereld de te Augsburg behaalden triomf aankondigde. Hij, de heraut des geloofs en van de waarheid, sprak als volgt: "Al hadden onze vijanden niet alleen te rekenen op de sterke arm van de machtige keizer KAREL, de beschermer des Roomse Rijks, maar ook op de medehulp van de gevreesde Turkse sultan en van MAHOMET zijn' profeet, dan zouden zij nog niet in staat zijn om mij vrees aan te jagen. Ik integendeel, die sterk ben in God, zal, zonder enige medehulp, in staat zijn om hen te doen beven. Zij zullen wijken - zij zullen vallen!... maar ik zal kunnen staande blijven. Mijn leven zal voor hen een marteling zijn, en mijn dood hun hel!... God zal hun ogen verblinden en hun harten verharden. Hij drijft hen heen naar de rode zee; en gelijk FARAO met al zijn paarden, zijn wagens en zijne ruiterbenden zijn lot niet ontkomen kon, zo zal het ook zijn met hen. Dat zij dan voorthollen ten verderve! Zij hebben het zo gewild. Wat ons aangaat: de Heere zal met ons zijn."

Aanmerkingen. Het Protestantisme is gevestigd.

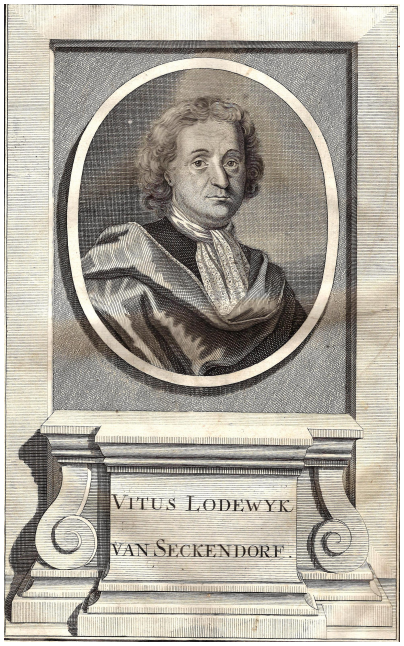
De rijksdag van Augsburg derhalve, die naar men dacht, de Hervorming de doodsteek zou toebrengen, bevestigde haar integendeel, tegen alle verwachting aan, en verleende haar een tevoren niet gekende vastheid en sterkte. Men beschouwt gewoonlijk het jaar 1555 waarin de vrede van Augsburg tot stand kwam, als het tijdpunt van waar de Hervorming moet gerekend worden voor goed gevestigd te zijn geworden; en wanneer men daardoor de wettige erkenning van het Protestantisme verstaat, was dit ook het geval.

Maar de herfst van 1530 was niet te min voor de Evangelische Christenheid reeds beslissend. In 1555 werd de overwinning verkregen door de scherpte van het zwaard en door staatkunde, maar in 1530 zegevierde men door het geloof en door de kracht van Gods Woord: en een overwinning door zulke middelen is, dunkt ons, verreweg de beste en meest afdoende.

De geschiedenis van de Hervorming in Duitsland, dat is die van de Evangelische wedergeboorte, die de Christelijke Kerk in de 16de eeuw onderging, achten wij zo goed als ten einde gebracht op het tijdstip dat wij nu bereikt hebben. Wat nu verder voorviel behoort meer tot de historie van het Protestantisme, en is als zodanig blotelijk te beschouwen als de voortzetting door diplomatie en dergelijke min geestelijke middelen, van de merkwaardige omwenteling, die door Evangelisch geloof alleen was teweeggebracht geworden.

Onverschillig wat en hoe die voortzetting, die eindontwikkeling moge geweest zijn: de Hervorming zelf was in Duitsland nu volbracht; de geest van de eerste Christeneeuwen was wedergekeerd en had zich te diep in de harten gevestigd, dan dat er vrees behoefde te zijn voor een nieuwe achteruitgang in Christelijk licht en leven. Wel zouden er nog meerdere conferenties en discussies plaats hebben; wel zou de wereld nog verder getuige zijn van verbonden voor en tegen de waarheid; wel moesten er nog stromen bloed vloeien, en zou de een christenbelijder de anderen op het slachtveld het moordend staal in de borst stoten, … maar toch, de Hervorming zelf was van nu aan niet meer te keren.

De zaak des geloofs was gewonnen door het geloof. De boom onder wiens lommer ganse geslachten rust en vrede zouden vinden, was niet alleen in weerwil van allen tegenstand geplant geworden, maar had zijn wortels reeds zo diep in de grond geslagen, dat geen storm hem meer kon schaden.

VITUS LODEWYK
VAN SECKENDORF.

3. LUTHERS WERK EN DE LANDKERKEN VANAF 1531;

door Vitus Lodewijk von Seckendorf

De onderstaande gegevens en brieven van Luther zijn overgenomen uit:

Vitus Lodewijk von Seckendorf, 1673-1751, *Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie door Dr. Martin LUTHER en andere voortreffelijke mannen, sedert den jare 1515 en vervolgens in Duitschland en de aangrenzende rijken door Godts zegen gewrocht;* enz.

1531.

Vitus Lodewijk von Seckendorf, Eerste deel bladzijde 531.

Hoe gevaarlijk het voor de Protestanten uitzag vanwege de besluiten genomen op de ***Augsburgse Rijksdag*** die eindigde 19 november 1530, is tevoren genoegzaam gebleken. Daarom besloten de Protestanten de 13e november 1530 te Neurenberg bij elkaar te komen. Hoewel de Neurenbergers, na het ontvangen van een betere tijding, de Keurvorst van Saksen verzochten de gemelde dag uit te stellen; zo heeft hij nochtans de vrede niet vertrouwd. En bemerkende dat de Neurenbergers vreesachtig waren om een vergadering te Schmalkalden op de 28e november te openen, werd door enige verhindering het termijn verlengd tot de 22e december 1530.

Daar werd over de vraag gehandeld: *of en hoe men de keizer als hij geweld zou gebruiken tegenstand zou durven bieden?*

Sommigen waren van mening dat zulks bij afwezigheid van de keizer geoorloofd was, omdat er een gerucht liep dat hij weer naar Spanje zou vertrekken. De afgevaardigden van Neurenberg waren op het heftigst daartegen.

Ondertussen was er ook geen gebrek aan hen die beweerden dat men met recht tegenstand kon doen, omdat de keizer in gewetens- en geloofszaken niets te gebieden had. De afgevaardigden van Straatsburg - waaronder Bucer - waren voornamelijk van dit laatste gevoelen.

Na lang beraad werd op 31 december 1530 te Schmalkalden een ontwerp van een verbond gemaakt, wat echter niet door alle gezanten van de protestanten werd ondertekend. (Officieel 27-2-1531) In hoop dat de toestemming zou volgen kwamen men in de volgende punten overeen:

"Dat men de keizer schriftelijk zou verzoeken de Fiscaal niet te machtigen tegen hen in de *religiezaken* te handelen; doch dat zij elkaar met raad en daad zouden bijstaan als de Rijksfiscaal het Swabisch verbond of iemand anders van hen om het geloof aan kwamen aan te tasten. En omdat er bij de Evangelischen een grote ongelijkheid in de kerkelijke plechtigheden ontstond, zouden zij enige geleerde Godgeleerden en juristen aanstellen om een algemeen kerkelijke orde te maken; en erop bedacht te zijn hoe de zonden en laster beide geestelijk en wereldlijk gestraft zouden worden.

Verder zouden zij in overweging nemen hoe men zich tegen het proces van de Fiscaal zou kunnen wapenen alsmede om *een appèl* van het Augsburgse Rijksbesluit op te stellen. En eindelijk op welke wijze de Wederdopers voor hun verbreking omtrent God en een goed geweten zouden kunnen worden gestraft.

Verder werd nog besloten een openlijk afschrift van de zaken die op de Aubsburgse Rijksdag verhandeld zijn in de Latijnse, Duitse en Franse taal te laten drukken en voornamelijk aan de koningen van Frankrijk en Engeland, welks gezanten zich toen ter tijd te Kamerik bevonden, met het gemelde appèl te zenden.

De keizer zou om verhaasting van een Concilie worden verzocht. En de geleerden van de Evangelischen zullen gereed zijn, uit de oude Kerkvaders en Conciliën aan te tonen wat dezen van de in strijd zijnde artikels geleerd hebben en welke voor of welke tégen ons zijn. Alsook hoe de oude Christelijke Conciliën gehouden werden en hoe men zich zou gedragen als de paus het hoofd van het Concilie zou zijn en de pauselijke bisschoppen alleen een conclusieve stem hebben wilden; en of zij daarenboven vatbaar zijn om ons heilig geloof uit de Heilige Schrift te verdedigen en te behouden.

Ten laatste werd besloten dat geen Stand zich anders zou laten bemerken, dan alsof men het in alle delen met elkaar eens was."

De voornaamste ***bondgenoten*** waren:

Keurvorst Johan van Saksen,

Hertog Johan Frederik,

Landgraaf Philip van Hessen,

Frederik Wolf van Aanhalt,

Graaf Hebhard en Albrecht van Mansveld;

en de steden Straatsburg, Ulm, Konstanz, Reutlinen, Memmingen, Lindau, Biberach, Winsheim, Lübeck, Maagdenburg en Bremen.

Bladzijde 537.

… In deze vergadering werd besloten tussen hen een verbond voor 6 jaar op te richten. Die van Straatsburg deden in een vergadering in het volgend *voorjaar, 1531,* verslag van het antwoord van de Zwingliaanse Zwitsers. Dit behelsde 'dat zij de Augsburgse Confessie niet verwierpen, doch dat zij zich buiten het vrije Goddelijke Woord aan geen formulier zouden verbinden'. Uit de registers blijkt dat die van Bazel de oorzaak waren, dat de Zwitsers alzo antwoorden.

Bladzijde 552.

In dit jaar werd gewerkt aan een *Vergelijk tussen de Luthersen en de Zwingliaanse Zwitsers,* waarmee voornamelijk de Landgraaf van Hessen bezig was en daartoe Bucer gebruikte, zoals blijkt uit de brieven van Luther en zijn ambtgenoten.

De lering van Zwingli van het Heilig Avondmaal was toen zeer gehaat en een van de voorwaarden waaronder de Evangelischen in vrede zouden leven. Namelijk als zij met de Zwitsers nóch omtrent de lering nóch omtrent een verbond, iets te doen wilde hebben. Luther was van hetzelfde gevoelen. Hij verzocht Bucer, die middelaar wilde zijn, dat de Zwitsers, als de vereniging hen ernst was, zouden toegeven *dat het lichaam en bloed van Christus waarachtig ook bij de tekenen waren;* welks artikel in het Verenigingsformulier klaar moest worden uitgedrukt.

Uit vrees voor de uitvoering van het Augsburgs Edict werden ook velen afgeschrikt. Zodat zij de Augsburgse Confessie omhelsden en de Zwingliaanse verlieten; daaronder de gezanten van Straatsburg en de overige drie steden die te Augsburg een bijzondere Belijdenis hadden overgegeven. Waarover de Zwitserse godgeleerden zeer misnoegd waren.

De Zwitsers leden in dit jaar ook geen kleine ramp, omdat tussen die van Zürich en Lücern en hun beide bondgenoten een oorlog ontstond waarin Zwingli de 11e oktober, - wanneer hij naar het oud gebruik als Farheer mede te velde trok, en zelf dapper vocht, - in de ouderdom van 44 jaar sneuvelde.

Oecolampadius stierf de 1e december te Bazel in de ouderdom van 49 jaar. Het overlijden van deze twee wakkere mannen gaf gelegenheid tot verscheidene discoursen; en Luther zelf heeft daarvan niet heel voordelig geoordeeld.

Hoe gevaarlijk het echter met de Reformatie uitzag, niet alleen in Zwitserland maar ook in het Rijk ondanks het harde *Edict van Augsburg,* heeft nochtans in dit jaar de Reformatie geen geringe wasdom gekregen. In Ulm hebben de evangelisten voor het eerst een ***Kort Begrip der leer*** in 18 artikels laten opstellen. De hoog loffelijke Magistraat heeft in september ook een bundeltje laten uitgeven waarin begrepen is de orde en wijze zoals de Sacramenten en plechtigheden der kerk van Ulm gebruikt en gehouden worden; dus *een handboek voor de predikers.*

1532

Vitus Lodewijk von Seckendorf, Tweede deel bladzijde 5-20.

Het begin van het jaar 1532 had een vreedzaam uitzicht omdat Karel tot de ***religie-vrede*** meer genegen scheen. Luthers mening werd hierover gevraagd.

Hij schreef de 12e februari aan keurprins Jan Frederik: 'Deze onderhandeling van vrede waarin God zo genadig de hand biedt, is in genen delen af te slaan en men moet deze door de zaak van de verkiezing van de Rooms keizer niet laten dwarsbomen. Wanneer de keurvorstelijke onderhandelaars zich door brieven met de Evangelischen hadden vergeleken om in het begin van de maand april te Swynfurt bij elkaar te komen, verschenen daar de beide keurvorsten van Ments en de Palts, alsook de keurprins Jan Frederik in plaats van zijn vader die ernstig ziek lag. Voorts Frans, hertog van Lunenburg en Wolfgang van Anhalt met de gezanten van de overige vorsten en steden waaronder ook die van Northausen en Hal in Swaben die toen de Smalkaldische bondgenoten waren toegevallen.'

Na veel woordenwisseling tussen de keurvorst en de Evangelischen hebben zij eindelijk de 7e mei *het vredesverdrag* aan de keurvorstelijken overgegeven. In Luthers boekdelen staat: overgegeven te Neurenberg op maandag na Bonefacius anno 32. Maar uit andere berichten blijkt dat het te *Swynfurt* werd overgegeven.

De inhoud luidt in de aanvang als volgt:

'De keurvorst en zijn keurprins met de geloofsgenoten, zes vorsten, 2 graven en 24 rijkssteden - die allen met name genoemd worden - zullen behalve de Augsburgse Confessie, de Assentie en de Apologie alsmede hetgeen naar de ware christelijke zin met dezen overeenkomen, geen verdere of andere nieuwigheid, alsmede geen plechtigheden die tegen de genoemde Confessie of Apologie strijden invoeren.'

Verder werd onderhandeld over de religievrijheid van de onderdanen van de wederpartij (de roomsen en dergelijke) en of deze partijen dezelve in bescherming zou nemen. De Evangelische godgeleerden waren het omtrent deze zaak niet eens. En de keurvorst van Saksen raakte hierover met de Landgraaf in een groot verschil.

Ten laatste werd in de laatste vergadering dit punt opgesteld: *'Geen partij zal de onderdanen van de anderen in zaken van het geloof aan zich brengen of tegen de wil van de andere partij beschermen. Degenen echter welke een vrije aftrek hebben en wegens het geloof onder hun heerschappij niet zouden kunnen, of willen blijven, zullen verlof krijgen zich met ter gewoon elders te begeven, mits betalende de zogenaamde nach-stevuer.'*

Tevens is men overeengekomen onder welk beding anderen, waaronder die van Erfurt, in het Schmalkaldisch verbond kunnen worden opgenomen?

'Daartoe werd voor alle dingen vereist dat deze zich tot de Augsburgse Confessie erkenden en van de Zwingliaanse leer zuiver waren. 'Hetwelk voornamelijk was gericht tegen de zin van de Saksische markgraaf George, de stad Neurenberg en enige andere steden. Die van Straatsburg deden daarin de anderen een genoegen en zeiden alle hoop van de Zwitsers af; zodat de wederpartij zich bedrogen vond, welke hoopte, dat een groot gedeelte van de

Rijkssteden van het Schmalkaldisch verbond zouden afzien indien men de Zwinglianen van de vredehandeling uitsloot.

Hoewel er vele verschillen ontstonden werd eindelijk de ***religievrede op de 23e juli te Neurenberg*** gesloten.

Deze bestond hierin: *'Dat de een de andere vanwege het geloof of andere redenen niet beledigen, of degene die geweld gebruikten, helpen zullen; maar de een de ander met ware vriendschap en christelijke liefde zou bejegenen tot op een aanstaand Concilie. Gedurende welke tijd alle procedures van de keizerlijke Fiscaal omtrent geloofszaken, zullen worden opgeschort.'*

De keur*prins* Frederik had in het opstel van vrede, de 4e juli opmerking gemaakt, bij de woorden: 'elkaar met ware christelijke vriendschap en liefde menen'; deze woorden toegevoegd: *voor zover zulks uiterlijk als lichaam en goed betreft.* Maar dit werd niet aangenomen. Maar wel hetgeen hij wegens het uitstellen der processen van de Fiscaal en anderen begeert had. Hoewel deze heer niet omzichtig genoeg is geweest. Want men heeft daarna geweten aan deze woorden een glosse te geven, zoals hierna zal blijken. Maar de prins maakte spoed, óf om de zwakheid van zijn vader, óf omdat hij de bondgenoten voornamelijk de Landgraaf niet vertrouwde.

Na herhaalde correspondentie over deze zaak antwoordde de landgraaf Philipp van Hessen op 30 augustus 1532, aan keurprins Johann Frederik, wiens vader keurvorst Johann kort tevoren gestorven was. Hij schreef: … *Dat uwe Liefde door Gods genade als gij komt te overlijden, ook zulke lof behaald die de vrome keurvorst verkregen heeft. Want waarlijk, vrienden en vijanden en heel de wereld hebben hem liefgehad,* enzovoort.

Vanwege de gerezen verschillen werden zogenaamde Goemannen benoemd, waarna de geschillen werden bijgelegd en op 21 december 1532 deze zaak besloten.

Op de Rijksdag te Regensburg - opening 23 juli - werd deze religievrede ook verschillend beoordeeld.

Op deze Rijksdag werd bitter geklaagd door de gezanten van de keur-Saksische vorst over de haat van koning Ferdinand tegen de Evangelischen. Hij had onder andere gezegd, *dat er geen rust was te verwachten, voordat de Lutherse gezindheid uitgeroeid was. En dat hij dit werkstellig zou maken, al zou hij daardoor tot te bedelzak geraken*.

Bij het Afscheidbesluit van de 27e juli werd van de Neurenbergse religievrede geen gewag gemaakt en de Evangelische keurvorsten en steden werden daarin ook niet genoemd. Wel werd uitdrukkelijk vermeld dat de stad Regensburg ondertekende in de naam van 36 steden die genoemd werden.

Ook bij de paus stuitte de religievrede zeer tegen de borst. Hij verzuimde niets om teweeg te brengen dat de bul van paus Leo alsook het edict van Worms (1521) tot uitvoer werd gebracht en de protestanten met geweld werden uitgeroeid.

Ondertussen heeft God de vrome ***keurvorst (Johann van Saksen)*** in vrede tot Zich genomen op 16 augustus om 10 uur voor de middag in de ouderdom van 63 jaar. Spalatines geeft dit bericht ervan: "Maandag na Laurens is de keurvorst met beide prinsessen en de keurvorstin van Brandenburg van Torgau naar Sweinits gereisd om zich met de jacht te vermaken. Hij heeft daar twee dagen doorgebracht en omdat er veel wild viel, heeft hij zich daar vrolijk getoond. Donderdag na Maria Hemelvaart, zijnde de 15e augustus, was hij van voornemen om naar Lochaw te gaan om zich verder met de jacht te verlustigen. Maar 's morgens om 4 uur werd hij met zeer zware hoofdpijn overvallen en klaagde daarover tot 8 uur toe; waarop hij enkele malen uitriep: *mijn God, help!* Hij verloor de spraak en heeft 28 uur zonder beweging, gehoor en verstand neergelegen. Vrijdag om 10 uur kwamen Dr. Luther, Filippus Melanchton en Dr. Augustijn Schurf, de arts. De

keurvorst stak beide handen omhoog maar liet ze door zwakheid zo weer vallen en overleed.

Zondag werd het lijk op een wagen naar Wittenberg gebracht. Omdat het al sterke begon te ruiken, werd hij naast zijn broer, de keurvorst Frederik begraven. Luther deed de lijkpredikatie onder een menigte tranen en Melanchton deed een Latijnse redevoering. Daarbij werd er gezongen; en alzo werd deze plechtigheid besloten.

Luther beklaagde zeer dat niemand van de prinsen of bloedverwanten daarbij tegenwoordig was en gebruikte onder andere deze woorden: 'Zoals onze kinderen zonder zorg geboren worden, zonder zorg leven en zonder zorg sterven, alzo zal onze Lieve vorst, hertog Johann te moede zijn, alsof hij van de Lochische heide van de jacht kwam en niet weten wat hem overkomt'. Ook wij moeten God vlijtig voor de genade danken dat hij onze lieve keurvorst ook in Christus' dood begrepen en in Zijn opstanding besloten heeft. Want gij weet wat voor een dood hij te Augsburg op de Rijksdag geleden heeft. Ik wil zijn uitmuntende hoedanigheden niet opvijzelen. Maar hem ook een zondaar laten blijven als ons allen. Hoewel hij een zeer vroom, vriendelijke man is geweest, zonder valsheid, aangezien ik nooit enige hovaardij, door of in hem bespeurd heb; iemand die (belediging) niet zwaar opnam en licht vergeven kon en meer dan milddadig is geweest. En hoewel hij soms in de regering heeft gefeild, wat raad? Een vorst is ook een mens en heeft alom 10 duivels rondom zich daar een ander mens er maar één heeft. Gij allen weet, hoe dat hij naar Christus' voorbeeld over twee jaren te Augsburg is 'gestorven en een rechte dood heeft gesmaakt'. Niet alleen voor zichzelf maar voor ons allen, doordien hij alle boze sappen en vergif heeft moeten uit drinken welke de duivel hem ingeschonken heeft.'

Luther zei onder andere: *met keurvorst Frederik is de wijsheid en met keurvorst Johann de vroomheid gestorven.*

(Frederik van Saksen werd bijgenoemd *de Wijze.* Hij leefde van 1463-1525. Keurvorst Johann van Saksen werd genoemd de *Standvastige.* Hij leefde van 1468-1532. Zijn zoon Johan Frederik keurvorst van Saksen werd genoemd *de Grootmoedige;* zijn regering strijd was van 1532-1547. Daarna werd hij uit de regering gestoten en stierf 1554.)

Luther meldde ook van hem, dat hij zich alle dagen 6 uur lang door zijn edellieden uit de Bijbel had laten voorlezen. En dat hij bij de boerenopstand zou hebben gezegd: *wil mijn God mij geen vorst laten blijven zo geschiedde Zijn wil; ik kan ook een ander man zijn.* Hij schreef de predicaties bijna van woord tot woord na. Zijn schrijftafel is nog in de Neurenberger boekerij te vinden. De heer Jonker heeft deze gezien en bericht, dat hij ook gezien heeft vier grote folianten van deze keurvorst met eigen handschrift, behelzende allerlei aanmerkingen zowel ten opzichte van de huishouding als de toestand van zijn tijden. Deze laatste liggen in de vorstelijke boekerij te Gotha. Hoewel hij tot aan zijn einde in de reine leer gebleven is heeft de lasterduivel echter niet kunnen rusten en getracht deze vorst na zijn dood smetten aan te wrijven.

In 1532 kwam een uitvoerige uitleg van Mattheüs 5, 6 en 7 van de pers, inhoudende predicaties is die Luther reeds in 1530 was begonnen. Luther bestraft daarin ernstig degenen die door de Reformatie van het juk van de clerici bevrijd werden maar begonnen zijn de Evangelische predikers op het hardst en verachtelijkst te behandelen. Hij zei bijvoorbeeld, *hoe God het gebed van de gelovigen verhoorde op de Rijksdag te Augsburg. De messen waren reeds getrokken en de snaphanen al geladen, echter gaf God op het gebed van de zijnen goede vrede en verleende een genadig jaar.*
Welk nadeel de scheuring in de Reformatie heeft toegebracht bekend hij openhartig. "Hoeveel zijn er, zegt hij, die het eerst met ons gehouden hebben en het Evangelie tegen de paus begonnen zijn? Zodat het zich liet aanzien, dat wij de hele wereld aan ons brengen zouden. Maar wanneer het op zijn best had behoren te gaan, richten de onzen zelf een jammerlijk feit aan, erger en nadeliger dan ons alle vorsten, koningen en keizers zouden hebben kunnen doen. En wat kunnen wij daartegen doen? Zij doen ons het grootste nadeel en stijven daarenboven onze vijanden tegen ons. Die roepen: *daar ziet men, wat onze*

lering is, omdat zij het zelf onder elkaar niet eens worden. En dat de Heilige Geest niet daarbij kan zijn, omdat wij elkander zelf vervolgen, schelden en lasten, enzovoort. Dat moeten wij gedogen, dat de vijanden door zulke ergernis gesterkt en wij verzwakt en gelasterd worden. En alzo krijgen wij beide, zowel onze vijanden alsook onze broeders tegen ons; dat waarlijk geen groter aanvechting in de christenheid is wat het uitwendige aangaat en onze leer betreft. Nochtans, dat zal mij niet afschrikken of afvallig maken van de lering. Want Christus had Zelf Judas de verrader bij Zich. Hij heeft ook getrouw gewaarschuwd om voor de valse profeten terdege op zijn hoede te zijn. Ze heten *profeten,* dat is leraars en predikers welke hetzelfde predikambt, dezelfde Schrift, en dezelfde God waarop zij zich beroemen hebben als de anderen. En nochtans zijn het valse profeten", enz.

In zijn uitleg van de 2de Psalm die Luther in dit jaar begon, zegt hij onder andere: "In onze tijd wanneer het evangelie bij ons aanving en gepredikt werd, ging het eenvoudig in zijn werk. Ieder nam het aan en liet het zich welgevallen. Want zij hoopten allen op hetgeen de apostels hoopten, eer zij de Heilige Geest ontvangen hadden en van dit rijk terdege onderricht werden. Te weten dat deze leer, de wereldlijke vrijheid, vrede en een uiterlijke tucht en discipline aanbracht.

Maar toen Müntzer een oproer begon te verwekken en de kerk daarna van Karlstad, Zwingli en andere dwaalgeesten bedroefd en dwalende gemaakt werd, kan men nu het rechte afbeelding van dit rijk (van Müntzer) zien: in de kerk geestdrijverij en in de regering oproer en bij de heiligen grote zwakheid. Zodat in zulke gevaren, nood en ergernis welke men aan alle kanten zag, bijna geen troost of hoop meer overbleef. Toen werden veel mensen mismoedig, deinsden terug en begonnen van het lieve Evangelie zelfs bittere vijand te worden. Maar waar kwam dit onraad vandaan? Nergens anders daarvan, dat zij de aard en eigenschap van dit Rijk niet wisten. Want het is alzo en het is de aard dat het koninkrijk dat het van de duivel en de wereld wordt aangevochten. Wie dat niet weet kan niet bestaan; want als er een ongeluk komt, dat men enigszins daarover moet lijden, dan begint men te aarzelen en doemt het Evangelie als een oproerige leer."

En van zichzelf schrijft hij: "Toen ik een jong prediker was, meende ik het met ganse ernst en had graag een ieder vroom gemaakt. Maar sommigen zeiden tot mij: 'gij hebt een al te gelen bek, dat gij oude Schalken zou vroom maken'.

En van Staupitz zegt hij: 'Hij had graag louter uitgelezen mannen tot ambten gebruikt maar hij kon hen niet vinden. Daarom pleegde hij te zeggen: men moet met de paarden ploegen die men heeft. Die geen paarden heeft, ploegt met ossen.'

In een geschrift tegen sommige sekten gaat hij tegen de Zwingliaanse 'dwaling van het Heilig Avondmaal tekeer. 'God heeft Zelf Zijn oordeel daarover getoond door de nederlaag in Zwitserland waarin Zwingli is omgekomen.'

Luther was over hun ongeluk niet verheugd, het ging hem veel meer ter harte. Hij gunde hen ook met heel zijn hart dat ze zalig waren, aangezien het Gode niet onmogelijk was een mens in zijn laatste te bekeren. Maar hij kon hen niet tot martelaars verklaren; en het was te wensen dat de Zwitsers deze Goddelijke vermaning aannamen en van hun dwaling aflieten.

Deze brief heeft de ***broeders van Zurich*** zeer mishaagt. Zij besloten daaruit, *dat Luther het verdrag te Marburg had verbroken. Zij houden Luther voor een dappere knecht Gods, door welks diensten God in de ganse wereld treffelijke vruchten heeft verschaft. Maar hij was ook een mens; en álles wat hij schreef kwam niet uit Gods Geest. Hij kon ook dwalen, evenals Petrus, David en Mozes. Zij wensten dat hij hen voor broeders wilde houden en niet alle hoop tot liefde en vrede zou afsnijden.*

1533

Seckendorf, Blz. 30-55 2e Deel

Omdat de protestanten hoop hadden dat het langverwachte concilie eindelijk door zou gaan, gaf ***Erasmus*** een verklaring uit over de 84e psalm. En omdat hij altijd de vrede in de kerk bevorderd heeft schreef hij nu daar de Neurenbergse vrede gesloten was en een concilie scheen voor de deur te staan. Hij schreef zijn mening over een *Vergelijk in de religie zaak.* Men kan niet ontkennen dat veel dappere mannen die naar een Vergelijk wensten, Erasmus' voorstellen gevolgd hebben. Echter besluit hij zijn geschrift met geveinsde en bedenkelijke vermaningen.

In dit jaar ontstond er grote onenigheid tussen de ***keurvorst Johan Frederik*** en hertog ***George van Saksen.*** (George met de baard) Luther had op goede vrijdag, de 11e april aan die van Leipzig onder een andere geschreven en daarin hertog George *een duivelsapostel* genoemd. Omdat deze brief verscheiden keren werd overgeschreven raakte hij in de handen van de Raad van Leipzig die deze aan de hertog George zond. De burgemeester van Leipzig Wolf Widman vraagde Luther bij geschrift, of hij deze brief voor de zijne hield? Maar Luther wilde tevoren van hem weten wie hem bevel had gegeven om daarnaar te vragen? Hertog George was zeer verbitterd en klaagde in geschrift heftig daarover aan de keurvorst, voorgevende dat dit strijd tegen het verdrag dat hij in 1527 met keurvorst Johann gemaakt had, waarin bezorgd was dat Luther in de landen van hertog George niets zou mogen ondernemen waardoor oproer zou kunnen ontstaan. De keurvorst schreef daarom zeer scherp aan Luther. "Zo gij van voornemen mocht zijn, om de onderdanen van onze neef of anderen door uw schrijven tot enig oproer aan te zetten, dan zouden wij zulks in genen delen van u gedogen; en kunt gij lichtelijk staat maken dat wij niet zullen nalaten om u naar behoren te straffen." Hij beval Luther zich te verantwoorden.

In de verantwoording ontkende Luther zeer sterk, dat hij de vorstelijke eer van hertog George verongelijkt, of zijn onderdanen tot oproer had aangezet en verzocht ernstig om hem deze beschuldiging te bewijzen. Zijn onschuld, schreef hij, bleek genoeg daaruit dat hij de onderdanen in de brief uitdrukkelijk had vermaand, lijf en goed te laten varen. Als hij echter hertog George *een duivelsapostel* had genoemd, was dat niet zijn eer te na gesproken want hij bekende dat hij voor de wereld een loffelijk, eerlijk vorst in zijn rijk was. Maar voor God en in geestelijke zaken stond hij hem geen eer toe, tenzij die eer zoals, Herodes, Judas, Pilatus en dergelijke. En dat hij de paus en bisschoppen ook niet te na aan hun eer kwam, als hij hen *een duivelskerk* noemde, omdat zij tegen beter weten in openbare leugens en afgoderij verdedigden en de bekende waarheid vervolgden.

Deze zaak heeft de gemoederen een jaar lang verontrust, daar Hertog George nog zeer de paus aankleefde. (George van Saksen was een groot onderdrukker van de Reformatie; zie Kurtz, kerkgeschiedenis.)

In dit jaar schreef Luther ook al de stad Frankfort een waarschuwingsbrief om voor de ***Zwingliaanse lering*** op hun hoede te zijn, omdat hij van degene die van de mis terugkwamen vernomen had, dat de predikers in deze gemelde stad op de Zwingliaanse wijze van het Sacrament leerden, doch onderstelden alsof het één zaak met Luthers lering was, enzovoort.

Deze brief maakte de Zwitsers zeer onvergenoegd. Maar ***Bucer*** reisde met Barth Fontius, een Venetiaan naar Zürich, zuiverde zich van de verdachtmaking alsof hij van het gevoelen der Zwitsers afgevallen was en hij gaf voor, daarbij tot aan zijn eind te willen blijven. Ondertussen verontschuldigde hij ook Luther, dat hij meer in woorden als in het gevoelen zelf met hem onverenigd was. Hij verzocht ook wegens de brief aan die van Franfort niets tegen hem te ondernemen en verkreeg daardoor, dat zulks niet alleen achterbleef – maar ook het geschrift dat die van Zurich gezamenlijk tegen Luther hadden opgesteld, omdat hij de dood van Oecolampadius in zijn boek van de Winkelmis hart had aangevallen – niet gedrukt werd, omdat hij (Bucer) vaste hoop tot vereniging maakte. Want Bucer had reeds

enige jaren aan het *Vergelijk der steden* in Opper-Duitsland wegens het geschil omtrent het Sacrament met Luther gearbeid en veel daarvan met Luther zelf willen bespreken, dat het verschil enkele in woorden bestond; maar wat Luther echter in genen dele toestond, ofschoon hij nauwelijks aan iemand zo beleefd schreef dan aan Bucer.

Luther schreef in dit jaar ook een zeer beminnelijk voorwoord over de *Belijdenis van de Waldenzen en de Picarden,* zoals de broeders in Bohemen en Moravië genoemd werden. Onder andere meldt hij, dat hij lang gewenst had nieuwe kennis van de lering van deze mensen te hebben gekregen, welke de papisten als ketters vervolgden en evenwel een voorbeeldige wandel voerden. Hij had veel van hun boeken gelezen, maar hun spreekwijze, voornamelijk van het Sacrament niet kunnen verstaan. Nadat hij echter zelf met hen gesproken en bevonden had dat zij wel anders als wij van het Sacrament spraken maar nochtans geloofden, dat het waarachtige lichaam en bloed van Christus in het Sacrament ontvangen werd, was hij zachter van oordeel omtrent hen geworden, enzovoort.

Luther schreef in dit jaar vele geschriften, predicaties en brieven tot allerlei personen. Hij schreef over *de opstanding van Christus en dat de vrucht hiervan onze geestelijke opstanding is en de opstanding van onze lichamen.* 'Het is dus al over de helft geschied, namelijk dat wij reeds geestelijk door de doop in het geloof, opgestaan zijn. Dat is het beste stuk van ons, omdat ons Hoofd uit het graf ten hemel is gevaren, en dat onze ziel met Christus in de hemel komt zoals de heilige Paulus pleegde te zeggen. En alleen nog de hulzen, schalen of scherven hier beneden blijven, die ook eens naar Boven zullen varen. Want dit lichaam is, zoals Paulus zegt, maar een hut voor de ziel, van aarde en van leem gemaakt en als een verouderd kleed. Doordien echter de ziel door het geloof reeds in het nieuwe eeuwige hemelse leven is en niet sterven of begraven kan worden, zo hebben wij niet meer te wachten dan dat deze arme hut en het oude kleed ook nieuw zal worden en niet meer kan vergaan omdat het beste deel Daarboven is en ons lichaam niet zal achterblijven.'
Het is in de waarheid in dit jaar gebleken dat satans list tegen de voortplanting van het evangelie niets vermag. Want de Reformatie heeft aanmerkelijk land gewonnen. In Keur-Saksen had men in 1528 wel een kerkelijke Visitatie voorgenomen maar deze niet ten einde gebracht. Daarom verzochten de Standen op een landdag te Weimar aan de keurvorst dat deze weer mocht worden begonnen om te zien of hetgeen in het laatste kerkbezoek geordineerd was ook werd nagekomen. Daarom bewerkte men de 19e december 1532 een instructie voor de visitatoren die in het jaar 1533 werd voltrokken.

1534

Seckendorf, Blz. 68, 70, 84 De protestanten belegden in het laatst van mei een vergadering te Neurenberg. Besproken werden de geschillen tussen Philipp de landgraaf van Hessen en keurvorst Johan Frederik. Voornamelijk werd in deze vergadering gehandeld over Albrecht, hertog van Pruisen die zeer verzocht in dit verbond te worden opgenomen.

Er werd ook een besluit genomen dat hertog Ulrich en landgraaf Philipp 1500 ruiters en 3000 voetknechten naar Munster zouden zijn de om de stad te helpen bemachtigen. Want zij krioelde van de wederdopers die een gevaarlijke opstand verwekt hadden.

Hertog Ulrich van Wurtemberg was namelijk door Philipp van Hessen weer in het bezit van zijn land, waaruit hij verdreven was, hersteld. Hij voerde de reeds lang begeerde Hervorming in Wurtemberg in, door Johann Brenz, Blauer en Schnepf. Ook de Bovenlandse steden, (Zuid-Duitsland) met Straatsburg aan het hoofd, waren intussen geheel tot de Luthersen genaderd.

Het eerste Godsdienstgesprek te Leipzig vond dit jaar plaats

Luther schreef in dit jaar een antwoord op een Latijns traktaat van ***Erasmus***. Hij klaagt onder meer over de roomsen dat zij niet ophouden ons bloed te vergieten en te zuipen en ons met zwaard, vuur, water te vervolgen en dat om geen andere reden dan omdat wij gemoedshalve God en Zijn Woord hoger achten dan alle mensenstanden. Daarom zal God hier richten wie schuld heeft, zij of wij, dat wij niet eendrachtig leven. Want onze roem is een blijmoedig getuigenis van een goed geweten dat wij de eendracht zoveel de liefde betreft, met alle ernst gezocht en daarom gebeden en gesmeekt hebben. ***Zelfs na zeer veel vergoten bloed van de onzen en geduld onder de eindeloze wreedheden en haat van de tegenpartijders.*** (in Europa) Erasmus echter zoekt de eendracht des geloofs en der leer tevergeefs aan te richten als hij voorslaat: *dat wij elkander toegeven en vergeven moeten.* Niet alleen omdat de wederpartijgans niet toegeeft of toegeven wil, ja veel meer alles harder en nog hardnekkiger tekeergaat dan zij tevoren ooit gedaan hebben.'

In dit jaar zijn predicaties van Luther uitgekomen die meest door dr. Caspar Cruciger, die weergaloos vaardig ter pen was nageschreven zijn. Onder meer preekte Luther over psalm 65 en het 17e hoofdstuk van het evangelie van Johannes: In zijn preken komt deze passage voor: ... 'Gij echter moeten weten, dat er geen groter troost op aarde is, die Hij u hier Zelf toont en geeft, namelijk dat gij Gods eigen en lieve kind zijt omdat u Zijn Woord behaagt en uw hart lieflijke jegens Hem is. Want doordat Christus vriendelijk en zoet is en u troost, zo troost God de Vader u zelf. Daarom hebt u geen toornig God, maar louter Vaderlijke liefde en genade. Door dit werk toont Hij dat Hij u aan Christus geschonken heeft. Blijft daarbij en laat u verder niets voorstaan dan zoals Hij Zich toont en openbaart door Christus' Woord. Want Hij heeft Zich juist daarom alzo geopenbaard, dat gij naar niets anders zoudt behoeven te zoeken en na te vorsen, noch u te bekommeren wat Hij wegens u zou hebben besloten. Maar dat gij in het Woord Zijn wil en hetgeen uw zaligheid betreft zou mogen zien en weten.'

1535

Seckendorf schrijft: Een bijzonderheid in dit jaar was het bezoek van ***Vergerius de pauselijke legaat, aan Luther.*** De legaat kreeg vrijgeleide om door Wittenberg te gaan waar hij de 6e november met 21 paarden en 1 ezel aankwam en door de Landvoogd met alle eerbewijzing werd ontvangen. De volgende dag verzocht hij om Luther te spreken. Daarom ging deze heel vroeg naar de barbier. Toen hij daaraan kwam keek hij vreemd op, waarop Luther zei: 'Ik moet bij de gezant van de allerheiligste vader, de paus komen; daarom moet ik mij immers een weinig opmaken, dat ik jong schijn. Want dan zou de legaat denken: hé, is de duivel Luther nog zo jong en heeft reeds zoveel ongeluk gebrouwen, wat zal hij dan nog meer doen?

Wanneer Luther met Pomeranus in de koets klom om naar de legaat te rijden, zei hij met een lachend gezicht: 'Zie, daar rijdt de Duitse paus en kardinaal Pomeranus, dat zijn Gods getuigen en werk.'

De legaat ontving hem en Luther de legaat. Maar niet met zodanige hoogdravende en snorkende titels als men de pauselijke legaten wel pleegt te ontvangen. Zij spraken onder andere van een concilie. Waarop Luther hem heel droog zei: 'Dat de paus niet van zins was om een concilie te houden en dat hij enkel de spot daarmee dreef. En hoewel er al een gehouden zou worden, zouden ze enkele van kappen en dergelijke wissewasjes handelen, maar niet van het geloof, de rechtvaardigmaking en andere nuttige en gewichtige zaken teneinde de gelovigen in eendracht des geloofs en des Geestes mochten staan. Want dat komt met hun belangen niet overeen. Wij, zei hij verder, zijn door de Heilige Geest van de zaken verzekerd en hebben geen concilie nodig. Maar andere arme mensen die door uw dwingelandij verdrukt worden. Want u weet niet, wat u gelooft. Nu welaan, hebt u lust, houdt er een; ik zal zo het u geliefd komen, al wist ik, dat u mij zou verbranden.'

De legaat vroeg, waar hij wenste dat het concilie zou worden gehouden.

Luther antwoordde: daar u wilt.

De legaat hernam: zelfs te Boulogne?

Luther vroeg: aan wie komt die stad toe?

En als hij tot antwoord ontving, dat ze aan de paus toebehoorde, zei Luther: hemelse Vader, heeft de paus die stad ook al aan zich toegetrokken! Ja, ik zal er komen.

De legaat vroeg verder: of de paus met of zonder krijgsvolk te Wittenberg zou komen?

Luther hernam: wij zullen beiden verwachten.

De legaat vroeg verder: Zijn er ook priesters gewijd?

Luther antwoordde: zeker, want de paus wil er ons geen wijden. Daar zit een bisschop die wij gewijd hebben; wijzen de naar Pomeranus. Dit en veel meer spraken ze met elkaar. Waarbij staat aan te merken dat Luther alles zei dat hij op zijn hart had en de nood vereiste, zonder enige angst, onversaagd en met grote ernst.

En wanneer de legaat te paard zat en wegrijden wilde, zei hij tot Luther: *wees op uw hoede, dat gij op een concilie gevat wordt.* Waarop Luther antwoordde: *ja mijnheer, ik zal met deze mijn hals komen.*

De 6e december 1535 werd te Schmalkalden een vergadering gehouden van de protestantse bondgenoten. 'Zij besloten, zich in een goede staat van tegenweer te stellen en al degenen in dit verbond aan te nemen, die God en Zijn heilig Evangelie rein, vrij en openlijk bekenden, de vrede beminden en als eerlijke mensen leven. Verder, dat zulks niet streed tegen de Neurenbergse vrede en dat het voordeel van dit verbond openbaar was, waardoor vele gewelddadige instellingen van de wederpartij tot nu toe waren tegengehouden.'
Derhalve werden verscheidene in het Schmalkaldisch verbond toegelaten

Blz. 113. In december kwam een groot ***Engels gezantschap*** te Weimar. Hun voorstel raakte een Vergelijk in de religie en een alliantie tot wederzijdse bescherming tegen de paus, wat zij uitvoerig op de vergadering van Schmalkalden voordroegen.
Het antwoord van de Evangelischen kwam hierop uit: dat zo de koning de reine leer in de Augsburgse confessie uitgedrukt aannemen en ook in een vrij christelijk concilie verdedigen wilde, zij bereid waren hem in het Schmalkaldisch verbond te ontvangen onder de titel van *Voorstander en Beschermer van hetzelve.*

Onder Luthers geschriften die in dit jaar uitgekomen zijn is het voornaamste zijn tweede commentaar over de zendbrief aan de ***Galaten.*** De eerste is uitgekomen in 1520 die M. Rörer, diaken van Wittenberg uit zijn prelectiones had opgetekend en Luther daarna heeft overzien. Justus Menius heeft deze in de Duitse taal overgezet. Luther schrijft onder meer in zijn voorrede: *In mijn hart heerst dit artikel alleen en zal ook heersen namelijk, het geloof in mijn lieve Heere Christus, die het begin, midden en einde van al mijn geestelijke en goddelijke gedachten die ik nacht en dag zou kunnen hebben, is.*

In dit jaar besloot het ministerie van ***Augsburg*** in het Schmalkaldisch verbond te treden. Zij stuurden een van hun predikanten met brieven van de Raad naar Luther om met hem te overleggen. Luther schreef op 20 juli aan de Raad van Augsburg als volgt:
'Genade en vrede in Christus.

Met welke grote vreugde ik uw brief heb ontvangen zult gij, lieve broeders beter uit de levendige brief, namelijk uw doctor Gereon en Caspar Huber vernemen als uit deze dode letters. Want mij is de gehele tijd sedert dat het Evangelie weer is opgegaan niets aangenamers wedervaren, dan dat ik ná de droevige tweedracht ééndrachtig hoop, ja zien kan. Aangezien doctor Gereons bericht en uw brief mij zodanig hebben overtuigd, dat alsnu mijn wonde, dat is argwaan, zodanig genezen is, dat er zelfs geen litteken daarvan is overgebleven.

Daarom bid ik u door Christus, die zodanig werk in u heeft begonnen, ga voort en volhardt in deze vrucht des Geestes. Gelieve u ook met zo hartelijke en rechtschapen christelijke liefde jegens ons te tonen zoals wij u met rechte liefde en getrouwheid ontvangen. Gij kunt in Christus verzekerd zijn, dat gij ons niets kunt opleggen dat wij niet graag met vreugde doen, ja zelfs lijden willen om deze eendracht te bekrachtigen. Want als deze eendracht bevestigd is, zal ik met blijmoedige tranen zingen: *Heere, nu laat gij uw knecht in vrede heengaan.* Want ik zal aan de kerk de vrede achterlaten; dat is de ere Gods, de straf des duivels, en de wraak op alle vijanden en wederpartijders. Christus regere en volbrenge dit werk bij u teneinde mijn vreugde volkomen werd en ik na zoveel kruis en hellen slechts een vrolijk stervensuurtje mag ontvangen. Amen. Bid voor mij, gelijk ik voor u bidt.'

De Raad van Augsburg berichtte Luther terug, en verzekerde hem, 'dat hij hen niet een *dood* schrift maar zijn *levend* hart toegezonden had en dat zij een bijzonder zoete smaak van een gans vriendelijk hart uit zijn antwoord hadden ontvangen. Zij wensen dat degene die pogen wilden zulk christelijk hart en zin bij Luther te verstoren, van God ook verstoord worden; en daarentegen dat degenen die deze eendracht helpen bevorderen zoveel als in hun macht is, van God vergolden worden.'

Na een religiegesprek te Kassel tussen Melanchton en Bucer werden voorbereidingen gemaakt voor de ***Wittenbergse Concordia*** die in mei 1536 tot stand kwam, waarin een aantal steden tot de Augsburgse Confessie toetraden.

Luther stuurde op 5 oktober een antwoord aan de predikanten te Augsburg.

Genade en vrede in de Heere.

'Ik dank mijn Heere Jezus Christus, lieve heren, die mij door uw brief zo zeer verheugd en mijn gemoed over u gesterkt heeft, dat ik nu een sterke Mag hebben dat onze kon kort die oprecht en bestendig zijn zal. God de Vader, de vorst vredes en eendracht, die dit begonnen heeft gelieve en vrolijk teneinde te brengen door Jezus Christus onzen Heere. Amen.

Luther vraagt hen een kleine vergadering te houden met de heren van Straatsburg. Daarna besluit hij: 'Gedraagt u wél in Christus en wees verzekerd, dat ik alles zoveel mogelijk trouw en blijmoedig doen en lijden zal, hetgeen tot voleinding van deze ***Concordie*** dienstig is. Want ik verlang zoals ik boven heb opgemerkt, niets zozeer dan dat ik dit leven haast in vrede, liefde en eendracht des Heiligen Geestes met u zou mogen besluiten.'

Christus Jezus, de Stichter des levens en des vredes, voege ons door de band van Zijn Geest tot altijddurende eendracht bij elkander. Amen.

Wittenberg, de 5e oktober 1535'

1536

Leo Juda, (Leo Keller geb. 1482 Guemar, Elzas , ten zuidwesten van Straatsburg. - 19 juni 1542, bekend als Zwitserse Hervormer. evenals zijn latere collega Heinrich Bullinger, was Leo de zoon van een priester; men zegt, van Joodse afkomst. Hij studeerde aan de Latijnse school Schlettstadt met Martin Bucer en in 1499 aan de Universiteit van Basel, waar hij Huldrych Zwingli leerde kennen. In 1523 raakte hij steeds meer betrokken bij de Reformatie.

Op 22 oktober 1532 overhandigden Juda en Bullinger aan de Zürichse Raad een document waarin de gereformeerde geloof beschreven werd. In 1534 werkte Juda aan een herziening van de Zürichse Bijbel.

In december 1535, had Juda een ontmoeting met Konrad Pellikan, Theodor Bibliander (van Zürich) en Oswald Myconius (1488-1552, volgenling van Zwingli) en Simon Grynaeus (van

Bazel, vriend van Melanchton) om te proberen in hun theologie tot overeenstemming te komen. Zwingliaanse en Lutherse meningen teisterden de Zwitserse Reformatie. Het resultaat was vijf artikelen over de Avondmaal des Heeren, die een positieve bijdrage leverden in de verzoening, zelfs van Luther.

In januari 1536, riepen de magistraten het eerste concilie van de Gereformeerde kerk bijeen; Verdrag van Bazel. Theologen en magistraten van over de hele Zwitserse Bondsstaat woonden deze bij, onder wie Juda een leidende figuur was. Anderen waren: Martin Bucer, Wolfgang Capito (beiden van Straatsburg), Heinrich Bullinger , Simon Grynaeus , en Oswald Myconius. Het resultaat was de eerste Helvetische belijdenis.

Een toegevoegde waarde was, dat er aandacht werd gegeven bij deze theologen aan de bekering van de Joden, wat Luther geheel had laten vallen. Zoals in de levensschets van Bucer werd opgemerkt, is de oorsprong van de verwachting van de bekering van de Joden niet bij Luther of Zwingli, ook niet zozeer bij Calvijn, maar bij Bucer, Petrus Martyr, Paraeus en Beza. Zie o.a. Ian Murray: The Puritan Hope, pag 41 etc. 'Wij mogen aannemen dat de invloed van Tremmelius op Bucer – en mogelijk ook op de anderen – heeft meegewerkt om het Bijbels leerstuk van de toekomstige bekering van de Joden onder aandacht te brengen en levendig te houden. Tremmelius als een eersteling van het Joodse volk in de Reformatietijd heeft misschien meer invloed en verwachting daartoe verwekt dan wij weten.'

Van belang is waarschijnlijk ook de invloed van Leo Juda, een bekeerde Jood, vriend van Bucer.

Luther heeft in dit jaar veel werk verricht ondanks zijn lijden aan niersteen en dergelijke kwalen meer. Hij schreef verklaringen over de profeet Amos de profeet Obadja en begon zijn arbeid aan het eerste boek van Mozes waaraan hij tot aan zijn dood heeft gewerkt. Ook schreef hij uitmuntende predicaties over Efeze 5 vers 22, *aangaande het geestelijk huwelijk van Christus met een gelovige.* Zeer fraai is ook zijn verklaring over de 23e Psalm. Verder schreef hij weer een groot aantal brieven.

De 11e juli 1536 stierf de hoog geleerde en beroemde ***Erasmus*** te Bazel. Voor zijn dood heeft hij een christelijk testament gemaakt en op zijn doodsbed riep hij, Conradus Pellicanus, predikambt te Zürich, waarmee hij tevoren in heftige pennenstrijd geraakt was. Toen deze hem bezocht, ontvingen hij de predikant zeer vriendelijk en heeft hem gebeden te vergeven en voortaan niets vijandelijks meer van hem te verwachten. Hij had ook met eer van Bullinger gesproken. Bucer en Capito berichten aan Luther dat hij onder aanroeping van de Naam van Jezus en Gods barmhartigheid is gestorven.

Blz. 134-150. De 30e november 1535, nadat keizer Karel zegevierende uit Afrika terugkwam, heeft hij een heftige brief aan de protestanten laten schrijven en hen verweten dat zij de geestelijke goederen aangetast, de clerici beroofd en aan de bevelen van het kamergerecht niet gehoorzaamd hadden. Maar dat zij zich verkeerd op de Neurenbergse vrede beriepen waartoe hun advocaten hen overhaalden en hun voordeel bij deze processen zochten.
In deze hachelijke toestand hielden de protestanten in een vergadering te Frankfurt die van 24 april tot de 10e mei duurde. Zij voltooiden daarin hetgeen in de vergadering te Schmalkalden vorig jaar tot voortzetting van het verbond begonnen was en versterkten het verbond door aanneming van meer Standen, waaronder de hertogen van Pomeren, enzovoort. In het jaar 1531 was het Schmalkaldisch verbond voor 6 jaar gemaakt, zodat het de 18e februari 1537 een einde zou hebben genomen. Daarom vernieuwden zij hetzelfde voor 10 jaar. Zij besloten dat allen zullen worden gehoord, omdat God dikwijls de laatsten ingeeft, dat Hij voor de eersten verbergt. Maar wanneer men zich niet eenparig kon vergelijken, zou de meerderheid van stemmen volgen.

Tot hoofdmannen van het verbond werden gekozen, de keurvorst van Saksen en de landgraaf Philipp om ieder één half jaar de een na de andere, hoofd van dit verbond te zijn, enzovoort.

De in het vorig jaar reeds de ver gebrachte **Concordia** met de Bovenlanders (Duitsers uit het Zuiden) kwam in dit jaar door Gods zegen tot een gewenste stand. De Augsburgers en de Straatsburgers verzochten de Landgraaf volstandig dit werk te bevorderen; die ook de 25e januari aan de keurvorst schreef en verlangde zijn gevoelen te weten, alsook wanneer en waar de godgeleerden een vergadering die hij hoogst nodig achtte, zouden houden.
In deze tijd zonder ***Luther een brief aan Bucer*** over deze zaak. De inhoud luidt:

Aan de eerwaardige in Christus, dr. Martinus Bucer, getrouw dienaar van Christus, zijn geliefde broeder.

Genade en vrede in Christus.

Ik moet u lieve heer Bucer in het beknopt schrijven omdat ik sinds 14 dagen aan ondraaglijke pijn in de heupen het bed hou en nauwelijks begin ik weer een weinig adem te scheppen. Wegens onze vergadering is deze onze mening. Onze keurvorst heeft tot dezelve Eisenach benoemd, welke stad aan de Hessense grenzen, 28 mijl van Wittenberg ligt. Justus Menius is daar superintendent. De tijd dunkt ons, mij het gelegenste te zijn zo wij op de vierde zondag na Pasen bij elkaar komen. Bedenkt u hierop met de uwen en antwoord. Als de derde of een andere zondag voor u gelegener komt, zo zal het ons ook niet tegen zijn. Wees maar op uw hoede dat Brentius, Snepfius, of die gij anders daarbij wilt hebben zulks te weten komen. Ik zal het Oceander en andere Neurenbergers berichten. Doch geen Bovelanders, maar dit aan u overlaten.

Vaarwel in Christus en bid voor mij.

Op de dag van Maria-boodschap 1536.

… De volgende morgen, de 22e mei bezochten Bucer en Capito Luther. Na de middag kwamen ze allen ten huize van Luther bij elkaar. Namelijk, de Lutherse godgeleerden want van de Bovenlanders was Capito en Bucer alleen tegenwoordig. Bucer begon uitvoerig te spreken van de vlijt, die hij nu vier jaar had aangewend om deze eendracht te stichten. Luther echter klaagde dat de zendbrieven van Zwingli en Oecolampadius met een voorbericht van Bucer waren uitgekomen; wat de enigheid slechte hoop gaf. Hij liet het daar, of zij het thuis, wegens het gemene volk, niet anders durfden spreken. Ondertussen was het beter dat men de zaak in de vorige staat liet, want men moest oprecht, zonder alle bedrog als voor Gods aangezicht daarin handelen.

Bucer antwoordde hierop uitvoerig maar onordelijk, omdat hij door Luthers antwoord overstag was gezet, en zei *dat er geen bedrog onder schuilt.*

Zij kwamen allen de 24e mei weer bij elkaar. Bucer bekende dat hij voorheen enige dingen niet terecht verstaan en niet terrein en rechter genoeg geleerd had.

Men sprak langdurig over een poging tot oplossing van hun geschillen met betrekking tot de werkelijke tegenwoordigheid van Christus' lichaam en bloed in het Heilig Avondmaal. In dit document wordt deze leer van de werkelijke tegenwoordigheid van Christus 'lichaam en bloed gedefinieerd en het waarlijk eten van het lichaam en bloed van Christus door "onwaardig communicanten" (manducatio indignorum).

De 25e mei, zijnde Hemelvaartsdag preekten Weller, Myconius, Menius; en 's avonds Luther over Markus 16 vers 15 zo treffelijk en geestrijk dat Myconius deze woorden heeft aangetekend: 'Ik heb Luther dikwijls horen preken, maar toen kwam het mij voor, alsof hij niet alleen sprak, maar alsof het uit de hemel zelf in Christus' Naam doneerde.'
Diezelfde dag zou Melanchton de artikels van de Concordia opstellen, welke de volgende dag de 26e mei Bucer en zijn ambtgenoten werden voorgehouden.

Zondag de 28e mei gingen Bucer en Capito tot betuiging van hun eenheid aan het Heilig Avondmaal. Alber predikte vroeg, Bucer na de middag en Luther 's avonds.

Maandag de 29e mei 1536 werden de artikelen ondertekend.

De Gereformeerde die ondertekend waren:

Martin Bucer,

Wolfgang Fabricius Capito,

Matthäus Alber,

Martin Frecht,

Jakob Otter, en

Wolfgang Musculus.

(Martin Bucer zou later zijn onderschrijving van dit document ontkennen op bepaalde punten vanwege verkeerd begrip en verdenking dat hij teveel toegaf aan de Lutherse visie)

De Lutheranen die ondertekend waren:

Martin Luther,

Philipp Melanchthon,

Johannes Bugenhagen,

Justus Jonas,

Caspar Cruciger,

Justus Menius,

Friedrich Myconius,

Urban Rhegius,

George Spalatin.

1537

Seckendorf, Blz. 166. In dit jaar hebben de protestanten uitvoerig met elkaar onderhandeld over het voornemen van de paus om een Concilie te houden te Mantua. Luther had zich al bijna 20 jaar geleden op een concilie beroepen. De protestanten begeerden een vrij concilie, liefst op Duitse bodem, waar het woord van God van doorslaggevende stem en betekenis zou zijn. Er was niets wat de paus en de clerici zo zeer tegenstonden, omdat het hun gezag benadeelde. De protestanten waarom daarom tegen een concilie. Zij protesteerden:

Ten eerste, dat in de pauselijke bul niets van Reformatie gemeld wordt, welkers noodzaak door paus Adrianus de VI op de Rijksdag openlijk bekend was gemaakt.

Ten tweede de paus veroordeelt de Evangelischen.

Ten derde, hij vermoordt en vervolgt hen.

Ten vierde, hij misleidt de keizer, omdat hij zich houdt alsof hij zijn eigen en zijner clerici's gruwelen, dwalingen en misbruiken wil hervormen terwijl hij het tegendeel in de bul zelf aantoont.

Ten vijfde, omdat hij rechter wil zijn, hoewel de protestanten hem van zoveel gruwelen hebben aangeklaagd dat zij echter bereid zijn de paus en de zijnen in een vrij, Christelijk,

Concilie van de beschuldigde gruwelen willen overtuigen en hem derhalve voor geen rechter kunnen herkennen.

Ten zesde daarbij was de vergaderplaats Mantua niet bekwaam nóch veilig.

Door deze tegenwerking liet Paus Paulus III dit plan vallen. Hij liet hij Gasparo Contarini 9 vooraanstaande prelaten uitnodigen om in een speciale commissie zitting te nemen die onderzoek zou doen naar en rapporteren over de corruptie en het machtsmisbruik binnen de Kerk. Dit leverde de *Consilium de Emendenda Ecclesia* op, een document waarin met nadruk wordt gezegd dat ook geestelijken zich aan hun eigen wetten moeten houden.
Het was de bedoeling dat dit rapport geheim zou blijven, maar binnen korte tijd was het overal te krijgen.

Blz. 199. Zodra dit document in handen van de protestanten kwamen, werd het gedrukt door Johann Sturm te Straatsburg in de Latijnse taal met noten en door Luther in de Duitse taal met kanttekeningen. Luther liet voor het Duitse exemplaar een plaat afdrukken, afbeeldende verscheidene kardinalen die met een vossenstaart de vloer en muren veegden. In het voorbericht herinnert Luther eraan dat de paus door die list, óf probeerde een concilie uit te stellen, óf tenminste te beletten dat daar over een Reformatie zou gehandeld worden. De opstellers daarvan zijn op hun hoede geweest dat ze enkel de splinters hebben aangeroerd maar de balken hebben laten liggen; muggen hebben uitgezogen en kamelen verslonden, enzovoort.

De oproep van keizer Karel voor een concilie resulteerde erin dat er artikels werden samengesteld. Deze worden genoemd de *Schmalkaldische Artikelen.* Het betreft onder meer de voornaamste inhoud van Luthers *Kleine en de Grote Catechismus.* De *Schmalkaldische Artikelen* die gevoegd werden bij de sluiting van het Schmalkaldisch verbond 1531, zijn van deze artikelen dus onderscheiden. De *Schmalkaldische Artikelen* artikels vormen een zelfstandig geschrift, onderverdeeld in 3 delen. Het eerste handelt over de heilige *Drievuldigheid.* Het tweede handelt in vier aparte artikels over *de verdiensten van Christus.* Het derde bestaat in 15 artikelen die handelen over *zaken waarin verschil is met de roomse geestelijkheid.*
Het document werd in opdracht van de Saksische keurvorst Johann Frederich geschreven in december 1536 en moest in de nationale vergadering in Schmalkalden worden ingediend in februari 1537. Zij moesten geschikt zijn om gelezen te worden op het aanstaand Concilie.

De keurvorst had de Wittenbergse godgeleerden, voornamelijk Luther bevolen om artikels van onze leer op te stellen, als het tot onderhandeling kwam; om te tonen wat en hoe ver wij de roomsen wilden of kunnen wijken en waarop wij eindelijk meenden te blijven staan, zoals Luther zelf bericht. Dit geschiedde niet alsof de keurvorst aan de waarheid van de Augsburgse confessie twijfelde of begon te wankelen, maar omdat hij raadzaam achtte dat men na zoveel tegenspraak van de wederpartij alles opnieuw onderzocht, deze te duidelijker opstelde en op een concilie voordroeg. Doordat ook na de Augsburgse Rijksdag vele vorsten en steden deze leer toegevallen waren, was het nodig dat men op deze vergadering een openbaar getuigenis der overeenstemming in de leer gaf, teneinde het aanhoudend lasteren van de tegenpartij, alsof de Evangelischen geestdrijvers waren en Zwingliaanse leringen in hun landen gedoogden, te vernietigen.

Daarom nam Luther die arbeid op zich en berichtte de 3e januari 1537 de keurvorst 'dat hij Amsdorf, Agricola en Spalatinus bij zich genomen had omdat Myconius en Menius te ver van de hand woonden. Dat hij hen de opgestelde artikels overgaf en meer dagen vanwege zijn zwakheid nodig had, met hen daarover gehandeld had en dat hij ze met Spalatinus meezond, om door hem en hen te ondertekenen; met ootmoedig verzoek dat de keurvorst geen geloof aan de lasteraars geliefde te slaan.'

De 7e januari dankte de keurvorst God 'dat hij Luther krachten heeft verleend de artikels zo christelijk, rein en louter op te stellen en aan zijn collega's om dezelve eenparig aan te

nemen. Het was hem zeer aangenaam dat hij die arbeid ten beste van de christenheid op zich had willen nemen en dat hij zijn gemoed in geen geval veranderd had maar standvastig was gebleven bij 't geen hij bij monde en bij geschrift had geleerd.'

Luthers ziekte

Blz 183-185. Tijdens de Schmalkaldische vergadering werd Luther ernstig ziek. De onkunde van een Hessensisch arts vergrootte nog het kwaad. Omdat er in zulke pijn geen menselijke hulp meer kon baten verzocht hij gedurig hem weg te brengen, wat ook de 29e februari gebeurde met de Keurvorstelijke koets. Op zijn vertrek keerde hij zich nogmaals naar de stad toe en zei: 'God vervulle u met haat tegen de paus.'

Welke woorden de tegenpartij zeer kwalijk namen. Maar hij had tevoren duidelijk gezegd dat de paus met de zijnen in de leer dwaalden en het Evangelie met list en geweld vervolgde (en dat talrijke martelaren de dood vonden). Hij heeft echter ook dikwijls betuigt dat als de paus deze stukken zou verbeteren, hij een van de eersten zou zijn die de pausen weer grote eerbied zou bewijzen.

Die avond kwam hij te Tambach, een dorp in het Thüringer Woud. Door zijn bewegingen kreeg hij daar enige verlichting en noemde die plaats Pniël naar het voorbeeld van Jakob, Genesis 32.

De volgende dag schreef ***Luther aan zijn vrouw:***

'Dat hij geen drie dagen te Schmalkalden gezond was geweest en sinds zondag de 18e februari waarop hij nog gepreekt had, (tot op deze nacht, geen druppel water (urine) had kunnen maken; dat hij nooit gerust geslapen en geen eten of drinken bij zich gehouden had. … Kortom, ik ben dood geweest en heb u met het kindje aan God en mijn goede Heere aanbevolen, alsof ik u nooit meer zien zou. Ik ben zeer over u bedroefd, maar ik had mij tot het graf klaargemaakt. Nu heeft men zo sterk voor mij tot God gebeden, dat de tranen van veel mensen overmocht hebben, dat God mij deze nacht de gang van de blaas geopend heeft en ik in de tijd van twee uren ongeveer 14 maat water ben kwijt geworden; zodat mij dunkt, dat ik opnieuw herboren ben.'

Met Luther moesten op het bevel van de keurvorst ook vertrekken dr. Pomeranus, Spalatinus en George Sturts, een arts. Wanneer deze de beterschap van Luther aan de keurvorst berichtten, ontstond bij de hele vergadering grote vreugde.

De keurvorst schreef hierover de 27e februari als volgt: 'Hij had met grote vreugde verstaan dat de ziekte enigszins was verminderd en daarom bevolen, God daarvoor openlijk op de preekstoelen te danken en aan te houden met bidden, dat hij zijn volkomen gezondheid terug mocht krijgen tot Gods eer en tot troost van de christelijke kerk.'

Terwijl hij naar Wittenberg spoedde moesten ze hem zorgvuldig bijstaan en niets laten ontbreken wat tot zijn gemak kon verstrekken. Dit heeft de keurvorst in een tweede bevel verhaalt en eraan herinnerd niet naar Erfurt te reizen, omdat hij die van Ments niet vertrouwde. Maar te Gotha, waar hij volgens Mathesius de 28e februari aankwam, kreeg hij weer een toeval, zodat hij zich tot sterven gereed maakte en hij Pomeranus zijn laatste wil aantoonde. Hetgeen hij toen heeft gesproken ligt nog in de Wijmarse kanselarij en is van Pomeranus de 9e april opgeschreven.

Luther zei, dat hij wist dat hij goed had gehandeld en prees daarom God dat hij het pausdom, 't welk God, Christus en het Evangelie haatte, tegen had gesproken. …

Pomeranus zou zijn Philippus, Jonas en Cruciger groeten en hen in zijn naam om vergeving bidden als hij ze beledigd had. Zijn vrouw zou zich troosten dat zij 12 jaar een vrolijk en gelukkig huwelijk met hem genoten had; dat zij hem niet alleen als een vrouw maar als een meid opgepast had. God wilde haar zulks rijkelijk vergelden. Hij beval haar aan zijn goede vrienden, om haar naar hun vermogen bij te staan. Hij beval de diakens te Wittenberg die

hem lief hadden, ook te groeten. De Keurvorst en de Landgraaf zouden zich wegens de *kerkelijke goederen* door het geschreeuw der tegenpartijders niet laten afleiden; het was niet onrechtvaardig dat ze ook iets daarvan profiteerden, omdat zij om het geloof zoveel kosten maakten. Hij bestrafte daarbij tamelijk scherp, dat de tegenpartij dezelve misbruikte. Zeg ook de vorsten van mijnentwege, dat zij voor de zaak van het Evangelie in God moeten doen, hetgeen de Heilige Geest hen ingeeft. Ik schrijf hen geen maat voor; de barmhartige God versterke hen dat zij in deze reine leer blijven en God danken dat Hij hen van de Antichrist verlost heeft. Ik heb hen ernstig in mijn gebed Gode bevolen en hoop, dat Hij hen zal bewaren, dat ze voor de boosheid der Roomsen niet wijken; hoewel zij ook in sommige stukken zondaars en allen niet rein zijn.'

Hierop zei hij, 'dat hij van voornemen was geweest, van de goddeloosheid, lastertaal, haat en wreedheid van de tegenpartij te schrijven, als hij langer had geleefd. Maar omdat het na zijn dood aan geen mensen zou ontbreken die het nog scherper doen zullen. *Ik beveel mijn ziel in de handen van mijn hemelse Vader en mijn Heere Jezus Christus, die ik op deze wereld gepredikt en beleden heb. Amen.'*

Weddik schrijft: Toen zich het gerucht verspreid had dat Luther ten gevolge zijner verergerde kwaal, werkelijk was overleden, kwam een Bode uit Halle, in het Innthal, bij Luther en meldde hem dat zijn opdracht was, om aangaande de waarheid of valsheid van dat gerucht de nauwkeurigste berichten in te winnen. En tevens dat verscheidene God-vrezende personen hem gebeden hadden, om een afschrift mede te brengen van het grafschrift op Luther, hetzij in de Latijnse, Griekse of Hebreeuwse taal. "Daar ik uw dierbare persoon, zo vervolgde de Bode, nog levend aanschouw, verzoek ik u, mij een geschrift van uw graf mede te geven, ten einde ik de vrome lieden troosten kan die zo bekommerd zijn om uwentwil."

Toen sprak de Hervormer: "Dat is een zonderling verzoek; want ik heb zolang ik leef, nog geen geschrift over mijn begrafenis geschreven." Terstond nam hij echter de pen en schreef: 'Ik, Dr. MARTINUS LUTHER, beken door dit mijn handschrift, dat ik het in genen dele eens ben met de Duivel, de Paus en al mijn vijanden, die gaarne verheugd wilden zijn over mijn dood en gaarne gunde ik hun die vreugde van ganser harte, en wilde te Schmalkalden wel gestorven zijn. Maar God heeft hun die vreugde nog niet willen verlenen. Hij zal het echter doen, eer zij dit verwachten, maar niet tot hun groot heil. Want zij zullen nog eens, vroeg of laat, zeggen: Ach! dat Luther nog leefde. Ziedaar het afschrift van mijn grafschrift, Hoogduits, Grieks, Latijn en Hebreeuws."

Luther hersteld en te Wittenberg teruggekeerd, bleef met vernieuwde ijver zijn Bijbelstudiën voortzetten. De beloofde Kerkvergadering te Mantua bleef achter, waardoor Luther weer aanleiding verkreeg, om een klein geschrift te vervaardigen: Tegen de Paus. Het werd opgedragen aan het uitgestelde Concilie te Mantua. (Het leven en bedrijf van Dr. M. Luther, door B.T. Lublink Weddik, Luthers pred. Amsterdam 1838.)

Verschil tussen Luther en Melanchton

Hetgeen Luther te Schmalkalden bij het bezoek van de vorsten heeft gesproken is in de registers niet opgetekend behalve dat er in het protocol staat: 'Dat hij de keurvorst had aangetoond, dat er na zijn dood op de universiteit te Wittenberg tweedracht zou ontstaan en zijn leer zou veranderd worden.'

Dit verwekte bij die goedaardige heer zorgelijke gedachten welke hij kort daarna, toen Luther weer genezen was en hij te Wittenberg kwam op 5 mei, aan Luther en Pomeranus openbaarde. Toen voerde doctor Bruck het woord: namelijk, dat zijn Keurvorstelijke Genade hoorde, dat ***Melanchton en Cruciger*** andere spreekwijzen in de *artikels van de rechtvaardigmaking en goede werken* gebruikten dan Luther. Hij klaagde voornamelijk zeer, dat Melanchton in het uitgeven van de Augsburgse Confessie enige woorden had

veranderd wat hij zonder zijn toestemming en die van zijn bondgenoten niet had behoren te doen. Insgelijks mishaagden hem enige gevoelens van de juristen in het punt van het priesterhuwelijk en de echtheid der kinderen van priesters.

'Dit zei de keurvorst en andere zaken, gebeuren al terwijl wij en gij heer doctor Martinus nog leven. Wat zal er geschieden als wij de ogen toedoen? Onze oudste prins is een kind en onze broeder nog jong en aan bekwame mensen is er groot gebrek.' Vervolgens 'vermaande hij Luther deze dingen niet gering te achten en betuigde, dat hoewel hij wel wist dat de opgang van de Universiteit aan Melanchtons geleerdheid en roem werd toegeschreven, hij dezelve echter nog liever wilde missen, dan dat de waarheid door hem afbreuk lijden zou; al zou de Universiteit daardoor geheel vervallen. Hij zou daarmee minder zonde doen, dan hertog George die uit liefde tot de oude dwalingen de Universiteit van Leipzig helemaal had laten te gronde gaan.'

Het was te wensen, dat men Luthers antwoord hierop ook in de kanselarij had kunnen vinden. Ondertussen mag dit, dat op het getrouwste verhaald is, een dappere beantwoording verstrekken aan degene die uit de bijzondere gevoelens en handelingen van Melanchton en anderen, gevolgen maken willen.

Verder vervalt door het getuigenis van die grote prins hetgeen men voor dezen en daarna wegens verandering van de Augsburgse Confessie heeft te berde gebracht, omdat zulks zonder toestemming is geschied.

Men heeft ook bevonden, dat Luther geen valse profeet is geweest omtrent hetgeen hij van de toekomende tweedracht vooruit gezegd heeft. Men kan niet ontkennen dat Melanchtons toegevendheid hiertoe aanleiding heeft gegeven. Hetwelk anderen uit verschillende inzichten weer hebben misbruikt. Daarentegen heeft Luthers eerlijkheid en standvastigheid de kerk zolang hij geleefd heeft, niet weinig voordeel toegebracht.

De heldenmoed van de keurvorst verdient hierbij ook overwogen en geroemd te worden, die de waarheid en reinheid der leer, de toegevendheid van alle mensen en nietige verzoeken van bedriegelijke vereniging, heeft voorzien en gewaarschuwd.

In dit jaar kwamen ook ***Luthers korte Latijnse predicaties,*** 22 stuks, uit over de Evangelie. In de voorrede zegt Luther, 'dat hij deze uit liefde van een goed vriend, om hem een aanwijzing te geven, had opgesteld. Maar dat zij voordat hij van Schmalkalden terug was gekomen buiten zijn kennis aan de drukpers waren overgegeven.

'Ik bid echter, mijn vrome dieven, want ik weet dat zij het uit een goed hart doen, om Christus'wil, noch bij mijn leven, noch na mijn dood, zo lichtvaardig iets te laten drukken hetgeen zij, óf tijdens mijn leven door list uit mijn gedachten hebben bekomen, óf na mijn dood, als van mij meegedeeld; wat zij dan bezitten. Want doordien ik een zo groot persoon moet bekleden, temeer in deze tijd, kan het niet anders zijn, dat mijn hoofd dag en nacht vol wonderlijke gedachten zijn, die ik vanwege mijn zwakke geheugen, twee of drie woorden op het papier moet zetten, om daaruit als een ongevormde klomp, als het de nood vereist, een werk moet maken. Om deze dingen echter, hetzij dat mensen mij ontfutselen of vereren, mijn geschrift bekomen heeft, en daarna in druk willen uitgeven, zou ondankbaar en onheus handelen zijn. Want daaronder zijn dingen die, gelijk wij mensen zijn, menselijk uitdrukken, ja die naar het vlees ruiken. Welke als die allen met de druk gemeen gemaakt worden mij tot een algemeen sprookje zouden maken. Niet dat ze goddeloos of kwaad zijn, maar omdat zij door grote wijsheid, dwaas naar mijn eigen oordeel zijn, gelijk ikzelf, als de eerste drift weer over is, beken. Dergelijke dingen zijn er velen die ik in het begin van mijn twist geschreven heb. Daarom bid ik nogmaals, dat geen vriend buiten mijn wil iets onder mijn naam uit zal geven, of het gevaar zelf op zich willen nemen na mijn openbare belijdenis. Dit vereist ook de liefde en gerechtigheid. Ik heb door Gods genade, door mijzelf, zelfs met mijn beste geschriften gevaar, nijd en moeilijkheid genoeg op de hals gehaald; en het kan nog gebeuren, zodat ik hierin geen helpers nodig heb. Onze lieve Heere Jezus Christus neme ons met geduld en verlosse ons eindelijk ook eens van onszelf. Amen.'

De openhartige belijdenis van die redelijke man moet de lastertaal van zodanige beschaamd maken, die hem uitschilderen als iemand die zeer hovaardig is geweest en al zijn zaken als goddelijk en onberispelijk heeft uitgegeven.

De briefwisseling met de Zwitsers

Blz. 191. Luther heeft de 1e december een brief geschreven aan de kantons Zürich, Bern, Bazel, St. Gal, Mulhausen en Biel.

> 'Hij verheugt zich dat zij, volgens hun schrijven bereid zijn de Concordia aan te nemen en te bevorderen. Hij bekent dat de grote tweedracht die er tot nu toe geweest is zo gemakkelijk en vlug niet zonder scheur en naad had kunnen worden genezen. Hij bidt degene die nadelig van de Concordia praten, dat te beletten en hem te geloven, dat hij het van harte meent, waarvan God in de hemel getuige is. Wat de artikels betreft, hij acht dat zij in het punt van het mondelinge Woord niet strijdig zijn. Want ook wij leren dat de Heilige Geest inwendig in de harten van de toehoorders werken moet en het uitwendig Woord alleen kan niets uit richten. Daarbij voegt hij dat Capito en Bucer de zaak wel duidelijk verklaren als er in de woorden een ongelijkheid is.
>
> In het artikel van de Doop bespeurt hij ook geen ongelijkheid want ook wij geloven dat de Heilige Geest met het water en het Woord werkt.
>
> Van het Sacrament van het lichaam en bloed van Christus, hebben wij nog nooit geleerd, leren ook nog niet, dat Christus uit de hemel van Gods rechterhand neerdaalt, zichtbaar, noch onzichtbaar. Wij blijven vast bij het geloofsartikel: *opgevaren ten hemel, zittende ter rechterhand Gods,* enzovoort en we laten het aan Zijn Goddelijke alvermogen over, *hoe* Zijn lichaam en bloed ons in het Avondmaal wordt gegeven, als men uit Zijn bevel bij elkander komt en Zijn inzettingen onderhouden wordt. Wij blijven slechts eenvoudig bij Zijn woorden: *dat is Mijn lichaam; dat is Mijn bloed;* maar zo wij ons hierin niet volkomen verstonden, zo was het 't best, dat wij vriendelijk jegens elkaar zijn en ieder het beste toewensen, totdat het onklare water over is en men alle misnoegdheid nalaat, teneinde aan de Heilige Geest plaats gegeven wordt.
>
> Dit had hij van zijn kant reeds gedaan, doch men heeft Gods grote hulp en genade nodig om satans list te weren.
>
> Wegens de ban (tucht) wist hij niet, dat er tussen hen verschil was geweest, veellicht waren zij in dat stuk beter gevat dan wij; en zo men in het overige met elkaar overeenkwam, zou zulks te Concordia niet verhinderen.'
>
> Hij eindigt met deze wens: *'God verlenen aan beide delen zijn Heilige Geest, die onze harten in elkander smelte, in christelijke liefde en voornemens en de roest van menselijke en duivelse boosheid en verdachtmaking uitvege, tot lof en eer van Zijn Heilige Naam en tot zaligheid van vele zielen, tegen de duivel en de paus, mitsgaders al zijn aanhangers.'*

1538

Seckendorf schrijft: Het concilie bleef dus achterwege, zoals de paus gewild had. Op 19 juni 1538 sloten ook de katholieke vorsten te Neurenberg in de *heilige ligue*, de *Neurenberger-bond,* een alliantie tot onderdrukking en een oorlog te voeren tegen het protestantisme. Dit Neurenbergs verbond wekte bij de protestanten veel argwaan. Zij zagen dat handhaving van het edict te Worms, 1521 en de Rijksdag te Augsburg, 1530 gehandhaafd werden en dat men aan zichzelf voorbehouden had om tot de wapenen te grijpen. Voordat de protestanten het sluiten van dit verbond gewaar werden vergaderden zij te Bronswijk in april van dat jaar. Daarna vergaderden de protestantse standen in Spiers, 11 april. Christiaan III, koning van Denemarken werd op deze vergadering in hun Verbond aangenomen. Die koning had wel twee jaar tevoren met de protestantse vorsten een alliantie gemaakt, maar de steden hadden daarin niet bewilligd.

In dit jaar kwam een groot aantal geschriften van Luther van de pers. In zijn verklaring van de 51e Psalm spreekt hij over zijn kloosterleven op pagina 1328.

Merkwaardig is hetgeen hij schrijft: 'Het is voor Gods gemeente geen schande, noch voor mijn leer nadelig als ik beken, dat ik in het pausdom een monnik ben geweest en door het doen van de mis en mijn hele kloosterleven, mijn Heere Christus niet alleen verloochend, maar ook den tweeden male gekruisigd heb. Want ik verliet mij toen geheel en al op mijn eigen werk en vroomheid; zodat, als iemand had geleerd, wat ik tegenwoordig door Gods genade leer en geloof, ik de zodanige met mijn tanden zou hebben verscheurd. Dat God mij echter uit deze godslastering heeft gered en nu door Zijn genade tot een trouw prediker van Zijn Woord en Zijn gerechtigheid geordend geeft, dat is voor de christelijke gemeente niet afstotelijk, maar hen tot een troostrijk voorbeeld en aangenaam te horen.'

In dit jaar maakte Luther de Schmalkaldisch artikels met de druk gemeen, welke artikelen in de Symbolische boeken zijn opgenomen. In de voorrede klaagt hij heftig, dat er valse broeders waren, die hun geef alsnog tijdens zijn leven met zijn arbeid zochten op te schrikken. Wat zal er dan na mijn dood gebeuren? Misschien zie dit op de dwaling van M. Eisleben (Agricola) enzovoort.

Agricola werd geboren in Eisleben,waarom hij soms wordt genoemd Magister Islebius. Hij studeerde te Wittenberg en werd bevriend met Luther , waar hij al snel kreeg de vriendschap van Martin Luther. In 1536 werd hij geroepen om les te geven aan de Universiteit in Wittenberg. Kort daarna begon een leergeschil over Wet en Evangelie, waarbij Agricola van Antinomianerij (wetsverachting) werd beschuldigd. Agricola verliet in 1540 Wittenberg en ging naar Berlijn, waar hij een brief publiceerde gericht aan Frederik III, keurvorst van Saksen. Deze wordt gezien als een herroeping van zijn dwaling.

1539

Karel V stond bij het ***Bestand*** **of** ***Convent van Frankfort*** (1539) aan de Protestanten enige verademing toe. Gedurende zes maanden hadden de Evangelischen niets te vrezen; de Neurenberger vrede zou van kracht blijven en de hangende processen werden afgelast.

In dit zelfde jaar werden de Protestanten, en bovenal Luther van een hardnekkige vijand bevrijd. Hertog Georg van Saksen (geb. 1471). Hij was gehuwd met Barbara van Polen (1478-1534), een dochter van koning Casimir IV van Polen. Na haar dood liet hij als teken van rouw zijn baard staan, hetgeen hem de bijnaam George met de Baard opleverde. Uit dit huwelijk kwam Magdalena van Saksen voort, die later zou huwen met Joachim II Hector van Brandenburg. Ook Christina van Saksen, de echtgenote van landgraaf Filipp I van Hessen, was een dochter van George. Hij werd opgevolgd door zijn broer Hendrik. Zijn oudste zoon Johan was in 1537 gestorven en de kinderloze Frederik (1504-1539) stierf enkele weken voor zijn vader. George stierf de 17e april. Merkwaardig was zijn einde en gewichtig voor de Protestantse zaak. Zijn broeder Hertog Hendrik, werd aangesteld om het bestuur van zijn landen op te vatten. Maar daar deze sterk Evangelisch-gezind was wilde George hem alleen onder de voorwaarde, dat hij tot de heersende Kerk zou terugkeren, als zijn rechtmatige troonopvolger erkennen. Ingeval van weigering werd de Koning Ferdinand als erfgenaam aangesteld. Doch de ziekte van de Hertog nam zo onverwacht toe, dat toen de Kanselier geroepen werd, om de uiterste wil van de stervende op te tekenen, deze niets meer kon uitbrengen, dan slechts dit woord: *kanselier!* Daarop stierf hij. Hoe licht hadden enkele minuten meer aan de goede zaak van de Hervorming een grote en duurzame afbreuk kunnen doen! Zo is de Geschiedenis oneindig rijk aan minder bekende voorvallen waar ze boven elk Hoofdstuk dit opschrift plaatst: Voorzienigheid!

De nieuwe Hertog Hendrik bleef een vriend en voorstander der Hervorming. Hij stond in nauwe persoonlijke betrekking met Luther. En zo is het geschied, wat niemand had kunnen voorzien, dat op de 25e juni 1540, Luther predikt voor de eerste keer te Leipzig. In hetzelfde Leipzig, waar hij meermalen gehoond en beledigd, waar hij in de felle strijd tegen Dr. Eck, wel aangehoord, maar nauwelijks geduld werd. Wat zal er in het hart van de Hervormer zijn

omgegaan, toen hij nu in dezelfde stad vrijmoedig het Woord der Waarheid mocht verkondigen. Nu werd ook in het ***Albertinisch Saksen*** de langgewenste Hervorming ingevoerd.

Bijna op dezelfde tijd ging ook keurvorst ***Joachim II van Brandenburg*** (wiens vader Joachim I een onverzoenlijk vijand van de Hervorming geweest was) met zijn land tot het Evangelisch geloof over.

Vervolg Seckendorf, blz. 281 enz. De keurvorst van Saksen heeft grote moeite aangewend bij hertog Hendrik om de Reformatie in zijn land toe te staan. Met een goed gevolg, want hij schrijft de 12e mei aan de Landgraaf 'met hartelijke vreugde, dat de 4e mei, zijn de zondag cantate in zijn tegenwoordigheid te Annaberg Evangelische predicaties werd aangehouden. 's morgens van Lindeman, prediker van hertog Hendrik en 's middags van Myconius, die de keurvorst met zich meegebracht had. En dat dit geschiedde voor een ongelofelijke menigte toehoorders.

Kort daarna reisde de keurvorst naar Leipzig en nam Luther met zich mee. De keurvorst beschreef dit met de volgende woorden: "De keurvorst en hertog Hendrik kwamen te Leipzig bij elkander; en op Pinksteren hielden alle pauselijke misbruiken in alle kerken op. Daartegen werd, God zij geloofd, in alle het woord Gods gepreekt en het sacrament naar deszelfs voorschrift uitgedeeld en de christelijke mis gehouden. Doctor Martinus Luther die de keurvorst met zich had gebracht deed verscheidene zeer christelijke predicaties in het Slot en de parochiekerk, hetwelk zeker voor een grote genade Gods te achten is. Alzo is Luthers profetie die hij vele jaren tevoren heeft gedaan vervuld; wanneer hij zei: *ik zie, dat hertog George niet ophoudt het Woord Gods, deszelfs prediking en de arme Lutheranen te vervolgen. Ja, het wordt hoe langer hoe erger. Maar ik zal het nog beleven, dat ik zijn ganse stam verdelgd zie en ik Gods woord te Leipzig predik.* En is het geschied.

Wanneer hertog Hendrik en de keurvorst daarna naar Grimma reisden, namen ze Luther met zich in hun wagen. Luther deed de 24e mei de eerste predicatie te Leipzig in het Slot. De volgende pinksterdag preekte dr. Jonas voor de middag in de Nicolaaskerk en Luther in de namiddag. Wanneer zij beide de genade Gods in het bevrijden van de stad en verlossing van het juk van de pauselijke wetten en de harde vervolging, hadden geprezen, vielen de toehoorders op hun knieën en dankten God met vele tranen, hartelijk.

Wat verder te Leipzig is voorgevallen heeft Myconius, superintendent van Gotha, die de keurvorst naar Leipzig een tijd lang uitgeleend had, aan de keurvorst bericht in een brief van de 21e juni.

Het eindoordeel van de rijksdag van Augsburg, op 14 november 1539, was voor de evangelischen zeer ongunstig en betekende in de grond van de zaak niets anders dan het begin van de strijd tegen hen. Ter verdediging van hun zaak sloten de protestantse vorsten zich toen aaneen in het Schmalkaldisch verbond, in weerwil van de bedenkingen van Luther, die van een vermenging van godsdienst en politiek, en van een ander wapen dan het Woord, niet weten wilde. Leider van het Schmalkaldisch verbond was keurvorst Johan de Standvastige. Maar het gevaar, dat van de zijde van de Turken dreigde, dwong de keizer de beslissing uit te stellen. Bij de godsdienstvrede van Neurenberg, 23 juli 1532, werd bepaald, dat tot aan het "algemene, vrije, christelijke concilie", dat in het volgend jaar bijeengeroepen zou worden, de kerkelijke kwestie zou blijven rusten. Omdat het echter om een Duitse aangelegenheid ging, konden de evangelischen een concilie op Duitse bodem verlangen. Maar nóch paus Clemens VII, die in 1534 stierf, noch zijn opvolger Paulus III, dacht eraan om deze rechtmatige wens te vervullen. De laatste probeerde veelmeer door zijn sluwe legaat Peter Paul Vergerius het plan van een Duits concilie te verijdelen. Op zaterdag 6 november 1535, tegen de avond, deed de pauselijke legaat met een schitterend gevolg ook in Wittenberg zijn intocht. De volgende morgen hadden Luther en Bugenhagen een ontmoeting met hem. Hoe Luther, die de pauselijke comedie wel doorzag, zich op de

samenkomst voorbereidde, dat vertelt ons geschiedverhaal. Vergerius, die daarna bisschop in zijn geboortestad Capo d' Istria geworden is, kwam nog tweemaal als pauselijke gezant naar Duitsland. Later werd hij verdacht van ketterij. De in 1544 tegen hem optredende inquisitie-rechtbank sprak hem weliswaar vrij, maar van het bezoek aan het concilie van Trente, dat in 1545 bijeenkwam, werd hij uitgesloten. Hij legde daarna zijn ambt als bisschop neer en werd een van de hartstochtelijkste tegenstanders van het pausdom. In 1553 nam hertog Cristoph van Wurttemberg hem in dienst. Vergerius ging wonen in Tübingen, waar hij ook gestorven is (1564). In de Georgekerk (stadskerk) aldaar werd hij begraven. In 1636 zorgden de Jezuïten ervoor, dat zijn grafsteen verwijderd werd. Men kan op het karakter van deze man wel het een en ander aanmerken, maar het mag niet vergeten worden, dat hij werkelijk gehoor gegeven heeft aan de stem van zijn geweten, en ondanks alle wereldlijke voordelen, die daartegenover stonden, kerk en vaderland verliet om protestant te worden.

1540

Seckendorf, Deel II, Blz. 340 en vervolg.

De evangelische vergaderden in maart 1540 te Schmalkalden, onder andere hierover: *of en hoe ver men zich met de wederpartij wegens een Vergelijk der geschilpunten zou inlaten.* De Keur-Saksen had deze zaak reeds de 29e december 1539 en de 4e januari 1540 aan Luther en zijn ambtgenoten in overweging gegeven, om niet alleen onder elkaar als pilaren van deze religiezaak te overleggen maar ook aan anderen deze mee te delen. Luther gaf de 18e januari tot antwoord dat hij tot een vergelijk met de papisten geen hoop had omdat zij verstokt waren en van hun hardnekkigheid niet zouden afgaan. Hij verzocht daarom te worden verschoond, dat hij zich achtervolgens gegeven bevel nevens andere Godgeleerden niet te Schmalkalden liet vinden omdat zijn tegenwoordigheid daar niet nodig was. Dat de zaak zelf geen nadeel zou leiden, hoewel hij de ogen dicht deed. Omdat men Melanchton, Jonas en anderen had die voor hem in niets behoefden te wijken.

De Keurvorst Johan Frederik - de Grootmoedige - gaf Luther verlof te Wittenberg te blijven.

Kort na deze onderhandelingen vond de Rijksdag plaats te Spiers de 6e juni 1540.

De keizer Karel werd weer bedreigd door de Turken. Er bleef niets over dan opnieuw te proberen door godsdienstgesprekken te Hagenau en Worms 1540, Regensburg 1541 zijn doel te bereiken en de Protestanten voor de Roomse kerk terug te winnen, maar tot eenheid kwamen zij niet. Met name ten aanzien van de rechtvaardigmaking en de mis kwam de verbroedering niet, en vielen er scherpe woorden.

In 1540 vond een Godsdienstgesprek plaats te Hagenau onder leiding van: de vorsten en keurvorsten van Ferdinand I. Aanwezig waren van Roomse kant: Eck, Fabri, Gropper, Nausea, Cochlaeus. Van de Protestantse kant waren de voornamelijk de Zuidduitsers aanwezig die de leer van Zwingli over het Heilig Avondmaal aanhingen: Brenz, Bucer, Capito, Calvijn, Cruciger, Menius, Myconius.

Het onderwerp waarover gehandeld werd was de resultaten van de niet officiële onderhandelingen die in 1530 te Augsburg hadden plaatsgevonden. Men besloot het volgende godsdienstgesprek te Worms te houden;18 januari 1541

Landgraaf van Hessen *sloot een tweede huwelijk, terwijl zijn eerste vrouw nog leefde, maar ziek was.* Voordat Philipp in 1540 met de zeventienjarige Margarete von der Saale (1522-1566) ging trouwen, zonder van zijn vrouw Christina van Saksen (1506-1549) te scheiden, vroeg hij Luther en Melanchthon om advies. Als verklaring en rechtvaardiging van zijn voornemen om met twee vrouwen getrouwd te zijn, verwees Philipp naar het Oude Testament en de patriarch Jakob die met Lea en Rachel gelijktijdig getrouwd was. Nadat

Philipp verklaard had zijn verhouding met Margarete von der Saale hoe dan ook niet op te willen geven, adviseerde Luther hem tenslotte om dan maar het tweede huwelijk aan te gaan. Luther koos uit twee kwaden: beter een tweede huwelijk dan een voortdurende buitenechtelijke relatie. Bovendien beschouwde Luther zich in de hele kwestie als een biechtvader, een raadgevende zielzorger.

Seckendorf: In de grote kwestie van het tweede huwelijk van de Landgraaf Philip van Hessen, werd Luther beschuldigd van heimelijke onderhandeling en toestemming daarvoor. Luther had gezegd: *ik zou het nog heden den dag niet kunnen weren, maar aanraden zou ik het niet.*

In de uitvoerige correspondentie hierover komt onder andere dit verweer van Luther voor: 'Mijn prediking over Genesis zal de Landgraaf niets helpen. Want ik heb voor en na verscheiden malen geleerd, dat men de wet van Mozes niet weder behoorde in te voeren, hoewel men dezelve wel heimelijk in geval van nood of ook openlijk als de overheid het vordert, tot een voorbeeld gebruiken mag. Hoewel ik nu een aangevochten geweten een geheime raad geef, om zich naar Mozes wet en exempel te richten, maak ik nochtans geen openbare wet en voorbeeld daaruit; maar antwoord als een biechtvader, die niets openlijk maar heimelijk doet, naar nood van het geweten; en moet zulks niet ruchtbaar gemaakt worden.

De voorbeelden welke sommigen uit de historie na Christus' geboorte van Carolus en M. Valentinianus aanhalen, helpen ook niets. Want het volgt niet, dat hetgeen gij uit nood doet, ik met recht ook doen mag. De diefstal uit grote hongersnood, een doodslag in onvermijdelijke lichaamsverdediging, wordt niet gestraft, moet echter niet ten voorbeeld verstrekken; maakt ook geen wet. De nood kent geen wet, maakt echter ook geen wet.'

Ziekte van Melanchton

Deze zaak van het tweede huwelijk van de Landgraaf, terwijl zijn eerste vrouw nog leefde veroorzaakte een hevig geschil onder de Evangelischen en bracht de zaak van de kerken in grote ongelegenheid, maar de keizer in het voordeel. Melanchton nam deze zaak zo zeer ter harte dat hij in een hevige ziekte is vervallen. Daarvan is echter ook iets anders te vermelden.

Melanchton had namelijk uit sterrenkundige gissingen geprofeteerd dat hij spoedig zou sterven. Daarom had hij een voortreffelijk testament gemaakt. Deze profetie werd waar wanneer hij naar Hagenau op de vergadering reisde en te Weimar uit droefgeestigheid in een dodelijke ziekte verviel, zodat de Keurvorst op het spoedigste naar Wittenberg zond om Luther te halen.

Wanneer Luther te Weimar kwam vond hij Melanchton op zijn uiterste. De ogen waren gebroken, het verstand verloren, de spraak en het gehoor weg, het gezicht in slaap ingevallen; hij at en dronk niet. Over dit schouwspel ontstelde Luther heftig, keerde zich tot zijn reisgenoten en zei: 'Hoe heeft de duivel dit organon geschonden!' Daarop keerde hij zijn aangezicht naar de vensters en riep God zeer aandachtig aan.

Daar, zei Luther daarna, moest onze Heere God aanhouden, want ik wierp Hem de zak voor de deur en wreef Hem de oren met alle beloften van het gebed dat verhoord moest worden. Want ik wist uit de Heilige Schrift te verhalen dat Hij mij verhoren moest, daar ik Zijn beloften toch moest vertrouwen.

Vervolgens nam hij Philipus bij de hand, want hij wist wel wat hem verontrustte. Hij zei: 'Schep moed, Philipus, gij zult niet sterven. Ofschoon God reden heeft te doden, zo wil Hij echter niet de dood des zondaars, maar dat hij zich bekere en leve. Hij heeft behagen in het leven en niet in de dood. Doordien God de grootste zondaars die er ooit op aarde hebben geleefd, te weten Adam en Eva in Zijn genade heeft aangenomen, veelmin zal hij u Philipus

verstoten, of toelaten dat gij in uw zonde en droefgeestigheid vergaat. Derhalve geeft de droefheid geen plaats en word niet uw eigen moordenaar, maar verlaat u op den Heere die doden en levendmaken kan.' Wanneer Luther dit zei, werd Philipus weder levend en begon adem te halen en kwam langzaam weer tot zijn krachten en gezondheid.

Melanchton schreef hiervan aan Camerarius en Mithobius: *ik zou gestorven hebben, ten ware ik door Luthers komst midden uit de dood gerukt werd.*

Er vonden 2 Godsdienstgesprekken plaats te Worms; 28 oktober 1540 - 18 januari 1541. De belangrijkste woordvoerder van de reformatorische theologen was Bucer. Aanwezig van Roomse kant: Brandenburg, Jülich, Patltz

1541
Eerste godsdienstgesprek te Regensburg.

Van Roomse zijde: De Venetiaanse diplomaat Gasparo Contarini (1483-1542), kardinaal vanaf 1535, kwam op het godsdienstgesprek te Regenburg met een formulering over de rechtvaardiging, waarmee de Lutherse deelnemer Melanchthon instemde. Het gesprek brak af op de avondmaalsleer Later bleek dat zowel Rome als Luther het voorstel van Contarini afwezen.

Seckendorf, bladzijde 354 en vervolg.

In dit jaar vond de Rijksdag plaats te Regensburg, die begon op 5 april 1541. Keizer Karel de 5e was als eerste aanwezig. De Landgraaf deed zijn intrede op de 27e maart met 300 paarden. Er kwamen afgezanten van Keur-Saksen, van de paus en een aantal Duitse vorsten. Van een aantal bisschoppen wordt gezegd, *dat zij liever grote vorsten zijn dan goede herders.* Van de Evangelische bondgenoten waren onder andere aanwezig Melanchton, Creuzigur, en Bucerus. Beide zijden werden geacht tot een schriftelijk *Vergelijk* te komen. Daarbij werd ook Luthers advies gevraagd, die echter ziek was in die tijd.

Toen Luther van de onderhandelingen hoorde schreef hij de 29e juni zijn mening aan de Keurvorst. Hij had van het begin af gezegd 'dat het voorgenomen *Vergelijk* in de religie een louter pauselijke goochelarij was, omdat het onmogelijk was Christus met de slang te verenigen. Intussen had hij gaarne gezien, dat onze leer wel onderzocht en erkend werd, zoals ook te Augsburg geschied was.'

Bladzijde 385.

In de Weimarsche kanselarij vindt men onder veel eigenhandige brieven van Luther een van de 25e april 1541. Luther dankte de Keurvorst zeer gemeend, 'omdat de Keurvorst voor zijn (Luthers) oude kwade huid zo genadig gezorgd heeft en beide zijn lijf- en wondarts hem gezonden had.'

'Ik had liever gezien, dat de lieve Heere Jezus mij in genade had weggenomen omdat ik tegenwoordig toch weinig dienst meer op de aarde doen kan. Het aanhoudend gebed van D. Pommeranus en de gemeente in de kerk heeft het, zoals ik acht, belet.'

De 3e juli 1541 schreef Luther aan de Keurvorst inzake vermeerdering van Melanchtons soldij.

... " Hij heeft nu ruim 20 jaar de grootste arbeid bij deze universiteit gedaan zodat hij nu met het beste recht enige rust genieten kan. De jonge magisters zijn discipelen is, zijn bekwaam genoeg het Grieks te leren. Hij is haast de *famulus communis* bij die school geweest en verdiend de weldaden van uw Keurvorst Willeke genade wel. De ganse christenheid is zijn schuldenaar. En de trappisten hebben God lof, meer vrees voor hem en zijne discipelen

dan voor andere geleerden. Dit zal uw Keurvorst Willeke Genade in overweging nemen en bezorgen. Want uwe Keurvorst Willeke genade moet toch het opperste Ter rechter en vader heer van deze landen zijn."

God liet in deze tijd die lieve man Luther een grote vreugd beleven dat het Evangelie in het land van zijn heftige vijand, de Keurvorst van Ments met grote begeerte gezocht en opgenomen werd. Want niet alleen hebben verscheiden steden en graven aan de Rijn de Reformatie werkstellig gemaakt maar de stad Halle in Saksen zelf, die onder het aartssticht Maagdenburg behoorde en onder de keurvorst van Ments stond.

1542

In 1542 (en 1544) vinden er twee Rijksdagen te Spiers (Duits: Speyer) plaats. Hier verlangt keizer Karel V de hulp van de Bondgenoten tegen de Turken om Boedapest te bevrijden. Karel V doet een toezegging van vijf jaar religievrede. Ook helpen de Evangelischen de keizer tegen Frans I van Frankrijk.

Ondertussen krijgt de keizer de volledige zeggenschap over de regio van de Nederrijn; dat betekent dat de 17 Nederlandse gewesten Rooms worden gehouden; de reformatie wordt hier gewelddadig de kop ingedrukt.

De Rijksdag te Spier werd geopend in februari 1542. Keur-Saksen had zijn gezanten de 28e januari met een uitvoerige instructie voorzien, hierin bestaande: ze zouden de paus of zijn gezanten geen gehoorzaamheid of eer betuigen en de paus niet *zijne Heiligheid* noemen omdat deze aan afgoderij en afval van de ware Christelijke Kerk schuldig was. Bovendien zouden ze ook niet in het Concilie dat hij wilde beleggen, bewilligen; maar bidden dat de keizer het samenroepe en de paus als partij en niet als rechter werd gehouden. Van alle 'Vergelijking's traktaten'betreffende de religie zouden zij afzien.

Seckendorf: In dit jaar kwam Luthers uitleg van de ***90e Psalm*** uit, die hij al in 1534 ten einde had gebracht. Luther schrijft daarin onder meer: ... 'Zo kunnen wij ook dagelijks vallen, doch door onze zonde wordt het ambt en het Woord in genen delen benadeeld; hoewel ik niet weet of onze roeping wel met dat van hen zou kunnen worden vergeleken.' Waaruit blijkt dat Luthers gebreken aan de leer niet nadelig zijn en dat hij zich geen onmiddellijke roeping zoals dat van Mozes en David, heeft aangematigd. Hij schrijft verder:

"Ik ben wel een doctor, van wie velen bekennen dat ik hen in de verklaring van de Schrift niet weinig heb geholpen. Maar het is mij dikwijls gebeurd, dat een woord van een broeder die zich gans niet bij mij vergeleek, opgebeurd en getroost heeft. Want in tijd van nood maakt de aanspraak van een mede-christen uit de Schrift veel indruk. Want de Heilige Geest laat zich van die Schrift niet afscheiden, die de harten op menigerlei wijze door het woord beweegt en oprecht. Zo hebben Timothéus, Titis, Epafroditus en de broeders die de heilige Paulus van Rome tegemoet kwamen, hem verkwikt. Hoewel hij veel geleerder in de Schrift en meer ervaren was, dan zij. Want de grote heiligen hebben ook hun tijd waarin zij zwak en de andere sterker zijn."

In dit jaar verscheen ook Luthers verklaring van de profeten ***Nahum, Zefánja en Maleachi.*** Deze werden door Agricola vanuit het Latijn in het Duits vertaald.

Over Zefánja schrijft hij ook deze woorden: ... 'Dit zal ons ook nog thuiskomen: wij hebben Gods woord klaar en met hopen; veel zijn tot het rechte licht gekomen en anderen verachten en vervolgen het; op wie de grimmige toorn des Heeren rust. Want het is onmogelijk dat de Heere de verachting van Zijn Woord niet zou straffen. Daarom kunnen wij gewis besluiten en zeggen, dat er een groot ongeluk over de verachters van het Woord komen zal, want dat kan ons in genen delen missen. Daarbij, hoewel het reine en onvervalste Woord weer terecht is gebracht, zullen er echter enigen zijn die het Woord en

de reine Godsdienst zullen vervalsen, totdat Christus met Zijn laatste wederkomst een einde aan deze ellende zal maken en alles omver stoten zal.'

Luther schreef in dit jaar een ongewoon vinnig boek tegen Hendrik, Hertog van Bronswijk, onder de titel: ***Tegen Hans Worst.*** De Hertog van Bronswijk had in zijn Dupliek tegen Keur-Saksen deze woorden van Luther gebruikt*. ... die zijn lieve Martinus Luther, Hans Worst noemt.* De overige scheldwoorden van de Hertog waarmee hij de Keurvorst beledigd had, namelijk van ketter, weerspannige, rebel, monster, Kaïn, Nabal, en dergelijke meer, noopten Luther tot deze titel.

Bladzijde 380.

In 1542 gaf Luther ook uit: ***Een vermaning tot bidden tegen de Turken.*** Hij rechtvaardigt God die de Turken tot Duitsland stuurt als een tuchtiging vanwege hun zonden, zowel van de Roomsen als de Evangelischen. Hij weerlegt een tegenwerping van sommigen die zeggen: *bidden en te zorgen helpt niets; het is besloten, dan zal het ook geschieden.*

Daarop antwoordt hij: 'Het is waar, als het besloten is dan zal het geschieden. Maar mij wordt niet bevolen, maar verboden te weten wat besloten is. Omdat ik nu niet weet wat besloten is, is het God verzoeken als men het op zulke onkunde laat aankomen en bederft. Mij is de verboden te weten wat er zal gedaan worden. Daarom is ons Zijn Woord gegeven teneinde wij zullen weten, wat wij moeten weten, wat wij moeten doen en niet doen. En wat wij niet weten moeten wij aan God overlaten en ons beroep en ambt waarnemen. God zal het wel en wil het alleen weten wat er besloten is. Gij zult het niet weten.'

Bladzij 420 en vervolg.

Wegens de inwijding van Amsdorf tot bisschop van Naumburg, 20 januari 1542, heeft Luther een bijzonder geschrift uitgegeven onder de titel: *Exempel om een waarachtig Christelijke Bisschop te wijden.*

Tevens is een brief bewaard van Luther die hij de 12e februari heeft geschreven aan **Amsdorf.**

In Christus veel geliefde heer.

Ik ben verheugd dat mijn brieven u ook behagen, namelijk dat ik niet tevergeefs: ik geschreven heb. Want ik wilde u troosten omdat ik voor u geen geringe zorg draag, indachtig zijnde in welke last ik u gestoken heb, of liever heb laten steken. De Heere echter, Die door dwazen en kinderen de wereld regeert en de wijzen in hun wijsheid beschaamd, zal Zijn werk Zelf voleindigen, door ons de aller-dwaasten, zoals wij in Spreuken 1 genoemd worden. Het moet u voor het overige geen droefheid verwekken, dat ik geschreven heb, dat ik van u niets begeer. Ik schreef dit van u als bisschop, niet als Amsdorf. Dat is,ik wilde niet dat mij iets van de zaken van een bisschop werd gegeven, teneinde de nietswaardige ossenkoppen geen gelegenheid zouden hebben te lasteren, als zij alles zonder geweten opgevreten hebben en daarna een zwijn of een haas aan iemand anders vereert wordende, de schuld op ons schuiven. Laat zij vreten in Gods of in eens anderen naam, dat wij niet met vreten gelasterd worden. Ik gratuleer u, dat de Zeitsche geestelijken zich gehoorzaam hebben getoond. Ik weet geen nieuws, als dat het traktaat te Naumburg beloofd, onder de pers is. Het zou allang teneinde zijn, zo het mijn nieuwe onpasselijkheid had toegelaten. Ik doe alles wat ik kan zeer gaarne. Vaarwel in den Heere, die u sterke. Bidt voor mij.

Blz. 423.

Er was een geschil ontstaan tussen Keur-Saksen en ***Hertog Maurits.*** Luther schreef op Goede Vrijdag een vermaning tot vrede aan bede vorsten en hun landschappen. Deze brief is in een geschrift door Pomeranus in 1547 uitgegeven. Luther bad de beide vorsten in een kamertje alleen te gaan en met ernst het *onze Vader* te bidden, zo zou als het God beliefde, de Heilige Geest hun harten veranderen. Als het tegen verwachting in tot een oorlog uitbarsten mocht, zou hij aan de kant treden van hem die vrede en het recht aanbood. En hetzij de Keurvorst of de Hertog, de zodanige partij die vrede gezocht had zou hij dan verdedigen. Hij wilde zodanig bloed gerust op zich nemen. De andere partij zou behalve een kwaad geweten Gods straf tijdelijk en eeuwig voelen. Hij raadde ook aan degenen, die onder de onvreedzame partij stonden, heen te lopen; want niemand is verplicht zijn eed te houden met de verdoemenis van zijn ziel. Luther heeft zijn gevoelen hierin vrijmoedig en zeer kloekmoedig geopenbaard en de Keurvorst - die hij echter op vele wijzen verplicht was - niet ontzien. Maar hij heeft de zaak aan beide zijden gelijk behandeld. Intussen heeft hij in bijzondere brieven over Hertog Maurits en zijn vertrouweling geklaagd. Maar het is beter dat men dit met stilzwijgen voorbijgaat.

Uit een brief van Luther aan Amsdorf van de 13e april 1542 is nog het volgende aan te halen.

> … De Wurtzische zaak is geheel en al werelds, voor zoveel de eis betreft en ik weet niet wat meer. Ik heb de artikels gezien en onder dezelfde staat, dat het Woord Gods te Wurtzen na de Keur-Saksische visitatie zou worden gepredikt. Hertog Maurits heeft dit zelf voorgeslagen. Het ganse verschil zou hierop aankomen, dat Hertog Maurits een vrije doortocht door Wurtzen hebben wil. Dat gaat ons of het predikambt niet aan.
>
> Zo wij oorzaak moesten zijn van alle kwaad, dat tegen ons ondernomen is, lieve God, hoeveel bloed zouden wij hebben vergoten omdat zoveel heilige belijders van onze leer gedood, verdronken, verbrand zijn? Christus mag Zelf toezien, die op zulke wijze met Zijn Woord oorzaak is van zoveel kwaad en haat in de duivels, Muntzers, de koning van Munster, enzovoort, door wie hij zoveel kwaad gedaan en bloed vergoten heeft, tot ergernis en smaad, zoals zij denken, van onze leer. Hoewel de ondankbaarheid voor Gods genade zo groot, de verachting van het Woord zo heftig is; daarbij komt dat de wasdom van de lasteraars, gierigheid, woeker, pracht, haat, valsheid, meineed, hovaardij, goddeloosheid, godslastering zo sterk is, dat God Duitsland onmogelijk geheel en al kan verschonen of door de vingers zien.
>
> Maar de Turk zal ons, óf straffen, óf zodanige binnenlands kwaad zal ons bezoeken. Wij voelen wel de straf, maar wij gaan in onze gruwelijke zonden voort, waardoor de Heilige Geest bedroefd en God in Zijn hart bekommerd wordt. Zal het wel wonder zijn, dat God te eniger tijd met ons lacht wanneer wij in onze ondergang huilen en schreien, omdat wij Hem - hoewel Hij altijd roept, Zijn genadige handen uitstrekt en als over ons weent, - noch willen zien noch horen? Wij moeten dus deze aanvang van de jammeren lijden; de onboetvaardigen hebben een groter kwaad te verwachten. Wij moeten op niets goeds wachten, het kan niet komen. Onze zonden vervullen hemel en aarde met hun geschreeuw tegen ons. En als men Duitsland met geestelijke ogen aanziet, zo is het in vredestijd nog ijselijker, omdat zoveel gedrochten de ere Gods schenden, kerken en scholen verwoesten. En hoewel de oorlog ook weinig verbeterd, zo verandert hij echter het lachen daar narren in treuren; die de wijzen met de roede van Zijn toorn bezoekt. God neme ons in vrede, voor het ongeluk weg!
>
> Ondertussen willen wij echter onze en Duitslands zonden bewenen, bidden, onze ziel voor Hem verootmoedigen en zoveel mogelijk met leren, bestraffen, troosten aanhouden. Wat kunnen wij anders doen? Duitsland is doof, blind en hardnekkig, zodat wij niet kunnen hopen daar niets te hopen is.

Gij echter wees sterk, en dankt met ons de Heere voor zijn Heilig beroep, waardoor hij ons verwaardigd heeft van deze verloren, verleidende mensen af te zonderen en ons door zijn heilig rein Woord, rein en onbestraffelijk te bewaren. En Hij zal ons bewaren tot aan het einde toe. Wij mogen wenen over de vijanden van Christus' kruis, zij echter lachen over onze tranen. Daarom, laten wij ons treuren over hun ellende matigen met een heilige vreugde in den Heere die ten behoeve van ons, vrolijk van de dood is opgerezen. Hem willen wij met de discipelen aanschouwen en ons verheugen en vrolijk zijn tot aan de dag onzes heils. Amen.

De Heere zij met u en bewaren en trooste u met ons. Buiten Christus is niets dan droefheid te zien en te horen in het Rijk van de verscheurende duivel.

Luther schreef in dit jaar ook een voorrede op een postille van Johan Spannenberg prediker te Northauzen, die zeer treffelijk is.

Verder schreef Luther zijn gedachten over *de nooddoop en de doop van vondelingen en dergelijke.*

Hoewel onder veel tegenstand gaf God in dit jaar ook Zijn zegen tot vermeerdering van het Evangelie. Na de vrede met Hertog Maurits[2] zond de Keurvorst enkele Godgeleerden naar Wurtzen om een kerkelijke visitatie te doen.

In dit jaar omhelsde de stad Regensburg en meerdere plaatsen het evangelie der zaligheid.

Onder de geschriften van Luther die in dit jaar zijn uitgekomen is van zijn uitleg van de profeet ***Micha.*** Deze is zeer gewichtig. Vitus Dieterich heeft deze uit de nageschreven lessen in de Latijnse taal uitgegeven en Stefanus Reich heeft deze in het Duits vertaald. In de voorrede merkt Luther aan, dat Micha voornamelijk over twee punten gepredikt had, namelijk van de verwoesting van het rijk van Juda en Israel en van de oprichting van het rijk van Christus. Doch dat hij in geen van beide stukken bij zijn toehoorders geloof gevonden had, terwijl God beide echter door Zijn wonderbaarlijke wijsheid had uitgevoerd. Op welke wijze God echter Zijn beloften vervuld kan geen menselijk verstand begrijpen. Want het verstand veronderstelt dat God de grote hoop aanziet en doordat de mensen eergierig zijn, denken zij dat God ook met alle dingen prachtig omgaat om Zijn grote heerlijkheid daardoor te tonen. Ondertussen gaf God om de menigte niet, maar verwierp die grote hoop vanwege hun zonden teneinde Hij het kleine hoopje in Christus gelovende, Zijn beloften zou kunnen houden.

Bij het 12e vers handelt hij van de algemene genade Gods nadrukkelijk en draagt de reine leer van onze kerk zo voor: Hier stoten zich onbedachtzame lezers wederom en betrekken de algemene belofte op de uitgang, (vervulling) die echter niet algemeen is. Want zij geloven niet allen en daarom worden zij ook niet allen zalig. Men moet dit onderscheid wel weten, het is iets anders: *in u zullen alle volkeren gezegend worden;* en het is iets anders: *alle volkeren zullen de belofte van de zegening aannemen*. Het evangelie biedt wel alle volkeren de vergiffenis der zonden en het eeuwige leven door Christus aan, maar zij allen nemen deze belofte van het evangelie niet aan. De profeet zegt op deze plaats: *Ik zal u, o Jakob gans verzamelen*; terwijl bij de uitgang gebleken is, dat het grootste gedeelte in het evangelie niet geloofd heeft, en derhalve verworpen zijn. Zoals de profeet door de overigen in Israël aantoont.

Zeg gij, waarom zijn dan de beloften algemeen?

Ten den einde namelijk, dat niemand van de beloften van het evangelie zou worden uitgesloten. Want Christus is een Schat, niet voor een volk of een tijd, maar wordt door het

---

2 Het hertogdom Saksen (Duits: Herzogtum Sachsen) was een middelgroot land binnen het Heilige Roomse Rijk dat geregeerd werd door de Albertijnse linie van het Huis Wettin. Het hertogdom was ingedeeld bij de Opper-Saksische Kreits.

Woord aan allen opgedragen. Dat echter allen Christus niet aannemen, dat is hun schuld omdat ze niet geloven maar in hun ongelovigheid volharden. Ondertussen blijft de wil en Gods beloften algemeen dat Hij wil, dat alle mensen zalig worden. De profeet zegt wel: *gans Jakob zal verzameld worden;* want God wil dat Christus een algemene Schat voor alle mensen is. Zoals Christus zegt: *Want alzo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij Zijn enig geboren Zoon gegeven heeft, opdat een iegelijk die in Hem gelooft niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe.* Zie hier de zorg die Hij in deze verzameling toont, dat Hij ze allen in een kooi tot een genade door Christus vergadert. Doch de ongelovigen wederstreven deze wil van God omdat zij het Woord niet gehoorzamen nog hetzelfde willen aannemen. En zo worden alleen de overigen in Israel verzameld en zalig.

1543

Seckendorf: In het jaar 1542 zou de Rijksdag te Nurenberg de 14e november beginnen, maar deze werd uitgesteld tot op 14 december vervolgens opnieuw uitgesteld tot februari 1543. De Rijksdag bracht opnieuw de verschillen aan het licht tussen de rooms-katholieken, keizer Karel V, de paus en de roomsgezinde Standen aan de ene kant en de evangelischen, verbonden in het Smalkaldisch Verbond aan de andere kant. Iedere partij zocht en handelde naar hun eigen inzichten zowel in de religie als in andere landszaken. De sluwe praktijken tegen de evangelisten waren in dit jaar zo menigvuldig en onder hen zélf zoveel argwaan, tweedracht en misslag in het verkiezen van behoorlijke middelen, dat men zich moet verwonderen hoe de hoofdpersonen van het Verbond, namelijk Keur-Saksen en de Landgraaf zoveel zorg en arbeid hebben kunnen uitstaan. En dat de oorlog niet reeds in dit jaar is begonnen.

De religiezaak heeft ook groot nadeel ondervonden door de ondergang van de Hertog Maurits, want hij was bereid in het Smalkalisch Verbond te treden en zijn grote land te reformeren. Maar door het verdrag met de keizer werkt hij daarvan teruggehouden. Daarin was een artikel opgenomen dat de religie in de oude staat zou blijven. Daarbij werd aan de hertog de prinses Maria, dochter van koning Ferdinand beloofd, waardoor de vriendschap met Frankrijk werd verbroken.

Overlijden Johann Eck

Johannes Eck (1486-1543), katholiek theoloog en fel opponent van Luther, overlijdt. Van zijn geschriften is vooral bekend zijn boekje *Enchiridion locorum communium,* opgesteld tegen Melanchthons *Loci communes.*

Seckendorf: Blz. 480. Veit Dieterich schreef de 16e februari aan Luther:

'Ik geloof dat gij wel van Eck stoten zult hebben gehoord. Hij is de 10e februari omtrent de middag gestorven en heeft zeven dagen gelegen. Eerst kreeg hij de koorts. Omdat hij deze echter naar zijn gewoonte met veel drinken wilde verdrijven nam de ziekte toe zodat zijn vrienden hem vermaanden te biechten en het heilig Avondmaal te ontvangen; maar een tijd lang tevergeefs. Eindelijk werd hij ijlhoofdig, zodat de vrienden ten eerste een monnik lieten halen om voor zijn bed de mis te doen. Wanneer deze de gewoonlijke gruwelen der mis prevelden, begon Eck te schreeuwen: *hadden wij de 4000 florijnen, we zouden de zaak wel schikken.* Ondertussen hebben zij hem het Avondmaal in deze toestand gegeven. Kort daarop kreeg hij de vallende ziekte die hem de spraak benam. Alles wat men hem toeschreeuwde verstond hij niet. Het kon hem weinig helpen dat de monniken enige Psalmen die hij niet verstond mompelden. Op het laatst kwam nog een derde ziekte daarbij die doorgaans wijnzuipers en onkuise personen pleegt te overvallen. Zodat hij zijn ziel met een bloedstorting heeft uitgesprogen. Dit heeft Wiegler aan mij verhaalt. Zijn vrienden zeggen het anders, want zij zijn beschaamd dat hun voorvechter zo schandelijk is gestorven.

Hij heeft op het geschrift van Bucer een antwoord vervaardigd, hetwelk zo ik hoorde een zeer giftige boek is. Bucer had op een plaats geschreven: dat Eck gestorven was. Maar hij liet op de titel van zijn boek zetten: hij leeft nog. Nadat het boek te Inglostad van de pers kwam, werd Eck ziek en stierf.

Seckendorf, bladzijde 511-516.

Hermann von Wied (1477-1552), Keurvorst en aartsbisschop van Keulen geeft in 1543 het boek *Pia Consultatio* uit, in het Duits *Einfaltigs Bedencken einer Christlichen Reformation.* Het is een door de Straatsburgse hervormer Martin Bucer opgestelde kerkorde, waarin de Keulse aartsbisschop de mis veroordeelt, evenals het bidden tot de heiligen; hij is overtuigd voorstander van de reformatorische leer van de rechtvaardiging van de zondaar door genade alleen.

Vooral door de invloed van Martin Bucer (ook hofprediker van Von Wied), van Philippus Melanchthon en van Albert Hardenberg lijkt het aartsbisdom over te zullen gaan naar de reformatie. Zie bundel 6: MELANCHTON DE HOOGLERAAR VAN DUITSLAND

MaaR het verzet van de rooms-katholieke geestelijkheid en de stedelijke autoriteiten, daarin gesteund door het keizerlijke leger, bleek te groot en zo strandde de Keulse hervorming al na enkele jaren. Hermann von Wied wordt in 1546 afgezet en geëxcommuniceerd door paus Paulus II. Hij sterft in 1552 als moedig gelovige.

Rijksdag 1543.

Keizer Karel V had al op 2 juni 1543 een ernstig bevel gegeven in geloofszaken en alle andere zaken vrede te houden. Keur-Saksen en de Landgraaf waarom gereed de keizer te volgen en op deze dag in persoon te verschijnen. Ondertussen verzochten zij van zijne Majesteit vrijgeleide.

De Keurvorst maakte een voortreffelijk reglement waarnaar de hovelingen op deze Rijksdag zich zouden gedragen, teneinde de evangelische leer door kwade wandel geen smet zou worden aangewreven. Daarin beval hij de predikingen naarstig te bezoeken en voornamelijk het zuipen achterwege te laten.

Tot predikers op deze Rijksdag waren benoemd dr. Justus Jonas, ***Frederik Myconius*** en een Deens predikant. Op deze Rijksdag werd een zogenaamd reces opgesteld waarin de Evangelischen op listige wijze werden benadeeld. Ook werden de scherpe stemmingen die in 1529 te Spiers tegen de Wederdopers waren opgesteld, opnieuw opgedrongen. Tevens werd daarin bevolen dat de Overheden zulke mensen die in hechtenis zitten, door hun godgeleerden vlijtig te laten onderrichten opdat ze alle moeite aanwenden om hen van hun dwaling af te brengen.

Over ***geloofszaken*** werd in het Reces (Besluit) geschreven:

'Alle hinderpalen der vrede en jurisdictie voortvloeiend uit de religiestrijd, die oorzaak is dat de ondergang van het Rijk te duchten staat, tenzij God dezelve bemiddelde. Teneinde echter zodanig gevaar te voorkomen en het eeuwige boven het tijdelijke voorgetrokken werd, was het hoogste raadzaam - en niet alleen het Rijk maar de ganse Christenheid nuttig, eerlijk en loffelijk, - zonder tijdsverzuim over een Christelijk vergelijk en beslissing te onderhandelen; hetwelk voornamelijk het ambt van de keizer was. Verder werd erkend: *deze strijd en scheuring kon alleen door een christelijke Reformatie en beslissing op een algemeen, vrij, Christelijk en in Duitsland te houden concilie bekwaam en duidelijk worden afgedaan en genezen.* Deze weg behoorde eerst te worden in te slaan. Omdat echter onzeker was wanneer dit zal gebeuren, wilde de keizer de 1e oktober een andere Rijksdag te Worms houden en ondertussen door geleerde, goede, eer- en vreedzame mannen een Christelijke Reformatie laten opstellen. De Standen zullen desgelijks laten doen, teneinde

zodanige overwegingen aan allen zouden kunnen worden voorgedragen en een vriendelijk, Christelijk vergelijk getroffen worden in de tegenstrijdige religiepunten; tot op heden op de voorgeschreven wijze te houden Concilie hetwelk de zware ingeslopen misbruiken zouden verbeteren en de nadelige scheuring met het kwaad gevolg zou doen ophouden.

De gezanten van de protestanten begrepen echter wel, en hebben dat ook aan Grandvelle en Naves te kennen gegeven, dat de woorden: *van de uit scheuring ontstane schade en nood zakelijke voortrekking van het eeuwige boven het tijdelijke,* uit de Keizerlijke intentie meer tégen dan vóór hen gericht waren. Zij betuigden bij iedere gelegenheid immers, *dat zij het eeuwig heil der zielen voorgetrokken boven alle andere dingen* en legden de schuld van de moeilijkheden alleen op degene die de Christelijke Reformatie met geweld dwarsboomden; en zij wisten dat de wederpartij hen het tegendeel toeschreef.

Ondertussen staat wel op te merken dat de keizer de noodzakelijkheid van een Reformatie openlijk bekend en op zich genomen heeft een Reformatie-formulier te laten ontwerpen; wel wetende dat dit in 1541 te Regensburg tevergeefs was geschied.

Ondertussen kon het ook tégen de Protestanten worden uitgelegd namelijk dat zij insgelijks misbruiken hadden ingevoerd die een Reformatie nodig had. Daarom zou dergelijke Reformatie maar voor een tijdlang tot op een Concilie plaats hebben.

Het voornaamste dat de protestanten kon behagen was zonder twijfel, dat er besloten werd het concilie op een andere wijze en andere plaats te houden dan de Paus tot nu toe verlangd had; en dat van de achtbaarheid van de pausen geen gewag werd gemaakt. Verder dat de keizer uitdrukkelijk zegt, *dat de tweedracht in de religiestrijd alleen door een Christelijk en minzaam vergelijk in een vrij algemeen of Nationaal Concilie, of op een Rijksdag kan worden bijgelegd.*

Maar deze belofte was alleen in schijn en bestond alleen in woorden van de keizer die men niet voor krachtig kon houden omdat zoveel vorsten en Standen openlijk hadden getoond dat zij hun toestemming hieraan niet hadden gegeven. Daarom voegt zijne Majesteit de volgende woorden erbij: 'Wij willen hierin onze genadige vaderlijke vlijt aanwenden en aan ons niets laten mankeren.' Alzo wilde de keizer onschuldig zijn als de Paus of de Standen die hun toestemming niet hadden gegeven het minzame vergelijk tegenwerkten.

Paus spreekt in de Naam en het gezag van Christus

Toen de paus kennis kreeg van dit reces op de Rijksdag te Spiers opgesteld, was hij zeer ontevreden en schreef een brief aan de keizer. Daar schrijft hij onder meer in, 'dat op de Rijksdag te Spiers onbillijke kreten waren gemaakt en er nog erger in de molen waren. Wanneer deze voortgang kregen kwamen de keizer in zielsgevaar en de vrede en de eendracht der kerk in grote verwarring meer dan ooit.' Verder klaagt hij, 'dat in het reces en bij het melden van een algemeen of Nationaal Concilie zijn naam wordt verzwegen. Hij wien Goddelijke en menselijke rechten de hoogste autoriteit hebben gegeven om een Concilie bijeen te roepen en samen te stellen en te verordineren wat met de enigheid en het voordeel der kerken overeenkomt.'

Met veel voorbeelden uit de Schrift klaagt de paus over de geringschatting van zijn gezag. Daarbij haalt hij het voorbeeld aan van Korach, Dathan en Abiram die tegen de Hogepriester opstonden; en het voorbeeld van de vrome koning Uzzia die offerde tegenin Gods bevel, Die alleen de priesters opdracht gaf om te offeren. Alleen de paus komt het toe om wetten en reglementen in de Religie te maken. De paus wilde zelf een algemeen concilie uitschrijven te Trente, waarin hij en de Roomse priesters zeggenschap zouden hebben!

Toen Luther de gepubliceerde brieven van de paus las heeft hij de paus met heftige woorden verweten dat het hem nooit ernst is geweest om een Concilie te houden zoals de Duitsers dat wilden. En voornamelijk dat deze drie woorden: *een vrij, Christelijk, Duits Concilie* hem doornen in de ogen waren. Hij was bevreesd dat het hem mocht gaan als op het concilie van Costnits, hoewel het onheilig genoeg was, toch nog werd vastgesteld dat een Concilie boven de Paus staat. De Duitsers hebben echter een vrij concilie verzocht waarin de oren en tongen vrij zouden zijn om voor te dragen en te horen dingen die tot verbetering van de kerk en afdoening van de misbruiken behoren. Voornamelijk één, waarin Gods woord een vrijplaats had en alles daaruit besloten werd, waartoe men ook Godgeleerden nodig had die in de Schrift ervaren zijn.

Maar de paus wilde een zodanig vrij concilie hebben waarin hij en de Clerici, van alle berisping vrij bleven, alles in de vorige staat bleef en dat alles wat hij had gedaan, goed gedaan was. Want dit is het oude verhaal van de pausen dat zij over de Concilie heersen en deze decreten naar hun eigen behagen billijken of verwerpen kunnen.

In zijn uitvoerig schrijven gaat de paus zover dat hij schrijft in de Naam en in de Persoon van Christus:

> "Wij bidden en vermanen uwe Liefde in den Heere gade te slaan en te horen hetgeen de grote God door onze mond spreekt; want is het wonder, dat de paus aldus aan zijn Stoel spreekt. Zo zegt de Heere Sebaoth: Ik ben die Ik ben, door Mij heersen de koningen en de geweldigen zetten het recht, in Mijn hand is het hart der koningen; Ik kan de rijken geven en uitdelen aan wie Ik wil. Ik kan op slangen en adders treden, zoals ook op jonge leeuwen en draken. Ik beneem de vorsten de moed en ben schrikkelijk onder de koningen op aarde en verbrijzel hen als aarden pottten.
>
> En gij ook keizer, hoor en wees opmerkzaam, gij rechters op aarde, bedenk de daden uwer voorzaten die op deze troon zijn geklommen waar gij zit; betracht het beklagelijk einde uwer voorzaten die goddeloos zijn en Mijn kerk vervolgd hebben. Ik wil u dezelve niet noemen, noch iets anders zeggen, dan dat gij u te binnenbrengt, waarom ik het keizerrijk van de Grieken door stadhouders op de Duitsers gebracht en dat volk verwacht heb. Laat dit u genoeg zijn. Dit, lieve keizer, toont Christus door onze mond aan uwe Liefde; acht dezelfde sterke stem niet tevergeefs of gering."

Luther heeft tegen deze pauselijke praalziekte alsof de paus als Christus' stadhouder het Roomse keizerrijk op de Duitsers had overgebracht in zijn traktaat ernstig en grondig weerlegd.

1544

Een van de laatste Rijksdagen in het leven van Luther werd gehouden te Spiers de 10e januari 1544.

Op 23 februari heeft Luther een brief geschreven aan ***Myconius*** wegens zijn ziekelijke toestand. Hij kan zijn stem niet gebruiken vanwege een beroerte. Hierin schrijft hij onder meer:

> " … Het is beter dat gij maar half leeft, dan dat gij bij sterke stem sterft. Gij kunt zelfs half dood de kerk met uw raad en aanzien dienen. Daarenboven ziet gij, hoe nodig de oude strijders van Christus zijn, teneinde de opgroeiende en alsnog tere jeugd, degene die in onze plaats zullen komen, gesterkt worden. Want hoewel de Heilige Geest alles zonder ons kan doen, zo heeft Hij ons nochtans niet tevergeefs tot Zijn dienst beroepen, teneinde wij Zijn werktuigen zouden zijn."

De 8e maart 1544 schrijft Luther aan bisschop ***Amsdorf.*** Hij spreekt ernstig tegen enige adellijken aan het Hof en tegen de gierigheid en heerszucht. En omdat het gerucht liep dat de paus en Venetië het heimelijk met de Fransen en Turken tegen de Keizer Karel hielden barst hij in deze woorden uit: 'O aller-christelijkste koning, o allerheiligste vader, o de beste katholieken der Venetianen, waar is nu het onnoemelijk geld van Paliën, Annaten, Biechtbrieven, aflaten, enzovoort, tegen de Turken verzameld? Ja, het dient tegenwoordig voor de Turken tegen de christenen.'

De 17e april doet hij dezelfde klacht tegen ***Dr. Jonas:*** De ganse wereld is alom in rep en roer; het Woord strijd zodanig met de poorten der hel, dat er op zo een sterke beweging der lichamen en gemoederen noodzakelijk een zeer grote verandering moet volgen.

Luther had in dit jaar ***Amsdorf*** bezocht en was door hem zeer minnelijk onthaald. Amdorf had Luther door zijn ambtman weer naar Wittenberg laten vergezellen en hem heimelijk een zilveren kan en lepel tot een verering laten toebrengen. Wanneer Luther dit ná het vertrek van de ambtman gewaar werd, bedankte hij Amsdorf de 22e augustus alzo:

> 'Gij hebt mij buiten mijn weten bezwaard en bijna tot uw dief tegen mijn wil gemaakt; hoewel gij veellicht het voorbeeld van Jozef zult aanhalen die zijn beker heimelijk in Benjamins zak had laten steken. Doch gij weet, dat het mij als een theoloog, die arm en van geringe afkomst ben, niet past uit zilver en goud te drinken. Ik zal daardoor, volgens de vijanden en wederpartijders van het Woord en zelfs bij de onzen een ergernis zijn. Maar zal de schuld op uwe ontijdige verkwisting schuiven; en als dat iets zou helpen, protesteren, dat niet mijn wil maar uw liefde mij zo stout en hovaardig heeft gemaakt.
>
> Ondertussen dank ik zeer en als mijn zwak gebed iets bij God vermag, zo zal ik tonen dat ik u en uw werk niet vergeten ben.'

Onder de nog ongedrukte Latijnse brieven van Luther is er een van de 30e juni 1544 aan ***Spalatinus***. Daarin klaagt hij heftig over het oordeel van de Wittenbergse juristen in de huwelijkszaken, zoals hij ook aan D. Brug doet. Hij meldt, dat hem zijn leven nooit iets zo zeer ter harte heeft gegaan. Deze moeilijkheid is echter in het volgende jaar nog groter geworden.

Een andere brief aan Spalatinus van de 8e maart 1544 is ook voorhanden. Of liever, een voorrede over een traktaat van Spalatinus met de titel: *Troostelijke voorbeelden en spreuken uit het leven en lijden der heiligen bijeen vergaderd.* Dit geschrift is uitgegeven in 1554 te Wittenberg. De voorrede van Luther luidt:

Aan de eerwaardige in God, heer George Spalatyn, getrouw en rechtschapen vader, heer en surintendant te Altenburg in Misnië.

Genade en vrede in Christus onze God en Heiland.
Uw voornemen lieve heer Spalatyn, dat gij dit terrein de woorden en werken der heiligen Gods bijeen verzameld hebt, behaagt mij wel. Ik twijfel niet of zulks zal ook God en allen die God zoeken behagen, strekkende niet alleen om de kwade monden te stoppen die ons lasteren alsof wij een nieuwe leer en gevoelen invoerden, maar ook om ons gemoed te sterken omdat een zodanige hoop getuigenissen en voorbeelden wordt bijgebracht die hetzelfde hebben gesproken, gedaan en geleden, dat ook bij ons in zwang gaat. Want hoewel een iegelijk met zijn geloof aan Gods Woord genoeg zou hebben, dat hij zelfs tegen de poorten der hel kan staan, zo wordt, omdat bij de gewillige geest zich ook zwak vlees bevindt, een christelijk hart niet weinig bewogen als hij ziet, dat hem zoveel eeuwen, zoveel voorbeelden, zoveel voortreffelijke mensen voor hem gelijk zijn geweest. En dat bij hen hetzelfde altijd is geschied, wat wij uit de Schrift leren en door de dagelijkse ondervinding.

De heiligen hebben wel, zoals wij ook, veel uit de dwand der zonden gedaan en gesproken. Romeinen 8 vers 15, *Hetgeen ik wil, dat doe ik niet, maar hetgeen ik haat, dat doe ik; ik dan doe datzelfde nu niet meer, maar de zonde die in mij woont,* enzovoort. Dat ik daarbij niets meldde van de leugens welke de knechten van de duivel in hun Historiën hebben ingelast. Ondertussen zien wij, hoe rein en standvastig zij het geloof hebben aangekleefd als het tot de strijd en belijdenis is gekomen. Wat had Ambrosius godvruchtiger en dapperder kunnen zeggen, dan dat hij in de laatste strijd tegen de zonde, dood, Gods gramschap en hel, de omstaande priesters vol geloof aldus aansprak: *ik heb zo niet geleefd, dat ik mij zou schamen langer onder u te leven; ik vrees echter ook niet te sterven omdat wij een genadig Heere hebben.* Welke woorden Augustinus in zijn strijd ook zeer heeft geprezen. Zoals Possidonius in zijn levensbeschrijving bericht.

En Augustinus zelf heeft zich tegen zijn geweten met deze eigen woorden opgebeurd: *ik zal wel benauwd worden, maar ik zal niet wanhopen omdat ik mij aan Christus' wonden zal houden.* Wie ziet niet, dat de heilige mannen met dergelijke woorden betuigen, dat zij zich enkel en alleen met het geloof aan Christus hebben gehouden? En dat dit geloof sterk en zegepralende is over zonde en dood. Want hoewel zij hun leven en werk voor de mensen als onstraffelijk zoals recht en billijk is roemen, zo bouwden zij nochtans voor God alleen op Zijn barmhartigheid en goedertierenheid in plaats van op hun verdiensten. En zij zoeken alleen in Christus' wonden, als een duif in de holheid van een rots, die Christus alleen is, te worden gevonden. Derhalve doen wij heel wel, dat wij de woorden en werken der heiligen eerst van de ingelaste leugens zuiveren en vervolgens het woord het recht delen en aan de regel

of overeenkomst des geloofs verstandig toetsen, zoals de apostel zegt: *Beproeft alles en behoudt het goede.*

Want waartoe was deze vermaning nodig als men alle woorden en werken der heiligen zonder toetsing voor geloofsartikelen moest houden? Hun ambt was dat van de apostels en profeten niet gelijk. Zij waren wel heilig maar ook mensen, bij wie de geest wel gewillig maar het vlees zwak en weerspannig tegen de Geest was. Voor zover zij nu spreken en doen hetgeen de Geest in hen werkt, zijn hun woorden als de brokken in het Evangelie te verzamelen, als dingen die de Heere Christus in hen heeft gewrocht; en zo waarachtig Christus' werken zelf zijn.

Wanneer zij echter naar het weerspannig vlees iets spreken of doen, zo zijn ze niet te verdoemen maar te verontschuldigen en te gedogen, ons tot een vaste troost omdat wij zien dat Gods heiligen, ons zwakken gelijk zijn geweest en ieder in zijn zondig vlees zijn zwakheid ook heeft gehad.

Om deze rede, lieve heer Spalatyn heb ik uw boek laten drukken. Doch wees op uw hoede dat gij mij voortaan zulke grote, ik zou haast hebben gezegd, valse lof geeft, tenzij uw oprechtheid mij bekend was. Ik weet dat ik niets ben.

Leeft wel in den Heere en bid voor mij dat ik uit dit lichaam des doods en vlees der zonden zalig scheiden moge. Amen.

Luther schrijft op 30 maart 1544 aan de ***Keurvorstin van Saksen***. Zij had hem door een brief haar zorg voor zijn gezondheid zeer genadig te kennen gegeven en hem van haar bestendige genade (gunst) verzekerd.

Luther antwoordt hierop:

> … 'dat hij zó wel, beter en gezond was als hij verdiende; maar dat zijn hoofd soms zwak was. En geen wonder, de ouderdom is daar die in zichzelf oudt en koud, ziek en zwak is. De kruik was dikwijls te water gedragen en zou ook eens breken. Ik heb lang genoeg geleefd. God beschikke mij een zalig uur, dat de vuile madenzak onder de aarde tot zijn volken vergaderd worde. Ik heb zonder twijfel het beste gezien dat men op de wereld zien kan. Het schijnt dat nu alles erger staat te worden. God helpe ons. Amen.

Daarna troost hij de Keurvorstin wegens de afwezigheid van haar gemaal die op de Spierse Rijksdag is. Hij schrijft:

> 'Deze afwezigheid was nodig en strekte ten voordeel van de kerk en Duitsland en tot verdriet van de duivel, de stichter van alle kwaad. Als deze kon stil blijven dan hadden wij ook rust. Wij echter hebben die hulp en dat voordeel, dat wij Gods Woord hebben hetwelk ons in dit leven troost en behoud en het andere leven belooft en brengt. Wij hebben ook het gebed en weten dat dit God behaagt en ter rechtertijd verhoord wordt. Deze twee onuitsprekelijke kleinodiën kan nóch de duivel, Turk, noch paus met de zijnen hebben; en zij zijn daarom veel ellendiger als de armste bedelaar. Daarom behoren wij God de Vader der barmhartigheid in Zijn Zoon Jezus Christus onzen Heere te danken dat Hij ons onwaardigen die dierbare schat met rijke genade heeft verleend. Wij moeten daarom ook bereid zijn tijdelijk ongemak te zien en te dulden; en met de blinde ellendige wereld en in dezelve met de grote hoofden welke God met deze genade nog niet verwaardigd heeft, medelijden en deernis hebben. Ach, dat God hen te eniger tijd insgelijks verlichtte teneinde zij dezelve met ons zien, aannemen en begrijpen mochten!

De 19e april herhaalde hij hetzelfde in een andere brief, omdat hij twijfelde of de voorgaande brief wel aan de Keurvorstin ter hand was gesteld en wenste dat de Keurvorst spoedig mag terugkeren.

> … 'Want men kan, met de papisten niet veel uitvoeren. Zij putten ons uit met onkosten en maken onze zak leeg. Zij gedragen zich alsof zij vrede zochten, maar zoeken er geen. Maar onze Heere Jezus Christus, die dit Zijn eigen werk heeft begonnen, gelieve het Zelf uit te voeren. Hij zal het ook doen, zoals Hij tot nu toe gedaan heeft. Het zal anders toch ongedaan blijven en niets goeds gedaan worden.'

In november 1544 antwoord Luther **Christ Fischer,** Farheer (prediker) te Jüterbok op vier voorgelegde vragen; welks antwoord Schuffelburg bekomen heeft. Luther vermaant Fischer daarin:

Ten eerste, de hardnekkige verachting van het sacrament, zelfs degene die bij de monniken begeren te communiceren, van de kansel openlijk te bestraffen en te dreigen dat men hen niet op het kerkhof der Evangelischen zou begraven.

Ten tweede, bestraft hij dat men aan de monniken die naar alle schijn nog in de stad zijn geweest, aalmoezen gaf, als zijnde vijanden en verwarders der kerken.

Ten derde schrijft hij: de bisschoppen hebben tot nu teveel toegegeven dat vrouwen en vrijsters met zodanige opschik en kransen ter kerk gaan alsof zij in een komedie kwamen. Zulks is een openbaar misbruik tegen beter Petrus en Paulus; maar de gewoonte is sterk. Daarom is zulk misbruik bij het gebruik van het Heilig Avondmaal in alle delen te verbieden teneinde onze en andere kerken daarvan niet een smet worde aangewreven. Want het is een teken van een lichtvaardig gemoed, dat het Sacrament niet hoger acht als een gewoon brood aan tafel.

Ten vierde men zou zoveel als mogelijk zorg dragen, dat de doop niet opgeschort wordt, teneinde daardoor geen gelegenheid worden gegeven de doop gans niet aan te nemen. Alzo leven in vele Italiaanse plaatsen veel mensen de ganse tijd zonder de doop, omdat zij in hun jeugd niet gedoopt zijn en als zij tot jaren komen verachten zij de doop en sterven als atheïsten. Zo stierf paus Clemens ongedoopt; hetwelk echter ruikt naar de dwaling van de Wederdopers.

Uit dit jaar is ook nog een brief van Luther aanwezig, geschreven aan ***Anth. Corvinus.***

In dit jaar reisde de weduwe van de oude Eric, hertog van Hannover, ***Elisabeth*** met hun prins ***Eric,*** die nog maar 16 jaar oud was, door Wittenberg. Luther vroeg haar ten eten. Daarbij deed de prins het gebed over tafel in de Latijnse en Duitse taal en wist zeer goed te antwoorden als Luther hem uit de hoofdstukken van de Christelijke leer examineren. Dit behaagde Luther wel en wenste de prins verder een gezegende wasdom. Maar hij voegde daarbij, 'dat hij beducht was, als hij meerderjarig werd en met de vijanden van het Evangelie omgang kreeg, door het bedrog van de duivel, de boosheid der mensen, en het groot aanzien der wederpartijders, tot de afval zou bewogen worden. Daarom vermaande hij Corvinus met de onderdanen van de hertog vlijtig in het gebed aan te houden. Want de kerk zweeft in groot gevaar. Christus haar Hoofd gelieve zorg te dragen en de winden en de zee te gebieden.'

(Dat Luthers vrees niet tevergeefs is geweest, is uit het gevolg gebleken, wanneer wij alleen denken aan de macht van de Contra-reformatie door Rome ontwikkeld tijdens het Concilie van Trente. En niet minder groot werd het gevaar voor de Evangelie-kerken door de Schmalkaldische oorlog.)

Seckendorf, Deel II blz 555. **Verschil over de Elevatie**

De elevatie in het sacrament houdt in, dat de hostie in de Mis, of het brood in het Heilig Avondmaal *opgeheven werd ten aanschouwe van de aanwezigen.*

Reeds meteen na de elevatie van het brood in de mis veranderde dit dus in het compleet lichaam van Christus. Luther leerde, dat het lichaam van Christus tegenwoordig was. Deze Elevatie werd in de Kerken na de Reformatie langzamerhand afgeschaft.

In 1544 gaf Luther zijn *Korte belijdenis van het Heilig Avondmaal* uit en vermeldt, dat hij door Swenkfeld tot dit geschrift was gekomen, dat hij een tevoren gemelde brief zowel als die van Zwinglianen had kwalijk genomen, maar dat hem zulks zo weinig had verdroten, dat hij daarentegen dit getuigenis en roem voor Christus' rechterstoel wilde brengen: dat hij Carlstad, Zwingli, Oecolampadius, Swenkfeld en hun discipelen te Zurich en waar ze zijn, met ernst veroordeeld en gewijd had. Waar nog bijkwam dat de Schwärmer, (de Doopsgezinden) zich beroemden dat hij het met hem eens was en zulks ook uit de afschaffing van de Elevatie in het sacrament wilden besluiten.

Pecurus, Pezelius en anderen, welke Hospinianus zijn gevolgd, geven voor 'dat de medicus Steven Wild, Luther te Zwickau tot dit geschrift had gebracht. Want wanneer Luther hem te eten had gehad en de wijn hen in het hoofd was gekomen, had hij verhaalt dat enige aanzienlijke mannen in Misnië uit de genoemde afschaffing van de Elevatie besloten, dat Luther het met de Zwitsers eens was. Temeer omdat hij in zoveel jaren niet tegen hen had geschreven; hetwelk Luther nadelig was. En dat Luther hierop had gezegd, dat hij tegen de Zwitsers wilde schrijven', enz.

Logger weerlegt dit. Hij schrijft: wat de oorzaak van dit geschrift mag geweest zijn, laat staan wat het wil, de inhoud is: Luther bericht dat Zwingli en Oecolampadius in het jaar 1529 zich te Marpurg met hem in enige artikelen die waarlijk christelijk zijn, hadden vergeleken; en dat zij tot hém, maar hij in genen dele tot hen getreden was. Dat intussen het artikel van het Heilig Avondmaal onvergeleken (tot geen overeenstemming) was gebleven, hoewel ze hadden beloofd goede vrienden te zijn en het scherp schrijven te staken, om te zien of God tot een eendrachtige zin genade wilde geven; waartoe hij goede hoop had gehad.

Doch na Zwingli's dood was zijn *Korte verklaring van het christelijk geloof* aan de koning van Frankrijk gericht en kort voor zijn einde opgesteld, uitgekomen; waarover Luther zeer verschrikt was omdat Zwingli ook de heidenen zalig had genoemd.

Tijdens ***de Rijksdag van Spiers in 1544*** werd een vredesverdrag tussen het Heilige Roomse Rijk en Denemarken getekend op 23 mei 1544, dat de Nederlandse scheep-vaart weer vrije toegang tot de Oostzee gaf na de Deense Successieoorlogen. Op de vorige Rijksdag te Neurenberg, februari 1543, verzocht de koning van Denemarken hulp van de Evangelische bondgenoten, omdat koningin Maria, standhoudster van de Nederlanden hem wegens koning Christiaan en de prinses de oorlog aandeed. Doch de meeste gezanten verontschuldigden zich omdat ze geen bevel daartoe hadden en oordeelden dat dit niet tot een geloofszaak behoorde. Deze vergadering eindigde de 21e juli.

In het verdrag erkende Karel V ook Christiaan III als rechtmatige koning van Denemarken, en beloofde geen militaire steun te geven aan zijn rivaal Christiaan II. Dit was een teleurstelling voor de bondgenoten. Na de Vrede van Spiers hield Christiaan III zich buiten de Schmalkaldische Oorlog van 1546.

Het verbond werd nog steeds aangevoerd door landgraaf Filips I van Hessen en Johan Frederik, de Grootmoedige, van Saksen.

Gedurende de jaren dertig sloten steeds meer vorstendommen en rijkssteden zich aan bij dit verbond, wat een reactie opriep van de katholieke vorsten die in 1538 de ***Heilige liga van Neurenberg*** oprichtten.

Zoals we gezien hebben had Karel V in die periode zijn handen vol aan de strijd tegen de Ottomaanse Turken en de Fransen, maar hij werd steeds genoodzaakt te proberen compromissen te sluiten met de Evangelischen. Het conflict liep verder op toen in 1542 de bondgenoten van Karels afwezigheid gebruik maakten om de katholieke vorst van Brunswijk-Lünenburg, Hendrik de Jonge te verdrijven. In 1544 keerde Karel V terug naar Duitsland en begon maatregelen te treffen om de bondgenoten desnoods met geweld te bestrijden.

Nadat Karel V in 1544 een vredesverdrag met de Fransen had getekend, de Vrede van Crépy, kon hij zich op de bondgenoten concentreren en zijn leger aanwenden om hen te dwingen de Keizer te erkennen als machthebber, ook in kerkelijke zaken.

1545

Kort na het verschijnen van ***Luthers geschrift tegen het pausdom*** komt een verzameling van zijn ***Latijnse geschriften*** gereed. Luther schrijft voor deze uitgave een voorwoord. Hij vertelt allereerst dat hij er lange tijd niets in zag om de resultaten van zijn 'nachtelijke werk' uit te laten geven. Volgens hem is dat ook helemaal niet nodig, omdat er nu goede wetenschappelijke boeken zijn. De *Loci communes*, het theologische werk van Melanchthon, noemt Luther hier nadrukkelijk. Maar door alle mensen die er op bleven aandringen, heeft hij zich uiteindelijk toch laten overtuigen.

Luthers voorwoord is een reflectie op zijn theologische ontwikkeling, die hij met de lezer wil delen. Hij begint bij het jaar 1517, toen de strijd om de aflaatpraktijk speelde, en schetst van daaruit de voor hem belangrijke kruispunten. Hij komt door zijn terugblik onder andere tot de conclusie dat hij in zijn beginjaren niet scherp genoeg tegen de paus is opgetreden. Hiervoor verontschuldigt hij zich.

Uit de laatste regels van zijn voorwoord spreekt dezelfde drijfveer als uit andere geschriften in die periode:

'Vaarwel, lieve lezer, in de Heere en bid voor de groei van het Woord tegen Satan. Want die is machtig en kwaad, en nu bovendien ook razend en woedend, omdat hij weet, dat hij nog maar een kleine tijd heeft en het rijk van zijn paus op het spel staat. God versterke wat hij in ons gewerkt heeft en voltooie Zijn in ons begonnen werk, tot zijn eer. Amen.

Op 5 maart in het jaar 1545'.

In de loop van 1545 ontving Luther ruim dertig brieven, maar één brief die wel voor hem bestemd was, bereikte hem waarschijnlijk niet. Het was een brief van Calvijn, 12 februari 1545, aan Luther om hem in een bepaalde zaak om advies te vragen. Hij stuurde deze naar Melanchton, met verzoek die aan Luther te geven, als hij de tijd ervoor rijp achtte.

Seckendorf, Deel II. blz. 530-549

De Evangelischen troffen in dit jaar een zware slag: de dood van George Spalatinus (1484-1545), secretaris van keurvorst Frederik de Wijze van Saksen. Hij was een groot pleitbezorger van de zaak van de Reformatie aan het hof en heeft in zijn functie grote invloed uitgeoefend. Zo was hij ook verantwoordelijk voor de literatuur die de vorst onder ogen kwam.

Concilie van Trente, 1545

De 19e november 1544 schreef de paus in samenwerking met de keizer opnieuw een *Concilie* uit, om de 15e maart *1545 te Trente* te worden geopend. Enz.

In 1545 wordt het Concilie van Trente (ook wel Concilium Tridentinum) bijeengeroepen door paus Paulus III. Trente is de meest zuidelijke stad in het Duitse rijk en ligt (toch) in Italië. De keus voor deze plaats is een compromis tussen paus en keizer. De paus liet zich vertegenwoordigen door kardinaal onder meer Granvelle en Aytta, beiden vurige aanhangers van de pauselijke stoel.

In totaal duurt deze algemene kerkvergadering drie zittingsperiodes: 1545-47, 1551-52 en 1562-63. Het doel is de misstanden binnen de katholieke kerk door te lichten en inzake de geloofsleer positie te bepalen tegenover de protestanten. Al sinds het optreden van Luther leeft de wens om een concilie te houden, maar dat lukte niet. De bondgenoten wilden een vrij en eerlijke Concilie waar de Schrift het hoogst gezag genoot en net de Pauselijke clerici. Keizer Karel V zijn poging om katholieken en protestanten tot overeenstemming te brengen via godsdienstgesprekken in 1541 (Hagenau, Worms en Regensburg) waren mislukt.

Het concilie van Trente wordt uiteindelijk een rooms-katholieke aangelegenheid, hoewel er soms wel protestantse waarnemers bij waren. Het vormt een reactie op de reformatie (contra-reformatie) of een grondslag voor de katholieke hervorming. Er wordt een begin gemaakt met de vernieuwing van de eigen kerk. Enkele besluiten zijn: naast de Bijbel wordt ook de kerkelijke traditie als gezaghebbend erkend; de Vulgaat is de enige te gebruiken Bijbelvertaling; het Latijn blijft de enige liturgische taal; de misstanden binnen de geestelijkheid worden aangepakt; de rechtvaardigings- en sacramentsleer blijven ongewijzigd.

Op het concilie worden in 126 stellingen (canones) onderdelen van de protestantse leer als dwaling gekenmerkt met de formulering: Anathema Sit: *In de ban is hij, die...* (en dan volgt de beschuldiging).

4. LUTHERS ZALIG EINDE en Rouwpreek door Johannes Bugenhagen

Maarten Luther (1483-1546) sterft op 18 februari 1546 terwijl hij op doorreis is in zijn geboorteplaats Eisleben.

Luther had al dikwijls naar zijn dood verlangd. Op de vele deelnemende vragen naar zijn welzijn luidde zijn antwoord altijd ongeveer hetzelfde: *"De oude dag is gekomen met al zijn kwalen en gebreken. De kruik gaat zo lang te water, totdat zij berst. Ik heb lang genoeg geleefd; God schenke mij een zalig uurtje, waarin het versleten, onnutte lichaam onder de aarde worde gelegd en de wormen tot spijze worde gegeven. Merkt wel op: ik heb het beste gezien, dat ik op de aarde aanschouwen kon. Het laat zich aanzien, dat er boze dagen in aantocht zijn. God helpe de Zijnen. Amen."*

Tegen zijn keurvorst zei hij eens: *"Ik zou wel graag gezien hebben, dat de Heere Jezus mij maar in Zijn genade had weggenomen, daar ik toch tot weinig nut meer ben op aarde."* Twee keer had Luther een testament geschreven. Het was geen ziekelijke zwartgalligheid, die hem zulke boze tijden deed verwachten, maar veeleer de helderziende profetenblik, die eens moeilijke, donkere toekomst voorzag.

In oktober en december 1545 was Luther op verzoek van de graaf van Mansfeld, in zijn geboorteland geweest om als scheidsrechter en vredestichter een nieuwe parel te hechten aan de kroon van zijn verdiensten. Nu had men hem ten derden male gehaald.
Zijn drie zonen en hun onderwijzer, ***Ambrosius Rudtfeldt,*** reisden met hem mee. Justus Jonas voegde zich ook bij het gezelschap.

Luther schreef vanuit Eisleben:

> "Aan mijn hartelijk geliefde vrouw **Catharina Luther,** burgeresse van Zulsdorf, varkenshoudster, en wat zij meer zijn moge.
>
> Genade en vrede in Christus en mijn oude, arme en, naar het schijnt, zwakke liefde, als te voren.
>
> Lieve Käthe! Ik ben zwak geweest op de weg dicht bij Eisleben; dat was mijn eigen schuld. … Toen ik bij 't dorp was, kwam er zulk een koude wind achter in de wagen binnen, en waaide het door mijn baret heen, alsof mijn hersenen ijs moesten worden. Dit zal de duizeligheid misschien wel bevorderd hebben, maar nu ben ik, Goddank, weer gezond en wel. Wanneer de hoofdzaken afgehandeld zijn, moet ik mij wijden aan het verdrijven van de Joden. Graaf Albrecht is hun vijandig, hij heeft hen al vogelvrij verklaard. Zo God wil; zal ik de graaf op de kansel helpen.
>
> Ik drink Naumburgs bier om de smaak, zoals u mij dat van Mansfeld hebt aanbevolen. Het bevalt mij goed en geeft, mij verlichting. Ook drink ik de halve kruik die de stad mij bij iedere maaltijd vereert, nu en dan met mijn vrienden.
>
> Uw zoontjes zijn eergisteren naar Mansfeld gereden, daar Hans van Jena hen zo dringend had gevraagd; ik weet niet, wat zij er doen. Als 't koud was, konden ze mee kou lijden. Nu 't warm is, mochten zij wel iets anders doen of lijden, zoals 't hun behaagt. Wees u en uw huis hiermede Gode bevolen, en groet uw disgenoten.
>
> 1 Februari 1546.
>
> MAARTEN LUTHER"[3]

[3] Zie voor toelichting op Luthers visie over de Joden: Brochure 8, Aspecten uit het leven en de leer van Dr. M. Luther

Onderstaand ovezicht van Luthers laatste jaar werd beschreven in ***Het leven en bedrijf van Dr. M. Luther,*** door B. T. Lublink Weddik, Luthers predikant te Amsterdam, 1838.

'De gezondheidstoestand van LUTHER werd intussen van jaar tot jaar minder gunstig; de gedurige inspanning van zijn geest; de onophoudelijke kwellingen, die men hem aandeed; de kwalen, waaronder hij leed, sleepten hem naar het einde. Dit alles bewoog de geloofsheld om in het begin van Januari 1542, dus vier jaar vóór zijn dood, zijn testament te maken. Het stuk luidt als hier volgt:

«Ik, MARTINUS LUTHER, Dr., beken, met dit mijn eigen handschrift, dat ik aan mijn lieve en getrouwe huisvrouw, KATHARINA, gegeven heb ten eigendom gedurende haar ganse leven, ten einde zij daarmede naar welgevallen kan handelen, en krachtens dit stuk, op de dag van heden:

Namelijk, mijne kleine landhoeve Zülsdorff, zoals ik dezelve gekocht en ingericht heb, geheel zoals ik die tot heden toe heb bezeten. Vervolgens het woonhuis Bruno, hetwelk ik op de naam van mijn WOLFF (Luthers getrouwe huisgenoot en knecht) heb gekocht.

Ten derde, de bekers, de sieraden, de ringen, de kettingen en potstukjes, zowel gouden als zilveren, welke ongeveer 1000. fl. waard zijn.

Dat doe ik, omdat,

Eerstelijk, zij mij steeds als een vrome, getrouwe en oprechte vrouw heeft bemind, in eer gehouden, en naar eis behandeld en mij door de rijke Gods zegen, vijf levende kinderen (die God geve, dat nog lang mogen leven !) gebaard en opgevoed heeft.

Ten tweede, opdat zij de schulden, die ik nog te vereffenen heb (wanneer ik die bij levende, lijve niet afbetale), op zich nemen en moge betalen. Welke schulden ongeveer, zover ik die berekenen kan, 450 fl, zullen belopen; mogelijk zijn er nog meerdere.

Ten derde, en allermeest daarom, omdat ik wil, dat niet zij de kinderen, maar de kinderen haar in de handen zullen zien, en haar in ere houden en onderworpen zijn, zoals God geboden heeft. Want ik heb wel gezien en ondervonden, hoe de Duivel, tegen dit gebod, de kinderen opzet en aanstookt, al zijn dezelve ook anders vroom en welgezind, door boze tongen en nijdige lippen, vooral wanneer de moeders weduwen zijn en de zonen vrouwen hebben genomen, en de bloedverwantschap alzo wordt uitgebreid. Want ik houde het daarvoor, dat de moeder de beste voogdes (Vormund) voor hare kinderen is, en zulk een klein eigendom (waarvan hierboven gesproken is) niet tot nadeel, maar tot voordeel der kinderen zal beheren, daar zij haar vlees en bloed zijn, en eens onder haar hart gedragen werden. En, al werd zij na mijn dood genoodzaakt (want ik kan God in zijn werken en willen gene perken zetten), om zich te verminderen, zo vertrouw ik toch, en blijf in dat vertrouwen, dat zij zich moederlijk jegens onze kinderen zal gedragen, en alles, wat ik haar heb toegedacht volgens recht met hen deden.

En zo smeek ik dan hiermee onderdanig mijn Gestrenge Heer, de Hertog JOHANN FRIEDRICH, Keurvorst, enz. enz., dat hij deze mijn erfmaking genadig wil beschermen en handhaven. En ik smeek al mijn goede vrienden, dat zij de getuigen mijner lieve KATHARINA mogen zijn en haar helpen verontschuldigen, wanneer ettelijke kwaadsprekende tongen haar tot last en schade worden, alsof zij nog enige goederen zou teruggehouden hebben, welke zij aan de arme kinderen alzo had willen onttrekken of ontstelen. Ik ben hiervan een getuige, dat er anders geen eigendom is dan de bekers en kleinoden, waarvan hoven reeds melding gemaakt is. En hiervan durf ik aan ieder openlijk rekening doen, daar men weet hoe groot mijn inkomen is, hetwelk ik van mijn Gestrenge Heer ontvang, daar ik buiten dit geen enkele penning, geen enkel korreltje als inkomen heb ontvangen, uitgezonderd de geschenken, waarvan mede telkens onder de kleinoden is gesproken.

En toch heb ik van zulk een gering inkomen zoveel gebouwd en gekocht, een grote en kostbare huishouding bestreden, dat ik dit voor een bijzondere, wonderbaarlijke zegen moet aanzien, en het alzo geen wonder is, dat er niet meer eigendom, en ook niet meer schuld aanwezig is.

Dat alles smeek ik daarom, dewijl de duivel, daar hij mij zelf niet nader aan het lijf kon komen, mijn lieve Käthe misschien zou willen kwellen, omdat zij geweest is, en God lof nog is, de getrouwde huisvrouw van Dr. MARTIN LUTHER.

Eindelijk verzoek ik een ieder (daar ik bij deze erfmaking (Wipgeding) geen Juridische vormen of woorden gebruike, om goede redenen), dat men mijn persoon erkenne, dat ik in waarheid ben, als openlijk zowel als in de Hemel, als in de hel en op aarde, genoegzaam bekend, en gezag genoeg bezittende, om te geloven, meer dan een Notaris; want daar God, de Vader aller barmhartigheid, die aan mij, de arme, ellendige, onwaardige zondaar, het Evangelie van Zijn lieve Zoon toevertrouwd heeft, en mij in de verkondiging daarvan tot heden toe getrouw bevonden heeft, zodat velen hetzelve door mij hebben aangenomen, mij erkent voor een Leraar der waarheid, onaangezien de Pauselijke Ban, en de hoon der Keizers, Koningen, Vorsten, Priesters, ja alle duivels, - zo gelove men mij ook hier veelmeer in deze geringe zaken. Bovenal daar hier mijn eigen, welbekend handschrift staat, en het wel voldoende zal zijn, als men bewijzen kan: dit is Dr. MARTINI LUTHERI (die de Notaris en getuige Gods en Zijns Evangelies is) ernstige en welbedachte mening, met eigen hand beschreven en met eigen zegel bekrachtigd.

Gegeven en geschreven op Epiphanias, 1542,

M. LUTHER.»

De laatste levensjaren van de Hervormer gaven hem slechts zelden de gewenste rust. Talrijk zijn de meer vertrouwde wij uit dit laatste tijdvak zijn bezitten. Hoe meer de toestand der Evangelische Kerk aan vastheid won, en daardoor de tegenwerking van de Katholieken zich nadrukkelijker liet voelen, hoe meer men de eerste en grootste voorstander der Evangelische vrijheid met vragen en bezwaren lastig viel. De vele terugkerende Rijksdagen en Conventen, bezorgden de Hervormer veel werk, hoewel hij deze meestal niet bezocht. Zijn arbeid is buitengewoon groot geweest, gezien zijn zwakke gezondheid.

Herhaalde ernstige aanvallen van hoofdpijn en smartelijk lijden, door de steen veroorzaakt, schenen de al te zekere voorboden te zijn van zijn naderend sterven. Meermalen ging het gerucht bij een verminderende gezondheid, dat zijn dood aanstaande was, of was gekomen.

Welk een gedrag zijn vijanden trokken van deze geruchten, zal blijken uit het volgende staaltje.

In Italië werd de tijding van de dood van die Ketter met de grootste belangstelling vernomen; men verzekerde, dat hij geheel in de macht van de duivel was, zelfs vóór zijn sterven. Onder andere vertelde men, dat LUTHER, nadat hij het Heilig Avondmaal had ontvangen, zou geëist hebben, om zijn lijk op een altaar te zetten, ten einde het daar als een God werd aangebeden. Onverwacht was hij echter gestorven, en gedurende zijn begrafenis had men zulk een vreselijk geweld en gedruis gehoord, alsof de hel met alle Duivels in elkaar stortte. Ook had men gezien, dat de gezegende Hostie, welke LUTHER onwaardig had ontvangen, in de lucht zweefde, waarop men die terstond weer had weggeborgen, en toen had het gedruis opgehouden, maar was 's nachts weer begonnen. Men had op de volgende dag het graf geopend, maar niets meer van het lijk gevonden, en slechts een afschuwelijke zwavelstank waargenomen, die alle aanwezigen had doen walgen, en velen bewogen, om tot het 'ware geloof' terug te keren.

Deze en dergelijke belachelijke, maar tevens hatelijke berichten waren de aanleiding tot het welbekende Latijnse versje, dat men zo dikwerf aangehaald vindt:

Pestis eram virus, moriens ero mors tua, Papa!

Levend was ik, Paus! uw verderf, en dood zijnde, zal ik uw dood zijn.

Intussen gevoelde LUTHER al dat zijn einde naderde. Hij verborg dit niet voor zijn vrienden. Hij ontving hen op 10 november 1545, de laatste keer op zijn geboortedag. Hij sprak tot hen een ernstig woord over de toekomst. Hij was erg bevreesd voor het Concilie van Trente wat samenkwam. Er was nog veel te doen voor de veiligheid van de Protestantse kerk.

Zijn laatste werk op aarde was als een vredes-apostel. De Graven van Mansfeld waren in onenigheid geraakt over hun mijnen, en begonnen de overige eigenaars van de mijnwerken, waaronder Luthers bloedverwanten, te drukken. In de herfst van 1545 reisde LUTHER, samen met Melanchton en JUSTUS JONAS, naar Eisleben, om zo mogelijk, de twist bij te leggen. Het bleef zonder resultaat.

In die tijd deed men aan duivelsuitdrijving (Exorcismus), waarmee Luther zich ook bezig hield. Een meisje van 18 jaar, dat men voor bezeten hield, kwam onder zijn behandeling te Wittenberg. Vurige gebeden, welke hij voor haar in de kerk uitsprak hebben, onder hogere meewerking, de ongelukkig kind gered; haar kwaal week. Maar nu verzekerden LUTHERS vijanden dadelijk, dat de boze geest, die hij uit haar verdreven had, in hem was overgegaan, en slechts van woonplaats was veranderd.

Op de 1e januari 1546, hield LUTHER zijne laatste leerrede te Wittenberg, over Romeinen 12: 5. *Alzo zijn wij velen één lichaam in Christus; maar elkeen zijn wij elkanders leden.*

Hij begaf zich nog vóór het einde van die maand, met ongunstig weer, naar Eisleben, waar hij voor de tweede keer door de Graaf ALBRECHT VAN MANSFELD was uitgenodigd. Hoewel zijn gezondheid iets beter scheen, verhinderden zijn gezwollen voeten hem elke beweging, en alleen een bijtijds aangelegde fontanel maakte zijn pijnlijke toestand dragelijker.

Zijn 3 zoons, JOHANNES, MARTIJN en PAUL, 20, 14 en 15 jaar oud, vergezelden hem op de weg naar Eisleben. Op de 25e januari kwam hij te Halle, en ging direct naar zijn getrouwe vriend JUSTUS JONAS.

Opmerkenswaardig was het geschenk, dat hij toen hem aanbood: een glas, of wijnroemer waarop, in het Latijn en Duits, de volgende regels stonden:

Dat vetrum vitreo JONAE vitrum ipse LUTUERUS

Ut vitro fragili similem se noscat uterque.

Dem alten Doctor JONAS

Bringt D. LUTHER ein schön Glas;

Das lehrt sie alle Beide fein,

Das sie zerbrechliche Glaser seyn.

Het was hem echter niet mogelijk, dadelijk naar Eisleben voort te reizen. De Mulda en de Saane waren met ijsschotsen bedekt, en maakten de overtocht hoogst gevaarlijk. Ongezien het gure weer en zijn ziek lichaam, preekte Luther te Halle krachtig en vurig over de bekering van Paulus, vooral tegen de Paus en de Monniken.

Op de 28e januari werd hij door de Graaf ontvangen, maar kwam zeer zwak te Eisleben aan. Vier keer preekte Luther te Eisleben, genoot het Heilig Avondmaal, en verleende daarenboven aan een tweetal Predikers, naar Apostolisch gebruik, de wijding. Hoe krachtig bleef zijn geest, hoewel bekneld door een reeds bezwijkend lichaam! Veel moeite en zorg besteedde hij, om de twist bij te leggen. Wij mogen onze lezer hier de laatste brief, aan zijn

vrouw geschreven, niet onthouden. Deze is van de 6e februari, dus 12 dagen vóór zijn dood.

Aan de zeer geleerde vrouwe Katharine Lutherin, mijn genadige huisvrouw, te Wittenberg.

Genade en vrede, lieve Käthe!

Wij zitten hier en laten ons martelen en waren gaarne weer weg; maar dat kan, dunkt mij, niet voor 8 dagen geschieden. Gij moet aan mr. Philippus zeggen, dat hij zijn Postil (preek) verbetere. Want hij heeft niet begrepen, waarom de Heere in het Evangelie de rijkdommen 'doornen' noemt. Hier is de school, waar men dat leren kan; maar ik gruw ervan omdat allerwege in de Heilige Schrift de doornen met het vuur bedreigd worden. Daarom heb ik des te meer geduld, of ik, met Gods hulp, ook iets goeds moge uitrichten.

Uw zoontjes zijn nog te Mansfeld. Voor het overige hebben wij genoeg eten en drinken, en zouden goede dagen hebben, als die verdrietige twist ons niet zo verhinderde. Mij dunkt de Duivel drijft de spot met ons, en God bespotte hem wederom. Amen !

Bid. voor ons! De bode heeft haast.

Eindelijk bereikte de grote man, nog vóór zijn einde, het doel van zijn reis. De twee broeders, de Graven GERHARD en ALBRECHT, werden, zoals Luther zich uitdrukt*, weer broeders.* Dit was de laatste straal van aardse vreugde, die hem aan de uiterste rand van het graf koesterde.

Een somber voorgevoel kon de Hervormer niet overwinnen, een zeker iets, dat hem duister en neerslachtig maakte. Hij reikhalsde, om Wittenberg terug te zien; maar dit was hem niet meer vergund.

Op de 17e februari klaagde hij over een toenemende loomheid, zodat de Graven hem aanraadden, de grote zaal, waar men gewoon was samen te komen om te raadplegen, niet te bezoeken, maar uit te rusten. Hij gehoorzaamde aan dit verzoek, en legde zich op een leren rustbank neer, of liep heen en weder. Tussen beide bad hij, en zei onder andere: *'Ik ben hier te Eisleben gedoopt; hoe? als ik hier eens blijven moest?'*

's Avonds kwam hij weer in de grote zaal, plaatste zich aan de maaltijd en sprak veel over de dood en het toekomende leven. Hij zei ook: 'Ach lieve God! twintig jaar een kleine tijd, en nog maakte die kleine tijd de wereld ledig, als man en vrouw, naar de wil van God, niet tot elkaar kwamen. Hoe is alles slechts schepping (creatio)! God verzamelt zijn Christelijke Kerk grotendeels uit de kleine kinderen. Want ik geloof, dat, wanneer een kind, die slechts één jaar telt, sterft, er altijd 1000 of 2000 eenjarige kinderen met hetzelve sterven. Maar als ik, Dr. MARTINUS, een drieënzestiger, sterf, dan denk ik, dat er op de gehele wereld niet meer dan 60 of 100, van gelijke leeftijd met mij sterven. Thans wordt de wereld (de mens) zo oud niet meer. Welaan, wij ouders moeten daarom zolang leven, opdat wij de duivel, recht leren kennen; zoveel boosheid, trouweloosheid en ellende in de wereld ondervinden, opdat wij getuigen worden, dat de duivel een boze geest zij, en het menselijk geslacht een schaapstal vol schapen die ter slachtbank gaan.'

Verder sprak bij over de vraag, *of men elkaar in de eeuwige zalig vergadering van de onsterfelijke zielen elkaar weer herkennen?*

Toen de aanwezigen hem om opheldering vroegen, antwoordde hij: 'En wat deed Adam? Hij had Eva zijn leven nooit gezien, en sliep. Toen hij ontwaakte, zei hij niet: Van waar komt gij? maar: *Dat vlees is van mijn vlees, en die benen zijn van mijn benen genomen*. Van waar wist hij, dat die vrouw niet uit een steen was ontstaan? Omdat hij door de Heilige Geest gedreven was, en de rechte kennis van God bezat. Tot zulk een kennis, tot zulk een beeld Gods, worden wij in het toekomende leven, in CHRISTUS weer vernieuwd, dat wij

vader, moeder en elkaar onderling van aangezicht tot aangezicht zullen herkennen; beter dan Adam Eva kende.'

Na deze woorden stond LUTHER op, ging in zijn vertrekje, en knielde, volgens zijn gewoonte, aan het venster neer om te bidden. JOHANNES SICKEL (de huisknecht van Dr. JONAS) heeft dit gebed, hetwelk LUTHER met luider stem uitsprak, heimelijk opgeschreven, en alzo bleef het bewaard: *"Heere God! Hemelse Vader! ik roep U aan in de Naam van Uw lieve Zoon JEZUS CHRISTUS, onzen Heere, Wien ik door Uw genade beleden en verkondigd heb; wil mij, naar Uw belofte, ter ere van Uw Naam, genadig ook nu verhoren, daar Gij mij, naar Uw grote barmhartigheid en genadiger wil, geopenbaard hebt de grote afval, de blindheid en verduistering van de Paus vóór Uw heilige dag, welke voor de deur is en welke volgen zal op het licht des Evangelies en reeds door de ganse wereld aanbreekt. Wil toch de Kerk van mijn lief Vaderland tot aan het einde, zonder afval van de reine waarheid en standvastigheid*
en de rechte belijdenis van uw Woord genadig bewaren, opdat de hele wereld overtuigd worde , dat Gij mij daartoe gezonden hebt. Ach lieve Heere God! Amen, Amen!"

Toen kort daarop JOHANNES AURIFABER hem bezocht, zei hij: 'Ik word opnieuw benauwd in de borst.' Deze riep direct de anderen, namelijk Dr. JONAS en Magister CÖLIUS, spoedig naar boven. Zij wreven hem met warme doeken. Dit scheen enige verlichting te geven. Intussen kwam Graaf ALBRECHT VAN MANSFELD met een versterkend geneesmiddel, waarom AURIFABER zelf verzocht had. Hij gaf hem het met deze woorden: 'Hoe gaat het, mijn lieve Doctor?'
LUTHER antwoordde: 'Het heeft geen nood, genadige heer; het begint beter te worden.'

De Graaf verwijderde zich en liet een van zijn Raadsheren, CONRAD VON

WOLLFRAMSDORFF, bij de zieke achter.

Ongeveer zeven uur legde Luther zich neer op zijn rustbed, met deze woorden: 'Als ik een half uurtje kon slapen, zou ik wel beter zijn.' En werkelijk sluimerde hij tot omstreeks tien uur, zacht en gerust. Bij zijn ontwaken zei hij tot de aanwezigen: 'O zie, zitten jullie daar nog; wil je niet naar bed gaan?'

Zij antwoorden: 'Nee heer Doctor! Wij zullen nu waken en u oppassen.'

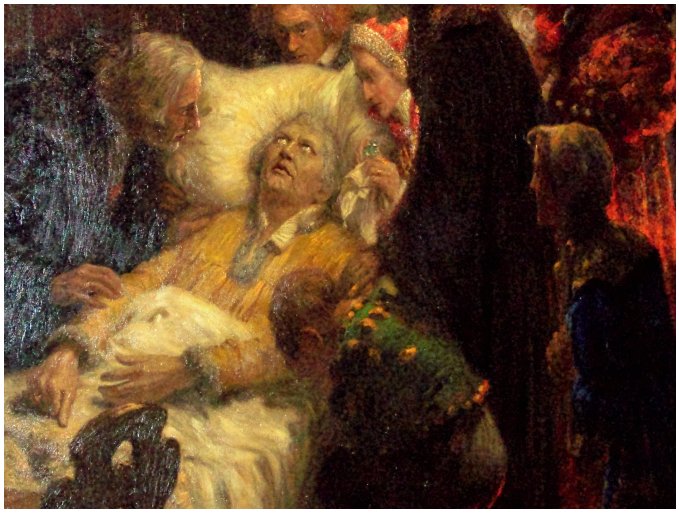
Toen stond hij op, en ging naar de deur van een aangrenzend vertrek. Over de drempel tredend, sprak hij: 'God zorgt; ik ga naar bed.' Hij voegde er in het Latijn dadelijk bij: *"In Uw handen beveel ik mijn geest; Gij hebt mij verlost, Heere Gij getrouwe God!"* Toen hij nu op bed lag, reikte hij aan allen de hand en zei: 'Dr. JONAS, Magister CÖLIUS, en gij anderen, bidt tot God de Heere voor het Evangelie, opdat dit bewaard blijve, want het Concilie te Trente en de Paus zelf verheffen zich sterk tegen hetzelve.'

In het vertrek bleven, behalve JUSTUS JONAS en CÖLIUS, zijn beide zoontjes, MARTIJN en PAUL, zijn dienstknecht AMBROSIUS en enige andere dienstboden. Hij sliep tot bijna één uur in de nacht en riep toen zijn knecht AMBROSIUS om de kamer te verwarmen.

Toen vroeg Dr. JONAS hem, *hoe hij zich bevond?* En verkreeg tot antwoord: 'Ach Heere God! ik ben zo doodziek. Lieve heer Doctor, ik denk dat ik hier te Eisleben waar ik geboren en gedoopt ben, zal blijven.'

JONAS en AMBROSIUS probeerden hem te bemoedigen. Ze zeiden: 'Eerwaardige vader, God onze Hemelse Vader zal door CHRISTUS, die gij gepredikt hebt, helpen.'

Zij ondersteunden hem omdat hij wilde opstaan. Maar hij wees hun hulp van de hand. Hij ging alleen uit het vertrek in zijn kamertje, dezelfde woorden herhalende die hij tevoren gesproken had. Nadat hij tweemaal op en neer was gegaan, legde hij zich neer op zijn rustbed. Hij zei, *dat de borst hem hevig benauwd was, hoewel het hart nog was vrij gebleven.* Men wreef hem nogmaals met verwarmde doeken en warmde evenzo zijn hoofdkussens en dekens, omdat hij verzekerde, dat deze verwarming hem weldadig was.

Luther op zijn sterfbed

Intussen achtten de aanwezigen het nodig, om de beide geneesheren van de stad, MAG. WILD en Dr. LUDWIG, te laten wekken; welke dadelijk kwamen. Tevens trad Graaf ALBRECHT met zijn gemalin en nog enige andere vrienden, binnen. Alle en inzonderheid de Gravin en de geneesheren, beijverden zich onafgebroken, om hem allerlei versterking toe te reiken. Maar Luther zei te midden van deze liefdediensten, welke hij gevoelde, dat niet meer baten konden: *'Lieve God! ik ben doodziek! ik ga sterven, en zal wel te Eisleben blijven!'*

Dr. JONAS zocht hem moed in te spreken, met deze woorden: 'Eerwaardige vader! roep uw Heere Jezus Christus, onze Hogepriester, aan, de enige Middelaar!'Hij voegde erbij: 'Gij ligt in een sterk zweetbad; God wille ons genade verlenen, nu zal het beter worden.'

Toen antwoordde Luther: *'Ja, het is een koud doodzweet; ik zal de geest geven, want de ziekte neemt toe.'*

Daarop begon hij te bidden: *'O mijn hemelse Vader en Vader van onze Heere Jezus Christus, Gij God van alle alle vertroosting! Ik dank U dat Gij aan mij Uw lieve Zoon JEZUS CHRISTUS geopenbaard hebt, aan Wien ik geloof, Die ik beleden en gepredikt heb, Dien ik bemind en geprezen heb, welken de Paus en alle goddelozen niet willen kennen, lasteren en vervolgen. Ik smeek U, mijn Heere Jezus Christus, laat mijn ziel U aanbevolen zijn!*

Hemelse Vader! al moet ik ook dit lichaam verlaten, en uit dit leven weggerukt worden, zo weet ik toch zeker, dal ik eeuwig bij U blijven zal, en niemand mij uit Uw handen kan wegnemen.'

Verder zei hij, in het Latijn, de woorden van Jezus, Joh. 5: "Alzo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij zijnen eniggeboren Zoon gegeven heeft, opdat allen, die in Hem geloven, niet verloren gaan, maar het eeuwige leven hebben." Ook deze woorden uit de 68ste Psalm: *"Wij hebben een God, die helpt, en een Heere der Heeren, Die uit de dood verlost."*

Toen nam Dr. WILD nog een laatste proeve met een kostbaar geneesmiddel, wat hij steeds bij zich droeg. Dr. LUTHER gebruikte daarvan een lepel. Hij zei daarna: *'Ik ga afscheiden en zal mijn geest geven.'*

Hij herhaalde toen direct in het Latijn, de woorden: *"Vader! in Uw handen beveel ik mijn geest; Gij hebt mij verlost, Heere, Gij getrouwe God!"* (Psalm 31)

Nu werd hij op eens geheel stil, men riep en schudde hem, maar hij antwoordde niet. De Gravin en de geneesheren bestreken zijn aangezicht met prikkelende vochten, welke hem zijn echtgenote uit Wittenberg gezonden had, en die hij meermaal gebruikte. Gedurende een ogenblik, herleefden zijn levensgeesten in zover, dat hij op de vragen van JUSTUS JONAS en CÖLIUS, met een zwakke stem, *ja* en *neen* kon antwoorden. Deze riepen met versterkte stem aan zijn oor: 'Eerwaardige vader! wilt gij op CHRISTUS en die leer, welke gij gepredikt hebt, volstandig sterven?'

Waarop Luther met hoorbare en duidelijke stem antwoordde: 'Ja!'

Vervolgens legde hij zich op de rechterzijde en viel in slaap, gedurende een kwartier, zodat men weer enige hoop begon te krijgen. Omdat men deze slaap echter niet geheel vertrouwde, hield men het licht nabij zijn aangezicht en nu bleek het duidelijk, dat de doodkleur hem reeds bedekte. Voorhoofd en voeten werden koud, en met zacht ademhalen en een zucht, ook niet samengevouwen handen, gaf hij de geest.

Niemand kon enig teken van kwelling, of onrust, of doodsangst bemerken. Hij stierf in vrede en zacht in de Heere, zoals de getuigen van zijn sterven dit eenparig bevestigen.

Zo gaf MARTIN LUTHER de laatste snik, in de nacht van de 18e februari, 's morgens omtrent half drie in de ouderdom van 62 jaren, 3 maanden en 8 dagen!

De grote strijder had volstreden!

Zijn stoffelijk overschot was nog op aarde.

Zijn ziel was bij God!

Men liet het lijk gedurende enige tijd liggen tot het aanbreken van de dag. Men liet de nieuwsgierige, door het verpletterend bericht getroffen menigte, binnen, waar veel tranen werden gestort. Na verloop van een vijftal uren, werd het ontzielde lichaam in een wit Zwabisch kleed gehuld. Daarna werd een tinnen lijkkist gegoten en het lijk werd daarin gelegd. Honderden kwamen en gingen, diep ontroerd, om nog eens het bleke gelaat van de onvergetelijke leraar te aanschouwen.

Hoe zal ook de dood van Luther het Evangelische Duitsland – en in andere landen – een algemene rouwkreet hebben afgeperst. De veldheer, die gedurende zoveel jaren aan de spits van zijn leger had gestaan, was gevallen! Wie zou dat verlies kunnen vergoeden?

Op de 18e februari, ruim tien uur na zijn dood, maakten twee bekwame Schilders, de een uit Eisleben, de andere, LUKAS FORTENNAGEL, uit Halle, een afbeelding van de dierbare dode, ook bij onze Nederlandse kunstliefhebbers wel bekend, onder de naam van *LUTHER im Tode.*

Op de 19e februari werd het lijk in de Hoofdkerk te Eisleben, onder lofgezang, gedragen, omgeven door een buitengewoon grote menigte. Daar hield JUSTUS JONAS de eerste Lijkrede, over 1 Thess. 4, in eenvoudige en roerende taal.

Gedurende die dag, en ook de eerstvolgende nacht, bleef het stoffelijk overschot door tien gewapende burgers bewaakt in de kerk. Daar sprak de 20e februari, Magister CÖLIUS een tweede Rede uit over Jesaja 57: 1 en 2.

Omstreeks één uur werd het lijk uit Eisleben naar Halle gedragen, waar men het op de avond van die dag, in de Grote Kerk plaatste. Daar hief de wenende volksmenigte het welbekende gezang: *Aus tiefer Noth*! eenparig aan, terwijl luide weeklachten tussen het ernstig graflied klonken.

Op de volgende dag, 's zondags, stonden de Keurvorstelijke Afgevaardigden te Bitterfeld gereed, om de dode naar zijn geliefd Wittenberg te brengen.

De 22e februari kwam men daar aan, en trok de Elsterpoort binnen. Hier sloten zich aan de optocht aan: zijn diep bedroefde weduwe, met hare kinderen en bloedverwanten; vervolgens de rector der Hogeschool, de Hoogleraren, de Doctoren en Magisters; al de Studenten en een ongelooflijke menigte inwoners van Wittenberg en al de omliggende plaatsen, wier getal enige duizenden moet geweest zijn.

Zodra men de lijkkist in de Slotkerk tegenover de kansel geplaatst had, beklom Dr. BUGENHAGEN, Luthers oprechte vriend, de kansel en sprak, in het Hoogduits, een even zieltreffende, als aangrijpende rede uit, naar aanleiding van 1 Thess. 4: 13-15. ***Doch broeders, ik wil niet dat gij onwetende zijt van degenen die ontslapen zijn, opdat gij niet bedroefd zijt, gelijk de anderen die geen hoop hebben.***

Dit werd afgewisseld door treurliederen en meermalen afgebroken door de tranen van de spreker en het snikken van de hoorders.

Na deze rede trad MELANCHTHON op, en gedacht aan zijn ontslapen vriend in een zeer heerlijke en voortreffelijke Latijnse redevoering. Het was slechts te beklagen, dat men juist toen, voor die zo gemengde schare, in de taal der geleerden sprak. Welk een gemis, om zulk een man over zúlk een man te moeten horen, en niet te kunnen verstaan! Deze lijkrede, daarna in het Hoogduits vertaald, is een meesterstuk van welsprekendheid; en wat misschien nog meer zegt, van oprechtheid en onpartijdigheid.

In de Slotkerk te Wittenberg rusten de stoffelijke overblijfsels van de grote man zijner eeuw. Wanneer wij de ware grootheid niet slechts in geleerdheid, of in de kunst om te oorlogen stellen, dan hebben duizend en duizenden aan hem, die voor de Waarheid leefde en voor de Vrijheid streed, dankbaar gedacht. Zijn eenvoudige grafsteen was genoeg; doch een dankbaar nageslacht heeft zijn prachtig standbeeld opgericht, als een Nationale hulde aan hem, die een eigendom is geworden van de gehele wereld.

Zacht en zalig zij uw rust bij God!
Heerlijk uw loon, dat de aarde u kon en niet geven wilde!
Ja, gij getrouwe dienstknecht! 'gij zijt gegaan in de vreugde uws Heeren!'

Tot zover B. T. Lublink Weddik

Johannes Matthesius, vertrouwde vriend van Luther, preekte in 1562-1564 over o.a. het leven en sterven van Luther. Aan zijn preken voor de gemeente van Wittenberg zijn deze gegevens ontleende. Want spoedig na Luthers sterven deden de vreemdste gerucht-ten de ronde, die er op wezen, dat Luther een verdwaasde man moest zijn en dat de duivel in hem was gevaren. Daarom was het van belang, dat iedereen wist, hoe Luther was gestorven.
Vandaar vermelde Mathesius ook in zijn preek hoe zijn vrienden (Justus Jonas) hem toespraken: *'Reverende Pater (waarde vader) wilt gij volharden in het geloof in Christus en in de leer, die gij gepreekt hebt, sterven?'*

Luther sprak, zo dat men het duidelijk kon horen: *Ja!*

Daarop ontsliep hij in de Naam van Jezus, zonder lichamelijke pijn, zonder moeite en in groot geduld, op 18 februari 1546, 's morgens om drie uur, in het bijzijn van vele graven, heren, doktoren en zijn kinderen.

Luthers lijk werd onder zeer grote belangstelling naar Wittenberg gevoerd op 22 Februari. Hij werd in Wittenberg begraven, in dezelfde kerk waar hij in 1517 op de deur zijn 95 stellingen bevestigde. Melanchton hield de lijkrede. In 1560 werd hij naast zijn wapenbroeder begraven, waar hun stof rust tot de Opstanding der Rechtvaardigen.

LIJKSTATIE

Overgenomen uit: ***Omstandige levenbeschrijving van het leven en de Reformatie van dr. Martinus Lutherus;*** vertaald door de heer Andries Paauw.
Uitgegeven te Amsterdam, bij Samuel Schoonwald, boekverkoper in de Kalverstraat, bij de Osse-Sluis. 1731.

De 21e februari 's zondags morgens omtrend 6 uur, werd het lijk onder het geluid van alle klokken uit de stad Halle gebracht; eerst op het Bitterfeld, vandaar naar Kembberg waar het lijk diezelfde avond nog aankwam.
De 22e februari hebben de Edele zeer Hoog geboren Heeren Hans en Hans Hoyer, graven van Mansveld het lijk van de zalige Luther voor de stad Wittenberg gebracht onder een bijgaande geleide van zeer veel aanzienlijke personen, uitmaken de omtrent 45 paarden. Genaderd zijnde te Wittenberg voor de Elsterpoort vond men daar - na vooraf gehouden beschikking van de keurvorst Johannes Frederik van Saksen, - de lijkstatie in orde gerangeerd en vergadert de rector, professoren doktoren, magisters en predikanten, de gehele academie, de Raad, gemeenten en burgerschap.

De lijkstatie geschiedde op deze volgende wijze:
Ten 1e. Vooraan gingen de dienaars van het Heilig Evangelie en de schoolmeesters met hun scholieren, zingende naar de aloude gewoonten de Sterfliederen die hen opgegeven waren.
Ten 2e. Hierop volgden de gezanten van de keurvorst van Saksen en de genoemde 2 jonge graven van Mansvekld, met nog een gehele reeks van voorname heren. Deze reden vóór het lijk, met elkaar in het geheel uitmakende 65 paarden.
Ten 3e. Terstond volgden de wagen met het lijk van de zalige doctor en hoogleraar der heilige Godgeleerdheid Martinus Luther.
Ten 4e. Daarop volgde de zeer bedroefde weduwe van de overledene, genaamd Catharina van Bora, benevens enige brave en aanzienlijke dames die tot haar vertroosting mee gingen, zijnde deze alle gezeten op een wagen van zijn Keurvorstelijke Doorluchtigheid.
Ten 5e. Vervolgens de 3 zonen van de in God rustende Luther, genaamd Johannes, studerende in de Godgeleerdheid, Martinus, studerende in de rechten, en Paulus, studerende in de geneeskunde.
Ten 6e. Hierna volgden de broeder van de overledene, genaamd Jacob Luther, een burger wonende te Mansveld alsook zijn 2 zusters zonen, genaamd George en Caliks, koopmannen, zijnde burgers in de genoemde stad, met nog verscheidenen bloedvrienden uit de stad Eisenach en van het dorp Mohrê.
Ten zevenden. Waarna volgden der rector magnificus van de Universiteit, vergezeld zijnde van enige jongere vorsten, graven en heren die zich wegens de studie te Wittenberg ophielden.
Ten laaste. Hierop volgden dr. Georgius Bruk, dr. Filippus Melanchton, dr. Justus Jonas, dr. Johannes Bugenhagen, dr. Caspar Crisigerus, dr. Hieronimus en andere van de oudste doktoren en leraren der Godgeleerdheid in de Wittenbergse Universiteit.
Ten 9e. Daarna volgden zeer veel andere doktoren, magisters, de zeer eerbare Raad van de Stad en andere Raadspersonen meer.
Ten 10e. Hierna volgden een ontelbare menigte studenten.
Ten 11e. Vervolgens de gehele burgerij van de stad Wittenberg.
Ten 12e. Ten laatste volgden het lijk, zeer veel burgeressen, wakkere vrouwen en aanzienlijke matronen, jonge dochters, welgemanierde kinderen, jong en oud altemaal meest met overluid huilen en wenen wegens het groot verlies van deze herder der ware kerk van Christus.
Alle straten daar het lijk en de lijkstatie door passeerden, waren als opgepropt van mensen; ja de markt, dat een zeer groot plein was, krioelden van mensen, zodanig dat de weergave van zulk een menigte volk voor of na, nooit te Wittenberg is gezien.

Dr. JOHANN BUGENHAGEN,

mit dem Beynahmen Dr. Pommer.

REFORMATOR

gcb. 1485. gest. 1558.

Hamburg, in der Schulbuchhandlung, bei J. H. Gundermann. 1817.

LIJKPREDICATIE

Het lijk met zulk een ongewone luister in de Slotkerk gebracht zijnde werd hetzelfde daar voor de preekstoel neergezet. Vervolgens werden enige christelijke en hartroerend in Sterfliederen gezongen. Dat gedaan zijnde ging dr. Johannes Bugenhagen, anders doorgaans genaamd Pomeraanus op de preekstoel en deed een christelijke troost- en lijkpredikatie over de woorden van Paulus 1 Thessalonicenzen 4 vers 13 en 14. Welke predikatie ik nodig en dienstig acht om de lezer mee te delen. Deze luidt uit het Hoogduits in onze Nederlandse taal overgezet aldus:

Tekst 1 Thessalonicensen 4 vers 13 en 14.
Maar wij willen u (lieve broeders) niet onthouden van degene die daar slapen; opdat gij niet treurig zijt, gelijk de andere die geen hoop hebben. Want is 't dat wij geloven dat Jezus gestorven en verrezen is, alzo zal God ook degenen die ontslapen zijn, door Jezus met Hem leiden.

Lieve vrienden, bedroefde toehoorders.
Ik zou nu en wil gaarne bij de begrafenis van onze hartelijk geliefde vader, doctor Martinus Luther, (zaliger gedachtenis), een predikatie doen. Maar wat of hoe zal ik spreken? Daar ik toch vanwege het wenen nauwelijks een woord kan voor de dag brengen. En wie zal u troosten, als ik uw leraar en predikant geen rede voeren kan? Waarheen kan ik mij van u wenden? Ik zal zonder twijfel met mijn redevoering meer huilen, wenen en treuren veroorzaken.
Want zouden wij niet allen van harte treuren? Daar God ons deze droefenis toegezonden heeft hem de Hoge, Waardige en dierbare man, de Eerwaardige Doctor Martinus Luther van onze weggenomen heeft? Door welke Hij ons allen en alle kerken van Christus in de Duitse landen, ook velen van een vreemde naties, onuitsprekelijke gaven en genade bewezen heeft; door welke Hij ook heerlijk heeft gezegepraald tegen het rijk van de satan, tegen zo menigerlei schandelijke afgoderij en menselijke instellingen; ja gelijk het de apostel Paulus noemt: tegen de leringen der duivelen in heel de wereld en heeft ons het Evangelie geopenbaard, het hoge grote hemelse geheim of verborgenheid van Zijn lievde Zoon Jezus Christus; gelijk het Paulus tot de Efeziërs en de Kolossenzen op zo noemt. Door welke onze lieve vader Christus en Zijn Evangelie verdedigd heeft tegen de paus en menigerlei rotten en tirannen, ja tegen alle poorten der hel. Welke dierbare man Hij gegeven heeft de Geest der kracht en der sterkte dat hij niemand vreesde, hoe groot en machtig hij ook zijn mocht. En alzo vrijmoedig zich hield aan het Evangelie en Zijn leer. Zulks dat hij dikwijls van de wereldlingen daarvoor aangezien werd, alsof hij met bestraffen en schelden te scherp was en daarin te ver ging. Gelijk ook de Joden en de farizeeën die bittere en vergiftige adderengebroedsels Christus daarmee beschuldigden. Want het smartte hen en deed hun wee dat ze bestraft werden door de loutere waarheid. Maar die heilzame leer namen zij evenwel niet aan.
Deze hoogleraar en profeet en van God gezonden Reformator der kerk heeft God de Heere helaas, van ons weggenomen. Ach, hoe kunnen wij ons van treuren en wenen onthouden? Hoe kunnen wij toch de lieve apostel Paulus hier gehoorzaam zijn? Daar hij zegt in onze tekstwoorden: *gij zult niet treurig zijn over degenen die daar slapen*. Maar hij voegt er evenwel bij: *gelijk de anderen die geen hoop hebben; maar wij die geloven, weten dat degene die ontslapen zijn in Christus,* wederom tot een ander en beter leven opgewekt worden; daar wij weder zullen met hen te samen komen en eeuwig bij elkander zijn.
Maar de wereld is het niet waardig geweest dat zij deze dierbare man Gods langer hebben zouden om hem verder te lasteren en te vervolgen. Hoewel toch dezelfde ondankbare wereld ook veel goeds door deze hoge dierbare man ontvangen heeft. Voornamelijk daarin, dat zij gered en verlost is van zo menigerlei bezwaarnissen en tirannie van het boze pausdom. Alzo dat velen van zijn tegenpartijen (bij welke nog enige wijsheid en verstand is) liever wilden en wenste dat deze dierbare man Luther nog wat langer in de wereld had mogen leven.

Dit heb ik ter inleiding gezegd dat wij, ja zeker grote reden en oorzaak hebben om hartelijk te treuren en bedroefd te zijn dewijl wij zulk een hoog en dierbare man verloren hebben. En waarlijk, zo het iets helpen mag, zo treuren en zijn bedroefd met ons christelijke koningen, vorsten en steden en allen die erkend hebben het Evangelie der waarheid. Daarom treuren en dragen rouw niet alleen wij, maar ook vele duizenden met ons overal in de Christenheid. Het heeft den tegenwoordigen goddeloze paus, kardinaal Meints of H. Heinrich niet gebeuren mogen over de dood van deze man (welke hij alleen met de waarheid heftig vertoornd heeft) zich te verheugen. En ik hoop zijn tegenpartijders ze zullen zich niet lang over zijn dood verheugen want de *persoon* is wel Godzalig in Christus van de wereld gescheiden, maar de geweldige, zalige, Goddelijke leer van deze dierbare man leeft nog op het aller sterkste.
Want hij was zonder twijfel de engel daarvan in de Openbaring van Johannes kapittel 14 staat, *die vervlogen heeft midden door de hemel*, gelijk dan de tekst zegt vers 6,7 en 8.
Ik zag een engel vliegen midden door de hemel, die had een eeuwig Evangelie om te verkondigen degenen die op de aarde zitten en wonen en alle heidenen en geslachten en spraken en volkeren; en zei met een grote stem: vreest God en geeft Hem de eer, want de tijd van Zijn oordeel is gekomen. En aanbidt Dien, Die gemaakt heeft hemel en aarde, en de zee en de waterfonteinen. En een andere engel volgde na en zeide: zij is gevallen, zij is gevallen Babylon de grote stad; want ze heeft met de wijn van haar hoererij gedrenkt alle heidenen.
Deze engel die daar zegt: *vreest God en geeft Hem de eer* was doctor Martinus Luther. En dat hier staat, vreest God en het geeft Hem de eer, dat zijn de 2 stukken der leer van doctor Martinus Luther, de Wet en het Evangelie waardoor de ganse Heilige Schrift geopend en Christus erkend wordt onze Gerechtigheid en eeuwig Leven; tussen welke twee hij ook dit gevoegd heeft (*de tijd van Zijn oordeel is gekomen*) en heeft geleerd van het rechte gebed en aanroeping tot God de hemelse Vader in Geest en Waarheid; gelijk de Engel zegt in Openbaring 14 vers 7.
Want ná de leer van deze engel zal volgen een andere engel welke troost zal prediken den bedroefden en aangevochten kerken; en over de tegenpartijders bliksem, donder, oordeeld en verdoemenis; gelijk dan de andere engel sprak: *zij is gevallen, zij is gevallen, Babylon de grote stad.* Daarom zullen de tegenpartijders over onze droefenis zich niet langer verheugen, gelijk ook Christus zegt in het Evangelie van Johannes, kapittel 16: *Uw treurigheid zal tot vreugde worden.* Want na de Openbaring van Johannes in het bovengenoemde 14e kapittel, zien wij dat het voortheen gegaan is en nog gaat; zou de Openbaring van Johannes iets zijn, zo zal zonder twijfel het andere volgen.

Maar ach, hoe loop ik zo wijd met mijn reden in dit ons wenen en droefenis? Dit zij genoeg van ons billijk treuren gesproken. Want wij treuren billijk en hebben reden om bedroefd daarover te zijn dat een zulk dierbare man, een rechte bisschop en zielenherder van ons gescheiden is.
Maar in deze onze droefenis zullen wij ook billijk erkennen Gods goedheid en barmhartigheid tegen ons. En God danken dat Hij na 100 jaren vanaf de dood van de heilige Johannes Hus, dewelke om der waarheid wil gedood is, anno 1415, terstond ons verwekt heeft door Zijn Geest deze dierbare man doctor Martinus Luther tegen de antichristelijke leer van de loze satanische pausen en tegen des duivels leer.
Gelijk dan Johannes Huis van een *toekomende zwaan* zelf geprofeteerd heeft vóór zijn dood. Want Hus betekent op zijn Boheems, een gans. *Gij braadt*, zei Johannes Hus, *nu tegenwoordig een gans, maar God zal een zwaan verwekken die zult gij niet branden nog kunnen braden.*
En toen zij tegen hem veel schreeuwden dat hij hen niet kon antwoorden, zou hij gezegd hebben: *na 100 jaar zal ik u antwoorden*. Dit heeft hij redelijk gedaan door onze lieve vader doctor Martinus Luther en juist aangevangen in het volgende jaar na 100 jaar. Ja, wij zullen God danken dat Hij die dierbare man ons en Zijn kerk in zoveel heftige strijden en in zoveel

kampen heeft laten behouden en dat door hem Christus zo menigmaal getriomfeerd heeft nu al tot in het 30e jaar.

Maar wij moeten ons ook met onze lieve vader Luther verheugen dat hij alzo in het hoogste apostelen en profeten ambt in 't welke hij zijn bevel getrouw uitgevoerd heeft van ons heengegaan en afgescheiden is tot de Heere Christus. Daar zijn dan de heilige patriarchen, profeten, apostelen en velen die hij het Evangelie gepredikt heeft; alle heilige Engelen, Lazarus in de schoot van Abraham, dat is in de eeuwige vreugde aller gelovigen. Hoe dat nu toe gaat tot aan de jongste dag, dat zullen wij gewaar worden gelijk Paulus zegt: *ik heb lust om af te scheiden en bij Christus te zijn,* Filippenzen 1. Gelijk ook in de Handelingen Stefanus zegt: *Heere Jezus, neem mijn geest op.* En Christus tot de moordenaar sprak: *heden zult gij met Mij in het Paradijs zijn.*
Want het is zonder twijfel, gelijk de Geest van Christus was in de handen des Vaders, toen Hij gezegd had: *Vader in Uw handen beveel ik Mijn Geest,* enz., tot op de Opstanding op de Paasdag. Alzo zullen onze geesten in de handen van Christus zijn tot op onze Opstanding in den Jongsten dag. Want alzo luiden de woorden van Lazarus: *maar nu wordt hij getroost en gij gepijnigd.*
Wat ondertussen de gelovigen tot aan de Jongsten dag voor een rust of troost, en welke onrust en kwalen de goddelozen hebben, dat kunnen wij uit de Schrift zo net niet zeggen. De Schrift zegt, gelijk Paulus spreekt in onze vooraf gelezen woorden: *van degenen, die daar slapen.* Maar gelijk in de natuurlijke slaap de gezonden in een zoete slaap rusten en daardoor verkwikt, sterker en gezonder worden; maar de ongezonden of bedroefden en bijzonder die in doods vrees en verschrikkingen zijn, bezwaarlijk met verschrikkelijke dromen en ongerustheid slapen; - alzo dat hun de slaap niet een rust maar een schrikkelijke woeste onrust is, zowel als het waken, - alzo is er een onderscheid tussen de slaap der gelovigen en der goddelozen. Maar hiervan kunnen wij niets meer spreken nog besluiten als de woorden van de Heilige Schrift luiden.

Onze lieve vader doctor Martinus Luther heeft nu verkregen dat hij dikwijls heeft begeerd. En als hij nu weder tot ons zou komen zo zou hij ons wegens ons treuren en wenen bestraffen met de woorden van Christus: *Hadt gij Mij lief, zo zoudt ge u verblijden, dat Ik gezegd heb, Ik ga tot de Vader,* Johannes 14 vers 28. En gij zou mij gunnen de eeuwige rust en vreugde. Christus heeft de dood voor ons overwonnen, wat zeggen wij dan? De dood des lichaams is ons een begin van het eeuwig leven door Jezus Christus onzen Heere die voor ons een eeuwige en dierbare offerande is geworden.

Ik gedenk nog daaraan wanneer de eerwaardige, onze lieve vader doctor Martinus Luther sommigen zoet en zacht zag ontslapen in de erkentenis van Christus, dat hij sprak: *God geve mij dat ik zo zoetelijk ontslapen mag in de schoot van Christus en dat mijn lichaam niet lang met doodssmart gekweld worden. Doch Gods wil geschiede.*

Hier bij ons te Wittenberg in de Universiteit was magister Ambrosius Berhardus van Gutterboch, mijn lieve broeder, een oprecht vroom man die Christus liefhad. Hij lag enige dagen voor zijn einde zeer zwak en krank tot in de dood en God benam hem het gevoel van zijn krankheid alsof hij reeds in een ander leven was gekomen; en sprak met ons hoe hij wilde tot ons komen en met ons vrolijk zijn. Dat hij zo krank was en sterven moest daarvan had hij geen weet. Hij zag gewis de dood niet daarom kon hij voor de dood niet verschrikken. Ja, hij was niet meer in dit leven dan alleen als men van Christus sprak. Zo bekende hij vrij van harte de grote genade en zaligheid die ons van de hemelse Vader in Christus wedervaren is. Want hij had Christus lief en placht gaarne te bidden en God de Vader aan te roepen in Geest en waarheid.
Als men hen dan (als een die weer tot zichzelf gekomen was) terstond daarop wilde aanspreken van zijn lieve vrouw, kinderen, huis, geld, schuld, enzovoort, zo was hij terstond weer van zichzelf en als in een andere wereld, doch hij kende ons allen en noemde ons met

namen; sprak vrolijk met lachen en zoetheid, kort van andere dingen. Alzo dat iemand die van zijn fantasieën niet wist wel denken zou dat hij gans gezond was en slechts voor een lange tijd in het bed lag, enz.
Maar onze Heere Jezus Christus nam hem uit dit leven tot Zich in zulke fantasieën maar toch in een goede bekentenis van het Christelijk geloof; alzo dat hij hij als dood was aan deze wereld enige dagen voor zijn dood en voordat hij stierf. Want hij wist gans niets van de wereld en bekommerde zich nergens om. Ja, alles was hem van zijn hart genomen, ook zo dat hij geen gevoel had van zijn ziekte en had geen vrees noch bekommernis voor de dood. Ja, hij zag ook de dood niet. Hoe zou hij dan voor de zonden en voor de dood verschrikken? Alzo dat wij in hem voor ogen zagen de woorden van Christus in Johannes 8, welke alle Christ-gelovigen gewaar worden: *zo iemand Mijn woord houdt, die zal de dood niet zien in eeuwigheid.* Want ofschoon zij allen niet zo gemakkelijk sterven als deze Ambrosius, maar met grote smarten gelijk de Zoon van God zelf aan het kruis stierf, nochtans als het lieve sterfuurtje komt, zien zij het leven en niet de dood. En spreken allen: *Vader, in Uw handen beveel ik mijn geest;* gelijk dan onze hartslieve vader doctor Martinus Luther van onze lieve Heere Jezus Christus met zulke zalige afscheid uit dit jammerdal tot Hem genomen is. God zij lof en dank in eeuwigheid.

In de ziekte van magister Ambrosius, toen ik zag dat hij ook niet sliep bad ik 2 doktoren in de medicijnen dat zij hem een sterke slaapdank mochten bereiden. Dezen antwoordden mij dat zulks gevaarlijk was en dat als het verkeerd werkte, zij daarvan de schuld zouden krijgen.
Ik sprak: ik wil het verantwoorden ofschoon hij er ook in bleef; geef het hem in de Naam Gods, als een desperate. Wie weet het mocht helpen.
Zulk een drank gaven hem de medicus maar niet zo sterk als ik het wel begeerde. Want ze waren daarover bevreesd. Toen overviel hem de slaap met geweld zodat hij omtrent 2 uur achtereen sliep. Maar toen hij weer ontwaakte voelde hij zijn pijn en klaagde daarover en sprak met zijn vrouw van allerlei noodzakelijke zaken, verstandiglijk. Maar haast omtrent na 1 1/2 uur was hij wederom in zijn vrolijk wezen als tevoren en wist niets meer van deze wereld. Totdat hij na enige dagen zijn geest overgaf.

Zulk een zalige, vrolijke historie van magister Ambrosius, onze geliefde broeder, heb ik tegenwoordig gaarne verhaald om tweeërlei oorzaken.
Ten 1e dat ik u mijn geliefde een weinig afhouden mocht van het huilen en wenen dat ons nu billijk aangekomen is. God heeft ons bedroefd, maar Zijn genade troost ons weer.
En dan ook ten 2e, omdat deze historie dient tot de zaak daar wij nu van spreken. Want deze magister Ambrosius was de zwager van doctor Martinus. Daarom bezocht hij hem zo dikwijls in zijn ziekte. En als hij van Christus met hem sprak, sprak Ambrosius ook van Christus naar het lieve Evangelie, gelijk gezegd is. Maar als hij met hem wilde spreken van zijn vrouw, kinderen, goederen, enz., zo wist Ambrosius niets van zulke dingen. Maar hij had vrolijke fantasieën met andere woorden, gelijk te voren verhaald is. Bijzonder zei hij met lachen en dankzeggen tot de doctor: ik dank u dat gij tot mij gekomen zijt; ik wil op de avond weder tot u komen daar zullen wij tesamen een goede correlatie en redevoering houden en ik wil dan van veel vrolijke zaken met u spreken.
Nu mogen zij beiden dit verrichten in het eeuwige leven daar zij beiden heengereisd zijn. In dit leven hebben zij op deze wijze niet mogen samenkomen.
Toen nu doctor Martinus van hem heen ging, sprak de doktor tot mij: "Deze is heen, hij weet van geen dood, als wij hem wilden aanraden hoe hij zijn zaken zou bestellen, wist hij niet meer van deze wereld, noch van dit leven. Maar hij was vrolijk, lachte en sloeg ons andere dingen voor met zijn vrolijke fantasieën; en spotte daartoe nog met ons met zulke woorden alsof hij zei: ik weet niets meer op aarde te bestellen of te bezorgen. God geve mij toch ook in 't kort zulk een stille en zalige doods uur; wat zal ik meer op aarde doen?"

Als nu magister Ambrosius in de harde winter begraven was anno 1542 in de maand februari, ging niet lang daarna doctor Martinus met mij voorbij het graf. Toen wees hij met

de hand op het graf en sprak: "Deze wist niet dat hij ziek was, hij wist ook niet dat hij stierf, hij was toch niet zonder erkentenis van Christus. Daar legt hij en weet nog niet eens dat hij gestorven is. Lieve Heere Jezus Christus, neem mij ook alzo uit dit jammerdal tot U," enz.
Zulks moest ik dikwijls van mijn lieve vader horen en als hij mijn onwil bemerkt - en soms ook uit mijn woorden, - sprak hij tot mij: "Bidt toch onze lieve Heere God dat Hij mij in 't kort van hier tot Zich neme. Ik kan niets meer doen op aarde. Ik ben nu niets meer nut. Help mij met uw gebed; bidt niet dat ik langer leve."

Nu kan een ieder wel denken, wat ik mijn lieve vader onze hartslieve doctor op zulke woorden geantwoord hebt. Dit alles wijst aan hoe gaarne hij van dit jammer leven in zijn laatste dagen wilde verlost en met Christus zijn. Daarmee heeft hij ook zijn consumatum est (het is volbracht) gezongen en zijn geest in de handen van zijn hemelse Vader bevolen.
Het zijn ook voorheengaande tekenen geweest dat onze lieve vader doctor Martinus haast tot een beter leven over gaan zou. Want dit ganse jaar door heeft hij dikwijls tot ons gezegd: hij begeerde in een andere plaats te trekken. En hij is er dikwijls meer in dit jaar voor zijn einde uitgetogen als tevoren in vele jaren. Namelijk in zijn vaderland naar Mansveld tot de bisschop te Zeits, te Merseburg, te Halle.
Dit zijn genoegzaam profetieën en aanwijzingen geweest dat hij deze zalige reis zou doen tot een beter leven. Daar is ook bijgekomen dat hij bij de Edele en welgeboren Graven en Heren te Mansveld in de stad Eisleben daar hij geboren en gedoopt was, uit dit leven afgescheiden en afgereisd is; niet anders dan gelijk hij begeerd had. Uitgenomen dat hij die tijd liever had willen bij ons en bij zijn lieve vrouw en kinderen zijn. Maar God heeft het anders geschikt.

Doch opdat gij ook een kort bericht moogt hebben, lieve vrienden, van onze hartlieve vader doctor Martinus' zalige afscheid, - toen hij merkte dat zijn uurtje gekomen was, heeft hij alzo gebeden:
"O mijn hemelse Vader, een God en Vader van onzen Heere Jezus Christus, Gij God van alle vertroostingen, ik dank U dat Gij mij U lieve Zoon Jezus Christus geopenbaard hebt aan Wie ik geloof, Die ik gepredikt en bekend heb, Die ik bemind en geprezen heb, welke de listige Paus en alle goddelozen schenden, vervolgen en lasteren. Ik bid U mijn Heere Jezus Christus laat U mijn ziel zeer bevolen zijn. O hemelse Vader, ofschoon ik dit lichaam verlaten en uit dit leven weggerukt moet worden, zo weet ik toch gewis dat ik bij U eeuwig blijven en mij niemand uit Uw hand rukken kan."
En vervolgens heeft hij 3 maal gezegd: *In Uw handen beveel ik mijn geest; Gij hebt mij verlost, Gij getrouwe God.* Iedem, Johannes 3 vers 10. *Alzo lief heeft God de wereld gehad dat Hij Zijn eniggeboren Zoon gaf, opdat allen die in Hem geloven niet verloren worden, maar het eeuwige leven hebben.*
En heeft alzo zijn handen gevouwen en in stilte zijn geest aan Christus overgegeven.
Daarom zullen wij ons billijk met hem verheugen zoveel als wij (wegens het treuren) kunnen.

Hier moet ik gedenken aan de heilige bisschop Sint Martines waarvan de historie vermeldt dat alle ketters schrikten en van gelaat veranderden voor zijn naam. Iedem, dat er een groot wenen en treuren is geweest van alle gelovigen en rechte christenen over de dood van Sint Martinus. Iedem, dat er een grote twist en gekijf ontstond onder sommige steden en landen die het lichaam van Sint Martinus bij zich wilden houden en begraven.
Dit alles heeft zich gelijkerwijs bij deze heilige apostel en profeet van Christus, onze predikant en Evangelist in de Duitse landen, doctor Martinus Luther ook toegedragen. Maar daarvan wil ik nu niet wijdlopig spreken. God heeft hem nu zelf waardig en lief en behoud hem in Zijn schoot, die in dit leven ons en de kerk van Christus zeer liefgehad heeft. God vergelde het onze hartlievende vader in het toekomende leven; daar wij alle ook hopen tot hem te komen.
God geve dat ook op de nakomelingen de Geest Gods tweevoudig meer worde in de heilige christenheid en alle zaligheid, groter als ze geweest is bij het leven van de heilige profeet

doctor Martinus, tegen het rijk van de antichrist en van de duivel; gelijk dan ook de profeet Elisa 2 Koningen 2 van Elia heeft gezegd toen hij van Elia in een onweder werd weggenomen.
Maar als wij vrezen of denken dat God de dierbare man om onzer zonden en dankbaarheids wil weggenomen heeft, dan moeten wij ons leven beteren door Christus, God onze hemelse Vader hartelijk aanroepen, dat wij mogen blijven bij de zalige, reine leer van het geloof en beschermd worden door Christus tegen de boze rotten[4] en tirannen en tegen alle poorten der hel.

Bescheren Uw arme Christenheid,
Dat zij U loof' in eeuwigheid.

Help ons God onze Heiland en leid ons om de eer Uws Naamns; en zijt genadig onze zonden om Uws heilige Naams wil. Psalm 79. Behoud in Uw kerk getrouwe en goede predikanten; geef hun kracht en sterkte door de Heilige Geest gelijk in de 68e psalm staat: *De Heere geeft het woord met grote scharen der Evangelisten.*
De onbeschaamde, gruwelijke, grote lasteringen der tegenpartijen en der verstokte papen en monniken, en daartoe ook onze ondankbaarheid. Kon nu wel de oorzaak zijn van grote ongelukken en straf van God in de wereld. Maar wij moeten God de Vader in de Naam des Zoons onze Heere Jezus Christus bidden, dat Hij om Zijn Naams wil doe vervullen en waarmaken het epitafium, (grafschrift) en profetie hetwelke voor zich onze lieve vader doctor Martinus zelf gemaakt heeft. Pestis eram vivus, moriens tua mors ero Papa. Dat is in het Duits:
Paus, paus! Toen ik leefde was ik u een pest en als ik sterf zal ik u een bittere dood zijn.

God zij geloofd in eeuwigheid door Jezus Christus onzen Heere. Amen.

Na deze predicatie van dr. Pomoranus heeft de heer Philippus Melanchton uit zonderling hartelijk medelijden en om de kerk te vertroosten een schone lijkrede gedaan. (funebrem orationem) Die van de hooggeleerde heer Mr. Zacharia Desius is aangetogen en waarvan zijn eerwaarde het voornaamste heeft opgetekend in pagina 48 van zijn *Grote Jubelvreugde in het Rotterdamse Lutherse Sion*, daar ik de weetgierige lezen naartoe verwijs; omdat het aangetogen gedeelte der voorgemelde oratie waardig is gelezen te worden.

Nadat die oratie geëindigd was werd het lijk heengedragen van enige geleerde magisters daartoe verordineerd, die het lijk neerlieten in het graf en alzo tot zijn rust brachten. En alzo is dat dierbare werktuig van de Heilige Geest, het lichaam van de eerwaardige doctor Martinus aldaar in de Slotkerk te Wittenberg, niet ver van de preekstoel - daar hij in zijn leven menige geweldige Christelijke predikatie voor de Keur- en Vorsten te Saksen en de ganse kerk gedaan had, - in de aarde gelegd. En gelijk Paulus 1 Korinthe 15 spreekt: *het wordt gezaaid in zwakheid dat het opga in genen dage in heerlijkheid*

Tot zulk Christelijk afscheid uit dit ellendig leven en tot de eeuwige zaligheid helpe ons allen de eeuwige hemelse Vader die de gemelde doctor Martinus Luther tot het grote werk geroepen heeft en onze Heere Jezus Christus Dewelke hij getrouw gepredikt heeft en bekend heeft en de Heilige Geest die hem tegen de paus en alle poorten der hel zulke zonderlinge vrijmoedigheid, grote moed en hart door Zijn Goddelijke kracht in vele hoge strijden heeft gegeven.

Wij dr. Justus Jonas, en M. Michaël Coelis en Johannes Aurifaber, bovengenoemd, getuigen dit voor God en op onze laatste heenvaart en geweten, dat wij dit niet anders

[4] Luther noemde de geestdrijvers rottengeister (rotten afkomstig van groep) schwärmer, (zwever, afwijker) voornamelijk onder de Zwickauser profen en volgers van Münzer, die roemden op inwendig licht van de Geest. Ze stelden Schrift, sacrament en kerk op de tweede plaats.

gehoord en gezien en ook niet anders verteld hebben gelijk het geschied en toegegaan is. *God de Vader van onze Heere Jezus Christus verlene ons allen Zijn genade. Amen*

Het een en ander tot zover van Luthers zalige ziekte, dood en begrafenis verhandeld en aangetoond hebbende kan een ieder nazien in de boekdelen van deze roemruchte man Gods, Tom. 8. Jen. Germ. van pag 383 tot 388.

Zie voor nog een verslag van Luthers leven en einde: **CATHARINA VON BORA; UIT HET LEVEN VAN LUTHER, ZIJN VROUW EN KINDEREN. Bundel 2**

5. DE LANDSKERKEN NA LUTHERS DOOD

Na de dood van Luther spreekt keizer Karel V de rijksban uit over twee leiders van de Schmalkaldische Bond: ***Philips van Hessen en Johan Frederik van Saksen.*** Karel wil hiermee de macht van de protestanten breken.

Hierop zoekt Maurits van Saksen toenadering tot de keizer en dat loopt uit op een verbond in juni 1546, dat door zijn geloofsbroeders als verraad wordt gezien. Intussen komt er wapenstilstand met de Turken. Zo heeft Karel eindelijk zijn handen vrij voor zijn bestrijding van het protestantisme. Voor de Duitse Evangelischen een somber vooruitzicht wat eindigt in een droevige strijd.

1547

Van 20 juli 1546 tot 19 mei 1547 vindt de ***Schmalkaldische Oorlog*** plaats, de eerste godsdienstoorlog in Duitsland. De keizer begon de oorlog om de eenheid van het geloof in het Heilige Roomse Rijk te herstellen en om zijn invloed in het Rijk te versterken.

In 1546 bezette Hertog Maurits van Saksen de gebieden van keurvorst Johan Frederik I van Saksen om politieke redenen. Maurits was zelf een Lutheraan en werd daarom door het Schmalkaldisch Verbond als verrader gezien. Johan Frederik, die zich in Württemberg bevond, trok met zijn leger terug naar Saksen waar hij de Albertijnse gebieden bevrijdde en de Ernestijnse gebieden van Maurits bezette. Hierna trok hij naar Bohemen waar hij tevergeefs steun hoopte te krijgen van de boerenbevolking.

Tegelijkertijd veroverde Keizer Karel V tijdens de zogenaamde Donauveldtocht de Schmalkaldische steden Ulm, Konstanz en Biberach. Daarna trok hij naar Bohemen waar de keizerlijke legers de Schmalkaldische strijdkrachten dwongen zich terug te trekken. Aan de Elbe in de buurt van het plaatsje Mühlberg troffen de twee legers elkaar in de Slag bij Mühlberg.

Omdat de Schmalkaldische officieren niet tot overeenstemming konden komen over de te nemen strategische beslissingen, konden de keizerlijke troepen zonder veel moeite de Bond verslaan.

Maurits van Saksen (van het hertogdom) valt in het noorden het keurvorstendom Saksen binnen. Keurvorst Johan Frederik van Saksen en Filips I van Hessen Burtenbach trekt hier vervolgens met zijn legers naar toe, waardoor in het zuiden de weg vrij is voor Karel V. Karel V werd gesteund door zijn broer Ferdinand en hertog Maurits van Saksen. De eerste gevechten vonden plaats in het zuiden van Duitsland, langs de Donau. Volgens verplaatste de oorlog zich naar Saksen.

De protestantse steden in het zuiden worden bezet, ze worden vernederd met hoge belastingen, terwijl in die omstandigheden de re-katholisering begint. Aan de Elbe in de buurt van het plaatsje Mühlberg treffen de legers elkaar.

De Evangelischen, of protestanten, die alle bruggen vernield hadden, meenden beschermd te zijn door de rivier die hen scheidde van de goed getrainde troepen van Karel V (waaronder Spaanse huurlingen), maar deze wisten bij verrassing de rivier over te steken en vernietigden het protestantse leger voordat het op de vlucht kon slaan. Johan Frederik en Filips van Hessen werden gevangengenomen. De vorsten van het Verbond werden door Karel met enige clementie behandeld, maar het Schmalkaldisch verbond liet hij ontbinden.

Alleen de steden Bremen en Maagdenburg bleven zich nog tegen de keizer verzetten. De steden wisten belegeringen door de keizerlijke troepen te weerstaan en weigerden de aan hen opgelegde boetes te betalen.

De door het verbond gevangengenomen katholieke Hendrik IX van Brunswijk-Wolfenbüttel werd vrijgelaten en hersteld als hertog van Brunswijk-Wolfenbüttel. Maurits van Saksen kreeg de gebieden van Johan Frederik in bezit en werd daarmee gepromoveerd tot keurvorst.

Hoewel het Karel V gelukt was om de protestantse legers te verslaan, lukte het hem niet om de eenheid in zijn rijk te herstellen en om het katholicisme als staatsgodsdienst geaccepteerd te krijgen.

De hertog van Alva wil het lijk van Luther verbranden

Als Karel V en Alva in 1547 in ***de Slotkerk te Wittenberg*** staan, stelt Alva voor het graf van Luther te openen en diens lichaam op te graven en te verbranden. Maar Karel antwoordt: 'Ik voer geen oorlog tegen de doden, maar tegen de levenden! Verontrust de doden niet'. Luther was al meer dan overwinnaar in de hemel bij de Vorst van hemel en aarde.

Ondanks de militaire overmacht van de keizer, kon hij niet voorkomen dat de Reformatie, door Luther begonnen diep doordrong in het Heilige Roomse Rijk.

1548 - 1555

Karel, nu op het toppunt van zijn macht, negeerde de paus en riep in **1548 de Rijksdag van Augsburg** bijeen om zelf te proberen een oplossing te vinden voor de problemen in zijn rijk. Zijn decreet, het ***Augsburger Interim,*** dat bepaalde concessies deed aan de protestanten viel echter slecht bij de Evangelischen vorsten en wekte anderzijds de ergernis op van zowel de paus als van een aantal katholieke keurvorsten die de groeiende macht van Karel V met argwaan bekeken.

De protestantse vorsten reageerden op het *Augsburgse Interim* met het sluiten van het geheime verdrag van Chambord in 1551 met de Franse koning Hendrik II, die hen steun beloofde in ruil voor Cambrai en de bisschopssteden Verdun, Metz en Toul.

De Protestanten, bereikten een voorlopig succes in 1552 met het Verdrag van Passau.

Een laatste poging van Karel om zijn greep op de situatie te behouden eindigde in 1553 met het mislukken van het beleg van Metz.

Terwijl de Franse koning de hem toegezegde gebieden bezette, trokken de protestantse vorsten onder aanvoering van de schijnbaar keizergetrouwe Maurits van Saksen op naar Innsbrück, de verblijfplaats van Karel V, die ternauwernood aan gevangen-neming kon ontsnappen en moest vluchten naar Italië. Karel V moest toegeven.

Uiteindelijk werd 1555 met de **Godsdienstvrede van Augsburg** de vrede getekend waarin aan de Duitse vorsten de vrijheid gelaten werd om voor hun rijken te kiezen voor het katholicisme of het protestantisme (cuius regio, eius religio). Dat hield overigens geen individuele godsdienstvrijheid in. Dus, de onderdanen moeten zich deze beslissing laten welgevallen (*Cuius regio, eius relegio*). Mede hierdoor verloor het Heilige Roomse Rijk aan betekenis en werden de Duitse gebieden steeds meer versnipperd.

Overzicht van Keurvorsten en Hertogen van Saksen

Saksen was een van de territoria van het Heilige Römische Reich Deutscher Nation. In Luthers tijd stonden achtereenvolgens twee keizers aan het hoofd van dit rijk: Maximiliaan I (1493-1519) en zijn kleinzoon Karel V (1519-1556). 'Heilig' verwijst naar Daniël 2:31-45 en de daar omschreven volgorde van de rijken. Maar het diende ook als legitimatie van het idee dat de keizer zijn rijk van God en niet van de pausen had gekregen. 'Rooms' waarborgde de continuïteit met het antieke Roomse rijk. 'Deutscher Nation' werd na 1442 toegevoegd en refereerde aan de grenzen van het rijk. Vertaald naar de huidige kaart van Europa omvatte het Heilige Rornische Reich Deutscher Nation onder Karel V: Duitsland, Tsjechië, Slowakije, Hongarije, Slovenië, Kroatië, delen van Italië, Spanje, Bourgondië, België, Nederland en Luxemburg en alle overzeese gebieden die door Columbus ontdekt waren.

In tegenstelling tot landen als Frankrijk en Engeland die al veel centralistischer georganiseerd waren, bestond het Duitse deel van het rijksgebied uit meer dan honderd territoria, met eigen vorsten. Daardoor was het rijk moeilijk te besturen.

Onder Maximiliaan I vond in de vijftiende eeuw een hervorming van de rijksorganisatie plaats, die met name in de 'Eeuwige Landvrede' van 1495 is uitgewerkt. Er kwamen regelingen voor een rijksbelasting ('Gemeiner Pfennig'). Er werd een 'Reichskammergeriche (Hooggerechtshof) ingesteld dat als hoogste instantie boven de gerechtshoven in de verschillende territoria ervoor moest zorgen dat de oplossing van conflicten in het rijk niet meer onderling, bijvoorbeeld door middel van vete en oorlog gebeurde, maar op ordentelijke wijze.

De misschien wel belangrijkste ontwikkeling was de aanvaarding van de *Rijksdag* als politiek-bestuurlijk orgaan dat de verantwoordelijkheid had voor de rijksaangelegenheden. De rijksdag was de verzameling van de rijksstanden die voor het bespreken van de rijksaangelegenheden onder het voorzitterschap van de keizer meestal één keer per jaar voor een paar maanden bij elkaar kwamen. De rijksstanden waren in drie groepen onderverdeeld.

- De 'Kürfürstenrat' bestond uit zeven leden: drie *geestelijke* keurvorsten die keurvorst en tegelijk aartsbisschop van Mainz, Trier en Keulen waren; en vier wereldlijke keurvorsten: de keurvorsten van de Palts, van Saksen en van Brandenburg en de koning van Bohemen. De keizer werd gekozen door de 'Kürfüstenrat'.
- De tweede groep was de 'Reichsfürstenrat' die was samengesteld uit de overige

rijksvorsten en graven. Getalsmatig was dat met circa honderd leden de grootste groep.
- De derde groep was de 'Söddterat' met de (vrije) rijkssteden. Dat waren de steden, die alleen maar onder het directe gezag van de keizer stonden.

Frederik de Wijze (1486-1525), de keurvorst van Saksen, die als beschermheer van Luther optrad, was dus niet alleen maar lid van de Rijksdag als hoogste politiek-bestuurlijke orgaan van het rijk. Hij hoorde ook bij de machtigste groep, de 'Kürfürstenrat' en had een van de zeven stemmen bij de verkiezing van de keizer. Door deze positie beschikten hij en zijn opvolgers over het kader om Luther als persoon te beschermen en de ontwikkeling van de reformatie te ondersteunen.

Dat Eisenach, Erfurt en Wittenberg, de plaatsen waar Luther de beslissende jaren van zijn leven doorbracht, bij het territorium van keurvorst Frederik de Wijze en zijn opvolgers hoorden, was het gevolg van de Leipziger Teilung' (1485). Toen werd Saksen opgesplitst in een *hertogdom,* dat onder leiding van de Albertijnse lijn kwam te staan, én in een *keurvorstendom* dat bij de Ernestijnse lijn hoorde. De hoofdresidentie van het keurvorstendom was in Wittenberg.

De ***hertogen*** van Saksen waren tot 1539 juist felle tegenstanders van Luthers reformatie. Precies in de periode die voor Luther belangrijk was, bleef het ***keurvorstendom*** Saksen in handen van de Ernestijnse lijn. Pas door de nederlaag van het protestantse Schmalkaldische verbond tegen de troepen van de keizer in de 'Schmalkaldische oorlog' (1546-1547) kreeg de hertog van Saksen zeggenschap over de bezittingen van de keurvorst. Bij de Capitulatie van Wittenberg gaat de keurvorstelijke waardigheid over van de Ernestijnse naar de Albertijnse linie; de leden van de Ernestijnse linie nemen de hertogelijke titels over van de Albertijnse linie.

Keurvorsten van Saksen uit de Ernestijnse linie van het Huis Wettin

1464-1486: Ernst

1486-1525: Frederik III de Wijze

1525-1532: Johan de Standvastige

1532-1547: Johan Frederik de Grootmoedige

Hertogen van Saksen uit de Albertijnse linie van het Huis Wettin

1485-1500: Albrecht III de Kloekmoedige

1500-1539: Joris (George) met de Baard

1539-1541: Hendrik V de Vrome

1541-1547: Maurits

6. LUTHERS BRIEVEN EN PROTESTEN 1517-1520

95 STELLINGEN

LUTHER IN DE BAN

LUTHER OP DE RIJKSDAG TE WORMS, 1521

FACETTEN IN DE HERVORMING VAN LUTHER, 1517-1521

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG

Tweede editie 2012

6. LUTHERS BRIEVEN EN PROTESTEN 1517-1520

Inleiding

Toelichting

Tekst no 1. LUTHER AAN DE AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ, 1517

Tekst no 2. LUTHERS BEROEP OP DE OPENBARE MENING, 1518

Tekst no 3. LUTHER AAN DE BISSCHOP VAN BRANDENBURG, 1518

Tekst no 4. LUTHER AAN JOHANN VON STAUPITZ, 1518

Tekst no 5. LUTHER AAN PAUS LEO X, 1518

Tekst no 6. PROTESTATIO, 1518

Inleiding op tekst 7-10

Tekst no 7. LUTHERS BEROEP OP HET CONCILIE, 1518

Tekst no 8. LUTHER AAN PAUS LEO X, Ontwerp, 1519

Tekst no 9. LUTHER AAN FREDERIK KEURVORST VAN SAKSEN, 1519

Tekst no 10. LUTHER AAN PAUS LEO X, 1520

INLEIDING

Een aenbeeld is de Kerck

Dit is een historisch boek.[5] Het werd geschreven naar aanleiding van de herdenking in 1961, dat in de nacht van 1 op 2 november 1561 de *Belijdenis des Geloofs* van de Zuid-Nederlandse Protestanten over de muur van het kasteel te Doornik is geworpen om langs die weg aan Koning Philips II te worden aangeboden. Deze Belijdenis werd gaandeweg aanvaard door het gehele Zuid- en Noord-Nederlandse Calvinistische Protestantisme en gold sinds 1571 als het kerkelijk akkoord voor de toen nog in betrekkelijk losse samenhang naast elkaar levende gemeenten of kerken. Zij was vergezeld van twee brieven van dezelfde auteur als het Belijdenisgeschrift zelf, Guido de Brès. De eerste brief gaat als een inleiding aan de Belijdenis vooraf en is gericht aan de koning; de tweede, die zich tot de lagere overheden in de provincies richt, volgt de Belijdenis als een soort toepassing en is een 'vermaning' hoe zij politiek tegen de Hervormingsgezinden zouden behoren te handelen. (…)

Men kan vooral de eerste brief, behalve een pleidooi in hoger beroep, ook een apologie zowel als een *protest* noemen; de tweede draagt als titel: *remonstrantie.* Een *pleidooi* heeft steeds al deze verschillende aspecten van rechtvaardiging, verontschuldiging, protest en verzoek, kennisgeving ook, die onderling ten nauwste samenhangen. Het veelomvattende Nederlandse woord *pleidooi* past daarom het best in de titel van dit boek.

De reformatorische Geloofsbelijdenissen, met de ***Lutherse Confessie van Augsburg,*** 1530, te beginnen, hebben alle begrijpelijkerwijs zelf het karakter van een *verantwoording of apologie* jegens de overheid, van een rechtvaardiging en een remonstrantie en van een duidelijk protest tegenover handelingen van de Katholieke tegenpartij. Of ze veel vrucht oogstten, is niet de eerste vraag. Men verstond in die eeuw van strijd zakelijk bijna niets van elkaar, begreep nauwelijks iets van elkanders werkelijke motieven en vele van deze geschriften schijnen dan ook tevergeefs te boek gesteld te zijn. Toch was het onvermijdelijk voor de Evangelischen om hun geloofsovertuiging, hoe moeizaam het ook ging en hoe onvruchtbaar het ook scheen, zo duidelijk mogelijk onder woorden te brengen, hun evangelisch uitgangspunt aan te tonen en zich tegen de laster te verdedigen. Zij konden dit nimmer doen zonder uitdrukkelijk en vaak scherp te veroordelen wat zij krachtens het Evangelie in de Kerk moesten verwerpen, maar streefden er overigens slechts naar om positief onder woorden te brengen wat het Evangelie hun zeide. Hieraan hebben wij de Geloofsbelijdenissen der Hervorming te danken, waarmede de Kerken nog steeds leven. Zij zijn, op het niveau van haar tijd, weloverwogen, helder en evenwichtig en zo weinig algemeen, in de vlakke zin van dit woord, dat de Belijdenissen uit verschillende Kerken en landen, bij alle fundamentele overeenstemming, haar eigen karakter duidelijk tonen.

Zij zijn ook een nieuw soort geschriften. De Kerk in vroeger eeuwen werkte niet met zo uitvoerige Belijdenissen; men vergelijke maar het Symbolum Apostolicum, (12 Geloofsartikelen) de Credo's van Nicea-Constantinopel en van Chalcedon; alleen het Athanasianum is wat uitvoeriger. Maar de strijd van de 16de eeuw en haar opgehoopte brandstof stelde andere eisen, waartoe ook behoorde te verklaren in welke mate men Katholiek bleef en op welke punten men verschilde; aan deze eisen moesten de opstellers der Belijdenisgeschriften voldoen. Tot de vorsten en overheden richtten zij daarbij de ***begeleidende brieven*** niet slechts om hen afzonderlijk nog eens duidelijk te maken wat er gaande was, maar vooral om hun oordelend ingrijpen in te roepen en hen, als soevereinen, te nodigen om zich een zelfstandig oordeel te vormen - een idee, dat op de geest van de tijd vooreerst nog hopeloos ver vooruit liep.

---

[5] Deze hoofdstukken over Luthers optreden vanaf 31 oktober 1517 tot 6 september 1520 zijn overgenomen uit: **PROTESTANTSE PLEIDOOIEN,** deel I, door Prof. Dr. J.N. Bakhuizen van den Brink.

Om deze brieven is het hier nu te doen. De Belijdenissen zijn bekend en in elk geval gemakkelijk te vinden; deze drukken wij hier niet weer af. Wel de weinig of in het geheel niet bekende brieven.

Pleidooien, apologieën, protesten, remonstranties zijn er ook zonder direct verband met stelselmatig ontwikkelde Geloofsbelijdenissen geweest. In de vroege jaren van Luthers optreden weerklonken ze al luid en helder. In verschillende omstandigheden werden ze als het ware aan degenen, die voor hun geestelijke bevrijding streden, afgedwongen. Aan één van deze beroemde historische teksten is de naam 'Protestant' te danken.

In dit boek zijn een aantal pleidooien bijeengebracht, die een zelfde functie hebben gehad. Aan alle is gemeenschappelijk, dat zij zich tot de openbare machten richten; zij hebben daarom deels een officieel karakter, deels zijn ze particulier, bijvoorbeeld in de opdracht van boeken; deels zijn zij vergelijkbaar met politieke pamfletten. Zij komen uit het Protestantisme in verschillende landen voort, zijn geschreven in omstandigheden zwart van intolerantie en daaruit voortvloeiend onrecht en inhumaniteit en zij beroepen zich op de lichtende waarheid van de Bijbelse openbaring. Gestuwd door de kracht hiervan richten zij zich, ondanks alles, met een zeker vertrouwen op grond van de waarheid en de redelijkheid van hun zaak, tot de paus, de keizer, tot koningen en magistraten, niet eens in de eerste plaats in het belang van de Protestanten, hun recht en hun leven, maar vooral in de overtuiging voor Gods eer op te komen. Op de vraag, of het niet rijkelijk naïef was om van hen iets voor de Protestantse zaak te verwachten, moet het antwoord luiden, dat aan de vorsten door deze appèls, waarmede men bij niemand hoger terecht kon, juist de eer werd aangedaan, die hun toekwam: als hoogste rechter op aarde geroepen te worden tot een soeverein, van alle laster onafhankelijk oordeel. De geschiedenis heeft, helaas, aangetoond, dat zulk een hoogheid van hen in vrijwel alle gevallen teveel verwacht was. Toch moest deze weg geprobeerd worden, al zou het niet een korte weg tot overwinning van een der meest tragische conflicten in de geschiedenis worden.

Deze pleidooien wijzen niettemin het dagen van een nieuwe tijd aan. Hadden de Protestanten zich mateloos te beklagen over rechteloosheid en geestelijke onderdrukking, over laster en listen, door hun protesten niet in te houden hebben zij krachtig geholpen de grondslag te leggen voor die geestelijke vrijheid der mensheid, die niet in de eerste plaats elke gebondenheid verwerpt - want zij bonden zich uitdrukkelijk aan Gods Woord en hadden daar vaak zelfs een wettische opvatting van - maar die met het Evangelie in overeenstemming is.

Wie zich tot vorst of overheid richt, begeeft zich daarmee op politiek terrein. De Hervorming was in de 16de eeuw onvermijdelijk een politieke zaak van de eerste grootte. Dit brachten de staatkundige en kerkelijke verhoudingen, kortom de gehele erfenis der middeleeuwse samenleving nu eenmaal mede. Wij kunnen de aard van de conflicten, de heftigheid van de strijd voor en tegen slechts enigermate begrijpen en in hun waarde afwegen op voorwaarde, dat wij onze eigen post-revolutionaire denkbeelden buiten spel laten. Wij zijn dan ook beter in staat tot de bewondering, die vele van deze pleidooien verdienen, omdat zij met kracht van redenen trachten te zeggen wat het getreiterde volk vaak liever met geweld aan de als vijand beschouwde overheid duidelijk gemaakt zou hebben.

Kort voor de komst van Alva schreef Nicolaas de Hammes, de wapenheraut van het Verbond der edelen, aan Lodewijk van Nassau, met wie hij zeer vertrouwd was en die zich toen in Duitsland bevond, 'dat het gehele land met een ongelooflijk verlangen en met verwachting naar zijn terugkomst uitzag, in de hoop, dat hij het vuur opnieuw zou helpen ontsteken in de harten van de heren hier, die maar al te traag waren. Zij willen, zegt de briefschrijver, dat wij tegen de onverzettelijkheid en de verharding van die hongerige wolven - de Katholieke tegenstanders - slechts remonstranties, rekesten, kortom woorden stellen, waar zij van hun kant niet ophouden te branden, te onthoofden, te verbannen en hun woede op alle manier bot te vieren. Wij hebben het middel om hen te beteugelen zonder troebelen, zonder moeilijkheden, zonder bloedvergieten, zonder oorlog en men wil dat niet. Het zij zo. *Laten wij dan de pen nemen en zij de dolk, wij de woorden en zij de daad; wij zullen wenen,*

zij zullen lachen, de Heere zij in alles geprezen, maar ik kan u dit niet schrijven zonder tranen ...'

Deze brief geeft in het algemeen de stemming goed aan, waaruit vele van de teksten, die men hier bijeenvindt, zijn geboren. Zij vormen naar auteurs, herkomst en bestemming een bonte verzameling. Ontkend kan intussen niet worden, dat ze toch ook een zekere eentonigheid bezitten. Deze is te verklaren uit het éne onderwerp, waarop ze alle neerkomen, namelijk het rechtmatig verlangen van de Hervormingsgezinden om door de kerkelijke en wereldlijke machthebbers niet onverhoord veroordeeld te worden, en de daaruit voortvloeiende eis, aan deze machthebbers terecht gesteld, kennis te nemen van en in te gaan op hetgeen de Hervormden werkelijk leerden. Hierin is de tegenpartij schromelijk tekortgeschoten. tot op het concilie van Trente 1545 toe. Daarom herhalen de argumentaties en de appèls zich in onze stukken dikwijls met al of niet dezelfde woorden en veelal met steun van dezelfde Bijbelteksten. Intussen biedt onze verzameling met de toelichtingen bij de teksten toch nog allerminst een aaneengesloten, algemene geschiedenis van de Kerkhervorming der zestiende eeuw in de voornaamste landen, waar de strijd gevoerd is. Maar zij illustreert die strijd in verschillende fasen, van 1517 in Duitsland tot 1566 in de Nederlanden, onder het smadelijk aspect van een harde vijandigheid, fatale vrucht van vèrgaande onwetendheid en afwezigheid van zelfkritiek.

De Hervormden hebben niet alleen hun troost gezocht in de waarheid: 'ecclesia pressa valentior', *de Kerk is sterker naarmate zij verdrukt wordt* (zie dl. II blz. 210), zij hebben te midden van de meest duistere intolerantie door hun geloofsmoed deze waarheid ook bewezen. Dit heeft intussen een hard leven en een bitter lijden gekost. Het klassieke woord van Ignatius van Antiochië aan zijn medebisschop Polycarpus van Smyrna: 'Sta vast als een aambeeld, dat geslagen wordt', ging ook aan hen in vervulling. Dit heeft Beza beseft, toen hij na het bloedbad van Vassy op 1 maart 1562, tot de onbestendige Antoine de Bourbon van de Kerk zeide: 'Het moge u behagen, Sire, niet te vergeten, dat zij een aambeeld is, dat reeds heel wat hamers heeft verbruikt'. Jacobus Revius bracht dit aldus onder woorden:

Een aenbeeld is de Kerck; wanneer se wordt geslagen
So doetse anders niet dan dulden en verdragen.
Maer al de hamers die op desen aenbeeld slaen
Sijn selver op het lest te pletteren gegaan.

Het vignet op het titelblad van dit boek brengt deze gedachte in beeld. Met dit vignet is de eerste uitgave van de 'Kerkgeschiedenis der Hervormde Kerken van Frankrijk', bij welker samenstelling Beza enigermate betrokken was, in 1580 te Antwerpen verschenen. Het Franse randschrift van het oude vignet luidde: Plus a me frapper on s'amuse, Tant plus de marteaux on y use.

Voor de indeling van dit boek moesten drie gegevens zoveel mogelijk met elkander in evenwicht gebracht worden: de historische volgorde, de landen van herkomst en de auteurs. In de groepering van de teksten diende een van deze gezichtspunten wel eens te wijken voor de andere.

Aan alle teksten of groepen van teksten gaat een historische inleiding vooraf. Enkele van deze toelichtingen zijn uitvoeriger dan andere omdat er geschiedkundige problemen in behandeld moesten worden. Ook de teksten zijn zeer verschillend van omvang; bekortingen zijn alleen in de langste toegepast wanneer dat geen schade deed aan de inhoud. De lezer bedenke voorts, dat hij nu eenmaal met zestiende eeuwse stukken te maken krijgt, waarvan de stijl geheel anders is dan de onze; de kanselarijstijl van het Protest op de rijksdag te Spiers, 1529, is daarvan het sprekendste voorbeeld. De vertaling heeft nu en dan de lange zinnen enigszins kunnen oplossen, maar diende de stijl toch doorlopend te ontzien. Omdat deze teksten alle pleidooien zijn, kan men moeilijk anders dan uitvoerigheid in hun betoogtrant verwachten.

Aan het einde van de inleidingen zijn enige opgaven van litteratuur, waarbij van volledigheid geen sprake is, en bronnen, onder de vertalingen zelf de vindplaatsen van de oorspronkelijke teksten meegedeeld. Verklarende aantekeningen zijn tot een minimum beperkt. Vooral de Bijbelplaatsen zijn zoveel mogelijk aangegeven, meer dan de schrijvers zelf soms hebben gedaan, en er is verder geen onderscheid aangegeven tussen de oorspronkelijke en de nieuw toegevoegde of verbeterde aantekeningen.

HOOFDSTUK 1

TOELICHTING

De eerste groep omvat een zestal teksten van Luther, die in nauw verband staan met de 95 Stellingen van 31 oktober 1517. Luther bestreed daarin de euvelen van de aflaathandel en zette bovendien de betekenis van het ware berouw over de zonde uiteen. Over de aflaatkramerij als zielzorger ten diepste ontsteld, schreef hij op dezelfde 31 oktober een brief aan Albrecht van Brandenburg, aartsbisschop-keurvorst van Mainz, waarin hij er op aandrong de aflaatpredikers in hun optreden krachtig te beteugelen en de door Albrecht uitgevaardigde Instructie voor de onder-commissarissen in te trekken. Dat het hier niet enkel ging om verkeerde praktijken maar ook om leringen, die ten overstaan van het Evangelie onhoudbaar zijn, zal de lezer van dit eerste pleidooi, in de grond een echt protest, spoedig voelen. Hier rijst reeds het licht van de Hervorming boven de kim der historie. Tegelijk pakken zich de wolken samen, waar het vooreerst nog niet doorheen kan dringen.

Luther zegt, dat hij zelf de aflaatprekerij - men moet aan de Dominicaan Tetzel denken - nooit gehoord heeft, deze kwam niet in Wittenberg omdat Saksen er niet van weten wilde; hij kwam niet verder dan Jüterbog, op de grens. Albrecht zelf was bij een bul van 31 maart 1515 als oppercommissaris gemachtigd voor de aflaat in zijn gebieden en had de genoemde instructie voor zijn aflaatpersoneel opgesteld. Voor deze instructie had Luther nog jaren later harde woorden. Omdat een belangrijk deel van de opbrengst der aflaten eenvoudig een financieel belang was voor de aartsbisschop-keurvorst en allen, die er verder bij betrokken werden, had Luther wel bijzonder veel aanleiding om, met inachtneming overigens van alle vormen, de zaak zelf, uit het oogpunt van het geestelijk werk van de Kerk, krachtig aan te pakken. Hij wist dat wat hij deed, evangelische zielszorg was. Daarom zette hij door, bij alle hem eigen aarzeling en twijfel aan zich zelf. Hij dreef zich zelf als het ware voort door zijn sterke gehoorzaamheid aan het Evangelie. Met deze brief aan de aartsbisschop zond Luther zijn 95 Stellingen mee.

Zijn waarschuwende brief heeft geen vrucht gehad. Dit eerste hervormingspleidooi, gericht tot de eerste in aanmerking komende hoogste kerkelijke en tegelijk wereldlijke autoriteit, is verklonken in het geraas om het schijnbelang van de Kerk. Het zou het laatste niet zijn. Het is tekst no. 1.

Luther had zich door zijn Stellingen en heel zijn moedige houding nu eenmaal de woede van de lofredenaars der aflaten op de hals gehaald, die 'van de kansels op ongehoorde wijze tegen mij donderen', zoals hij in maart 1518 aan een vriend schreef. Daarnaast oefende de man, die een van zijn grootste tegenstanders zou worden, Johannes Eck, hoogleraar te Ingolstadt, echte theologische en kerkelijke critiek op Luther en zijn Stellingen uit, welke critiek onder de titel 'Obelisci' (aanstrepingen; aanmerkingen) bekend zijn geworden en die het begin van een omvangrijke pennestrijd, uitlopend op het grote dispuut te Leipzig in juni-juli 1519, vormden. De bisschop van Brandenburg, Hieronymus Schulz (Latijn: Scultetus) legde Luther een spreekverbod op; maar omdat zijn tegenstanders niet zwegen, achtte hij zich daaraan niet gebonden. Daarom gaf hij in mei 1518 een openlijk appèl of protestatie uit, op een zgn. Einblattdruck, een vliegend blaadje. Luther beklaagt zich daarin, dat sommigen hem naar aanleiding van zijn Stellingen op voorbarige wijze voor ketter uitmaken, terwijl nog geen enkel werkelijk gezag een uitspraak gedaan heeft. Hij nodigt degenen, die dat kunnen, uit hem beter in te lichten, maar laat tegelijk blijken, dat Gods Woord hem boven alles gaat. Tussen Gods Woord en de Kerk maakte hij echter geen

tegenstelling. Dit voorlopige pleidooi, vrij van enige vooropgezette conclusie, was dus een uiterst zakelijke en geschikte inleiding op een gedachtewisseling - indien zijn tegenstanders die ooit werkelijk gewenst hadden. Het is tekst no. 2.

Hierop volgen een drietal brieven, die aan de publicatie van de *Revolutioneer* voorafgingen of deze vergezelden. De Resolutiones zijn de nadere toelichting op de zo snel beroemd geworden 95 Stellingen; daarom staan ook de drie volgende brieven in nauw verband met de Stellingen.

- De eerste brief is gericht aan de reeds genoemde bisschop van Brandenburg, die Luthers directe kerkelijke overheid was, vooral in zake van het publiceren van geschriften, en aan wie ook het gezag over de universiteit toekwam. Men heeft de opvatting verdedigd, dat deze brief al in februari 1518 geschreven zou zijn, met de bedoeling werkelijk verlof tot publicatie te vragen. Maar de inhoud van de brief, tot in de bewoordingen toe, staat zo dicht bij die aan de paus, die volgt, dat een tijdsafstand van drie maanden onaannemelijk is. Luther maakt in deze brief zijn bisschop echt duidelijk waarom hij, ondanks diens spreekverbod, wel aldus moet handelen; een apologie en zelfverdediging dus. Tekst no. 3.

- De tweede van deze drie brieven is aan Staupitz gericht en diende ter begeleiding van de Resolutiones. Hij behelst niet alleen het verzoek deze op te zenden aan de paus aan wie Luther ze opdroeg, maar heeft tegenover Staupitz ook de apologetische strekking uiteen te zetten, hoe Luther juist mede aan hem het diepere begrip van 'poenitentia', en daarmee zijn critiek op de aflaathandel te danken had. Staupitz, vicaris van de provincie Saksen der Augustijner Orde, mag men in vele opzichten wel als Luthers geestelijke vader beschouwen. In deze brief geeft Luther een eenvoudige, bijna naïeve, in ieder geval trouwhartige indruk van zijn eigen geestelijke ontwikkeling. 'Poenitentia' betekende praktisch de biecht, en wel vooral de boetedoening, die het berouw van de zondaar waar moest maken, maar was veelal verdroogd tot de satisfacties, die de zonden formeel weer goed moesten maken. Luther vertelt nu hoe hij, dankzij de inspiratie van een gesprek met Staupitz, is gaan begrijpen, dat het ware berouw ontspringt uit de liefde tot God en niet opgaat in het verrichten van boetedoening onder angstige vrees. Hij spreekt dan verder over de nogal merkwaardige wijze, waarop hij dit ook uit het Latijnse en Griekse woord heeft begrepen. Wij zijn hier midden in het theologische- en geloofsverschil, dat de gehele Hervorming reeds kan rechtvaardigen. Dit begin van de strijd is al zo wezenlijk mogelijk. Luther werd door de praktijk en de opvattingen van zijn tijd wel gedwongen om op de bekering, de werkelijke zinsverandering, die de gehele mens aangaat, de volle nadruk te leggen tegenover de uiterlijke en dikwijls kinderachtige satisfacties, waarmee de Kerk het innerlijk leven en de bewustwording van het zondaar-zijn ernstig misleidde. Later zou er weer een tijd komen, waarin wel weer wat meer boetepraktijk nodig was om het soms ál te dogmatisch bepaalde berouw waar te maken. Doch dit was de schuld van de dogmatici, niet zozeer van Luther zelf. Dat hij thans groot gelijk had, praktisch, psychologisch zowel als theologisch, zou weldra blijken in het dispuut te Leipzig met Eck, die het beslist te veel verwacht vond, dat het berouw bij de mens zou kunnen voortkomen uit de prediking van Gods liefde. Dit was een hoofdpunt voor Luther en het grijpt veel dieper dan wat Eck dacht. Luther wist zelfs duidelijk te maken, dat een gelovig mens ook liever ware poenitentie, in de zin van straf, doen zal dan trachten door aflaat daarvan kwijtschelding te krijgen. Men zie o.m. Stelling 40: *waar berouw zoekt de straf en heeft die lief.* Hieruit blijkt overtuigend, hoe het Luthers diepe religiositeit er slechts om te doen is, zelfs onder straf, God als Vader nader te komen en nooit om van Hem af te komen. Met het verzoek aan Staupitz om de Resolutiones aan de paus te doen toekomen, drukt Luther de hoop uit, zich aldus bij de paus te kunnen verantwoorden. Deze brief is tekst 4.

- Hierop volgt de brief aan Paus Leo X zelf. Luther, die zware strijd met zich zelf te voeren heeft gehad alvorens hem te durven schrijven, verklaart daarin vooreerst te weten, hoe hij bij de paus en in diens omgeving als ketter belasterd wordt. Dan zet hij uiteen, wat hem tot zijn aanvankelijk handelen gebracht heeft: de aflaatkramerij en de schande daarvan voor de Kerk in de eerste plaats; dit is ons bekend uit de brief aan de aartsbisschop van Mainz. Zijn waarschuwingen aan kerkelijke hoogwaardigheidsbeklederswerden echter in de wind geslagen. Vervolgens de bedreiging, waaraan Luther direct reeds blootstond en de publicatie van de 95 Stellingen, waartoe hij als doctor der theologie niet alleen alle recht had, maar zich ook verplicht gevoelde. Luther stelt zijn streven om op deze wijze te disputeren tegenover de methode zijner tegenstanders, die heel wat Aristotelische filosofie in hun Christelijke theologie mengen. Bovendien hebben disputeerstellingen niet de pretentie vastgestelde dogma's te zijn. Op deze Stellingen gaf Luther nu zijn Resolutiones uit en deze droeg hij op aan de paus ten blijke, dat hij het kerkelijk gezag als zodanig volstrekt niet wade aantasten. De bescherming, die hij van een overdacht katholiek vorst als de keurvorst van Saksen genoot, bewees evenzeer zijn eigen kerkelijke trouw. Luther besluit de brief met deze nog eens nadrukkelijk uit te spreken. Deze eerste brief van Luther aan de paus is tekst no. 5.

Met de vorige brieven samen hebben wij hier een groep van pleidooien en nadere verklaringen, die voor de tegenstanders alleszins waard waren geweest er op in te gaan met eenzelfde objectiviteit als waardoor Luthers 95 Stellingen gesierd waren. De Kerk gaf haar gezag echter prijs aan het aflaatbelang en maakte zodoende niet eens ernst met haar eigen decretalen,[6] die misbruiken op dit gebied trachtten te weren en die in het begin van de brief genoemd worden.

Niet zozeer een brief als wel een publieke verklaring of verantwoording is vervolgens de *Protestatio,* het derde stuk, dat na de beide besproken brieven onmiddellijk aan de Resolutiones voorafgaat. Het is dus met een protest ergens tegen, maar eerder een herhaling in andere vorm van onze tekst no. 2. Over de betekenis van het woord protestatio zie Luthers verklaring.

Luther verklaart openlijk, dat hij de Schrift aanvaardt en wat uit de Schrift volgt; in de tweede plaats de door de Kerk erkende vaders, de canones en de decreten. Indien hij hieruit niet weerlegd kan worden, handhaaft hij zijn standpunt betreffende de aflaten- en de penitentieleer, echter 'onder voorbehoud van het oordeel van al mijn superieuren'. In de derde plaats spreekt hij over het gezag der scholastici. Dat van Thomas schat hij niet laag, hij weet hoezeer dit in de Kerk geldt. Maar hier behoudt hij zich uitdrukkelijk zijn eigen oordeel voor.

Er is dus een zekere gradatie voor Luther in deze autoriteiten. Toch kan men op grond van deze zes teksten, die de lezer nu te zien krijgt, onmogelijk zeggen, dat Luther hoogmoedig of eigendunkelijk optrad. Integendeel, hij wilde slechts disputeren, maar over dingen waarover hij diep nagedacht had, waarvoor hij een uiterst fijn gevoel bezat en waarvan hij niet toeliet, dat zijn tegenstanders er zich lichtvaardig van afmaakten. Dat zij hiertoe maar al te zeer geneigd waren, wist Luther reeds met zekerheid en dat ergerde hem evenzeer als het hem verdroot. In het licht hiervan moet men de toon van bravoure verklaren, die soms in zijn brieven doorklinkt. De hier besproken 'Verklaring' is met de Resolutiones in haar geheel op 21 augustus 1518 van de pers gekomen. Zij is tekst no. 6.

---

[6] Decretalen zijn pauselijke vonnissen in briefvorm, zogeheten litterae decretales, uit de middeleeuwen.

Ze vormen een belangrijke bron voor de kennis van het canonieke recht in deze periode.

Tekst no 1.

BRIEF VAN LUTHER AAN DE AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ

Inleiding

Toen Albrecht van Brandenburg in 1514 benoemd werd tot aartsbisschop van Mainz en Maagdenburg, bovendien belast met het toezicht over het stift Halberstadt, moest hij voor deze gunst aan de Curie te Rome een som betalen gelijkstaande met ongeveer driehonderdduizend gulden in onze tegenwoordige geldswaarde. Een gedeelte van dit bedrag nam hij op bij de bankiers Fugger in Augsburg. Om hem echter in staat te stellen zijn schuld af te lossen, beloofde de Paus hem de helft van de opbrengst van de uitgeschreven aflaat in zijn gebied. Tegen deze door Tetzel en anderen gedreven aflaathandel is Luther, gelijk bekend is, in verzet gekomen. Hij veroordeelde niet de aflaat, over welker betekenis en waarde destijds in de Roomse kerk geen eenstemmigheid heerste, in zijn geheel, maar kwam op tegen het misbruik dat ervan gemaakt werd, vooral tegen de voorstelling als zou de kerk de macht bezitten de eeuwige zaligheid uit te delen.

Tevens achtte Luther het zeer bedenkelijk dat de gelovigen biechtbrieven kochten, die hun de vrijheid gaven zich zelf een biechtvader te kiezen.

Op dezelfde 31e oktober nog, waarop hij door het aanslaan van zijn stellingen de godgeleerden uitnodigde tot een onderling dispuut over de aflaat, zond hij een afschrift van die stellingen met begeleidend schrijven aan de aartsbisschop, tevens keurvorst, van Mainz, die zich toen ophield in Aschaffenburg.

Als Luther later aan die 31e oktober 1517 terugdenkt, zegt hij: "God voerde mij aan, als ware ik een geblinddoekt ros." Inderdaad schrijft hij aan de aartsbisschop als door hoger macht bezield.

Aan de hoogeerwaarde Vader in Christus, de doorluchtigste heer, de heer **Albrecht, aartsbisschop en primaat van de Kerk van Maagdenburg en Mainz, markgraaf van Brandenburg** enz., zijn heer enz. en herder in Christus, eerbiedig te vrezen en zeer genadig

1517

Jezus

De genade van God en al wat zij vermag en is!

Hoogeerwaarde vader in Christus, doorluchtige keurvorst.

Uwe keurvorstelijke genade gelieve mij ten goede te houden dat ik, geringste en onwaardigste onder alle mensen, mij verstout een brief aan uw hoogeerwaarde op te stellen. Jezus onze Heere is mijn Getuige dat ik, mij wel bewust van mijn geringheid en nietswaardigheid, enige tijd herwaarts uitgesteld heb te doen, wat ik nu met vrijpostigheid volbreng, voornamelijk gedrongen door de verplichtingen van mijn dienstbetrekking, welke ik, hoogeerwaarde vader in Christus, aan U L. G. schuldig ben. Uwe Hoogwaardigheid wil intussen in genade op mij neerzien, daar ik stof en as ben en mijn behoefte aan uw herderlijke zachtmoedigheid, genadiglijk verstaan en mij aanhoren.

Men loopt in het land te koop met de pauselijke aflaat, onder uw keurvorstelijke naam, tot de bouw van de Sint Pieterskerk. Ik beklaag mij niet zozeer over het geschreeuw van de aflaatkramers, dat ik niet gehoord heb, maar ik klaag over het vals begrip dat het arme, eenvoudige, gemene volk zich van de zaak maakt en waarvan het allerwege hoog opgeeft, n.l. dat de ongelukkige zielen zich laten overtuigen en geloven, dat zij door aflaatbrieven te kopen, zeker zijn van hun zaligheid. Insgelijks dat de zielen zonder verwijl uit het vagevuur worden verlost, zodra men voor hen het geld in de geldkist laat vallen.[7] Vervolgens dat deze

aflaatbrieven zoveel uitwerking hebben dat geen zonde zó groot is of ze kan ermede gedelgd en vergeven worden. Ze zeggen zelfs dat dit geldt als iemand de hooggeloofde Moeder Gods onteerd heeft en niet minder dat de mens door zulk een aflaat vrij wordt van alle pijn en straf.

O lieve God, zo worden zielen onder uw zorg, goede Vader, opgevoed, tot de dood. En zo wordt de verantwoordelijkheid die U zult moeten afleggen over al deze dingen steeds zwaarder. Daarom kon ik er ook niet langer over zwijgen, want geen mens wordt door enig geschenk van zijn bisschop zeker van zijn heil, hij wordt dat zelfs niet door de 'ingegoten' genade Gods, nee: de apostel beveelt ons om altijd met vrees en beven ons heil te bewerken. Zelfs de rechtvaardige zal ternauwernood behouden worden , zo smal is de weg die ten leven leidt dat de Heere door de profeten Amos en Zacharia hen die behouden worden vergelijkt met stukken hout die uit een brand gered zijn. Overal verkondigt de Heere dat het behoud geen gemakkelijke zaak is.

Hoe kunnen ze dan het volk een valse zekerheid zonder vrees en beven voorspiegelen met valse aflaatverhalen en beloften, terwijl toch de aflaat de mensen in het geheel niets helpt ten aanzien van heil of heiliging, maar alleen de uiterlijke straf die ooit volgens canoniek recht placht te worden opgelegd wegneemt? Werken uit geloof en liefde zijn oneindig beter dan aflaten, maar daarover preken ze niet met zoveel bombast en ijver. Integendeel, ze zwijgen erover om des te meer over de aflaten te kunnen zeggen, hoewel het eerste en enige ambt van alle bisschoppen toch daarop gericht moet zijn, dat het volk het evangelie en de liefde van Christus leert kennen. Dienovereenkomstig heeft Christus ook nergens bevolen de aflaat te prediken, maar wel het evangelie te verkondigen.

Welk een gevaar en schrik moet nu een bisschop verwekken, die onder het doodzwijgen van het evangelie, niets anders dan de aflaathandel onder zijn volk bevordert en zich daarom meer bekommert dan om het evangelie? Zal niet Christus tot hem zeggen: de mug zift u uit en de kameel verzwelgt u?

Hierbij, hoogeerwaarde vader in den Heere, blijft het niet, maar in de instructie van de aflaathandelaren, welke op uw naam is uitgevaardigd, wordt – stellig buiten uw wil en weten - beweerd dat juist dit onwaardeerbaar geschenk van God één van de voornaamste genademiddelen is, waardoor de mens met God verzoend wordt en alle straffen van het vagevuur ongedaan gemaakt worden. Ook: dat er geen berouw nodig is voor hen die aflaten of biechtprivileges verwerven.

Wat kan ik anders doen, eerwaarde bisschop en hooggeachte keurvorst, dan dat ik U omwille van onze Heere Jezus Christus smeek in vaderlijke zorg acht te slaan op mijn verzoek en die bewuste instructie in te trekken en hun een andere vorm van prediking op te dragen. Anders zou het kunnen zijn, dat er tenslotte iemand opstaat die hen en die instructie zo vernietigend bestrijdt, dat het tot grote schade van Uwe hoogheid leidt. Ik zou dat verafschuwen, maar het lijkt mij onafwendbaar, tenzij er met spoed wordt ingegrepen.

Ik bid dat Uw doorluchtige Genade deze mijn geringe, maar trouwe dienst met vorstelijke en bisschoppelijke, dat is met een zeer zacht en goedaardig gemoed, gelieve aan te nemen; gelijk ik dezelve met een trouw hart aanbied, wat met uw Hoogeerwaardigheid geheel en al overgegeven is, voornamelijk daar ik een schaap uit uw kudde ben.

De Heere behoede en beware uw hoogeerwaarde vader in eeuwigheid. Amen.

Te Wittenberg, de avond voor Allerheiligen, in het jaar 1517.

---

[7] .(Een rijmpje uit deze tijd luidt: "Zodra het geld in 't laadje klinkt, de ziele uit het vaag'vuur springt").

Als het uw hoogeerwaarde behaagt, kunt u kennis nemen van mijn 95 stellingen, welke hierbij gaan, opdat u kunt inzien dat de leer omtrent de aflaat zeer onzeker is, ofschoon de aflaatpredikers ervan dromen als stond zij vast.

Uw onwaardige zoon,

MAARTEN LUTHER.

Augustijner monnik, Doctor in de heilige Godgeleerdheid.

Bron: *Dr. Martin Luthers Werke,* Weimarer Ausgabe, Briefwechsel I, no. 48.

Tekst no 2.

LUTHERS BEROEP OP DE OPENBARE MENING

1518

Ik, doctor Martinus Luther, van de orde der Augustijner Eremieten, te Wittenberg, erken openlijk, dat ik enige artikelen om te disputeren heb laten uitgaan, die de genade en de aflaat betreffen (95 Stellingen). En ofschoon mij de loffelijke en beroemde universiteit, en ook mijn wereldlijke en geestelijke oversten nog niet veroordeeld hebben, zijn er toch, naar ik verneem, een aantal vrijpostige en voorbarige mensen, die, alsof zij hiervan genoeg wisten en begrepen hadden, mij op boosaardige wijze voor ketter uitmaken. Daarom verzoek ik voor en na, om der wille van de Christelijke trouw dat, als God zulks aan iemand gegeven heeft, hij mij beter inlicht of anders zijn oordeel bij dat van God en Zijn Kerk ten achter stelt. Ik ben niet kwaadwillig, dat ik mijn mening boven die van alle anderen stel, maar ook niet zo nalatig, dat ik Gods Woord bij de fabels der mensen ten achter zou willen stellen.

Jezus Christus leeft en regeert - gisteren heden en voor eeuwig. Amen.

Bron: Weimarer Ausgabe II, blz. 619-620.

H. H. Borcherdt und G. Merz, Martin Luther, Ausgewählte Werke, I, blz. 37, 432-433.

Tekst no 3.

LUTHER AAN DE BISSCHOP VAN BRANDENBURG

Aan de eerwaarde Vader en Heer in Christus, de Heer Hieronymus, de zeer genadige bisschop van de Brandenburgse Kerk, zijn allerbemindste Heer, broeder Martinus Luther, Augustijner uit Wittenberg

1518

Jezus

Heil. Toen men onlangs in onze streken, lieve bisschop, nieuwe en ongehoorde dingen over de apostolische aflaten begon te vernemen, zodat de meesten, zowel geleerden als ongeleerden, overal zich verwonderden en er door in beweging kwamen, is mij door velen, bekenden zowel als mij onbekenden, gevraagd in vele brieven en gesprekken, wat ik van die nieuwigheid, om niet te zeggen ongepastheid, dacht. Een tijdlang heb ik het antwoord

ontweken, tot men eindelijk in heftige disputaties, waarbij zelfs de eerbied voor de paus in gevaar kwam, steeds meer bij mij aandrong.

Maar wat moest ik nu doen? Het lag niet op mijn weg om hierin een [bindende] leer vast te stellen en ik zag er tegen op om diegenen tegen te spreken, van wie ik juist zo hartelijk mogelijk wenste, dat zij niets dan de waarheid verkondigden. De anderen echter hielden zo vol met duidelijke argumenten aan te tonen, dat zij onware en ijdele dingen verkondigden, dat zij mij, ik kan het niet ontkennen, ten enenmale inpalmden en overtuigden.

Om echter aan beide partijen voldoening te geven, leek het mij verre het beste om aan geen van beide gelijk noch ongelijk te geven, maar intussen het gesprek over een zo belangrijke zaak gaande te houden, totdat de H. Kerk zou vaststellen hoe men erover moet denken. Zodoende heb ik stellingen voor een disputatie uitgegeven, met uitnodiging en verzoek in het openbaar aan allen, maar die ik persoonlijk als de geleerdsten kende, om schriftelijk hun mening kenbaar te maken.

Soms meen ik dat in die dingen noch de Schriften, noch de leraars der Kerk, noch zelfs de kerkelijke wetten, behalve enkele kanonisten, die zonder grond praten en enkele scholastieke leraars, die er evenzo over denken maar niets kunnen bewijzen, mij tegenspreken.

Het komt mij volkomen dwaas voor, nl. dat er in de Kerk Gods iets gepredikt en gehoord wordt dat, wanneer de ketters ons vragen daar rekenschap van af te leggen en wij dat niet kunnen, Christus en Zijn Kerk hun dan tot lach en spot overlaat.

Voorts staat het vast, dat de scholastieke leraars en kanonisten geen aanspraak op geloof onzerzijds hebben zolang zij hun eigen meningen vasthouden. Om het populair te zeggen: het is schandelijk dat een jurist spreekt zonder goede grond; maar nog veel schandelijker is het dat een theoloog spreekt zonder goede grond. Niet uit Aristoteles, bedoel ik, want over hem wordt maar al te veel gesproken, maar op onze grond, d.w.z. uit de Heilige Schrift, de canones en de kerkvaders.

Daarom heb ik besloten deze zaak als mijn plicht en mijn taak te beschouwen, te disputeren wel te verstaan over de allertwijfelachtigste zaken, maar ook, zodra zij vals blijken en hoogst gevaarlijk om toe te geven - aangezien dat tot nu toe aan de scholastici geoorloofd is - de heiligste en eerwaardigste onderwerpen, waaraan gedurende zoveel eeuwen geen Christen getwijfeld heeft, in het dispuut te betrekken.

Maar hoe laag bij de grond en van hoe gering gehalte hun religie en verering is, als zij menen dat over de macht van de Kerk of over de paus niet gesproken maar gezwegen en alleen maar gedacht mag worden, wie voelt dat niet aan, vraag ik? Waarom zwijgen en denken zij dan ook niet en laten hun onbeduidende twistgesprekken over de macht en de wijsheid en de goedheid van Hem, die deze macht aan de Kerk gegeven heeft, achterweg? Wat voor geheim is er kortom nog over, hetzij in die hoogste Majesteit, hetzij in die heiligste menselijkheid, dat zij met hun ijdele beuzelarijen niet zo bevlekt hebben, dat zij bijna aller gevoel en eerbied des harten door hun voortdurend bazelen over God hebben uitgeblust? Maar hierover elders.

Dus toen ik alles in dit strijdperk riep, maar er niemand kwam en ik vervolgens zag dat mijn stellingen veel verder verbreid werden dan ik gewenst had, en overal niet als stof om over te disputeren, maar als beweringen aangenomen werden, ben ik gedwongen geworden, in strijd met mijn hoop en wens, mijn kinderlijke onwetendheid in het openbaar te laten kennen en verklaringen en toelichtingen op mijn stellingen te publiceren. Ik was van mening dat het beter was dit te doen, al liep ik gevaar van een slechte reputatie wegens mijn onervarenheid, dan hen maar te laten dwalen, die misschien menen dat alles vast staat. Er zijn punten, waarover ik twijfel, van sommige weet ik niets, andere ontken ik, geen echter houd ik hardnekkig vol, maar alle onderwerp ik aan de heilige Kerk en haar oordeel.

Daar gij echter, beste bisschop, ons door de barmhartigheid van Christus zijt gegeven als de ordinarius, zoals men zegt, van deze plaats, die de goeden en geletterden niet alleen op

bewonderenswaardige wijze liefhebt, wat velen bij velerlei gelegenheid zeer dikwijls uitspreken, maar ook naar uw buitengewone vriendelijkheid en nederigheid, bijna met gevaar voor uw bisschoppelijke waardigheid wordt vereerd en geprezen - vleierij zij verre, niet u, maar de gaven van Christus in u prijs ik - was het zeer terecht, dat ik aan u - wie het toekomt de studiën te dezer plaatse te beoordelen - mijn werk het eerst aanbood en aan uw voeten het eerst neerlegde.

Verwaardig u dan, genadigste bisschop, deze mijn zwakke papieren aan te nemen; en opdat allen mogen weten dat ik niets overmoedig beweer, veroorloof ik niet alleen maar bezweer ik zelfs, dat uwe eerwaardige vaderlijkheid de pen grijpe en al wat zij wil, schrappe of het geheel met vuur verbrande - mij kan het niets schelen.

Ik weet, dat Christus mijn werk niet nodig heeft. Zonder mij zal Hij boodschappen aan de Kerk wat tot haar voordeel is. En aangezien het volgens Gregorius van Nazianze (Bisschop, 329-39016) zelfs niet veilig is om de waarheid in de Kerk te spreken, vooral tot zware zondaren, daarom zonder mij zelf te vergeten, verklaar ik met deze woorden, dat ik disputeer, niet determineer; ik disputeer, zeide ik, ik beweer niet, en ik disputeer in vreze, niet omdat ik de bullen en bedreigingen vrees van hen, die zonder enige vrees al wat zij gedroomd hebben als evangelie geloofd willen hebben. Hun overmoed en onwetendheid tegelijk heeft mij er toe gebracht - dat erken ik - aan mijn vrees niet toe te geven, en als zij niet zo groot waren zou niemand behalve mijn eigen hoekje mij gekend hebben. Ik heb niets te zoeken dan dat ik niemand tot een oorzaak van dwaling moge zijn.

Glorie vrage Hij alleen Wien zij alleen toekomt, die geprezen is in alle eeuwen. Amen. En Die u voor ons moge behouden en u lang leide op een heilzame weg, beste bisschop. Vaarwel, gij zelf; en geef mij uw zegen.

Uit ons Klooster te Wittenberg, 22 mei 1518.[8]

Tekst no 4.

LUTHER AAN JOHANN VON STAUPITZ

Aan zijn Eerwaarde **Johann von Staupitz**, in waarheid zijn vader, professor der heilige theologie, vicarius van de Augustijner familie, brengt broeder Martinus Luther, zijn leerling, groet en zichzelf.

1518

Ik herinner mij, Eerwaarde vader, dat eens onder de alleraangenaamste en heilzame gesprekken met u, waarin de Heere Jezus mij op wondere wijze pleegt te vertroosten, het woord 'poenitentia' is gevallen. Bekommerd om de vele gewetens en om hun beulen, die met oneindige en ondragelijke voorschriften de manier onderwijzen - zoals zij dat noemen - hoe men moet biechten, hebben wij u toen als een stem uit de hemel horen zeggen, dat er geen ware 'poenitentia' is dan die met de liefde tot de gerechtigheid en tot God begint. En dat dit veeleer het begin van de 'poenitentia' is, wat bij hen als het eind en de voltooiing geacht wordt.

Dit woord van u is in mij blijven hechten als de scherpe pijl van een machtig man en ik ben van toen aan begonnen het met de plaatsen in de Schrift te vergelijken, die over de 'poenitentia' spreken. En zie eens wat een verrassing! De woorden kwamen van alle kanten spelenderwijze op mij af en bleken geheel in overeenstemming te zijn met deze uitspraak. Terwijl er vroeger in bijna de gehele Schrift geen bitterder woord voor mij bestond dan 'poenitentia' (zij het dat ik zelfs tegenover God met ijver veinsde om mijn gemaakte en

[8] Weimarer Ausgabe, Brief wechsel, I, 58. Borcherdt und Merz, I, blz. 37-41, 432-438.

gedwongen liefde te trachten tot uitdrukking te brengen) klinkt mij thans niets zoeter en lieflijker in de oren dan 'poenitentia'.

Zo immers worden ons de geboden Gods dierbaar, wanneer wij begrijpen, dat zij niet alleen in de boeken, maar in de wonden van de aller-dierbaarste Heiland gelezen moeten worden.

Hierna is het gebeurd, dat ik dankzij de ijver en de goedheid van zeer geleerde mannen, die ons het Grieks en Hebreeuws op de meest verplichtende manier onderwijzen, geleerd heb, dat het woord in het Grieks 'metanoia' luidt, van 'meta' en 'noein', dat is van 'na' en 'geest', zodat 'poenitentia' of 'nakomende geestelijke bezinning' en, na ondervonden schade en ingeziene dwaling, het inzicht in eigen kwaad betekent, wat zonder verandering van gemoedsgesteldheid en liefde onmogelijk tot stand kan komen. Dit alles stemt volkomen overeen met de Paulinische theologie, zodat bijna niets een betere toelichting op Paulus geeft, naar mijn oordeel althans.

Vervolgens ben ik nog verder gekomen en heb ingezien, dat 'metanoein' niet zozeer van 'na' en 'geest', maar van 'anders' en 'geest' kan afgeleid worden - zij het met enige moeite - zodat 'metanoia' een gehele verandering van geest en gemoed betekent, hetgeen niet alleen verandering van gemoed, maar ook het hoe van de verandering, dat is de genade Gods, bleek te raken. Want die overgang van de geest - dat is de waarachtige poenitentia - komt zeer dikwijls voor in de Heilige Schriften. Als het voorbijgaan – (Pascha is) - heeft het Oude Testament dit begrip reeds aangeduid, wat Christus waar gemaakt heeft en lang van te voren ook Abraham gesymboliseerd heeft, toen hij 'overgekomene' Hebreeër genoemd werd, overgekomen nl. naar Mesopotamië, zoals Burgos[9] duidelijk leert.

Hiermee stemt ook de titel van de Psalm overeen, waar *Jeduthun,* dat is de *overspringende,* als de zanger wordt ingeleid.[10]

Hierop steunend heb ik het gewaagd te menen, dat zij het mis hebben, die aan de werken der 'poenitentia' zoveel toegeschreven hebben, dat zij aan de boetvaardigheid zelf ons nauwelijks iets overgelaten hebben dan enige koude genoegdoeningen en een zeer ingewikkelde biecht. Zij zijn nl. op een dwaalspoor gekomen door het Latijnse woord, dat eer schijnt te betekenen dat 'poenitentia' doen een actie is, dan een verandering van gezindheid en het Griekse mentanoein volkomen onvoldoende weergeeft.

Terwijl bij mij deze overdenking in gloed toenam, zie daar begonnen zich om ons heen te laten horen, of liever te schallen de nieuwerwetse bazuinen der aflaten en de trompetten der kwijtschelding, waardoor wij allerminst tot een strijd (tegen de zonde) aangemoedigd werden. Kort gezegd, met verwaarlozing van de leer der ware 'poenitentia' matigden zij zich dermate aan niet groot te maken de 'poenitentia' zelf, noch ook dat hele kleine onderdeeltje daarvan, dat genoegdoening heet, maar de kwijtschelding van dit kleine onderdeeltje, als een ongehoorde overdrijving! Kortom, zij leerden goddeloze, onware en ketterse dingen met een zo groot gezag - zo grote overmoed, liever gezegd - dat wie er maar een kik tegen inbracht, onmiddellijk een ketter was, voor het vuur bestemd en schuldig aan de eeuwige vervloeking.

Niet in staat om tegen hun woeden op te treden, heb ik mij er bescheidenlijk toe bepaald het met hen oneens te zijn en hun leerstellingen in twijfel te trekken. Ik vertrouwde daarbij op het gevoelen van alle leraren en de gehele Kerk, dat genoegdoening geven altijd beter is dan er kwijtschelding van te ontvangen, dat is aflaten te kopen, en er is niemand, die ooit anders geleerd heeft. Zo heb ik dan gedisputeerd en dat betekent, dat ik alle hoogste, middelste en laagste machten tot mijn ongeluk heb geprikkeld, zoveel als door deze jagers naar geld - helaas niet naar het heil der zielen - maar met mogelijkheid geschieden kan. Zo

[9] Paulus van Burgos (1350-1435), oorspronkelijk Jood, aartsbisschop van Burgos en bekend exegeet.

[10] Zie I Kron. 25 : 6; II Kron. 35 : 15. Een vrijmoedige uitlegging van Luther.

Hij zegt n.a.v. Psalm 39, dat men Jeduthun beter niet als een eigennaam, maar als een soortnaam kan opvatten. David is beeld van Christus en het volk. Beiden zijn jeduthun, d.w.z. die over de stroom van de aardse gebeurtenissen en over de gang van deze wereld met verachting heen springen en slechts de hemelse dingen liefhebben. W.A. III, blz. 221.

hebben deze brave lieden, door de grofste list geïnstrueerd, daar zij niet konden weerleggen wat ik gezegd had, het immers valselijk voorgesteld, dat de macht van de paus door mijn disputatie aangetast werd.

Dit is de oorzaak, eerwaarde Vader, waarom ik nu tot mijn ongeluk voor het voetlicht moet treden, terwijl ik altijd een hoekje [in het klooster] heb liefgehad en liever verkozen heb als beschouwer het zeer schone steekspel van de grote vernuften in onze tijd aan te zien, dan zelf ten tonele te verschijnen en uitgelachen te worden. Maar, zoals ik begrijp, moet wel eens onkruid onder de groenten verschijnen en een zwarte stier onder de witten, eenvoudig om der wille van de sierlijkheid en de schoonheid.

Ik verzoek u derhalve mijn zwakke pogingen te willen aanvaarden (Luthers ***Resolutiones*** op zijn 95 Stellingen) en met zo groot mogelijke spoed aan paus Leo X te doen toekomen, opdat zij mij daar tegen de toeleg van de kwaadwilligen als een soort verdediger mogen dienen. Niet omdat ik u aan mij in het gevaar zou willen verbinden; ik heb dit uitsluitend op mijn eigen risico gedaan. Christus moge oordelen, of het Zijn waarheid is of de mijne, die ik gesproken heb. Zonder Zijn bevel kan ook de paus niet spreken noch is het hart van de koning in diens eigen hand. Van Hem verwacht ik, dat Hij als rechter van de Romeinse zetel uit Zijn eigen oordeel zal uitspreken.

Overigens heb ik op de bedreigingen van die vrienden niets te antwoorden, dan dit woord van Reuchlin: *wie arm is, heeft niets te vrezen, hij kan niets verliezen.* Ik bezit niets en begeer niets; indien ik een reputatie en eer bezeten heb, ben ik nu druk bezig die te verliezen. Slechts blijft mij mijn zwak armzalig lichaam, vermoeid door aanhoudende ongemakken, en als zij mij dat hetzij met geweld, hetzij met list ontnemen - naar Gods wil - zullen zij mij misschien een of twee uur levens armer maken. Mij is mijn geliefde Verlosser en Verzoener, mijn Heere Jezus Christus, genoeg, Wie ik zal zingen zolang ik ben. Als iemand echter niet met mij mee wil zingen, wat kan ik daaraan doen?

Hij, de Heere Jezus beware U in eeuwigheid, zeer geliefde Vader.

Wittenberg, op de dag van de Heilige Drie-eenheid, 30 mei, 1518.

Bron: Weimarer Ausgabe, I, blz. 525-527. Borcherdt und Merz, I, blz. 41-45, 436 ev.

Tekst no 5.

LUTHER AAN PAUS LEO X

Aan de gelukzaligste Vader, paus Leo X, broeder Martinus Luther Augustijner. Eeuwig heil!

1518

Zeer slecht nieuws heb ik over mijzelf gehoord, waaruit ik begrepen heb, dat zekere vrienden mijn naam bij u en uw omgeving stinkende gemaakt hebben, alsof ik het gezag en de sleutelmacht van de paus zelf getracht heb te verkleinen. Vandaar dat ik als ketter, afvallige, verrader, kortom met oneindige schande gesmaad word. Mijn oren tuiten en mijn ogen verstarren. Mijn enige bescherming bestaat in mijn vertrouwen op mijn onschuldig en gerust geweten. Het is ook geen nieuws voor mij; met dergelijke eretitels hebben in onze streken die zeer eerzame waarheidslievende mensen mij allang versierd, ik bedoel die lieden met hun slechte geweten, die de slechte gevolgen van hun eigen daden op mij trachten af te wentelen en door mij te smaden hun schande in glorie om te zetten. Maar verwaardig u, gelukzaligste Vader, de ware toedracht van mij, onervaren kind als ik ben, aan te horen.

Sedert kort is men begonnen de bekende apostolische Jubileumaflaat bij ons te prediken, en dat ging zo goed, dat de verkondigers daarvan, menend dat, onder het gezag van uw

naam, alles geoorloofd was, het openlijk waagden de meest goddeloze en ketterse dingen te leren, tot de zwaarste schande en hoon voor het kerkelijk gezag, alsof de decretalen 'betreffende de misbruiken der aflaatkramers' hun niets aangingen. Niet tevreden met zeer vrijpostige woorden hun gif te verbreiden, hebben zij bovendien geschriften uitgegeven en onder het volk verspreid, waarin zij - om van de onverzadiglijke en ongehoorde geldgierigheid te zwijgen, waarmee bijna alle hoogwaardigheidsbeklederszeer ernstig besmet zijn - diezelfde goddeloosheden en ketterijen zo hebben vastgelegd, dat zij de biechtvaders er onder ede toe verplichten juist deze dingen trouw en nadrukkelijk in te prenten.

Ik spreek de waarheid en zij zullen zich niet aan deze beschuldiging kunnen onttrekken. De geschriften zijn voorhanden en zij kunnen niet loochenen. De zaken liepen toch voorspoedig en het volk werd met valse hoop uitgezogen. Zoals de profeet zegt: zij stroopten hun het vlees van de beenderen. Zelf echter weidden zij zich zeer vet en lekker.

Eén ding was er, waarmee zij de ergernissen tot zwijgen trachtten te brengen, nl. het ontzag voor uw naam, de bedreiging met de brandstapel en de schande van de ketternaam. Het is immers ongelooflijk hoe snel zij daarmee aankomen, wanneer zijn tegen hun ijdele en lege schijnleringen enige tegenstand ondervinden, wanneer men dat ergernissen tot zwijgen brengen noemen kan en niet veeleer met enkel tyrannie tenslotte nog meer scheuringen en verzet opwekken moet noemen. Ondanks alles namen de praatjes in de herbergen over de hebzucht van de priesters, de schimpscheuten over de sleutelmacht van de paus toe, zoals men overal in dit land horen kan 26). Bij mij ontstak, ik geef het toe, de ijver voor Christus, naar ik zelf meende, of als men liever wil mijn jeugdige ambitie, maar toch hield ik het er niet voor hierin iets openlijk te moeten verklaren of te doen. Daarom waarschuwde ik langs persoonlijke weg enige kerkelijke grootheden (De aartsbisschoppen van Mainz en Brandenburg).

Door sommigen werd dat aanvaard, anderen lachten erom, anderen vonden nog iets anders; het schrikaanjagen met uw naam en de neiging om mij te straffen overwoog. Eindelijk, daar ik niets anders vermocht, besloot ik hun zo zacht mogelijk weerstand te bieden, en wel door hun leerstellingen in twijfel te trekken en hen tot een dispuut uit te dagen. Derhalve heb ik een *disputatie*

-papier laten drukken, en slechts de werkelijk geleerden, wie wilden, uitgenodigd met mij te debatteren, zoals ook mijn tegenstanders duidelijk uit mijn inleiding op dat debat begrepen moeten hebben.

Zie, dat is nu de brand, waarmee zij klagen dat de hele wereld in lichter laaie staat, vermoedelijk omdat zij verontwaardigd zijn dat ik in mijn eentje, door uwe apostolische autoriteit magister (=doctor) in de theologie, het recht bezit om aan een hogeschool te disputeren naar het gebruik van alle universiteiten en de gehele Kerk, niet alleen over de aflaten, maar ook over de door God verleende macht tot vergeving en kwijtschelding, wat onvergelijkelijk gewichtiger zaken zijn. Maar ik trek er mij niet veel van aan, dat zij mij dit voorrecht benijden, mij door uw gelukzaligheid verleend. Mijnerzijds word ik tegen mijn zin gedwongen hun veel belangrijker zaken toe te laten, nl. dat zij de inbeeldingen van Aristoteles midden in de theologie mengen en met niets dan hersenschimmen disputeren over Gods Majesteit, volkomen in strijd met het hún verleende voorrecht.

Voorts, dat het lot nu eenmaal beschikt heeft dat alleen deze mijn stellingen meer dan alle andere, niet alleen van mij maar van alle magisters, over bijna de gehele wereld uitgegaan zijn, dat is voor mij zelf een wonder. Hier bij ons, en slechts bestemd voor de onzen, zijn ze uitgegeven, en zo uitgegeven, dat het mij ongelooflijk voorkomt, dat ze aan allen bekend geworden zijn. Het zijn disputeer-stellingen, geen leerstellingen, geen dogma's, enigszins duister en moeizaam opgesteld, zoals zulks gebruikelijk is. Indien ik alles had kunnen voorzien, zou ik zeker alle moeite gedaan hebben om ze wat gemakkelijker begrijpelijk te maken.

Wat moet ik nu doen?

Herroepen kan ik niet. Maar ik zie wel in, dat ik mij een geweldige haat op de hals gehaald heb door deze publicatie. Tegen mijn zin kom ik nu in aanraking met het openbare, zeer gevaarlijke en wankele oordeel der mensen, ik die ongeleerd, weinig begaafd, zonder veel vorming ben, en dat in een zeer bloeiende tijd als de onze, die zelfs een Cicero met al zijn litteraire en verstandelijke begaafdheid in een hoekje zou kunnen drukken, die toch niet bang was zich in het volle licht te vertonen. Maar de noodzaak dwingt mij als een gans mij te laten horen onder de zwanen.

Om mijn tegenstanders wat zachter te stemmen en aan veler verlangens te voldoen, geef ik dan nu mijn denkbeelden tot verklaring van mijn stellingen uit.

Ik geef ze echter, veiligheidshalve, gelukzaligste Vader, uit onder de bescherming van uw naam en de schaduw van uw schutse en alle welgezinden moeten daaruit opmaken, hoe eerlijk en onverdacht ik de kerkelijke sleutelmacht zoek en eerbiedig, en tegelijk hoe oneerlijk en vals mijn tegenstanders mij met zoveel scheldnamen verdacht hebben gemaakt. Want als ik die was voor wie zij willen dat men mij aanziet, en als niet veeleer door mijn recht om te disputeren op de goede manier door mij gehandeld was, zou de doorluchtigste vorst Frederik, hertog van Saksen, keurvorst van het keizerrijk enz., zulk een pest aan zijn universiteit niet dulden, daar hij verreweg de grootste beminnaar is van de Katholieke en apostolische waarheid, en zou ik onverdraaglijk geweest zijn voor de zeer kundige en ijverige mannen van onze hogeschool. Maar het is overbodig daarvan nog meer te zeggen, aangezien die braafste mensen [nl. de tegenstanders] zich niet ontzien behalve mij ook de vorst en onze universiteit openlijk met gelijke smaad te overdekken.

Daarom, gelukzaligste Vader, neergeworpen aan de voeten van uwe gelukzaligheid, breng ik mijzelf u ten offer met alles wat ik ben en bezit. Maak levend, dood, roep, herroep, keur af, keur goed naar het u goeddunkt: uw woord zal ik als het woord van Christus, die in u [de Kerk] leidt en spreekt, erkennen. Als ik de dood verdiend heb, zal ik niet weigeren te sterven. De aarde is des Heeren en haar volheid - die gezegend is in eeuwigheid, amen, en die ook u beware in eeuwigheid. Amen.

In het jaar 1518.

Bron: Weimarer Ausgabe, I, blz. 527-529; IX, blz. 171-175.
Borcherdt und Merz, I, blz. 45-49, 438-439.

Tekst no 6.
PROTESTATIO
1518

Omdat dit een theologische disputatie is, zal ik om de gemoederen, die door de enkele tekst van de disputatie misschien wat onaangenaam getroffen zijn, te verzoenen, hier nogmaals de verklaring (protestatio) herhalen, die aan de hogescholen pleegt te worden afgelegd.

In de eerste plaats verklaar ik (Protestor) volstrekt niets te willen zeggen of houden dan wat vooreerst in en uit de heilige Schriften vervolgens uit de kerkvaders door de Roomse Kerk aanvaard, en tot nu toe gehandhaafd, en uit de kanones en de pauselijke decreten afgeleid wordt en afgeleid kan worden. En indien iets daaruit niet bewezen is of niet bewezen kan worden, zal ik dat om der wille van de disputatie voorlopig op grond van de rede en de ervaring handhaven, steeds echter onder voorbehoud van het oordeel van al mijn superieuren.

Eén ding voeg ik er nog aan toe, en daarop maak ik aanspraak op grond van de Christelijke vrijheid, dat ik de meningen van de zalige Thomas, Bonaventura of andere scholastici of

kanonisten, die op zich zelf staande en zonder tekst en bewijs opgesteld zijn, naar mijn eigen inzicht zal afwijzen dan wel aannemen, volgens de raad van Paulus: 'onderzoekt alle dingen, behoudt het goede'. En dit, ofschoon ik de wens van sommige Thomisten ken, dat de zalige Thomas in alle opzichten door de Kerk aanvaard zij. Het staat voldoende vast, hoezeer het gezag van de zalige Thomas geldt.

Door deze mijn verklaring geloof ik, dat voldoende duidelijk is, dat ik weliswaar dwalen kan, maar geen ketter ben, hoezeer zij ook mogen briesen en van boosheid vergaan, die anders denken en iets anders willen.

Bron: Weimarer Ausgabe, II, blz. 529-530.

Borcherdt und Merz, I, blz. 37, 432-433.

INLEIDING Tekst 7-10

Toen Luther tegen half mei 1518 uit Heidelberg, waar hij bij gelegenheid van het voorjaarskapittel van zijn orde op uitnodiging van Staupitz een theologische rede in *disputatie*-vorm had gehouden, te Wittenberg terugkeerde, werden de *Resolutiones* met de brief aan de paus - tekst no. 5 - gedrukt. In diezelfde dagen had te Rome het generaal-kapittel der Dominicanen plaats, waar o.m. Tetzel aanwezig was. Luther werd opnieuw gedenuncieerd bij de curia, d.i. het pauselijk hof als regering en gerechtshof.

De procureur-fiscaal ging er op in en verkreeg midden juni machtiging om het proces te beginnen. Het vooronderzoek werd gelegd in de handen van de auditor Girolamo Ghinucci, jurist, en dat betreffende de ketterij en het verzet tegen het gezag van de paus, waarvan Luther verdacht werd, in handen van de magister sacri palatii Silvester Mazzolini da Prierio, of Prierias, Dominicaan en theoloog. Deze kritiseerde Luthers 95 Stellingen en schreef met snelheid een *Dialoog over de macht van de paus.* Ghinucci dagvaardde Luther om zich binnen 60 dagen te Rome tegenover deze Dialoog te komen verantwoorden.

In Duitsland bevond zich als apostolisch legaat de kardinaal van St. Sixtus, Thomas de Vio Caietano, eveneens Dominicaan en de befaamdste Thomist van zijn tijd. Hij woonde als legaat de rijksdag te Augsburg bij en logeerde daar bij de machtige familie Fugger. Door zijn tussenkomst werden de dagvaarding en de *Dialoog van Prierias* op 7 augustus te Wittenberg bezorgd. Luther, die in geen geval naar Rome waagde te gaan, verzocht door middel van de keurvorst een procedure in Duitsland te verkrijgen en schreef vliegensvlug een antwoord op de Dialoog (W.A. I, blz. 644-686; IX, blz. 782-786; VI, blz. 325-348, 1920).

Op grond van verdere beschuldigingen ging men te Rome weer een stap verder, werd Luther als notoir *ketter* aangemerkt en machtigde de paus Cajetanus om hem gevankelijk naar Rome te brengen. Toen kwam echter de politiek tussen beide. Keizer Maximiliaan I had de steun van Luthers keurvorst nodig voor de verkiezing van zijn kleinzoon Karel tot Rooms-koning. Tengevolge daarvan had inderdaad in oktober 1518 een verhoor - een gesprek kan men het niet noemen - van Luther door Cajetanus plaats. Dit liep op niets uit dan de voor Luther onaanvaardbare eis om kort en goed te herroepen. Ofschoon Cajetanus wel haast dacht het gewonnen te hebben, vertrok Luther eenvoudig uit Augsburg en veroorloofde hij zich later te verklaren: 'de kardinaal is misschien een goed Thomist, maar geen helder Christelijk denker en daarom voor de behandeling van dit probleem even geschikt als een ezel om op de harp te spelen'. Op 16 oktober beriep Luther zich van Cajetanus op de paus.

Toen hij begreep uit een zeker document, dat de paus reeds vóór het verhoor voor Cajetanus in beginsel over hem beslist had, beriep hij zich na zijn terugkeer te Wittenberg van de paus op een *Concilie*. Naar deze gehele geschiedenis verwijst dit hier volgende beroep, tekst no. 7.

Luther bestrijdt er de aflatenpraktijk nogmaals in op grond van canonieke teksten van de Kerk zelf. Hij verhaalt dan de opzet van het proces tegen hem en spreekt opnieuw zijn bereidheid uit te herroepen indien hij deugdelijk van dwaling overtuigd wordt. Echter spreekt hij eveneens duidelijk uit, dat hij zijn mening op grond van zijn geweten voor volkomen waar houdt; en in de tweede plaats, dat. het wijken, onder deze omstandigheden, voor geweld neer zou komen op het verloochenen van de trouw en het geloof aan Christus en van de Schrift. Zijn tegenstanders zullen dus theologisch zwaar werk krijgen en hij wraakt in feite de bekwaamheid van de tot nu toe op hem afgezonden rechters. Hier en elders laat hij opnieuw - het zal niet zonder ironie zijn - blijken, dat hij paus en Kerk wil beschermen tegen de schande van een onhoudbare theologie zoals door de aflaatkramers, maar ook door betere theologen verkondigd wordt. Op Luthers uitdrukking, dat hij zijn mening op grond van zijn geweten voor volkomen waar houdt, moet men bijzonder letten: Luther legt hier duidelijk verband tussen verstandelijk oordeel en geweten. Wanneer die twee niet samengaan, elkaar om zo te zeggen niet vermogen te overtuigen, is er nog niets bereikt. Het gaat immers om geloofszaken en de wetenschap betreffende deze kan noch alleen aan het verstand noch alleen aan het geweten overgelaten worden. Zij ligt zo hoog en is zo reëel, dat slechts verstand en geweten samen hier iets te zeggen hebben. Hieruit volgt, dat het ongegrond is om Luther - en met hem de gehele Reformatie - als subjectivist te beschouwen. Waar Luther zich echter nooit bij neerlegde, waren kerkelijke beslissingen, die niet naar de inhoud theologisch en gelovig beproefd mochten worden. Met de buitenkant alleen was hij nimmer tevreden.

Op grond van al deze ervaringen beriep Luther zich dus nu na zijn eerste beroep op de uitspraak van de paus, die hem door Cajetanus veroordeeld had, van de paus op het concilie. Dit had hij gedaan met de zo bekend geworden, maar gebruikelijke formule: van de slecht ingelichte op de beter in te lichten paus. Maar boven de paus stelde Luther het concilie. Hij ontkent intussen in het officiële stuk noch het gezag van de Kerk, noch dat van de apostolische Stoel, noch dat van de paus, mits deze werkelijk op de hoogte is. Niet opzij gaat Luther dus voor enig gezag, dat enkel formeel is. In dit opzicht is hij voortaan on-verzettelijk.

De tekst, no. 7 van deze Appellatio, dit appèl of hoger beroep volgt hier enigszins bekort; lange zinnen met niets dan officiële termen konden zonder bezwaar voor de eigenlijke inhoud weggelaten worden.

Na al deze mislukkingen, en onder het toenemen van de ernst, de omvang en de scherpte van het kerkelijk- en geloofsvraagstuk, liet de curia nog eens door de pauselijke kamerheer Karl von Miltitz proberen, de zaak te beslechten. Als nuntius naar Duitsland gezonden, zou deze, indien daar politiek aanleiding toe bleek, aan Frederik van Saksen de gouden roos uitreiken; maar hij had ook reeds een banbul tegen Luther in zijn tas, en moest zich voor overleg bij Cajetanus te Augsburg melden. Noch zijn positie, noch zijn persoonlijkheid waren echter in de verste verte adequaat aan zijn ambities.

Op zijn beurt sprak hij met Luther, in januari 1519. Luther heeft daarop een brief aan de paus ontworpen, waarin hij nog eens duidelijk stelde wat hij wel en wat hij niet beoogde: geen bestrijding van de Kerk als zodanig. Het kwam niet tot verzending.

Zie onze tekst no. 8.

De keurvorst, die in verband, te meer met de dood van keizer Maximiliaan, en de aanstaande keizerverkiezing, politiek niet al te vast in zijn schoenen stond, stelde toen

tussen Luther en Miltitz, resp. Cajetanus en het Romeinse hof, een regeling voor. Daarop antwoordde Luther in de hier volgende tekst no. 9, in een brief geschreven tussen 13 en 19 januari 1519.

Hij verklaart daarin ook bereid te zijn om zich aan een scheidsgerecht te onderwerpen. Hij vreest echter, dat iedereen het altijd moet afleggen tegen de macht van de paus en haalt daarbij aan hoe onder Julius II zowel de Franse koning Lodewijk XII, als keizer Maximiliaan I in 1511 ook een kerkelijk-politieke nederlaag geleden hebben en een viertal (niet 9) kardinalen, die aan hun kant stonden, afgezet zijn. Verder herinnert hij eraan, hoe nog onder Constantijn de Grote en onder Constantius de Arianen, ofschoon in feite ketters, het wonnen van Athanasius, die de vader der orthodoxie was en het dus niets bewijst tegen iemands rechtzinnigheid of hij vervolgd wordt. In de derde plaats verweert Luther zich tegen de nieuwe, en eerste officiële, pauselijke verklaring, geïnspireerd en zelfs geformuleerd door Cajetanus, waarmede de leer over de geldigheid van de aflaten voor het vagevuur op grond van de overvloedige verdiensten van Christus en de heiligen, gewettigd werd (bul 'Cum postquam', van 9 november 1518). De brief van Luther komt neer op een gemotiveerde afwijzing van elk compromis. De tekst uit I Petrus 3: 15, die hij hier gebruikt, zullen wij bij de Franse en Nederlandse confessies als het grote motief tot verantwoording van het geloof terugvinden.

Deze groep documenten wordt nu besloten met de derde en grootste brief, die Luther aan Paus Leo X gericht heeft, en wel eind oktober 1520. Nog steeds was Miltitz in het land en dreef diens ambitie hem om te trachten succes te behalen door bemiddeling. Dit bewees weliswaar zijn onderschatting van de kwestie, maar hij deed er te meer zijn best voor nu Johannes Eck reeds met de bul, die Luther met de ban bedreigde, in aantocht was. Luther stelde, na enige gesprekken met Miltitz, een brief op aan de paus, waarin hij duidelijk maakte, de paus nooit persoonlijk te hebben willen aantasten.

Ingevolge het kapittel van de Augustijner orde, eind augustus te Eisleben gehouden, deden zijn medebroeders moeite bij Luther, die te Wittenberg was gebleven, de brief nog wat te verzachten, in zekere zin zelfs enigermate in strijd met het reeds bekende beroep van Luther uit 1518 van de paus op het concilie. De brief werd gedateerd op 6 september 1520, om te doen uitkomen, dat hij onafhankelijk was van de bul, die Eck al hier en daar deed aanslaan.

Bovendien zou de brief vergezeld gaan van een boekje, waarin Luther zijn geestelijk beginsel zo zakelijk mogelijk onder woorden bracht. Dit is zijn beroemd geworden geschrift over ***'De vrijheid van de Christen',*** uitgaande van I Cor. 9: 19 en Rom. 13 : 8. Het is het derde van de serie grote geschriften uit dit voor de Reformatie beslissende jaar 1520.

De twee andere zijn: 'Aan de Christelijke adel van de Duitse natie, over de verbetering van de Christenheid'; en 'De Babylonische gevangenschap van de Kerk'.

De brief begint en eindigt met de verzekering, dat Luther niets tegen de persoon van de paus heeft, maar hij beschouwt hem als de onschuldige en onwetende gevangene van zijn verdorven Hof, de curia, die daar als een schaap tussen de wolven zit. Luther komt daarbij tot de verrassend paradoxale uitspraken: 'Zij allen eren Christus, die het Hof het meest smaden; zij allen zijn goede Christenen, die slechte Roomsen zijn.'

Dan beklaagt hij zich over het optreden van Eck, 's pausen grootste vleier en daarom 's pausen grootste vijand, die Luther tijdens het twistgesprek te Leipzig in de hoek van oppositie tegen het pausdom had weten te dringen, waar hij zich volstrekt niet gaarne bevond. Dan verhaalt Luther opnieuw de onderhandelingen met Cajetanus en met Miltitz, die er ditmaal goed afkomt.

Na aldus de gang der gebeurtenissen nog weer eens samengevat te hebben, komt hij tot slechts twee onwrikbare, principiële uitgangspunten: zijn leer zal hij onweerlegd geenszins herroepen; en voor de uitlegging van de Schrift erkent hij geen bindingen van buitenaf,

omdat het Woord Gods volle vrijheid leert. Dit is het praeludium op het boekje: 'De vrijheid van de Christen'.

De brief ontbreekt een trek van verzoenlijkheid niet. Hij wordt echter ook gekenmerkt door een zekere beschermende toon. Luther wilde de paus bevrijden en achtte diens persoon belangrijker dan zijn positie. Maar hoe had de paus een dergelijke bedoeling kunnen begrijpen, laat staan waarderen? Dan eindigt hij de brief plotseling met de scherpste kritiek, die denkbaar is. Een stadhouder, zegt hij, is stedehouder voor zover zijn heer of lastgever afwezig is. Al te veel stedehouders van Christus - bisschoppen - bewijzen in hun optreden duidelijk, dat Christus afwezig is, weg uit hun hart, en zelf nemen zij uiterlijk Zijn plaats in. Wat moet er van de Kerk worden als dit zo gesteld is?

De brief werd, evenals *'De vrijheid van de Christen'* door Luther in het Latijn geschreven. Daarna herschreef hij de brief in het Duits en in deze vorm is hij het eerst en afzonderlijk, tegen half november 1520, van de pers gekomen, voor ruime verspreiding bestemd. Het is tekst no. 9.

Deze eerste hoofdstukken zijn lang geen volledige geschiedenis van het begin van de Reformatie in Duitsland, en willen dat ook niet zijn. De negen teksten, hier bijeengebracht, doorlezende, ziet men echter duidelijk waarom de kloof tussen Luther en de Kerk onvermijdelijk steeds wijder gaapt. Tegelijkertijd kan men de vraag niet onderdrukken: moest dat nu zo en had het niet anders gekund? Luther heeft zakelijk geargumenteerd waar het zonde, vergeving en genade betreft. Onvermoeibaar zelfs was hij in zijn pleidooien. Zij zijn daardoor veeleer argumentaties en toelichtingen dan apologieën. Zijn bezwaren golden alleen misbruiken in leer en praktijk. Zij verklonken omdat de Kerk in haar vertegenwoordigers voor de Evangelische kritiek op het gewordene niet vatbaar bleek. Geen enkele vorm zelfs van kritiek had enig gevolg en tenslotte werd zij a priori afgewezen omdat ze van Luther of de zijnen kwam.

Het kon niet anders of de pleidooien moesten toen geheel als protesten gaan werken.

Bron: Acta Augustana, Weimarer Ausgabe, II, blz. 1-26.

H. A. Creuzberg, Karl von Miltitz, Leipzig 1909.

P. Kalkoff, Die Miltitziade, Freiburg i.B. 1911.

Tekst no 7.

LUTHERS BEROEP OP HET CONCILIE

1518

Op zondag 28 november beriep Martinus Luther, doctor en gewoon hoogleraar in de theologie te Wittenberg, ten overstaan van een publiek notaris en getuigen, zich naar goddelijk, natuurlijk en menselijk recht, zoals dat een ieder toekomt, op het concilie dat, in de Heilige Geest wettig vergaderd, de heilige katholieke Kerk vertegenwoordigende en in zaken, die het geloof betreffen, boven de paus staat. Hij deed dit onder vooropstelling:

'Van deze uitdrukkelijke en plechtige protestatio, dat ik tegen de ene heilige katholieke en apostolische Kerk, waarvan ik niet betwijfel dat zij de meesteres is en haar de heerschappij toekomt over de gehele aarde, en tegen het gezag van de heilige, apostolische Stoel en de macht van de heiligste Heer onze paus, mits goed ingelicht, niets bedoel in te brengen; indien er echter misschien door de gladheid van mijn tong of vooral door de prikkeling van

de kant van mijn tegenstanders, iets minder juist, en niet met de behoorlijke eerbied gezegd is, ben ik zeer bereid om dat te corrigeren.

'Maar omdat hij, die Gods plaats op aarde inneemt, en die wij de paus noemen, aangezien hij een mens aan ons gelijk is, uit de mensen genomen en zelf, zoals de apostel zegt, met zwakheid omgeven, in staat om te dwalen, te zondigen, te liegen, zich te vergissen en niet uitgezonderd is van het bekende algemene oordeel van de profeet: elk mens is leugenachtig en ook de Heilige Petrus, de eerste en heiligste van alle pausen, van deze zwakheid niet vrij was, ja zelfs met schuldige veinzerij tegen de waarheid van het Evangelie inging zo, dat hij door een weliswaar strenge, maar zeer heilige berisping van de apostel Paulus gecorrigeerd moest worden, zoals in Galaten 2 beschreven wordt - worden wij door dit hoogst belangrijke voorbeeld, in de Kerk door de H. Geest aan het licht gebracht en in de Heilige Schriften bewaard, als gelovigen van Christus, geleerd en zijn wij zeker dat, indien enige hoogste pontifex door dezelfde of soortgelijke zwakheid als Petrus gevallen, iets geleerd of bevolen heeft, dat met de geboden Gods in strijd is, er aan hem niet alleen niet gehoorzaamd dient te worden, maar hem met de apostel Paulus in het aangezicht weerstand geboden kan, ja veeleer moet worden en dat als het ware door de geringste ledematen hulp geboden moet worden aan de zwakheid van het hoofd uit vrome zorg voor het gehele lichaam.

En ten overstaan van de tegenwoordig blijvende herinnering aan dit voorbeeld, is het duidelijk te begrijpen, dat niet alleen de H. Petrus maar ook Paulus, die hem tot zijn heil berispt heeft, de Roomse Kerk gezamenlijk en tegelijk behoedden en voorgingen, opdat wij nl. niet alleen door woorden maar ook door de herinnering aan dit hoogst nodige en zeer heilzame voorbeeld voortdurend vermaand zouden worden, de hoofden zelf zowel als de leden. Bijaldien iemand door enige kracht van machtigen gewapend zoveel sterker is, dat er geen weerstand tegen hem mogelijk is, dan blijft stellig nog slechts het voornoemde hoger beroep over, waardoor onderdrukten hulp kunnen ontvangen.

'Daartoe mijn toevlucht nemende zeg en beweer ik, broeder Martinus Luther, met beroep op de voornoemde wijze en bedoeling dat, aangezien kort geleden aflaten door bepaalde - zoals wij verzekerden - apostolische commissarissen zonder enig oordeel des onderscheids gepredikt werden in ons Saksenland, zo dat zij, om het geld van het volk uit te zuigen, dwaze, ketterse en lasterlijke dingen begonnen te verkondigen tot verleiding van de zielen der gelovigen en grote smaad voor het gezag van de Kerk, vooral betreffende de macht van de paus tot in het vagevuur, zoals hun boekje, 'volledige instructie' genoemd dat bevat - zeg en beweer ik, dat het zeker is op grond van de canon 'Abusionibus',[11] dat de paus in het geheel geen macht tot in het vagevuur heeft; en vervolgens dat naar het éne gevoelen van de gehele Kerk en de overeenstemming van alle doctoren, de aflaten niets zijn dan de kwijtschelding van de straf-voldoening door de bevoegde rechters opgelegd, zoals de duidelijke tekst van kanon 'Quod autem'[12] zegt, en de straf-voldoening door de kerkelijk rechter opgelegd in niets anders bestaat dan vasten, gebed, aalmoes enz. en gelijk vanzelf spreekt door de sleutelmacht der Kerk niet vergeven kan worden wat door haar niet is opgelegd. Evenzo, dat het zeker is uit distincitie XXXV 5), kanon 'Qualis', dat in het vagevuur niet alleen de straf, maar ook de schuld wordt vergeven. Schuldvergeven kan de Kerk echter niet, evenmin als genade schenken.

'Toen ik, op deze autoriteiten steunend, mij bij wege van disputatie verzet heb tegen hun onzuivere, zinloze dogma's, begonnen zij, brandend van gewinzucht, mij eerst in openbare toespraken tot het volk voor ketter te verklaren met de meest onbeschaamde vrijmoedigheid; vervolgens mij bij onze heilige Leo X door middel van een zekere heer Marius Perusco, procureur- fiscaal, van ketterij te beschuldigen. En door deze zelfde heer tenslotte een commissie gedaan krijgend om mij te dagvaarden, voor de personen van de hoogeerwaarde heren en vaders Hieronymus Ghinucci, bisschop van Asculanum, auditor in

[11] Corpus iuris canonici, Constitutiones Clementinae, lib. V, tit. IX, cap. 2, ed. Friedberg, II, 1190.

[12] Decretalia Gregorii, lib. V, tit. XXXVIII, cap. 4, ed. Friedberg, II, 883.

de camera, en Sylvester Prierias, magister palatii, bereikten zij dat ik door hen naar de stad werd gedagvaard om persoonlijk te verschijnen.

'Daar ik, die zelfs te Wittenberg niet veilig ben, een zo grote reis niet kan maken en evenmin te Rome veilig ben, en klein en zwak van lichaam, en daar vervolgens de genoemde rechters mij om vele redenen verdacht voorkwamen, vooral omdat de eerwaarde vader Sylvester mijn tegenstander was en reeds een dialoog tegen mij had uitgegeven en hij in de heilige Schrift minder bekwaam is dan in een zaak als deze goed is; en omdat van Hieronymus, in de rechten meer geleerd dan in de theologie, gevreesd wordt dat hij te zeer voor de theologie van Sylvester opzij zou gaan en deze zaak als buiten zijn terrein liggend zou beschouwen, heb ik verzocht door middel van de doorluchtigste vorst, heer Frederik, Hertog van Saksen, aartsmaarschalk van het heilige Roomse rijk, Landgraaf van Thüringen, Markgraaf van Meissen, dat de zaak in zijn gebied voor 'niet verdachte maar eerzame en goede mannen gewezen zou worden'.

Vervolgens herinnert Luther er aan, dat de zaak nu toevertrouwd werd aan Cajetanus kardinaal van St. Sixtus, apostolisch legaat in Duitsland, maar Thomist en als zodanig een allereerste tegenstander van Luther. Deze begaf zich niettemin naar Augsburg om voor hem te verschijnen en verbond zich, onder getuigen, zijn uitspraken te onderwerpen aan het oordeel van de apostolische Stoel en vier Universiteiten: Bazel, Freiburg, Leuven en Parijs. Cajetanus echter, alleen maar uit op herroepen, dreigde hem en wilde hem tenslotte niet meer voor zich zien.

'Door deze beledigingen gekrenkt, heb ik mij toen van zijn onrechtmatige en gewelddadige eigengerechtigheid en voorgewende volmacht op onze heiligste Heer Leo X, die beter ingelicht moet worden, beroepen zoals in dat beroepsdocument meer volledig vervat is. Nu is echter ook op dat beroep, zoals ik reeds gezegd heb, geen acht geslagen ofschoon ik tot op heden niets anders begeer dan dat mij mijn dwalingen worden aangetoond door wie er maar toe in staat is, waaromtrent ik opnieuw en wettig verklaar (protestor), dat ik volkomen bereid ben te herroepen, indien ik overtuigd wordt iets verkeerds te hebben gezegd. Daarna heb ik mijn gehele disputatie aan de paus onderworpen, zo dat ik er zelf niets meer in te doen had dan zijn uitspraak af te wachten, die ik dan ook nog tot op de huidige dag afwacht.

'Niettemin schrijft echter, naar ik hoor, dezelfde hoogeerwaarde heer Thomas aan de doorluchtigste vorst, Heer Frederik enz., dat er aan de Romeinse curia tegen mij voortgegaan wordt en dat op gezag van de paus zogenaamd de rechters het proces tot mijn veroordeling voortzetten, zonder acht te slaan op mijn getrouwe en overvloedige gehoorzaamheid, waarmee ik onder zoveel bezwaren te Augsburg ben verschenen; zonder te letten op mijn zeer eerlijk aanbod om mij in het openbaar en particulier te verantwoorden; en tenslotte met verachting van een schaap van Christus, dat ootmoedig verzoekt in waarheid onderwezen en uit de dwaling teruggebracht te worden.

Maar kort en goed, zonder dat er rekenschap afgelegd of daarnaar geluisterd is, drongen zij enkel met tirannie en geweld aan op herroeping van mijn mening, waarvan ik oordeel op grond van mijn geweten, dat zij volkomen waar is, en zij wilden mij tot verloochening van mijn trouw aan Christus en het ware begrip van de zeer duidelijke Schrift – voor zover mijn geweten dat vat - verleiden, hoewel de macht van de paus niet tegen noch boven, maar vóór en beneden de majesteit van Schrift en waarheid staat en de paus niet de macht ontvangen heeft om de schapen te verderven, ze in de muil der wolven te werpen en ze aan dwalingen en aan dwaalleraren over te leveren, maar ze tot de waarheid - zoals een pastor en bisschop, de stedehouder van Christus past - terug te roepen.

'Op grond van dit alles mij gekrenkt en bezwaard gevoelend, en daar ik zag aankomen dat bij zulk een geweldpleging niemand meer Christus zou durven belijden, noch de heilige Schriften in Zijn Kerk verkondigen, en ik zelf met geweld van het ware, gezonde en Christelijke geloof en inzicht naar ijdele en leugenachtige meningen van mensen toegedreven en tot fabels, die het Christenvolk misleiden, gebracht zou worden, heb ik onze voornoemde heiligste Heer Leo X, die niet goed op de hoogte is, en van de

bovengenoemde zogenaamde rechterlijke commissie en hun dagvaarding en hun procesvoering, en al wat daarop gevolgd is en nog volgen zal

-en dan herhaalt hij nog eens al zijn bezwaren -

'mij beroepen op het komend concilie, wettig en op een veilige plaats, waar ik of mijn zaakwaarnemer vrijelijk heen zal kunnen gaan; en op hem of op hen op wie ik mij krachtens recht, privilege, gewoonte of anderszins mag beroepen in die geschriften; en ik verzoek in de eerste, tweede en derde instantie, dringend, dringender en zeer dringend, mij verlof tot beroep te geven indien er iemand is die mij dat wil en kan geven; en vooral van u, heer notaris, de schriftelijke verklaring; en ik bevestig mijn appèl op grond van onwaarde [van het vroegere], misbruik, onbillijkheid en onrecht, en anderszins, zo goed als ik kan voort te zetten, mij voorbehoudend er aan toe te voegen, te verminderen, te veranderen, te corrigeren, te verbeteren en elk ander voorrecht in rechte voor mijzelf en voor degenen, die mij aanhangen en nog willen aanhangen'.

Bron: Weimarer Ausgabe, II, blz. 34-40.

Tekst no 8.

LUTHER AAN PAUS LEO X

Ontwerp 1519

Heiligste Vader! Opnieuw ben ik gedwongen, ofschoon slechts het uitvaagsel der mensheid en het stof der aarde, tot u in uw heiligheid en grote macht te spreken. Wil daarom als stedehouder van Christus met vaderlijke mildheid uw oor tot dit schaapje van uw kudde neigen en vriendelijk naar zijn blaten luisteren.

Verschenen is bij ons de eerwaardige Karel van Miltitz, geheim kamerjonker van uwe heiligheid, met de mededeling, dat hij in opdracht van uwe heiligheid bij de doorluchte hertog Frederik nopens mijn zondige en lichtvaardige opstand tegen de Roomse Kerk en uwe heiligheid ten ernstigste genoegdoening moest eisen. Bij deze toelichting doet het mij zeer leed in mijn streven tot toegewijde vervulling van mijn plicht het ongeluk te hebben gehad, dat het bij de verdediging van de eer der Roomse Kerk ondernomen werk door het Hoofd van deze Kerk zelf als opstandigheid uitgelegd is en mij aan de verdenking van alle mogelijke goddeloosheid blootgesteld heeft.

Maar wat moet ik nu doen, heiligste Vader? Want ik ben volkomen radeloos, daar ik de officiële mededeling van uw ongenade niet kan verdragen en toch ook niet weet, hoe ik mij daarvan kan bevrijden. Men eist van mij het herroepen van die stellingen. Indien daarmede bereikt kon worden wat men zich ervan voorstelt, zou ik dat zonder tijd te verliezen doen. Daar nu echter tengevolge van de tegenspraak en het ophitsen van mijn tegenstanders mijn geschriften veel verder verbreid zijn, dan ik ooit gewenst had, en zij zich tevens veel te diep in het gemoed van talloze lezers ingeprent hebben, dan dat mijn herroepen daar nog iets aan zou kunnen veranderen; en omdat verder ons tegenwoordige Duitsland een bijzondere menigte begaafde mannen bezit van geleerde vorming en zelfstandig oordeel, moet het juist mijn voornaamste streven zijn om iedere vorm van herroeping te vermijden, zal ik de waardigheid van de Roomse Kerk hooghouden. Want zulk een herroeping zou geen andere uitwerking hebben, dan steeds verdergaande beschimpingen en aanklachten tegen de Roomse Kerk uit de mond van het volk uit te lokken.

Geheel andere lieden, heilige Vader, hebben over deze Roomse Kerk hier schade en schande gebracht, terwijl ik juist tegen hen in ben gegaan, zij namelijk, die met hun ongerijmde preken, die zij in opdracht van uwe heiligheid hielden, slechts de schandelijkste hebzucht bevorderden en het middel tot heiliging onder heidense schande bedelfden en aan verwensingen prijsgaven. En alsof dit nog geen kwaad genoeg was, hebben zij mij, die

hun enorme misbruiken trachtte tegen te gaan, als de veroorzaker van het door hen aangerichte onheil bij uwe heiligheid aangeklaagd.

Nu betuig ik echter, heiligste Vader, voor God en de ganse mensheid, dat ik op geen enkele manier de ambtsmacht van de Roomse Kerk en van uwe heiligheid te na heb willen komen of deze door een of andere listige aanslag heb willen vernietigen. Veeleer erken ik uit volle overtuiging, dat niets boven de alles overtreffende macht van deze Kerk is te stellen, noch in de hemel noch op aarde, dan Jezus Christus alleen, ons aller Heer. Zo moge dan uwe heiligheid aan de boosaardige aanklachten van hen, die iets anders van Maarten Luther menen te weten, geen geloof schenken.

Het enige, wat ik in deze aangelegenheid kan doen, wil ik uwe heiligheid met vreugde beloven: dat ik dat vraagstuk van de betekenis van de aflaat in het vervolg zal laten rusten en er geheel over zal zwijgen, wanneer slechts mijn tegenstanders hun onbetekenend en opgeblazen gezwets willen stoppen. Dat ik voorts een geschrift zal uitgeven, waarin ik het volk vermaan, de Roomse Kerk onvoorwaardelijk te eren en haar niet de overmoed van de aflaatpredikers te vergelden, en ook niet tegenover de Kerk de scherpheid na te doen, waarmede ik die onbeduidende zwetsers ben te lijf gegaan en waarin ik wel wat te ver ben gegaan.

Mogelijk, dat met Gods genade door zulke pogingen de strijd, die ontbrand is, weer bijgelegd kan worden. Want ik heb slechts dit ene doel voor ogen gehad, dat niet onze moeder, de Roomse Kerk, door de schande van anderer hebzucht bevlekt zou worden en het volk verleid tot dwaling, de plicht der naastenliefde om der wille van de aflaten zou verwaarlozen. Aan alle andere vraagstukken kan ik, omdat ze er niet op aankomen, slechts geringe betekenis toekennen. Mocht ik in staat zijn nog iets meer te doen, dan verklaar ik mij daartoe gaarne bereid.

Bron: Weimarer Ausgabe, Briefwechsel, I, no. 129.
Borcherdt und Merz, I, blz. 90-92.

Tekst no 9.

LUTHER AAN FREDERIK DE WIJZE, KEURVORST VAN SAKSEN

13-19 januari 1519

Doorluchtigste, hooggeboren vorst, genadigste Heer!

Om uwe keurvorstelijke genade onderdanig te dienen, spreek ik hier mijn mening en oordeel uit over de artikelen en argumenten, die mij door uw keurvorstelijke genade aangegeven zijn om daardoor de zware twist tussen mij en de pauselijke aflaat te beslechten.

- In de eerste plaats ben ik bereid de Roomse Kerk in alle deemoed te eren en boven haar niets te stellen dan God en Zijn Woord. Daarom wil ik gaarne herroepen in die stukken, waarin mij mijn dwaling aangetoond wordt. Want alle stukken zonder meer te herroepen, dat is onmogelijk.
- In de tweede plaats zou ik niet alleen kunnen verdragen, maar zou ik ook zelf wensen, dat ik niet meer mocht prediken of leren. Ik heb daarin geen lust en geen plezier en het brengt mij goed noch eer op. Ik weet ook heel wel, dat Gods Woord vóór te staan op aarde niet ongevaarlijk is. Maar ik onderwerp mij daarin aan Gods gebod en wil, gelijk tot nu toe, zo ook voor het vervolg.
- Ten derde, een onwraakbaar rechter in de zaak te hebben is mijn enige wens en is ook in mijn eigen belang. Daarom noem ik dan ook de hoogwaardigste aartsbisschop van

Trier (Richard von Greifenklau) of die van Salzburg (Kardinaal Mattheus Lang) of wel de doorluchtige heer Philips, bisschop van Freiburg en Neurenberg.

- Ten vierde heeft mij al reeds zeer lang getroffen, dat ten tijde van paus Julius negen kardinalen met al hun aanhang niets hebben kunnen bereiken en dat ook in andere gevallen keizers en koningen dikwijls vernederd zijn geworden. Ik ben er in gesterkt mij te verlaten op het vertrouwen, dat de Roomse Kerk de ondeugdelijke en schadelijke preken niet zou en niet wilde dulden, waarop door mijn disputatie over de aflaat de aandacht is gevestigd, en ze ook niet kán dulden of voor haar verantwoording nemen en het arme volk van Christus door de schijn van een aflaat laten misleiden. Ook dat is geen groot wonder, wanneer in onze dagen een of twee mensen onderdrukt worden, vooral in deze laatste, boze tijd. Wij horen immers ook, dat ten tijde van de ketter Arius, toen de heilige Kerk nog nieuw en zuiver was, alle bisschoppen uit hun gemeenten verdreven werden en de ketters met de steun van het gehele rijk de ene heilige Athanasius de hele wereld door vervolgden. Wanneer God nu in die zalige tijd zo iets over de Kerk beschikt heeft, komt het mij ook niet zeer te verwonderen voor wanneer ik, armzalig mens, het onderspit moet delven. Maar de waarheid is gebleven en zal eeuwig blijven.
- Ten vijfde. Het nieuwe decretale over de zaak van de aflaat, thans te Rome uitgevaardigd, is in mijn ogen een wonderlijk ding.
    - Ten eerste omdat het niets nieuws aanbrengt.
    - In de tweede plaats omdat het 't oude slechts zeer duister en onverstaanbaar weergeeft, duisterder dan het vroeger in andere decretalen onder woorden is gebracht.
    - In de derde plaats, omdat het de pauselijke wetten, waarop ik mij beroepen heb, niet herroept en daardoor de zaak dus zwevende laat.
    - In de vierde plaats, en dat is het allerbelangrijkste, omdat het niet, zoals alle andere bepalingen plegen te doen, één enig woord uit de heilige Schrift, van kerkleraars of uit bepalingen en bewijsgronden aanvoert, maar slechts ongemotiveerde woorden bezigt, waarmede op mijn bezwaren in het geheel niet ingegaan wordt en ik, ondanks mijn brieven en verzoeken, geen betere lering ontvang.

Maar omdat de Kerk verplicht is bewijzen voor haar leer te leveren, zoals de heilige Petrus gebiedt (1 Petrus 3:15) en het veelszins verboden wordt iets aan te nemen wat niet bewezen is, zoals de heilige Paulus zegt (1 Thess. 5:21), kan ik dergelijke decretalen niet als een gerechtvaardigde en genoegzame leer van de heilige Kerk erkennen en moet ik Gods geboden en verboden méér gehoorzamen. Niet dat ik ze verwerp, maar ik wil ze evenmin aanbidden.

Ik vrees ook, genadigste Heer, dat, aangezien in onze tijd de Heilige Schrift en de oude leraars weer naar boven komen en men thans overal ter wereld begint te vragen niet wat, maar waarom het een of het ander gezegd wordt, wanneer ik zulke woorden zo maar aanvaardde en herriep, het niet alleen voor ongeloofwaardig, maar zelfs voor spotterij aangezien zou worden en openlijk aan de Roomse Kerk oneer zou aandoen. Want wat zij zonder grond zegt en doet, dat zal ook door mijn herroeping geen grond verwerven.

Ik kan uw keurvorstelijke genade met de hand op het hart verzekeren, dat ik, afgezien van alle eer, gaarne zou herroepen, wanneer ik werkelijk een bewijs voor mijn dwaling te horen kreeg. Indien ik zonder dat ooit herroepen moet, zal ik het enkel met woorden doen en erbij zeggen, dat ik het toch in mijn hart anders geloof. Dat zal voor hen dus weinig eer zijn!

Bron: Weimarer Ausgabe, Briefe, dl. 1, blz. 305-309.
Borcherdt und Merz, 1. Bd., blz. 93-95, 451-452.

Tekst no 10.

LUTHER AAN PAUS LEO X

1520

Aan de Allerheiligste in God, Vader Leo X, Paus te Rome, alle zaligheid in Christus Jezus, onze Heer, Amen!

Allerheiligste Vader in God!

De twist en strijd, waarin ik met een aantal verwoede mensen uit deze tijd nu al voor het derde jaar verwikkeld ben, dwingen mij van tijd tot tijd naar u uit te zien en u aan te roepen; ja, omdat men meent, dat gij de enige inzet van deze strijd zijt, kan ik het niet laten het altijd over u te hebben. Want ofschoon ik door enige van uw onchristelijke vleiers, die zonder reden tegen mij verhit zijn, gedwongen word mij op een Christelijk, vrij concilie voor uw stoel en rechtbank in mijn zaak te beroepen, heb ik toch mijn gemoed nog niet dermate van u afgetrokken, dat ik niet uit al mijn krachten u en uw Roomse stoel altijd het beste heb toegewenst en dit met toegewijd, hartelijk gebed, zoveel in mijn vermogen was, bij God gezocht heb. Het is echter waar, dat ik mij voorgenomen heb hen, die tot nu toe moeite gedaan hebben mij met de hoogheid en grootheid van uw naam te dreigen, ten zeerste te verachten en hen te overwinnen. Maar één ding is er, dat ik niet waag te verachten en dat is ook de reden, waarom ik opnieuw aan u schrijf: nl. dat ik merk hoe ik belasterd en het mij ten kwade geduid wordt, dat ik ook uw persoon niet ontzien zou hebben. Ik wil daartegenover vrijuit en openlijk bekennen mij van niets bewust te zijn dan dat ik, zo dikwijls ik uw persoon genoemd heb, altijd het meest eervolle en beste van u gezegd heb, en wanneer ik dat ooit niet gedaan zou hebben, zou ik dat zelf allerminst prijzen en het oordeel van mijn aanklagers volledig moeten bekrachtigen en niets liever doen dan mijn eigen zonde en boze daad tegenspreken en mijn woord, dat straf verdient, herroepen. Ik heb u een Daniël in Babel genoemd; en hoe ijverig ik uw onschuld in bescherming heb genomen tegen uw lasteraar Sylvester, (zie tekst no. 7) kan een ieder, die het leest, ruimschoots verstaan.

Uw goede naam en de faam van uw onbesproken leven is in de gehele wereld bekend, door vele zeer geleerde mannen hoger en meer geprezen dan dat iemand hem, met wat voor slimheid dan ook, n aantasten, hij zij zo groot als hij wil. Ik ben niet zo dwaas om in mijn eentje iemand aan te vallen, die iedereen prijst; bovendien heb ik altijd de methode gehad - die ik ook wil houden - zelfs hen niet aan te tasten, die overigens bij iedereen een slechte naam hebben. Ik heb geen plezier in de zonden van anderen, omdat ik wel weet, dat ook ik een balk in mijn oog heb en zeker de eerste niet kan zijn, die de eerste steen werp op de overspelige vrouw.

Ik heb wel scherp aangevallen, maar in het algemeen slechts onchristelijke leringen en ik ben fel op mijn tegenstanders geweest, niet om hun boze leven maar om hun onchristelijke leer en dit berouwt mij zo volstrekt niet, dat ik mij ook voorgenomen heb in die ijver en scherpte te volharden, zonder dat het mij deren kan hoe sommigen mij dat aanrekenen, daar ik in dit opzicht het voorbeeld van Christus heb, die eveneens in scherpe ijver zijn tegenstanders slangengebroed, huichelaars, blinden, duivelskinderen noemt; en Paulus noemt Simon Magus een kind des duivels vol van boosheid en bedrog, en vele valse apostelen scheldt hij honden, bedriegers, en verdraaiers van Gods Woord. Als die zwakke, tere oren dat hadden gehoord, zouden ze zeker ook zeggen, dat niemand zo fel en ongeduldig is als de heilige Paulus. En wie is er feller dan de profeten?

Maar in onze tijd zijn onze oren zo teer en zwak geworden door de veelheid van kwaaddoende vleiers dat wij, zodra wij niet in alle opzichten geprezen worden, jammeren dat men zo fel is. Maar omdat wij overigens ons de waarheid niet van het lijf kunnen houden, zoeken wij ons van haar te ontdoen door het verzonnen argument van felheid,

ongeduld en onbescheidenheid. Wat is echter het zout waard wanneer het niet scherp bijt? Wat betekent de snede van het zwaard wanneer ze niet scherp genoeg is om te snijden? Zegt niet de profeet: vervloekt, wie Gods gebod met lauwheid verricht en te veel spaart?

Daarom vraag ik, heilige Vader Leo, dat gij u deze mijn verontschuldiging wilt laten welgevallen en mij met overtuigdheid van kwaaddoende vleiers dat wij, zodra wij niet in alle tegen uw persoon en aldus gezind is, die u het allerbeste toewenst en gunt, die ook geen twist en ruzie wenst om iemands verkeerde leven, maar alleen om der wille van het Goddelijk Woord. In alle dingen wil ik gaarne voor een ieder opzij gaan, het Woord Gods wil ik en kan ik echter niet loslaten noch verloochenen. Heeft iemand een ander denkbeeld van mij, of mijn geschrift anders begrepen, dan dwaalt hij en heeft hij mij niet goed verstaan.

Dit is echter waar: ik heb met kracht aangevallen de Roomse Steel, die men het Roomse Hof noemt, en waarvan ook gijzelf en iedereen ter wereld erkennen moet, dat het erger en schandelijker is dan ooit een Sodom, Gomorra of Babel geweest is. En voor zoveel ik waarneem, is de boosheid van het Hof noch te raden noch te helpen. Alles is daar in vertwijfeling geraakt en heeft geen grond meer.

Daarom heeft het mij verdroten, dat men onder uw naam en in schijn namens de Roomse Kerk het arme volk overal ter wereld bedroog en schade deed; daartegen heb ik mij ingezet en zal ik mij ook nog inzetten, zolang mijn Christelijke geest in mij leeft. Niet dat ik mij van zulke onmogelijke dingen iets inbeeld of mij voorstel iets te kunnen uitrichten in het allergruwelijkste Sodom en Babel, vooral omdat zoveel woedende vleiers [van u] mij [daar] tegenwerken; maar wel, dat ik mij als een schuldig dienaar van alle Christenmensen belijd en het mij op grond daarvan past hen te raden en te waarschuwen, opdat zij in kleiner aantal en met minder schade door de Roomse verwoesters verdorven worden.

Want het is uzelf toch niet verborgen, hoe nu al vele jaren lang uit Rome niets dan bederf aan lichaam, zielen en goederen, en de allerergste voorbeelden van alle boze stukken de hele wereld als het ware ingestroomd zijn en zich baan gebroken hebben; en dit alles openlijk, in het volle daglicht, en aan iedereen bekend. Daardoor is de Kerk te Rome, die vroeger de allerheiligste was, nu een moordkuil erger dan alle moordkuilen, een boevenhuis erger dan alle boevenhuizen, het hoofd en het rijk van alle zonden, dood en verdoemenis, zodat men niet kan bedenken hoe de boosheid hier nog zou kunnen toenemen al kwam de Endchrist[13] ook zelf.

Intussen zit gij, Vader Leo, als een schaap onder de wolven en als een Daniël onder de leeuwen en met Ezechiël onder de schorpioenen. Wat vermoogt gij in uw eentje tegen zo veel wilde wolven? Al vielen u ook drie of vier geleerde, vrome kardinalen bij, wat zou dat wezen onder zulk een massa? Eer moest gij door gif ten onder gaan, dan dat ge een plan kon maken om de zaak in orde te brengen.

Het is afgelopen met de Roomse Stoel, Gods toorn heeft zich van hem meester gemaakt en houdt niet meer op; hij staat vijandig tegenover de algemene concilies, hij wil zich niet laten onderrichten noch hervormen en is niet meer in staat zijn razende, onchristelijke aard in te perken, zodat hij vervult wat van zijn moeder, het oude Babel, gezegd is: wij hebben Babel getracht te genezen, maar nog is ze niet gezond geworden; wij zullen haar laten varen (Jer. 51 : 9).

Het mocht wel uw werk zijn en dat van de kardinalen, dat gij deze jammer tegenhieldt, maar de ziekte spot met het geneesmiddel, paard en wagen geven niets om de voerman. Dat is de reden waarom het mij altijd leed gedaan heeft, vrome Leo, dat gij paus zijt geworden in deze tijd, terwijl gij wel verdiendet in betere tijden paus te zijn. De Roomse Stoel is uwer en uws gelijken niet waard, maar de boze geest hoort daar paus te zijn - die dan ook zeker meer dan gij in Babel te zeggen heeft.

[13] Luthers aanduiding voor de Antichrist, omdat deze aan het eind der tijden verschijnt.

O, gave God dat gij, ontdaan van die eer (zoals zij het noemen, uw aller-schadelijkste vijanden), bijvoorbeeld van een prebende of van uw vaderlijk erfdeel mocht leven; dan zou voorwaar terecht niemand dan Judas Iskarioth en zijns gelijken, die God verworpen heeft, met die eer vereerd kunnen worden! Want zeg mij, wat is nog uw nut in het pausdom dan alleen dat, hoe erger en verlorener iemand is, hij te meer en sterker uw macht en titels misbruikt om de mensen schade toe te brengen aan goed en ziel, zonde en schande te vermeerderen en het geloof en de waarheid ten onder te brengen.

O, gij alleronzaligste Leo, die op de aller-gevaarlijkste Stoel zetelt, werkelijk, ik zeg u de waarheid want ik gun u het beste.

Gelijk St. Bernhard zijn paus Eugenius beklaagt,[14] omdat de Roomse Stoel, hoewel deze er ook in die tijd zeer erg aan toe was, toch nog met goede hoop op verbetering regeerde, hoeveel te meer moeten wij u dan beklagen omdat in de afgelopen 300 jaren de boosheid en het verderf zo onhoudbaar de overhand genomen hebben. Is het niet waar, dat er onder de gehele hemel niets ergers, giftigers en meer gehaat is dan het Roomse Hof?

Want het overtreft verre de ondeugd van de Turken, zodat het waar is, dat Rome lang geleden een poort des hemels was maar nu een gapende muil der hel, en helaas een, die door Gods toorn niemand meer dicht kan krijgen, zodat er niets anders overblijft dan dat wij nog deze en gene waarschuwen en tegenhouden, opdat hij door de Roomse muil niet wordt verslonden.

Zie hier, mijn heer en Vader, de oorzaak en het motief waarom ik deze pestilente Stoel zo hard heb aangevallen; want ik heb mij zozeer voorgenomen niet tegen uw persoon uit te varen, dat ik ook mocht hopen bij u genade en dank en de erkenning te verdienen, dat ik tot uw bestwil gehandeld heb, aangezien ik slechts uw kerker, ja uw hel fris en scherp aangrijp; ik houd het er immers voor dat al hetgeen alle verstandige, geleerde mannen tegen de onbeperkte wanorde aan uw onchristelijk Hof vermochten in te brengen, voor u en vele anderen goed en weldadig zou zijn. Zij doen het werk, dat gij moest doen, zij allen, die aan dat Hof kwaaddoen; zij allen eren Christus, die het Hof het meest smaden. Kortom: *zij allen zijn goede Christenen, die slechte Roomsen zijn.*

Ik ga nog verder. Het kan nooit bij mij opgekomen zijn, tegen het Roomse Hof in te gaan of daarover een dispuut te beginnen. Want omdat ik wel inzag, dat hier niets aan te doen was, dat alle kosten en moeiten verloren waren, ben ik het gaan verachten, heb ik het een afscheidsbrief gegeven en gezegd: 'Adieu, geliefd Rome! Laat voortaan maar stinken wat stinkt en blijve voor altijd onrein wat onrein is' (Openb. 22 : 11).

Ik ben toen overgegaan tot het stille, rustige bestuderen van de Heilige Schrift om daarmee degenen, bij wie ik woon, ten nutte te zijn. Toen mijn werk in dit opzicht niet zonder vrucht bleef, deed de boze geest zijn ogen open en merkte het; op handige wijze wekte hij met een mateloze eerzucht zijn dienaar Johannes Eck, een bijzondere vijand van Christus en van de waarheid, op, fluisterde hem in mij onvoorzien in een disputatie te sleuren en op één woordje over het pausdom, dat mij onbedoeld ontvallen was, aan te vallen. Toen wierp zich de grote en grootsprekende held op, spatte en snoof in het rond alsof hij mij al te pakken had, gaf voor dat hij om de ere Gods en ten prijze van de heilige Roomse Kerk bereid was alles te wagen en ten uitvoer te brengen, blies zich op en maakte misbruik van uw macht, waarvan hij wilde, dat hij als de grootste theoloog ter wereld opgeroepen zou worden; daar wacht hij dan ook op, nog meer dan op het pausdom zelf. En hij was van mening, dat het hiertoe niet weinig zou helpen als hij doctor Luther in zijn vaandel kon meevoeren. Nu hem dit mislukt is, wordt de sofist onredelijk, want hij komt tot het inzicht, dat alleen door zijn schuld de schande en de smaad van de Roomse Stoel zich door mijn geval nog duidelijker openbaren.

---

[14] Bernhard van Clairvaux, de consideratione ad Eugenium papam, geschreven omstreeks 1150; Ned. vertaling door M. C. Slotemaker de Bruine, Bezinning, (Klassieken der Kerk), Amsterdam 1951.

Laat mij hier, heilige Vader, mijn zaak ook eenmaal voor u bepleiten en uw ware vijanden bij u aanklagen. Het is u ongetwijfeld bekend hoe te Augsburg de kardinaal van St. Sixtus [Cajetanus], uw legaat, met mij gehandeld heeft, inderdaad onbescheiden en onjuist, ja zelfs trouweloos. Ter wille van u heb ik al mijn belangen in zijn hand gesteld met de bedoeling, dat hij vrede zou gebieden; ik wilde de zaak af laten lopen en er verder het zwijgen toe doen, mits mijn tegenstanders zich ook stil zouden houden, hetgeen hij gemakkelijk met één woord tot stand had kunnen brengen. Toen kriebelde hem de jeuk om tijdelijke roem echter te zeer, hij sloeg mijn aanbod in de wind, veroorloofde zich mijn tegenstanders te verdedigen, en hun teugel wat te vieren, maar mij te gebieden om te herroepen, ofschoon hij hiertoe geen last had. Zo is het door zijn moedwillige boosaardigheid gekomen, dat de zaak, die toen in goede banen scheen te geraken, sedertdien veel erger is geworden. Daarom is hetgeen daarop verder is gevolgd, niet mijn schuld, maar die van de kardinaal, die mij misgunde te mogen zwijgen, waarom ik zo dringend had verzocht. Wat kon ik toen nog meer doen?

Vervolgens is de heer Karel van Miltitz gekomen, ook een gezant van uwe heiligheid die, met veel drukte heen en weer reizend en zijn best doende om de zaak weder in goede banen te krijgen, waaruit de kardinaal haar in zijn hoogmoed en kwaadwilligheid verdreven had, tenslotte met hulp van de doorluchtigste, hooggeboren keurvorst, hertog Frederik van Saksen enz., gedaan kreeg enige malen een bespreking met mij te hebben.

Daarbij heb ik mij voor de tweede maal laten zeggen wat ik doen moest, ter ere van uw goede naam gezwegen en er in bewilligd de zaak voor de aartsbisschop van Trier of de bisschop van Naumburg te brengen en hem te laten oordelen, hetgeen aldus afgesproken en geregeld is. Terwijl hier goede hoop op was en het in vrede toeging, komt daar ineens uw grootste en echte vijand, Johannes Eck met zijn twistgesprek te Leipzig, dat hij zich tegen doctor Karlstadt voorgenomen had, tussenbeide. En met zijn weerhaanse woorden vindt hij iets over het pausdom en wendt onvoorziens zijn vanen en zijn gehele legerschaar tegen mij, waarmede hij het gehele vredesplan totaal verstoort.

Intussen wacht heer Karel. Het dispuut zou beginnen, scheidsrechters werden gekozen, er is echter niets mee bereikt, hetgeen mij trouwens niet verwondert. Want Eck heeft met zijn leugens, zendbrieven en heimelijke streken de zaak dermate verbitterd, verward en verknoeid, dat, hoe de beslissing ook uitgevallen ware, er in ieder geval een nog groter vuur door ontbrand was. Want hij zocht zijn eigen roem en niet de waarheid. Derhalve heb ik steeds gedaan wat mijn plicht was en niets nagelaten wat ik behoorde te doen. Ik erken, dat hierdoor geen klein deel van de Romeinse onchristelijkheid aan het licht gekomen is, maar de schuld daaraan ligt niet bij mij maar bij Eck, die zich aan iets gewaagd heeft, dat hij niet onder de knie had en die door zijn zoeken naar eigen eer de Romeinse zonden voor de hele wereld aan de kaak gesteld heeft.

Deze man is, heilige Vader Leo, de vijand van u en van de Romeinse stoel. Uit zijn voorbeeld alleen kan ieder leren, dat geen vijand meer schade doet dan een vleier. Wat heeft hij met zijn vleien anders teweeggebracht dan alleen zulk een ongeluk als geen koning u had kunnen aandoen? De naam van het Romeinse hof heeft thans een lelijke lucht in de gehele wereld, de pauselijke ban is een zwakke zaak, de Romeinse onwetendheid wordt erg uitgekreten. Niets van dit alles zou gehoord zijn indien Eck het vredesvoorstel van Karel en mij niet had verstoord, hetgeen hij nu ook zelf bemerkt, ofschoon te laat; en zonder enig resultaat is hij boos vanwege de van mij uitgegane boekjes. Dat had hij eerder moeten bedenken, toen hij naar roem als een driftig, geil ros hinnikte en niets meer dan zijn eigen belang, tot uw grote schade, zocht. De ijdele man meent, dat ik voor uw naam vrezen zou, hem de ruimte zou laten en er het zwijgen toe doen - want op enige kennis en wetenschap heeft hij, naar ik meen, geen aanspraak. Thans, nu hij ziet, dat ik mij daar niets van aantrek en mij verder laat horen, komt bij hem het late berouw om zijn verkeerdheid op en hij bedenkt zich - indien hij ooit iets bedenkt - dat er een Hemel is, *die de hoovaardigen wederstaat en de overmoedige geesten deemoedigt* (I Petr. 5 : 5).

Aangezien er uit het dispuut geen ander resultaat voortkwam dan slechts grotere oneer van de Romeinse Stoel, heeft de heer Karel zich tot de vaders van mijn orde begeven, raad gevraagd om de zaak tot een oplossing en tot stilte te brengen, daar ze zich toen op het meest woeste en gevaarlijke punt bevond. Door hen zijn enkele dappere lieden tot mij gezonden, omdat het vermoeden niet voor de hand lag, dat er met geweld tegen mij iets bereikt kon worden, en deze hebben de wens uitgesproken, dat ik toch vooral uw persoon, heilige Vader, zou ontzien en door een onderdanig geschrift uw en mijn onschuld excuseren, in de mening dat de zaak nog niet in de afgrond verloren en vertwijfeld was, indien de heilige Vader Leo met zijn aangeboren, allerwegen beroemde goedheid, haar ter hand zou willen nemen. Aangezien ik echter steeds vrede aangeboden en gewenst heb, om beter en in stilte te kunnen studeren, was dat voor mij een prettige en verheugende boodschap; ik heb haar in dank aanvaard en mij gewillig laten leiden en het voor een bijzondere genade gehouden wanneer het aldus, zoals wij hopen, gebeuren mag. Ik heb dan ook om geen andere reden met sterke moed, woorden en geschriften gewerkt en mij laten horen dan om hen te verslaan en tot stilte te brengen die, zoals ik wel zag, mij verre te min waren.

Zo kom ik dan nu, heilige Vader Leo, tot u en aan uw voeten liggend bid ik u, indien mogelijk, in te grijpen om de vleiers, die vijanden van de vrede zijn, te beteugelen. Dat ik echter mijn leer moet herroepen, daar komt niets van, daar moet ook niemand aan beginnen, wil hij de zaak niet in nog grotere verwarring brengen. Ik kan ook geen regels of maatstaven om de Schrift uit te leggen dulden, omdat het Woord Gods, dat volle vrijheid leert, niet behoort noch mag gevangen zijn. Wanneer men mij deze twee stukken laat, kan mij verder niets opgelegd worden wat ik niet met heel mijn wil bereid ben te doen en te dulden. Ik ben een vijand van twist, wil niemand opzetten of prikkelen, maar wil zelf ook niet geprikkeld worden; prikkelt men mij echter, dan zal ik, zo God wil, niet sprakeloos noch schrifteloos zijn. Wat mij betreft mag uwe heiligheid met enkele korte woorden al dit getwist opruimen en wegdoen en daarnaast zwijgen en vrede gebieden; zulke woorden heb ik altijd verlangd te mogen horen.

Daarom, mijn heilige Vader, moet gij niet naar uwe zoete orenzangers willen luisteren, die vertellen dat gij niet een gewoon mens zijt, maar gemengd met God, zodat gij alles kunt gebieden en eisen. Zo gaat het niet; gij zult dat ook niet doen. Gij zijt een knecht van alle knechten Gods[15] en gij bevindt u in een gevaarlijker, jammerlijker positie dan enig mens ter wereld. Laat u niet misleiden; want zij liegen en huichelen tegen u, die zeggen, dat gij een heer der wereld zijt en die niemand voor Christen willen houden die u niet onderworpen is; die daar zwetsen, dat uw macht reikt tot in de hemel, de hel en het vagevuur; zij zijn uw vijanden en zij zoeken uw ziel te verderven, zoals Jesaja zegt: mijn volk, zij die u leren en verheffen, bedriegen u 33). Allen dwalen, die zeggen dat gij boven het concilie en de gehele Christenheid staat. Zij dwalen, die u alleen de macht toekennen om de Schrift uit te leggen; zij allen samen zoeken naar niets anders dan hoe zij onder uw naam hun onchristelijk ondernemen in de Christenheid kunnen versterken, zoals de boze geest helaas ook door vele van uw voorvaders gedaan heeft. Kortom, geloof maar niemand van hen, die u verheffen, maar alleen degenen, die u vernederen: dat is het oordeel Gods, gelijk geschreven staat: Hij heeft machtigen van de troon gestort en eenvoudigen verhoord 33).

Zie, wat een ongelijkheid tussen Christus en Zijn stadhouders, als ze allen Zijn stadhouder willen zijn, en ik vrees werkelijk, dat ze maar al te waarachtig Zijn stadhouders zijn. Want een stadhouder is alleen maar door de afwezigheid van zijn heer stadhouder. Wanneer dus een paus, in de afwezigheid van Christus, die niet in zijn hart woont, regeert, is hij dan niet al te waarachtig Christus' stadhouder? Maar wat kan dan zulk een menigte ook anders zijn dan een vergadering zonder Christus? Wat n dan zulk een paus anders zijn dan een Endchrist 33a) en afgod? Hoe veel beter deden de apostelen, die zich slechts knechten van

[15] Servus servorum Dei, de titel, die Gregorius de Grote, omstr. 600, de hoogste achtte voor de paus, en die sedertdien gehandhaafd is. De leer, dat de paus een tweede God op aarde zou zijn, is door een bisschop op het Vde Lateraanse concilie in 1513 gewaagd.

Christus, in Hem wonende, en niet stadhouders van de afwezige noemden en zich zo lieten noemen.

Het is misschien onbeschaamd van mij, dat ik zulk een grote hoogheid tracht iets te leren, door wie een ieder onderwezen behoort te worden en, zoals vele van uw giftige vleiers u voorhouden, dat alle konings- en rechterstoelen van u hun oordeel ontvangen. Maar ik houd mij hier aan St. Bernhard in zijn boek aan paus Eugenius, dat alle pausen wel uit het hoofd mochten kennen. Ik doe het niet met de bedoeling u iets te leren, maar uit louter trouwe zorg en plicht, die een ieder terecht dwingt ons ook te bekommeren om de zaken voor onze naasten, die zeker zijn, en ons niet doet rekenen met een hogere of lagere positie, maar slechts met zorg let op 's naasten gevaar of veiligheid. Aangezien ik dan weet, hoe uwe heiligheid er aan toe is te Rome, dat is in volle zee, met ontelbare gevaren, die overal woeden, en dat zij in zulk een jammer leeft en werkt, dat gij zelfs de hulp van de allergeringste Christen waarlijk wel behoeft, heb ik het voor niet ongepast gehouden uwe Majesteit zo lang te vergeten[16] totdat ik in broederlijke liefde aan mijn plicht voldaan had. Ik kan niet vleien in zulk een ernstige, gevaarlijke zaak. Wanneer sommigen niet willen verstaan, dat ik hierin uw vriend en meer dan onderdaan ben, dan zal er toch wel één te vinden zijn, die het verstaat.

Tenslotte, om niet met lege handen voor uwe heiligheid te verschijnen, breng ik een boekje mee, onder uw naam uitgegeven, om de vrede te dienen en met goede hoop, waaruit uwe heiligheid proeven kan met wat voor dingen ik gaarne en met vrucht zou willen omgaan, wanneer mij dat met het oog op uw onchristelijke vleiers mogelijk was. Het is een klein boekje, naar het papier geoordeeld, maar toch is er de gehele summa van het Christelijk leven in begrepen, als men de zin er van verstaat.[17] Ik ben arm, bezit niets anders om er mijn dienst mee aan te bieden, maar gij moogt ook niet anders dan met geestelijke goederen verrijkt worden.

Hiermede beveel ik mij aan uwe heiligheid aan, die eeuwig blijve. Jezus Christus. Amen.

Te Wittenberg, 6 september 1520.

Bron: Weimarer Ausgabe, VII, blz. 1-11.
Borcherdt und Merz, II, blz. 303-313.

[16] Luther bedoelt: op de hoogheid van uw Majesteit niet te letten en mij daardoor te laten afschrikken.

[17] De vrijheid van een christen

7. FACETTEN IN DE HERVORMING VAN LUTHER, 1517-1521

7. 1. DE AFLAATHANDEL IN LUTHERS TIJD

Door Prof. Dr. A. Eekhof

7. 2. DE VIJF-EN-NEGENTIG STELLINGEN VAN MAARTEN LUTHER

Door Dr. A. W. Bronsveld

7. 3. BIJZONDERE DROOM VAN KEURVORST FREDERIK VOORAFGAAND AAN LUTHERS OPTREDEN OP 31 OKTOBVER 1517

7. 4. GEVOLGEN VAN DE 95 STELLINGEN: LUTHER IN DE BAN

7. 5 LUTHER OP de RIJKSDAG TE WORMS

Door F. Pijper

7. 1 MAARTEN LUTHER IN ZIJN LEVEN EN WERKEN VAN 1483-1525.

Amsterdam, S.L. van Looy, 1917.

Bundel studies ter gelegenheid van 400 jarige herdenking van de Hervorming.

Aflaatkist aanwezig in het museum in het Zwarte Klooster, Witttenberg

DE AFLAATHANDEL IN LUTHERS TIJD door Prof. Dr. A. Eekhof

De aflaathandel stond in het begin van de zestiende eeuw in het centrum van het kerkelijk, politiek en sociaal-oeconomisch leven, waarmee reeds is gezegd, zoals het woord ‘aflaathandel’ aanduidt, dat de aflaat zelf van het erf van de Rooms-katholieke vroomheid was gevloden. Ieder heeft van dezen aflaathandel gehoord. Men kent de woorden: aflaatbullen, aflaatbrieven, aflaatkisten en aflaatkramers, en repeteert het rijmpje, dat, volgens betrouwbare historische onderzoekingen, inderdaad van Tetzel afkomstig is: "Zodra de penning in de aflaatkist klinkt, het zieltje uit het vagevuur springt."

Wanneer echter de vraag wordt gesteld: Vanwaar komt de aflaat? Wat heeft de Rooms-katholieke kerk nu toch eigenlijk onder aflaat verstaan? Heeft hij een ontwikkelingsgeschiedenis doorlopen, en zo ja, welke is deze dan geweest? - dan zullen velen het antwoord schuldig blijven. En dit verwondert ons niet al te zeer, als men weet, dat ook zelfs beroemde kenners van het aflaatwezen, als bijv. de Amerikaanse geleerde Henry Charles Lea, de vraag naar de oorsprong en de ontwikkeling van de aflaat slechts terloops hebben behandeld. De bloeitijd van het aflaatwezen kende men opperbest, maar over de eerste beginselen en wording verkeerde men lange tijd in het onzekere. De oorzaak hiervan lag opgesloten in het feit, dat men de aflaat altijd weer ging beschouwen van de zijde des aflaatverkrijgers, en niet van die des *aflaatgevers*. Eerst Adolf Gottlob heeft in laatst genoemde richting de oplossing gezocht, en zich bij zijn onderzoek scherp de vraag gesteld: Wat bewoog pausen en bisschoppen toch wel om aflaat te verlenen? Uit zijn even voorzichtige als scherpzinnige studiën, in de jaren 1906 en 1907 verschenen, straalt ons over oorsprong en ontwikkeling een nieuw en verrassend licht tegemoet.

In de volgende bladzijden zal de schrijver van deze bijdrage zijn lezers niet onthalen op een pikante aaneenschakeling van aflaatanekdoten, die zij ook niet van hem zullen verwachten, maar wenst hij een poging te doen, om de ontwikkelingsgang van de aflaat in hoofdtrekken te schetsen, waardoor dan als vanzelf duidelijk zal worden, hoe dit instituut van de Roomse kerk tot een 'handel' is geworden, en dus ook de betekenis van Luthers daad op de 31ste oktober 1517 op hare juiste waarde zal kunnen worden geschat.

Wij hebben de oorsprong van de aflaat te zoeken in de 11e eeuw, de tijd van godsdienstoorlogen en kruistochten. Dat er echter ook vóór die tijd aanduidingen zijn, welke

naar de latere aflaat heenwijzen, kan niet worden ontkend. Prof. dr. F. Pijper heeft met uitvoerige bewijzen, aan de canones van concilie's en synoden ontleend, aangetoond, dat gedurende het hele verloop van de Middeleeuwen door de Kerk in menig geval geldboete als straf werd toegepast. Velen huldigden de leer, dat men zijn zonden en verkeerde daden behalve door vasten, bidden en andere goede werken, door aalmoezen moest afkopen. Men stichtte een kerk of klooster, of begiftigde die met landgoed of schenking in geld "voor het heil van eigen ziel en van de zielen zijner ouders." Deze zogenaamde "redemptiones", die reeds in de achtste eeuw voorkomen, heeft men echter ten onrechte als voorlopers van de aflaat beschouwd. Zij geleken er wel op, maar waren in werkelijkheid heel iets anders. De "redemptio" d.w.z. de vervanging van de door de Kerk opgelegde boetestraf door een andere, hetzij door:een lichtere of ook door aalmoezen, werd aan één persoon, op zijn vrijwillig verzoek, door de priester toegestaan, waarbij deze dan de graad van het berouw in aanmerking nam; de aflaat (indulgentia) daarentegen werd verleend door paus of bisschop, "sua sponte", als een generaal pardon, ter bevordering van hun politieke of andere oogmerken, waarbij natuurlijk van eenig contact tussen de zielzorger en de boeteling geen sprake was. De "redemptio" is en blijft individueel; de "indulgentie" is cumulatief. Kan men derhalve niet zeggen, dat het aflaatwezen zich uit de "redemptiones" ontwikkeld heeft, toch hebben deze zeker de weg geëffend.

De aflaat is in de tijd en juist als een gevolg van de geloofsoorlogen ontstaan. De Saracenen oefenden een geweldigen druk op de christenheid in Zuid-Europa uit. De plundering van Rome in het jaar 846 had een siddering door heel de Roomse wereld gegeven en werd beschouwd als een aanslag op de moederkerk zelve. De Kerk rustte zich ten oorlog. Maar nu rees een moeilijke kwestie. De Mohammedaanse krijgers gingen, volgens hun leer, zodra zij sneuvelden, aanstonds de eeuwige heerlijkheid binnen, maar hoe stond het ten dezen opzichte met de Christenstrijders? Die vraag verontrustte de ten heiligen oorlog trekkenden, en daarom verklaarde paus Leo IV reeds in het jaar 853, dat God aan degenen, die "voor de waarheid des geloofs, de redding des vaderlands en de verdediging van de christenheid" gesneuveld waren, de hemelse gewesten (regna coelestia) als loon (praemium) zeker niet onthouden zou. Nog kan men hier niet van aflaat spreken, maar in het jaar 879 ging paus Johannes VIII reeds een stap verder. Op de vraag van enige bisschoppen, of "zij die voor de verdediging van de heilige kerk Gods, en voor de instandhouding van de christelijke religie en de (christelijke) staat kort te voren gesneuveld waren, of in het vervolg daarvoor sneuvelen zouden, aflaat van hun overtredingen konden verkrijgen (indulgentiam possint consequi delictorum) - op deze vraag antwoordde de paus: dat hij de zodanigen, door de tussenkomst van de apostel Petrus, die macht had om te binden en te ontbinden in hemel en op aarde, voor zover zijn recht het toeliet, vrijsprak, en hen door zijn gebeden de Heer opdroeg (absolvimus precibusque Domino commendamus).

Wanneer men dit leest, stelt men natuurlijk de vraag, waarvan de paus dan nu vrijsprak: van "culpa" (schuld), of van "poena" (straf).

En dan kan geen ander antwoord mogelijk zijn dan dit: de paus sprak vrij, of met andere woorden, gaf aflaat van "poena" (straf). De Kerk had namelijk aan die krijgers, toen zij nog in het vaderland waren, na de biecht, het volbrengen van boetestraffen opgelegd. Door het feit van hun sneuvelen konden zij die niet meer voldoen. Welke houding moest de Kerk hiertegenover nu aannemen? De paus zegt het duidelijk: voor zover hij door de Apostolische waardigheid het recht had, sprak hij hen vrij van de opgelegde straffen, welke zij niet meer hadden kunnen voldoen; maar wat hun schuld (culpa) betrof, daarover had niet hij, maar God te beslissen, alhoewel de paus niet zou nalaten, om de zielen dezer gesneuvelden Gode in het gebed op te dragen. De oorsprong van de aflaat is dus: de paus scheldt aan de doden, voor des Heeren zaak tegen de ongelovigen gesneuveld, de hun door de Kerk opgelegde aardse boetedoeningen kwijt.

Maar, en ziehier een volgende schakel in de ontwikkelingsketen: was het voor de doden ondoenlijk om de boetestraffen te voldoen, weldra begonnen de levenden, die ten oorlog trokken, de onmogelijkheid van het volbrengen dezer boetedoeningen te beseffen. Men kon

van een kruisvaarder toch niet eisen, dat hij geen wapens mocht dragen, dat hij een kerk niet zou mogen betreden, dat hij in een klooster moest gaan en diergelijke meer. Wilden dus de pausen de kruistochten bevorderen, dan werd eis, dat zij ook de levenden kruisridders (crucesignati), zodra hun vertrek ten strijde vaststond, aflaat van de door de Kerk opgelegde boetestraffen verleende.

Dit geschiedde nu ook inderdaad. Paus Alexander II heeft in het jaar 1063 bevolen, dat allen die het besluit hadden genomen om tegen de Moren in Spanje te gaan vechten, voor hun vertrek bij bisschop of priester biechten moesten; dan moest hun de maat hunner boetestraf worden opgelegd, opdat - merkwaardig genoeg! - de duivel hen niet van onboetvaardigheid zou kunnen betichten, maar tegelijkertijd hief de paus deze "poenitentia" op, en verleende hen vergeving van zonden, terwijl hij hen met zijn gebed zou begeleiden.

Zelfs aan hen, die om de politieke oogmerken van een paus te begunstigen ten strijde trokken, werd aflaat verleend. Toen de bekende paus Gregorius VII met Hendrik IV in oorlog zijnde, de tegen-candidaat Rudolph van Zwaben wenste te steunen, schonk hij 7 Maart 1080, in naam van de verzamelde bisschoppen, aan allen, die onder de vanen van Rudolph zouden optrekken, vergeving van al hun zonden (absolutionem omnium peccatorum) en de zegen voor dit leven en het hiernamaals. En op de synode van Clermont in het jaar 1095 gehouden, welker besluiten weliswaar fragmentarisch tot ons zijn gekomen, werd de aflaat van kerkelijke boetestraffen gesanctioneerd, als gezegd wordt: "Een ieder, die uit zuivere devotie, niet om eer of geld te verwerven, tot bevrijding van de Kerk Gods naar Jeruzalem vertrokken zal zijn, die wordt die reis voor de gehele boetedoening aangerekend."

Op het einde van de 12de eeuw werd het echter al moeilijker en moeilijker, om zelf ter kruistocht te gaan. Men was genoodzaakt zijn bezittingen achter te laten of te verkopen, een groot gevolg op reis te onderhouden, waarvoor bijv. hertog Godfried, de latere koning van Jeruzalem, zelfs zijn slot Bouillon en andere kostbaarheden, zoals zijn fraai dobbelspel met de stenen van het schoonste bergkristal vervaardigd, aan de abt Otbert van St. Hubert afstond. Ook de ellende, welke men op zee en in Palestina zelf, zou hebben te verduren, de mogelijkheid dat heer of vazal uit de handen van de vijanden zou moeten worden vrijgekocht, en de ongeneigdheid van het merendeel van de kruisridders, om aan de bevelen van anderen te gehoorzamen, waren almede redenen, dat de Kerk voortaan ook niet plaatsvervangers genoegen nam, ja weldra met het storten van een bepaalde som geld zich tevreden stelde. Men behoefde dus niet meer zelf te gaan ten einde de aflaat te verdienen, ook door het stellen van plaatsvervangers een getal ruiters bijv. - en door het schenken van een som gelds 1), zelfs eenvoudig door het gaan beluisteren van de predicatiën van de aflaatwervers 2), kon het gewenste doel worden bereikt.

Eerst paus Innocentius III (1198-1216) heeft hiervan een waren geldhandel gemaakt. Hij liet zelfs zieken, vrouwen en kinderen het kruis op schouder of hoed hechten - het bekende teken, dat men zich tot het ondernemen van een kruistocht verbonden had (signum crucis assumere) - opdat zij, niet in staat om zelf te gaan, zich zouden ontslaan door het storten van een som geld in 's pausen maar al te gretige schatkist. Ook deze paus liet reeds uitgeholde boomstammen (trunci concavi) als offerblokken in de kerken plaatsen, niet drie sleutels afgesloten, waarvan een bij de bisschop, de tweede bij de priester, en de derde bij een vromen leek zou berusten, opdat de gelovigen daarin ter verkrijging van aflaat hun gaven zouden kunnen werpen 3). Op het IV Lateraanconcilie (1215) werd door paus Innocentius III gedecreteerd, dat allen die in eigen persoon ter kruisvaart zouden gaan, volkomen aflaat van zonden, waarover zij berouw getoond hadden én gebiecht hadden, zouden verkrijgen, terwijl de paus de zodanigen bij de beloning van de oprechten vermeerdering van eeuwig heil toezegde. Wie plaatsvervangers gesteld had kreeg ook volkomen vergeving van zonden (plenam suorum veniam peccatorum); wie eenvoudig een geldelijke bijdrage had geschonken, zou ook, al naar gelang de grootte van de som of de betekenis van de verleende hulp, in deze aflaatgunst delen.

Zoo hebben wij dus de aflaat reeds een ontwikkelingsgang zien doorlopen. Aanvankelijk werd de door de Kerk opgelegde boetestraf slechts aan de gesneuvelde kruisvaarders, om hun liefde tot des Heeren zaak, kwijtgescholden; daarna ook aan de levenden, die zelf ter kruisvaart togen of 's pausen zaak dienden; vervolgens aan hen, die plaatsvervangers stelden, of bijdragen in geld of andere goederen schonken, of ook maar naar de kruisvaart-predikers kwamen luisteren; tenslotte ook aan hen, die eenvoudig weg een som geld in de pauselijke aflaatkist wierpen.

Het is vooral paus Innocentius III geweest, die het verkrijgen van aflaat tot een machtig werfmiddel heeft gemaakt, en die - wij komen hier nog op terug - het aflaat-instituut zijn transcendentaal karakter gegeven heeft. Dit aflaat-systeem, door paus en bisschoppen geschapen, heeft de hele boeteleer van de Roomse kerk ontwricht, hetgeen alleen reeds hieruit duidelijk is, als men bedenkt, dat alle verband tussen de opgelegde straf, de akte van kwijtschelding en de zielstoestand van de boeteling is verloren gegaan. Het boetewezen was veruiterlijkt en versteend; de aflaat was pasmunt geworden.

Toen nu in de 13de eeuw de kruistochten op een einde liepen, en dus ook de lust verging om aflaten die hiermede samenhingen te verwerven. wist paus Bonifatius VIII de ouden ***kruisvaarder-aflaat*** nieuw leven in te blazen door er in het jaar 1300 een ***Jubileums-aflaat*** uit te reiken, in plaats van naar het Heilige Land te trekken; en nu naar de heilige stad Rome ter pelgrimstocht gaan, daar in de zeven kerken van Rome aflaat te verdienen. De indulgentiën werden nu ook niet meer bij dagen of voor korte tijd, maar bij 100 en 1000 jaren tegelijk geschonken. In de kerk van Sinte Eustatius verkreeg men zelfs miljoenen jaren aflaats. Ja, gedurende de wijding van de kerk van St. Jan van het Lateraan, regende het zo hevig, als men te voren nooit had aanschouwd en "doe gaf die Paus Silvester also menich iaer aflaets, alst op dien dach menich dro(p)pel waters rechende." Wat dit eigenlijk betekende zal ons duidelijk worden, wanneer wij hierna over de ontwikkeling van het aflaatbegrip zullen handelen.

Deze jubileums-aflaat, welke aanvankelijk om de honderd jaren, te Rome verkrijgbaar zou worden gesteld, werd reeds in 1343 door Clemens VI in een van vijftig jaren veranderd; Sixtus IV (1473) stelde die reeds op het vierde deel van een eeuw. Al spoedig behoefde men niet eens meer naar Rome te reizen, maar kon men dien overal verkrijgen. Zo was deze in 1525 te Amsterdam te verdienen. Men koos zich heel eenvoudig daartoe zeven altaren of plaatsen in één kerk uit, hing daaraan een teken, en kon dan op deze zeven statiën "alle die oflaten verdyenen, die daer binnen Romen zijn."

Uit na-ijver hierover lieten de rijke Dominikaners van Haarlem in ditzelfde jaar een boekje drukken, met plaatjes voorzien, welke bij Isaak le Long zijn gefacsimileerd, waarin zij mededeelden, op welke wijze men bij hen de jubel-aflaat verdienen kon. En zoo trachtten ze van elkander de "klanten te trekken." Wij vinden hier dus een soortgelijke ontwikkeling, als wij bij de kruisvaarders- aflaat hebben opgemerkt.

Een merkwaardig document uit de tijd kort voor de Hervorming, waarin wij duidelijk jubel-aflaat en kruisvaarders-aflaat verbonden zien, en de sporen van de zo juist geschetste ontwikkelingsgang terugvinden, heb ik elders afgedrukt. Het is een brevet van paus Julius II uit het jaar 1506, waarin de paus mededeelt, dat hij een leger wit uitrusten, om de vermetele en ongelovige Ruthenen en Tartaren, die door hun onrechtmatig en geweldig optreden het gebied van Livonië te vuur en te zwaard verwoesten, te bestrijden. Aan allen die aan dezen kruistocht gedurende een tijd van zes maanden in eigen persoon zullen deelnemen, of op hun eigen kosten plaatsvervangers zenden, of het leger van de nodige levensmiddelen voorzien, of de kerken en altaren bezoeken waar voor dezen tocht gelden worden ingezameld, zullen verwerven: de vollen jubileums-aflaat (sanctissimas et plenissimas indulgentias ipsius anni Jubilei etiam centesimi). De decaan en het kapittel van de Dom te Utrecht hebben de prediking van dezen aflaat bevorderd, waardoor men alle genadegaven kon verkrijgen, welke door de paus en diens voorgangers "aan hen die in de tijd van het

jubeljaar naar de stad Rome trokken en tot het herwinnen van het Heilige Land heentogen" verleend waren. Zoals men duidelijk ziet is de kruisvaarders-aflaat hier met de jubel-aflaat op het nauwste verbonden.

In dezelfde tijd waarin de kruisvaarders-aflaat zijn oorsprong heeft, ontstond naast dezen, maar uit hetzelfde beginsel voortvloeiende, een tweede grote aflaat: de ***kerkbouw-aflaat.***

De Moren hadden in de tiende eeuw Spanje zwaar geteisterd. Kerken en kloosters waren verbrand en bruggen vernield. Toen zij na grote krachtsinspanning op het einde van deze eeuw naar het zuiden van Spanje teruggedreven waren, vonden de herademende christenen niets dan geruïneerde gebouwen terug. Deze moesten natuurlijk hersteld worden; daarom werd door paus Sergius IV in November 1011 aan de St. Michaelskerk in Cuxa en de beide Maria-kerken in Ripoll en in Arles, drie Benediktijner-abdijen, het volgende privilegie verleend:

a) dat iedere boeteling, wien het betreden van een kerk op een andere plaats was ontzegd, verlof kreeg, om gedurende de tijd van zijn verblijf op die drie plaatsen, de kerk binnen te treden en de helen offerdienst (mis) bij te wonen;

b) dat dengene, die uit zijn bezittingen aan deze kerken geld of anderen bijstand verleende, door de paus werd toegewenst, dat zijn deel mocht zijn het paradijs, zijn erfdeel Christus de Heer, zijn lot en troost daar, waar eeuwige vreugde en geen smart is." Gottlob, die op deze aflaat nadrukkelijk de aandacht vestigt, ziet hierin "den ersten Auftreten des Ablassgedankens" en toont duidelijk aan, hoe alle latere aflaten uit deze twee gedachten-liniën zijn voortgesproten.

Reeds in 1033 verleende paus Johannes XIX tot opbouw van de kerk in Maguelone, op een rots in de golf van Lyon gelegen, ook aan hen, die van hun goederen gaven "vergeving en aflaat van zonden (veniam et indulgentiam suorum peccatorum)." Daarna vinden wij ook aflaten verleend aan degenen, die bij de wijding of op de jaardag van die wijding een kerk bezochten. Op het IV Lateraan-concilie (1215) werd bepaald, dat de bisschoppen voor het bijwonen van een kerkwijding niet meer dan één jaar, en voor het tegenwoordig zijn bij de jaarlijkse herdenking niet meer dan 40 dagen van de opgelegde boetestraffen (de iniunctis poenitentiis) mochten kwijtschelden De gang van zaken was dus: aanvankelijk kreeg men kwijtschelding van de opgelegde boetestraf wanneer men in eigen persoon tot de bouw van een kerk de behulpzame hand bood (manus adiutrices porrigere); vervolgens wanneer men hiervoor gaven schonk; dan als men bij de kerkwijding tegenwoordig was; eindelijk ook kon men aflaat verdienen als men op de jaardag van de wijding, vromelijk het bedehuis bezocht, en natuurlijk zijn geldelijke bijdragen offerde.

Een aardig voorbeeld, hoe men zelfs tot in het laatst van de 15de eeuw in ons land nog aflaat kon verkrijgen door persoonlijk aan de wederopbouw van een klooster mee te helpen, vindt hier vermelding. Het klooster Maria-Nieuwlicht bij Hoorn was in 1392 door twee vrome priesters gesticht en in de loop van de tijden door schenkingen schatrijk geworden. Maar het kan verkeren. Omstreeks 1480 was de abdij des nachts door de bliksem getroffen en afgebrand. Vele woningen en alles wat op de cultus betrekking had, of wat particulier eigendom was, ging verloren. Bovendien werd Maria- Nieuwlicht geteisterd door oorlogen, waarbij het klooster van al zijn goederen werd beroofd. Ook de zeestormen hadden menigmaal een verwoestende invloed uitgeoefend. Door al deze rampen was het zoo achteruitgegaan, dat prior en convent geen kans zagen het uit eigen middelen weder behoorlijk op te bouwen. Om deze reden wendden zij zich tot het Domkapittel van Utrecht. De domheren waren hun genegen en bepaalden in 1486, dat allen, zoowel mannen als vrouwen, die binnen de drie eerstvolgende jaren, gedurende tien dagen of zoo mogelijk twintig dagen persoonlijk hun hulp bij de herbouw verleenden (personaliter laboraverint), of die de kosten van een plaatsvervanger betaalden, alsook degenen, die een evenredige som stortten ten behoeve van het herstel van de abdij, zich een wereldlijk of regulier biechtvader

mochten kiezen, die hen eens in het leven en eens bij hun sterven, alle gebiechte zonden zou kunnen kwijtschelden').

Dat de Kerk voor verleende hulp bij de (her)-bouw van kerk of klooster aflaten gaf, zal niemand bevreemden, maar dat zij ze ook voor de opbouw of het herstel van bruggen en dijken schonk, zal op het eerste gezicht verwondering wekken. Dit zijn toch immers geen geestelijke zaken! - Hierover geeft Thomas van Aquino, de "gelovige" Thomas, zoals Hase hem ergens noemt, de grote "doctor Angelicus", naar wie de Roomse Kerk zich na de dertiende eeuw heeft gericht, in zijn "Summa theologiae" bericht. Hij leert, dat weliswaar aan tijdelijke dingen geen aflaat kan worden vastgeknoopt, maar wel aan "die tijdelijke, welke naar het geestelijke heenwijzen, zoals de bestrijding van de vijanden van de Kerk, en de opbouw van kerken en bruggen." Nu behoorde een brug zeker tot deze categorie. Immers over haar schreden de pelgrims naar het heiligdom, de missionaris en ridder ten heiligen oorlog. Er werden zelfs wel kapelletjes op de bruggen gebouwd, opdat zij aan deze een zekere godsdienstige wijding zouden geven, en de beschadiging van de brug tot een sacrilegium zouden maken. In Frankrijk, Duitsland en Engeland zijn ***brug-aflaten*** bekend. Een van de oudst bekende werd door vijf aartsbisschoppen en bisschoppen in 1284 gegeven voor de vervaardiging van de Maasbrug bij Maastricht.

En wat de ***dijk-aflaten*** betreft. Ook bij deze tijdelijke waterdammen was wel een richting naar het geestelijke te vinden Hiervoor 'nebben wij het beroemde voorbeeld in de dijk-aflaat door Karel V voor deze Nederlandse gewesten, gedurende een tijd van drie jaar geldig, bij paus Leo X op 7 September 1515 verkregen, waarvan niemand minder dan Adriaan Florisz., proost van Oud-Munster, de latere Nederlandse paus Adriaan VI, aflaat-commissaris was. Om de aflaat te verdienen moest men verscheidene kerken, of als er op dezelfde plaats éne kerk was, verscheidene altaren vroom bezoeken, welke door de commissaris of diens gedelegeerden hiertoe waren aangewezen, en een geldelijke bijdrage storten. De omvang van de geestelijke voorrechten en gunsten was zoo ruim mogelijk en kwam geheel overeen met de bulle voor de Sint-Pieters aflaat, welke voor de duur van de dijk-aflaat in de Noordelijke Nederlanden was geschorst, en die weer op de leest van de jubel-aflaat was geschoeid. De paus kreeg voor zijn aandeel uit dezen aflaat, waarbij dan een deel van de tiendheffing was ingesloten, de som van ruim 53.000 dukaten; Karel V beurde 75.000 dukaten; dat er veel van het geld aan het herstel van de dijken ten goede zal zijn gekomen, is door Erasmus ernstig betwijfeld. Of ons landje ook uitgemergeld werd! Een Rooms-katholiek geleerde van naam, dr. Gisbert Brom, die dezen dijk-aflaat uitvoerig heeft beschreven zegt: "De niet zelden misbruikte naam "aflaathandel" mag dan ook voor die tijd, onmiddellijk aan de Hervorming voorafgaande, werkelijk op zijn plaats heten."

Voordat het eigenlijk bedrijf van die "aflaathandel" in korte trekken worde geschetst, dient de aandacht nog gevestigd te worden op de ontwikkeling van het aflaat-begrip. Wij zagen reeds, dat aflaat oorspronkelijk was: kwijtschelding van de door de Kerk opgelegde boetestraf (poena). De schuld (culpa) weg te nemen behoorde tot de almacht Gods. Maar in de oudst-bekenden aflaat nml. de kerkbouw-aflaat van het jaar 1011 vinden wij reeds twee lijnen: a) de kwijtschelding van de kerkelijke boetestraf, in dit geval, het niet mogen betreden van een bedehuis; b) de toewensing door de paus van het hemels paradijs, weliswaar door God te schenken.
Deze laatste lijn is in de loop van tijd sterk op de voorgrond gekomen. Eerst "wenst" de paus het hemelse loon, dan vergeving en aflaat van zonden door God, dan "zegt hij die toe" van de hemelse Vader, en eindelijk, waar hij toch de macht heeft om te binden en te ontbinden, "verleent" hij deze. Zoo verleent de paus in de aflaatbullen van de latere eeuwen niet alleen aflaat van kerkelijke straf, maar ook "veniam et indulgentiam peccatorum." Welke was nu de betekenis van de aflaat in Luthers tijd? "Zo waar mijn Heere Christus mij heeft verlost", zegt Luther later zelf over het begin van de aflaat-strijd, "wist ik niet wat de aflaat was, en niemand wist het."

Inderdaad Luther had gelijk. De Rooms-katholieke kerk heeft nooit precies gezegd, wat zij als "kerkleer" onder aflaat verstaat, al hebben natuurlijk hare kerkleeraren zich ook met dit onderwerp beziggehouden, en er "vrome meningen" over ten beste gegeven, die langzamerhand bij het volk en in de "kerkelijke praktijk" gangbaar werden. Onder hen noemen wij vooral de grote scholasticus Petrus Lombardus (± 1160), die in zijn veel gebruikte en gecommentarieerde dogmatiek "Sententiarum libri quattuor" het volgende leert: God kan geen zonde ongestraft laten; door berouw en biecht wordt de eeuwige hellestraf gedelgd, maar de straffen, ter reiniging nodig, blijven; deze moeten hier op aarde door het doen van goede werken, als bidden, vasten, aalmoezen geven enz., of hiernamaals in het vagevuur worden geboet; maar de straffen daar zijn veel zwaarder dan op aarde, waarom het zaak is te zorgen dat ze in het heden worden afgedaan. In dit verband wijst Lombardus op hetgeen de Apostel zegt van hout, stro en stoppelen, die in het vuur worden beproefd.

Maar de grote leraar van de Kerk Thomas van Aquino (overl. 1274) heeft met Innocentius III de aflaat zijn echt transcendentaal karakter gegeven. Hij leert in zijn "Summa Theologiae", dat allen het er over eens zijn, dat de aflaten iets bewerkstelligen, omdat het goddeloos zou zijn te beweren, dat de Kerk enigerlei instituut te vergeefs zou kunnen hebben ingesteld. De aflaten gelden voor het forum van de Kerk, alzo ook voor God, die aan die Kerk de sleutelmacht heeft toevertrouwd. Zij worden geschonken uit de overtollige schat van de verdiensten van Christus en de heiligen (ex abundantia meritorum Ecclesiae), waarover de paus de beschikking heeft. Ook aan de zielen in het vagevuur kan de paus die aflaten, bij wijze van voorbede (per modum suffragii), doen ten goede komen. Dat de aflaat de schuld bij God zou wegnemen, heeft, voor zoover ik zien kan, Thomas niet geleerd.

De aflaten hebben dus waarde voor de boetestraffen in het heden en in het vagevuur. En toch heeft de Kerk het als een dwaling van Luther verworpen, dat de aflaat niet anders zou zijn dan een blote vergeving van de canonieke boete, en geen waarde zou hebben tot delging van de boete, voor de werkelijke zonden verschuldigd "bij de goddelijke gerechtigheid." In het 12-tal vragen en antwoorden van de "Catechismus of Christelijke Leer", in de bisdommen van Utrecht en Haarlem tegenwoordig gebruikelijk, vinden wij de aflaat-leer van de Kerk aan de kinderen aldus ingeprent. Er zijn tweeërlei straffen: eeuwige en tijdelijke; de eeuwige worden vergeven door een goede biecht en door een volmaakt berouw; de tijdelijke door de biecht, door geduld in tegenspoed en lijden, door gebed, goede werken en vooral door de mis, en door het verdienen van aflaten.

En dan wordt gevraagd: 166. Wat is een aflaat?

Antw. Een aflaat is een kwijtschelding van tijdelijke straffen, die ons door de H. Kerk verleend wordt.

167. Wordt door de aflaten de zonde zelf vergeven?

Antw. Door de aflaten wordt niet de zonde zelf vergeven, maar worden alleen tijdelijke straffen kwijtgescholden, die na de vergiffenis van de zonden zijn overgebleven.

Vervolgens wordt geleerd, dat er volle aflaten en gedeeltelijke aflaten zijn. Dat men om een aflaat te verdienen in "staat van genade" moet wezen, de voorgeschreven werken nauwkeurig volbrengen en de mening hebben om een aflaat te verdienen. Eindelijk ook, dat de aflaten aan de zielen in het vagevuur kunnen worden toegevoegd, als de H. Kerk dit nadrukkelijk toestaat. Dit is in hoofdzaak ook de leer van Petrus Lombardus en Thomas van Aquino geweest; maar de aflaat-praktijk, door de aflaat-commissarissen in Luthers tijd uitgeoefend, en door de pausen gebillijkt en bevorderd, was heel iets anders. Daarover moeten wij thans nog handelen.

Het aflaat-bedrijf werd in het begin van de zestiende eeuw volledig georganiseerd, vooral toen de kunstzinnige en machtige paus Julius II het grootse plan van de bouw van een nieuwe St. Pieterskerk te Rome ontwierp, waarvoor hij reusachtige geldsommen nodig had.

De financiële exploitatie van de aflaten kwam langzamerhand in handen van het beroemde bankiershuis van de Fugger, over wier ondernemingen prof. Aloys Schulte zulke belangwekkende mededelingen heeft gedaan. Dit bankiershuis was het grote aflaat-agentschap, en verkreeg in 1514 het recht overal in Duitsland de pauselijke bullen aan te bieden, maar met het geheime voorbehoud, dat de helft van de zuivere opbrengst in de pauselijke schatkist werd gestort. De paus stelde hoofd-commissarissen aan, en deze weder onder-commissarisssen, die de aflaat onder de mensen moesten brengen. Over de aanstelling van zulke aflaat-commissarissen heeft prof. F. Pijper korten tijd geleden een zeer merkwaardig document uitgegeven. Het bevat de lastgevingen waarmede Adriaan van Utrecht, de latere paus, de commissarissen en onder-commissarissen voor de verbreiding van de bovengenoemde dijk-aflaat uitzond. Bij de vermelding van de "confessionalia" (biechtbrieven) kom ik op deze "Instructio Adriani de Traiecto, quoad negocium sacratissimarum Indulgentiarum" nog even terug. Onder klokgelui en met brandende kaarsen werden deze aflaat-commissarissen in de kerken binnengehaald. Dan was er voor het arme volk al weder een rustdag. Het kruis werd in de kerk opgericht, daarbij werd de aflaatkist geplaatst en de commissarissen waren gereed om mede te delen, dat men bij hen krijgen kon:

a) Aflaten (indulgentiën), welke verleend werden bij de ***relieken***, die zich in de een of andere kerk bevonden. Het is bekend, dat Frederik de Wijze, de grote beschermer van Luther, een van de ijverigste reliekenverzamelaars van zijn tijd is geweest. De Slotkapel te Wittenberg, welke hij van 1493-1499 van nieuws af herbouwd had, herbergde in 1509 niet minder dan 5005 relieken en in 1520 maar even 19.013 stuks. Vele ervan had hij zelf van zijn reis naar Palestina medegebracht. Men vond er: een stukje van de trap, waaronder Lazarus gelegen had; huid, gehele hoofden, armen en benen van de "onnozele kinderen" bij de moord te Bethlehem gedood; roet uit de gloeiende oven, waarin de drie jongelingen gezeten hadden; een deel van de baard van Christus en vele meer.

De Ste November was "Allerheiligen", de feestdag van de kapel. Dan stroomden van alle kanten de pelgrims samen, om de aflaten te verdienen, welke reeds in 1398 door Bonifatius IX waren verleend en die door Julius II en nog op 31 Maart 1516 door Leo X waren uitgebreid. Reeds de middag van 31 October werd de bron van de aflaat-genade geopend. De kapel stond in de nauwste betrekking tot de in 1503 gestichte universiteit; op de feestdag van 1 November kon men de professoren, openlijk door de rector uitgenodigd, op de voor hen bestemde plaatsen zien zitten ter bijwoning van de mis. Zoals het nu in deze kapel was, zoo ging het ook elders. Bij de relieken van de heiligen was aflaat te krijgen. Maar men behoefde niet altijd zelf naar zodanig een kerk te gaan, waar deze relieken uitgestald werden, zekere personen reisden ook wel met relieken rond. Zij die dit deden werden "questierders" genoemd. Hun was het recht verleend, om aflaten bij deze relieken te geven en voor de aanraking van de relikwieën genezing van lichamelijke kwalen toe te zeggen. De in geld of naturalia bestaande gaven, welke zij inzamelden, kwamen ten bate van het klooster of de kerk, waardoor zij waren uitgezonden.

b) Biechtbrieven (confessionalia), of aflaatbrieven, waarin de naam van de begunstigde, de datum en de plaats van de uitgifte met de pen werden ingevuld. De bezitters dezer brieven mochten een biechtvader kiezen, die de macht zou hebben hun, zoo dikwijls als zij wilden, absolutie te schenken van alle zonden, dikwijls ook in die gevallen, welke anders de Apostolische stoel gereserveerd waren. Dit laatste was slechts één keer in het leven geoorloofd. In het stervensuur zou hij echter vollen aflaat en vergeving van alle zonden, geen uitgezonderd, mogen verlenen. Zij en hun afgestorven bloedverwanten kregen aandeel in de schat van de goede werken van de Kerk, en vollen aflaat van alle straf in het vagevuur. Soms werd er uitdrukkelijk bijgezet, dat de koper een draagbaar altaar mocht voeren (confessionalia cum portatili), of ook, dat men in de vasten zuivel mocht eten (boterbrieven).

Voor de aflaatbrieven, welke onder leiding van Adriaan van Utrecht werden gecolporteerd, vinden wij volgens de bovengenoemde "Instructio" vermeld, dat ieder naar rang en vermogen moest betalen. De hoogste standen, aartsbisschoppen, koningen, koninginnen of aanzienlijke vorsten hadden te betalen voor volledige vergeving van zonden (plenam criminum suorum remissionem) per persoon 25 Rijnse guldens; abten, voorname prelaten van kathedrale kerken, graven, baronnen, machtige edelen en hun vrouwen 12 gulden per persoon; hun knechts en vrouwelijke bedienden een halve gulden; lieden van minderen rang 6 stuivers. Men moest dan de aflaatbrief nog afzonderlijk betalen, berekend naar 5 stuivers voor een rijke en 3 stuivers voor een arme. En er zullen er velen geweest zijn, die overtuigd waren, dat de kerk met deze milde aflaat-verlening wel zéér liberaal was.

c) Brieven waardoor men in een broederschap werd opgenomen. Dan kreeg men deel aan al de aflaten, die aan zulk een broederschap toebehoorden; bij het overlijden werden missen gelezen; men mocht de insigniën van de broederschap dragen; bij interdict kerkelijk begraven worden; aan de broedermaaltijden deelnemen, kortom alle voorrechten aan zulk een broederschap verbonden, genieten

d) Aflaatprenten. De facsimile's van twee zodanige prenten werden door mij uitgegeven. De eerste, voor ruim 1000 gld. door het rijksmuseum te Amsterdam aangekocht, is onder het pausschap van Julius II (1503-1513) vervaardigd. Zij stelt voor: Jezus als de man van smarten, aangebeden door een geestelijke zuster. Er onder staat gedrukt: "Item, die paus Julius heeft ghegeven sestich dusent iaer aflaets tot dit ghebet: o Heer Jhesu Christe, als dijn strenghe oordel over mijn arme ziel sal gaen, soe laat dijn bitter lyden voer allen mijn sonden staen."

Zestig duizend jaar aflaat! - natuurlijk van de reinigende straffen, die of hier op aarde of in het vagevuur moesten worden afgeboet. En omdat men nooit met zekerheid kon weten, hoeveel men op zijn kerfstok had, en de straffen in het vagevuur zoo heel veel zwaarder waren dan die, waarvoor men op aarde had geboet, daarom keek de Kerk in dien tijd maar niet op een jaar stuk of wat.

De tweede prent stelt voor: Joachim en Anna, Maria en Christus. Wie hen groette met zoovele "ave's" als er korrels zand liggen in de zee, als er vruchten en bladeren zijn aan de bomen, sterren en engelen aan en in de hemel, ontving 100 dagen aflaat van de kardinaal Raymundus Peraudi.

Het zal ons niet verwonderen, dat de aflaatkramers, die deze dingen aanprezen, in hun prediking - echte volksredenaars als zij waren - juist op datgene de nadruk legden, wat tot de fantasie en het gemoed van de menigte sprak. En wat kon dieper indruk maken, dan het kermen van de gepijnigde zielen in het vagevuur. Woorden als deze, eens in een aflaatpreek gebruikt: "want nu door desen aflaet de hemel is te winnen, nu is de salicheyt te vercrygen, nu staet de hemel open, om de arme sielkens int vaghevier te laven; hebt ghy vader ofte moeder doot, suster ofte broeder, oom of moyken, nicht of neef, ofte eenige andere goede vrienden, offert nu een met open hert (!), want als dien strengen dagh sal comen, dat men (s)al seggen, staet op ghy doden comt ten oordeel, staet op ghy doden compt ten oordeel, dan helpt daer gheen offeren, dan helpt daer gheen penitentie, noch bidden, want sommighe zijn daer in (nml. in het vagevuur) van de tenen tot de schenen, van de knyen tot de buyck, van de buyck tot de borst, ende sommige tot de toph des hoofts" 2), waren gesproken naar het hart van Tetzel en Samsom.

Van de laatste verhaalt Heinrich Bullinger in zijn"Reformationsgeschichte", dat Samsom, die de aflaat van straf en schuld en zonden die nog bedreven zouden worden, predikte, eens te Baden in Zwitserland kwam. Na de mis ging hij op het kerkhof staan en riep, zijn aflaten ventende: "Ecce volant ! Ecce volant ! Kijk ze vliegen ! Kijk ze vliegen", daarmede doelende

op de zielen, die door die aflaten verlost, de hemel binnenvlogen. Een dwaas klom nu met een veren kussen de kerktoren naar boven, schudde het uit en riep: "Kijk, kijk, dat vliegt, dat vliegt !" Toen lachten velen, zegt Bullinger, maar anderen namen het hoogst kwalijk.

Dit staaltje onder vele bewijst tot welke exorbitantiën de aflaatpredikers kwamen, en dat hun terecht mocht ingescherpt worden, vooral met takt op te treden. Wanneer de aflaatgelden werden gebeurd kreeg ieder zijn deel. De paus, hogere en lagere geestelijkheid, kerkvoogden en kerkfabrieken; ook de aflaat-commissarissen en hun personeel werden niet vergeten. Waar de winst van de aflaathandel bleef, heeft prof. F. Pijper ons meegedeeld; op welke wijze de aflaat-commissarissen hun reis- en verblijfkosten berekenden en wat zij beurden, kunnen wij in hun "Rekeningen", door prof. Paul Fredericq uitgegeven, tot in bijzonderheden nacijferen.

De schandelijke manier, waarop Tetzel, om ***Albrecht van Brandenburg***, de drie-voudigen (aarts)-bisschop van Maagdenburg, Mainz en Halberstadt uit de schuld te helpen, welke hij tot het verwerven dezer bisdommen bij paus Leo X gemaakt had, de jubel-aflaat predikte, welks opbrengst schijnbaar in zijn geheel voor de bouw van de Pieterskerk te Rome was bestemd, maar die inderdaad voor de helft de schaamtelozen Hohenzoller ten goede kwam, is de directe aanleiding tot Luthers daad op de 3lste oktober 1517 geworden. De pelgrims kwamen die dag naar de Slotkapel te Wittenberg, die onder haar gewelfd koepeldak, door geen pijler gestut, zoveel aflaten bij de relieken de gelovigen had te schenken. Daarbuiten predikte Tetzel de pauselijke Pieters-aflaat.

Maar toen de vesper aanbrak en de deuren van de kapel zich zouden openen, vonden zij *aangeplakt* 95 stellingen, die de meesten van hen niet eens konden lezen. De Augustijnermonnik Luther had ze als onderwerp voor een academisch twistgesprek aangehecht. Maar nauwelijks was haar inhoud bekend, of door heel Duitsland weerklonken ze en vonden zij weerklank in de harten van hen, die dieper gevoelden dan zij het misschien zelf wel wisten, dat de Roomse kerk door hare verwereldlijking de onmiddellijke betrekking van de mens tot God volkomen had prijsgegeven.

Wat wilde Luther dan op die 31ste oktober 1517?

Hij wist het zelf niet precies. Luther ging een pad betreden, zonder een bepaald doel in het oog te hebben, ja vreesde, gelijk hij zelf later getuigde "in een toon te gaan zingen, die misschien wel voor zijn stem te hoog zou blijken te zijn." Maar zo kon het niet langer. Luther geloofde de paus werd misleid. Men moest terugkeren tot de oorspronkelijke betekenis, die de aflaat had gehad: "De paus wil noch kan enige andere straf (poena) kwijtschelden dan die welke hij krachtens besluit hetzij van hemzelf, hetzij van de kerkelijke wetten heeft opgelegd" (Stelling 5).

Al waren de 95 stellingen, door Luther aan de poort van de Slotkapel gehecht, in menig opzicht nog een concept van hervormingsplan, toch waren de profetie van het aanlichtende morgenrood.

Van het morgenrood! Ook voor de ***Rooms-katholieke*** kerk zelf! Want zij zijn voor de moederkerk wekstemmen ter ontwaking geworden. Het zou mij buiten het kader van mijn onderwerp brengen, wanneer ik deze gedachte breder ging uitwerken. Slechts zij er op gewezen, dat de praktijk van de aflaathandel heel spoedig een verandering onderging. In de vergadering van de kardinalen, welke Adriaan VI tot paus verkoos (1522), hebben alle aanwezigen onder ede beloofd, dat hij, op wie de keuze viel, de aflaat-verkondiging ten bate van de Pieterskerk zou doen staken. En in "een tafelspel" door prof. Pijper uitgegeven, dat van vóór het jaar 1539 moet dagtekenen, wordt opgemerkt, dat de handel in aflaten vervallen is: "Sy en gelden gheen ghelt." Op het concilie van Trente (1563) is bij het erkennen van ingeslopen misbruiken tevens de wering van dezelve geëist, en in het algemeen besloten om goddeloos gewin (pravos quaestus) daarbij af te schaffen. Sinds die

tijd is de aflaat niet meer ten verkoop aangeboden. De Hervorming heeft ook binnen de Rooms-katholieke kerk haar reinigende kracht uitgeoefend.

Luthers strijd tegen Tetzel[18]

Luther was in het jaar 1517 een man in de bloei van zijn leven met voortreffelijke gaven en uitmuntende geleerdheid voorzien. In die tijd begon de pennenstrijd met Tetzel op welke manier deze begonnen heeft Myconius in zijn onvolprezen manuscript als volgt beschreven.

In het jaar 1517 kwamen sommigen met gekochte aflaatbrieven te Wittenberg bij Doctor Martijn en biechten bij hem om hun genade. Wanneer zij met allerlei grillen voor de dag kwamen en daarbij vertelden dat zij van echtbreuk, hoererij, onrechtvaardig goed en dergelijke kwaad niet wilden aflaten, weigerde de Doctor hen te absolveren, (pardon te schenken) omdat zij geen waren boetvaardigheid en beterschap betoonden. De biechtelingen beriepen zich op hun brieven van de paus en de genade en aflaat van Tetzel. Maar Martijn wilde naar hen niet horen maar beriep zich op deze spreuk: *maar indien gij u niet bekeert, zo zult gij alle desgelijks vergaan.* Wanneer hij hen niet wilde absolveren gingen zij terug naar Tetzel en klaagden dat deze Augustijner monnik geen aflaat op hun brieven wilde verlenen. Tetzel bevond zich te Jüterbok, welke plaats toen onder het aartsbisdom van Maagdenburg behoorde. Hij was niet weinig vergramd over deze nieuwe tijding. Hij voer op de preekstoel vervaarlijk uit tegen de kettermeesters, bedoelende de predikmonniken van die tijd. Om hen schrik aan te jagen deed hij verscheiden keren per week een vuur op de markt aansteken om daarmee te kennen te geven, dat hij bevel van de paus had om de ketters die zich tegen de allerheiligste vader, de paus en tegen zijn allerheiligste aflaat begonnen aan te kanten, te verbranden.

Dr. Martijn schreef aan de vier bisschoppen namelijk, aan die van Misnië, Frankfort, Zeits, en Merseburg. Daarna ook aan die van Ments, Albertus, en voerde hen tegemoet dat zij ambtshalve verplicht waren op hun hoede te zijn, dat Gods Naam aldus niet misbruikt en gelasterd en het arme volk ellendig misleid werd. Maar de bisschop van Ments sloeg dat in de wind. Sommigen van de anderen gaven tot antwoord, dat ze tegen de zaken van de paus niets konden of mochten ondernemen. Dr. Martijn ziende dat hij geen hulp bij de bisschoppen vond schreef enige proposities van de aflaat. Tot zover Myconius.

Luther zelf heeft deze zaak ook getrouw verhaalt.

Het gebeurde in het jaar 1517 dat een predikmonnik genaamd Tetzel een groot clamant of schreeuwer, die hertog Frederik tevoren van de zak verlost had omdat hij door Maximiliaan was gevonnist om in de Inn verdronken te worden. U kunt wel denken, dat zulks niet om zijn deugden geschiede. De keizer wilde Tetzel in een zak laten verzuipen, omdat hij aan echtbreuk schuldig was. De hertog Frederik liet hem dat voor de voeten werpen toen hij ons, Wittenbergers zo begon te lasteren. Hij bekende het ook ope hartig. Diezelfde Tetzel draagt nu de aflaat overal te koop en geeft ze voor geld, zo duur als hij ze enigszins aan de man kan brengen.

In die tijd was ik prediker hier in het klooster en een jonge doctor, heet van de rooster, lastig en rustig in de Heilige Schrift. Wanneer nu veel volk de aflaat te Jüterbok en Zerbest naliep, en ik, zo waarlijk mijn Heere Christus mij verlost heeft, niet wist wat aflaat was – gelijk het dan geen mens wist – begon ik zuiver te prediken, dat men wel wat beter kon doen en wat zekerder was, dan een aflaat kopen. Dergelijke predicaties had ik tevoren ook gedaan hier op het Slot tegen de aflaat; maar bij hertog Frederik daarmee een slechte dank behaald,

[18] Zie ***Vitus Lodewijk von Seckendorf,*** 1673-1751, in zijn *Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie door Dr. Martin LUTHER en andere voortreffelijke mannen, sedert den jare 1515 en vervolgens in Duitschland en de aangrenzende rijken door Godts zegen gewrocht;* enz. Deel I, blz. 30-40 e.v. (Door de Samensteller toegevoegd)

want hij had zijn Sticht ook zeer lief. Namelijk, deze heer had ook bijzondere aflaat voor zijn gemelde kerk te Wittenberg lang voorheen verkregen; waarvan hierna meer bericht zal volgen.

Om tot de rechte redenen van het 'lutherse' geschreeuw te komen: ik liet Gods water over Gods akker lopen. Ondertussen vernam ik, dat Tetzel gruwelijke artikels gepredikt had. Ondermeer:

Dat Tetzel zich verhoogd had om aan degene de zonden te vergeven die zelfs indien het mogelijk was de moeder Gods geschonden hadden. Dat het kruis wat hij in de kerken met het banier en wapen van de paus liet oprichten, dezelfde kracht had als het kruis van Christus. Dat hij meer zielen met zijn aflaat had verlost, dan Petrus met zijn prediken. Dat de ziel uit het vagevuur sprong, zodra de penningen in de kist klonken. Dat de genade van de aflaat dezelfde was, waardoor de mens met God verzoend wordt. Dat er boetvaardigheid nóch leedwezen nodig was. Dat hij ook aflaat voor toekomende zonden had; en dergelijke meer. Ondertussen wist ik niet dat de helft van het geld bestemd was voor de bouw van de Sint Pieterskerk te Rome; enzovoort. ...

Luther schreef in die tijd een brief met de proposities aan de bisschop van Maarten-Burg, vermaande en bad hem, om Tetzel de voet dwars te zetten en hen te beletten van zulke ongerijmdheden te preken, uit vrees dat daaruit enige onlusten mochten komen; en dat zulks hem als aartsbisschop betaamde, enzovoort.

Die brief kan ik nog tonen, maar ik ontving geen antwoord. Ook schreef ik aan de bisschop van Brandenburg, als Ordinairis, aan wie ik een zeer genadig bisschop had. Hij gaf mij tot antwoord, dat ik de macht van de kerk aantastte, dat ik mijzelf een moeite zou brengen; daarbij voegende dat ik de bal maar zou laten lopen. Ik kan wel denken dat zij beiden bedoeld hebben, dat ik arme bedelaar tegen de paus niets zou kunnen uitrichten.

Intussen publiceerde ik mijn proposities tegen het artikel van Tetzel zoals men in het gedrukte wel zien kan. Hiervan liepener binnen de tijd van 14 dagen bijna door geheel Duitsland. Omdat de hele wereld over de aflaat klaagde, voornamelijk over de artikels van Tetzel. En omdat alle bisschoppen en doctoren zich stil hielden en niemand de kat de bel aan wilde binden, en omdat de kettermeesters - de predikorden - met het vuur een schrik werd aangejaagd en Tetzel zelfs sommige priesters die tegen zijn vermetele predikatie's hadden gerept, weer in hun hol gedreven had, 'werd Luther voor een geleerd man gehouden als die eindelijk eens op zijn tanden durfde nemen.'

Deze lof was mij niet aangenaam, want ik wist zelf niet, zoals ik heb gezegd wat aflaat was, omdat ik beducht was dat zulks een zaak zou zijn die buiten mijn bereik lag.

In deze woorden door Myconius aangehaald, dient te worden opgemerkt dat hij vermeldt dat Luther voor het uitgeven van zijn proposities aan vier bisschoppen heeft geschreven, waaruit men ook zien kan wat Luther eigenlijk aan paus Leo heeft geschreven; in deze woorden: eer en alvorens mijn thesis werden aangeplakt vermaande ik sommige prelaten der kerk. Bij sommigen vonden mijn vermaning ingang en werd aangenomen en sommigen lachten erover. Zij deden daarover verschillende uitleggingen.

Verder meldt hij in het jaar 1517 dat de bisschop van Brandenburg een abt aan hem had gezonden met verzoek, om met het uitgeven der probatie van zijn thesis en andere geschriften op te houden.

Verder maakt hij in het jaar 1518 gewag van een brief aan de bisschop van Naumburg. Waaruit men wel zien kan dat hij meer brieven aan bisschoppen geschreven heeft, dan men in zijn boek delen vindt.

Ten tijde van Luther zelf hebben sommigen gemeend, dat de keurvorst daarachter schuilde. Maar Luther spreekt dat tegen in zijn brief aan Spalatinus. …
Mijn kan daaruit zien hoe voorzichtig keurvorst Frederik met Luther omgegaan heeft, daar hij geen vrije toegang tot hem had. Gelijk hij dan ook kort voor het overlijden van keurvorst Frederik in zijn boek tegen de 'hemelse profeten' - wanneer Carlstad klaagde dat Luther hem bij de keurvorst de voet dwars gezet had - zich op de volgende wijze verantwoord: 'Dat hij met dezelve nooit gesproken, of hij meer dan eens te weten te Worms gezien had. En dat het wel zijn komen, dat hij hem in het jaar 1519 ook nog eens te Lochau had gezien.'

Tetzel hield zich intussen niet stil. Maar nadat hij een Duits traktaat tegen Luther had verspreid liet hij nog twee disputen, het ene van 106 en het tweede van 50 stellingen onder zijn naam met de druk gemeen maken.
Hiermee was Tetzel nog niet tevreden maar verbrandde openlijk de thesis, 95 stellingen van Luther. Luthers studenten te Wittenberg hadden dit vernomen en dat er iemand door Tetzel tot hen gezonden was om zijn tegenstellingen daar te verspreiden. De studenten vielen hem op het lijf en vraagden hem waar hij de moed toe durfde gebruiken om zoiets te doen. Zij kochten en deel van de exemplaren en namen het andere deel met geweld van hem, tot een getal van 800 stuks. Daarop maakten zij overal bekend, dat degene die de verbranding en de lijkestatie van Tetzel stellingen wilde bijwonen die middag om 2 uur zich op de markt zou laten vinden om ze op die tijd te verbranden. Echter het geschiedde zonder kennis van de keurvorst, de Raad, Rector, Luther of andere professoren die deze smaad van Tetzel op het hoogste mishaagden.

Luther was beducht dat men zou denken dat zulks uit zijn koker kwam, hoewel het buiten zijn weten geschied was. Hij heeft zich hierover tegen Jodocus, zijn gewezen leermeester verdedigd, wanneer het hem ging zoals hij al gevreesd had.

'Ik moet mij verwonderen, schrijft hij dat gij hebt kunnen geloven dat ik de oorzaak van het verbranden van Tetzel's stellingen ben. Vertrouwd gij van mij, dat ik zozeer van het menselijk verstand beroofd ben, dat ik mij aan een godgeleerde en geestelijke, mij zo ver zou vergrijpen van op een plaats die de mijne niet is, een man die in zulke grote achting is, dergelijke smaadheid aan te doen?'

Waaruit wel af te nemen is dat Luther zo oplopend van aard en achteloos niet is geweest als zijn vijanden hem wel uitschilderen.

Te Leipig werd Tetzel bij de neus genomen. Nadat Tetzel daar een grote som geld bijeen geschraapt had kwam een zeker edelman bij hem, die hem vroeg*, of hij hem voor de zonde die hij van plan was te begaan, insgelijks een aflaat kon krijgen?* Daarop antwoordde Tetzel ja, mits dat hij het vereiste geld voorschoot. Daarop betaalde de edelman hetgeen geëist werd en ontving een brief met het zegel van Tetzel. Toen Tetzel van Leipzig vertrok overviel de edelman hem op de weg, ontnam hem al zijn geld en roste hem dapper af en liet hem leeg naar Leipzig terugkeren. Hij zei tot Tetzel: *dat dit die zonde was, die hij van voornemen was te plegen.* De hertog George was in het begin zeer misnoegd hierover. Maar toen hij de hele zaak vernomen had kwam hij weer tot bedaren zonder de edelman enige straf op te leggen.

Einde citaat Von Seckendorf.

7. 2. BIJZONDERE DROOM VAN KEURVORST FREDERIK VOORAFGAAND AAN LUTHERS OPTREDEN OP 31 OKTOBER 1517

Het is heel bijzonder dat er voorname voorzeggingen van de Reformatie gedaan zijn voorafgaand aan de tijd van Luther; en die in 1517 hun vervulling kregen.
Ten 1e wordt genoemd Sebastiaan Brand die leefde in het laatste van de 15e eeuw te Straatsburg, die de naderende Reformatie van de kerk heeft voorzegd.
De 2e was Rudolfus Castrik, een priester te Maagdenburg die geleefd heeft in begin van de 16e eeuw. Hij heeft in openbare predikaties voorzegd, dat die algemene dwalingen haast door een Gode welbehagelijke Reformatie zouden worden afgedaan.
Een ander was de beroemde Catharina van Siena. Deze heeft omtrent het jaar 1378 voorspelt dat na een grote schisma en tweedracht die ze voor ogen zag met de daarop volgende oorlog, een heerlijke Reformatie van de kerk zou volgen. Waarover zij zich in de geest verheugd heeft. Wat A. Florent in zijn historie heeft opgetekend uit haar eigen mond.
Clementius Clementinus een Italiaanse doctor in de medicijnen zou in zijn boek genoemd de Pest in het jaar 1505 gedrukt, voorzegd hebben dat de Reformatie der kerk nabij was.
Dantes Alegerius, die in het jaar 1520 te Florence de geleerdheid weer uit de as heeft opgedolven, schreef in 1515 dat God iemand zenden zou die de grote Hoer en de Reus die met haar gehoereerd heeft, zou onderbrengen. Zoals de zeergeleerde Gerardus getuigt.
Johannes Fleck, prior van de Franciscanen van Steenlausig bij Bitterfeld, voorzag de grote zegen die God wilde leggen in de nieuwe Universiteit te Wittenberg en van deze uitriep. *Heel de wereld zal wijsheid verkrijgen van deze Wittenbergse Universiteit*. Hij bleef bestendig in deze gedachte dat God in korte tijd een man zenden zou waardoor hij het werk van de Reformatie zou uitvoeren. Wanneer hij naderhand Luthers 1e geschrift *van de aflaat* inzag sprak hij tot de zijnen in het klooster: *haha, hij is gekomen die het doen zou!* Namelijk, de kerk reformeren. Hij heeft ook als eerste een troostrijke brief aan Luther geschreven en hem aangemaand verder te gaan.
Keizer Frederik II (regeerde 1212-1250) heeft omtrent het jaar 1228 dikwijls verzekering gedaan dat Rome een geweldige val zou moeten uitstaan.
Hetzelfde heeft ook gedaan te Straatsburg D. Johannes Geiler van Keizersbergen en Jozef Groenenbeek.
Ook Hieronymus van Praag die te Kosnitz (Konstanz, 30 mei 1416) in het vuur de waarheid bekend en behouden heeft, zowel als zijn leermeester Johannes Hus, getuigde, dat God over 100 jaar een zeer groot werk in de kerk zou aanrichten en van hun bloed alsdan rekenschap afeisen zal.

Deze en veel meer anderen hebben gehoopt en voorzegd dat God zal opstaan over Zijn kerk en dezelve zou reformeren. Zie *Het leven en bedrijf van Dr. M. Luther,* door B.T. Lublink Weddik, Amsterdam. 1838. Blz 10 e.v.

Vitus Lodewijk von Seckendorf, vertelt in zijn *Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie door Dr. Martin LUTHER en andere voortreffelijke mannen, sedert den jare 1515 en vervolgens in Duitschland en de aangrenzende rijken door Godts zegen gewrocht;* enz. een bijkomende omstandigheid die zeker interessant is. Blz. 35 enz.

Het gaat over een droom van Keurvorst Frederik de Wijze. Frederik werd in 1463 geboren op Slot Hartenfels in Torgau als eerste zoon van keurvorst Ernst uit het huis van de Wettinger. In 1486 werd hij samen met zijn jongere broer Johan de opvolger van zijn vader. Hij begunstigde de Hervorming door Luther te steunen. Frederik stierf in 1525.

"De eerwaarde heer George Spalatinus heeft mij, Antonius Musa een droom vertelt welke hertog Frederik, keurvorst van Saksen gehad heeft de nacht, namelijk op Allerheiligen, voordat doctor Martinus Luther zijn eerste stellingen tegen de paus en de predicaties van broeder Johan Tetzel, betreffende de genade van Rome en de aflaat te Wittenberg openlijk

ter verdediging had aangeplakt. Welke droom zijn keurvorstelijke Genade dan ook reeds vroeg in de morgen opgetekend heeft tot gedachtenis; en deze aan zijn broeder, hertog Hans van Saksen in het bijzijn van de kanseliers[19] heeft meegedeeld. Deze luidt als volgt.
Heer broeder, ik moet u verhalen wat ik deze nacht gedroomd heb. Ik wenste er de betekenis van te kennen. Ik heb deze zojuist opgemerkt en mij zo diep ingeprent dat mij dunkt, ik zou deze niet kunnen vergeten al leefde ik 1000 jaar. Want ze is mij driemaal voorgekomen, maar steeds duidelijker.

Daarop vroeg hertog Hans *of het een goede of een kwade droom geweest is?*

Wij weten het niet, God weet het, zegt de keurvorst.

Hertog Hans zei verder: Heer broeder, mogen daar maar niet teveel op bouwen. Wanneer ik iets droom, bid ik telkens de lieve God dat Hij alles ten beste wil keren. Of ik stel het uit mijn hoofd, zo goed ik kan. Hoewel ik ook daaraan moet gedachtig zijn, dat mij vele dromen zowel goede als kwade zijn bevestigd geworden. Wat ik eerst naderhand heb begrepen, maar gewoonlijk zijn het eenvoudige zaken van weinig belang. Uw genade zegge mij evenwel, wat was dan uw droom?[20]

De keurvorst Frederik spreekt: ik wil het uw Genade zeggen. Toen ik mij 's avonds vrij moede en mat te bed legde, was ik spoedig na het gebed ingeslapen en had driekwart uur zacht gerust. Toen ik daarna ontwaakte en vrij klaar wakker werd lag ik en hield mij bezig met allerlei denkbeelden tot 12 uur ter middernacht. Ik dacht er onder andere over na, hoe ik tot eer van Allerheiligen, voornemens was met mijn Hofstoet te vasten en feestdag te houden. Ik bad ook voor de arme zielen in het vagevuur en besloot bij mijzelf, en ook bovendien in hun gloed bijstand te verlenen. Verder bad ik de lieve God om zijn genade dat Hij mij, mijn raadslieden en mijn land tot rechte waarheid leiden en ter zaligheid wilde bewaren en naar Zijn almacht alle deugnieten weren, welke onze regering verbitteren. Met zulke gedachten was ik kort na middernacht weer ingeslapen. Toen droomde ik dat almachtige God een monnik van achtbaar voorkomen tot mij zond, de natuurlijke zoon namelijk van de Heilige Paulus de lieve apostel. Deze was vergezeld van vele heiligen als getuigen dat er geen bedrog bij was, maar alles uit Goddelijke bevel geschiedde. Hij verzocht dat de Keurvorst hem genadig beliefde te vergunnen om iets tegen de deur van de Slotkapel te schrijven. Waarop hij, de keurvorst, door de kanselier had laten weten, dat de zaak alzo stond, hij vrijheid kreeg om te schrijven hetgeen God hem belast had. Waarna de monnik was heengegaan en zijn woorden met zodanige grote letters geschreven had, dat men het schrift zelf te Schweinits[21] waar de Keurvorst zich toen bevond, duidelijk had kunnen lezen. En dat hij daarbij zo'n lange schrijfpen had gebruikt dat het uiterste ervan tot Rome reikte en daar beide de oren van een leeuw doorstak; en ten eerste zo heftig tegen de driedubbele kroon van de Paus aanstootte, dat zij zeker zou gevallen zijn, tenware deze door de kardinalen en vorsten die toeschoten, vastgehouden werd. Verder had hij gehoord, dat deze monnik dan worden de genoemde schrijfpen uit een wiek van een Boheemse gans[22] had getrokken.
De keurvorst ontstelde daarvan en ontwaakte. Hij raakte spoedig weer in slaap en zag naderhand dat de monnik verder schreef en met het uiterste eind van de schrijfpen de Leeuw, de Paus andermaal zo geweldig aanstootte dat de Leeuw begon te brullen. Waarop niet alleen geheel Rome, maar ook al de Standen van het Duitse Rijk kwamen lopen om te zien wat er te doen was. Waarop de Paus hen verzocht hun uiterste best te willen doen het tumult te stillen.

---

[19] George Splatinus

[20] Zie voor deze inleiding: *Het leven en bedrijf van Dr. M. Luther,* door B.T. Lublink Weddik, Amsterdam. 1838.

[21] Plaats in landkreits Wittenberg

[22] Johannes Hus, de Boheemse voorloper van de Reformatie, leefde 100 jaar tevoren. Zijn naam betekent *gans.*

Wanneer hierop de Keurvorst den tweeden male ontwaakte, raakte hij voor de derde maal in slaap, na het Onze Vader gebeden te hebben. Hij meende dat hij een vergadering van de meeste Standen van het rijk zag die er op uit waren om de pen van de monnik te kwetsen. Maar tevergeefs, want hoe meer moeite zij aanwenden hoe vaster en sterker die schrijfpen werd, die zelfs zodanig kraakte dat het door hun oren in het hart klonk; waardoor zij vermoeid de een na de ander wegslopen, de monnik van toverij beschuldigden en in het vervolg niet weinig beducht werden.

Waarna de keurvorst de monnik had laten vragen, waar hij de schrijfpen vandaan had en wat de oorzaak van haar ongewone sterkte was? Tot antwoord heeft hij gekregen, dat de schrijfpen was van een 100-jarige Boheemse Gans en dat deze hem door zijn oude leermeester vereerd was. Deze had hem verzocht om ze als wat voortreffelijks tot zijn gedachtenis goed te bewaren, wat hij dan ook had beloofd. De kracht van de schrijfpen kwamen daar vandaan; zodat haar de ziel of het merg niet kon worden benomen. En terwijl het gerucht van deze schrijfpen zich overal verspreide waren te Wittenberg nog meer kleine schrijfpennen gegroeid die echter niet zo schreven als de eerste; zodat iedere geleerde een grote schrijfpen wenste. De Keurvorst wilde nog verder met de monnik spreken, maar daarop ontwaakte hij.

De vrome Keurvorst heeft die droom zelf opgetekend en deze aan zijn broer Hertog Johan vertelt in de tegenwoordigheid van de kanselier, terwijl hij wel wenste een Daniël te hebben die deze kon uitleggen. Spalatinus die deze droom zorgvuldig heeft opgeschreven, verhaalt dezelve.

Sommigen willen deze in twijfel trekken omdat men in Luthers geschriften of in Spalatinus' levensbeschrijving van Keurvorst Frederik, niets daarvan vindt. Ondertussen zou men kunnen antwoorden, dat deze met voorbedachte rade overgeslagen was teneinde aan de tegenpartijders de gelegenheid te benemen, om te zeggen dat Luthers leer op dromen gegrond was en de Wederdopers zich insgelijks daarmee niet bij helpen zouden.

Ziet de heer Schlegels onder D. Sagittarius' gehouden dispuut over het leven van Spalatinus, pagina 79 en vervolg. Alsmede Tentzelius 'maandelijkse samenspraken', die deze droom insgelijks verhaalt en betuigt in het jaar 1697, pagina 915 enzovoort.

Voor het overige is in de Weimarsche archieven een geschreven brief van Luther waarin hij meldt dat Staupitz[23] hem heeft bericht, dat hij in het jaar 1510 of 1512 te Rome had gehoord, dat een franciscaan zou hebben geprofeteerd dat een heremiet het pausdom zou aantasten. Hetwelk Staupitz bekend dat in Luther als een Augustijner heremiet vervuld was; hetgeen men hierbij kan voegen wat niet ondienstig geacht wordt.

Behalve de genoemde thesis heeft Luther ook een Duitse predicatie *'van de Aflaat en genade'* in druk laten verschijnen, Tom. H. Alt. Pagina 56 en in het Latijn overgezet.

Daarop tastte Tetzel deze preek aan en deed een traktaatje drukken met deze titel: 'Weerlegging van broeder Jan Texel, kettermeester van de predikorden, van 20 dwaalartikels, de pauselijke aflaten en genade betreffende, aan alle gelovigen in Christus, te weten noodzakelijk.'

Dit traktaatje is nog in de Pauliner-Kerk te Leipzig. Hij heeft de gehele predicatie sterk gewijzigde daarin gelast en getracht de aflaat met de pauselijke achtbaarheid en de schoolse leergronden te verdedigen. Onder andere voorgevende dat door de aflaat niet alleen de kerkelijke straffen of zogenoemde boete, maar ook de straffen welke God voornamelijk eist van degene die geen genoegzaam leedwezen hebben; of aan welke de

[23] Johann von Staupitz, 1460-1524, was een theoloog, universiteitsprediker en vice-generaal van de Augustijner Orde. Hij was biechtvader van Maarten Luther, die hem tot grote steun is geweest in zijn geestelijke vernieuwing. "Als Dr. Staupitz er niet geweest was, had ik moeten verzinken in de hel."

biechtvaders een boete opgelegd hebben, die niet zwaar genoeg was, worden vergeven; zich onderwerpende in alle punten aan het oordeel van de Paus, hogescholen en Godgeleerden. Tetzel bood zich aan om bij straf van vuur en water met Luther te disputeren, enz.!

Luther heeft daarop weer geantwoord zonder Tetzel te noemen, gelijk Tetzel zijn naam insgelijks verzwegen had."

De gevolgen van het publiceren van de 95 stellingen van dr. Maarten Luther waren in Duitsland en in West Europa buitengewoon groot. Op de universiteiten, in de kerken, in de rijkszalen, in de hoven van de vorsten, en niet minder in de clerus van de Rooms-katholieke kerk werd over Luthers daad gesproken en over de inhoud gediscussieerd. Het is in het kader van deze hoofdstukken niet de bedoeling om een omschrijving hiervan te geven. We geven alleen aandacht aan een bijzondere feit, namelijk de Leipziger disputatie. De aanleiding hiervoor was als volgt.

Deel I Blz. 87
Toen dr. Eck in 1518 Luther te Augsburg had gesproken nodigde deze om hun geschil bij te leggen, Luther uit tot een openbare disputatie waarin Luther bewilligde. Dr. Eck schreef stellingen waarover op de genoemde plaats te Leipzig zou worden gedisputeerd. Intussen was de zaak aan hertog Georg bekendgemaakt en zocht men verlof om te Leipzig te disputeren die zulks aan Dr. Eck. Intussen sloeg de Hertog die aan Luther tot drie keer af, omdat hij eerst dr. Eck wilde horen of hij van voornemen was om met Luther te disputeren. Want de hertog wist niet dat Dr. Eck zelf Luther had uitgedaagd. Daarenboven wilde de hogeschool te Leipzig de disputatie niet toestaan, hetwelk Luther hem niet kwalijk nam. Tenslotte kwam men overeen om de dispuut de 22e juni 1519 te beginnen.

Blz. 108. Tetzel was met dit dispuut niet ingenomen. Volgens hetgeen Luther bericht, zou hij gezegd hebben toen hij hoorde dat het dispuut stand zou grijpen: *dat zegene de duivel!* Maar in dezelfde tijd stierf hij te Leipzig in het Paulinisch-klooster aan de pest.

Tot zover Von Seckendorf

Dr. W. J. Kooiman schrijft: De disputatie in Leipzig (1519), in de fraaie slotzaal van hertog George-met-de-baard, is een groots en kleurrijk gebeuren geweest. Heel de voorbereiding en de entourage bewijzen, dat de organisatoren beseften, dat hier geschiedenis gemaakt werd.

Het debat werd onder de auspiciën van de Leipziger universiteit gehouden. Theologen, abten, graven en ridders waren aanwezig. Eck droeg een zweepje; was het theologiseren niet een sport voor hem? Luther droeg een bloem, waaraan hij zo nu en dan rook.

Het hoogtepunt van het weken durende dispuut vormde ongetwijfeld de dag, dat de zelfbewuste Ingolstadter professor Dr. Eck zijn collega uit Wittenberg tegen diens zin drong te erkennen, dat Johannes Hus, de Boheemse ketter, die door het concilie van Constanz ter dood veroordeeld werd, in sommige opzichten misschien toch de waarheid had gezegd; althans *toen hij het getuigenis van de Schrift stelde boven de uitspraken der pausen en besluiten van de concilies.*

Eck wist wat hij deed. Leipzig, de oudste Duitse universiteit, was gesticht toen de Duitse professoren en studenten uit Praag verdreven werden door het anti-roomse nationalisme van dezelfde Hus. De Saksische landen hadden van de Boheemse Hussieten veel geleden. Hier was alles gespannen op afweer van wat maar op Hussitisme leek. Zou de traditieloze universiteit uit het achterland het inderdaad wagen de band met de Boheemse ketterij te erkennen, in het hol van de leeuw?

Luther begint met de relatie te ontkennen. Zo heel veel wist hij van Hus niet af, maar wat hij wist boeide hem niet. Nog niet zolang geleden had hij op college de schismatieke actie van de Bohemers scherp afgewezen. Heel de morgen duurde de discussie. Luther riep boos: “Ik wijs de aanklacht af! Ik heb dit schisma nooit goedgekeurd! 't Gaat mij om eenheid en liefde”.

't Was twaalf uur. De vergadering werd verdaagd voor het middageten. Hertog George maakte veel werk van de maaltijden. Maar Luther ontbrak aan tafel. Hij zat in de universiteitsbibliotheek de acten van het concilie van Constanz te bestuderen. Daar ontdekte hij, dat Johannes Hus een kerkbegrip verdedigde, in wezen aan het zijne gelijk, en dat hij met moed de stelling had verkondigd, dat waar de Heilige Schrift spreekt, pausen en concilies moeten wijken.

In de middagsamenkomst sprak hij het onomwonden uit: “Onder de artikelen van Hus vind ik er meerdere die christelijk en evangelisch zijn, die de Kerk niet kan veroordelen”.

“Krijg de pest!” riep hertog George uit. Hij was niet steeds aanwezig geweest, maar die dag had hij met spanning, de handen in de zijde, zitten luisteren.

Eck nam de winst met graagte: “Dat juist is het gif, daarmee wordt aan de particuliere Schriftuitleg meer gewicht gehecht dan aan de officiële van de Kerk. U bent mij van nu af aan een heiden en tollenaar”.

“Praat dan verder met me als met een Turk of ongelovige - ik zal u uit de kerkvaders bewijzen, dat ik gelijk heb”, antwoordde Luther.

Eck was zo welwillend. Maar verdergaand gesprek was van weinig belang meer. Hertog George maakte er definitief een einde aan. Luther had voor hem afgedaan.

7. 3. DE VIJF-EN-NEGENTIG STELLINGEN VAN MAARTEN LUTHER.

Door Dr. A. W. Bronsveld.

Vrij algemeen wordt geleerd, dat als de geboortedag van de Kerkhervorming in de 16de eeuw moet gelden de 31ste oktober van het jaar 1517. Immers bevestigde Luther op die dag zijn 95 stellingen aan de deur van Wittenberg's Slotkapel, en riep daar door die geweldige beweging in 't leven, welke men gewoon is de Hervorming te noemen. Hoe men ook tegenover haar gezind moge zijn, - vriendelijk of vijandig, dankbaar of toornend - en gewichtig is ze geweest. Voor de gehele christelijke Kerk; zowel voor de Rooms-katholieken als voor de protestanten, is zij van de grootste betekenis. Ja, met haar ving het tijdvak aan in de geschiedenis van de wereld, dat men gewoon is de nieuwe geschiedenis te noemen. Zij maakte een einde aan de althans uitwendige eenheid van de Roomse kerk, en bracht een onheelbare slag toe aan de suprematie van de paus op kerkelijk gebied. Zij heeft eens en vooral het ons ingeprent, dat het geloof een persoonlijke zaak is tussen God en ieder mens in 't bijzonder, en dat over ons geweten niemand heersen mag dan de autoriteit van de hoge God. Nu spreekt het wel vanzelf, dat een beweging, welke zóó diep om zich heen heeft gegrepen, en de gehele toenmalige westerse Christenheid in beweging bracht, niet de vrucht kan zijn geweest van één feit. Verschillende o.a. ook economische, factoren moeten samengewerkt hebben. Dat deze zaak inderdaad het geval is geweest, behoeven wij trouwens niet aan te tonen.

Maar het is meer dan eens in de geschiedenis van ons geslacht voorgekomen, dat lang alles was voorbereid op een krachtige omkering in 't denken en gevoelen van de mensen. Er was een onvoldaanheid met het bestaande; er was een uitzien naar iets anders. Maar het werd niet klaar geformuleerd; 't was een onbestemd besef, een vaag voorgevoel, een hopen op iets beters, zonder het bestaande los te durven laten, - totdat het verlossend woord werd gesproken, en de beweging doorbrak, die een bepaalde richting insloeg en de geesten met zich sleepte. Of 't waarlijk zó gebeurt, durven wij niet verzekeren, maar er wordt beweerd, dat ten laatste één vlok die geweldige sneeuwmassa neer doet ploffen van de bergen, die lawines, welker kracht zich vooraf niet berekenen laat. Daarmee kan men dan vergelijken wat Luther deed op 31 oktober 1517 te Wittenberg.

Nemen wij nu kennis van de bekende 95 stellingen, dan zien wij hoe onjuist het is te zeggen, dat Luther daarin de strijd heeft geopend tegen de Roomse kerk en het gezag van de paus. In 1517 was hij nog monnik, bediende de mis, nam de biecht af, leefde naar de voorschriften van de kerk, hield de vasten, geloofde aan het vagevuur, en zou zelf teruggedeinsd zijn voor de gedachte, dat zijn optreden de eenheid van de kerk in gevaar kon brengen. Ook veroordeelde hij niet de leer van de aflaten, zoals die tot zijn tijd gold in de Roomse kerk, maar hij kwam op tegen de handel in aflaten; tegen de prediking, waardoor de zaligheid van de zielen werd verlaagd tot een zaak van koophandel, en de gewetens werden gerustgesteld niet door verootmoediging en een heilig leven, maar door het voldoen van een geldsom, waarmee men de zielen van de overledenen en zijn eigen ziel meende te bevrijden uit, of te vrijwaren tegen de pijnen van het vagevuur.

Toch was Luther verder afgeweken van de Roomse kerk dan hij zelf vermoedde. Zijn opvatting van zonde, van Gods gerechtigheid, van wat Christus voor ons heeft verworven, van goede werken, en van de bevoegdheid van de pausen en bisschoppen, moest, indien zij doorgedacht en doorgevoerd werd, tot conflicten leiden, die hij in 1517 niet inzag en niet verlangde, maar zij konden niet vermeden worden. Maar daarbij willen wij nu nog niet stilstaan. Wij vatten hier hoofdzakelijk de bedoeling in het oog, waarmee Luther de 31 oktober zijn stellingen openbaar maakte. Het was te protesteren tegen de aflaat-handel, zoals die in zijn dagen en in zijn omgeving gedreven werd.

Wat eigenlijk aflaten zijn, hoe de leer dienaangaande in de Roomse kerk is opgekomen en dogmatisch ontwikkeld, heeft Dr. Eekhof in een vorig hoofdstuk duidelijk aangetoond. Het is er mee gesteld als met vele andere Rooms-katholieke leringen. Ze bevatten een element van waarheid, ze kunnen aan een godsdienstige behoefte, althans van sommigen en in bepaalde omstandigheden, voldoen - maar in de praktijk ontaarden zij, en leiden tot materialisme en bijgeloof. Zo is 't ook met de leer van de aflaten. Luther is dan ook in 1517 niet tegen haar gebruik, maar tegen haar misbruik opgekomen.

Wij verwijzen hier niet alleen naar hetgeen Dr. Eekhof over de aflaat-handel in ons vaderland heeft geschreven, maar denken vooral aan het optreden van de dominikaner Johann Tetzel. De 95 thesen die Luther aanhechtte aan de Slotkapel te Wittenberg, waren een reactie op de aflaatverkoop van Johann Tetzel, 1465 -1519.

Er is over dezen man in de laatste 25 jaren veel geschreven. Van Rooms-katholieke zijde heeft men getracht op hem een gunstiger licht te doen vallen, gelijk men van diezelfde zijde voortgaat de nagedachtenis van Luther te onteren. Nauwkeurige onderzoekingen hebben echter aan 't licht gebracht, dat Tetzel zijn beroep van aflaat-commissaris, in dienst van de aartsbisschop van Mainz, en, naar het heette, ten bate van de bouw van de St. Pieter te Rome, op onbeschaamde en godslasterlijke wijze heeft uitgeoefend. Niet alleen door geschriften van zijn toehoorders, maar door tekeningen in zijn dagen vervaardigd, kunnen wij ons een klaar denkbeeld vormen van zijn optreden. Zijn komst werd vooraf aangekondigd; als hij een gemeente bezocht werd hij met klokgelui ingehaald, en woei van de torens de pauselijke vlag. In de kerk werd een groot kruis geplaatst, waarvan men verklaarde, dat het dezelfde kracht had als het kruis van Golgotha. Het pauselijk wapen versierde de wanden, en een geldkist stond niet verre van de voet des kansels.

Tetzel beschikte over een geweldige stem, en over dat soort van welsprekendheid, dat de grote menigte aangrijpt en meesleept. Op de predikstoel gekomen, deelde hij mee, dat men thans weer leefde in een jaar van het welbehagen des Heeren, in een jubeljaar, door de paus goedgunstig afgekondigd. Wijder dan gewoonlijk stonden nu de poorten open van het Paradijs. We bezitten meer dan één afbeelding uit die dagen, waarin Tetzel wordt voorgesteld op de kansel staande van een kerk, waarin alles aanwezig is wat wij hierboven noemden.

Wanneer hij dan de bul van de paus had voorgelezen, waarbij het jubeljaar werd uitgeroepen, schetste hij de smarten van de zielen in het vagevuur. Hij deed het met de levendigste kleuren. Het was zijn hoorders of zij de rampzaligen zagen in de vlammen, en de smartelijke kreten hoorden die zij uitten. En nu kwam hij verkondigen, dat zij ogenblikkelijk konden verlost worden. Zodra het geld klinkt in de kist, springt de ziel in de hemel. Hij wees op de smarten, die de martelaars geleden hadden, en vroeg dan zijn hoorders, of zij niet iets van hun geld overig hadden voor de zaligheid van hun ouders en bloedverwanten. "Betaalt, betaalt," zo besloot hij dan - en de giften stroomden toe.

Maar men kon niet alleen voor de overledenen, voor de zielen in het vagevuur aflaat bekomen - ook de levenden konden zich vrijwaren tegen de toekomende straffen, indien zij een aflaatbrief kochten. Daarbij trad de aflaat-handelaar in bijzonderheden. Hij specificeerde. Hoe zwaarder het misdrijf was, waaraan men zich had schuldig gemaakt, hoe groter ook de som moest wezen, waarvoor men zich vrijstelling van straf verwierf. Er was echter geen zonde, hoe groot ook en hoe gruwelijk, of er was een aflaat voor te krijgen. Men kon een aflaat kopen voor 10.000 jaar; een generale aflaat, waardoor men van alle straf ontheven werd. Ja, men kon een aflaat kopen voor zonden, die men nog doen zou.

Nu zou 't in strijd met de waarheid zijn, indien men het zó voorstelde, alsof Tetzel ten enenmale zweeg van de biecht, welker eerste vereiste is contritio codis, verslagenheid, berouw des harten. Maar het is bekend, hoe lichtvaardig toen en ook later, in de biechtstoel de absolutie werd verleend, en hoe weinig ernstig die contritio moest heten. Maar door Tetzel's optreden werd dat berouw en de gehele biecht zoo goed als overbodig. Evenmin als de verootmoediging des harten, en de oorbiecht werd nu ook gevraagd de voldoening

door goede werken, welke de kerk voorschreef: de zaligheid werd verlaagd tot een zaak van koophandel, tot een kwestie van betalen.

Nu is Luther niet de eerste en de enige geweest, die dit handel drijven in aflaten heeft afgekeurd. Ook wekte niet alleen het plompe optreden van Tetzel weerzin, maar men zag ook met grote verbolgenheid, dat grote geldsommen onttrokken werden aan het volk, en vloeiden in de kas van de paus en de bisschoppen. Men kan daarover raadplegen o. a. Ehrenberg, "Das Zeitalter van de Fugger." De Fuggers waren de kassiers met wie Albert van Brandenburg, de aartsbisschop van Mainz, zijn zaken deed.

Toch heeft dat veelvuldig verzet, dat satiriek en van weerzin getuigend protest de wereld niet in beweging gebracht, en de kerk niet doen opstaan. Dit is wel 't geval geweest met Luthers optreden in 1517.

De voornaamste oorzaak, waaruit dit valt te verklaren, is wel de indruk geweest, dat Luthers optreden de daad was van een man, wiens hele hart hem tot spreken bewogen had. Hier is niet een van de humanisten aan het woord, die zich ergerden aan de domheid van de monniken; geen spotter met het bijgeloof van de menigte; geen magistraat, die met weerzin het volk zag verarmen ten bate van de geestelijkheid. Nee, te Wittenberg sprak een man, die bij al zijn liefde voor de kerk, en zijn eerbied voor de paus, het uitsprak, dat voor het volk verborgen was gebleven de grote schat van de kerk - het *evangelie*.

De zielen leden schade door de aflaathandel. Jezus Christus werd verdrongen door Mammon. Nee, God is geen vertoornd God, die men door allerlei middelen gunstig stemmen en tot vergeving van zonden bewegen moest. De Zaligmaker had voor ons een heil verworven, dat men gelovig aan te nemen, en zich toe te eigenen had. Het gehele christelijke leven moest een leven van ootmoedig berouw en van goede werken zijn. Dat was de prediking van Luther aan zijn studenten en aan de gemeente van Wittenberg, en zij klonk als een woord van bevrijding, als een evangelie.

Toen Luther in de biechtstoel ontdekte, welk een gevaarlijke en heilloze invloed Tetzel's optreden had op het geestelijk en zedelijk leven van de mensen, toen kon hij zich niet langer bedwingen; en op de 31ste oktober 1517 's middags te 12 uren, hechtte hij aan de Slotkapel te Wittenberg 95 stellingen in de Latijnse taal, en nodigde iedereen uit, die ze weerleggen kon, er tegen op te komen. Hij bediende zich daarbij - niet voor het eerst, want twee jaren vroeger had hij ook stellingen gepubliceerd - van een middel toen gebruikelijk, om een gewichtig onderwerp aan de orde te stellen.

Wij laten nu hier de 95 stellingen in onze taal volgen. We hielden ons daarbij zooveel mogelijk aan het oorspronkelijke; en vertrouwen, dat men ze niet misplaatst zal vinden in een werk, dat 400 jaar na Luthers optreden verschijnt, en zijn nagedachtenis eren wil.

95 STELLINGEN

De 95 thesen hadden het onderstaand opschrift, volgens ***Vitus Lodewijk von Seckendorf,*** 1673-1751, in zijn *Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie door Dr. Martin LUTHER en andere voortreffelijke mannen, sedert den jare 1515 en vervolgens in Duitschland en de aangrenzende rijken door Godts zegen gewrocht;* enz. Deze thesen werden door een dienaar van Luther ***aangeplakt,*** volgens Seckendorf, aan de Slotkerk te Wittenberg, zoals te doen gebruikelijk was. Andere historieschrijvers zeggen dat ze eigenhandig werden aangebracht of aangeslagen.

Opschrift

Uit echte, waarachtige liefde en bijzondere ijver zonder enige jaging naar ijdele eer, om de waarheid aan het licht te brengen wil de eerwaarde vader dr. Martin Luther, Augustijn te Wittenberg, magister der vrije kunsten en der Heilige Schrift enz. door Gods genade volgende spreuken van den aflaat afhandelen, daarover disputeren, verdedigen en staande houden tegen Br. Jan Texel, Dominikaan.

Verzoekt derhalve degene die hem mondeling daaromtrent kunnen spreken, zulks bij geschrift te doen, enz. **In de Naam van onze Heere Jezus Christus. Amen.**

1. Toen onze Heere en Meester Jezus Christus zei: 'Doet boete'[24] enz., wilde Hij dat het hele leven van Zijn gelovigen op aarde een voortdurende boete zou zijn.

2. Dit woord mag niet verstaan worden als betrekking hebbend op het sacrament van de boete dat bestaat uit biecht en genoegdoening en bediend wordt door het priesterlijk ambt.

3. Echter heeft de Heere op deze plaats niet alleen willen spreken van de innerlijke boete, ja de innerlijke boete is niets, als deze niet uiterlijk op allerlei wijze de versterving van het vlees bewerkt.

4. Daarom blijft de straf, zolang de mens afkeer heeft van zichzelf - en dat is de echte innerlijke boete - bestaan tot aan de overgang uit dit tot het eeuwige leven.

5. De paus wil en kan geen andere straf kwijtschelden dan die hij heeft opgelegd naar eigen goeddunken of volgens pauselijke wetten.

6. De paus kan geen enkele schuld anders vergeven dan door te verklaren en te bekrachtigen, dat ze door God vergeven is; hij kan echter wel de schuld vergeven in die gevallen waarover hem dat recht toekomt. Wie hem hierin niet acht, diens schuld blijft hem toegerekend.

7. God vergeeft niemand de schuld zonder hem te brengen tot deemoedige gehoorzaamheid aan de priester als Zijn plaatsvervanger.

8. De kerkelijke regels over de boete zijn alleen bestemd voor de levenden en volgens diezelfde regels mag aan stervenden niets worden opgelegd.

9. Daarom bewijst de Heilige Geest ons door de paus een weldaad, waar deze in zijn decreten of rechten overal uitzonderingen maakt in geval van dood of uiterste nood.

10. De priesters, die voor stervenden kerkelijke boetedoeningen tot in het vagevuur laten gelden, handelen onwetend en verkeerd.

11. Dit onkruid, dat men kerkelijke straffen laat doorlopen tot in het vagevuur, is zonder twijfel gezaaid toen de bisschoppen sliepen.

12. Vroeger werden 'kerkelijke straffen' (dat is boete en genoegdoening voor begane zonde) niet ná, maar vóór de absolutie opgelegd om daardoor te beproeven of het berouw oprecht was.

13. De stervenden worden door hun dood verlost van dit alles; de stervenden gelden voor het canoniek recht reeds als dood; ze zijn daar rechtens al van bevrijd.

14. Onvolkomen vroomheid of onvolkomen liefde veroorzaken op het sterfbed noodzakelijkerwijs grote angst; en des te groter naarmate die beide geringer zijn.

15. Die angst en schrik zijn op zichzelf - om van andere dingen nog maar te zwijgen - al voldoende om een mens de pijn van het vagevuur te doen gevoelen, omdat ze de verschrikking der wanhoop zeer nabij komen.

[24] Het Griekse woord kan betekenen *zich bekeren, berouw hebben* en *boetedoen,* Matth. 4: 17.

16. Men kan zeggen, dat hel, vagevuur en hemel op dezelfde wijze te onderscheiden zijn als vertwijfelen, bijna vertwijfelen en heilszekerheid.

17. De zielen in het vagevuur zullen vermindering van de verschrikking wel net zo nodig hebben als toename van de liefde.

18. Er zijn geen redelijke en Schriftuurlijke motieven voor de opvatting, dat zij niet meer in staat zijn verdienste te verwerven of in liefde toe te nemen.

19. Evenmin voor de opvatting, dat alle zielen in het vagevuur zeker zijn van hun behoud, ook al zijn wij daar wel heel zeker van.

20. Daarom bedoelt de paus met de woorden 'volkomen kwijtschelding van alle straffen' niet, dat zonder meer alle straffen kwijtgescholden zouden worden, maar alleen die straffen die hij zelf heeft opgelegd.

21. Daarom dwalen die aflaat predikers die zeggen, dat door de aflaten van de paus de mens gered en bevrijd wordt van alle straffen.

22. De paus scheldt dus aan de zielen in het vagevuur geen enkele straf kwijt die zij in dit leven volgens de kerkelijke regels hadden moeten boeten.

23. Als er sprake is van kwijtschelding van alle straffen, dan bestaat dat alleen voor de volmaaksten, dus voor heel weinigen.

24. Daarom wordt een groot deel van het volk bedrogen, wanneer hun met een groots gebaar zonder onderscheid de vrijspraak van alle straf beloofd wordt.

25. Wat dus geldt voor de paus ten aanzien van het vagevuur in het algemeen, dat geldt evengoed voor elke bisschop en pastoor in hun bisdom of parochie.

26. De paus doet er zeer goed aan de zielen in het vagevuur vergeving te schenken niet krachtens zijn sleutelmacht (die hij daartoe in het geheel niet heeft), maar op grond van de voorbede.

27. Het is puur menselijk dwaasheid, als men beweert, dat de ziel uit het vagevuur verlaat, zodra de klank van het geld in de kist rinkelt.

28. Eén ding is zeker: zodra het geld in de kist klinkt kunnen gewinzucht en hebzucht toenemen, maar de voorbede van de Kerk pleit op het welbehagen Gods alleen.

29. Wie weet eigenlijk, of alle zielen in het vagevuur wel verlost willen worden; denk maar aan wat verteld wordt over Sint Severinus en Sint Paschalis.

30. Niemand is zeker van de oprechtheid van zijn berouw, dus kan hij nog veel minder zeker zijn van de volledige vergeving.

31. Even zeldzaam als iemand met waarachtig berouw is iemand die waarlijk aflaat ontvangt, dus zeer zeldzaam.

32. Wie denken door aflaatbrieven zeker te zijn van hun behoud zullen met hun leraars onder het eeuwig oordeel vallen.

33. Men kan zich niet genoeg hoeden voor hen die de aflaat van de paus een onschatbare gave Gods noemen waardoor de mens met God verzoend wordt.

34. Immers, de genade van de aflaat heeft alleen maar betrekking op de door mensen bij de biecht opgelegde genoegdoeningen.

35. Niet christelijk prediken zij, die leren, dat zij die zielen uit het vagevuur loskopen of biechtbrieven verwerven geen berouw nodig hebben.

36. Ieder christen die oprecht berouw heeft, heeft een volkomen vergeving van straf en schuld, ook zonder aflaatbrieven.

37. Ieder christen, hetzij dood of levend, heeft deel aan alle goederen van Christus en van de Kerk, ook zonder aflaatbrieven; het wordt alles door God geschonken.

38. Toch moet het aandeel van de paus in de vergeving niet veracht worden, want - zoals boven gezegd (st. 6) - ook dat is een aanzeggen en toezeggen van de goddelijke vergeving.

39. Het is erg moeilijk, ook voor de geleerdste theologen, om voor het volk tegelijk hoog op te geven van een overvloed aan aflaten en aan te sporen tot een waarachtig berouw.

40. Waarachtig berouw verlangt de straf (genoegdoening) en bemint die, maar de overvloed aan aflaten maakt onverschillig en doet die (straffen) haten, geeft daar althans gelegenheid toe.

41. Men moet voorzichtig zijn met het verkondigen van de pauselijke aflaten, opdat bij het volk niet de verkeerde mening post vat, dat deze de voorkeur verdienen boven andere goede werken der liefde.

42. Men moet de christenen leren, dat het niet in de geest van de paus is, het verwerven van aflaten ook maar bij benadering op één lijn te stellen met een daad van barmhartigheid.

43. Men moet de christenen leren, dat wie aan een arme geeft of aan een behoeftige leent, beter doet dan wie een aflaat koopt.

44. Want door een daad van liefde neemt de liefde toe en wordt de mens beter, maar door de aflaat wordt hij niet beter, hoogstens van wat straffen bevrijd.

45. Men moet de christenen leren, dat wie een arme ziet, die over het hoofd ziet en in plaats daarvan een aflaat koopt, niet de pauselijke aflaat maar wel de toorn Gods over zich heen krijgt.

46. Men moet de christenen leren, dat zij, als zij geen overdadige rijkdom bezitten, verplicht zijn wat voor hun huis nodig is te bewaren en het in geen geval aan aflaten te verspillen.

47. Men moet de christenen leren, dat aflaten kopen iets vrijwilligs is en geen gebod.

48. Men moet de christenen leren, dat de paus bij het schenken van aflaat meer dan geld een gebed voor hem zelf nodig heeft en wenst.

49. Men moet de christenen leren, dat de pauselijke aflaat goed is zolang men daarop niet vertrouwt, maar dat er integendeel niets schadelijker is, als men daardoor de vreze Gods kwijt raakt.

50. Men moet de christenen leren, dat de paus, als hij wist van de afpersingen der aflaatpredikers, liever zou willen, dat de St. Pieterskerk tot as zou verbranden dan dat die gebouwd moest worden van de huid, het vlees en het gebeente van zijn schapen.

51. Men moet de christenen leren, dat de paus bereid zou zijn - zoals hij dat ook verplicht is - zo nodig de St. Pieterskerk te verkopen om van zijn eigen geld uit te delen aan velen van hen, bij wie de aflaatkramers het geld uit de zak geklopt hebben.

52. Het vertrouwen om door aflaten zalig te worden is waardeloos, al zou de met de verkoop belaste beambte, de aflaatcommissaris, ja ook de paus zelf zijn ziel ervoor in pand willen geven.

53. Wie ten behoeve van de aflaatpreken de verkondiging van het Woord van God in de kerken in de omgeving verbieden, zijn vijanden van Christus en de paus.

54. Aan het Woord van God wordt onrecht gedaan, als men in een preek evenveel of zelfs meer tijd besteedt aan het verkondigen van de aflaat dan aan het Woord van God.

55. Het is zeker de bedoeling van de paus, dat men, als er voor de aflaat - het geringe - één klok geluid wordt, één processie en één dienst gehouden wordt, dat er dan voor de prediking van het Evangelie honderd klokken geluid worden, honderd processies gehouden worden en honderd diensten.

56. De 'schatten' der Kerk waaruit de paus de aflaat uitdeelt, zijn in de gemeente van Christus niet duidelijk genoeg aangegeven of bekend gemaakt.

57. Blijkbaar gaat het hier niet om tijdelijke goederen, want die zouden door velen van de predikers niet zo gemakkelijk met volle handen uitgedeeld worden, die zouden ze eerder inzamelen.

58. Het zijn ook niet de verdiensten van Christus en de heiligen, want die bewerken altijd, zonder toedoen van de paus, de genade voor de innerlijke mens en tegelijkertijd kruis, dood en hel voor de uitwendige mens.

59. St. Laurentius heeft de armen der gemeente de schatten der Kerk genoemd; maar hij heeft daarbij het woord gebruikt naar de geest van zijn tijd.

60. Op goede gronden zeggen wij, dat de sleutelmacht van de Kerk haar ware schat is, haar door de verdienste van Christus geschonken.

61. Want het is duidelijk, dat voor kwijtschelding van straf en vrijspraak in bepaalde gevallen de macht van de paus alleen voldoende is.

62. De ware schat der Kerk echter is het heilig Evangelie van de heerlijkheid en de genade van God.

63. Maar deze schat is natuurlijk zeer gehaat, want daardoor worden de eersten tot laatsten.

64. De schat der aflaten daarentegen is natuurlijk bijzonder geliefd, want daardoor worden de laatsten de eersten.

65. Dus zijn de schatten van het Evangelie de netten waarmee men vroeger de mensen met rijkdom ving.

66. De schatten van de aflaat zijn de netten waarmee men nu de rijkdom van de mensen vangt.

67. De aflaat, die door de predikers als de 'grootste genade' verkondigd wordt, moet inderdaad 'groot' heten, in die zin, dat hij veel opbrengt.

68. Maar de aflaat is werkelijk uiterst gering, vergeleken met de genade van God en het geloofsleven onder het kruis.

69. De bisschoppen en pastoors zijn verplicht de commissarissen van de apostolische aflaat met alle eerbied toe te laten.

70. Maar ze zijn nog meer verplicht met ogen en oren op te letten, dat deze commissarissen niet in plaats van wat de paus heeft opgedragen hun eigen fantasieën prediken.

71. Wie de waarheid van de pauselijke aflaat weerspreekt, die zij vervloekt!

72. Maar wie zich bezorgd maakt over de willekeur en de brutaliteit in de woorden van de aflaatpredikers, die zij gezegend!

73. Zoals de paus terecht met zijn toorn en ban hen straft die ten aanzien van de aflaathandel allerlei bedrog plegen,

74. zo wil hij nog veel meer hen straffen met zijn toorn en de ban, die onder de dekmantel van de aflaat met allerlei handigheden aan de heilige liefde en de waarheid afbreuk doen.

75. Te veronderstellen, dat de aflaat van de paus zo krachtig werkt, dat hij een mens zou kunnen vrijspreken van de zonde, zelfs als hij (om iets onmogelijks te noemen) de moeder Gods verkracht had, is krankzinnig.

76. Wij stellen daarentegen, dat de pauselijke aflaat niet de schuld kan wegnemen van ook maar de geringste vergefelijke zonde.

77. Wie zegt, dat St. Petrus, als hij nu paus was, geen groter genade zou kunnen uitdelen, spreekt lastering tegen St. Petrus en de paus.

78. Daartegenover stellen wij, dat deze, ja iedere paus, over groter genaden (dan de aflaat) beschikt namelijk over het Evangelie, de geestelijke krachten, de gave om gezond te maken enz. waarvan sprake is in 1 Corinthe 12.

79. Als men zegt, dat het kruis, opgericht (in de kerken), gesierd met het pauselijk wapen, evenveel macht heeft als het kruis van Christus, dan is dat een godslastering.

80. Bisschoppen, priesters en theologen die dulden, dat men het volk dergelijke dingen predikt, zullen daarvan rekenschap moeten afleggen.

81. Een dergelijke onbeschaamde aflaatprediking maakt het ook geleerden moeilijk om de eer en de waardigheid van de paus in bescherming te nemen tegen laster en zeker ook tegen de scherpe vragen van leken.

82. Bijvoorbeeld: waarom ruimt de paus het vagevuur niet leeg vanwege zijn allerheiligste liefde en vanwege de grote nood der zielen - dat zou toch voor hem de meest voor de hand liggende reden moeten zijn -? Nu verlost hij immers oneindig veel zielen terwille van dat ellendige geld voor de bouw van de basiliek - een geringe reden.

83. Of: waarom blijven de dodenmissen en de jaarlijkse gedachtenisvieringen voor de overledenen dan nog bestaan en waarom geeft hij de jaargelden die daarvoor gesticht werden niet terug of staat hij hun teruggave niet toe, het is toch zeker onjuist om voor de al (door de aflaat! vert.) verlosten nog te bidden?

84. Of: wat is dat voor een nieuwe vroomheid van God en van de paus, dat zij aan een goddeloze of bijvoorbeeld een vijand toestaan voor geld een godvrezende en door God beminde ziel te verlossen in plaats van dat zij die uit liefde omniet verlossen, vanwege de grote nood van een godvrezende en beminde ziel?

85. Of: waarom worden de oude boetevoorschriften, die toch allang feitelijk en praktisch zijn afgeschaft en als dode letter beschouwd moeten worden, nog met geld afgekocht in verband met de aflaat, alsof zij nog van kracht en springlevend (vivacissime) waren?

86. Of: waarom bouwt de paus nu niet liever de St. Pieterskerk van zijn eigen geld in plaats van dat van de arme christenen, terwijl toch zijn vermogen groter (crassior) is dan dat van de rijkste Croesus?[25]

87. Of: wat kan de paus nog kwijtschelden of schenken aan hen die door volkomen berouw reeds aanspraak hebben op volkomen vergeving en op het verkrijgen van alle geestelijke goederen?

88. Of: wat zou voor de Kerk beter zijn, dan wanneer de paus, wat hij nu slechts eenmaal doet, dagelijks honderdmaal aan elke gelovige als kwijtschelding zou uitdelen?

89. Daar het de paus toch bij de aflaat meer te doen is om de zaligheid der zielen dan om. het geld, waarom heeft hij dan de vroeger verleende brieven over aflaten doen vervallen, terwijl die toch evenveel uitwerking hadden?

---

[25] Marcus Licinius Crassus, ca 115 – 53 voor Chr. jaart. Was een Romeins generaal ten tijde van de Romeins keizer Julius Caesar. Hij wordt beschouwd als de rijkste man in de Romeinse historie.

90. Als men deze scherpe en ernstige bezwaren van de leken slechts met geweld wil onderdrukken en ze niet tot zwijgen wil brengen door met goede argumenten aan te komen, betekent dit, dat men de Kerk en de paus aan de spot der vijanden prijs geeft en de christenen ongelukkig maakt.

91. Wanneer de aflaten dus slechts naar de geest en de bedoeling van de paus werden gepredikt, zouden al die bezwaren gemakkelijk worden opgelost, ja, ze zouden er zelfs niet zijn.

92. Weg dus met al die profeten, die tot het volk van Christus zeggen: Vrede, vrede, en er is geen vrede.

93. Goed ga het echter de profeten, die tot het volk van Christus zeggen: Kruis! kruis! en het is geen kruis.

94. De christenen wekke men er toe op, dat zij zich beijveren, om hun Hoofd Christus te volgen door straffen, dood en hel heen.

95. En dat zij dus meer hierop vertrouwen, dat zij door vele verdrukking zullen ingaan, dan door de gerustheid des vredes.

31 oktober 1517

Latijnse tekst, en vertaling in het Duits: http://www.ekd.de/glauben/95_thesen.html

Tenslotte eindigde LUTHER zijn 95 Stellingen met een 'Protestactie van de Eerwaardige vader Dr. MARTIJN LUTHER, Augustijner te Wittenberg.'

«Omdat zich misschien enigen aan de hier voorgestelde stukken over de aflaat zouden kunnen ergeren, zo wil ik hiermede plechtig een Protestatie afkondigen, zoals dit aan de Hogescholen gebruikelijk is. En alzo betuig ik, dat ik niets wil beweren en voor waar houden, wat niet in de Heilige Schrift en in de Heilige kerkvaders gegrondvest is, en door den Roomse Stoel aangenomen, en in de Pauselijke Rechten en Decretalen te vinden is. Wanneer echter in de Schriften der Heilige Kerkvaders, in de Canonische Stellingen of Decretalen iets mocht voorkomen, dat twijfelachtig of onbewijsbaar ware, dan zal ik, ten beste der Disputatie, datgene aannemen, wat rede en ondervinding daarvan uitspreken. Maar zo, dat het oordeel en gevoelen mijner Opperhoofden steeds hun kracht behouden. Alleen voeg ik hierbij, wat ik mij als een bijzonder voorrecht der Christelijke vrijheid voorbehoud, dat ik de dwaze begrippen van de heiligen Thomas (van Aquino), Bonaventura en andere Scholastieken, welke zonder Schriftuurlijke bewijzen gesteld zijn, naar mijn willekeur verwerpen of aannemen wil, volgens de raad van de heilige PAULUS: 'Beproeft alles en behoudt het goede'; daarbij hindert het mij in genen dele, als de Thomisten beweren, dat Thomas overal door de Kerk wordt aangenomen en goedgekeurd. Want men weet wel, hoe ver en hoe veel zijn aanzien reikt en geldt.»

De hoofdstrekking van deze theses kunnen wij kort samenvatten. Het gehele leven van de christen moet een leven van "boete" zijn. Hiermee is bedoeld, dat de mens innerlijk een oprecht leedwezen moet hebben over zijn zonde, en dat hij dit leedwezen als echt bewijzen moet, door het zondige vlees te doden, en werken te doen die aan God behagen. De schuld vergeven kan, strikt genomen, de paus niet, maar hij kan verklaren dat God de schuld heeft kwijt gescholden.

Luther erkent nog, dat wanneer God iemand de zonden kwijt scheldt, hij zich onderwerpen moet aan de priester, die God vertegenwoordigt, en de boetedoeningen heeft te verrichten, welke de kerk bij het sacrament van de boete heeft vastgesteld. Van die boetedoeningen kan de paus ontheffen, aflaat geven, maar niet van bepaalde tegen Gods geboden bedreven zonden, En in geen geval strekte de macht van de paus zich uit over de straffen, die in 't vagevuur moesten geleden worden.

Aflaatbrieven zijn niet nodig voor iemand, die waarlijk berouw heeft en zich verootmoedigt; maar hoe zal men naar de eis hen weerstaan, die aandringen op waarachtig berouw en toch aflaatbrieven verkopen.

Hoe verder wij de theses lezen, hoe meer wij ontdekken, dat de ziel van Luther inwendig gloeit van verontwaardiging over de geldzucht van paus en bisschoppen. Waarom het geld niet liever besteed aan de armen? Waarom niet liever de St. Pieterskerk prijs gegeven aan de vlammen, dan dat zij wordt gebouwd ten koste van 't vlees en beenderen van de schapen?

Bij allen eerbied, aan de paus bewezen, die Luther niet aansprakelijk wil stellen voor hetgeen in zijn naam geschiedt, is er toch reeds een gisting in zijn gemoed te bespeuren, welke uit moet lopen op een breuk met de kerk. Luther stond toen reeds verder van Rome dan hij zelf vermoedde. Het onderzoek van de Bijbel, het recht begrip van de rechtvaardiging volgens Paulus was zozeer in strijd met de leer van de goede werken van de Roomse theologen; zijn opvatting van het geloof niet maar als een toestemmen van alles wat de kerk leert, maar als een aannemen en omhelzen van Christus en zijn verdiensten: het moest leiden tot strijd en scheiding.

Anderen hebben dit terstond beseft, en beter begrepen dan Luther zelf. Zijn stellingen waren in een ommezien vertaald in het Duits, en binnen een maand door geheel Duitsland verspreid en gelezen. Zij trokken de aandacht te Rome, in de hoogste kerkelijke kringen. Tetzel zond tegenstellingen in 't licht, welke door een ander waren opgesteld, maar weinig indruk maakten.

Binnen weinige maanden sprak men van Luther in de gehele christelijke wereld. Men kan deze beweging vergelijken met een steen, die van een bergtop losgeraakt, omlaag rolt en in zijn vaart andere stenen en rotsblokken meesleurt, en heel de omtrek doet daveren en verwoest.

Het is bekend, hoe spoedig te Antwerpen, bij de aldaar gevestigde Augustijner-monniken het optreden van Luther bekend is geworden. Zij hadden reeds vóór 1517 gepredikt tegen de aflaathandel, en de beide eerste priors van hun klooster, Johannes van Mechelen en Jacobus Praepositus, waren niet alleen geestverwanten, maar leerlingen en persoonlijke vrienden van Luther. Van Luthers denkbeelden doortrokken, en bereid ervoor te sterven, waren de beide martelaren Voes en Van Essen, aan wier dood Luther een bekend, hartroerend gedicht gewijd heeft.

Wij hebben hier niet de verdere geestelijke ontwikkeling van Luther te beschrijven. Dit geschiedt in een ander hoofdstuk van dit werk. Wij houden ons strikt aan ons onderwerp - de 95 stellingen.

Alleenlijk wijzen wij hier erop, dat de Wittenberger Doctor met snelle vaart is voortgegaan op de baan, die hij 31 oktober 1517 insloeg.

Het was op de 10de december 1520, dat hij buiten de Elster poort te Wittenberg zijn studenten verzameld had. Daar werd een brandstapel gereed gemaakt voor een van de "Magisters" van de hogeschool. Melanthon, Carlstadt, vele doctoren en leraren waren tegenwoordig met een groot aantal studenten. Luther legde de pauselijke decretalen op de brandstapel, en een Magister stak hem in brand. Toen nam Luther de pauselijke banbul, werpt haar in de vlammen en zegt: "Dewijl gij de heiligen des Heeren bedroefd hebt, vertere u het eeuwige vuur !"

Nadat Luther met de andere leraren vertrokken was, bleven nog honderden studenten in de nabijheid van de brandstapel vertoeven, zongen een Te Deum en een lijkzang op de decretaien. Nog geruime tijd werd het vuur onderhouden, en in de loop van de dag keerden

de studenten terug en gaven scholastieke boeken en de geschriften o.a. van Eck, aan de vlammen prijs.

Luther was zich zeer wel bewust van de verstrekkende betekenis van de daad, welke hij verricht had. Hij gaf er de volgende dag rekenschap van aan zijn studenten, en zeide, dat de pauselijke Stoel zelf nog verbrand moest worden. Wanneer zij niet van heler harte van het rijk des pausen zich vrij maakten, zouden zij de zaligheid niet kunnen verkrijgen.

Hij gaf daarom een beknopt geschrift uit: "Waarom de boeken van de paus en zijn volgelingen door Dr. Maarten Luther verbrand zijn." Hij gevoelde zich als van een zwaar juk ontheven en achtte zich door de leefregelen van het klooster niet meer gebonden. De gemeenschap met de kerk was verbroken. De "vrijheid van een christenmens" was zijn deel geworden.

Was Luther blijven staan op het punt, waarop wij hem aantroffen in 1517, hij zou niet zijn gekomen tot het opzeggen van de gehoorzaamheid aan de paus, geen hervormer zijn geworden, als hoedanig wij hem eren. Maar, zoals wij hierboven zeiden, in de 95 stellingen waren de kiemen aanwezig, welker ontwikkeling moest leiden tot een breuk met de kerk en haar praktijken. Er loopt een rechte lijn van 31 October 1517 naar 10 December 1520.

En omdat Luther, in Gods kracht, die lijn heeft afgelopen, en met koninklijke moed, met de pauselijke banbul heeft gedaan wat de legaat des pausen deed met zijn geschriften: daarom eren wij zijn nagedachtenis en vieren wij het 400-jarig gedenkfeest van de Hervorming.

De universiteit is thans niet meer in Wittenberg. Deze is overgebracht naar Halle. De slotkapel is prachtig gerestaureerd. Daar ligt Luther begraven. De deuren, waaraan hij zijn 95 stellingen vasthechtte, zijn bij een beleg verbrand; maar koning Friedrich Wilhelm van Pruissen heeft aan de kerk koperen deuren geschonken, waarin Luthers theses gegoten zijn. Zo staan ze daar in duurzaam metaal. Maar in duizenden harten staat, zo al niet de letter, dan toch de hoofdinhoud van zijn theses gegrift met het beeld van Maarten Luther, de man, de held Gods, die het Evangelie heeft verkondigd van Gods genade, de rechtvaardiging des zondaars alleen door 't geloof, en het priesterschap van de gelovigen.

7. 4. GEVOLGEN VAN DE 95 STELLINGEN: LUTHER IN DE BAN

Paus Leo X had eerst gedacht, dat de hele zaak te Wittenberg slechts een monnikentwist was. Hij noemde broeder Martinus "ein sehr guter Kopf", maar dat zou anders worden. De Dominicaan Sylvester Prierias (Mazzolini), pauselijke boekencensor, schreef tegen Luther en nam Tetzel in bescherming. Het was Luther niet moeilijk de Dialogus van Prierias te weerleggen. Prierias schreef voor de tweede en derde maal, maar werd op schertsende toon door Luther andermaal weerlegd. De paus legde de onhandige Dominicaan het zwijgen op.

In Mei 1518 schreef Luther aan de paus een deemoedige brief, waarin hij trachtte zijn stellingen te verdedigen. Von Staupitz zou de brief overhandigen.

Intussen maakte men zich in Rome gereed tot de strijd. Op 7 Augustus 1518 ontving Luther een oproeping om binnen 60 dagen in Rome te komen, om zich te verdedigen. De Wittenbergse universiteit bewerkte, dat Luther in Duitsland zou verhoord worden en Frederik de Wijze wist van de paus te verkrijgen, dat Luther te Augsburg voor de pauselijke legaat, kardinaal Cajetanus, zou verschijnen.

Deze ontmoeting had plaats Oktober 1518. Cajetanus beriep zich als een echte scholasticus op de scholastieken, maar Luther beriep zich op de Heilige Schrift. Luther bood aan zijn stellingen aan het oordeel van verschillende universiteiten te onderwerpen. Cajetanus eiste herroeping der stellingen en dreigde met ban en interdict.

Nu beriep Luther zich 16 Oktober 1518 van de slecht onderrichten op de beter te onderrichten paus. Heimelijk verliet Luther Augsburg. Daardoor ontkwam hij aan een inhechtenisneming. Toen eiste Cajetanus van de Keurvorst, dat deze Luther naar Rome zou zenden; maar de Keurvorst antwoordde, dat hij gaarne het oordeel van enkele universiteiten zou horen en dat hij zolang Luther op een veilige plaats wilde bewaren. Luther beriep zich op 28 November 1518 van de paus op een algemeen Concilie.

Om Luther van de steun, welken hij van de Keurvorst genoot, te beroven, zond de paus de Saksische edelman Karl von Miltitz, pauselijk kamerheer, tot Frederik de Wijze, om hem de gewijde ‘gouden roos’ aan te bieden, en om van hem te vragen, dat hij Miltitz in diens optreden tegen Luther helpen zou. Op een samenkomst te Altenburg in Januari 1519 verklaarde Luther aan de vriendelijke kamerheer, dat hij bereid was een schrijven aan de paus te zenden waarin hij leed zou betonen over zijn te scherp optreden, dat hij de Duitse Christenheid vermanen zou tot onderwerping aan de paus, dat hij voor een Duitse bisschop wilde verschijnen (mits met recht tot appel) en dat hij zou zwijgen en van verderen strijd afzien, indien zijn tegenstanders ook zwegen. In Mei 1519 schreef Luther aan de paus.

In die tijd geraakte een collega van Luther, Andreas Bodenstein von Karlstadt, hoogleraar te Wittenberg, geraakte in een pennenstrijd met Dr. Johann Eck.

Een dispuut zou plaats hebben in Leipzig. In zijn stellingen viel Eck ook Luther aan en deze zag zich genoodzaakt stellingen tegen Eck openbaar te maken. Hij verbrak noodgedwongen zijn belofte aan Von Miltitz, omdat de tegenpartij niet zweeg. Een dispuut werd gehouden te Leipzig op de Pleiszenburg.

Op 4 Juli 1519 begon Luther en hij beweerde, dat het pausdom een menselijke inzetting was. Toen Eck daarop zei: dat hebben Hus en Wicliff ook beweerd, antwoordde Luther, ‘dat onder de door deze mannen verdedigde stellingen vele Evangelisch geweest waren, bijv. de stelling, dat het geloof aan Rome's opperhoogheid niet noodzakelijk was tot zaligheid’. Eindelijk erkende Luther, dat een concilie kan dwalen.

Eck werd door zijn vrienden gevleid en door de hertog Georg in Saksen geëerd, omdat hij overwinnaar was geworden; maar Luther had naar het oordeel zijner vrienden gezegepraald. Hij werd ook geëerd, niet het minst door de Humanisten Ulrich von Hutten en

Franz von Sickingen, de moedige strijders voor de vrijheid van de Duitse natie, de eerste met de pen, de tweede met het zwaard.

Luther reeft aanvankelijk niet gedacht om te breken met de kerk, maar de omstandigheden hebben hem er toe gedrongen. Dr. Eck was na het Leipziger dispuut uit Rome teruggekeerd met een bul tegen Luther.

Die bul begon met de woorden Exsurge Domine. (Zij luidde aldus: *Maak u op, Heere twist uwe twistzaak*. Uw wijngaard wil een wild zwijn uit het woud verwoesten, een wild zwijn wil hem afweiden, maak u op Petrus ... maak u op Paulus .... want daar is een nieuwe Porphyrius opgestaan enz.).

De paus veroordeelde 41 zinsneden uit Luthers geschriften en gebood deze geschriften openlijk te verbranden. Zij worden beschouwd als deels ketterachtig, deels afstotelijk, en deels als vermetel. Bovendien zou over Luther, wanneer deze niet binnen 60 dagen herriep, de kerkelijke ban uitgesproken worden. Luthers herroeping moest een behoorlijke vorm naar Rome gezonden worden of deze zelf te brengen en zich van een vrijgeleide te voorzien. Indien hij zo niet handelde verklaard de bul hem na de gemelde termijn in de ban en verbiedt een ieder hem te beschermen, bij straffe van de baan en verbeurdte van alle leengoederen, enzovoort.

Intussen lieten de paus echter aan de Luther nog een deurtje open, om het gedreigde vonnis te ontsnappen omdat hij zijn persoon verschoond en alleen de leer verdoemd. En dat hij een genade zou worden ontvangen als hij daarvan een herroeping deed. Maar Luther werd juist hierdoor zo gesterkt dat de zaak van de paus op al te losse voeten stond, dan dat hij aan de zijne zou beginnen te twijfelen.

Van ***Seckendorf*** schrijft:

Van roomse zijde schrijft men, dat de bul in Duitsland met groot gejuich werd ontvangen.

Wat voor een gedeelte beide geestelijkheid waar is. Maar ze vond bij allen geen ingang. Dr. Eck was te Rome benoemt om deze naar Duitsland te brengen. Wat volgens Maimbourg voor het pauselijk belang nadelig was, omdat de aanhangers van Luther daaruit gelegenheid namen om deze bundel aan de vijandschap van dr. Eck toe te schrijven. Men gelooft ook dat keurvorst Frederik, die Luther hoewel op een bedekte wijs bestendig had beschermd, teweeg bracht dat de bul een tijdlang nóch aangenomen nóch verworpen werd. Dr. Eck begaf zich naar Leipzig waar hertog George aan de magistraat verbood zonder bevel van de bisschop van Morseburg aan te plakken. Dit blijkt uit een brief van Spalatinus van de 3e december. …

In december 1520 reisde de keurvorst van Brandenburg en hertog van Mecklenburg door Wittenberg om de keizerlijke kroning bij te wonen. Hij sprak zeer gunstig met Luther. Hij had ook de bisschop van Brandenburg bij zich die gaarne de bul te Wittenberg als een stad van zijn bisdom, zou hebben aangeplakt, tenware hij zulks uit vrees voor een oploop heeft nagelaten.

Intussen tastte Luther de genoemde bul ook aan, dat hij de 17e november opnieuw aan een Concilie appelleerde. Dit appel is een herhaling en vervolg van het voorgaande van de 28e november 1518 waarvan hiervoor werd bericht. Hoewel hij tegenwoordig door de gruwelijke smaad van de bul meer getergd, de paus een ketter, een tiran, afvallige, Antichrist en vermetele verachter der conciliën noemt. Nochtans de keizer en de rijksstanden verzoekt hij om op zijn appèl te letten of de uitvoering van de bul zolang in te stellen totdat hij behoorlijk gedagvaard is door onpartijdige rechters, ondervraagd wordt en door de Heilige Schriften grondig is weerlegd.

Hij schreef ook twee traktaten tegen deze bul. De eerste noemde hij traktaat: *Tegen de bul van de antichrist.* Daarbij dient te worden opgemerkt, dat het Duitse exemplaar scherper is als het Latijnse en in het laatste verscheiden plaatsen óf uitgelaten, óf anders gedraaid zijn. Maar beide zijn ze van Luther zelf gemaakt.

Het tweede traktaat noemt hij: *Grond en redenen van alle artikels door de roomse bul ten onrechte verdoemd.* Op dit Latijns traktaat wordt de 1e december geplaatst. Maar omdat daarin over het verbranden van de bul wordt gesproken, wat eerst de 10e december is geschied, blijkt dat het traktaat later is uitgekomen. De Duitse overzetting is eerst de 1e mei 1521 klaargekomen.

De bul kwam van Rome in Saksen op 11 oktober 1520. Luther schrijft op de 13e oktober aan Spalatines:

'Op dit moment reis ik naar Ligtenberg om Von Militz te spreken. …

Ik veracht dezelve en tast deze reeds als een goddeloze, leugenachtige en volkomen Dr. Eckse Bul aan. U ziet, dat daarin Christus Zelf gedoemd wordt, geen reden gemeld en ik niet gedagvaard wordt om te worden ondervraagd, maar om te herroepen. Waaruit men moet besluiten, dat ze gans razend, blind en dol zijn en dat ze

niets zien noch denken. Ik wil echter van de paus geen gewag maken, maar met haar als een verzonnen, gelogen bul handelen. Hoewel ik wel geloof dat ze hun waarachtig, echte broedsel is. Behaagde het God, dat keizer Karel zich als een man toonde en deze duivel om Christus wil aantastte!

Wat mij betreft, ik vrees niets, de wil des Heeren geschiedde! Ik weet ook niet, wat de keurvorst kan doen en oordeel best te zijn, dat hij ze geheel niet acht. Want die bul is met Eck te Leipzig en overal in de grootste verachting. Waarom ik geloof, dat ze eerst in aanzien zou raken als wij daarover zeer bevreesd werden, terwijl ze anders wel vlug op zichzelf berusten en vervallen zal. Hierbij is een exemplaar, teneinde u het rooms wangedrocht ziet. Als het de heerschappij behoudt, dan is het met geloof en kerk gedaan.

Ik ben van harte verheugd dat men voor de beste zaak zoveel kwaad getoond wordt en ik ben deze heilige aanvechting niet waardig. Ik ben althans volkomen gerust, dat de paus de Antichrist is en men des duivels stoel gevonden heeft. God beware de Zijnen teneinde zij niet door de goddeloze schijn worden verleid.

Erasmus schrijft dat het keizerlijke Hof door de Bedel-tirannen ingenomen was; dat men van Karel geen hoop kon maken; wat geen wonder is. Verlaat u niet op vorsten, zij zijn mensen en kunnen immers niet helpen.'

Nu was van terugkeer geen sprake meer. Luther moest verder.

Op December 1520 verbrandde Luther voor de Elsterpoort te Wittenberg in tegenwoordigheid van vele studenten en Doctoren alle pauselijke canonieke boeken en de bul, met de woorden: '*omdat gij de heiligen des Heeren bedroefd hebt, zo vertere u het eeuwige vuur'.*

Nu moest de paus spreken. In een nieuwe bul getiteld: decet romanum pontificem *sprak hij de ban uit over Luther en diens aanhangers en het interdict over alle plaatsen, waar deze zich mochten ophouden.*

De eerste rijksdag onder de nieuwe keizer zou te Worms gehouden worden op 28 Januari 1521. De vraag kwam op de voorgrond, of Luther, die onder de pauselijke ban lag, wel uitgenodigd kon worden.

De pauselijke legaat Aleander verzette zich ertegen, maar de Stenden waren er beslist voor.

Op 6 Maart werd Luther genodigd.

Op 18 April verscheen Luther voor de rijksdag.

Op 20 Mei verscheen een keizerlijk bevel, dat alle geschriften van Luther aan de overheid moesten ingeleverd worden.

Vitus Lodewijk von Seckendorf, vertelt dit in zijn *Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie door Dr. Martin LUTHER en andere voortreffelijke mannen, sedert den jare 1515 en vervolgens in Duitschland en de aangrenzende rijken door Godts zegen gewrocht;* enz.

7. 5. LUTHER OP de RIJKSDAG TE WORMS

Door F. Pijper

Don Johan de Manuel, heer van Belmonte, ambassadeur van Karel V bij de Paus, schreef de 12de Mei 1520 aan zijn vorstelijke meester, dat het wel goed zou zijn als Zijn Majesteit naar Duitsland reisde en de schijn aannam van enige gunst te willen betonen aan zekere kloosterbroeder, die zich bevond aan het Saksische hof. De reden is, dat Luther de Paus de grootste ongerustheid inboezemt wegens de buitengewone dingen die hij verkondigt en openbaar maakt tegen het pauselijke gezag. De ambassadeur voegt er bij, dat de monnik voor zeer geleerd doorgaat en de Paus in grote moeilijkheid brengt.

De briefschrijver begreep de belangen en bedoelingen van zijn zender juist. De gedragslijn, door hem aangewezen, strookte volkomen met de egoïstische staatkunde van de Keizer. Enige schijnbare begunstiging van Luther, waardoor de vrees kon geboren worden voor de afval van geheel Duitsland, - en wie weet? - de stichting van een nationale kerk op de grondslag van de denkbeelden van Von Hutten en van die, ontwikkeld in Luthers geschrift "Aan de Christelijken adel", kon dienen als een prachtig dreigement tegen de Paus, om te verhoeden, dat hij zich wierp in de armen van de koning van Frankrijk, Frans I, Karels machtige mededinger.

Aan de andere kant had de Keizer de medewerking van de Pausen dringend nodig voor de verwezenlijking van zijn plannen. Hij wilde zich in het werkelijke bezit stellen zijner staten Napels en Sicilië, welke hem krachtens erfrecht toebehoorden. Hiertoe zou het echter onvermijdelijk zijn Frans I, die Milaan en een deel van Noord-Italië in bezit hield, gewapenderhand aan te tasten. Had Karel de Paus tegen zich, dan was aan uitvoering van dit plan niet te denken. Bovendien ondervond Karel moeilijkheden in Zijn Spaanse staten in verband met de Inquisitie. Deze instelling diende daar veel meer staatkundige dan kerkelijke of godsdienstige doeleinden en pleegde grote wreedheden. Reeds had Leo X, gevolg gevende aan de klachten van een deel van de bewoners van één van die staten, zich er mee bemoeid en last gegeven om aan zekere misbruiken paal en perk te stellen. Karel wenste de Paus er buiten te houden, de Inquisitie als een staatkundig werktuig te handhaven om de veiligheid van zijn gezag of ten minste de bestaande toestand te verzekeren en te bevestigen. Van zijn kant had de Paus, behalve om de wille van Duitsland, allerlei redenen om deze machtige jonge vorst, de machtigste die Europa ooit had aanschouwd, als bondgenoot te begeren.

Men ziet, waarop dit alles moest uitlopen. Luther moest door Karel worden opgeofferd. De Paus moest hem met de Inquisitie in Spanje vrij spel laten. En beiden moesten komen tot een bondgenootschap om gezamenlijk de Christelijke wereld te beheersen. Aan de belangen van het Godsrijk werd hierbij niet gedacht. Dat de grote beweging, door Luther gewekt, uit edeler oogpunt behoorde bezien te worden, werd niet overwogen.

Trouwens het prijsgeven van Luther kostte Karel V niet de geringste moeite. Slechts voor de schijn mag hij een poos hebben geaarzeld, en de noodzakelijkheid rekening te houden met de stemming van de Duitse RijksStenden of leden van de rijksdag mag tot voorzichtigheid genoopt hebben. Maar in de grond was hij Luther ongenegen. Van hetgeen deze Duitse professor wilde, begreep hij weinig. Als wereldlijk vorst deelde hij in de grieven, die tegen de geestelijkheid en het pausdom werden gekoesterd.

Naar een hervorming om tegemoet te komen aan bezwaren, zoals die, door de rijksdag te Augsburg in het jaar 1518 voorgedragen aan zijn grootvader Maximiliaan, streefde ook hij. Maar dit ging gepaard met een gemoedsstemming, die in Roomse leer en gebruiken volkomen vrede vond. Hij gevoelde zich zelfs verplicht de Roomse kerk en haar leer, voor hem de enig ware, te verdedigen met de grote macht, waarover hij te beschikken had.

De diepere godsdienstige gronden waarop Luthers verzet rustte, ontgingen hem. Als pauselijke legaten waren naar Karel V gezonden zekere Caraccioli en Aleander. Vooral

deze Aleander was een overmoedig en voor Luther zeer gevaarlijk persoon. Dat juist hij werd afgevaardigd, getuigde van de sluwheid, waarmede men te Rome de middelen beraamde om de Keizer te vangen. Hij was nl. voordat hij te Rome een post bekleedde, in dienst geweest van Eberhard van der Mark, prins-bisschop van Luik, die van de Franse naar de Oostenrijkse partij was overgegaan, bij de Keizer dus zeer aangenaam, en lid van de rijksdag. De bisschop van Luik oefende groten invloed uit op de regering in de Nederlanden, en werd aan het pauselijke hof als de aangewezen bemiddelaar beschouwd tussen Rome en de Keizer, ofschoon hij niet zó Roomsgezind was als men wel zou gewenst hebben. Aleander werd dus afgevaardigd om door de bisschop van Luik op de Keizer te werken. Hij versmaadde geen middel. Omkoping van meer aanzienlijke tot ondergeschikte ambtenaren, van raden en secretarissen tot deurwaarders en portiers, werd op ruime schaal toegepast. Hij betaalde aan een schrijver van de Keizer 50 gulden, waarvoor deze hem geheime en goede diensten toezegde. Aleander beloofde die ontrouwe dienaar zelfs een jaargeld, tegen de verplichting, steeds bericht te geven van die beraadslagingen in de rijksraad, die tot nadeel van Rome konden strekken. Deze schelmenstreken, door hemzelf als voortreffelijke daden beschouwd, zijn bekend uit de brieven, die hij naar Rome zond.

Toen keurvorst Frederik de Wijze na de kroning van Karel V te Aken op de terugreis te Keulen vertoefde, hebben de pauselijke gezanten zich daar reeds ook tot hem gewend. Het gebeurde op Zondag 4 November, terwijl hij in de Franciskaner-kerk de mis bijwoonde. Aleander deelde mee, dat de Paus de verdere behandeling van Luthers zaak aan Eck en hem had opgedragen. Hij verlangde nu: 1°, dat de keurvorst last zou geven tot verbranding van Luthers boeken; 2°, dat hij zelf de gerechte straf aan hem zou doen voltrekken ("de eo supplicium sumeret", waarmede moeilijk iets anders dan de doodstraf kan zijn bedoeld) óf hem gevangenzetten óf naar Rome laten vervoeren. De keurvorst gaf door bemiddeling van de bisschop van Trente, die als tolk diende, te kennen, dat hij zich op het antwoord moest bedenken.

In deze tijd was het, dat hij in genoemde stad Erasmus bij zich ontving en hem advies vroeg over de zaak van Luther. Op Maandag 5 November heeft deze toen een kort schriftelijk advies aan Spalatinus overhandigd. Het luidde zeer in Luthers voordeel en drong op een nieuw onderzoek door onverdachte en bekwame mannen aan. Ofschoon de voorzichtige opsteller dit stuk spoedig heeft terugverlangd, is het toch door een onbekende hand in februari 1521 door de druk openbaargemaakt tegelijk met het antwoord, dat de keurvorst 6 november door zijn raden aan de pauselijke gezanten had laten geven.

Het behelsde in hoofdzaak, dat hij noch vanwege de keizer noch vanwege iemand anders zekerheid had ontvangen, dat Luthers boeken verdienden verbrand te worden. Hij verlangde, dat van de zaak kennis zou genomen worden door billijke, geleerde, vrome en onverdachte rechters, en dat de verbranding van de boeken niet zou plaats hebben zoolang de auteur niet gehoord noch van dwaling overtuigd was. Het kan moeilijk worden geloochend, dat de keurvorst in weerwil van zijn verzekering van gehoorzaamheid aan de Paus, voor diens uitspraak niet veel gehoorzaamheid aan de dag legde. Van zijn kant beklaagde hij zich echter, dat Eek in zijn afwezigheid de banbul in Saksen verbreid had en in de excommunicatie ook anderen (zoals Karlstadt) had besloten.

Bij Karel V slaagde Aleander beter. Spoedig verkreeg hij, dat de Keizer voor zijn Nederlandse staten een edict uitvaardigde, waarin de verbranding van Luthers boeken werd bevolen. De sluwe gezant beroemde zich er op, dat het edict was vastgesteld, voordat de Keizer en zijn ministers recht begrepen hadden, wat er geschied was ! Het werd in Maart 1521 te Mechelen openbaargemaakt. In de inleiding verklaarde de Keizer dat hij hiermede gevolg gaf aan de definitieve banbul, waarin Luther veroordeeld was en die hem vanwege de Paus was getoond. Dit sloeg op de tweede banbul van Leo X, uitgevaardigd de 20

Januari 1521, inhoudende, dat de bepaalde termijnen verstreken waren zonder dat hij zich onderworpen had, waarom thans de aangekondigde straffen in de scherpste vorm moesten worden uitgesproken.

Door deze bul te aanvaarden, geen nader onderzoek te begeren, en hare bepalingen uit te voeren, plaatste de Keizer zich op het enige standpunt, dat men te Rome hem wenste te zien innemen. Maar wat in de Nederlanden zonder bezwaar werd doorgezet, stuitte in Duitsland op moeilijkheden. Wel werden op enige plaatsen Luthers boeken verbrand, zoals te Keulen en te Mainz, te Merseburg en te Meissen zelfs wagenvrachten vol.

Maar in weerwil van het hevig verzet van Aleander heeft Karel V door de drang van de omstandigheden zich genoodzaakt gezien de reeds door de Paus veroordeelden auteur, naar de rijksdag te Worms te ontbieden. Voordat het zover kwam, hadden vele onderhandelingen plaats gegrepen.

De rijksdag, uitgeschreven tegen 6 Januari, is geopend 28 Januari 1521

Luther is daar eerst verschenen in de tweede helft van April. De hier volgende bijzonderheden omtrent hetgeen er aan voorafging, zijn aan de tijdgenoten onbekend geweest. Vandaar dat zij er naar geraden en misgeraden hebben.

Doordat sinds dien vele documenten aan de openbaarheid zijn overgegeven, kunnen wij thans de loop van de zaken beter nagaan. In het najaar van 1520 richtte Frederik de Wijze zich schriftelijk tot twee mannen die de Keizer vergezelden en bij Zijn Majesteit in hoge gunst stonden als oude bekenden. Het waren Willem van Crole, heer van Chievres en markgraaf van Aerschot, die Karel V mede had opgevoed, en Hendrik van Nassau, stadhouder over Holland. Hij verzocht hun er op aan te dringen, dat niets tegen Luther zou worden gedaan of voorgenomen, eer hij was verhoord.

De Keizer liet, 27 November uit Oppenheim, antwoorden, dat hij gaarne toestemde in uitstel, begeerde, dat de keurvorst Luther zou medebrengen naar de rijksdag, maar tevens dat hem verboden zou worden voorlopig iets tegen de Paus of de Stoel van Rome te laten drukken. Het wederantwoord van de keurvorst, 20 December uit Alstet, behelsde, dat hij nooit als verdediger van Luther was opgetreden. Slechts had hij aangedrongen op nader onderzoek, daar de beschuldigde bereid was zich door onverdachte rechters te laten verhoren en hun uitspraak onderdanig te aanvaarden, als hij met bewijzen uit de H. Schrift werd overtuigd. De keurvorst verklaarde zich er over gegriefd, dat men in zijn gebied zonder zijn goedkeuring de boekenverbranding had doorgezet.

Onder deze omstandigheden had hij bezwaar Luther mede te brengen naar Worms, en verzocht hiervan genadiglijk verschoond te worden. Nog eer dit schrijven in zijn handen was, veranderde echter Karel V van houding en liet (17 December) Frederik de Wijze weten, dat hij in zijn Nederlandse staten de boekenverbranding gelast had. Luther was in des pausen hoogste ban vervallen, zodat iedere plaats waar hij vertoefde, met het interdict belegd zou worden. Daarom was het ongewenst, hem naar Worms te laten komen. Wilde hij alles wat hij tegen het pausdom en de conciliën geschreven had herroepen, dan mocht de keurvorst hem medebrengen, maar niet tot Worms, slechts tot Frankfort am Main; daar moest hij blijven om nader bescheid af te wachten. Verkoos hij niet te herroepen, dan moest hij te Wittenberg worden gelaten, totdat de Keizer nader mondeling met de keurvorst overlegd zou hebben.

Intussen had Luther op een aanvraag van Spalatinus zich bereid verklaard te Worms te verschijnen. Hij schreef: "als ik er niet gezond komen kan, zal ik mij er ziek laten heenbrengen. Want, als de Keizer mij roept, mag ik niet twijfelen of ik word door God geroepen. Overigens, mochten zij geweld gaan gebruiken, zoals waarschijnlijk is (want om onderwezen te worden zullen ze mij wel niet ontbieden) dan zij de zaak Gode bevolen. Hij die de drie jongelingen in de vurige oven te Babel heeft bewaard, leeft nog en regeert.

Bijaldien Hij mij niet bewaren wil, van geringe waarde is mijn hoofd in vergelijking van Jezus Christus, die gedood is onder de grootste schande, tot ergernis van allen en verderf van velen. Hier moet niet gelet worden op iemands ondergang of behoud, maar gezorgd, dat wij het Evangelie, met welks prediking wij begonnen zijn, niet overlaten aan de bespotting."

De veranderde houding van Karel V baarde teleurstelling. In deze dagen had hij een vererende ontmoeting met de markgraaf-keurvorst van Brandenburg en de vorsten die hem vergezelden. Te Wittenberg nl. op de doorreis naar Worms, liet de markgraaf hem bij zich komen alleen om hem te zien.

Frederik de Wijze schreef uit Worms aan zijn broer (16 Jan.): "Hier wordt alle dagen tegen doctor Martinus raad gehouden om hem in de ban te doen en ten krachtigste te vervolgen. Dit doen de mannen met de rode hoedjes (d. w. z. de kardinalen) en die van Rome met hun aanhang. Anders zijn er ook veel lieden, die hem wel het goede gunnen."

Nadat de rijksdag reeds geopend was en een aantal vorsten, edelen en vertegenwoordigers van steden waren aangekomen, wier stemming hem niet geheel verborgen zal gebleven zijn, koesterde hij de hoop, dat de waarheid toch nog aan het licht zou komen, hoe hevig de rode hoedjes met hun aanhang ook tegen mochten streven.

In Februari werden gedurende ongeveer een week geheime samenspraak gevoerd tussen de Franciskaner monnik Glapio, biechtvader van Karel V en Dr. Brück, kanselier van Frederik den Wijze. Heeft de Keizer hiervan geweten? Het is wel waarschijnlijk, maar onbewijsbaar. Bij de eerste ontmoeting gaf Glapio hoog op van zijns meesters begeerte, dat zulk een man als Luther met de kerk mocht worden verzoend en tot de eenheid teruggebracht. Want voorheen, eer Luthers "Babylonische ballingschap" verschenen was, had zijn Majesteit in diens geschriften vrij wat behagen geschept. Ook de voorstellen die Glapio deed, schenen wel van de zijde van de Keizer te komen; aan diens eerste raadslieden waren zij niet onbekend.

Hoewel de keurvorst geweigerd heeft persoonlijk met Glapio te spreken, mag men uit Dr. Brück's rapport van het verhandelde opmaken, dat hij de mogelijkheid van enig goed gevolg van deze besprekingen niet heeft verworpen.

De bezwaren, door Glapio te berde gebracht, betroffen Luthers werk: "Van de Babylonische gevangenschap van de kerk." Hierin werd gezegd, dat allen die de uitreiking van de beide gestalten van het Avondmaal aan leken weigerden, goddelozen waren; verder, dat de priesters en monniken met de bisschoppen en allen die boven hen stonden, wegens de mis afgodendienaars verdienden te heten en dat het een goddeloze dwaling was de mis op te dragen voor zonden, voor voldoeningen, voor afgestorvenen. (Inderdaad bleek duidelijk, dat de schrijver afschaffing van de mis en een geheel nieuwe Avondmaalsviering beoogde).

Andere stenen van aanstoot waren het pleiten voor afschaffing van de kloostergeloften en de verwerping van vormsel, priesterwijding en laatste oliesel als sacramenten. Erger dan bedenkelijk klonk de bewering, dat de gedoopten hun zaligheid niet konden verliezen door de grootste zonden, dan alleen als zij niet wilden geloven. Het aller-gevaarlijkste scheen het gezegde: "noch paus, noch bisschop, noch enig mens heeft het recht een wet van één syllabe voor de Christen uit te vaardigen tenzij met zijn eigen toestemming", verenigd met dit andere: "er is geen hoop op verbetering, tenzij wij alles beoordelen en inrichten naar het herstelde evangelie van de vrijheid met afschaffing van de wetten van alle mensen".

Toen Glapio deze laatste plaats had voorgelezen, voegde hij erbij: "de schrijver beproeft dus de Keizer zijn rang en heerschappij te ontnemen; en dan kan er geen overheid meer bestaan."

Inderdaad klonken de bedoelde uitdrukkingen revolutionair en waren vatbaar voor misverstand. Waarschijnlijk zijn deze en dergelijke woorden later niet zonder invloed geweest op het optreden van de zogenaamde Anabaptisten. Men houde echter in het oog, dat hier met "wetten" de voorschriften omtrent vasten, bidden, ceremoniën enz. bedoeld waren, terwijl onder Christelijke "vrijheid" werd verstaan: het recht van de Christen om ten

aanzien dezer dingen naar de inspraak van eigen geweten te handelen. De verwerping van het pausdom werd zelfs niet aangeroerd.

Wel heeft Glapio de plaats, waar Luther het pausdom de zaak van Babylon en van de waren Antichrist noemde, even voorgelezen. Maar nauwelijks had hij dit gedaan, of hij verzocht Brück, die de gewraakte uitlatingen opschreef, dit maar weer door te halen. Hij liet er op volgen, dat hij Luther niet aanried naar Rome te gaan, evenmin als hij erop gesteld was, dat Luther te Worms zou verschijnen.

Uit een en ander mag worden afgeleid, dat Karel V begin Februari 1521 de mogelijkheid nog niet geheel buitengesloten achtte, dat hij Luther te eniger tijd zou kunnen gebruiken voor het invoeren van zekere hervormingen, die hij zelf beoogde. Ten minste wilde hij Luther wel beschikbaar houden als een levend dreigement tegen het pausdom, met het doel de meest mogelijke concessies voor zijn staatkunde aan het Roomse hof af te dwingen. De hervormingen, die hij beoogde, moesten dan vooral dienen om tegemoet te komen aan grieven zoals die van de rijksdag van 1518, ten dele dezelfde als in Luthers "Aan de Christelijken adel." Overigens wenste hij zo weinig mogelijk verandering.

Glapio kwam met voorstellen ter tafel. Hij verschafte een lijst van beweringen uit het boek: "Over de Babylonische ballingschap", die de auteur zou moeten herroepen. Desnoods was het voldoende als hij verklaarde, dat hij het niet of slechts op aanstoken van anderen geschreven had. Verder moest de zaak aan onpartijdige scheidsrechters worden onderworpen, zonder dat men zich zou storen aan de mening van de paus, dat zoo iets buiten de bevoegdheid van de keizer lag. Intussen moest Luther zich stil houden en moesten zijn boeken worden gesekwestreerd.

Maar alles stuitte af op de weigering van Frederik de Wijze om deze voorstellen bij de Keizer aan te bevelen. Hij verzekerde, dat hij Luthers zaak niet verdedigde, maar ook niets wilde doen, wat dezen kon bezwaren, en slechts op onderzoek had aangedrongen.

Echter, de Keizer liet zich weer meeslepen door Aleander. Deze kreeg 10 Februari te Worms de definitieve excomunicatie-bul van Luther in handen. Zij ging vergezeld van een brief aan Karel V, waarin de paus hem herinnerde aan de Griekse en Duitse keizers, die ingevolge hun wetten de ketters met hun boeken aan het vuur hadden prijsgegeven; de paus twijfelde niet, of hij zou dit voorbeeld evenaren.

De Keizer heeft toegelaten, dat deze brief de 13^{e} februari in de rijksdag werd voorgelezen en dat Aleander hierover een redevoering hield van drie uren lang. Hij weidde er breed over uit, dat Luther oproerig was tegen de wetten van de kerk en die van de keizers. En alsof de spreker, een dienaar van het pauselijke absolutisme, zelf een aanhanger was van de onfeilbaarheid van de conciliën, legde hij er allen nadruk op, dat Luther het gezag van Konstanz in het bijzonder en dat van de conciliën in het algemeen had aangetast.

Dat men de reeds veroordeelde nog eerst zou horen en dat hierbij zelfs leken zouden meespreken, daartegen protesteerde hij levendig; de Keizer wist wel, zei hij, dat hij geenszins als rechter kennis kon nemen van geloofszaken en andere leken nog veel minder.

Karel V was ras besloten. Hij legde een verschrikkelijk dekreet aan de rijksdag voor, waarin het overbodig werd verklaard Luther te horen. Tot uitvoering van de pauselijke banbul moesten zijn boeken worden verbrand; hijzelf gevangengezet, totdat de Keizer zijn lot zou bepalen; zijn aanhangers moesten worden behandeld als schuldig aan de misdaad van gekwetste majesteit. Aan al wat door vorsten, overheden en ambtenaren, tot wie dit dekreet zou worden uitgevaardigd, tegen Luther en zijn aanhangers werd gedaan, was de goedkeuring vanwege paus en keizer verzekerd.

Waardoor kwam het, dat Luther ten slotte toch nog naar Worms ontboden werd?

Doordat de rijksdag zijn verlangen hiertoe te kennen gaf. Het duurde enige tijd, eer de leden tot overeenstemming geraakten. In het begin van maart gaven zij schriftelijk in de onderdanigste termen te kennen, dat naar hun mening meer rekening diende gehouden te worden met het toenemende gevaar voor onrust en oproer onder het Duitse volk, voor het geval, dat Luther onverhoord zou worden gestraft. Daarom wensten zij, dat hij onder veilig geleide naar Worms zou komen om gehoord te worden. Men moest echter niet met hem disputeren, maar alleen vragen, of hij de schrijver erkende te wezen van de openbaargemaakte geschriften en artikelen tegen het heilige Christelijke geloof, en of hij hierbij wilde volharden of niet. Voor zover hij die wilde herroepen, moest hij omtrent andere punten en zaken nader gehoord en een billijke beschikking omtrent deze dingen genomen worden. Weigerde hij volstrekt op alle punten die tegen het geloof indruisten, te herroepen, dan waren zij bereid dit geloof, dat hun voorouders reeds beleden hadden, met de Keizer krachtig te handhaven. Aan het slot verzochten zij "genadiglijk te willen overwegen, welke bezwaren en misbruiken tegenwoordig het rijk drukken en vanwege de Stoel van Rome op vele manieren hinderen, en maatregelen te beramen om hieraan paal en perk te stellen".

De Keizer nam hun voorstel betreffende Luther aan. Wat bedoelde bezwaren en misbruiken aanging, hiervan wenste hij een schriftelijk rapport te ontvangen met verklaring van des rijksdags mening, hoe er moest gehandeld worden.

De houding van de rijksdag wordt vooral begrijpelijk, als men let op het slot van zijn schrijven. In de leer en gebruiken van de Roomse kerk wilde men geen verandering. Niet geheel buitengesloten achtte men de mogelijkheid, dat Luther zou kunnen herroepen, wat hij hiertegen geschreven had. Maar ook de rijksdag verlangde dringend afschaffing van zekere ergerlijke verkeerdheden en misbruiken, die men weet aan de geestelijkheid en voornamelijk aan het pausdom. Dit bedoelde men met de andere punten en zaken, waaromtrent Luther nader gehoord zou kunnen worden en een billijke beschikking wenselijk werd geacht. Karel V heeft verlangd, dat Luther door zijn eigen landsvorst zou worden ontboden en dat deze voor zijn vrijgeleide zou zorgen, aangezien het "wegens het geschreeuw van de groten hoop" niet passend was dat de Keizer het zelf deed. Maar dit heeft de keurvorst in hoffelijke termen geweigerd, steeds volhoudende, dat hij 's mans verdediger niet was. Bovendien wilde hij zich niet blootstellen aan blaam, voor het geval hem onderweg iets werd aangedaan.

Zo werd de Keizer wel genoodzaakt geworden hem zelf op te roepen. De brief, gedagtekend 6 Maart 1521, hield het bevel in binnen 21 dagen na de ontvangst te Worms te verschijnen. Voor heen- en terugreis werd zijn vrijheid verzekerd. Hij zou staan onder de onmiddellijke hoede van wege Keizer en Rijk. Fatsoenshalve achtte de Keizer zich verplicht als adres te doen aanbrengen: "Aan de eerwaarden, onzen beminden, vromen doctor Maarten Luther (honorabili, nostro dilecto, devoto Doctori)", iets dat de ergernis van Aleander opwekte, omdat het een geëxcommuniceerde gold.

Dat 's Keizers gezindheid niet veranderd was, bleek, toen hij de rijksdag de vraag voorlegde, of de boeken van de Wittenberger niet alvast verbrand moesten worden, en of men niet besluiten zou voor het geval hij niet verscheen of niet herriep, hem voor een ketter te ver klaren en maatregelen dienovereenkomstig te nemen.

Van hun kant togen de leden aan het werk om de "bezwaren en misbruiken" waarover zij geklaagd hadden, op schrift te brengen. Ieder bracht de zijn te berde; bijna de heftigste waren vervat in een stuk van George van Saksen, in geloofszaken Luthers tegenstander. Onder zijn klachten komt een besliste veroordeling voor van de aflaathandel en het verkopen van de vergeving van zonden voor geld; verder worden ergerlijke wanbedrijven van de geestelijken bij de toepassing van boete en biecht, ook ten opzichte van het vrouwelijke geslacht, aan de kaak gesteld. Aleander stond over de houding van deze vorst verbluft. Hij kon inderdaad zeggen: van zijn vrienden moet men het hebben!

Welk een alzijdige beroering Luthers optreden nu gewekt had blijkt uit brieven tot Karel V gericht uit verre gewesten, b.v. door Adriaan, kardinaal-aartsbisschop van Tortosa in Spanje, de latere paus Adriaan VI (9 April) en koning Emanuel van Portugal (22 April), waarin de krachtigste aansporingen voorkwamen om de ketter zijn verdiende straf te doen ondergaan. Niet wetende wat er in de tussentijd reeds geschied was, heeft zelfs Hendrik VIII de 22e Mei in soortgelijk schrijven de Keizer opgewekt tegenover ketters en ketterse boeken, inzonderheid tegenover Luther, te werk te gaan met geweld, met vuur en zwaard om ze te verdelgen en met wortel en tak uit te roeien. Deze opwekkingen zijn waarlijk niet nodig geweest.

Niet zonder spanning wachtte Luther te Wittenberg de loop van de zaken af. Met diepe smart heeft hij moeten vernemen, dat Johann von Staupitz, evenals Willibald Pirkheimer te Neurenberg, en anderen hem ontrouw waren geworden en het hoofd hadden gebogen voor de dreigende hand van Rome. Hij zelf achtte zich door de excommunicatie van de kloosterwetten zoowel als van die des pausen bevrijd en nam ze niet meer in acht, al bleef hij nog het kleed dragen en op de oude plaats wonen.

Den 19e maart ontving Luther brieven van de keurvorst en van Spalatinus; de laatste zond hem een stuk met de artikelen, welke hij te Worms zou moeten herroepen, waarschijnlijk die van Glapio. De keurvorst moet hem enige vragen gedaan hebben, of hij ook bereid was te herroepen, op te houden met prediken en schrijven en zich te onderwerpen aan een scheidsgericht. Vooral de kwestie van de aflaat schijnt in de brief een grote plaats te hebben ingenomen. De inhoud kunnen wij nl. opmaken uit het antwoord op dezelfde dag.

Aan de Keurvorst gaf hij te kennen: ik ben bereid de Roomse kerk in allen deemoed te eren en niets boven haar te verkiezen in hemel of op aarde dan God en Zijn woord; daarom wil ik gaarne herroepen zodanig stuk, waarin mij een dwaling wordt aangewezen. Want alle stukken zonder onderscheid te herroepen, kan niet gebeuren. Het verbod om te prediken zou hij zich niet te zeer aantrekken en aan de uitspraak van een onverdachte rechter zich onderwerpen. Moest hij onschuldig sneven: "die Wahrheit ist da blieben und wird ewig bleiben."

Ten opzichte van de aflaat, inzonderheid van de nieuwe decretaal van Leo X, handhaafde hij het vroeger geschrevene, vooral dat zij niet op de Schrift gegrond was. Men moest bedenken dat zonder deugdelijke wederlegging met zijn herroeping niets gewonnen zou wezen. Tegenwoordig toch vroeg men niet wat, maar waarom dit of dat gezegd werd.

Niet geheel in dezelfde toon schreef hij aan Spalatinus: "wees verzekerd, dat ik niets zal herroepen, nu ik zie, dat zij op geen ander argument steunen, dan dat ik tegen de ritus en de gewoonten van de kerk geschreven heb. Ik zal dus aan keizer Karel antwoorden, dat ik slechts ontboden word om mijne leringen terug te trekken en dus niet zal komen; immers als ik de reis heen en terug had afgelegd, zou de zaak dezelfde gebleven zijn. Herroepen zou ik hier te Wittenberg ook wel kunnen, als het daarom alleen te doen was".

Dit alles werd geschreven, voordat des Keizers opontbod was ontvangen. Dit opontbod kwam, maar behelsde de eis van herroeping niet; alleen dat de Keizer en de rijksdag hem wegens zijn leringen, in de boeken door hem uitgegeven, wilden ondervragen.

Toen de keizerlijke heraut, die hem naar Worms begeleiden moest, met dit schrijven te Wittenberg verscheen (24 of 26 Maart) heeft hij niet meer geaarzeld en is na enkele dagen meegegaan, juist vroeg genoeg om zonder veel oponthoud nog tijdig aan te komen. Hij deed de reis met z'n vieren op een open "Saksisch rolwagentje"; de tochtgenoten waren: Van Amsdorf, een edelman Petrus Suavenius en een kloosterbroeder. Voor de wagen reed de keizerlijke heraut met zijn dienaar. Men ging over Naumburg, Weimar, Erfurt, Gotha, Eisenach, Berka, Gersfeld, Grünberg, Friedberg, Frankfort en Oppenheim.

Te Erfurt, de plaats waaraan zoovele banden hem verbonden, werd hij tegen zijn verwachting feestelijk ontvangen. Aan het hoofd van een grootse stoet, waarin veertig ruiters voorkwamen, haalde de rector van de universiteit hem in. Hij bracht er de Zondag door (7 Apr.) en predikte voor een stampvolle kerk. Ook te Eisenach en te Gotha heeft hij van de kansel zijn woord doen horen. Van Erfurt af vergezelde hem Justus Jonas met een dienaar, beiden te paard. Van Eisenach af werd hij door ongesteldheid gekweld.

Intussen vaardigde Karel V een edict uit, behelzende, dat Luthers boeken aan de openbare machten moesten worden uitgeleverd, daar ze door de paus als ketters waren veroordeeld. Het werd de 26 Maart aan de deuren van de kerken te Worms aangeplakt. Het gerucht hiervan bereikte hem reeds te Weimar.

Weldra kwam men onder weg de boden tegen, die het edict in alle steden moesten aanplakken. De heraut vroeg: "Herr Doctor, wollt ihr fortziehen?"

Luther antwoordde: "Ja."

Al had men hem in de ban gedaan, hij wilde zich aan het keizerlijke vrijgeleide houden. Dra hoort hij dat de plotselinge verbreiding van dit edict mee moeten dienen om hem bang te maken en tot de terugkeer nopen: men zou hem dan als ongehoorzaam aan de Keizer hebben kunnen veroordelen. Waarschijnlijk is dit juist; maar de bedoeling zal meteen geweest zijn aan zijn aanhangers duidelijk te maken, dat zij van het verschijnen te Worms niets te hopen hadden.

Te Oppenheim, in de nabijheid van Worms, had hij een nieuwe ontmoeting. De Keizer toch had onverwachts zijn biechtvader Glapio met een kamerheer naar Franz von Sickingen op de Ebernburg gezonden. Ze verlangden, dat Von Sickingen Luther bij zich zou nodigen; alsdan zou de Keizer enige geleerden zenden om met hem te onderhandelen. Von Sickingen (en ook Von Hutten zijn gast) lieten zich meeslepen; hij vaardigde Martinus Bucerus, die destijds in zijn dienst stond, met enige ruiters naar Luther af om hem zijn bescherming aan te bieden en hem over te halen mede te gaan; alsdan zou Glapio nader met hem spreken.

Luther bedacht, dat de tijd van zijn vrijgeleide weldra verstreken was en antwoordde aan Bucerus: "Ik wil verder trekken; heeft 's Keizers biechtvader iets met mij te bespreken, dan kan hij dit wel te Worms doen".

Wegens de houding van de Keizer waren zijn geestverwanten vol angst en onzekerheid. Hiervan getuigt een advies van Dr. Brück, waarschijnlijk uitgebracht aan Spalatinus, over de vraag of het nog raadzaam is dat hij te Worms zal verschijnen. Het vóór en tegen wordt er zorgvuldig in overwogen. De enigszins wankelende slotsom is: "hem zal niets anders aan te raden zijn dan dat hij kome, maar het beste is, dat hij zelf beslisse".

Te Oppenheim kwamen hem enige vrienden uit Worms tegemoet om samen over dezelfde vraag te beraadslagen. Hij vernam hier, dat eigenlijk niemand zijn verschijning meer verwachtte, daar hij toch reeds veroordeeld was. Nog bereikte hem daar een schriftelijke waarschuwing van Spalatinus, hem aansporende niet te komen en zich niet in zulk een gevaar te begeven. Hij schreef terug: "Al waren er zoveel duivels te Worms als pannen op de daken, toch wil ik er heen..

Op Dinsdag 16 April 's morgens even voor tien uur reed Luther Worms binnen. Verscheidene edellieden en anderen waren hem tegemoet gereden; tegen de 2000 mensen vergezelden zijn rijtuig tot het gebouw, waarin hem werd gelast intrek te nemen. Het was een huis van de Johanniter-ridders, waarin ook twee raden van de keurvorst van Saksen hun kwartier hadden; een er van was ridder Filips von Feylitzsch; verder was daar de "Reichs-Erb-Marschalt" Ulrich von Pappenheim gelogeerd, dicht bij het gebouw, waarin de keurvorst zelf intrek genomen had.

Door verschillende kondschappers en door het rumoer van de mensen op straat vernam Aleander, dat de grote "haeresiarch" (ketter) zijn intocht had gedaan. Hij hoorde, dat Luther bij het afstijgen van de wagen met demonische ogen rechts en links had rondgezien en gezegd: "God zal voor mij zijn." Hij meldde het nog dezelfde dag naar Rome. Nacht en dag hadden hij en Caraccioli de Keizer belegerd; het kwam er nu op aan de beslissende slag te winnen. Maar de werkelijke komst van Luther en zijn ontvangst bemoedigden hem niet. Hij riep uit: de vorst van Saksen triomfeert, regeert en commandeert.

Luthers veiligheid liep nog ernstig gevaar, doordat zijn vijanden gingen beraadslagen over de vraag, of men het vrijgeleide wel zou eerbiedigen, daar hij een verklaarde ketter was. De Palts-graaf aan de Rijn, een van de keurvorsten, nam het voor hem op, maar kreeg hierover zulke hevige onaangenaamheden met de keurvorst van Brandenburg, dat beiden naar de messen grepen. De Keizer droeg aan een acht- of tiental zijner vertrouwdste raadslieden op hem van advies te dienen, hoe hij moest handelen. Het antwoord luidde, dat Z. M. de ketter maar ten spoedigste moest laten ombrengen. Het voorbeeld werd bijgebracht van Hus, die ook verbrand was, daar men immers tegenover een ketter het vrijgeleide niet behoefde te eerbiedigen.

Maar Karel V verklaarde: "Wat men belooft, moet men houden." Luther heeft dit ridderlijke woord opgenomen in het verhaal van het gebeurde op de rijksdag te Worms, dat hij kort voor zijn dood heeft laten optekenen.

Op Woensdagmorgen, de 17de, heeft Luther de biecht gehoord van de zieke ridder Hans van Mönkewitz en hem het Sacrament toegediend.

Nog voor de tijd van het "prandium" verscheen de rijksmaarschalk Ulrich von Pappenheim, om hem 's Keizers bevel aan te zeggen, dat hij 's middags ten vier uur te verschijnen had voor de Keizerlijke majesteit, de vorsten, de keurvorsten, de hertogen en overige Stenden[26] van het rijk, om te horen, waartoe hij ontboden was. Terstond na het slaan van vieren kwam Von Pappenheim terug met de heraut, die hem van Wittenberg had afgehaald. Ze brachten hem eerst door de tuin van de Johanniter-ridders naar het huis, waar de paltsgraaf zijn verblijf hield. Het doel was de zogenaamde keizerlijke palts, naast de Domkerk, welke diende als bisschoppelijk paleis en waarin thans de Keizer met zijn broer Ferdinand resideerde.

In de zalen van dit gebouw zijn de beide zittingen gehouden, waarop Luther verschenen is; de gewone zittingen hadden plaats in het huis van de Stadsraad of de ***Burgerhof***. Om nu te maken, dat hij niets te lijden zou hebben van de menigte, die zich in groten getale verzameld had op de weg, welke regelrecht naar het bisschoppelijk paleis liep, voerden zij hem er heen langs zekere afgelegen paden. Het verhinderde niet, dat velen hem zagen gaan, aan wie men ternauwernood met geweld kon beletten mede naar binnen te stromen. Zeer velen waren op de daken geklommen uit begerigheid om Luther te aanschouwen.

Zodra hij voor de Keizer, de vorsten en de overige leden van de rijksdag stond, vermaande hem Von Pappenheim niet te spreken voordat hem iets gevraagd werd. Johannes van Eck, de officiaal van de aartsbisschop van Trier (niet te verwarren met de professor uit Ingolstadt) ving uit naam des Keizers, zich bedienende van de Latijnse, daarna van de Duitse taal, aldus aan:

Maarten Luther; de heilige en onoverwonnene keizerlijke Majesteit heeft, overeenkomstig de raad van alle Stenden des Romeinsen rijks, bevolen u hier te roepen voor de stoel zijner Majesteit, opdat ik u op twee punten zou ondervragen.

[26] De rijksstanden (vroeger ook rijksstenden genoemd) waren in het Heilige Roomse Rijk de personen of gebieden die aan de Rijksdag deel mochten nemen.

Ten eerste: erkent gij deze boeken (en hier wees hij hem op een bundel daarvan in het Latijn en het Duits geschreven), welke met uw naam op de titel verbreid worden, voor de uwe?

Ten tweede: wilt gij ze met hun inhoud terugnemen en herroepen, of ze aankleven en er bij volharden?

Dr. Hieronymus Schurff, een jurist uit Wittenberg, die Luther als rechtsgeleerd raadsman bijstond, riep: "Laat de titels van de boeken genoemd worden!"

De officiaal[27] uit Trier las nu die geschriften van Luther op, welke tezamen te Bazel gedrukt waren. Hieronder werden ook opgesomd de commentaar op de Psalmen, het boekje over de goede werken, de uitlegging van het Onze Vader en andere boekjes, niet van polemische, maar van stichtelijke inhoud.

Hierop antwoordde Luther in het Latijn en Duits, dat hij deze geschriften als de zijne erkende.

Omtrent de tweede vraag verzocht hij om bedenktijd: "daar de kwestie het geloof raakt en de zaligheid van de zielen, en daar het Woord Gods er bij betrokken is, boven hetwelk niets kan gelden in hemel noch op aarde, hetwelk wij allen behoren te eerbiedigen, zou het vermetel en bijna gevaarlijk zijn, als ik iets onbedachts voorbracht, daar ik zonder voorbereiding te weinig zou kunnen zeggen met het oog op de eis van de zaak, of te veel met het oog op de eis van de waarheid. In beide gevallen zou ik het oordeel verdienen, hetwelk Christus uitsprak, toen hij zei: Wie mij verloochend heeft voor de mensen, zal ik verloochenen voor Mijn Vader, die in de hemelen is. Daarom smeek ik onderdanig de keizerlijke Majesteit om bedenktijd, opdat ik de gestelde vraag kan beantwoorden zonder het Woord Gods te schenden, of mijne ziel in gevaar te brengen."

Na beraad van de vorsten sprak de Trierse officiaal: "ofschoon gij, Maarten Luther, uit het bevel des Keizers genoegzaam hebt kunnen begrijpen, waartoe gij ontboden zijt, en daarom niet verdient, dat u een langere tijd van beraad wordt vergund, toch staat de keizerlijke Majesteit uit aangeboren barmhartigheid u één dag bedenktijd toe, zodat gij morgen op hetzelfde uur moet verschijnen; onder deze voorwaarde evenwel, dat gij uw gevoelen niet schriftelijk, maar mondeling zult voordragen."

Luther werd door de heraut naar zijn logies gebracht. Uitdrukkelijk wordt vermeld, dat op de heenreis en terwijl hij in de vergadering van de rijksdag was binnengetreden, verschillende stemmen hem hebben toegeroepen, dat hij goedsmoeds moest zijn, dat hij als een man moest handelen, dat hij niet moest vrezen, wie het lichaam doden, maar de ziel niet kunnen doden, maar veeleer Hem die beide ziel en lichaam kan verderven in de hel.

Donderdag 18 April, na vier uur bracht de heraut Luther nogmaals naar het hof van de Keizer. Daar de vorsten met iets anders bezig waren moest hij wachten tot zes uur in een dichte menigte van mensen die elkander verdrongen. Deze zitting werd gehouden in een grote zaal. De Keizer, de Keurvorsten, de vorsten, de afgevaardigden van de steden en de andere Stenden waren allen in persoon tegenwoordig, daarenboven een grote menigte lieden van allerlei natie. Alleen de lijst van de leden van deze rijksdag vormt een indrukwekkend geheel. Zij bevat niet minder dan 95 namen behalve die van 10 steden. Maar wie er ook tegenwoordig waren, de gezanten van de Paus niet. Zij hadden gewild, dat geen uitstel ware verleend en men eenvoudig gebleven ware bij het "herroepen of niet."

Toen de vergadering gezeten was en Luther binnengelaten, begon de officiaal van Trier opnieuw hem toe te spreken. Eigenlijk had hij geen recht gehad om bedenktijd te verkrijgen, daar hij zoo lang had geweten, waartoe hij geroepen werd. En in de zaak van het geloof moest ieder zekerheid bezitten, zodat hij ten allen tijde rekenschap geven kon, vooral zulk

[27] Een *official* is een rechter aan een kerkelijke rechtbank van de Katholieke Kerk. Hij spreekt recht volgens het canoniek recht binnen een bepaald bisdom.

een voornaam en geoefend hoogleraar in de godgeleerdheid als hij. "Welaan dan, antwoord op de eis des Keizers, wiens welwillendheid gij hebt ervaren door de geschonken bedenktijd: wilt gij de boeken, die gij als de uwe erkent, alle in bescherming nemen, of wilt gij iets terugtrekken?" Merkt op, dat de vraag niet geheel luidde zoals de vorige dag: toen klonk het "alle boeken" en nu slechts "iets" terugtrekken (quidquam retractare)." Werd de mogelijkheid nog opengelaten, dat Luther zich zou wenden naar de zijde van de kerkelijke politiek, die vele Stenden begeerden toegepast te zien, waarbij de leer onaangetast zou worden gelaten en alleen zekere misbruiken afgeschaft?

De officiaal heeft in het Latijn en Duits gesproken en Luther heeft in beide talen geantwoord. Toen hij zijn rede in het *Duits* geëindigd had, heeft hij haar op het verzoek van sommigen in het Latijn herhaald.

Luther sprak met smekende stem, zonder te schreeuwen, en bescheiden, maar niet zonder vrome bezieling en christelijke standvastigheid, en zodanig, dat de tegenpartij liever bemerkt had, dat zijn rede minder verheven en zijn ziel lager gestemd ware geweest. Met brandend verlangen wachtten zij op de herroeping; door het vragen om bedenktijd had men hierop enige hoop.

In een inleiding verzocht Luther hem genadiglijk aan te horen en hem te willen vergeven, als hij niet aan ieder zijn rechtmatige titel gaf, of in enig opzicht tegen de zeden des Hofs zondigde, daar hij tot dusverre had verkeerd in de hoeken van de monniken. Hij bleef bij de erkenning, dat de voorgelegde boeken van hem waren, voor zover geen vervalsingen in de tekst waren begaan.

Ten aanzien van het tweede punt verzocht hij wel te willen opmerken, dat zijn boeken niet alle van dezelfde aard waren. In enige had hij over vroomheid en deugd gehandeld, zoo eenvoudig en naar het Evangelie, dat zelfs de tegenstanders gedwongen waren ze als nuttig, onschuldig en lezenswaardig voor de Christen te erkennen. Zelfs de Banbul, hoewel woest en wreed, noemde enige zijner boeken onschuldig, al werden ze monsterachtig genoeg tegelijkertijd veroordeeld. Ging ik deze herroepen, zegt hij, wat zou ik anders doen dan dat ik alleen veroordeelde, wat vrienden en vijanden als waarheid belijden?

Van andere aard zijn de boeken, waarin een aanval wordt gedaan op het pausdom en de leer van de papisten, als op dezulken, die door hun verderfelijke theorieën en voorbeelden de gehele christelijke wereld in geestelijken en stoffelijke zin verwoest hebben. Want dit kan men niet loochenen, daar ieders ondervinding en de algemeen klachten getuigen, dat door de wetten van de Paus, en door de leringen van mensen de gewetens van de gelovigen op de ellendigste wijze zijn verstrikt, gekweld en vermoord, en dat de welvaart, vooral hier in Duitsland, door een ongelofelijke tirannie is verslonden en wordt verslonden. Als ik deze herriep, zou ik slechts nieuwe kracht verlenen aan die tirannie en voor zulk een grote goddeloosheid niet alleen meer de vensters, maar zelfs de deuren openzetten.

Een derde soort van boeken vormen die, welke ik geschreven heb tegen enige particuliere personen, n.l. de zodanigen die getracht hebben de Roomse tirannie te verdedigen en de vroomheid, welke door mij wordt voorgestaan, te bestrijden. Ik erken, dat ik hierin te heftig geweest ben. Want ik geef mij niet uit voor een heilige, en ik voer ook geen strijd over mijn leven, maar over de leer van Christus. Maar ook deze kan ik niet herroepen, daar door een herroeping de tirannie en de goddeloosheid zullen gaan heerschen en woeden heftiger dan ooit te voren.

Toch, daar ik een mens ben, en geen God, kan ik mijn geschriften niet beter in bescherming nemen, dan naar de wijze, waarop onze Heere Jezus Christus Zijn leer heeft verdedigd. Toen hij toch voor Annas omtrent zijnleer ondervraagd was, en een kinnebakslag van de dienaar ontvangen had, zeide hij: Indien ik kwalijk gesproken heb, zoo getuig van het

kwade. Derhalve smeek ik bij de ontfermingen Gods, dat Uwe Majesteit, uwe doorluchtige Hoogheden of wie ook, hetzij van de hoogsten, hetzij van de laagste stand, getuigenis geve, mij overtuige van dwaling, mij versla met uitspraken uit de profeten en de evangeliën. Ik zal zeer bereid zijn elke dwaling, waarvan ik onderricht wordt, te herroepen, en ik zal de eerste zijn om mijne boekjes in het vuur te werpen. Overigens behoren wij te bedenken, dat God wonderlijk is en verschrikkelijk in Zijn raad, opdat niet geschiede, waar men het met alle kracht op aanstuurt, dat wij beginnen met het Woord Gods te verdoemen, hetwelk later zal uitlopen op een onverdraaglijke stortvloed van jammeren; laat ons verhoeden dat de heerschappij van dezen aller-voortreffelijkste jeugdige Keizer (op wie naast God zoo veter hoop gevestigd is) ongelukkig en onder de slechtste voortekenen aanvange. Vele voorbeelden uit de Schriften zouden kunnen worden bijgebracht, van Farao, van de koning van Babylon, en de koningen Israëls, die zichzelf toen vooral in het verderf gestort hebben, toen zij naar de raad van de wijzen, vrede en vastigheid aan hun rijk meenden te schenken. Want het is nodig Hem te vrezen, die de wijzen vat in hun arglistigheid en de bergen omverwerpt voordat zij het weten. ik zeg dit niet, alsof Gij, keizerlijke, koninklijke, vorstelijke hoogheden van node zoudt hebben door mij onderwezen of vermaand te worden, maar omdat ik aan mijn Duitsland de verschuldigde dienst niet mag onthouden. En hiermede beveel ik mij bij Uwe Majesteit en bij Uwe Hoogheden aan, nederig verzoekende niet te dulden, dat mijne tegenstanders mij zonder reden bij u gehaat maken."

Eck, de "rijksredenaar", sprak Luther toe als iemand, die een berisping behoorde te ontvangen, verklarende, dat hetgeen hij had geantwoord, niet ter zake deed. Ook moest niet tot een punt van debat worden gemaakt, wat eertijds op de conciliën was veroordeeld of vastgesteld. Daarom wordt van hem verlangd een eenvoudig antwoord zonder nieuwen aanstoot (non cornutum responsum): of hij wil herroepen of niet?

Toen sprak Luther in het Latijn: ‚Quando ergo Serenissima Maiestas vestra, Dominationesque vestrae, simplex responsum petunt, dabo illud, neque cornutum, neque dentatum, in hunc modum. Nisi convictus fuero testimoniis Scripturarum, aut ratione evidente (Nam neque Papae, neque Conciliis solis credo, cum constet eos errasse saepius, et sibi ipsis contradixisse), victus sum Scripturis a me adductis, captaque est conscientia in verbis Dei, revocare neque possum neque volo quidquam, cum contra conscientiam agere, neque tutum sit, neque integrum."

D. w. z.: "Dewijl dan Uwe Majesteit en Uwe Hoogheden, een eenvoudig antwoord verlangt, zal ik er een geven, dat niet stoot en niet bijt, in dezer voege: tenzij ik overtuigd worde door uitspraken van de Schrift, of door de evidente rede (want ik geloof noch de Paus, noch de conciliën alleen, daar het vaststaat, dat zij dikwijls gedwaald en zich zelf tegengesproken hebben), zwicht ik voor de Schriftplaatsen, door mij aangevoerd; mijn geweten is gevangen in Gods woord, daar het noch veilig noch eerlijk is tegen het geweten te handelen."

En in het Duits: *" Hier stehe ich, ich kann nicht anders. Gott helfe mir, Amen".*[28]

De vorsten pleegden raad. Toen verklaarde de Trierse officiaal, dat hij minder bescheiden gesproken had, dan hem paste. Tussen zijn boeken had hij onderscheid gemaakt, maar zonder dat men er verder mede kwam. Had hij die boeken teruggenomen waarin zijn dwalingen grotendeels voorkwamen, dan zou de Keizer geen maatregelen toelaten tegen de andere, die goed waren. Luther had opgerakeld, wat het algemeen concilie van

[28] De slotzin: Hier stehe ich, ich kann nicht anders. Gott helfe mir, wordt betwist. Men zegt dat Luther deze woorden niet heeft uitgesproken. Luther besloot met een beroep op God: Gott helfe mir. De laatste passage luidt in het Duits, in welke taal hij de rede uitsprak: … *und darum kann und will ich nichts widerrufen, weil gegen das gewissen zu handeln weder sicher noch lauter ist. Gott helfe mir. Amen.* De bedoeling is duidelijk: Luther doet aan het slot van de rede een beroep op de Schrift en het geweten. Hij zegt: **en daarom kan en wil ik niets wederroepen. God helpe mij. Amen.** Met andere woorden, *op dit punt blijf ik staan; ik kan en wil niet anders.* Volker Lippin, Martin Luther, 2006.

Konstanz, waartoe de leden uit geheel Duitsland waren bijeengekomen, had veroordeeld. Hij wilde verslagen worden door getuigenissen van de Schrift, maar hierin beging hij de grootste dwaasheid.

"Wat baat het, een nieuw debat te openen, over dingen, die gedurende zoveel eeuwen door kerk en concilie veroordeeld zijn? Tenzij misschien aan de eerste de beste rekenschap gegeven zou moeten worden van ieder punt. Als het zoover komt dat ieder, die het niet eens is met de conciliën of de kerk, met de Schrift overtuigd moet worden, zal er in de Christenheid niets meer overblijven dat zeker, dat uitgemaakt is. Om deze reden verlangt de keizerlijke Majesteit van u een eenvoudig en duidelijk antwoord, hetzij ontkennend, hetzij bevestigend: Wilt gij al het uwe als katholiek verdedigen? Of wilt gij er iets van herroepen?"

Deze nieuwe vraag is bijna verbazingwekkend met het oog op het categorische antwoord, door Luther reeds gegeven. Nog gaf men het pogen blijkbaar niet op Luther op de weg van de bemiddeling te brengen, om de plannen te verwezenlijken, die men zich had voorgesteld. Luther verzocht de Keizer niet toe te laten, dat hij zou gedwongen worden te herroepen tegen zijn geweten, hetwelk gevangen was door de Schrift en zonder dat de tegenstanders duidelijke argumenten voordroegen. Hij had geen ander antwoord dan het reeds gegevene. Nog volgde een korte discussie tussen Eck en Luther over de conciliën, waarin deze verklaarde te kunnen en willen bewijzen, dat zij gedwaald hadden.

Intussen was de avond gedaald en de fakkels in de zaal brandden. Ieder ging naar huis. Terwijl Luther, door twee personen weggeleid, zijn plaats tegenover de Keizer verliet en heenging van de rechterstoel, lieten de Spanjaarden gegrinnik en een langdurig gesis horen. In de opschudding maakten zijn vrienden zich bevreesd, dat hij zou worden gevangengenomen. Maar hij bereikte veilig zijn logies. Het was omstreeks 8 uur. Vrienden en aanhangers wachtten hem daar op.

Toen hij binnentrad, strekte hij, zoals een van de aanwezigen terstond daarop naar elders heeft bericht, de handen in de hoogte, en riep met blij gelaat uit: *"Ik ben er doorheen! Ik ben er doorheen!"*

Epiloog

Von Seckendorf Blz. 167: De oude hertog Eric van Brunswijk zond hem een zilveren kan met Eimbecker bier en beval zich daarmee te verkwikken. Luther vroeg welke vorst hem zo gunstig de gedachtig was? Wanneer hij vernam dat een pauselijke heer hem daarmee begiftigd had, die zelf tevoren uit deze kan gedronken had en dat hij dienaangaande geen kwaad vermoeden kon hebben, dronk er ook uit en zei: *gelijk heden hertog Eric mij indachtig is geweest, alzo zij onze Heere Christus hem indachtig in zijn laatste strijd.* Deze woorden herhaalde de genoemde hertog in zijn laatste uur en verzocht van een van zijn kamerdienaars, Frans Kram, die voor zijn bed stond om hem met evangelische troost te verkwikken.

Keurvorst Frederik was beducht gelijk Spalatinus zegt, dat Luthers hart in de schoenen zou zakken als hij voor de keizer en de standen zou verantwoording doen. Maar nadat hij zag hoe moedig en standvastig hij zich in zijn tweede verantwoording gedroeg, verheugde hij zich daarover zodanig dat hij Spalatinus, die bij Luther was diezelfde avond nog ontbood en met hem naar de slaapkamer ging, hoewel de tafel reeds opgedist was; en met grote verwondering zei: *Hoe deftig heeft pater Martinus voor de keizer en de standen in Duits en Latijn gesproken. Hij is moedig genoeg geweest.*

Hij beval daarop dat Spalatinus weer naar Luther zou terugkeren. De volgende dag zond de keizer een briefje naar de Rijksvergadering van zijn eigen handschrift in de Bourgondische, dat is Franse taal.

Intussen werd Luther bezocht door vele vorsten, graven, vrijheren, ridders, edellieden, geestelijke en wereldlijke mensen behalve de personen die gedurig bij de herberg zwierven

en er niet genoeg van konden krijgen om hem te zien. Men zegt dat er 400 edellieden zich verbonden hadden om Luther te beschermen.

Spalatinus erkent de eer die Luther werd aangedaan. Hij schrijft: dat Luther zo groot eer werd aangedaan als aan een van de vorsten. Dat hij allen in getal van degene die hem hadden bezocht en hem wilden zien, had overtroffen. Dat dagelijks een menigte bij hem kwamen. En dat hij onder andere bij zich heeft gehad de Landgraaf (Philip van Hessen, 1504-1567) Willem hertog van Brunswijk en Willem vorst van Hennenberg. Maar de keurvorst Frederik had zijn liefde jegens hem verborgen.

Van de landgraaf Philip verhaalt Luther zelf het volgende: hij was nog niet aan mijn zijde. Hij kwam op de plaats rijden, ging naar mijn vertrek en wilde mij zien. Hij was nog zeer jong en zei: Waarde heer Doctor, hoe gaat het al?

Ik antwoordde: genadigste heer, ik hoop het zal wel gaan.

Daarop hernam hij: ik hoor heer Doctor, gij leert, als een man oud wordt en zijn huwelijksplicht niet meer kan waarnemen, dat de vrouw een andere man mag nemen; en lachte. Want de Hofraden hadden hem dit ingeboezemd.

Ik lachte ook en zei: wel genadigste heer, uw vorstelijke genade behoort zo niet te spreken. Maar hij ging weer verder en gaf mij de hand. Hij zei: *hebt gij recht, heer Doctor, zo help u God!*

Blz 163.

Cochleus, - een grote tegenstander van Luther - ziet met scheve ogen aan, dat het volk wanneer Luther uit de vergadering naar de herberg terugkeerde zo veel goed hem heeft nageroepen. Onder andere, wat Luther zelf zou hebben verhaald, dat hij van iemand had horen roepen: *zalig is de buik, die u gedragen heeft.*

Zie verder: **Vitus Lodewijk von Seckendorf,** *Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie door Dr. Martin LUTHER en andere voortreffelijke mannen, sedert den jare 1515 en vervolgens in Duitschland en de aangrenzende rijken door Godts zegen gewrocht; enz. Blz. Dl I, 166 enz.*

7. 6. Rede op de Rijksdag te Worms (18 april 1521)

Gij ALLERDOORLUCHTIGSTE GROOTMOGENDE KEIZER, gij zeer illustere vorsten, gij zeer hoogmogende en hoogmogende edelen.

Na de mij gisteravond gegeven bedenktijd en op de mij gestelde termijn verschijn ik gehoorzaam voor u en vraag bij de barmhartigheid Gods dat Uwe Keizerlijke Majesteit (naar ik hoop) deze zaak van recht en waarheid genadig wil aanhoren, en mocht ik bij gebrek aan ervaring een van u niet met de hem toekomende titel bejegenen of in enig gebaar of gedrag zondigen tegen de passende gebruiken, dan verzoek ik u mij zulks genadiglijk te vergeven, daar ik niet ben opgevoed aan vorstenhoven, maar ben opgegroeid in de beslotenheid van het kloosterleven. Zodat ik van mijzelf niets anders kan zeggen dan dat ik tot nu toe met eenvoud van ziel heb geschreven en onderwezen, en op deze wereld niet anders gezocht heb dan de ere Gods en het onversneden onderwijs voor wie in Christus geloven.

Zeer grootmogende keizer, zeer hoogmogende keurvorsten, vorsten en edelen. Van de twee punten die mij gisteren zijn voorgelegd door Uwe Keizerlijke Majesteit en Uw Hoogmogendheden, te weten of ik de gewraakte en op mijn naam staande geschriften als de mijne erken en erachter blijf staan of ze wil herroepen, heb ik op het eerste punt al meteen kort en klaar geantwoord, namelijk dat deze boekjes inderdaad mijn werk zijn en onder mijn naam gepubliceerd, tenzij daar intussen bedrog of drogredenen in mochten zijn aangebracht of verkeerde uittreksels eruit vervaardigd door lieden die her slecht met mij voorhebben. Want ik sta alleen in voor wat mijn werk is, alleen door mij is geschreven, zonder tekst of uitleg door iemand anders.

En nu ik ook op het tweede punt antwoord moet geven verzoek ik Uwe Keizerlijke Majesteit zeer onderdanig om wel te overwegen dat mijn geschriften niet allemaal gelijksoortig zijn, immers, er zijn er ettelijke waarin ik het goede van geloof en zeden heel evangelisch en eenvoudig heb behandeld. Zodat ook mijn tegenstanders ze als nuttig en onschuldig erkennen en alleszins waardig om door christenen te worden gelezen. Ook de pauselijke bul, hoe gruwelijk en grimmig overigens op zichzelf, beschouwt enkele van mijn boeken als onschadelijk, ook al verdoemt deze bul ze in een absurd vonnis. Stel nu dat ik begon met die boeken te herroepen, wat deed ik dan anders dan moederziel alleen onder alle mensen die waarheid verdoemen die juist door vriend en vijand wordt beleden en mij als enige uitspreken tegen de gemeenschappelijke en eendrachtige belijdenis?

Het andere soort boeken van mij richt zich tegen het pausdom en tegen pauselijke voornemens en daden alsook tegen wie met hun door en door perverse leerstellingen en voorbeelden de christelijke wereld tot ellende van geest en lichaam hebben verwoest en verdorven. Dit nu kan geen mens loochenen of verhelen, daar de ervaringen van alle mensen en de klachten van menigeen kunnen getuigen dat pauselijke wetten en leerstellingen der mensen de gewetens van de christelijke gelovigen op een allerellendigste wijze hebben bezwaard, gemarteld en gepijnigd, ook voordat in deze zeer roemrijke Duitse landen have en goed door onvoorstelbare dwingelandij werden verzwolgen en uitgeput, en nadien steeds weer opnieuw verzwolgen. En in hun eigen decreten maken zij het voorbehoud dat wetten en leerstellingen van de paus, die in strijd zijn met het Evangelie of de leer der vaderen, op een dwaling berusten en ongeldig zijn. Stel dat ik deze boeken ook zou herroepen, dan zou ik niet anders doen dan deze dwingelandij versterken en voor een zo grote onchristelijke dreiging niet alleen de ramen, maar ook de deuren openzetten, zodat dit vrijer en verder zou kunnen woeden en schade toebrengen dan het zich totnogtoe heeft verstout en juist door het bekend worden van mijn herroeping dit alleronbeschaamdste en door geen straf goed te maken kwaad voor het arme volk volkomen ondraaglijk en er tevens

door versterkt zou worden, temeer daar men dan zeggen kon dat dit geschiedt uit naam en macht van Uwe Keizerlijke Majesteit en het hele Roomse Rijk. Mijn goede God, wat zou ik dan voor uithangbord zijn van schande, kwaad en dwingelandij.

De derde soort behelst boeken die ik heb geschreven tegen ettelijke privé-personen met name tegen hen die de Roomse tirannie verkiezen te beschermen en de door mij onderwezen godsdienst te verdelgen. Ik erken dat ik tegen deze lieden feller tekeer ben gegaan dan het de christelijke aard en stand betaamt, want ik werp mij niet op als heilige, ik verdedig hier ook niet mijn eigen levenswandel, maar wel: de leer van Christus. Ook deze boeken kan ik echter niet herroepen en wel omdat uit herroeping weer dezelfde tegenspraak zou volgen dat hun tirannieke, wrede en barbaarse heerschappij dan zou kunnen blijven heersen en regeren door mijn bescherming, met mijn goedvinden en onder mijn stilzwijgen en zij het volk onbarmhartig zouden kunnen misbruiken met nog minder scrupules dan tot dusver. Maar juist omdat ik een mens ben en niet God, kan ik mijn geschriften door geen andere daad rechtvaardigen dan die waarmee mijn Heer Jezus Christus zijn eigen leer heeft gerechtvaardigd. Immers, toen hij voor Annas naar zijn leer gevraagd werd en door een dienaar op zijn wang werd geslagen, zei hij: ‘Heb ik kwaad gezegd? Bewijs dan dat het kwaad is.’ Als dus de Heer zelf, die wist dat hij niet kon dwalen, toch niet geweigerd heeft de mening te horen ook van de meest lafhartige knecht, hoeveel te meer moet ik, arm schepsel, die niet anders kan dan dwalen, moet ik wensen dat iemand tegen mijn leer zijn mening naar voren wil brengen. Daarom vraag ik u ook bij de barmhartigheid Gods dat Uwe Keizerlijke Majesteit of alle anderen onder de hoogsten of geringsten hun mening naar voren brengen en mijn fouten aantonen met woorden uit de boeken van het Evangelie of van de Profeten. Als men mij ze aanwijst zal ik ten zeerste bereid en gewillig zijn om alle dwalingen te herroepen en als allereerste mijn boeken in het vuur werpen.

Uit dit alles moge geloof ik duidelijk blijken dat ik voldoende heb nagedacht, gewikt en gewogen over de gevaren, de tweespalt, de beroering en de verontwaardiging die door mijn leer in de wereld zijn gekomen, iets wat mij gisteren nog met ernst en klem onder ogen is gebracht. Waarlijk, voor mij is het zeer verblijdend te zien dat uit het Goddelijk woord wanbegrip, partijzucht en tweedracht kunnen ontstaan, want dat is immers het lot van Gods woord. Zoals de Heer zelf zegt: ‘ik ben niet gekomen om de vrede te brengen, maar het zwaard. Want ik ben gekomen om de mens op te zetten tegen zijn vader.’ Daarom is het goed te bedenken hoe wonderbaarlijk en schrikwekkend God is in zijn raadgevingen, zijn voornemens en zijn maatregelen en dat wij ons niet moeten laten afleiden door partijen en onenigheid, maar inzien dat, als wij het woord Gods veroordelen, er een zondvloed van oeverloze ellende uit voortkomt en dat wij er zorg voor dienen te dragen dat het bewind van deze zeer vrome jongeling keizer Karel (in wie we naast God onze hoogste verwachtingen mogen stellen) niet ongelukzalig begint.

Ik zou vele voorbeelden uit de Heilige Schrift willen aanhalen - van de farao, van de koning van Babylon en de koningen van Israël - om aan te tonen dat zij hun tijd het meeste kwaad hebben berokkend door te proberen met o-zo-intelligente raad en maatregelen hun koninkrijken te kalmeren en te versterken. Want hij is degene die de arglistigen in hun eigen listigheid vangt en de bergen ondersteboven keert, voordat men beseft dat het enig noodzakelijke de vreze Gods is.

Ik zeg dit niet, omdat ik meen dat zo hoge heren mijn raad of vermaning zouden behoeven, maar omdat ik mijn eigen geboorteland mijn diensten niet mag en niet wil onthouden. En hiermee beveel ik mij onderdanig aan Uwe Keizerlijke Majesteit en Genade aan en vraag u deemoedig niet te gedogen dat ik door uit afgunst geboren wanbegrip in ongenade word gestort.

Na deze woorden had ‘s Rijks woordvoerder (als degene die iemand wilde straffen) gezegd dat ik er omheen had gedraaid en dat het ook geen pas gaf om dingen die door het Concilie reeds besloten waren in twijfel te trekken. Daarom werd van mij een simpel, niet ‘vermomd’ antwoord verwacht op de vraag of ik wilde herroepen of niet. Want mocht ik om voornoemde redenen niet herroepen, dan zou Zijne Keizerlijke Majesteit genoodzaakt zijn mij net zo te behandelen als met Hus en anderen is gebeurd.

Nu Uwe Keizerlijke Majesteit en Uwe Hoogheden een eenvoudig antwoord wensen, geef ik een antwoord zonder talmen of omhaal, en wel zo: alleen getuigenissen van de Heilige Schrift of overtuigende bewijzen kunnen mij in het ongelijk stellen. Want ik geloof noch de paus, noch de concilies alleen, omdat het zonneklaar is dat zij zich herhaaldelijk hebben vergist en zichzelf hebben tegengesproken. Ik kan alleen overwonnen worden door de Heilige Schriften die ik heb aangehaald. En aangezien mijn geweten gevangen is in Gods woord, kan ik en wil ik niets herroepen, omdat het bezwaarlijk, onheilzaam en gevaarlijk is om tegen het geweten in te handelen.

(Officiaal: Martinus, zou je niets herroepen, dan zou men het goede en het kwade bij elkaar laten en gezamenlijk onderdrukken. Anders zou er ettelijks bij overblijven wat al lang geleden in de concilies verdoemd was. Zo zal daar nooit meer over gedisputeerd worden en jij zou niet getuigen dat de concilies gedwaald hebben.)

De concilies kunnen dwalen en hebben gedwaald, dat is zonneklaar en ik zal het bewijzen.

God moge mij te hulp komen.

Amen. Hier ben ik.

Bron: J.P. GUEPIN, Schokkende redevoeringen.

Nijgh en Van Ditmar, Amsterdam, 1990, blz. 248-252 (vertaling T. Duquesnoy)

INDEX 5 BUNDELS VAN MAARTEN LUTHER EN
BUNDEL NO 6 VAN PHILIPPUS MELANCHTON

LEER EN LEVEN VAN DE GROTE KERKHERVORMERS

DR. MAARTEN LUTHER

En

PROF. Ph. MELANCHTON

IN 6 BUNDELS

Samengesteld door Willem Westerbeke

INHOUD BUNDEL 1

DR. MAARTEN LUTHER

ZIJN LEVEN EN KERKHERVORMING

VOORWOORD. Blz. 9

1. Chronologisch overzicht van Luthers leven. Blz. 13

2. 'LUTHER EN DE HERVORMING IN DUITSLAND' DEEL 1 en 2, 1483 – 1530.
DOOR J. H. MERLE D'AUBIGNÉ. Zie voor Complete inhoud. Blz. 21

3. LUTHERS WERK EN DE LANDSKERKEN VANAF 1531. Blz. 645
door Vitus Lodewijk von Seckendorf

4. LUTHERS ZALIG EINDE en Rouwpreek door Johannes Bugenhagen. Blz. 683

5. DE LANDSKERKEN NA LUTHERS DOOD. Blz. 701

6. LUTHERS BRIEVEN EN PROTESTEN naar aanleiding van de Pauselijke bul, 1517- 1520. Blz. 705

7. FACETTEN IN DE HERVORMING VAN LUTHER, 1517-1521. Blz 737
7. 1. DE AFLAATHANDEL IN LUTHERS TIJD, Door Prof. Dr. A. Eekhof
7. 2. BIJZONDERE DROOM VAN KEURVORST FREDERIK VOORAFGAAND AAN LUTHERS OPTREDEN OP 31 OKTOBER 1517. Blz. 753
7. 3. DE VIJF-EN-NEGENTIG STELLINGEN VAN MAARTEN LUTHER. Door Dr. A. W. Bronsveld Blz 759
7. 4. GEVOLGEN VAN DE 95 STELLINGEN: LUTHER IN DE BAN. Blz. 771
7. 5. LUTHER OP de RIJKSDAG TE WORMS, Door F. Pijper. Blz. 775
7. 6. Rede op de Rijksdag te Worms (18 april 1521). Blz. 787

INDEX 6 BUNDELS. Blz. 793

INHOUD BUNDEL 2

MAARTEN LUTHER, ZIJN BRIEVEN

EN

HUWELIJK KATHARINA VAN BORA

1. KATHARINA VON BORA. UIT HAAR LEVEN EN HAAR GEZIN.
DOOR ARMIN STEIN EN ANDEREN.
I. EERSTE BOEK. De jonkvrouw. Blz. 11
II. TWEEDE BOEK. De huisvrouw. Blz 61
III. DERDE BOEK. De weduwe. Blz 149

2. Brieven uit de beslissende jaren van zijn leven
Door J. P. BOENDERMAKER. Blz. 183

3. BRIEVEN VAN DR. MAARTEN LUTHER AAN FAMILIE EN VRIENDEN
A. BRIEVEN VAN LUTHER UIT DE JAREN 1517 – 1530, Blz. 275
B. BRIEVEN VANUIT DE COBURG

4. INVLOED VAN LUTHER IN DE NEDERLANDEN. Blz. 329
1. Brabant en Vlaanderen in de ban van Luther
2. Een selecte club Lutheraanhangers in Brussel
3. DE HERVORMING IN ZEELAND
4. De Dopers (1532 - ca. 1540)
5. Reformatorische ontwikkelingen tot ca. 1566
6. MARTELAREN GEDOOD VANWEGE DE LEER VAN LUTHER. Blz. 383

5. DR. MAARTEN LUTHER ALS ZIELSZORGER. Paul Scheurlen. Blz. 411
1. LUTHER ALS KRUISDRAGER
2. LUTHER ALS TROOSTER
3. LUTHER ALS BIDDER EN VOORBIDDER
4. LUTHER ALS VOORBEELD IN AMBT EN BEROEP
5. LUTHER ALS BEMOEDIGER DOOR GEDICHTEN
6. LUTHERS BLIJMOEDIHEID
(1) Luthers vreugde in de natuur
(2) Luther als vriend
(3). De humor van Luther
(4) Luther als opvoeder
(5) Luther over: *Over het huwelijkse leven*

6. CITATEN UIT LUTHERS TAFELGESPREKKEN. Blz. 529
7. EEN ONDERRICHT HOE DE CHRISTENEN MET MOZES DIENEN OM TE GAAN. Dr. M. LUTHER. Met toelichting Red. St. Gihonbron. Blz 571
8. ASPECTEN UIT HET LEVEN EN DE LEER VAN DR. MAARTEN LUTHER DIVERSE AUTEURS.
8.1. LUTHERS VISIE OP WET EN EVANGELIE, Dr. J. van Genderen. Blz. 597
8.2. LUTHER OVER DE BOETE. Prof. J. Kamphuis. Blz. 623
8.3. LUTHER OVER Galaten wet en evangelie. Drs. K. Exalto. Blz. 639
8.4. LUTHER, Drs. K. Exalto. Blz. 663
8.5. CALVIJN EN LUTHER, dr. W. Balke. Blz. 679
8.6. LUTHERS LEER VAN WOORD EN GEEST, dr. C. Graafland. Blz. 693
8.7. EEN BELANGRIJKE BEKENTENIS VAN LUTHER OVER HET HEILIG AVONDMAAL. Blz 721
8.8. DE STICHTER VAN DE EVANGELISCHE LANDSKERKEN, Gerard Ritter. Blz. 723
8.9. 'DE JODEN EN HUN LEUGENS' TOEGELICHT, Dr. T.H.M. Akerboom. Blz. 743
8.10. Luthers visie op de Joden getoetst. Blz. 751

9. 'EEN DIENAAR IS NIET MEER DAN ZIJN MEESTER'. LUTHER OVER DE AANVECHTING, Drs. A. De Reuver Blz. 761

INHOUD BUNDEL 3

LUTHER, EEN MAN VAN GOD
EN DE AUGSBURGSE CONFESSIE

1. LUTHER, ZIJN WEG EN WERK. Dr. W.J. KOOIMAN. Blz. 9

2. Aanvulling over het tijdperk 1532-1546; vanaf de Augsbugse Confessie tot Luthers zalige dood. Overgenomen uit: **DOCTOR MAARTEN LUTHER. Door J.P.G. Westhoff. Blz 125**

3. LUTHER EN ZIJN BIJBELVERTALING. Dr. W. J. KOOIMAN. Blz 153

3A Luther als Bijbelvertaler in 'Vom Dolmetschen'.

Dr. J.T. Bakker en Dr. K. Zwanepol. Blz. 275

4. LUTHER OP DE COBURG TIJDENS DE RIJKSDAG TE AUGSBURG, 1530. Blz. 287
Historie naar aanleiding van brieven door Maarten Luther vanuit de Coburg, 1530

4. 1. Korte samenvatting van acties vóór de Rijksdag te Augsburg 1530

4. 2. Overzicht van de Rijksdag te Augsburg 1530

4. 3. Luthers verblijf in het kasteel Coburg

4. 4. Opdracht van de Keurvorst Johann van Saksen aan de Godgeleerden

4. 5. Brieven van Luther

4. 6. De Rijksdag gesloten

4. 7. Luthers preek over de Rijksdag: De opwekking van de jongeling te Naïn

4. 8. Kort overzicht van de Protestantse partijen op de Rijksdag 1530

4. 9. Vier-stedenbelijdenis 1530

4. 10. Zwingli's belijdenis 1530

4. 11. Resultaat van de Rijksdag

5. LUTHER, BELOFTE EN ERVARING. Door DR. W VAN 't SPIJKER. Blz 369

6. GROTE EN KLEINE CATECHISMUS

VERTAALD DOOR PROF. DR. P. BOENDERMAKER. 1893-1977. Blz. 513

7. PROVIDENTIA IN DE REFORMATORISCHE THEOLOGIE. WITTENBERG. Blz. 601

Herkomst en gebruik van het begrip 'Providentia Dei' in de Reformatorische theologie.
Door G. den Hartogh

8. CALVIJN EN LUTHER, door Dr. W. Balke. Blz. 625

9. DE LEER VAN LUTHER OVER GODS WOORD. PROEFSCHRIFT AAN DE RIJKS UNIVERSITEIT TE LEIDEN. Door Dr. J. C. S. LOCHER. Blz. 617

HOOFDSTUK I. Luthers leer over het Woord Gods in de jaren 1516-1520. Blz. 640

HOOFDSTUK II. Luther's leer over Gods Woord van 1516-1520. Blz. 667

HOOFDSTUK III. Luther's leer over Gods Woord na 1520. Blz. 711

HOOFDSTUK IV. Luther's leer over Gods Woord na 1520. Blz. 753

INHOUD BUNDEL 4

LUTHER, DE GEKNECHTE WIL TEGEN ERASMUS
EN ANDERE GESCHRIFTEN

Publicatie in Ref. Dagblad over de geknechte wil

1. DE KNECHTELIJKE WIL, TEGEN ERASMUS VAN ROTTERDAM. Blz. 17

2. Luthers leer van de predestinatie in de Knechtelijke wil. Blz 159

3. DE BABYLONISCHE GEVANGENSCHAP DER KERK. Blz. 177

4. BRIEF AAN PAUS LEO X. Blz. 257

5. DE VRIJHEID VAN EEN CHRISTEN. Blz. 265

6. HOE MEN BIDDEN MOET. Blz. 293

7. OVER DE GOEDE WERKEN. Blz. 313

8. PUBLICATIES VAN DE EERSTE 10 JAAR VAN DE REFORMATOR. Blz. 369

8.1 AAN DE RAADSLEDEN VAN ALLE STEDEN VAN DUITSLAND DAT ZIJ CHRISTELIJKE SCHOLEN MOETEN OPRICHTEN EN IN STAND HOUDEN. 1524.
8.2 VAN WERELDLIJKE OVERHEID, IN HOEVERRE MEN HAAR GEHOOR-ZAAMHEID VERSCHULDIGD IS. 1523.
8.3 GESCHIEDENIS VAN BROEDER HENDRIK'S VERBRANDING IN DITMAR, MET EEN VERKLARING VAN DE TIENDE PSALM. 1525.
8.4 OVER DE KOOPHANDEL EN WOEKER. 1524.
8.5 EEN TROUWHARTIGE VERMANING AAN ALLE CHRISTENEN, ZICH NIET IN TE LATEN MET OPROER EN MUITERIJ. 1522.
8.6 WAAROM DE BOEKEN VAN DE PAUS EN ZIJN JONGEREN DOOR DOCTOR MARTIN LUTHER ZIJN VERBRAND. 1520.
8.7 VAN LIJDEN TOT HEERLIJKHEID, OVER JESAJA 53
8.8 VOORWOORD BIJ HET EERSTE DEEL VAN DE UITGAVE VAN LUTHERS DUITSE GESCHRIFTEN
8.9 VOORREDEN UIT DE HEILIGE SCHRIFT:
VOORREDE OP HET NIEUWE TESTAMENT. 1545. blz. 478
VOORREDE OP DE BRIEF VAN PAULUS AAN DE ROMEINEN. 1522.
VOORREDE OP DE BRIEF VAN JACOBUS. 1522.
VOORREDE OP DE OPENBARING VAN JOHANNES. 1522.
VOORREDE OP DE OPENBARING VAN JOHANNES. 1545.

9. DE DRIE ROOMSE MUREN. Blz. 495
10. TROOSTBOEKJE. Blz 507
11. EEN PREEK OVER DE VOORBEREIDING TOT HET STERVEN. Blz. 539
12. VERKLARING VAN DE LOFZANG VAN MARIA. Blz. 553
13. GELIJK LOON. Uitleg van de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard. Mattheüs 20:1- 16. Blz. 605
14. Een nooit gehoorde preek. ***Zo zij u dan bekend, mannen broeders, dat door Dezen u vergeving der zonde verkondigd wordt.*** **Handelingen 13: 38. Blz. 647**
15. VERKLARING VAN PSALM 117, 118, 127. Drie Psalmen. Blz. 655
16. VERKLARING VAN PSALM 90. Blz. 735
17. VERKLARING VAN HET HOGEPRIESTERLIJK GEBED. Blz. 761
18. De Lutherroos. Blz. 779

INHOUD BUNDEL 5

PSALMUITLEG EN KERKPOSTILLEN, PREKEN door

DR. MAARTEN LUTHER TE WITTENBERG

1. Overzicht van Luthers leven en werk en de Reformatie in Duitsland, 1517-1555.

VERKLARING VAN 15 PSALMEN.

Eerste predicatie, Psalm 1 (2x), 4, 5, 6, 8, 11, 13, 25, 26, 37, 112, 126, (2x) 145. **Blz. 31**

UITLEG VAN ZEVEN BOETEPSALMEN, 6, 32, 38, 51, 102, 130, 143. **Blz. 115**

25. KERKPOSTILLEN. Preken voor Advent en Kerstdagen. deel 1.. Blz. 171

15. KERKPOSTILLEN. Preken VANAF LIJDENSTIJD EN OPSTANDING. deel 2. Blz. 487

14. KERKPOSTILLEN. Preken UIT HET LEVEN VAN JEZUS EN ZIJN WERK. deel 3. Blz. 613

INHOUD BUNDEL 6

BIJZONDERHEDEN UIT HET LEVEN EN DE LEER VAN PHILIPPUS MELANCHTON

VOORWOORD

Deel 1.
MAGISTER PHILIPUS MELANCHTHON.
Levensbeschrijving door J.P.G. WESTHOFF. Blz. 9

VIER STUDIES OVERGENOMEN: FILIPPUS MELANCHTHON, BRUGGENBOUWER.
Uitgeverij Kok in 2011.

1. **MELANCHTHON EN DE NEDERLANDEN IN DE ZESTIENDE EN ZEVENTIENDE EEUW** Dr. H. J. Selderhuis. Blz. 127

2. **DE INVLOED VAN MELANCHTHON BIJ SIMON OOMIUS.**
Dr. F. van der Pol. Blz. 137

3. **MELANCHTHON IN DE GEREFORMEERDE ORTHODOXIE, MET NAME BIJ GISBERTUS VOETIUS.** Andreas Beck. Blz.139

4. **MELANCHTHON OVER WIL EN VRIJHEID.** Dr. Antonie Vos. Blz. 149

Deel 2
RIJKSDAG TE SPIERS, 1529. Blz. 157
AUGSBURGSE CONFESSIE, door DR. MAARTEN LUTHER en DR. PHILIPPUS MELANCHTON

2.1. DE HERVORMING NA DE RIJKSDAG VAN WORMS 1521 TOT DE TWEEDE RIJKSDAG TE SPIERS, 1529. Blz. 159

2.2. HET PROTEST OP DE TWEEDE RIJKSDAG TE SPIERS, 1529. Blz. 165

2.3. KORTE TOELICHTING OVER DE AUGSBURGSE CONFESSIE. Blz. 175

2.4. DE AUGSBURGSE CONFESSIE, 1530. Blz. 181

A. INLEIDING OP DE CONFESSIE VAN AUGSBURG.

B. ONVERANDERD of VERANDERD

2.5. a. DE VOORREDE VOOR DE AUGSBURGSE GELOOFSBELIJDENIS. Blz. 191

b. DE VOORNAAMSTE GELOOFSARTIKELEN

2.6. OVER DE ONTWERPEN VAN DE CONFESSIO AUGUSTANA. Blz. 215

2.7. MELANCHTHONS VOORREDE VOOR DE SAKSISCHE GELOOFSBELIJDENIS

2.8. DE VIER-STEDENBELIJDENIS, 1530. Blz. 224

2.9. ZWINGLI AAN KEIZER KAREL V; 1530. Blz. 227

2.10. VOORREDE VAN ZWINGLI VOOR DE FIDEI RATIO, 1530. Blz. 230

2.11. VOORREDE VOOR DE FIDEL EXPOSITIO AAN DE CHR. KONING. 236

Deel 3.

MELANCHTON 'DE HOOGLERAAR VAN DUITSLAND'.

INLEIDING over de bekwaamheid van Melanchton. W. Westerbeke. Blz. 243

1. OVERZICHT VAN MELANCHTONS LEVEN. Blz. 247

2. MELANCHTON EN DE POGING VAN AARTSBISSCHOP HERMAN VAN WIED TOT REFORMATIE TE KEULEN, door Prof. Dr. J.N. Bakhuizen van den Brink. Blz. 251

3. HET ANTWOORD VAN PHILIPPUS MELANCHTON OP HET GESCHRIFT VAN DE COMMISSIE UIT DE LAGERE CLERUS VAN KEULEN, 1543. Blz. 257

4. HET CORPUS DOCTRINAE CHRISTIANAE, 1560; MELANCHTONS VOORREDE. 273

5. BUCER EN ZIJN 'SUMMARY', 1523. Blz. 279

6. MELANCHTON, LUTHER – ZWINGLI –ZÜRICH, Dr. C. A. Tukker. Blz. 287

7. MELANCHTON EN REFORMATIE IN STRAATSBURG, Prof. Dr. W. van 't Spijker. 307

8. DE LUTHERSE KERKEN NA DE REFORMATIE, Dr. J.S. Locher. Blz. 331

9. DE LUTHERSE KERK EN ONDERLINGE TWISTEN, Dr. J.H. Kurtz. Blz. 345

10. CALVINISME EN LUTERANISME, Prof. Dr. W. van 't Spijker. Blz. 351

11. CALVIJNS VOORREDE IN DE LOCI COMMUNES VAN MELACNHTON. Blz. 377

12. CALVIJN EN LUTHER / MELANCHTON, Eberhard Busch. Blz. 381

13. MELANCHTONS WIJSHEID EN INVLOED, Dr. H.J. Selderhuis. Blz. 393

14. MELANCHTON EN DE KERKELIJKE VISITATIE, W. Westerbeke. Blz. 399

A. Gebruik en misbruik van Melanchton

B. De Bruggenbouwer

C. Gebrek bij Melanchton

<u>Deel 4</u>.

LOCI COMMUNES. KORTE SAMENVATTING VAN THEOLOGIE; of ALGEMENE THEOLOGISCHE BEWIJSGRONDEN. Blz. 407 - 799

Voorrede van Calvijn voor de Franse Vertaling
Melanchton tot de lezer
Voorrede van Melanchton

1. OVER GOD. Blz. 425
2. OVER DE SCHEPPING. Blz. 447
3. OVER DE OORZAAK VAN DE ZONDE EN OVER DE MOGELIJKHEID. Blz. 452
4. OVER DE MENSELIJKE KRACHTEN OF OVER DE VRIJE WIL. Blz. 459
5. OVER DE ZONDE. Blz. 468
6 OVER DE WET VAN GOD. Blz. 482
7. OVER HET EVANGELIE. Blz. 517
8. OVER DE GENADE EN DE RECHTVAARDIGING. Blz. 522
9. OVER DE GOEDE WERKEN. Blz. 539
10. OVER HET ONDERSCHEID VAN HET OUDE EN NIEUWE TESTAMENT. Blz. 568
11. OVER HET ONDERSCHEID VAN DOODZONDE EN VERGEEFLIJKE ZONDE. Blz. 580
12. OVER DE KERK. Blz. 587
13. OVER DE SACRAMENTEN. Blz. 598
14. OVER DE VOORBESTEMMING. Blz. 646
15. OVER HET RIJK VAN CHRISTUS. Blz. 652
16. OVER DE WEDEROPSTANDING VAN DE DODEN. Blz. 565
17. OVER DE GEEST EN DE LETTER. Blz. 660
18. OVER DE RAMPEN EN OVER HET KRUIS, EN OVER DE WARE VERTROOSTINGEN. Blz. 663
19. OVER HET AANROEPEN VAN GOD OF OVER HET GEBED. Blz. 678
20. OVER DE BURGERLIJKE OVERHEDEN; DE WAARDIGHEID VAN DE BURGERLIJKE REGERING. 699
21. OVER DE MENSELIJKE CEREMONIEN INDE KERK. Blz. 721
22. OVER DE DODING VAN HET VLEES. Blz. 729
23. OVER DE ERGERNIS. Blz. 732
24. OVER DE CHRISTELIJKE VRIJHEID. Blz. 738
25. OVER HET HUWELIJK. Blz 748
26. OVER DEFENKITIES EN BENAMINGEN. Blz. 767

Complete inhoud *Loci Communes.* Blz. 788